

VESA-MATTI LINDEN

SODAN JA TALOUDEN SUOMET

*Suomen 1980-luvun lopun ja 1990-luvun alun
yhteiskunnallisen ja poliittisen murroksen
tiedonsosiologinen tulkinta*

VESA-MATTI LINDEN

SODAN JA TALOUDEN SUOMET

*Suomen 1980-luvun lopun ja 1990-luvun alun
yhteiskunnallisen ja poliittisen murroksen
tiedonsosiologinen tulkinta*

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA

Esitetään Tampereen yliopiston

Johtamisen ja talouden tiedekunnan

suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi

Tampereen yliopiston Linna-rakennuksen

Väinö Linna -salissa, Kalevantie 5,

Tampere, 13.9.2019, klo 12

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA

Tampereen yliopisto, Johtamisen ja talouden tiedekunta

*Vastuuohjaaja
ja Kustos*

Yliopistonlehtori, YTT, FT
Mikko Lahtinen
Tampereen yliopisto
Suomi

Esitarkastaja(t)

Apulaisprofessori, YTT
Petri Koikkalainen
Lapin yliopisto
Suomi

Apulaisprofessori, Doc.soc.sc.
Jussi Kurunmäki
Södertörn University
Ruotsi

Vastaväittäjä(t)

Apulaisprofessori, YTT
Petri Koikkalainen
Lapin yliopisto
Suomi

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -ohjelmalla.

Copyright ©2019 tekijä

Kannen suunnittelu: Roihu Inc.

ISBN 978-952-03-1203-9 (painettu)

ISBN 978-952-03-1204-6 (verkkojulkaisu)

ISSN 2489-9860 (painettu)

ISSN 2490-0028 (verkkojulkaisu)

<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-1204-6>

PunaMusta Oy – Yliopistopaino
Tampere 2019

ALKUSANAT

Työtäni ovat sen eri vaiheissa kommentoineet erilaisissa seminaareissa lukuisat ihmiset. Kiitokset heille siitä, että jaksoivat uhrata aikaansa tekstieni lukemiseen. Kokonaisena työn on tietääkseni tähän mennessä lukenut ainoastaan neljä henkilöä. Ensimmäinen heistä on tietysti työn ohjaaja, filosofi ja valtiotieteilijä Mikko Lahtinen, jolle saamieni kommenttien perustella työn lukeminen ei ollut pelkkä virkaan kuuluva ikävä rutiini vaan hän todella vaikutti aidosti kiinnostuneelta siitä, mitä olin tekemässä. Laajasti sivistyneenä ja ilmeisen sovinnaisia ajattelutapoja kaihtavana henkilönä hän kykeni antamaan työlleni sekä sellaista historiallista perspektiiviä että kriittistä kulmaa, jota se tarvitsi. Kahdenkeskiset tapaamiset olivat myös aina mukavia ja lämminhenkisiä. Vilpittömät kiitokset.

Suuret kiitokset kuuluvat myös professori Tapio Rauniolle, jonka ei olisi ollut edes pakko väitöskirjani luonnoksia lukea. Sen hän kuitenkin kaksi-kolme kertaa teki. Hänen kommenttinsa koskivat pääasiassa työn rakennetta ja olivat erittäin tervetulleita ja tarpeellisia, koska rakenne oli ilman muuta yksi työn vaikeimmista osioista, ellei jopa vaikein.

Väitöskirjan ovat lukeneet myös esitarkastajat Petri Koikkalainen Lapin yliopistosta ja Jussi Kurunmäki Södertörn Universitystä, Tukholmasta. Heidän kommenttinsa olivat kriittisiä, mutta kieltämättä hyvin perusteltuja. He tarjosivat myös parannusehdotuksia. Toteutin niistä osan, mutta en kaikkia. Jossain asioissa pidin itsepäisästi kiinni aiemmista päätöksistäni. Kiitokset heillekin.

Työ on saanut vuosien 2011 – 2012 aikana rahoitusta Tampereen yliopistolta yhteensä 12 kuukauden ajan.

Väitöskirjaa tehtiin kauan ja hartaasti, yli kaikkien Opetusministeriön normien. En kadu yhtään. Tämä oli matka.

Tampereella elokuussa 2019

Vesa Linden

TIIVISTELMÄ

Väitöskirjan aiheena on Suomen 1980-luvun lopun ja 1990-luvun alun poliittinen, yhteiskunnallinen ja kulttuurinen muutos. Tutkimuksessa lähestyn kyseistä ajanjaksoa aikakauden vaihtumisen kontekstissa. Tutkimuksen ensisijainen tavoite ei ole tuottaa uutta aikakautta koskevaa tietoa vaan tulkita jo olemassa olevaa tietoa uudella tavalla. Tutkimuksen tarpeita varten olen kehittänyt uuden käsitteen: historiallinen totuus. Käsite kuvaa sitä, mikä poliittinen kysymys nousee aikalaistietoisuudessa keskeiseen asemaan. Historiallinen totuus ei ole tietoa sanan varsinaisessa merkityksessä vaan varmuutta jonkin tietyn poliittisen kysymyksen ratkaisevasta merkityksestä Suomen hyvinvoinnille ja selviytymiselle.

Historiallisen totuuden käsite perustuu löyhästi Karl Mannheimin tiedonsosiologiaan ja yhteen sen avainkäsitteeseen, ajan henkeen. Mannheimin mukaan jokaisella aikakaudella yksi ja vain yksi maailmankatsomus hallitsee luoden ajan hengen. Hallitseva maailmankuva leviää kaikkialle yhteiskuntaan ja se on havaittavissa aikakauden taiteessa, kulttuurissa, politiikassa tieteessä tai koulutuksessa.

Mannheimin mukaan poliittisen toimijan tieto maailmasta on aina suhteessa siihen historialliseen ja sosiaaliseen maailmaan, jossa hän elää. Mutta koska ajattelu on harvoin yksilöllistä, toimijan tieto on todellisuudessa hänen sosiaalisen ryhmänsä tietoa. Ajan hengessä aika ja todellisuus nähdään yhden tietyn sosiaalisen ryhmän silmin.

Aikakauden maailmankuva rakentuu organisoivasta keskuksista käsin, joka tuottaa tietyllä tavalla jäsennetyn ja käsitteellistetyn kuvan todellisuudesta. Organisoivat keskuksat ovat läheisessä yhteydessä niihin olosuhteisiin, joissa ihmiset aikakaudella elävät. Toisaalta olosuhteet tulevat tulkituiksi tiettyjen jo ennen aikakauden alkua päätettyjen metafyysisten käsitteiden ja uskomusten kautta. Jokainen organisoiva keskus on vastaus johonkin elämää koskevaan suureen kysymykseen. Elämän muuttuessa tarpeeksi paljon, organisoivat keskuksat vanhentuvat ja ne pitää muotoilla uudelleen. Uusi organisoiva keskus syntyy jälleen uuden elämää koskevan suuren kysymyksen ympärille. Mannheimia soveltaen katson, että historiallinen totuus, tärkeimmäksi nostettu poliittinen kysymys, organisoii ja luokittelee aikakauden poliittisen elämän kokonaisuutta.

Aikakauden tärkein poliittinen kysymys tulee vielä ratkaista jollain tavalla. Ratkaisusta ei välttämättä päästä yhteisymmärrykseen, mutta kysymyksen ratkaisua koskevat kiistat eivät kumoa sen asemaa kysymyksenä. Sikäli kuin myös kysymyksen ratkaisusta päästään konsensukseen, valittua poliittista menettelytapaa tai strategiaa on mahdollista pitää yhtä lailla historiallisena totuutena.

Historiallisen totuuden olemassaoloa ei voida missään nimessä pitää itsestäänselvyytenä. Aikalaisilla saattaa olla eriäviä käsityksiä poliittisten kysymysten tärkeysjärjestyksestä. Yhteiskunnassa voikin samanaikaisesti olla olemassa useampia historiallisia totuuksia kuin vain yksi. On myös mahdollista, etteivät aikalaiset kaikkina ajanhetkinä halua tai edes kykene nostamaan yhtä poliittista kysymystä muiden yläpuolelle. Historiallinen to-

tuus on siksi ensi vaiheessa tutkimusaineistolle esitettävä kysymys: onko tutkimusaineistosta löydettävissä jotain yhtä tiettyä poliittista kysymystä tai asiaa, johon kaikki muut kysymykset ovat suhteessa tai jopa alistaisia sille. Historialliselle totuuden olemassaololle pitää siten luoda kriteerit. Sellaisiksi olen määritellyt muun muassa yleisyyden, ajankohtaisuuden, kyvyn hallita tai muuntaa tärkeimpien poliittisten käsitteiden sisältöjä sekä yhteensopivuuden aikakauden tietämyksen ja korkeimpien moraalisten arvojen kanssa. Kaikkien asetettujen ehtojen on täyttyvä.

Vaikkakin historiallisesta totuudesta täytyy vallita riittävä yksimielisyys yhteiskunnassa, sen tunnustaminen ei välttämättä perustu yksin vapaaehtoisuuteen. Historiallinen totuus voidaan kyseenalaistaa, koska se ei ole ainoa mahdollinen näkemys aikansa olosuhteista. Historiallinen totuus on poliittisten kamppailujen ja valtasuhteiden tuotos. Historiallinen totuus on kuin hallitus, jonka johtajuuteen ihmiset suostuvat silloinkin kuin eivät välttämättä pidä siitä.

Historiallisen totuuden tukena saattaa olla myös pakkokeinoja kuten esimerkiksi julkista paheksuntaa, sakkoja, virasta erottamisia, vankeusrangaistuksia ja maastakarkoituksia. Tältä osin nojaan Gramscin ideologisen herruuden teoriaan, jossa hallitseva ryhmä yrittää ensin saada hankituksi vapaaehtoisen suostumuksen hegemonialleen, mutta sikäli kuin se ei onnistu, hegemonisella ryhmällä on käytössään pakkokeinoja suostuttelun jatkeeksi. Valtio-koneisto on pakottamisen välineistä tärkein ja katsonkin, että historiallinen totuus on jotain, joka ilmenee valtion toiminnassa.

Lähestyn näin 1990-luvun murrosta poliittisille kysymyksille annettujen merkitysten kautta ja historiallisen totuuden idean mukaisesti pyrin löytämään tärkeimmäksi arvioidun poliittisen kysymyksen. Tutkimushypoteesina on, että historiallinen totuus, valtakunnan politiikan tärkein kysymys, vaihtui Suomessa 1990-luvun alkupuolella. Poliittisille kysymyksille annetut merkitykset ja tärkeysjärjestykset olivat toisaalta yhteydessä olosuhteisiin, toisaalta toimijoiden maailmankuvaan ja identiteettiin. Oli siis periaatteessa mahdollista, että puheena oleva yhteiskunnallinen murros saattoi jopa enemmän johtua toimijoiden maailmankuvien ja identiteettien muutoksesta kuin itse olosuhteiden muutoksesta. Uusi suuri poliittinen kysymys merkitsee kuitenkin aina uuden ajanjakson alkua, olivat muutoksen lähtökohdat sitten missä tahansa.

Tutkimus keskittyy kirjoitettuun ja puhuttuun kieleen, koska historiallinen totuus täytyy kommunikoida. Silti historiallinen totuus ei itsessään ole diskurssi vaan lukuisissa poliittisissa päätöksissä ilmenevä poliittisen elämän organisoitumisen muoto. Vasta tutkimusaineiston analyysi yhdessä tapahtuneiden tosiasioiden kanssa tulkittuna antaa pohjan historiallisen totuuden määrittelylle.

Tutkimusaineistona ovat Helsingin Sanomat sekä kuusi muuta aikakauslehteä yhteiskunnan eri aloilta vuosien 1986 – 1994 väliltä. Tiedonsosiologisen teorian mukaan organisoivat kesukset ovat dialektisessa suhteessa toisiinsa. Oletan asian olevan historiallisten totuuksien kohdalla saman. Tästä syystä tutkimukseen kuuluu myös eräänlainen tausta-aineisto vuosilta 1918 -1985. Olen jakanut sen kahteen osaan, ensimmäisen tasavallan vuosiin 1918- 1944 ja toisen tasavallan vuosiin 1944- 1985.

Tutkimusaineiston analyysi yhdessä aiemman tutkimuksen kanssa antoi perusteen päätellä, että Suomessa on itsenäisyyden aikana vaikuttanut kolme historiallista totuutta. Historiallisen totuuden olemassaololle asetetut kriteerit täyttyivät kaikilla aikakausilla riittävästi. Maailmansotien välisenä aikana valtakunnan politiikan suuri kysymys liittyi bolsevismin kitkemiseen kansakunnasta. Bolsevismiongelman käytännön ratkaisusta ei päästy milloinkaan lopulliseen yksimielisyyteen. Historiallinen totuus pysyi pelkkänä kysymyksenä jatkosodan loppuun saakka.

Ensimmäisen tasavallan antibolsevismi ajautui umpikujaan Saksan tappion myötä ja syksystä 1944 tärkeimmäksi kysymykseksi nousi itsenäisyyden säilyttäminen kahden suurvallan hallitsemassa maailmassa. Tavoitteen toteutumisen katsottiin vaativan hyviä ja luottamuksellisia suhteita Neuvostoliittoon. Siihen liittyi myös puolueettomuuspyrkimys, joka oli kuitenkin siinä mielessä vinoutunut, että se salli Yhdysvaltojen arvostelun mutta ei Neuvostoliiton. Ulkopoliittinen linja sai nimen Paasikivi-Kekkosen linja ja sitä voidaan pitää toisen tasavallan historiallisena totuutena.

Syksyn 1989 kumousten seurauksena puolueettomuuspolitiikka epäajankohtaistui nopeasti. Kylmän sodan päättyminen mahdollisti Suomen siirtymisen poliittisesti neutraalilta maaperältä länsimaiden joukkoon ja Euroopan Unionin jäseneksi. Suomen läpikäymät yhteiskunnalliset muutokset seurailivat länsimaaisia poliittisia ideoita. Prosessiin kuului myös Euroopan Unionin vaatimusten, säädösten ja normien täyttäminen. Länsimaistumista tai EU:ta ei kuitenkaan oman näkemykseni mukaan pitää historiallisena totuutena, koska Suomeen vaikutti vieläkin suurempi voima ja laajempi rakenne: globaalitalous. Lisäksi historialliseen totuuteen kuuluu tiettyjen pakkokeinojen olemassaolo ja EU-jäsenyys oli maan oma valinta. Markkinavoimat sen sijaan näyttivät heti laman alettua kykynsä rangaista Suomea, mikäli maan harjoittama politiikka ei herättänyt markkinoissa riittävää luottamusta.

Liberalismin ideologisen voiton ja globalisaation kehityksen kiihtymisen merkittävin seuraus oli pääoman muuttuminen kansallisesta kansainväliseksi. Se oli omiaan lisäämään valtioiden kilpailua pääomasta. Suomikin liittyi muiden valtioiden tavoin kilpailuun. Globaalin pääoman suosioista kilpailemisesta tuli maan historian kolmas historiallinen totuus. Laman aikaiset organisatoriset ja kulttuurispsykologiset muutokset voidaan ymmärtää kansakunnan sopeutumisena globaalin talouskilpailun aikakauteen. Muutosprosessi tapahtui kuitenkin sosialismin romahduksen jälkeisessä ideologisessa tyhjiössä ja olisi todennäköisesti ollut jossain määrin erilainen, mikäli vanha historiallinen totuus olisi edelleen ollut voimassa. Kaikista kolmesta historiallisesta totuudesta viimeisin, kilpailu globaalista pääomasta, oli silti heikoin ja haavoittuvaisin, koska globaalilla pääomalla ei ollut omaa armeijaa tukeaan.

Tutkimusaineistossa samankaltainen kaava toistui jokaisella aikakaudella. Ensin on jokin suuri kriisi, joka teki mahdottomaksi jatkaa entiseen tapaan. Umpikuja vaatii olosuhteiden käsittämistä uudella tavalla. Jokin uusi suuri poliittinen kysymys nousi keskeiseksi ja poliittinen elämä organisoitui sen ympärille. Poliittiset käsitteet saivat uusia merkityk-

siä ja maahan kehittyi uudenlainen moraalinen ja poliittinen ilmapiiri. Uutta poliittista opia levitettiin valtiosta käsin kansalaisyhteiskuntaan.

Kaikilla historiallisilla totuuksilla on myös ollut oma kurinpitäjänsä, mikä tukee Gramscin ideologisen hegemonian teoriaa. Suomi on kuitenkin aina ollut lukuisten poliittisten ja taloudellisten ryhmien maa. Jokainen niistä on ollut liian pieni ja heikko hallitakseen maata yksinään. Suomalaiset ovat joutuneet jokaisella aikakaudella tekemään poliittisen kompromissin, joka on kuitenkin ollut ideologisesti kallistunut aikansa vahvimman poliittisen toimijan ideologian suuntaan. Kurinpitäjä ja poliittinen kompromissi ovat yhdessä rajanneet sitä, mikä on ollut aikakaudella poliittisesti mahdollista. Historiallisen totuuden ytimessä on ollut vahvimman toimijan kyky asettaa oma asiansa pysyvästi poliittisen agendan kärkeen. Poliittinen kompromissi on joka kerta kiertynyt sen ympärille ja ajan suuri poliittinen kysymys on aina saanut kansallisen uhkakuvan luonteen.

1990-luvun alun murroksen historiallisesti tärkein seuraus oli siirtymä sodan maailmasta talouden maailmaan. Sodan maailmassa turvallisuuskysymykset hallitsivat valtioiden politiikkaa, talouden maailmassa tärkein kysymys liittyy luonnollisesti talouteen. 1990-luvun alussa yleinen uskomus aineistossa oli, että valtioiden välisten sotien aikakausi Euroopan mantereella on ohi ja että sosialismi on lopullisesti hävinnyt aatteiden välisen kilpajuoksun. Konfliktien lientyessä turvallisuuskysymykset menettivät ensisijaisen asemansa taloudellisille kysymyksille. Syksy 1989 olikin ennen kaikkea taloudellisten arvojen suuri voitto, vaikkakin monet aikalaiset pitivät länsimaista demokratiaa toisena suurena voittajana. 1990-luvun alun lama alleviivasi tätä siirtymää kylmän sodan sotilaallisen ja ideologisen kilpailun maailmasta globaalin talouskilpailun maailmaan.

Suomi ei säilynyt entisenlaisena sen siirtyessä maailmasta toiseen. Valtion toiminnassa olikin havaittavissa muutoksia. Muutosprosessi oli monella tapaa välttämätön. Sota ja talous tarvitsevat erilaiset organisaatiot. Molemmissa maailmoissa valtiolla on kuitenkin useampia organisatorisia ja poliittisia vaihtoehtoja käytettävissään kuin vain yksi. Olemassa olevat ideologiset valtasuhteet vaikuttavat merkittävästi siihen, mikä niistä tulee valituksi. Sosialismin romahduksen jälkeen liberalismista tuli melkeinpä ainoa mahdollinen huomispäivän ideologia. Sillä oli kyllä vastustajansa ja kriitikonsa, mutta ei todellista ideologista haastajaa paitsi yksi mahdollinen. Vanhakantainen nationalismi palasi politiikan areenalle, mutta 1990-luvun puolivälin Suomessa sitä ei vielä pidetty uhkana.

AVAINSANAT: Tiedonsosiologia, aatehistoria, ideologia, valta, Suomi

ENGLISH ABSTRACT

The research topic of the doctoral thesis is Finland's political, societal and cultural change in late 1980's and early 1990's. I approach that period as a change of epoch. The main purpose of the study is not to produce new knowledge concerning that period but to interpret already existing knowledge in a new way. For the needs of the study I have developed a new concept: historical truth. The concept illustrates which political question rises to a dominant position in the awareness of the epoch. Historical truth is not knowledge in the literal sense of the word but the certainty of the crucial importance of a particular political question for the well-being and survival of Finland

The concept of historical truth is loosely based on Karl Mannheim's sociology of knowledge and on one of its key concepts: spirit of the times. According to Mannheim in each epoch, one and only one worldview dominates and creates spirit of the times. The dominating worldview spreads across the society and it can be seen in the art, culture, politics, science or education of the epoch.

Mannheim claims that the knowledge and worldview that a political actor has, are always in relation to the historical and social world in which she lives. Because thinking is very seldom individual, her knowledge is actually that of her social group. In spirit of the times the history and reality are seen by the eyes of a particular social group.

The worldview of an epoch is constructed from the organizing center which produces a vision of reality ordered and conceptualized in a certain fashion. Organizing centers are closely related to the circumstances which people live in the epoch. On the other hand, prevailing circumstances are understood through certain pre-determined metaphysical concepts and beliefs. Each organizing center is an answer to some big question concerning life at that moment. When life changes much enough, the organizing centers become rapidly outdated and need to be reformulated. The new organizing center will evolve again around some new question of life. Applying Mannheim, I see that historical truth, the most important political question, organizes ja classifies the whole of political life.

The great political question has eventually to be solved some way. There won't necessarily be consensus on the solution, but the solution dispute does not diminish the importance of the question. As far as consensus about the solution is reached, the chosen policy approach or strategy can be interpreted as historical truth as well.

It is clear that the existence of a consensus on the most important political question is not something we can take for granted. People may have different opinions about political priorities and there could more than one truth at a time. It is also possible that people are not always able or willing to give special importance to one political question. Historical truth is therefore in its first phase a question posed to the research data: is there such question to be found to which all other political questions are more or less related or even subordinate? Some criteria off course need to be set. Such criteria are for example: generality, topicality, ability of transforming or controlling the meanings of political concepts and commensurability with society's highest values and existing knowledge. All conditions must be met.

Even though there has to be sufficient consensus in the society on historical truth, its confession is not necessarily based on voluntariness only. Historical truth can be questioned because it is not the only possible conception of the prevailing political circumstances. Historical truth is the outcome of political struggles and power relations. Historical truth is like government whose leadership people accept even if they don't necessarily like it.

Certain coercive measures can also be introduced to support historical truth including public disgrace, fine, dismissal, imprisonment and banishment. On this part I base on Gramsci's theory of ideological hegemony in which the dominating group tries first to acquire voluntary consent but if it does not succeed, coercive measures can be involved to secure the consent. State apparatus is the most important instrument of coercion and I see that historical truth is something that appears in the functioning of the state.

So, I approach Finland's 1990's societal and political change by studying meanings given to different political questions. According to the idea of historical truth, I am especially interested in finding that political question which is given the first priority in national politics. The research hypothesis is that early 1990's saw the emergence of the new historical truth and the disappearance of the old one. The given meanings or orders of priority are on one hand related to the prevailing political circumstances and on the other hand to the worldviews and identities of the political actors of the epoch. It is therefore possible that Finland's change resulted more from the changes in worldviews and identities than from the changes in circumstances itself. However, if the most important political question did change, it meant the beginning of a new epoch whatever the cause of the change.

The study focuses on written and spoken language because historical truth must be communicated. Historical truth is not a discourse in itself but a form of organization of political life that can be seen in numerous political decisions. The historical truth can be discovered and defined only when the research data is analyzed together with the historical facts.

The research data consists of Helsingin Sanomat and six other periodicals during 1986 – 1994. According to Mannheim organizing centers are in dialectic relationships with each other. I assume that the same applies to historical truths. Because of the dialecticism, I saw it useful to collect a sort of background research material concerning years from 1918 to 1985. The material was divided in two, to the first republic's years 1918-1944 and to the second republic's years 1944-1985. The main function of the background material is to support the interpretation of 1990's change but it also makes possible to execute cautious comparisons between the epochs.

Research data analysis combined with the facts gave grounds to conclude that there have been three different historical truths in Finland so far. The conditions for the existence of historical truth was sufficiently fulfilled in every epoch. During the first republic the great political issue was how to drive bolshevism successfully out of the country. No final or established consensus was reached around the solution of Bolshevik problem. Historical truth remained as a question till the end of continuation war.

The national anti-bolshevism became impossible after the defeat of Germany and since autumn 1944 the preservation of national independence in the world of two superpowers was almost unanimously regarded as the most important political question. It was seen immediately after the armistice that the goal will be best achieved by sustaining good and confidential relationships with the Soviet Union. An attempt for neutrality was included in country's foreign policy but in the real life Finland's neutrality was unbalanced because it allowed the criticism of the United States but not of the Soviet Union. The policy line was named Paasikivi-Kekkonen line and it can be considered the historical truth of the second republic.

Due to the revolutions in Eastern Europe in 1989 Paasikivi-Kekkonen line became quickly outdated. The ending of cold war enabled Finland to move from the neutral soil to the western group and to the EU. Finland's societal and cultural change followed the ideas of western liberalism and included successful attempts to fulfill EU's demands, norms and regulations. However, I saw that westernization or EU cannot be regarded as historical truth because there was even more powerful force and more extensive structure affecting Finland at that time: the global economy. In addition, coercive measures belong to the historical truth and joining EU was a voluntary decision. The market forces in contrast showed right after the economic decline had begun their capability to punish Finland if its policy didn't meet market's expectations.

The most far-reaching political consequence resulting from the ideological victory of liberalism and from the acceleration of globalization process was the internationalization of national capital. New situation was apt to increase competition for capital among the nation states and 1990's Finland was not an exception. The third historical truth was participation in the interstate competition for global capital. Out of all historical truths so far, it was the weakest and most vulnerable because it lacked military support. However, it was powerful enough and the organizational and mental changes carried out during the years of economic decline can be understood as nation's adaption to the demands of global economic competition. But the process took place in the political and ideological vacuum caused mainly from the fall of communism and would have probably been somewhat different if the old historical truth, the prevention of soviet military occupation by diplomacy, had still remained.

As the final conclusion of the research data analysis, it is possible to say that approximately the same kind of pattern repeated itself in every epoch. First there was a crisis that was serious enough to compel the contemporaries to understand their political situation in a whole new way. The new political question was given the central role and the political life became organized around that question. The political concepts were given new meanings and a new kind of political and moral atmosphere started to develop. The new political doctrine was spread from the state to civil society.

Behind every historical truth there was a disciplinarian or punisher which supports Gramsci's theory of ideological hegemony. But Finland has always been a country of several political and economic groups too. Each group has been too small and too weak to rule the country alone. In every epoch a consensus or compromise between the groups was regarded as necessary but each time the compromise was also ideologically imbalanced in favor of the strongest group of that time. The punisher and the political compromises set the limits to what was politically possible. At the core of his-

torical truth was the ability of the strongest political actor to put his own issue permanently at the top of the political agenda. Political compromise or consensus evolved around that issue and every time the main political question was understood and described as a national threat.

The historically most significant consequence of late 1980's and early 1990's events was a transition from the world of war to the world of economic competition. In the world of war, the security question rules national policy, in the world of economic competition the major political question is naturally related to economy.

The common belief after the collapse of communism was that the era of interstate wars was over in Europe. It was also taken for granted that socialism had irretrievably lost its ideological race to liberalism. As the political conflicts eased off, the economic questions moved to the fore. The autumn of 1989 was in the first place the victory of economic values although many contemporaries thought that the western democracy was another great winner. In Finland, the economic recession in a certain way dramatized the transition from one world to another.

Finland did not remain the same when it moved from one world to another. We may observe some changes in the functioning of the Finnish state at that time. In many ways the transformation process was a practical necessity. War and the economy need a different organization. But in both worlds, there is more than one organizational and political option for a nation to operate. The existing ideological power relationships are crucial when deciding which option to choose. After the collapse of socialism liberalism remained almost the only possible ideology of tomorrow. Liberalism had its opponents and critics but no real ideological challenger except one possible. Old fashioned nationalism also returned to the political scene but it was not considered a threat twenty-five years ago.

KEY CONCEPTS: Sociology of knowledge, intellectual history, ideology, power, Finland

Sisällys

1. JOHDANTO	17
1.1 Tutkimuksen teoriasta.....	40
1.2. Tutkimusmetodeista	50
2. HISTORIALLISEN TOTUUDEN AINESOSAT	59
2.1. Valta yleiskäsitteenä.....	60
2.2. Olosuhteet	66
2.3. Olosuhteiden tulkinta.....	75
2.4. Olosuhteissa toimiminen.....	81
2.4.1. Poliittiset toimijat	86
2.4.2. Poliittinen ideologia.....	96
2.4.3. 1900-luvun tärkeimmät poliittiset ideologiat Suomessa.....	101
Nationalismi	104
Kommunismi.....	113
Sosialidemokratia	116
Klassinen liberalismi/talousliberalismi	119
Moderni liberalismi/Poliittinen liberalismi.....	121
Uusliberalismi	124
Vihreät vaihtoehtoliikkeet.....	127
Maaseutuaate.....	129
Konservatismi.....	130
Fasismi.....	134
3. TUTKIMUSMETODIT	140
3.1. Tutkimusaineisto	150
3.2. Tutkimuskysymykset.....	154
4. TUTKIMUSAINEISTON ANALYYSI.....	161
4.1. Ensimmäinen tasavalta 1917 – 1944.....	164
4.1.1. Yleiskuvaus	164
4.1.2. Avainsanasto	173
4.1.3. Käsitteiden merkitykset.....	174
4.1.4. Moraaliset ja tiedolliset hierarkiat	177
4.1.5. Historiallinen tietoisuus	180
4.1.6. Aiempi tutkimus	183

4.1.7. Loppupäätelmät	189
4.2. Toinen tasavalta jatkosodan päättymisestä vuoteen 1985 saakka.....	195
4.2.1. Yleiskuvaus	195
4.2.2. Avainsanasto	210
4.2.3. Käsitteiden merkitykset.....	212
4.2.4. Moraaliset ja tiedolliset hierarkiat	216
4.2.5. Historiallinen tietoisuus	220
4.2.6. Aiempi tutkimus	223
4.2.7. Loppupäätelmät	234
4.3. Kylmän sodan viimeiset vuodet 1986 – 1988.....	241
4.3.1. Yleiskuvaus	241
4.3.2. Avainsanasto	251
4.3.3. Käsitteiden merkitykset.....	252
4.3.4. Moraaliset ja tiedolliset hierarkiat	255
4.3.5. Historiallinen tietoisuus	257
4.3.6. Loppupäätelmät	259
4.4. Vanhan maailman romahdus 1989 – 1991	261
4.4.1. Yleiskuvaus	261
4.4.2. Avainsanasto	293
4.4.3. Käsitteiden merkitykset.....	296
4.4.4. Tiedolliset ja moraaliset hierarkiat	300
4.4.5. Historiallinen tietoisuus	301
4.4.6. Loppupäätelmät	301
4.5. Uusi reaalipolitiikka 1992 – 1994	307
4.5.1. Yleiskuvaus	307
4.5.2. Avainsanasto	332
4.5.3. Käsitteiden merkitykset.....	333
4.5.4. Tiedolliset ja moraaliset hierarkiat	340
4.5.5. Historiallinen tietoisuus	342
4.5.6. Loppupäätelmät	345
5. VUOSIEN 1986 – 1994 KEHITYS YHTEENVEDETTYNÄ	354
6. LOPUKSI	373
LÄHTEET	379

1. JOHDANTO

1980-luvun loppu ja 1990-luvun alku olivat Suomessa ja Euroopassa suuren muutoksen aikaa. Kuten muutokset usein, tuolloinen muutos oli täysin ennustamaton. Maaliskuussa 1985 Mihail Gorbatshev astuessa Neuvostoliiton johtoon ei osattu kuvitella, millaisessa maailmassa kymmenen vuotta myöhemmin tultaisiin elämään. Mainittuna ajanjaksona Itä-Euroopan reaalismismi romahti, Neuvostoliitto hajosi ja kylmä sota päättyi. Suomi ajautui historiansa pahimpaan talouslamaan. Vuoden 1995 alussa se liittyi Euroopan Unionin jäseneksi. Yhdessä ne kaikki merkitsivät toisen maailmansodan jälkeisen maailman yhtäkkistä katoamista.

Suomalaisten peruskokemus suuren murroksen aikana oli hämmennys. Siksi mielenkiintoinen kirja on keskellä syvintä lamaa ilmestynyt *Suomen henkinen tila ja tulevaisuus* (1993). Pääministeri Esko Ahon tilaaman raportin kirjoittaneen tutkimusryhmän vetäjä filosofi Ilkka Niiniluoto katsoi johdannossaan Suomea kohdanneen sekä aineellisen että henkisen laman. Niiden taustalla ovat paitsi oman maan talouskriisi, myös Euroopassa lähivuosina tapahtuneet mullistukset, joihin hän lukee sosialismin romahduksen, Jugoslavian sodan sekä Euroopan yhdentymisen. Muutokset ovat olleet yllättäviä ja ne ovat monin paikoin olleet myös kontrolloimattomia. Vuonna 1993 Suomessa vallitsi Niiniluodon mukaan suuri epätietoisuus siitä, oliko kyseessä vain ohimenevä ilmiö vai oliko maailma peruuttamattomasti muuttunut (Niiniluoto 1993, 15 – 29.) Niiniluoto itse näki yhden ajanjakson päättyneen ja maailman olevan kaoottisessa muutosvaiheessa.

”Olemme selvästi joutuneet taitekohtaan, jossa jokin vaihe on päättynyt, mutta emme tiedä, mihin olemme menossa. Menneisyys ei enää suoranana ja hämmentymättömänä virtaa tulevaisuudeksi.” (Niiniluoto 1993, 15.)

Niiniluoto koki epätietoisuuden ohella toiseksi ongelmaksi niin sanottujen suurten kertomusten hiipumisen. Niihin olivat kuuluneet muun muassa sosialismi ja pohjoismaiden hyvinvointivaltio. Niiniluoto pelkäsi, että sosialismin romahdus merkitsi päätöspistettä jopa koko modernin valistuksen projektille. (Niiniluoto 1993, 27 – 28.) Kirjaan myös kirjoittaneen Paavo Löppösen mukaan muutokset romuttivat kaksinaapaisen maailman, jonka pysyvyyteen Suomen turvallisuus- ja talouspolitiikka oli pitkään nojannut. Ulkoisen maailman muutoksen lisäksi Suomi ajautui 1990-luvun alussa syvään lamaan. Pitkään vallinnut kehitysusko alkoi näyttää myllerrysten keskellä lapselliselta. (Löppönen 1993, 138.)

Laman aikana oli käynyt myös ilmeiseksi, ettei Suomi ollut entisenlainen konsensusyhteiskunta. Kansalliselle yksimielisyydelle ei ollut samanlaisia edellytyksiä kuin aiemmin. Kahtia jaettu, mutta samalla myös jähmeä ja ennustettava kylmän sodan Eurooppa alkoi sosialismin romahduksen jälkeen elää eikä sen tulevasta kehityssuunnasta ollut varmuutta. Suomi oli vielä edellisellä vuosikymmenellä joutunut tulemaan toimeen Neuvostoliiton uhan edessä. Löppönen katsoo muutosten murentaneen suomalaisten identiteettiä, joka oli siihen saakka rakentunut ulkoisten uhkatekijöiden torjumisille. Vaarojen keskellä suomalaiset olivat aina nojanneet vahvaan valtioon. (Löppönen 1993, 140 – 153.) Niiniluodon mukaan päättäjät ja kansalaiset kokivat laman eri tavoilla. Eliitille kriisi näytti olevan ennen kaikkea henkinen lama ja arvotyhjiö. (Niiniluoto 1993, 26 – 29.)

Matti Kortteinen näki 1990-luvun alun eripuraisuuden taustalla suomalaisen kulttuurin yksilöllistymisen. Yhteisin arvoihin sitoutuvan kansalaisen tilalle oli tullut omaan elämänsä keskittyvä yksilö. Poliitiikan kehityssuunta oli taas ollut päinvastainen. Taloudelliset pakot ja talouden logiikka ehdollistivat politiikkaa yhä voimallisemmin. Poliittinen keskustelu oli talouden dominoinnin vuoksi entistä yksilolotteisempaa. Kansalaisyhteiskunnan ja politiikan liikesuunnat törmäsivät. 1900-luvun lopun länsimaisille yhteiskunnille tyypillinen ilmiö nousi esille laman aikana myös Eurooppaan kurkottelevassa Suomessa. (Kortteinen 1993, 110 – 127.)

Kirjan perustella saattaa tehdä johtopäätöksen, että vanha yhteiskunnallinen järjestys oli 1990-luvun alussa nopeasti murtunut. Suomalainen yhteiskunta oli kulttuurisesti pirstoutunut eikä yhteistä arvoperustaa enää ollut. Edellisten vuosikymmenten sosiaalinen tasa-arvoprojekti oli tullut tiensä päähän. Perin harva näytti tuolloin uskovan, että se olisi saattanut laman jälkeen jälleen jatkua. Epävarmuus tulevaisuudesta oli kasvanut ja ennusteiden tekeminen oli vaikeaa. Toisaalta taloudelliset realiteetit hallitsivat. Vuonna 1993 oltiin kirjoittajien kertoman mukaan sellaisten voimien heiteltävinä, joita ei pystytty hallitsemaan ja joiden toiminnan ennakoiminen oli mahdotonta.

Aikalaiskeskustelusta välittyy reilu neljännesvuosisata myöhemmin tulkittuna kuva, että yksi ajanjakso Suomen historiassa oli tuolloin päättynyt.

”Nykyisin monista tuntuu, että elämme sodanjälkeisen aikakauden loppua. Useimmat ajattelevat Neuvostoliiton ja Itä-Euroopan tilannetta, mutta tutkijat ovat kiinnittäneet huomiota myös läntisten kapitalistimaiden sisäiseen, tosin vaikeammin havaittavaan mullistukseen. Yhteiskunta on toimintaa, ei vain rakenne. Se koostuu suunnitelmista ja pyrkimyksistä, liikkeestä ja projekteista, jotka antavat sosiaaliselle elämälle suunnan ja uhrauksille perustelun. Nykyinen yhteiskunnallinen taitekohta on seurausta kolmen suuren projektin - aineellisteknisen edistyksen, kansallisten hyvinvointivalttioiden rakentamisen ja tasa-arvoisen yksilökeskeisyyden - päättymisestä.” Sosiologi Pekka Sulkunen HS 5.10.1991

Niiniluodon ohella monet muutkin kokivat 1980-luvun lopun ja 1990-luvun alun tapahtumat erään aikakauden päättymisenä ollen vielä tuolloin samalla jokseenkin tietämättömiä sen suhteen, millaiseksi olisi muodostuva kylmän sodan jälkeinen aikakausi.

Pidän itsekin mielekkäänä, joskin tutkimuksellisesti myös erittäin haastavana, lähestyä 1990-luvun alun murrosta juuri aikakauden vaihtumisen kontekstissa. Suuri kysymys silloin on, mitä konkreettisesti tarkoittaa aikakauden vaihtuminen. Mikä tai mitä on aikakausi ja mitkä tekijät synnyttävät aikakausia, joista kirjan kirjoittajat puhuvat?

Mitään yhtä virallista kriteeriä aikakausien muodostamiselle ei ole. Jokaisen on itse päätettävä, mihin tekijään tai tekijöihin aikakauden haluaa perustaa. Aikakauden vaihtuminen näytti 1990-luvun alun keskustelun perustella tarkoittaneen kylmän sodan aikaisen poliittisen rakenteen tai poliittisen kontekstin katoamista. Aikakausi olisi sen mukaisesti määrätyllä tavalla rakentunut todellisuus tai jokin erityinen olosuhdetekijä, jonka kautta todellisuus on tullut ymmärretyksi. Kylmän sodan aikakaudesta puhuttaessa esimerkiksi viitataan suurvaltojen väliseen kilpailuun maailman herruudesta, joka määrittänyt päättyneitä aikakautta paremmin kuin mikään muu tarjolla ollut tekijä. Yksi todellisuuden osa-alue vaikutti aikalaiskokemuksen mukaan ihmiselämään niin voimakkaasti, että sen muutos sai aikaiseksi tunteen aikakauden päättymisestä.

Ympäröivän todellisuuden hahmottamiseen on kuitenkin aina tarjolla useammanlaisia viitekehyksiä. Michael Novakin mukaan historiankulussa on kaksi raidetta: muutokset maailman ymmärtämisen tavoissa ja muutokset maailmassa itsessään. Ihmiset muuttavat maailmaa ja maailma vaatii ihmisiä muuttamaan käsityksiään siitä. (Novak 1982, 74.) Aatehistorioitsija Markku Hyrkkänen väittääkin, että olosuhteet täytyy aina ensin käsittää jonkinlaisiksi eikä olosuhteista itsestään voi tietää, miten toimijat ne käsittävät. Samoissa olosuhteissakin elävät ihmiset saattavat ajatella niistä eri tavoin. Olennaista ei siis ole se, millaisessa tilanteessa faktisesti olemme vaan se, millaisessa tilanteessa katsomme olevamme. (Hyrkkänen 2002, 9 – 10.)

Periaatteessa on siis mahdollista, että suomalaisten käsitykset todellisuudesta saattoivat 1990-luvun alussa jopa muuttua radikaalimmin kuin todellisuus itse. Todellisuuden muutoksen sijasta meidän onkin mielestäni perustellumpaa puhua toimijoiden maailmankuvan muutoksesta. Tästä syystä en lähesty tutkimuksessani aikakauden vaihtumista suoraan maailman muutoksena vaan maailmankuvan muutoksena. En valinnallani halua kyseenalaistaa maailman muutosta 1990-luvun alussa vaan haluan tuoda esiin sen, ettei ole itsestään selvää, kuinka paljon maailma suomalaisten ympärillä muuttui tai millaiseksi se muuttui. Maailma muuttuu periaatteessa joka päivä. Herakleitosta mukaillen heräämme aina aamuisin uuteen maailmaan. Hyvä kysymys onkin, miksi vain tietyt muutokset koetaan käänteentekevinä muutoksina.

Karl Deutschin kommunikaatioteoriassa organisaation sisäisissä suhteissa ja toiminnassa on kyse hengestä, organisaation ulkoisissa suhteissa ja toiminnassa taas merkityksistä. Organisaation henki kommunikoi sisäänpäin, mutta organisaation toiminta suuntautuu ulospäin. (Deutsch 1963, 141; 186.) 1990-luvun alun Suomen yhteiskunnallinen muutos on tulkittavissa samaan tyyliin kahdessa eri kontekstissa. Ensimmäisessä tulkintakontekstissa se ymmärretään toiminnan ulkoisen merkityskontekstin muutosta vasten. Käsitys ympäröivästä maailmasta muuttui ja se edellytti muutoksia yhteiskunnan sisäisessä organisaatiossa eli hengessä. Toinen vaihtoehto on, että maan sisäinen henki muuttui ensin. Suomi löysi itselleen uudenlaisen identiteetin ja roolin maailmanpolitiikassa. Tällöin myös maan ulkoiselle toiminnalle kehittyi uusi merkityskonteksti.¹ Oma ennakko-oletukseni silti on, että ulkoisen ympäristön muutos oli Suomen 1990-luvun murroksessa ratkaisevampi.

Ulkoisen ympäristön muutokseen reagoiminen edellyttää joka tapauksessa tapahtuneiden muutosten käsittämistä. Etsiessämme tapahtumien merkitystä, pyrimme yhdistämään sen johonkin laajempiin ulottuvuuksiin, paikantamaan sen tapahtumien ketjuun (Deutsch 1963, 141). Aikalaisten täytyi siis löytää 1980-luvun lopun ja 1990-luvun alun murroksille jokin laajempi viitekehys, koska muussa tapauksessa tapahtumat olisi koettu irrallisina.

Sosiologi Karl Mannheimin mukaan tutkijan on tajuttava kunkin aikakauden maailmankuva kokonaisuudessaan. Sitä ei voida tavoittaa yksityiskohtia tai erityistieteiden tutkimustuloksia yhdistelemällä. (Mannheim 2007, 36 – 37; 70.) Saatamme ajatella, että myös poliittiset toimijat joutuvat ymmärtämään maailmansa ja oman yhteiskuntansa samalla tavalla kokonaisuudessaan. Liikkuminen muuttuu harhailuksi, mikäli ei kykene

¹ Merkitys voi toki olla myös toiminnassa jo annettuna (esimerkiksi isänmaallisuus), jolloin toiminta on tulkittavissa symbolisena toimintana (Deutsch 1963, 141). 1990-luvun yhteiskunnallista murrosta tuskin kokonaisuudessaan on perusteltua lähestyä symboliikan kautta, mutta se ei tarkoita, etteikö siihen olisi voinut kuulua myös symbolista toimintaa.

hahmottamaan ympäristöä selkeästi. Siksi maan ulkoisen todellisuuden muutos 1980-luvun lopun ja 1990-luvun alun aikana oli käytännössä pakko kontekstoida.²

Samuel Huntington puhuu tässä yhteydessä maailmakuvallisista kartoista tai malleista. Huntingtonin mukaan me petämme itseämme, mikäli uskomme etenevämme vain tapaus kerrallaan tai pelkästään faktojen pohjalta. Me tarvitsemme enemmän tai vähemmän artikuloituja malleja järjestääksemme ja yleistääksemme todellisuutta, ymmärtääksemme ilmiöiden välisiä suhteita, erotellaksemme tärkeän vähemmän tärkeästä, luodaksemme tulevaisuutta koskevia odotuksia sekä näyttämään reitin, jota kulkemalla voimme saavuttaa päämäärämme. Kartta tai malli voi olla yksityiskohtaisempi tai epämääräisempi, mutta se ei koskaan sisällä kaikkea mitä maailmassa tapahtuu. Silti se on lähtökohta ja opas maailmassa toimimiselle. Tarvitsemme oppaan, koska olemme yksinkertaisesti eksyksissä ilman sitä. (Huntington 1996, 30 – 31.)

Huntingtonin mukaan kartta ei sisällä kaikkea informaatiota vaan ainoastaan sen, mitä pidetään merkittävänä. Niinpä uskomukset, otaksumat, ennakkoluulot ja muut ihmismielessä vaikuttavat tekijät ohjaavat sitä, mihin me kiinnitämme huomiota ja mitä faktoja me valitsemme lukemattomien faktojen joukosta. (Huntington 1996, 30.) Deutsch pitääkin käytännössä välttämättömänä, että organisaatio jaottelee saamansa informaation tärkeään ja vähemmän tärkeään, jotteivat sen viestintäkanavat ylikuormitu (Deutsch 1963, 178).

Todellisuus täytyy siksi jakaa tärkeisiin ja vähemmän tärkeisiin osa-alueisiin. Toimijoiden oma merkityskonteksti määrittää sen, mitä maailmassa pidetään merkittävämpänä, mitkä ovat todellisuuden olennaisempia elementtejä (Mannheim 2007, 169). Kenneth Burke käyttää käsitettä reduktio, jolla hän kuvaa tilannetta, jossa todellisuuden olemus palautetaan teksteissä ja puheissa aina samaan asiaan. Kaikista asioista puhutaan esimerkiksi talouden viitekehyksessä. Se ilmentää sitä, että talous on toimijoiden mielestä maailmassa keskeisintä. Muutakin maailmassa on, mutta se ei ole niin tähdellistä. (Burke 1969a, 96.)³ Kylmän sodan aikana Suomessa puhuttiin paljon karttakirjaan katsomisesta, jolla haluttiin muistuttaa Venäjä/Neuvostoliiton ja geopolitiikan ensisijaisuudesta kaikissa suurissa poliittisissa ratkaisuissa. Olennaisinta Suomen 1990-luvun muutoksessa oli esiyymmärryksen mukaan juuri asioiden keskinäisen tärkeysjärjestyksen muuttuminen. Tärkeysjärjestyksen muutos tuotti poliittisen kontekstin muutoksen, johon liittyi yhteiskunnallinen muutos.

Otaksukaamme siis, että Suomen poliittisessa elämässä on käytössä toimintaa ohjaavia todellisuuden pelkistyskäsitteitä tai kontekstointeja. Ne helpottavat todellisuuden moninaisuuden hallitsemista, jolloin ne myös tekevät maailmassa toimimisen helpommaksi. Tieteellinen teoriakin on pelkistys, jossa suuri määrä dataa pakataan pienempään tilaan. Vaikkeivat politiikan pelkistykset vastaisikaan tieteellisessä mielessä todellisuutta, ne ovat aina syntyneet todellisten olosuhteiden keskellä kuvaten sitä, miten aikalaiset kulloinkin ovat ymmärtäneet omat olosuhteensa.

² Helsingin Sanomien politiikan toimittaja Pentti Sadeniemi kirjoittikin asiasta kolumnissaan marraskuussa 1993: ”Poliittisen maailman hahmottamiseen tarvitaan aina jonkinmoinen teoria. Ei välttämättä mutkikkaita ajatusrakennelmia, joiden sokkeloihin niiden tekijät itsekin eksyvät, vaan yksinkertaisia osviittoja, joiden ei tarvitse olla lausetta tai paria pitempiä. Kylmän sodan kaksinaapainen maailma suosi sellaisia, kun taas kylmän sodan jälkeinen moninaapainen maailma ei näytä niitä ollenkaan sallivan.” (HS 14.11.1993.)

³ 1800-luvulla etsittiin vastausta kysymykseen, mille todellisuus rakentuu. Vastaukset johdettiin poliittisista kokemuksista. (Mannheim 1960, 65.)

Poliittisen yhteisön täytyy myös kyetä laittamaan tavoitteet järjestykseen pystyäkseen toimimaan tehokkaasti. Yhteisö ei välttämättä selviä siitä elämäntilanteesta, jonka eteen se on joutunut, mikäli sen sisäiset voimat ja kehityskulut vievät eri suuntiin. Sota on äärimmäinen elämäntilanne, jonka eteen yhteisö voi joutua.⁴ Filosofityöryhmän raportti 1990-luvun alun lama-Suomesta viesti arvokonsensuksen ja yhteisten tavoitteiden puutteesta, mikä entisestään voimisti kokemusta ajelehtimaan ajautuneesta maasta.

Karttoja on kuitenkin monenlaisia. Yhdet ovat taloutta varten, toiset kulttuuria, kolmannet kansainvälistä politiikkaa varten. Saattaa siis olla, että kartat eivät koskaan politiikassa kohtaa. Toimijat vain liikkuvat maailmasta toiseen kuin työstä vapaa-ajan harrastuksiin. On silti epäuskottavaa, etteivät esimerkiksi talous, kulttuuri ja koulutus olisi lainkaan yhteydessä keskenään ja vaikuttaisi toisiinsa. Renvall katsookin, että elämä yleisesti ottaen ei koostu toisistaan erillään olevista palasista vaan että elämän kaikki osa-alueet vaikuttavat toisiinsa. Yksilön tai yhteisön elämän ymmärtämien kokonaisuudessaan edellyttää elämän eri puolien keskinäisen vuorovaikutuksen ymmärtämistä. (Renvall 1983, 283 – 284; 350 – 353.)⁵ Kokonaisuuden käsittämiseen vaaditaan siten ikään kuin kontekstien konteksti.

Mutta mikä tekijä sitten tuottaa tällaisen metakontekstin? Mannheimille ajattelun liikkettä ohjaavat tekijät ovat ennen kaikkea reaali poliittisia ja taloudellisia. Ne tunkeutuvat modernilla ajalla yhä enemmän ihmisten tietoisuuteen ja tarjoavat ne kriteerit, joilla muita inhimilliseen toiminnan sfäärejä arvioidaan. (Mannheim 1960, 174.)⁶ Näkemys kuulostaa uskottavalta ainakin siinä mielessä, että kylmän sodan aikana vaikutti vahvasti ulkopoliittikka ja 1990-luvun alussa talous.

Talous ja reaali politiikka eli poliittiset voimasuhteet olisivat tämän mukaan tyypillisesti politiikan suuret kontekstit. Jäljelle jää kysymys, kumpi niistä on tärkeämpi: ovatko maailmankuvalliset aikakaudet lähtökohtaisesti poliittisia vai taloudellisia vai tuleeko meidän ajatella, että ne ovat sekä-että? Esimerkiksi Jukka Tarkka jaksottaa itsenäisen Suomen aikakaudet talouden mukaan: ensin oli agraarinen Suomi, sitten teollinen Suomi ja 1900-luvun lopulla jo jälkiteollinen Suomi (Tarkka 2002, 189).

Marxille ja Engelsille aikakausi ei ollutkaan poliittinen vaan taloudellinen. Aatteet ja uskonnot ovat heidän mukaansa vain aikakauden illuusioita. Sosialismin suuret teoreetikot eivät allekirjoita Hegelin käsitystä, jossa historia on itsetajunnaksi sulautuvaa henkeä hengestä. Materialistisessa käsityksessä ihmiskunnan historia on tuotantovoimien ja -suhteiden kehitystä. Aatteelliset muodostumat selittyvät aineellisista käytännöistä eikä päinvastoin. Idealistiset puheet ovat peräsin yhteiskunnallista suhteista. (Marx & Engels 1978, 99 – 101.)

Marx ja Engels saattavat kuka ties olla oikeassa, mutta tämän tutkimuksen osalta sidon aikakauden politiikkaan. Katson että vaikka yhteiskunta kaikkina aikoina harjoittaa

⁴ Poliittiset ääriyhmät pyrkivät siihen rauhankin oloissa. Kommunisteilla ja kansallissosialisteilla oli yhteinen strategia massojen aktivoimiseen: yksi päämäärä nostetaan jalustalle ja se on saavutettava hinnalla millä hyvänsä kaikki muu unohtaen. Sen jälkeen tuodaan uusi päämäärä tilalle. (Deutsch 1963, 196.) Demokraattiset hallitukset käyttävät sodissa samoja keinoja (emt.)

⁵ Toynbeen mukaan tutkijan täytyy löytää osia yhdistävä näkökulma. Kokonaisuuden osat reagoivat kuitenkin eri tavalla voimaan, jonka yhteinen syy laittaa liikkeelle. Kaikkien on silti löydettävä jokin ratkaisu niihin ongelmiin, jotka tulevat heidän eteensä. (Toynbee 1963, 15.)

⁶ Mannheim kirjoittaa, että jokainen konkreettisesti toimiva elämän järjestys on kuvattavissa ja määriteltävissä selvemmin sen taloudellisen ja poliittisen rakenteen kautta, johon se perustuu (Mannheim 1960; 174).

taloutta, säättää lakeja, pitää yllä turvallisuutta ja niin edelleen, niin se ei tapahdu aina samassa merkitysyhteydessä, samassa maailmankuvallisessa kokonaisuudessa. Suuret raamit määrittelee politiikka. Politiikka on ylipäätään ainoa, joka voi legitimoida vallankäytön. Yhteiskunta ei ole vain passiivisesti olemassa vaan se pyrkii saavuttamaan jonkin tavoitteen, olemaan tietynlainen yhteiskunta. Päätös yhteiskunnan päämääristä ei voi olla muuta kuin poliittinen. Jos talous nostetaan muiden asioiden edelle, sekin on poliittinen päätös.

Talouden kehitys voi toki johtaa siihen, että entiset poliittiset ideat todetaan jossain vaiheessa vanhentuneiksi, mutta taloudesta ei voi johtaa vain yhtä poliittista ideaa ja poliittisissa ideoissa on kyse muustakin kuin taloudesta. Politiikka on siten taloutta laajempi konseptio. En käännä Marxia ja Engelsiä ylösalaisin ja väitä, että talous on poliittisten suhteiden ehdollistamaa vaan esitän, että talous toimii ja kehittyy poliittisten ideoiden tuottamassa ympäristössä. Aikakaudelle älyllisen ja emotionaalisen sisällön antavat ideat ja uskomukset ovat tärkeimmiltä osiltaan poliittisia. Tärkein kartta on siis politiikan kartta.

Moni saattaa kuitenkin protestoida ajatusta jostain aikakauden ihmisille yhteisestä poliittisesta kartasta. Samassa ajassa elävät ihmiset käsittävät todellisuutensa eri tavoilla jo senkin takia, ettei todellisuus ole heille sama. Saamelaisen vanhuksen todellisuus on todennäköisesti hieman toisenlainen kuin pääkaupunkiseudulla asuvan korkeakouluopiskelijan. Siksi meidän pitäisikin aina kysyä, kenen todellisuudesta puhutaan.

Todellisuuskäsityksiä on mahdollista lähestyä samoin vaihtoehdoin muutakin yhteiskunnallista todellisuutta: joko erojen tai yhtäläisyyksien kautta. Me puhumme samaa kieltä ja meillä on yleisellä tasolla konsensus siitä, mitä sanat ja käsitteet tarkoittavat. Pyrkiessämme tarkempiin määritelmiin eroja alkaa vääjäämättä syntyä emmekä yhteisestä kielestä huolimatta ymmärrä aina toisiamme tai hyväksy toistemme ajattelutapoja. Viimeiset vuosikymmenet yhteiskuntatieteissä on ainakin omien havaintojeni mukaan ollut vallalla suuntaus, joka on ollut halukas kiinnittämään huomion eroihin. Osin tästä syystä itseäni viehättää tehdä tutkimus, joka ottaa tarkastelun kohteeksi yhtäläisyydet.

Katson siis, ettei erilaisuuden korostamisessa pidä mennä äärimmäisyyksiin. Ihmisillä on ja täytyy olla myös yhteisiä käsityksiä, joita ilman heidän keskinäinen vuorovaikutuksensa ei olisi mahdollinen. Sotakin vaatii osapuolilta jonkinlaista yhteisymmärrystä olemassa olevasta maailmasta.⁷ Eläessään täysin eri maailmoissa kenraalit eivät edes osaisi asettaa armeijoita toisiaan vastaan. Renvallin mukaan historiallisessa tilanteessa vaikuttaakin ”eräänlainen epäpersoonallinen mielekkyys, joka sitoo toiseikat yhteen ja on kaikille saman tilanteen keskellä eläville yhteinen” (Renvall 1983, 330). Toimijoiden yhteistoiminta edellyttää yhteisen maailmankuvan olemassaoloa. Suomen kaltaisessa monien puolueiden ja ryhmittymien maassa poliittiset kompromissit ovat olleet käytännön välttämättömyys. Timo Kytäjä väittää, että konsensus edellyttää sitoutumista suurin piirtein samalla tavalla nähtyyn todellisuuteen (Kytäjä 1993, 43 – 52; 263 – 264). Anu Kantolan haastatteluaineistoon perustuva väitöskirja *Markkinakuri ja managerivalta* (2002) antaa ymmärtää, että varsin yhtenäinen käsitys todellisuudesta todella vallitsi päättäjien keskuudessa 1990-luvulla.

⁷ Bergerin ja Luckmanin mukaan me ihmiset tiedämme näkemyseroistamme huolimatta elävämme toisten kanssa samassa maailmassa jo sen perusteella, että havaitsemme olevamme keskinäisessä vuorovaikutuksessa heidän kanssaan (Berger & Luckmann 1994, 34).

Poliittiset toimijat elävät täten samanaikaisesti sekä omassa maailmassaan että yhdessä toisten kanssa jaetussa maailmassa. Koska poliittisia maailmoja on monia, voimme ainakin periaatteessa jakaa muiden ihmisten kanssa useita merkity maailmoja. Yhteisen maailmankuvan alueen ei tarvitse olla laaja tai yksityiskohtainen. Konsensus yhdessä tai muutamassa asiassa ei merkitse erillisten sosiaalisten maailmojen katoamista tai yksimielisyyttä kaikissa poliittisissa kysymyksissä. Äärikonsensus tapaisi politiikan. Yhteinen maailmankuva on todennäköisemmin jokin jaettu todellisuuden alue tai todellisuuden taso. Yhtenäisyys voi myös rakentua tiettyjen symbolien tai käsitteiden ympärille.

Tutkimuksessani olen kiinnostunut siitä, nouseeko jokin todellisuuden alue tai asia aikalaistietoisuudessa muiden yläpuolelle määrittämään ja jäsentämään sen hetkistä todellisuutta. Poliitiikan kartta laaditaan jonkin suuren asian ehdoilla ja sen kontekstissa. Muut poliittiset asiat sulautetaan sen raamien sisään. Todellisuuden asiat eivät luonnostaan asetu tärkeysjärjestykseen vaan järjestys on seurausta siitä, miten aikalaiset näkevät ja kokevat oman maailmansa ja elämäntilanteensa.

Kutsun hierarkiassa ylimmäksi nostettua asiaa historialliseksi totuudeksi. Historiallinen totuus ei ole missään nimessä totuus siinä mielessä kuin sana totuus tavataan perinteisesti ymmärtää. Historiallinen totuus tulisi hyvällä syyllä kirjoittaa lainausmerkeissä, "historiallinen totuus". Olen kuitenkin aivan tietoisesti jättänyt lainausmerkit pois, koska ne edustavat historian jälkiviisaan ironiaa. Historiallinen totuus otetaan omana aikanaan erittäin vakavasti. Ajatellaanpa vaikka ilmastomuutosta tällä hetkellä. Historiallisen totuuden totuus ilmentää sitä, mikä poliittisessa elämässä kohoaa merkityksessä muiden asioiden yläpuolelle eikä sitä ole ylipäättään mielekästä arvioida dikotomialla tosi/epätosi.

Ilmastomuutoksen nousu historialliseksi totuudeksi vaatii muutakin kuin sitä, että ilmastomuutosta pidetään yhteiskunnassa tosiasiana, vaikka se on toki ehdoton edellytys sille. Ratkaisevaa on se, mikä paikka sille annetaan poliittisten kysymysten joukossa. Jos ilmasto määritellään niin tärkeäksi, että kaikki muut asiat talous mukaan lukien alistetaan toimimaan sen ehdoilla, ilmastomuutos on meidän aikamme historiallinen totuus. Huoli ilmastomuutoksesta on myös jotain, joka on juuri tälle ajalle tyyppillistä. Kaksikolmekymmentä vuotta aiemmin sitä ei vielä samassa mittakaavassa esiintynyt. Kymmenen vuoden päästä saattaa olla jokin toinen asia sen tilalla. Termi historiallinen kertoo sen, että puheena oleva totuus on oman aikansa lapsi. Jälkikäteen on toki mahdollisuus kritisoida, että olisi silloin ja silloin pitänyt kiinnittää huomiota ihan johonkin muuhun.

Koska historiallinen totuus on merkityksiä, joita ei voi varmasti todentaa oikeiksi, sen voi nimetä myös oman aikansa poliittiseksi dogmiksi. Dogmi on erään määritelmän mukaan väite, oppilause, jota ei ole koskaan todistettu. Dogmi on totuttu liittämään uskontoon ja sen tuominen politiikkaan saattaa vaikuttaa liioitellulta, mutta työn aikana kävi selväksi, ettei siinä ole ainakaan Suomen historian osalta mitään liioiteltua.

Mikään kysymys ei nouse historiallisen totuuden paikalle itsestään vaan se nostetaan sinne ihmisten toimesta. Jollakin ryhmällä saattaa olla aivan erityinen intressi pitää se siellä. Historialliset totuudet eivät olekaan ainoita mahdollisia näkemyksiä aikansa olosuhteista. Juuri tälläkin hetkellä elämässä on tarjolla paljon muutakin problematiikkaa kuin mainittu ilmastokysymys: on pakolaisvirtoja, terrorismia, taloudellista epävarmuutta, teknologian kehityksen tuottamia haasteita, valtioiden välisiä konflikteja ja niin edelleen. Kaikki aikalaiset välttämättä pidä hiilidioksidin määrää ilmakehässä elämän

ja kuoleman kysymyksenä. He ajavatkin huoletta omalla autollaan töihin, lämmittävät talonsa öljyllä, syövät lihaa ja haluavat jatkossakin matkustella ympäri maailmaa lentokoneella. Ilmastosta ahdistuneiden mielestä he ovat vastuuttomia, moraalittomia ja jopa ihmiskunnalle vaarallisia ihmisiä.

Todistamatonta uskomusta pidetään uskonnoissa yleensä yllä rangaistuksen uhalla ja voimme olettaa asiantilan olevan sama poliittisessa elämässä. Gramscin teoriaan nojaten katson, että historiallisten totuuksien viime kätisinä takeina ovat voimakkuudeltaan eri asteiset rangaistukset sosiaalisesta häpeästä taloudellisten sanktioiden kautta aina maastakarkoituksiin ja teloituksiin saakka. Valtio oli 1900-luvulla tärkein pakotekoneisto. Valtiota ei silti ole syytä pitää yksinvaltiaana. Suomen historiassa ojentamiseen kykeneviä voimia ovat olleet myös esimerkiksi suojeluskunnat, Neuvostoliitto ja niin sanotut markkinavoimat.

Katson silti, että historiallinen totuus on jotain, joka lopulta ilmenee valtion käyttäytymisessä. Tässä työn osalta tutkittavana oleva valtio on Suomi. Suomen valtion toimintaan on mahdollista vaikuttaa maan sisältä tai maan ulkopuolelta, legitiimisti tai illegitiimisti keinojen vaihdelleessa sotilaallista, taloudellisiin, kulttuurisiin, teknologisiin ja niin edelleen.

Historiallisen totuuden ei tarvitse olla aikalaisilleen mitään miellyttävää eikä siihen ole edes välttämätöntä uskoa, koska historiallisen totuuden menestys mitataan viime kädessä tottelemisen laajuudella. Silti historiallinen totuus jää sisältä ontoksi, mikäli suurempi joukko ihmisiä ei pidä sitä millään lailla rationaalisena tai moraalisesti hyväksyttävänä. Lähden Gramscin tapaan siitä, että hegemonia pyrkii ensin saamaan johtajuutensa hyväksytyksi suostuttelun avulla ja vasta sen jälkeen käyttöön otetaan pakokeinot (Gramsci 1971, 12). Historiallinen totuus vaatii modernilla ajalla älyllisen ja moraalisen perustelun. Mikäli sellaista ei ole, johtajuus joudutaan perustamaan pelkään väkivaltaan. Pidemmän päälle se on kestävätkä.

Poliittisen elämän tärkein kysymys pitää vielä yrittää ratkaista jollain tavalla. Filosofissa on mahdollista vatvoa samoja ongelmia vuosisadasta toiseen, mutta poliittisessa elämässä tärkeimpien asioiden jääminen vaille ratkaisua tuottaa yhteisölle suuria ongelmia ja sisäistä ahdistusta. Mikään ei tietenkään takaa, että poliittinen yhteisö pystyy tekemään asiasta kaikkien hyväksymän päätöksen. Tärkeimmän kysymyksen käytännön ratkaisua koskevat kiistat eivät kuitenkaan kumoa kysymyksen asemaa historiallisena totuutena vaan poliittiset kamppailut tulee sijoittaa sen kontekstiin. Sen sijaan julki tuotu epäily, onko jokin tärkeimmäksi nostettu asia, kuten esimerkiksi puheena ollut ilmaston lämpiäminen, sittenkään sellainen suuri kysymys, joka ansaitsee erityishuomion, on jo ajateltavissa ensimmäisenä askeleena kohti historiallisen totuuden kyseenalaistamista.

Mikäli yhteisössä vallitsee yksimielinen käsitys myös aikakauden tärkeimmän poliittisen kysymyksen ratkaisusta, ratkaisua on mahdollista pitää historiallisena totuutena. Juuri poliittisten päätösten kautta totuus ulottaa vaikutuksensa kansalaisten arkielämään. Historiallisen totuuden muuttuessa kysymyksestä vastaukseksi saattaa toimintamallista pidemmällä aikavälillä tulla jopa sellainen itsestäänselvyys, etteivät toimijat tai jotkut heistä enää muista tai tiedä, mihinkä kysymykseen se aikanaan oli ratkaisu.⁸

⁸ Gramscilla yhden puolueen hegemonia johtaa siihen, että poliittiset kysymykset muuttuvat kulttuurisiksi. Ole-massa oleva asioiden järjestys nähdään luonnollisena. (Gramsci 1971, 149; 155.) Kuhnin mukaan tiedettä opiskelevat ottavat teoriat usein annettuina. He hyväksyvät ne opettajien ja auktoriteettien nojalla eivätkä kysy todisteita. Niinpä he eivät osaa selittää oman tieteenalansa perusteita, mikäli sitä heiltä tiedusteltaisiin. (Kuhn 1994,

Se edellyttää olosuhteiden ja valtasuhteiden pysymistä vuosikymmenten ajan vakiona. Silloin toimintamallista saattaa muodostua kansallinen traditio ja osa kansakunnan identiteettiä. Tutkijan tulee silti muistaa kysymys, koska kansallinen toimintamalli on ymmärrettävissä ja perusteltavissa ainoastaan suhteessa siihen.

Tutkimuskysymykseni siten on, miten käsitys asioiden keskinäisestä tärkeysjärjestyksestä muuttui Suomen poliittisessa elämässä 1980-luvun viimeisten ja 1990-luvun alun ensimmäisten vuosien aikana. Se oli oman oletukseni mukaan ratkaiseva tekijä Suomen sisäisessä muutoksessa, koska se edellytti irtaantumista kylmän sodan maailmasta, jossa oli vallinnut oma tärkeysjärjestyksensä. Koska pyrin arvioimaan myös tärkeysjärjestysten muutosten historiallista merkitystä, olen katsonut tarvitsevani tehtävää varten myös historiallisen taustoituksen. Näin tutkimus laajenee koskemaan koko itsenäisyyden aikaa.

Lähtöoletukseni on, että 1990-luvun alun murros merkitsi yhden historiallisen totuuden vaihtumista toiseen. Se tuotti aikalaisille kokemuksen yhden ajanjakson päättymisestä Suomen historiasta. Koska kyseessä on vain ennakko-oletus, niin historiallisen totuuden vaihtumista tai ylipäätään sen olemassaoloa, ei ole syytä ottaa annettuna. Historiallisen totuuden käsite on oma tuotokseni, jota tutkittavat itse eivät käytä. Historiallinen totuus on ensivaiheessaan aineistolle esitetty kysymys asioille annetuista merkityksistä. Siitä miten konkreettisesti aion historiallista totuutta tutkia, teen tarkemmin selkoa metodiluvussa

1980-luvun lopun ja 1990-luvun alun tapahtumia on jo tähän mennessä Suomessa ja maailmalla paljon tutkittu. Aikajärjestyksessä ensimmäisenä romahti reaalisosialismi, mikäli Berliinin muurin kaatuminen marraskuussa 1989 nähdään sosialistisen kokeilun päättymisen symbolina.

Ensimmäisenä reaalisosialismin romahduksen seurauksia ehtivät aikanaan pohtimaan vasemmistoälyköt kirjassaan *Uusi Eurooppa-haaste vasemmistolle* (1990). 1960-luvun radikaalilla Ilkka-Christian Björklundilla oli vuonna 1990 samanaikaisesti sekä helpottunut että tyhjä olo. Neuvostoliitto oli heikkouksistaan huolimatta kertonut hänelle, että toisenlainen yhteiskunta oli mahdollinen. Björklund ei suostunut uskomään, että sosialismin epäonnistumisen vuoksi unelmat paremmasta maailmasta pitää haudata, koska ne olisivat aina muka tuomittuja johtamaan totalitarismiin. (Björklund 1990, 16 – 23.) Filosofi Tuomas Nevanlinna oli synkempi. Hän näki sosialismin romahduksessa utooppisen ajattelun lopun. Sosialismin romahdus oli lopullinen takaisu sille, sillä liberalismiinkin liitetty kehitysoptimismi oli haalistunut. (Nevanlinna 1990, 265 – 276.)

Taloustieteilijät olivat myös kirjassa äänessä. Pekka Sutelan mukaan sosialismin romahduksessa tuli todistetuksi, että keskusjohtoinen suunnittelu on mahdotonta (Sutela 1990, 79 – 84). Pekka Korpinen taas kysyi, mitä sosialismista on jäljellä, kun markkinatalous on osoittanut ylivoimaiseksi. Hänen vastauksensa oli sosiaalidemokratia, keynesiläisyys ja hyvinvointivaltio. (Korpinen 1990, 210 – 221.) Jorma Kalela uskoi, että reaalisosialismin romahdus merkitsee lännessäkin vasemmiston kriisiä. Ammattiyhdistysliike ei silti ole välttämättä yhtä suurissa ongelmassa, koska ammattiyhdistys-

72.) Berger ja Luckman näkevät, että arkitiedon osalta ainoastaan ensimmäinen sukupolvi joutuu perimmäisten eksistentiaalisten kysymysten kanssa tekemisiin. Seuraavalla sukupolvelle todellisuuden syvin olemus on jo vanhemmilta omaksuttua, ei itse tuotettua, tietoa ja heidän on vaikea edes kuvitella, että todellisuuden asioiden järjestys voisi olla joku muu. (Berger & Luckman 1994, 73 – 79.)

liike on muutakin kuin vasemmisto. Ammattiyhdistysliikkeen avulla vasemmisto kykenee edelleen ajamaan omia tavoitteitaan. (Kalela 1990, 243 – 245.) Jukka Pekkarinen uumoili kuitenkin myös pohjoismaisen mallin joutuvan kasvavien paineiden kohteeksi talouden kansallisten rajojen madaltuessa. Pääoman houkutus vetäytyä kansallisesta sopimusjärjestelmästä kasvaa. (Pekkarinen 1990, 97 – 103.) Sosialistit jatkoivat tulevaisuutensa pohdintaansa vielä vuosikymmenen lopullakin. Jyrki Kähkönen arvioi silloin, että sosialismi pakotti kapitalismin sosiaalisemmaksi (Kähkönen 1998, 180; 189).

Ulkomaisista tutkijoista Jeremy Smith tulkitsee sosialismin romahduksen voimistaneen yksityisen pääoman valtaa ja heikentäneen vasemmistolaisen politiikan mahdollisuuksia, joihin kuuluvat muun muassa markkinoiden kontrolli ja sosiaaliturvan kehittäminen. Sosialistit olivat myös uskoneet, ettei tehokkuuden ja tasa-arvon välillä ole ristiriitaa. Smith näkee kumoukset myös individualismin voittona. Sosialismin kaaduttua ajatus ihmisen yhteiskunnallisuudesta hylättiin ja yksilön velvollisuuden yhteiskuntaa kohtaan vähenivät. (Smith 2005, 190 – 193.)

Historioitsija Eric Hobsbawm katsoo, että romahdus vaikutti myös niihin sekatalouden vaihtoehtoihin, joissa oli yhdistetty yksityistä ja julkista, markkinoita ja suunnittelua. Ne olivat olleet kuuluisia ennen kaikkea käytännöllisyydestään, mutta 1900-luvun loppua niidenkin rajoitukset olivat alkaneet käydä ilmeisemmiksi. Markkinaideologian voittokulku ja talouden globalisoituminen tylsistyttävät ne välineet, joiden avulla oli aiemmin säädelty markkinatalouden sosiaalisia vaikutuksia. (Hobsbawm 1999, 704; 712.) Markku Kuisman mukaan Itä-Euroopan kumoukset olivatkin amerikkalaisen talouden suuri voitto eikä amerikkalaiseen malliin kuulu valtion harjoittama sääntely. Seuraukset näkyivät pian politiikan areenalla, kun markkinatalouden logiikka levittäytyi kaikkialle yhteiskuntaan. (Kuisma 2010, 21.)

Berliinin muurin kaatuminen symboloi myös kylmän sodan päättymistä. Ideologioiden keskinäistä vihamielisyyttä ja suurvaltojen asevarustelukilpailua ei voinut erottaa toisistaan. Kansainvälisissä tutkija-arvioissa kiisteltiin kylvän sodan loputtua siitä, oliko se pohjimmiltaan ollut vain kahden ärhentelevän suurvaltaleirin välinen geopolitiittinen konflikti vaiko aito ideologinen konflikti. Thomas Rissen mielestä kylmä sota oli ideologioiden välinen asevarustelukilvaksi materialisoitunut kamppailu paremmasta taloudellisesta ja poliittisesta järjestyksestä. Se ratkesi, kun kävi selväksi, etteivät kommunismin ideat pysty kilpailemaan lännen kapitalismin kanssa. (Risse 2011.)

John Lewis Gaddes ja John Mueller näkevät myös kylmän sodan ytimen ideologiassa. Mikään ei alleviivaa sitä heidän mielestään paremmin kuin Itä-Euroopan kansalaisten reaktiot syksyllä 1989. Sota loppui, kun Neuvostoliitto luopui laajentumishaluisesta ideologiastaan. Sitä ennen suurvallan johdossa oli tapahtunut käsitysten muutos. Talouden kehno tila kannusti Neuvostoliiton johtajia uudelleenarvointeihin, mutta maan ideologinen muutos oli ratkaiseva, koska vasta se teki aseriisuntasopimukset mahdolliseksi. (Gaddes 1992, 24; Mueller 1992, 39 – 42.) Vaikutuksiltaan Mueller vertaa kylmän sodan päättymistä kahden maailmansodan päättymiseen. Kaikissa kolmessa suuressa sodassa imperiumi tuhoutui ja rajoja Euroopassa muutettiin. Ensimmäisessä maailmansodassa romahti monarkia, toisessa fasismi ja kylmässä sodassa kommunismi. Maailmansodista poiketen kylmän sodan ratkaisu tapahtui ilman väkivaltaa eikä sotilaallinen voimatasapaino merkittävästi heilahtanut. (Mueller 1992, 39.)

Alexei Filitov pitää taas kylmää sotaa pelkkänä asevarustelukilpana idän ja lännen välillä. Se alkoi vasta toisen maailmansodan jälkeen vuonna 1948 eikä suinkaan loka-

kuun vallankumouksesta. (Filitov 1992, 79.) Arthur Schlesinger huomauttaa myös, etteivät ideologiat vaikuttaneet kylmän sodan osapuolten suorittamiin strategisiin siirtoihin mitenkään. Molemmat leirit pelkäsivät toisiaan ja reagoivat toisten aloitteisiin. Ideologia teki kuitenkin konfliktista intensiteetiltään äärimmäisen kiihkeän, suorastaan uskonnollisen. Neuvostoliiton ideologisuuden heikkeneminen Gorbatschovin aikakaudella häivytti maailmanlopun tunnelman ja vasta se mahdollisti todelliset aseriisuntaneuvottelut. Sota ratkesi Neuvostoliiton johtajien muuttuneisiin ajatuksiin, ei lännen aseisiin. (Garthoff 1992, 128; Schlesinger 1992, 54 – 61.)

Historiallisesti kylmän sodan päättyminen herätti optimistisia toiveita rauhallisemman ajanjakson alkamisesta ihmiskunnan historiassa. Kylmän sodan jälkeen ei pelätty enää maailmanlaajuista sotaa. Muellerin mukaan sodan suosio politiikan välineenä oli ylipäätään alentunut sitten 1800-luvun, jolloin ei ollut lainkaan tavatonta ylistää sodan hyviä puolia. Toisaalta suuren konfliktin väistyminen avaa tien pienemmille kiistoille. Konfliktit eivät siksi tule katoamaan, mutta valtiot eivät enää yhtä aktiivisesti kuin ennen käytä väkivaltaa niiden ratkaisumetodina. (Mueller 1992, 50 – 51.)⁹

Timo Piirainen esittää, että Euroopassa kehittyi kumousten jälkeen uusi geopoliittinen todellisuus, joka on luonteeltaan postclausewitzilainen viitaten Clausewitzin kuuluisaan määritelmään sodasta politiikan jatkeena. Perinteinen sotiminen oli rationaalista vielä maatalouden ja teollistumisen alkuvaiheessa, mutta luovuuteen, älyyn ja tietoon perustuvassa taloudessa ei enää väkivallan avulla voida saavuttaa merkittäviä poliittisia tavoitteita. Piirainen ennustaa valtioiden menettävän sotilaallisen voiman hyötyasteen alentuessa asemiaan muille toimijoille kuten alueille, ylikansallisille organisaatioille, verkostoille ja suuryrityksille. Konfliktien luonne muuttuu tässä maailmassa valtioiden välisistä selkkauksista valtioiden sisäisiksi jännitteiksi. (Piirainen 1993, 1 – 5.)

Vilho Harlen mielestä kylmän sodan päättymisen uskottiin merkitsevän sitä, ettei Euroopalla ole enää vihollisia. Vanhalla mantereella katsottiin, että alkanut uusi aika olisi oleva kokonaan erilainen kuin kylmän sodan aika. Muurin kaatuminen symboloi irtautumista Euroopalle itsensä vieraasta politiikasta ja vihollisesta, jota se ei itse ollut luonut. Rautaesiripun revettyä Eurooppa saattoi siis olla jälleen aito itsensä. Harlen mukaan vapauden huumassa Eurooppa unohti oman historiansa. Maanosan identiteetti on vuosisatojen ajan rakentunut suhteessa vihollisiin. (Harle 1991, 9, 28.)¹⁰

Neuvostoliiton hajoaminen vuonna 1991 päätti lopullisesti kylmän sodan myös Suomessa. Juhana Aunesluoman mukaan Suomella oli ollut koko kylmän sodan ajan kaksi johtotähteä ulkopoliitikassa: Neuvostoliiton luottamuksen saavuttaminen sekä läntisten taloussuhteiden turvaaminen. Maa ei saanut jäädä muista länsimaista taloudellisessa kehityksessä jälkeen. Ulkomaankauppapolitiikka yritettiin erottaa omaksi politiikaksi lohkokseen, mutta käytännössä kauppakin oli YYA:n aikakaudella ulkopoliitikkaa, koska Neuvostoliitto oli epäluuloinen kaikkea länteen liittyvää ja aivan erityisesti eurooppalaista yhteistyötä kohtaan. Johtotähdistä idänpolitiikka oli hallitsevampi

⁹ Synkeämpiäkin näkemyksiä on esitetty. Gaddes ei esimerkiksi usko, että kylmän sodan jälkeen olisi alkamassa demokratian ja vapauden aikakausi. Viimekätiset syyt totalitääristen ideologioiden vetovoimalla eivät hänen mielestään kadonneet sosialismin romahduksen myötä. Ihmismielessä vaikuttaa aina kaksi pyrkimystä: tarve halujen tyydyttämiseen ja tarve turvallisuuteen. Halujen tyydyttämiseen liittyvä talous vetää kyllä ihmisiä yhteen, mutta turvallisuuden tarve, vapaus pelosta, taas vahvistaa nationalismin ja totalitarismin vetovoimaa. (Gaddes 1992, 32 – 35.)

¹⁰ Harle ja Sami Moisio katsovat silti, että vaikka kylmän sodan jälkeen uhat ymmärretään yhä vähemmän territoriaalisiksi, niin Suomen Venäjä-kammo säilyi (Harle & Moisio 2000, 213).

määrittäen raamit taloudellisille tavoitteille. (Aunesluoma 2011, 80 – 91.) Kylmän sodan aikana tie valtaan sisäpolitiikassa kulkikin ulkopolitiikan kautta. Ulkopolitiikan johtaja oli aina myös sisäpolitiikan johtaja. Poliittinen valtakamppailu keskittyi idänsuhteiden ja Neuvostoliiton johdon miellyttämisen ympärille. Näin Neuvostoliitto pääsi vaikuttamaan myös Suomen sisäpolitiikkaan. (Rusi 2003, 9.)

Kylmän sodan maailma oli selkeä ja ennustettava ja siksi omalla tavallaan miellyttävä. Suomen linja tuki kylmän sodan aikana status quota, koska kaikkien muutosten pelättiin olevan Suomelle epäedullisia. Vuosien 1989 – 1991 tapahtumat Euroopassa koettiin maamme poliittisen johdon piirissä aluksi problemaattisina. Alpo Rusi ja Jukka Seppinen katsovat, että suuressa eurooppalaisessa muutoksessa Suomi ei ollut aktiivinen toimija vaan seurasi muutoksia jokseenkin vastahakoisesti reagoiden vasta pakon edessä. (Rusi 1992; 27; Seppinen 2001, 806 – 810.) Suomi olikin Itä-Euroopan kumousprossien aikaan erittäin varovainen. Suurvaltojen ristiriitojen ulkopuolella pysyttely säilytti asemansa ulkopolitiikan ydinajatuksena. Perinteisen linjan raameissa saatettiin arvioida ja toteuttaa muita ulkopoliittisia tavoitteita kuten esimerkiksi osallistumista Euroopan integraatiokehitykseen. (Aunesluoma 2011, 404 – 406.)

Muutosvyöryn jälkeen mitään mahdollisuutta jatkaa nopeasti vanhentuneeksi muuttuneita kylmän sodan aikaisia ulkopoliittisia käytäntöjä ei kuitenkaan ollut. Samalla Suomi riuhtaisi itsensä irti Neuvostoliiton etupiiristä, johon se oli toisen maailmansodan seurauksena ajautunut ja jossa se oli myös koko kylmän sodan ajan pysytellyt (Rusi 2003a, 8 – 12). Se, että avautuneeseen historialliseen mahdollisuuteen myös tartuttiin, todisti Seppisen tulkinnan mukaan, ettei YYA-aikakausi ollut tuhonnut suomalaisten enemmistön länsimaista identiteettiä (Seppinen 2001, 806). 1990-luvun alussa julkisuuteen pyrähtikin uusi näkemys idänpolitiikasta, jossa se oli muuttunut sankaritarinan sijaan kertomukseksi petturuudesta (Pernaa 2005, 173 – 174).

Neuvostojärjestelmän romahdus teki mahdolliseksi irtaantua YYA-sopimuksesta ja hakea Euroopan Union jäsenyyttä. Aunesluoman haastattelema Esko Aho katsoo, ettei EU olisi voinut ottaa jäseneksi maata, jolla oli turvallisuuspoliittinen sopimus Neuvostoliitto kanssa. Tie kohti jäsenyyttä avautui ulkomaailmassa tapahtuneiden muutosten kautta, mutta lopullinen valinta jäsenyyden ja ei-jäsenyyden välillä oli silti sisäpoliittinen. Hallituksen tehtävä oli Ahon mukaan turvata kotimaassa tuki jäsenyydelle. (Aunesluoma 2011, 457 – 458.)

EU-jäsenyyden kannatus oli Suomessa suurimmillaan vuonna 1990, jolloin kolme viidesosaa kansasta oli jäsenyyden kannalla. Laman alkuvaiheissa jäsenyyden vastustus alkoi kasvaa, mutta Venäjän parlamenttivaalit joulukuussa 1993 ja räyhääjäpoliitikko Vladimir Zhirinovskin saavuttama vaalivoitto repäisivät jälleen eron jäsenyyden kannattajien hyväksi talvella 1994. Etumatka säilyi syksyn kansanäänestykseen saakka. (Paloheimo 1994, 41 – 44.)

Kansanäänestys Euroopan Unionin jäsenyydestä järjestettiin lokakuussa 1994. EU-jäsenyyden kannatus ja vastustus eivät noudatelleet puoluerajoja. Puolueista Kokoomus ja Rkp olivat äänestyksessä jäsenyyksymyönteisempiä. Myös enemmistö Sdp:n kannattajista oli jäsenyyden kannalla. Vastustajat olivat taas enemmistönä Smp:ssä, Kristillisissä, Vasemmistoliitossa ja Keskustassa. Sosiaalisilta ulottuvuuksiltaan suurituloiset olivat jäsenyydelle myötämielisempiä kuin pienituloiset. Alueellinen ulottuvuus voimistui myös jatkuvasti EU-jäsenyyskampanjan aikana. Helsingissä lähes kolme neljäsosaa kannatti jäsenyyttä, Oulun läänissä taas vain noin kaksi viidestä halusi

Suomen liittyvän Euroopan Unioniin. (Paloheimo 1994, 48; Pesonen 1994a, 60 – 61; Sänkiahho 1994, 173.)

Äänestyksen alla nousivat julkisessa keskustelussa esiin turvallisuutta ja Suomen paikkaa maailman kartalla ruotineet pohdinnat. Moisio nostaakin EU-jäsenyyksiin ytimeen kysymyksen Suomen sijainnista kylmän sodan jälkeisessä Euroopassa. EU-keskustelun ryhmät syntyivät hänen mukaansa geopolitiikan pohjalta. Ryhmiä oli kolme: traditionalistit, jotka pitäytyivät kylmän sodan asetelmassa, varovaisuuslinjan edustajat, jotka korostivat puolueettomuuspolitiikan tärkeyttä tunnustaen silti samalla muutoksen olemassaolon mahdollisuuden sekä lännettyjät, jotka ajoivat jäsenyyttä ja tiiviimpää integraatiopolitiikkaa ilman varauksia. Kamppailun aikana traditionalistit leimattiin surutta lännettyjen puolelta menneisyyden miehiksi ja naisiksi. Varovaisuuslinjalaiset taas tasapainoivat vanhan ja uuden maailman rajalla. EU-kamppailu olikin hyvin voimakkaasti taistelua oikeasta historiantulkinnasta. (Moisio 2003, 126 – 127.)

Lopputulos kamppailusta oli, että lännettyjät siirtyivät kylmän sodan marginaalista valan kamareihin ja traditionalistit menettivät asemansa. Varovaisuuslinjalaiset joko syrjäytettiin kokonaan tai sitten he sulautuivat osaksi lännettyjen ryhmää. EU-jäsenyyks vaikuttivat täten voimakkaasti Suomen poliittisten ryhmien valtasuhteisiin. (Moisio 2003.)¹¹ Jukka Tarkan mukaan EU-jäsenyyks lopetti Suomen idänpolitiikan myöntövyäisyyslinjan. Kannattajien mielestä Suomen historiallinen taistelu oli ollut kamppailua länteen kuulumisen puolesta. EU-jäsenyyks kruunasi tämän projektin. (Tarkka 2002, 403 – 405.)

Monille kyllä-vaihtoehdon kannattajille jäsenyyks oli arvo sinänsä. Elinkeinoelämän puheista oli taas pääteltävissä jäsenyyden olleen heille ennen kaikkea taloudellinen ratkaisu. (Aunesluoma 2011, 459; 493 – 494.) Jäsenyyttä vastaan kampanjoitiin muun muassa maataloudella ja muilla peruselinkeinoilla, kansallisen päätösvallan kaventumisella, paineella hyvinvointivaltiota kohtaan, työttömyydellä sekä sotilaallisen selkauksen pelolla Venäjän kanssa. Vaikutusvaltaan liittyvä kysymys tuli esiin molempien osapuolten perusteluissa. Se mikä yhdelle takasi vaikuttamismahdollisuudet, merkitsi toiselle niiden katoamista. (Paloheimo 1994; 45 – 48; Pesonen 1994b; 87 – 88.) Jakolinjojen molemmin puolin Euroopan Unionin nähtiin vaikuttavan Suomeen joka tapauksessa – siis silloinkin, kun Suomi päättäisi jäädä Unionin ulkopuolelle (Tarkka 2002, 348).

Itä-Euroopan kumousten myötä ulkopuolinen toimintaympäristömme muuttui radikaalisti muutoinkin kuin vain Euroopan turvallisuuspoliittisen arkkitehtuurin osalta. Useat tutkijat väittävät, että kansainvälinen politiikka alkoi viime vuosisadan lopulla jäsentyä uudelta perustalta. Talous nousi entistä vahvemmin esiin. 1990-luvulle tultaessa maailman johtavien voimien valtakamppailulla oli yhä selvemmin taloudellinen luonne (Rusi 2003b, 114). Pekka Visuri toteaa, että kylmän sodan järjestys luotiin ja pidettiin yllä sotilaallisella voimalla, mutta jo 1960-luvulla talous alkoi Saksan ja Japanin johdolla nousta omaksi voimatekijäkseen. Kylmän sodan kaksinapainen maailmanjärjestys järjestys ei enää 1980-luvulla korreloinut taloudellisten voimasuhteiden kanssa. (Visuri 2010, 18.)

¹¹ Niinpä Moisio (2003, 161) toteaaakin, että ”kylmän sodan päättymisen ja Neuvostoliiton romahtamisen aiheuttama murros tarjosi aivan samaan tapaan kuin toisen maailmansodan päättymisen mahdollisuuden äkilliseen valtasuhteiden muutokseen. Molemmissa tapauksissa tämä muutos ilmeni erityisesti Suomen maantieteellisen aseman transformaationa.”

Monet kysyivätkin, siirryttiinkö kylmän sodan päättymisen jälkeen geopolitiikasta geotalouden aikaan. Geotalous tarkoittaa sitä, että maailmanjärjestelmässä pitkään hallinneet kansallisvaltiot saavat rinnalleen talousalueet alueellisina voimatekijöinä. Siinä missä geopolitiikassa on tyypillisesti painotettu sotilaallista voimaa maantieteeseen yhdistyneenä, geotalouden maantieteessä taas korostuvat kulttuuri ja talous. Valtioiden toiminta geotaloudessa perustuu tulkintaan heidän oman sijaintinsa hyödyistä ja haitoista. (Rusi 2003b, 114; Visuri 2010, 206.) Kantola ja Härkönen havaitsivatkin poliittisen keskustelun reunaehtojen muodostuneen 1990-luvulla yhä enemmän kansainvälisestä taloudesta. Talous kavensi samaan tapaan kuin ulkopoliittikka aikoinaan kansallisen politiikan ja demokratian liikkumavaraa. (Kantola & Härkönen 1999, 299.)

Talouden noustessa yhä keskeisempään asemaan kansainvälisessä politiikassa 1990-luvun alussa Suomi kuin kohtalon oikusta ajautui samanaikaisesti historiansa pahimpaan talouslamaan. Lama muuttui käännekohtaksi maan historiassa. Suomi selvisi lopulta varsin nopeasti vaikeuksistaan, mutta tuli laman syövereistä ulos kovin erilaisena yhteiskuntana kuin oli sinne joutunut.

1980-luvun YYA-Suomi oli ollut vielä varsin valtiokeskeinen maa, jossa ratkaiseva päätöksentekofoorumi oli valtio. Päätöksentekohierarkian huipulla seisoivat tasavallan presidentti vierellään hallitus ja etujärjestöt. Päätöksenteko oli hyvin keskittynyttä erityisesti ulkopoliitiikassa, mutta myös talouspolitiikassa. (Tiihonen 2006, 82 – 88.) 1980-luvun loppuvuosina valtiokeskeinen malli alkoi hiljalleen murentua ja julkivaltion käyttämään kieleen ilmaantui yritysmaailmasta tuttuja käsitteitä. Seppo Tiihonen pitää vuotta 1987 ja Holkerin sinipunahallitusta jonkinlaisena uuden ajanjakson alkamisen virstanpylväänä. (Tiihonen 2006, 89 – 95.)

Kansainvälisen talouden vaikutus politiikkaan oli voimistunut jo 1970-luvun lopulla. Vuosikymmenen puolen välin aikoihin sattunut öljy- ja energiakriisi merkitsi maailmantaloudessa käännekohtaa. Suomikin ajautui tuolloin taloudelliseen taantumaan. Sen tiimoilta järjestetty Korpilammen kokous syksyllä 1977 tuotti talouspoliittisen konsensuksen, jonka keskiössä oli kilpailukyky ja suomalaisten yritysten kansainvälisen menestyksen turvaaminen. Konsensus perustui ajatukselle, että vain siten voidaan jatkossa ylläpitää sosiaalisesti oikeudenmukaista ja hyvinvoivaa yhteiskuntaa. Poliitiikan, talouden ja järjestöelämän johtoporras sitoutui yhteisesti kansantalouden numeraalisiin tavoitteisiin ja perinteinen ajatus erilaisten poliittisten tavoitteiden yhteensovittamisesta jäi taka-alalle. Päättäjät alkoivat samaan aikaan rakentaa kuvaa politiikan voimattomuudesta talouden edessä. (Aunesluoma 2011, 290 – 293; Kalela 2005b, 222, Kalela 2005c, 270 – 278.)

Kilpailukykypolitiikasta huolimatta julkisten menojen kasvu oli Suomessa 1980-luvulla lähes kaksinkertainen BKT:n kasvuun verrattuna. Investoinnit kotimaahan taas olivat taas selvästi laskusuunnassa ja investointien suunta osoitti ulkomaille. Ulkomaille tehdyt investoinnit olivat 1980-luvun lopulla jo nelinkertaiset Suomeen tehtyihin investointeihin nähden. Rahamarkkinoiden liberalisointi teki mahdolliseksi myös siirtää vapaasti varoja ulkomaisille pankkitileille. (Jussila, Hentilä & Nevakivi 1995, 302.) Suomen kansantalous ylikuumeni rahamarkkinoiden liberalisoinnin seurauksena ja ajautui monenlaisiin epätasapainotiloihin.

Vuosien 1990 – 1991 aikana Suomi ajautui lamaan, jonka rajuus yllätti kaikki. Jaakko Kianderin ja Pertti Vartian mukaan 1990-luvun alun talouskriisiä on yleisesti selitetty siten, että sodanjälkeisen talouden toimintaympäristön – rahamarkkinoiden vapautus,

teknologian kehitys, yritysten kansainvälistyminen ja Neuvostoleirin romahdus – muutos yllätti suomalaiset. 1980-luvun lopun Suomen kansantalouden rakenteet olivat 1980-luvun lopulla liian jäykät ja säädellyt eikä talouden liberalisointikaan ollut onnistunut parhaalla mahdollisella tavalla. Kiander ja Vartia itsekin katsovat muiden lailla, että suomalaiset eivät osanneet toimia uudessa tilanteessa, jossa vanha ja uusi törmäsivät.¹² (Kiander & Vartia 1998, 276 – 277; 320.)

Talouden syöksykierre pakotti miettimään asioita uudelleen. Entinen velkaantumiseen, säätelyyn ja runsaisiin investointeihin perustunut toimintatapa korvautui uudella tehokkaammalla mallilla. Laman seurauksena velkaantumien ulkomaille aleni, työnteon kannustimia lisättiin ja tutkimus- ja kehitys menot kasvoivat voimakkaasti. Koulutus nousi entistä tärkeämpään asemaan. Suomessa jatkettiin näin 1800-luvun lopulta alkanutta kansan sivistysprojektia. (Kiander & Vartia 1998, 300; 322.)

Suomessa lamaa hoidettiin rakenteellisena ongelmana toisin kuin Ruotsissa, jossa sitä lähestyttiin perinteisenä suhdannekriisinä. Pohjanlahden tällä puolen väitettiin, ettei nousukausikaan pelasta maata katastrofilta. Jälkikäteen Suomen uudistuspolitiikkaa voidaankin Kianderin ja Vartian mielestä kuvailla luovan tuhon opin mukaisena projektina. Kotimaan liike-elämässä päästettiin markkinat irti, josta seurasi runsaasti konkurssseja, mutta toisaalta lamasta selvinneet yritykset olivat laman jälkeen entistä vahvempia. (Kiander & Vartia 1998, 272 – 273.)

Kantola havaitsi tutkimuksessaan markkinaideologian vallanneen 1990-luvun alussa johtoportaan mielet. Haastatteluista kävi ilmi, että lama oli heille jonkinlainen silmien avaus. Suomen kansalle se oli heidän mielestään terveellinen kurin palautus. 1980-luvun Suomi oli ollut sairaalloinen maa ja taudeista pahin oli ollut aidon markkinatalouden puute. Lama otettiin vastaan tervehdyttävänä ilmiönä. Haastatellut pitivät markkinoita politiikkaa tehokkaampana ja oikeudenmukaisempaan tapaan jakaa tuotoja ja panoksia sekä järjestää yhteiskunnallisia suhteita. Rahapolitiittisten päättäjien puheissa politiikka esitettiin tehokkuuden, järjen ja tiedon vastakohtana kuten taloutta ymmärtämätön kansakin. Sosiaaliturva nähtiin puolestaan moraalisesti yhteiskuntaa rappeuttavana. (Kantola 2002, 125 – 135; 143 – 147; 189 – 207.)

Lama näyttäytyi yhteiskunnassa myös kielellisenä käänteinä. Kilpailullinen puhetapa, jonka keskeiset käsitteet tulevat yritysmaailmasta, nousi laman myötä hallitsevaksi puhetavaksi syrjäyttäen samalla säätelyn ja suunnittelun ympärille rakentuneen puhettavan. Risto Heiskala ja Eeva Luhtakallio kutsuvatkin laman jälkeistä Suomea kilpailukykyvaltioksi. Kilpailukykydiskurssi ei ollut uusi asia Suomessa, mutta siihen asti se oli esiintynyt sääntelytalouden rakenteiden puitteissa. Vasta vanhojen rakenteiden purkautuminen 1990-luvun lamassa mahdollisti kilpailukyvyyn ja kilpailullisen puhettavan leviämisen kaikkialle yhteiskuntaan. (Alasuutari 2006, 49; Heiskala & Luhtakallio 2006, 7 – 11.) Samalla valtion suhde kansalaisiin muuttui. Valtiosta tuli valmentaja, joka pyrkii piiskaamaan ja ohjaamaan kansalaisia parempiin suorituksiin (Kantola 2002, 267).

Muutoksia tapahtui myös liike-elämässä ja hallinnossa. Laman jälkeen saatettiin haastaa maamme liike-elämän siirtyneen lähemmäs amerikkalaista mallia. Siinä yritys

¹² Lama oli kirjoittajien mielestä monien asioiden summa. Mitään yksittäistä tekijää ei voi nostaa muiden yläpuolelle. Vakaan markan politiikka ei ollut periaatteellisesti väärää, mutta markkinat eivät uskoneet siihen. Sen pohdiminen, olivatko markkinat laman aikaisissa arvioissaan oikeassa vai väärässä, on Kianderin ja Vartian mukaan ajan haaskausta, koska markkinat käyttävät valtaa omalla oikeudellaan. (Kiander & Vartia 1998.)

mielletään ensisijaisesti sijoituskohteena.¹³ 1980-luvulla suomalainen liiketoimintajärjestelmä oli vielä ollut valtiokeskeinen, pankkien laajalle omistukselle sekä eturyhmien yhteistyölle rakentuva järjestelmä, joka oli muistuttanut rakenteeltaan Saksan ja Japanin silloisia järjestelmiä. Liikepankit olivat siten lamaa edeltäneellä ajalla valtion ja etujärjestöjen ohella talouselämän kolmas vahva toimija. Pankit omistivat suuren osan suomalaisista yrityksistä. Seuraavalla vuosikymmenellä liikepankkien tilalle tulivat ammattimaiset finanssisijoittajat, jotka pyrkivät myös vaikuttamaan yrityksen toimintaan ja sisäiseen kulttuuriin. Vuosituhannen vaihdetta lähestyttäessä pörssiyritykset olivat jo suureksi osaksi ulkomaisenemmistöisiä. (Tainio 2006, 65 – 66.)

1990-luvun jälkipuoliskolla olikin nähtävissä, että suomalaisten yritysten riippuvuus ulkomaisista omistajista oli kasvanut. Uutta olivat kansallisten rajojen yli tapahtuvat yritysfuusiot, joita tapahtui etenkin suomalaisten ja ruotsalaisten yritysten kesken. Talouden kansainvälistymien ja omistuksen keskittyminen olivat osa samaa ilmiötä. (Blom 1998, 214 – 215.)

Mediankin kohdalla 1990-luvun aikana tapahtui keskittymistä. Minna Aslaman ja Ulla-Majja Kivikurun mukaan ulkomaalaisomistus lisääntyi mediassa ja fuusioitumista tapahtui myös yli valtakunnan rajojen. Aikakausilehdistön omistaminen ketjuuntui. Muutos tapahtui myös mielipideilmastossa. Laman myötä kritiikki median kaupallistumista vastaan vaimeni ja kaupallistuminen hyväksyttiin yhä enemmän luonnollisena osana vuosituhannen vaihteen mediatodellisuutta. Aslama ja Kivikuru näkevät, että media muuttui yhteisen julkisuuden paikasta mediakulutuksen alueeksi. Samaan aikaan massayleisö hajosi yhä pienempiin segmentteihin identiteettien monipuolistuessa. (Aslama & Kivikuru 2001, 27 – 43.)

Alueellisella tasolla tapahtui myös keskittymisilmiö. Maamme oli ollut alueellisesti suhteellisen tasa-arvoinen lamaan saakka, mutta kriisi muutti tilanteen. Talouttaan avanut Suomi näytti nopeasti jakaantuvan yhä selvemmin voittajiin ja häviäjiin. Alueiden menestystä selitti ennen kaikkea henkisen pääoman määrä. Myös tuotantorakenteen uudenaikaisuus ja monipuolisuus sekä kyky verkottua globaalitalouteen muovasivat alueellista jakoa. Teknologiateollisuuden ja metsäteollisuuden ympärille rakentuneet alueet selvisivät lamasta voittajina. Alueellisia voittajia olivat suuret yliopistokaupungit Helsinki, Tampere, Turku ja Oulu. Salo oli taas esimerkki menestyvästä pikkukaupungista. Häviäjiin kuuluivat Kainuu, Lappi, Keski-Pohjanmaa ja Pohjois-Savo. Kehityksessä alakynteen jääneille alueille oli tyypillistä korkea työttömyys, voimakas muutto-liike alueelta pois, henkisen pääoman katoaminen, elinkeinorakenteen yksipuolisuus, maatalouden tai vanhentuvan teollisuuden hallitseva asema. (Okko, Miettälä & Hyvärinen 1998.)

Suomalainen työelämä kävi sekin läpi muodonmuutoksen laman aikana. Suomessa oli kolmen kymmenen vuoden ajan vallinnut niin sanottu normaali työsuhdemalli, johon kuului kahden työssäkäyvän aikuisen kotitalous, koulutus yhteen ammattiin sekä omistusasunto. 1990-luvun alussa normaali työsuhdemalli osoitti murtumisen merkkejä ja tilalle olivat tulossa katkonaiset työsuhteet. Ne olivat varsinkin nuorten ja yli 50-vuotiaiden todellisuutta. Pitkäaikaistyöttömyys, joka oli Suomessa ollut lamaan saakka marginaalinen ilmiö, voimistui huomattavasti. Talouskriisi myös vahvisti koulutuksen merkitystä työelämässä. Aiemmin koulutetun työvoiman suhteellinen asema heikkeni

¹³ 1980-luvulla yrityksissä korostettiin asiakkuutta. Seuraavalla vuosikymmenellä etualalle nousivat sijoittajat. Yritysjohdo alkoikin yhä enemmän kuunnella sijoittajia ja johtajien tulospalkkiot sidottiin yhtiön osakekurssin kehitykseen. (Tainio 2006, 66 – 77.)

työelämän vaatimusten kasvaessa ja monipuolistuessa. Työmarkkinoilla etulyöntiasemassa olivat laajan koulutus- ja työhistorian omaavat henkilöt. Terveyskin alkoi muodostua yhdeksi kilpailuvaltioksi. (Suikkanen, Kauppinen & Viinamäki 1996.)

Sosiaaliturvaan tehtiin runsaasti säästöjä vuosina 1992 – 1995. Sosiaalimenot sinälään nousivat laman aikana ennätyslukuihin suurtyöttömyyden vuoksi, mutta vuoden 1992 jälkeen sosiaalimenojen osuus valtion budjetista alkoi laskea leikkausten vuoksi. Supistuksia kohdistettiin varsinkin eläkkeisiin, terveydenhuoltoon, työttömyysturvaan ja lapsiperheiden tukiin. Toimeentuloturvan tarvitsijoiden joukko kaksinkertaistui laman aikana ja vuonna 1995 useampi kuin joka kymmenes kotitalous sai toimeentulotukea. Edellä mainitusta kehityksestä huolimatta tuloerot eivät räjähdysmäisesti kasvaneet laman aikana. Tärkein syy siihen olivat tulonsiirrot. Voimakkaimmin kasvoivat työllisten ja työttömien väliset erot. (Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 13.)

Taloustieteilijöiden näkökulmasta 1990-luvun alku ei näyttänyt kovinkaan erilaiselta kuin historioitsijoiden ja yhteiskuntatieteilijöiden. Kiander ja Vartia havaitsivat muiden lailla 1990-luvun laman analyysissään perinteisten toimintamallien muuttuneen 1990-luvun alussa ja konsensuksen hapertuneen. Taustalla olivat tutut syyt: yritysten kansainvälistyminen, kansainvälisen politiikan murrokset, Euroopan integraatio ja rahamarkkinoiden liberalisointi. (Kiander & Vartia 1998; 17 – 18.)

Mistä sitten tulivat Suomen sisäisen muutoksen liikkeelle laittaneet impulssit? Tutkijat melkeinpä poikkeuksetta painottavat maan ulkoisen toimintaympäristön muutoksia. Suomen kokemat ravistukset olivat osa yleismaailmallista kehitystä, joista tärkeimpänä Kuisma pitää juuri markkinatalouden voittokulkua. Sen seurauksena markkinoita avattiin, kilpailun esteitä poistettiin ja kansallisia rajoja madallettiin kaikkialla maailmassa eikä Suomikaan jäänyt kehityksestä irralliseksi saarekkeeksi. (Kuisma 2009, 230 – 231.)

Tiihosen mukaan muutoksien ensimmäinen sysäys tuli itärajan takaa, Gorbatshevin käynnistämisestä uudistuksista, eikä hallintomallin muutos ei ajoitu sattumalta Berlinin muurin kaatumisen vuosiin. Muita muutoksiin johtaneita tekijöitä olivat sääntelyn ongelmat, talouden globalisaatio, markkinafundamentalismi, sekä kansainvälisten järjestöjen kuten OECD omaksuma uusliberalistinen ideologia. (Tiihonen 2006, 89 – 95.) Kiander ja Vartia pitävät myös selvänä, että kansainvälisessä poliittisessa ympäristössä tapahtuneet muutokset 1980-luvun lopulla vaikuttivat Suomen ratkaisuihin joko suoraan tai epäsuorasti. (Kiander & Vartia 1998, 18.) Heiskalakin nostaa tärkeimmiksi syiksi muutokselle kylmän sodan lopun ja Neuvostoliiton romahduksen, jonka seurauksena Suomelle avautui mahdollisuus kytkeytyä voimakkaammin länteen. Muina vaikuttavina tekijöinä hän pitää globalisaatiota, rahoitusmarkkinoiden avaamista, viestintäteknologian kehitystä sekä itse lamaa, joka teki mahdolliseksi muutoksen toteuttamisen. (Heiskala 2006, 30.)

1990-luvun alun muutos oli raju, mutta herätti sittenkin yllättävän vähän vastarintaa. Heiskala ihmettelee, miksi. Hän vastaa itse kysymykseensä päättelemällä laman olleen niin syvä, että se vakuutti kaikki muutoksen välttämättömyydestä. Muutos itse oli vallankumous ylhäältä päin noudattaen perinteistä maan tapaa, jossa eliitin piirissä synnytetään ensin laaja yksimielisyys, jonka jälkeen se runnotaan väkisin läpi ainoana vaihtoehtona. Muutos ei kuitenkaan ollut tullut tyhjästä vaan alkanut jo edellisellä vuosikymmenellä. Suurena kontekstina oli maan kansainvälistyminen, jonka myötä vanha valtiokeskeinen toimintamalli alkoi nopeasti näyttää ajastaan jälkeen jääneeltä. (Heiskala 2006, 30; 41.)

Eliitin vallankumouksen jäljet johtavat siten niinkin kauas kuin 1970-luvulle. Vuosikymmenen puoliväliin sattuneet kriisit katkaisivat silloin lähes kolme vuosikymmentä jatkuneen taloudellisen kasvun ajan, "kultaisen ajan". Kultaisella ajalla oli vannottu keynesiläinen talouspolitiikan ja julkisen sektorin kasvun nimeen. Kasvun hyyydyttyä valtiovetoisen talouspolitiikan koettiin ajaneen itsensä umpikujaan etenkin kuin monet hyvinvointivaltiot kriisiytyivät lännessä 1980-luvun aikana. Uusliberalistinen talousoppi, johon kuului muun muassa yksityistäminen ja kansainvälisten pääomaliikkeiden esteiden madaltaminen, nostettiin lääkkeeksi ongelmiin. Oppi henkilöityi varsinkin Reaganin ja Thatcherin hallituksiin. Muissakin länsimaissa alettiin seurata niiden esimerkkiä. Yksityistäminen ja samaan aikaan tapahtunut pääomamarkkinoiden vapauttaminen heikensivät konkreettisestikin valtion asemaa. (Heiskala 2006, 15 – 22, Kantola & Härkönen 1999, 286 – 290.)¹⁴

Talouden globalisoituminen muutti radikaalisti politiikan ja talouden suhteita. Globaalissa taloudessa territorionsa sidottu kansallisvaltio joutuu kilpailemaan vapaasti liikumaan pääsevien yritysten ja kansainvälistyneen pääomien suosiosta. Yritykset ja pääomat matkaavat aina sinne, missä ne saavat parhaan tarjouksen. (Kantola & Härkönen 1999, 286 – 290.) Kantola katsookin, että suomalainen kilpailuyhteiskunta syntyi pääoman liikkeiden vapauttamisen kautta. Kilpailukydydiskurssilla politiikka pyrki vakuuttamaan kansainvälisen talouden toimijoita. (Kantola 2006, 157.)

Ideologisesti sosialismin romahdus saattoi kaventaa niiden poliittisten vaihtoehtojen valikoimaa, joiden joukosta myös Suomen lamalääkkeet valittiin. Kommunismin uuvahdettua Itä-Euroopan kumouksiin markkinataloudesta tuli itse asiassa melkeinpä ainoa mahdollinen oppi. Niinpä Suomessakin markkinoiden logiikkaa alettiin viljellä kaikilla useilla sellaisillakin elämänalueilla, joissa sitä ei aiemmin ollut esiintynyt (Kantola 1999a, 25 – 27; Kantola 1999b, 35). Kuisma näkee sosialismin romahduksessa paluun 1800-luvun liberalismiin. Koko 1900-luvun ajan oli hänen mukaansa etsitty vaihtoehtoja vapaalle markkinataloudelle, mutta vuosisadan lopulla kaikki yritykset jouduttiin toteamaan epäonnistuneiksi. Kuisma pitää suorastaan ironisena sitä, että vasta kommunismin romahduksen jälkeen kapitalismi alkoi toteuttaa sitä, mitä Marx ja Engels olivat väittäneet jo 1800-luvulla sen tekevän: mullistamaan kaikki sosiaaliset suhteet ja tuhoamaan kaiken vanhan tieltään. (Kuisma 2008, 12 – 13.)

Talouden osalta itsestään selvä asia Itä-Euroopan kumousten jälkeen näytti olevan, että sosialismin aika vaihtoehtoisena taloudellisena oppina ja teoriana oli ohi. Sillä ei enää ollut minkäänlaista älyllistä uskottavuutta 1990-luvulla (esim. Smith 2005, Åslund 2011). Miltei koko elämänsä kommunistiseen puolueeseen kuulunut Hobsbawmkin näki, että reaalisosialistinen kokeilu loppui Itä-Euroopan mullistuksiin. Hän ei uskonut sen elpymiseen tulevaisuudessakaan, vaikka Kiinassa pidettiin vielä nimellisesti kiinni sosialismista. Sosialismin romahdus heikensi kaikenlaisen sosialismin menestymismahdollisuuksia siitä huolimatta, ettei neuvostojärjestelmän surkeus suinkaan todistanut itse aatetta kehnoksi. (Hobsbawm 1999, 622; 702.)

Kapitalismin voitto oli silti Hobsbawmin mukaan vain näennäinen, koska myös *laissez-faire* –kapitalismi oli 1900-luvun lopulla ajautunut umpikujaan. Thatcherismi kun ei ollut mikään menestystarina. Ylipäätään kaikki 1900-luvun ideologiat olivat menettäneet

¹⁴ Alasuutarikin pitää kulttuurisen muutoksen esikuvina Reagania ja Thatcheria, joskin hyvinvointivaltiokritiikin voidaan katsoa alkaneen vasemmistoälymyydestä. 1980-luvulla siten sekä oikeisto, vasemmisto että vaihtoehtoista elämäntapaa suurten koneistojen ulkopuolella etsineet vihreät olivat kaikki omaksuneet valtiokriittisiä näkemyksiä. (Alasuutari 1996, 251; Alasuutari 2006, 49 – 51.)

uskottavuutensa ratkaisuna niille moninaisille ongelmille, joiden kanssa länsimaiset yhteiskunnat joutuivat tekemisiin vuosisadan kääntyessä loppuun. Ongelmien ydin on se, etteivät ihmisten luomat instituutiot enää kykene hallitsemaan ihmisen toiminnan seurauksia. Vanhan maailman perustukset hajoavat pala palalta. Raunioiden keskelle syntyy henkinen tyhjiö, jonka täyttävät massat ja suuret tunteet. Hobsbawmin historiankronikassa ”lyhyt” 1900-luku päättyy hämmennykseen ja epäjärjestykseen. Kylmän sodan jälkeen saatettiin vain nähdä yhden aikakauden olevan ohi tietämättä mitä tulee tilalle. (Hobsbawm 1999, 700 – 707.) Niiniluodon ja kumppanien tuntemukset vuonna 1993 olivat siten yleismaailmallisia.

Hallitsemattomuuden tunnetta saattoi voimistaa myös se, että Yhdysvaltojen ja länsimaisen liberalismiin suuresta voitosta huolimatta moni tutkija arvioi kansainvälisen politiikan muuttuvan kylmän sodan jälkeen moninapaisemmaksi. Liberalismin hallitsemaa maailmaa kukaan ei ollut Fukuyaman hengenheimolaisia lukuun ottamatta enustamassa. Raymond Garthoff ja Richard Jervis näkivät, että Yhdysvalloilla ei ole voimaa tai edes käypää visioita luoda uutta maailmanjärjestystä (Garthoff 1992, 134; Jervis 1992, 257). Kaksi vuosikymmentä Itä-Euroopan mullistusten jälkeen olikin nähtävissä, ettei maapallosta todellakaan tullut yhtä suurta länsimaista kylää. Jälkikäteen nähtynä syksy 1989 merkitsi Rissen mukaan länsimaisten poliittisten ideoiden valtakauden lopun alkua. Jugoslavian hajoamissodat, syyskuun yhdestoista ja viimeisenä vuoden 2008 finanssikriisi heittivät kylmää vettä globalisaation hallitsevan ideologian uusliberalismin kasvoille. (Risse 2011.)

Samuel Huntington ennusti 1990-luvun puolessa välissä kylmän sodan ideologisen konfliktin korvautuvan kulttuurisilla konflikteilla. Maapallon asukkaita ei enää 1990-luvulta eteenpäin erota talous, politiikka tai ideologia vaan kulttuuri. Kansallisvaltiot säilyttävät asemansa tärkeimpinä politiikan toimijoina. Ne pyrkivät valtansa ja vaurautensa lisäämiseen kuten aina ennenkin, mutta kylmän sodan jälkeen valtioiden toimintaan vaikuttavat myös kulttuuriset preferenssit. Yhteisen kulttuuritaustan jakavat ihmiset ja maat löytävät toisensa. Globaalipolitiikka alkaa jäsentyä kulttuuristen linjojen mukaisesti ja kulttuuriset leirit korvaavat ideologian ja kylmän sodan blokit. Siinä missä kylmässä sodassa valtiot määrittelivät paikkansa suhteessa suurvaltoihin, uudessa maailmassa niiden on ratkaistava sivilisaatiokysymys. (Huntington 1996, 19 – 21.)

Kylmän sodan jälkeisessä maailmassa on Huntingtonin listauksen perustella yhdeksän sivilisaatiota. Ne ovat kaikista mahdollisista kulttuurisista me-ryhmistä laajimpia kokonaisuuksia. Kylmän sodan jälkeisiä sivilisaatioita ovat länsimaiden, latinalaisen Amerikan, Afrikan, islamin, konfutselaisuuden, hindujen, ortodoksien, buddhalaisten ja japanilaisten muodostamat sivilisaatiot. Ne eroavat toisistaan perusarvoissaan, sosiaalisissa suhteissaan, tavoissaan ja elämäntähtäyksissään. Sivilisaatioiden tärkein rakennusosa on uskonto, jonka henkiinherääminen voimistaa entisestään kulttuurisia eroja. Kulttuurit voivat muuttua ja kulttuurin vaikutus politiikana ja talouteen voi vaihdella aikakaudesta toiseen, mutta keskeiset taloudelliset ja poliittiset erot ovat silti peräisin kulttuurista. (Huntington 1996, 22 – 29.)

Länsi tulee Huntingtonin visiossa pysymään pitkään vahvimpana sivilisaationa, mutta sen suhteellinen voima heikkenee ja se saa haastajia toisista sivilisaatioista. Pääasetelma sivilisaatioiden konfliktissa tulee kauan olemaan länsi vastaan muut etenkin, jos länsi pitää kiinni ajatuksestaan, että sen kulttuuri ja arvot ovat universaaleja. Ajatus länsimaisen liberalismiin universaalisuudesta voimistuikin länsileirin valtioissa kylmän sodan päättymisen jälkeen. (Huntington 1996, 28 – 29; 33; 125 – 129, 183 – 184.)

Kansainvälisen politiikan osalta kuva kylmän sodan jälkeisestä maailmasta näyttää olevan huomattavan epäselvä. Liberalismin voitto sai eräät povaamaan länsimaisille arvoille perustuvaa maailmaa. Jotkut uskoivat myös rauhanajan koittaneen ainakin mitä tulee valtioiden välisiin sotiin. Toiset näkivät haastajien nousevan länsimaiden ulkopuolelta vieraista kulttuureista. Kolmannet näkivät, että Berliinin muurin kaatuessa maailmasta katosi samalla järjestys ja ennustettavuus. Ainoastaan se oli selvää, että puolitoista vuosisataa päättynyt kolmen Ranskan vallankumouksen aatteiden keskinäinen kilpajuoksu päättyi syksyyn 1989 siinä mielessä, että sosialismi putosi pois joukosta. Jäljellä olivat voimistunut liberalismi ja heikentynyt sosiaalidemokratia.

Suomen kohdalla murroksen seuraukset vaikuttavat olevan jäsentyneemmät. 1990-luvun alun yhteiskunnallisen muutoksen pääsisältö näyttää aiemman tutkimuksen valossa olleen länsimaisen markkinatalousyhteiskunnan saapuminen Suomeen. Suomi lännettyi, liberalisoitui ja kapitalisoitui samanaikaisesti. Markkinoiden leviämisen mukana uusliberalistinen ideologia vahvistui kuten myös amerikkalaisen talouskulttuurin vaikutus. Muutos oli ideologinen ja kulttuurinen ja se läpäisi koko yhteiskunnan. Sisäisen uudistumisen ärsykkeet tulivat maan rajojen ulkopuolisessa todellisuudessa tapahtuneista muutoksista, joista tärkeimpiä olivat Neuvostoliiton hajoaminen ja sosialismin romahdus, talouden globalisaatio sekä Euroopan integraatio. Suomi ei ottanut muutosta vastaan yhtenä kansana vaan 1990-luvun alku merkitsi pitkään jatkuneen poliittisen konsensuksen purkautumista.

Kaikki näyttää olevan sosialismin romahduksen ja kylmän sodan päättymisen osalta samanaikaisesti selvää ja epäselvää. Selvää lienee koko lailla se, mitä konkreettisesti tapahtui. Tosiasiatiedon tarpeen osalta ei oma tutkimukseni ei ole mitenkään välttämätön. Tapahtuneen ymmärtäminen jää kuitenkin vakaaksi, jos emme pysty hahmotamaan tapahtuneelle annettuja merkityksiä. Me emme sittenkään tiedä, miksi tapahtumasta a seurasi tapahtuma b: miksi kylmän sodan päättymisen ja talouslama johtivat Suomessa markkinataloudellisen ajattelun leviämiseen kaikkialle yhteiskuntaan? Se saattaa olla joidenkin mielestä itsestään selvää, mutta tutkijana varoisin moisia itsestäänselvyksiä. 1930-luvun suuri lama johti useissa maissa vasemmistolaisemman talouspolitiikkaan ja valtion osallistumisen kasvuun, mutta 1970-luvun ja 1990-luvun alun talouskriisit vahvistivat puolestaan oikeistoa ja vapaita markkinoita. Jokaisella talouskriisillä on oma historiallinen taustansa ja poliittinen kontekstinsa. Tutkimuksellani pyrin selvittämään, mikä oli se sarana tai ajatuksellinen silta, joka siirsi Suomen aikakaudesta toiseen.

Väitöskirjatyöni oli ensi alkuun tarkoitus käsitellä reaaliosialismin romahduksen seurauksia Suomen poliittisessa elämässä. Pinnallinenkin tarkastelu osoitti nopeasti, että sosialismin romahdusta ja Neuvostoliiton hajoamista on käsiteltävä yhdessä laman, globalisaation ja EU-jäsenyyden kanssa. Ilmiöt liittyivät yhteen niin tiiviisti, että niitä ei käynyt erottaminen. Oma tuntumani silti on, että Itä-Euroopan kumoukset olivat tapahtumista merkittävin. Vaikka en tutki väitöskirjassani sosialismin romahduksen merkitystä itsenäisenä tutkimuskohteena vaan yhtenä komponenttina Suomen 1990-luvun alun murroksessa, antaa sosialismin romahduksen merkityksen tutkiminen myös Suomen murroksen tutkimiselle suunnan.

1800-luvun puolesta välistä 1900-luvun lopulle saakka poliittisiin kartastoihin täytyi ainakin pohjoisella pallonpuoliskolla sisällyttää sosialismi. Sen olemassaolo ja läsnäolo olivat kaikille yhteinen asia, vaikka suhtautuminen siihen erosi. Hobsbawmin mukaan

sosialismin ja kapitalismin kilpajuoksu vaikutti kaikkiin 1900-luvulla, eikä mikään yhteiskunta ei ollut ideologisen kamppailun ulkopuolella. Kamppailun aikana totuttiin ajatukseen, että on olemassa kaksi erilaista mallia rakentaa moderni teollinen yhteiskunta. (Hobsbawm 1999, 17 – 18.) Sosialismi pakotti muut poliittiset ideologiat ja toimijat kilpailuun, jonka vuoksi ne joutuivat reagoimaan sosialismin esittämään haasteeseen ratkaisumallien vaihdellessa väkivallasta käännättämisen kautta sosiaalisiin reformeihin ja poliittiseen yhteistyöhön.

Vuoden 1991 lopulla sosialismia ei siis enää vakavasti otettavassa merkityksessä ollut politiikan kartalla, ellei sitten pidä Kiinan autoritääristä kapitalismia sosialismina. Poliitikka saattoi tai sen oli suorastaan pakko jäsentyä toisin perustein. Hobsbawm pitää reaaliosialismin kuolemaa niin merkittävänä tapahtumana, että hän lopettaa histori-an kronikassaan ”lyhyen” 1900-luvun Neuvostoliiton hajoamiseen ja vuoteen 1991.

Kylmä sota ei ollut pelkästään kahden poliittisen ideologian välinen kilpailu vaan se oli myös kahden ydinasein varustetun sotilasliiton kamppailu maailmanherruudesta. Kahden sotilasblokin vihamielisyys tuotti maailman kohtalaisen pysyvän ja jähmeän rakenteen. Toisen blokin kadottua koko kansainvälisen politiikan arkkitehtuuri alkoi liikkua. Kansallisvaltioiden asema heikkeni ja valtioiden yläpuolelle syntyi uusi rakenne, globaalitalous. Euroopan integraatio eteni ja talousyhteisö kehittyi poliittiseksi unioksi. Kiina ja muut Aasian maat alkoivat haastaa lännen asemaa taloudellisena ja sotilaallisena mahtina. Monet alueelliset ja etniset jännitteet, jotka oli kylmän sodan aikana painettu maan alle, nousivat jälleen pintaan.

”Ei ole mahdotonta, että 1990-luvulla toteutuu suuri poliittinen paradoksi: ei suinkaan sosialistisen komentotalouden paremmuus vaan sen romahdaminen saa aikaan mullistuksia myös lännen poliittisessa järjestelmässä”
SKDL:n puheenjohtaja Reijo Käkälä HS 8.12.1989

Yhtäkkiä maailma oli siis tilanteessa, jossa sosialismia ja Neuvostoliittoa ei enää ollutkaan. Sillä ei enää voinut selittää maailmaa eikä se luonut tulevaisuuden odotuksia. Sitä ei enää tarvinnut vastustaa, kesyttää tai pelätä. Tilanne oli uusi myös Suomelle. Koko valtiollisen itsenäisyyden ajan naapurinamme oli ollut sosialistinen supervaltia Neuvostoliitto. Kylmän sodan aikana se vaikutti merkittävästi myös maamme sisäpoliittiseen kehitykseen. Ideologisen kamppailun osalta Suomessa oli syttynyt heti itsenäistymisen jälkeen sisällissota, joka oli ollut luonteeltaan luokkasota ja jota hävinnyt osapuoli oli käynyt punalippujen alla. Sosialismi säilyi polttavana sisäpoliittisena kysymyksenä aina 1970-luvun loppupuolelle saakka.

Sosialismi oli koko olemassaolonsa ajan Suomelle sekä sisä- että ulkopoliittikkaa ja juuri kylmän sodan aikana niiden kahden politiikan sfäärin välinen ero oli ohuempi kuin koskaan. Kylmän sodan päättyessä 1990-luvun taitteessa, molemmat politiikan alueet joutuivat muutospaineiden alle. Sosialismin romahdus teki sekä mahdolliseksi että välttämättömäksi ajatella asioita uudella tavalla, ei pelkästään sosialismin vaan koko yhteiskunnan suhteen.

”Kun muistetaan, että vapaus ja tasa-arvo ovat paitsi länsimaiden poliittisen ajattelun, niin myös kommunistisen ajattelun käsitteitä, on Neuvostoliiton romahduksen tutkimisella huomattava merkitys suomalaisenkin yhteiskunnan kehittymisen ja kehittämisen kannalta” (Iivonen 1992, 15).

Niinpä esimerkiksi tutkija Jyrki Iivonen haki kommunismin rappion analyysistä valaistusta myös Suomea tuolloin piinanneisiin talousongelmiin. Nykyaikainen hyvinvointivaltio jakoi hänen mielestään varallisuutta liian mekaanisesti ja osin sen seurauksena varallisuus pieneni 1990-luvun alussa. Hän arvioi, että tasa-arvoisuuteen pyrkivän yhteiskunnan elintaso jää alhaisemmaksi kuin kilpailua ja yksilöllistä vastuuta korostavan yhteiskunnan. (Iivonen 1992, 341 – 343.) Iivosen mielestä pyrkimys hyvin pitkälle menevään tasa-arvoon saattaa hyvin helposti johtaa autoritääriseen ja vapautta tukahduttavaan yhteiskuntaan (Iivonen 1992, 16).

Olivat Iivosen tulkinnat Suomen 1990-luvun alun ongelmista oikeaan osuneita tai eivät, niin ne osoittavat sen, miten Neuvostoliito ja sosialismin romahdusta voitiin ja voidaan yhä käyttää vertailukohtana ja selitysmallina myös länsimaaisissa yhteiskunnissa ilmeneville ongelmille. Onkin liian yksioikoista ajatella, että tutkijoiden havaitsema ajattelu- ja toimintatapojen muutos 1990-luvun alussa olisi johtunut ainoastaan talouslammasta.

Historialliset tapahtumat ja olosuhteet eivät myöskään kerro meille, miten tulee toimia ja mitkä ovat päämäärämme ja arvomme. Suomikaan ei 1990-luvun alussa pelkästään reagoinut ulkoisen maailman muutokseen vaan Suomea alettiin kehittää tietoisesti uuteen suuntaan kuten aiemmasta tutkimuksesta käy ilmi. Kilpailuyhteiskunnan synty ei ollut eikä voinut olla pelkästään passiivista sopeutumista tapahtuneeseen vaan se tulee nähdä myös politiikan päämäärien ja arvojen muutoksena. Poliitiikka itse vie päätöksillään kehitystä johonkin suuntaan. Esimerkiksi globaalitalous tai EU eivät ole luonnonilmiöitä vaan kansallisvaltioiden poliittisilla päätöksillä aikaansaatuja rakenteita.

Poliittinen ajattelu ei rajoitu vain olemassa olevan maailman kuvailemiseen vaan siihen kuuluu myös poliittinen mielikuvitus, kyky kuvitella toisenlaisen maailma ja yhteiskunta kuin se, joka on sillä hetkellä olemassa. Poliitiikka on liikettä kahden maailman välillä, nykyisen ja tulevan, joista jälkimmäinen voi olla olemassa vain kuviteltuna. Poliittisen mielikuvituksen kohdalla sosialismin romahduksen seurausten tarkastelu on erityisen mielenkiintoista. Siitä huolimatta, että sosialismi reilun seitsemänkymmenen vuoden ajan vaikutti reaalisena poliittisena voimana, sen suurin vetovoima oli nähdäkseen sen utopiassa. Sosialismi loihti kuvan maailmasta, jossa useat ihmiset riivaavat kärsimykset kuten sota, sorto ja köyhyys on jätetty onnellisesti taakse. Visio vaikutti niihinkin, jotka eivät pitäneet sosialismin tulevaisuuden näkyä uskottavana tai edes haluttavana. 1990-luvun politiikka oli sotilaallisen ja talouden kilpailun ohella poliittisten visioiden välistä kilpailua.

Poliitikassa ei riitä, että visio toisenlaisesta maailmasta on korkealentoinen. Visio pitää nähdä toteuttamiskelpoisena joko nyt tai tulevaisuudessa. Odotusten ohella myös kokemukset vaikuttavat siihen, mitä tulevaisuuden maailmoista voidaan kuvitella. Historian kulku ruokkii yhdenlaisia visioita ja runtelee toisenlaisia.

Poliittisesti mahdollisen alueen kertoo lopulta empiria, mutta kokemusperäinen tieto on jälkijätöistä tietoa. Päätöksenteon hetkellä poliittisesti mahdollinen on olemassa vain ennakkokäsityksinä. Ennakkokäsitykset eivät ilmaannu tyhjästä vaan ne ovat peräisin toimijoiden maailmankuvasta. Mannisen määritelmän mukaan maailmankuva ”viittaa sellaisen kokonaisuuden käsittämiseen, jonka puitteissa ihmiset voivat selittää elämänsä ja perustella tulevaisuutta koskevia odotuksiaan. Maailmankuva ilmentää ihmisten suhdetta menneisyyteensä, tulevaisuutensa, mahdollisuuksiinsa, elämän

edellytyksiin ja niin edelleen.” (Manninen 1977, 15 – 16.) Ennakkokäsitykset poliittisesti mahdollisesta muovaavat historiaa siten, että ne samanaikaisesti rajaavat valintojen joukkoa, jolloin vain tietyt mahdollisuudet tulevat valittaviksi. Sen vuoksi kokemusperäinen tietokin jää lopulta osin kiistanalaiseksi, koska kaikkia vaihtoehtoja ei kokeilla.

Poliittisesti mahdollisen alueen olisi saattanut Suomessa kuvitella laajenevan kylmän sodan päättymisen jälkeen. 1990-luvun kuluessa kansalaiset saivat huomata, ettei niin ei ollut tapahtunutkaan. Valtakunnan politiikassa oltiinkin yllättäen ”ei ole vaihtoehtoa”-tilanteessa. Kylmän sodan vaihtoehdottomuus kumpusi ulkopoliitikasta, kylmän sodan jälkeisen ajan rajoitteet näyttivät tulevan ensisijaisesti taloudesta.

20 vuotta Neuvostoliiton hajoamisen ja suuren laman alkamisen jälkeen populistipuolue Perussuomalaiset saavutti historiallisen suuren vaalivoiton, puolueen puheenjohtajan Timo Soinin sanoin ”jytyn”. Ville Pernaa maalaa ”jytyn” taustatekijäksi juuri 1990-luvun alusta Suomessa vallinneen poliittisen vaihtoehdottomuuden, jonka historiallisina taustatekijöinä olivat sosialismin ja liberalismien ideologisen kilpailun päättänyt reaalisisäisismien romahdus sekä vuosikymmenen alkuvuosiin ajoittunut poikkeuksellisen syvä talouslama. Suomi selvisi lamasta, sopeutui globaalitalouteen ja suoriutui kansainvälisestäkin monilla eri mittareilla mitattuna erinomaisesti. Taloudellisen menestyksen käänköpuolena oli poliittinen vaihtoehdottomuus sekä ruohonjuuritason ongelmat – kaikilla ei mennyt Nokia-Suomessa hyvin. Valtapuolueiden rakentaessa ohjelmansa liberalismien, kansainvälisyyden ja EU:n ympärille, Timo Soinin johtamista Perussuomalaisista tuli ainoa kanava konservatiivisille, kansallismielisille ja EU-vastaisille mielipiteille. (Pernaa 2012, 16 – 28.) Kylmän sodan päättymisen oli kaiken järjen mukaan suomalaisillekin vapautumisen hetki kuin Neuvostoliiton varjo poistui. Silti mikäli Pernaa on oikeassa, se näyttää olleen myös poliittisten vaihtoehtojen katoamisen hetki.

Miten siis on mahdollista, että kylmän sodan Suomessa, ”suometuneessa” maassa, saattoi kukaties olla enemmän poliittisia vaihtoehtoja kuin kylmän sodan jälkeisessä vapaassa ja kansainvälisessä Suomessa? Miten ylipäätään on selitettävissä tämä vaihtoehtoton vapaus?

Heti kylmän sodan päättymisen jälkeen amerikkalainen Francis Fukuyama väitti kirjassaan *Historian loppu ja viimeinen ihminen* liberaalidemokratian saavuttaneen lopullisen voiton ideologioiden välisessä taistelussa. Samalla myös historia on päättynyt. Se on päättynyt, koska kukaan ei kykene enää kuvittelemaan parempaa yhteiskuntaa kuin liberaalidemokratia. Historian Fukuyama tulkitsee ennen kaikkea orjien ja alistettujen ryhmien taisteluksi tunnustetusta asemasta. Se ammentaa polttoaineensa ihmisen sielun tunnustusta ja kunnioitusta haluavasta osasta *thymoksesta*. Liberaalidemokratia myöntää jokaiselle tunnustuksen pelkän ihmisyytensä perusteella eikä enää ole yhtään ryhmää, joka olisi tunnusta vailla. Juuri tässä merkityksessä historian voi katsoa saapuneen päätepisteeseensä. (Fukuyama 1992.) Itä-Euroopan kumoukset olivat siten Fukuyaman luennassa viimeinen orjakapina.

Kuten aiemman tutkimuksen osalta jo huomattiin, Fukuyaman tulkinta kylmän sodan jälkeisestä maailmasta ei ollut ainoa mahdollinen. Hänen profetiaansa historian lopusta on myöhemmin, etenkin vuoden 2001 terrori-iskujen jälkeen pilkattu, mutta mielestäni sitä ei kannata heti kättelyssä tyrmätä. Poliittikan vaihtoehdottomuus 1900-luvun lopulla ja 2000-luvun alussa antaa syyn pohtia sitä ainakin länsimaiden osalta

vakavasti. Historian kuluessa visioita kuitenkin on ollut. Jos visiot yhtäkkiä ovat kadonneet, voimme kysyä, mikä tai kuka on ne tappanut. Fukuyama oli toki hullunrohkea väittäessään, että yhden ideologian, länsimaisen liberalismiin, maailma voisi olla iankaikkisesti paras kuviteltavissa oleva maailma kaikille maailman ihmisille – ettei mitään haastajaa koskaan enää tulisi.

”Tämän päivän poliittisessa todellisuudessa on vaikea nähdä, että mikään muu poliittinen todellisuus kuin nykyinen markkinaliberaali, EU-jäsenyyteen ja avoimeen kansainväliseen kauppaan perustuva linja voisi olla mahdollinen” (Railo & Laamanen 2010, 8).

Historia ideologioiden kamppailuna tuskin lopullisesti päättyi Berliiniin ja marraskuuhun 1989, mutta se ei tarkoita sitä, etteikö Fukuyaman ennustus olisi voinut olla totta aikalaisille. Olennaisinta on se, miten maailman muutos 1990-luvun alussa Suomessa tulkittiin. Selvää on, että aikalaisilla täytyi olla jokin historiallinen tulkintakehys käytössään. Ilman sellaista tapahtumia ei olisi kyetty selittämään. Ajattelulla ja toiminnalla on taas syytä olettaa olevan yhteyden. Mikäli uskottiin, että tulevaisuudessa ovat vain liberalismi ja länsi, sen mukaisesti kaiketi lähdettiin toimimaan.

1.1 Tutkimuksen teoriasta

Lähestyn Suomen murrosta aikakauden vaihtumisen kontekstissa. Useat historioitsijat ja filosofit puhuvat aikakausista ja tehtailevat niitä eri perustein, mutta mitään yhtä auktoriteettista aikakauden teoriaa tai kriteeriä ei ole olemassa. Valinta on tutkijan omissa käsissä. Ajan jaksottamisen kriteerin määrää lopulta tutkijan käyttämä teoreettinen viitekehys. Tämän työn osalta lähestyn aikakautta sille ominaisen maailmankuvan kautta. Aikakauden ja maailmankuvan vastaavuus perustuu omassa työssäni Karl Mannheimin tiedonsosiologiseen teoriaan.

Politiikan tutkijana kiinnostukseni kohde on poliittinen maailmankuva. Mannheim ei irrota poliittista maailmankuvaa omaksi kokonaisuudekseen vaan sen paikka on hänellä maailmankuvallisen kokonaisuuden sisäpuolella. Maailmankuva on hänelle jopa tiedettä laajempi ilmiö. (Mannheim 2007, 39.) Aatehistoriassa maailmankuva sidotaan osaksi laajempaa kokonaisuutta, maailmankatsomusta. Maailmankatsomuksessa on kaksi osaa: maailmankuva ja mentaliteetti. Maailmankuva on näistä kahdesta älyllisempi ja paremmin tiedostettu. Mentaliteetti taas voi olla osittain tiedostamaton. Silti kukaan ei tiedä tarkalleen, mitä maailmankuva ja mentaliteetti todella tarkoittavat. Jokaisen on luotava omiin tarkoituksiinsa sopiva määritelmä. (Hyrkkänen 2002, 73; 105 – 110.)

Poliittinen maailmankuva, sellaisena kuin sen itse jatkossa tulen käsittämään, on huomattavasti suppeampi kuin esimerkiksi Mannheimin mainitsema tieteen maailmankuva. Oman tulkintani mukaan Mannheimilla poliittisuus ja yhteiskunnallinen tietoisuus ovat kuitenkin keskeisessä asemassa maailmankuvan rakentumisessa.

Mannheimilla tieto ja ajattelu ovat aina suhteessa siihen historialliseen ja sosiaaliseen maailmaan, jossa toimijat kulloinkin elävät. Me emme hänen mukaansa katso maailmaa sen ulkopuolelta, vaan aina sen sisältä jostain sosiaalishistoriallisesta positioista käsin. Sieltä maailma näyttäytyy meille tietynlaisena horisonttina. Vaihtaessamme paikkaa ajallisessa tai sosiaalisessa koordinaatistossa, todellisuus välittyy saman tien

silmiimme toisenlaisena. Ajattelu ei ole siksi totta tai ei-totta ikuisesti ja kaikkialla. Se on totta vain tietyssä sosiaalishistoriallisessa kontekstissa. (Mannheim 1960; 2 – 3; 71; Mannheim 2007, 101 – 105; 144.) Sosiaalishistoriallista tietoa ei pidä sekoittaa relativismiin, tiedon suhteellisuuteen vaan se on relationaalista tietoa, johonkin suhteessa olevaa tietoa.

Mannheimin mukaan aika, kuten esimerkiksi tutkimuksen ensisijaisena kohteena oleva 1990-luvun alku, koetaan sosiaalisen ryhmän maailmankuvan välityksellä. Sosiaalisen ryhmän maailmankuva seuraa taas sen omasta historiasta ja paikasta yhteiskuntarakenteessa. Yksilön ja hänen ryhmänsä kokemukset sulautuvat toisiinsa. (Mannheim 1960, 3; 71.) Mannheim huomauttaa silti, ettei ajattelun ja yhteiskunnallisen aseman välillä ole suoraan annettua yhteyttä. Sijoittuminen määrättyyn paikkaan yhteiskunnan sosiaalisessa koordinaatistossa ei sellaisenaan kerro, mitä ajatella, mutta kukin paikka tarjoaa tietynlaisen näköalan todellisuuteen. Tästä syystä on tyhmää jättää ajattelun yhteiskunnallinen ulottuvuus huomioimatta. (Mannheim 2007, 184 – 185.)

Metafysiikka tunkeutuu sosiaalishistorialliseen ajatteluun siten, että aika koetaan metafysisen kategorioiden kautta. Mannheimin mukaan kaikki olennainen päätetään aikakaudella jo ennakoon. (Mannheim 2007, 112 – 113.) Mannheimin käsityksessä toimijat tapaavat siis tulkita nykyhetken tapahtumia oman sosiaalisen luonteensa mukaisesti jollain jo aiemmin valitulla tavalla. Kommunistit etsivät esimerkiksi ajan tapahtumista merkkejä vallankumouksen etenemisestä. Sosiaalishistoriallinen ihmisolemus ei kuitenkaan ole muuttumaton, jolloin myös ajattelun metafysiikka on liikkeessä.

Tiedonsosiologian keskeisimpiin käsitteisiin kuuluu ajan henki, *zeitgeist*. Ajan henki on jonkin maailmankatsomuksen hallitsevuutta tietyllä aikaperiodilla. Mannheim väittää, että jokaisella aikakaudella yksi maailmankatsomus nousee muiden yläpuolelle ja juuri se tuottaa aikakaudelle ominaisen älyllisen, moraalisen ja psykologisen sisällön. Ajan henki leviää joka paikkaan. Jokin tietty eetos, teema, rakenne, sisältö tai muoto toistuu kaikkialla yhteiskunnassa: politiikassa, taloudessa, koulutuksessa ja niin edelleen. Uskonnossa, tieteessä, taiteessa ja muussa näkyvät aikakaudella toki edelleen myös niiden alkuperäiset ja niille ominaiset piirteensä, mutta samalla niihin tulee mukaan myös jotain niiden yli menevää, omalle aikakaudelleen tyypillistä aineista. Vaikka esimerkiksi koulutuksen tai tieteen kieli säilyisi aikakaudella suhteellisen muuttumattomana, niin yksittäiset sanat ja asiat saavat aina lopullisen merkityksensä sen laajemman kokonaisuuden sisällä, jossa niitä käytetään. Tämä kokonaisuus on maailmankuvallinen aikakausi. (Mannheim 2007, 36 – 37; 42; 73; 173.)¹⁵ Aikakaudet määrittyvät Mannheimin ajattelussa siis hallitsevan maailmankatsomuksen kautta. Johtotähden vaihtuessa – kun poliittinen islam syrjäyttää länsimaisen liberalismiin tai päinvastoin – aikakausi vaihtuu.

Ajan henki rakentuu ja leviää organisoivasta keskuksista käsin. Organisoiva keskus järjestää todellisuuden asiat ja elementit antaen niille paikan ja merkityksen kokonaisuudessa. Keskus tuottaa maailmaan tietynlaisella logiikalla syntyvän järjestyksen sekä kontekstin, jonka välityksellä ajan tapahtumat koetaan. Organisoiva keskus eräällä tapaa paljastaakin aikakauden syvimmän olemuksen. Organisoivat keskuks

¹⁵ Matti Virtanen kirjoittaa, että jollekin ajanjaksolle ominaisen ajanhengen, mentaliteetin lähde on jokin vahva traditio. Se antaa leimansa kaikkiin muihin traditioihin. Muut joutuvat olemaan johtavan fraktion esiin nostamiin ajatuksiin nähden joko altavastaajina, eriasteisina myötäilijöinä tai voimattomina hiljaa. Ajan hengen vaihtuminen seuraa traditioiden ja niiden sisäisten ryhmittymien valtasuhteiden muutoksia. (Virtanen 2001, 28 – 29.)

ovat sidoksissa historiaan siten, että ne pätevät vain tietynlaisessa historiallisessa tilanteessa. Tilanteen vaihtuessa toiseksi, keskuksinkin vaihtuvat. (Mannheim 2007, 90; 118 – 120.)

Organisoiva keskus on siis minkä tahansa järjestyksen sisäinen logiikka. Banaalisimmassa muodossa keskuksen voi tuoda arkielämän tasolle vertaamalla sitä tapaan, jolla kirjaston kirjat järjestetään. Kirjastonhoitajien on aluksi ratkaistava, laitetaanko kirjat hyllyihin tekijän vai kirjan nimen mukaan vai järjestetäänkö kirjat ilmestymisvuoden mukaan tai kenties lainauskertojen mukaan ja miten kirjat jaotellaan eri luokkiin: jännitykseen, romantiikkaan, urheiluun, lastenkirjoihin ja niin edelleen. Lisäksi heidän on päätettävä, asetetaanko jotkut kirjat näkyvimmin esille toisten mahdollisesti jäädessä varastoon pölyttymään.

Järjestelyllä on tarkoituksensa. Etusijalle asettamalla halutaan kenties kannustaa asiakkaita lukemaan tietynlaisia kirjoja, tai kirjasto tavoittelee asiakkaakseen jotain tiettyä ihmisryhmää, vaikkapa lapsia. Kirjasto voi olla myös kaupallinen laitos, joka pyrkii hankkimaan itselleen mahdollisimman paljon asiakkaita. Suurta yleisöä kiinnostavat kirjat laitetaan etualalle kuten kirjakaupoissa joulumyynnin tai isänpäivän aikaan. Kirjojen järjestelyllä kirjasto ilmaisee myös identiteettiään. Asettamalla Dostojevskin ja Shakespearen näkyvästi näytteille se viestii olevansa sivistyskirjasto, Harry Pottereilla nuorten kirjasto ja sotakirjoilla isänmaallinen kirjasto.

Kirjojen sijoittelun taustalla on siis jokin ajatus tai idea, joka selittää sen, miksi kirjastosta on tehty sellainen kuin se sillä hetkellä on. Ymmärrys kirjaston kirjojen järjestämisen ideasta ei vielä selitä itse ideaa – miksi juuri tuo idea. Kirjaston sisäisen järjestyksen lopulliseksi ymmärtämiseksi kirjasto tulee sijoittaa osaksi oman aikansa yhteiskuntaa.

Kirjasto voi kirjoillaan kertoa halustaan olla uudenaikainen tai perinteinen kirjasto, mutta uuden ja vanhan sisällöt ovat aina suhteessa omaan aikaansa. Organisoivat keskuksat ovatkin Mannheimin mukaan tietoisia omasta historiallisuudestaan. Ne tiedostavat sen, että todellisuutta on aiemmin jäsennetty toisella tavalla. Keskuksat ovat dialektisessa suhteessa edeltäjiinsä. Ne pitävät itseään historiallisesti kehittyvinä ja niinpä uusi keskus uskoo katsovansa todellisuutta korkeammalta henkiseltä tasolta kuin aiemmat keskuksat. Organisoivat keskuksat tiedostavat myös kilpailijoiden olemassaolon omalla aikakaudellaan – sen että todellisuus on silläkin hetkellä mahdollista järjestää myös jonkin toisen suuren idean pohjalta. (Mannheim 2007, 119.)

Kirjat sekä niiden järjestys ovat tietynlaisen maailmankatsomuksen tai elämäntutkimuksen ilmauksia. Mannheimin mukaan aikakausi ei ole pelkkää filosofiaa vaan sillä on myös oma psyykkinen latauksensa. On väärin lähestyä aikakautta joko järkenä tai tunteena tai edes yrittää erottaa ne toisistaan. Ajan emootiot eivät ole vailla järkeä eikä järkeily vailla tunnetta. Filosofia ja psykologia ovat saman kulttuurishistoriallisen kokonaisuuden osia. (Mannheim 2007, 111 – 123.)

Mannheimin käsitys ajan hengestä on mielestäni ilman suurempaa väkivaltaa sovellettavissa ajatukseen asioiden keskinäisestä tärkeysjärjestyksestä politiikassa. Poliittisen elämän kokonaisuus rakentuu tärkeimmäksi poliittiseksi kysymykseksi arvioidun asian, historiallisen totuuden kontekstissa. Jos tärkein asia on hyvät suhteet Neuvostoliittoon, niin kaikki muut politiikan asiat ovat jossain suhteessa siihen. Se vastaa organisoivaa keskusta ajan hengessä.

Yhdenmuotoisen ajan hengen olemassaoloa voitaneen silti nykyaikaisissa pluraaleissa yhteiskunnissa myös epäillä. Ihmisethän tuntuvat välillä elävän omissa maailmoissaan eivätkä maailmat kohtaa lainkaan. Tiedonsosiologit Berger ja Luckmann pitävät nykyaikaisia yhteiskuntia kiistoille alttiina, koska tieto jakaantuu modernissa yhteiskunnassa työnjaon seurauksena. Tiedon eri alueet tuottavat erilaisia näkymiä yhteiskunnalliseen todellisuuteen ja eri näköalojen, eri yhteiskunnallisten todellisuuksien yhteensovittamisesta tulee ongelma. (Berger & Luckmann 1994, 96 – 101.)

Mannheimin väite yhden maailmankatsomuksen dominoinnista ei kieltämättä vaikuta sellaiselta, että se pitäisi heti suoralta kädeltä allekirjoittaa. Mannheim ei tosin väitäkään, että hallitseva maailmankatsomus on ainoa yhteiskunnassa esiintyvä ajattelun muoto. Ruohonjuuritasolla yhteiskunnassa vallitsee useita virtauksia, mutta lintuper-spektiivistä näkyy vain yksi suuri virtaus (Mannheim 2007, 181). Tulevat sukupolvet saattavat esimerkiksi modernia aikakautta sen päättymisen jälkeen katsoessaan ajatella, että valistusajattelu oli modernin aikakauden jättiläinen. Valituksella oli kriittikonsa ja vihollisensa, mutta mikään toinen filosofia ei vaikuttanut länsimaiden kehitykseen 1800- ja 1900-lukujen aikana samalla lailla kuin se.

Hyrkkänen ei silti usko, että ajattelutavat olisivat aikakausispesifejä tai että ylipäätään olisi olemassa jokin tarkasti määriteltävissä ja tutkittavissa oleva ajan henki. Hyrkkänen viittaa kritiikissään saksalaiseen hengen historiaa tutkivaan suuntaukseen (*geistesgeschichte*), jossa henki ymmärretään aikakauden ja kulttuurin kohtaamiseksi, katsomusten, uskomusten, asenteiden ja aatteiden kokonaisuudeksi. Aikakauden ihmisten ajattelu nähdään yhtenäisenä ja historiaa ymmärtämään pyrkivän tutkijan tulee ymmärtää tämä henki. Huomio kohdistetaan yhteiskunnallisissa oloissa ja politiikassa tapahtuneisiin muutoksiin. Hyrkkäsen mielestä moinen johtaa vain hätiköityihin yleistyksiin. Hän ei usko, että ajassa tai yhteiskunnassa vaikuttaisi jokin ihmisten käyttäytymistä määrittävä yhtenäismentaliteetti. (Hyrkkänen 2002, 65 – 69; 82.)

Aatehistorian klassikoihin lukeutuva Collingwood taas pitää ajan henkeä sinällään todellisena ilmiönä todeten, että esimerkiksi musiikki, taide, arkkitehtuuri ja muut kulttuuriset ilmiöt ovat ajan hengen tuotteita. Henki on hänelle jonkin tulemista ja hengen elämä on prosessi, jossa menneisyys nähdään nykyisessä elämässä. Se on nykyisyyden ehto. (Collingwood 2001, 130; 206.)

Ajan henki itsessään on varsin tunnettu ja käytetty käsite, joskaan siitä ei ole olemassa mitään auktoriteettista määritelmää. Esimerkiksi Hegelillä historia on hengen tai järjen täydellistymisen näyttämö, jossa järki on jatkuvasti ristiriidassa itsensä kanssa siten, että historiallisesti kehittyneempi järki pyrkii kumoamaan ja ylittämään aikaisemman. Historia on toisiaan seuraavien hengen vaiheiden tarina, ikään kuin joukko kuvia, jossa jokainen kuva on maailmanhistoriallisen hengen kehittyneempi muoto. Henki on jatkuvasti tietoinen itsestään sekä maailmasta sellaisena kuin se on. Hegelillä hengen sisäinen kehitys syntyy tiedosta. Historiallisesti kehittyvä järki on universaalina ja persoonatonta toimien ihmisen kautta, mutta ollen silti ihmisen ulkopuolella. Konkreettisesti järki on silti olemassa vain aikansa ihmisessä, mutta jokaisella kehitysvaiheellaan järki vieraantuu hetkeksi kantajastaan, johonkin sen sellaiseen paikkaan, jota Hegel pitää jonkinlaisena universaalina tilana palatakseen sitten taas omaan aikaansa ja oman aikakautensa ihmiseen. (Hegel 1967.)

Alain Tourainen käsite historisiteetti (*historicity*) on suhteellisen lähellä Hegelin ajan henkeä, olkoonkin, että Touraine on selvästi myös Marxinsa luenut. Historisiteetilla Touraine tarkoittaa jonakin ajanhetkenä konkreettisesti olemassa olevaa yhteiskuntaa.

Yhteiskunta on tietoinen omasta historiallisuudestaan ja sen eetos, tulevaisuuden orientaatio, nousee tästä tietoisuudesta. Historisiteetti kumpuaa tietoisuudesta, että yhteiskunta pystyy muuttamaan itseään ja määrittelemään suuntansa, jota kohden se on menossa. Historisitetetti on siis sitä, mitä yhteiskunta kulloinkin tekee itsestään. Se on samanaikaisesti sekä yhteiskunnallinen toiminta että sen reflektio. (Touraine 1977, 3 – 6, 22.)

Marxilaisuus näkyy Tourainella muun muassa siten, että hallitseva luokka ottaa vastuun historisiteetista. Hallitseva luokka puhuu kokonaisuudesta, mutta identifioi sen omiin intresseihinsä ja omaan ideologiaansa. Hallitsevan luokan syntyminen on kuitenkin historiallisen kehityksen ehto. Vain hallitsevan luokan voiman avulla yhteiskunta kykenee muuttamaan itse itseään eikä vanhasta voi hypätä uuteen kuin hallitsevan luokan välityksellä. (Touraine 1977, 383; 412.)¹⁶ Historiallisessa muutoksessa liikkeen suunta ja vallitseva yhteiskunnallinen järjestys, hallitseva luokka, ajautuvat yhä suurempaan keskinäiseen konfliktiin. Muutoksessa on aina kyse myös luokkasuhteista. (Touraine 1977, 387 – 388.)

Touraine katsoo silti, ettei historisiteetti itsessään ole ideologian tuotos vaan kulttuurin malli. Ideologiat voivat yrittää ottaa esimerkiksi tieteen haltuunsa, mutta tiede itsessään toimintana ei ole palautettavissa ideologiaan. Se on oma aktiviteettinsa. Muussa tapauksessa tieteen autonomiaa ei olisi mahdollista puolustaa. (Touraine 1977, 26.) Tourainen historisiteetti liittyy tulkintani mukaan primääristi talouteen. Tietoyhteiskunta voisi olla yksi esimerkki historisiteetista.

Matti Virtanen näkee ajan hengen lähteenä jonkin vahvan tradition. Ajan hengen muutokset seuraavat tradition sisäisten fraktioiden välisten voimasuhteiden muutoksia. Fraktioiden synnyssä hän painottaa Mannheimin teorian pohjalta sukupolvikokemuksia. (Virtanen 2001.)¹⁷ Tämän mukaisesti ajan henki olisi uusi luenta jostain vanhasta tarinasta. En pidä mitenkään mahdollottomana sitä, etteivätkö aikalaiset olisi kykeneviä keksimään uudenkin tarinan.

Alasuutarin mielestä yhteiskunnallista kehitystä vie eteenpäin jokin muodon kaltainen ilmiö. Kantava idea tai trendi vaihtuu aika-ajoittain, mutta itse mekanismi säilyy samana. Ideologiatkin ovat muoti-ilmiöitä. 1980-luvulla itsensä läpi lyönyt uusliberalismi oli globaali muoti. Poliittista muotia toisin kuin kulutuksen tai pukeutumisen trendejä perustellaan aina korostetun rationaalisesti, jotta se vakuuttaisi laajemman yleisön. Hänen mukaansa poliittisten trendien menestys on kuitenkin sattumanvaraista, koska kehitys olisi voinut yhtä hyvin viedä toiseenkin suuntaan. (Alasuutari 2017, 20 – 21.)¹⁸

Ajan henki on toki mahdollista ymmärtää muodin kaltaisena. Alasuutari tekee samalla toimijoiden poliittista valinnoista pohjimmiltaan irrationalisia, mitä ne tietysti voivat ol-
lakin. Toimijat eivät välttämättä kykene rationaalisesti perustelemaan, miksi he lähte-

¹⁶ Hall katsoo, että uuden kulttuurisen järjestyksen pohjana on uusi kollektiivinen tahto. Syvään yhteiskunnalliseen muutokseen kuuluu yhdenlaisen kulttuurin tuhoaminen ja ihmisten uudelleen sosialisointi. Valtio toimii prosessissa instrumenttina, jolla yhteiskunta sopeutuu tiettyihin historiallisiin pakkoihin. (Hall 1992, 43; 221.)

¹⁷ Mannheimin mukaan sukupolven kuuluminen tarkoittaa määrätynlaisia kokemuksia, jotka tekevät alttiiksi tietyille ajattelun ja toiminnan muodoille (Mannheim 2007, 291 – 292).

¹⁸ Mannheimin ajan hengessä hallitseva maailmankatsomus ei ole muoti vaan jotain, joka näkyy kaiken muun ohella myös muodissa (Mannheim 2007, 39). Muodilla Mannheim luullakseni tarkoittaa aivan konkreettisesti pukeutumiseen liittyvää muotia.

vät mukaan oman aikansa muoti-ilmiöihin kuten esimerkiksi mainittuun uusliberalismiin tai 1960-luvun vasemmistolaiseen kulttuuriradikalismiin¹⁹ Siitä huolimatta on nostettava esiin kysymys: miksi yksi muoti onnistuu saamaan ihmiset valtaansa jonain ajan hetkenä. Onko trendien menestys sittenkään aivan sattumanvaraista: olisiko pahoihin talousvaikeuksiin ajautunut ja apatiaan vajonnut reaaliosialismi voinut todella menestyä lännessä 1980-luvulla aivan yhtä suurella todennäköisyydellä kuin uusliberalismi? Olisivatko länsimaiden kansalaiset todella voineet innostua esimerkiksi jatkuvasta jonottamisesta?

Pertti Julkunen pitää taas ajan henkeä persoonattomana massa-ajatteluna, normipaineena, jonka koti on julkisuudessa. Ajan hengessä on hänen mukaansa kyse siitä, millaiset puhuvat, järkeilyn tavat, roolit ja asiat pääsevät julkisuuteen. Ajan hengen järki on institutionalisoitu olettaen siitä, miten tuntematon kuulija suhtautuu julkisesti esitettyihin argumentteihin. Se on eräänlainen oletus universaaliyleisöstä; teoria siitä, mitä yleisesti pidetäänärkevänä ja totena. Ajan hengelle on tyypillistä, että se viittaa itseensä, siihen miten asioista on puhuttava. Ajan hengen julkisuus kuitenkin mahdollistaa sen, että kaikki voivat oppia ajan hengen vaatimukset. (Julkunen 1997, 7 – 20.)

Julkusen käsitys ajan hengestä on politiikan tutkimuksen näkökulmasta aavistuksen ongelmallinen, koska ajan henki vaikuttaa olevan vailla subjektia. Se on omiaan mystifioimaan ajan hengen käsitettä. Mannheimilla subjekti sen sijaan on. Hän sijoittaa ajan hengen lähteen sosiaaliseen ryhmään. Yhteiskunnassa aikakaudella vaikuttavista sosiaalisista ryhmistä vain yksi on oikeasti kiinnostunut pitämään vallitsevaa ajan henkeä yllä. Muut sosiaaliset ryhmät tuntevat olonsa aikakaudella orvoiksi. Ne haikailevat joko menneisyyteen tai laittavat toivonsa parempaan tulevaisuuteen. (Mannheim 2007, 181 – 185.)²⁰ Ajan hengessä historia ja olosuhteet nähdään jonkin sosiaalisen ryhmän silmin.

Hallitseviin sosiaalisiin ryhmiin tai hallitsevaan luokkaan paikannettu ajan henki vastaa Antonio Gramscin käsitettä ideologinen herruus, vaikkei Touraine pidäkään kulttuurisia malleja luonteeltaan ideologisina. Poliitikassa niitä kuitenkin tulkitaan ja käytetään ideologisesti. Ideologinen herruus kuvaa tilannetta, jossa hallitsevan ryhmän ideologiasta on tullut yleistä yhteiskunnallista ajattelua, jolloin kansalaiset eivät enää havaitse sen poliittisuutta tai puolueellisuutta. Ideologista hegemoniaa ei pidetä yllä yksin puhumalla, vaan sillä on myös kovempi puolensa. Ylempi ryhmä janoaa kuitenkin kaikkien eniten kunnioitusta ja pyrkii siksi ensi vaiheessa saavuttamaan alempien ryhmien vapaaehtoisen tunnustuksen johtajuudelleen. Hegemonian pehmeä puoli on henkistä johtajuutta – ideologiaa, jota hallitseva ryhmä levittää koko yhteiskuntaan. Aina ja joka paikassa ideologia ei kuitenkaan tehoa, jolloin tarvitaan niitä kovempia keinoja. Ne tarkoittavat valtiokoneiston kautta harjoitettua hallintaa, jolla rangaistaan niitä, jotka eivät suostu tai sopeudu johtajaryhmän hallintaan. Hallitseva puolue pyrkii näin eri keinoin saamaan aikaan haluamansa sosiaalisen järjestyksen. (Gramsci 1971, 12; 149 – 155.)

¹⁹ Filosofi Eero Ojanen kirjoitti Helsingin Sanomien kolumnissaan ajan hengen joukkosieluisuudesta näin: ”Miten ihmeessä kahdesta samanaikaisesta asiasta tai ihmisestä toinen voi olla enemmän nykyaikaa kuin toinen? Itseään kovinkin luovina yksilöinä ja radikaaleina yksilöinä pitävät näyttävät sokeasti alistuvan nykyajan diktatuuriin. Ollaan valmiita tinkimään omasta persoonallisuudesta ja mielipiteistä, kunhan ollaan ajassa mukana. Nykyaikaisuus on suorastaan oman ajattelun vastakohta, riittää, että osoittaa epämiellyttävän ajatuksen vanhentuneeksi. Aika on tehokas hallitsemisen väline.” (HS 28.3.1987.)

²⁰ Myös Manninen väittää, että yksi ajatus, esimerkiksi darvinismi, saattaa levitä eri aloilta toisille, tieteeseen ja kulttuuriin (Manninen 1977, 21).

Gramsci tuo mukaan ajan henkeen voimakeinot, mitä pidän politiikan tutkijana perusteltuna. Meillä ei olisi edes perusteita puhua vallankäytöstä, mikäli kaikki jatkuvasti perustuisi yksinomaan vapaaehtoisuuteen.²¹ Ajan hengessäkin kaikki ei käy. Julkunen toteaa, että ajan henki kieltää puhumasta jostakin. Se tärkein jätetäänkin aina ajan hengessä sanomatta. (Julkunen 1997, 20.) Äärimmäiset rajat ovat olemassa tabuina, asioina, joita ei saa sanoa tai asioina, joita ei saa tehdä. Uudella aikakaudella vanhoja rajoja sen sijaan ylitetään ja entisiä tabuja kaadetaan ja pilkataan. Historiankirjoitus esimerkiksi saattaa olla vanhojen tabujen kaatamisen väline. Se luo kenties aikalaisille vapautumisen harhan, ettei mitään rajoja enää ole. Silti jokainen aikakausi on myös uusien tabujen tuottamisen paikka, vaikka aikalaiset eivät välttämättä ymmärrä uusia tabuja tabuina vaan itsestään selvinä moraalisin totuuksina.

Karl Deutschin kommunikaatioteoriassa esiintyy myös käsite henki. Deutschin mukaan itseään ohjaavat organisaatiot toimivat kahdensuuntaisesti. Yhtäältä organisaatiot pyrkivät jatkamaan siihenastista käyttäytymistään, toimimaan oman luonteensa mukaisesti. Toisaalta ne tarvitsevat jatkuvasti tietoa ulkomaailmasta voidakseen turvata selviytymisensä. Ulkomaailman paine pakottaa organisaation oppimisen tielle, toisin sanoen muuttamaan käyttäytymistään ja uudistamaan sisäistä rakennettaan. Organisaatio ei voi kuitenkaan ottaa käyttöön ulkopuolista informaatiota sellaisenaan, koska se ajaa sen sekavuuden tilaan. Ulkoiset impulssit ja vanha järjestys sotivat toisiaan vastaan ja organisaatio saattaa hajota. Tarvitaan jotain, joka yhdenmukaistaa toimenpiteitä ja luo järjestystä. Sellainen on henki, joka vastaa tyyliä taiteessa tai kaavaa matematiikassa. (Deutsch 1963, 108 – 111; 140 – 141; 207; 240 – 241.) Deutschin näkemys hengestä lähestyy Mannheimin ajan henkeä, koska kokonaisuuden eri osia yhdistää tietty toistuva elementti.

Ajan henkeä kuvaavat tai sivuavat määritelmät ovat kohtalaisen yhteneväisiä. Se ei merkitse sitä, että ajan hengen olemassaolo tulee sillä todistetuksi, mutta nähdäkseni jonkinlaisen aikakaudelle tyypillisen kollektiivisen tietoisuuden olemassaoloa voi järkeisin perustein pitää ainakin mahdollisena. Täydellisen varmuuden puuttuminen ei ole mielestäni ongelma. Tutkimusongelma on sama kuin esimerkiksi tilanteessa, jossa emme lähde tarkastelemaan suomalaisen yhteiskunnan kahtiajakoa jonain jo tapahtuneena tosiasiana vaan tutkimme sitä, onko suomalainen yhteiskunta jollain kriteereillä määriteltynä jakaantunut tai jakaantumassa kahtia. Ajan henki voidaan vastavalla tavalla ottaa tutkimuksen kohteeksi.

Ajan henki on nähdäkseni ennen muuta aikaisten aktiivista pyrkimystä määrätynlaista yhteiskunnan toiminnallista järjestystä kohden.²² Yhteiskunnallinen järjestys on toiminnallinen silloinkin kuin se pyrkii säilymään mahdollisimman paljon ennallaan. Konservatiivinen yhteiskunta tarvitsee joka päiväiset rituaalinsa pysyäkseen muuttumattomana. Preferenssit yhteiskunnan toiminnallisen järjestyksen suhteen ovat ymmärrettävissä toisaalta poliittisessa yhteisössä vallitsevien arvojen, intressien ja valtasuhteiden kautta, toisaalta ne liittyvät poliittisen yhteisön ulkopuolisiin olosuhteisiin ja tapoihin, joilla poliittinen yhteisö on vuorovaikutuksessa toisten poliittisten yhteisöjen kanssa.

²¹ Ylikangas näkee, että rankaiseminen on ollut historiassa yleisempi vallankäytön muoto kuin palkitseminen. Ylikangas ei kiistä, etteikö palkitseminen voisi olla hyvinkin tehokasta. (Ylikangas 2007, 285.)

²² Strauss väittääkin sosiaalisen elämän olevan suunnattu sellaista päämäärää kohti, joka voidaan saavuttaa vain yhteiskunnassa. Yhteiskunta pitää taas organisoida tavalla, joka on sopusoinnussa päämäärän kanssa. Yhteiskuntaa ei voi ylipäättään määritellä viittaamatta sen päämäärään. (Strauss 1988, 22; 34.)

Mannheim väittää siis ajan hengen kodin olevan aina vain yhdessä sosiaalisessa ryhmässä. Hänen mukaansa poliittiset ja sosiaaliset ryhmät kilpailevat silti julkisuudessa todellisuuden oikeasta tulkinnasta. Todellisuuden julkinen tulkinta voi tapahtua joko mielipiteen konsensuksen kautta, jonkin ryhmän monopoliaseman kautta, ryhmien keskinäisen kilpailun kautta tai keskittymällä yhden näkökulman tai teeman ympärille, jonka hallinnasta ryhmät kamppailevat. Mannheim pitää viimeksi mainittua tyypillisimpänä julkisen mielipiteen muodostuksen muotona. (Mannheim 2007, 196 – 207.)

Tämä antaa mahdollisuuden johtopäätökseen, että yksi sosiaalinen ryhmä säännönmukaisesti voittaa todellisuuden tulkinnasta käydyn kilpailun. Sen tulkinta nousee muiden ryhmien tulkintojen yläpuolelle. Mannheim ei kuitenkaan tee selkoa siitä, miten tai millaisen prosessin kautta todellisuuden julkisesta tulkinnasta käydystä kilpailusta päädytään yhden ryhmän hegemoniaan.

Sosiaaliset ja poliittiset ryhmät eivät pelkästään kilpaile todellisuuden tulkinnasta vaan ne myös vaikuttavat toisiinsa, mutta epäsymmetrisesti. Voimakas ryhmä vaikuttaa heikkoon ryhmään enemmän kuin heikko vahvaan. Toisen ryhmän elämäntilannetta on mahdollisista eri keinoin – taloudellisin, sotilaallisin, poliittisin – ohjata ja kontrolloida. Kun toiseen osapuoleen vaikutetaan kyllin voimakkaasti, ryhmän todellisuuden tulkintakin muuttuu, koska sen todellisuuskin on toinen. Ajatellaanpa vaikka Kokoomus-puoluetta ja ulkopoliittikkaa Kekkonen kaudella. Lopultahan Kokoomus tuli Paasikivi-Kekkonen linjoille, tunnusti sen maailmankuvalliset lähtökohdat oikeaksi, ellei suorastaan ainoiksi oikeiksi. Tavat, joilla Kokoomus vakuutettiin, eivät perustuneet pelkästään kekkoslaisten ylivoimaiseen argumentaatioon vaan olettavasti puolueen joutuminen sisä- ja ulkopoliittiseen paitsioon joudutti myös kääntymistä. Poliitikassa ”oikeassa olominen” täytyy aina sitoa oman aikansa poliittiseen ympäristöön. Yhteisössä käyty kilpailu todellisuuden oikeasta tulkinnasta ei ole välttämättä niin demokraattista ja rauhanomaista kuin Mannheim ehkä antaa ymmärtää.

Valtasuhteiden olemassaolo yhtenä ajan henkeen vaikuttavana tekijänä tarkoittaa, ettei se tipahda taivaasta meidän keskuuteemme. Ajan henki voi saapua yhteisöön ulkoapäin, mutta sitä ennen jossain on käyty taistelu, joka on ratkaissut kehityksen suunnan. En siten katso, että ajan henki syvimältä olemukseltaan olisi konsensusilmiö. Tässä mielessä lähestyn Tourainen historisiteetin käsitettä. Hänelle historisiteetti on kulttuurinen prosessi, jonka hallinnasta ja suunnasta kamppaillaan, vaikka hallitseva luokka hänellä ottaakin vastuun yhteiskunnan suunnasta. Historisiteettia on mahdollista myös vastustaa. (Touraine 1977, 5; 20 – 21.) Siinä missä Tourainelle yhteiskunnan luonnetta ja suuntaa koskeva kysymys on ennen kaikkea taloudellinen, niin allekirjoittaneelle se on poliittinen.

Tiedonsosiologiaa ei ole nimensä mukaisesti tuotettu ensisijaisesti politiikan tutkimuksen tarpeita varten, joten katson, että se tarvitsee täydennystä ja tarkennusta politiikan teorian puolelta. Poliitiikan tutkimusta varten kehitin käsitteen historiallinen totuus, joka on hengeltään Mannheimin teorialle uskollinen, mutta silti käsite, jota hän itse ei käyttä.

Historiallisen totuuden käsite tarkoittaa etäisyydenottoa Mannheimiin siinä mielessä, että en aloita tutkimusta kysymällä, mikä katsomus hallitsi aikakaudella, vaan kysyn aina ensin, mikä kysymys, ongelma tai päämäärä nousi etualalle aikakaudella. Tokihan kysymykset ja ongelmat eivät ole irrallaan katsomuksista, koska maailmankatsomukset ohjaavat myös kysymysten esittämistä. Silti ajan suurta poliittista kysymystä ei voida johtaa mekaanisesti ideologiasta. Ideologian täytyy olla suhteessa aikaansa eikä aikakauden olosuhteet ole koskaan pelkkää ideologiaa. Ideologista hegemoniaa

ei voi luoda minkä tahansa ideologian ympärille vaan sen täytyy olla massoille sillä hetkellä uskottava (Gramsci 1971,341). Mannheim katsookin, että totuuden idea tulee myös ajasta (Mannheim 1960, 261). Aikakausi on siksi ideologia ja olosuhteet yhdessä, jolloin olosuhteet ovat ideologisesti tulkittuja samalla kuin ideologiat ja ideologiset ryhmät joutuvat reagoimaan vallitseviin olosuhteisiin.²³

Oman tutkimuskysymykseni näkökulmasta pidän jonkinasteisena ongelmana sitä, että Mannheim ajan hengen käsitteen ensimmäinen osa aika jää konkreettisesta määritelmä vaille. Yhtäältä aika viittaa pidempään ja laajempaan historiallisen ajanjaksoon kuten keskiaika tai moderni aikakausi länsimaiden historiassa. Toisaalta Mannheim puhuu evoluutiosta, joka on modernin aikakauden käsite. Hänen mukaansa modernin ajan ihmiselle on ominaista pyrkimys ymmärtää elämän itsensä tekemää suunnitelmaa. Moderni ihminen etsii ajasta ilmiöitä muokkaavaa näkymätöntä tekijää. Mannheim kutsuu sitä historismiksi, jossa kiinnostuksen pääkohde ei ole niinkään se, mitä tapahtui vaan se, mitä tapahtunut tarkoitti. (Mannheim 2007, 84 – 87; 127.)

Samoin huomiot paikasta alati muuttuvassa elämänvirrasta viittaavat suppeimpiin ajanjaksoihin, koska käsitykseni mukaan modernisaatio ei seurannut olosuhteiden muutoksesta vaan siitä, että ihminen päätti muuttaa olosuhteensa itse. Oma tulkintani on, että Mannheim tarkoittaa ajan hengellä ensisijaisesti modernin aikakauden sisäisiä ajanjaksoja eikä modernia aikakautta kokonaisuudessaan.

Myös Mannheimin käsitys tiedosta muodostaa tutkimukselle ongelman, koska tiedonsosiologiakaan ei voi laskea tiedon historiallisuuden ulkopuolelle. Tätäkin tutkimusta tehdään tietystä sosiaalishistoriallisesta lokerosta käsin, eikä se tiedonsosiologisten lähtöoletusten perustella kuvaa silloin niinkään 1990-luvun murrosta sellaisena kuin se oli, vaan heijastaa enemmänkin sitä suhdetta, joka tutkijalla siihen juuri nyt on. Toiseksi, koska Mannheim väittää, että maailma koetaan aina aprioristen kategorioiden välityksellä, ei tiedonsosiologiakaan voi olla poikkeus säännöstä. Se on vain yksi ennako-oletuksiin perustuva tapa lähestyä todellisuutta eikä se pysty sanomaan maailmasta ja tiedosta yhtään sen enempää kuin mikään muukaan vastaavanlainen teoria.

Mannheim kirjoittaakin, että toimijan ajattelu on aina kiinni siinä sosiaalisessa maailmassa, jossa hän elää. Toimijan käyttämät ideat seuraavat hänen mentaalisen maailmansa totaliteetista, joka taas on hänen sosiaalisen olemassaolonsa funktio. Tästä huolimatta hän kuitenkin vaatii tutkijaa menemään ajattelun ulkopuolelle nähdäkseen sen sosiaalishistorialliset ehdot. (Mannheim 2007, 138; 142.) Suuri kysymys onkin, miten se onnistuu? Voidaanko tutkijaa pitää poikkeusihmisenä ja jos voidaan, niin mikä tekee hänestä poikkeuksellisen: onko se tutkijan positio, koulutus vai jotkut synnynäiset ominaisuudet?

Mannheimin mukaan ihmisen ajattelu on jatkuvassa liikkeessä teoreettisen ja ei-teoreettisen alueen välillä, mutta teoreettinen on ei-teoreettisen sisällä (Mannheim 2007, 40). Ei-teoreettinen näistä kahdesta laajempana konseptiona kontekstoi teoreettista. Yksinkertainen käytännön ratkaisu mielestäni silloin on, että esitämme kaikissa historiallisissa ja sosiaalisissa maailmoissa samoja ei-teoreettisia kysymyksiä vastaamatta niihin jo etukäteen. Historioitsija Arnold Toynbee kehottaakin etsimään sellaista tähytyspistettä, joka ei ole sidoksissa tutkijan omaan ympäristöön (Toynbee 1963, 15). Mannheim tarjosikin yhtenä ratkaisuna sellaisten kysymysten muotoilua, joita voidaan

²³ Gramscin mukaan poliitikko pyrkii muuttamaan todellisuutta ja luomaan uuden tasapainotilan. Sitä varten hänen pitää kyetä ensin luomaan analyysi olosuhteista. (Gramsci 1971, 172.)

esittää kaikissa historiallisissa maailmoissa. Ongelma hänen mielestään vain on, että kysymyksiinkin sisältyy käsitteitä, joiden sisältö on sidottu tutkijan eikä tutkittavien maailmankuvaan. Toimijoiden maailmankuvaa ei taas voi rakentaa pala palata vaan se täytyy oivaltaa kerralla. Yksittäisiä asioita ei siksi ole mahdollista kuin tarkastella erilaisissa yhteyksissä ja suhteissa, kunnes tutkijalle selviää, minkä kokonaisuuden osia ne ovat. (Mannheim 2007, 74 – 82.) Tämä viittaa siihen, ettei tutkijalla ole lopulta muuta välinettä kuin intuitio. Tiedonsosiologiseen intuitioon jää kuitenkin yksi a priori ja se on, että osat ovat suhteessa kokonaisuuteen. Tiedonsosiologia etsii ajasta järjestystä, ei kaaosta. Metafysiikasta ei ilmeisesti ole mahdollista päästä kokonaan eroon.

Väite teoreettisesta ja ei-teoreettisesta ajattelusta käy sinällään järkeen, koska muutoinhan ihminen ei pääsisi koskaan teoriansa ulkopuolelle eikä voisi ikinä muuttaa ajatuksiaan. Toisaalta mikäli meillä ei olisi käytössämme mitään teoreettisia tai käsitteellisiä välineitä jäsentää ulkomaailmasta tulevaa informaatiota, emme pystyisi järjeistämään todellisuutta lainkaan. Kompromissiratkaisuna voitaneen ehdottaa, että uudelleenarvioinnissa siirrymme teoreettisuudessamme matalammalle tasolle, mikä tarkoittaa, että avaatte jotain ennako-oletuksiamme uudelleen arvioitavaksi, mutta emme silti hylkää kaikkia uskomuksiamme. Tutkijalla täytyy olla jotain konkreettista jalkojensa alla, että hän kykenee siirtymään tulkintakehyksestä toiseen. En väitä, että oma työni on täydellisesti ennako-oletuksista vapaa, mutta pyrin siihen, että ennako-oletuksia olisi mahdollisimman vähän, jolloin työ on mahdollisimman avoin uusille johtopäätöksille.

Muutamista ongelmakohtista ja epämääräisyyksistä huolimatta pidän Mannheimin teoriaa sopivana oman tutkimukseni tarpeisiin. Tiedonsosiologia saattaa olla riittämättömän teoreettinen lähtökohta varsinaiselle tiedonfilosofialle, mutta politiikan tutkijan apuvälineeksi se kelpaa hyvin, koska politiikassa ei etsitä totuutta tietoteoreettisessa mielessä. Se ei tarkoita, että toimijat tietoisesti valehtelisivat vaan sitä, että asioille annettuja merkityksiä ei ole mielekästä lähestyä totuutena tai valheena. Totuudeksi riittää siis, että jokin on totta tai merkityksellistä toimijoille itselleen. Meidän täytyy silti kysyä, miksi toimijat nostivat aikakaudella juuri tietyt asiat keskeisiksi eivätkä joitakin toisia, jotka olisivat olleet heille ainakin periaatteessa yhtä lailla tarjolla.

Tiedonsosiologian heikkoutena pysyy silti se, ettei Mannheim ainakaan esseidensä perustella testannut sitä koskaan empiirisesti. Emme voi olla varmoja, miten se toimii käytännössä, mutta tutkimukseni jälkeen olemme toivottavasti aavistuksen viisaampia.

Muun teoreettisen aineksen osalta poliittisia ideologioita ei tietenkään tässä työssä voi ohittaa. Historialliset totuudet ovat ihmismielen tuotoksia ja ihminen huomaa nopeasti olevansa poliittisessa toiminnassaan avuton ilman ideologiaa. Suomen tapauksessa olennaisia ovat kaikki ne ideologiat, jotka ovat Suomessa 1900-luvun aikana vaikuttaneet. Käsittelen ideologiaa myös yleiskäsitteenä pohtien sen merkitystä politiikassa.

Pidän selvänä, että politiikka kiinnittyy yhteisöön. 1900-luvun osalta politiikkaa tehtiin kansallisvaltion raameissa. Historiallinen totuus oli silloin aikakaudelle ominainen tulkinta maan eli Suomen edusta. Maan etu ei sisällä yksin aineellisia tekijöitä vaan siihen liittyy myös identiteetti ja kansakunnan paikan määrittäminen kansakuntien joukossa. Katson nationalismin olleen yhtenä keskeisenä aineisosana ajan hengessä koko vuosisadan ajan. Tästä syystä olen liittänyt ideologian yhteyteen myös nationalismin esittelyn.

Politiikan tutkijana oletan, että olosuhteet ja niille annetut merkitykset sekä merkityksiin liittyvät puheen säännöt liittyvät keskeisesti yhteiskunnallisiin valtasuhteisiin. Olen määritellyt vallan kyvyksi vaikuttaa Suomen valtion toimintaan. Vaikuttaminen voi tapahtua joko kansalaisyhteiskunnasta käsin, valtion sisältä tai valtiollisten rajojen ulkopuolelta. Valtaa koskevassa luvussa koukataan siten myös kansainvälisen politiikan puolelle. Maailmanpolitiikassa valtiot pyrkivät vaikuttamaan toisiinsa sotilaallisilla, taloudellisilla ja kulttuurisideologisin keinoin. Suuret maat pystyvät siihen enemmän kuin pienet ja Suomi lukeutuu pienten maiden joukkoon. 1980-luvulta eteenpäin on puhuttu myös globalisaatiosta valtioiden yläpuolisena rakenteena. Suomen valtion toiminnallisia muutoksia ei voi selittää vain maan sisäisiä tekijöitä tarkastelemalla.

Valtasuhteiden ja voimakeinojen merkitys tulee Mannheimin teoriassa ja aatehistoriassa mielestäni vajavaisella tavalla esiin. Olen hakenut teoriaan täydennystä politiikan tutkimuksen puolelta. Politiikan teoreetikoista tukeudun eniten Gramsciin, joskaan en tule soveltamaan hänen ideologisen herruuden käsitettään kaavamaisesti, aivan kuten en sovello Mannheimin ajan henkeäkään. Teorian käyttäminen ei edellytä tutkijalta puolueen jäsenyyden kaltaista sitoutumista teoriaan. Tietty etäisyydenotto on mielestäni jopa välttämättömyys, jotta tutkija voi säilyttää oman äänensä ja tutkijapersoonansa. Ylipäättään yhteiskuntatieteellistä teoriaa ei ole mielekasta lähestyä mustavalloisesti: jokin on joko täysin totta tai täyttä hölynpölyä. Yhteiskunnallista todellisuutta ei pysty millään sisällyttämään yhden teorian tai näkökulman sisään. Jotain jää aina pois ja jokin puhuu aina vastaan. Järkevämpi ja maanläheisempi lähestymistapa on se, että katsoo teorioiden sisältävän tutkimuksen näkökulmasta erilaisia mahdollisuuksia. Hyvissä teorioissa niitä on enemmän kuin huonoissa.

1.2. Tutkimusmetodeista

Tutkimusmetodini on aatehistoria. Se tutkii Hyrkkäsen mukaan käsittämisen käsittämistä eli sitä, miten toimijat ovat eri aikoina ymmärtäneet aatteita, uskontoja, käsitteitä, olosuhteita ja niin edelleen (Hyrkkänen 2002, 9). Aatehistorian suuriin nimiin kuuluvalla G.C. Collingwoodille historia on ihmisen, hänen aktiivisen henkensä pyrkimystä organisoida oma elämänsä ja muotoilla sitä tietoisesti (Collingwood 2001, 126 – 127).

Aatteille on ominaista se, että ne ymmärretään monilla eri tavoilla. Aatteesta ei siten voi suoraan johtaa sitä, mitä ihmiset tekevät tai ajattelevat. Niitä tai uskontoja ei tule ymmärtää mekaanisesti joko toiminnan syinä tai seurauksina. Tutkijan ei pidä esimerkiksi kysyä, saako joku uskonto ihmiset murhaamaan vaan löytää syyt sille, miksi jotkut toimijat oikeuttavat väkivallan uskonnolla, miksi jollekin toiminnalle annetaan nimenomaan uskonnollinen viitekehys. Aatteelle annetut merkitykset eivät ole näin johdettavissa suoraan aatteesta itsessään. (Hyrkkänen 2002, 9 – 10; 55; 59.)

Aatteilla tai käsitteillä ei myöskään ole omaa ihmisestä irrallaan olevaa historiaansa. Ne ovat ihmisten luomuksia ja pysyvät hengissä vain ihmisten kautta. Olosuhteet muodostavat niille kontekstin, jossa ne saavat merkityksensä. Olosuhteiden muuttuessa aatteiden ja käsitteiden kontekstitkin vaihtuvat ja uudet merkitykset ja sovellutukset tulevat mahdollisiksi. (Hyrkkänen 2002, 122 – 123.)

Olosuhteet vaikuttavat käsityksiimme mutta ne eivät määrää niitä. Tämä siksi, että olosuhteet eivät välity meille sellaisenaan vaan ne ovat käsittämisen kohteita yhtä

lailla. Niinpä tietyistä käsityksistä ei voi tietää varmasti olosuhteita vaan ainoastaan sen millaiseksi ne on käsitetty. Suhtautumisen olosuhteisiin riippuu viime kädessä meidän uskomuksistamme. (Hyrkkänen 2002, 10, 199.) Aatehistorioitsijan tulee silti kysyä, miten tietyt kokemukset saattoivat olla mahdollisia, jolloin hänen on perehdyttävä olosuhteisiin ymmärtääkseen niiden käsittämistä (Hyrkkänen 2002, 13; 29). Hyrkkänen summaa lopulta aatehistorian asioille annettujen merkitysten tutkimiseksi. Aatehistorioitsijan tehtävä on silloin asioille annettujen merkitysten ymmärtäminen (Hyrkkänen 2002, 56.) Tämä vastaa täydellisesti historialliselle totuudelle antamaani tehtävää tutkia, sitä mitä pidetään aikakauden poliittisessa ajattelussa merkityksellisempänä asiana.

Aatehistoriallisella lähestymistavalla on ollut myös kriittikkonsa. Esimerkiksi historioitsija Heikki Ylikangas on nihkeä aatehistoriallista lähestymistapaa kohtaan. Aatehistoria toimii Ylikankaan mukaan hyvin, kun se ymmärretään toimijoiden argumentaationa, mutta muutosten selittäjäksi se kelpaa huonommin. Niiden toteuttajaksi tarvitaan laajaa kansanjoukkoa ja poliittista voimaa. Ihmisiä ei voi ohjata sellaiseen, mikä on heidän intressejään vastaan. (Ylikangas 1986, 308 – 315.) Eli Ylikankaan mukaan aatteet eivät tyydyttävällä tavalla selitä Suomen 1990-luvun alun yhteiskunnallista murrostaakaan.

Ylikangas on nähdäkseni kritiikissään oikeassa sellaisen historiankirjoituksen suhteen, jossa keskitytään liiallisessa määrin yksilöihin ja johtajiin. Suomen historiassa esimerkiksi Mannerheimin tai Kekkonen kaltaisten figuurien ajattelu ja henkilökohtainen elämä saa suuren painoarvon maan kehitystä selitettäessä. On selvää, etteivät sellaiset yhteiskunnalliset ilmiöt kuten urbanisaatio, suunnitteluyhteiskunta tai maahanmuutto selity poikkeusyksilöillä eikä kaikkia poliittisia ratkaisujakaan voi palauttaa yksilöihin.

Aatehistoriallisen tutkimuksen ei kuitenkaan tarvitse rajoittua yksilöihin sillä myös ihmisjoukko tarvitsee toimiakseen käsityksiä. Aatehistoria on ajattelun historiaa eivätkä poliittiset intressit ole ajattelun ulkopuolella. Gollingwoodin mukaan kaikki historia on ajattelun historiaa ja poliittinen ajattelu on poliittisten ajatusten historiaa (Collingwood 1999, 67). Käsitykset ovat, kuten Ylikangas toteaa, yhteydessä ihmisen ulkoiseen ympäristöön ja hänen biologiseen olemukseen (Ylikangas 1986, 281 – 282). Mutta ihmisen biologinen olemus ja ulkoinen maailma eivät kohtaa sellaisenaan. Ne tarvitsevat välittäjän ja sellainen on ajattelu (esim. Berger & Luckmann 1994).

Katson aatehistoriallisen metodin sopivan hyvin tutkimusaiheeseeni, koska yhteiskunnallisessa muutoksessa on kyse olosuhteiden ja poliittisen ajattelun yhteisvaikutuksesta. Jos olosuhteiden muutos ei vaikuta poliittiseen ajatteluun, sitä ei ole ainakaan politiikan tutkimuksen näkökulmasta syytä pitää merkittävänä muutoksena. Ellei taas poliittiseen ajattelutavoissa tapahtunut muutos vaikuta millään aikavälillä olosuhteisiin, voidaan esiin nostaa myös kysymys, mikä politiikan merkitys ja asema kyseisessä yhteiskunnassa on.

Tutkimuksen onnistumisen kannalta ratkaisevaa on, miten tiedonsosiologinen teoria ja aatehistoriallinen metodi yhdistyvät toisiinsa. Aatehistoria on myös historiantutkimuksen suuntaus ja oma opinalansa. Sellaisena siihen sisältyy teoriaa ja tiedonfilosofiaa. Näin käytössä olisikin kaksi teoreettista lähestymistapaa, jolloin riskinä on, että ne menevät päällekkäin tai puhuvat toisiaan vastaan.

Tiedonsosiologian ja aatehistorian suurimmat eroavuudet löytyvät nähdäkseni siitä, kuinka pitkälle meneviä yleistyksiä yksittäisistä aineistohavainnoista on mahdollista

tehdä.²⁴ Se näkyy myös suhteessa ajan henkeen. Toin jo tutkimuksen teorian esittelyn yhteydessä ilmi Hyrkkäsen kritiikin ajan hengen käsitettä kohtaan. Aatehistoriassa yksilöiden ajattelua lähestytään individualistisempaan ja anarkistisempaan kuin tiedonsosiologiassa. Hyrkkänen mielestä ihmisen on aina mahdollista ajatella toisin kuin muut tai toisin kuin itse on ajattelut aiemmin. Myös aatteet ja opit on mahdollista käsitellä monilla eri tavoin. (Hyrkkänen 2002, 9 – 10.) Mannheim taas väittää, että ajattelu on yhtä yksityistä kuin kieli. Vain pienessä määrin kumpakaan voidaan pitää yksilöllisenä (Mannheim 1960, 2.) Mannheimin ajatusta soveltaen yksilö kykenee vaikuttamaan joidenkin yksittäisten sanojen merkitykseen tai jonkin rajatun keskustelun alueen kieleen, mutta yksilö tuskin kykenee omin voimin uudistamaan koko puhutun kielen. Nykysuomen sanakirjassa on esimerkiksi 210 000 sanaa. Wittgenstein tosin pitää sinällään mahdollisena, että yksilöllä on oma kielensä, mutta sen sääntöjä ei silloin tiedä kukaan muu kuin hän itse (Wittgenstein 1958, 89).

Wittgensteinille sanan merkityksen tietäminen tarkoittaa tietoa, siitä miten sitä pitää käyttää. Tieto merkityksistä on sosiaalista tietoa, sillä sanat saavat merkityksensä vasta käyttönsä yhteydessä ja kielen käytännöt tulee ymmärtää vain tietynlaisen elämänmuodon osana. Elävässä elämässä kysymys sääntöjen noudattamisesta ilmaistaan toimimalla säännön mukaan jossain konkreettisissa tapauksissa. Se mitä voidaan pitää säännön noudattamisena, määräytyy kuitenkin sosiaalisissa käytännöissä eikä yksityisten ajatusten piirissä. Sosiaalisessa elämässä voidaankin olla aina eri mieltä säännöistä. (Wittgenstein 1958, 81 – 82; 89.) Kielelliset erimielisyydet ovat siten tyypillisesti sosiaalisia sääntöjä koskevia kiistoja.

Kallistuessani teoreettisilta lähtökohdiltani tiedonsosiologian puoleen en kiistä, ettei ihminen ajattelisi itsenäisesti. Meillä ei olisi kommunikaatio-ongelmia ja väärinkäsityksiä, mikäli ajattelu ja kielenkäyttö olisivat kaavamaisia.

Lähden kuitenkin siitä, että ihminen on sosiaalinen olento. Sellaisena hän on tietoinen ja kiinnostunut kanssaihmistensä ajatuksista. Hän ottaa ne vaihtelevassa määrin toiminnassaan huomioon tiedostaen ja tunnustellen, mitä ääneen lausutuista ajatuksista saattaa hänelle sosiaalisesti seurata. Esimerkkinä otettakoon tilanne, jossa toimija ainakin omasta mielestään näkee kaupungin yllä ufon. Kannattako hänen sosiaalisen menestyksensä näkökulmasta kertoa siitä muille? Se riippuu tietenkin näistä muista ihmisistä. Sosiaalisessa elämässä kyse ei ole vain siitä, mitä toimija itse ajattelee vaan myös siitä, mitä hän uskoo toisten ajattelevan ja tekevän. Toisten ihmisten käsitykset kuuluvat myös käsitettäviin olosuhteisiin. Toiset ihmiset eivät ole homogeeninen joukko, joten tutkijan pitää kiinnittää huomio myös siihen, kenen käsityksiä toimija pitää itselleen merkityksellisinä.

Asennoitumalla jollain tietyllä tavalla muiden yhteisön jäsenten ilmaisemiin poliittisiin käsityksiin ja merkityksiin toimija tulee sijoittaneeksi itsensä myös johonkin poliittiseen lokeroon. Ääritapauksessa toimija sijoittaa itsensä tai tulee ajetuksi poliittisen yhteisön ulkopuolelle. Yhteisö ei todennäköisesti katsele suopeasti henkilöä, joka suhtautuu kevytmielisesti sellaiseen, johon muut yhteisön jäsenet suhtautuvat äärimmäisen vakavasti kuten esimerkiksi maanpuolustukseen sodan aikana. Hyrkkänen toteaaakin, etteivät mentaliteetit salli mitä tahansa pyrkimyksiä (Hyrkkänen 2002, 100). Jotkut yh-

²⁴ Esittämäni arvioinnin osalta täytyy muistuttaa, että käsittelen aatehistorian ja tiedonsosiologian eroavaisuuksia ja yhtäläisyyksiä vain niiden tutkijoiden näkemysten kautta, joita käytän omassa työssäni. Myönnän etten poliittikan tutkijana tunne aatehistoriallisen tutkimuksen kenttää kovinkaan laajasti.

teiskunnallisen olemisen reunaehdot ovat poliittisille kulttuureille ominaisia, toiset poliittisille ja taloudellisille järjestelmille ominaisia ja kolmannet aikakausille ominaisia. Historiallinen totuus tutkii viimeksi mainittua ottaen toki järjestelmät ja kulttuurin huomioon.

Lähestymistapojen eroja ei ole mielestäni syytä paisutella. Molemmat koulukunnat ottavat huomioon olosuhteet, mutta tiedonsosiologia sitoo ajattelun ja ympäristön astetta tiukemmin toisiinsa. Tiedonsosiologian harrastaja tekee myös empiirisistä tutkimustuloksista pidemmälle meneviä yleistyksiä kuin aatehistorioitsija ehkä tekisi, koska tiedonsosiologi näkee ajattelun tavat yhteiskunnallisimpina. Tiedonsosiologian ja aatehistorian eroavuudet eivät sekoita tutkimusta, kun ne tiedostetaan.

Teoreettinen kiistakin on ylitettävissä, mikäli ajan hengen olemassaolo jätetään tutkimuksen alussa avoimeksi kysymykseksi, kuten olen tehnyt. Historiallinen totuus on siten aineistolle, yhteiskunnalle tai aikakaudelle esitetty kysymys: onko poliittisessa todellisuudesta löydettävissä jokin sellainen ongelma, asia tai käsite, joka kohoo merkityksessä muiden politiikan asioiden yläpuolelle pakottaen kaikki muut poliittiset asiat suhteuttamaan itsensä siihen, jolloin ne saavat myös merkityksensä suhteessa siihen? Asioilla on todennäköisesti muitakin merkityksiä kuin historialliseen totuuteen suhteutettu merkitys, mutta se on voimakkain merkitys. Mahdollisia vastauksia kysymykseen on neljä: mitään sellaista asiaa ei ole, sellainen asia on, sellaisia asioita on kaksi ja sellaisia asioita on enemmän kuin kaksi. Kaikilla vaihtoehdoilla on omat seurauksensa yhteiskunnalle.

Peruslähdekohta on, että aatehistoria on tässä työssä metodi osien tutkimista varten ja tiedonsosiologia teoreettinen väline, jonka avulla osat kootaan yhteen tietyllä logiikalla rakentuvaksi kokonaisuudeksi. Tutkimus on silti aloitettava kokonaisuudesta käsin, koska kaikkia käsityksiä ei ole mahdollista tarkastella vaan ainoastaan tutkimusalueeseen kuuluvia. Kokonaisuus on rajattava apriorisesti, jolloin tutkijan on nojattava esiymmärrykseensä. Vasta sen jälkeen on mahdollista analysoida osia, jonka jälkeen voidaan tehdä uusi tulkinta kokonaisuudesta.

Tutkimus kohdistuu julkisen puheen alueelle, koska historiallinen totuus kommunikoidaan julkisuuden kautta. Yhdenlainen viriketeos työlle on ollut Pertti Alasuutarin *Toinen tasavalta* (1996). Alasuutari tutki lehtiaineiston pohjalta suomalaisen julkisuuden puheavaruuksia 1940-luvulta 1990-luvulle. Puheavaruudella Alasuutari tarkoittaa kullekin ajanjaksolle ominaisia asioiden tarkastelukeyhyksiä ja argumentaation rakenteita. Puheavaruus ei viittaa vain sanoihin tai asioihin vaan tarkoittaa niitä yhdistävää laajempaa kokonaisuutta. (Alasuutari 1996; 18.)

Puheavaruuksia löytyi toisesta tasavallasta kolme: moraalitaloudellinen, suunnittelutaloudellinen ja kilpailutaloudellinen. Ne seurasivat ajallisesti toisiaan. Alasuutari hämmästyti siitä, kuinka nopeasti ja samanaikaisesti puheavaruudet muuttuivat useilla elämänalueilla. Siitä hän päätteli, että sosiaalisessa todellisuudessa täytyy olla olemassa jotain sellaisia maailmankuvallisia lähtöoletuksia, jotka leviävät julkisuuteen, puheisiin ja mietintöihin. Lähtöoletukset toimivat myös kriteereinä sille, minkä sen hetkisessä yhteiskunnassa nähdään olevan pielessä. (Alasuutari 1996, 104, 256.) Levitessään nopeasti ympäri yhteiskunnan Alasuutarin havaitsemat puheavaruudet muistuttavat Mannheimin kaikkialla vaikuttavaa ajan henkeä.

Puheavaruuksien muutokset vaikuttivat myös identiteettien rakennustyöhön. Yksilöt rakentavat maailmankatsomuksensa kautta identiteettejä ja perustelevat puheavaruuden lähtöoletuksiin viitaten moraalisesti paikkaansa ja tehtäväänsä yhteiskunnassa.

Kun julkisuudessa tapahtuu muutoksia tavoissa, joilla yhteisestä hyvästä puhutaan, pakottaa se myös eri väestöryhmät perustelemaan paikkansa uudelleen. (Alasuutari 1996, 258 – 259.) Puheavaruuksien muutoksia on mahdollista ajatella jonkinlaisina pelin sääntöjen muutoksena.

Alasuutarin mainitsemat lähtöoletukset, premissit, liittyvät kokonaisuuteen, joka on nimettävissä uskomusjärjestelmäksi. Uskomusmaailmassa jokin uskomus saattaa olla vielä muita tärkeämpi. Retoriikan tutkija Quentin Skinner puhuu uskomusten verkostosta, jossa jotkin uskomukset ovat ratkaisevassa asemassa kannatellen koko uskomusten verkostoa (Skinner 2002, 43). Yksi Alasuutarin havaitsemista premisseistä saattoi olla 1990-luvun alun Suomen kilpailutaloudessa avainasemassa muiden uskomusten tukiessa sitä. Se ikään kuin perusteli koko kilpailuyhteiskunnan. Toisaalta yksittäinen uskomus pysyy pystyssä ja muodostuu merkitykselliseksi vain osana laajempaa uskomusjärjestelmää. Historiallisen totuuden ymmärtämiseksi on siis ensin ymmärrettävä toimijoiden käsitys ympäröivästä maailmasta ja sen jälkeen löydettävä se uskomus tai ne uskomukset, jotka perustelevat sen kaltaista todellisuuden kontekstoinnin tapaa.

Alasuutarin havainnot puheavaruuksista viittaavat johonkin persoonattomaan ja kulttuuriseen uskomusjärjestelmään. Siitä ei silti voida saada tietoa muutoin kuin toimijoiden kautta. Tutkijan on päätettävä, ketkä ovat relevantteja informantteja historiallisten totuuksien kohdalla. Nopeasti ajatellen tärkeimpiä ovat poliittiset johtajat – hehän totuuksia ennen kaikkea levittävät – mutta yhteiskunta ei toimi, elleivät kansalaiset lähde mukaan. Kansalaisyhteiskunnan muutosta tulee havainnoida siinä missä politiikan ylätasoin muutostakin. Kaikki aikalaiset joutuvat ottamaan jonkin suhteen aikakautensa historialliseen totuuteen.

Painotan tässä yhteydessä, etten etsi ajasta mitään kansalaismielipiteen keskiarvoa vaan sellaisia käsityksiä ja puhetapoja, joihin aikalaisten pitää puheessaan osoittaa sitoutuvansa riippumatta siitä, missä määrin ja millä tavalla he yksilöinä uskovat niihin. YYA:n aikakauden ulkopoliittinen liturgia lienee paras esimerkki puheen sosiaalisesta ehdollistuneisuudesta. Argumentaation lähtökohtien hyväksymisestä tulee sosiaalisen ja poliittisen selviytymisen alkuetoja aikakaudella. Kuten Alasuutari toteaa, puheavaruuksien muuttuessa jokainen joutuu puolustamaan omaa yhteiskunnallista asemaansa uudella tavalla (Alasuutari 1996, 259).

Tutkimus ei pysty tai edes yritä vastata siihen, miten suomalaiset ovat yksilöinä ymmärtäneet oman historiallisen ympäristönsä. Ympäristökään ei ole koskaan kaikille täysin sama. Julkisuuteen kehittyi kuitenkin tietynlainen auktoritatiivinen käsitys Suomen todellisuudesta, jonka esitetään olevan meille yhteinen. Siihen voivat kuulua tietynlaiset puheen säännöt tai lähtökohdat, joihin sitoutuminen ei ole välttämättä täysin vapaaehtoista. Julkisesta puheesta on myös tarkasteltava sitä, mistä ei puhuta. Se saattaa olla jopa olennaisempaa kuin se, mistä puhutaan.

Julkista puhetta on verrattava yhteiskunnassa konkreettisesti tapahtuneisiin tosiasioihin ja tehtyihin poliittisiin päätöksiin. Mikäli niistä syntyy riittävän yhdenmukainen kuva, on mahdollista puhua historiallisesta totuudesta. Ristiriita puheiden ja faktojen välillä on sekin mielenkiintoinen tutkimustulos. Se ei automaattisesti kumoa historiallisen totuuden olemassaoloa, mutta vaatii selityksen: miksi puhe ei ole johda tekoihin tai miksei puhuta siitä, mitä tehdään tai siitä, mitä ympärillä tapahtuu.

1990-luvun murrosta on aiemmassa tutkimuksessa tarkasteltu tähän asti pitkälle omana erityistapauksenaan. Se on perustelua, koska yksittäisessä historiallisessa tapahtumassa esiintyvät lukuisat vain sille ominaiset piirteet, mutta ainutlaatuisessa on samalla myös jotain yleistä. Ellei eri vallankumouksissa olisi jotain kaikille vallankumouksille yhteistä, vallankumouksen käsite ei sanoisi meille yhtään mitään. Sama pätee käsitteeseen yhteiskunnallinen murros. 1980-luvun lopun ja 1990-luvun alun tapahtumat Suomessa oli samanaikaisesti sekä ainutlaatuinen historiallinen tapahtuma että jonkin tutun ja jo aiemmin koetun ilmiön toistuminen.

Pyrin löytämään 1990-luvun tapahtumista näin myös niiden yleisemmän ulottuvuuden, sellaisen aikakausia, ihmistä ja politiikkaa koskevan säännönmukaisuuden, joka nousee oman aikansa yläpuolelle. Juuri tämä pyrkimys yleiseen tekee työstäni erilaisen ja perustelee sen paikkaa politiikan ja historian tutkimuksen kentällä.

Pyrkimys yleiseen tarkoittaa omalla kohdallani ennakkoaavistusta siitä, että puheena olevien tapahtumien ainutkertaisuutta painottava merkitys tulee todennäköisesti vielä muuttumaan. Suomen EU-jäsenyyssratkaisulla tai reaalisosialismin romahduksella saattaa vuonna 2050 olla aivan erilainen tulkinta ja merkitys kuin esimerkiksi vuonna 1994 tai vuonna 2019 riippuen siitä, mitä maailmassa on 2000-luvun ensimmäisen puoliskon aikana tapahtunut.

Aatehistoriallinen metodi ei kerro, millaisia kysymyksiä tutkijan tulee esittää aineistolle saadakseen vastauksen haluamaansa kysymykseen. Tutkijan pitää itse löytää oikeat kysymykset. Aatehistoriassa tutkijan oma päättely onkin avainasemassa. Päättelyn seuraamisen helpottamiseksi pyrin tuomaan päättelyketjun vaiheet ja perusteet mahdollisimman selvästi esiin. Analyysiosiossa tulee olemaan myös runsaasti aineistonäytteitä. Päättelyn tukevoittamiseksi olen lisäksi koonnut muutamia taulukoita koskien sitä, mitä aikakaudella pidetään oikeana ja totena sekä aikalaisten suhdetta menneisyyteen ja tulevaisuuteen.

Primääriksi aineistolähteeksi olen valinnut Helsingin Sanomat. Se on valtakunnan päälehti ja poliittisen sitouttamattomuutensa vuoksi hyvä ajan hengen ilmapuntari. Se on myös valtakunnallinen kanava historiallisten totuuksien levitykselle. En ole erityisellä tavalla kiinnostunut lehden omasta linjasta vaan lähestyn Helsingin Sanomia julkisuuden paikkana samalla asenteella kuin rikostutkija lähestyy rikoksen tapahtumapaikkaa. Etsin Helsingin Sanomista jälkiä ja todisteita aikakauden ajattelusta. Julkisella paikalla nimeltä Helsingin Sanomat eivät kuitenkaan vieraile kaikki suomalaiset, joten tutkijan on hyvä ottaa huomioon kansalaisyhteiskunnan käsityksiä pohdittaessa Helsingin Sanomien rajallisuus aineistolähteenä. Olen täydentänyt Helsingin Sanomia lisäaineistolla, joihin kuuluvat muun muassa julkaisut talouden, kulttuurin ja opetuksen alalta.

Aineistossa ei ole kuitenkaan puoluelehtiä. Näin siksi, että vaikka esimerkiksi vasemmiston lehdistä saattaisikin tehdä havaintoja vasemmistolaisen ajattelun sisällöllisistä muutoksista, niin vasemmistolehdistä ei pysty tekemään havaintoja vasemmistolaisen ajattelun asemasta, levinneisyydestä ja merkityksestä oman aikansa yhteiskunnassa. Lisäksi puoluelehtien kirjoitteluun vaikuttaa se, istuuko puolue hallituksessa vai oppositiossa.

Alun perin tarkoitukseni oli tarkastella empiirisesti vain vuosia 1986 – 1994, mutta aikakauden valitseminen tutkimuskontekstiksi merkitsi tutkimuksen aikahaarukan laa-

jentumista. Väittäessäni aikakauden 1990-luvun alussa vaihtuneen, olen myös velvolinen selvittämään, millainen päättynyt aikakausi oli ja millaisille merkityksille se oli pe-
rustunut.

Se pakotti menemään ajassa taaksepäin, koska toinen tasavalta tai kylmän sodan aikakausi ei alkanut vuodesta 1986 vaan jo välirauhasta syksyllä 1944. Vuosien 1944 – 1986 välillä tapahtui paljon muutakin, joten allekirjoittaneen piti varmistua, että historiallinen totuus pysyi paikallaan koko ajanjakson. Siksi tutkin pienin otoksin myös 1940-, 1950- ja 1960- ja 1970-lukuja.

Historiallisen totuuden vaihtuessa tulee aina mahdolliseksi suhtautua myös toisiin siihen historiallisen totuuteen, jonka edeltänyt aikakausi oli aikanaan syrjäyttänyt. 1990-luvun alussa taakse jääneen aikakauden avainkäsitteitä oli luottamus, jota ei voi ymmärtää ilman kylmän sodan aikaisen Suomen suhdetta maailmansotien välisen ajan Suomeen. EU-Suomen ottaessa etäisyyttä YYA-Suomeen, myös ensimmäinen tasavalta tuli uudelleen arvioituksi. Niinpä Neuvostoliiton hajottua monet toisen maailmansodan jälkeen kielletyiksi tai pilkatuiksi joutuneet oikeistolaiset järjestöt saivat jälleen toiminta oikeutensa takaisin ja usein vieläpä kunnianpalautuksen kera. Sen sijaan monet toisen tasavallan hahmot kuten Kekkonen tai 1960-luvun radikaalit joutuivat puolestaan ankaran loanheiton kohteiksi. Katsoin tästä syystä välttämättömäksi kerätä pienimuotoisen empiirisen tutkimusaineiston myös ensimmäisestä tasavallasta.

Näin tuleekin käsitellyksi miltei koko 1900-luku. Periaatteessa Valkoisen Suomen ymmärtämiseksi olisi ollut tarpeen mennä itsenäistymistä edeltäneeseen ajanjaksoon, mutta vedin tähän rajan, koska aika ennen vuotta 1917 on reaalisesti Ruotsin ja Venäjän valtioiden aatehistoriaa. Itsenäistymistä edeltävään aikaan ei myöskään kylmän sodan päättymisen jälkeen tapahtuneessa historian uudelleenarvioinnissa viitattu. Saattaa silti olla, että jonkun mielestä olisi pitänyt peruuttaa ajassa vieläkin kauemmaksi taaksepäin kansallishengen synty lähteille, 1800-luvulle ja Snellmaniin. Se nyt kuitenkin jää tekemättä.

Ensimmäisen ja toisen tasavallan kohdalla olisi ollut mahdollista viitata pelkästään jo olemassa olevaan tutkimukseen, mutta koska maamme historiaa ei ole aiemmin tutkittu historiallisen totuuden kontekstissa, katsoin välttämättömäksi kerätä oman aineiston. Aineisto on varsin suppea suhteessa ajanjakson pituuteen nähden, josta syystä lähdän omista johtopäätöksissäni siitä, että puhun aina ensin vain oman aineistoni tuloksista. Vertaan sen jälkeen omia tuloksiani tarkasti aiemman tutkimuksen tuloksiin ja sikäli kuin tulokset vastaavat toisiaan, voin esittää joitain koko yhteiskuntaa ja aikakautta koskevia yleistyksiä. Kolmea aikakautta tarkastelemalla ja vertaamalla tulee kuitenkin näkyviin pidemmät historialliset kehityskulut, kuten myös se, millä tavoin ja missä laajuudessa sosialismi ja Neuvostoliitto ovat Suomen valtion toimintaan 1900-luvulla vaikuttaneet.

Tutkimusaineiston analyysi ei vielä sellaisenaan anna perusteita esittää tulkintaa Suomen 1990-luvun alun murroksesta vaan vasta yhdessä tiedettyjen tosiasioiden ja aiempaan aihetta koskevaan tutkimukseen suhteutettuna on mahdollista esittää koko Suomea koskevia väitteitä.

Täsmennettäköön tässä yhteydessä vielä se, että en etsi työssäni ensi sijassa uutta historiallista tosiasiatietoa siitä, mitä Suomessa oikeasti tapahtui tutkimusajankohtana. En usko, että Helsingin Sanomat tai Opettaja on paras mahdollinen lähde uuden tiedon etsimiseen. Sen sijaan tulkitsen olemassa olevaa dataa uudessa kontekstissa, jolloin mahdollisesti syntyy myös uutta ymmärrystä historian tapahtumista.

Yritän parhaani mukaan kirjoittaa ilman jälkiviisautta, mutta myönnän, että nykyhetki saattaa jonkin verran vaikuttaa siihen, mitä teemoja aineistosta nostan esille. Etsin samanaikaisesti yleistä ja erityistä historiallisesta murroksesta. Se mikä on yleistä, on valtio-oppia, se mikä erityistä, historiaa.

En aio arvostella ketään tai ottaa kantaa tapahtumiin. Joudun kuitenkin nimeämään asioita ja tapahtumia. Sitä voi aina joku pitää poliittisena kannanottona. Se ei ole tarkoitukseni, mutta olen toki tietoinen siitä, että jotkin käyttämäni käsitteet kuten esimerkiksi eliitti saattavat olla poliittisesti latautuneita tai kiistanalaisia. Samoin kun puhun esimerkiksi työn loppupuolella globaalien rahamarkkinoiden vallasta, niin puhe vallasta tai hegemoniasta ei ole moraalinen tai poliittinen kannanotto. Jonkin vallassaolossa ei ole mitään oikeaa tai väärää sellaisenaan. Valta on tässä työssä neutraali käsite, poliittisen elämän perusominaisuus.

Käytän tutkimusaineiston analyysin yhteydessä runsaasti aikalaistoimijoiden sitaatteja esimerkkeinä ajalle tyypillisestä ajattelusta. Se saattaa kenties tuottaa lukijalle harhakuvan, että olen tehnyt johtopäätökseni yhden tai muutaman yksityishenkilön ajattelun perustella. Näin asia ei ole vaan johtopäätökset ovat tehty yleisvaikutelman perustella. Sitaatit on valittu siksi, että ne kuvaavat jotain itseään laajempaa ilmiötä, ei siksi, että olisin tehnyt päätelmäni ilmiöiden olemassaolosta ja luonteesta yksin niistä.

Toiseksi sitaatit eivät kuvaa koko analyysiä. Olen pyrkinyt löytämään keskenään erilaisista puheista ja havainnoista yhteisiä nimittäjiä. Yllättäväinkin usein päädyin siihen, ettei olennaisinta ole se, mikä puheessa mainitaan vaan se, mikä niistä säännönmukaisesti puuttuu. Niinpä saatan esimerkiksi todeta, ettei kukaan puhunut hyvinvointivaltion laajennuksesta enää 1990-luvulla toisin kuin neljällä edellisellä vuosikymmenellä. Sitaatteja ei kuitenkaan ole järkevää esitellä esimerkkeinä jonkin puuttumisesta. Jos ajan julkisuutta vertaa taidenäyttelyyn, niin sitaatit liittyvät niihin tauluihin, jotka oli tuotu esille, mutta analyysi oli kiinnostunut myös niistä tauluista, jotka oli viety tai jätetty varastoon tai tulleet kielletyiksi.

Väitöskirja jatkuu siten, että seuraavassa luvussa esittelen teorian. Esitys tarkastelee sitä raaka-ainetta ja toimijuutta, josta ja jonka kautta historiallinen totuus poliittisessa elämässä tuotetaan. Teorian yläkontekstina on valta. Historiallinen totuus on vallankäytön väline ja se on valtasuhteiden tuotos. Se voi myöskin pitää sisällään havaintoja vallasta etenkin silloin kuin vallan lähde on poliittisen yhteisön ulkopuolella. Kolmannessa kuvussa esittelen tutkimusmetodin ja aineiston sekä tutkimuskysymykset.

Tutkimusaineiston analyysiluku pitää sisällään kolme erillistä kokonaisuutta. Luvut 4.1. ja 4.2 ovat varattu historialliselle taustoitukselle, joka pitää sisällään ensimmäisen tasavallan ja toisen tasavallan vuoteen 1985 saakka. Nojaan yleisiin määritelmiin, jossa ensimmäinen tasavalta sijoitetaan vuosiin 1917 – 1944. Toinen tasavalta alkaa jatkosodan päättymisestä ja loppuu 1990-luvun alkuun. Tarkkaa ajallista päätepistettä toiselle tasavallalle ei ole. Alasuutari lopettaa sen vasta EU-jäsenyyteen 1995, mutta sen voi halutessaan lopettaa myös Neuvostoliiton hajoamiseen ja vuoteen 1991.

Analyysiosion luvuissa 4.3, 4.4. ja 4.5 tarkastellaan tutkimuksen varsinaista pääaihetta, vuosien 1986 – 1994 murrosta. Nämä luvut ovat kaikki kolmen vuoden mittaisia pätkiä. Ne muodostavat yhdessä kolmannen kokonaisuuden. Tässä yhteydessä en enää erikseen esitele aiempaa tutkimusta, koska se on tehty jo johdantoluvussa. Viidennessä luvussa on aika tehdä lopulliset johtopäätökset ja esittää vastaus tutkimuskysymykseen: mikä oli 1980-luvun lopun ja 1990-luvun alun tapahtumien aatehistoria-

allinen merkitys Suomen poliittisessa elämässä. Kuudennessa luvussa tuon esiin joitain työn aikana teoreettisia havaintoja. Ne tarkentavat kehittämäni historiallisen totuuden käsitettä ja tarjoavat toivottavasti ideoita muille tutkijoille.

Lopuksi mainittakoon, että käytän työssä teoreettisina viitteinä joitain sellaisia teoksia, jotka nykypäivästä katsottuna näyttävät jo vanhentuneilta kuten esimerkiksi Jaakko Nousiaisen Suomen poliittinen järjestelmä vuosimallia 1985. Pyydän lukijaa muistamaan, että tutkin tapahtumia vuosilta 1986 – 1994. Vanha teos kelpaa, ellei myöhempi tutkimus ole paljastanut tutkimusajankohdan todellisuudesta jotain sellaista, joka kumoaa silloin sanotun.

2. HISTORIALLISEN TOTUUDEN AINESOSAT

Hyrkkäsen mukaan aatehistoriassa kommunikoivat olosuhteet, käsitykset ja toiminta (Hyrkkänen 2002, 24). Lähestyn historiallista totuutta samankaltaisen kolmijaon pohjalta. Aatehistorioitsijoita täydentäen katson, että silloinkin kuin mainitut kolme esiintyvät yhdessä, tarvitaan mukaan vielä jotain, joka tekee olosuhteiden käsittämisestä ja niissä toimimisesta aikalaisille nimenomaan historiallisen totuuden. Palapelin puuttuva pala on valta. Se sisältyy tavalla tai toisella olosuhteisiin, niiden tulkintaan ja niissä toimimiseen.

Olosuhteissa toimimiseen eli käytännössä poliittiseen päätöksentekoon liittyvä valta on nopeasti ajatellen kolmesta yksinkertaisin tutkittava. Laillisen vallan käytöllä päättään, miten toimitaan tai ei toimita: nostetaan veroja tai lasketaan niitä, liitytään EU:hun tai ollaan liittymättä. Periaatteessa legitiimin poliittisen päätöksentekovallan kuvaamiseksi riittää selostus voimassa olevasta perustuslaista, jossa määritellään tärkeimpien valtainstituutioiden keskinäiset suhteet. Päätöksenteko vallan kuvio monimutkaisuutuu, jos katsomme, että valta ilmenee viime kädessä päätöksien sisällössä eikä niinkään siinä, kuka päätöksen saa allekirjoittaa. Siinä tapauksessa todellinen valta ei ole aina legitiimillä päätöksentekijällä kuten esimerkiksi eduskunnalla.

On tietenkin vaikea tarkkarajaisesti erottaa toisistaan todellista ja muodollista valtaa, koska muodollinen, lainsuojaama valta on myös todellista valtaa, mutta poliittinen valtataistelu ei rajoitu virallisten sääntöjen ja instituutioiden puitteissa käytävään kamppailuun. Valtiollisten päättäjien ratkaisut menettävät myös tehoaan, mikäli kansalaisyhteiskunta haraa vastaan. Kansalaisetkin kuuluvat päättäjiin, mutta toki rajallisemmassa mielessä kuin poliittiset johtajat.

Emme siis voi aina tietää, kenellä ratkaiseva päätöksentekovalta kussakin asiassa on. Olen kuitenkin listannut ne maan sisäiset toimijaryhmät, jotka tyypillisesti pyrkivät poliittisen päätöksenteon vakansseille tai pyrkivät aktiivisesti vaikuttamaan poliittisiin päätöksiin. Esittelen päätöksentekoa käsittelevässä luvussa Suomen 1900-luvun poliittisen elämän keskeiset toimija- ja vaikuttajaryhmät.

Päättäjät tekevät päätöksiään historiallisten olosuhteiden keskellä, jotka eivät ole useinkaan heidän itsensä valitsemia tai toivomia. Silti on olemassa toimijoita, joilla on muita enemmän valtaa tai kykyä vaikuttaa olosuhteisiin ja niiden kehitykseen. Vahvat toimijat pystyvät tuottamaan olosuhteita muille. Maan valuutan kaataminen on yksi esimerkki olosuhteiden tuottamisesta. Poliittiseen vaikuttamiseen ei tarvita välttämättä aina itse tekoa vaan pelkkä teon mahdollisuuden olemassaolo saattaa riittää. Tämän vallan lajin olen nimennyt paremman termin puuttuessa reaalivallaksi. Reaalivallalla viitataan reaali politiikan traditioon, jossa todellisuus otetaan sellaisenaan ilman moraalisia pohdintoja. Ratkaisevia ovat vaikuttavat voimat ja toimijoiden voimavarojen väliset suhteet.

Selvää kuitenkin on, että realiteetti tai voima on käsittämistä vaativa asia sekin. Näin tullaan kolmanteen vallan ja vaikuttamisen muotoon: olosuhteiden tulkintaan. Reaali-valta tarkoittaa analyysissä lopulta sellaisia käsitettyjä olosuhteita, jonka suhteen toimijat kokevat tai ainakin väittävät olevansa voimattomia tai vähintäänkin altavastaajia. Deutschin mukaan toimijat ovat tietoisia suvereniteettinsa rajallisuudesta liittyen toiminnan fyysisiin, taloudellisiin tai sotilaallisiin esteisiin. Varsinkin sellaiset hallitukset,

joilla on vain vähän valtaa, yrittävät paikata vajettaan taitavalla ennakkoinnilla. Tietoisuus toiminnan ulkoista rajoituksista on kuitenkin olemassa vain ennakkokäsityksinä, joita ei voida testata empiirisesti. (Deutsch 1963, 190; 212.) Suomessa kylmän sodan ajan ulkopolitiikka perustui ennako-oletuksille Neuvostoliiton reaktioista. Sen vuoksi tänäkään päivänä ei voida olla varmoja, oliko kaikki myötäily ja itsesensuuri välttämätöntä.

Vallan kolmen ulottuvuuden väliset rajat ovat käytännössä liukuvat ja vaikeasti hahmotettavat. Olosuhteiden tulkinnoista, jollainen historiallinen totuuskin on, tulee osa aikakautensa olosuhteita. Olosuhteiden tulkinta näkyy tehdyissä päätöksissä, jotka taas tuottavat olosuhteita. Selvytyden vuoksi olen kuitenkin erotellut nämä kolme toisistaan.

Teorialuku jatkuu siten, että käsittelen ensin valtaa lyhyesti yleiskäsitteenä, jonka jälkeen siirryn olosuhteisiin, olosuhteiden tulkintaan ja olosuhteissa toimimiseen. Poliittiset ideologiat esittelen olosuhteissa toimimisen yhteydessä, vaikka ne tuntuisivat nopeasti ajatellen kuuluvan paremminkin olosuhteiden tulkinnan piiriin. Näen kuitenkin, että olosuhteiden tulkinnan ei tarvitse olla välttämättä ideologinen. Poliittinen toimija voi ymmärtää maansa taloudellisen tilanteen ei-poliittisesti. Ulkomaan velkaa on niin ja niin paljon. Tapahtumille ja ilmiöille annetut nimetkään eivät ole aina ideologisia, Talvisota tuskin on ideologinen käsite, koska vuosien 1939 – 1940 yhteenoton nimeämiseen talvisodaksi ei liity tällä hetkellä poliittisia intressejä. Tilanne muuttuu heti kun talvisodan rinnalle asetetaan toinen kyseistä sotaa luonnehtiva käsite. Sodan nimen ideologisuus/ei-ideologisuus on kontekstisidonnainen asia.

Sen sijaan olosuhteissa toimiminen on jo eri asia koska se vaatii olosuhteiden suhteuttamista toimijaan itseensä. Päätös valtion velan kanssa toimimisesta edellyttää velan vertaamista poliittisen elämän muihin asioihin, joihin todennäköisesti kuuluu paljon muutakin kuin tämä velka. Valtion velka saa lopullisen merkityksensä poliittisten asioiden ja suhteiden kokonaisuudessa.

Ideologia tulee sivumääräisesti muodostamaan suuren osan tutkimuksen teoriasta. Panostus ideologiaan on perusteltua, sillä historiallista totuutta ei synny ilman ideologiaa. Ideologia on silti vain puolet historiallisesta totuudesta. Toinen puoli totuudesta tulee ajasta.

2.1. Valta yleiskäsitteenä

Vallalle on esitetty monta määritelmää, mutta yleisemmin se ymmärretään välineeksi vaikuttaa toisen osapuolen käyttäytymiseen. Jukka Paastela määrittelee vallan kyvyksi pakottaa toinen tekemään jotain sellaista, mitä hän ei muutoin tekisi (Paastela 2000, xvii). Sosiologi Anthony Giddensinkin mielestä valta ei ole tilannekuvaus vaan kyvykkyyden ilmaus (Giddens 1984, 116).²⁵

²⁵ Toisaalla Giddens täsmentää, että valta on kykyä tuottaa määrättyjä seuraamuksia (Giddens 1984, 146). Professori Erik Lagerspetz taas esittää vallan perustuvan uskomukseen, että vallanpitäjä pitää kiinni sitoumuksistaan (HS 3.1.1993).

Bruno Latourin mielestä valtaa on se, että joku suostuu tekemään eikä se, että joku käsklee. Valtaa ei siksi tarvitse selittää, vaan se tarjoaa pikemminkin selityksen ihmisten käyttäytymiselle. (Latour 1986, 271.) Michel Foucault vastustaa myös tulkintaa valasta jonain staattisena ja esineen kaltaisena. Vallankäyttö näkyy siinä, miten se saa ihmiset toimimaan. (Foucault 1980a, 97.) Kansainvälisen politiikan teoreetikko Hans Morgenthauille valta tarkoittaa kontrollia toisten ihmisten mieleen. Poliittinen valta on psykologinen suhde niiden välillä, jotka valtaa käyttävät ja joihin sitä käytetään. (Morgenthau 1993, 30.)

Deutschin näkemys on viehättävällä tavalla erilainen kuin muiden. Valta on hänelle yksilön tai organisaation kykyä toimia luonteestaan käsin eli toisin sanoen jatkaa entistä käytöstään ulkoisista tekijöistä piittaamatta. Valta on myös voimaa levittää omaa luonnettaan ympäristöönsä. (Deutsch 1963, 111.) Valtaa ja voimaa täynnä oleva toimija on siis ympäristönsä yläpuolella, jolloin hänen ei tarvitse sopeutua vaan todennäköisemmin ympäristö sopeutuu häneen. Heikko toimija on taas ympäristönsä armoilla ja joutuu itse sopeutumaan. Paloheimo ja Wiberg päätyvät näkemykseen, että valta on kykyä tuottaa asiantiloja, joihin kuuluu myös muutosten estäminen. Valta on usein sidoksissa vain tiettyihin tilanteisiin. (Paloheimo & Wiberg 1997, 52.)

Kaikissa vallan määritelmissä ja lajeissa valta ilmentää itseään lopulta ihmisten käyttäytymisessä. Tietynlaisen käyttäytymisen aikaansaamista voidaan pitää myös historiallisen totuuden päämääränä. Deutschin mukaan politiikan tavoite on tuottaa yhteistoimintaa yhteiskunnallisten päämäärien saavuttamiseksi ja valta on nähtävä vain välineenä siihen (Deutsch 1963, 124). Historiallisessa totuudessa olosuhteet perustelvat tietynlaisen poliittisen käyttäytymismallin välttämättömyyttä. Käyttäytymismallit eivät tietenkään selity yksin olosuhteilla vaan niihin vaikuttavat toimijoiden uskomukset, intressit, arvot, identiteetit, voimavarat ja niin edelleen.

Vallankäytöstä on mahdollista erotella myös erilaisia vallan lajeja tai vallankäytön tyyplejä. Galbraith lajittelee vallan lajit kolmeen tyyppiin: ansaittuun, korvaavaan ja ehdolliseen valtaan. Ansaittu valta on rankaisevaa valtaa. Se kytkee yksilön tai ryhmän suosiin asioihin (esimerkiksi alkoholin nauttiminen) vaihtoehdon, joka on riittävän epämiellyttävä (vankeusrangaistus) saadakseen heidät hylkäämään entiset käyttäytymismallinsa. Rankaisevan vallankäytön suosio on laskenut jatkuvasti 1900-luvulla. Sitä on pidetty kehittymättömän ja primitiivisen yhteiskunnan tunnusmerkkinä ja sen vastapainoksi onkin yritetty kehittää palkitsevaa eli korvaavaa valtaa. Korvaava valta pyrkii vaikuttamaan kohteisiinsa tarjoamalla jotain, mitä he pitävät arvossa. (Galbraith 1984, 21 – 23.)

Galbraith pitää kuitenkin kolmatta vallan lajia, ehdollista valtaa, nykyisessä yhteiskunnassa tärkeimpänä vallan muotona. Modernilla ajalla vallan luonne muodostuikin yhä enemmän henkiseksi; älylliseksi ja moraaliseksi ylemmyyssuhteeksi hallitsijoiden ja hallittujen välillä. Ehdollinen valta on jonkinasteista manipulaatiota. Sillä pyritään siihen, että vallankäytön kohteen ajatusmaailma muuttuu ja hän oppii ajattelemaan tietyllä tavalla. Galbraithille valta tarkoittaaakin viime kädessä kykyä saada toiset omaksumaan omat arvostuksensa ja alistaa muut toimimaan omilla säännöillään. Kaikenlaiset ryhmät kuten konservatiivit, liberaalit, uskonnolliset ryhmät tai luonnonsuojelijat tavoittelevat sitä, että muut suostuvat heidän sääntöihinsä. (Galbraith 1984, 18 – 23.) Ehdollinen valta voitaneen myös nähdä resurssina tehdä tulkintoja olosuhteista toisten puolesta ilman, että kohde itse sitä tajuaa. Olosuhteiden tulkinta ei ole vielä sama kuin päätös olosuhteissa toiminnasta, mutta se ohjaa tietynlaisten päätösten äärelle. Asiantuntijuus on miellellävissä yhdeksi ehdollisen vallan lajiksi tai alalajiksi.

Alasuutari puhuu samassa hengessä episteemisestä hallinnasta, jossa toimijat pyrkivät vaikuttamaan muiden todellisuuskäsityksiin ja sitoa heidät samalla toimimaan halumallaan tavalla. Alasuutari pitää terrorismiakin yhtenä episteemisen hallinnan muotona. Todellisuuskäsityksiä voidaan siten lähestyä poliittisen vaikuttamisen strategioina. (Alasuutari 2017, 23.) Historiallista totuutta onkin mahdollista lähestyä episteemisen hallinnan muotona.

Vallankäytöllä pyritään joko halutun toiminnan aikaan saamiseen tai ei-halutun toiminnan tukahduttamiseen. Foucault jakaa vallankäytön tyypit estävään ja aktivoivaan valtaan. Estävä vallankäyttö oli leimallista modernia edeltävälle aikakaudelle. Kuningas sai silloin valtakirjansa suoraan korkeimmalta voimalta. Monarkin maallisen vallankäytön tavoite oli turvata oma valta-asemansa jatkuvuus. Hän pyrki tukahduttamaan kapinat ja järjestyksen loukkaukset jo etukäteen näyttäville ja verisillä rangaistusspektakkeleilla. Vanhalla ajalla ei ollut käytössä laajalle yhteiskuntaan leviävää valvontakoneistoa, jolloin vallankäytön kiinnijääneitä kohtaan täytyi olla julmaa ja näyttävää, jotta pelotteen voimakkuudella voitaisiin kompensoida valvonnan puutteellisuus. Siksi keskiaikaiset mestaukset olivat sadistisia rituaaleja. (Foucault 1980b.)

Estävä valta oli julmaa mutta loppujen lopuksi suhteellisen tehotonta valtaa. Se pystyi lähinnä tukahduttamaan kapinat, mutta sillä ei ollut juurikaan kykyä aktivoida kansalaisia. 1700-luvun aikana kehittyi uusi vallankäytön muoto, jonka perimmäinen tarkoitus oli saada vallankäytön kohteissa aikaan halutunlaista aktiivisuutta sekä kehittää aktiiviteettiin tarvittavaa kyvykkyyttä. Positiivisen vallankäytön idea ei suinkaan ollut, että kohteet oppisivat käyttämään lisääntyntä voimaansa kouluttajiaan vastaan vaan päinvastoin käyttämään sitä hyödyllisesti kouluttajien haluamalla tavalla. Tällaista positiivista aktiivisuutta tavoiteltiin esimerkiksi kouluissa ja armeijassa. Kasvatuksen tavoite oli, että ulkoinen valvonta muuttuisi aikaa myöten sisäiseksi suhteeksi, jolloin ihminen toimii itse omana vanginvartijanaan noudattaen jatkuvasti sitä kaavaa, joka häneen on erilaissa laitoksissa istutettu. Positiivisen vallankäytön tavoitteena on saada ihminen toimimaan ohjatusti ilman näkyvää käskijää. (Foucault 1980b.)

Nykyaikaiselle vallankäytölle näyttää siten olevan tyypillistä, että vallankäytön kohde vapautuu suorasta ja näkyvästä ulkoisesta pakottamisesta, mutta samalla häneen istutetaan sisäinen kontrollimekanismi, yliminä, joka on ymmärrettävissä myös sosiaalisiksi minäiksi. Sosiaalinen minä toimii myös jonkinlaisena vallan koodien vastaanottimena. Foucaultille koodien välittäjiä olivat ennen muuta diskurssit.²⁶

Foucaultin kuvailema näkyvästä käskijästä irronnut valta on kulttuurista valtaa. Historiallinen totuus olisi Foucault'n hengessä kulttuurisen vallan tuotos, uusi sosialisointimuoto. Historiallisen totuuden vaihtuminen merkitsisi muutosta sosialisoinnin sisällyksessä, ennen kaikkea normeissa. Foucault'n teorian heikkous on se, että sosialisointi tuntuu olevan mielivaltaista ja vailla subjektia. Historiallisen totuuden luonteen mukaisesti kulttuuri- tai sosialisointiprojektin tulee olla sidoksissa oman aikansa olosuhteisiin. Silloin täytyy olla jokin toimijuus, joka arvioi oman aikansa olosuhteita ja kehittää idean niissä toimimiseen. Tämä toimijuus ei järkevästi ottaen voi olla kulttuuri itsessään.

²⁶ Castells näkee, että tänä päivänä identiteetit rakennetaan keskeisesti vastarinnan kautta ja niillä vastustetaan ennen kaikkea globaalien eliittien valtaa. Nationalismi on yksi tärkeimmistä vastustamisen muodoista. Globalisaation aikakauden kansallinen identiteetti on enemmän kulttuurinen kuin poliittinen projekti. (Castells 2004, 33; 54; 70.)

Bourdieuille kulttuurinen valta ei ole ei-kenenkään valtaa vaan se on ryhmien kilpailua luokitusvallasta ja näkökulmista – siitä miten todellisuuden asiat havaitaan ja tulkitaan. Kulttuurilla on kykyä ohjata sitä, mitä ihmiset näkevät. Kulttuurinen valta luo meille todellisuuden järjestyksen. (Bourdieu 1984.) Kulttuurisen vallan resurssina on pääoma, jota on olemassa kolmenlaista lajia: taloudellista, kulttuurista ja sosiaalista. Kaikki pääoman muodot ovat epätasaisesti jakaantuneita, mutta Bourdieu pitää taloudellista pääomaa kaiken pääoman juurena, koska mahdollisuus hankkia muita pääoman lajeja riippuu juuri siitä. (Bourdieu 1986.)

Bordieuta mukaillen kulttuurisesti vahvimmalla ryhmällä olisi etuoikeus olosuhteiden tulkintaan. Koska taloudellinen pääoma on pääoman muodista tärkein, niin määrittelyvalta on käytännössä aina taloudellisesti vahvemmalla ryhmällä. Rikkaiden ohella korkeasti koulutetut ja laajat yhteiskunnalliset suhdeverkostot omaavat henkilöt kykenevät vaikuttamaan käsityksiimme olosuhteista ja olosuhteissa toimimisesta.

Rakennelma vaikuttaa periaatteessa kohtalaisen uskottavalta. Historiallisen totuuden näkökulmasta on vain ongelmallista, että kulttuurinen valta on yleensä pelkästään vaikutusvaltaa. Monet tutkijat näyttävät kylläkin luottavan vaikutusvallan tehoon. Hall esimerkiksi uskoo, että hallitsevan luokan jäsenien ajatuksille kerääntyy symbolista valtaa ja muut alkavat ajatella johtajaryhmän luokituksilla ja käsitteillä (Hall 1992, 335). Mutta jos alempi ei kumarrakaan ylempää, niin mitä sitten tapahtuu? Kulttuurilla ei kyetä pakottamaan ihmisiä. Siksi sitä ei voi ainakaan yksinään pitää riittävänä vallan resurssina.

Michael Mannille yhteiskunta on poliittisen, sotilaallisen, taloudellisen ja ideologisen vallan kietoutuma. Ne eivät ole hänen mukaansa vallan dimensioita vaan välineitä tavoitteiden saavuttamiseen. Neljä vallan lähdettä synnyttävät toisistaan poikkeavaa sosiaalista kontrollia ja ne pystyvät tuottamaan kollektiivista toimintaa ja yhtenäisyyttä yhteiskuntaan. Tietystä paikasta tietyssä aikakautena kukin niistä on kehittänyt sellaisen vallan, että niiden organisaatiomuoto on hetken aikaa kyennyt määräämään koko yhteiskunnan muodon. Kaikista vallan muodoista ideologia kykenee pysymään dominoivassa asemassa pisimpään. (Mann 2012, 2 – 3; 28.)

Vallan resursseihin täytyy mielestäni modernilla aikakaudella lukea vielä media. Median vaikutus välineenä täytyy kuitenkin erottaa sen välittämästä sisällöstä ja siitä. Median itsensä vaikutus on tavassa nähdä ja kokea maailma. Media vaikuttaa omalla logiikallaan riippumatta siitä kenen hallussa joukkotiedotuksen välineet kulloinkin ovat. (McLuhan 1993, 19 – 32.) Tiedotusopissa onkin puhuttu meditoitumisesta – kuinka median logiikka alkaa hallita esimerkiksi politiikkaa. Yksi seuraus meditoitumisesta on ollut, että päättäjät panostavat enemmän julkiseen kuvaan ja viestintään. Se alkoi näkyä Suomessakin 1980-luvulla. (Kunelius ym. 2008.) Tavalla tai toisella rationaalisen poliittisen toimijan täytyi 1900-luvun lopulla ottaa huomioon se, miltä hänen toimintansa tai puheensa näyttävät mediassa. Media on siten jo pelkästään välineenä jonkinlainen muuntava linssi, jonka läpi olosuhteet välittyvät toimijalle tai toimijalta toisille toimijoille.

Emme voi sivuuttaa vallan analyysistä kokonaan yksilöitä ja yksilöllisiä ominaisuuksia kuten karismaa, rohkeutta, älyä, sosiaalisia taitoja tai suotuisaa ulkonäköä. Saman kulttuurisen ja sosiaalisen ryhmänkin sisällä joihinkin ihmisiin luotetaan enemmän kuin toisiin. Luottamustehtävät kasaantuvat samojen ihmisten käsiin ja heidän mielipiteilleen annetaan muita suurempi painoarvo. Julkisuudessaakin yksien sanomiset saavat enemmän huomiota kuin toisten.

Weberin karismaattisen johtajuuden tyypissä johtajalla on nimenomaan persoonaan perustuvaa vaikutusvaltaa. Karismaattinen johtaja ei ole sidottu sääntöihin tai traditioihin, mutta vapautensa vastapainoksi hänen kohtalonsa on sidottu toiminnan menestysellisyyteen ja sankaruuden sädekehän ylläpitämiseen. Karismakin voi rutinoitua siten, että se koskee myös karismaattisen johtajan seuraajia, jolloin siitä tulee tiettyihin johtaja-asemiin liittyvä pysyvä ominaisuus. Karismaattisuus ja sankaruus legitimoivat yhteiskunnallista valtarakennetta tilanteessa, jossa niitä ei enää voida perustella perinteiden tai saavutettujen oikeuksien kautta. (Weber 1921, 249 – 262.)

Historia tuntee tapauksia, jossa yhteisö seuraa karismaattisen yksilön johdatusta kuten Saksassa Hitlerin aikana. Silti Hitlerinkään johtajakulttia ei voi käsittää vain hänen henkilökohtaisilla ominaisuuksillaan, koska ratkaisevia eivät olleet nuo ominaisuudet sellaisenaan vaan, että niiden olemassaoloon uskottiin ja että Hitlerin nähtiin olevan ratkaisu johonkin maailmansotien välisen aikakauden saksalaisia piinaavaan ongelmaan.²⁷ Hitlerin valtaannousu täytyy peilata 1920- ja 1930-lukujen Saksaa ja sen poliittisia olosuhteita vasten.²⁸

Yksilöllisillä ominaisuuksilla on oma merkityksensä valtaresurssina – olisi järjetöntä ajatella, että aivan kuka tahansa voisi nousta johtajaksi. Yksilöihin keskittyminen vie silti helposti harhapoluille. Missään nimessä yksilön valta ei voi kirjaimellisesti olla yksilön valtaa vaan se tulee mahdolliseksi vasta jonkin voimakkaan organisaation välityksellä. Hitlerin ja Stalininkin apuna oli puolue.

Toinen vaihtoehto on mekaaninen kunnioitus itse valta-asemaa kohtaan. Johtajan puheisiin uskotaan, koska uskotaan johtajiin yleisesti. Suomalaiset ovat esimerkiksi perinteisesti arvostaneet tasavallan presidenttiä riippumatta tasavallan presidentin kulloisesta henkilöstä. Millsin mukaan ihmiset huolestuttavalla tavalla ajattelevatkin, että koska tieto on valtaa, niin vallan kahvaan päässeet osaavat ja tietävät muita enemmän. Sellaiset sanonnat kuten ”se, joka osaa, tekee; se, joka ei, alkaa opettaa” ja ”jos olet niin fiksu, miksi et ole rikas” saavat ajattelemaan, että raha ja valta ovat tiedon synonyymeja. (Mills 1963, 606 – 611.)

Inglehartin tutkimus 1970-luvun lopulta kuitenkin väittää, että korkeakoulutuksen yleistyessä ja kansalaisten tiedon tason kasvaessa perinteisiä yhteiskunnallisia auktoriteetteja kohtaan tunnettu kunnioitus on heikentynyt samaa vauhtia kuin hallittujen itseluottamus on kasvanut. (Inglehart 1977, 3 – 4.) 1900-luvun lopulla tasavallan presidentti tai pääministeri ei voinut enää pitää selvänä, että häntä kunnioitettaisiin auktoriteettina.

Voinemme myös olettaa, että toimijat eivät kaikkensa tyydy vain olemaan vallankäytön passiivisia kohteita vaan pyrkivät myös kumoamaan valtaa tai hyötymään vallanpitäjistä. Siellä missä on valtaa, on todennäköisesti myös kilpailua vallasta sekä vastavaltaa, resistanssia. Mann huomauttaakin, ettei valta ole koskaan legitimaation suhteen

²⁷ Ylikankaan mukaan poliitikko saattaa menestyä vain, jos hänellä on tarpeeksi suuri ihmisjoukko tukenaan eikä se asetu johtajan taakse, ellei se näe johtajan toiminnan hyödyttävän itseään (Ylikangas 2007, 307 – 308). Virtanen katsoo, että liike nostaa itselleen johtajan, jossa kiteytyy liikkeen ajattelu. Mikäli niin ei tapahdu, johtaja vaihdetaan johonkin toiseen. (Virtanen 2001, 49.) Galbraith pitää persoonallisuutta yhtenä mahdollisena vallanlähteenä, mutta katsoo, ettei se ole nykypäivänä merkittävä. Sen merkitystä usein yliarvioidaan ja sitä myös luodaan keino-tekoisesti. (Galbraith 1984, 54 – 55.)

²⁸ Gramscin mukaan karismaattinen johtaja nousee valtaan tilanteessa, jossa mikään ryhmä ei pysty hallitsemaan (Gramsci 1971, 211).

jommassakummassa kummassa ääripäässä: joko täydellisen hyväksytyä tai täydellisen ei-legitiimiä (Mann 2012, 4). Legitimiteetin vajaavaisuus selittää, miksi valtaa on varmuuden vuoksi tuettava pakkokeinoilla. Sama ilmiö selittää myös sen, miksi Yhdysvaltain sotaretki Irakiin Saddam Husseinin hallinnon kaatamiseksi ei tuottanut toivottuja tuloksia vaan sai aikaan sisällissodan. Diktaattorien valta ei ole täysin legitiimoimatonta ja siksi käsitys, jonka mukaan autoritäärisesti hallitussa valtiossa vallitsee aina tilanne, jossa toisella puolella on despootti ja toisella puolella yksi yhtenäinen alistettu kansa, tapaa osoittautua kerta toisensa jälkeen naivistiseksi.

Historialliset toimijat liikkuvat jonkinlaisessa vallan arkkitehtuurissa, etenkin mikäli otamme poliittiset instituutiot huomioon. Olemassa oleva vallan arkkitehtuuri vaikuttaa toimijaan ohjaten häntä toimimaan joillakin tietyllä tavalla. Silti vallan arkkitehtuuri ei pysy pystyssä itsekseen vaan se pitää jatkuvasti tuottaa uudelleen. Talous romahtaa, jos ihmiset eivät enää mene töihin. Armeija ei kykene taistelemaan, mikäli sotilaat kieläytyvät noudattamasta käskyjä.

Giddens yhdistää rakenteen ja toiminnan toisiinsa puhuen rakenteistumisesta. Rakenteistuminen merkitsee tilanteita, joista seuraa joko rakenteiden jatkuminen tai muuntuminen. Rakenne ei silti ole pelkästään käyttäytymisen pidäke vaan se on myös keino ja mahdollisuus. Toimijat käyttävät hyväkseen rakenteen tarjoamia resursseja ja valitsemia sääntöjä parantaakseen asemaansa. Kehittyessään toiminta jakaa voimavaroja uudelleen muuttaen siten rakenteita. (Giddens 1984, 112 – 119; 145.)

Giddensin analyysi on tärkeä siinä mielessä, että se tuo esiin poliittiseen elämään kuuluvan reflektoinnin. Ihmiset eivät toimi maailmassa vailla tietoisuutta, sokeina tyyperyksinä, vaan päivittäin tietoisina niistä tilaisuuksista ja rajoituksista mitä ympäristö heidän toiminalleen tarjoaa (Giddens 1984, 24; 121). Poliittinen elämä on jatkuvaa kamppailua, jossa hyödynnetään käsillä olevia mahdollisuuksia.

Olettavasti strategian valinnan yhteydessä arvioidaan ensin omia resursseja ja muita tarjolla olevia mahdollisuuksia kuten liittoja muiden toimijoiden kanssa. Faircloughin mukaan hegemoniaa ei saavutetakaan niinkään suoran alistamisen tai dominoinnin kautta vaan enemmänkin liittoja solmimalla ja integroimalla muita toimijoita omaan vaikutuspiiriinsä (Fairclough 1995, 76). Rakenteissa toimiminen on toimijan intressien, käytettävissä olevien voimavarojen sekä tulkittujen olosuhteiden summa.

Historialliset totuudet ovat jo itsessään osa valtarakennetta. Historiallisen totuuden hallinta takaa sen, että toimijalle merkityksellisestä asiasta tulee koko yhteiskunnalle merkityksellinen asia. Hän saa oman asiansa politiikan agendan kärkeen. Muut ja muiden asiat joutuvat toimimaan sen ehdoilla. Rakenteissa tapahtuu aikakaudella myös kehitystä johonkin suuntaan. Liberalismi esimerkiksi vapauttaa kansainvälistä kaupaa, kun taas nationalismi tapaa rajoittaa sitä. Yhteiskunnan sisällä sosialismi valtiolistaa ja uusliberalismi yksityistää. Ideologiset projektit täytyy jollain tavalla pystyä perustelevaan joko oman aikansa olosuhteilla, menneisyyden kokemuksilla tai tulevaisuuden ennustuksilla

Vallan olemuksesta tuskin koskaan tullaan pääsemään täydelliseen yksimielisyyteen, mutta jonkinlaisena välitilinpäätöksenä on mahdollista todeta, että vallalla pyritään ohjaamaan toisten ihmisten käyttäytymistä haluttuun suuntaan. Mitään yhtä yli muiden menevää vallan välinettä ei ole löydetty. Tutkijat eivät yleisesti katso vallan perustuvan pelkästään yhden vallan resurssin hallintaan. Vallan välineet esiintyvätkin monesti yhdessä toisiaan tukien. Sotilaallinen, taloudellinen ja ideologinen valta jäävät yksinään

toimiessaan paljon tehottomiksi kuin yhdessä käytettyinä (esim. Galbraith 1984; Morgenthau 1993). Tärkeitä vallan lisäyksen metodeja ovat sekä toimijoiden että vallan resurssien keskinäiset liittoutumat (esim. talous ja teknologia, sotilaallinen voima ja tiede, politiikka ja media) sekä haltuunotot – kuinka yksi resurssi (esimerkiksi politiikka) ottaa haltuun toisen (esimerkiksi tiede) ja muuntaa sitä.

Ei siis ole väliä, mistä valta on alun perin lähtöisin vaan olennaista on vallan kokonaisuus, leviäminen ja sen poliittinen käyttö. Viimeksi mainittu on tärkeä muistaa: omaisuus tai ydinase ei muutu poliittiseksi valtaresurssiksi, mikäli niitä ei käytetä tai osata käyttää poliittisesti.

2.2. Olosuhteet

Esitän olosuhteet ensisijaisesti Suomen valtion ulkoisten olosuhteiden kontekstissa. Maan rajojen sisälläkin ovat olemassa olosuhteet, mutta Deutschin kommunikaatio-teoriaan ja Mannheimin tiedonsosiologiaan nojaten lähestyn tutkittavien tekemiä havaintoja niistä enemmänkin ajan henkenä.

Ulkoiset olosuhteet tarkoittavat realiteetteja, tosiasioita, jotka ainakin sillä hetkellä ovat olemassa suomalaisten tahdosta riippumatta. Meillä on toki kykyä vaikuttaa myös ulkoiisiin olosuhteisiimme, mutta kykymme on rajallinen. Reaalivallalla viitataan asioihin, joiden edessä korostuu toimijan näkemys omasta voimattomuudestaan tai tietoisuus voimien rajallisuudesta suhteessa johonkin olosuhdetekijään. Tällöin sopeutuminen esitetään ainoana järkevänä vaihtoehtona. Realismi saattaa olla jossain tapauksissa poliittista teatteria, jossa voimattomuuteen vetoamalla pusketaan läpi sellaista politiikkaa, jolle kyllä olisi olemassa vaihtoehto.²⁹

Voimattomuuden näkökulmaa on sisäpolitiikassa vaikea perustella tai edes hyväksyä, koska itsenäisessä maassa meillä pitäisi olla valta päättää omista asioistamme. Jokin puolue tai toimija saattaa olla voimaton, mutta kaikki puolueet eivät voi samanaikaisesti olla sisäpolitiikassa voimattomia. Mutta sisä- ja ulkopoliittisen asioiden välinen ero on häilyvä kuten kylmän sodan aikakauden kokeneet suomalaiset hyvin tietävät. Mikäli suomalaisen yhteiskunnan sisäinen järjestys esitetään vaihtoehtottomana, se tarvitsee perustelukseen viitauksen maan ulkopuolisiin olosuhteisiin.

Ulkomaailma ei vaikuta meihin sellaisenaan vaan myös niiden tavoitteiden kautta, jotka suomalaiset asettavat itselleen kullakin aikakaudella. Tietyt itse määritellyt kansalliset pyrkimykset ja tavoitteet ovat nekin esitettävissä pakonomaisina. Kristiina Vihmalo havaitsi väitöstyössään Suomen olevan yhä hengeltään nationalistinen maa, joka samanaikaisesti pitää kansainvälistymistä korkeassa arvossa. Kansainvälistyminen on ollut suomalaisille ulkoinen pakko. Silti se ei ole ollut pelkästään ulkopoliittikan

²⁹ Raimo Blom puhuukin 1990-luvun laman analyysissä välttämättömyysopista. Välttämättömyyksiin liittyvien ratkaisujen takana on usein asiantuntemus. Ratkaisuja puoltava seikat tyypillisesti esitetään julkisuudessa niiden vaikutusta liioitellen ja asia kokonaisuudessaan jää pimentoon. 1990-luvulla opin perusteeseihin kuului muun muassa: a.) Suomi on pieni maailmantaloudesta ja ennen kaikkea länsimarkkinoista riippuvainen valtio b) yksilöt eivät voi mitään taloudellisille tosiasioille c.) hallitus tietää parhaiten markkinoiden aivoitukset. Niinpä kansalaisten etu on seurata hallitusta ja markkinoita. Blomin mukaan välttämättömyysoppi antaa vaikuttamisen avaimet vain eliitin käsiin ja sopeuttaa kansalaisen pelkkään mukautujan rooliin. (Blom 1998, 231- 232.)

tai maailmantalouden tuottamaa painetta. Se on ollut myös jonkinlaisen sivistymisen pakkoa, josta syystä se on saanut myös elitistisen leiman. Kansainvälinen on koettu jonakin vaativampana ja laadullisesti korkeampitasoisena kuin kansallinen, jolloin kansainvälistyminen on tarkoittanut rimaa, johon Suomen on yllettävä. (Vihmallo 2017, 179 – 183.)

Realismi voi löytää ulkoisen viittauksensa myös uskonnosta. Maallistuneempien mielestä uskonnolliset myytit ja näkymättömät voimat eivät kelpaa maan ulkopuoliseksi olosuhteeksi vaan korkeintaan toiminnan sisäiseksi merkitykseksi. He unohtavat, että uskonto on uskojilleen varmaa tietoa maailmassa vaikuttavista mahdeista ja silloin nämä mahdit kuuluvat olosuhteisiin. Korkeampi voima rankaisee tai palkitsee. Ei myöskään ole sanottua, etteikö joissain moraalisesti vaikeissa ratkaisuissa kuten esimerkiksi päätöksessä siviilien surmaamisesta, maallistuneetkin toimijat saattavat ajatella jotain sellaista kuin anteeksiantoa tai helvettiin joutumista. Jätän kuitenkin uskonnon pois ulkoisista olosuhteista, koska tieteenharjoittajan näkökulmasta olisi ongelmallista sisällyttää korkeimmat voimat maallisen maailman olosuhteiden piiriin.

Viitauksia ihmisluontoon – ihmisen voimattomuuteen itsensä suhteen – en myöskään ota viitauksina olosuhteisiin, koska kysymys ihmisluonnosta on siinä määrin poliittisen taistelun ytimessä, ettei yhtä tiettyä määritelmää ihmisluonnosta tulla todennäköisesti hyväksymään pluraalissa yhteiskunnassa ns. tosiasiana.

Olen jättänyt olosuhteista pois myös varsinaiset luonnonolosuhteet, jolla en lainkaan pyri vähättelemään niiden merkitystä. Pitkä kylmä talvi esimerkiksi tuottaa Suomen talouselämälle ja ennen kaikkea maataloudelle oman vuosittain toistuvan olosuhtedekijänsä. Luonnonolosuhteet pysyivät 1900-luvun ajan suurin piirtein vakiona eikä niiden avulla ole mielekäästä selittää aikakausien vaihdoksia. Tämän vuosisadan lopulla tilanne voi olla jo toinen. Tähän päivään mennessä valtiollisten päättäjien realismipuhetta, sopeutumispakkoa, perustelevalt ulkoiset tekijät ovat löytyneet pääsääntöisesti kansainvälisestä politiikasta ja maailmantaloudesta. Käsittelen seuraavassa molempia lyhyesti.

Kansainvälinen politiikka

Kansainvälisessä valtiojärjestelmässä vallitsee periaatteessa anarkia. Jokainen valtio vastaa itse asioistaan eikä valtioiden yläpuolella ole kurinpitäjää. Järjestys syntyy vain valtioiden vallankäytön tuloksena. Korhosen mukaan valtiojärjestelmää luonnehtii jatkuva kilpailu vallasta. Valta on aina suhteellista. Yhdellä yhteisöllä on paremmat mahdollisuudet muihin nähden toteuttaa tahtoaan. (Korhonen 1989; 18.)³⁰

Maailmanpolitiikassa brutaalilla voimalla on edelleen merkitystä, koska yksi valtion vaikutusvaltaa määräävistä tekijöistä on valtion koko. Suuret ja voimakkaat maat ovat kansainvälisessä politiikassa vaikutusvaltaisempia. Voimakas valtio voi yrittää vaikuttaa toisiin valtioihin ja muovata niiden politiikkaa tai pyrkiä muotoilemaan koko kansainvälistä järjestelmää uuteen muotoon. (Hakovirta 2008, 86.) Suurilla mailla onkin

³⁰ Jatkuvasta valtataistelusta huolimatta kansainvälinen politiikka ei silti ole täydellinen arvotyhjiö vaan kansainvälinen toiminta perustuu jossain määrin myös yhteisiin arvoihin. Niistä ylin on valtiollinen suvereniteetti. Vierraiden valtioiden johtajien murhat eivät ole hyväksyttävissä eivätkä kansojen tuhoaminen tai siviilien joukkoteloitukset ole poliittisesti tarkoituksenmukaista. (Apunen 2004, 221; Morgenthau 1993, 224 – 225.)

tavannut olla lähetystehtävä, johon kuuluu niiden oman korkeakulttuurin levitys. Suurvalta on Korhosen mukaan aina kiinnostunut muiden maiden asioista. Suuret maat toimivat maailmanlaajuisesti pienen maan ollessa kiinnostunut vain itsenäisyytensä säilyttämisestä. (Korhonen 1989, 26.)³¹

Morgenthau lukee kansainvälisen politiikan valtaresursseiksi valtion sotilaallisen voiman ohella myös taloudellisen voiman ja kulttuurin.³² (Morgenthau 1993, 72). Osmo Apunen esittää vallan kansainvälisessä politiikassa nojaavan teollisen tuotantokykyyn, luonnonvaroihin sekä tietoihin ja taitoihin. Niistä talous ja teknologia ovat merkittävimät. Juuri teknologia mahdollisti eurooppalaisen imperialismiin synnyn. Teknologia on riippuvaista pääomista, josta syystä maailmanpolitiikka on aina myös taloutta. Taloudellinen suorituskyky määrittää muita tekijöitä useammin valtioiden voimasuhteita kansainvälisessä politiikassa. (Apunen 2004, 32 – 40.)

Maailmanpolitiikan rakenteiden suosiessa suuria ja vahvoja toimijoita, Suomen kaltaisen pienen maan ulkopoliittikka on yleensä puolustuksellista tähdäten ensi sijassa oman itsenäisyyden säilyttämiseen (Selen 1987a, 7). Suomen ulkopoliittikan historia on Erkkä Railon ja Ville Laamasen mielestä nähtävä yrityksenä sopeutua suurempien maiden aiheuttamiin paineisiin samalla kuin ulkoisista vaikutteista on pyritty valikoimaan omiin tarpeisiin parhaiten sopivat ideat (Railo & Laamanen 2005, 8). Tosin Suomikin on aika-ajoin osoittanut ulkopoliittikassaan oma-aloitteisuutta. Kekkosen pitkällä valtakaudella Paasikiven defensiivinen puolueettomuuspolitiikka muuttui aktiivisemmaksi. Kekkosen ulkopoliittikan suurimpiin tähtihetkiin lukeutuu varmastikin vuoden 1975 Etyk-kokous Helsingissä.

Kansainvälisen politiikan luonne määräytyy paljon sen mukaan, miten valtiot ryhmittyvät ja millaiseksi ryhmien väliset suhteet muodostuvat. Ryhmittymät voivat liittyä tilanteeseen, ajanjaksoon (esimerkiksi kylmä sota) tai kulttuuriin. Kansainväliseen politiikkaan kuuluvat allianssit, integraatiopiirit ja maailmanpoliittiset ryhmittymät. Globaalina ryhmittymänä voidaan pitää myös kansainvälistä yhteisöä, jonka ytimenä ovat johtavat länsimaat sekä Japani. Sen ulkopuolella ovat normeja rikkovat maat. (Hakovirta 2008, 169 – 181.) Suomalaiset ovat pitkään pähkäilleet puolettomuuden ja liittoutumisen välillä. Suomen itäinen rajanaapuri on suurvalta Venäjä, jolla on asemansa ja kokonsa vuoksi maailmanlaajuisia intressejä. Suomen geopolitiittinen asema onkin ollut sellainen, että se on helposti tullut vedetyksi mukaan maailmanpolitiikkaan ja suurvaltojen välisiin kiistoihin. Puolueettomuuspolitiikka on nähtävissä keinona jarruttaa tätä imua. Sen sijaan yli- tai monikansalliseen toimintaan kuten Yhdistyneisiin Kansakuntiin suomalaiset ovat lähteneet mukaan ilman suurempaa polemiikkia.

Apusen mukaan maailmanpolitiikassa on havaittavissa toistuva sykli. Vanhan vakiintuneen järjestyksen murtuminen johtaa kriisiin, joka voi viedä sotaan. Sodan jälkeen rakentuu uusi suurpoliittinen järjestys, joka vakaannuttaa kansainvälisiä suhteita ja mahdollisesti kehittyä pidempiaikaiseksi rakenteeksi. Uuden murroskauden syyt voivat

³¹ Apunen erottaa suurvaltapolitiikan ja suurpolitiikan toisistaan. Suurvaltapolitiikka tarkoittaa suurvaltojen harjoittamaa politiikkaa. Suurpolitiikka on taas se seuraus suurvaltojen harjoittamasta politiikasta. Pienetkin valtiot osallistuvat suurpolitiikkaan. Ne voivat olla suurvaltojen ulkopoliittisen toiminnan kohteita, sen välineitä tai välikappaleita. Suomikin osallistui vuodesta 1956 suurpolitiikkaan omalla puolueettomuuspolitiikallaan. (Apunen 2004, 273.)

³² Morgenthau pitää viimeksi mainittua, kykyä muovata ihmisten mieliä jopa kaikkein tärkeimpänä valtaresursseina. Kulttuurisella auktoriteetilla käännytetään alueen asukkaat myötämielisiksi valtion tulevalle taloudelliselle tai sotilaalliselle maahantunkeutumiselle. Hän lukee kansakunnan valtaresursseiksi myös sellaiset asiat kuten maantiede, raaka-aineet, kansan luonne sekä hallinnon ja diplomatian taso. (Morgenthau 1993, 72; 124 – 143.)

olla teknologisia, poliittis-ideologisia tai taloudellisia. Tekijöillä on jonkinlainen yhteisvaikutus, jonka perustella aikakausia on mahdollista luonnehtia sellaisilla käsitteillä kuten pyhä allianssi, brittiläinen hegemonia, kollektiivien turvallisuus tai kylmä sota. (Apunen 2004, 271 – 272.) Kuvaus vastaa pitkälle omaa lähtöoletustani historiallisen totuuden muotoutumisesta ja kehityksestä. On olemassa jokin kriisi, joka rikkoo vanhan järjestyksen. Kriisin jälkeinen tilanne tuottaa uuden järjestyksen, joka tulee hajoamaan aikanaan. Kriisien välillä järjestelmässä vallitsee tietynasteinen pysyvyys.

Viimeisen sadan vuoden aikainen kehitys on kulkenut siten, että ennen ensimmäistä maailmansotaa kansainvälisessä politiikassa vallitsi imperialismien aika. Sen jälkeen tapahtui askelittainen siirtymä Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen hegemoniaan, supervaltopolitiikkaan. Kylmän sodan päättymisen jälkeen on eletty toistaiseksi vielä nimeämättömää aikakautta. Jotain on ihmisten mielissä päättynyt, mutta ei ole vielä selvää, mikä on alkanut. Aikoinaan samalla tavalla puhuttiin myös ensimmäisen ja toisen maailmansodan välisestä ajanjaksosta. (Apunen 2004, 20 – 21.)³³ Apunen kirjoitti 2000-luvun alussa, jolloin oli jo kulunut yli kymmenen vuotta Neuvostoliiton hajoamisesta. Tämän perustella epäselkeys maailmanpolitiikassa näyttää jääneen kylmän sodan jälkeen pysyväksi ilmiöksi.

Teoreettisesti kansainvälisen valtiojärjestelmän toimintaa on lähestytty useilla eri tavoilla. Kansainvälisen politiikan koulukuntia on ollut useita: muun muassa realistit, liberaalit, marxilaiset, konstruktionistit ja kansainvälisen yhteisön teorian kannattajat. Morgenthau mukaan pääsuuntia on loppujen lopuksi ollut vain kaksi: realistit ja liberaalit. Niiden välinen ero liittyy käsitykseen ihmisluonnosta. Liberaalit uskovat ihmisen hyvyyteen ja ihmisluonnon muokattavuuteen. He luottavat koulutukseen, reformeihin ja ajoittaiseen voimakäyttöön parannuskeinona. He uskovat, että universaaleille ja abstrakteille ihanteille perustuva maailmanjärjestys voidaan todella toteuttaa. (Morgenthau 1993, 3.)

Realismin koulukunta perustaa enemmän historiallisiin ennakkotapauksiin kuin yleviin periaatteisiin. Realistin mielestä ihmisluonto on pitkälle muuttumaton ja se täytyy kaikkia järjestelmiä rakentaessa ottaa huomioon. Ihmistä kiinnostaa valta ja kansainvälinen politiikka muun politiikan tavoin on taistelua vallasta³⁴. Mitään hanketta ei voi toteuttaa ilman valtaa eikä moraalisia periaatteita koskaan täysin saavuteta. Se ei silti tarkoita, etteikö parannuksia olisi mahdollista tehdä. Rauhantilaa voidaan lähestyä intressejä tasapainottamalla ja konfliktien sovittelulla. (Morgenthau 1993, 3.)

Teoriat ovat merkityksellisiä, etenkin jos niistä tulee ulkopoliittikkaa ohjaavia periaatteita tai jos kansalaiset jakaantuvat valtioissa idealistisemman ja kyynisemmän ulkopoliittikan kannattajiin koskien esimerkiksi demokratian ja ihmisoikeuksien levittämiskäymyksiä. Ulkopoliittisen linjan määrittäminen ei ole pelkkä teoriaa tai rationaalista omien etujen laskelmointia. Turvallisuuden harjoittamisessa on Harlen ja Moisio mukaan kyse pohjimmiltaan paitsi tilanteen määrittelystä, myös identiteetistä. Identiteetin menettäminen merkitsee kaaosta. Linjanvedoissa on kyse tulkinnoista ja valinnoista, joissa jokin tulkitaan vaaralliseksi tai ei-vaaralliseksi. (Harle & Moisio 2000, 11 – 12.)

³³ Hakovirta puolestaan pitää Saksaa hegemonisena valtiona vuosien 1871 – 1914 välillä. Sen jälkeen Yhdysvallat nousi hallitsevaksi valtioksi pysyen kuitenkin passiivisena Pearl Harbouriin saakka. Toisen maailmansodan lopputuloksena se sai haastajakseen Neuvostoliiton. Sosialismin romahdettua Yhdysvallat jäi yksin ainoaksi supervallaksi. (Hakovirta 2008, 75.)

³⁴ Kaikki toimet valtioiden välillä eivät silti ole poliittisia (Morgenthau 1993, 29).

Valtion täytyykin aina ottaa jokin kanta ulkopuolelta tuleviin ärsykkeisiin, mutta ei ole lainkaan merkityksetöntä se mistä osoitteesta ärsykkeet tulevat – luokitellaanko ne tulevan ystävä- vai vihollisleiristä. Ulkopoliittiset intressit eivät tule siksi tulkituiksi irrallaan tulkitsijan maailmankuvasta ja ideologiasta.

”Ulkopolitiikan yleisimpiä suuntaviivojen ja reunaehtojen lähteitä ovat siihen sisältyvät ideologiset, eettiset, oikeudelliset tai muun laatuiset periaatteet. Nykyaikana ulkopoliitikassa laajalti vaikuttaneita ideologisia periaatteita on kummunnut muun muassa liberalismista, marxismista ja antikolonialismista.” (Hakovirta 2008, 98.)

”Ulkopoliittisen linjan valintaan voi erityisen painavasti vaikuttaa valtion geopoliittisesta asemasta johtuva välttämättömyys tai valtioyhteisön tai sen poliittisen eliitin ideologinen tai uskonnollinen suuntautuminen” (Hakovirta 2008, 138).

Suomessa tärkein ulkopoliittinen linjanveto on tapahtunut suhteessa Venäjä/Neuvostoliittoon. Autonomian ajalla puhuttiin myöntyväisyys ja laillisuuslinjasta, joiden kannattajat olivat aluksi nimettävissä fennomaaneihin ja liberaaleihin. Fennomaanien haottua kahtia, Venäjä-kysymyksen ympärille syntyivät vanha- ja nuorsuomalaiset puolueet. Vanhasuomalaiset olivat taipuvaisia suuntautumaan ulkopoliittisen realismiin, nuorsuomalaiset liberalismiin. Suomalaisia puolueita ei enää ole olemassa, mutta asennoitumistavat ovat säilyneet tähän päivään saakka.

Suuntautumistapojen keskinäinen ero näkyy muun muassa siinä, millaisiin asioihin ulkopoliittiset käytännöt on haluttu perustaa. Länteen suuntautuneilla liberaaleilla sopimukset ovat olleet tärkeitä, realisteilla taas valtioiden intressit. Esimerkiksi talvisotaa edeltäneen ajan ulkopoliitikassa, joka oli suurimmaksi osaksi liberaalien ja nuorsuomalaisten käsissä, näkyi vahva usko laillisiin oikeuksiin ja kansainvälisiin sopimuksiin. Heidän tapansa oli painottaa juristien pykälien, lain ja oikeuden merkitystä Suomen poliittisen aseman perustana. Vanhasuomalaiset taas olivat realisteja, joiden mukaan kaikessa oli syytä ottaa huomioon Venäjän reaaliset edut. (Korhonen 1963, 17; 26; Vares 2005a, 140 – 143.)

Ulkopoliittiset ryhmät eroavat myös suhteessaan länteen. Realistien suhde länsimaisiin arvoihin ei ole yhtä ehdoton kuin liberaalien. Realistit eivät tunnusta länsimaisia periaatteita universaaleiksi eivätkä halua hirttää itseään niihin kiinni.³⁵ Jokainen maa tehköön omalla tavallaan. Muodoista ja pykälistä voidaan aina tinkiä, jos kansallinen etu sitä vaatii. Valtiofilosofi Snellmanin mielestä isänmaallisuutta ei voi sitoa jäykkiin kaavoihin tai universaaleihin periaatteisiin (esim. Snellman 1928, 10 – 11; 181).

Korhonen luettelee joukon muita realistisen eli kansallisen ja liberaalin eli länsimaisen linjan välisiä eroavaisuuksia. Länsimieliset pitävät Suomen kulttuuria yhteyksiä länteen merkittävinä ja suhtautuvat ylemmydentuntoisesti itäeurooppalaiseen kulttuuriin

³⁵ Korhosen mielestä YK:n ideologia ei ole universaali vaan se heijastaa Ranskan suuren vallankumouksen arvomaailmaa. YK:n arvomaailma on pitkälle länsieurooppalais-anglosaksisen kulttuurin tuote. Ennen kaikkea yhtäläisyydet YK:n peruskirjan ja Amerikan itsenäisyysjulistuksen välillä ovat ilmeiset. YK nähtiin amerikkalaisten tasa-arvon, yksilönvapauden, kansalaisoikeuksien ja markkinatalouden periaatteiden levittäjänä. Ihmisoikeudet edustavat amerikkalaisen arvomaailman parhaita ainesosia. (Korhonen 1989, 112 – 113; 136.) Morgenthaukin näki, etteivät valtioiden omat moraaliprinsiipit ole universaaleja, vaikka ne niin luulevatkin. Heidän maailmanparannuksensa ei ole muuta universaalia nationalismia. (Morgenthau 1993, 273.)

sekä haluavat torjua Venäjän vaikutuksen Suomessa. Realistit eivät taas pidä suomalaisten länsiyhteyksiä merkittävänä ja suhtautuvat joustavasti Venäjän vaikuttamispyrkimyksiin. He pitävät aivan normaalina sitä, että Suomessa vallitsee molempien poliittisten ilmansuuntien vaikutus. Idän ja lännen vaikutuksen välillä ei heidän mielestään ole välttämättä konfliktia. Länsimielisten suhde Venäjään on epäluuloinen ja pelokas ja he pyrkivät aina löytämään Euroopasta tukea Venäjän valtaa vastaan. Kansalliset näkevät Venäjän tavoitteet Suomessa suhteellisen muuttumattomina ja varoittavat suomalaisia käyttämästä hyväkseen Venäjän tilapäistä heikkouden tilaa. He haluavat oppia ymmärtämään Venäjää voidakseen paremmin ennakoida sen sisäisten muutosten vaikutuksia Suomeen. (Korhonen 1963, 46 – 47.)

Korhosen esityksessä käy selväksi, että Venäjä-suhde rakentuu yhtäältä oletukselle suurvaltanaapurin poliittisista tavoitteista Suomessa ja toisaalta sille, kuinka paljon Venäjän vaikutusta voidaan henkisesti sietää. Länsimielisillä näyttää olevan alhaisempi henkinen sietokyky Venäjän vaikutuksen suhteen, mikä selittyy identiteettien eroilla. Länsimielisten ulkomainen viiteryhmä ovat läntiset suurvallat. Kansallismielisten ensisijainen viiteryhmä on kansakunta. Ulkomaista pohjoismaat näyttävät heillä tulevan ennen manner-Euroopan maita tai Yhdysvaltoja³⁶.

Venäjän merkitys näyttää siis ulko- ja turvallisuuspolitiikassa olevan koulukunnasta riippumatta erityinen. Tavalla tai toisella suomalaisten on otettava Venäjä huomioon, mutta se ei tarkoita sitä, että Venäjä olisi automaattisesti politiikan pääasia.

Maailmantalous ja globalisaatio

Maailmanpolitiikan ohella maapallolla käydään myös kauppaa maailmanlaajuisesti. Maailmantaloudet ovat olleet kautta historian epävakaisia ja lyhytaikaisia nykyisen neljä-viisisataa vuotta vanhan järjestelmän muodostaessa poikkeuksen säännöstä. Yhden johtavan valtion olemassaolo ja sitoutumien maailmantalouteen sekä sotilaallisen voiman keskittyminen harvojen käsiin ovat auttaneet maailmantaloutta pysymään vakaana. Toinen vakautta tuottava tekijä on ollut ideologinen sitoutuminen järjestelmään. Sitoutuminen ei ole tarkoittanut sitä, että talousjärjestelmä olisi varsinaisesti koskaan virallisesti legitimoitu vaan sitä, että riittävän monet valtiot ovat katsoneet sen säilymisen oman etunsa mukaiseksi. (Wallerstein 1979, 22 – 23.) Suomi on koko itsenäisyytensä ajan ollut taipuvainen myötävaikuttamaan kansainvälisen kaupan avoimuuteen, koska viennistä riippuvaisena mutta kooltaan pienenä kansantaloutena se on ollut sen intressissä.

Vapaa maailmankauppa ei silti Suomessakaan ole ollut kaikille taloudellisille ryhmille ainakaan välitön etu. Näin siksi, että maailmantalouden rakenteet jakavat valtioiden sisällä ihmiset, ryhmät, alueet ja teollisuuden alat voittajiin ja häviäjiin. Valtion sisäiset poliittiset taistelut täytyykin Wallersteinin mielestä sijoittaa maailmantalouden kontekstiin. Luokat ja ryhmät ajavat intressejään maailmanmarkkinoiden kehityksessä yrittäen valtiota hyväksikäyttämällä parantaa asemaansa. Jokaisella sosiaalisella ryhmällä on omat intressinsä kaupan vapauttamisen ja protektionismin suuntaan. Se kumpi virtaus – protektionismi vai liberalismi – hallitsee yhteiskunnassa ja maailmanpolitiikassa,

³⁶ Minulla on vain yksi lojaalisuuden kohde ja se on Suomen kansa, julistaa Keskustapuolueen Keijo Korhonen kirjassaan (Korhonen 1989, 8). Toinen kansallisen linjan kannattaja Jan-Magnus Jansson laittoi vuonna 1986 maat ulkopolitikassa tärkeysjärjestykseen. Ensimmäisenä tuli Venäjä, sitten Ruotsi ja vasta kolmantena ja vain ajoittain meille tärkeinä maina tulivat läntisen Euroopan suurvallat sekä Yhdysvallat. (Jansson 1986, 27.)

muokkaa tuotannollisia rakenteita ryhmälle joko edulliseen tai epäedulliseen suuntaan. (Wallerstein 1974, 351; Wallerstein 1979, 25; 53.)

Maailmantaloudelle on ollut tyypillistä kaksi jakoa: luokkajako sekä jako periferiaan ja keskukseen. Luokkajako on johdettavissa sen pohjalta, mikä valtion tehtävä ja sijainti maailmantaloudessa on. Keskus-periferia -jakoa seuraa siitä, että maailmantalouden kehitys tapahtuu epätasaisesti. Ydinalueet ovat teknologisesti kehittyneempiä ja taloudellisesti tuottavampia kuin periferiat, jonne heikommin tuottava tuotanto on siirretty. Napojen välissä sijaitsevat semiperiferiset valtiot, joista osa on entisiä ydinvaltioita. Maiden asema saattaakin vaihdella maailmantaloudessa. Keskusvaltioita voidaan haastaa ja maailmantalouden johtaja vaihtua. (Wallerstein 1974, 349 – 355; Wallerstein 1979, 60 – 62.)³⁷

Nykyinen maailmantalous alkoi kehittyä 1500-luvulla Euroopassa ja sen johtavia valtioita ovat olleet Portugali, Hollanti, Britannia ja Yhdysvallat, jotka kaikki ovat myös hallinneet aikoinaan meriä. (Wallerstein 1979, 25 – 31). Maddison erottelee modernin aikakauden maailmantalouden historiassa vaihteita, joita ovat olleet esimerkiksi liberaalismin aika 1870–1913, maailmansotien välinen protektionismin aika 1913–1950, kultainen aika (the golden age) 1950 – 1973.³⁸ Kultaisen aikakauden päätyttyä on vuodesta 1973 eteenpäin on eletty uusliberalismin aikaa. Maailmantalouden vaiheista kultainen aika on tuottanut voimakkaimman talouskasvun uusliberalismin ja liberalismin ajan seurattessa perässä. (Maddison 2001, 125 – 126.)

Maailmantalouden kehitystä viimeisten vuosisatojen aikana on selittänyt kolme suurta tekijää. Ensimmäinen niistä on ollut uusien alueiden ottaminen maanviljelyksen ja taloudellisen hyötykäyttöön, toinen kansainvälisen kaupan ja pääoman liikkeen voimistuminen teknologisen kehityksen ollessa kolmas. Yksittäisen maan kehityksen kohdalla tärkeintä on ilmeisestikin ollut viimeksi mainittu. Esimerkiksi Britannian hegemonia 1800-luvulla perustui voimakkaaseen teknologiseen etulyöntiasemaan samoin kuin Yhdysvaltojenkin hegemonia seuraavalla vuosisadalla. (Maddison 2001, 18 – 21.)³⁹

1970-luvun aikana teknologinen kehitys saavutti pisteen, jossa tietokoneet kykenivät kommunikoimaan keskenään. Seurauksena oli maailmanlaajuisen tietoliikenneverkoston syntyminen. Informaation etenemisnopeus paikasta toiseen yli kansallisvaltioiden rajojen moninkertaistui. Keksintö hyödytti ensimmäisenä kapitalistista talousjärjestelmää. (esim. Castells 2001, 13; 40 – 46.)

Kehityskulkua on kutsuttu globalisaatioksi. Raimo Väyrynen määrittelee globalisaation prosessiksi, joka on lähtöisin kansallisvaltioiden piiristä, mutta joka kehittyessään nousee niiden yläpuolelle omalakisesti toimijaksi pakottaen kansallisvaltiot sopeuttamaan

³⁷ Semiperiferia ei ole kaatoluokka vaan sillä on oikeaa rakenteellista merkitystä maailmantaloudessa (Wallerstein 1974, 349). Semiperiferisten maiden merkitys on Wallersteinin mukaan ennen kaikkea poliittinen. Ne pehmentävät kehittyneempien ja vähemmän kehittyneiden alueiden välistä elintasokuilua, joka muutoin saattaisi johtaa kasvaviin protesteihin koko järjestelmää kohtaan. Semiperiferia on kolmas tekijä sotilaallisen voiman keskittymisen ja ideologian ohella, joka tukee maailmantaloustalouden pysyvyyttä. (Wallerstein 1979, 23.)

³⁸ Kultaisella ajalla maailmankaupan kehityksen vaikutti voimakkaasti Yhdysvaltain jo toisen maailmansodan aikana omaksuma politiikka, jonka kulmakivinä olivat vapaakauppa ja valuuttojen vapaa vaihdettavuus. Se perustui vakaisiin valuuttakursseihin, joiden takeena oli Yhdysvaltain lupaus lunastaa maan ulkopuolella olevat dollarit kiinteään 35 dollarin ussihintaan. Niin sanottu Bretton Woods – rakennelma sortui 1970-luvun alussa lähinnä Yhdysvaltojen inflaatioon. (Pihkala 2001, 176 - 211.)

³⁹ Pihkala katsoi 2000-luvun alussa maailmantaloudessa olevan kolme keskusta: Yhdysvallat, EU ja Japani (Pihkala 2001, 301).

toimintansa ja instituutionsa omaan rakenteeseensa (Väyrynen 1998, 9). 1900-luvun lähestyessä päätöstään kansallisvaltiot saivat huomata asemansa heikentyneen.⁴⁰ Suomikaan ei ollut poikkeus joukosta. Kansallisvaltiollisen politiikan rajallisuus oli käynyt ilmeiseksi ennen kaikkea juuri talouden kohdalla.

Valtioille globalisaatio on merkinnyt ennen kaikkea keskinäisen kilpailun kiristymistä. Globalisaation seurauksena talouselämä oli irtaantunut kansallisesta perustastaan. Maailmassa kilpailevat entistä voimakkaammin yritykset, pankit ja muut hallitusten ulkopuoliset toimijat valtioiden ja kansantalouksien sijasta. (Pihkala 2001, 300 – 302, Väyrynen 1998, 9 – 12.) Yrityksillä on kansallisten rajojen madaltuessa yhä paremmat pelikortit käsissään. Ne voivat halutessaan helposti siirtää tuotantoaan muihin maihin. Valtiot käyvät kilpailua yritysten ja sijoittajien suosioista muun muassa työvoimakustannuksilla, verohelpotuksilla ja infrastruktuurilla. Kilpailulla on kaksi mahdollista suuntaa: kilpailu alaspäin, joka tarkoittaa matalapalkkaisia töitä ja kilpailu ylöspäin, johon kuuluvat hyvin palkattu ja korkeasti koulutettu työvoima, kehittynyt teknologia ja toimivat instituutiot. Teollisuusmaissa ovat toteutuneet molemmat kilpailun vaihtoehdot. Niinpä vähän koulutetut pienipalkkaiset työntekijät ovat kärsineet ja korkean ammattitaidon omaavat työntekijät hyötynet globalisaatiosta. (Väyrynen 1998, 114 – 117.)

Globalisaation taloudellisiin ulottuvuuksiin kuuluvat kansainvälien kauppa, suorat ulkomaiset sijoitukset, ylikansallinen finanssijärjestelmä ja teknologian siirto. Kansainväliset yritykset haluavat puolestaan luoda yhdenmukaiset säännöt maailmanmarkkinoille. (Castells 2000, 138; Väyrynen 1998, 11 – 12; 190.) Kansainvälisen talouden toimijoista vahvistuvat 1900-luvun lopulla ennen muuta rahamarkkinat. Kenichi Ohmae väitti jo 1990-luvun alussa rahamarkkinoista tulleen oma kuningasten valtakuntansa, jonka ei tarvitse enää välittää juurikaan hallitusten talouspoliittista päätöksistä (Ohmae 1991, 192 – 197). Rahamarkkinoilla ei Castellsin mielestä sellaisenaan ole ylivaltaa talouteen vaan niiden asema seuraa siitä, että hallitukset, poliitikot ja asiantuntijat jatkuvasti pelaavat niiden pussiin (Castells 2001, 145; 503).⁴¹

Lopputulos on, että globaali verkostotalous on voimakkaasti organisoitunut pääoman liikkeiden ympärille. Castells selittää finanssirahan valtaa kyvyllä aikaansaada muunnoksia verkostossa, toisin sanoen suurella rahalla on kykyä siirtää asioita uusiin kehyksiin. Esimerkkinä muunnoksista Castells tarjoaa ketjun, jossa finanssiraha ottaa ensin haltuun median, joka vaikuttaa sitten poliittisiin prosesseihin. Juuri asioita yhteen kytkevät liitokset ovat globaalin pääoman tehokkaimpia instrumentteja. Castells väittää silti, ettei ole konkreettisesti olemassa globaalia kapitalistien luokkaa vaan, että meihin vaikuttaa pääomavirtojen liikkeiden logiikan pohjalta rakentunut kasvottoman kapitalistin abstraktio. (Castells 2001, 134; 502 – 503.)

Globalisaatio saa voimansa pääasiassa maailmantalouden ytimeistä, josta sen vaikutukset leviävät laajalle. Se etenee alueellisesti epätasaisesti ja epätasa-arvoisesti reuna-alueiden kärsiessä aina taantumissa eniten. Ollessaan ylhäältä alas vaikuttava

⁴⁰ Globalisaatio ja informaatioteknologian kehitys kytkeytyvät elimellisesti toisiinsa. Castellsin mukaan ensimmäistä kertaa historiassa vallankäytön areena on kansalliset rajat ylittävä verkosto. Niinpä on syytä puhua kokonaan uudentyyppisen yhteiskunnan, verkostoyhteiskunnan (*network society*), synnystä. (Castells 2000, 214.) Verkostoissa toimijoita ovat virrat, koska informaatioyhteiskunnassa kaikki virtaa: pääoma, informaatio, teknologia. Taloudellinen lisäarvon tuotto on verkostoyhteiskunnan hallitseva toimintaperiaate – ei toki ainoa syy verkostoissa olemiseen, mutta ehdottomasti merkittävin. Kaikki, jotka eivät tuota lisäarvoa verkostossa, suljetaan sieltä pois. (Castells 2000, 134; 442 – 443.)

⁴¹ Walhroos väittää suorien pääomasijoitusten ovat antaneen lisää valtaa pörssiyrityksille ja osakemarkkinoille. Pääomasijoittajat ovat tuoneet kapitalismiin uuden johtajuuden. (Walhroos 2012, 107.)

prosessi, se suosii vahvoja ja kansainvälisesti toimimaan kykeneviä toimijoita heikompien tehtäväksi jäädessä sopeutumisen. (Väyrynen 1998, 18; 56 – 57.)⁴² Väyrysen näkemys globalisaation kehityksestä on pitkälle samansuuntainen Wallersteinin maailmantalouden teorian kanssa. Se kertoo siitä, että globalisaatio on hyvin pitkälle rakentunut kapitalismin leviämisen ympärille.

Valtiot eivät silti ole olleet globalisaatiossa passiivisia agentteja. Kansallisvaltiot ovat globalisaation kehityksessä toimineet vähintäänkin kättilöinä. Liike-elämä ja teknologian kehitys eivät olisi sellaisenaan kyenneet luomaan globaalitaloutta ilman rikkaiden maiden hallitusten ja kansainvälisten instituutioiden kuten Kansainvälinen valuuttarahasto (IMF) ja Maailmanpankki myötävaikutusta (Castells 2000, 137). Väyrysenkin on sitä mieltä, ettei globalisaatio olisi edennyt ilman johtavien teollisuusmaiden panosta. Globalisaatiota onkin voimakkaimmin ajanut se valtio, jonka etuja se on sillä hetkellä palvellut. 1900-luvulla kyseinen maa on ollut Yhdysvallat. Kaikista maista juuri se on pystynyt ohjaamaan kansainvälistä taloutta ja hyötymään siitä muita maita enemmän. (Väyrynen 1998, 11; 27 – 28.)⁴³

Samalla kun valtiot ovat edistäneet globalisaatiota, ovat ne kehittäneet strategioita siihen sopeutumiseen. Valtioiden strategiat vaihtelevat vastarinnasta (Japani, Ranska), sopeutumiseen ja globalisaation kiihdyttämiseen (Yhdysvallat, Britannia). Suuret kotimarkkinat ja korkea kehitystaso ovat kasvattaneet maan vastustuskykyä. (Väyrynen 1998, 9; 151.) Globalisaatio on tehnyt myös valtioiden keskinäisestä yhteistyöstä houkuttelevampaa. Se tosin merkitsee suvereniteetista tinkimistä hallinnan takaisin valtaamisen kustannuksena (Hakovirta 2008, 67; 84; Halpin 2010, 11 – 12).

Yhdistettäessä kaikki esitetyt näkökulmat globalisaation saattaa tulkita olevan kansallisvaltioiden sisällä syntynyt idea tai ideologia ylikansallisesta talousjärjestelmästä, joka tarpeeksi pitkälle kehittyessään muodostuu omalakiseksi toimijaksi. Silti vielä 2000-luvun alussa vaikutti siltä, että ylikansallinen talous tarvitsi edelleen valtioiden tukea. Ellen Meiksins Wood väittää, ettei globalisaatio ole edes vielä kehittynyt itsenäiseksi ylikansalliseksi hallintajärjestelmäksi vaan se on yhä primääristi valtioiden globaali järjestelmä, joka tarvitsee levitäkseen aina uusien maiden tukea. Talouden globalisaatio ei siksi millään muotoa ole vähentänyt kansallisvaltion merkitystä vaan on käynyt itse asiassa päinvastoin. Markkinat tarvitsevat kipeästi vakauden ja ennustettavuutta eikä valtioiden yläpuolelle ole syntynyt ylikansallisia toimijaa hoitamaan näitä tehtäviä. Kansallisvaltio on yhä ainoa mahdollinen järjestyksenpitäjä. (Wood 2003, 14; 20 – 25; 139 – 141.)

Globalisaatiossa näyttää olevan vaikea tarkkarajaisesti erottaa toisistaan globalisaatiota tukeva ideologia ja itse globalisaatio vaikuttavana reaaliiteettina ja tapahtuneena tosiasiana. Missään nimessä globalisaatio ei Suomen näkökulmasta ole pelkkää tai

⁴² Castells selittää vallan epäsymmetristä jakaantumista globalisaatiossa vallan kaksoismekanismeilla, Globalisaatiossa eliitti itse on organisoitunut, mutta se pyrkii ja myös onnistuu tehokkaasti estämään kansalaisten organisoitumisen. Eliitin sisäisen koheesion ylläpito vaatii yhteisiä koodeja ja sääntöjä, joilla he voivat ymmärtää toisiaan ja vetää rajat oman yhteisönsä ja ulkopuolisten välille Vuosituhannen vaihtuessa eliitit ovat globaaleja ja kosmopoliittisia samalla kun kansalaiset ovat yhä paikallisia. Näin globaali valta pakenee perinteisiä hallintajärjestelmiä kuten kansallisvaltioita. (Castells 2000, 445 – 446.) Castellsin analyysi muistuttaa suuresti Moscan teoriaa. Castells on siirtänyt sen mielestäni aivan oikein globalisaation rakenteisiin.

⁴³ Globalisaatio ei tosin hyödytä kaikkia Yhdysvalloissakaan (Castells 2001, 142). Yhdysvaltojen hegemonian on myös väitetty heikentyneen 1970-luvulta eteenpäin ja globalisaation siitä huolimatta edenneen. Väyrynen katsoo Yhdysvaltojen olleen kuitenkin 1990-luvulla yhä riittävän vahva maailmanlaajuiseen vaikuttamiseen. (Väyrynen 1998, 28).

edes ensisijaisesti ideologiaa, mutta ideologista aspektia ei voi tyystin jättää huomioimatta.

Oma tutkimukseni päättyy ajallisesti 1990-luvun puoleenväliin, jolloin globalisaatio oli vasta alkutekijöissä ja verkostoyhteiskunta nupuillaan. Informaatioteknologian kehitys, esimerkiksi tietoliikennesatelliitit, olivat jo 1980-luvulla alkaneet vaikuttaa suomalaiseen yhteiskuntaan, ennen kaikkea talouteen. Suomen 1990-luvun alussa kokema talouslama voidaan nähdä kriisin kautta tapahtuneena sopeutumisenä globaalitalouteen.

Suomalaisten ulkoisessa todellisuudessa näyttää olleen kaksi tekijää, joiden vaikutus on ollut yli muiden: Venäjä ja maailmantalouden kehitys. Venäjä-kysymys on ollut Venäjää laajempi konteksti, sillä siihen on kuulunut suhde länteen ja reaktiot Euroopan poliittiseen kehitykseen. Tutkimuksen tässä vaiheessa en pysty vastamaan, kumpi näistä kahdesta – maailmanpolitiikka vai maailmantalous – on ehdollistanut Suomen valtiollista päätöksentekoa enemmän. Maailmanpolitiikan ja talouden tiukka erottaminen saattaa olla jopa mahdotonta, koska suuret valtiot tapaavat olla vaikutusvaltaisia molemmilla puolilla. Idänpolitiikkakin oli toisen maailmansodan jälkeen turvallisuuspolitiikkaa ja ulkomaankauppaa. Molemmat syyt vaikuttivat myös EU-jäsenyyssratkaisun kohdalla. Globalisaatio on tuonut kuvaan entistä vahvemmin ylikansalliset toimijat- ja verkostot. Kansainvälisen politiikan ja talouden maailma oli vuosituhannen vaihteessa yhä kansallisvaltioiden hallitsemää, mutta ei enää kansallisvaltioiden monopoli.

Ulkomaailman vaikutus tuo Suomelle mukanaan neljä perustavanlaatuista kysymystä: mitkä ovat toimijoiden väliset voimasuhteet, miten ulkomaailman eri toimijoihin asennoidutaan eli kysymys identiteetistä, mitkä ovat valtion tavoitteet kansainvälisessä toiminnassa ja mitkä ovat toiminnalliset strategiat. Realismikin on valinta, ei ehdoton pakko. Suomalaisten on mahdollista suhtautua todellisuuteen myös idealistisesti. Kansallisen realismin taso ja volyymi onkin vaihdellut itsenäisyyden aikana. Emme aina ole olleet yhtä ”realistisia”.

2.3. Olosuhteiden tulkinta

Olosuhteiden tulkinnessa tulee huomio kiinnittää sekä tulkintaan että tulkitsijoihin; miten todellisuus tulee tulkituksi ja siihen, keiden tulkinnot ovat merkityksellisiä. Poliittisilla toimijoilla saattaa olla enemmän tai vähemmän toisistaan poikkeavia näkemyksiä todellisuudesta. Silti valtiollisessa elämässä jonkin todellisuuden tulkinnan on voitettava, koska valtio ei menesty kansainvälisessä toiminnassaan, mikäli se elää samanaikaisesti useassa eri todellisuudessa.

Olosuhteiden tulkinta on siis jotain, josta poliittisessa yhteisössä kilpaillaan, mutta samalla olosuhteiden tulkinnessa täytyy myös päästä sellaiseen lopputulokseen, johon toimijat voivat riittävässä määrin sitoutua. Olosuhteiden tulkinta on kilpailua ja konsensusta kuten muukin politiikka.

Voinemme olettaa, että keskiverto poliittinen toimija uskoo omaavansa ainakin sen tarpeellisimman tiedon ympäröivästä maailmasta pitäen samalla myös useimpia käsityksiään tosina. Muutoinhan toimijat tuskin uskaltaisivat tehdä minkäänlaisia päätöksiä. Berger ja Luckmann puhuvat tässä yhteydessä arkiymmärryksestä, joka pitää si-

sällään joukon näennäistieteellisiä ja itsestään selvänä pidettyjä tulkintoja jokapäiväisen elämän todellisuudesta. Arkitietoa pidetään pätevänä, kunnes eteen tulee ongelma, joka ei sen avulla ratkea. (Berger & Luckmann 1994, 34; 54.)⁴⁴

Harva silti nykypäivänä rohkenee väittää tietävänsä kaiken kaikesta. Modernilla aikakaudella tiedon tuottaminen on jakaantunut yhteiskunnallisen työnjaon tapaan. Tällöin on syntynyt erilaisia näkökulmia yhteiskuntaan eikä niiden yhteensovittaminen ole ollut ongelmattonta. Berger ja Luckmann katsovat, että kilpailevat näkökulmat yhteiskunnalliseen todellisuuteen kytkeytyvät poliittisiin intresseihin, joskaan ne eivät selity yksin niillä. (Berger & Luckmann 1994, 96 – 101.)

Nykyajan ihminen poikkeaa esivanhemmistaan myös siinä, että hän pitää olosuhteiden jatkuvaa muutosta itsestäänselvyytenä. Muutoksen odotus on modernilla aikakaudella ajan kokemisen peruskategoria. Se on kuitenkin vielä verrattain nuori ilmiö, vain noin kolme vuosisataa vuotta vanha. Keskiajan ihminen saattoi vielä hyvin perustein olettaa maailmansa säilyvän ennallaan. (Koselleck 1985, 200; 277 – 279.) Kehityksen mahdollisuuden avautuminen 1700-luvun aikana toi mukanaan tulevan odotuksen myös politiikkaan. Mitä enemmän jokin aika koettiin uutena, sitä enemmän odotuksia ladattiin tulevaisuuteen ja sitä radikaalimmat muutokset tulivat mahdollisiksi. Poliitiikan tehtäväksi tuli odotusten ja kokemusten välisen kuilun ylittäminen. Ajasta itsessään tuli yksi poliittisen legitimaation lähde. Suuntautumalla tulevaisuuteen oikeutettiin omia toimia. (Koselleck 1985, 282 – 288.)⁴⁵

Yksi tärkeimmistä poliittisten ryhmien keskinäisen valtakamppailun rintamista onkin kilpailu siitä, kuka ymmärtää ja selittää maailman muutosta parhaiten.⁴⁶ Historiantulkinnassa, toisin kuin luonnontieteessä, olennaisinta ei ole ainoastaan tulkinta itsessään vaan myös tulkitsijan henkilö. Tulkinnan sosiaalisesta sitoutuneisuudesta huolimatta ryhmät haluavat esittää tulkintansa universaaleina. (Mannheim 2007, 193 – 197.) Todellisuuden määrittelyä jonkinlaiseksi ei ole syytä poliittisessa elämässä pitää viattomana vaan se on kynyisesti tulkittava valtapyrkimyksien kontekstissa. Jokaisella tulkinnalla on tarkoitus auttaa jotain sosiaalista ryhmää nousemaan yhteiskunnallisessa hierarkiassa ylöspäin. Vallitsevan maailmankuvan haastaminen onkin usein seurausta siitä, että uudet ryhmät ovat pyrkimässä valtaan. (Alasuutari 2017, Allardt 1964, 20; Mannheim 2007, 196 – 197.)⁴⁷

⁴⁴ Jürgen Habermas käyttää termiä elämismaailma, joka määrittää ymmärryksen prosessia. Elämismaailma on ikään kuin tapahtumien ymmärtämistä tietynlaista esioletusta vasten. Esioletus rajaa jatkossa mahdollisia tulkintavaihtoehtoja ja mahdollistaa sen, että objektiivisen, sosiaalisen ja subjektiivisen maailman välinen yhteys on aina olemassa. Elämismaailma on siten esioletusten kokonaisuus. Elämismaailman asiat ovat itsestäänselvyksiä, jotka ovat toimijalle siinä määrin tuttuja, ettei hän ota edes huomioon niiden perustelemattomuuden mahdollisuutta. Tosiasiassa elämismaailma tuottaa absoluuttisen varmuuden Habermasin mielestä juuri sen takia, ettei sitä ole oikeasti tietoa. (Habermas 1994, 83 – 86.)

⁴⁵ Kokemusten yhtenä alalajina on vielä mainittava traumat. Trauma on jotain, jota ei pystytä muistamaan tai unohtamaan. Se on jotain liian hirveätä puettavaksi sanoiksi. Trauman aiheuttanutta tapahtumaa ei pystytä järjelleämään. Kokemuksen työstäminen ei onnistu, koska se ylittää toimijan henkiset kyvyt. Omituista kyllä itsensä sorreetuiksi kokevat ryhmät saatattavat siitä huolimatta rakentaa identiteettinsä kokemansa trauman varaan. Traumaattisuutta ylläpitämällä haetaan moraalista auktoriteettia ja statusta omalle ryhmälle. Trauma ylevöittää koki-jansa, koska vain trauman kokeneet voivat ymmärtää jotain, johon ulkopuoliset eivät kykene. (Roth 2005, 234 – 239.)

⁴⁶ Freedenin mielestä ideologian menestymismahdollisuudet riippuvat suuresti sen kyvystä selittää olemassa olevaa maailmaa ja sen muutosta (Freeden 1996, 52).

⁴⁷ Kamppailuun kuuluu ryhmän statuksen nostattaminen. Ryhmät antavat valtapyrkimyksilleen mielellään universaalien merkityksen. Monien alistettujen ryhmien jäsenet näkevät oma taistelunsa edustavan koko ihmiskunnan

Ryhmien välinen kilpailu saattaa ajaa ryhmät lainaamaan tai varastamaan toisiltaan ideoita. Aivan kuten kilpailijastaan jälkeen jäänyt yritys joutuu omaksumaan paremmin menestyneen yrityksen teknologiaa tai metodeja käyttöönsä, niin myös sosiaaliset ryhmät adoptoivat todeksi tai menestykselliseksi osoittautuneita asioita muilta ryhmiltä. Ryhmä voi myös yrittää ottaa kokonaan haltuun jonkin toisen ryhmän aikaansaannoksen. Myös synteetit voivat olla mahdollisia. (Mannheim 2007, 224 – 226.) Toisaalta mitä yleisempiä käsitteet ovat, sitä useammat ryhmät voivat käyttää niitä. Kuka tahansa voi vaatia vapautta, jolloin poliittinen taistelu kohdistuu käsitteiden oikeaan tulkintaan. (Koselleck 1985, 265.)

Kilpailussa todellisuuden tulkinnasta jotkut ryhmät onnistuvat paremmin kuin toiset. Hallin mukaan hegemonialle on tyypillistä se, että julkinen keskustelu järjestetään sen haluamien alkuehtojen mukaan. Premissit ohjaavat ratkaisevasti keskustelua jo ennalta pääteltävissä olevien lopputulosten suuntaan. (Hall 1992, 63; 142 – 143; 172.) 1990-luvun alun laman ajalta muistan, kuinka kansalaiset saivat soittaa erääseen radio-ohjelmaan ja kertoa omat säästövinkeinsä valtiotalouden tasapainottamiseksi. Keskustelua ennen oli kuitenkin jo tehty päätös julkisten menojen leikkaamisesta.

Historiallisen totuuden näkökulmasta oleellinen kysymys onkin, miksi yksi ryhmä tai yksi ideologia onnistuu pääsemään sellaiseen asemaan, jossa se pystyy hallitsemaan julkisen keskustelun agenda. Hall neuvoo pohtimaan sitä, mikä ideologiassa vaikuttaa aikalaisille järkevältä. Hänen vastauksensa on, että ideologian on kyettävä puhuttelemaan arkikokemusta ja tarjoamaan ratkaisu johonkin ihmisiä sillä hetkellä askarruttavaan ongelmaan. Ideologia on siksi syytä ymmärtää omana kamppailun alueenaan eikä ideologista hegemoniaa voi selittää suoraan luokka- tai valtasuhteista käsin. (Hall 1992, 24.) Myös Gramsci tuo esille ajankohtaisen ongelman tärkeyden. Jokainen poliittinen konseptio on vastaus johonkin suureen kysymykseen. (Gramsci 1971, 272; 341; Mann 2012, 21.)

Ilman viittausta olosuhteisiin poliittinen kamppailu jääkin helposti yleisfilosofille tasolle. Toimijat pohtivat silloin arvojen välisiä suhteita: kumpi on elämässä tärkeämpää raha vai elämän laatu. Käsitysten ja arvojen muutokset ollessaan vain mielen sisäisiä muutoksia olisivat yhteiskunnassa todennäköisesti hyvin hitaita. Merkitysten sitominen valitseviin olosuhteisiin ja elämäntilanteisiin tuo arvot arkielämän tasolle ja laittaa ne liikkeeseen. Vaikka yksilölle, ryhmälle tai jopa valtiolle elämänlaatu olisikin periaatteessa se, mitä elämässä eniten arvostetaan eniten, niin talous saattaa silti sillä hetkellä ajaa tärkeysjärjestyksessä sen ohitse.

Epäselvää vain on, milloin olosuhteiden muutos saavuttaa tason, joka pakottaa toimijat muuttamaan aiempia käsityksiään olosuhteista siinä määrin, että olosuhteet koetaan uudessa maailmankuvallisessa kontekstissa. Auringon meneminen pilveen saattaa muuttaa auringonpalvojan uskomuksia päivän soveltuvuudesta auringonottoon, mutta se tuskin järjestyttää hänen maailmankuvansa perustuksia. Sen sijaan tieto auringon säteilyn muuttumisesta tappavaksi saattaa jo suuremmalla todennäköisyydellä johtaa maailmankuvan uudelleenmuotoiluun.

henkistä kehitystä. Samalla uskotaan, että oman ryhmä edustaa ihmisyyttä parhaimmillaan ja puhtaimmillaan. (Adams 1989, 143.) Hitlerkin uskoi pohjoisen rodun ylivoimaisen pelastavan länsimaisen sivilisaation tuholta ja nostavan sen uusiin korkeuksiin (Hitler 1940). Samoin ideologisille ryhmille on ominaista ajatella itsensä erilaisissa rooleissa. Konservatiivit näkevät itsensä kansan organeina, liberaalit ajan hengen ruumiillistumana ja sosialistit luokan agenteina. (Mannheim 1960; 118 – 130.)

Tutkijatkaan eivät ole pystyneet täysin tyydyttävästi vastaamaan, mikä aiheuttaa muutoksen uskomusjärjestelmässä. Mitään yhtä selvää kaavaa tai sääntöä, joka toimisi kaikissa tilanteissa, ei ole löytynyt. Uskomusten kehitystä ei voi siksi ennustaa. Ilmeisin ehdokas muutoksen syyksi on uskomusten ja niihin liittyvien reaali-teettien suhteen muutos: toisin sanoen ulkoisessa todellisuudessa tapahtuneet muutokset. (Seliktar 1995, 325 – 326.)

Bevirin mukaan ylittämätön ongelma, dilemma, on pääsy uskomusten muutokselle. Dilemmaa ei pystytä selittämään vanhan ymmärryksen pohjalta. Dilemma on siksi mikä tahansa ongelma tai tilanne, joka vaatii uskomusten uudelleen muotoilua. Me emme voi edeltä käsin tietää, miten ihminen ratkaisee dilemman ja emmekä siksi voi ennustaa tulevia uskomuksia. (Bevir 1999, 221 – 239.) 1980-luvun lopun ja 1990-luvun alun yllättävät muutokset maan ulkopuolisessa ympäristössä sekä talouslama näyttivät synnyttäneen Suomen poliittiseen elämään dilemman kaltaisen tilanteen.

Modernin aikakauden poliittinen toimija on täten kaksijakoinen hahmo. Hän pitää muutosta itsestään selvyytenä, mutta hämmentyy ja kadottaa konseptinsa yllättävien muutosten edessä. Muutoksen ja jatkuvuuden täytyy siten yhdistyä hänen ajattelussaan toisiinsa. Klingen mukaan modernin aikakauden ajattelulle on tyypillistä, että jonkin nykyisyydessä jo vallitsevan kehityskulun odotetaan jatkuvan tulevaisuudessa. Historiasta etsitään usein jotain sellaista jatkuvuutta, suunnitelmaa tai liikevoimaa, jonka pohjalte voidaan kehittää tulevaisuutta koskevia odotuksia. (Klinge 1986, 12.) Tulevaisuuden tutkimuksen tieteenala perustuu myös samankaltaiselle sillan rakentamiselle menneestä nykyhetken kautta tulevaisuuteen (esim. Mannermaa 1993).

Säännönmukainen toiminta tapahtuu filosofi Ludwig Wittgensteinin mukaan pitkälle induktion eli yleistämisen pohjalta (Wittgenstein 1958). Luvut 2, 4, 6 ja 8 antavat ennustaa, että seuraava numero on 10. Yhtäkkiä silmiemme eteen pomppaakin numero 25, jota ei olisi odotustemme mukaan pitänyt tulla. Syntyy välittömästi tarve löytää selitys numerolle 25. Yksi ratkaisu on, että lukusarjan sisältä oivalletaan uusi logiikka, jonka avulla numero 25 on järkevästi kytkettävissä lukusarjan aikaisempiin lukuihin. Toisena mahdollisena ratkaisuna menneisyydestä löydetään jokin sellainen lukusarja, johon numero 25 on sovitettavissa. Historiasta otetaan silloin seurattavaksi uusi kehityslinja. Kolmas ratkaisumalli on, että lukusarja aloitetaan alusta, jolloin 25 on ensimmäinen numero. Poliittinen yhteisö aloittaa silloin ikään kuin vuodesta nolla. Siinäkin tapauksessa jäljelle jää kysymys, mitä tulee ensimmäisen numeron jälkeen.

Kuhnin mukaan ajatustapojen muutokset ovat luonnontieteessäkin samankaltaisia. Kuhn puhuu anomaloista, teoriaan sopimattomista havainnoista, vanhan tieteellisen teorian kriisiytymisen synnä. Anomaliat syntyvät, kun tiedettä harjoitettaessa kohdataan ilmiöitä, jotka eivät sovi käytettyyn selitysmalliin. Normaalitiede kun ei Kuhnin mukaan varsinaisesti tavoittele uusia faktoja tai teorioita, vaan pyrkii syvempään tietoon. Sen vuoksi se ei pysty selittämään uusia ilmiöitä. (Kuhn 1994, 64; 76; 88.) Vanhan teorian sortuessa tarvitaan uusi teoria, joka selittää maailman uudelta perustalta. Empiria on samaa kuin ennenkin, mutta havainnot tulkitaan ja järjestetään uudelleen, jolloin niillä on uusi selitys ja merkitys. (Kuhn 1994, 96 – 97.)

Taloustieteen nobelisti Gunnar Myrdal näkee taloustieteen teorioiden vaihdoksien noudattavan samaa kaavaa kuin Kuhn luonnontieteen. Jokaisella ajanjaksolla yksi lähestymistapa dominoi ja siitä tulee ortodoksia. Se pysyy kuurona toisenlaisia näkemyksiä kohtaan, kunnes se ajautuu ongelmiin ja tulee korvatuksi uudella ortodoksialla.

Kehitys on näin kehämäistä. Myrdal näkee Kuhnista poiketen ortodoksioiden vaihdosten katalyytteina yhteiskunnassa tapahtuneet muutokset, jotka muuttavat myös taloustieteen toimintaympäristöä. (Myrdal 1973, 1 – 3.)⁴⁸

Uusi todellisuuden tulkinta tarkoittaa sitä, että asioille annetut merkitykset muuttuvat. Kuten Berger ja Luckman toteavat, tulkitsemiseen kuuluu tärkeänä osana luokittelu merkitykselliseen ja vähemmän merkitykselliseen tietoon eikä tiedolle annettuja merkityksiä ole mahdollista johtaa itse tiedosta. Kaikki faktat eivät ei ole yhtä tärkeitä. Eräs keskeinen merkityksiä tuottava lähde on identiteetti, joka sekin rakennetaan symboliuniversumin sisällä. (Berger & Luckman 1994, 113 – 115.)

Olemme tähän saakka pääsääntöisesti ymmärtäneet ajattelutapojen muutokset reaktiona olosuhteissa tapahtuneen muutokseen. Muutokset voivat tapahtua aivan hyvin toisestakin suunnasta. Toimijan ajattelu tai hänen identiteettinsä muuttuvat. Sen seurauksena toimija alkaa nähdä yhteiskuntansa ja oman sosiaalisen olemuksensa toisessa valossa kuin ennen. Gramsci katsoo, että identiteetti määrää ajattelun ja teorian funktio on mahdollistaa toiminta tietynlaisissa tilanteissa (Gramsci 1971, 201).

Identiteettien rakennusaineena toimivat historia, maantiede, biologia, uskonnot, instituutiot eikä identiteettien tarvitse olla todellisia vaan identiteetti voidaan perustaa myös fantasioille. Castells esittää identiteetin rakentuvan kolmen eri muodon kautta. Legitimoi-va identiteetti on yhteiskunnan valtainstituutioiden tuote. Vastarinta identiteetti on stigmatisoitujen ryhmien yhteiskunnan valtainstituutioita vastaan suunnattu identiteetti. Kolmas identiteetin muoto, projekti-identiteetti, tarkoittaa taas uuden identiteetin rakentamista. Sillä yksilö tai ryhmä määrittää paikkansa yhteiskunnassa uudelleen tai kansakunta etsii itselleen uuden paikan maailmassa. (Castells 2004, 7 – 8.) 1990-luvun alku oli mielenkiintoinen tässä suhteessa. Suomi rakensi itselleen puolueettomuuden jälkeen eurooppalaista identiteettiä, mikä on tulkittavissa projekti-identiteetiksi. Sitä tunnuttiin rakennettavan ainakin osittain valtion huipulta käsin. Euro-suomalaisuudesta oli tulossa uusi legitimoiva identiteetti. Manner-Euroopassa taas perinteinen nationalistinen identiteetti osoitti merkkejä muuttumisestaan vastarinta identiteetiksi.⁴⁹

Identiteetit vaikuttavat myös poliittisiin ratkaisuihin, joskus jopa ratkaisevasti. Harle ja Moisio selittävät Suomen ratkaisuja talvisodan alla syksyllä 1939 siten, että maan ulkopoliittisen johdon ratkaisuihin vaikutti tarve ilmaista länsimaista identiteettiään ja osoittaa taipumattomuudellaan Suomen olevan länsimaa ja jopa verilöylyn hinnalla lunastaa paikka länsimaiden joukossa (Harle & Moisio 2000, 139 – 150).⁵⁰ Identiteetit

⁴⁸ ”All knowledge – like all ignorance – tends to be opportunistic, when not critically scrutinized. It is inherent in the nature of establishment that it protects carefully against that type of critical scrutiny by ignoring as long as possible criticism from outside its narrow group. But conformity is now and then broken. Such a crisis implies a disestablishment of the establishment – until a new orthodoxy has come into being. The result is a development that tends to become cyclical. A crisis and the ensuing shift of research approaches are normally not an autonomous development of our science but are caused by the external forces of change in the society we are studying and living in as participants.” (Gunnar Myrdal 1973, 3.)

⁴⁹ Castells näkee, että tänä päivänä identiteetit rakennetaan keskeisesti vastarinnan avulla ja identiteetillä vastustetaan ennen kaikkea globaalien eliittien valtaa. Nationalismi on yksi tärkeimmistä vastustamisen muodoista. Globalisaation aikakauden kansallinen identiteetti onkin enemmän kulttuurinen kuin poliittinen projekti (Castells 2004, 33; 54; 70.)

⁵⁰ Renvall hahmottelee esimerkiksi tilanteen, jossa yhteisön ulkopuolelta keskusvallasta käsin on esitetty uhka-vaatimus. Yhteisö voi nöyrytyä vaatimuksiin suoralta kädeltä, käydä neuvotteluihin tai ryhtyä suoraan kapinaan. Ennen päätöksentekoa se arvioi sellaisia tekijöitä kuin omaa voimaansa, omia arvojaan, suhdettaan keskusvaltaan

ovat silti lopulta tulkittuja. Neuvostoliiton aluevaatimuksiin suostuminen määriteltiin täysin sopimattomaksi teoksi länsimaiselle maalle aikana ennen Mainilan laukauksia. Jatkosodan jälkeen Suomen ulkopoliittinen linjaratkaisu oli toinen, mutta se ei johtanut oman käsitykseni mukaan maan länsimaisen identiteetin hylkäämiseen vaan länsimaisuuden uudelleen tulkintaan. Tosin näytti siltä, että länsimaisen identiteetin profiili maldtui puolueettomuuspolitiikan vuosikymmeninä.

Identiteetit ja ajattelun tavat eivät ole pelkästään yksilöiden tai yhteisöjen omia tuotoksia, sillä nekin liikkuvat ajassa ja paikassa. Ne voidaan kopioida samaan tapaan kuin tyyli. Poliitikassa on selvästi olemassa trendinkaltaisia ilmiöitä, muutoinhan ei olisi selitettävissä, miten esimerkiksi nuorisokapina levisi 1960-luvulla maasta toiseen. Suomessakin ilmiselvästi jäljiteltiin ulkomaisia esikuvia. 1980- ja 1990-luvuilla puhuttiin paljon uusliberalismista. Alasuutari pitää sen menestystä länsimaissa muodinkaltaisena ilmiönä, mikä viittaa siihen, että 1980- ja 1990-lukujen aikana suhde todellisuuteen kukaties muuttui Suomessakin enemmän kuin itse todellisuus (Alasuutari 2017, 21). Muodin seuraaminen tai seuraamatta jättäminen perustuu uskoakseni suurelta osin juuri toimijoiden identifiikaatioon: keitä he mieltävät olevansa tai keitä haluavat olla. Trendeihin mennään mukaan, koska halutaan kuulua joukkoon.

Identiteettejä voi myös yrittää ulkoapäin muuttaa. Margaret Thatcher tarjosi 1970-luvun lopulla englantilaiselle keskiluokalle sanomaa, jossa hän kuvasi heitä alistetuksi luokaksi. Alistaja oli valtio eikä pääoma kuten marxilaisessa retoriikassa.⁵¹ Toimija, joka kykenee muokkaamaan toisten toimijoiden identiteettejä ei vielä suoraan tulkitse maailmaa heidän puolestaan, mutta kylläkin ohjaa tietynlaisten tulkintojen lähteille.

Ideologian tai teorian muutos vaikuttaa samalla tavalla toimijoiden olosuhteiden tulkintaan, vaikka olosuhteet heidän ympärillään objektiivisesti ottaen olisivatkin samat. Matti Hyvärisen väitöskirjasta käy ilmi, kuinka 1960- ja 1970-luvun radikaaleille sosialistisen ideologian omaksuminen alkoi tuottaa kokemuksia, identiteettejä ja yhteisöjä, joita pidettiin suoraan objektiivisesta todellisuudesta välittyneinä, vaikka ne olivatkin monessa mielessä ideologian konstruoimia (Hyvärinen 1985, 151, 269, 301; 311; Hyvärinen 1994)⁵².

Pilkatuksi tuleminen, köyhyys, väkivalta, epäoikeudenmukaisuus tai alistetussa asemassa oleminen eivät nekään tee ymmärrettäväksi, miksi yhdet kapinoivat tai tekevät jopa itsemurhaiskun toisten tyytyessä kiltisti kohtaloonsa. Alapuro toteaaakin, että vaikka yhteiskunnassa vallitsisi millainen kurjuus tahansa, niin olosuhteet eivät sellaisenaan tuota kapinaa ilman poliittista tietoisuutta, joka määrittelee tilanteen vääräksi

ja muihin yhteisöihin sekä keskusvallan voimaa. Tilanteen vaikutus on näin oleellisesti seurausta ihmisten suhtautumisesta siihen. (Renvall 1983, 283.)

⁵¹ Now I turn to our second great belief, the value of enterprise. Let us think for a moment of the self-employed, of the small business, of the family factory providing employment and prosperity to family and neighborhood alike. The farmer seeking to hand on the achievements of his husbandry to his sons. Writers, Painters, Journalists, who add color and inspiration to our lives. The joiners, the plumbers, small builders, the corner shop. These are the people who, without state investment provide us with jobs, with goods, and with service. They are vital to our prosperity. Yet it is these wealth creators who are harried by taxation. These are the new oppressed—the masses of middle Britain.” Margaret Thatcher vuonna 1975 (www-lähde.)

⁵² Toisaalta taistolaisliikkeessä esiintyi pinnan alla myös vieraantumisen ja pettymyksen tunteita, kun liike ei vassannutkaan suuria odotuksia (Hyvärinen 1994). Taistolaisuus oli siten jonkinlainen poliittisen teorian ja romantiikan sekoitus.

ja epäoikeudenmukaiseksi. Pelkkä vääryydenkään toteaminen ei vielä riitä vaan tarvitaan myös oppi tai ohjelma, joka antaa vääryyttä kokeneille uskoa ja toivoa muutoksesta. (Alapuro 1994, 129; Alapuro 1997, 78.)⁵³

Tietynlaiset yhteiskunnalliset kokemukset eivät kerta kaikkiaan saattaisi olla mahdollisia ilman poliittista teoriaa. Näiden kokemusten olemassaolo saattaa taas olla poliittisen toiminnan syntymisen ja jatkumisen välttämätön edellytys. Kommunistien piti erikseen herätellä työläisten luokkatietoisuutta, koska Leninin mukaan työväki ei pysty ilman teoriaa kuin ammattiyhdistystoimintaan (Lenin 1976, 41; 52).

Näin yhteiskunnallisen muutoksen välttämättömänä osatekijänä voidaan pitää uutta identiteettiä tai uutta poliittista teoriaa tai vähintäänkin vanhojen tekstien uudelleen tulkintaa. Renvall ja Collingwood nostavatkin muutoksessa tärkeimmäksi ihmisessä tapahtuneen muutoksen. Ihminen alkaa suhtautua ympäristöönsä uudella tavalla ja siinä mielessä hänestä tulee myös muutoksen agentti. Muutoksessa ihmisen ajatusmaailman on muututtava kokonaisuudessaan, jotta he pystyisivät myös todellisuudessa hallitsemaan kokonaisuuksia. (Collingwood 2001; Renvall 1983, 350 – 353.) Radikaalin muutoksen laukaisee todennäköisemmin tilanne, jossa entinen jatkuvuus katkeaa. Sen ei tarvitse olla aina pelkästään negatiivisten tapahtumien seuraus: tyhjänä itseään pitävä ihminen voi yhtenä päivänä huomata olevansakin fiksua ja alkaa käyttäytyä sen mukaisesti.

Yhteiskunnallisen muutoksen käynnistymisen kannalta ei ole ratkaisevaa kumpi tapahtuu yhteisössä ensin: olosuhteiden muutos vai ajatuksellinen muutos. Yhteiskunnalliseen muutokseen tarvitaan lopulta aina molemmat. Samasta syystä on mahdollista sanoa, kumpi onnistuu vaikuttamaan meidän ajatteluamme lopulta enemmän: pragmaatikko, joka pyrkii muuttamaan olosuhteita ympärillämme – esimerkiksi tekemään työväestöstä keskiluokkaa – vai ideologi, joka yrittää puheen avulla muuttaa käsityksiämme maailmasta ja itsestämme – muuttaa työläisidentiteetti keskiluokkaiseksi. Historia kertoo, että kummallaankin tavalla on mahdollista onnistua. Oma tuntumani on, että olosuhteiden muutoksella saavutetut tulokset ovat pitkällä aikavälillä kestävämpiä. Siinäkin tapauksessa tulokset edellyttävät olosuhteiden uudelleen tulkintaa – että toimija kokee olosuhteiden todella muuttuneen.

2.4. Olosuhteissa toimiminen

Käsittelen tässä luvussa myös poliittiset ideologiat. Ratkaisullani en halua viestittää pitäväni ideologioita itsessään poliittisina toimijoina. Näinhän ei tietenkään ole. Sen sijaan katson, että poliittinen ideologia on käytännössä välttämätön osa poliittista toimijuutta. Yksittäiseen asiakysymykseen on mahdollista vastata ilman ideologiaa mutta ei yhteiskuntaa ja yhteiskunnallisen kehityksen suuntaa koskevaan kysymykseen. Käsittelen ideologiat järjestyksessä viimeisenä ja aloitan toimijoista.

Valtioissa jonkun tai joidenkin on tehtävä päätöksiä valtion nimissä. Periaatteessa vilkaisu maan perustuslakiin riittää kertomaan, kuka on missäkin asiassa oikeutettu tekemään päätöksen.

⁵³ Hyvärinen puolestaan katsoo, ettei tyytyväisyys tai tyytymättömyys esiinny yhteiskunnassa valmiina kiteytyäkseen liikkeeksi tai puolueeksi. On perustellumpaa katsoa, että yhteiskunnassa on tarjolla erilaisia tapoja ilmaista tyytymättömyyttä, jotka houkuttelevat ihmisiä mukaan. (Hyvärinen 1985, 70.)

"Valtiovalta Suomessa kuuluu kansalle, jota edustaa valtiopäiville kokoontunut eduskunta. Kansanvaltaan sisältyy yksilön oikeus osallistua ja vaikuttaa yhteiskunnan ja elinympäristönsä kehittämiseen." Suomen perustuslaki 2 §

"Lainsäädäntövaltaa käyttää eduskunta, joka päättää myös valtiontaloudesta. Hallitusvaltaa käyttävät tasavallan presidentti sekä valtioneuvosto, jonka jäsenen tulee nauttia eduskunnan luottamusta. Tuomiovaltaa käyttävät riippumattomat tuomioistuimet, ylimpinä tuomioistuimina korkein oikeus ja korkein hallinto-oikeus." Suomen perustuslaki 3 §

Politiikan käytäntö ei mene aina sääntökirjan tai demokratian ihanteiden mukaan. Päättösvaltan on valtiossa kuten myös muissa organisaatioissa epäilty ajautuvan melkein pä omalakisesti harvoin käsiin. Robert Michelsin synkän näkemyksen mukaan organisoituminen johtaa aina vallan keskittymiseen. Michels tutki 1900-luvun alussa Saksan sosialidemokraattista puoluetta, mutta piti tuloksiaan yleispätevinä. (Michels 1986, 34 – 35.)⁵⁴

Toinen eliittiteoreetikkojen klassikko Gaetano Mosca väittää hänkin, että poliittinen valta keskittyy lopulta harvojen ammattilaisten käsiin. Kaikissa yhteiskunnissa on aina lukumääräisesti pieni valtaa pitävä eliitti ja lukumääräisesti suuri hallittavien joukko. Mosca käyttää valtaapitävästä eliitistä termiä poliittinen luokka. Johtavan vähemmistön ja johdetun enemmistön perusrakenne ei Moscan mukaan muutu, vaikka hallitsevan ryhmän koostumus muuttuisikin. Tärkein vallan kasautumista vauhdittava tekijä on, että eliitti on yleensä tehokkaasti organisoitu, kun taas enemmistö on tyypillisesti hajallaan. Hajautettuna suurikin massa on avuton. Harvojen valtaa edistää sekin, että pienemmässä ryhmässä on helpompi saada aikaan konsensus. (Mosca 1989, 50 – 53; 163.) Poliittinen eliitti siis määritteli eliittihypoteesia mukaillen historiallisen totuuden. Hypoteesia tukee esimerkiksi se, että Heiskala katsoi Suomen 1990-luvun alun murroksen olleen vallankumous ylhäältäpäin.

Eliitissäkin valta saattaa jakautua epätasaisesti. Silloin tällöin valta kasautuu yksiin käsiin. Historian kirjoituksessa suuret johtajat saavatkin usein päähuomion. Suomessa on tavattu puhua Kekkonen ajasta. Thomas Carlylen mielestä juuri suurmiehet tekevät historian. He saavat massat toimimaan. Carlyle pilkkaa ajattelua, jossa aika muka tekee jostain jotain. Aika päinvastoin huutaa suurmiehiä ja vain he takaavat, ettei aika valu hukkaan (Carlyle 1883, 5 – 15.) 1800-luvulla eläneen ja kirjoittaneen Carlylen innostus vaikuttaa nykypäivän perspektiivistä katsottuna hieman lapsekkaalta, mutta se ei tarkoita, että hän olisi täysin väärässä. Matti Klinge näkee yksilöiden ja yhteiskunnallisten ja historiallisten voimien suhteen monisyisempänä. Klinge toteaa yhtäältä, ettei yksilö voi nousta historian tekijäksi ilman suotuisaa tilannetta ja riittävän vahvoja taustavoimia. Silti pelkkä voimien olemassaolo ei automaattisesti muuta historian kulkua eikä toisaalta aina tarvita edes niitä voimia. Klinge kirjoittaa:

"On riittävästi esimerkkejä sekä siitä, että potentiaalisesti kumouksellinen vaihe menee ohi, koska voimakasta johtajaa ja aktiivista ryhmää ei nouse esiin oikealla hetkellä, että siitä, että tällainen johtaja ja ryhmä poimii tai kaappaa vallan, pitkäksikin aikaa, vaikkei se edustakaan enemmistöä tai historiallisen "kehityksen" "välttämättömyyttä". (HS 13.10.1991.)

⁵⁴ Deutsch lukeutuu myös tutkijoihin, jonka mukaan päätöksenteko aina enemmän tai vähemmän keskittyy (Deutsch 1963, 209).

Päätöksenteon harvainvaltaisuus ei tarkoita, että johtajat voisivat olla täysin välinpitämättömiä kansan suhteen. Myös johdetuilla on aina jonkin verran valtaa johtajiinsa nähden (Gramsci 1971, 182; Mosca 1989, 51). Macchiavelli totesi *Ruhtinaassaan* kansan kiintymyksen olevan kuninkaalle välttämätön ennen kaikkea silloin kun hän joutuu vaikeuksiin. Hän kehotti kuningasta myös pysymään erossa kansan naisista ja omaisuudesta. Tosin Macchiavelli katsoo, ettei vallankäytön keinoilla ole muutoin niin väliä, koska kansa välittää vain lopputuloksista ja pintavaikutelmista. (Macchiavelli 1984, 44; 64; 68.) Massa ei eliittinäkemysten mukaan koskaan johda vaan sitä johdetaan, mutta toisaalta se ei myöskään siedä täysin epäpäteviä tai korruptoituneita johtajia. Johtajien on tuotava yhteisölle menestystä ja pidettävä kätensä pois kansalaisten taskuista.

Eliittiteorioissa poliittinen yhteisö on jokseenkin mustavalkoisesti jakaantunut kahtia niihin, joilla on valtaa ja niihin, joilla sitä ei ole. Mikäli yhteisön sisäinen valtarakenne jaetaan useampaan kuin kahteen kerrokseen, siirrytään jo lähemmäksi pluralismin ideaa. Pluralismin teoreetikot kiinnittävät huomionsa päätöksentekoprosessiin tarkkaillen sitä, ketkä kaikki osallistuvat konkreettiseen päätöksentekoprosessiin. Yhdysvalloissa pluralistinen näkemys on pikkuhiljaa voittanut elitistiset näkemykset ainakin mitä poliittisen päätöksenteon tutkimukseen tulee. (Godwin, Godwin & Ainsworth 2013; Kunelius et al 2008.)⁵⁵

Yhteiskunnallinen kehitys ja työnjaon eteneminen näyttävätkin johtaneen vallan lisääntyneeseen jakautumiseen yhteiskunnassa. Galbraith arveleekin, että nykyaikaisissa organisaatioissa monilla ihmisillä on ainakin jonkin verran valtaa (Galbraith 1984, 189 – 191). Vanhoissa yhteiskunnissa valta keskittyi vielä tyypillisesti yksiiin käsiin. Feodaali yhteiskunnassa feodaaliherra teki itse jokaisessa asiassa päätöksen. Moderneimmista yhteiskunnista työnjaon kasvaessa suurten yksilöiden tehtävä ei ole enää päättää yksin kaikesta. (Mosca 1989, 114.) Walhroos jakaa modernin aikakauden yhteiskunnallisen päätöksenteon kolmeen päätöksenteon paikkaan ja yhtä moneen päätöksentekotapaan. Demokratia on enemmistöpäätöksiä, markkinat vapaata vaihtoa ja hierarkiat hallinnollisia määräyksiä. Niiden suhteet vaihtelevat maittain ja aikakausittain. Nykyisessä Kiinassa hallitseva päätöksentekopaikka on hierarkia, Yhdysvalloissa markkinat ja Euroopassa demokratia. Missään maassa kaikkea päätöksentekoa ei ole annettu yhden sektorin tehtäväksi. (Walhroos 2012.)

Kolmaskin vaihtoehto vallan yhteiskunnallisen jakaantumisen suhteen on olemassa. Siinä valta ei ole enää ihmisten käsissä vaan se on hänen luomissaan mekanismeissa. Teknologia, organisaatiot ja byrokratia ovat synnyttäneet monsterin, jota kukaan ei pysty hallitsemaan. Sosiologi Zygmunt Bauman epäilee, ettei kukaan todellisuudessa

⁵⁵ Molemmille näkemykselle on haettu myös empiiristä perustaa. Sosiologi C. Wright Mills väitti 1950-luvulla, että Yhdysvalloissa on turha edes puhua useista keskenään kilpailevista eliiteistä vaan sotilaallinen, taloudellinen ja poliittinen eliitti ovat siinä määrin toisiinsa nivoutuneita ja keskinäisessä vuorovaikutuksessa, että ne muodostavat Millsin mukaan yhden valtaeliitin. Eliitin jäsenillä on samanlainen sosiaalinen tausta, ura ja koulutus sekä yhteiset uskomukset. Eliitin sisällä tapahtuu urakieroa sektorilta toiselle, mikä kaikkein selvimmin kertoo yhteisen eliittirakenteen olemassaolosta. Valtaeliitti toimii kansalaisilta ja julkisesta sanasta piittaamatta eikä se edes legitimoimillään kelvollisella tavalla päätöksistään. (Mills 1963, 25 – 29.) Noin puoli vuosisataa myöhemmin Godwinin, Godwinin ja Ainsworthin empiirisessä tutkimuksessa tarkkailtiin lobbauksen tapaista vaikuttamista Yhdysvalloissa. Heidän tuloksensa puhuivat varovasti pluralismin puolesta, mutta sillä varauksella, että varakkaimmilla organisaatioilla oli paremmat mahdollisuudet vaikuttaa byrokraatteihin kuin muilla. Vauraimmilla ryhmillä oli resursseja osallistua useisiin taisteluihin ja pysyä mukana pitkiä aikoja. Normaali yhteiskunnallinen liike taas vaikuttaa vain yhden asian kohdalla ja kuivuu kokoon, mikäli se ei saavuta tuloksia. (Godwin, Godwin & Ainsworth 2013, 40; 208 – 209.) Mills väittääkin, että asia, joka erottaa huipputason päättäjät perustason päättäjistä on juuri osallistumisen laajuus (Mills 1963, 31).

hallitse organisaatioita vaan niiden toiminta on mielivaltaista. Organisaation ovat kuin koneita, joiden osien toimet ovat niin epämääräisiä, että niillä voitaisiin selittää lopputulosta. (Bauman 1989, 216.) Historiallinen totuuden perustana 1900-luvulla ja miksei 2000-luvullakin voisi siis olla havainto olosuhteiden karkaamisesta toimijoiden kontrollista. Ulrich Beckin teoria riskiyhteiskunnasta ja Hobsbawmin tilinpäätös 1900-luvusta antavat kukaties tukea näkemykselle. Suuri kysymys olisi silloin, miten menetetty kontrolli olisi hankittavissa takaisin.

Elitistit, pluralistit, kaaosteoreetikot ja kulttuuria painottavat ovat nähdäkseni kaikki jossain määrin oikeassa. Demokraattisissakin maissa kansa ei konkreettisesti johda vaan päätöksenteko delegoidaan kansan valitsemille edustajille. Puolueissa, suurissa yrityksissä ja julkisissa organisaatioissa johtaminen on siirretty ammattijohdon tehtäväksi. Tässä mielessä valta keskittyy. Yhteiskunnallisen työnjaon kehitys on kuitenkin johtanut siihen, ettei kukaan ole auktoriteetti kaikilla elämänalueilla. Kansalla on myös aina jonkin verran valtaa johtajiinsa eikä kansa ole myöskään monoliittinen. Kaaosteoriaa puoltaa se, että maailmasta oli ainakin yleisen kokemuksen mukaan tullut vaikeammin hallittava paikka 1900-luvun lopulla

Voimme kaikesta päätyä kompromissiin, että päätöksentekovalta on nykyaikana suhteellista. Se ei ole joko tai, vaan melkein kaikilla demokraattisen valtion äänioikeutetuilla on sitä ainakin vähäsen. Vaikka kaikkien yhteiskunnan jäsenten omaama päätöksentekovalta koottaisiin yhteen ja sulautettaisiin yhdeksi vallaksi, niin siltäkään ei välttämättä pystyittäisi täydellisesti kontrolloimaan yhteiskunnan kehitystä. Päätöksillä saattaa olla ennakoimattomia seurauksia.

Historiallisen totuuden näkökulmasta olennaista on se, kenellä on valta päättää asioiden merkityksistä valtiossa, jolloin päätetään myös kansakunnan suurista linjoista. Mannin mukaan organisaatioiden huipulla olevat ihmiset ovat niitä, jotka käyttävät valtaa kokonaisuuteen (Mann 2012, 7). Mann ja Mosca katsovat, että kansalaiset ovat yleensä huonosti organisoituneita, eivätkä he pysty tehokkaasti vastustamaan eliittejä (Mann 2012, 7; Mosca 1989, 53). Tilanne muuttuu, mikäli kansan mielipiteet kootaan jollain mekanismin avulla yhtenäiseksi tahdoksi, kuten esimerkiksi kansanäänestyksissä ja vaaleissa tapahtuu.

Yksilöiden merkitystä yhteiskunnallisessa muutoksessa ei ole syytä sivuuttaa, kuten jo aiemmin on todettu. Yksittäisissä päätöksissä yksilön merkitys voi olla ratkaiseva. Ajan henkeä selitettäessä on kuitenkin perustellumpaa kiinnittää päähuomio aatteisiin, sosiaalisiin ja poliittisiin ryhmiin sekä organisaatioihin. Yksilö nousee merkittävään yhteiskunnalliseen päättäjä- tai vaikuttaja-asemaan todennäköisimmin silloin kun hän on jonkin voimakkaan sosiaalisen tai poliittisen ryhmän arvossa pidetty jäsen tai kun hän työskentelee jossain sellaisessa organisaatioissa, jolla on valtaa hänen yhteiskunnassaan. Galbraithin mielestä nykyaikana tärkein vallan lähde onkin juuri organisaatio. Persoonallisuudella ei ole suurta merkitystä ilman organisaatiota. Omaisuuskin kasvaa organisaatioissa kuten yrityksissä tai sitä käytetään organisaatioiden, esimerkiksi valtion tai tiedotusvälineiden toimintaan vaikuttamisen välineenä. Organisaatioiden ulkopuolella omaisuuden merkitys vallan lähteenä on ilman muuta heikompi. (Galbraith 1984, 143.)⁵⁶

⁵⁶ Galbraith näkee mediankin vallan seuraavan organisaatiosta etenkin kuin suuret kuuluista omistajapersoonallisuudet ovat kadonneet tiedotusvälineistä. Omistajuuden muututtua kasvottomaksi, lehdet ovat alkaneet tarjota monenkirjavia näkemyksiä tavoitellen mahdollisimman suurta lukijakuntaa. (Galbraith 1984, 183.)

Organisaatio voi keskittyä ajamaan vain yhtä asiaa, mikä on organisaatiolle sisäisesti riidattomampaa. Kääntöpuolena se jää sivuun yhteiskunnallista asioista yleisellä tasolla. Kunnianhimoinen organisaatio asettaakin itselleen laajempia tavoitteita. (Galbraith 1984, 81.) Galbraithin mielestä todellinen valta onkin kykyä vaikuttaa organisaation pyrkimyksiin; toisin sanoen sen ideologiaan (Galbraith 1984, 191 – 192).

Suomessa organisaatioista merkittävin oli 1900-luvun aikana jo mainituksi tullut valtio. Valtio on Weberin kuuluisan määritelmän pakkovallan legitiimi monopoli jollain rajatulla alueella. Valtiota ei sinällään omista kukaan. Sitä vain kontrolloidaan. (Weber 1919, 1 – 3.) Valtion ollessa merkittävä valtainstrumentti, siitä tulee kiihkeän poliittisen kamppailun kohde. Wallersteinille valtio on kaikkien yhteiskunnallisten ryhmien ja luokkien väline parantaa asemaansa maailmantaloudessa. Joillain ryhmillä on intressi vapaakaupan suuntaan, toisilla taas protektionismiin. (Wallerstein 1979, 25.) Galbraith käyttääkin tässä yhteydessä termiä vallan dialektiikka. Se tarkoittaa sitä, että valtiota käytetään kilpailevia ryhmiä vastaan. Ryhmät etsivät valtiosta tukea estämään toisen ryhmän vallankäyttöä. Toisten ryhmien alistamista haluava ryhmä pyrkii kaappamaan valtion kokonaan omaan haltuunsa. (Galbraith 1984, 94.)

Valtion kehityksen suuntaan vaikuttaa aikakaudella merkittävästi se, mikä poliittinen ryhmä kulloinkin onnistuu parhaiten käyttämään valtiota hyväkseen. Valtiolla on instituutiona itsessään tiettyä jatkuvuutta, mutta tarkoitusperät, joita valtio valjastetaan palvelemaan, vaihtelevat. Gramscin mielestä valtio on perusolemukseltaan hallitsevan yhteiskuntaluokan oman edun edistämisen väline. Hallitseva ryhmä ei pyri niinkään uudistamaan itse valtiota vaan kirjoittamaan sen lait uusiksi. Jokaisella sosiaalisella ryhmällä onkin omanlainen asenne valtiota kohtaan. (Gramsci 1971, 268 – 269.)

Valtion keskeisemmäksi tehtäväksi Gramsci nostaa massojen kouluttamisen. Sen tärkein instrumentti on juuri laki. Gramsci puhuu myös positiivisesta laista, joka laajenee paljon hallinnollista toimintaa laajemmalle alueelle olleen viime kädessä moraaliseksi velvollisuudeksi kehittynyt tapa tai tottumus. Kirjattujen lakien ulkopuoliset pakot heijastavat niitä päämääriä, joita yhteiskunta on itselleen asettanut. Kansan kasvatus palvelee ennen kaikkea taloutta ja sen kehitystä. (Gramsci 1971, 150; 159; 195.)

Gramsci tulkintani mukaan olettaa porvariston olevan modernilla aikakaudella hallitseva ryhmä valtiossa. Mikäli uskomme Gramscia, niin historiallinen totuus heijastaa kunkin aikakauden porvariston historiallista tietoisuutta. Voinemme silti epäillä, onko porvaristo joka hetki vallassa valtiossa.

Valtiosta puhuttaessa unohtuu helposti se, ettei valtio ole sisäisesti monoliittinen vaan se pitää sisällään vallasta taistelevia organisaatioita kuten hallitus, parlamentti, hallintobyrokratia, armeija, oikeuslaitos, poliisi ja niin edelleen. Yksi poliittinen ryhmä ei välttämättä hallitse näitä kaikkia. Armeija voi olla äärioikeistolainen, hallitus vasemmistolainen, oikeuslaitos liberaali ja byrokratia konservatiivinen. Valtion instituutiolla on myös omia intressejä ja valtapyrkimyksiä. Armeija haluaa lisää rahaa, presidentti ja pääministeri taistelevat paikasta EU-huippukokouksissa, hallitus ja oikeuslaitos kiistelevät perustuslaista ja byrokraatit pyrkivät poliittisen päättäjän paikalle, vaikka heidän pitäisi lain mukaan kuuliaisesti vain toteuttaa poliitikkojen päätöksiä.

Valtiota ei aina tarvitse vallata kokonaisuudessaan, vaan hallintaan saattaa riittää, että onnistuu vaikuttamaan siihen toimijaan tai niihin toimijoihin, joilla on valta päättää keskeisimmistä asioista. Suomalaiset ovat esimerkiksi autonomian ajasta lähtien pitäneet maan edun kannalta välttämättömänä pyrkiä hyviin henkilösuhteisiin Venäjän johtajan

kanssa.⁵⁷ Se on ollut järkevää siksi, että Venäjän johtajalla on ollut valta päättää ulkopoliitikasta. Kylmän sodan aikana myös Suomen presidentin asema kehittyi venäläiseen suuntaan ja presidentinvaaleista tuli ulkopoliittisesti erittäin latautuneet, koska Neuvostoliitolla oli omat intressinsä tasavallan presidentin henkilön suhteen. Valtion sisäisten toimijoiden välisiin suhteisiin vaikuttavat myös maan ulkopuoliset toimijat.

Valtio saattaa olla alakynnessä myös kansalaisyhteiskuntaan nähden. Esimerkiksi Pekkarisen ja Vartiainen mielestä Suomen valtio on aina ollut enemmänkin heikko kuin vahva vahvojen taloudellisten ryhmien edessä. Maassamme on siksi tapahtunut enemmänkin talouden interventio valtioon kuin valtion interventio talouteen. (Pekkari-nen & Vartiainen 1995, 343 – 344.)⁵⁸ Valtio ja kansalaisyhteiskunta eivät siten ole toimijoita itsessään vaan paikkoja, jossa poliittiset toimijat ajavat intressejään ja pyrki-vät valtion avulla toteuttamaan omaa käsitystään hyvästä yhteiskunnasta. Gramsci pi-tää koko jaottelua kansalaisyhteiskuntaan ja valtioon keinotekoisena, koska esimer-kiksi *laissez-faire* -politiikka – valtion vetäytyminen taloudesta – on sekin yksi valtiolli-sen vaikuttamisen keino, jonka avulla voidaan muovata kansalaisyhteiskunnan si-säistä tulonjakoa (Gramsci 1971, 159 – 161).⁵⁹

Käsitteellisesti valtion ja kansalaisyhteiskunnan erottelu on silti perusteltua, koska valtion kautta tapahtuva vaikuttaminen on lailla suojattua ja pakkokeinoin tuet-tua. Valtio luo lainsäädännöllään poliittisen yhteisön sekä määrittelee oikeudet ja vel-vollisuudet. Selvää silti on, ettei politiikkaa voi rajata koskemaan vain valtiossa tapah-tuvaa toimintaa.

Perustilanteena voidaan pitää, että Suomen valtiossa vaalein valitut poliittiset päättäjät tekevät suurimmaksi osaksi valtion poliittisen kehityksen suuntaa koskevat ratkaisut riippumatta siitä, kuka tai mikä heihin vaikuttaa ja millaisella voimalla.⁶⁰ Analyysin ei tule silti rajoittua pelkästään heihin, koska johtajiinkin pyritään vaikuttamaan sekä maan sisältä että sen ulkopuolelta. Kansa ei ole ainoa johtajiin ja sitä kautta valtioon maan sisältä käsin vaikuttava voima vaan heihin vaikuttavat muun muassa virkamie-het, asiantuntijat ja media.

2.4.1. Poliittiset toimijat

Suomen kansalaiset eivät ole tietenkään mikään yhtenäinen joukko vaan maallemme on ollut tunnusomaisia monenlaiset sosiaaliset jaot. Ne ovat olleet keskeisesti myös poliittisen ryhmittymisen taustalla. Paloheimo löytää Suomesta poliittisten ryhmien

⁵⁷ Maailmansotien välinen aika muodosti katkoksen traditiossa, mutta sen jälkeen se on jatkunut.

⁵⁸ Hallitukset tarvitsevat päätösten läpiviemiseen usein intressiryhmien tai kansan apua. Yleisesti ottaen uusiin ratkaisuihin pitää hakea laajempaa tukea. Uudistukset eivät mene läpi, mikäli riittävän suuri joukko ihmisiä ei pysty kannattamaan niitä. Käytännössä se vaatii ainakin yhtä riittävän suurta ja vaikutusvaltaista ryhmää esityksen taakse. (Deutsch 1963, 172 – 173.)

⁵⁹ Marxille kansalaisyhteiskunta ja sen tuotannolliset suhteet olivat todellinen historian näyttämö eivätkä mitkään valtio- tai hallitsija-aktit (Marx 1978, 94; 99).

⁶⁰ Deutschin selittää tätä muun muassa sillä, ettei tavallisilla kansalaisilla ei ole käytössään samaa informaation määrää kuin hallituksilla (Deutsch 1963, 241).

muodostumisessa seitsemän pääjakolinjaa: 1). vasemmisto-oikeisto 2.) keskus-periferia 3). kansainvälisyys-nationalismi 4.) suomenkieliset-ruotsinkieliset 5.) yhtenäiskulttuuri-moniarvoisuus 6) ekologiset arvot-talouskasvu 7) eliitti-kansa. (Paloheimo 2008, 37–38.)

Sosiaaliset jaot sekä tietoisuus niiden merkityksestä ovat tärkeitä syitä hakeutua poliittisiin ryhmiin. Poliittisen ryhmän olen määritellyt toimijaksi, joka pyrkii vaikuttamaan valtion lainsäädäntöön, julkisten varojen käyttöön tai valtion solmimiin kansainvälisiin sopimuksiin joko pyrkimällä itse lainsäätäjäksi tai vaikuttamalla lainsäätäjiin suoraan tai julkisen mielipiteen kautta

Poliittiset puolueet

Poliittisista ryhmistä poliittinen puolue lienee tunnetuin ja tärkein. Kaikissa edustuksellisissa demokratioissa poliittinen toiminta kanavoituu voimakkaimmin juuri poliittisten puolueiden kautta (Paloheimo & Raunio 2008, 11). Puolueen kantasana on latinan kielen sana *pars*, joka tarkoittaa osaa jostakin kokonaisuudesta kuten esimerkiksi kansakunnasta (Mickelsson 2007, 26). Nousiaisen mukaan puolue on yhteiskunnan taloudellissosiaaliseen rakenteeseen kiinnittyvä organisoitu joukkojärjestö, joka pyrkii saamaan hallitusvallan johtajilleen voidakseen hankkia aineellisia etuja jäsenilleen ja edistääkseen aatteellisia pyrkimyksiään yhteiskunnassa. (Nousiainen 1985, 30). Poliittinen puolue on edustuksellisten instituutioiden aikakauden tuotos. Siksi sitä ei voi ajatella irrallaan parlamentista. Keskeisin tavoite puolueiden toiminnassa onkin, että ne yrittävät saada edustajiaan valituksi parlamenttiin. (Godwin, Godwin & Ainsworth 2013, 42; Mickelsson 2007, 27.)

Puolueet kuvastavat väestön keskuudessa esiintyviä jakoja. Puolueet saavat ravintonsa ristiriidoista kuten sosioekonomiset kysymykset, kulttuuri, uskonto, keskus-periferia ja niin edelleen. (Paloheimo & Raunio 2008, 12.) Nousiainen listasi vuonna 1985 viisi keskeistä puoluejakoa Suomessa tuottanutta tekijää, joita ovat olleet a.) kieli ja kulttuurikysymys, johon on liittynyt suhde Venäjään b) työväestön ja porvariston luokkaristiriita c) maaseudun ja kaupunkilaisten ristiriita d) reformistisen ja vallankumouksellisen suuntauksen välinen kamppailu työväenliikkeessä e) kaupunkiporvariston jako liberaaliin ja konservatiiviseen suuntaukseen. (Nousiainen 1985, 24 – 38.)

Puolueita on monen tyyppisiä. Aikanaan konservatiiviset ja liberaalit eivät katsoneet tarpeelliseksi muodostaa pysyvää organisaatiota vaalien väliseksi ajaksi vaan puolue oli toiminnassa vain vaalien aikana. Oli epäselvää, oliko niillä varsinaisesti edes pysyviä jäseniä. Tällaisia puolueita kutsuttiin kaaderipuolueiksi. Vasemmisto on taas alusta asti suosinut joukkopuolueita. Niillä on pysyvä ja hierarkkinen organisaatio, joka on aktiivinen koko ajan. Joukkopuolueiden jäsenmäärä on suuri. Edelleen puolueet voidaan jakaa määrättyjen ihmisryhmien hyvää tavoitteleviin luokkapuolueisiin ja aatteellisista lähtökohdista ponnistaviin aatepuolueisiin. Ensin mainittua puoluetyyppiä ovat edustaneet vasemmistopuolueet, jälkimmäistä ainakin toimijoiden oman käsityksen mukaan liberaalit ja konservatiiviset puolueet. (Paloheimo & Raunio 2008; 22 – 23.)

Suomen puolueista SDP on koko itsenäisyyden ajan heijastanut sosiaalidemokratista suuntausta, Maalaisliito-Keskusta agraarista suuntausta ja Kokoomus konservatiivista suuntausta. Liberaaleilla ei ole ollut yhtä pitkäaikaista menestyksestä puoluetta. Edistyspuolue (1918 – 1951) on ollut liberaalipuolueista menestyksellisin ja mer-

kityksellisin. Sen kohdalla merkitys ei ole luettavissa niinkään vaalikannatuksen suuruudesta kuin pääministerien lukumäärästä. SKDL, SKP sekä niiden perillinen Vasemmistoliitto ovat asemoituneet SDP:stä vasemmalle. RKP on edustanut koko ole-massa olonsa ajan ruotsinkielisiä. (Paloheimo 2008, 27.)

Suomalaisten puolueiden ohjelmalliset tavoitteet olivat aluksi jäykän arvoväritteisiä ja idealistisia. Sittenmin on tapahtunut siirtymä käytännölliseen tavoitehakuisuuteen (Nousiainen 1985, 76). Toisen maailmansodan jälkeen puolueiden ideologiset erot ovatkin pienentyneet. Kaikki hyväksyvät nykyään edustuksellisen demokratian ja markkinatalouden. (Paloheimo 2008, 28.) Ideologioiden yhdenmukaistumien on johta-nut aatteellisuuden haalistumiseen arkipäivän politiikassa (Nousiainen 1985, 77 – 78). Oikeisto-vasemmisto ulottuvuuden heikentyessä eliitti vastaan kansa -jaottelu näyttää voimistuneen. Silti vuonna 2007 vasemmisto-oikeisto oli yhä tärkein ristiriitaulottu-vuus. (Paloheimo 2008, 53 – 55.)

Ideologioiden hiipuesssa politiikanteko on muuttunut käytännöllisemmäksi ja oppor-tunistisemmaksi (Nousiainen 1985, 77 – 78; 97). Puolueiden on nähty muuttuneen 1900-luvun loppupuolella vaalipuolueiksi. Puolueiden sisällä asiantuntijaryhmien ovat ottaneet itselleen valtaa. (Halpin 2010, 7; Paloheimo & Raunio 2008, 22 – 24.)⁶¹ Wi-berg jopa väittää, etteivät puolueet enää toimi kansalaisyhteiskunnan edustajina valti-oon päin, vaan yrittävät yhä samankaltaistuvilla ohjelmilla vedota valtiosta käsin eril-lään oleviin äänestäjiin (Wiberg 2008, 181 – 183). Puolueiden kehitys ei ole tapahtu-nut kansalaisyhteiskunnasta irrallaan, koska myös luokkaaänestäminen on vähenty-nyt 1950-luvulta alkaen (Nousiainen 1985, 54).

Työmarkkinajärjestöt

Puolueiden ohella yhteiskunnassa vaikuttaa erilaisia etu- ja painostusryhmiä. Darren Halpin erottaa eturyhmät toisaalta lobbyista, yrityksistä ja hallintoelinten fraktioista ja toisaalta sellaisista yhteiskunnan organisaatioista, joilla ei ole poliittisia tavoitteita ku-ten esimerkiksi urheiluseurat. Eturyhmät ovat vapaaehtoiselta pohjalta virallisen hal-linnon ulkopuolelle syntyneitä ryhmiä, joiden päämäärä on vaikuttaa politiikkaan, mut-tei kuitenkaan pyrkiä itse poliittisiin virkoihin. (Halpin 2010, 32.)

Erottelu yhteiskunnallisten liikkeiden sekä etu- ja painostusryhmien välillä saattaa olla keinoitekoinen. Liikkeet pyrkivät yhtä lailla vaikuttamaan poliittisiin päättäjiin ja ajaja-maan itselleen tärkeitä asioita. Työmarkkinajärjestöjen erottaminen muista painostus-ryhmistä erilliseksi kategoriaksi on perusteltavissa sillä, että niillä on ollut Suomessa puolivirallinen asema poliittisessa päätöksenteossa. Yhdelläkään lobbylla tai kansa-laisliikkeillä ei vastaavaa ole ollut. Tehtiinhän esimerkiksi 1960-luvulla mahdolliseksi vähentää ammattiyhdistysliikkeen jäsenmaksut verotuksessa.

Työmarkkinatoiminnassa on eroteltavissa kaksi eri mallia. Pluralistisessa mallissa jär-jestöt kilpailevat toistensa ja myös julkisen vallan kanssa. Korporatiivisessa etujenvä-litysmallissa järjestöt ovat paljon yhteistyössä keskenään ja valtion kanssa. Vaikutus-tiet ovat institutionalisoitu. Suomessa vuoden 1956 yleislakko muodostui käänneko-hdaksi, jonka jälkeen tapahtui siirtymä pluralistisesta mallista korporatiiviseen. (Nousi-ainen 1985, 109 – 114.) Yhteiskunnan korporatiivinen kehitys voimistui entisestään

⁶¹ Tosin on väitetty myös, etteivät puolueet enää edusta ketään. Ne vain yrittävät menestyä vaaleissa. (Halpin 2010, 7.)

1960-luvulla valtion päästäessä erilaiset taloudelliset ja sosiaaliset järjestöt mukaan päätöksentekoon ja päätöksenteon valmisteluun. Se saattoi virkamiehet ja etujärjestöliitin monimuotoiseen keskinäiseen yhteistyöhön ja toi järjestöille asiantuntijatehtäviä lainsäädännössä ja valtiohallinnossa. (Kyntäjä 1993, 27; Nousiainen 1985, 93.) 1980-luvulla puhuttiin jo uuskorporativismista, jossa työmarkkinaosapuolet ja valtio pyrkivät yhteistyöllään turvaamaan kansantalouden kilpailukyvyn muuttuvissa taloudellisissa olosuhteissa.

Korporatiivisen järjestelmän kehitys on tarkoittanut, että osa merkittävästä yhteiskunnallisesta päätöksenteosta tapahtuu parlamentin ulkopuolella työmarkkinajärjestöjen neuvotteluissa. Se on ollut omiaan vesittämään edustuksellisen demokratian asemaa Suomessa. Tosin Suomessa korporatiivisuuden astetta on rajoittanut se, etteivät keskitetyt sopimukset sido jäsenliittoja (Kyntäjä 1993, 184).

Nousiainen ja Kyntäjä väittävät, ettei edunvalvontajärjestelmä ole Suomessa ollut sisäisesti kovinkaan tasa-arvoinen. Päätöksenteon ydinkehällä ovat olleet suuret keskusjärjestöt. Siitä seuraavalla kehällä ovat olleet toisen tason etujärjestöt. Muut ovat löytäneet paikkansa ulkokehältä. Kuninkaan valtaistuimella istui pitkään metsäteollisuus, jonka hyväksi tarvittaessa suoritettiin devalvaatio. (Kyntäjä 1993; Nousiainen 1985, 116.)⁶² Tulopoliittisten toimijoiden yksimielisyys on alusta alkaen kiertynyt kasvupolitiikan ja kansallisen kilpailukyvyn ympärille. Vasemmisto ja ammattiyhdistysliike omaksuivat tavoitteet muiden mukana 1960-luvulla (Kyntäjä 1993, 264).

Työmarkkinajärjestöillä on aina ollut koko yhteiskuntaa koskevia ideologisia tavoitteita koskien oikeuksia, lainsäädäntöä, koulutusta, sosiaaliturvaa, ulkomaankauppaa, talouspolitiikkaa ja niin edelleen. Keskitetystä sopimusjärjestelmästä, johon tuotiin 1970-luvulla mukaan myös sosiaalisektorin asioita ja verotusta, työmarkkinajärjestöjen poliittinen valta virallistettiin. Ammattiyhdistysliikkeellä on ollut jopa ulkopoliittisia päämääriä proletariaatin kansainvälisen solidaarisuuden pohjalta kuten 1980-luvulla kiistoissa Etelä-Afrikan boikotista tai Chilen kuparikaivoksesta. Juuri tavoitteiden laajuus tekee etujärjestöistä ideologisia toimijoita. Etujärjestöt voivat silti pitää sisällään monenlaisten poliittisten aatesuuntausten kannattajia.

Suurten puolueiden ja etujärjestöjen suhteet ovat olleet Suomessa perinteisesti läheiset. Vasemmistopuolueet ovat olleet lähellä ammattiyhdistysliikettä, maalaisliitto/keskusta maataloustuottajajärjestöjä ja kokoomus työnantajajärjestöjä. Vahvat suhteet etujärjestöihin ovat vahvistaneet mainittujen puolueiden asemaa. Vaikuttaminen on ollut kahdensuuntaista, koska myös etujärjestöt ovat vaikuttaneet puolueisiin. Ammattillisen järjestäytymisen kasvu ja yhteiskunnan keskiluokkaistuminen toisen maailmansodan jälkeen johtivat siihen, etteivät etujärjestöjen puoluekytkökset olleet enää yhtä vahvat ja selkeät kuin vuosisadan alkupuolella, jolloin ammattiyhdistysliikkeen ja vasemmiston tavoitteet olivat yhteneväiset. Varsinkin toimihenkilöt ovat ammattiryhmä, jonka poliittinen orientoituminen on ollut vaikeasti ennakoitavissa. (Kyntäjä 1993, 26; Sundberg 2008, 74 – 82.)

⁶² Kari Heikkilä kirjoitti marraskuussa 1993 Helsingin Sanomissa, että pienet ja keskisuuret yrittäjät ovat yrittäneet päästä tupo-pöytään, mutta työnantajajärjestöt ovat kerta toisensa jälkeen torjuneet ehdotuksen. Niinpä sopimukset ja linjaukset on tehty suuryritysten ehdoilla. (HS 16.11.1993.) Heikkilä oli Yrittäjien Keskusliiton tuoloinen toiminnanjohtaja.

Yhteiskunnalliset liikkeet

Suomalaiset yhteiskunnalliset liikkeet ovat tavanneet olla muodollisesti järjestäytyneitä, valistushenkisiä ja asiakeskeisiä, valtiosuuntautuneita ja rauhanomaisia. Tosin 1990-luvulla oli havaittavissa merkkejä perinteen murtumisesta (esim. turkistarhaiskut) (Siisiäinen 1998, 219 – 227.) Uusille liikkeille on ollut tyypillistä aiempaa suurempi julkisuushakuisuus, ekspressiivisyys sekä jäsenten ohuempi ja lyhytkestoisempi sitoutuminen (Ilmonen 1998, 30 – 31).

Yhteiskunnalliset liikkeet ovat toimineet Suomessa kasvualustana poliittisille puolueille. Rauli Mickelsson näkeekin jokaisen merkittäväksi kasvaneen suomalaisen puolueen kehityksen takana yhteiskunnallisen liikkeen. Liikkeet olivat koonneet samanlaiset ja saman lailla ajattelivat ihmiset yhteen. Kokoomus ja Edistys syntyivät monarkian ja tasavaltalaishankkeiden ympärille, sosiaalidemokraattien taustalla olivat ammattiyhdistysliike ja raittiusliike. Maalaisliitto ammensi muun muassa osuuskuntaliikkeistä ja herätysliikkeestä. 1980-luvulla puolueeksi rekisteröitynyt Vihreä liitto sai lähtösykäyksensä vaihtoehtoliikkeiltä. Alkujaan liikkeet rakentuivat edistämään jonkin kansanosan tai ryhmän sosiaalista asemaa mutta 1970-luvulta alkaen liikkeet ovat syntyneet yhä selvemmin yksittäisten asiakysymysten ympärille. (Mickelsson 2007, 321 – 322.) Liikkeiden ideologisuuden asteen arvioinnissa olennaista on se, miten laajasti he kytkvät yksittäisen asiakysymyksen muuhun yhteiskuntaan. Esimerkiksi vihreillä oli yksittäisten projektien taustalla kokonaisvaltaisempi näkemys koko läntisen kulutuskeskeisen elämäntavan tuhoisuudesta.

Yhteiskunnalliset liikkeet eivät ilmaannu tyhjästä vaan niiden synnylle olla olemassa sosiaalista maaperää. Yhteiskunnallinen liike ei voi silti muodostua vain rationaalisten intressien pohjalta, koska se ei tuota motivaatiota uhrata vapaa-aikaansa liikkeen hyväksi. Liike tarvitsee elääkseen myös tunnetta. (Hyvärinen 1985, 47 – 59.) Toisaalta liike voi myös itse tehdä itsensä tarpeelliseksi kehystämällä asioita, eli esittämällä jonkin asiantilan epäoikeudenmukaisena tai vääristyneenä. Ongelmalle pitää yleensä myös pystyä esittämään jokin subjekti. (Ilmonen 1998, 18.) Liikkeen menestys riippuu täten sekä yhteiskunnallisesta tilanteesta, että liikkeen omasta toiminnasta. Tyhjästä ei voi nyhjäistä, mutta otolliset lähtökohdatkaan eivät johda varmuudella menestykseen.

Virkamiehet

Virkamiehet ovat ulkoparlamentaarista toimijoista etujärjestöjen lailla päässeet säännöllisesti käyttämään valtiollista valtaa. Edustuksellisessa politiikassa lainsäädäntöaloitteet tulevatkin useimmin virkamiehistöstä, jotka saavat tehdä omat budjettinsa. Varsinkin valtionvarainministeriöllä on huomattava valta päätettäessä koko valtion budjetista. Ministeriöissä ministeriksi valitun politiikan on käytännössä hankala kävellä oman alansa asiantuntijuutta edustavan virkamiesjohdon yli. (Wiberg 2008, 181 – 183.)

Virkamiesten vaikutusvallan kasvu on liittynyt valtion tehtävien laajentumiseen. Ennen toista maailmansotaa virkamiehistön vaikutus politiikkaan oli vielä vähänlainen. vain välttämättömät päätökset pantiin toimeen. Maailmansotien jälkeen hallinnon ylätaso alkoi osallistua merkittävällä tavalla arvopäämäärien asettamiseen ja toimintatapojen

valintaan. Yhdistyneenä korporatiivisuuden vahvistumiseen se on Nousiaisen mukaan johtanut eliittien vallan kasvuun. On ollut mahdollista puhua jopa puolue- ja järjestöjohtajien sekä korkeiden virkamiesten eliittikartelleista. (Nousiainen 1985, 98; 268). Virkamiehistä tulee poliittisia toimijoita viimeistään silloin kuin he alkavat ajaa joitain poliittisia päämääriä oli sitten kyse Euroopan integraatiosta, ulkopoliittisesta linjasta tai julkisesta taloudesta. Vaikuttamisen muodostuessa jatkuvaksi ja systemaattiseksi toiminta tarvitsee jonkin laajemman kontekstin, jolloin tulemme jälleen ideologioihin.

Intellektuellit

Tärkeitä intressien määrittelijöitä ja poliittisten toimintaohjelmien tuottajia ovat intellektuellit. Intellektuelli on erään tunnetun määritelmän mukaan henkilö, joka on lojaali totuudelle ja vain sille ("loyal to the truth alone"). Modernin intellektuellin syntyhistoriassa ns. Dreyfusin tapaus osoittautui tärkeäksi⁶³ (Eyerma 1994, 56; Jennings-Kemp-Welch 1997, 7.) Sen jälkeen alkoi yleistyä käsitys, että intellektuellin tehtävä ja jopa suoranainen velvollisuus on toimia kansakunnan omatuntona (Eyerma 1994, 56 – 61).⁶⁴

Intellektuelleja esiintyy kaikissa sosiaalisissa ryhmissä. He toimivat välittäjinä sosiaalisen ryhmän ja sen aseman välillä. (Mannheim 2007, 186). Gramsci erottelee toisistaan traditionaaliset intellektuellit ja orgaaniset intellektuellit. Ensin mainitut ymmärtävät itsensä muista erossa olevana luokkana, kun taas orgaaniset intellektuellit nousevat ryhmän sisältä tulkiten ryhmän arvoja ja tavoitteita ryhmän jäsenille. (Gramsci 1971, 5 – 12.) Ron Eyerma näkee intellektuelleilla olleen modernilla ajalla kolme roolia: marxilaisen, joka paljastaa alistussuhteet, liberaalin, joka haluaa kohottaa itsensä rajoitustensa yläpuolelle sekä romanttisen intellektuellin, populistin, joka haluaa antaa kansan tunteille muodon (Eyerma 1994, 27 – 29).

Ideologista ryhmistä konservatiivit ovat muista poiketen suhtautuneet epäluuloisesti älymystöön. He ovat tavanneet väittää, että intellektuellit vain sotkevat asioita. Englannin konservatiivipuolueen pääministeri Margaret Thatcher 1980-luvulla suututti tiedeyhteisön jopa siinä määrin, että tavoista poiketen häntä ei kutsuttu aiempien pääministerien tapaan Oxfordin yliopiston kunniatohtoriksi. (Jennings & Kemp-Welch 1997, 3.)

Suomessa älymystön rooli varsinkin kansakunnan kehityksen alkuvaiheessa oli merkittävä. Älymystö eräällä tavalla keksi Suomen kansan ja kansasta tuli osa nationalistisen sivistyneistön omaa identiteettiä. Sen johdosta älymystön minäkuva muodostui myös hauraaksi, koska heidän identiteettinsä oli rahvaasta riippuvainen. Suomalainen älymystö romantisoi aluksi kansaa ja halusi kuulua siihen. Älymystö uskoi 1800-luvulla, että kansa oli tyytyväistä, nöyrää, tottelevaista ja hiljaista. (Alapuro 1998, 177 – 185.) Vuoden 1918 kapina murskasi kiiltokuvamaisen kansankuvan saaden sivistyneistön näyttämään naurettavalta. Sivistyneistö etsi kokemastaan nöyryytyksestä

⁶³ Alfred Dreyfus oli Ranskan armeijassa palvellut upseeri, sotilasarvoltaan kapteeni. Hänen väitettiin syyllistyneen maanpetokseen vuotamalla sotasalaisuuksia Saksalle. Monet olivat sitä mieltä, että todisteet Dreyfusin syyllisyydestä olivat keksittyjä ja todellinen syy oli se, että hän oli juutalainen ja Saksan puolella syntynyt. Juttua puitiin yhteensä 12 vuotta 1900-luvun taitteen molemmin puolin ja se jakoi Ranskan kahtia. Lopulta Dreyfus todettiin syyttömäksi vuonna 1906. Kirjailija Emile Zola asettui kuuluisassa lehtikirjoituksessaan *J'accuse* (minä syytän) julkisesti tukemaan Dreyfusia. Zola syytti Ranskan hallitusta juutalaisvastaisuudesta.

⁶⁴ Foucault tosin epäilee, että intellektuellin rooli universaalin oikeuden puolustajana jäi suhteellisen lyhytaikaiseksi. Atomipommin aikakaudella intellektuellista tuli pelkkä spesialisti. (Foucault 1980a, 128 – 129.)

huolimatta edelleen solidaarisuutta kansan kanssa. 1960- ja 1970-luvulla sivistyneistö liittoutui työväen kanssa, jonka se oli tuolloin viimeinkin hyväksynyt kansaan ja jonka se koki suorastaan edustavan kansaa. (Alapuro 1997, 142 – 145.) Suomalaisuuden kuvaamisen tapoja ei voi automaattisesti pitää poliittisina, mutta vähintäänkin niitä on tarkasteltava oman aikansa poliittisia olosuhteita vasten.

Intellektuellien vaikutus politiikassa on ilmeisestikin vaihteleva. Gramscin mukaan aikakauden ajattelu on sekoitus massojen ja filosofien ajattelua. Massa ei antaudu ehdoitta intellektuellin manipuloitavaksi. Sen mitä intellektuellit esittävät, täytyy olla massoille sillä hetkellä järkevää ja perusteltua. (Gramsci 1971, 341 – 344; 455.) Tässä mielessä intellektuelli ei ole riippumaton ryhmästä tai kansasta. Jokin lisäarvo hänellä täytyy kuitenkin niille olla. Leninin mielestä massat eivät kykene ilman intellektuelleja kuin alkeelliseen poliittiseen tietoisuuteen, pelkkään ammattiyhdistystoimintaan (Lenin 1976, 51 – 52). Lenin on mahdollisesti oikeassa siinä, että vain harvoilla on kykyä ja harjaantuneisuutta ymmärtää politiikkaa ja yhteiskuntaa kokonaisuudessaan. Ideologialla on siemenensä ja alkionsa ryhmän kokemuksessa, eikä intellektuelli voi tuottaa kokemuksia tyhjästä, mutta hän voi selittää niitä ja antaa niille laajemman viitekehyksen.

Asiantuntijat

Politiikassa vaikuttaa myös monenlaisia ammattiryhmiä, joilla on automaattisesti oman ammattiasemaansa kytkeytyvät intressinsä. Yhteiskunnallisesti merkittävää on, mikäli ryhmä saavuttaa aseman poliittisessa elämässä niin sanottuina asiantuntijoina. Sellaisia ovat etenkin eri alojen specialistit, joita usein yhdistää tieteellinen koulutus. Tieteentekijöitä voidaankin yleisesti pitää asiantuntijoina omalla alallaan. Tieteentekijöillä on periaatteellinen velvollisuus pysyä puolueettomana asiantuntijana, mutta koska poliitikot ovat erityisesti toisen maailmansodan jälkeen käyttäneet tieteentekijöitä apunaan päätöksenteon valmistelussa, tiedeihmiset ovat tulleet vedetyksi mukaan politiikkaan. Tieteilijät ovat voineet myös käyttää asemaansa asiantuntijoina enemmän tai vähemmän tietoisesti omaksi tai sympatisoimansa ryhmän hyväksi.

Tiede ei ole viattomimmillaankaan ole poliittisesti täysin neutraalia, koska jokainen tieteenala edustaa omaa tapaansa nähdä ja määritellä yhteiskunta. Yhteiskunnallinen todellisuus rakentuu erilaisena riippuen siitä, kuvaako sitä sosiologi, biologi, insinööri tai taloustieteilijä. Parhaassa tapauksessa jonkin tieteenalan näkökulmasta yhteiskunnalliseen todellisuuteen voi tulla yleisesti hyväksytty näkökulma koko yhteiskuntaan. Heiskanen puhuu yhteiskunnan tietorakenteista, jotka vaikuttavat siihen millaisilla käsitteillä yhteiskuntaa lähestytään (Heiskanen 1985, 299). Sosiologia sai Suomessa tällaisen kuningasaseman 1950- ja 1960-luvuilla. Sosiologian kulta-aikana sosiaaliset ongelmat esitettiin ja ymmärrettiin mekaanisina ja kaikessa yhteiskunnallisessa ajattelussa oli pyrkimys yleiseen. (Heiskanen 1985, 314 – 318.)

Vaikutusvaltaisia tieteellisen vaikuttamisen välineitä ovat koko 1900-luvun ajan olleet talouden makroteoriat. Toimeenpantuina ne vaikuttavat koko yhteiskunnan toimintaan. Talusteoriat saattavat vaikuttaa poliittisiin päätöksiin tai ne toimivat poliittisia päätöksiä legitimoivina kehyksinä, joiden avulla harjoitettu talouspolitiikka on esitettävissä julkisuudessa ikään kuin tieteellisenä.

Pekkarinen ja Vartiainen näkevät kansantaloustieteen ja politiikan suhteen kaksisuuntaisena. Taloustieteen käsitteet ja kansantaloustiede antavat politiikalle kielen ja työkalut. Teoriat hahmottavat taloutta käsitteellisesti ja muotoilevat käsityksiä siitä, mitkä ovat ongelmia. Talouspolitiikan päätökset ovat kansantaloustieteen näkökulman sitomia. Taloustiede voi parhaimmillaan uudistaa ajattelutapoja ja osoittaa uusia mahdollisuuksia ja muuttaa talouspolitiikan käytäntöjä. Talouspolitiikan päätöksenteossa vaikuttavat intressit ovat kuitenkin suuria, ja taloustieteilijöille tarjotaan silloin myötäilijän osaa. Altavastajaan roolissa kansantaloustiede toimii yhteiskunnan yleisten aatevirtauksien rationalisoijana. (Pekkarinen & Vartiainen 1995; 23; 48.)

Käytännön elämässä talousteorioista tulee osa poliittista kamppailua. Yleisesti ottaen vasemmistolla ja oikeistolla on ollut omat suosikkitalousteoriansa ja -teoreettikkonsa, vasemmistolla Marx ja J.M. Keynes, oikeistolla Adam Smith ja muut klassikot sekä 1970-luvulta alkaen Milton Friedman monetarismin vahvana nimenä. Taloustiede ei automaattisesti itse ole ideologista, mutta se joutuu melkein aina ideologisten ja poliittisten kiistojen keskelle ja voimme olettaa taloustieteilijöiden olevan tietoisia niistä. Lisäksi puolueilla ja eturyhmillä on omia taloudellisia tutkimuslaitoksia, joiden palkkailistoilla ekonomistit työskentelevät.

Taloustieteilijän on siksi miltei mahdoton pysytellä erossa politiikassa. Taloustieteen Nobelilla palkittu Gunnar Myrdal pitääkin taloustiedettä poliittisena tieteenä. Se on ollut sitä 1700-luvun lopulta lähtien. Ekonomistit eivät ole koskaan epäoineet antaa tarvittaessa talouspoliittisia neuvojaan poliitikoille. (Myrdal 1973, 15.) Taloustieteen professori Yrjö Vartian mielestä "kansantaloustieteilijällä on moraalinen velvollisuus käyttää talouspoliittisia puheenvuoroja, vaikka on turha odottaa, että professori sanoo viimeisen sanan jostain mutkikkaasta kysymyksestä" (HS 17.8.1993). Taloustieteilijöiden vaikutusvalta saattaa olla suurin silloin kuin toimijoilla on vaikeuksia hahmottaa taloudellista tilannetta ja keksiä ongelmille ratkaisua.

Toimittajat

Toimittajat ovat neljännen valtiomahdin edustajina luettavissa vallankäyttäjiin. Oman tutkimukseni kannalta he ovat erityisen mielenkiintoinen ryhmä, koska tutkimusaineistona on maan suurin sanomalehti ja sen lisäksi joukko aikakauslehtiä. Vaikken anna toimittajien mielipiteille mitään erityistä painoarvoa omissa tulkinnoissani, niin toimittajat toimivat portinvartijoina sille, mitkä mielipiteet pääsevät julkisuudessa esiin. Tehdessään valintoja, nostaessaan jotain esille ja päättäessään jotain sanomatta, toimittaja käyttää valtaa. Salmisen mukaan vallan ja julkisuuden yhteys kiteytyy siihen, kenen todellisuus tulee huomatuksi, ja kenen käsitteillä ongelmat määritellään. Journalismi on taipuvainen heijastamaan kunkin ajan yhteiskuntaa ja sen arvoja. (Salminen 2006, 271 – 274.)

Päiviö Tommila katsoo, että sanomalehden maailmankuva on yhtä kuin se kuva, jonka lehti ympäröivästä maailmasta sisällöllään antaa. Siihen vaikuttavat lehdessä esiintyvät näkökulmat, esitystavat, uutismateriaalin valinta ja niin edelleen. Mitä sitoutuneempi lehti on poliittisesti, sitä enemmän se näkyy lehden palstoilla. Poliittisesti sitoutumattomat lehdet taas ovat Suomessa yleisporvarillisia. Sitoutumattomien lehtien omistajillakin on intressinsä ja lehti on aina sidoksissa taustaansa. Toisaalta toimitta-

jissa on ollut aina kutsumustietoisia ihmisiä, jotka ovat omistautuneet jonkin asian ajamiseen. Omistajien intressit ja toimittajien henkilökohtaiset ambitiot muodostavat lehden sisäisen dynamiikan. (Tommila 1988, 499 – 512.) Helsingin Sanomissa saattoi havaita, kuinka yksittäisten toimittajien mielipiteet ja lehden pääkirjoituksissa ilmaiset linjanvedot eivät menneet aina yksiin. Jokaisessa lehdessä on luullakseni silti rajat sille, mitä lehdessä on luvallista sanoa ja mitä ei.

Median vallan suuruudesta on esitetty erilaisia arvioita. Salminen väittää, että mediaeliitti kuuluu Suomessa hallitsevaan valtaeliittiin, joskaan median perinteisen yhteiskunnallisen tehtävään ("vallan vahtikoira") uskovien toimittajien saattaa olla vaikea tunnustaa sitä. Toimittajat myös viihtyvät siellä, missä valtaa käytetään samaistuen valtarakenteeseen. (Salminen 2006, 58 – 59.)⁶⁵ Journalistien ja virallisen vallankäyttäjien on usein katsottu elävän keskenään symbioosissa. Kohtaamisissa toinen osapuoli saa informaatiota, toinen julkisuutta. Poliitikot pyrkivät toimittajien kanssa mielusti epämuodolliseen viestintään ja toimittajille tarjotaan taustatietoja ennen haastatteluja. Poliitikoilla on ollut omia luottotoimittajia. (Kunelius ym. 2008, 307 – 317.) Median onkin nähty Suomessa olleen suhteellisen kriittiköntä suhteessa poliittisiin vallankäyttäjiin aina 1980-luvulle saakka, jolloin media alkoi tietoisemmin ottaa etäisyyttä poliittikkoihin.

Risto Kuneliuksen ja kumppaneiden tutkimus päättyi vuonna 2008 tulokseen, että median valta Suomen poliittisessa elämässä on sittenkin kohtalaisen vähäinen. Media ei pääse kovin syvälle suomalaisen päätöksenteon ytimeen. Median vaikutus näkyy päättäjien huolena omasta imagostaan ja yksittäisissä asioissa, mutta suuret intressikysymykset ja pidempikestoiset prosessit ovat koko lailla median vaikutuksen ulkopuolella. Median valtaa vähentää Suomessa myös eliitin koheesio. (Kunelius ym. 2008, 420; 448; 459 – 461.)

Median kanssa seurustelevat tai joutuvat seurustelemaan muutkin yhteiskunnalliset toimijat. Talouselämä näyttää suosivan virallista ja suoraa vaikuttamista. Hallinnon edustajat taas haluavat pitää etäisyyttä tietovälineisiin eivätkä anna toimittajien käyttöön mitään erillistä taustoitusta. Kansalaisliikkeet ja tiedeyhteisön jäsenet taas suhtautuivat kriittisesti mediaan. (Kunelius ym. 2008, 320 – 322.) Toisaalta uusien poliittisten liikkeiden on myös sanottu olevan erittäin julkisuushakuisia. Ilmeisestikin heidän tarkoituksenaan on saada viestinsä suunnattua yleisölle ilman toimittajien suodatusta.

Liikeryitykset

Liikeryitykset, etenkin suuret yritykset ovat luettavissa poliittisiksi toimijoiksi, joilla on yhteiskunnalliseksi pelkkää välitöntä edunvalvontaa laajempia tavoitteita. Ilmeisintä poliittisuus on valtionyhtiöiden kohdalla, joiden perustaminen tai yksityistäminen on aina enemmän tai vähemmän ideologinen ratkaisu. Yksityisilläkin yrityksillä on intressejä tullipolitiikan, työvoimapolitiikan, rahapolitiikan, verotuksen, infrastruktuurin, tukipalvelujen, ympäristömääräysten, lisenssien ja monien muiden asioiden kohdalla. Jo pelkästään kysymys yksityisen liikeryityksen asemasta yhteiskunnassa on poliittisesta ilmapiiristä riippuvainen. Ideologinen aspekti korostui Suomessa ennen kaikkea 1960-

⁶⁵ Ruotetsaaren vuoden 1992 eliittitutkimuksessa joukkotiedotusvälineiden eliitti oli kuitenkin joiltakin käsityksiltään lähempänä kansaa kuin muut eliitit. Ruotetsaaren tutkimuksen tulosten perustella hypoteesi suhteellisen yhtenäisen valtaeliitin olemassaolosta on silti tietyin varauksin oikeutettu, jolloin mediaeliitinkin voi lukea establistimenttiin. Ainoa selkeästi muista eliiteistä poikkeava eliitti on kulttuurieliitti. (Ruotetsaari 1992, 234; 298.)

ja 1970-luvuilla. Teollisuuspiirit perustivat vuonna 1974 Elinkeinoelämän valtuuskunnan (EVA) käymään ideologista taistelua vasemmistoa vastaan (esim. Jakobson 1992, Tarkka 2002).

Talouspolitiikan lohkoista poliittisinta on ollut ulkomaankauppa johtuen siitä, että se on ollut talouden aloista kaikkein säädellyintä. Itsenäisyyden alkuaikoina Suomessa oli vain muutamia viennille tärkeitä suuryrityksiä ja ne saivat toiveensa vaivatta läpi kauppapolitiikan suunnittelussa. Kaupallisten intressien ristiriitaisuus tuli kuitenkin esiin jo tuolloin. Metsäteollisuus esimerkiksi vaati matalia suojatulleja päästääkseen kansainvälisille markkinoille, mikä taas soti kotimarkkinayritysten etua vastaan. (Pihkala 2001, 143 – 159; 169.)⁶⁶ Kyntäjän mukaan metsäteollisuuden intressit ohittivat muut keskitetyn tulopolitiikan aikakaudella 1960-, 1970, ja 1980-luvuilla, joskaan mikään kansantalouden sektori ei kyennyt yksin sanelemaan sopimusten sisältöä (Kyntäjä 1993, 79; 183).

Globalisaation aikakaudella yksityiset yritykset eivät enää tarvitse valtiota omassa kaupankäynnissään entiseen tapaan. Ne ovat kehittyneet itsenäisimmiksi toimijoiksi kansainvälisen talouden areenalla.⁶⁷ Kansainväliset suuryritykset eivät edes välttämättä paikannu mihinkään maahan. Ne hajauttavat toimintansa siten, että niiden kansallinen luonne hämärtyy. Yritykset pyrkivät myös strategisiin liittoihin muiden alan yritysten kanssa muodostaen valtioiden yli kulkevan verkostotalouden. (Pihkala 2001, 302; 327 – 328.) Edellä sanottu ei tarkoita, etteikö yritysten kotipaikalla olisi globaalitaloudessa merkitystä. Globalisaation ansioista kansallisesta perustastaan irronneet yritykset voivat entistä paremmin kilpailuttaa valtioita halutessaan itselleen parhaat mahdolliset edut. Yritysten kilpailukykyyn vaikuttavat sellaiset toimintaympäristöön liittyvät tekijät kuten työvoima- ja kuljetuskustannukset, tullimaksut, saatavilla olevan työvoiman taso ja hinta, julkisen hallinnon tehokkuus, infrastruktuurin taso, tukipalvelujen saatavuus sekä verotus. (Ohmae 1991, 7; Pihkala 2001, 303.) Kauppojen syntyessä molemmat hyötyvät ainakin lyhyellä aikavälillä: yritykset saavat mieluisensa toimintaympäristön ja valtio verotuloja sekä työpaikkoja.

Pihkalan mukaan yrityksillä on kolmenlaisia poliittisia tavoitteita globaalitaloudessa. Ne haluavat estää omaan toimintaansa kahlehtivan säännösten syntymisen, yhdenmukaistaa kansainvälisen toiminnan sääntöjä ja standardeja sekä luoda uusia sääntöjä globaalin epävakauden hallitsemiseksi. (Pihkala 2001, 328.) Yritysten tavoitteita voidaan pitää ideologisina. Vaalirahoituksen tultua julkiseksi on ollut helppo havaita niiden suosivan oikeistolaisia puolueita ja markkinaliberaalin ajattelutavan omaavia ehdokkaita.

Yksilön on mahdollista toimia useissa eri poliittisessa toimijaryhmässä – puolueessa, etujärjestössä, kansalaisliikkeissä, yrityksissä – samanaikaisesti, koska ideologiat ja

⁶⁶ Maan sisäisessä talouspolitiikassa asiat menivät toisin. Sisällissodan jälkeen markkinatalous alistettiin poliittiselle ohjaukselle. Valtion yhtiöt perustettiin (muun muassa Veitsiluoto, Kemira, Imatran Voima), maareformeja suoritettiin ja suurten puunjalostusyhtiöiden maa- ja metsäkaupat torjuttiin. Yksityiset suhtautuivat kielteisesti valtion kasvavaan osallistumiseen, mutta heillä ei ollut poliittista voimaa pysäyttää sitä. Demokratia palveli talonpoikaistoa ja taustalla vaikutti myös nationalismi, joka kokosi rintamaan kansallismielisen porvariston ohella myös sosiaalidemokraatit. Kauppapolitiikassa teollisuuden vahvat eturyhmät saivat sen sijaan paljon vaikutusvaltaa kuten myös maataloustuottajat. (Kuisma 2009, 165 – 168.)

⁶⁷ Vuonna 1998 monikansallisten yhtiöiden kontolla on kaksi kolmasosaa maailman kaupasta. Maailmassa oli tuolloin 53000 monikansallista yritystä. (Castells 2001, 118.)

ryhmät leikkaavat toisensa monin eri tavoin. Samoin hän kykenee liikkumaan katso-
muksiaan vaihtamatta politiikan eri tason ryhmissä pienyhteisöjen ryhmistä aina kan-
sainvälisen politiikan instituutioihin saakka.

Yhdeltä tasolta katsottuna maailma saattaa silti näyttää erilaiselta kuin toiselta. Valta-
kunnan politiikassa menestystä tavoitteleva toimija joutuu väistämättä katsomaan asi-
oita hieman eri perspektiivistä kuin kunnallispolitiikassa toimiva. Saman päätöksente-
kotason toimijoille voi syntyä keskinäistä lojaalisuutta, mihin suuntaan elitisoituminen-
kin viittaa. Tärkeää on aina ymmärtää, miten valtaa tavoittelevat ryhmät (puolueet,
yritykset, kansalaisjärjestöt) ja politiikanteon tasot (paikallinen, kansallinen, alueelli-
nen, kansainvälinen, globaali) ovat yhteydessä toisiinsa ja mihin suuntaan vaikutus
kulkee.

Kaikki maan sisäiset poliittiset toimijat ja toiminnat tasot ovat eriasteisesti kykeneväisiä
vaikuttamaan valtion toimintaan ja siten myös vaikuttamaan siihen, mikä kulloinkin ym-
märretään valtiollisen elämän tärkeimmäksi kysymykseksi. Ruostetsaaren mukaan
suomalaisia eliittejä luonnehtii enemmän pyrkimys keskinäiseen yhteistyöhön kuin
viehtymys kilpailuun (Ruostetsaari 1992, 300). Pyrkimys konsensukseen mahdollisesti
edesauttaa myös yhden historiallisen totuuden ja siihen liittyvän poliittisen toiminta-
mallin syntyä jopa enemmän kuin voimakas kilpailu. Suomea onkin monesti sanottu
yhden totuuden maaksi.

2.4.2. Poliittinen ideologia

Poliittinen päätöksenteko olisi kokonaisuudessaan päämäärätöntä ja sekavaa toimin-
taa, ellei toimijoilla olisi jotain käsitystä siitä, millainen yhteiskunnan pitäisi olla ja miten
hyvään yhteiskuntaan olisi mahdollista päästä. Toisin sanoen poliittiset toimijat tarvit-
sevat ideologian. Ideologia on välttämätön poliittiselle johtajuudelle. Heywardin mu-
kaan poliittiset toimijat toki janoavat valtaa jo sen itsensä vuoksi, mutta heillä täytyy
olla myös ideoita siitä, mitä vallalla tehdään. Ideologia tarjoaa pohjan poliittisen toimin-
taohjelman rakentamiselle. (Heyward 1992, 2 – 4; Nevakivi 1993, 89.)

Geertz näkee ideologian reaktiona ja vastauksena siihen henkiseen ja älylliseen tyhji-
öön, jonka kuninkaan vallan kaatuminen ja traditionaalinen elämäntavan häviäminen
saivat aikaan 1700-luvun aikana. Tällöin myös politiikka muotoutui omaksi elämänpii-
rikseen. Vanhat tavat ja käsitykset osoittautuivat riittämättömiksi uudessa historiali-
sessa tilanteessa. Tie sekaannuksesta ja hämmennyksestä ulos vaati uusia kulttuuri-
sia malleja. Ideologian merkitys onkin Geertzin mukaan siinä, että se mahdollistaa
poliittisen toiminnan olosuhteissa, joissa ei enää kyetä toimimaan mekaanisesti tradi-
tioiden pohjalta. (Geertz 1973, 219 – 221.)

Huntingtonin tapaan Geertz pitää ideologioita karttoina, jotka maantieteellisten kartto-
jen tapaan tekevät yksittäistä fyysistä sijainneista paikkoja valtateiden, jokien ja etäi-
syyksien keskellä. Karttojen avulla toimijoille tulee mahdolliseksi reagoida ja toimia
älyllisesti. Ideologiat tarjoavat käsikirjoituksia sosiaaliselle toiminnalle samalla kuin ne
mielikuvia sosiaalisesta järjestyksestä. (Geertz 1973, 216 – 221.)

Ideologioiden synty sellaisena kuin ne on totuttu ymmärtämään, ajoittuu 1800-luvun
alkuun, aikaan, jolloin nykyaikainen politiikka puolueineen ja parlamentteineen alkoi
kehittyä. Modernilla aikakaudella poliittisen vallankäytön piti perustua kansalaisten

suostumukseen. Parlamentarisoitumisen myötä politiikasta tuli muutakin kuin yhteenottoja sotakentillä tai salaliittoja kuninkaan hovissa. Demokratisoituminen puolestaan johti siihen, että alempien ryhmien ajatukset alkoivat haastaa hallitsevien ryhmien näkemyksiä. Näissä olosuhteissa ideologiasta tuli modernin politiikan välttämätön osa. Poliittiset ratkaisut piti legitimoida yleisten uskomusten pohjalta, jotta ne näyttäisivät loogiselta seuraukselta niistä. Niinpä politiikalle ryhdyttiin etsimään filosofista tai suorastaan tieteellistä pohjaa. Poliittiset puolueet alkoivat yhdistellä tieteellisiä argumentteja omiin ajatusmalleihinsa. (Mannheim 1960, 33; Mosca 1989, 70, Nevakivi 1993, 86 – 89.)

Gramsci puolestaan näkee modernin ajan ideologisen toiminnan lähtökohtana sen, että uusi valtioryhmä porvaristo, päinvastoin kuin edeltäjänsä aatelisto pyrkii laajentamaan itseään ja nostamaan koko kulttuurin omalle tasolleen (Gramsci 1971, 261). Aatelistohan ei millään tapaa pyrkinyt levittämään omaa elämäntapaansa. Päinvastoin se piti kiinni siitä, että jokaisella säädillä oli oma elämäntapansa.

Geertz ymmärtää ideologian viime kädessä symbolien järjestelmänä, jonka avulla sosiaalisesta elämästä rakennetaan mielekäs ja järjestettävissä oleva kokonaisuus samalla kuin yksilön kokemat inhimilliset tunteet saavat laajemman ja älyllisemmän merkityskontekstin.⁶⁸ Ideologiseen kielenkäyttöön kuuluu metaforia ja kielikuvia, jotka ovat usein yliampuvia, mutta niiden avulla tuntemattomista tilanteista ja ilmiöistä kyetään tekemään tutunoloisia. (Geertz 1973, 208 – 216.)

Adams määrittelee ideologian moralisoiduksi kuvaksi maailmasta pitäen sisällään sekä todellisuuden kuvauksen että todellisuuden arvostelun.⁶⁹ Sille on ominaista, että faktoja ja arvoja ei erotella toisistaan vaan ne sekoittuvat keskenään. Ideologinen todellisuus rakennetaan alusta alkaen moraalisesta perspektiivistä. Jos julkisuudessa puhutaan esimerkiksi terrorismista, terrorin käsitteen sisältö riippuu meidän uskomustamme ja arvoistamme eikä niinkään todisteista kuten ruumiista, räjähteistä tai silminnäkijäkuvauksista. (Adams 1989, 38 – 43; 101.) Ollessaan osin kokemuksen ulkopuolella ideologiaa ei voi todistaa oikeaksi tai vääräksi. Samalla ideologia on totta vain sitä kannattavalle ryhmälle eikä eri ideologioiden todellisuuskuvauksia voi Adamsin mielestä yhdistää (Adams 1989, 39).

Freedenin mukaan ideologia on omanlainen käsitteiden välityksellä jäsennetty ja koettu todellisuus ja sellaisena se organisoii tietoa, havaintoja, uskomuksia ja käsityksiä poliittisesta maailmasta. Käytetyt käsitteet ovat pääsääntöisesti kaikissa ideologioissa samoja, mutta niiden paikka ja merkitys kokonaisuudessa vaihtelee ideologian mukaan. Yhdelle ryhmälle tärkeä käsite saattaa olla toiselle ryhmälle merkitykseltään marginaalinen. (Freeden 1996, 78 – 79; 130; 551.)⁷⁰ Ideologisille todellisuuden kuvauksille on ollut tyypillistä nostaa jokin asia todellisuudessa ja ihmisessä muiden yläpuolelle. Natseille se on rotu, kommunisteille yhteiskuntaluokka, feministeille sukupuoli ja nationalisteille kansallisuus. (Adams 1989, 101 – 103.)⁷¹ Tässä mielessä ideologia todella vastaa historiallista totuutta, jonka olen määritellyt yhden asian kohoamiseksi poliittisessa elämässä muita tärkeämmäksi.

⁶⁸ Geertzin mielestä meidän tulisikin puhua tiedonsosiologian sijasta merkitysten sosiologiasta (Geertz 1973, 212).

⁶⁹ Ideologia on lähellä maailmankatsomusta, mutta ei silti täysin sama asia. Mannisen mielestä maailmankuva voi olla yksityinen, mutta ideologia ei (Manninen 1977, 23).

⁷⁰ Adamsin mielestä ideologioilla on kuitenkin oma sanastonsa, josta ne voi tunnistaa (Adams 1989, 39).

⁷¹ Freeden väittää, että ideologioilla ei ole mitään yhtä ydinkäsitettä vaan ydinkäsitteitä on monia eivätkä nekään välttämättä pysy samoina. Käsitteet voivat liikkua periferiasta ytimeen ja päinvastoin. Silti tietyt käsitteet ovat

Poliittinen ideologia on tavattu paikantaa ryhmiin. Freeden katsoo ideologioiden olevan ryhmäkäyttäytymisen manifestaatiota. Ideologioiden sisältöihin vaikuttavat myös filosofit, puolueet ja intressiryhmät. Ideologioiden keskeiset teokset ovatkin useimmiten intellektuellien käsialaa, mutta ryhmän jäsenet voivat tulkita pyhiä tekstejä myös omin päin uudelleen. Toisaalta ideologia voidaan myös määrätä ylhäältä päin monoliittiseksi. Ryhmän sisälle saattaa kehittyä kiista, mikäli filosofit ja ryhmän jäsenistö eivät liiku ajattelussaan samaan suuntaan. (Freeden 1996, 105 – 106; 123.) Gramscin mukaan ideologiat vaikuttavat massojen ajatteluun, mutta massat eivät omaksu ideologioita sellaisenaan ja kokonaisuudessaan vaan yksittäisinä ajatuksina ja muuntu-neemmassa muodossa. Massojen commonsense –ajattelu on hyvin sekavaa ja jäsen-tymätöntä ajattelua ja perustuu pitkälle vain aistihavaintoihin. (Gramsci 1971, 338; 419.)

Ideologiaan kuuluu myös ryhmän oman sosiaalisen ja historiallisen sijainnin määrittäminen. Hoppal katsoo, että uskomusjärjestelmä kertoo ihmisen paikan maailmassa ja hänen suhtautumistapansa vallitsevaan sosiaaliseen järjestykseen. Kaikkien tärkeim-mät kysymykset koskevat juuri maailmanrakennetta ja ihmisen paikkaa siinä. (Hoppal 2002; 55.) Yleisesti ottaen ryhmä liittää omat pyrkimyksensä osaksi jotain suurempaa tarinaa. Monien alistettujen ryhmien jäsenet näkevät oman taistelunsa edustavan koko ihmiskunnan asiaa. Samalla uskotaan, että oman ryhmä edustaa ihmisyyttä parhaim-millaan ja puhtaimmillaan. (Adams 1989, 143.) Hitlerkin väitti pohjoisen rodun ylivallan pelastavan länsimaisen sivilisaation tuholta ja nostavan sen aivan uusiin korkeuksiin (Hitler 1940). Ideologisille ryhmille on myös ominaista ajatella itsensä erilaisissa roo-leissa. Konservatiivit näkevät itsensä kansan orgaaneina, liberaalit ajan hengen ruu-miillistumana ja sosialistit luokan agentteina (Mannheim 1960; 118 – 130).

Vaikka ryhmillä on taipumus kehittää oma ideologiansa, niin ideologia ei ole mitenkään rajattu vain yhteen ryhmään vaan ideologioilla on kykyä levitä oman alueensa ulko-puolelle. Se saa kannattajia uusista ryhmistä tai toisten ryhmien jäsenet alkavat omak-sua sen ideoita ja käsityksiä. Ideologian menestyksen myötä sosiaalisen ryhmän hen-kinen johtajuus säilyy silloinkin kuin se ei ole konkreettisesti vallankahvassa. Tällöin esimerkiksi hallituksen puoluepoliittisen koostumuksen vaihtuessa itse hallituspoli-tiikka jatkuu entisenlaisena.

Varsin yleisen käsityksen mukaan ideologia on sumutus, jolla harvojen etu yritetään esittää kaikkien etuna tai puolueelliset näkemykset totuutena (esim. Hall 1992, 161; Giddens 1984, 26). Ideologia sanaa käytetäänkin usein kuvaamaan juuri poliittisen vastustajan naamioitua valtaintressiä samalla kun oman ryhmän ajattelu esitetään moisista itsekkäistä tarkoituseristä vapaana. Poliittisessa taistelussa yritetään kaivaa maata vastustajan jalkojen alta osoittamalla toiminnan piilotetut motiivit (Mannheim 1960, 34 – 36). Ideologialla tehdään vallantavoittelu sekä toimijoille että kohteille psy-kologisesti ja moraalisesti hyväksyttävämmäksi. Oman ryhmän halua valtaan pidetään oikeutettuna mutta muiden ryhmien ei. Tehokkaasti toimiessaan ideologia alentaa toi-sen osapuolen moraalialia ja sitä kautta sen toimintakykyä. (Morgenthau 1993, 100 – 102.)

Adams ei silti pidä ideologiaa sen sepitteellisyyden ja valtapyrkimysten vuoksi yksin negatiivisena ilmiönä vaan hän katsoo ideologioilla olevan myös positiivisia funktiota.

ideologialle muita olennaisempia kuten esimerkiksi tasa-arvo sosialismille tai vapaus liberalismille. (Freeden 1996, 78; 84.) Freeden valitettavasti jättää selittämättä, mikä tai mitkä tekijät ideologian sisäisen liikkuvuuden saavat aikaan.

Ideologiaa ja utopiaa tarvitaan, koska me emme pysty havainnoimaan maailmaa selaisenaan. Todellisuuden ymmärtämiseen tarvitaan käsitteitä ja merkityksiä. Meillä ei olisi mitään eettistä suhdetta maailmaan, jos emme arvostele sitä ja emmekä taas voi arvostella maailmaa, mikäli meillä ei ole käsitystä siitä, miten asioiden tulisi olla. Ideologisesta näkemyksestä tulee se viimekätinen mitta, jolla asioita arvioidaan. Ideologioiden moraalinen voima on sellaisissa käsitteissä kuten demokratia, vieraantuminen, kehitys, vapaus tai rotu. (Adams 1989; 39; 139; 143; Harre 1979, 256.) Geertzin mukaan tiede ja ideologia eroavat toisistaan juuri tavoissa kuvata sosiaalisia ilmiöitä. Tiede esiintyy välinpitämättömänä sosiaalista elämää kohtaan, kun taas ideologioissa ilmaistaan jokin asenne asiantiloja kohtaan. Ideologioissa pyritään saamaan toimintaa aikaan. Ideologian yhdeksi tehtäväksi onkin nähty nimenomaan motivointi. (Geertz 1973, 230 – 231; Manninen 1977, 23.)⁷² Poliittinen toiminta ymmärretään ideologioissa välineenä nykyisestä yhteiskunnallisesta tilanteesta kohti ideaalia, siirtymänä moraalisesti riittämättömästä maailmasta täydellisempään (Adams 1989, 104).

Utopia taas toimii kriteerinä vallitsevien olosuhteiden arvioinnille. Gramscin mielestä utopioiden merkitys onkin juuri niiden kriittisessä potentiaalissa (Gramsci 1971, 195). Utopia voi ymmärtää paikkana, jota ei ole olemassa vielä nykyisessä maailmassa mutta kylläkin mahdollisesti tulevassa maailmassa.⁷³ Utooppinen ajattelu on historiallisen kehityksen olemassaolon mahdollistama ajatus. Teollinen vallankumous sai 1800-luvun aikana ihmiset uskomaan, että utopia ei ole välttämättä kaukana tulevaisuudessa, vaan se on kehityksen sisässä oleva mahdollisuus. Teollisen ajan utopioissa ei tarvinnut olla välttämättä edes valmiita piirustuksia hyvästä yhteiskunnasta. Tarvittiin vain tieteellinen analyysi uudesta yhteiskunnasta, jonka tiede ja teollisuus tulisivat aikanaan luomaan. Utooppinen ajattelu on leimallisen länsimainen traditio, vastaavaa ei ole muualla. (Kumar 2005, 21 – 27.)⁷⁴

Ideologioita ja utopioita onkin mahdollista lähestyä tarinoina, suurina kertomuksina. Tarina on eräänlainen oma mikrokosmoksensa. Se sisältää näkemyksiä kausaliteetista, sosiaalisen elämän säännönmukaisuuksista sekä yhteyksistä ihmisen, yhteiskunnan, luonnon ja korkeimpien voimien välillä. Tarina myös erottelee tärkeät asiat vähemmän tärkeistä. Tarinassa ei koskaan haluta tietää kaikkea. Keskeiset arvot taas demonstroivat itseään tarinan henkilöiden kokemissa kohtaloissa (esimerkiksi kuinka ahkeruus palkitaan). Tarinan rakentaminen riippuu kertojan maailmankuvasta ja tarinan tulkinta antaa mahdollisuuden ymmärtää kertojan maailmaa. (Buker 1987, 3–6.)

⁷² Matti Wiberg pitää puolestaan käsitysten erilaisuutta motivaation lähteenä poliittiselle osallistumiselle, sillä ilman erimielisyyttä ei olisi mitään tarvetta politiikalle (Wiberg 2007, 183).

⁷³ Mannheim erottelee arkipäivän politiikassa ideologian ja utopian siten, että ideologia on aina alistetun ryhmän hallitsevan ryhmän filosofialle antama nimi, kun taas utopia on hallitsevan ryhmän nimitys alistetun ryhmän filosofialle (Mannheim 1960, 36). Koska ideologia on valtaa pitävien väline, se pyrkii muutokseen olemassa olevien rakenteiden sisällä. Utopia taas ei mahdu nykyisen järjestyksen sisään. Utopia nousee silti sellaisesta, joka on jo olemassa sen hetkessä todellisuudessa. (Mannheim 1960, 174 – 182.) Mannheim tosin epäilee, että nykyaikana näkökulmien puolueellisuuden paljastaminen tuhoaa utopiat. Historialla ei ole enää päämäärää vaan epookkien sijaan etsitään ikuisesti päteviä yleistyksiä ja tyyppejä, jolloin todellisuudesta tulee vain tietynlainen kombinaatio näitä yleisiä tyyppejä. Skeptinen asenne utopioita kohtaan korreloi porvariston valta-aseman kanssa, jonka tulevaisuudesta (yksilönvapaus) on tullut sen nykyisyys. Mentaliteetti oli tyypillinen erityisesti Yhdysvalloille, jossa sosiaaliset ja sosiologisetkin kysymykset on nähty vain teknisesti ratkaistavina ongelmina. (Mannheim 1960, 227 – 229.)

⁷⁴ Nozick esittää kolme utopian muotoa. Imperialistisessa muodossa vastahakoisetkin ihmiset pakotetaan elämään yhdessä utopiassa, missionäärisessä muodossa heidät taivutellaan siihen ja eksistentialisessa utopianmuodossa pelkästään toivotaan, että oman utopian kaltainen yhteiskunta olisi olemassa. (Nozick 1974, 298 – 319.)

Tarina onkin erityisen sopiva poliittiseen koulutukseen, sillä se sitoo yhteen kolme elementtiä: ideologian, toiminnan ja kokemuksen. Tarina auttaa kuulijaa omaksumaan ainakin osittain uuden perspektiivin. Tarina kutsuu kuulijan arvioimaan ongelmia omassa yhteiskunnassamme luoden samalla mahdollisuuksia poliittiselle toiminnalle. (Buker 1987, 16 – 17.)

Ideologisille tarinoille on tyypillistä, että niissä on alku, keskikohta ja loppu eli juoni. Ideologia ei tyydykään tulkitsemaan pelkästään nykyisyyttä vaan sen täytyy selittää myös menneisyys. Tuloksena on ideologinen menneisyys, kuvaelma siitä, mikä on tehty oikein ja mikä väärin. Menneisyys on tarinassa ikään kuin nykyhetken johdanto, jolloin tapahtunut ymmärretään nykyhetken ongelmien ja käsitysten termein. Päämäärän saapuminen on tarinan onnellinen loppu. Näin menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus yhdistyvät yhdeksi suureksi myyttiseksi kertomukseksi. (Adams 1989, 104 – 106.)

Ideologioiden ja utopioiden esittäminen narratiivisessa muodossa tekee helpommaksi niiden ymmärtämisen ja siirtämisen ihmiseltä, ryhmältä ja sukupolvelta toiselle. Tarina itsessään on pelkistys maailmasta. Jos maailma on kovin monimutkainen ja epäselvä, toimijan käy vaikeaksi hahmottaa paikkaansa siinä. Poliittisessa propagandassa identiteetit, roolit ja asemat hiotaan mahdollisimman selkeiksi, jolloin maailmasta tulee mustavalkoinen.

Kansakuntakin tarvitsee tarinan tehdäkseen oman olemassaolonsa ja toimintansa oikeutetuksi (esim. Keränen 1998). Arkipäivässä yhteiskunta rajoittaa ihmisten elämää ja kriisitilanteissa ihmisiltä saatetaan vaatia äärimmäisiä uhrauksia. Uhrautuminen hyväksytään paremmin, mikäli se koetaan mielekkäänä ja ylevänä. Menneisyyden tarinat, etenkin sankarit tarinat, voivat toimia innoittavina esimerkkeinä. Sodassa kaatuneiden kutsuminen sankarivainajiksi on yksi sankarimyytin ilmentymä. Tarina tai myytti sitoo ihmiset, sukupolvet ja elämän eri osa-alueet yhdeksi kokonaisuudeksi.

Historia on myös oma tarinansa, pelkistyksensä, joka kirjoitetaan aikakauden vaihtuessa uudelleen eri perspektiivistä. Aikakausilla onkin oma historiakuvansa (Mannheim 2007, 104). Poliittiset ryhmät kokevat myös historian eri tavalla johtuen jo siitä, että ne käyttävät eri kategorioita sen jaksottamiseen. Konservatiiveille historia näyttäytyy episodeina, jolloin jokin menneisyyden tapahtuma kuten esimerkiksi perustuslain säätäminen luo perustan aikakaudelle. Aikakausi voi alkaa myös katastrofista. Sosialisteille olennainen käsite on vallankumous, joka ei ole vielä tapahtunut, mutta joka tulee tapahtumaan. Liberaalit taas tyypillisesti katselevat historiaa evoluution kontekstissa. Evoluutioissa olennaista on kehityksessä esiintyvä säännönmukaisuus. (Gellner 1964, 3 – 9.)

Gramscin mukaan kysymys historiasta on yhtä kuin kysymys siitä, mikä ihmiselle on mahdollista. Tämä siksi, että ihminen on jatkuvassa tulemisen prosessissa, Gramscille itselleen ihminen on suhteidensa tulos. Hän on tietoisessa suhteessa luontoon yhdessä toisten ihmisten kanssa työn ja teknologian kautta. Suhteiden muuttuessa ihmisenkin muuttuu. Suhteiden kautta ymmärretty ihmisyyys kumoaa ajatuksen yhdestä universaalista ihmisestä. Kysymys ihmisluonnosta on siten viime kädessä yhteiskunnallinen tai jopa poliittinen. (Gramsci 1971, 348 – 355.) Ihmiskunnan tai kansakunnan historia on siten suhteiden historiaa. Erilaiset historiankäsitykset olisivat kokemuksiin tai ennustuksiin perustuvia teorioita siitä, millaiset suhteet ovat mahdollisia, luontevia, toivottavia tai edullisia ja millaiset eivät. Historiallinen totuus olisi Gramscin ajatusta

soveltaen olosuhteiden tulkinnalla perusteltu vaatimus saattaa suhteet tiettyyn muotoon Suomen valtiossa. Erilaiset narratiivit saattavat auttaa perustelemaan vaatimusta.

Selvää on, että historia ja ihminen ovat syvästi poliittisia käsitteitä ja historialliset tarinat ovat tarinoita ihmisestä ja ihmisryhmistä. Ihminen ja historia voidaan kirjoittaa aina uudelleen. Samoin mikä tahansa jo kirjoitettu versio on kyseenalaistettavissa tai herätettävissä henkiin. Uusi vallanpitäjä tuo mukanaan uuden tarinan historiasta ja ihmisestä ja muiden on otettava siihen kantaa.

2.4.3. 1900-luvun tärkeimmät poliittiset ideologiat Suomessa

Yleisteoreettisen pohdinnan jälkeen on syytä tarkastella, mitä eri ideologiat ovat konkreettisesti ihmisestä, historiasta ja yhteiskunnasta väittäneet. Ideologioista ei ole järkevää edes yrittää sanoa kaikkea vaan ainoastaan se, mikä on tutkimuskysymyksen kannalta relevanttia. Olen määritellyt vallan tämän työn osalta kyvyksi vaikuttaa Suomen valtion toimintaan. Peruskysymys on silloin, millä tavalla ideologiat vaikuttaisivat Suomen valtion toimintaan, mikäli niillä olisi kaikki siihen tarvittava valta. Lähden siitä, että ideologiat pyrkivät toiminnallaan viemään suomalaista yhteiskuntaa lähemmäksi omaa hyvän yhteiskunnan käsitystään.

Selvää on, että ratkaisuni on puhtaasti teoreettinen ja spekulatiivinen. Mikään yksittäinen poliittinen ryhmä ei ole Suomessa noussut tähän mennessä sellaiseen asemaan, että se olisi kyennyt määräämään yhteiskunnan kehityksestä yksinään. On toki mahdollista viitata toisiin maihin, esimerkiksi Neuvostoliittoon ja Saksaan, joissa harjoitettiin aatteellista diktatuuria 1900-luvun aikana ja käyttää niitä esimerkkeinä. Kommunismi ja fasismi olisivat kuitenkin saattaneet saada hieman erilaisia muotoja Suomessa.

Ideologisia pyrkimyksiä vastassa on myös aika, historiallinen tilanne, jonka ei välttämättä anna mahdollisuutta toteuttaa kaikkea, mitä ideologioissa tavoitellaan. Yhteiskunnan taloudellinen kehitystaso tai kansantalouden tilanne esimerkiksi vaikuttaa siihen, millaisia sosiaalisia ohjelmia on reaalisesti mahdollista viedä läpi.

On siten eri asia luonnostella poliittisia ohjelmia 1800-luvun maatalous- ja sääty-yhteiskunnassa kuin 2000-luvun alussa globalisaation ja EU:n aikana. Emme voi tietää tulevaisuuden olosuhteita, jolloin emme myöskään voi tietää, mihin suuntaan ideologiat jatkossa kehittyvät. Toisaalta poliittisten toimijoiden ei ole pakko olla olosuhteisiin sopeutujia. Toimija voi yrittää muuttaa olosuhteita tai protestoida niitä vastaan. Vaikka jotenkin onnistuisimmekin saamaan selville tulevat olosuhteet, niin poliittiset ryhmät eivät välttämättä reagoi omalla kaavamaisella tavallaan olosuhteisiin ja niiden muutoksiin.

Tiedämme myös, että ideologioiden sisällä on erilaisia suuntauksia ja jokin niistä pääsee jollakin aikakaudella vaikuttamaan enemmän kuin muut. Henkilöilläkin on merkitystä puolueissa. Jokin vahva hahmo saattaa vaikuttaa puolueen ideologian sisällön muotoiluun omana aikanaan huomattavasti. Toisten ideologioiden menestys vaikuttaa

myös. Ideologiset ryhmät voivat napata käsitteitä ja teemoja toisiltaan. Freedenin mukaan ideologioiden väliset rajat ovatkin liukuvat (Freeden 1996, 24).⁷⁵

Ajassa muuttuvaksi tekijäksi on luettava myös ryhmän ja ideologian välinen suhde. Ideologia ja sosiaalinen ryhmä eivät ole yksi ja sama asia. Sosiaalinen ryhmä voi etäännyä aatteellisista lähtökohdistaan tai vaihtaa kokonaan uuteen ideologiaan. Yhtä lailla ideologia voi löytää kodin uudesta sosiaalisesta ryhmästä. Tästä huolimatta katsen, että ideologian historiaa ja alkuperäisiä merkityksiä on vaikea pyyhkiä kokonaan pois. Luotan siihen, ettei musta ei muutu ajan kuluessakaan valkoiseksi. Ideologioissa on ja täytyy olla tietynasteista pysyvyyttä. Esitykseni on silti kapea-alainen, sillä se pitää sisällään vain sen, mitä 1900-luvun aikana tapahtui.

Lähden siitä, että ideologioiden hyvät yhteiskunnat ovat kenties fasismia lukuun ottamatta pohjimmiltaan samankaltaisia: elämä yhteiskunnassa on harmonista ja hyvinvointi kasvaa. Ideologiat eroavat toisistaan siinä, millaisten järjestelyjen kautta tällainen onnena on saatu aikaan. Historiallisen totuuden tyyliin etsin ideologioista jotain sellaista viisasten kiveä, joka tekee hyvän ja onnellisen yhteiskunnan mahdolliseksi. Viisasten kivi on mytologiassa taikaväline, joka muuttaa romunkin kullaksi.

Rankkoina yksinkertaistuksina yhden asian nostaminen muiden yläpuolelle herättää todennäköisesti vastustusta: kommunistit suosivat sitä, vihreät tätä. Freeden esimerkiksi väittää, että ideologian ytimessä ei ole vain yhtä käsitettä vaan joukko niitä ja koska käsitteiden järjestys vaihtelee, ydinkäsite ei ole muuttumaton (Freeden 1996, 82 – 84). En etsi ideologian keskeistä arvoa tai käsitettä kuten vapaus tai tasa-arvo, koska ne eivät sellaisinaan sano yhtään mitään. Viisasten kivi ei ole ihanne vaan se on väline, joka toteuttaa ihanteen. Jos ihanne on tasa-arvo, niin jokin viisasten kiven kaltainen asia tekee yhteiskunnasta tasa-arvoisen. Silti hyvässä yhteiskunnassa on muutakin kuin tasa-arvo. Siellä on vapaus, tehokkuus, oikeudenmukaisuus, yhteenkuuluvuus, turvallisuus ja niin edelleen.

Kutsun tätä hyvän yhteiskunnan toteuttajaa paremman termin puuttuessa ideologiseksi menestysreseptiksi. Menestysreseptiä käyttämällä yhteiskunta kehittyy ja kuokoistaa sekä ratkaisee suurimmat ongelmansa. Menestysreseptiä määrittellessäni yritän löytää ideologioista ne uskomukset, jotka koskevat historiaa, ihmisluontoa sekä politiikan, talouden ja kulttuurin keskinäisiä suhteita. Uskon että ideologisen maailmankuvan keskeisimmät uskomukset löytyvät niiden joukosta.⁷⁶

Yhden ideologian ryhmän menestysresepti ei ole välttämättä muillekaan ryhmille vieras – pidetäänhän esimerkiksi markkinataloutta useissa ryhmässä parhaana organisoita kansakunnan taloudellinen elämä. Silti yhden ideologisen ryhmän suhde markkinatalouteen on erityinen. Se on sille enemmän kuin pelkkä talousjärjestelmä. Muut ryhmät voivat halutessaan ottaa kannatuksensa markkinataloudelta pois ilman että niiden aatteellinen perusta mitenkään olennaisesti vaurioituu, mutta tämä yksi ryhmä ei voi.

Pelkistyksissä on toki suuret riskinsä, jos tutkijan suorittamat kiteytykset eivät ole paikansapitviä, mikä tietenkin on omalla kohdallanikin vaarana. Silti toinen ääripääkään

⁷⁵ Gramsci selittää ryhmien sisäisiä ristiriitoja sillä, että ryhmien sisältä löytyy aina näkemyksiä, joka ovat peräisin jostain toisesta maailmanselityksestä (Gramsci 1971, 327).

⁷⁶ Freeden katsoo, että ideologiaan kuuluu muun muassa käsitys ihmisluonnosta, yhteiskuntarakenteesta, oikeidenmukaisuudesta, vapaudesta auktoriteeteista (Freeden 1996, 76).

ei ole ongelmaton. Ideologiat eivät ole monoliittisia, mutta sateenkaaren värejä ihas-
tellessa saattaa helposti ajautua siihen, ettei ideologioiden välille enää synnykään
eroja. Tällöin käy vaikeaksi selittää, miksi ideologiat ovat historian aikana herättäneet
niin voimakkaita tunteita. Miksi äärioikeistosta ollaan juuri nyt huolissaan, jos fasismi
kerran on melkein sama kuin liberalismi tai sosialidemokratia?

Jokaista Suomessa 1900-luvun aikana vaikuttanutta poliittista ideologiaa ei ole mah-
dollista tai edes syytä tässä käsitellä. Oman näkemykseni perustella tärkeimpiä Suo-
messä 1900-luvun aikana vaikuttaneita ideologioita ovat olleet kommunismi, sosiaali-
demokratia, vihreä aate, agrarismi/maaseutuaate, klassinen liberalismi (talouslibera-
lismi), moderni liberalismi (poliittinen liberalismi), uusliberalismi, konservatismi ja fa-
sismi. Pääideologioilla on ollut omat alasuuntauksensa, mutta en mene niihin tässä
yhteydessä.

Listaus vaatii muutaman rivin perustelun. Omassa listassani on yhdeksän ideolo-
giaa, kun taas esimerkiksi Freedonillä (1996) ideologiat muodostavat vain kolme per-
hettä: konservatiivisen, liberaalin ja sosialistisen perheen. Olen erottanut sosialistisen
tradition sisällä sosialidemokratian ja kommunismin toisistaan, koska jakolinja refor-
mistisen ja vallankumouksellisen vasemmiston välillä oli Suomessa olemassa ja ajoit-
tain myös erittäin syvä. Liberalismin olen jakanut kolmeen osaan, koska klassisen ja
modernin liberalismin välillä löytyy eroja esimerkiksi suhteessa valtioon ja tasa-ar-
voon.⁷⁷ Uusliberalismi liberaaliperheen uutena tulokkaana ansaitsee oman lukunsa,
koska sen määrittely on osoittautunut vaikeaksi ja termistä uusliberaali on myös tullut
jossain määrin myös leimaava. Konservatismin olen pitänyt kokonaisena, mutta maa-
seutuaate ja fasismi olisivat kenties jonkun mielestä pitäneet sisällyttää konservatis-
min sisään. Ne on esitelty itsenäisinä aatteina, koska maaseudun etua on ajettu sekä
oikeistolaisin että vasemmistolaisin keinoin. Fasismi taas on ollut vallankumoukselli-
nen aate, joka pyrki syrjäyttämään perinteiset hallitsijaryhmät.

Ideologioiden merkittävyyden perustelemisen kannalta saattaa olla ongelmallista, että
muutamat listassa olevat ideologiat ovat vaikuttaneet vain vähän aikaa. Vihreys ja
uusliberalismi ovat 1970-luvun lapsia ja fasismi sai Suomessa toimia vapaasti julki-
suudessa vain maailmansotien välisenä aikana, joskin 1990-luvun alussa kylmän so-
dan aikana kiellettyjä äärioikeistolaisia järjestöjä perustettiin jälleen uudelleen.⁷⁸ Mai-
nitun kolmen intellektuellinen merkitys on kuitenkin ollut kannattajien lukumäärää suu-
rempi.⁷⁹

⁷⁷ Bellamyn mukaan liberaaleja onkin monenlaisia vapaan markkinatalouden apostoleista hyvinvointivaltion puo-
lustajiin (Bellamy 1999, 25). Harisalo ja Miettinen jakavat liberaalit klassisiin ja mannermaisiiin. Klassinen tradi-
tio on kotoisin Skotlannista. Se luottaa enemmän markkinoiden rationaalisuuteen ja spontaanin työnjaon prosess-
iin kuin ihmisten järkevyyteen. Klassikot eivät usko ylhäältä annettuihin arvoihin vaan moraali ja arvot ovat
ihmisten valintojen ennakoimattomia seurauksia. Mannermaisessa liberalismissa, jonka kirjoittajat paikantavat
ranskalaiseen valistukseen, yksilön olemassaolo tunnustetaan, mutta hän on ennen kaikkea kollektiivin osa. Yk-
silön tulee siksi toimia yhdessä muiden kanssa osansa parantamiseksi. Mannermainen liberalismi uskoo politiik-
kaan yhteiskunnan kehittäjänä ja hän sallii valtion tasoittaa ihmisten välisiä olosuhteita. Vapaus on oikeutta osal-
listua poliittiseen prosessiin ja nauttia sen tuloksista. Mannermainen liberaali luottaa myös aateveljeään enemmän
ihmisen älyyn ja moraaliin. (Harisalo & Miettinen 1997, 28 – 31.)

⁷⁸ IKL:ää yritettiin kylläkin kieltää 1930-luvun lopulla.

⁷⁹ Fasismi vaikutti Suomessa esimerkiksi AKS:ssä. Alapuron mukaan se oli vuosina 1933 – 1939 luokiteltavissa
fasistiseksi järjestöksi (Alapuro 1973, 140). AKS:ään kuului opiskelijoiden lisäksi myös paljon pappeja ja upsee-
reja.

Kaikilla ideologioilla ei ole ollut omaa puoluetta. Uusliberalismin kannattajia löytää useimmin oikeistopuolueista, mutta sillä ei ole ollut nimeään kantavaa puoluetta. Moderni ja klassinen liberalismi ovat vaikuttaneet liberaalia ajattelua suosivien puolueiden sisällä, mutta 1900-luvun aikana liberaalit eivät ole Suomessa ryhmittyneet puolueiksi mainitun jaon pohjalta. Kristillisellä suuntauksella ja populismilla on ollut oma puolueensa, mutta luen kristillisyyden konservatismin variantiksi. Populismia taas pidän politiikan tyylinä enkä itsenäisenä ideologina. Joka tapauksessa puolueita on Suomessa ollut huomattavasti enemmän kuin ideologioita, joten puolueita ovat synnyttäneet muutkin kysymykset kuten esimerkiksi kieli, ulkopolitiikka ja henkilöstiriidat.

Ideologioiden esittämisyjärjestys ei noudattele mitään erityistä logiikkaa. Jonkinlainen punaisen langan tapainen on, että valistuksesta ja Ranskan vallankumouksesta ammentavat ideologiat esitellään ensin ja modernin aikakauden kriitikot ja epäilijät tulevat sitten.

Aloitin kuitenkin ideologioiden esittelyn nationalismista. Nationalismia eivät kenties kaikki pidä ideologiana, mutta mielestäni on perusteltua määritellä se sellaiseksi.⁸⁰ Se on Suomessa ollut alusta alkaen kansallisvaltiollisen politiikan yläideologia. Hyvän yhteiskunnan visiot ovat olleet visioita suomalaisesta yhteiskunnasta.

En etsi nationalismista muista ideologioista poiketen menestysreseptiä. Nationalismiin riittää tunne kuulumisesta johonkin kansakunnaksi identifioituvaan joukkoon. Kansakunnan etua voidaan pitää sen keskeisenä poliittisena periaatteena, mutta kansakunnan etu ei käytännön tasolla sano vielä mitään. Emme voi isänmaallisten tunteiden avulla päätellä, onko Suomen etu rakentaa lisää ydinvoimaloita vai ei tai millainen verotus maalla pitäisi olla. Ollessaan emotionaalisesti voimakas ideologia, nationalismi on samanaikaisesti älyllisesti tyhjä ideologia. Lähestyn nationalismia pitkälle *tabula rasana*, tyhjänä tauluna, jota poliittiset ideologiat ideoillaan täyttävät. Silti nationalismin taulu ei ole täysin tyhjä, sillä kansallisessa perimässä ja nationalistisessa mentaliteetissa on asioita, joita ideologioiden tulee ottaa huomioon. Yksi sellainen tekijä on ilman muuta kansallinen identiteetti.

Nationalismi

Poliittinen tilaus nationalismille syntyy pohjimmiltaan valtion olemassaolosta. Kansakuntien synnyssä ja kehityksessä on havaittavissa useita taustatekijöitä: valtio, kulttuuri, koulutus, demokratisoituminen ja teollisen yhteiskunnan synty, mutta valtion synty oli niistä tärkein⁸¹. Giddensin mukaan valtion hallinto- ja virkamieskoneisto ei vain voinut tehdä päätöksiä jollakin alueella. Se tarvitsi siihen jonkinlaisen yhteen koaavan käsitteen. (Giddens 1985, 219, myös O'Kelly 2003, 57.)

⁸⁰ Esimerkiksi Greenfeld pitää sitä ideologiana, mutta Giddensille se ei ole kokonaisuudessaan ideologia. Hän liittää nationalismiin ideologiset luonteenpiirteet luokkadominanssiin (Greenfeld 1992,7; Giddens 1985, 212; 217.) Billigille nationalismi on teoria – teoria kansakunnista ja tapa elää kansakuntien maailmassa. Kansallinen identiteetti on siksi enemmän kuin itsensä määrittely. Se on elämänmuoto. (Billig 1995,60; 62; 65.)

⁸¹ Hobsbawm liittää joukkoon myös markkinatalouden kehityksen. Kansojen varallisuus -teoksen kirjoittanut Smith oli tietyllä tavalla ensimmäisiä kansakunta-sanan käyttäjiä. Tosin kansakunta oli hänellä vasta territorio. (Hobsbawm 1994, 34 – 38.)

Teollisella ajalla valtiosta tuli itsestäänselvyys ja alettiin kokea tragediana, mikäli valtio ja kansa olivat erillään toisistaan. Koulutuksen laajentaminen kavensi eliitin ja massojen maailmojen eroa. Se toi mukanaan lojaalisuuden kulttuurille monarkkien sijasta. Yhdistäväksi tekijäksi tuli näin kulttuurinen yksikkö. (Gellner 1983, 35 – 36; 55 – 57.) Hobsbawm näkee, että valtion ja hallitsevien luokkien täytyi ryhtyä kilpailuun rahvaan lojaalisuudesta tilanteessa, jossa tarjolla oli jo paljon muitakin identifioitumisen kohteita kuin valtio. Eräissä maissa itsenäisyyden kannattajat saatiin tehokkaammin liikkeelle yhdistämällä kansalliset ja sosiaaliset vaatimukset toisiinsa, jolloin sosialistisista puolueista tuli kansallisen liikkeen kantavia voimia. Puhdas nationalismi vailla sosiaalista ulottuvuutta tapasikin vedota vain alempaan keskiluokkaan. (Hobsbawm 1994, 95 – 97; 138.)

Deutsch tulkitsee nationalismin syntyhistoriaa siten, että nationalismi oli vastaus modernisaation ja urbanisaation synnyttämään identiteettiongelmahan. Maalaisyhteisöissä kysymys ei ollut samalla tavalla aktueli, koska kaikki tunsivat toisensa. Kaupungissa taas asututtiin muukalaisten keskellä ja elämä politisoitui voimakkaammin. Epävarmuus ja politiikka ajoivat ihmisiä ryhmiin, joiden yhteiseksi nimittäjäksi tuli nationalismi tai jokin muu poliittinen ideologia. (Deutsch 1979, 24 – 25.) Greenfeld näkee myös, että nationalistisen idean omaksuivat ensimmäisenä omaan asemaansa ja yhteiskunnalliseen identiteettiinsä tyytymättömät ryhmät. Tyytymättömien ryhmän koostumus vaihteli maasta toiseen. (Greenfeld 1992, 15.)⁸²

Nationalismi on Ernst Gellnerin määritelmän mukaan periaate, jonka mukaan valtion ja kansakunnan rajojen pitää olla yhtäläiset. Nationalistinen sentimentti on tämän periaatteen loukkaamisesta koettua ärtymystä tai sen täyttymisestä saatua tyydytyksen tunnetta. Muutama ulkomaalainen ei merkitse vielä periaatteen loukkausta, mutta isompi joukko mahdollisesti jo kyllä. Silti on epäselvää, kuinka paljon ulkomaalaisia tarvitaan nationalistisen periaatteen loukkaamiseen. (Gellner 1983, 1 – 3.)⁸³

Hobsbawm yhtyy Gellnerin nationalismin määritelmään, vaikka katsookin, ettei mitään yhtä muiden ylitse nousevaa kriteeriä – etnisyys, kieli, uskonto tai muu vastaava – ei ole kansakunnan muodostamiselle. Nationalismia ei voi typistää yhteen lähteeseen. Loppujen lopuksi minkä tahansa periaatteen nojalla itseään kansakuntana pitävä riittävän suuri kansanjoukko tulee kohdelluksi sellaisena. (Hobsbawm 1994, 13 – 17; 29.) Greenfeldin mukaan ainoa idea, jota ilman nationalismi ei voi tulla toimeen, on kansakunnan idea itsessään (Greenfeld 1992, 3). Kohnin mielestä nationalismissa olennaista on suvereenin valtion idea. Kansallismielisesti ajatteleva ja tunteva ryhmä etsii ilmausta sille, mitä se pitää korkeimpana sosiaalisen organisaation muotona ja se on suvereeni valtio. (Kohn 2005, 18, 20.)

Nationalististen sentimenttien luonnollisuutta ja historiallisten muistikuvien autenttisuutta on tavattu tiedepiireissä tavan takaa myös epäillä. Kansallistunteen nousu 1800-luvun alkupuolella on heidän mukaansa enemmänkin uuden kulttuurisen ja po-

⁸² Nationalismi on Plamenatzin mielestä kulttuurisesti heikommassa asemassa olevien reaktiota. Reagoinnin takana hän näkee kansainvälisen kilpailun, johon kaikkien kansalaisten täytyy osallistua. (Plamenatz 1973, 27).

⁸³ Plamenatz tulkitsee nationalismin haluksi suojella tai edistää kansalaisten kansallista tai kulttuurista identiteettiä. Tämä tapahtuu etenkin silloin kuin se on uhattu tai siellä, missä sitä ei ole riittävästi tai ei vielä ollenkaan. Nationalismi vetoaa etenkin ihmisiin, jotka tuntevat olevansa muita heikommassa asemassa. (Plamenatz 1973, 24 – 27.)

liittisen käsitteen synnyn seuraus kuin tarinoiden mukainen romanttinen unesta herääminen.⁸⁴ Idea kansakunnasta kuviteltuna yhteisönä on peräisin Benedict Anderssonilta, jonka mukaan kaikki sellaiset yhteisöt, jotka eivät perustu päivittäiseen kasvatukseen vuorovaikutukseen, täytyy kuvitella. Kansakunnan kuvittelussa tärkeitä olivat esimerkiksi sanomalehdet, kartat, väestölaskennat ja museot. Kuvittelu ei kuitenkaan tee kansakunnista vähemmän todellisia. (Andersson 1983.)

Kansakunnat haluavat kuvitella itsensä ainutlaatuisiksi. Nationalismit ovatkin tietoisia eroistaan suhteessa toisiin vastaavanlaisiin. Nationalismit rakennetaan suhteessa muihin nationalismeihin. (Giddens 1985, 116; Kramer 2011, 5.) Kansakuntien ainutlaatuisuus perustuu joihinkin määrättyihin ominaisuuksiin ja luonteenpiirteisiin, joiden perusteella ne siis eroavat muista (Greenfeld 1992, 8). Ainutlaatuisuus tarkoittaa taas sitä, että vain määrätty ihmiset voivat kuulua kansakuntaan. Perusteet, joilla ne sulkevat toisia pois, viestivät siitä, mikä kullekin nationalismille on tärkeää.

Nationalismi tunnetaan lähtökohtaisesti egoistisena oppina, mutta Gellnerin mielestä nationalismia voidaan harjoittaa myös universaalina eettisenä henkenä. Eettiset nationalistit suosivat kaikkia nationalismeja eivätkä pelkästään omaansa. Nationalismin valtavirta onkin ollut egoistista. Maailmassa on ollut samanaikaisesti paljon potentiaalisia valtioita eikä kaikki nationalismi ole voinut tyydyttyä tässä maailmassa. (Gellner 1983, 2.)

Olemassaolonsa aikana nationalismi on käynyt läpi useita kehitysvaiheita. Se on ollut välillä demokraattista, vallankumouksellista, imperialistista, antikolonialistista ja fasisista. (Hakovirta 2012, 80 – 81.) Nationalismin ja demokratian välinen yhteys on ollut läheinen. Demokratia on ollut monella tavalla sidoksissa kansallisvaltion ja sen suvereeniin kansaan. Greenfeldin mukaan nationalismi syntyi demokratiana, koska demokratia syntyy tunteena kansalaisuudesta (Greenfeld 1992, 10). Modernin aikakauden alkuun saakka kansakunta oli samaistettu monarkkiin, mutta Ranskan kumouksen myötä kansasta tuli uusi suvereeni. Nationalismi merkitsi kansan arvon korottamista. (Greenfeld 1992, 10; O'Kelly 2003, 54.) Tämä saattaa selittää pitkälle sen, miksi populismi on niin usein nationalistista.

Ranskan kumouksen jälkivaikutuksena kehittyi kaksi tapaa ajatella kansakunnasta: porvarillinen, jossa valtio kuului kaikille valtion syntyneille ja romanttinen, jossa valtio kuului kansalle, joka välttämättä ei kokonaisuudessaan asunut valtion alueella (O'Kelly 2003, 54). Greenfeld jakaakin nationalismit individualistisliberaaliin ja kollektivistisautoritääriseen tyyppiin. Ensimmäisessä kansalaiset ovat suvereenia ja valtio on heidän suvereenisuutensa ilmaus. Jälkimmäisessä valtio on suvereeni ja kansakunta heijasteli kollektiivista yhdessäoloa. Suvereenilla valtiolla oli yksi tahto ja tahtoa tulkitsemassa jokin erityinen ryhmä. Kollektiiviset nationalismit perustavat yhtenäisyytensä etnisyyteen huomattavasti herkemmin kuin liberaalit. (Greenfeld 1992, 11.)

Kohn puolestaan painottaa läntisten ja itäisten nationalismien erilaisuutta. Ne eroavat jo historialliselta taustaltaan toisistaan. Lännessä nationalismi kytkeytyi haluun luoda

⁸⁴ Hakovirta arvioi nationalismin juurien olevan vanhoissa kaupunki- ja kyläyhteisöissä sekä niissä symboleissa, joiden kautta yhteisöjen jäsenet kiinnittyivät yhteisöihinsä. Modernin nationalismin idut löytyvät Italian kaupunkivaltioiden vapautumispyrkimyksistä kirkon vallan alta. Keskiajalla pidettiin yllä kuitenkin vielä käsitystä kristittyjen yhteydestä. Feodalismin aikakaudellakin ajatus kansakunnasta poliittisen lojaalisuuden kohteena oli outo. (Hakovirta 2008, 78 – 81.) Vasta 1700-luvun lopulla voidaan toden teolla katsoa modernin nationalismin syntyneen (Plamenatz 1973, 23).

uusi valtio sen hetkiseen todellisuuteen. Nationalismia pohjustavat ideat tulivat kristinuskosta, valistuksen rationaalisuudesta, ihmiskunnan yhteenkuuluvaisuudesta ja yksilön arvosta. Itäiset nationalismit kehittyivät läntisiä myöhemmin olemassa olevien valtiomuodostelmien keskelle takapajuisempiin olosuhteisiin. Nationalismi nousi siellä protestina olemassa olevaa järjestystä vastaan ja nationalismi perustui poliittisten instituutioiden sijasta kulttuurille ja etnisyydelle. Kansallinen kulttuuri täytettiin menneisyyden myyteillä ja tulevaisuuden unelmilla. (Kohn 1945, 329 – 331.)⁸⁵

Itäisiä nationalismeja on tavattu pitää länsimaisia nationalismeja takapajuisempina, ulkomaalaisvihamielisempinä ja raaempina. Plamenatz katsoo, että idässä nationalistiset johtajat asettivat kansalle suuria vaatimuksia yrittäen saada aikaan merkittäviä mentaalisia muutoksia ihmisissä. Pyrkimys ihmisen muuttamiseen johti raakuuteen. Itäiset johtajat näkivät silti itsensä vapauttajina eivätkä alistajina. (Plamenatz 1973, 35 – 36.) Gellnerin mukaan itäisten nationalismien verinen historia johtui enemmänkin olosuhteista, joissa ne joutuivat toimimaan. Nationalismi kohtasi useita samankaltaisia kilpailijoita etnisen kaoottisuuden keskellä, jossa massat olivat vasta alkaneet identifioitua korkeakulttuurien kanssa. Kansakunnan muodostamisprosessi oli siksi idässä vaikeampi. (Gellner 1983, 88 – 101.)

Plamenatz ja Gellner ovat eri mieltä myös siinä, miten korkeakulttuuri idässä rakentui. Gellnerin mukaan idässä pyrittiin alusta alkaen oman korkeakulttuurin rakentamiseen. Plamenatz taas näkee, että idässä korkeakulttuuria ei voitu perustaa omaan kieleen. Siksi siellä jouduttiin matkimaan lännen korkeakulttuureja ja tuomaan standardit omalle kulttuurille vieraista kulttuureista. Se oli uhka omalle kansalliselle identiteetille ja siksi länsimaiden jäljittely oli kaunan ja alemmuudentunteen täyttämää. Idässä suhtauduttiin vihamieleisesti niihin, joiden kaltaisiksi yritettiin tulla. (Gellner 1983, 100; Plamenatz 1973, 29 – 34.)

Nationalismin rinnalla kulkee käsite patriotismi, isänmaallisuus. Se merkitsee lojaalisuutta omalle valtiolle. Billigin mielestä käsitteiden välillä ei ole ratkaisevaa psykologista eroa vaan molempiin kuuluu halu tietyissä tilanteissa uhrautua kansakunnalle (Billig 1995, 5). Hobsbawmin mukaan alkuperäinen ajatus patriotismista oli valtiopetrustainen. Se liittyi kansaan itseensä, toisin sanoen siihen poliittiseen yksikköön, joka käytti valtaa kansan nimessä. Etnisyys, uskonto tai muu ei ollut tässä vaiheessa vielä merkittävää. (Hobsbawm 1994, 99 – 103.)

Itse katson, että nationalismi on yhteenkuuluvaisuuden tunnetta jollain kriteerillä kansaksi määritellyn joukon kanssa. Siihen voi riittää samalla alueella asuminen, mutta se voi tarkoittaa myös etnistä, uskonnollista, rodullista tai kielellistä samankaltaisuutta riippuen olettavasti siitä, millä perustella ryhmä erottelee itsensä muista sen läheisyydessä asuvista ryhmistä. Nationalismi on kuin sukulaisuus; jotain, joka ei ole yksilön päätettävissä eikä sukulaisuus ole sidottu mihinkään tiettyyn hallintomuotoon tai politiikan harjoittamisen tapaan. Nationalismi on siis periaatteessa ehdotonta ja tässä mielessä myös poliittisen arvostelun yläpuolella olevaa.

⁸⁵ Siltalan mukaan läntiset nationalismit korostavat yksilöiden keskinäistä sopimusta ja näkevät samanlaisia piirteitä kaikissa kansoissa. Itäiset nationalismit taas määrittelevät vapauden kollektiiviselta pohjalta, vapaudeksi sortajasta. He suhtautuvatkin nihkeästi ulkomaisiin kulttuurivirtauksiin ja siettävät heikosti erilaisuutta ja individualismia. (Siltala 1999, 117.) Läntiset nationalismit vaikuttavat Siltalan luonnehdinnan perustella olevan liberaaleja ja avoimia, itäiset konservatiivisia ja sulkeutuneita.

Patriotismi on taas yksilön tekemä poliittinen valinta – valtioon kohdistuva sitoumus, joka voidaan myös purkaa. Siten on pääteltävissä, että kansakuntaan synnyttään, isänmaahan liiyytään. Isänmaallisuutta voidaan kuitenkin vaatia syntyperän perustella, joten näiden kahden erottaminen saattaa käytännössä olla vaikeaa.

Nationalismi Suomessa

Itäisten ja läntisten nationalismien väliset erot ovat oman tutkimuskysymyksen kannalta mielenkiintoisia, koska Suomi sijaitsee maantieteellisesti idän ja lännen välissä. EU-kansanäänestyksen myötä Suomi siirtyi poliittisesti länteen tai ainakin vahvasti perinteistä länsisuuntautuneisuuttaan. Sitä edelsi reilun neljänkymmenen vuoden mittainen puolueettomuuden ajanjakso, jolloin Suomi rakensi ja suojeli luottamuksellista suhdettaan itäiseen suurvaltanaapuriinsa.

Gellnerin väite itäisten kulttuurien sisällöstä näyttää sopivan kohtalaisen hyvin etenkin Suomen itsenäisyyden alkuaikoihin, jolloin suomalaiset yrittivät muodostaa omaa korkeakulttuuriaan. Kansansivistys oli alusta alkaen suomalaisen kansallishengen agendalla – totesihan Snellman pienen kansan voiman olevan sivistyksessä (Snellman 1928, 12). Plamenatzin näkemystä puoltaa taas se, että rahvaan kasvatus- ja valistusprojekti jatkui 1990-luvulle saakka. Etenkin suomalaisen kansanluonteen sivistymättömyys suorastaan kutsui sivistyneistön ja eliitin kansan kouluttamiseen. Intellektuellit ovatkin olleet keskeisessä osassa kansallisen identiteetin luomistyössä (esim. Saukkonen 1998). Juuri älymystön nationalismi teki Suomesta poikkeustapauksen. Suomessa yläluokan asema perustuikin pitkään enemmän asemaan valtion hallintakoneistossa kuin maanomistukseen. (Alapuro 1988, 21; Alapuro 1997, 85.)

Suomessa kansan kasvatusprojektia on tukenut myös ihanteellinen runebergiläinen kansankuva, jota sivistyneistössä yritettiin pitää yllä takaiskuista huolimatta – pahimpana niistä vuoden 1918 sota – aina 1950-luvulle saakka. Runebergin tarinoissa suomalainen on sisukas, kuuliainen, vähään tyytyväinen, urhoollinen – ja ikävä kyllä myös hieman yksinkertainen.

"Tääll' oli kansa Suomessa, viel' on se; surun tuttuna
se kaikk' on saanut koittaa; sen alttius on rajaton,
se tyyni, vakaa, jäykkä on, sen miehuus kuolon voittaa;
sen kansa meidän kansa on."
(Runeberg 1889, suom. Paavo Cajander.)

Eliitin paternaalisuudelle taustatukea on nähdäkseni antanut myös luterilainen uskonto. Lutherille vanhemmat olivat Jumalan sijaisia maan päällä ja esivalta toteutti valtiossa samaa funktiota. Kunnan kansalaisen suhde viranomaisiin oli sama kuin lapsen suhde vanhempiinsa. Kunnioitukseen sisältyy alistuvuus, nöyryys ja pelko. Viranomaisia pitää totella silloinkin kuin he ovat väärässä. Maallisen esivallan ja hallituksen

puolesta Luther käskää suorastaan rukoilemaan. (Luther 1964, 43 – 52.)⁸⁶ Alamaissajattelua onkin pidetty suomalaisen poliittisen kulttuurin tyypillisenä piirteenä. Monesti on katsottu, että sitä alettiin haastaa tosissaan Suomessa vasta 1980-luvun alussa (esim. Nousiainen 1985; Sankiaho 1983).

Kansan sieluntila ei ole aina ilmentänyt pelkästään kuuliaisuutta esivallalle muistaen vuoden 1918 punakapinan ja radikaalit oikeistolaiset liikkeet 1920- ja 1930-luvuilla. Alamaissajattelua kannattaa siksi ehkä enemmän lähestyä ylhäältä käsin tuotettuna normina, joka on paremmin tai huonommin tullut omaksutuksi kansalaisten joukossa.

Kansakunnat tapaavat kuvitella itsensä ainutlaatuisiksi eikä Suomikaan ole poikkeus joukosta (Keränen 1998, 8). Kuten edellä todettiin, suomalaisilla on muun muassa uskottu olevan oma kansanluonteensa. Se koostuu psykologisista ja kulttuurisista piirteistä, joilla selitetään käyttäytymistä ja muita ilmiöitä. Kansanluonteen määritelmä perustuu valikointiin. Jotkin havainnot nostetaan muiden yläpuolelle muita aidommiksi ja todellisemmiksi kuvauksiksi kansasta. Luonnekuvausten myötä kansat muuttuvat persoonallisuuksiksi. (Saukkonen 1998, 27 – 29.)

Kansallinen identiteetti edellyttää paitsi tietoisuutta itsestä niin myös tietoisuutta toisista. Gramscilaisittain suomalaisuutta on määritelty suhteiden kautta. Suomalaiset ovat olleet identiteettinsä osalta koko ajan liikkeessä. Oikeaa paikkaa kansakuntien joukossa on jouduttu jatkuvasti etsimään ja perustelemaan sekä itsellemme että muille. Käytännössä liikettä on tapahtunut vain yhteen ilmansuuntaan: idästä länteen. Kysymys, missä Suomi on, on leimallisesti ollut kysymys, ketkä kuuluvat Eurooppaan, ketkä eivät ja olemmeko me jo siellä. (Harle & Moisio 2000, 55 – 57.)

Eurooppa ei käsitteenä ole milloinkaan ollut itsestään selvä. Ehdotukset Euroopan rajoiksi ovat olleet mielivaltaisia mutta poliittisesti merkityksellisiä. Kampailua on käyty siitä, mitkä valtiot Euroopan sisään kuuluvat. Erityisesti Euroopan itärajan sijainti on ollut kiistakysymys. Eurooppa on tavannut määritellä itsensä antiteesien avulla ja Venäjä ja Turkki ovat olleet Euroopan toiset. Suhtautuminen Venäjään ja Neuvostoliittoon on siten määritellyt Euroopan itärajan paikan. (Turunen 1998, 22 – 25.)

Venäläiset ovat olleet myös suomalaisten negatiivinen toinen siinä missä ruotsalaiset positiivien. Kansallinen identiteetti on rakentunut suomalaisten ja venäläisten jyrkän erottelun kautta. Suomalaiset eivät ole myöskään halunneet samaistua mongoleihin, aasialaisiin tai muihin alempina pitämiinsä rotuihin. Eronteko ulospäin on johtanut myös kansan sisäiseen jaotteluun, josta esimerkiksi saamelaiset ovat saaneet osansa. (Harle & Moisio 2000, 65; 97; 118– 133.) Kansallisen identiteetin sitominen rodullisiin ja etnisiin piirteisiin viittaa siihen, että suomalaisessa nationalismissa on ollut itämaisia piirteitä. Tässä kohdin täytyy todeta, että rasismien paikantamien yksin itäisiin ja kollektiivisiin nationalismeihin on vailla todellisuuspohjaa. Yhdysvallat esimerkiksi on ollut individualistinen maa, mutta rasismi on ollut alusta alkaen osa sen todellisuutta.

⁸⁶ Sen Luther järkeelee niin, että ainoastaan maallinen esivalta ja hallitus voi turvata rauhalliset olot. Ilman rauhaa ja turvallisuutta me emme pysty nauttimaan jokapäiväisestä leivästämmä. (Luther 1964, 124.) Luther luki madonluvat myös esivallalle. Heidän pitää olla kuuliaisia Jumalaa kohtaan eivätkä he vaatia itseään jumaloitavan. Johtajat eivät saa elää alamaistensa kustannuksella, käyttää heitä työntekoon kuin eläimiä tai jättää heitä oman onnensa nojaan katsomatta, mitä he oppivat ja miten he elävät. (Luther 1964, 55 – 56.)

Vertailu itään on kohottanut suomalaisten itsetuntoa, mutta kansakunnan katseen kääntäminen länteen päin on vaikuttanut päinvastaisella tavalla.⁸⁷ Kulttuurinen etäisyys läntisiin sivistysmaihin on ollut luonteeltaan ajallista etäisyyttä. 1930-luvun älymystön keskustelukirjassa *Pidot Tornissa* arvioitiin Suomen olevan puolitoista vuosisataa suuria sivistysmaita Englantia ja Ranskaa jäljessä (Kivimies 1937, 38).⁸⁸ Suomelle onkin ollut ominaista voimakas tunne perifeerisyydestä. Kansainvälisyys esitetään meillä usein jonain omaa kulttuuriamme korkeatasoisempana (Keränen 1998, 10). Näkemys Suomen kansasta takapajuisena metsäkansana on näkynyt muun muassa siinä, että joku tavallisen suomalaisen yläpuolelle nostettu tai itsensä nostonut, on luennoinut Suomen kansalle, mikä kaikki maassa ja kansassa on väärin (Alasuutari 1998, 165 – 166). Suomalaisen kulttuurista alemmuudentuntoa osoittaa muun muassa se, että sivistyssanat ovat kaikki vierasperäisiä. Suomalaisuus on liitetty metsään ja esitetty eurooppalaisen kaupunkikulttuurin vastakohtana. Vertailussa metsäsuomalainen on esitetty kaikin puolin älyllisesti alempiarvoisena. (Peltonen 1998, 27; 32 – 33.)

Suomalaisten epävarmuutta on lisännyt sijainti Ruotsin ja Venäjän välissä, sekä kielen eroavaisuus muista eurooppalaisista kielistä (Harle & Moisio 2000, 97 – 98). Pami Aalto toteaaakin, että Itä-Euroopan maita yhdistävät kokemukset idän ja lännen välisellä alueella olemisesta. Alueiden maille on ollut tyypillistä epävarmuus ja uuden aloittaminen kerta toisensa jälkeen. (Aalto 1998, 138.) Peltosen mukaan alemmuudentunne länteen on ollut enemmänkin niin sanotun herrasväen kuin metsäläisten trauma. Eliitti on siirtänyt omat pelkonsa kansan ominaisuuksiksi. (Peltonen 1998, 23 – 27; 34.)⁸⁹

Itä-länsi -tematiikan ohella leimallisena piirteenä suomalaisessa nationalismissa on ollut havaittavissa valtiokeskeisyys. Valtio on ollut kansakunnan elämän keskipiste. Valtion ja yhteiskunnan sekoittaminen on ollut tyypillistä kaikille pohjoismaille juontuen kaukaa historiasta, ajalta ennen hyvinvointivaltiota. Niinpä valtion ja yhteiskunnan välinen ero ei ole ollut meilläkään yhtä selkeä kuin esimerkiksi Yhdysvalloissa. (esim. Kettunen 2003, 170; 232 – 234; Nousiainen 1985, 100, Pulkkinen 2003, 252.) Mielenkiintoinen jännite on löydettävissä poliittisen ja valtiollisen keskinäisestä suhteesta.

⁸⁷ Itä ja länsi ovat vaikuttaneet myös maan sisäisesti. Maan sisäiselle poliittisen asennoitumisen kartalle on ollut mahdollista piirtää kaakosta luoteeseen ulottuva viiva. Sen itäiselle puolelle jääneillä aluilla sekä oikeiston että vasemmiston vasemmistolaisin vaihtoehto on saanut huomattavan paljon kannatusta (Nousiainen 1985, 53). Lapissa ja Kainuussa onkin tunnettu radikaali korpikommunismien ilmiö, jolle ei ole ollut ominaista pitkän aikavälin ohjelmallisuus vaan asenteellisesti jyrkkä järjestäytyminen jonkin yksittäisen kysymyksen ympärille

⁸⁸ Psykologi Anne Fried arvioi suomalaisten alemmuudentunnon seuranneen maan syrjäisestä asemasta verrattuna eurooppalaisen elämän keskuksiin. Myöhäinen mutta nopea teollistuminen ja kaupungistuminen synnyttivät halun matkia länsimaisia elämäntapoja. (HS 18.5.1991.) Friedin tulkinta matkimisesta viittaa suomalaisen nationalismin itäisyyteen Plamenatzin tarkoittamassa mielessä.

⁸⁹ Satu Apon mukaan suomalaisten kielteinen kansankuva näkyy ennen muuta käsityksenä huonosta viinapäästä ja suurena kontrollon tarpeena. Näkemys kansalaisten alhaisesta itsesäätelykyvystä oli jaettu myös vasemmiston piirissä. Alkoholipolitiikan kohdalla kansankuva lähenee itserasismia. (Apo 1998, 106–109.) Nationalismin tutkimukseen on saattanut jäädä aukko sen osalta, mitä kansa itse ajattelee kasvattajistaan. Helsingin Sanomissa julkaistiin toukokuussa 1993 mielipidekirjoitus, joka välittää sen, millaisia tunteita jatkuvat kansansivistysprojektit ovat saattaneet herättää kohteissaan. Kirjoittaja sanoo muun muassa: ”Meitä on iät ja ajat yritetty muuttaa milloin saksalaisiksi, milloin ruotsalaisiksi, milloin venäläisiksi, milloin japanilaisiksi, milloin englantilaisiksi, milloin amerikkalaisiksi. Tämä kaikki on suurta henkistä väkivaltaa kansaamme kohtaan. Antakaa meidän olla suomalaisia ja opetelkaa itse ensin löytämään ne voimavarat mitkä suomalaisissa ihmisissä ovat ja toimimaan niiden ehdoilla eikä toisin päin.” (HS 14.5.1993.)

Pauli Kettusen mukaan Suomen erikoispiirre on, että poliittinen on valtiollista ja päinvastoin. (Kettunen 2003, 170). Niinpä melkein kaikki yhteiskunnalliset liikkeet ovat nopeammin tai hitaammin ajautuneet valtion siipien suojaan (Siisiäinen 1998, 223 – 230). Tuija Pulkkinen toteaa, että valtiollinen liittyy nykyisessä kielenkäytössä haluun nousta tavanomaisen politiikan yläpuolelle. Suomen valtio on ei-persoonaton, johon ei kuulu ajatusta hallitsijan valtiosta. (Pulkkinen 2003, 235.) Näin valtio on Suomessa haluttu ymmärtää politiikan yläpuolella olevana sfäärinä. Puoluepolitiikka kuuluu kansalaisyhteiskuntaan eikä valtioon, mutta kansalaisyhteiskunnastakin se voidaan torjua yhtenäisyyttä hajottavana.

Perustan suomalaisten valtiokeskeisyydelle muurasi 1800-luvulla J.V. Snellman, olkoonkin, ettei häntä voida syyttää tai kiittää kaikesta, mitä sen jälkeen on tapahtunut. Snellmanin nuoruuden teoksiin kuuluvassa, vuonna 1842 ilmestyneessä Valtio-opissa (*Lärän om staten*) valtio on käytännössä kaikki: ”Kansakunnan ulkopuolella ei ole oikean ohjetta, siveellisyys ja oikea ovat olemassa vain valtiossa” (Snellman 1928, 189). Valtion alapuolella on kansalaisyhteiskunta, jossa yksilö voi toteuttaa tarpeitaan ja siellä hänellä on myös oikeuksia. Kansalaisyhteiskunnassa ihminen on kuitenkin tuomittu jäämään historian ulkopuolelle, sillä vasta valtion kautta hän osallistuu historian tekemisen. Snellmanilla historia toteuttaa omia tarkoituksiaan kansallishengen muodossa. Sisäänpäin käpertyminen ei sen sijaan kuulunut Snellmanin filosofiaan: kansallishenki ei kehity hänen mukaan yksinään vaan vuorovaikutuksessa toisten kanssa. (Snellman 1928, 10 – 11, 22, 45.)⁹⁰

Snellmanin on myöhemmin, esimerkiksi 1980-luvun lopulla Itä-Euroopan myllerrysten aikaan haukuttu totalitaristiksi. Kieltämättä hänen valtio-opissaan on löydettävissä joitain totalitarismin ituja. Valtion ollessa korkein moraalilaki, siveellisen henkilön lienee ylivoimaista hyväksyä sitä, että jokin muu moraalifilosofia – esimerkiksi pasifismi – voisi nousta yksilön elämässä valtioedun yläpuolelle. Valtio on pakkouskonto. Snellman myös mystifioi valtioedun irrottamalla sen kokonaan kansalaisyhteiskunnan intresseistä. Maan etu ei ole asia, josta voitaisiin neuvotella, vaan se on tosiasia, jonka joku sivistynyt jossakin historiallisessa tilanteessa oivaltaa.⁹¹

Snellmanin jälkeen kansallishenkeä muotoili Yrjö-Sakari Yrjö-Koskinen. Snellmanin tapaan hänen historian edistysensä. Koskiselle historia oli ennen muuta aatteiden kamppailua ja hän uskoi optimistisesti, että edistyneempi aate pääsee kamppailussa lopulta voitolle. Koskisen ajattelussa yhdistyvät ihmiskunta-aate ja kansallishenki. Kaikki vallankäytön muodot despotismi mukaan lukien on aina kulloisenkin kansallishengen ilmausta. (Yrjö-Koskinen 1900, 295; 358 – 359; 361; 374.)⁹² Liikasen mukaan Yrjö-Koskinen perusti vallankäytön legitimitietin kansallishengen sijaan kansan hyväksynnälle. Kansan hyväksynnän etsimistä voi pitää modernin politiikan lähtölaukauksena Suomessa. Koskinen pyrki monopolisoimaan fennomaaneille (myöhemmin Suomalainen puolue) oikeuden edustaa suomalaisuutta ja kansaa. Suomessa modernin politiikan mukainen järjestäytyminen kytkeytyikin alusta alkaen kilpailuksi oikeudesta saada edustaa kansaa. (Liikanen 1998, 67 – 76.)

⁹⁰ Snellmanin teksteistä on helppo havaita Hegelin vaikutus. Lahtisen mukaan Snellman arvosti myös ranskalaista valistusfilosofiaa, jonka hän näki ennen muuta kritiikkinä (Lahtinen 2006, 26 – 27).

⁹¹ Alapuro pitääkin kokonaisuuden eteen toimimista ja heikkoutta sietää ristiriitoja suomalaisen poliittisen kulttuurin tyypillisinä piirteinä (Alapuro 1994, 318).

⁹² Tosin Koskisella sota ratkaisi lopullisesti paremmuuden, koska vanhan ja uuden välisessä taistelussa ei ole mitään molempien osapuolten hyväksymää sääntöä, joka voisi ratkaista kiistan (Yrjö-Koskinen 1900, 364).

Siitä huolimatta politiikka ja varsinkaan puoluepolitiikka ei 1960- ja 1970-lukujen lyhyttä vaihetta lukuun ottamatta ole ollut varsinaisesti kansan arvostuksen kohde. Suurimmillaan puoluevastaisuus oli maailmansotienvälisenä aikana, jolloin sana "puolue-mieli" oli isänmaallisten kansalaisten käyttämä haukkumasana. Yrsa Steniuksen mukaan demokratiasta huolimatta syvällä suomalaisten kollektiivisessa tietoisuudessa vaikuttaa käsitys, että politiikka on esivallan asia, jonka sanomisiin ja tekemisiin ihmisellä ei ole osaa eikä arpaa (Stenius 1986, 26). Valtion ja kansalaisen suhde vahvistaa kuvaa Suomesta itäisenä nationalismina.

Suomalainen nationalismin/isänmaallisuuden poliittinen sisältö näyttää näin määräytyneen suurimmaksi osaksi eliiteistä käsin – ei niin, etteikö kansalaisilla olisi ollut kansallismielisiä sentimenteitä vaan että isänmaakäsitteiden kulloinenkin poliittinen tulkinta näyttää pitkälti olleen eliittien tuottamaa. Harle ja Moisio väittävät, että kansallissella identiteettiprojektilla on ollut Suomessa kaksi funktiota: eronteko Venäjään ja eliittien aseman säilyttäminen tai jopa sen vahvistaminen (Harle & Moisio 2000, 105).

Ilkka Ruostetsaari tutki 1990-luvun alussa Suomen eliittejä päätyen lopputulokseen, että Millsin kuvaamat yhden valtaeliitin piirteet pätevät varsin hyvin myös Suomeen. Keskinäinen vuorovaikutus oli tiivistä ja sosiaaliset taustat olivat samankaltaisia. Eliitin sisällä tapahtui siirtymiä yli sektorien rajojen. Jonkinlainen eliittiverkoston solmukohta oli yksityinen yritys, jonka asioiden tiimoilta eliitin jäsenet useimmin toisensa tapasivat. (Ruostetsaari 1992.) Vuonna 2008 viestinnän tutkijat totesivat tutkimuksensa pohjalta, että eliittihypoteesi pitää Suomessa edelleen suhteellisen hyvin paikkansa. Päätökset tehdään pienessä piirissä ja eliitit tuntevat toisensa. Elitismiä jarruttaa laajojen intressipiirien ja asiantuntijoiden osallisuus päätöksentekoprosessissa varsinkin sen alussa. (Kunelius ym. 2008, 261.)

Olenainen osa eliittien sisäpiiripolitiikkaa ovat Suomessa olleet johtajien keskinäiset sopimukset. Suomi on ollut hajanainen maa, jossa yksikään ryhmä ei ole ollut riittävän voimakas dominoimaan. Kyntäjän mukaan vallan hajanaisuus ja yksittäisten toimijoiden heikkous on luonut meillä konsensuksen. Vallankäyttö on koostunut eliittien valtapelistä ja yhteistoiminnasta, jonka pohjana ovat olleet käsitykset osapuolten reivi-reistä ja etuoikeuksista. Eliittien valtapelissä on päädytty epämääräisiin kompromisseihin ja sopimuksiin, jotka sitten on myyty kansalle ulkoisina välttämättömyyksinä. (Kyntäjä 1993, 183; 227.) Suomessa on edellä mainitun johdosta vallinnut talouspolitiikassa ja ulkopolitiikassa demokratiavaje. Kummankaan kohdalla eliitit eivät ole luottaneet kansalaisiin. (Pekkarinen & Vartiainen 1995, 349.) Kehitys onkin asteittain johtanut eliitin ja kansan välisen etäisyyden kasvuun, jota on saattanut myös voimistaa samanaikainen luokkaristiriitaisuuksien heikentyminen (esim. Nousiainen 1985, 28, Paloheimo 2008, 53).

Eliittien vastainen protestimieliä voimistui 1970-luvun lopulla ja saavutti huippunsa 1980-luvun alussa. Sankiaho väitti tuolloin, että sekä hyvinvointivaltio että ammattiyhdistysliike olivat joutuneet establishmentin haltuun. Kansalaisia ei kuunneltu päätöksiä tehdessä ja politiikka itse oli muuttunut hallinnoinniksi, jossa politiikan tavoitteet otettiin annettuina. Sankiaho puhuu teknokratiasta, jossa yhteiskunnallisia ongelmia lähestytään teknisesti ratkaistavissa olevina ongelmoina. (Sankiaho 1983, 37 – 43.)

Kansa vastaan eliitti -asema on tarjonnut hedelmällisen kasvualustan populismille, joka ammentaa eliittejä kohtaan tunnetusta ärtymyksestä.⁹³ Albertazzi ja McDonnell

⁹³ Populismiin on mahdollista lukea myös protestilaulut, joissa toistuu moraalisesti kelvoton eliitti ja kärsivä kansa -kaava. Sotein jälkeisen ajan yksi tunnetuimmista protestilaulajista oli Irwin Goodman. Irwinin lauluihin sanat

näkevät populistiset poliitikot toimijoina, jotka synnyttävät vastakkainasettelun joko kansan ja eliitin välille tai kansan ja siltä sen oikeudet, identiteetin ja äänen riistävän ryhmän välille. Populismissa on neljä pääperiaatetta, jotka ovat a) kansa on hyvä ja yhtenäinen b) kansa on suvereeni c) kansan kulttuurilla ja elämäntavalla on ylin arvo sekä d) puolueen, sen johtajan ja kansan erityinen yhteys. (Albertazzi & McDonnell 2011, 3 – 6.) Populismi ei ole sijoitettavissa perinteiseen tyyliin oikeisto-vasemmisto-akselille vaan populistit muuttaa tarvittaessa mielipidettään nopeasti. Ideologisen johdonmukaisuuden sijaan populistiliikkeille on yhteistä tunnereaktioiden tavoitteleminen.

Mikko Uola huomauttaa, että populismin tarkka määrittely on vaikeaa. Joillekin se on itsenäinen ideologia, joillekin taas ideologisen liikkeen komponentti. Populistisilla liikkeillä ei taas ole välttämättä paljoakaan yhteistä keskenään. Populismia voidaan ajatella myös strategiana, jota perinteiset puolueet saattavat ajoittain käyttää kannatuksensa nostamiseen. Uola itse pitää populismia puhtaasti opportunistisena ilmiönä, jossa tärkeää on vain vallantavoittelu ja tässä mielessä populismilla ei ole mitään tekemistä ideologian kanssa. (Uola 1997, 7 – 10.) Populistiset liikkeet ja poliitikot ovat Suomessa ajoittain saavuttaneet menestystä kuten 1970-luvun alussa, vuoden 1983 eduskuntavaaleissa sekä etenkin kuluvalla vuosikymmenellä. Populismin roolia voinee silti pitää kohtalaisen marginaalisena Suomen poliittisessa historiassa.

Eliitit ovat aiemman tutkimuksen perustella olleet tärkeimpiä toimijoita suomalaisessa nationalismissa. He pyrkineet ylhäältä käsin pyrkineet aktivoimaan kansaa, pitämään sitä kurissa, kouluttamaan sitä sekä edustamaan sitä. Kansa on kuitenkin ollut myös eliittien keskinäisen kilpailun kohde, jolloin on ajateltavissa, että kansa ei ole ollut Suomen historiassa yksinomaan objekti. Suomi on ollut kansalaisliikkeiden luvattu maa, mutta ne ovat nopeasti valtiollistuneet. Sen voi tulkita kahdella tavalla: valtio on joko syönyt kansalaisliikkeet tai ne ovat onnistuneet muotoilemaan valtiota uudestaan.

Demokraattisten instituutioiden pysyvyys ja kansalaisliikkeiden aktiivisuus – Suomen rakentuminen myös alhaalta ylöspäin – ovat toimineet vastapainona suomalaisen nationalismiin itämaisille ja kollektivistisille piirteille. Lopputuloksena voitaneen sanoa, ettei suomalaista nationalismia ole mahdollista sijoittaa yksinomaaisesti sen paremmin itään kuin länteenkään.

Suomalainen nationalismi ei ole myöskään kehittynyt tyhjiössä. Ulkoisen toimintaympäristön muutokset ovat painostanut Suomea sisäisiin uudistuksiin, mutta toisaalta maan sisäinen maailma – instituutiot, intressit, identiteetti, traditiot, – ovat johtaneet siihen, että muutoksiin on sopeuduttu omalla tavalla. Suomalaiset ovat käyneet jokaisella aikakaudella neuvottelua oman sisäisen olemuksensa ja ulkoisen todellisuuden välillä: mitä ovat esimerkiksi isänmaallisuus ja suomalaisuus nyt.

Kommunismi

kirjoitti Vexi Salmi. Yksi niistä oli Haistakaa paska koko valtiolta. ”On herrain helppo lakejansa lyödä / Sillä ei ne niitä koske kuitenkaan / On hauska edustaa ja lounaat syödä / Kansa lystin kustantaa kun hommaillaan / Ja kun on verorahat kaikki juotu / Kansa kyllä pikku vipin järjestää / Vain päätös niin on lisävero luotu / Sillä lailla kassahuolet selviää/ Haistakaa paska koko valtiolta / Ette osaa muuta kuin verottaa / Muutenkin touhu tuntuu holtittomalta / Kaikki pitäis kerralla erottaa.”

Käytän jatkossa kahta käsitettä kommunismia ja sosialismia. Kommunismi tarkoittaa aatetta ja päämäärää, jota kohti marxilais-leninistiset liikkeet pyrkivät. Sosialismi taas viittaa 1900-luvun marxilais-leninististen liikkeiden ja valtioiden käytäntöön. Ihanteeseen ei siis viime vuosisadan aikana päästy, mikäli reaaalisosialismin konkurssi halutaan näin kauniisti ilmaista.

Historiankäsitteeltään marxismi-leninismi edustaa valistusaikakauden kehitysoptimismia. Kommunistit uskoivat, että meistä voi tulla oman kohtalomme herroja (Giddens 1994, 53). Kommunistien ihanneyhteiskunta ei ole se, missä proletariaatti sillä hetkellä elää vaan se odottaa tulevaisuudessa. Kommunismia voidaan tässä mielessä pitää utopistisena oppina, mutta toisaalta sen utopiaa tuetaan ainakin pinnallisesti teoreettiselta vaikuttavalla analyysillä historian liikevoimista.

Marxilaisissa käsityksessä ihmiskunnan kehitys on dialektista. Tuotantotapojen muutos mullistaa yhteiskunnan aina kerta toisensa jälkeen uudelleen. Jokaisella kehityksen tasolla tuotantosuhteista tulee kehityksen este ja tapahtuu vallankumous. Siten: "Koko tähänastisen yhteiskunnan historia on ollut luokkataistelujen historiaa" (Marx & Engels 1971, 24).

"Tuhoutuneen feodaalisen yhteiskunnan uumenista noussut nykyaikainen porvarillinen yhteiskunta ei poistanut luokkavastakohtia. Se asetti vain vanhojen tilalle uusia luokkia, uusia sorron edellytyksiä, uusia taistelumuotoja. Meidän aikakautemme, porvariston aikakausi, on kuitenkin erikoinen siinä suhteessa, että se on yksinkertaistanut luokkavastakohdat. Koko yhteiskunta jakautuu yhä enemmän kahteen suureen vihollisleiriin, kahteen suureen, vastakkaiseen luokkaan: porvaristoon ja proletariaattiin. (Marx & Engels 1971, 25 – 26.)

Kehityksen kulku teollisella ajalla on, että kapitalismi kasaa oman logiikkansa mukaan omaisuuden harvojen käsiin, köyhdyttää kuluttajat ja tuhoaa omat markkinansa. Tuotantosuhteiden ja tuotantotavan välille kasvaa ristiriita, jota kapitalismi ei pysty itse ratkaisemaan. Syntyy sekasorto, josta seuraa proletariaatin väkivaltainen vallankumous, joka saattaa tuotantosuhteet vastaamaan tuotantotapoja. (Engels 1979; 139 – 146; Marx & Engels 1971, 26 – 33.)

Kolmikosta talous, politiikka ja kulttuuri, ensin mainittu oli Marxille yli muiden. Marx piti kansalaisyhteiskuntaa historian näyttämönä ja tuhahteli valtio- ja hallitsijakeskeiselle historian näkemykselle. Marxin mukaan yksilöt, jotka harjoittavat tietyllä tavalla tuotannollista toimintaa, joutuvat aina keskenään tiettyihin yhteiskunnallisiin ja poliittisiin suhteisiin. Tuotannon kehitystasosta riippuu yhteiskunnan sisäinen rakenne ja suhde muihin kansakuntiin. Kehityksen mittari on työnjako. Taloudellisen kehityksen taso määrää sivistyksellisen tason, joten Marx päätteli, että teknologisen kehityksen myötä yksilöiden henkinen taso nousee samalla. (Marx 1978, 94; 99.) Ihminen on mitä hänen aineellisen tuotantonsa taso ja tuotantosuhteet sallivat hänen kussakin historian kehitysvaiheessa olevan.

Marxilaisille ihminen on yhteiskunnallinen olento ja sellaisena tasa-arvoinen, sosiaalinen ja rauhanomainen. Se, että maailmassa vallitsee "Ihminen on ihmiselle susi" johtuu olosuhteista, ei ihmisluonnosta itsessään. Siksi Marx ei pyrkinyt ihmisen muuttamiseen vaan yhteiskunnan. Yhteiskunta taas muuttuu taloudellisten tuotantomuotojen ja -suhteiden kautta

Politiikkaa Marx ja Engels pitivät lähestulkoon pelkkänä heijastusilmiönä, joten siihen he eivät ruutiaa juurikaan kuluttaneet.⁹⁴ Kulttuurikin seurasi tuotannosta. Valtio on marxilaisille kansalaisyhteiskunnan jatke, luokkavallan instrumentti, joka pitäisi vallankumouksen jälkeen kuoleentua pois.⁹⁵ Marxilaiset pitivät silti tärkeänä ottaa valtio haltuunsa. Leninin ja Marxin mukaan väkivalta on välttämätöntä porvarillisen valtion haltuunotossa. Kapitalismin vallitessa demokratia on paras muoto mutta sekin on palkkaorjuus. Mikään valtio ei silti ole kansan valtio. (Lenin 1981, 148; Marx & Engels 1971, 61.)

Marx ei mitenkään seikkaperäisesti tehnyt selkoa siitä, millainen kommunistinen yhteiskunta tulee olemaan, koska kommunistien yhteiskunta on historiallisten kehityksen eikä yksien ihmisaivojen tulos. Varmuudella voidaan sanoa vain, että kommunistinen yhteiskunta on jotain muuta kuin kapitalismi. Utopiaksi kommunismi oli kovin epämääräinen utopia.

”Kommunismi ei ole meille olotila, joka on pystytettävä; ihanne, jota kohden todellisuuden on suuntauduttava. Me kutsumme kommunismiksi todellista liikettä, joka tekee lopun nykyisestä olotilasta.” (Marx 1978, 94.)

Gothan ohjelman kritiikissä Marx kertoi lyhyesti siirtymävaiheen järjestelyistä, joiden sanoma on, ettei yhteiskunnan oikeus voi olla koskaan yhteiskunnan kehitystasetta korkeammalla tasolla. Määrättyjä epäoikeudenmukaisuuden muotoja (esim. työnjako) jää olemaan eikä kommunismi ole mahdollinen ennen kuin ”yhteiskunnan kehityksen kaikki rikkauudet pulppuavat täydellä voimallaan.” (Marx 1935.)⁹⁶

Myös Engels valaisi hieman vallankumouksen jälkeistä poliittista elämää. Tuotantovälineiden yhteinen käyttö tulee yksityisomistuksen tilalle ja yhteisen sopimuksen mukainen tuotteiden jako. Yksityisomistus ei häviä kerralla vaan vasta sitten kun yhteiskunnassa on saavutettu tuotantovälineiden paljous. Engels uskoo, ettei yksityisomistuksen lakkauttamisen jälkeen pulia ei tule olemaan vaan ylijäämä käytetään kaikkien tarpeiden tyydyttämiseen. Vanhojen tarpeiden tilanne syntyy uusia tarpeita, jotka nekin toteutetaan. Tästä tulee jatkuva kannustin, teollisuus laajenee laajenemistaan,

⁹⁴ Popperin mielestä Marx yliarvioi taloudellisten kysymysten merkityksen eikä antanut poliittiselle vallalle paljoakaan painoarvoa. Popper itse uskoo, että talous voi määrätä politiikkaa ja päinvastoin. (Popper 1974, 416; 423; 440.)

⁹⁵ Tosin niin ei tapahdu heti sillä: ”Kapitalistisen ja kommunistisen yhteiskunnan välissä on kausi, jolloin toinen vallankumouksellisesti muuttuu toiseksi. Sitä vastaa myös poliittinen ylimenokausi, jolloin valtio ei voi olla muuta kuin proletariaatin vallankumouksellinen diktatuuri.” (Marx 1935, 37.) Marxin mukaan valtion luonne muuttuu silti välittömästi proletariaatin käsissä. Marx toteaa, että vapaus merkitsee valtion muuttamista yhteiskunnan yläpuolella olevasta elimestä sen alapuolella olevaksi elimeksi. (Marx 1935, 36.) Leninkin väittää, että proletariaatin vallatessa porvariston laitokset määrä muuttuu laaduksi. Silloin ei tarvita enää valtiota jonkun luokan lannistamiseksi. (Lenin 1981, 160.)

⁹⁶ Marx sanoo kommunistisessa yhteiskunnassa vallitsevan pitkään vallankumouksen jälkeen vielä porvarillisen yhteiskunnan viat. Sosialismi kantaa niitä mukanaan. Aluksi jokainen saa vain sen, minkä työllään on ansainnut. Se on vielä porvarillista taloutta. Edistys on siinä, että kun vaihdon mittarina on työ, niin luokkasuhteet eivät enää ratkaise, vaan henkilökohtaiset ominaisuudet. Tilanne ei kuitenkaan ole tyydyttävä, sillä yksilö kohdellaan vaan työläisenä ja hänen olemisensa muut puolet jäävät piiloon. Asia on tilapäisesti hyväksyttävä, koska oikeudenmukaisuus ei koskaan voi olla yhteiskunnan kehitystasetta korkeammalla tasolla. Aatteen varsinainen tavoite, työnjaon lopettaminen, jää kommunismin korkeimpaan vaiheeseen, jolloin yhteiskunnan kehityksen kaikki rikkauudet pulppuavat täydellä voimallaan. Silloin työ ei enää ole toimeentulon väline vaan elämäntarve, jolloin myös erot henkisen ja ruumiillisen työtekijöiden välillä katoavat. (Marx 1935.) Marx kuvasi maailmaa, jossa teknologian kehitys on vapauttanut ihmiset ruumiillisesta työstä ja jokapäiväisestä pakosta leivän hankkimiseen.

suurteollisuus kehittyy mittavaksi, maatalous nousee tieteen avulla uuteen kukoistukseen. Anarkia tuotannossa korvataan systemaattisella suunnittelulla, jolloin ihminen hallitsee vihdoinkin itseään. (Engels 1978, 289 – 294, Engels 1979, 149.)

Politiikka vaikuttaa kypsässä kommunistisessa yhteiskunnassa olevan vain veljellistä sopimista. Niin saattaa uskoa sellainen, joka näkee talouden kaikkien ristiriitojen lähteenä. Runsauden yhteiskunnassa ei ole enää syitä antagonismille. Kommunistit todellakin uskoivat, että tuotantovälineiden haltuunotto ja tekniikan kehitys muuttavat kaiken, ja että vapaalla, luokkasuhteista irrotetulla ihmisellä on lampaan luonto. Kommunistisen yhteiskunnan politiikka on politiikkaa ilman konfliktia. Jos sellainen käärme kuin konflikti paratiisiin ilmaantuu, ollaan vaikeuksissa.

Kommunistinen yhteiskunta kaikkein kehittyneimmässä muodossaan, on runsauden yhteiskunta, jossa ei ole puutetta eikä konflikteja. Sellainen yhteiskunta ei kerta kaikkiaan ollut mahdollinen 1900-luvun aikana eikä ole vielääkään. Kommunistinen toiminta tulee kuitenkin ymmärtää pyrkimyksenä tuota paratiisinomaista visioita kohden ja sen mahdolliseksi tekevänä elementtinä on tuotantotapojen kehitys. Kaikki muu hyvä seuraa siitä, joten tuotannon kehityksen esteet on poistettava. Koko kommunististen liikkeen olemassaolon ajan kehityksen este tai vähintäänkin hidaste on ollut porvariston hegemonia, joka on perustunut tuotantovälineiden yksityisomistukseen. Sosialisointi eli toisesta suunnasta katsottuna kollektiivinen omistus on kommunismin menestysresepti. Sillä parannetaan myös yhteiskunnan pahimmat sairaudet, koska niiden perimmäiset syyt ovat taloudellisessa epätasa-arvossa ja riistossa.

Sosialidemokratia

Ihminen on yhteiskunnallinen olento ja koska yhteiskuntaa voidaan kehittää, kaikki esteet myös ihmisen henkiselle kehitykselle on poistettavissa.⁹⁷ Marxin tapaan sosialidemokraatit ovat samanaikaisesti sekä utopistisia että historiallisrationaalisia, tietäviä että tietämättömiä tulevasta. Karl Kautskyn mukaan mitään suunnitelmaa tulevasta sosialistisesta järjestyksestä ei voi olla, koska se ei kuulu tieteeseen (Kautsky 1910, 118).⁹⁸

Sosialidemokraatit uskovat silti sosialismin tuloon jossain vaiheessa. He katsoivat kapitalistisen järjestelmän olevan vähintäänkin häilyvä. Kautsky toisti Erfurtin ohjelmassaan 1891 Marxin ennustusta siitä, kuinka kapitalismissa omaisuus päättyy harvoin käsiin ja lopulta koko järjestelmä romahtaa (Kautsky 1910, 61 – 68; 89). Toinen suuri teoreetikko Eduard Bernstein sen sijaan totesi, ettei Marxin teoria ole osoittautunut kaikissa suhteissa paikkaansa pitäväksi. Bernstein piti kapitalismia dynaamisena ja katsoi, ettei se keinottelun kausia lukuun ottamatta ole lainkaan niin epävakaa kuin

⁹⁷ Kalevi Sorsa uskoi edistyksen olevan mahdollista, mikäli edistyksen taustatekijät tunnetaan (Sorsa 1992, 79). Sorsan mukaan talouden kasvu perustuu inhimillisen pääoman, tietojen ja taitojen kasvun kasautumiseen. Tieteellisen ajattelun hyväksyminen on kasvun ehdoton edellytys. (Sorsa 1992, 43.)

⁹⁸ ”Kehitysten sarja on tärkeämpi kuin toivotut lopputulokset. Etukäteen liikkeen lopputulosta kuvaamaan asetetut päämäärät tulevat osoittautumaan tuulentuviksi ja niistä tulee esteitä todellisen kehityksen tiellä.” (Bernstein 1910, 272.)

väitetään. (Bernstein 1910, 71 – 91; 114; 283.) Bernsteininkin silti uskoi kehityksen vievän pitkällä aikavälillä kohti sosialismia (Bernstein 1910, 135; 210).⁹⁹

Sosialidemokraattien suhdetta markkinatalouteen ei voitu enää 1900-luvun aikana pitää antagonistisena, mutta he eivät myöskään uskoneet markkinatalouden itsensä korjaavuuteen.¹⁰⁰ Yhteiskunnan sääntely nähtiin välttämättömäksi. Taloustieteellisen selkänöjan valtion interventiolle talouteen toisen maailmansodan jälkeen antoi John Maynard Keynesin teoria ja etenkin vuonna 1936 ilmestynyt teos *Työllisyys, korko ja raha*. Magnum opuksessaan Keynes piti klassista talousteoriaa riittämättömänä ja puutteellisena ja päätyi lopputulokseen, ettei sijoitustoiminnan volyyymia ei voi turvallis-
sin mielin uskoa yksityisiin käsiin, vaan valtion pitää taata riittävä kysyntä etenkin taantumakausina. Ratkaisu on sosialisoida riittävän suuri osa tuotannosta. (Keynes 1951.)

Siinä missä Marxille kehitys oli taloudellista, sosialidemokraattien näkemys on monipuolisempi. Aineellisen ja henkisen kehityksen yhteys tunnustetaan, mutta se ei ole yhtä suoraviivainen kuin marxilaisilla. Kautsky jakoi vielä Marxin teesin talouden ensisijaisuudesta, mutta Bernstein oli jo skeptinen puhtaaksiviljeltyä aineellista käsitystapaa kohtaan. Hän katsoi, että talous määräsi 1900-luvun alussa kaikkea (tiedettä, taidetta ym.) paljon vähemmän kuin ennen. (Bernstein 1910, 12; 22; Kautsky 1910.) Myrdal pitää historiallisena kehityksenä sitä, että koko yhteiskunta nousee ylöspäin - ei ainoastaan tuotanto vaan myös instituutiot, asenteet ja politiikka. Hän väittää myös, että poliittiset olosuhteet ehdollistavat taloudellisia olosuhteita eikä päinvastoin. Kauppa ei yksin lisää rauhaa, minkä esimerkiksi ensimmäinen maailmansota todisti. (Myrdal 1973, 176; 190.)

Sosialidemokratian ihmiskuva on optimistinen ja tasa-arvoinen. Sosiaalidemokraatit kiistävät, että ihminen olisi luonnostaan egoistinen. Omaisuus tekee ihmisestä itsekään, ei luonto. (Heyward 1992; 95; 104.)¹⁰¹ Kaikki luokkavalta on sosialidemokraattien mielestä tuhoisaa, joten he vastustavat myös työväenluokan ylivaltaa ja tämä on yksi tärkeimmistä heidän kommunisteista erottavista tekijöistä. Sosiaalidemokraattien oppi-ististä Kautsky piti vielä vallankumousta mahdollisena, mikäli olot ovat sietämättömät, mutta hänkin painotti, että sosialistien kannattaa koko voimallaan panostaa parlamentaariseen toimintaan.¹⁰² (Kautsky 1971, 184 – 188; 200 – 201.) Bernsteinilainen sosialidemokratia sanoutui täydellisesti irti väkivaltaisesta vallankumouksesta ja luokkadiktatuurista (Bernstein 1910; 202 – 203).¹⁰³ Suomessa Väinö Tanner katsoi, ettei

⁹⁹ Sosialistit kyseenalaistivat tietyt tieteellisen marxismin väittämät. Vallankumouksellisuuden tilalle tulivat käytännölliset reformit ja sosialismista tuli asteittain etenevä demokraattinen prosessi. Sosialidemokraatit eivät asettuneet porvarillisen yhteiskunnan ulkopuolelle vaan integroituivat siihen. Liberalismi nähtiin sosialismin edeltäjänä sosialidemokratian ollessa laajennettu näkemys liberalismista. (Wright 1999, 85 – 86.)

¹⁰⁰ Tannerkaan ei halunnut tuhota kapitalismia (Tanner 1956, 178).

¹⁰¹ Karl Polanyi kiistää taloustieteessä yleisen oletuksen ihmisen luontaisesta itsekkyydestä. Siten tälle oletukselle rakennetun oletuksen ei voida väittää olevan jotenkin ihmiselle luontainen. Historiallisesti ihmisen taloudellinen toiminta on hänen mukaansa aina perustunut paljon enemmän ihmisen sosiaalisuuteen kuin ihmisen henkilökohtaiseen voitontavoitteluun. (Polanyi 2001, 35, 257 – 258.)

¹⁰² Leninin mielestä parlamentarismi on yhtä tyhjää kanssa. Todelliset päätökset tehdään aina kulissien takana. Väliajoin vain valitaan ne, jotka saavat sortaa kansaa seuraavien vuosien ajan. Lenin pelkäsi myös, että parlamentaarinen toiminta alentaa työväen vallankumouksellisuutta. Reformismi johtaa siihen, että vasemmisto hiljalleen madaltaa tavoitteita, unohtaa päämääränsä ja kadottaa voimansa. Yhteistyö porvariston kanssa ei tuota muuta kuin reformien luonnoksia. (Lenin 1976, 13 – 16.)

¹⁰³ ”Sosialidemokratian koko käytännöllinen toiminta tarkoittaa sellaisten olosuhteiden ja edellytysten luomista, jotka tekevät mahdolliseksi ja takaavat uudenaikaisen yhteiskuntajärjestelyn kehittymisen korkeampaan muotoon ilman puistattavia purkauksia. Sosialidemokratian kannattajat saavat yhä uutta intoa ja uutta rohkeutta tietäessään olevansa korkeamman kulttuurin esitaistelijoina, ja siihen perustuu viime kädessä tuo haluttu yhteiskunnallinen

väkivaltaa ole oikeus käyttää kansan enemmistöä vastaan mutta pienen vähemmistön vastarintaa vastaan kylläkin. Tanner piti ulkomaisten esikuvien tavoin sosiaalidemokratiaa luokkavallan vaihtoehtona. (Tanner 1956, 74; 240.)

Parlamentarismien muodostuessa työväenliikkeen tärkeimmäksi toimintaväyläksi, sosiaalidemokraatit tiedostivat, että työväenluokka yksinään on liian epävarma pohja enemmistön kokoamiseen. Pohjoismaissa sosiaalidemokraatit solmivat pitkäaikaisen liiton agraaripuolueen kanssa, jolloin parlamentaarinen tie valtaan helpottui. Yhteistyöhalukkuus synnytti kyliäisinään identiteettiongelman. Liittoumat johtivat siihen, että toiset puolueet vaikuttivat merkittävästi sosiaalidemokraattisen politiikan sisältöön. (Esping-Andersen 1985, 7 – 9; 38.)¹⁰⁴ Toisaalta sosiaalidemokraatit kykenivät perustelemaan muodonmuutoksiaan pragmaattisuudella (Esping-Andersen 1985, 8 – 9). Kehityksen myötä sosiaalidemokraateista onkin tullut enemmän kansan puolue kuin työväenluokan liike, mihin Ruotsin slogan ”kansan koti” viittaa. Gunnar Myrdalin mukaan hyvinvointivaltio onkin nationalistinen projekti (Myrdal 1973, 46).¹⁰⁵

Sosiaalidemokraattista utopiaa on vaikea hahmottaa, koska pitkällä tähtäimellä se on sosialismi, mutta käytännössä lyhyemmän tähtäimen tavoitteet näyttävät vievän heillä aina voiton. Toisaalta en ole varma, kuinka paljon 1900-luvun lopun sosiaalidemokraatit enää uskoivat sosialismiin. Se on varmaa, että sosiaalidemokraatti pyrkii ennustettavuuteen, turvallisuuteen, yhteiskunnalliseen vakauteen ja kehitykseen. Tasa-arvo ja talouskasvu ovat tärkeä osa hallittua kehitystä. Ne liittyvät toisiinsa, koska sosiaalidemokraatit uskovat, että sosiaalinen tasa-arvo kiihdyttää talouskasvua. Uskomus perustellaan usein Keynesin väitteellä, jonka mukaan rikkaat eivät kuluta tarpeeksi (Keynes 1951; 214; 374; Myrdal 1973, 103). Täyttä varmuutta sosiaalidemokraateilla ei asiasta ole, jolloin saatetaan ajautua hankalaan tilanteeseen, jossa on valittava sosiaalisen tasa-arvon ja talouskasvun väliltä. 1960-luvun vaikutusvaltainen sosiaalipoliitikko Pekka Kuusi piti sosiaalista oikeudenmukaisuutta toissijaisena talouskasvuun verrattuna. Hänen mukaansa talouskasvua välttämättä tarvitaan, jottei politiikasta tule nollasummapeliä. Millään muulla tavalla kaikkia ryhmiä ei voida pitää tyytyväisinä. (Kuusi 1961, 21 – 25; myös Sorsa 1992, 36.)

Ajatus kaikkien tyytyväisenä pitämisestä vahvistaa liikkeen alkuaikojen vallankumoushaaveiden vaihtumisen yhteiskunnan hallintapyrkimykseen. Tavoite toteutuu sosiaalidemokraattisessa ajattelussa parhaiten valtion aktiivisen osallistumisen kautta. Valtion osallistumisen ei tarvitse olla totaalista. Valtio on kuin isän tai äidin turvaava käsi, joka ohjaa tarvittaessa yhteiskuntaa ja kansalaisia oikeaan suuntaan. Epäselvää vain on, mihin suuntaan yhteiskunnan kehitystä kulloinkin ohjataan. Ongelmat joka tapauksessa ratkeavat, kun valtio rientää apuun.¹⁰⁶

pakkoluovutuksen siveellinen oikeutus. Luokkadiktatuuri kuuluu alhaisempaan kulttuuriin.” (Bernstein 1910, 203 – 204.)

¹⁰⁴ Bernstein toimi aikanaan kaukonäköisesti tehdessään epäselvyydestä suoranaisten hyvien: ”Kehitysten sarja on tärkeämpi kuin toivotut lopputulokset. Etukäteen liikkeen lopputulosta kuvaamaan asetetut päämäärät tulevat osoittautumaan tuulentuviksi ja niistä tulee esteitä todellisen kehityksen tiellä” (Bernstein 1910, 272).

¹⁰⁵ Siitä seurasi suuri kysymys, miten muuttaa sisäisesti hajanainen kansa yhtenäiseksi yhteisöksi. Yhtenäistämiseen pyrittiin kansallistamalla eli käyttämällä valtiota luokkarakenteen purkamiseen ja tekemällä reformeista universaaleja. (Esping-Andersen 1985, 32.) Suomessa esimerkiksi lapsilisät ovat universaali oikeus sellaisillekin, jotka niitä eivät taloudellisista syistä tarvitse.

¹⁰⁶ Gösta Esping-Andersen uskookin, että SDP:n menestys on sidottu valtion rooliin (Esping-Andersen 1985, 26). 1900-luvun viimeiset vuosikymmenet eivät ole tässä suhteessa ole olleet sosiaalidemokraateille parasta mahdollista

Sosialidemokraattinen menestysresepti on valtio: yhteiskunnallisen kehityksen ohjaaminen valtion avulla. Vuosituhannen vaihteen alla tavattiin länsimaissa tosin sellaisiakin sosiaalidemokraattisia politiikkoja, jotka tuntuivat uskovan enemmän markkinoihin kuin valtioon.¹⁰⁷ Merkitsikö se aatteen tuhoa vai evoluutiota, jääköön pohdittavaksi jonhonkin toiseen yhteyteen.

Klassinen liberalismi/talousliberalismi

Klassisten liberaalien historiankäsitys on muiden valistuksen aatteiden tavoin evolutionistinen. Liberaali on optimisti, joka uskoo, että huomenna kaikki on paremmin kuin tänään. Varsinaisena utopistina häntä ei voi pitää. Mikäli liberaalilla jokin utopia on, se on juuri tuo kehitysoptimismi. Toisaalta kehitys vaatii oikeat yhteiskunnalliset olosuhteet. Marxilaisessa, sosialidemokraattisessa ja liberalistisessä katsannossa suuri kysymys onkin se, mitkä ovat ihmiskunnan kehitykselle oikeanlaiset yhteiskunnalliset olosuhteet.

Klassisen liberalismien evoluutiokäsityksessä keskeistä on kilpailu. Kilpailun lähtökohdaksi on niukkuus. Ne, jotka onnistuvat kehittämään ominaisuuksiaan, selviytyvät ja nostavat sivilisaatiota uudelle korkeammalle tasolle. Epäonnistujat taas tuhoutuvat. (Spencer 1972, 35 – 36.) Kehitys tapahtuu ihmisyyhteisössä ennen kaikkea vapailla markkinoilla, joita voidaan pitää luonnon analogiana.

Liberaalit näkevät, että kapitalismi on tuottanut huikean parannuksen massoille väittäen myös, etteivät kapitalismi ja yksityisomistus ole mitään luokkaintressejä vaan koko ihmiskunnan yhteisiä intressejä. Kilpailevat poliittiset traditiot ovat sen sijaan erityisintressien ajajia, vaikka ne valheellisesti esiintyvätkin kaikkien etujen ajajina. Yksityisomaisuus on hyvä kaikille, vaikka se voi olla joillekin vielä parempi kuin toisille. (von Mises 1985, 192 – 207.)

Klassinen liberaali pitää ihmistä perusluonteeltaan itsekkäänä. Ihmisluonnetta ei tarvitse edes yrittää muuttaa, koska itsekkyyden on lopulta kaikkien etu. Moraaliopin ytimen muotoili Adam Smith *Kansojen varallisuudessa*:

”Tavoittelemalla omaa etuaan ihminen usein edistää yhteiskuntansa etua tehokkaammin kuin silloin, kun hän tieteen tahtoon pyrkii edistämään yhteiskunnan etua. Tietooni ei ole tullut, että ne, jotka väittävät käyvänsä kauppaa yleisen edun vuoksi, olisivat koskaan saaneet aikaan mitään erityisen hyvää. Harvat liikemiehet tosin edes väittävät tekevänsä niin, eikä vaadi kovin pitkällistä suostuttelua saada heidät luopumaan siitä”. (Smith 2015, 448.)

Oma etu saa ihmiset suuntaamaan rahansa ja omaisuutensa kohti käyttötapoja, jotka ovat yhteiskunnalle hyödyllisimpiä. Parhaiten tämä toteutuu, mikäli valtio mahdollisimman vähän puuttuu asiaan. (Smith 2015, 624 – 625.) Valtio on klassisille liberaaleille

aikaa. Talouden globalisoituessa on käynyt aiempaa vaikeammaksi harjoittaa sosiaalidemokraattista talouspolitiikkaa kansallisvaltiollisissa puitteissa.

¹⁰⁷ Wrightin mukaan 1970-luvun talouskriisit hajottivat puoluetta. Radikaalit halusivat mennä lähemmäksi sosialismia ja toisaalta osa kannattajista alkoi siirtyä kohti markkinaliberalismia. Sosialidemokratian historia on nähtävissä reaktiona kapitalismin sisäisiin muutoksiin. Myös kannattajakunnan muutos on muovannut aatteen kehitystä. Suuri konteksti on ollut sosialidemokraattisten arvojen edistämien markkinatalouden kontekstissa. (Wright 1999, 94 – 95; 100.)

välttämätön paha, mutta sen pitää pysytellä rajoitetulla alueella. Klassisille liberaaleille tärkein syy hallinnolle on omaisuuden turva (Buchanan 1997; Locke 1980, 124, von Mises 1985).

Itsekkyyden hyveeseen uskova liberaali esittää itsensä mielellään myös järkiolentona. Se herättää kysymyksen, onko ihminen aina järkevä toimiessaan itsekkäästi. Klassisten liberaalien mukaan yksilön tulee olla riittävän kaukonäköinen voidakseen kestää tilapäisiä vastoinkäymisiä, joita vapauden harjoittamisesta aina silloin tällöin seuraa sekä yksilöille että yhteiskunnalle. Kielteistä on tunteiden valtaan joutuminen. Tunteiden valtaan joutunut ei esimerkiksi kykene näkemään, että pidemmällä aikavälillä liberalismin hyödyt ovat ylivertaiset kaikkiin muihin poliittisiin vaihtoehtoihin nähden. Ikävä kyllä ei ole takeita, että kansalaisten enemmistöllä löytyisi moista ymmärrystä. Nykyhetken pienet vaikeudet saivat heidät helposti kääntämään kelkkansa. (von Mises 1985, 25; 180.)

Näin päädytään siihen, että parhaat yksilöt ovat kyllä järkeviä, mutta massat ajautuvat helposti irrationaalisen tunnekuohun valtaan.¹⁰⁸ Klassisessa liberalismissa esiintyy epäluuloa massoja kohtaan. Klassinen liberaali on ihmiskäsityksessään tasa-arvoinen, mutta vain rajallisessa mielessä. John Locke julistaa, että ihmiset syntyvät tasa-arvoisina ja vapaina ja että ihmisiä pitää mitata samalla mitalla. Hän kuitenkin jatkaa, että vaikka ihmiset ovat luonnostaan tasa-arvoisia, niin se ei tarkoita kaikenlaista tasa-arvoa kuten meriittien, kykyjen tai taitojen tasa-arvoa. Tasa-arvo tarkoittaa vain oikeutta yhtäläiseen vapauteen. (Locke 1980, 8; 31.)¹⁰⁹ Yksilöitä kohdellaan yhteiskunnassa vertaisina vain siksi, että heille on myönnetty tietynlaiset oikeudet, ei siksi, että he olisivat todellisuudessa tasavertaisia. Tasa-arvoinen kohtelu ei merkitse tasa-arvoa missään muussa merkityksessä. (Buchanan 1975, 12; von Mises 1985.)¹¹⁰ Liberaalien tasa-arvo on mahdollisuuksien tasa-arvoa, ei lopputulosten tasa-arvoa (Friedman 1962, 195; Heyward 1992, 22).¹¹¹

Älyllisen vajaavaisuutensa ohella massat voivat kaventaa myös yksilön vapautta. John Stuart Mill puhuu enemmistön tyranniasta, joka tarkoittaa enemmistömielipiteen tyranniaa, normatiivista pakkopaitaa, joka pakottaa yksilön järjestämään elämänsä johonkin määrättyyn muotiin sopivaksi (Mill 1989, 8). Buchananin ja Walhroosin mukaan enemmistö tyrannia on samanlainen tyrannia kuin mikä tahansa muukin tyrannia. Niinpä suhde demokratiaan varauksellinen, koska demokratiassa enemmistö hallitsee ja se saattaa muodostaa uhkan yksilön vapaudelle. (Buchanan 1997, 197; Walhroos 2012.)

¹⁰⁸ Macphersonin Locke -tulkinnan mukaan yksilö ollessaan vailla omaisuutta on samalla vailla rationaalisuutta. Hän ei ole silloin kykenevä yhteiskunnalliseen päätöksentekoon, joka kuului Lockella vain varakkaimmille. Liberaalidemokratia tosiasiaa koski vain omistavan luokan sisäisiä suhteita. Omistamaton luokka oli varakkaille hallinnonin kohde. Juuri tämän joukon kurissa pitämistä varten tarvittiin yövärtijavaltio. (Macpherson 1962, 224 – 227; 243 – 252.)

¹⁰⁹ Macpherson tulkitsee Locken ajatuksia siten, että liberaalin yhteiskunnan synnynnäinen tasa-arvo toimi itse asiassa perusteluna markkinayhteiskunnan epätasa-arvolle. Mikäli ihminen oli tasa-arvoisessa yhteiskunnassa vailla omaisuutta, sitä voitiin pitää yksilön omana synnä eikä hänen köyhyytensä ollut muiden vastuulla. (Macpherson 1962, 231 – 234; 243 – 245.)

¹¹⁰ James Buchananille vapaus ei kuitenkaan ole väline vaan ehdottomasti päämäärä. Hän määrittääkin kaiken yhteiskuntapolitiikan ylimmäksi päämääräksi yksilöllisen vapauden. (Buchanan 1975, 2.)

¹¹¹ Tosin Friedman uskoi ainakin vielä 1960-luvulla, että liberaali yhteiskunta kulkee kohti materiaalista tasa-arvoa (Friedman 1962, 195).

Kulttuurista liberaalit eivät puhu mitään, ellei sitten rationaalista egoismia tulkita kulttuuriksi. Klassinen liberalismi ei ota suoraan kantaa siihen, mitä ihmisten pitäisi elämässään tavoitella, mutta päätelleen talouden ja yksityisomaisuuden suuresta merkityksestä klassisen liberalismiin yhteiskunta on räätälöity rahan ansaitsemista varten.¹¹² Von Misesillä yksilönvapauden perimmäinen perustelu onkin se, että vapaa ihminen tuottaa enemmän kuin orja (von Mises 1985, 44 – 45). Liberaalien agendalla on toki muitakin poliittisia vapauksia ja oikeuksia kuin pelkästään kaupankäyntiin liittyvät. Locke vaati orjuuden lakkauttamista ja kansalaisille poliittisia oikeuksia (Locke 1980, 17; 31). Mill puolusti naisten ja lasten oikeuksia sekä painotti voimakkaasti ajatus- ja sananvapauden merkitystä (Mill 1989, 16; 57; 105). Näiden vapauksien merkitystä ei kuitenkaan voi verrata taloudellisten vapauksien merkitykseen, koska vain yksityisomistuksen ja vapaan kaupankäynnin instituutiot voivat taata yhteiskunnallisen vapauden (esim. von Hayek 1995).

Liberalismi oli syntyessään 1700-luvulla kauppiassäädyn ideologia. Heidän vapauksiksi kutsumansa elämäntapansa on leimallisesti kaupankäynti.¹¹³ Usko kaupan vapauden siunauksellisuuteen oli ymmärrettävä, koska markkinat tarjosivat kauppiassäädylle sosiaalisen nousun mahdollisuuden toisin kuin aristokratia, jonka omaisuus oli perittyä maaomaisuutta. Klassiset liberaalit tuntuvat todella uskovan, että kaikki muutkin luokat näkevät markkinatalouden suurena mahdollisuutena ja käyttävät vapautta rahan ansaitsemiseen yhtä innokkaasti kuin he.

Klassisten liberaalien hyvä yhteiskunta on vaurastuva markkinatalousyhteiskunta, jossa yksilöä ja ennen kaikkea kaupankäyntiä rajoittavia kieltoja on minimaalisen vähän ja valtiokoneisto on pieni. Siihen kuuluvat myös demokraattiset instituutiot, mutta itse demokraattinen päätöksenteko on rajattua. Suuri osa liberalismiin arvostamasta hyvästä – yksilönvapaus, rauha, talouskasvu ja yleinen kehitys – seuraavat vapaista markkinoista.¹¹⁴ Vapaat markkinat ovat klassisten liberaalien menestysresepti. Klassisessa liberalismissa uskotaan markkinoiden kykyyn tuottaa kehitystä, vaurautta ja hyvinvointia enemmän kuin minkään muun instituution.

Moderni liberalismi/Poliittinen liberalismi

Moderni liberalismi kulkee Yhdysvalloissa myös nimellä poliittinen liberalismi. Se onkin osuva nimitys, sillä politiikka on liberalismiin vasemmistolaisemmassa versiossa todellakin etusijalla. Klassista liberalismia voisi samasta syystä kutsua talousliberalismiksi. Poliitiikka ja talous löytyvät molemmista liberalismeista, mutta niiden keskinäinen suhde on erilainen.

¹¹² Sama väite esiintyy myös Smithillä ja vieläpä niin, että hallinnon tehtävä on suojella varakkaiden varallisuutta, koska jokaista rikasta kohden on moninkertainen määrä köyhiä (Smith 2015, 705). Liberalismin synnyin kodin voi paikantaa porvarillisluokkaan. Andrew Heyward liittääkin liberalismiin nousevan keskisäädyn, porvariston, aspiraatioon (Heyward 1992, 15). Friedrich Tönnieskin näkee, että kapitalistit odottavat kaikkia intohimoja toteutettavan rahallisesti (Tönnies 2001, 256). Marx meni vielä pidemmälle väittäessään, että liberaalit vaihtavat kaikki muut inhimilliset vapaudet kaupan vapauteen (Marx 1971; 22 – 23).

¹¹³ Weber katsookin, että kapitalismi on erään ihmisryhmän katsantotapa ja tuo katsantotapa synnytti kapitalismin eikä päinvastoin. Kapitalismi synnyttyään puolestaan kasvattaa ja tuottaa yrittäjät ja työläiset. (Weber 1991, 39.)

¹¹⁴ Freeden kyseenalaistaa Hayekin ja kumppaneiden liberalismiin. He ovat sokeita markkinoiden vallalle ja nostavat omaisuuden ydinkategoriaksi. Ihminen redusoituu heillä vain taloudelliseksi eläimeksi. Freeden pitää talousliberalismia enemmänkin konservatismiin kuin liberalismiin varianttina. (Freeden 1996, 282 – 283; 296.)

Poliittisen liberaalin ihmiskäsitys on optimistinen, rationalistinen ja tasa-arvoinen. Ihminen onkin enemmän sosiaalinen olento kuin egoisti. Poliittinen liberaali uskoo demokratiaan ja tasa-arvoon ja nimenomaan tässä järjestyksessä. Tasa-arvon sisällölliset vaatimukset tulevat demokratiasta. Robert Dahl painottaakin eritoten poliittista tasa-arvoa. (Dahl 1989, 84–86; 312.)

Kulttuurin osalta olennainen on sekin suhteessa demokratiaan. Dahl katsoo, että jos poliittinen kulttuuri ei tue demokraattista prosessia ja primäärejä poliittisia oikeuksia, demokratia suurella todennäköisyydellä tuhoutuu. Lisäksi demokraattisen prosessin pitää pystyä rajoittamaan itseään, jottei se tuhoa omalle olemassaololleen välttämättömiä olosuhteita. Olosuhteisiin Dahl listaa muun muassa sellaisia tekijöitä kuin armeijan pysyminen kasarmeilla ja vallan jakamisen pois yhdestä valtakeskuksesta. Kulttuurilla hän tarkoittaa demokratian tärkeimpiä elementtejä tulevia uskomuksia ja arvoja. Demokratia edellyttää esimerkiksi uskomusta, että aikuiset ihmiset ovat riittävän kyvykkäitä määrittelemään oman etunsa ja ettei mikään ihmisryhmä ole määritelmällisesti muita parempi hallitsemaan. Poliittisille johtajille määriteltyjä kyvykkyyksivaatimuksia Dahl pitää myös huterina: politiikassa ei voidaan yksiselitteisesti määritellä kyvykkyyttä. (Dahl 1989, 84 – 86; 154; 173; 250 – 252; 312.)

Tasa-arvon kohdalla poliittinen liberaali tiedostaa, että ihmisten kyvyt ja lahjat jakaantuvat epätasaisesti. He katsovat, että sen pitää silti vaikuttaa ihmisten elämään mahdollisimman vähän. Rawlsin mielestä luonnon lahjojen jakautuminen ei saa määrätä tulojen ja varallisuuden jakoa, kuten ei myöskään yhteiskunnallisen onnen tai historiallisen sattuman. Sosiaaliset ehdot vaikuttavat siihen, miten yksilön kyvyt kehittyvät. (Rawls 1988, 53.)

Varallisuus vaikuttaa myös ihmisen mahdollisuusiin käyttää täysimääräisesti oikeuksiaan, ennen kaikkea poliittisia oikeuksiaan. Dahlin ja Rawlsin mukaan modernin demokratian suurimpia ongelmia onkin, että ihmisen poliittiseen osallistumisen tarvittavat resurssit ovat jakaantuneet epätasaisesti. Jos tulot, varallisuus ja taloudellinen asema ovat poliittisia resursseja, ja jos poliittiset resurssit ovat jakaantuneet epätasaisesti, kuinka kansalaiset voisivat silloin olla poliittisesti tasa-arvoisia. Dahl kysyykin, eikö demokratia tarvitsisi tällöin tuekseen jotain muuta kuin yksityiseen yritteliäisyyteen perustuvan talouden. (Dahl 1989, 326; Rawls 1993, 166; 267 – 271; 326.)

Poliittiset liberaalit flirttailevat sosialismin kanssa, mutta ratkaisun hetken lähestyessä he kallistuvat talousliberalismin suuntaan. Dahl päätyy lopulta puolustamaan markkinataloutta, koska se jakaa valtaa lukemattomiin yrityksiin ja toimii vallan keskittymistä vastaan. Tästä syystä se on yhteensopivampi demokratian kanssa kuin valtiojohtoinen talous. Käytännössä länsimaiden demokratioissa käydään taistelua valtion sääntelyn rajoista. (Dahl 2006, 165 – 167.) Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriassa päädytään myös hyväksymään asemien erot, sillä ehdolla, että ne hyödyttävät myös kaikkein heikommassa asemassa olevia (Rawls 1988, 46 – 47).¹¹⁵

Poliittinen liberaali on klassisen aateveljensä tapaan kehitysoptimismi. Poliittisen liberaalin käsitys kehityksestä kohdistuu huomattavan paljon ihmisen moraaliseen kehitykseen tai jopa moraaliseen täydellistymiseen. Ihminen voi kehittyä valistuksen avulla

¹¹⁵ Ronald Dworkin puoltaa markkinoita nimenomaan tasa-arvon eikä tehokkuuden näkökulmasta. Hän myöntää kuitenkin ihmisten lahjojen ja lähtökohtien eroavan toisistaan ja suhtautuu varovaisen myönteisesti hyvinvointivaltioon. Liberaali voi olla yhtä lailla vastahakoinen kapitalisti kuin vastahakoinen sosialistikin. (Dworkin 1984, 67 – 69.)

– onhan ihminen järkiolento. Ainoa mikä voi synkistää taivaanrannan, on ihmisten primitiivisten puolien pääseminen voitolle. Ihmismielen pimeyttä edustavat muun muassa fanaattisuus, vallanhalu ja silkka typeräys. Tämä synnyttää mielenkiintoisen jännitteen aatteen sisälle, koska liberalismiin pitäisi myös sietää syntisiä.

Politiikassa moderni liberalismi etsii John Rawlsin mukaan sellaista oikeudenmukaisuuden käsitettä, joka tuottaisi konsensuksen moniarvoisessa yhteiskunnassa. Liberalismi ei pyri arvottamaan ihmisten erilaisia hyvän käsityksiä tai kritisoidaan uskonnollisia, filosofisia tai muunlaisia totuuksia. Se pyrkii löytämään sen keinon, jolla poliittinen järjestelmä voi toimia kaikkien mielestä reilulla tavalla. (Rawls 1993, 90; 95; 127–133; 188.) Vaikka Rawlsin konseptio on relativistinen yksilöjen pyrkimysten suhteen, asettaa se silti tiettyjä moraalisia arvoja etusijalle. Näitä ovat esimerkiksi reilun yhteistoiminnan, suvaitsevaisuuden ja järkevyyden hyveet sekä reiluuden taju. Nämä hyvän kansalaisen ominaisuudet ovat nimenomaisesti poliittisen konseptin, eivät minkään yksittäisen uskonnon tai filosofian ideaaleja. (Rawls 1993, 194 – 195, 201 – 202.)

Rawlsin teoriassa toistuu tavan tuosta käsite järjellinen ihminen. Avain kysymys onkin, millainen ihminen on järkevä. Rawlsin vastaus kuuluu, että järkevä ihminen haluaa sellaista yhteiskuntaa, jossa hän voi elää ja toimia toisten ihmisten kanssa kaikkien hyväksyttävissä olevilla tavoilla (Rawls 1993, 49, 54, 60, 119). Liberaalin järjen saattaa siis olettaa olevan sosiaalista älykkyyttä. Fundamentalismiin voi arvella olevan taas esimerkki ei-järkevästä asennoitumistavasta.

Rawls kuitenkin jättää kokonaan käsittelemättä kysymyksen, eikö myös liberaali saataisi jossain tilanteissa olla oman oppinsa suhteen fundamentalisti.¹¹⁶ Oman doktriininsa sisällä poliittinen liberalismi on varsin moraalisesti relativistinen, mutta siitä ei suinkaan seuraa, että se olisi oman doktriininsa suhteen sellainen.¹¹⁷

Mielenkiintoista onkin, missä määrin poliittinen liberaali katsoo olevansa universaali hahmo. Rawlsin mukaan yhteiskunta sopimuksen ei tarvitse tulla hyväksytyksi missään muussa yhteisössä, mutta toisaalta hän kuitenkin katsoo, että sopimuksen pitää olla kaikkien yhteisön jäsenten mielestä oikeudenmukainen (Rawls 1993; 119). Kansalaisten suostumusta ei voi saada selville muuten kuin vaaleilla tai kansanäänestysillä. Toisin sanoen poliittisen liberaalin voi olettaa pitävän demokratiaa universaalina.¹¹⁸ Universalismiin yksi ilmentymistä on myös YK:n ihmisoikeusjulistus, jossa ilmoitetaan kaikkien ihmisten syntyvän tasa-arvoisina ja vapaina, kielletään syrjimästä rodun,

¹¹⁶ Liberaali toivoo ihmisen vapaaehtoisesti valitsevan sellaiset arvot, jotka ovat järkeviä ja moraalisia. Hän turvautuu silti pakkokeinoihin vain harvoissa tilanteissa. Toisaalta ollakseen liberaali täytyy allekirjoittaa tiettyjä uskonkappaleita. (Freeden 1996, 266 – 267.)

¹¹⁷ Freeden tulkitsee Rawlsin liberalismia siten, että se sallii määrätty doktriinit ja toiset ei. Mustalle listalle kuuluvat fasismi sekä osin konservatismi, sosialismi ja anarkismi. (Freedon 1996, 231 – 233.) Schmittin mukaan liberalismi pyrkii lopettamaan politiikan, jolle on tyypillistä jatkuva valtataistelu ja sorto. Yksityisomaisuudesta tulee maailman keskus, jonka ääripäät ovat talous ja moraalit. Poliitikalle olennainen ystävällisyys –kategoria vaihtuu talouden ja etiikan vastakohtaisuudeksi. Poliittiset näkökohdat alistetaan laille, moraalille ja taloudelle. Taloudellinen materialismi ja moraalinen paatos yhdistyvät tyypillisessä liberaalista retoriikassa ja jokaiselle käsitteelle syntyy tästä syystä kaksinaismerkitys. (Schmitt 1976, 69 – 72.)

¹¹⁸ Väyrysen mukaan liberalistinen ajatusmalli sisältää ideoita ja instituutioita, joilla katsotaan olevan yleismaailmallinen pätevyys. Ideat koskevat erityisesti yksilön vapauksia sekä hänen poliittisia ja inhimillisiä oikeuksiaan. Instituutioista markkinat, kansalaisyhteiskunta ja valtio ovat erityisasemassa. (Väyrynen 1998, 138.) Morgenthau puolestaan kritisoi liberalismiin ja nationalismiin sekoittumista. Paikallisia arvoja pidetään universaaleina ja vaaditaan niitä toteutettavan kaikissa muissakin valtioissa. (Morgenthau 1993, 273.)

kielen, sukupuolen tai muun vastaavan perusteella ja kielletään myös orjuus, kidutus sekä mielivaltaiset vangitseminen (www-lähde).

Poliittisen liberaalilla näyttää olevan viisi arvoa yli muiden: suvaitsevaisuus, järkevyyt, tasa-arvo, demokratia ja yksilönvapaus. Valistus ja Ranskan suuri vallankumous ovat arvoja yhteen sitovia yläkäsiteitä. Ne ovat innoituksen lähteitä myös sosialisteille, joten on etsittävä tekijä tai tekijöitä, joka erottavat poliittisen liberalismiin sosialismista. Sellaisia ovat markkinatalouden ja edustuksellisen demokratian kannatus. Listaan voi lisätä ihmisoikeudet. Poliittisen liberaalin menestysresepti on länsimainen ja erityisesti amerikkalainen demokratia kaikkine oikeuksineen. Niiden ihanteita toteuttamalla maailma paranee.

Uusliberalismi

Liberaaliperheen uusimman tulokkaan uusliberalismin historiankäsitelmästä on vaikea hahmottaa, mutta kilpailuhenkisyydestä ja markkinamyönteisyydestä päätellen, tulkiten sen olevan lähellä klassista liberalismia. Uusliberalismin oman lyhyen historian ymmärtäminen vaatii sen syntyhetken poliittisen tilanteen ymmärtämistä. Uusliberalismi ilmaantui länsimaisen politiikan näyttämölle 1970-luvulla kolmen vasemmistolaisen vuosikymmenen jälkeen. Vasemmistolainen yhteiskuntakehitys alkoi länsimaissa jo toisen maailmansodan aikana (esim. Beveridgen raportti Britanniassa vuonna 1942). Friedrich Von Hayekin pamflettia *Tie Orjuuteen* on mahdollista pitää vastareaktiona vasemmistolaisemmalle liberalismiin tulkinnalle.¹¹⁹

Varsinainen ideologinen vallankumous alkoi 1970-luvulla Britanniasta ja se henkilöityi ennen muuta Margaret Thatcheriin. Mielenkiintoista thatcherismin nousussa oli se, että konservatiivit katsoivat tarvitsevansa ideologian, koska vasemmistollakin on (Young 1993, 406). Jo edellisellä vuosikymmenellä uuskonservatiivit Yhdysvalloissa olivat päätyneet samaan lopputulokseen (esim. Kristol 1983).¹²⁰ Perinteisen konservatismiin tai klassisen liberalismiin retoriikalla ei 1970-luvulla uskottu enää voitavan kukistaa vasemmistoa kilpailussa äänestäjistä.

Thatcher ei kuitenkaan itse tietävästi ollut mikään suuri ideologi vaan thatcherismin taustalta löytyvät konservatiivipuolueen vaikuttajat Keith Joseph ja Alan Sherman. Joseph oli valittanut vuonna 1974, vuotta ennen Thatcherin nousua Tory-puolueen johtoon, että yhteiskuntarauha oli ostettu taloudellisen tuottavuuden kustannuksella ja että Britanniasta oli tullut sotien jälkeen puolisosialistinen maa. Joseph oli nähnyt, että keskiluokka siirtyy oman dynamiikkansa mukaisesti jatkuvasti vasemmalle. (Young 1993, 78, 103.)

Uusliberalismi olisi edellä sanotun perusteella joko yritys vierottaa keskiluokka sosiaalidemokratiasta tai vaihtoehtoisesti murtaa keskiluokan valta. Harvey puoltaa jälkimmäistä vaihtoehtoa: uusliberalismi on poliittinen projekti palauttaa taloudelliselle eliitille

¹¹⁹ Englanninkielinen alkuperäisteos *A Road to Serfdom* ilmestyi vuonna 1944.

¹²⁰ Thatcher sanoi puheessaan yliopisto-opiskelijoille vuonna 1975 muun muassa seuraavaa: "The intellectual counter-attack is as important as the counter-attack in Parliament and in the constituencies. If we can win the battle of ideas, then the war will already be half-won". Toisessa puheessaan samana vuonna hän muotoili saman viestin uudelleen: "And not just because we want to win an election but because the whole future of the country depends on the establishment of a climate of opinion that rejects socialism and the encroachments of the State on the lives and liberties of individuals." (www-lähde)

sen entinen valta-asema (Harvey 2005, 18). Paradoksaalisesti se näytti tapahtuvan vaaliessa keskiluokan itsensä avustuksella. Thatcherin täkynä oli keskiluokan vapauttaminen, mutta jotta sanoma menisi perille, keskiluokka tuli ensin saada näkemään oma tilanteensa toisin.

Thatcherismia on syytä katsoa myös laajemmassa kehyksessä, maailmantalouden muutosta vasten. Thatcherin elämäkerran kirjoittaja Hugo Young esittää, että thatcherismi oli brittiläinen versio maailmalaajuisesta ilmiöstä – reaktiosta globaalitalouden muutoksiin (Young 1993, 621). Globalisaatioon sopeudutaan thatcherismissa nationalistisessa viitekehyksessä viittaamalla kansakunnan syvimpiin arvoihin. Se onnistuu helpoimmin maissa, joiden historiassa vapaakaupalla on ollut merkittävä osa. Thatcherin tukena olivatkin brittiläiset perinteet, jotka tekivät hyvinvointivaltiopolitiikasta irtautumisen legitiimimmäksi (esim. Hall 1992).¹²¹ Valtameren takana amerikkalainen uuskonservatismi väitti, etteivät amerikkalaiset edes halua laajaa tasa-arvoa (Glazer 1988, 158).

Uusliberaalit jakavat klassisten liberaalien yksilökeskeisen ihmiskuvan, joskin uusliberaalit näyttävät menevän individualismissaan vielä astetta pidemmälle kuin aatteelliset esi-isänsä. Ihminen ei ole uusliberaaleille niinkään yhteiskunnallisten suhteiden ja olosuhteiden tulos vaan olennaisesti sitä, mitä hän kykenee itsestään tekemään. Thatcherin ihaili eniten ihmisiä, jotka ovat luoneet jotain tyhjistä (Young 1993, 360). Menestyksen ja rikkauden hehkuttaminen viestittävät, että elämä on kilpailua. Hallin mukaan thatcherismi kiinnittääkin huomiota ihmisen kilpailuhenkiseen puoleen ja eristää sen muusta persoonallisuudesta (Hall 1992, 30). Uusliberalismi puhuukin mieluummin menestyjistä kuin köyhistä (Harvey 2005, 66).

Ennen menestymistä ihmisen täytyy voittaa sisäinen heikkoutensa. Uusliberalismi henkii sosiaalidarvinismia. Spencerille juuri sopeutuminen on ihmisen täydellistymistä. Kaikki epätäydellisyys ja paha ovat aina suhteessa ulkoisiin olosuhteisiin. (Spencer 1972, 12.)¹²² Epätasa-arvoa ei selitetä uusliberalismissa yksinomaan luonnollisten kykyjen eroavaisuuksilla, vaan myös toimijoiden omien asenteiden kautta. Ihmisen sisäinen voima on kyvyssä sopeutua ja se on yksilön omasta halusta kiinni. Sanomaa julistaa esimerkiksi Jari Sarasvuon 1990-luvun menestysopas *Sisäinen tuli* (1997). Sen vuoksi uusliberalismi ei vetoa yksin järkeen. Glorifioimalla menestyksen ja tekemällä siitä ennen kaikkea tahdonvoiman funktion, usko tahdon voimaan kasvaa myyttisiin mittoihin.

Uusliberalismin ja klassisen liberalismin välinen ero on vaikeasti havaittavissa: mikä on se ”uusi”, joka erottaa sen vanhasta liberalismista. Heikki Patomäki esimerkiksi katsoo, että uusliberalismi tavoittelee paluuta 1800-luvun liberalismiin (Patomäki 2007, 10). David Harvey ja Richard Hull pitävät uusliberaalin suuntauksen keskeisinä sisältöinä ajatuksia, että keskitetty hallinto on uhka yksilön vapaudelle, tehoton ja tuhlaille. Vapaat markkinat ja yritystoiminnan mahdollisuuksien kasvattaminen ovat parhaita tapoja lisätä hyvinvointia. (Harvey 2005, 2; Hull 2006, 141.) Moiset ajatukset ovat

¹²¹ Thatcher itsekin pyrki liittämään projektinsa brittiläiseen kansanluonteeseen. “It is the unquenchable spirit of enterprise that is the bedrock of our national character. It is a trait that should be encouraged, not stifled.” (www-lähde-)

¹²² Sarasvuollekin ihminen kasvu on sopeutumista. Kaikki muutos lähtee itsestä, ei ole mitään mikään liittyisi yhteiskuntaan, hän julistaa. (Sarasvuon 1997, 24; 43.)

kuitenkin klassista liberalismia puhtaimmillaan vaikkakin kuuluvat myös uusliberalismiin.

Nähdäkseni uusliberalismin anti klassiselle liberalismille on idea, jonka mukaan kaikkia yhteiskunnan organisaatiota, myös julkisia laitoksia, tulee johtaa kuin liikeyritystä. Tässä mielessä uusliberalismi eroaa klassisesta liberalismista, joka tähtää mahdollisimman selkeään työnjakoon markkinoiden ja valtion välillä.¹²³

Valtion luonteen muuttamisen kautta markkinat tunkeutuvat syvemmälle yksilön elämän ja valtiota voidaan käyttää gramscilaisittain myös kouluttajana. Sen seurauksena valtio ei palaudu yövärtijavaltioksi vaan siitä tulee yksityisen pääoman ideologisesti haltuun ottama instrumentti, jota käytetään talouden tehostamiseen, tulovirtojen ohjailuun ja yrittäjyyden edistämiseen.¹²⁴ Muotoillessaan julkisia laitoksia uudelleen yksityisen ja julkisen, talouden ja politiikan välinen ero hämärtyy aivan kuten sosiaalidemokratiassakin, mutta täysin käänteisellä tavalla. Uusliberalismi täytyykin ymmärtää oikeiston vastasiirtona sosialidemokratian ja ay-liikkeen vallalle.

Kaikki klassinen liberalismi ei täten ole uusliberalismia vaan uusliberalismin ominaispiirre on markkinoiden tuominen valtion sisälle sekä valtion käyttäminen markkinatalousajattelun edistämiseen. Markkinat eivät uusliberalistisessa katsannossa ole pelkästään yksilönvapaudelle välttämätön ympäristö, vaan yhteiskunnallisen tiedon ja hallinnan tai jopa elämänskatsomuksen lähde.¹²⁵

Uusliberalismin menestysresepti on periaatteessa sama kuin klassisilla liberaaleilla: vapaat markkinat. Koulukuntien ero on siinä, että uusliberalistinen valtio ei ole pelkkä markkinoiden suojelija vaan markkinoiden jatke. Uusliberaalien menestysresepti on siten markkinavaltio, yhteiskunnan kehityksen ohjaaminen markkinainformaation avulla.

¹²³ Mirowski ja Plehwe katsovat myös, ettei uusliberalismi ole johdettavissa suoraan klassisen liberalismiin traditiosta. Uusliberalismin tavoite on muotoilla valtion funktiota uudelleen niin, että se kiihdyttää pääoman kasvua. Argumentit vapauden puolesta tulevat talouden eikä politiikan puolelta. Uusliberalismin syntyhistoriassa he pitävät tärkeinä taloustieteen koulukuntia esimerkiksi Wienin, Chicagon ja Freiburgin yliopistoissa sekä vuonna 1947 perustettua Mont Pelerinin yhteisöä, johon kuuluvat tai ovat kuuluneet muun muassa taloustieteilijät von Hayek, Friedman, von Mises, Buchanan sekä kirjailija Mario Vargas Llosa, suurliikemies Charles G. Koch, ex-kuninkaallinen Otto von Habsburg ja Länsi-Saksan järjestyksessä toinen liittokansleri Ludwig Erhardt. (Mirowski & Plehwe 2009, 1; 10; 14; 17; 49– 50; 75.)

¹²⁴ Harvey katsookin, että uusliberalismi ei tee valtiota tarpeettomaksi vaan se osallistuu aktiivisesti liike-elämälle myönteisen ilmapiirin luomiseen. Valtion ja yksityisomaisuuden kumppanuus lisääntyy, jolloin yksityisetkin pääsevät käyttämään valtiollista valtaa sekä muovailemaan lainsäädäntöä. (Harvey 2005, 76 – 79.)

¹²⁵ Schöller ja Groh-Samburg väittävät, että uusliberalismin vallan perustuvan siihen, että se esitetään tieteenä. Yliopistoissakin oikeaoppiset intellektuellit pääsevät paremmille paikoille. Samalla yliopistoja viedään yhä enemmän liikeyrityksen suuntaan ja koulutuksesta tulee kaupallinen hyödyke. (Schöller & Groh-Samburg 2006, 172; 175; 181 – 186.) Novakin mielestä tieteellinen rationaalisuus ei ole kapitalismin hengelle niin olennaista kuin käytännöllinen järki, viisaus ja innovatiivisuus. Kapitalismi on viime kädessä elämisen tapa. Kapitalismia ei voi määritellä ilman henkeä, sen taloudelliset piirteet eivät riitä kuvaamaan sitä. Kapitalismin henki on kehityksen, riskin, kokeellisuuden ja seikkailun henkeä. Se luovuttaa tämän päivän turvallisuuden paremman huomisen odotukselle. (Novak 1982, 29; 46 – 54.) Samaa sanoi aikoinaan myös Joseph Schumpeter. Tosin Schumpeterillä kapitalismissa korostui ennen kaikkea rationaalisuus. Kapitalismi rationalisoi elämän kokonaisuudessaan. Siitä seuraa sankaruuden ja romantiikan asteittainen katoaminen, koska kapitalisti ei lähde tappeluun vain tappelun itsensä vuoksi. Romantiikan kuolemassa eli halussa uhrautua jonkun toisen puolesta, on valittavasti myös kapitalismin tuhon siemen. Kapitalismi vaatii pitkänäköisyyttä ja kärsivällisyyttä ja romanttinen idea, ennen kaikkea perhe, saa ihmisen ponnistelemaan silloinkin kuin palkkiota ei ole välittömästi näkyvissä. Schumpeter olikin kapitalismin tulevaisuuden suhteen melkoinen pessimisti. (Schumpeter 1994, 61; 121 – 162.)

Vihreät vaihtoehtoliikkeet

Vihreän liikkeen synty ajoittuu hetkeen, jolloin teollistumisen aikakauden kielteisten sivuvaikutusten tunkeutuminen kansalaisten kokemusmaailmaan oli yhä ilmeisempää. 1970-luvulla osa länsimaiden kansalaisista koki, että olosuhteista oli tullut hallitsemattomia ja vaarallisia. Sosiologi Ulrich Beck kutsuu ydinvoimalaonnettomuutta kapinaksi, jonka olosuhteet ovat nostattaneet itseään vastaan (Beck 1990, 140). Vihreiden vaihtoehtoliikkeiden aatteellisen sisällön taustalla on keskeisesti Rooman klubin ensimmäinen raportti, ”Kasvun rajat” vuodelta 1972. Oikeastaan alkuaikojen vihreiden agenda on kutakuinkin suoraan luettavissa siitä. Jo raportin nimi kertoo sen, mistä havainnosta tai uskomuksesta vihreä liike syntyi: yksi maapallo ei riitä.¹²⁶

Vihreiden maailmassa ekologinen tuho on teollisen aikakauden odotettavissa oleva lopputulos. Maailman tuhoutumisesta ollaan nykyisellä menolla aivan varmoja, kysymys on vain siitä, onko meillä vielä aikaa muuttaa kurssia. Vihreät ovat pääsääntöisesti optimisteja: maailmanloppu voidaan vielä peruuttaa. Maapallon pelastamiseen on tarjolla kaksi linjaa: modernisaation sisäinen uudistaminen tai sen pysäyttäminen kokonaan.

Vihreiden ajattelu ei ole historiallista siinä mielessä, että menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus muodostaisivat yhtenäisen janan. Tulevaisuus on tästä syystä epäselvää - selvää vain on, että kehityksessä on tapahtunut vääristymä. Historia tai jokin käynnissä oleva kehityskulku ei anna ohjetta siitä, miten pitää nyt toimia. Vihreiden ajattelua ei voida luokitella irrationaaliseksi tai rationaaliseksi, koska he kyseenlaistavat vain yhden historiallisen aikakauden rationaalisuuden, eivätkä rationaalisuutta sinänsä. Modernin vaihtoehto näyttää vain heillä jäävän paljolti auki. Vanhaa muotoa kritisoidaan ilman selkeää artikulaatiota uudesta muodosta.

Vihreiden ihmiskuva on humanistinen ja sosiaalinen. Vihreä ihminen ei ole missään nimessä egoisti. 1960-luvun uusvasemmiston tapaan vihreät etsivät rauhanomaista elämäntapaa, johon kuuluu aseriisunnan ohella rauhanomainen rinnakkaiselo ympäristön kanssa.¹²⁷ Elämäntavassaan vihreät tavoittelevat yhteyttä sekä ihmisten kesken, että ihmisen ja luonnon välillä. Vihreät asettivat myös vastakkain pasifismin ja thatcherismin sosiaalidarvinismin. He halusivat kilpailuyhteiskunnan sijaan yhteistyön yhteiskuntaa, jossa ei ole ”keskinäisen kilpailun väkivaltaa” (www-lähde). He näkivät

¹²⁶ E.F. Schumacher, jota voidaan pitää yhtenä vihreiden alkuaikojen yhtenä tärkeistä vaikuttajista, kiistää hankin yleisen länsimaisen uskomuksen, että tuotannon ongelmat olisi voitettu. Ei ole, hän väittää. Illuusio johtuu siitä, että luonnon resursseja ei katsota pääomaksi. Rajattoman voiton ja määrällisen kasvun maksimoiminen ei sovi rajallisen maailman todellisuuteen. Vaikka yksi ongelma saataisiinkin ratkaistuksi, se synnyttää kylkiäisinä kymmenen uutta. Viisaalla ihmislaajilla ei ole muuta mahdollisuutta kuin sopeutua tilanteeseen ja vähentää kulutustaan, julistaa Schumacher. (Schumacher 1976.)

¹²⁷ 1960-luvun uusvasemmiston oppi-isää Herbert Marcusea on mahdollista pitää myös yhtenä vihreiden vaikuttajana, vaikka vihreät eivät itse teksteissään viittaneet häneen. Vihreiltä löytyvät esimerkiksi Marcusen kaupallisuuden kritiikin teesit. Marcuse väitti, että sosiaalinen kontrolli toimii ihmiseen istutettujen tarpeiden kautta. Ihmisten tarpeita manipuloidaan ylhäältä päin, eivätkä he enää tiedosta omia todellisia tarpeitaan. (Marcuse 1964, 8.) Vihreiden Soininvaara puhui aivopesun järjestelmästä, joka saa aina ihmiset haluamaan enemmän ja siitä, kuinka muoti on uudenlaista heikkojen riistoa, epävarmat manipuloidaan ostamaan itsetuntoa. Köyhyys uusinnetaan uusia tarpeita luomalla. (Soininvaara 1983, 57; 115.)

thatcherismin tuovan sodan takaisin ihmisen keskinäisiin suhteisiin, jonka seurauksena ihmiset alkavat taas pelätä toisiaan (esim. SU 10/1984).

Vihreiden yhteiskunta ja sivilisaatiokritiikissä on myös sukupuolinen leima siinä mielessä, että tuhoaminen ja alistaminen – luonnon, työläisten, kehitysmaiden, naisten ja vähemmistöjen – assosioidaan tulkintani mukaan vahvasti miessukupuoleen ja miehisyysideologiaan, maskuliinisuuteen. Modernin järki oli suorastaan machoa; se piti tunteilua irrationaalisena ja lapsellisena (esim. Baumann 1989).¹²⁸ Ihmiskunnan ajautuminen oman tuhonsa porteille tarjosi perusteen kyseenalaistaa miehisen järjen järkevyyttä.

Vihreiden suhde valtaan sen perinteisessä käskevässä muodossa oli ainakin liikkeen alkuaikoina kompleksinen. Oli epäselvää haluavatko vihreät poliittista valtaa oikeasti vai ei – vallankäyttö ei ole ongelmitta sovittavissa yhteen pehmeiden arvojen kanssa. Pentti Linkola turhautui vihreiden näpertelyyn. Vuonna 1985 hän päivitteli, miksi puolue tyytyy parin prosentin kannatukseen eikä pyri kaikin voimin pääministeripuolueeksi (Linkola 1989, 81 – 82). Vuonna 1988 hän päätteli, etteivät vihreät edes tahdo valtaa (SK 10/1988).

1980-luvun vihreät halusivat kaikesta päätellen enemmän vaikuttaa päättäjiin kuin valata heidän tuolinsa. Vihreiden toiminnan pääkohde näyttää olevan kulttuuri. Rooman klubin raportti onkin hätkähdyttävä tekele siinä mielessä, että vaikka siinä puhutaan luonnon tuhosta, niin raportti itsessään on voimallisesti sivilisaatiokritiikki, jossa annetaan tuomio länsimaiselle kulutuskeskeiselle elämäntavalle. Sitä syytetään sellaisista asioista kuten vieraantumisesta, köyhyydestä, moraalin heikentymisestä ja rikollisuudesta. (Meadows et al. 1972.) Kulttuurin muutos on heidän välineensä yhteiskunnalliseen muutokseen. Talouteen, teknologiaan ja politiikkaan syötetään uudet ihmiselämää suojelevat koodit ihmiselämää tuhoavien tilalle.

Vihreillä on kaksi perususkomusta, joiden kesken ei ole helppo tehdä valintaa toisen hyväksi. Ensimmäinen niistä on länsimaisesta teollisesta kulutusyhteiskunnasta vääjäämättä seuraava ympäristön ja ihmisen tuho.¹²⁹ Toinen on näkemys ihmisestä perusolemukseltaan kulttuuriolentona. Yhdessä uskomukset tarkoittavat, että luonto ja ihminen sen mukana on pelastettavissa vain kulttuurin muutoksella. Kulttuuriprojektin ja ympäristöprojektin yhteys ei silti ole ehdoton, koska ympäristön voi pelastaa muillakin keinoilla kuin humanismilla kuten esimerkiksi Linkolan väkivaltaisella ohjelmalla. 1980-luvun vihreydessä humanismi ja ympäristö sidottiin yhteen, kun Linkola torjuttiin, mutta silti näin ei tarvitse aina olla. Keinoja koskeva ratkaisu on aina sidoksissa toimijan tulkintaan poliittisesta tilanteesta.

Liikkeen nimikin viittaa siihen, että liikkeen perusta on viime kädessä ympäristössä. Vihreys nousi historiallisesti esiin ympäristöongelmien eikä minkään ainutkertaisen kulttuuriongelman myötä. Kulttuurikriisihän Suomessa oli myös sisällissodan jälkeen. Vihreä kulttuuriprojekti täytyy ymmärtää siis suhteessa ympäristöön. Ekologinen elämäntapa on määriteltävissä vihreiden menestysreseptiksi. Se pelastaa maailman,

¹²⁸ Freedenin mukaan vihreiden ideoiden sekä sosialismin ja feminismin välillä vallitsee läheisiä yhteyksiä (Freeden 1996, 550).

¹²⁹ Freedenin listassa vihreiden ydinkategorioita ovat luonnon ja ihmisen läheisyys, ajatus luonnon pelastamisen ja ihmiselämän eri muotojen pelastamisen tärkeydestä, holististen ratkaisujen hakeminen sekä laadulliset elämäntyyli. Käsitteiden ongelmana Freeden pitää sitä, että ne eivät riitä antamaan vastauksia poliittista käyttäytymistä koskeviin kysymyksiin. (Freeden 1996, 527.)

mutta se, mitä siirtymä nykyisestä elämäntavasta ekologiseen elämäntapaan vaatii – mikä on vihreiden poliittinen ohjelma – jää avoimeksi kysymykseksi.

Maaseutuaate

Maaseudun historiankäsitelyssä on morfologisia elementtejä. Sen voi nähdä seuraavan Spenglerin ajatuksia, jonka mukaan sivilisaation luova ja elinvoimainen kausi on aina ollut maaseudun hengestä peräsin. Kun sivilisaatio alkaa siirtyä suuriin kaupunkeihin, se menettää elinvoimansa ja luomiskykyään. Se ei enää pysty synnyttämään mitään uutta, vaan se tulee mahoksi. (Spengler 1994, 49 – 50; 290 – 291; 382.) Maaseutuaatteen maailmankuva on biologisuskonnollinen. Alkio tosin kielsi luonnonvalintaopin yksilöiden mutta ei yhteisöjen kohdalla. Hän kertoo historian todistavan, että siveellisesti voimakkaampi heimo, rotu, kansakunta tai muu voittaa aina rappeutuneen. (Alkio 1919, 15; 200.)

Virolainenkin todistelee kuinka kaupungissa kansan elinvoima ja älyllinen taso laskevat. Kaupunkien sinällään todelliset hyveet eivät ole Virolaisen mielestä kaupungeissa itsessään vaan siinä, että ne voivat hetken aikaa toimia erilaisten ihmisten ja näkemysten kohtauspaikkana. Muutaman sukupolven kuluessa etu menetetään, kun ihmiset samankaltaistuvat. Virolainen päättelee, että laajasti hajautettu väestö on ainoa tapa estää kansan rappeutuminen ja tuhoutuminen. (Virolainen 1949, 82 – 91.) Maaseutuaatteen poliittinen taistelu suuntautuu voimakkaammin urbanisaatiota vastaan.¹³⁰ Maaseutuaate ammentaa maanviljelyn ohella henkeä itseensä nationalismista, saatettiinhan katsoa maaseudun edustavan kansakunnan sisintä olemusta paremmin kuin kaupungin¹³¹.

Maaseutuaatteen ihmiskäsitys on sekoitus biologiaa, uskontoa ja heimokulttuuria. Maaseutuaate on yhteisöllinen. Ihminen on perheensä tai heimonsa jäsen.¹³² Jokainen ihminen on ainutlaatuinen persoona, mutta irrallaan laumastaan hän on merkityksetön.¹³³ Yksilö kytketään yhteisöönsä voimakkein tunnesitein. Kaikkia – kansakuntaa, heimoa, yksilöä – on vain yksi kappale kutakin. Sille yhdelle, johon on syntynyt ja jolla on sielu, pitää olla uskollinen, koska siitä vieraantuminen johtaa kadotukseen.¹³⁴

Maaseutuaate on myös paternaalinen: yhteisö jakaantuu vanhempiin ja lapsiin. Vanhemman tehtävä on opettaa. Santeri Alkio ja Kustaa Viikuna muistelivat haikeina vuoden 1918 sodan jälkeen, kuinka 1800-luvulla isäntä ja renki söivät samassa pöydässä

¹³⁰ Pekka Tarkka näkee, että Maalaisliitto suhtautui itsenäisyyden alkuaikoina myös korkeakulttuuriin vihamielisesti. Kaupunkilaiset kun olivat herrasväkeä. (Tarkka 1992, 144.)

¹³¹ Yhdysvalloissa agrarismilla oli jalansija pitkään sen vuoksi, että maa syntyi pientilallisten kansakuntana. Amerikkalaisen demokratian terveimpien arvojen katsottiin elävän maaseutuyhteisössä. Sieltä puuttui urbaanille ympäristölle tyypillinen antagonismi. (Hofstadter 1956, 7 – 8.)

¹³² Yhteisö perustuu ideaan, että jossain alkuperäistilassa tai luonnontilassa on täydellinen ihmismielten yksimielisyys. Se säilyy silloinkin kuin ihmiset ovat erillään, koska tunne sukulaisuudesta yhdistää ihmisiä. Perhe on yhtenäisyyden tunnus. Toisaalta yhteisö voi olla myös spirituaalinen yhteys. Yhteisöissä on jokin mentaalinen idea, joka toimii samalla ihmisten luonteen kasvattajina kuin perheen henki. Kansakunta on heimo tai laajennettu kylä, jossa yhteistä on jaettu henki eikä niinkään intressi. (Tönnies 2001, 22; 36.)

¹³³ Yhteisö on samassa suhteessa yksilöihin ja yksikköihin kuin organismi osiinsa (Tönnies 2001; 226).

¹³⁴ Alkio pitää tärkeänä, että jokainen kansa kehittää itseään oma luonteensa mukaan. Siitä poikkeaminen tuottaa vain epäonnistumisia. (Alkio 1919, 330.)

ja kuinka isännällä oli mahdollisuus antaa henkistä opastusta alamaistalleen (Alkio 1919, 312 – 316; Kivimies 1937, 305). Maaseutuaate muistuttaa monilta osin konservatismia.

Sen sijaan on vaikea sanoa, onko ihminen maaseutuaatteen käsityksessä rationaalinen vai irrationaalinen olento. Johannes Virolainen piti poliittisen valituksen puutetta yhtenä suurena syynä fasismille, joten sen perustella vaaka kallistuisi rationaalisen ihmiskäsityksen suuntaan (Virolainen 1951, 18). Maaseutuaate on kulttuurilta juuriltaan konservatiivinen, mutta poliittisilta katsomuksiltaan se on ollut Suomessa kansainvaltainen ja sosiaalisia eroja tasoittamaan pyrkivä. Se pyrkii sosiaaliseen muutokseen kulttuurisen muuttumattomuuden sisällä.

Maaseutuaatteen ytimessä on maaseudun ja kaupungin, keskuksen ja periferian välinen konflikti, jonka lähtökohtana on maaseudun ja kaupungin taloudellinen ja kulttuurinen epätasa-arvo. Kuilun tasoittamisessa politiikkaa ja valtiota käytetään välineenä, Käytännön poliittiset toimenpiteet, reformit, tulonjakopolitiikka ja muut voidaan toteuttaa vahvan valtion puitteissa. Yrjö Ruudun 1920-luvulla Suomeen tuomaa valtiotalismia voidaan pitää yhtenä ratkaisuna luokkakysymykseen. Siinä vahva valtio takaa sen, ettei mikään luokka pääse dominoimaan muita (Ruutu 1924, 423 – 425). Vielä maailmansotien välillä valtiotalismi ei ottanut Suomessa tulta, mutta sotien jälkeen kylläkin. Soikkanen esimerkiksi katsoo Ruudun ajatusten vaikuttaneen paljon nuoreen Urho Kekkosen ajatteluun ja periaatteiden toteutuneen myöhemmin hyvinvointivaltiossa (Soikkanen 1991, 10 – 11).

Hyvinvointivaltiollinen politiikka ja valtiotalismi voidaan yhdistää Alkion ja Spenglerin näkemyksiin siten, että luokkahegemonia tai voimakas yksilöiden keskinäinen kilpailu johtavat yhteisön elinvoimaa heikentäviin sisäisiin ristiriitoihin ja sosiaalisiin ongelmiin. Siksi vahva valtio ja vahva valtiopäämies on mahdollista nähdä yhteisön harmonian suojelijoina.

Maaseutuaatteen menestysresepti on maaseudun elinvoimaisuus. Maaseudun ulkopuolella asuvat vakuutetaan kytkemällä maaseudun hyvinvointi kansakunnan hyvinvointiin, ja vielä niin, että maaseudun hyvinvointi on ehto kansakunnan hyvinvoinnille. Maaseudun asema kansakunnan sydämenä perustellaan kansakunnan sisäisten rappeutumis- ja hajoamistendenssien torjumisella. Maaseudun ja kansakunnan kohtalon rinnastaminen tekee maaseutuaatteesta ideologisen liikkeen, joka nostaa sen pelkän etujärjestöpolitiikan yläpuolelle. Mihinkään kansakuntaa laajempaan yksikköön ajattelu ei enää laajene. Ajattelu on täydellisesti paikallista ja kansallista ajattelua. Snellmanin ajatus kansakunnan omaleimaisuudesta saa vahvimman kannatuksensa juuri täältä.¹³⁵

Konservatismi

Konservatiivien historiankäsitys on episodinen. Jokin tapahtuma aloittaa tai symboloi episodin alkamista tai päättymistä (Gellner 1964, 4 – 5). Konservatiivin päähuomio ei

¹³⁵ Siten oli vielä 1980-luvun lopullakin. Esimerkiksi Keskustan myöhempi kansanedustaja Pekka Puska otti Keskustan puoluekokouksessa pesäeroa liberalismiin. Hän ei halunnut sitoa keskusta-aatetta mihinkään ulkomaiseen -ismiin. (HS 18.6.1988.)

kuitenkaan valistuksen aatteiden tavoin kohdistu kehityksen mahdollisuuteen vaan katastrofin välttämiseen. Konservatismi poliittisena aatteena kantasansa *conserve* mukaisesti viittaa säilyttämiseen. Kaikkea pitää arvioida perinteen valossa, ”ikään kuin esi-isämme olisivat läsnä” (Burke 1986, 119 – 121). Konservatiivi sopeutuu kyllä Michael Oakeshottin mukaan muutoksiinkin, mutta ei pidä uudistuksia itseisarvona. Innovaatio voi olla parannus, mutta innovaation juhliminen sinällään ilman parannusta on hölmöyttä. Konservatiivi pitää kuitenkin tuttua tuntematonta parempana, kuten koeteltu on koettelemtoman yläpuolella. (Oakeshott 1956.)¹³⁶ Konservatiivi kavahtaa ennen muuta ideologisten oppien ja ohjelmien toimeenpanosta seuraavia muutoksia¹³⁷.

Perinteinen konservatismi suhtautuukin epäillen politiikan mahdollisuuksiin muuttaa ohjelmien avulla maailmaa ja ihmistä parempaan suuntaan. Vallankumouksellisuus onkin mahdollisimman kaukana konservatismista. Teoreettisiin uskomuksiin perustuvat liberaalit ja kommunistiset yhteiskunnat eivät perustu kestäväälle pohjalle, koska ne eivät ymmärrä ihmisolemusta oikein. Konservatiivi ei usko ihmisen täydellistymiseen politiikan avulla vaan haluaa pitää politiikanteon pienemmässä mittakaavassa. Unelmoinnin ja vallanhalun yhdistelmä tuottaa vain tyrannian. Konservatiivi kannattaa tiettyjen todellisten, konkreettisten ja yksityiskohtaisen puutteiden paikkauksia.¹³⁸ Hän pelaa varman päälle ja pitää sitä viisautena, eikä arkuutena. (Oakeshott 1956.)

Konservatiivi ei välttämättä suojele dogmaattisesti traditionsa ulkoisia muotoja vaan sen perustaa ja henkeä. Perusta pitää yllä yhteiskunnan järjestystä ja kun perusta syrjäytetään, järjestys murenee.¹³⁹ Ranskan vallankumous oli omana aikanaan syväolisesti oikeuksien perustaa järjestyttännyt tapahtuma, koska kuningasta vaadittiin perimysjärjestyksen sijaan vaaleilla valittavaksi. Se kauhistutti aikanaan konservatiiveja, sillä sehän tarkoitti, että Englannin silloinen kuningas oli vallananastaja (Burke 1986, 97).¹⁴⁰ Perustan, alkamishetken saattaa nähdä olevan konservatiiveille tärkeän. Se selittää myös kiinnostuksen sukupuhun ja vereen.

¹³⁶ O’Sullivanin mielestä konservatismi on nimenomaan ideologista muutosta vastaan (1999,51). Mannheim katsoo, että konservatismi on tietoinen kontrasti liberalismille. Ihmiset eivät teoretisoi ympäristöään niin kauan kuin ovat sopeutuneita siihen. (Mannheim 1960, 206 – 210.)

¹³⁷ Heywardin mukaan konservatiivit eivät pidä itseään ideologisina vaan suhtautuvat varauksellisesti abstraktioihin ja doktriineihin. Heidän oppinaan ovat terve järki ja kokemus. (Heyward 1992, 54.) O’Sullivan taas katsoo konservatiivin pitävän ainoastaan hengellisille arvoille perustuvaa järjestystä vakaana. Demokratia tarjoaa rajoittamattoman vapauden ja siksi se tuhoaa itsensä. Demokratiassa ideologiset fantasiat syrjäyttävät hengellisyuden. Ihmisluontoa konservatiivit pitävät muuttumattomana eikä ihminen muutu poliittisten ohjelmien avulla. Nykyaika uskoo ihmisen täydellistymiseen, mutta pahuus on ikuisesti osa ihmisyyttä. (O’Sullivan 1999, 56.)

¹³⁸ Konservatiivinen mentaliteetti ilmenee myös Popperin kuuluisassa avoimen yhteiskunnan puolustuksessa *Avoin yhteiskunta ja sen viholliset* (1945). Popper kammoksuu historismia, historian metafysiikkaa, jossa kehitys on muka etukäteen määrätty kulkemaan jotakin tiettyä päämäärää kohti. Hän kehottaa suosimaan kehitystä pieni askel kerrallaan ja kokeilemaan muutoksia ensin pienemmissä puitteissa. Hän varoittaa tekemästä radikaaleja muutoksia kerralla ja hyppäämään tuntemattomaan; sellaiseen, josta ei ole mitään kokemusta tai tietoa. (Popper 1945.)

¹³⁹ Konservatiivit käyttävät mielellään sanaa *commonwelth* eli yhteisö. Tönniesin mukaan yhteisön metafysiikka tai psykologia nousee halusta olla olemassa ja pitää jäsenensä yhdessä periaatteessa ikuisesti. Psykologisesta ytimestä johdetaan kansakunnan lait, sosiaaliset suhteet ja tavat, jotka ovat yhteisön jäsenille ehdottomat. Yhteisöä ei voida muuttaa mielivaltaiseen suuntaan. Kaikki on ikään kuin tapahtunut jo yksilöitä ennen. (Tönnies 2001, 23.)

¹⁴⁰ Konservatiivit vastustivat Ranskan kumousta, koska epäilivät liberaaleja ylioptimistisiksi. Liberaalit uskoivat tiedon ja järjen olevan riittävän voimakkaita välineitä muotoilemaan historiaa, joidenkin tärkeänä pitämiensä idealien mukaisesti. (O’Sullivan 1999, 52.)

Jotta perustan ja siitä johdettujen oikeuksien pyhyyttä voisi puolustaa, perusta täytyy sitoa johonkin itseään suurempaan ja laajempaan. Freeden katsoo konservatiivien etsivän ihmisen yläpuolista järjestystä (Freeden 1996, 335). Oakeshottin mukaan politiikka ei voi kuitenkaan perustua uskonnolle ja totuudelle. Poliitikassa ei ole tarkoitus parantaa maailmaa vaan sovittaa intressejä tiettyjen käyttäytymissääntöjen puitteissa. Konservatiivia voi sanoa poliittiseksi antiromantikoksi. Poliittikkaa ei saakaan jättää Oakeshottin mukaan nuorille – he kun tapaavat olla romantikkoja. (Oakeshott 1956.)¹⁴¹

Oakeshottin kertoman perustella konservatiivi edusti suurten kertomusten 1900-luvulla skeptisyyttä. Poliitikan mahdollisuuksien vähättely on yhdistettävissä perustan suojeluun sen kautta, ettei politiikka saa konservatiivin mielestä muuttua uskonnoksi, koska se syrjäyttää silloin uskonnon moraalisten arvojen lähteenä. Poliittikkaa ei tule ymmärtää myöskään tieteenä, koska se nakertaa traditioiden, perinteisten arvojen ja kokemuseräisen viisauden asemaa yhteiskunnallisessa päätöksenteossa.¹⁴²

Konservatiivit eivät usko ihmisen olevan järkiolento tai hänen muuttumiseen ohjelmien avulla (Sullivan 1999, 56). Toiset ihmiset ovat kuitenkin järkevämpiä kuin toiset ja konservatiivit pitävät selvästi itseään ainoina viisaina. Muutoinkaan ihmiset eivät ole luontaisesti tasa-arvoisia. Kysymys tasa-arvosta oli esimerkiksi Carl Schmittille sisällöllinen. Ihmiset ovat hänen mukaansa tasa-arvoisia aina jonkin asian suhteen, jollakin perusteella ja johonkin verrattuna. Tällaisia vaatimuksia voivat olla tietyt moraaliset ja fyysiset vaatimukset tai kansalaishyveet kuten klassisissa demokratioissa. (Schmitt 1985, 9.) Muutoin paremmilla on luontainen oikeus hallita ja opastaa alempiaan kuten perheenisä kasvattaa lapsiaan

Konservatiivinen yhteisössä ihmiset jakaantuvatkin aikuisiin ja lapsiin. Alemmat luokat ovat valtiossa lapsen asemassa. Konservatiivit tapaavat ajatella yhteisöään orgaanina tai perheenä. (Heyward 1992, 65 – 66; Mannheim 1960, 118.) Konservatiivinen valtio on jonkinlainen laajennettu perhe- tai sukuyhteisö. Perheen tapaan roolit ovat valtiotakin selkeät: aikuiset hallitsevat ja kasvattavat, lapset kuuntelevat ja tottelevat.

Kansa on konservatiiveilla yksi kokonaisuus ja siksi perinteisten konservatiivien suhde vapaaseen markkinatalouteen oli pitkään kriittinen. Vapaa markkinatalous saattoi hajottaa kansan.¹⁴³ Perinteisten konservatiivien mielestä ihmisestä tulee myös pitää

¹⁴¹ Amerikkalainen uuskonservatiivi Irvin Kristol piti poliittista romantiikkaa aikamme sairautena. Uuskonservatismi hän määritteli antiromantiseksi. (Kristol 1983, 76.) Uuskonservatismi syntyi Yhdysvalloissa demokraattipuolueen sisällä pitkälle vastareaktiona 1960-luvun nuorison vasemmistolaiselle liikehännälle. Oakeshottin kuvaus nuoren ihmisen mielenlaadusta voisi kuvata hyvin esimerkiksi vasemmistolaista, joka uskoo, että politiikka on tahdon asia ja että kaikki on mahdollista. "Everybody's young days are a dream, a delightful insanity, a sweet solipsism. Nothing in them has a fixed shape, nothing a fixed price; everything is a possibility, and we live happily on credit. There are no obligations to be observed; there are no accounts to be kept. Nothing is specified in advance; everything is what can be made of it. The world is a mirror in which we seek the reflection of our own desires." (Oakeshott 1956.)

¹⁴² Burke tekee suoraan ja rivien välistä selväksi, että oman aikansa kuohuttavassa tapahtumassa, Ranskan suuressa vallankumouksessa, valtaan nousevat kansanryhmät ovat niin sanotusti huonompaa väkeä. Heillä ei ole kokemusta eikä kaukonäköisyyttä, heillä nousee valta päähän, he saavat päästää kateutensa ja kaunansa rikkaita kohtaan valloilleen eikä moisilla kyläihmisillä ole mitään käsitystä maailmasta tai valtion asioista. (Burke 1986, 130 – 134.)

¹⁴³ Pelko kansan jakautumisesta tuli ilmi 1800-luvun brittiläisen konservatismi merkkipäivän Benjamin Disraelin puheesta vuodelta 1846, jossa hän hyökkäsi ankarin sanoin vapaakauppaa vastaan: "But, Sir, I have faith in the primitive and enduring elements of the English character. It may be vain now, in the midnight of their intoxication, to tell them that there will be an awakening of bitterness; it may be idle now, in the spring-tide of their economic frenzy, to warn them that there may be an ebb of trouble. But the dark and inevitable hour will arrive."

huolta. Heikommissa asemassa olevia ihmisiä tulee kohdella oikeudenmukaisesti, koska muutoin he saattavat nousta kapinaan ja sosiaalinen järjestys ajautuu kaaokseen. Sosiaalisilla reformeilla yritettiin aikoinaan vieroittaa työmiehen sosialismista (Heyward 1992, 73). Toisen maailmansodan jälkeen vasemmiston saadessa yhä pitemmän otteen valtiosta, konservatiivit alkoivat kääntää kelkkaansa vapaan markkinatalouden suuntaan. He näkivät markkinat vastavoimana valtionhallinnon käyttämiselle poliittisten utopioiden toteuttamiseen, mikä Oakeshottin mukaan altistaa yhteiskunnan tyrannialle (Oakeshott 2004).¹⁴⁴

Thatcherismin, globalisaation ja sosialismin romahduksen jälkeen konservatismiin selkeä määrittely on käynyt hankalaksi. Perinteinen yläluokka vaikuttaa siirtyneen Oakeshottin tavoin valikoivaksi liberalismiin kannattajaksi. Liberalismia harrastetaan taloudessa, mutta ei enää välttämättä moraaliin ja elämäntapaan liittyvissä kysymyksissä (Heyward 1992, 79). Rahvaanomaisempi ja populistisempi konservatismi voidaan tulkita globalisaation ja monikulttuurisuuden vastavoimaksi.¹⁴⁵ Heyward puhuu siitä uutena oikeistona. Se on vahvin siellä, missä on tapahtunut jyrkin alamäki. (Heyward 1992, 91.)

Mitenkään väheksymättä kokemusperäisen viisauden merkitystä konservatiivisessa ajattelussa, ei liene kohtuuttoman kynnistä ajatella, että konservatiivit perinteiden ohella pyrkivät turvaamaan myös perittyjä etuoikeuksiaan.¹⁴⁶ Uuden oikeiston nationalismikin voidaan nähdä viimeisen etuoikeuden puolustamisena. Konservatiivien nauttimilla etuoikeuksilla on perustansa jossain kulttuurisessa tai ideologisessa traditiossa, jota he puolustavat ja ylläpitävät. He tuomitsevat kaikki siihen kohdistuvat muutokset vaaralliseksi romantiikaksi. Tämä sopii Mannheimiin käsitykseen utopiasta, jossa utopia on vallassa olevien nimitys valtaan pyrkivien ryhmien ideologialle.

Konservatiivit näyttävät nousevan aina sitä poliittista suuntausta vastaan, joka uhkaa murtaa etuoikeuksien perustan.¹⁴⁷ 1700- ja 1800-luvulla se oli vielä klassinen liberalismi, joka hyökkäsi sukupuuta yhteiskunnallisen aseman perustana vastaan. 1900-luvulla vihollinen oli vasemmisto, joka pyrki kansallistamaan yksityisomaisuuden.

Then, when their spirit is softened by misfortune, they will recur to those principles that made England great, and which, in our belief, can alone keep England great.... — the cause of labour — the cause of the people — the cause of England.” (www-lähde.) Disraelin mukaan työväenluokan asemaa pitää parantaa järkevällä lainsäädännöllä. Hän puhui muun muassa hygienian ja terveyden parantamisen tarpeellisuudesta.

¹⁴⁴ Nousiainen summaa konservatismiin enemmänkin asennoitumistavaksi kuin poliittiseksi aatejärjestelmäksi. Sen keskeisiä periaatteita ovat uskonnon, moraalin, perheen merkityksen korostaminen, kansakunnan kokonaisuuden vaaliminen, yksityisomistus ja vapaa kilpailu, kokemuksen ja todellisuudentajun painottaminen oloja kehitettäessä sekä varovaisuus ja varauksellisuus sosiaalisessa uudistustyössä ja demokratian kehittämisessä. (Nousiainen 1985, 89.)

¹⁴⁵ Disraelikin sanoutui irti kosmopoliittisuudesta: “I say with confidence that the great body of the working class of England utterly repudiate such sentiments (viittaa Ranskan jakobiinien arvoihin). They have no sympathy with them. They are English to the core. They repudiate cosmopolitan principles. They adhere to national principles.” (www-lähde)

¹⁴⁶ Esimerkkinä käy Disraelin järkeily kysymyksen, millä kriteerillä yläluokka pitäisi valita. 1800-luvulla saari-valtakunnassa parlamentin yläkamarina pidettiin vielä välttämättömänä. Ranskassa oli kokeiltu selvittää ilman, mutta se oli epäonnistunut. Disraeli päätyi lopputulokseen, että yläluokan jäsenen tärkein kriteeri on riippumattomuus, jonka takaa omaisuus. (www-lähde.)

¹⁴⁷ Esimerkiksi niin kauan kuin kansakunta oli uutuus, konservatiivit vastustivat sitä (Hobsbawm 1992, 50). Freedomkin tulkitsee, että konservatismiin eri historialliset muodot tulee ymmärtää vihollisideologian kautta (Freeden 1996, 336).

Kommunismien pelko johti osan konservatiiveista sympatisoimaan kansallissosialismia ja fasismin kaltaisia rahvaanomaisia ideologioita maailmansotien välisenä aikana. Toisen maailmansodan jälkeen he liittyivät jouhevasti vapaan markkinatalouden kannattajiin, koska se näytti tarjoavan paremman suojan peritylle omaisuudelle kuin vasemmiston haltuun ajautuva kansallisvaltio.

Konservatismien menestysresepti on perinteisten yhteiskunnallisten hierarkioiden vaaliminen. Yhteiskunnan toiminnallinen konteksti voi ja saa muuttua, mutta yhteisön sisäisten suhteiden tulee säilyä mahdollisimman paljon entisenlaisina.¹⁴⁸ Se ei ehkä tuo taivasta maan päälle, mutta sillä vältetään ainakin kaaos ja tuho.

Fasismi

Fasismi on jälkikäteen nähty käsittämättömänä ja irrationaalisen suuntauksena, jota ei ole mahdollista kokonaisuudessaan järkiperustein selittää (esim. Paastela 2000).¹⁴⁹ Hobsbaw'n on harvoja, joka esittää fasismin poliittisen tulkin: ilman bolsevikien lokakuun vallankumousta me emme olisi koskaan nähneet Hitleriä Saksan johdossa (Hobsbaw'n 1999, 163). Hitlerin propagandaministeri Joseph Göbbels syyttikin porvaristoa kyvyttömyydestä taistella bolsevismia vastaan, koska se ei ole älyllisessä uteliaisuudessaan kyennyt näkemään vaaraa ja asettamaan bolsevismin vastapainoksi omaa maailmankatsomustaan (Paavolainen 1993, 126; 129). Hitler itse oli sitä mieltä, että kommunismi on kukistettavissa vain toisella maailmankatsomuksella (Hitler 1941, 222 – 223). Nürnbergin puoluepäivillä vuonna 1936 vierailut kirjailija Olavi Paavolainen piti kansallissosialismia ensimmäisenä eurooppalaisena uskontona ja Hitleriä sen jumalolentona (Paavolainen 1993, 148 – 149).

Mannheimin mukaan fasismilta puuttuu poliittisille ideologioille ominainen historiallinen ymmärrys. Fasistit ovat kiinnostuneita vain eliittien vaihtamisesta. (Mannheim 1960, 118 – 130.) Asiasta voi olla toistakin mieltä. Fasismilla on historiankuvansa, joka on myyteillä höystettyä darvinismia: kansakuntien, rotujen ja yksilöiden keskinäistä eloonjäämiskamppailua.¹⁵⁰ Hitlerin mukaan luonnossa vaikuttaa halu kehittyä korkeammalle tasolle. Vahvemman täytyy hallita. Hän ei voi luovuttaa valtaa heikommalle, koska hän silloin itsekkin taantuu. Kaikki kehitys vaatii vahvempien hallintaa. Taistelu on aina lajien tapa huolehtia terveydestään. (Hitler 1941, 390 – 406.)

Taistelu onkin fasismin maailmankuvassa erityisasemassa - se on suorastaan elämäntapa¹⁵¹. Fasisti ei usko liberalismien aineellisen hyvinvoinnin tuomaan tyydytys-

¹⁴⁸ Freedenillä konservatismien ydinkäsitteitä ovat asteittainen ja orgaaninen muutos sekä metafyyminen järjestys (Freeden 1996, 409).

¹⁴⁹ Kun normaalit selityskkeinot ovat loppuneet, psykologia on astunut esiin. Sosiaalipsykologi Erich Frommille fasismi nousi massaihminen vapauden pelosta (Fromm 1962). Psykologi Willem Reich taas yhdistelee omintakeisesti Freudia ja Marxia. Hän selittää fasismin modernisaation nujertaman ihmisen tukahdutetun seksuaalisuuden korviketoimintona (Reich 1935).

¹⁵⁰ Sosiaalidarvinismilla oli Heywardin mukaan suuri vaikutus fasismiin. Fasismissa vihataan heikkoutta ja pidetään sotaa jonain, joka vasta todella mittaa ihmisen. Heyward pitää fasismin psyykkisenä vallankumouksena. (Heyward 1992, 174; 176.) Adornokin katsoo, että fasismissa käydään jatkuvaa taistelua heikkoutta vastaan (Adorno 1991, 123).

¹⁵¹ ”Struggle is at the origin of all things, for life is full of contrasts: there is love and hatred, white and black, day and night, good and evil; and until these contrasts achieve balance, struggle fatefully remains at the

seen tai kommunismin visioon jossain vaiheessa yhdistyvästä ihmiskunnasta. Mussolinin mukaan kokemus elämästä kertoo toista: elämä on jatkuvassa muutoksen ja kehityksen virrassa. Sotaisa käytös, kuten kansakunnan laajentumispyrkimykset ovat terveen vitalisuuden merkkejä. Nousevat kansakunnat pyrkivät aina laajentamaan alueitaan siinä missä laskevat kansakunnat joutuivat vetäytymään ja supistumaan. (Mussolini 1932.) Historiankuva on morfologinen, joidenkin toimijoiden elinvoima on kasvussa ja toisten laskussa. Maailmassa on aina vastakkain nuoruus ja vanhuus. Jokin uusi tulee ja ottaa paikkansa taistelemalla kadotakseen itse jossain vaiheessa. Mikään ei ole ikuista.

Fasismin ihmiskäsityksessä ihminen ei ole järkiolento vaan vaistot ja tunteet syrjäyttävät älyn. Taloudellinen hyvinvointikaan ei ole niin tärkeää. Mussolini katsoi, että kansakunnassa elämänvietti laajenee suppean materialismin ulkopuolelle luoden korkeimman elämän (Mussolini 1932). Fasismin maailma on fyysisen voiman ja tahdon voiman väkivaltainen näyttäjä. Voimaa ja maskuliinisuutta palvotaan äärimmäisyyteen saakka.¹⁵²

Natsi-ideologian olennainen osa on rotuoppi, jonka mukaan ihmiskunta jakaantuu ylempiin ja alempiin rotuihin. Valtio oli natseilla rodullisen itsenäisyyden väline. Hitler katsoi, että vain ylimmät rodut kykenevät luomaan kulttuurin. Rotu tarvitaan taas kulttuurin luomiseen, joka on poliittisen toiminnan varsinainen päämäärä. Hitler päätteli, että rodullisen tason nostaminen on kaiken kulttuurisen kehityksen ehto. (Hitler 1941, 592.) Rotu ei anna mahdollisuutta kääntymiseen, joten kansallissosialismi tuhoaa vihollisensa fyysisesti. Mussolini ei jakanut Hitlerin rotumystiikkaa. Hänelle rotu oli 95 prosenttisesti tunneasia (Mussolini 1932).¹⁵³ Suhtautumien rotuun oli mahdollisesti suurin ero italialaisen fasismin ja saksalaisen kansallissosialismin välillä.

Muutoin molemmat äärioikeiston suuntaukset olivat sisäisesti erittäin epätasa-arvoisia. Mussolini näki epätasa-arvon olevan luonnollinen ja hedelmällinen asia. Ihmisiä ei voida määrätä samalle tasolle esimerkiksi yleisen äänioikeuden idean perusteella. Parhaiden on johdettava. (Mussolini 1932).¹⁵⁴ Hitler uskoi suuriin yksilöihin, jollaiseksi hän arvatenkin katsoi itsensä. Yksilöt ja vain yksilöt nostavat ihmiskuntaa kulttuurisesti

root of human nature. However, it is good for it to be so. Today we can indulge in wars, economic battles, conflicts of ideas, but if a day came to pass when struggle ceased to exist, that day would be tinged with melancholy; it would be a day of ruin, the day of ending.” (Mussolini 1932.)

¹⁵² Paavolaisen mielestä natsiaate oli miehuuden ylikompensaatiota. ”Kolmas valtakunta tahtoo tehdä miehensä väkeviksi raivaajiksi ja voimakkaiksi sotilaiksi, joita äitiyden vaistoilla varustettu nainen vaistomaisesti palvoo. Kaava on tyrmistyttävän yksinkertainen, mutta se on banaalisuudessaan niin lähellä totuutta. Me unohdamme sen niin helposti, sillä me olemme sen ”eläimellisyyttä” säikähtäen silanneet sen huolellisesti uskonnon katinkullalla ja säädyllisyyden ja teeskentelyn puuterilla. Mutta salaisesti jokainen noudattaa tuota kaavaa, jollei teossa, niin ainakin toiveunissa. Hitler saattaa olla tyrmistyttävän epäajanmukainen, mutta se ei vielä todista, että hän on väärässä”. (Paavolainen 1993, 221 – 224.) Erich Frommin mukaan fasistien sukupuolia ovat tosiasiaa vahvat ja heikot (Fromm 1962, 27). Kaikki vahvat näyttävät tosin heillä olevan miehiä.

¹⁵³ Rotu oli Spenglerillekin jotain kosmista, sielullista. Hän katsoi, että rotua leimaa maisema. Siksi se ei voi siirtyä, mutta ihmiset voivat muuttua uudessa maassa uudeksi roduksi. (Spengler 1994, 296 – 297.)

¹⁵⁴ ”A view of life which, by rejecting the democratic mass idea, endeavors to give this world to the best people, that means to the most superior men, has logically to obey the same aristocratic principle also within this people and has to guarantee leadership and highest influence within the respective people to the best heads. With this it does not build up on the idea of the majority, but on that of the personality”. (Hitler 1941, 661.) Mutta mistä sitten voi tietää kuka on superyksilö? Hitlerin mukaan poliittisten johtajien seulominen tapahtuu samalla tavoin kuin sodassa tai taloudessa, kamppailun kautta. Heitä ei voi yksinkertaisesti vain löytää vaan heidän on todistettava kyvykkyytensä taistelussa. (Hitler 1941, 669.)

korkeammalle tasolle. Koko ihmiskunnan etu on vapauttaa yksilöiden energiat toimaan, sillä suurten yksilöiden keksinnöt lopulta hyödyttävät ihmiskuntaa kokonaisuudessaan levitessään muidenkin käyttöön. Valtiossa superyksilö nostetaan massojen yläpuolelle, ja massat alistetaan hänelle. Hyvin organisoitu yhteiskunta tekee poikkeusihmisten työn helpommaksi. Organisaation on kuitenkin oltava vain neron instrumentti. (Hitler 1941, 666 – 670.)

Äärioikeiston käsitys johtajuudesta on weberläisen karismaattisen johtajuuden ja autoritäärisen johtajuuden sekoitus. Tavallisia kansalaisia äärioikeisto vaatiikin alistumaan suuren johtajan tahtoon mukisematta. Niinpä fasismissa painotetaan tottelemista ja velvollisuudentuntoa. Johtajalla sen sijaan ei ole mitään velvollisuuksia johdettaviin nähden. Massat voidaan uhrata, mikäli johtaja sitä haluaa. Fasismien yhteiskuntakäsitys on joiltain osin konservatiivinen mutta siitä puuttuu tyystin konservatismille tyypillinen paternaalinen, huolehtiva elementti.

Fasismia ei voi määritellä yksioikoisesti reaktiiviseksi ideologiaksi vain valistuksen humanismin vastustamisen vuoksi. Italialaisella fasismilla oli mielenkiintoinen kytkös 1900-luvun alun futurismiksi kutsuttuun kulttuurisuuntaukseen. Futuristeilla oli oma poliittinen ohjelmakin, jossa rakennettiin sankaruuden ja kehityksen kulttia, palvottiin koneita ja vauhtia sekä ylistettiin vaaralle alttiiksi asettumista. Futuristit viettivät aikaansa kaduilla ja olivat viehtyneitä mellakkoihin, jotka saivat heidän tulkinnoissaan taiteen luonteen. Futurismi katkoi aluksi kaikki siteensä traditioon, koska heidän mielestään elämälle ei voinut ottaa valmiita mittoja mistään. Myöhemmin se pyrki yhdistämään menneisyyden ja tulevaisuuden toisiinsa. Futurismin suhde fasismiin oli läheinen, mutta samalla myös jännitteinen. (Poggi 1996, 3 – 5; 232.) Fasismissa menneisyys ja tulevaisuus yhdistyvät: kyse ei ole menneisyyteen palaamisesta vaan menneen elvyttämisestä tai uudelleen alkamisesta: paluusta luovuuden ja elinvoiman lähteille.

Fasismi nousi esiin historian hetkenä, jolloin historiallisen kehityksen jatkumo tuntui katkeavan. Fasismien ja kansallissosialismin pääsyä valtaan onkin mahdoton ymmärtää ilman ensimmäistä maailmansotaa, joka oli tuhonnut illuusion sivistyneestä länsimaaisesta ihmisestä ja jättänyt jälkeensä henkisen tyhjiön¹⁵⁵. Kouristukset olivat voimakkaimpia maailmansodan häviäjävaltioissa Saksassa ja Italiassa. Hitler katsoi, että Saksan alennustila maailmansodan jälkeen oli poliittinen, kulttuurinen ja moraalinen, eikä niinkään taloudellinen. Hänen mukaansa on väärin uskoa, että pelastus tulee yksin taloudesta. Saksan romahduksen syynä oli korruptio, pelkuruus, luonteen puute eikä tappio sodassa sinällään. (Hitler 1941, 302 – 304.)

Fasismien menestysreseptin määrittelyn pulma on siinä, sitooko fasismien pelkästään siihen muotoon, jollaisena se esiintyi Saksassa ja Italiassa 1920- ja 1930-luvuilla vai päästääkö sen vapaammin liikkumaan. Saksa ja Italia olivat ensimmäisen maailmansodan jäljiltä alennustilassa. Sodassa koettu nöyryytys yritettiin voittaa äärimmäisin keinoin sanoutumalla irti länsimaisista sivistysarvoista. Fasismi päästi eläimen ihmisessä vapaaksi, mutta kytki sen johtajan ja puolueen talutushihnaan.

¹⁵⁵ Taisteleva nationalismi oli Hobsbawmin mielestä tyhjiön täyttymistä. Se oli utopia niille, jotka olivat menettäneet valistuksen ajan utopiat ja uskon kaikkiin ohjelmiin. (Hobsbawm 1992, 159.) Plamenatz tulkitsee, että anti-liberaali nationalismi lännessä johtui koetusta tappiosta sodassa tai pettymyksestä voiton hetkenä. Se on ollut nöyryytettyjen nationalismia. (Plamenatz 1973, 29.)

Aikakaudesta ja maasta riippumatta fasisti on uskoakseni taipuvainen puoltamaan asioiden ratkaisemista vahvemman oikeudella. Fasismi palvoo voimaa sellaisenaan ilman mitään moraalisia attribuutteja. Yksilön, ryhmän tai kansakunnan voima eri muodoissaan mitataan elämäksi kutsutulla taistelutantereella ja on lopulta yksinkertaisesti elinvoimaa tai elinkelpoisuutta.

Fasismien menestysresepti on darvinismin nostaminen poliittiseksi toimintaperiaatteeksi, joka on ymmärrettävissä myös vahvemman oikeutena. Vahvemman on hallittava, muuten kansakunta rappeutuu. Siksi minkä tahansa rajoitteen tai esteen asettaminen voimakkailla ja elinvoimaisilla yksilöille tai ryhmille koituu yhteiskunnalle tappioksi. Kaikki muut moraaliset arvot kuten heikkoja kohtaan tunnettu myötätunto ovat voimaan verrattuna toissijaisia tai jopa vahingollisia. Hitlerin kolmannessa valtakunnassa voiman palvonnan uskottiin vievän myös yhteiskuntaelämän kulttuurisesti ja eksistentiaalisesti korkeammalle tasolle. Siten darvinismi voitiin yhdistää myös estetiikan ja elämän palvomiseen.

Lopuksi

Edellisessä kappaleessa pyrin luonnostelemaan ideologioiden menestysreseptit, niiden hyvän yhteiskunnan saavuttamisen keskeisimmän instrumentin. Jokaisessa menestysreseptissä valtiolla on oma tehtävänsä kommunismin olleessa ongelmatapaus teorian ja käytännön vastakkaisuuden vuoksi. Kommunistin reitti hyvään yhteiskuntaan kulkee tuotantovälineiden yhteisomistuksen kautta. Valtio otetaan vallankumouksessa työväenluokan hallintaan, mutta sen pitäisi aikanaan kuihtua pois. Yhdessäkään sosialistisessa kokeilussa niin ei ole käynyt. Päinvastoin sosialistisille maille on ollut tyypillistä äärimmäisen vahva valtio. Varmuudella voidaan sanoa vain, että valtio on yksityisomaisuuden haltuunoton väline.

Sosialidemokraatti ei edes pyri hävittämään valtiota vaan hänen mielestään hyvinvoinnin lähteille päästään valtion ohjaavan käden avulla. Talousliberalismissa kehitystä eteenpäin vie markkinoiden esteetön toiminta. Valtion tehtävänä on turvata markkinoiden toiminta. Poliittisessa liberalismissa uskotaan länsimaisen demokratian ihanteiden voimaan. Valtio on ikään kuin suuri oikeussali. YK on sen kansainvälinen laajennus.

Uusliberalismissa markkinoiden haltuun ottama valtio toimii kuin liikeyritys ja kansalaiset ovat yrittäjiä ja kuluttajia. Maalaishenkisessä yhteiskunnassa kansakunnan elinvoima löytyy maaseudulta ja kansakunnan sydämeen pumpataan verta valtion budjettivaroista. Vihreissä elämän laadun takaa ekologinen elämäntapa. Valtion rooli jää siinä epäselväksi, koska vihreät ovat kiinnostuneempia kulttuurista. Oletan silti, että valtiolla on ainakin kasvatustehtävä. Fasistien yhteiskunnassa vahvoilla ja kyvykkäillä on suorastaan velvollisuus raivata heikot ja sairaat tieltään. Valtio otetaan välineeksi tehtävään. Konservatismissa harmonia säilytetään pitämällä yhteiskunnan sisäiset suhteet mahdollisimman muuttumattomina. Valtion koko jää arvoitukseksi, mutta valtiojärjestys ankkuroidaan perustuslakiin, joka takaa suhteiden muuttumattomuuden.

Ideologioissa yhteiskuntaa näyttää uhkaavan aina jokin uhka tai sairaus, jonka ne ilmoittavat torjuvansa. Uhkakuvalla ideologiat saattavat onnistua perustelemaan oman välittämättömyytensä kukaties paremmin kuin utopialla. Utopiassa ei ole sellaista pakottavuutta kuin uhkakuvassa. Ideologioissa näyttää toimivan siis samankaltainen ongelman ja ratkaisun logiikka kuin historiallisissa totuuksissakin.

Ideologioilla on uskoakseni intressi tulkita olemassa olevat olosuhteet sellaisiksi, että heidän menestysreseptinsä, esimerkiksi sosialisointi, sopii mahdollisimman hyvin käytettäväksi niissä. Ideologian älyllinen uskottavuus riippuu siitä, missä määrin nuo kaksi – olosuhteet ja ideologia – onnistuvat aikalaisten mielissä kohtaamaan toisensa.

Silti suoranaista kausaliteettia olosuhteiden tulkinnan ja hallitsevan ideologian välillä ei ole. Ilmastomuutos ei automaattisesti johda vihreiden hegemoniaan, koska maapalloa on mahdollista lähteä pelastamaan muillakin välineillä kuin kasvissyönnillä ja julkisilla kulkuneuvoilla. Mutta ottaessaan ilmastomuutoksen hoitaakseen, muut poliittiset ryhmät tulevat vedetyksi hieman syrjään reitiltään, koska ne joutuvat kiinnittämään huomion ongelmaan, joka ei historiallisesti ole ollut niiden keskeistä agenda.

Poliittiset ideologiat eivät siis ole yksin olosuhteiden tulkitseminen vaan ne ovat yhtä paljon tai jopa vielä enemmän olosuhteissa toimimista varten. Johtajuuteen ei riitä, että poliittinen ryhmä esittää analyysin olosuhteista vaan sen täytyy kertoa kansalaisille myös se, mitä pitää tehdä. Toiminnallisten ratkaisujen kautta ideologiat muuttavat yhteiskuntaa ja tulevat osaksi yhteiskunnallisia olosuhteita. Sellaisina ideologiat ovat myös poliittisia realiteetteja riippumatta siitä, kuvaavatko ne todellisuutta oikein vai ei. Missään se tuskin on ollut ilmeisempää kuin sosialistimaissa. Olennaista siellä ei ollut, uskoiko kukaan ideologian olevan varsinaisesti totta – todennäköisesti ei uskonut – mutta ideologia oli silti kiinteä osa reaalisosialismin todellisuutta. Neuvostoliitosta maanpakoon lähtenyt intellektuelli Aleksander Zinojev (HS 19.7.1986) totesikin vuonna 1986 osuvasti, ettei kukaan järkevä ihminen pidä neuvostoideologiaa totena, mutta se ei toimi sen takia yhtään huonommin. Ideologinen tietoisuus on hänen mukaansa tietoisuutta kommunismin rakenteista sekä sopeutumista niihin.

Näin ympyrä sulkeutuu. Olosuhteiden tulkintaan käytetyt ajatukselliset välineet muuttavat poliittisen toiminnan kautta olosuhteiksi itsessään. Poliittisessa ajattelussa ja toiminnassa on nähtävissä vuorovaikutuksellinen kehä. Poliittinen ajattelu suhteuttaa itsensä oman aikansa olosuhteisiin. Päätöksillään toimijat kehittävät yhteiskuntaa johonkin suuntaan, jolloin todellisuus muuttuu reaalisesti. Tähän todellisuuteen pitää jälleen sopeutua.

Jossain vaiheessa kehä kuitenkin katkeaa. Käytössä ollut olosuhteisiin sopeutumisen/toiminnan malli ajautuu syystä tai toisesta ongelmiin. Umpikujaan ajautumisen jälkeen toimintaa pitää jatkaa toisenlaisen ymmärryksen pohjalta, jolloin yhteiskunta saa uuden suunnan ja yhteiskunnallinen keskustelu samalla uuden kontekstin. Se mikä vielä vähän aikaa sitten oli mahdotonta, saattaa olla muutoksen jälkeen mahdollista. Poliittisen yhteisön elämän voi näin tulkita etenevän ongelmasta toiseen. Samanlainen kysymyksen ja vastauksen, ongelman ja sen ratkaisun dialektiikka on luettavissa yhtä lailla Toynbeen, Kuhnin, Gramscin, Collingwoodin, Hegelin, Marxin kuin Huntingtoninkin ajattelusta.

Historiallinen totuus on oma terminä näille historian aikajanalla peräkkäin esiintyville kysymyksen ja vastauksien yhdistelmille, sopeutumisen ja toiminnan aikakausille. Aikakauden merkityksellisin poliittinen kysymys ja siihen liittyvä poliittinen ratkaisu säilyttävät paikkansa poliittisen elämän keskuksena niin kauan kuin poliittisen yhteisön elämäntilanne säilyy entisenlaisena. Ratkaisevana muutoksen kriteerinä on pidettävä tilannetta, jossa toimijat katsovat, ettei entiseen tapaan voida jatkaa. Emme voi kuitenkaan ennustaa, mikä sellainen hetki on, koska umpikujaan päätyminen on aina toimijoiden arvio.

Ei ole myöskään syytä olettaa, että suuret kysymykset ja merkitykset seurasivat toisiaan aina siististi kuin helminauha. Kun yksi totuus lakkaa olemasta, toinen samanlainen tulee välittömästi tilalle. Yhteiskunnassa saattaa esiintyä sekavuuden hetkiä tai jopa pidempiä ajanjaksoja, jolloin olosuhteiden kehitys ylittää toimijoiden käsityskyvyn tai yhteiskunnan sisälle kehittyä toisistaan radikaalisti poikkeavia näkemyksiä aikansa olosuhteista – useampia historiallisia totuuksia.

3. TUTKIMUSMETODIT

Tutkimukseni on sekä laadullinen tutkimus että myös historiallinen tapaustutkimus. Molemmissa tutkimustavoissa – historiallisessa tapaustutkimuksessa ja laadullisessa tutkimuksessa – tehdään yksittäisten vihjeiden perusteella arvoituksen ratkaisuun tähtääviä johtopäätöksiä. Pyrkimys on selittää, miten joukko erillisiä ilmiöitä liittyy samaan tapahtumakokonaisuuteen. (Alasuutari 1989, 15, Collingwood 2001.) Tieteellinen historian tutkimus lähtee kysymysten esittämisestä. Uusi kysymys esitetään kerta toisensa jälkeen, kunnes saadaan vastaus alkuperäiseen. (Collingwood 2001, 24, 153.) Alasuutarin mukaan laadullisessa tutkimuksessa kaikki on selitettävää. Kaiken on lopulta käytävä yhteen, eikä selitykseen saa jäädä aukkoja tai ristiriitaisuuksia. (Alasuutari 1993, 21.)

Hyvän laadullisen tutkimuksen tunnusmerkkinä pidetään selityksen kykyä yhdistää tosiasioita, havaintoja ja tulkintoja toisiinsa loogisella tavalla. Alasuutari vertaa salapolii-siromaaneja ja yhteiskuntatieteellistä tutkimusta toisiinsa kuten tekee myös Collingwood historiantutkimuksessa. Molemmissa tutkimustavoissa tutkijan pitää luoda sellainen kokonaisuus, jossa elementit nivoutuvat yhteen. Jokainen välttämättömyys johtaa seuraavaan siten, että syntyy looginen tapahtumaketju. (Alasuutari 1989, Collingwood 2001, 162 – 163.) Historioitsija voi itse täydentää puuttuvia aukkoja kertomuksessa, mutta luotettavuus alkaa kärsiä, mikäli tutkijan suorittamat loikat ovat pitkiä (Collingwood 2001, 153).

Oma tulkintani tulee suuntautumaan pitkälle menevään pelkistämiseen. Mannheimia lainaten katson asioita lintuperspektiivistä. Renvallin mielestä pelkistämisessä ja yhteyksien luomisessa on riskinsä, mikäli sen tekee väärin. Silti riskinotto on asioiden käsittämisen kannalta välttämätöntä. Me emme saa omasta ympäristöstämme ja ajastamme minkäänlaista otetta, elleimme pysty hahmottamaan sen yleisimpiä piirteitä. Moninaisuutta karsitaan etsimällä yhteyksiä rinnakkain esiintyvien tekijöiden välillä sekä havainnoimalla tapahtuneiden muutosten keskinäisiä yhteyksiä. (Renvall 1983, 284 – 333.) Myös Alasuutari kehottaa laadullisen tutkimuksen tekijää pelkistämään raakahavaintonsa suhteellisen suppeaksi havaintojen joukoksi ja yhdistelemään havaintoja (Alasuutari 1989; 30 - 34).

Pelkistäminen on nähdäkseni yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa käytännön pakko. Ilman yleisemmän tason käsitteitä ja kategorioita tutkija ajautuu tilanteeseen, ettei hän pysty sanomaan oikeastaan mitään. Sosiologi Michael Mannin järkeilyn kulku kirjassa *The sources of social power* on mielestäni siitä hyvä esimerkki. Aluksi Mann kumoaa pyrkimykset palauttaa yhteiskunta ja sen sosiaaliset yhteen instanssiin kuten talouteen tai kulttuuriin. Yhteiskunta rakentuu hänen mukaansa monenlaisista toisensa ylittävistä ja leikkaavista verkostoista. Mann kysyykin, kykenemmekö sanomaan, millaisessa valtiossa elämme: kapitalistisessa, teollisessa, kansallisvaltiollisessa tai jossain muussa. Verkostojen ohella myös käsitteet ja määreet ylittävät ja leikkaavat toisensa. Mann jopa luopuisi yhteiskunnan käsitteestä kokonaan. (Mann 2012, 1–2; 16.)

Mann päätyy kuitenkin kohta lopputulokseen, ettei määrätynlaista pelkistämistä voi olla suorittamatta. Jotkin syyt on hänen mukaansa nostettava muita tärkeimmiksi. Yhteiskunnat ovat sotkuisia, mutta sotkun kanssa voi tulla toimeen yleisempien kategorioiden kanssa Tutkijan on tehtävä kokonaisuuden tärkein kriteeri näkyviksi ja kehitettävä teoria siitä. (Mann 2012, 4.) Tämä vastaa täydellisesti historiallisen totuuden

ideaa. Pelkistykset jäävät aina jollain tapaa vajaaksi, mutta yhteiskuntatiede ei voi myöskään loputtomasti vain purkaa yleistyksiä ja stereotypioita. Se pystyy silloin kertomaan vain sen, mitä yhteiskunta ei ole. Lopulta yhteiskuntaakaan ei enää ole. Järjellisesti ajatellen jossain vaiheessa palaset pitää koota yhteen ja esittää näkemys kokonaisuudesta.

Tutkimusdatan yhdisteleminen ei voi missään lähestymistavassa olla mielivaltaista vaan vaatii teoreettisen perustelun. Empiirisen aineiston tulkintakonteksti onkin Eriksonin ja Kovalaisen mielestä johdettava laadullisessa tutkimuksessa ehdottomasti teoriasta (Eriksson & Kovalainen 2008, 132). Toisaalta Hyrkkänen ja Renvall painottavat, ettei oikeaa kontekstia voi historiallisessa tutkimuksessa tietää etukäteen, vaan se selviää vasta tutkimuksen jälkeen. Oikea konteksti on onnistunut lopputulos. (Hyrkkänen 2002, 225; Renvall 1983, 224 – 225.) Alasuutari katsoo, että tapauksen aikana tutkija siirtyy yksityisestä yleiseen ja päinvastoin (Alasuutari 1989, 30 – 36). Konteksteille on myös mahdollista löytää usein jokin laajempi yläkonteksti. Jossain vaiheessa ketju on silti järkevää katkaista (Hyrkkänen 2002, 214). Tutkijalle on hedelmällistä kokeilla tutkimuksen aikana useampia tulkintakonteksteja kuin vain yhtä.

Yleistykset tietenkin menevät helposti pieleen. Induktiivisella menetelmällä on mahdollista parantaa yleistysten osumatarkkuutta. Induktiivisessa menetelmässä tarkkailaan, mitä eri piirteitä esiintyy tutkittavien asioiden yksityistapauksissa. Niistä sitten on mahdollista havaita, mitkä piirteet esiintyvät yhdessä ollen näin keskinäisessä vaikutusyhteydessä. (Renvall 1983, 297 – 300.) Tämä vastaa pitkälle tiedonsosiologian ideaa. Keskuksessa, organisoivassa periaatteessa, tapahtuva muutos johtaa vastaavanlaiseen järjestyksen muutoksiin kaikkialla yhteiskunnassa. Renvall painottaa silti detaljien tuntemisen tärkeyttä. On tiedettävä, mihin yhteyteen kukin yksittäistapaus liittyy ja mikä näissä yhteyksissä on olennaista selittävän kokonaisuuden näkökulmasta. (Renvall 1983, 325 – 332.) Mitä enemmän vihjeitä tutkijalla on käytössä, sitä varmempi hän voi olla lopputuloksesta (Alasuutari 1993, 30).

Havainnot ovat vain johtolankoja eikä niitä tutkimuksessa oteta sellaisinaan (Alasuutari 1993, 60). Kaikkea empiiristä aineistoa onkin aina tulkittava – mistä tuo ja tuo asia kertoo. Kun tulkitaan esimerkiksi tutkittavien lausumia, olennaista ei ole se, onko joko väittämä totta vai ei, vaan se, mitä väittämä tarkoittaa ja mitä se kertoo tutkittavasta asiasta. (Collingwood 1999, 30.) Historiantutkimus ei ole täten sitä, että tutkija käy kyselemässä ihmisiltä, mitä tapahtui ja kirjaa siitä raportin, vaikka sekin voi kuulua tutkimukseen. Varsinainen tieteellinen historiankirjoitus syntyy tutkijan teoriaan sidottujen päätelmien kautta.

Mutta mistä sitten voi tietää, että valinnut pätevän teoreettisen lähestymistavan? Moni asia on mahdollista tulkita toisin. Historialliselle päättelylle ei Renvallin mukaan ole koskaan varmaa lähtökohtaa, vaan se on jatkuvaa kokonaispäättelyä, jossa etsitään ratkaisua suuremmalle joukolle tosiasioita. Kokonaiselitystä ei siksi voi rakentaa pala palata. (Renvall 1983, 224 – 225.) Historioitsija ei voi myöskään etukäteen tietää, mikä on hyödyllistä evidenssiä. Sitä ei voi ikään kuin viattomasti vain löytää vaan se, mikä on hyödyllistä, on tutkijan päätös (Collingwood 1999, 36.) Lopulta muuta ratkaisua ei siis ole kuin tutkijan oma kekseliäisyys, jonka avulla taitava tai onnekas tutkija löytää aiheeseen parhaiten sopivat selityserusteet (Renvall 1983, 297).

Riittääkö tutkijalle pelkkä yksityiskohtainen kuvaus tapahtuneesta vai pitääkö hänen myös vastata miksi-kysymykseen? Foucault ei esimerkiksi pidä tärkeänä etsiä vallan takana olevaa intressiä tai intentiota. Meidän pitää vain hänen mielestään katsoa vain,

mitä valta tekee tai saa ihmiset tekemään, eikä kysyä ideaa sen taustalla. (Foucault 1980a, 97.) Foucault'n ohjetta noudattaen tyytyisin vain kuvailemaan poliittista käytäytymistä kysymättä, mitä tarkoitusta se palveli tai mihin se liittyi.

Analyysi on mielestäni aivan perusteltua aloittaa pinnasta, koska tutkijan ei ole syytä mennä heti niin sanotusti havaintojen taakse. Analyysistä tulee silloin helposti hänen omien ennakkokäsitystensä ohjaamaa. Kaikki poliittinen toiminta esimerkiksi selitetään taloudellisen hyödyn tavoittelulla, koska tutkija on etukäteen päättänyt niin. Mutta poliittinen analyysi ei voi rajoittua vain siihen, mikä ilmenee välittömissä havainnoissa. Miksi julkisia laitoksia rakennettiin vimmaisesti yhdellä aikakaudella ja toisella aikakaudella niitä yksityistettiin? Pitääkö politiikan tutkijan tyytyä toteamaan, että valta nyt vain välillä yksityistää ja välillä kollektivisoi? Jos emme vastaa miksi-kysymykseen, emme kunnolla ymmärrä, mitä ympärillämme tapahtuu.

Väitöskirjani on osin myös tapaustutkimus – olihan 1990-luvun alun yhteiskunnallinen murros ainutlaatuinen tapahtuma, joka ei samanlaisena enää tule toistumaan. Tapaustutkimusta monesti on pidetty validiteetin näkökulmasta ongelmatapauksena muun muassa sen takia, että sen kohdalla ei voida harjoittaa kokeellista kontrollia eikä ainutkertaisia tapahtumia ole mahdollista yleistää. Siksi tapaustutkimuksessa on nähty monenlaisten vääristymien mahdollisuus. (Eriksson & Kovalainen 2008, 116; Stoecker 1991, 91.)

Randy Stoecker pitää tapaustutkimusta sopivana niille tutkimusprosesseille, jotka pyrkivät kokonaisvaltaisesti selittämään yhden sosiaalisen yksikön yhtä ajallista periodia. Hänen mukaansa tapaustutkimuksessa tulee selvittää, kuinka syy ja seuraus esiintyvät ajan kuluessa yhdessä ja kuinka toimijat kausaliteetista tekemänsä tulkinnan pohjalta toimivat. (Stoecker 1991, 98 – 104.) Collingwood ei myöskään näe historiallista tutkimusta poikkeusilmiönä laadullisen tutkimuksen kentällä. Sen ero laadulliseen tutkimukseen on vain historiallisten tapahtumien ainutlaatuisuudessa. Tutkimuksen tuloksia ei voi ainakaan suoraan yleistää tai käyttää sitä sellaisenaan jonkin toisen historiallisen tapahtuman analysointiin. (Collingwood 1999, 10.)

1990-luvun alun yhteiskunnallista murrosta voi tarkastella yksittäisenä ilmiönä vertaamalla sitä mihinkään muuhun historialliseen tapahtumaan. Murros oli ainutkertainen tapahtuma, joka ei enää koskaan toistu samanlaisena. Mutta murrosaikoja on ollut ennenkin ja niiden vertailematta jättäminen olisi arvokkaan tiedon haaskaamista. Tiedonsosiologiassa aikakaudet ovat dialektisissa suhteissa toisiinsa, joten uudempaa aikakautta ei ole edes mahdollista ymmärtää ilman edeltäjiänsä.

Yhteisten tekijöiden olemassaolo antaa mahdollisuuden ainakin varovaisten vertailujen suorittamiseen toisten samaan kategoriaan kuuluvien tapausten kanssa. Erityisesäkin on aina yleinen. Stoecker varoittaa silti tekemästä vertailuja liian hätäisesti. Vertailu eri tapausten välillä ja tapausten redusoiminen vain muutamiin tarkasteltaviin muuttujiin on sinällään oikein, mutta sitä ei saa suorittaa liian aikaisin, koska silloin voidaan menettää jokaisen tapahtuman ainutlaatuisuus. (Stoecker 1991, 98 – 105.)

Tutkimuksen teoreettisena kontekstina on aikakausi. Ajan jaksottamiseen ei ole löydettävissä itse todellisuudesta mitään yhtä muiden yläpuolelle nousevaa suurta nimitäjää. Jokainen nimeämisen tapa perustuu johonkin kriteeriin edustaen yhtä tapaa ymmärtää historiaa. Aikakausi on tutkijan luoma kategoria, jota luonnollisena ei ajassa ole olemassa. Aikakausi merkitsee jonkinasteista väkivallan tekoa todellisuuden moninaisuudelle.

Aikakausia on myös vaikea tarkasti rajata, koska ne eivät ala nollasta eivätkä pääty kuin seinään. Aikakaudet syntymisellä on oma kehityshistoriansa ja edellytyksensä edeltävissä ajanjaksoissa eivätkä yhden aikakauden vaikutukset pyyhkiydy pois uuden alkaessa (Renvall 1983, 255). Tutkija voi jaotella historiaa mielensä mukaisesti esimerkiksi vuosikymmenittäin, mutta todellisuus ei asetu samalla tavalla siististi tutkijan luomiin lokeroihin. Protestien täyteinen 1960-luku ei esimerkiksi alkanut tyhjästä vaan sen edellytykset luotiin jo edellisillä vuosikymmenillä (esim. Alapuro 1997, Kolbe 1993). Jälkikäteen vuosikymmen voi toimia mittana jollekin toiselle vuosikymmenelle joko samaistumisen tai erottautumisen muodossa. 1980-luvulla esiintyi taiteessa pyrkimystä irtautua tuolloin ahdistavaksi koetusta 1970-luvun puoluepolitisoitumisen vaiheesta (esim. Rossi 1999).

Edellä sanotusta huolimatta pienimuotoiseen väkivaltaan on perusteensa. Renvallin mukaan esimerkiksi vuosikymmenet ja vuosisadat ovat kieltämättä kaavamaisia tapoja jaksottaa historiaa, mutta niidenkin avulla pystytään tuomaan esiin laajempia kehityskulkuja, yhteneväisyyksiä ja asioiden välisiä yhteyksiä pelkän yksityiskohtien luetteloinnin sijaan. Yleistykset auttavat näkemään historian suuria linjoja. (Renvall 1983, 254.)

Renvall painottaa, että aikakaudet tulee rakentaa ilmiöissä esiintyvien yhteisten piirteiden pohjalta. Aikakaudelle tyypillinen piirre voi olla esimerkiksi jokin useissa eri yhteyksissä toistuva rakenne tai kehityssuunta. Huomio pitää kiinnittää yhteiskunnan eri alueilla tapahtuvien muutosten keskinäisyhteyteen: kuinka muutos yhdessä tekijässä, esimerkiksi taloudessa saa aikaan muutoksen toisessa tekijässä, esimerkiksi koulutuksessa. (Renvall 1983, 257 – 259.) Alasuutari havaitsikin omassa tutkimuksessaan, kuinka tietyt diskurssit tai argumentaation lähtökohdat levisivät politiikasta ja taloudesta nopeasti yhteiskunnan eri alueille (Alasuutari 1996, 255 – 256). Tutkijan olisi hyvä pystyä löytämään se paikka, josta muutokset lähtevät liikkeelle.

Yhteiskunnallista muutosta, kuten Suomen 1990-luvun murrosta, on mahdollista tulkita kolmessa erilaisessa historiallisessa tulkintakehyksessä. Evoluutiivisessa tulkintakehyksessä kokonaisuus kehittyy ja laajenee jatkuvasti tullen aina moniulotteisemmaksi. Sama systeemi tulee täydellisemmäksi ja siihen tulee uusia lukuja, mutta ne ovat ikään kuin saman puun oksia. Teknologia ja luonnontieteet yleisemmin katsotaan kehittyviksi ajatusmuodoiksi. (Mannheim 2007, 115.) Suomen 1990-luvun alun muodonmuutos olisi tässä tulkintakontekstissa ollut yhteiskunnallisen kehityksen evoluutiota. Tutkijan tehtävä olisi silloin etsiä jokin pidempi kehityskaari esimerkiksi taloudesta, tekniikasta tai kulttuurista ja kytkeä murros siihen.

Evoluutiivista ajattelua on tuotu myös poliittisen ajattelun piiriin. Puhtaimmillaan se esiintyy sosiaalidarvinismissa.¹⁵⁶ Evoluutioprosessissa esiintyy myös mutaatiota, en-

¹⁵⁶ Sosiaalidarvinismin oppi-isän Herbert Spencerin mukaan evoluutioprosessi vaikuttaa samanlaisena kaikkialla. Avainsana on kilpailu. Sen myötä organismit kehittyvät ja kehittyessään ne muuttuvat kompleksisemmiksi ja monimuotoisemmiksi. Yhteiskunnassa se näkyy ihmisten toimintojen erilaistumisena. (Spencer 1972, 35 – 42.) Evoluution kontekstissa organismit kehittyvät, mutta niiden alkuperäinen rakenne ei muutu. Puu pysyy juuriltaan ja rakenteeltaan samana puuna, vaikka se kasvaakin ja versoo lisää oksia. Sosiaalidarvinismin ohella evoluutiiviset näkemykset ovat olleet tyypillisiä myös kansantaloudelliselle ajattelulle. Esimerkiksi Björn Walhroos pitää kilpailua historian käyntivoimana. Se kuuluu kaikkeen ja tuottaa edistystä. (Walhroos 2012, 25.) Smith näki ihmisen sisäisen halun oman asemansa parantamiseen olevan niin mahtava voima, että se nostaa ihmiskuntaa kokonaisuudessaan ylöspäin, mikäli sen vain annetaan vaikuttaa estettä (Smith 2015, 534). Smithillä ei esiinny minkäänlaisia hyppäyksiä askelmalta toiselle, joten häntä voidaan pitää evolutionistina. Onkin havaittavissa, kuinka lähellä

nustamattomia poikkeamia yleisestä kehityslinjasta. Keijo Korhonen esimerkiksi selittää niillä kansainvälisen politiikan äkillisiä muutoksia. Korhonen havaitsee ihmisen sivilisaatiovaiheessa toisaalta tasaisia kumulatiivisen kehityksen aikoja ja toisaalta äkillisten muutosten, mutaatioiden aikoja. Mutaatioiden ilmaantumisesta ovat merkinneet sotia ja vallankumouksia. (Korhonen 1989, 27.) Itä-Euroopan kumoukset olisivat siten tulkittavissa joko mutaationa tai sitten, niin etteivät sosialistiset taloudet kyenneet kehittymään sellaisiksi, että ne olisivat pystyneet täyttämään jälkiteollisen aikakauden tuotantovaatimukset.

Dialektisessa muutoksessa uusi ei tuhoa vanhaa vaan todellisuuden osat järjestetään uudelleen jonkin toisen idean pohjalta. Vanha data siirretään uuteen merkityssysteemiin. Sanat ja termit säilyvät, mutta ne muuttavat merkitystään, kun niitä aletaan käyttää uudessa järjestelmässä. Uuden kokonaisuuden myötä todellisuuden jokainen yksityiskohta nähdään toisessa valossa kuin ennen. Vanhaa ja uutta maailmanselitystä ei siksi voi sellaisenaan laittaa päällekkäin, koska niissä on erilainen rakenne ja asioilla toiset nimet tai merkitykset. (Mannheim 2007, 62 – 74; 90; 115 – 116.)

Historiallisen dialektiikan kulta-aikaa oli 1800-luku, jolloin Hegel ja Marx loihtivat toisistaan poikkeavat visiot historian kulun logiikasta. Yhteistä heille oli se, että olosuhteet pyrkivät historiassa aina kumoamaan itsensä¹⁵⁷. Dialektisessa tulkintakehyksessä etsitään historiasta todennäköisemmin jotain sellaista käännekohtaa, jonka seurauksena yhteiskunnassa tapahtuu äkillinen rakenteellinen tai toiminnallinen muutos. Monessa mielessä sen yhteydessä syntyy uusi yhteiskunta, vaikka kaikki rakennelman keskeiset elementit kuten hallinnolliset ja poliittiset instituutiot, valuutta, maan rajat, kieli, kansalaiset, poliittiset puolueet saattavat olla aivan samoja kuin aiemminkin.

Dialektisten ja evolutiivisten tulkintakehysten ohella tarjolla on kolmaskin kehys tulkita muutosta: morfologia, luonnon kiertokulku. Siinä kaiken nähdään palautuvan alkupe-
räänsä, toisin sanoen kaikki mikä syntyy, myös kuolee. Oswald Spenglerin kuuluisa profetia länsimaiden perikadosta pohjautuu luonnon ja kulttuurien samankaltaisuuteen. Spenglerin mukaan jokaisella kulttuurilla on eliölajien tapainen elämänkaari. Ne syntyvät, kehittyvät, rappeutuvat ja kuolevat kuten kasvit ja eläimet. (Spengler 2002, 40 –

evoluutioteoria ja markkinatalousideologia ovat hengeltään toisiaan. Molemmissa olennaista on kilpailu, sopeutuminen, parhaiden selviytyminen, monimuotoisuuden kasvu ja suunnittelemattomuus. Klinge menee jopa niin pitkälle, että väittää evoluutioteorian vain siirtäneen luontoon sen, mikä taloudessa oli jo tapahtunut (Klinge 1975, 114).

¹⁵⁷ Hegelillä historia on hengen tai järjen täydellistymisen näyttämö, jossa järki on jatkuvasti ristiriidassa itsensä kanssa siten, että historiallisesti kehittyneempi järki pyrkii kumoamaan ja ylittämään edeltäjänsä. Historia on toisinaan seuraavien hengen vaiheiden tarina, ikään kuin joukko kuvia, jossa jokainen kuva on maailmanhistoriallisen hengen kehittyneempi versio. Historiallisesti kehittyvä järki on universaalina ja persoonatonta toimien ihmisen kautta, mutta ollen silti ihmisen ulkopuolella. Konkreettisesti järki on silti olemassa vain aikansa ihmisessä, mutta jokaisella kehitysvaiheellaan järki vieraantuu hetkeksi kantajastaan, johonkin sen sellaiseen paikkaan, jota Hegel pitää jonkinlaisena universaalina tilana palatakseen sitten taas omaan aikaansa ja oman aikakautensa ihmiseen. (Hegel 1967.) Karl Marxin ja Friedrich Engelsin ajattelu edustaa dialektiikkaa materialistisessa muodossa. Siinä missä Hegelin dialektiikka on henkistä ja ei-materialistista, niin Marxin ja Engelsin dialektiikka on materialistista. Marxilaisessa teoriassa historian moottorina toimii tuotantovoimien ja tuotantosuhteiden kehityksen välinen jännite. Kaikilla kehitystasoilla tuotantovoimien kehityksen edellytykset ennen pitkää asettuvat ristiriitaan tuotantonnollisten suhteiden kanssa, jolloin kehityksen jatkuminen edellyttää tuotantosuhteissa tapahtuvia muutoksia, toisin sanoen vallankumousta. (Engels 1979, 126 – 149.) Marxin jälkeen esimerkiksi Manuel Castells näki 1900-luvun lopun informaatioyhteiskunnan kehityksen dialektisena. Informaatioyhteiskunnan tulo ei merkinnyt vain teollisen yhteiskunnan rakenteiden entistä pidemmälle menevää kehitystä vaan se oli kokonaan uusi rakenne. (Castells 2001, 28.)

41; 49 – 50.)¹⁵⁸ Morfologisessa ajattelussa sivilisaatiot, valtiot tai ryhmät ovat joko nousussa, huippukohdassaan tai laskussa seuraten näin päivän kulkua.

Olisi toki mielenkiintoista pohtia, merkitsikö 1990-luvun alun murros esimerkiksi suomalaisen kansallisvaltion kuoleman alkua. Vajaan kolmenkymmenen vuoden mittainen aikaperspektiivi on vain valitettavasti liian lyhyt siihen. Evoluutiivinen tulkinta Suomen muutoksesta on tutkimusasetelman kontekstissa jo huomattavasti realistisempi. 1990-luvun alun muutos ei tullut tyhjästä vaan siinä oli runsaasti elementtejä, jotka olivat ilmaantuneet Suomeenkin jo edellisillä vuosikymmenillä. Sellaisia olivat maailmantalouden muutos, tietotekniikan tulo, talouden vapauttaminen, yksilöllistyminen ja kansainvälistyminen.

Tulkinnan pääkonteksti on kuitenkin dialektinen, koska historiallisen totuuden vaihtuminen on dialektinen tapahtuma. Muutos itsessään voi olla evoluutiivista ja jatkuvaa, mutta jossain vaiheessa se saavuttaa toimijoiden mielestä pisteen, jonka seurauksena yhteiskunta pitää organisoida uudelta pohjalta. Sen voi esimerkiksi ajatella vastaavan esimerkiksi hetkeä, jolloin ihminen kokee, ettei hän ole enää lapsi vaan aikuinen ja alkaa käyttäytyä sen mukaisesti. Käyttäytymiselle valitaan uusi konteksti, aikuinen, joka säätelee sitä, mitä voi tehdä.

Historiallisen totuuden vaihtumisella on alkuhetkensä, jota ei toki välttämättä aivan päivän tarkkuudella kyetä osoittamaan. Uskoakseni totuuden vaihtumisen tai syntyminen ajankohta on silti yhden tai kahden vuoden aikajänteellä havaittavissa. Aikakausi on yhtä kuin kahden dialektisen muutoksen välinen aika. Dialektinen muutos voi tulla evoluutiivisen kehityksen kautta mahdolliseksi ja uutta ajattelutapaa saattaa esiintyä yhteisössä jo kauan ennen yhteiskunnan kontekstuaalista muutosta, mutta aikakausi vaihtuu vasta sitten kun koko yhteiskuntaa aletaan järjestää uusien ennakkoehtojen mukaisesti.

Ongelmatapauksena voidaan pitää tilannetta, jossa vanha historiallinen totuus kaatuu, mutta uutta ei synny pitkään aikaan tilalle. Merkityksistä ja tärkeysjärjestyksestä voidaan taistella rajusti eikä mikään ryhmä kykene nostamaan omaa totuuttaan muiden yläpuolelle. Tuleeko väliaika käsittää omaksi aikakaudekseen vai tuleeko se liittää jompaankumpaan dialektiseen aikakauteen? Katson että mikäli väliaika venyy yli vuosikymmenen mittaiseksi, se tulee nimetä omaksi kokonaisuudekseen. Muutaman vuoden viiveen kohdalla se ei ole tarpeellista. Olosuhteiden muutos saattaa olla pidempi prosessi niin kuin se oli Suomenkin 1990-luvun alun murroksen kohdalla.

Tutkijan täytyy myös päättää, minkä kautta hän dialektista aikakautta lähestyy: kiinnittääkö huomio talouteen, tekniikkaan, politiikkaan, kulttuuriin, luonnonolosuhteisiin tai johonkin muuhun vastaavaan. Tässä työssä katse suunnataan politiikkaan ja sen tärkeysjärjestyksiin sekä merkityshierarkioihin. Niistä voidaan saada tietoa ensi sijassa puhutun ja kirjoitetun kielen kautta tehtyjä poliittisia päätöksiä unohtamatta. Kieli on kuitenkin primääri tutkimuskohde.

Tutkijan tulee ratkaista laadullisen tutkimuksen aikana kielen funktio sosiaalisessa maailmassa. Päävaihtoehtoja on kaksi: katsoa, että kieli heijastelee maailmaa, jolloin kielen analyysin kautta on mahdollista tehdä päätelmiä todellisuudesta tai katsoa, että

¹⁵⁸ Spenglerin näkemys ei ole läpikotaisin biologinen, sillä ratkaisevaa kulttuurin kehityksen suunnalle, joskaan ei sen kohtalolle, on hänen mukaansa alkusymbolin valinta. Alkusymboli toteuttaa itseään kaikissa korkeakulttuureissa antaen kulttuurille muodon, jolle kulttuuri kehittyessään rakentuu. Länsimaisen sielun alkusymboli oli avaruus. (Spengler 1994, 118 – 121; 382.)

kieli rakentaa maailmaa. Todellisuus on ensimmäisessä tapauksessa olemassa kielestä riippumatta, jälkimmäisessä kieli on osa todellisuutta. Näkemystä, jossa kieli lähestyy todellisuutta, kutsutaan empirismiksi, näkemystä, jossa kieli rakentaa todellisuutta konstruktionismiksi.

Empirismissä kieli heijastaa maailmaa sellaisena kuin se on, jolloin voi olettaa, että jotkut ajattelun kategoriat ovat meissä jo valmiina. Konstruktionismi ei sekään lähtökohtaisesti kiistä aineellisen maailman olemassaoloa, mutta konstruktionisti väittää, että näemme maailman oman kulttuurimme käsitteiden välityksellä. Silloin se, mitä todellisuudessa nähdään, ei ole välttämättä olemassa todellisuudessa itsessään. (esim. Gergen 1998.) Konstruktionismin lähtökohtana on tutkia, kuinka käsitteiden ja erottelujen avulla tuotetaan sosiaalista todellisuutta. Konstruktionistinen näkökulma ei Alasuutarin mukaan tarkoita suurten ja rakenteellisten kysymysten hylkäämistä, vaan toisenlaista näkökulmaa sosiaaliseen todellisuuteen (Alasuutari 1996, 17).

Wittgenstein on esimerkki ajattelijasta, joka uransa aikana kulki matkan ääripäästä toiseen. Nuorena hän pyrki siivoamaan kielestä kaiken epämääräisen metafysiikan pois julistaen: ”Minkä ylipäättään voi sanoa, sen voi sanoa selvästi ja mistä ei voi puhua, siitä on vaiettava. Raja sille mitä voidaan ajatella ja mitä ei, voidaan vetää vain kielessä.” (Wittgenstein 1972, 3.) Nuori Wittgenstein ei väittänyt, että kieli on kaikki, mitä maailmassa on, vaan hän yritti rajata kielen koskemaan vain sellaisia väitteitä, jotka voidaan empiirisesti kumota tai vahvistaa. Kieli luo kuvia todellisuudesta ja kielen kuva joko täsmää todellisuuden kanssa tai ei täsmää – on tosi tai epätosi. (Wittgenstein 1972, 12.) Kieli ja todellisuus ovat alkujaan toisistaan erossa, mutta empiirisen tutkimuksen kautta kieli saattoi lähestyä todellisuutta.

Vanhemmalle Wittgensteinille sanojen määrittäminen tapahtui aina sosiaalisessa yhteydessä. Sanoilla ei ole muuta merkitystä kuin se, miten niitä käytetään. Sanojen käyttö on aina yhteydessä toimintaan ja elämäntapaan. Kieli on itsessään elämänmuoto ja kun kieli vaihtuu, vaihtuu myös elämänmuoto. (Wittgenstein 1958, 8.) Kieli siirtyi todellisuuden sisäpuolelle eikä se varsinaisesti tavoittele tosiasiakuvausta maailmasta vaan on sosiaalisten käytäntöjen ja sosiaalisten maailmojen ylläpitäjä. Samat sanat ja käsitteet saattavat esiintyä eri sosiaalisissa maailmoissa, mutta ne eivät silloin tarkoita samoja asioita.

Konstruktionismi on omassa työssäni melkein ainoa mahdollinen lähtökohta. Menneisyyttä tutkiva joutuu aina rakentamaan tulkintansa tapahtumista dokumenttien ja lähteiden varaan, koska olosuhteita on miltei mahdoton tutkia jälkikäteen empiirisesti. Dokumentit taas ovat usein kielellisessä muodossa. Materiaalisen maailman muutoksia ei voida päätellä suoraan kielestä vaan tutkijan on verrattava tuloksiaan empiirisen tieteen löydöksiin. Empirismin ja konstruktionismin vastakkainasettelu on täten oman tutkimuskysymykseni osalta turha, koska molempia lopulta tarvitaan.

Yksi konstruktiivisen lähestymistavan metodeista on diskurssianalyysi. Diskurssianalyysi on määriteltävissä viitekehykseksi, jonka teoreettisiin lähtökohtiin kuuluu muun muassa oletus useiden keskinäisessä kilpailusuhteessa olevien merkitysjärjestelmän samanaikaisesta olemassaolosta. Lisäksi oletetaan, että niillä on läheiset yhteydet harjoitettuihin sosiaalisiin käytäntöihin. (Jokinen, Juhila & Suoninen 1993, 17 – 18.)¹⁵⁹ Foucault’lla diskurssien tehtävä on toimia vallan välineenä. Foucault’n mielestä valtaa

¹⁵⁹ Norman Faircloughin mielestä diskurssi on kielenkäytön tapa, joka on nähtävissä sosiaalisen käytännön muotona. Diskurssianalyysi tutkii kielen osuutta sosiaalisissa käytännöissä. (Fairclough 1995, 7.)

ei voi käyttää ilman diskursseja. Diskurssit tuottavat yhteiskuntaan normeja ja järjestystä. (Foucault 1980a, 93 – 106.) Ajan hengen näkökulmasta tärkeää on, että melkeinpä kaikki diskurssianalyysejä käyttävät tutkijat näkevät diskurssien leviävän koko yhteiskuntaan. Diskurssit ovat myös tärkeitä historiallisen totuuden levittäjiä. Uusia arvoja, ideoita ja totuuksia ei ole oikeastaan mahdollista kommunikoida muutoin kuin diskursiivisesti.¹⁶⁰

Laajemman yhteiskunnallisen muutoksen merkinä voidaan pitää sitä, että diskurssit leviävät yhdeltä sektorilta sinne, missä niitä ei ole aiemmin esiintynyt. Organisatorisessa muutoksessa jokin idea kulkeutuu ympäri yhteiskunnan, jolloin se järjestää kaiken uudelleen. Fairclough painottaakin, kuinka ideologia ilmaantuu uuteen paikkaan muuntaa eri elementtien välisiä suhteita. Hän tarjoaa esimerkkinä, kuinka Britannian yliopistoja alettiin viedä liikeyritysten suuntaan valtion toimesta, jolloin sekä opiskelijat, tutkijat että yliopiston johto joutuivat opettelemaan uusia identiteettejä ja taitoja. (Fairclough 1995, 72.) Juuri tämä muuntuminen on yhteiskunnan dialektisessa muutoksessa keskeistä: kuinka yhteiskunnan eri osa-alueet kuten taide, koulutus, tiede ja byrokratia saavat uusia funktioita.

Sanoja voidaan tietenkin myös tietoisesti käyttää johtamaan ihmisiä harhaan tai vääristelemään todellisuutta. Puhe yhtenäisestä Suomen kansasta ei merkitse, että Suomen kansa todella olisi sellainen. Tällöin on mielekkäämpää kysyä, mikä yhtenäinen kansa -retoriikan funktio puheessa on. Kansaa ja eliittiä saatetaan esimerkiksi haluta tietoisesti asettaa toisiaan vastaan. Se onnistuu paremmin, mikäli kansa ja eliitti esitetään puheessa sisäisesti yhtenäisinä toimijoina, jolloin yhteiskunnassa on juuri nämä kaksi blokkia. Mutta mikäli jompikumpi tai molemmat kuvataan sisäisesti jakaantuneeksi, mustavalkoisen vastakkainasettelun uskottavuus kärsii.

Kieli ei ole vain kuvausta varten, vaan sillä myös tehdään jotain. Skinner toteaa, että meidän puheemme tarkoitus ei ole pelkästään välittää informaatiota, vaan myös vaatia auktoriteettia lausumillemme, nostattaa tunteita keskustelukumppaneissamme, luoda me-yhteisöjä, pitää yllä sosiaalista järjestystä ja niin edelleen. Hänen mukaansa filosofiset argumentit ovat usein syvästi kietoutuneita vallan vaatimusten kanssa. (Skinner 2002, 5 – 7.) Tutkijan täytyy ymmärtää kielen toiminnallinen luonne, se mitä kielellä puheessa tai tekstissä tehdään: vastustetaanko sillä jotain vai kannatetaan, keuhataan vaiko pilkataan, vaaditaan vaiko myönnyttään (Skinner 2002, 86 – 119).

Kieli ei silti ole tutkimuskohde itsessään vaan pidän sinä ikkunana oman aikansa poliittiseen ja sosiaaliseen todellisuuteen. Se ei ole ikkuna todellisuuteen sellaisena kuin se faktisesti on vaan sellaisena kuin toimijat sen tulkitsevat olevan. En silti katso, että tulkinta maailmasta olisi mielivaltaisen vaan heijastaa syvemässä mielessä toimijan suhdetta todellisuuteen. Tässä kohdin teen eron diskurssianalyyysiin. Poliittinen toimija saattaa tietenkin välittää ympäristöönsä jotain toista käsitystä kuin itse oikeasti ajattelee, mutta silloinkin hän on tulkinut valehtelun tai vaikenemisen oma etunsa mukaiseksi jossain tietyssä poliittisessa tilanteessa.

Omassa teoreettisessa lähestymistavassani olennaisinta kielessä siis on, mitä se kertoo poliittisen todellisuuden käsittämisestä, ei niinkään se, miten se rakentaa tuota

¹⁶⁰ Diskurssianalyysi on sopiva ilmiöiden historiallisuuden tarkasteluun, valtasuhteiden analyysiin sekä institutionalisoitujen sosiaalisten käytäntöjen tutkimiseen (Jokinen, Juhila & Suoninen 1993, 27).

todellisuutta. Poliittinen toiminta on enemmän siirtoja shakkipelissä kuin kirjan kirjoittamista. Toki toimijoiden täytyy perustella siirtonsa ja sen yhteydessä tulee kirjallisuus mukaan. Poliitiikan tarinat ovat silti tarinoita jossain poliittisessa tilanteessa jonkin poliittisen tavoitteen saavuttamiseksi. Tutkijana yritän tavoittaa sen, miten toimijat ovat oman aikansa shakkipelin ymmärtäneet.

Hyrkkänen määritteleeikin aatehistorian käsittämisen käsittämiseksi. Aatehistorian keskeinen lähtökohta on toiminnan selittäminen käsitysten kautta, koska toiminnan ymmärtäminen edellyttää siihen sisältyvän ajattelun ymmärtämistä. (Hyrkkänen 2002, 9 – 10.) Collingwood menee ajattelun ja toiminnan yhteen kietoutumisessa jopa niin pitkälle, että väittää jokaisella teolla olevan kielellisen luonteen. Toiminnan voi nähdä kielenä tai tarinana ja historioitsijan täytyy pystyä lukemaan, mitä joku teko tarkoitti. Tapahtumat pitää kääntää ajatuksiksi, koska niiden taustalla on aina jokin ajatus. (Collingwood 2001, 50.) Hyrkkänen epäilee silti, ettei toiminta ole koskaan niin läpinäkyvää, että siitä voitaisiin suoraan lukea toimintaan johtava ajatus. Se voidaan päätellä vain käytettävissä olevan todistusaineiston perusteella. (Hyrkkänen 2002, 27.) Ristiriita on mahdollista ratkaista siten, että nähdään toiminnassa itsessään olevan jokin ajatus (esimerkiksi myyjäiset), joka kuitenkin ei ole sama kuin toiminnan takana oleva ajatus (hyväntekeväisyys).

Aatehistoriallisen metodin ongelma vain on, että ajattelua on vaikea tutkia. Toimijoiden päin sisään emme pääse. Skinner silti vaatii, että meidän kyettävä näkemään maailma toimijoiden silmin. Tutkijan on järjeittävä kuin tutkittavansa, löydettävä heidän uskomuksensa sekä se laajempi älyllinen kokonaisuus, johon tutkittavien uskomukset liittyvät. (Skinner 2002, 38 – 43.)

Skinnerin mielestä toimijan ajatusmaailman tavoittaminen on mahdollista ilman psykologiaa. Ratkaisun avaimia ovat itse tekstin ja tekstin kulttuurishistoriallinen ympäristön ymmärtäminen. Tutkijan täytyy siksi pystyä selvittämään paitsi se, mitä kirjoittaja tekstissään sanoi, myös se, mitä kirjoittaja tekstillään halusi tai tarkoitti sanoa. Toisin sanoen tutkijan täytyy pystyä löytämään kirjoittajan intentio ja se tietty kysymys, johon hän pyrki tekstillään vastaamaan. Intentiossa on kyse siitä, mitä kirjoittaja tekstissä tekee. Kirjoittaja voi tekstissään osoittaa tukea jollekin, esittää vastalauseen jollekin, pilkata jotain ja niin edelleen. Intentiot tekevät tekstistä jonkinlaisen. (Skinner 2002, 79 – 83, 97 – 98.)

Intention ymmärtämisessä olennaista on tietää kunkin aikakauden ja ympäristön tyypilliset kommunikaatiomuodot. Tässä laajemmassa yhteydessä ne voidaan ymmärtää kuten viestit yleensäkin. Teksteistä voi siten löytää asenteiden joukon. Sen vuoksi teksti on suhteuttava omaan sosiaaliseen ja kulttuuriseen ympäristöönsä. Tutkijan tulee hahmottaa se, mitä roolia jokin kommunikoitu idea esitti kirjoittajan älyllisessä ympäristössä. (Skinner 2002, 83 – 87; 97 – 101; 119 – 125.) Esimerkiksi kirkon hallitsemassa yhteiskunnassa kirjoittajan tai puhujan piti oletettavasti jollain tavalla viitata uskontoon. Myöhemmin demokratialla, tasa-arvolla, isänmaalla, kehityksellä, talouskasvulla tai jollain muulla vastaavalla saattoi olla samankaltainen merkitys omassa ympäristössään.

Ymmärtääkseen sen, kuinka toimija on todellisuutensa ymmärtänyt, tutkijan on ehdottomasti ymmärrettävä hänen käyttämänsä käsitteet. Käsite ei ole sama asia kuin sana. Käsitteen tunnusmerkki on vastaavan sanaston syntyminen, esimerkiksi demokratian käsitteen ympärille syntyy demokratiaan viittaava sanasto (vaalit, parlamentti,

äänioikeus jne.) Käsitteet ovat perspektiivejä maailmaan. Käsite viittaa aina ulkopuoliseen todellisuuteen, mutta samanaikaisesti todellisuus käsitettään käsitteiden kautta. (Skinner 2002, 159 – 178.)

Käsitteiden merkitykset ovat ymmärrettävissä vain suhteessa muihin käsitteisiin ja asiayhteyksiin. Käsitteet ovat käsitteellisessä yhteydessä toisiinsa. Hyvin usein käsite on monien käsitteiden yhteys. (Hyrkkänen 2002, 116 – 118.) Ideologia on ajateltavissa yhdenlaiseksi käsitteyhteydeksi. Freeden pitääkin jokaista poliittisten käsitteiden asetelmaa ideologiana (Freeden 1996, 132). Hallin mukaan ideologiassa olennaisia eivät ole yksittäiset käsitteet toisistaan irrallisina vaan se, millaisiin suhteisiin käsitteet kytketään keskenään (Hall 1992, 269). Ideologinen taistelu onkin kamppailua merkittävien käsitteiden oikeasta käyttötavasta (Freeden 1996, 77). Käsitteet määrittelevät myös sosiaalisia suhteita ja käsitteiden muutokset ovat yhteydessä sosiaalisen maailman muutokseen (Hyrkkänen 2002; 121).¹⁶¹

On kaikesta huolimatta kyseenalaista, ilmaiseeko kieli sittenkään aina sen, mitä yksilö todella ajattelee. Skinnerin mielestä meidän tulee joka tapauksessa lähteä siitä, että tekstit ovat todisteista toimijoiden ajattelusta. Tutkija ei saa ryhtyä heti freudilaiseksi ja väittää ajatus olikin tosiasiaa jokin muu. (Skinner 2002, 38 – 43.) Tästä voisi olla eri mieltäkin. Kielen käyttö on sosiaalinen tapahtuma eikä ole varmaa, pitävätkö ihmiset järkevänä joka tilanteessa ilmaista rehellisesti ajatuksiaan. En myös oleta, että käsitetty todellisuus paljastuisi kokonaisuudessaan kielestä vaan todellisuuden käsittämisen käsittämiseen kuuluu yhtä lailla hiljaisuuden analysointi; se mitä puheessa ei sanota. Fairclough kehottaakin analysoimaan myös sitä, mitä tekstistä puuttuu (Fairclough 1995, 5).

Kielestä voidaan siten varmasti päätellä vain toimijan kielellinen käyttäytymisen josain sosiaalisessa maailmassa. Emme voi tietää mikä hänen psykologinen suhteensa omaan sosiaaliseen todellisuuteensa oli, mutta me voimme puhutusta kielestä päätellä, mikä hänen poliittinen suhteensa siihen oli. Olennaisinta on siis, miten toimijat ovat käsittäneet poliittisen ja sosiaalisen todellisuutensa ja oman tilanteensa siinä. Vaikka toimija ei olisikaan kylmän sodan aikana uskonutkaan koko sielullaan ulkopoliittiseen liturgiaan, niin liturgian puhuminen osoitti sen, että toimija ainakin uskoi sen harjoittamisen olevan välttämätöntä tai hyödyllistä omassa sosiaalisessa ympäristössään. On siten selvittävä Skinneriä mukailleen, mikä oli ulkopoliittisen liturgian merkitys suomalaisessa yhteiskunnassa esimerkiksi 1980-luvulla.

Tämän työn tutkimuskysymyksen osalta ei ole mitenkään välttämätöntä selvittää, vastaako toimijan puhe hänen sisimpiä tuntojaan, koska kiinnostuksen kohteena ei ole yksilö vaan aikakauden poliittinen julkisuus. Poliittisessa julkisuudessa on omat puhesääntönsä ja puhetapansa, jotka ovat ideologioille, instituutioille, poliittisille yhteisöille ja poliittisille kulttuureille tai aikakausille tyypillisiä. Toimijoiden saattaa olettaa olevan tietoisia puhesäännöistä ja tavoista ja replikoivan niiden kanssa.¹⁶² Kommunikoidessaan yksilöt jakavat ne tai irtautuvat niistä. Samalla he paikantavat itsensä tai tietävät

¹⁶¹ Freedenin mielestä poliittiset käsitteet saavat merkityksensä kolmessa ulottuvuudessa: ajassa, paikassa ja morfologioissa. Viimeksi mainitulla hän tarkoittaa sitä, että käsitteet muodostavat poliittisessa ajattelussa kokonaisuuden, jossa kullakin käsitteellä on jokin määrätty paikka. (Freeden 1996, 4.)

¹⁶² Chaim Perelmanin retoriikan teoriassa puhuja valitsee argumentaation lähtökohdaksi, premisseiksi, vain ne väitteet, jotka kuulijat hyväksyvät. Mikäli premissit hyväksytään yleisön joukossa, puhuja yrittää laajentaa hyväksynnän koskemaan myös omaa johtopäätöstään rakentamalla sillan näiden kahden välille. Toisaalta jos johtopäätös on sietämätön, yleisö luopuu ennemmin premisseistä. (Perelman 1996; 28.) Stephen Toulminin argumentaatioanalyysissa lähtökohtana on fakta (fact), josta edetään johtopäätökseen (conclusion). Hyppy tosiasiasta

tulevansa paikannetuiksi sosiaalisesti. Jos kylmän sodan aikana puhuja tai kirjoittaja irrottautui jyrkästi yleisestä ulkopoliittisesta puhetavasta, hän tuskin teki sen vahingossa. Puheaktit täytyy aina suhteuttaa ympäristöönsä.

Edellä sanottu ei tarkoita, etteikö tutkija olisi kiinnostunut myös ihmisen sisäisestä maailmasta. Olisi outoa, mikäli toimijoiden ajattelu ja heidän julkinen esiintyminen eivät millään tavalla vastaisi toisiaan. Tällöin toimijat esimerkiksi vaativat julkisuudessa lisää budjettivaroja kehitysapuun, mutta pitävät sitä yksityisesti pelkkänä rahanhaaskauksena. Julkinen oleminen on silloin valheellista ja valheen ylläpidolle täytyy löytyä jokin selitys. Tutkijana en vain voi tietää, mikä osa julkisesta puheesta on niin sanotusti rehellistä ja mikä ei. Erinäisistä viitteistä on kenties mahdollista päätellä jotain. Viitteitä ovat esimerkiksi havainnot, joissa ihmiset puhuvat yhdessä tilanteessa yhtä ja seuraavassa toista. Silloinkaan ei voi suoraan puhua valheesta ja totuudesta eikä tietää, mitä ihmiset oikeasti ajattelevat, mutta se on selvää, että tilanteen vaikutus heihin on ilmeinen.

3.1. Tutkimusaineisto

Teoreettisen viitekehyksen nojalla oletan, että historiallinen totuus leviää koko yhteiskuntaan. Se näkyy silloin useissa eri paikoissa: koulutuksessa, taiteessa, tieteessä, hallinnossa, talouselämässä ja niin edelleen. Hypoteesin todentamiseksi on tärkeää, että aineistoa kerätään useammalta elämänalueelta. Toisaalta Alasuutari (1996) tutki *Toisessa tasavallassaan* vain kolmea eri lehteä ja niistäkin pelkästään pääkirjoituksia. Sen pohjalta hän pystyi jo sen tekemään mielestäni varsin uskottavalta tuntuvia päätelmiä koko suomalaisen yhteiskunnan tasolla tapahtuneesta muutoksesta. Katsonkin ettei ole tarpeen kolata läpi kaikkia mahdollisia kulttuurisia paikkoja yhteiskunnasta vaan kohtuullisempikin määrä riittää.

Helsingin Sanomat on tutkimuksen tärkein aineistolähde. Helsingin Sanomilla on ainakin politiikkokojen mukaan myös valtaa: sitä pidetään maan ykkösmedian ja lehteä lukemalla valmistaudutaan siihen, mistä kansa ja muut päättäjät puhuvat. Lehti paikallistui Kuneliuksen ja kumppaneiden tutkimuksessa välineeksi, jonka sivuilla eliitin jäsenet puhuvat toisilleen. Helsingin Sanomat on haluttu esiintymisalusta, jossa voidaan tehdä avauksia. Lehteä pidettiin myös itsenäisenä vallankäyttäjänä. (Kunelius et al. 2008, 266 – 268.) Lehden toimittajana työskennellyt Pentti Klemola pitää Helsingin Sanomien levikkiä – yli miljoona suomalaista luki sitä päivittäin 1980-luvun alussa – sekä sen sijaintia pääkaupunkiseudun valtalehtenä tärkeimpinä syinä sen asemalle, joka on kansainvälisestikin ainutlaatuinen (Klemola 1981, 9 – 11).

Helsingin Sanomat oli alkujaan Edistyspuolueen äänenkannattaja, mutta se julistautui sitoutumattomaksi lehdeksi vuonna 1932. Lehden omistajasuvulla Erkoilla on ollut aina läheiset suhteet Yhdysvaltoihin. Klemola kuvaakin Erkköjen maailmankatso-musta liberaaliksi, Suomen oloihin ja suvun tarpeisiin sovitetuksi anglosaksiseksi näkemykseksi (Klemola 1981, 22 – 40). Oman tutustumiseni perustella lehti oli vielä 1920- ja 1930-luvuilla poliittisesti räväkäs, mutta suomalaisen yhteiskunnan konsensuskehitys toisen maailmansodan jälkeen vaikutti siirtyneen myös lehden sivuille.

johtopäätökseen pitää kuitenkin oikeuttaa. Oikeutukset (warrants) saattavat tarvita vielä tukea (backing), mutta tuki ei ole sama kuin fakta vaan jotakin, joka tuodaan lisänä argumenttiin. (Toulmin 2003, 90 – 95.)

Vuonna 1986 Helsingin Sanomat oli konsensuksen tukipylväs. Tuon ajan Helsingin Sanomista näkyi tietoisuus asemastaan valtainstituutiona¹⁶³. Se oli puheissaan varovainen, suorastaan ympäröivä ja melkein kaikissa suurissa kysymyksissä vallanpitäjien puolella, tosin hienotunteisesti. Neuvostoliittoa kohtaan lehti oli jonkin verran maan virallista linjaa kriittisempi, ei kylläkään pääkirjoituksissa vaan ulkomaan toimittajien raporteissa ja kolumneissa.

Helsingin Sanomista on syytä mainita, etten ole kiinnostunut erityisesti lehden omasta linjasta – tokihan silläkin on oma merkityksensä, koska lehti on valtakunnallinen instituutio. Pääasiallisesti olen kiinnostunut siitä, mitä Helsingin Sanomien sivuilla puhutaan uutisissa, yleisönosastoissa, haastatteluissa ja kolumneissa. Helsingin Sanomat on yhteiskunnallisen keskustelun ympäristö, joskin kieltämättä hieman eliitti- ja älykköpainotteinen. Olen ottanut mahdollisen vinoutuman huomioon ja siksi se ei ole ainoa lehti tutkimuksessa.

Suomen Kuvalehti on toinen aineiston lehti. Se käsittelee artikkeleissaan politiikkaa, yhteiskunnallisia asioita, tiedettä ja kulttuuria. Se on yhteiskunnallisilta näkemyksiltään oikeistolainen, mutta yleensä maltillisesti. Sitä voinee kuvailla sivistysporvariston lehdeksi.

Muista lehdistä Talouselämä on talouden erikoislehti. Kuntalehti edustaa taas kunta-alaa. Se ilmestyi vuoteen 1983 saakka Suomen Kunnallislehti nimellä. Opettaja-lehti on koulumaailman lehti. Taide ja Parnasso ovat kulttuurilehtiä. Kulttuurilehtiä on kaksi, koska en kulttuurialueen laajuuden perusteella uskaltanut tehdä johtopäätöksiä vain yhden julkaisun perusteella. Nämä seitsemän lehteä muodostavat vuosien 1986 – 1994 lehtiaineiston.

Laadullisessa tutkimuksessa on yleensä käytössä suhteellisen pieni ja rajallinen aineisto. Analyysi on tiheää ja pienestä aineistosta yritetään päätellä mahdollisimman paljon. Aineistossa ajatellaan esiintyvän joitain yleisempiä kulttuurisia ja yhteiskunnallisia ilmiöitä. Työni poikkeaa laadullisen tutkimuksen peruskaavasta siinä, että käytössäni on todella laaja aineisto, jota ei käytännön syistä ole mahdollista analysoida kokonaisuudessaan tiheästi.

Valituista lehdistä olisi ollut ylivoimaisen työläs urakka lukea tutkimuksen ajalta jokainen numero. Helsingin Sanomien kohdalla niin olen kuitenkin tehnyt vuosien 1986 – 1994 osalta, koska lähdin tutkimukseni alussa siitä oletuksesta liikkeelle, että keskityn vain Helsingin Sanomiin. Mutta kuten usein laadullisessa tutkimuksessa käy, työn edetessä tapahtuu muutoksia ja tässä tapauksessa teoreettisen viitekehyksen tarkentuminen oli syy suunnitelman vaihtumiseen. Mitään haittaa Helsingin Sanomien läpikahlaamisesta ei ollut mutta paljon pienempikin otos olisi riittänyt. Tutkimuskysymyksiin

¹⁶³ Toimittaja Timo Harakka kuvaili Helsingin Sanomia vuonna 1994 seuraavasti: ”Se (HS) on suorastaan säikähäntänyt valtaansa, viimeistään jäätyään yksin tantereelle. Se karttaa vaikuttamista; väistää vastuutaan; välttää virheitä; sensuroi itseään; erottaa paheksutun pilapiirtäjän. Se haluaa välttää arvostelua, ehkäistä sitä ennalta - ikään kuin se olisi mahdollista. Se ei halua herättää huomiota. Mutta valtansa takia HS luopuikin tiedotusvälineen roolista, ja asettautui instituutioksi, valtioneuvostoksi.” Harakka jatkaa vielä. ”HS-yhteiskunnassa ei tunnusteta mitään poliittista ideologiaa. Mutta siinä vallitsee alkeellisempi, uskonnollisempi oppi: me-aate. Helsingin Sanomat ei aseta itsestäänselvyyksiä kiistanalaiseksi, vaan pyrkii päin vastoin aktiivisesti purkamaan kiistat uusiksi itsestäänselvyyksiksi. (HS 20.2.1994.) Aatos Erkko itse totesi eräässä puheessaan vuonna 1980, että ”Helsingin Sanomat on oman yhteiskuntansa uhri. Kun vesi seisoo yhteiskunnassa, sama vesi seisoo Helsingin Sanomissa-kin.” (sit. Klemola 1981, 9.)

vastaamisen kannalta oli kuitenkin hyödyllistä havaita muutoksen hetket, koska silloin maailmankuvallisten muutosten historialliset yhteydet nousivat tavallista paremmin pintaan.

Helsingin Sanomien analyysi oli aineiston laajuuden vuoksi kaksitahoinen. Ensimmäisellä lukukerralla keskityin vain yleisen tason huomioihin. Havaitessani muutoksia tai muita mielenkiintoisia asioita tapahtuneen, tein alustavia muistiinpanoja, laitoin lehden päivämäärän ja sivun ylös palatakseni mahdollisesti niihin myöhemmin tai otin jutusta kopion. Analyysin toisessa vaiheessa otin jokaiselta vuodelta tammikuun ja syyskuun ensimmäiset kymmenen päivää tiheämpään seurantaan.

Muista julkaisuista Suomen Kuvalehdestä on jokaiselta vuodelta kuusi numeroa. Opettajasta on viisi ja Talouselämästä neljä julkaisua joka vuodelta. Harvemmin ilmentyvistä Parnassosta, Taide-lehdestä ja Kuntalehdestä on kaksi numeroa kustakin per vuosi.¹⁶⁴

Tausta-aineiston jätin jo käytännön syistä mahdollisimman pieneksi mutta pienestä aineistostakin saattoi tehdä tulkintoja, jotka eivät juurikaan poikenneet aiemmasta tutkimuksesta. Tausta-aineiston saatavuudessa ilmeni hienoisia ongelmia. Vain Helsingin Sanomat, Suomen Kuvalehti ja Kuntalehti ilmestyivät itsenäisyyden ajan alussa, muut tutkimuksen kolme alkoivat ilmestyä vasta myöhemmin. Puutteiden vuoksi täydensin aineistoa sotien väliseltä ajalta Kansanvalistus- ja kirjastolehdeillä sekä Kotiliedellä vuosien 1924 – 1981 väliseltä ajalta.

Lehtien vanhempia vuosikertoja oli vaihtelevasti saatavissa, joten otanta ei voinut olla systemaattinen. Otannan osittaista epäsystemaattisuus ei ollut mielestäni ongelma, koska en tehnyt aikakaudesta gallututkimusta. Aineistossa tapahtuvaa kehitystä oli havainnoitava kohtuullisilla aikaväleillä ja muutoksen tultua havaituksi, keräsin tarvittaessa lisääaineistoa. Olennaisinta oli löytää ne hetket, jolloin historiallinen totuus lakasi näkymästä tai alkoi muuttua sekä kartoittaa ne historialliset yhteydet, johon muutokset olivat yhteydessä. Otannan sataprosenttinen systemaattisuus oli siksi mahdollista. Tutkimuskysymykseen vastaamiseksi riitti, että lehtiä on useilta eri elämänalueita ja otantojen aikaväli ei venynyt suunnattoman pitkäksi.

Tausta-aineistoon kuuluvat Helsingin Sanomien lokakuun numerot vuosilta 1918, 1925, 1930, 1937, 1944, 1958, 1965, 1972 ja 1979. Vuoden 1951 kohdalla luennassa olivat marraskunnan lehdet. Tampereen yliopiston mikrofilmit olivat kyseisen vuoden lokakuun osalta edellisen käyttäjän jäljiltä nurinpäin ja filmirullien kääntäminen olisi vienyt ylimääräistä aikaa. Analyysin loppuvaiheessa katsoin tarpeelliseksi hankkia pienimuotoista täydennystä aineistoon vielä vuoden 1941 lokakuun osalta, vuoden 1977 syyskuun ja 1984 tammikuun osalta. Tutkin myös muutamaa vuoden 1981 lokakuun ja vuoden 1982 tammikuun lopun lehteä saadakseni käsityksen, miten Kekkonen kauden päättymistä ja Koiviston kauden alkamista arvioitiin. Samasta syystä tarkastelin kahta Suomen Kuvalehden numeroa loka-marraskuulta 1981 ja tammi-helmikuulta 1982.

¹⁶⁴ Suomen Kuvalehden numerot ovat 11-13 ja 40-42. Opettajasta numerot 10, 20, 30, 40 ja 50. Opettaja ilmestyi laman aikana harvakseltaan, jonka vuoksi esimerkiksi vuoden 1994 numero 30 on oikeasti numero 26-31. Talouselämä ilmestyi epäsäännöllisesti. Pyrin alun perin siihen, että luettavana olisivat numerot 10, 20, 30 sekä vuoden viimeinen numero, joka yleensä oli väliltä 41-43. Vuonna 1991 otin luettavaksi useampia numeroita (mm. 24-25, 33, 37), koska talouslama alkoi silloin ja maassa tapahtui taloudellisessa ajattelussa selvä käänne. Parnassosta ovat numerot 3 & 4, Taide-lehdestä 1 & 6. Kuntalehden julkaisut ovat 5 ja 15.

Muuta aineistoa ovat Kansanvalistus- ja kirjastolehti numerot 1 – 6 vuosilta 1920, 1930 ja 1940. Suomen kuntalehti numerot 5 – 6 vuosilta 1929, 1939, 1949, 1959, 1969 ja 1979. Kotiliesi oli myös luennassa. Siltä oli vuosilta 1924, 1931 ja 1938 viisi numeroa (1-5) kultakin. Suomen Kuvalehteä on kolmen vuoden välein alkaen vuodesta 1918 päättyen vuoteen 1984. Kultakin vuodelta on viisi tai kuusi numeroa. Talouselämä alkoi ilmestyä vasta talvisodan alla, joten siitä ensimmäinen numero on vuodelta 1939. Sen jälkeen siirryin kymmenlukuihin: 1950, 1960, 1970, 1980. Vuodelta 1939 on kuusi numeroa, muista vuosikerroista on viisi numeroa.

Opettaja alkoi ilmestyä 1950. Sitäkin on viisi numeroa (1-5) kymmenen vuoden välein 1950 – 1980. Varsinaisia taidelehtiä en saanut valitettavasti talvisotaa edeltävältä ajalta käsiini, joten tämä puute jäi aineistoon. Nuori Voima sai luvan toimittaa kulttuurilehden virkaa. Siitä on yhteensä yhdeksän numeroa: kolme numeroa vuosilta 1919, 1929 ja 1939. Heti sotien jälkeen alkoi ilmestyä Taide-lehti. Siitä on kaksi numeroa (numerot 1 ja 2) vuosilta 1945, 1953, 1961, 1969, 1977 ja 1985. Parnassosta on tutkittu numerot 1-4 vuosilta 1957 – 1958, 1966 – 1967, 1975 – 1976 ja 1984 – 1985.¹⁶⁵

Seminaariesitelmää varten tutkin aikoinani Vihreiden Suomi-lehteä vuosilta 1982 – 1986 sekä AKS:n Suomen Heimoa. Olen käyttänyt silloisia tutkimustuloksia hyödyksi myös väitöskirjan tekemisessä.

Kaikkia lehtiä ei ole valittu samalla aikaintervallilla (esimerkiksi 7 vuotta). Lisäksi olen harjoittanut lehtien numero-otannon kohdalla variaatiota. Suomen Kuvalehdestä yhtenä vuotena ovat esimerkiksi numerot 1–5, seuravana 6 – 10, sitten 11 – 15 ja niin edelleen. Tämä osittain siksi, että lehtien saatavuudessa esiintyi puutteita mutta myös siksi, että määrätyt puheenaiheet saattoivat toistua aina samana vuodenaikana (esimerkiksi joulun tai juhannuksen alla). Uskoin varmemmin saavani laajemman kuvan ajattelusta kierrättämällä hieman numeroita.

Lehtien lyhenteet ovat seuraavat: Helsingin Sanomat (HS), Suomen Kuvalehti (SK), Talouselämä (TE), Taide-lehti (TA), Suomen Kuntalehti (KU), Kotiliesi (KL), Kirjasto- ja kansansivistyslehti (KK), Opettaja (OP), Parnasso (PA), Suomen Heimo (SH), Suomi (SU) ja Nuori Voima (NV).

Leipätekstissä ja alaviitteissä lähdetiedoksi on kirjattu pelkästään lehden nimi ja numero/ilmestymispäivä tyyliin HS 2.1.1986, Opettaja (OP) 5/1986, Suomen Kuvalehti (SK) 15/1987. Mikäli lainauksessa tai viitteessä on kyse pääkirjoituksesta tai mielipidekirjoituksesta se ilmenee tekstistä. Uutisjuttuja, haastatteluja ja kolumneja ei ole erikseen ilmoitettu. Kolumnien, artikkelien, mielipidekirjoitusten sekä uutisjutuista tai haastatteluista napattujen sitaattien yhteydessä tuon tavalla tai toisella esiin kirjoittajan tai sanojan henkilön siinä silloin kun hän jossain merkittävässä yhteiskunnallisessa

¹⁶⁵ Parnassosta on vuodelta 1958 myös numerot 5-8. Nuoret Voiman numerot ovat 5, 10 ja 15 vuodelta 1919, 5-6, 9-10 ja 15-16 vuodelta 1929 sekä 4, 8 ja 10 – 12 vuodelta 1939. Talouselämän numerot ovat vuosikerta 1939 (1, 10, 20, 40, 48-50, 51-52), vuosikerta 1950 (1, 20, 29-30, 40, 51-52), vuosikerta 1960 (1-2, 14, 20, 40, 51-52), vuosikerta 1970 (1-2, 20, 30, 40, 51-52) ja vuosikerta 1980 (1, 10, 20, 30, 36). Suomen Kuvalehden numerot ovat vuosikerta 1919 (32-36), vuosikerta 1921 (47-52), vuosikerrat 1927 & 1930 (molemmat 1-5), vuosikerrat 1933 & 1936 (6-10), vuosikerrat 1939 & 1942 (11-15), vuosikerrat 1945 & 1948 (16-20), vuosikerta 1951 (21-25), vuosikerta 1954 (21-26), vuosikerrat 1957 & 1960 (26-30), vuosikerrat 1963 & 1966 (31-35), vuosikerta 1969 (36-40), vuosikerta 1972 (35-40), vuosikerta 1975 (41-45), vuosikerta 1978 (41-46), vuosikerta 1981 (44-50) ja vuosikerta 1984 (46-52). Vuoden 1982 numerot ovat 4 ja 5. SK:n vuosikerrat 1922-1926 puuttuivat Tampereen yliopiston kirjaston kokoelmasta.

tehtävässä toimiva henkilö tai muuten julkisuudesta tuttu henkilö. Niin sanottujen tavallisten kansalaisten kohdalla en ole pitänyt perusteltuna tuoda nimeä esiin.

Jutun, pääkirjoituksen, kolumnin, mielipidekirjoituksen, haastattelun tai artikkelin otsikko löytyy väitöskirjan lopusta sanoma- ja aikakauslehtiviitteistä. Siellä pääkirjoituksen kohdalla sulkuihin on merkitty PK ja mielipidekirjoituksen MP. Lehden tilaaman tai hyväksymän artikkelin, pakinan, kolumnin tai vakiopalstakirjoituksen tarkkarajainen erottaminen oli vaikeaa, koska artikkelit saattoivat olla mitaltaan lyhyitä. Kaikki edellä mainitut on merkitty sulkuihin kirjaimella K. Haastattelut ja henkilökuvat olivat myös ongelmataipauksia, koska ne pitivät sisällään myös toimittajan omaa taustoitusta, pohdintaa ja referointia, jota saattoi olla välillä hyvinkin paljon. Haastatteluja ja henkilökuvia ei ole siksi erikseen merkitty kuten ei uutisjuttujaan. Mikäli viittaus on jokin muu kuin edellä mainittu kuten esimerkiksi mainos, se mainitaan viitetiedoissa.

Tutkimuksessa viitataan paljon sanoma- ja aikakauslehtiaineistoon. Osaa aineistomateriaalista on pitänyt sisällään teoreettisesti mieleniintoista tai teoriaa tukevaa materiaalia kuten esimerkiksi muutamat tutkijoiden Helsingin Sanomiin kirjoittamat artikkelit. Jonkin verran olen tätä materiaalia myös käyttänyt. Periaatteessa ne olisi voinut laittaa teoreettisten lähteiden joukkoon tyylin tekijä, artikkelin nimi, vuosiluku ja niin edelleen. Olen kuitenkin kirjannut ne sanoma- ja aikakauslehtiviitteisiin, jolloin niistä näkyy pelkästään lehden numero ja ilmestymispäivä sekä kirjoituksen otsikko. Tämä siksi, ettei Helsingin Sanomat tai mikään muukaan aineiston lehti ole tieteellinen julkaisu, joten en ole lukenut niitä myöskään tieteellisiksi artikkeleiksi. Niissä ei ole myöskään yleensä ollut lähdeviitteitä. Artikkelin tai kolumnin kirjoittajan nimi käy ilmi leipätekstistä tai sitaatista.

3.2. Tutkimuskysymykset

Tutkimuskysymykset tulee johtaa tutkimuksen teoriasta. Sen mukaisesti lähestyn tutkimuskohdettani 1990-luvun alun yhteiskunnallista murrosta aikakauden vaihtumisen viitekehyksessä. Aikakausi määrittyy historiallisen totuuden kautta. Kyse on jatkossa siitä, miten aion tutkia historiallista totuutta.

Tutkimuksen teoreettisissa lähtökohdissa ja tutkimusasetelmassa on normaalit perusriskinsä. Kun tutkija käytännön syistä on pakotettu lähestymään todellisuutta jo ennen empiirisen tutkimuksen alkua päätetyssä kontekstissa, hän jää helposti teoreettisen lähtöoletustensa vangiksi. Tutkija saattaa pahimmassa tapauksessa runnoa havaintonsa valmiiseen sapluunaan, joka ei kuitenkaan vastaa todellisuutta lainkaan.

Tutkijan ei tule rakentaa tutkimusasetelmastaan sellaista umpiota, josta ei tarpeen vaatiessa ole ulospääsyä. En voi ottaa annettuna, että historiallinen totuuden käsite vastaisi reaali maailman todellisuutta tai että historiallinen totuus olisi olemassa kaikin ajan hetkinä. Historiallisen totuuden käsite on siten aineistolle esitettävä kysymys. En ensimmäisenä kysy, mikä historiallinen totuus tällä ja tällä hetkellä on, vaan kysyn, onko Suomen poliittisessa todellisuudessa jokin asia sellaisessa asemassa.

Historiallisen totuuden olemassaololle täytyy siis luoda kriteerit. Kriteeri numero yksi on toistuvuus ja levinneisyys. Jos jokin idea, näkökulma tai käsite on aikakauden toimijoille niin tärkeä, että se kohoaa muiden käsitteiden yläpuolelle, sen täytyy näkyä

myös puhutussa ja kirjoitetussa kielessä toistona. Jotta käsite tai idea olisi todella yhteiskunnallisesti ja poliittisesti tärkeä, sen täytyy näkyä eri puolilla yhteiskuntaa eikä vain jollain suppealla alueella kuten esimerkiksi kulttuurissa.

Toiseksi historiallisen totuuden pitää pystyä muuntamaan tai ainakin kontrolloimaan tärkeimpien poliittisten käsitteiden sisältöjä. Se osoittaa sen, että se vahvempi kuin muut käsitteet. Kolmanneksi historiallisen totuuden on oltava yhteensopiva sen kanssa, mitä aikakaudella pidetään moraalisesti, älyllisesti ja asenteellisesti kaikkein korkeampitasoisena. Neljänneksi historiallinen totuus ei saa edustaa mitään sellaista, jonka aikalaiset näkevät jäävän tai jo jääneen taakse. Itse totuus voi olla kivikaudelta kotoisin, mutta sen täytyy olla aikalaisille kyseisellä historian hetkellä relevantti. Kaikkien neljän ehdon on täytyttävä. Neljästä ehdosta on johdettavissa neljä tutkimuskysymystä.

1. Mitkä sanat, käsitteet ja diskurssit toistuvat aineistossa ja esiintyykö joku tai esiintyvätkö jotkut niistä samanaikaisesti useilla eri yhteiskunnan toiminta-alueilla?

Max Jakobsonin mukaan jokaisella ajanjaksolla on omat tunnussanansa, jotka kulttuuramme meidän ei tarvitse vilkaista almanakkaan. Sellaisia ovat esimerkiksi punikit, lah-tarit, pohjoinen rotu, tosiasioiden tunnustaminen ja niin edelleen. (Jakobson 1992, 262.) Yleisyyden tarkastelu tulee aloittaa puheissa ja teksteissä toistuvista sanoista ja käsitteistä. Pidetäänhän tärkeäksi katsottuja asioita julkisuudessa esillä enemmän kuin vähemmän tärkeäksi noteerattuja. Aineistosta on mahdollista poimia omaksi ryhmäkseen avainsanat. Avainsanat erottelevat tärkeimmät sanat vähemmän tärkeistä ja auttavat identifioimaan tekstin näkökulman aiheeseen. Avainsana voi viitata sekä sanoihin, jotka liittyvät sekä tekstin aiheeseen, että tekstin ideologiseen sisältöön. (Bondi 2007, 409 – 415.)

Tiettyjen sanojen jatkuva toistuminen puheessa on merkki ideologisuudesta, mutta pelkkä sanojen rekisteröiminen ei vielä riitä analyysin pohjaksi. Tekstin aihe ja tekstin ideologinen sisältö eivät ole sama asia ja tutkijan täytyy kyetä erottelemaan ne toisistaan. Sanat, jotka auttavat ymmärtämään tekstin aiheen, eivät auta ymmärtämään sen ideologista sisältöä. Avainsanoja ei voi koskaan tarkastella irrallaan tekstistä ja kontekstista. (Bondi 2007, 409; 428.)¹⁶⁶ Välttämätöntä termin poliittisen merkityksen ymmärtämiselle on kartoittaa, minkä muiden sanojen yhteydessä se esiintyy. Koti, uskonto ja isänmaa tarkoittavat eri asiaa esiintyessään erikseen kuin esiintyessään yhdessä. Löytäessämme yhdessä esiintyvän sanajoukon, seuraava tehtävä on miettiä, mikä niitä yhdistää – mikä on se laajempi käsite tai diskurssi, johon ne liittyvät.

Ideologialla on kyky levitä yli asiakokonaisuuksien ja yhteiskuntasektoreiden. Mikäli eri aiheita käsittelevissä teksteissä toistuvat aina samat sanat, ne kertovat hallitsevasta näkökulmasta todellisuuteen. Ideologisia avainsanoja ovatkin sanat (esim. kilpailu, isänmaa, tasa-arvo), jotka esiintyvät lukuisilla eri yhteiskunnan toiminta-alueilla (politiikka, talous, koulutus, hallinto, kulttuuri ja niin edelleen).

Kaikki avainsanasto aikakaudella ei liity historialliseen totuuteen, mutta osan siitä täytyy liittyä, koska totuus tarvitsee jatkuvaa kielellistä artikulaatiota. Muu avainsanasto

¹⁶⁶ Sivilisaation muuttuessa kielikin muuttuu. Vanhat ilmaukset jäävät pois eivätkä sanat eivät enää tarkoita samoja asioita. (Gramsci 1971, 451.)

on silloin jossain määrättyssä suhteessa siihen. Tässä vaiheessa me emme kuitenkaan vielä pysty sanomaan mikä osa sanastosta on totuussanastoa ja mikä muuta sanastoa. Se on lopullisesti pääteltävissä vasta muun evidenssin kanssa.

Aineiston suuruuden ja ei-digitaalisuuden vuoksi sanaston kvantitatiiviseen analyysiin ei ole edellytyksiä. Määrällisten tekijöiden osalta täytyy tukeutua tutkijan omiin havaintoihin, mutta uskoakseni kuka tahansa, joka samaa aineistoa lukee, päätyy yleisesti ottaen samoihin johtopäätöksiin. Sanojen tulee esiintyä koko aikakauden ajan tai ainakin suurimman osan aikaa siitä.

2. Millaisia sisältöjä politiikan keskeiset käsitteet saavat ja missä määrin niissä tapahtuu muuntumista, joka on suunnaltaan yhdenmukaista?

Sanojen ja käsitteiden sisällöissä tapahtuvat muutokset ovat myös merkkejä yhteiskunnallisesta muutoksesta. Diskursiivisesta näkökulmasta käsitteen sisällön tai käytötavan muutos on jo sellaisenaan yhteiskunnallinen muutos.

Skinner asettaa sanan käytölle kolme kriteeriä esittäen ne kolme tapaa, joilla käsitteen sisältö voi muuttua. Ensimmäinen kriteeri koskee sitä, missä kontekstissa sanaa voi käyttää. Tämä tarkoittaa kriteerien asettamista sille, millaista toimintaa ja ajattelua voidaan esimerkiksi kuvata sanalla uskonto. Kyse on sanan merkityksestä ja niistä olosuhteista, joihin kyseessä olevaa termiä voidaan soveltaa. (Skinner 2002, 161.)

Toinen kriteeri määrittää ne rajat, johon kaikkeen käsite voi viitata. Sanan merkitys ei sinällään muutu, mutta sen sovellusala saattaa vaihdella riippuen käytetyistä kriteereistä. Esimerkiksi sanalle uskonto voi antaa suppeamman tai laajemman tulkinnan, jolloin esimerkiksi jalkapalloa tai kasvisyöntiä voi pitää uskontona. Sanan uskonto sisältö itsessään pysyy muuttumattomana, mutta viittausalue laajenee. Se voi johtaa uusien sosiaalisten havaintojen hyväksymiseen. (Skinner 2002, 161, 167.)

Kolmas Skinnerin kriteeri määrittelee ne asenteet, joita termi ilmaisee. Asennoitumisessa termi, uskonto, laitetaan jonkinlaiseen moraaliseen valoon, joko negatiiviseen, positiiviseen tai neutraaliin. Sanan sisältämä arvolataus voi muuttua aikojen kuluessa esimerkiksi siten, että aikaisemmin arvostusta ilmaissut termi muuttuu neutraaliksi tai negatiiviseksi ja päinvastoin. Muutokset kaikkiin suuntiin ovat mahdollisia. (Skinner 2002, 162.) Ensimmäinen sanankäytön kriteeri ilmaisee täten sosiaalisia uskomuksia ja teorioita, toinen kriteeri taas heijastaa sosiaalisia havaintoja ja tietoisuutta ja kolmas kriteeri viestittää sosiaalisia arvoja ja asenteita. (Skinner 2002, 172.)

Käsitteiden saamat arvolataukset kertovat nähdäkseni paljon aikakauden mentaliteetista. Mentaliteettia itsessään on pidetty vaikeana ja kiistanalaisena tutkimuskohteena. Sitä ei edes pitkään hyväksytty tieteellisen tutkimuksen kohteeksi. Nytemmin asia on muuttunut ja mentaliteetin tutkimuksessa vaikuttaa kaksi koulukuntaa. Ensimmäinen keskittyy mentaliteetin näkyviin ja julkisiin ilmentymiin toisen fokuoituessa mentaliteetin piiloiseen puoleen. Yksilöjen mentaliteettien ohella tutkimuskohteita ovat olleet juuri aikakausien mentaliteetit sekä yhteisölliset ja kansalliset mentaliteetit. (Siikala 2002, 7.)

Mentaliteettia ei ole syytä yrittää tutkia kokonaisuudessaan vaan sen kautta, miten se ilmenee joidenkin yksittäisten asioiden yhteydessä (Korhonen 1998, 49). Asiat, joihin liittyvää asennoitumista tarkastellaan, tulee päättää pitkälle ennakoon, koska tutkija ei voi laajassa aineistossa tutkia kaikkea. Poliitiikan tutkijalla on esiyymmärrys siitä,

mitkä käsitteet tyypillisesti ovat poliittisessa taistelussa pinnalla. Tähän työhön olen käsitteistä valinnut vapauden, tasa-arvon, yksilön, yhteiskuntaluokan, isänmaan/isänmaallisuuden, valtion, markkinatalouden, sosialismin sekä oikeudenmukaisuuden. Oikeudenmukaisuutta en ole katsonut järkeväksi tarkastella yleiskäsitteenä vaan sen kautta, mitä oikeudenmukaisuuden tai laillisuuden muotoja pidetään julkisessa keskustelussa tärkeinä ja saavuttamisen arvoisina. Paljon muitakin käsitteitä olisi ollut valltavissa, mutta näen, että luetellut käsitteet riittävät yleiskäsityksen muodostamiseen aikakauden ajattelusta.

Historiallinen totuus muuttaa käsitteiden sisältöä ja niiden sisältämiä arvolatauksia etenkin silloin kuin ne eivät ole yhteensopivia sen kanssa. Mikäli tutkittavissa käsitteissä tapahtuva muutos on yhdenmukainen, on oletettavissa, että niiden takana on yksi ja sama tekijä. Käsitteiden sisältö voi toki muuttua myös muista syistä aikakaudella, mutta silloin muutosten takana olevia tekijöitä pitää peilata toisiinsa. Tässä vaiheessa ei voi vielä varmasti tietää, mikä dominoiva tekijä on tai onko sellaista edes, joten käsitteiden sisältöön palataan tutkimusaineiston analyysin aikana useaan otteeseen.

3. Mitkä asiat ovat ajassa todellisempia ja moraalisempia kuin muut?

Aikakaudella todennäköisesti lukuisat eri käsitteet esiintyvät toistuvasti teksteissä. Tärkeä tutkimuskohde ovat niiden väliset suhteet. Erityisesti ideologioiden tutkimuksessa ne ovat avainasemassa (esim. Hall 1992). Käsitteiden vastakkainasettelussa usein toinen edustaa ilmiötä ja toinen todellisuutta, jolloin toinen on näennäistä ja toinen todellista (Perelman 1996, 146 – 50). Teksteissä ja puheissa hierarkkisuutta ilmaisee myös asioiden esittämisjärjestys; retoriikassa usein tärkeimmät asiat esitetään ensin. Kun jokin asia nostetaan etusijalle, sitä on mahdoton muidenkaan sivuuttaa. (Perelman 1996, 43.)¹⁶⁷. Hierarkkisuutta edustaa sekin, että todellisuuden olemus palautetaan teksteissä ja puheissa aina samaan asiaan. Se kertoo, että jokin on toimijoiden maailmassa merkityksessään yli muiden. Burken termi reduktio kuvaa juuri ilmiön olemassa oloa retoriikassa.

Käsitteet voidaan kytkeä myös rinnakkain tai peräkkäin, jolloin toinen edustaa syytä ja toinen seurausta (Perelman 1996, 93). Vaihdokset käsitteiden keskinäisissä suhteissa ovat kumouksellisia tapahtumia: kun isänmaa asetetaan yksilönvapauden edelle tai tasa-arvoa pidetään tärkeämpänä kuin tuottavuutta. Suuri muutos tapahtuu silloinkin, kun entinen hierarkkinen suhde käsitteiden välillä muutetaan rinnakkaissuhteeksi: esimerkiksi uskonto ja luonnontiede asetetaan yliopistoissa rinnakkain.

Käsittehierarkioilla täytyy olla kognitiiviset ja moraaliset lähtökohtansa – arvot ja uskomukset – jotka tekevät ne poliittisen yhteisön jäsenille hyväksyttäviksi ja mielekkäiksi. Retoriikassa käsitteiden hyväksyttävyydellä on alkuehtonsa, premissinsä, joiden on oltava vastaanottajien hyväksyttävissä. Lähtökohtiin kuuluvat todellisuutta koskevat

¹⁶⁷ Hall puhuu etusijalle asetetuista merkityksistä, jotka määrittävät yhteiskunnallista järjestystä. Hallitsevat merkitykset asettavat ne kehykset, joiden puitteissa kaikki tapahtumat merkityksellisetään. (Hall 1992, 142 – 143.) Merkitykset ilmenevät esimerkiksi television uutislähetyksessä siinä, kenen lausumissa pidetään uutisoimisen arvoisena, mille tapahtumille osoitetaan huomioita, missä järjestyksessä asiat esitetään (tärkeimmät ensin), mistä ja kenen näkökulmasta asioita käsitellään, miten asiat nimetään (katastrofi, kriisi, muutos, saavutus) ja niin edelleen. Keskustelun pohjana olevat määritelmät määrittävät keskustelun kontekstin ja konteksti taas rajaa sitä, millaisiin lopputuloksiin voidaan keskustelussa päätyä. (Hall 1992, 179.)

väitteet (tosiseikat, totuudet, otaksumat) ja suotavuutta koskevat tekijät (arvot, hierarkia, päättelysäännöt). (Perelman 1996, 30.)

Poliitikalle ovat ominaisia konfliktit ja sopimukset. Kummallakin asiantilalla on taipumus tuottaa jakolinjoja. Konfliktitilanteessa se on itsestään selvää. Konsensuskin on saman mielisyyttä vain määrätyn toimijajoukon jäsenten välillä. Konsensus rakentaa me-yhteisön, jonka olemassaolo vaatii erontekoa muihin. Niinpä konsensukseen kuuluvat epäsuorasti ulkopuoliset toimijat: ne, joita sopimus ei koske tai ne, jotka eivät sitä ole allekirjoittaneet. Me-yhteisön sisälläkin saattaa olla niitä, jotka haluavat rikkoa konsensuksen.

Konsensukseen liittyy tietynlaista moraalisuutta jo siksi, että tehtyyn sopimukseen täytyy voida luottaa. Konsensus vaatii jatkuvaa ylläpitoa ja sen mukaisesti on odotettavissa, että puheeseen ilmaantuu moraalista ja normatiivista sisältöä. Jokin asia on oikein (esim. isänmaallisuus) ja sen vastakohtana oleva tai sitä loukkaava asia on väärin (itsekkyyks). Siksi huomio tulee kiinnittää sellaisiin asioihin, joihin teksteissä toistuvasti suhtaudutaan erittäin myönteisesti tai erittäin kielteisesti. Jos jotain asiaa tai asennoitumisen tapaa toistuvasti poliittisessa puheessa ylistetään, pilkataan tai tuomitaan se antaa jo perusteita tehdä ajan ideologisesta ilmapiiristä päätelmiä¹⁶⁸. Asiat, joiden ympärille kehittyä voimakasta kannatusta ja vastustusta paljastavat aikakauden tärkeimmät poliittiset asetelmat. Kartoitan aineistosta ajalle tyypilliset vastakohdat, ”oikeat” ja ”väärät”, jotka koskevat ontologisia tosiasioita, asenteita, arvoja, päämääriä ja keinoja.

”Oikeiden” ja ”väärrien” listaamisen ongelmana on, että politiikassa harvoin ollaan mistään absoluuttisen yksimielisiä. Poliittisilla ryhmillä on omat aatteelliset lähtökohtansa, josta ne eivät helposti luovu. Täydellisen yksimielisyyden vaatimus puolestaan johtaa siihen, ettei mitään moraalisia, asenteellisia ja tiedollisia hierarkioita yhteiskunnassa ole nimettävissä.

On siis määriteltävä, millainen määrä saman mielisyyttä on tarpeen. Siihen ei ole mitään itsestään selvää kriteeriä, mutta esimerkiksi, jos vain yksi poliittinen ryhmä vastustaa jotain oikeaksi väitettyä asiaa (esimerkiksi hyvät idänsuhteet) muiden kannattaessa, voidaan mielestäni puhua jo saman mielisyydestä. Toiseksi ne, jotka edustavat ajan henkeä ovat useimmiten väittelyissä niskan päällä: he ovat aktiivisempia, esittävät vaatimuksia muutoksesta ja vetoavat välttämättömyyksiin. Ratkaisevia eivät ole hetkelliset vaan pysyvät asemat ja käytännöt – esimerkiksi kun jokin ryhmä on pysyvästi oppositiossa tai jos hallitukset noudattavat aina samaa politiikkaa hallituksen kokoonpanosta riippumatta. Tutkijan on silti aina nimettävä kannattajat ja vastustajat.

Kun ”oikeat” ja ”väärät” asiat on listattu, tarkastellaan ”oikeiden” asioiden keskinäis-suhteita ja pohditaan sitä, missä määrin ne liittyvät samaan kokonaisuuteen. Samoin ”väärin” asiat voivat muodostaa yhtenäisen kokonaisuuden. Ajan henki kommunikoi aina myös edellisen aikakauden hengen kanssa.

Tästäkään ei voi vielä päätellä historiallista totuutta. Oletukseni mukaan sitä tuetaan rangaistuksilla, joten on katsottava, millaisesta väärinpuhumisesta tai -ajattelusta on

¹⁶⁸ 1960-luvulla talvi- ja jatkosota joutuivat radikaalien pilkan kohteeksi. Pilkanteon vallankumouksellisuuden ymmärtää tietäen, mikä merkitys talvisodalla oli kansakunnalle ja etenkin porvaristolle.

tarjolla kurinpalautuksia. Kieli sellaisenaan ei ole kurinpalautuksen väline, mutta se voi liittyä siihen.

4. Millaisia ovat menneisyyden kokemukset ja tulevaisuuden odotukset ja millainen on politiikan mahdollisuuksien horisontti?

Tosiasiat ovat suhteessa aikaan – siihen mitä kukin sukupolvi maailmasta tietää. Maailma, jota tutkitaan tai muutetaan, on modernilla aikakaudella aina liikkeessä. Yleispiirre on kokemus jatkuvasta muutoksesta. Nykyajan ihmiset ovat kuin liikkuvassa junnassa: jokin on jäämässä taakse samalla kuin ollaan menossa jotakin kohti.

Uskomus tulevasta hakee useimmiten perustelunsa historiasta: menneisyyden ja tulevaisuuden kohtaamisesta nykyhetkessä. Reinhard Koselleckilla esiintyvät käsitteet kokemuksen tila ja tulevaisuuden horisontti. Ne eivät ole sama asia, eikä tulevaisuuden horisonttia ei voi johtaa mekaanisesti kokemuksista, mutta niillä on yhteytensä ja ne molemmat ovat jatkuvasti läsnä nykyhetkessä. Odotus on aina huomiossa suunnaten itseään sitä kohden, mikä ei ole vielä tapahtunut. (Koselleck 1985, 271 – 275.) Habermasilla vastaavanlaiset aikaa tulkitsevat käsitteet ovat kokemuksiin perustuva historiallinen ajattelu ja kehityksen mahdollisuuksiin huomion kiinnittävä utooppinen ajattelu (Habermas 1994, 194 – 195).

Poliittisesti tärkeää on, miten menneisyyden kokemukset ja odotukset tulevasta vaikuttavat uskomuksiin poliittisesti mahdollisesta ja ei-mahdollisesta. Uskomuksilla mahdollisesta on keskeinen merkitys poliittisen toiminnan synnyssä; onhan politiikka tunnetun sanonnan mukaan mahdollisen taitoa. Rom Harre listaa poliittisen toiminnan psykologiseksi eväiksi uskon toisenlaisen elämän mahdollisuuteen ja näkemyksen vaihtoehdon paremmuudesta suhteessa nykyiseen (Harre 1979, 268). Immonen ja Siisiäinen puhuvat taas politiikan mahdollisuusrakenteesta. Rakenteet eivät ole useinkaan sellaisenaan havaittavissa, vaan ne edellyttävät toimijan tulkintaa yhteiskunnasta. Mahdollisuusrakenne ei ole muuttumaton ja liikkeet pystyvät myös raivaamaan omalla toiminnallaan tilaa itselleen. (Siisiäinen & Immonen 1998, 11 – 12.)

Aikalaisten käsityksiä historiallisen liikkeen suunnasta voidaan analysoida vastinparilla taakse jäänyt tai jäävä/tulossa oleva. Nykyhetki on piste niiden välissä. Tutkittavat eivät itse käytä tätä jaottelua, mutta esimerkiksi puhe, että jokin on eilispäivää ja toinen tätä päivää tai huomispäivää kertoo juuri tästä. Oletan että kehityksen suunnan kohdalla poliittisessa yhteisössä vallitsee suurempi yksimielisyys kuin hierarkioiden kohdalla. Mikäli eriäviä näkemyksiä kehityssuunnasta kuitenkin esiintyy, ne täytyy paikantaa.

Otaksutusta kehityssuunnasta johdetaan näkymät poliittiselle mahdolliselle. Historiallinen totuus on aina suhteessa kehityksen oletettuun suuntaan ollen joko siihen sopeutuva tai sitä vastustava. Historiallinen totuus ei kuitenkaan ole ajassa esiintyvä mahdollisuus vaan aikaan liitetty välttämättömyys, supistuva tulevaisuuden horisontti, jossa mahdollinen ja ei-mahdollinen leikkaavat toisensa niin, ettei mitään muuta vaihtoehtoa ole.

Vastaamalla neljään kysymykseen saavutetaan pohja historiallisten totuuksien määrittelylle, joka viime kädessä on tutkijan oma johtopäätös. Tutkija saattaa löytää mainituilla kriteereillä useammankin totuuden kuin yhden. Silloin tulee pohtia, onko totuuksilla jokin yhteinen nimittäjä tai niiden yläpuolelta löydettävissä vielä laajempi käsite.

Mikäli sitä ei löydy, yhteiskunnassa on silloin vähintään kaksi toisistaan poikkeavaa käsitystä oman aikansa olosuhteista.

Tässä vaiheessa tulee muistaa, että tutkimusaineistosta päätelty historiallinen totuus on totuus vain tutkimusaineistossa. Yleistys koko yhteiskuntaa ja aikakautta luonnehtivaksi merkityksen merkitykseksi vaatii vertaamista tosiasiatietoihin. Aiempi tutkimus yhdessä tiedettyjen faktojen kanssa antavat silloin kuin ne ovat yhteneväiset tutkimusaineiston analyysin tuloksien kanssa perusteen suorittaa koko maata koskevia yleistyksiä.

Kun historiallinen totuus on löydetty ja nimetty, sen olemassaololle täytyy löytää vielä syy. Jokin perustelee sen aikalaisille. Esimerkiksi kylmän sodan aikana oli ylläpidettävä hyviä suhteita Neuvostoliittoon. Myötäilyn takana oli kaiketi uskomus, että vain siten Suomi säilyttää itsenäisyytensä. Juuri tällaiset uskomukset tekevät toiminnan järkeväksi riippumatta siitä, osoittautuuko uskomus jälkeenpäin järkeväksi vai ei. Toimijoille se kuitenkin oli sillä hetkellä, niissä historiallisissa olosuhteissa mitä järkevää.

4. TUTKIMUSAINEISTON ANALYYSI

Analyysiluvun aluksi lieenee tarpeen selvittää se, miksi olen nimennyt luvut 4.1 ja 4.2 tausta-aineistoksi ja mikä tausta-aineiston funktio on suhteessa primääriaineistoon eli lukuihin 4.3 – 4.5. Tärkein syy tausta-aineiston kokoamiselle on se, että Mannheimin teoriassa aikakaudet ovat dialektisessa suhteessa toisiinsa. Uusi aikakausi vertaa itseään edeltäjäänsä ja pitää itseään älyllisesti ja moraalisesti kehittyneempänä. Tutkimusaineistoon tutustuminen vahvisti nopeasti sen, että Mannheimin väite pitää paikkansa. Havaintoni viittasivat siihen, että vertailua suoritetaan kiihkeimmin aikakausien vaihtuessa. En katsonut voivani tukeutua pelkästään aikaisempaan tutkimukseen, koska sitä ei ole tehty samassa teoreettisessa viitekehyksessä.

Tausta-aineiston tarkoitus on syventää 1990-luvun alun murroksen tulkintaa. Sen sijaan taustoituksen primäärifunktio ei ole kertoa yksityiskohtaisesti, mitä Suomen poliittisessa elämässä tapahtui sisällissodasta 1980-luvulle. Aineisto on aivan liian pieni siihen. 1990-luvussa alkaneen uuden aikakauden historiallisen itseyttämyksen ymmärtäminen on pääasia. Otan toki täyden vastuun kahdelta edeltävältä aikakaudelta tekemistäni tulkinnoista. Kolme aikakautta tarjosi myös mahdollisuuden vertailujen tekemiseen, joskin kolme aikakautta oli myös liian pieni otos teorian luomiseen. Jotain yleisempiä havaintoja, jotka saattavat osoittautua myöhemmässä tutkimuksessa päteviksi on silti mahdollista esittää. Esitän ne aivan tutkimuksen lopussa.

Itsenäisen Suomen historian jakaminen kolmeen aikakauteen on oma näkemykseni eikä mikään virallinen käytäntö. Silti en ole ensimmäinen, joka näin tekee. Alasuutari lopettaa toisen tasavallan vuoteen 1994 ja EU-kansanäänestykseen. Vuonna 1995 oletettavasti alkoi kolmas tasavalta. Meinander puhuu myös kolmesta Suomesta, joista ensimmäistä leimasi epävakaa suhde itäiseen naapuriimme, sisällissodan traumat ja sisäpoliittinen levottomuus, joka päättyi yhteiskuntarauhaan 1930-luvun puolessavälissä. Toisessa tasavallassa paraatipaikalla olivat uusi idänpolitiikka ja hyvinvointivaltion rakentaminen, Maahan kaivattiin vakaita oloja. Kolmas Suomi alkoi Neuvostoimperiumin hajoamisen jälkeen. (Meinander 2006, 151; 188; 224.) Vahtola jakaa Suomen historian kahteen osaan, uuteen aikaan (1960 – 1944) ja uusimpaan aikaan (1944 –) (Vahtola 2017). Hentilän, Nevankiven ja Jussilan historiankatsauksessa viimeiset 200 vuotta maamme historiaa jaksottuvat autonomian aikaan (1809- 1917), ensimmäiseen tasavaltaan (1917-1944) sekä toiseen tasavaltaan (1944 –). Yleisesti ottaen historioitsijat sijoittavat 1900-luvun käännekohtat suurin piirtein samoihin vuosiin 1917 – 1918, 1944 – 1945 ja 1991 – 1995. Ylikangas ja Virtanen nostavatkin sodat suurten yhteiskunnallisten käänteiden tapahtumahetkiksi (Virtanen 2001, 36, Ylikangas 2007).

Olen jakanut tausta-aineiston analyysin kahteen ajanjaksoon: toista maailmansotaa edeltävään ajanjaksoon ja sen jälkeiseen neljän vuosikymmenen mittaiseen kylmän sodan ajanjaksoon. En ole tuonut tekstiin kaikkia tekemiäni havaintoja, koska näinkin suppeasta aineistosta niitä löytyi valtava määrä. Nostan esiin sen, mikä on tutkimuskysymyksen vastaamisen näkökulmasta perusteltua. Ikävä kyllä lukija ei silloin tiedä, mitä olen jättänyt pois. Sen vuoksi vertailu aikaisempaan tutkimukseen onkin välttämätön.

Aloitin aikakauden kuvauksen esittämällä oman empiirisen aineistoni yleiset piirteet. Käyn läpi muutamia teemoja ja piirteitä, jotka mielestäni olivat aineistossa hallitsevia. Sen jälkeen vastaan metodiluvussa esittämään neljään tutkimuskysymykseen. Kahden kysymyksen kohdalla mukana on enemmän tai vähemmän onnistunut taulukko, joka toivottavasti helpottaa kokonais kuvan hahmottamista myös lukijalle.

Esittelen aiempaa tutkimusta vasta kolmannessa alaluvussa. Vertailu omien tutkimustulosteni kanssa toimii mielestäni paremmin niin, että esittelen omat havaintoni ensin. Aiempaa tutkimusta olisi toki mahdollista esitellä myös yleiskuvauksen yhteydessä, mutta katson, että omat tulkintani saattaisivat mennä sekaisin muiden tutkijoiden näkemysten kanssa. Kuvausosio myös paisuisi liian laajaksi. Tutkimuksellisen ajanjakson pituuteen suhteutettuna katsaus aiempaan tutkimukseen jää suppeahkoksi, mutta uskon silti, että muutamassa sivussakin pystyy sanomaan olennaisimmat asiat.

Viimeisessä alaluvussa arvioin, onko edellytyksiä puhua historiallista totuudesta omassa tutkimusaineistossani ja mikäli on, nimeän sen. Mikäli oma aineistopohjainen tulkinta ja aiempi tutkimus ovat riittävän lähellä toisiaan, johtopäätös voidaan nähdäkseni yleistää koko Suomea koskevaksi. Mikäli omat päätelmäni ovat ristiriidassa muun tutkimuksen kanssa, tuon sen esille.

Monista eri syistä saattaisi olla perusteltua esittää seikkaperäinen kuvaus itsenäistymistä edeltäneestä ja ennen kaikkea vuoden 1918 sotaa edeltäneestä Suomesta, koska 1920- ja 1930-lukujen Suomea ei voi täysin ymmärtää ilman viitauksia siihen. Autonomian aikaisella Suomella oli edeltäjänsä ruotsalaisessa Suomessa eikä tämä ketju lopu koskaan. Itsenäistyminen on se rajapyykki, jonka taakse en enää mene. Suomen historia vuoteen 1917 saakka on oikeastaan Venäjän ja Ruotsin historiaa.

Muutama sana 1900-luvun alun Suomesta on sentään paikallaan. Itsenäistymisensä kynnyksellä maamme oli vielä köyhä maatalousvaltio, mutta hengeltään se oli jo ottanut jo ensimmäiset askeleet modernisoitumisen ja kansainvälistymisen suuntaan. Moderni politiikka joukkopuolueineen ja kansalaisliikkeet olivat jo nähneet päivänvalon. Työväenliike sai toimia vapaasti ja sen toimintaan suhtauduttiin pääasiallisesti myönteisesti. Ulkomaankauppa oli jatkuvasti vilkastunut. Tieteissä hallitsi positivistinen virtaus ja kansallinen taide eli kenties suurinta kukoistuskauttaan. 1800-luvun jälkipuoliskolla uskonnon tiedekäsitys alkoi menettää asemiaan darvinistisliberalistiselle teorialle, samoin positivististen luonnontieteiden näkemykset syrjäyttivät snellmanilaishegeliläistä ajattelua. (Nuorteva 2003, 57 – 60.) 1800-luvun vaihtuessa 1900-lukuun Suomesta oli jo ehtinyt kehittyä liberaalimpi ja kansainvälisempi maa kuin se tulisi itsenäistymisensä jälkeen pitkään aikaan olemaan.

1900-luvun alussa politiikan näyttämölle asteli ensi kertaa toden teolla suomalainen rahvas. Politiikka oli pysynyt Suomessa koko 1800-luvun virkamiesten ja säätyläisten yksinoikeutena eikä vuosisadan aikana Suomeen ei ollut ehtinyt vielä syntyä yhteiskunnalliseen valtaan tähtääviä joukkoliikkeitä. (Kalela 2005a, 20; Liikanen 1998, 73.) Rahvas kasvoi kansalaiseksi yhdistysten kautta, mutta ne harvoin syntyivät rahvaan itsensä toimesta. Kansaa kannustettiin liikkeelle ylhäältä päin. Se haluttiin mobilisoida ennen kuin se itse mobilisoituisi. Toisaalta oli puututtava sosiaaliin epäkohtiin, jos haluttiin rahvas mukaan. Jokaisella puolueella olikin 1900-luvun alussa reformiohjelmansa. (Kalela 2005a, 22 – 30.)

Rahvaan lojaalisuudesta tuli poliittisen taistelun kohde, mutta poliittisesti herätetty rahvas oli pian tuottava sivistyneistölle suuren järkytyksen alkaessaan toimia omin päin. Lukeneisto oli tuonut kansalaisen politiikan näyttämölle, mutta heidän oletuksensa,

että lain kunnioitus ja uskonnollinen sovinnaismoraali ohjaisivat massojen käyttäytymistä, olivat osoittautumassa perusteettomiksi. Suomalaisuusasia yhdisti eri kansalaispiirejä, mutta vuoden 1905 suurlakko osoitti jo yläkerrostumalle, että kansa saattaa olla arvaamatonta (Alapuro 1994, 144 – 150; Alapuro 1997, 142 – 144).

Rahvas oli vuosisadan vaihtuessa tullut tietoiseksi itsestään myös luokkana. Työväenliike liitti sosiaaliset reformivaatimuksensa Venäjän vastustamiseen. Kalela näkee, että helmikuun manifesti 1899 oli työväenliikkeen radikalisoitumisen kannalta ratkaiseva. Keisarin valapattoisuuden todisteleminen kyseenalaisti koko olemassa olevan sosiaalisen ja poliittisen järjestyksen. Suomen tulevat vallanpitäjät sahasivat kapinallaan omaa oksaansa. (Kalela 2005a, 26 – 29; 32 – 35.)

Vuoden 1918 sota lopullisesti osoitti oppineiden käsitykset kansasta naiiveiksi ja paikkaansa pitämättömiksi. Seurauksena oli valtava pettymys ja älymystön kulttuurikriisi. (esim. Alapuro 1997, Virtanen 2001.) Kaikki siihenastiset pyrkimykset ohjata kansaa olivat epäonnistuneet. Sivistyneistön kriisi ei näin todellakaan ollut ihme. Samaan aikaan Manner-Euroopassa ensimmäinen maailmansota horjutti uskoa länsimaiseen sivistykseen. Kokemus vanhan sivistyksen romahduksesta yhdisti Suomea ja Eurooppaa.

4.1. Ensimmäinen tasavalta 1917 – 1944

Aloitin aikakauden kuvauksen esittämällä oman empiirisen aineistoni yleiset piirteet. Sen jälkeen jatkan avainsanaston, tärkeimpien käsitteiden sisällön, moraalisten ja tiedollisten hierarkioiden sekä historiallisen tietoisuuden pariin. Kolmannessa alaluvussa esittelen aiempaa tutkimusta. Viimeisessä alaluvussa esitän sekä omaan aineistooni että aiempaan tutkimukseen perustuvan tulkin historian historiallisesta totuudesta. Alaviiteisiin on sisällytetty suuri määrä sitaatteja. Tämä siksi, että joudun suhteellisen suppeassa esityksessä tekemään pitkälle meneviä johtopäätöksiä ensimmäisen tasavallan ajan hengestä. Sitaattien ja aineistonäytteiden on tarkoitus havainnollistaa kuvausta ja kytkeä johtopäätökset empiriaan.

4.1.1. Yleiskuvaus

Päähuomion tutkimusaineistossa kiinnittivät voimakas kansallismielisyys ja kiihkeä antibolsevismi. Ne olivat elimellisessä kytköksessä toisiinsa. Nationalismi oli aineiston perusteella ensimmäisen tasavallan hegemoninen ideologia. Tieteen, taiteen, ulkopolitiikan, talouselämän ja muun piti tänä aikana olla kansallista ja palvella kansakuntaa.¹⁶⁹ Moraalinen peruslähtökohta oli kansakunnan edun nimissä toimiminen.¹⁷⁰ Sellaisia ajatuksia, että kansakunta olisi jotenkin keinotekoisesti tuotettu ja kuviteltu yksikkö ei ollut olemassakaan tai sitten ne oli painettu syvälle maan alle.¹⁷¹

Isänmaallista henkeä nostatettiin jatkuvilla juhlilla ja seremonioilla, joita ensimmäisessä tasavallassa toden totta riitti. Tuskin pahemmin liioittelee, jos arvioi, että joka

¹⁶⁹ Esimerkkeinä kansallishengestä mainittakoon, että Alkio haluisi kansallista tiedettä yliopistoihin. Itsenäisyytemme alussa yliopistosivistys oli vierasperäistä ja se oli hänen mukaansa pääsyy kansallisen omaleimaisuutemme puutteeseen. Alkio painotti, että tieteen pitää palvella kansallisia tarpeita (Alkio 1919, 106). Tanner nostikin 1920-luvulla Turun yliopiston tehtäväksi kansallisen kulttuurin kokonaisvaltaisen kehittämisen (Tanner 1956, 120). Suomen kirjailijaliitto julkaisi vuonna 1935 pöytäkirjan, jossa haluttiin ulkomainen kirjallisuusrühkama pois maamme kulttuurielämästä. Kirjallisuudessa piti olla omavarainen, kuunnella sitä hunkaa, jonka juurella istuu. (Parnasso 7/1958.) Taloudenkin piti olla isänmaallista. HS vaati pääkirjoituksessaan sisällissodan jälkeen, että ”jokaisen isänmaallisen kansalaisen velvollisuus on sijoittaa liikenevät varansa valtionlainoihin, joka tulee lähtemättömästi kaikkien yleiseksi tarpeeksi” (HS 18.10.1918). HS painotti toki samassa kirjoituksessaan myös lainan taloudellista kannattavuutta. Snellmanin vaikutus oli myös havaittava. Presidentti Kallio piti puheen kotimaisen työn liiton 25-vuotisjuhlassa todeten muun muassa. ”Tienviittana meillä on omintakeinen kansallinen sivistyksemme” (HS 11.10.1937). Eino Kaila oli sitä mieltä, että kansakunnan pitää suorittaa tehtävä ihmiskunnan historiassa. Yksilö on isänmaata varten. Hän kritisoi halua tulla Euroopan kaltaiseksi. (SH 1927/ 23–24.) AKS:n juhlissa 1925 pääministeri Antti Tulenheimo (KOK) vaati, että ulkopolitiikan tulee olla suomalaista, jotta kansakunta voi täyttää paikkansa kansakuntien historiassa (HS 26.10.1925). Kansallinen omaleimaisuus ja tehtävä ihmiskunnan historiassa olivat Snellmania.

¹⁷⁰ AKS oli kannassaan ehdottomin: ”Itsenäisyys on jokaisen kansakunnan korkein laki, jonka alle yksityiset edut ja pyyteet on aina alistettava. Eri mieltä voidaan olla vain keinoista.” (SH 3/1924.) Kokoomuksen ohjelmassa vuodelta 1929 todettiin: ”Tahdomme, että lainsäädäntö- ja hallitusvalta tässä maassa saatetaan sellaisten henkilöitten huoltoon, jotka kykenevät ajattelemaan Tasavallan suuria asioita kokonaisuutena ja päättävät niistä seuraavien kolmen - ja vain näiden kolmen - tunnustahden alla: koko isänmaan paras, yhteiskunnan yhteishyvä, kaikkien kansalaisten kokonaisuus.” (www-lähde.)

¹⁷¹ Nuorena Voimassa (NV 9-10/1929) runoilija P. Mustapää (Matti Haavio) jakoi elämänohjeita nuorisolle. Hän kirjoitti: ”Mutta rakkaus Isänmaahan on kaikilla kuolevaisilla ihmisillä väkevä ja korkea siveellinen vaisto – ei hankittu tieto, vaan luomakunnan korkeimman olennon luontoon kiinteästi kuuluva”.

viikko ohjelmassa oli vähintään yksi patsaan paljastamistilaisuus, vuosijuhla tai kunniakäynti jonkin muinaisen sankarin haudalla. Etenkin opiskeleva nuoriso oli omaksunut isänmaallisen hengen sydänjuuriaan myöten.¹⁷² Mikäli ymmärrämme uskonnon durkheimläisittäin rituaalina, jolla yhteisö palvoo itseään, niin ensimmäinen tasavalta jos mikä oli täynnä näitä uskonnollisia rituaaleja.

”Kansan korkea tehtävä on yhteisvoimin väsymättä työskennellä sen osalle tulleen pyhän perinnön kartuttamiseksi sekä kehittää ja lujittaa niitä muotoja, jotka ovat välttämättömät, jotta tuo perintö voisi kasvaa ja ilmetä yhä runsaampana. Ainoastaan näin menetellen kansakunta on uskollinen itselleen, täyttää sille annetun tehtävän ja tuo oman lisänsä ihmiskunnan yhteiseen omaisuuteen.” Kokoomuksen ohjelma 1922 (www-lähde.)

Uskollisuus perinnölle on tyyppillistä konservatismille ja maaseutuaatteelle. Kosmopoliittisuuteen suoraan tai epäsuorasti viittaavat aatteet olivat epäsuosiossa. Snellmanin hengessä maan tuli olla kansallisesti omaleimainen antaakseen panoksensa maailmanhistorialle.

Käsitys kansallisesta määritti myös aatteellisen toiminnan sallitut rajat. Kommunistina oleminen oli itsestään selvästi kielletty asia. Se ei Suomeen sopinut.

”Kaikki valtiolliset ajatussuunnat ovat suhteellisesti samanarvoisia lukuun ottamatta valtiopetokseksi muodostunutta kommunismia.” Pääkirjoitus HS 5.10.1930

Helsingin Sanomien sivuilla myös fasismi torjuttiin ulkomailta tuotuna matkimisena. Kaikki se, minkä ei katsottu kuuluvan suomalaiseen kansanluonteeseen ja perinteesseen, oli epäilyttävää. Kansallista minäkuvaa käytettiin perustelemaan myös sitä, millaisia poliittisia aatteita oli mahdollista hyväksyä kansakuntaan ja millaisia ei.¹⁷³ Kansoilla oli myös oma luonteensa. Aika, jolloin kansallisia stereotypioita tul taisiin pitää määrän vaarallisina, ei ollut vielä koittanut. Päinvastoin näytti, että kansojen kohdalla suorastaan pyrittiin pitkälle meneviin yleistyksiin.

Isänmaallisen hengen nostatuksen tarve ei noussut yksin itsenäistymisestä vaan yhtä lailla vuoden 1918 jälkeensä jättämistä haavoista. Suomi oli sisäisesti vieläkin rikkinäisempi kuin kansalaissodan sisäiset jakoviivat antoivat ymmärtää. Porvariston sisälle

¹⁷² Nuoressa Voimassa ei jäänyt epäselväksi, minkä puolesta nuoriso liputtaa. Lehdistä todettiin muun muassa, kuinka ylioppilasmaailmassa isänmaalle sykkii yksi sydän ja että kansakunnan kuolema on pahinta, mitä historia tietää. Työtä pitää tehdä kansan hyväksi ja kaikkeen opiskeluun pitää liittää isänmaallinen mieli. (esim. NV 9–10/1929; NV 15–16/1929.) Saima Harmajan Koulutytön päiväkirjoista julkaistiin lehden sivuilla otteita. Niistä tulee hyvin esille, millä voimalla isänmaallisuutta istutettiin kouluissa nuoriin ihmismieliin. Koululuokassa luetaan Värikki Stoolia ja yksi tyttö lukee sitä välinpitämättömästi ja on avoimen helpottunut, kun hänen lukuvuoronsa on ohi. Muut tytöt katsovat häntä järkyttyneenä ja opettaja (Kumma) hermostuu. Harmaja kirjoittaa: ”Kuin jonkin ilmestyksen vallassa Kumma tarttui Värikki Stoolin tarinoihin, nosti kätensä korkealle ja sanoi ikään kuin murtuneella, miltei itkunsekaisella äänellä. ”Rakastakaa tätä kirjaa!”. Oi, on aivan turha yrittää sanoa, miten hän lausui nuo kolme sanaa. Minusta tuntui, kuin koko Suomi olisi huutanut niissä. Tiedätkö, minulle ikään kuin avautui uusia maailmoja. Minä olin purskahtaa itkuun minäkin. Minä rakastin yhtäkkiä Suomea niin äärettömästi, minä kunnioitin Kummua niin hirveästi – ja voi minä jumaloin Runebergiä. Olisin tahtonut heittäytyä hänen jalkojensa juureen ja suudella niitä.” (NV 10–12/1939.)

¹⁷³ Esimerkiksi Kokoomus torjui vuoden 1936 ohjelmassaan fasismin vieraana katsomuksena (www-lähde). Samaa toisteltiin lokakuun 1937 Helsingin Sanomissa.

oli revennyt kuilu heti sodan päättymisen jälkeen valtiomuototaistelun yhteydessä.¹⁷⁴ Yhtenäisyys oli vaihtunut torailuun, joka ymmärrettiin maalle vaaralliseksi. Keinotteluakin kukoisti. Oikeistossa kaipailltiin maahan pyyteettömyyden ja yksimielisyyden palauttavaa kansallista herätystä.

Yksimielisyyys kaatui kerta toisensa jälkeen siihen, että maassa oli muitakin mielipiteitä kuin oma. Poliittisen kilpailijan olemassaoloa tuntui olevan miltei mahdoton hyväksyä. Aika oli täynnä suoria, jopa brutaaleja hyökkäyksiä toisia puolueita vastaan. Niitä syytettiin jatkuvasti propagandasta, myyräntyöstä tai isänmaallisuuden monopolisoinnista. Puolueohjelmissakin hyökättiin nimeltä mainiten kilpailevan ryhmän kimppuun, voimakkaimmin kommunisteja vastaan, mutta 1930-luvun lopulla myös IKL:ää vastaan. Helsingin Sanomien sivuilla myös Kokoomus oli ajoittain ankaran kritiikin kohteena.

1930-luvulla saavutettiin ensin jonkinlainen yksimielisyyys poliittisen kamppailun rajaamisesta laillisuuden ja demokraattisen järjestelmän rajojen sisäpuolelle. Talvisodan alla saavutettiin konsensus myös maanpuolustuskysymyksessä, jolloin yksimielisyyden vaatimusta näytettiin voitavan väljentää pienemmissä asioissa. Sopimus ääriryhmien IKL:n ja kommunistien ulossulkemisesta lisäsi maltillisten ryhmien suvaitsevaisuutta toisiaan kohtaan. Talvisodan alla keskinäinen syyttely vaimeni.

Porvariston sisäisistä erimielisyyksistä huolimatta syvin kuilu vallitsi eittämättä kahden yhteiskuntaluokan välillä. Uusi punakapina yritettiin tukahduttaa jo alkuunsa kovalla kurinpidolla, vaikka kurin väkivaltainen elementti pidettiin kielenkäytön osalta jokseenkin piilossa. Kurinpito oli ensivaiheessa kiihkeää normi- ja moraalipuhetta, mikä tukee Gramscin väitettä, että johtava ryhmä yrittää ensin saada suostumuksen muuten kuin voimakeinoilla. Laillinen yhteiskuntajärjestys oli moraalipuheen tunnussana ollen varsinkin Kokoomuksen terminologiaa¹⁷⁵.

Normatiivisesti laillinen yhteiskuntajärjestys ulottui paljon syvemmälle kuin muodolliseen lain kunnioitukseen. Laillisuus siirrettiin koskemaan kaikkia yhteiskunnan auktoriteettisuhteita. Kun koululainen kysyy lehtijutussa isältään, saavatko lapset mennä lakkoon, jos opettaja on heitä kohtaan epäreilu, niin isä vastaa, että opettajaa pitää totella aina. Oppilailla ei ole oikeutta uhmata koulujärjestystä (SK 3/1930). Oppilaiden niskurointi samaistettiin epäsuorasti bolsevismiin.¹⁷⁶ Myöskin individualismi tuomittiin järjestelmällisesti yhteiskuntaan sopimattomana näkemyksenä. Liberaalit olivatkin hyljää individualismista koko maailmansotien välisen ajan.

Laillisuuden ohella korostettiin myös itsehillintää. Itsehillintä viitasi näkemykseen vuoden 1918 kapinasta alemman kansankerroksen primitiivisenä purkauksena. Rahvasta

¹⁷⁴ Kirja-arvostelu vapaussodasta kertovasta kirjasta viesti voittaneen osapuolen tuntemuksista: ”Emme saaneet hallitusmuototaistelun vuoksi arvioda sodan muistoa vaan entinen yksimielisyyys muuttui riitelyksi. Suomen kansa jakaantui taas rintamiin.” (HS 20.10.1918.)

¹⁷⁵ Tannerin mukaan esivalta kirjoitettiin porvarien lehdissä isolla alkukirjaimella kansalaissodan jälkeen (Tanner 1956, 58). Kovat otteet kelpasivat myös Maalaisliitolle. Sen kansanedustaja, pappi Antti Kukkonen saarnasi eduskunnan avajaisissa syksyllä 1930 todeten muun muassa: ”Mieluimmin kuri ilman hyvyttä kuin hyvyys ilman kuria”, ”Paatuneille Kristus on rautainen kristus”, ”Ihmisiä ei voida hallita pelkällä hyvydellä, kun herran pelko on kadonnut, on kadonnut myös ajatus kurin viisaudesta.” (HS 23.10.1930.) Kukkonen puhisi kommunistien ohella myös lapuanliikkeestä. Saarna pidettiin kohta mielialoja kuohuttaneen Ståhlbergin kyydytyksen jälkeen.

¹⁷⁶ Se tuli ilmi esimerkiksi Suomen Kuvalehden (SK 13/1942) artikkelista takaisin vallatusta Karjalasta sotatallena 1942. Bolsevikkien aikana koulukurista ei ollut Karjalassa vähäisintäkään tietoa. Vanhemmiltakin oli riistetty oikeus kuriin, lehdessä valitettiin. Kuriin ja järjestyksen on nyt lastenkin Karjalassa totuttava. Kuvatekstissä oppilaiden rivit laitetaan suoriksi ennen koululuokkiin menoa ja opettajalla on armeijan uniformu päällään.

piti kouluttaa hallitsemaan tunteensa paremmin ja voittamaan elämellisyytensä. Uskonto oli tärkeä itsehillinnän ja mielenrenteytyksen juurruttamisen instrumentti. Kodin piti olla rauhan ja tyyneyden sija. Piipunpoltoakin keuhuttiin siitä, että tuprutellessa hermot saavat levätä (SK 5/1930). Samoin kasvatukseen liittyvissä neuvoissa korostettiin, että lasta pitää mahdollisimman paljon suojella hermojännitykseltä (KL 5/1931). Koulunkäyntikään ei saanut olla lapselle liian raskasta. Isänmaallinen päätös oli itsehillinnän normia vastaan, mutta itsehillintä ja kansallistunteen nostatus on molemmat ymmärrettävä saman sosialisoinnin osatekijöiksi.

Bolsevismin torjunta ulotettiin hyvin laajalle: kasvatukseen, kulttuuriin, tieteeseen ja niin edelleen, koska niissä saattoi olla bolsevismille altistavia ajatuksia. Massaihminen, materialismi, avoin seksuaalisuus, vapaamielisyys, kurittomuus ja monet muut vastaavat olivat myös liitettävissä punaiseen aatteeseen. Jonkin pahuus tai vaarallisuus oli usein suhteessa siihen, kuinka paljon sen uskottiin edustavan kommunismia. Monet asiat, jotka assosioitiin kommunismiin, olivat liitettävissä myös liberalismiin. Liberalismi olikin ahtaassa raossa konservatiivien ja fasistien keskellä. Laajimmillaan vapaamielisyys oli esibolsevismia.¹⁷⁷

Bolsevismi ymmärrettiin materialistiseksi opiksi. Ensimmäisessä tasavallassa materialismin viljely oli vaarallista. Henki materian vastakohtana edusti taas hyvää. Henkisyteen liittyi myös erottelu sisäisen ja ulkoisen olemuksen välillä, joista ensin mainittu oli tärkeämpi. Sisäinen olemus saatettiin tavoittaa intuitiivisesti ja sen vuoksi kirjattokin oli vain jotain ulkoista. Luonnontiede kertoi kausaalisuhteista, siksi se ei ollut riittävä perusta henkisyydelle. Sisäisistä ominaisuuksista kertovat uskonto, historia ja muut humanistiset tieteet johdattivat ihmisen viisauden ja sivistyksen lähteille paremmin.

Ulkoinen olemus saattoi tarkoittaa esimerkiksi havaintoja sosiaalista epäkohdista, jonka pohjalta oli mahdollista luokitella yhteiskunta epäoikeudenmukaiseksi. Sisäinen olemus taas tarkoitti sitä, mikä jokin asia syvimmältä olemukseltaan oli, mitä se kosmisesti edusti. Ydinsanoma jaottelussa tulkintani mukaan oli, ettei isänmaata vastaan saa nousta sen ulkoisten puutteiden vuoksi aivan kuten vanhempiaan ei saa kieltää heidän vajaavaisuuksiensa vuoksi. Asiat olivat ensimmäisessä tasavallassa itseisarvoisia.

Sisäisen olemuksen korostaminen vei ajattelua myyttiseen ja mystiseen suuntaan. Ensimmäisen tasavallan hengen maailmasta tuli osin lapsenuskon maailma ja lapsia piti jatkuvasti opettaa.¹⁷⁸ Hyvässä kirjassa täytyi olla opetus, aivan kuten hyvässä sadusakin on. Opetuksessa piti noudattaa kaavaa, jossa epäitsekkyys, siveys ja muut hyveet saavat aina lopulta palkintonsa ja vastaavasti paheiden harjoittamisesta seuraa rangaistus.

Kansalaisten pitäminen lapsina on tyypillistä konservatiivijattelua. Lapsista oli huolehdittava ja heillä oli oma arvonsa kansakunnan jäsenenä, mutta se ei vielä tarkoita-

¹⁷⁷ Suomen Kuvalehden kolumnisti Henrikki Uitonniemi kirjoittikin 1960-luvulla, että liberaaleja pidettiin 1930-luvulla yhtä pahoina kuin kommunisteja. Nykyisin (1960-luvulla) heitä pidetään vanhoillisina. (SK 33/1963.)

¹⁷⁸ Lokakuun 1937 Helsingin Sanomien perustella aikakauden kirjallisuus oli myyttistä, isänmaallista, tunteisiin vetoavia sankaritaruja. Kirjoissa oli yleensä joku opetus – epäitsekkyys, mielen puhtaus tai uskollisuus – joka korvataan lopuksi. Miehekkyyssana toistui useasti. Painotettiin korkeaa runollista ihannemieltä ja haluttiin kirjallisuuteen esteettistä mielihyvää. Myös kirjailijan persoonallisuus oli tärkeä.

nut henkistä tasaveroisuutta aikuisten kanssa. Konservatiivinen näkemys oli, että liberaalit yliarvioivat tiedon sivistyttävän voiman ja se oli osasy syy vuoden 1918 katastrofiin. Toisaalta rahvaan piti sivistyä ja aikuistua kyetäkseen käyttämään vastuullisesti poliittisia oikeuksiaan. Ilmeisesti kohtuullinen määrä tietoa katsottiin välttämättömäksi yhteiskunnallisen järjestyksen turvaamiseen.¹⁷⁹

Ulkoisen ja sisäisen erottelu toi mukanaan ongelman, koska myös laki ja isänmaallisuus voitiin jakaa ulkoihin ja sisäisiin muotoihin. Sisäistetty, hengeksi tullut isänmaallisuus vaati enemmän kuin lain kirjaimien tarkkaa noudattamista – isänmaallisia tekoja. Isänmaalliset teot taas eivät tahtoneet aina mahtua olemassa olevien lakien sisään. Laillisuuslinjan uskottavuutta nakersi myös se, ettei se tarjonnut porvaristolle sataprosenttista suojaa uutta kumousyritystä vastaan. Demokratia oli oikeistoradikaalien mielestä liian heikko bolsevismia vastaan.

”Hallituksen on irtaannuttava eduskunnan käskyvallasta ja saatava siitä riippumaton toimintavapaus.” Vihtori Kosola Ajan sanassa 11.10.1930, (sit. HS 12.10.1930.)

Lapuanliikkeen teki vaaralliseksi se, että se kasvoi maan sisäisen voimakeskuksen suojeluskuntalaitoksen sisältä. Hallitukseen ei uskaltanut käydä sitä vastaan syksyllä 1930 vedoten sisällissodan uhkaan (esim. HS 25.10.1930). Radikaloituneiden talonpoikien päämäärä ei ollut vain kommunismin kitkeminen vaan koko hallintojärjestelmän vaihdos. Lapuanliike suuntautui parlamentaarista demokratiaa ja liberalismia vastaan, mistä kertoi muun muassa presidentti Ståhlbergin kyyditys lokakuussa 1930.¹⁸⁰ Lapualaisten hankkeet eivät onnistuneet ja 1930-luvun lopulla suuret puolueet Kokoomusta myöten ottivat etäisyyttä lapuanliikkeen perilliseen IKL:ään.¹⁸¹

Valkoisen Suomen hengenelämän toinen rakenteellinen piirre oli ylhäisen ja alhaisen erottelu.

¹⁷⁹ Yleinen ajatus tuolloin oli, että kansanvalta voi olla vaarallista, ellei tietyt sivistykselliset ja moraaliset ehdot täyty kansalaisten keskuudessa. Yhteiskunnallinen korkeakoulu perustettiin vuonna 1925 primääristi juuri tätä tarkoitusta varten. Kansalaisten sivistystyötä ei haluttu jättää puolueiden tehtäväksi. (Rasila 1973, 8 – 20.) Kansanvalistus ja kirjastolehdestä käytiin tätä keskustelua paljon. Lehdessä kirjoitettiin esimerkiksi vuonna 1930 seuraavaa: ”Kansalaissivistystä olisi nyt kohotettava, sillä muutoin kansanvalta ei täytä niitä suuria lupauksia, jotka siihen on aikanansa liitetty. Mutta kansansivistystyö on nykyaikana ylen tärkeä myöskin moninaisten hongan henkien karkottamiseksi yksityisten ihmisten ja joukkojen mielistä. Nyt olisi todella tarpeen saada sellainen henkisen elämän runsaus varsinkin nuoremman polven rintaan, että se kannustaisi jaloön ihmiselämään” (KK 1/1930). Myös Kotiliedessä katsottiin, että ”kansakunnan kohtalo on ennen kaikkea kasvatuskysymys” (KL 2/1931). Kunnallislehdessäkin pohdittiin vuoden 1918 sodan jälkeen kasvatuskysymystä. Lehdessä kouluneuvos Erik Mandelin kirjoitti tuhon uhkaavan valtiota, joka laiminlyö nousevan polven ruumiillisen ja siveellisen kasvatuksen. Tässä yhteydessä hän mainitsi yleisinhimilliset syyt, väestöhygienian, rikospoliittiset syyt ja kansantaloudelliset syyt. Kasvatuksen laiminlyönti voi hänen mukaansa johtaa harhaanjohtettujen taipumusten valtaan. Kyse on osaksi perityistä ja hankituista syistä. Yhteiskunnan aiheuttamia syitä ovat köyhyys, hätä, työttömyys, kurjat asunto-olot, kasvatuksen ja koulutuksen puute, epäterveet huvitukset, elokuvat, roskakirjallisuus, huono seura ja sopimaton työ. Korjaustoimenpiteinä neuvos esitti taloudellisen hyvinvoinnin parantamista työtehoa korottamalla, työnvälityksellä, asunto-olojen parannuksilla, kansanterveyden edistäminen (piti sisällään sopimattomien suvunjatkamisen estämisen), sosiaalivakuutuksella, elinvoimaisten yksilöiden synnyn edistämistä palkinnoilla, sosiaalisen ympäristön jalostamista taidetta kansantajuistamalla sekä vahvalla viranomaiskontrollilla riskiryhmien lapsia kohtaan. (KU 7&8/1919.)

¹⁸⁰ Tulkinta ei ole vain omani. Esimerkiksi Alapuro pitää lapuanliikettä fasisistisena (Alapuro 1988, 209).

¹⁸¹ Tutkimusaineistosta ei pysty päättämään suoraa syytä diktatuurihankkeiden vesittymiselle. Käytössä olleista lehdistä ei ollut luettavissa suojeluskuntalaisten mielenliikkeitä 1930-luvun ensimmäisinä vuosina. Ainoa mitä voi varmasti sanoa on, että laillisuusrintama, johon kuuluivat sosiaalidemokraatit, maalaisliitolaiset, ruotsinkieliset ja Edistyskeskus liberaalit onnistui keräämään taakseen ainakin parlamentaarisen enemmistön.

"Etsiä parasta ja korkeinta ja nähdä aivan uusi maailma. Sivistystyön päämääränä on ihmisen ohjaaminen hyvyiden ja viisauden aarteille." KK 2/1941

"Sivistystä saaneelta pitää voida vaatia enemmän. Se pikemminkin nostaa nuoria, tämä odotus ja antaa siivet sille, mikä ihmisessä on parhainta, kasvamaan ja kehittymään paremmiksi ihmisiksi. Kohota ylös, painaa häveten alas se, mikä tuntee päivän valoa kaihtavaksi, saada positiivisia vaikutteita." Puhe nuorisolle KK 3/1920

Ylempi - alempi oli ihmissielun rakenne, analogia maailmasta, jossa taistelivat Kristus ja antikristus, sivistys ja barbaria. Ihmisen paremman minän piti voittaa sisäinen taistelu. Hyvää edustivat muun muassa epäitsekkyys, mielen puhtaus, siveellisyys, uhri-
valmius, ihanteellisuus, sivistys sekä tietenkin isänmaallisuus ja uskonnollisuus. AKS-laiset ja äärioikeistolaiset nostivat miehiset hyveet kuten rohkeuden, päättäväisyyden, voiman ja vitalisuuden määrittämään ylempää ja alemmaa.

Päivänselvästi paremman ja huonomman, ylhäisen ja alhaisen erottelu liittyi myös kahteen yhteiskuntaluokkaan. Porvaristo edusti ihmissielun parempaa puoliskoa ja vasemmisto huonompaa. Tästä johtuen porvariston ja sen ihanteiden oli hallittava – muutoin kansakunta suistuu pimeyteen.

Korkean tavoittelu voidaan ymmärtää myös eksistentiaalisminä, haluna kokea jotain arjen yläpuolelle nousevaa, jotain elämälle maagisen sisällön antavaa. Se näkyi etenkin AKS:n Suomen Heimon kirjoituksissa, jossa elämästä haluttiin tehdä palavan rakkauden näytelmä.¹⁸² Karjalasta ja isänmaasta haettiin jotain uskonnollisen kokemuksen kaltaista. Projekti huipentui Suursuomessa, kaikkien Suomen heimojen jälleen yhdistymisessä eikä uskonto todellakaan ole liioiteltu sana tässä kohdin sillä vaadittiinhan AKS:n jäsenvalassa uskomaan suureen Suomeen kuin Jumalaan¹⁸³. Suuria unelmia vasten löi maan köyhyys ja parlamentarismien todellisuus, jossa näperreltiin pikkuasioiden parissa lehmänkauppoja tehden.

Kirjallisuuden ja taiteen piti myös olla kohottavaa. Luterilaisessa käsityksessä taiteen tehtävä on juuri kohottaminen¹⁸⁴. Hengen korkeimpia sfäärejä avaamalla houkuteltiin

¹⁸² Anna-Silja Pohjanheimo piti puheen yhdessä monista AKS:n juhlista: "Ja nimenomaan on syytä huomauttaa, että jos milloinkaan niin nyt, on kaikki puoluepolitiikkaa, kaikki suurta ohjelmaa, suuria pyrkimyksiä ja suuria johtajia, vailla oleva valtiollinen toiminta ylioppilaisnuorisolle äärimmäisen vierasta. Se ei halua tyytyä siihen ahdistavan pieneen, mikä nyt näyttelee pääosaa maassa. Se on luonut itselleen suuren ohjelman kansallisen tulevaisuuden suuruudesta. Se haluaa tehdä elämästään suuren rakkauden, pyhän innostuksen ja palavan hengen näytelmän, johon rajoittuneiden, pienten näköalojen, arkipäivän ristiin käyvien pyrkimysten vuorosanat hukkuvat." (SH 3/1934.) Tuona aikana vanhat olivat varovaisia ja nuoret rohkeita. Vanhat olivat käyneet sortovuosina taistellut lakikirja kainalossa, nuoret valmistautuneet aseelliseen itsenäistymiskamppailuun.

¹⁸³ Jäsenvala päättyi lauseeseen: "Sillä niin totta kuin minä uskon yhteen suureen Jumalaan, niin minä uskon yhteen suureen Suomeen ja sen suureen tulevaisuuteen." Järjestön jäseniltä kysyttiin myös, miksi he uskovat Suursuomen oikeutuksen. Vastauksina tarjottiin mm. seuraavaa: "Kansallisvaltioajatus on historiassa todistettu oikeaksi ja pyhäksi ajatukseksi", "Käsitän, että usko Suursuomeen on uskoa siihen, että Suomen kansalla on jokin tehtävä historiassa", "Siksi, että uskon Suomen kansan elämäntahtoon! Siksi, että haluan uskoa Suomen tulevaisuuteen!", "Uskomme Suursuomen oikeutukseen, sillä Jumala on tuon velvoittavan uskon poveemme kätkenyt. Me emme täällä aherra rauhantöissä ja samalla idänmyrskyä tähyten vain Suomen heimon puolesta vaan kaiken inhimillisen sivistyksen vartijoina yön henkiä vastaan." (SH 2/1931; SH 3/1931.)

¹⁸⁴ Alkio määritteli taiteen tehtävän seuraavasti: "Taiteen tehtävä on jalostaa ihmistä. Kirjallisuus kohottaa arjen yläpuolelle. Taiteen on palveltava kansamme kehitystä ja taiteilijan lausuttava aatteensa julki". (KK 7/1930.) Kirjallisuudenkin tehtäväksi ymmärrettiin ihmisen kehittäminen. Lasten (!) raittiusviikolla vuonna 1925 kasva-
vaan sukupolven sitoutettiin jaloa ja kasvattavaa esimerkkiä muun muassa urheilun ja eläinsuojelun sekä suurten

etenkin nuoret yhteisesti jaettuun kulttuuriseen maailmaan, jonka piti olla innostusta herättävä, jännittävä ja sankarillinen. Romanttinen rakkaus, Jumala ja isänmaa olivatkin kaikki samanlaisia hurmioitumisen alueita. Nuoren Voiman sivuilla nuorison ihanteellisuus sai kerta toisensa jälkeen isänmaallisen sisällön uskonnon toimiessa opina.

Nostatuksen keskellä yhtä kohoamisen muotoa ei mainittu: sosiaalisen kohoamisen mahdollisuuksista ei rahvaalle tarjottu. Suomi haluttiin pitää sääty-yhteiskuntana samalla kuin säätyjen toivottiin lähentyvän henkisesti toisiaan.¹⁸⁵

Sosiaalinen näkökulma ei ollut kaikesta huolimatta vieras ensimmäisessä tasavallassakaan. Verorasitusta esimerkiksi haluttiin välttää nousemasta liian ankaraksi köyhälle väestölle. Uskomuksena täytyi silloin olla, että kurjistuminen tuottaa yhteiskunnallista levottomuutta. Vaikuttikin siltä, että vuoden 1918 sodan sosiaalinen ulottuvuus tiedotettiin porvaristossa. Aineiston lehdissä esitettiin säännöllisesti näkemyksiä, joissa sosiaalisilla oloilla ja työväestön radikalisoitumisella oli yhteytensä.¹⁸⁶ Sosiaaliset reformit maaseudulla tukevat myös oletusta.¹⁸⁷

”Yhä laajemmissa piireissä on opittu käsittämään, että tasan eivät käy onnen lahjat ja että kipeästi kaivatun yhteiskuntarauhan nimessä tulisi kaikilla tahoilla mahdollisuuksien mukaan kiinnittää huomiota elämänvaikeuksissa kamppailevien kohtaloihin.” Mieliidekirjoitus HS 5.10.1930.

Sosiaalinen näkökulma vahvistui sisäpoliittisen kuohunnan laantuessa ja kansainvälisen tilanteen kiristyessä 1930-luvun puolen välin jälkeen. Olosuhteiden muutos alkoi näkyä porvariston puolella yhtenäisyyden hakemisena alemmalla vaatimustasolla vasemmiston suuntaan kuin ennen. Vähätuloiset mainittiin lehdissä ja puheissa moneen kertaan. SDP:n kanssa oltiin valmiita jo enemmän neuvottelemaan¹⁸⁸. Sen merkinä

kohottavien aatteiden lämmön avulla. ”Laki ja kirjaimet, joita ei jakseta elää, ovat pelkkää kuollutta kirjainta.” (HS 27.10.1925.)

¹⁸⁵ Matti Kuusi totesikin jälkeenpäin Kuvalehdessä että, ”1930-luvun alkuvuodet olin itse asiassa elänyt 1800-luvun sääty-yhteiskunnassa. Kansallisen herätyksen, herännäisyyden, naisasialiikkeen ja raittiusliikkeen traditiot hallitsivat ehjää, hyvin solidaarista sukuyhteisöä, joka painoi kristillis-siveellis-kansallis-kokoomuslaiset yksityiskohtaiset normit ja tabusäännöt jokaiseen kasvattiinsa.” (SK 32/1963.)

¹⁸⁶ HS kirjoitti, ettei verotusta voi ratkaista yksin taloudellisiin näkökohtiin vetoamalla, vaan sosiaalinen oikeudenmukaisuus on otettava myös huomioon (HS 21.10.1937). Alkio kirjoitti heti sodan jälkeen, että vasemmistoaatteiden nousu on seurausta yhteiskunnallisten olojen muodostumisesta työväenluokan mielipiteistä huolimatta (Alkio 1919, 7). Kokoomuskin tunnusti jossain määrin sosiaalisen näkökulman oikeutuksen 1930-luvun puolueohjelmissaan ”Kansakunnan yhteisyydentunteen lujittamiseksi ja vähäväkisten kansanluokkien kohottamiseksi on poistettava sellaiset epäkohdat, jotka antavat taloudellisesti heikossa tilassa eläville kansanaineksille aiheita oikeutettuun tyytymättömyyteen, vaarantamalla niiden toimeentuloa tai terveystään” (www-lähde).

¹⁸⁷ Alapuro näkeekin, että kansalaisota vakuutti laajat porvarilliset piirit maanomistusreformien tärkeydestä. Tekemällä vuokraajista omistavaa luokkaa voitiin taata, etteivät ne nouse porvaristoa vastaan. (Alapuro 1994, 256.)

¹⁸⁸ Yhteydet maanpuolustustahdon ja oikeudenmukaisen kohtelun välillä tulivat myös hyvin varhain esiin. Vuonna 1925 eräässä mieliidekirjoituksessa maanpuolustustyöhön liitettiin muun muassa maalaisväestön asustustoiminta, työväestön asunto-olojen korjaaminen, taistelu keuhkotautia vastaan, juoppouden ja epäsiiveellisuuden vastustaminen. Ne luovat kirjoittajan mukaan tervettä, sitkeää ja kohtaloita kestäväää kansaa. Ne liittävät maahan ja yhteiskuntaan uusia kansalaisryhmiä. (HS 13.10.1925.) Keskustan Savon Sanomien ja ruotsinkielisen Vasa Postenin pääkirjoitukset olivat kyseisen vuoden lokakuussa samanhenkisiä. Savon Sanomat painotti koko kansan taloudellista ja henkistä hyvinvointia Vasa Postenin ottaessa esiin myös kulttuurityön. (ref. HS 3.10.1925.) SDP puolestaan tuli talvisodan alla oikeistoa vastaan. Se sanoutui vuoden 1939 maanpuolustuspoliittisessa ohjelmassaan irti ehdottomasta pasifismista. ”Kun siis maailmansodan jälkeinen lupaava kehitys on 1930-luvulla näin ollen

oli itsenäisyyden ajan ensimmäinen punamultahallitus keväällä 1937. Cajanderin punamullan ohjelmassa näkyivät selvästi sosiaaliset reformit. Kaupunkien asunto-oloihin alettiin kiinnittää huomiota, työttömien ja vanhusten turvasta haluttiin pitää aiempaa parempaa huolta.¹⁸⁹ Samoin kansan terveydenhuolto-oloja kuvattiin takapajuisiksi ja niitä vaadittiin parannettavaksi (www-lähde).

Selvimmän porvariston asenteiden muutos tuli esiin syksyn 1939 aikana Talouselämä-lehdessä. Lehteen kirjoittaneiden taloustieteilijöiden päähuolenaihe oli aina maailmansodan alkuun saakka inflaatio. Se tarkoitti nihkeyttä julkisen vallan talouteen osallistumista kohtaan. Vuoden 1939 viimeisessä numerossa, talvisodan taistelujen keskellä, lehden pääkirjoituksessa todettiin yhteiskunnallisten olojen uudistuksen johtaneen siihen, että kaikki kansanosat ovat rintamalla puhaltamassa yhteen hiileen. Talouselämä käytti jopa fraasia kansankoti, johon sen mukaan jokaisen kansalaisen ja kansanryhmän onni ja sisällys liittyvät. (TE 51 – 52/1939, myös TE 48 –50/1939.) Sosiaalinen henki näkyi aineiston muissakin lehdissä sotien aikana.

”Olemme entistä paremmin oppineet tajuamaan, että meidän kaikkein tässä maassa asuvien kohtalot ovat lujasti kietoutuneet toisiinsa. Jos maasta viedään osa, niin se ei hajota kansaa. Jos jollakin kansanosalla ovat huonot olot, joutuu siitä kärsimään koko kansa.” Kouluneuvos Yrjö Länsiluoto esitelmässään KK 7/1940

Porvariston reaktiot talvisodan aikana kertoivat myös, kuinka syvän trauman sisällissota ja sen jälkeinen kahtiajako oli siihen jättänyt. Kansakunnan pahimman painajaisen olisi voinut kuvitella olevan sodan Neuvostoliittoa vastaan ilman ulkopuolista apua, mutta porvaristo vaikutti olevan lähes ekstaasissa, kun työväestö oli tullut yhtenä joukkona mukaan isänmaata puolustamaan.¹⁹⁰

Sisällissodan hävinnyt osapuoli ei vain voinut olla varma, oliko porvariston mielenmuutos pysyvä vai tilapäinen, pelkästään ulkoisista uhkatekijöistä johtuva. Tanner epäiliikin, että sodan jälkeen porvaristo palaa entiselleen (Tanner 1956, 289 – 291; 305). Sitä ei saatu koskaan tietää. Sotien jälkeen olosuhteet muuttuivat peruuttamattomasti.

Antibolsevismi kytkeytyi myös kansalliseen identiteettiprojektiin, jolla etsittiin paikkaa kansakuntien joukossa. Sivistyneistöllä oli voimakas tarve osoittaa Suomen kuuluvan läntisiin sivistysmaihiin. Jo Ståhlbergin kyydityksen aikana syksyllä 1930 kauhisteltiin,

pysähtynyt, on se pakottanut myöskin eri maiden sosiaalidemokraatit määrittelemään uudestaan kantansa maanpuolustuskysymyksessä ja ottamaan huomioon täydelleen muuttuneen tilanteen asettamat vaatimukset.” (www-lähde.) Puolue tarjoutui halukkaaksi osallistumaan myös suojeluskuntatyöhön, kunhan järjestön luokkaluonne ja sen piirissä kukkivat fasistiset katsomukset siivotaan pois.

¹⁸⁹ myös TE 40/1939.

¹⁹⁰ Nuoren Voiman pääkirjoituksessa todettiin: ”Mutta kaikkea muuta kohottavampaa, todellista juhلاميeltä herättävää, on todeta, että maassamme tällä ratkaisevalla hetkellä, vaaran uhatessa, on osoittautunut olevan yksimielinen ja tehtävästään tietoinen kansa” (NV 10-12/1939). Kansanvalistus- ja kirjastolehden pääkirjoituksessa iloittiin asiasta talvisodan päättymisen jälkeen. ”Moneen kertaan on tullut lausutuksi, että äsken päätynyt julma sota kaikkien aiheuttamisensa kärsimysten ohella, joista raskain oli väkivaltainen rauha ja isänmaan silpominen, tuotti Suomen kansalle sentään suuren voiton niiden loistavien suoritusten lisäksi, joihin vähälukuinen armeijamme monikymmenlukuista vihollistamme vastaan pystyi. Tämä voitto on kansakunnallinen yhteenkuuluvaisuudentunto ja cheys siinä määrässä, ettei sen vertaista ole koko historiallisena aikana tässä maassa ja tämän kansan keskuudessa voitu todeta.” (KK 2-3/1940.)

ettei moista tekoa olisi voinut odottaa tapahtuvan läntisen sivistyksen etuvartijamaassa.¹⁹¹ Poliittisessa taistelussa muutoin alakynnessä ollut liberalismikin saattoi puolustaa kantojaan vetoamalla länsimaisiin sivistysarvoihin.

Valkoinen Suomi mielsi itsensä länsimaisen sivistyksen etuvartioksi.¹⁹² Suomen kansainvälinen tehtävä tuli näkyviin esimerkiksi Mannerheimin päiväkäskyssä päivä talvisodan rauhan jälkeen maaliskuussa 1940.

”Olemme pakotetut jättämään vieraalle rodulle, jolla on toinen maailman katsomus ja toiset siveelliset arvot, maan, jota vuosisatoja hiellä ja vaivalla olemme viljelleet. Historiallinen tehtävä, jonka me edelleen täytämme, länsimaisen sivistyksen suojaaminen, joka on ollut vuosisatoja meidän perintömme, mutta tiedämme myös, että olemme viimeistä penniä myöten maksaneet velan, mikä meillä siitä lähtien on ollut.” Ylipäällikön päiväkäsky 14.3.1940

Päiväkäsky tukee Harlen ja Moisioin väitettä, että talvisodan kaltaiseen uhkapeliin lähdettiin siksi, että taistelulla haluttiin lunastaa maalle paikka länsimaiden joukossa, demonstroida Suomen länsimaista identiteettiä (Harle & Moisio 2000, 139 - 150). Katson että Valkoinen Suomi unelmoi jopa enemmästäkin kuin pelkästä tunnustetusta paikasta länsimaiden joukossa. Se halusi olla sankarillinen kansakunta ja osa jotain suurta maailmanhistoriallista taistelua.

”Äänislinna on meidän, Tsaari Pietarin länsimaisen kulttuurin laajentumista vastaan rakentama aasialainen barbaarilinnake on oikeilla omistajillaan muodostamassa yhtenä ketjun silmukkana osaa siitä valtavasta puolustusmuurista, jonka nyt sivistynyt länsi tulella ja miekalla rakentaa aasialaista pimeyttä vastaan.” Raportti sotarintamalta HS 3.10.1941

Jatkosodasta ei tullut samanlaista klassista hyvän ja pahan, Davidin ja Goljatin välistä taistelua kuin edeltäjästään. Jatkosodan aikainen aseveljemme tai kanssasotijamme Saksa oli sodassa muiden Euroopan suurten sivistysvaltioiden kanssa. Lännessä sisäisen hajaannuksen olisi luullut olevan ongelmallinen Suomelle, mutta asiaa sivunneista kirjoituksista päätellen ristiriita oli länsiliittoutuneiden väärinkäsitys. Esimerkiksi Urho Kekkosen pahoitteli Suomen Kuvalehdessä, ettei koko länsi ollut rintamana kaatamassa bolsevismia mutta Suomi ja voimakas Saksa yhdessä koko läntisen sivistyksen puolesta sen nyt tekevät (SK 13-14/1942). Kekkosen kirjoituksessa ja muissa samankaltaisissa oli rivien välistä luettavissa, että lännessä maista ainoastaan Saksa ja Suomi

¹⁹¹ Helsingin Sanomat kommentoi kyydytyksen jälkeen, että ”Suomen arvo kaikissa sivistysmaissa on saanut vaikeasti korjattavan kolauksen, ehkäpä Neuvosto-venäjän johdossa nyt hykerrellään käsiä” (HS 16.10.1930). Ruotsin lehdissä puolestaan kirjoitettiin ”Tällaista olisi voinut odottaa Meksikosta tai Kiinasta, mutta ei läntisen sivistyksen etuvartijamaasta, jonka kansa on aiemmin tullut kuuluisaksi laillisuustaistelusta” (HS 18.10.1930). Helsingin Sanomissakin puhuttiin meksikolaisista ryöväreistä. Meksikon suurlähettiläs jopa loukkaantui maansa vetämisestä tällä tavalla lokaan.

¹⁹² Risto Rytikin näki myös vuoden 1918 sodan maailmanlaajuudessa kehityksessä. Sillä pysäytettiin bolsevismin eteneminen Eurooppaan. (HS 9.10.1941.) Rytin kommentti houkuttelee tulkitsemaan jatkosodan vuoden 1918 laajenuksena. Toki kyse oli vain yhden ihmisen yhdestä lausunnosta, mutta sen esittäjä ei ollut kuka tahansa vaan istuva tasavallan presidentti, ulkopoliitiikan johtaja.

ymmärsivät selkeästi bolsevismin todellisen luonteen.¹⁹³ Toisaalta Suomi ei selvästi-kään halunnut joutua sotaan länsimaiden kanssa. Saksan paine ja heimoaate työnsivät Suomea Uralille länsiliittoutuneiden vaikutuksen toimiessa jarruna.

4.1.2. Avainsanasto

Sanasto oli nationalistista: kansallinen, kansakunta, isänmaa, isänmaallisuus, kansallinen tehtävä, omintakeisuus, omavaraisuus, suurmiehet, sankarillinen, sankarit, kansallinen olemus, vieras katsomus ja kansallinen perintö ovat jatkuvasti toistuvia termejä. Persoona, olemus ja luonne olivat myös yleisesti käytettyjä sanoja. Porvarillisen hengen maailmaa taas edustivat esimerkiksi sanat koti, ihanteellisuus, parempi, alhaisempi, korkea, kohottava, epäitsekkyys, puhtaus, siveys, sivistys, alkuperäinen, velvollisuudentunto ja tunne. Fasismien diskurssia olivat termit voima, elinvoimaisuus, elinhermot, rotu, miehekkyyt ja tahto.

Bolsevismi oli negatiivisten sana-assosiaatioiden magneetti etenkin heti vuoden 1918 sodan jälkeen. Se edusti primitiivisyyttä, barbariaa, pimeyttä, kiihotusta, huliganismia, eläimellisyyttä, alempia vaistoja, kaunaisuutta, nihilismia, materialismia ja ennen kaikkea maanpetosta. Bolsevismi oli sielunelämän häiriö eikä sillä nähty älyllistä substanssia. Se yhdistettiin poikkeuksetta itään eli Venäjään. Venäläistä kulttuuria ja bolsevismia ei eroteltu toisistaan, vaikka bolsevismi oli sielläkin uusi asia.

Vuoden 1918 jälkeistä poliittista tilannetta heijastivat esimerkiksi laillisuus, laillinen yhteiskuntajärjestys, vahva hallitusvalta, parlamentarismi, myrkynekylvä, myyräntö, riitelä, kieltolaki, bolsevismi, fasismi, rappio ja kukoistus. Sisällissota oli 1930-luvun lopulle saakka aina jollain tavalla implisiittisesti läsnä. Vuonna 1918 siitä puhuttiin avoimesti, mutta sen jälkeen se oli olemassa pinnan alla kätkeytynä tai vaiettuna asiana. Sodalla oli kaksi nimeä: sen arkinimi oli kapina tai punakapina, mutta juhlavammassa merkityksessä ja juhlapäivinä se oli vapausota. Sotaa ei kuitenkaan juhlittu kovin usein ja silloinkin vapisunlaisesti.

Uskonnon korostuneeseen merkitykseen verrattuna raamatullisia termejä käytettiin varsin vähän. Lähinnä puhuttiin sallimuksesta. Uskonnon vaikutus oli luettavissa tavassa esittää asioita vastakohtien kautta kuten hyvä vastaan paha, sivistys vastaan barbaria, rappio vastaan kukoistus, kadotus vastaan ylösnousemus. Biologia ja luonto olivat myös paljon esillä, etenkin lehtikuviissa. Se on ymmärrettävää luonnonkiertokulun mukaan elävässä maatalousyhteiskunnassa, mutta maisema- ja luontokuvat ovat tulkittavissa myös kansallisromantiikkana.

1920- ja 1930-lukujen historiankirjoituksessa tuodaan usein voimallisesti esiin se, kuinka Valkoinen Suomi suorastaan kiehui ”ryssävihassa”. Omassa lehtiaineistossani itäinen naapurimme oli ryssä-nimellä kyllä esillä, mutta ei suinkaan jatkuvasti. Rysästä vaahdottiin julkisuudessa voimallisemmin 1920-luvun alussa ja uudestaan maailmansodan aikana. Ainoastaan AKS:n jäsenlehdessä Suomen Heimossa idän punai-

¹⁹³ Alleviivatusti näkemys tulee esiin talvella 1942 Suomen Kuvalehdessä punavangin surmaamaksi tulleen van- kilapastorille osoitetussa muistokirjoituksessa: ”Selvää on, että nyt tapahtunut todistajakuolema ei ole yksinäinen tapahtuma vaan sitä voidaan pitää tyypillisenä. Samalla kuin pastorin murhaaja teeskenteli kääntymystä, vakuut- taa koko bolsevistinen järjestelmä herkkäuskaisille anglosaksilaisille liittolaisilleen muuttuneensa, mutta kuiten- kin on kätkenyt surma-aseen sopivan hetken varalle syöstäkseen sen auttajansa rintaan.” (SK 13–14/1942.)

sesta vaarasta puhuttiin säännöllisemmin. Ryssä oli enemmänkin porvarillisen Suomen metateksti, joka oli sisäänkirjoitettuna suuremmin tai kätkeymmin melkein kaikkien aikakauden normatiiviseen ainekseen.

Antibolsevismi kytkeytyi myös kansalliseen identiteettiprojektiin, jolla etsittiin paikkaa kansakuntien joukossa. Isänmaan vapauden syvin olemus peilattiin isänmaan uhkajia vastaan, joita olivat Venäjä/Neuvostoliitto ja bolsevismi

4.1.3. Käsitteiden merkitykset

Tasa-arvo oli jotain, joka saavutettiin isänmaan sfäärissä: kaikilla isänmaallisilla suomalaisilla oli paikkansa isänmaassa. Tasa-arvo oli kunnolliseksi todettujen suomalaisten yhtäläistä kansakuntaan kuulumista, mutta kansakunnan tasa-arvoinen jäsenyys ei välttämättä merkinnyt missään muussa mielessä tasa-arvoa.

Hierarkkisuus ja parempien oikeus hallita olivat itsestäänselvyksiä aivan kuten idän ja lännen kulttuurinen epätasa-arvo oli päivänselvä asia. Aineiston perustella en pysty sanomaan varmasti, oliko aikalaisten mielestä kysymys muuttumattomista vai muutettavissa olevista asioista. Sen perustella kuinka paljon suurmiehiä, synnynnäisiä ominaisuuksia ja kykyjä sekä luonnetta korostettiin, olen taipuvainen kallistumaan muuttumattomuuden suuntaan. Yhdessäkään lausunnossa ei todettu, että nykyinen on vain tilapäistä, että tulevaisuudessa maailman ihmiset tulisivat olemaan tasa-arvoisia.

Sosiaalisen tasa-arvon käsitettä ei puheissa myöskään esiintynyt. Sosiaalinen aspekti ei sinällään ollut ensimmäiselle tasavallalle outo, koska julkisuudessa puhuttiin vähäväkisten elinehtojen parantamisesta. Sitä ei pidä liian hätäisesti lukea sosiaalisesti tasoittamispyrkimykseksi. Oma tulkintani on, että porvaristo piti välttämättömänä parantaa kaikkien sosiaaliryhmien elinehtoja, mutta ei ollut valmis päästämään rahvasta omaan elämänpiiriinsä.

Demokratia parlamentaarisessa muodossaan oli kiistanalainen käsite itsenäisyyden ensimmäiset viisitoista vuotta. Äärioikeistolle se edusti rämettynyttä kansanvaltaa. Sillä tahdottiin sanoa, ettei se riitä vastaamaan ajan haasteisiin. Konservatiiveille ratkaiseva kysymys oli, oliko demokratia riittävän vahva torjumaan bolsevismin. Demokratian ympärille rakentuneen konsensuksen jälkeen jäi vielä osin epäselväksi, tarkoitettiinko demokratialla konkreettisesti kansanvaltaa. Kokoomus käytti demokratia sanaa vuoden 1936 ohjelmassaan, mutta kansanvalta sanaa vasta sotien jälkeen. (www-lähde).

Demokratia nähdäkseni tarkoitti enemmän poliittisten ryhmien keskinäisen valtakampailun sääntöjä kuin kansalaisten mahdollisuutta osallistua yhteiskuntaa koskevien päätösten tekoon. Puheita esimerkiksi poliittisen osallistumisen esteiden madaltamisesta ei aineistossa esiintynyt. Kansalaisilla oli yleisen äänioikeuden kautta jonkin verran valtaa, mutta senkin kohdalla esiintyi ajoittain huolestuneisuutta siitä, mahtaako kansa olla riittävän kypsää ja vastuullista käyttämään oikeuttaan.

Yksilö oli jokseenkin toisarvoinen kansakuntaan nähden. Individualismi tarkoitti sitä, että yksilö kohottaa oman tahtonsa lauman yläpuolelle ja se ei ollut sallittavaa. Yleisemmin yksilöä kuvatessa käytettiin sanaa persoonallisuus. Persoonallisuus yhteis-

kunnallisessa mielessä merkitsi sijoittumista kykyjen ja luonteenlaadun perusteella johonkin tiettyyn paikkaan yhteiskuntarakenteessa.¹⁹⁴ Yhteiskunnan rakenteen nähtiin voittopuolisesti heijastavan yksilöiden henkisiä ominaisuuksia ja sellaiset asiat kuten sisällissodan jälkeiset voimasuhteet tai taloudelliset suhteet, työnnettiin sivummalle tai sivuutettiin kokonaan.

Suomalaisen kansakunnan piti olla yksilöllinen ja persoonallinen suhteessa muihin kansakuntiin eikä muita saanut matkia.¹⁹⁵ Kansakunnan persoonallisuus sidottiin alkuperään, tapoihin ja perinteisiin. Se antaa olettaa, että kansanluonne nähtiin suhteellisen muuttumattomana ominaisuutena. Toisaalta identiteetti vaikutti olevan huteralla pohjalla, koska se piti verellä lunastaa. Suomi mielsi itsensä läntisiin sivistysmaihiin kuuluvaksi, mutta liberaali sivistyneistö oli taipuvainen pitämään Suomea kulttuurisesti vielä osin kehittymättömänä. Kansallismielisten mielestä Suomen kansa taas oli ainutlaatuista. Kulttuuritaistelun ytimessä oli kysymys, millä kriteereillä suomalaisten pitäisi arvioida itseään.

Yhteiskuntaluokan käsite esiintyi jonkin verran oikeiston puheenvuoroissa, mutta he olivat huomattavasti halukkaampia puhumaan kansankerroksista tai kansalaisryhmistä. Luokka oli vasemmiston kieltä ja sitä käyttämällä olisi jouduttu myös puhumaan luokkasuhteista ja luokkakonfliktista.

Isänmaa/kansakunta oli pyhä ja ristiriidaton käsite. Hyvät asiat liittyivät isänmaahan ja uskontoon. Isänmaata ei aikalaisteksteissä kuvattu negatiivisin sanavalinnoin tai laitettu vastakkain toisen positiivisen asian kanssa kuten esimerkiksi uskonnon. Isänmaallisuuden vaatimus oli ehdoton. Isänmaalle uhrautumisesta ei ollut mahdollista neuvotella, joskin sosiaalisten tekijöiden vaikutus isänmaallisuuden juurtumiseen tiedostettiin jo 1920-luvulla. Porvaristo ja isänmaa olivat pitkään käytännössä synonyymejä toisilleen, koska vasemmistolla ei ollut kansakunnan rakentamisessa ja määrittelemisessä juurikaan sijaa. 1930-luvun lopulla isänmaallisuuden käsite osoitti jo aidommin avautumisen merkkejä.

Isänmaa oli käytännön tasolla paljon ongelmallisempi kuin ideaalin tasolla. Isänmaallisuus oli hengeltään porvarillista, mutta porvaristo itse ei tahtonut päästä isänmaallisuuden arkipäivän sisällöstä pitkään aikaan sopuun. Vastakkainasettelu oli liberaalien suosiman legalismin ja oikeistoradikaalin tulkinnan saaneen snellmanilaisen kansallishengen välinen. Jommankumman oli väistyttävä. Lain kannattajia oli porvaristossa enemmän. Maalaisliitto, edistys ja ruotsinkieliset olivat laillisuuden kannalla ja olisivat saaneet tarvittaessa tukea myös vallankumouksesta luopuneista sosiaalidemokraateista. Edustuksellisen demokratian ja laillisuuden noustessa isänmaallisen hengen yläpuolelle ei enää ollut perustetta pitää parlamentarismiin sitoutuneita sosiaalidemokraatteja pois hallituksesta.¹⁹⁶

Kommunismi oli isänmaallisuuden, kristinuskon ja länsimaisen sivistyksen vastakohta ja pelkkää negatiivisuutta. Bolsevismin ja venäläisyyden välille ei tehty eroa, vaikka Venäjällä oli hallinnut vuoteen 1917 saakka monarkki. Itäisen naapurin todellisuus

¹⁹⁴ Kansalaisten piti sijoittua ammatteihin luontaisten kykyjensä ja luonteensa mukaisesti. Tämä ajatus toistui useissa eri kirjoituksissa. Vuoden 1929 Kuntalehdessä poliiseillakin nähtiin tiettyjä välttämättömiä luonteenominaisuuksia. (KU 5/1929.)

¹⁹⁵ Suomen Kuvalehdessä keuhuttiinkin, kuinka suomen kieli on kaunistunut, kun se on alkanut puhdistua vieras-kielistä sanoista (SK 6/1936).

¹⁹⁶ SDP ei ollut vielä vuonna 1930 valmis täysin hylkäämään vallankumousta. Kyseisen vuoden sosialisimisohjelmassa se katsoi, että sosialisoimiskysymyksessä ”menettely riippuu niistä olosuhteista, joissa se pannaan toimeen”. Minkäänlaista sitoutumista parlamentarismiin ohjelmassa ei ollut. (www-lähde.)

esitettiin poikkeuksetta alikehittyneenä ja kurjistuneena. Se saattoi olla vaikuttamassa jatkosodan kynnyksellä arvioon, että Neuvostoliitto on Saksaan verrattuna heikko.

Valtiota ei pidetty lockelaisena yksilöjen keskenään tekemien sopimusten kautta syntyneenä yksikkönä vaan yksilön luonnollisena kulttuurisena ja biologisena yhteytenä. Kansallisvaltioilla oli oma persoonansa ja sukulaisensa saman heimon kansoissa. Yhteiskunta ymmärrettiin perheenä ja viimeistään talvisodassa punaisetkin otettiin perheenjäseniksi.¹⁹⁷ Kansakunta ja valtio olivat yhtä. Isänmaan ja valtion välillä ei tehty eroa silloinkaan, kun valtio toimi hallintokoneistona. Esivalta oli isänmaan nyrkki. Ainoa valtiokritiikin tapainen tuli talousihmisiltä, jotka harmittelivat valtion sekaantumista talouteen.

Markkinatalous oli ristiriitainen käsite. Yksityistä omistusoikeutta oltiin jatkuvasti valmiita puolustamaan asein, mutta elämänarvojen ei saanut tulla taloudesta vaan isänmaasta ja uskonnosta. Kapitalismiin luettiin kuuluvaksi sellaisia piirteitä kuten saaliinhimoa, materialismia ja itsekkyyttä, jotka eivät olleet ongelmitta sovitettavissa Valkoisen Suomen ihanteisiin semminkin, kun työväestöä oli kielletty olemasta itsekäs. Kapitalistisessa mentaliteetissa nähtiin olevan samaa ihmismielen alempien himojen vapaaksi pääsyä kuin bolsevistisessä kumousyrityksessä.

Talousihmiset valittivatkin kansan epäluuloista suhtautumista kapitalismiin¹⁹⁸. Suomessa tunnettiinkin ilmeisesti epäluuloa pörssiä kohtaan, koska pörssin toimintaperiaatteita ja rehellisyyttä piti useamminkin kerran selvitellä (esim. SK 3/1930). Samoin eräässä Helsingin Sanomien numerossa oli mainos, jossa korostettiin kauppiaan olevan rehelliseksi todettu. Tarve rehellisyyden korostamiselle viesti epäluulojen olemassaolosta.

Suhde markkinatalouteen heijasteli ajalle ominaista jyrkkää erontekoa materian ja hengen välillä. Bolsevismi oli materiaallinen oppi, ja liberaali kapitalismi kuului periaatteessa samalle puolelle. Niiden välillä nähtiinkin yhteyksiä. Varsinkin agraarihenkistä puheenvuoroista oli luettavissa, että alaston kapitalismi – sananomaisesti kaupunkien liberalismi – ajaa heikko-osaisia bolsevikkien syliin.¹⁹⁹

Mammonan palvonnan vastaisuuteen uskoakseni vaikuttivat kansallisena perintönä omaksuttu luterilaisuus sekä maatalouden hallitseva asema. Marx jo aikanaan näki maaomaisuuden ja rahaomaisuuden välisen ristiriidan (Marx & Engels 1978, 112 – 113). Alkio taas pauhasi kaupunkien saalistusmentaliteetista, mikä täytyy tulkita pyrkimyksenä nostaa maaseutu moraalisesti kaupungin yläpuolelle (Alkio 1919, 95). Kapitalismikritiikki oli maailmansotien välisellä ajalla maaseudun ja kaupunkien porvaristen välistä kamppailua. Se voidaan nähdä myös perinteisenä fennomaanien ja liberaalien välisenä kädenvääntönä.

¹⁹⁷ Alkion mukaan yhteiskunnan tulee suhtautua kaikkiin jäseniinsä kuin perheenjäseniin. Yhteiskunta on perhe, jossa jokaisella on tehtävänsä ja oikeutensa. (Alkio 1919, 207.)

¹⁹⁸ Paasikivi valittikin, ettei kapitalismi saa nykyään tarpeeksi ymmärrystä. Uskotaan liikaa valtion ja parlamentarismien kykyyn muuttaa asioita. (HS 4.10.1930.) Maalaisliitto hyökkäsi suurpääomaa vastaan puolueohjelmis- saan esimerkiksi vuosina 1921 ja 1932. Puolue vaati pääoman pakottamista palvelemaan yhteistä hyvää. (www-lähde.) AKS:ssä pääoma tunnuttiin assosioivan vahvasti ruotsinkieliseen väestöön.

¹⁹⁹ Pihkalan mukaan sisällissodan jälkeen kansantaloustieteestä tuli lähes oikeustiedettä, koska pelättiin liberaalin kansantalousteorian sosiaalisia seurauksia (Pihkala 2000, 538).

Väestön kehitystä pidettiin yhtenä kansakunnan kohtalon kysymyksenä myös taloudellisessa mielessä ja syntyvyydestä oltiin huolissaan. Suomi oli köyhä maa ja perustavimmat taloudelliset kysymykset nousivat sellaista asioista kuten perustoimeentulo, asunto-olot, ravinto ja kansanterveys.

Oikeudenmukaisuus oli käsitteenä pimennossa, koska se jäi laillisuus käsitteen alle. Silloin kuin oikeudenmukaisuudesta puhuttiin, se oli yhteydessä sosiaaliseen kysymykseen. Laillisuus oli taas aina porvarilliseen yhteiskuntajärjestykseen liittyvä asia. Oikeudenmukaisuudesta voitiin puhua laillisen järjestyksen määrittämissä rajoissa. Mitä turvattumaksi laillinen yhteiskuntajärjestys koettiin sisäpoliittisesti ja mitä enemmän sitä uhattiin maan rajojen ulkopuolelta, sitä enemmän oli tilaa oikeudenmukaisuuskysymykselle.

Muista käsitteistä vuoden 1918 sodalla oli kaksi nimeä: sen arkinimi oli kapina tai punakapina, mutta juhlavammassa merkityksessä ja juhlapäivinä se oli vapausota. Yhtään punaisia ymmärtävää tai neutraalia termiä ei käytetty, ellei kapinaa sitten pidetä sellaisena. Rodun käsite esiintyi myös. Sen sisältö oli sekoitus biologiaa ja kulttuuria.

Erotteluista tärkeimpiä olivat länsi/itä, joka oli samalla sivistyksen ja barbarian välinen raja, kansallinen/vieras, omintakeinen/matkittu, ylhäinen/alhainen, parempi/huonompi, sisäinen/ulkoinen, kristillinen/materialistinen sekä vanha ja uusi maailma.

4.1.4. Moraaliset ja tiedolliset hierarkiat

TAULUKKO 1. Moraalisten ja tiedollisten hierarkioiden ääripäät (oikein/ väärin) ensimmäisessä tasavallassa

Oikein	Väärin
Ihmissielun/ihmisaineksen ylempi puoli hallitsee	Ihmissielun/ihmisaineksen alempi puoli hallitsee
Porvarillisuus, länsimainen sivistys	Bolsevismi, venäläisyys
Isänmaallisuus, omintakeisuus (Snellman)	Kosmopoliittisuus, individualismi, muiden matkiminen
Yhteinen etu, kansan yhdistäminen	Puoluemieli, kansan jakaminen
Henki, ihanteellisuus	Materialismi, nihilismi
Laillinen yhteiskuntajärjestys, auktoriteettiusko, suurmiesten ihailu	Vallankumouksellisuus, kapinallisuus
Siveys, luterilainen talousetiikka	Hedonismi, rahanhimo
Edustuksellinen demokratia (1930-luvun lopulla)	Diktatuuri (1930-luvun lopulla)

Kansallinen ajattelu, johon kuuluivat omavaraisuuteen ja omintakeisen kansallisen kulttuurin pyrkiminen, oli hengen elämän päävirta. Aineistossa ei tullut vastaan kirjoituksia, joissa olisi epäilty, että isänmaalle annettu uhri olisi ollut jotain muuta kuin ylevä. Oma lukunsa oli AKS:n marttyyripalvonta, jossa Eugen Schauman ja Bobi Siven nostettiin kansakunnan kaapin päälle.

Kansainvälisyys ei sinällään ollut kielteinen tai outo asia maailmansotien välisen ajan Suomelle. Huomattavaa silti oli, ettei minkäänlaista ajatusta ihmiskunnan veljeydestä esiintynyt – oli vain me ja ne. Meitä olivat länsimaat, niitä itäiset barbaarit ja etelän kuumaveriset hottentotit. Kansainvälisyys tutkimusaineistossa tarkoitti varsin yksipuolisesti sivistyneitä länsimaita eikä varsinaisella kosmopoliittisuudella, saati sitten passifismilla, ollut ymmärtäjiä.

Ylempi-alempi erottelu oli etenkin yhteiskuntaluokkien välinen, mutta sillä oli vaikutuksensa myös porvariston sisällä. Liberaalien mielestä maamme kulttuurin taso ei ollut suurten sivistysmaiden luokkaa. Maaseudulla liberalismin vapaamielisyys katsottiin taas arveluttavaksi. Puritaanisuudella pönkitettiin nähdäkseen maaseudun asemaa. Maaseudulla oli kaupunkeja vähemmän lihan houkutuksia tarjolla. Se oli tulkittavissa niin, että elämä maalla on puhtaampaa ja terveempää kuin kaupungeissa, mutta ikävä kyllä myös tylsempää.²⁰⁰ Nuorison pelättiinkin lankeavan kaupunkielämän houkutuksille. Valkoisen Suomen tietynasteinen ahdasmielisyys elämäntapa kysymyksissä ei johtunut yksin bolsevismin pelosta vaan myös maaseudun ja kaupunkien välisistä jännitteistä.

Ihanteellisuus oli ensimmäisessä tasavallassa korkeassa kurssissa ja ihanteellisuuden sisältö tuntui nousevan melkein aina luterilaisuudesta ja isänmaallisuudesta poikkeuksena fasistit, joiden ihanteet olivat sotaisia ja aggressiivisia.

”Olen saattanut useita kertoja todeta, miten esim. parvekkeella puhdistus-
toissa oleva äiti ei saa alle kymmenenvuoden ikäisiä lapsiaan tuomaan
pihalle pudonnutta harjaa ylös hänelle ennen kuin hän lupaa markan vai-
vanpalkkaa. Syvimmästä sydämeistäni säälin noita lapsia. Itsekäs hyö-
dyntäminen tulee heidän elämänsä määrääväksi voimaksi. Rakkauden,
myötätunnon, uhrautuvaisuuden onnea luovat elämykset jäävät heille vie-
raiksi. Voiko suurempaa karhunpalvelusta tehdä lapsilleen?” FM Hilja Wil-
kema KK 2/1931

Laitettaessa oikeat ja väärät asiat päällekkäin, on nähtävissä, että oikeat asiat olivat porvarillisia ja väärät asiat vasemmistolaisia. Ilmaistut arvot olivat myös länsimaisia, kansallisia, uskonnollisia, perinteisiä, historiallisia, biologisia ja miehisiä. Joukosta puutuivat joko kokonaan tai lähes kokonaan modernit, individualistiset, urbaanit, moraali-liberaalit ja pasifistiset arvot. Huomattavaa on myös, että oikeat asiat olivat suu-
rimmaksi osaksi moraalisperusteisia.

Porvariston ryhmistä oikeiden asioiden lista ei ollut yhdellekään täysin ongelmaton, mikä viittaa siihen, että sen muotoiluun osallistuivat useat ryhmät. Parhaiten se sopi

²⁰⁰ Nuoren Voiman Liiton yhteyteen perustettu Maahenkiset -harrastuspiiri todisteli, ettei maatalous ole välttämättä mikään orjan ammatti, jota pitäisi välttää. Kirjoituksessa todettiin nuoren väen muuttavan yhä useammin maalta kaupunkiin. Se voi käydä meille ennemmin tai myöhemmin kohtalokkaaksi. Nyt tarvitaan maahengen läpitunkemia nuoria. (NV 5-6/1929.) Alkio valittikin, että liike-elämästä ja rahasta tullut ihanne, maaseutu ei enää kelpaa (Alkio 1919, 263).

maaseutuaatteelle. Ainoastaan länsimainen sivistys, sikäli kuin sillä viitattiin eurooppalaiseen korkeakulttuuriin, saattoi tuottaa sille ongelmia. Muille porvariston suuntauksille listassa oli enemmän kipukohtia. Liberalismi oli ongelmissa moraaliprinsippien kanssa varsinkin silloin kuin moraalialue tulkittiin ehdottomasti.²⁰¹ Perinteiselle konservatismille edustuksellisen demokratian voitto 1930-luvulla oli uskoakseni tappio. Sitä se oli ilman muuta myös fasismille, jota rasitti myös se, että sillä oli niin selvät ulkomaiset esikuvansa, jolloin se voitiin leimata muiden matkimiseksi.

Porvariston ongelma oli se, että vaikka sen ryhmät tunnustivat samoja käsitteitä, niiden sisältöä tulkittiin eri tavoilla. Käsitteiden tulkinnat palvelivat ryhmien valtapyrkimyksiä ja intressejä ja niitä käytettiin häikäilemättä kilpailijoita vastaan.²⁰² Oman ryhmän näkemys yritettiin usein puheissa oikeuttaa viittaamalla kansakuntaan: sen perinteisiin, tehtävään historiassa, paikkaan maailmassa sekä sen biologiskulttuuriseen olemukseen. Se oli ymmärrettävää, sillä kansakunta oli todella voimakas käsite, jonka rinnalle saattoi nostaa vain uskonnon. Länsimaisuus oli myös puolisakraali käsite kaupunkiporvaristolle, mutta maaseudulla sillä ei ollut samanlaista vetovoimaa.

Kansallisesta tuli puoleksitoista vuosikymmeneksi taistelunäyttämö porvariston sisäiselle valtakamppailulle. Se oli ajaa maan uuteen sisällissotaan, niin kauan kuin sen ratkaisemiseen ei ollut yhteisesti hyväksyttyjä sääntöjä. Edustuksellisen demokratian voittoa voinee kuka tahansa pitää järjen voittona kiihkoilusta, mutta ratkaisevaa oli, että enemmistö näki intressinsä demokratiassa eikä diktatuurissa.

Kulttuurisesti ensimmäisen tasavallan hallitsevat ideat sopivat lähes täydellisesti Tönniesin kuvaukseen *gemeinschaftista*, joka suomennettuna tarkoittaa yhteisöä sen vastakohtana *gesellschaftin* tarkoittaessa yhteiskuntaa. Yhteisö on Tönniesin mukaan organinen kokonaisuus perustuen ideaan jossain alkuperäisessä luonnontilassa olevasta täydellisestä ihmismielten yksimielisyydestä. Yhteys säilyy, vaikka ihmiset ovat erillään, koska tunne sukulaisuudesta yhdistää ihmisiä. Perhe on yhtenäisyyden tunnus. Kansakunta maatalousyhteisön aikakaudella on kuin suuri heimo tai laajennettu kylä, jossa yhteistä on jaettu henki eikä niinkään intressi. (Tönnies 2001, 21 – 36.)

Yhteisöllä on ydin, joka on sen alkuperäinen olemus. Ytimeä johdetaan kansakunnan lait, sosiaaliset suhteet ja tavat, jotka ovat yhteisön jäsenille ehdottomat. Siksi yhteisöä ei voida muuttaa mielivaltaiseen suuntaan. (Tönnies 2001, 40; 234.) Tönniesin mukaan yhteisö pyrkii myös taloudelliseen omavaraisuuteen. Sen taiteesta tulee uskonnollisen hengen täyttämää ja mystistä. Taiteen tehtävä on opettaa ja antaa malleja yhteisön jäsenille. (Tönnies 2001, 42; 50.) Kaikki Tönniesin mainitsemat yhteisön piirteet löytyivät ensimmäisestä tasavallasta.

Uskonnollisuus oli omassa aineistossani ensimmäisen tasavallan mentaliteetin leimallinen piirre. Bolsevismi, isänmaa ja porvarillinen yhteiskuntajärjestys käsitettiin ja esitettiin viime kädessä uskonnollisessa viitekehyksessä. Toinen havaittava, joskin edel-

²⁰¹ Fennomania edusti Klengen tulkinnassa 1800-luvulla henkeä ja liberalismi materiaa (Klinge 1977, 149 – 155). Asetelma oli tuskin kääntynyt toiseksi 1920- ja 1930-luvuillakaan. Aineiston perustella fennomania oli selkeästi niskan päällä liberalismiin nähden, joka selvästi oli saanut kolhun siipeensä vuoden 1918 tapahtumista. Alapuron mukaan oikeistolaisten liikkeiden maailmansotien välillä juuret olivatkin fennomaniassa ja alkiolaisuudessa (Alapuro 1973, 34; 38).

²⁰² Vuoden 1918 valtiosääntökamppailu oli yksi esimerkki siitä. Alkio esimerkiksi väitti, että kuninkaan valinta pönkittäisi suomenkielisiä sortavien ruotsinkielisten asemaa ja maassa olisi käytännössä siitä eteenpäin ruotsinkielisen yläluokan hallitus. (HS 9.10.1918.)

listä heikompi, ominaispiirre oli taipumus biologiseen ja morfologiseen ajatteluun. Sen on ymmärrettävissä maatalouden kautta, onhan maanviljelijä kenties lähemmässä yhteydessä luonnon kiertokulun kanssa kuin mikään muu ammatinharjoittaja. Ei voida tietenkään väittää, että ensimmäisen tasavallan hengen elämän uskonnollisuus, biologisuus ja myyttisyys seurasivat kausaalisesti maatalousyhteiskunnasta, mutta on perusteltua katsoa, että sen kaltainen ajattelu on tyypillistä maatalousyhteiskunnalle.

4.1.5. Historiallinen tietoisuus

TAULUKKO 2. Kokemuksen tila (ennen/nyt) ja odotuksen horisontti (nyt/tulossa) ensimmäisessä tasavallassa

ENNEN/NYT	NYT/TULOSSA
Vanha maailma, säädyt, laki	Uusi maailma, massat, toiminta
Liberalismi, monarkia	Demokratia, fasismi (sekä bolsevismi maanalaisena vaihtoehtona)
Kiireetön ja hengellinen elämänmeno	Maallistunut ja kuumeinen nykyaika
Venäjän vallan aika	Kansakunnan rakentaminen, Suursuomi
Yhtenäinen kansakunta (ennen vuotta 1918)	Rikkinäinen kansakunta, perikato tai kansakunnan uudelleen yhdistyminen (kokemus sisällissodasta talvisotaan)
Rikkinäinen kansakunta (kokemus talvisodan aikana)	Talvisodan yksimielisyys (kokemus talvisodan aikana)

Maailmansotien välinen ajanjakso oli poikkeuksellinen siinä mielessä, että siinä oli perin vähän luontevaa jatkuvuutta. Aikaa hallitsi traumaattisuus. Jokin ehyeksi koettu oli lyöty väkivaltaisesti rikki. Muistoissa ennen vuotta 1918 kaikki oli ollut hyvin. Yhtäkkiä kansakunta oli hajonnut. Trauman vuoksi menneisyyttä ei voinut sellaisenaan jatkaa vaan nykyisyyteen yhdistyvä menneisyys piti hakea kauempaa. Esimerkiksi vuoden 1918 sota kytkettiin Suomen Kuvalehdessä välittömästi Kalevalaan ja Väinöliin Stoolin tarinoihin.

Aikaa luonnehti myös alttius hysteerisyyteen. Poliitikassa pelissä näyttivät olevan asiassa kuin asiassa äärimmäisen kovat panokset. Erityisen voimakasta latausta löytyi AKS:n Suomen Heimosta, joka heilui koko ajan länsimaiden tuhon ja Suursuomi fantasian välillä. Pelko ja fantasia, taivas ja helvetti, elämä ja kuolema olivat varsinkin humanistien kirjoituksissa läsnä. Lehdissä oli ylipäätään paljon kuolemaa – muistokirjoituksia, novelleja ja tarinoita kuolevista ihmisistä. Tieteellinen ja etenkin kansantaloudellinen kirjoittelu älyllisessä viileydessään oli poikkeus omassa ajassaan.

1930-luvun loppua kohden suursodan uhatessa yleinen hysteerisyys Suomessa laantui. Sen paikan otti henkisesti kypsempi ja vakaampi huolestuneisuus. Hysteria oli selvästi sisällissodan perua – pelkoa keskuudessamme olevasta vihollisesta. Demokratian vahvistuttua ja vihollisen siirryttyä selvemmin rajojen maan ulkopuolelle, Suomen

henkisestä ilmapiiristä tuli tasapainoisempi. Talvisodassa ainakin hetkellisesti yhdistyi se, jonka 1918 oli repinyt rikki. Toinen syy hysteerisyydelle oli taipumus siirtää politiikan asioita uskonnolliseen viitekehykseen. Piirre ei kadonnut missään vaiheessa kokonaan, mutta hyvän ja pahan konflikti siirtyi toisen maailmansodan alkaessa maan sisältä maan rajojen ulkopuolelle.

Poliittisesti mahdollisen horisontti oli aikakaudella selkeä kahdessa mielessä: muuta mahdollista toimintakontekstia kuin kansallisvaltio ei ollut eikä siihen voinut kuulua bolsevismi tai mikään sellainen, mikä ei ollut sovitettavissa kansallisen identiteetin sisään. Vuoden 1918 sodan voittanut osapuoli määrittä mahdollisen rajat. Poliittisesti mahdollisen muodostivat ne vaihtoehdot, jotka mahtuivat kulloisenkin porvarillisen kansakuntamääritelmän sisään. 1930-luvun aikana tapahtui muutos, jonka seurauksena vielä vuosikymmen alussa mahdollisen piiriin kuulunutta oikeistodiktaturia oltiin hättämässä rajojen ulkopuolelle. Samaan aikaan sosiaalidemokratia yhä laajemmin hyväksyttiin poliittisesti mahdollisen piiriin.

Poliittisesti mahdolliseen kuuluivat myös hankkeet maan rajojen siirtämiseksi – olivathan kansakunnan oikeat ja luonnolliset rajat avoinna oleva kysymys. Siihen liittyen maassa eli myös haaveita alueelliseksi suurvallaksi noususta. Huomattavaa on, kuinka vähäinen osuus huomisen utopioissa oli teknologian kehityksellä tai elintason nousulla. Haaveet liittyivät maan sisäiseen eheytymiseen ja valtiollisen aseman vahvistumiseen ja Suursuomi unelmissa valtion suuruuteen.

Vuoden 1918 sodan jälkeen isänmaalla nähtiin olevan kaksi tietä edessään: toinen vei tuhoon ja toinen kukoistukseen, jonka huipentuma oli Suursuomi. Se oli 1920- ja 1930-luvuilla leimallisesti akateemisen porvarisnuorison innostuksen kohde. Jatkosodan alkuvaihe osoitti sen, että Suursuomi -utopiat elivät laajemmalla kuin vain AKS:n piirissä. Kansalaisten kirjoituksista oli pääteltävissä, että nyt rakennettiin Suomelle suurta tulevaisuutta. Kirkonmiehet puhuivat saarnoissaan heimojen jälleen yhtymisestä. Helsingin Sanomat, jonka sivuilla Suursuomi -utopiaa ei ollut edellisillä vuosikymmenillä juurikaan esiintynyt, innostui sekín.²⁰³

”Joukkomme seisovat siellä ja todennäköisesti laajemmallakin alalla ruonon kuvaaman Äänisjärven rannalla, joka on ollut kansallisen heräämisemme ajoista asti yksi meidän kaukaisempia ja ylpeimpiä kansallisia tavoitteitamme.” HS Petroskoin valtaamisen jälkeisenä päivänä 2.10.1941

”Aunuksen vapauttajilla ja Suomen kansan ikivanhan unelman, Syvärin saavuttajilla oli edessään yksi suomalaisen mahdin kulmakivistä, joka ei ole kenenkään muun, nimittäin Äänisjärvi.” Raportti rintamalta HS 2.10.1941.

Ajatus, että jotkut alueet kuuluvat luonnostaan meille, ei voinut tulla mistään muusta kuin heimoaatteesta. Heimoaate oli pinnalla varsinkin 1920-luvulla ylioppilaiden kes-

²⁰³ Mannerheimin miekantuippäiväkäskey (11.7.1941) oli yksi todiste siitä. Siinä sanotaan muun muassa: ”Karjalan vapaus ja suuri Suomi välkkyy edessämme maailmanhistoriallisten tapahtumien valtavassa vyöryssä” (www-lähde). Saman vuoden lokakuussa Mannerheim oli edelleen vapauttamassa Suomen heimoja (HS 9.10.1941).

kuudessa. Suomella nähtiin olevan sukulaiskansoja, jotka yhdessä muodostavat Suomen heimon. Heimoaatteen suosio näkyi siinäkin, että sukulaiskansa Viroon oltiin ainakin aineiston lehtien perusteella enemmän yhteydessä kuin Ruotsiin.

Ne, jotka äänekkäimmin unelmoivat kansallisesta suuruudesta, puhuivat myös uudesta maailmasta ja uudesta ihmisestä. Sen vastakohta oli vanha maailma, joka tarjosi liberalismiin ja säätyjen maailmaa. Vanha maailma oli 1800-luvun maailma, johon kuuluivat sellaiset hyveet kuten laki, kunniallisuus, herrasmiesmäisyys (Eino Kailan sanoin gentlemanismi), ritarillisuus sekä klassinen humanistinen sivistys. Sivistynyt maailma viittasi usein lakiin ja kansainvälisiin sopimuksiin, kuten esimerkiksi sodan käynnin sääntöihin. Kansainliitto oli myös tärkeä nimittäjä. Filosofit Jose Ortega y Gasset määritteli vanhan maailman demokratian ja liberalismiin yhdistelmäksi, jossa laki ja demokratia olivat sama asia. (Ortega y Gasset 1932, 43, 51 - 52).²⁰⁴

1800-luvun liberalismiin maailman kutsuminen vanhaksi maailmaksi kertoi, että sen aurinko oli jo laskemassa. Uusi toimelias, vitaali massaihminen oli tulossa ja vanha, hienostunut mutta sairaalloinen aristokraatti oli tuomittu väistymään sen tieltä.

”Prof. Ståhlberg on meillä edustanut ja edustaa muodollisen kirjaimen kuollutta politiikkaa, mennyttä kirjaoppineisuutta, ja sen lisäksi vielä suurta valtiollista erehdystä, jota vasten Wallenius, Kuussaari ja miljoona Suomen valkoista vartijaa edustavat aktiivista, uhrautuvaa, kaikkensa alttiiksi antavaa itsenäisyyden ja elämän voimaa, joka ei hevin unohda aikanaan osakseen tullutta herjaa ja häväistystä ja joka kantaa kädesään myöskin tulevaisuutta, kuten se on kantanut nykyisyyttäkin.” Kokoomuksen Savo-lehti (ref. HS 29.10.1930.)

Uusi vitaali ihminen piti oppinutta ja sivistynyttä ihmistä impotenttina. IKL:n kannattajat pilkkaisivat vanhan maailman sivistyneiden puheita naisten huokauksiksi. Heikkoutta edusti aluksi pehmeys kommunismin kitkennässä mutta myöhemmin henkistä heikkoutta oli kaikki se, mikä esti valtaan ja herruuteen pyrkimisen keinoja kaihtamatta.

”Meidän kansallisilta voimiltamme on puuttunut se häikäilemätön kovuus ja järkähtämätön usko oman asian ehdottomaan oikeutukseen, jotka ainostaan voivat viedä valtiollis-yhteiskunnallisen aatesuunnan voittoon.”
Lauri Haataja SH 2-3/1937

Äärioikeistolaiset liikkeet ammensivat voimansa suuruusunelmien ohella pelosta; niistä ensimmäisen maailmansodan jälkeisistä tunnelmista, jotka saivat tunnetuimman ilmauksensa Oswald Spenglerin Länsimaiden perikadossa, jossa hän väitti, että länsimaisen kulttuurin tuho oli jo alkanut²⁰⁵. Rappion ilmentymiä olivat muun muassa kosmopoliittisuus, liberalismi, urbanisoitumien ja luonnontieteet. (Spengler 1994, 49 – 57.) Spengleristä ei kannata vetää luotisuoraa viivaa fasismiin, mutta on huomattava, että

²⁰⁴ Kolmas 1800-luvun suuri nimittäjä oli teknillistyminen, jolla Ortega viittaa myös tieteen hajoamiseen eri alojen specialisteihin (Ortega y Gasset 1932, 86). Ortega piti molempia massojen aatteita bolševismia ja fasismia primitiivisinä. Ne eivät hänen mielestään edustaneet mitään oikeasti uutta ihmiskunnan kehityksessä (Ortega y Gasset 1932, 65).

²⁰⁵ Klingen mukaan Spenglerin vaikutus oli Suomessakin valtava (Klinge 1968, 97). Spengleriltä ja Mussolinilta olivat luullakseni peräisin myös Suomen Heimossa 1930-luvun lopulla esiintyneet termit nousevista ja laskevista kansakunnista. Niihin liittyi myös darvinistista ajattelua: ”Mikään ei estä kansaa katoamasta historian näyttämöltä, jos sen ihmisaines huononee” (SH 13 – 14/1937). Jutun kirjoittajalle, Esa Kaitilalle” taisteleva idealismi on voittoa rapeutuneesta humanismista, kokonaan uusi elämäkatsomus.” Kaitila liittyi sotien jälkeen liberaaleihin nousten puolueen puheenjohtajaksi ollen myös useita kertoja ministerinä.

fasistien tavoin hänkin halveksi järkeä ja hänen suhteensa sotaan oli lähestulkoon ihannoiva.

Sisäpoliittisesti Mäntsälän kapinan epäonnistuminen talvella 1932 merkitsi vanhan maailman edustajien voittoa, mutta unelmat uudesta maailmasta ja uudesta ihmisestä eivät nähtävästi kadonneet vaan painuivat pinnan alle palatakseen jälleen jatkosodan menestyksekkäässä alkuvaiheessa näkyviin. On siten pääteltävissä, että vasta syksyllä 1944 tuhoutui lopullisesti uuden maailman kangastus.

Sotienvälillä Suomea on pidetty joskus pysähtyneenä ja ahdasmielisenä. Aikalaiset eivät yleisesti ottaen näyttäneet kokevan sitä niin. Päinvastoin elämänrytmin katsottiin muuttuneen suorastaan kiireiseksi. Kaupallisuus oli astunut kansalaisten elämään aivan uudella voimalla kuten myös tekniikka. Joukkotiedotuksen kehittyminen oli tuonut uutiset maailman tapahtumista kansalaisten ulottuville ennen näkemättömällä nopeudella. Kotiliedessä isoäiti totesi palstallaan, että meistä on tullut jonkinlaisia maailman kansalaisia ja että informaation ylikuormitus ja välinpitämättömyys uhkaavat nyt, kun radio toittotaa kolmekin kertaa päivässä samoja uutisia. (KL 2/1938.) Moraalikin oli höltynyt. Nykyajalla, jolla viitattiin modernisaatioon, ei tuntunut olevan kovinkaan usein positiivista arvolutausta aikalaisten mielissä.

”Huvitilaisuuksissa käynyt yleiseksi villi, aina tyydyttämätön himokkuus sekä raju väkivaltaisuus.” Mielipidekirjoitus HS 17.10.1925

”Nyky aika on rappeutunutta. Kodista tehdään markkinapaikka, sen tyyneyteen tuodaan irstasta iloa, nautintojen huumaa ja ulkomaailman levottomuutta. Kun kodit murtuvat, murtuu kansakuntakin.” Mielipidekirjoitus KL 4/1931

2000-luvulta katsottuna kaikki tuo saattaa kuulostaa hämmästyttävältä, mutta mittapuut olivat tuolloin toiset eikä meillä ole mitään syytä kiistää aikalaisten kokemuksia. Nykyäikaa pidettiin myös maallistuneempana kuin entistä. Nuorten ja vanhojen välillä oli havaittavissa jännitteitä. Nuoren polven kokemusten jano ja vanhempien toive paluusta tasaiseen ja harmoniseen elämään eivät kohdanneet, vaikka molemmat polvet tunnustivat isänmaata ja uskontoa.

4.1.6. Aiempi tutkimus

Vuosi 1918 oli tutkijoiden mukaan isäntäväelle valtava järkytys, josta ei pystytty puhumaan kunnolla ääneen. 1900-luvun alun liberalismi nähtiin virheenä, kun kansaa oli annettu johtaa harhaan. Maassa puhuttiin kulttuurikriisistä ja siveellisestä uudelleen-syntymisestä. Aikakauden ilmapiirissä vaikutti perikadon tunnelma. (esim. Alapuro 1973; Ihanus 1999; Tepora 2011; 112.) Yleisempiä aikalaisselityksiä sodalle olivat kommunistien kiihotus, ”punainen rutto”, ”ryssä tartunta”, porvariston maallistuminen, sosiaalisten reformien puute, liberalismiin liiallinen sallivuus ja edistysusko (Alapuro 1973, Alapuro 1994; Apunen 1991, Kalela 2005a, Tepora 2011).²⁰⁶ Kaikki mainitut

²⁰⁶ Alapuron mukaan sota edusti porvarillisille kulttuuripiireille ennen kaikkea irrationaalisten voimien irtipääsyä. Sota paljasti suomalaisen kansanluonteen vähemmän hohdokkaat piirteet kuten metsäsläisyyden, primitiivisyy-

teemat perikadon tunnelmista punaiseen ruttoon ja sosiaalisiin reformeihin näkyivät myös omassa aineistossani.

Kansalaissodan traumat olivat sodan jälkeen sisäpolitiikan keskeisin kysymys (Karkama & Koivisto 1999, 7 – 8). Kansalliset ristiriidat pyrittiin projisoimaan ulospäin. Esimerkiksi AKS:n johtohahmoihin kuulunut Eino Kaila ymmärsi Virtasen mukaan sodan luokkaluonteeseen, mutta asian tunnustamisen sijaan Kaila käytti ryssävihaa kansakunnan eheyttäjänä. (Virtanen 2001, 136.) Venäläisyyteen liitettiin kaikki ne kielteiset ominaisuudet, kuten laiskuus tai epärehellisyys, joita Suomen kansassa ei haluttu olevan. Luostarinen ja Immonen katsovat, että ryssäviha johti siihen, ettei Suomella ollut realistista kuvaa Neuvostoliitosta ja sen ajattelusta. (Ilmonen 1987, 443 – 447; Luostarinen 1986, 79.) Ryssästä puhuttiin nimellä omassa aineistossani loppujen lopuksi aika vähän, mutta ryssä oli koko ajan henkisesti läsnä.

Vuosi 1918 ratkaisi kiistan oikeiston ja vasemmiston näkemysten välillä väkivalloin, mutta ei tarjonnut ratkaisua oikeiston sisäiseen eripuraan. Saksan tappio ensimmäisessä maailmansodassa hautasi monarkistien haaveet, mutta tasavaltalainen valtiomuoto ei ollut vakaalla pohjalla vielä puoleentoista vuosikymmeneen. (Jussila, Hentilä & Nevakivi 1995, 116.)²⁰⁷ Vuoden 1918 kuningashankkeen kaatumien oli valtava takaisku radikaaleille. Sen seurauksena heidän kiinnostuksensa parlamentaarista toimintaa kohtaan katosi. (Virtanen 2001, 126.) Sodan voittanut osapuoli joutui kokemaan muitakin pettymyksiä, kun Karjala jäi saamatta, punavangit armahdettiin, SDP palasi politiikkaan ja liberaalista Ståhlbergistä tuli maan ensimmäinen presidentti (Jussila, Hentilä & Nevakivi 1995, 130). Sodan jälkeen puoluekenttä pirstaloitui. Oikeisto jakaantui Kokoomukseen ja Edistykseen ja kommunistit erkaantuivat SDP:stä. (Jussila, Hentilä & Nevakivi 1995, 116.) Oikeiston hajanaisuus tuli lehtiaineistossa esiin jo vuoden 1918 syksyllä.

Oikeistossa esiintyi erilaisia käsityksiä myös siitä, miten sodan hävinneen osapuolen kanssa piti toimia. Kokoomus kannatti kirkkoa, kovaa kurinpitoa ja lujaa hallitusvaltaa, mutta Edistys ja Maalaisliitto puolsivat sovinnollisempaa linjaa ja asettuivat reformien kannalle (Alapuro 1988, 204 – 205). Maalaisliittolaiset näkivät Kokoomuksesta poiketen, ettei maata voinut pidempään hallita ilman SDP:tä. Agraaripuolueen riveissä myös katsottiin, ettei Sdp alunalkujaan ollut syntynyt kiihotuksen tuloksena. (Siltala 1985, 478 – 479.)

Porvaristo rajoitti kuitenkin vasemmiston toimintaa ja työväestö rakensi pian omat talonsa, seuransa ja järjestönsä. Maahan kehittyi kaksi erillistä elämänpiiriä. Työläisistä tuli toisen luokan kansalaisia ja heitä valvottiin tarkasti. Työväen edustuksellinen toiminta hyväksyttiin, mutta minkäänlaista taisteluhansikkaan heilautusta kuten työtaistelua ei. (Alapuro 1988, 207 – 208; Alapuro 1994, 227 – 229; 275.) Maassa vaikutti myös suhteellisen tiukka sensuuri, tosin enemmänkin itsesensuurin muodossa. Kansalaissodan jälkeen oli säädetty lakeja, jotka kielsivät valtionvastaisen toiminnan ja vallitsevien arvojen loukkaamiseen. Kun lakeja myös sovellettiin pikkutarkasti, olivat

den, kaunaisuuden ja väkivaltaisuuden, jotka kaikki ruumiillistuivat punaisissa. Toisaalta suomalaisten alkuvoimaisuudessa ja elämellisyysdessä kytivät myös suurten tekojen siemenet. Suhde kansaan oli kaksijakoinen, samanaikaisesti sekä ihaileva että halveksiva. (Alapuro 1997, 104.)

²⁰⁷ Myös vasemmiston sisälle kehkeytyi 1920-luvun loppua kohden konflikti kommunistien ja sosialidemokraattien välillä. Kommunistit terästivät toimintaansa ja 1920-luvun loppua kohden heidän kannatuksensa alkoi kasvaa. He kävivät sosialidemokraattien kanssa kovaa taistelua työväenliikkeen johtopaikoista syyttäen demareita fasisien apureiksi. Sosialidemokraatit olivat puolestaan valmiita hyväksymään kommunistien toimintaoikeuksien rajoittamisen lainsäädännöllisesti. (Hentilä, Jussila & Nevakivi 1995, 139 – 140.)

sanktiot kuten takavarikot tai vangitsemiset yleisiä. (Karkama & Koivisto 1999, 12 – 13.) Valkoiset harjoittivatkin sodan jälkeen ankaraa kriminaalipolitiikkaa. Esimerkiksi omaisuusrikoksista annettiin kovia tuomioita (Ylikangas 2007, 235).

Armeijaa ei haluttu jättää eduskunnan ja kansan enemmistön armoille. Vuoden 1919 vaaleissa SDP saavutti jälleen vaalivoiton, peräti 80 kansanedustajaa valtiopäiville. Suojeluskunnasta tuli ulkoparlamentaarinen voima, joka määritteli alueen, jolla politiikka sai toimia (Virtanen 2001, 126). Suojeluskuntaa ei pidetty poliittisena organisaationa vaan sen katsottiin kuuluvan kaikille isänmaallisille suomalaisille (Alapuro 1994, 230).

Omassa aineistossani epäluulo punaisia kohtaan näkyi muun muassa siinä, että ratkaisevaa päätäntövaltaa kuntien asemakaavasta ja rakennusluvista ei haluttu antaa kunnan luottamuselimille vaan maistraatille. Suurimmalla puolueella Sdp:llä saattoi olla lautakunnissa enemmistö. Esimerkiksi Tampereella oli vielä talvisodan aattona vuonna 1939 julkisivulautakunnassa kolme asiantuntijaa ja kaksi valittua jäsentä (KL 6/1929; KL 5/1939.) Punaiset eivät periaatteessa saaneet myöskään opettaa koulussa (Syväoja 2004, 93).²⁰⁸

Ideologisesti kommunismi ja fasismi olivat koko aikakauden politiikan ääri vaihtoehdot. Ne olivat kiintopisteitä, joihin kaikki aikalaiset joutuivat määrittelemään suhteensa. Fasismi oli tuolloin positiivinen oppi: vitalisuuden, vaistojen, intuition ja elämänpalvonnan ihannointia totalitarismin kehityksessä. Fasismi edusti monille kehittyvää yhteiskuntaa siinä missä sosialismikin. (Apunen 1991, 30; Vares 2010a, 195.) Akateeminen Karjala-Seura taas haki innotusta kansallisromantiikasta, johon liittyi kuvia myyttisestä Karjalasta. Karjala oli enemmän kuin Suomen heimon asuinalue. Se oli koko läntisen sivistyksen etuvartio. Karelianismi oli poliittista ja kulttuurista. Molemmat virtaukset yhdistyivät jatkosodassa 1941. (Sulama 2011, 15; Sihvo 1994, 61 – 71.) Helsingin Sanomien perusteella käsitys Suomesta lännen etuvartiona oli koko aikakaudelle ominainen. Suursuomi ajattelu pomppasi lehdessä esiin koko voimallaan vasta jatkosodan alussa. Arvioisin, että utopia oli koko ajan olemassa, mutta realiteetit painoivat sen pinnan alle, kunnes usko Saksan voittoon näytti tekevän mahdollomasta mahdollisen. Fasismin uutta ihmistä ei esiintynyt aineistossa vielä 1920-luvulla, mutta seuraavalla vuosikymmenellä kylläkin.

Ratkaiseva taistelu oikeiston sisällä käytiin 1930-luvun alussa. Oikeistoradikaalit hävisivät ja sitä on tutkimuksissa selitetty muun muassa maatalousväestön pientilavaltaisuudella, olemassa olleen toimeenpanovallan vahvuutta sekä kulttuurisia tekijöillä – suomalaiset porvarit pitivät itseään liian hienoina diktatuurimaiden seuraan (esim. Alapuro 1988; Vares 2010b, 218; Ylikangas 2007). Lisäisin demokratian voiton selitysten joukkoon sen, ettei fasismi onnistunut Suomessa voittamaan puolelleen kannattajia työväestöstä. Vuosi 1918 vankileireineen oli sementoinut luokkasuhteet pitkäksi aikaa. Lapuanliikkeen värväyskampanja kyydityksineen ja paidanrepimisineen ei sekään ollut paras mahdollinen.

Lapuanliike kaikesta huolimatta onnistui eheyttämään kansakunnan. Se vain tapahtui päinvastaisella tavalla kuin he itse olivat tarkoittaneet. Maltillinen oikeisto ja vasemmisto löysivät toisensa laillisuuden ja demokratian käsitteiden alta. Yhdentymistä

²⁰⁸ Talvi- ja jatkosodassa kaatuneiden opettajien ja kirjastonhoitajien muistokirjoituksista oli havaittavissa, että useimmat heistä olivat sotilasarvoltaan vähintään vänrikkejä. Arvioisin sen perustella heidän olleen pääsääntöisesti kotoisin porvarillisista kodeista.

vauhditti se, että lapuanliike oli pakottanut SDP:n määrittelemään kantansa vallitsevaan lailliseen järjestykseen ja luopumaan vallankumouksesta. (esim. Siltala 1985, Virtanen 2001, 152.)

Oikeiston ja vasemmiston keskinäisen kyräilyn ohessa 1920- ja 1930-luvun suomalaiset saivat todistaa ajoittain kuumana käynnyttä kielitaistelua. Äänekkäimpiä ja kiihkeimpiä osallistujia olivat opiskelijat. Puolueista napit vastakkain olivat ruotsinkieliset ja Maalaisliitto. Kielitaistelussa oli kaksi vaihetta. Ensimmäisessä vaiheessa 1919-1922 aktiivisia olivat ruotsinkieliset, jotka vaativat itselleen jopa jonkinlaista itsehallintoa maan sisälle. Ruotsinkielisten puheenvuoroista välittyi ajoittain suoranaan rasismi. Suomalaiset määriteltiin alemman rodun edustajiksi, mutta pääasiallisesti rasismissa kyse oli kulttuurista. Maan sivistyksen taso ja länsimaiset yhteydet puolustivat ruotsinkielisten mielestä heidän etuoikeuksiaan. (Hämäläinen 1968, 19 – 25; 70 – 96.)

Suomenkielisten tai aitosuomalaisten vuosikymmenen mittainen vastaoffensiivi käynnistyi 1920-luvun puolen välin paikkeilla ja päättyi vuosikymmentä myöhemmin vaatimuksiin suomalaiskansallisesta valtiosta. Kielitaistelu roihuusi aluksi hallinnossa ja armeijassa, mutta myöhemmin koulutus, yliopistot ja liike-elämä nousivat tärkeimmiksi kamppailun foorumeiksi. Sdp oli oikeistopuolueista poiketen välinpitämätön kielikysymyksen suhteen. Ideologisista eroista huolimatta se oli usein samassa puolella ruotsinkielisten kanssa. Se ärsytti aitosuomalaisia, jotka saattoivat entistä painavimmin perustein leimata ruotsinkieliset epäisänmaallisiksi pettureiksi. 1935 oli kielitaistelun huipentumavuosi. Sen jälkeen kansainvälisen tilanteen kiristyminen sekä maalaisten ja työläisten virinnyt keskinäinen yhteistyöhalukkuus nostivat muut asiat tärkeysjärjestyksessä kielikysymyksen ohi. (Hämäläinen 1968, 98 – 100, 148, 155 – 156; 160; 229, 250 – 264.)

Omassa pienessä empiirisessä aineistossani kielitaistelu näkyi vain vähän, mutta vilkaisu eduskunnan täysistuntojen pöytäkirjoihin esimerkiksi talvella 1925 vahvisti, että kieli oli tunteita kuohuttava asia.²⁰⁹ Kieleen ei omien havaintojeni mukaan liittynyt silti sellaista pelon ja uskonnollisuuden ilmapiiriä kuin bolsevismiin.

Ristiriidat lientyivät Suomessa 1930-luvun loppua kohden. Elintaso nousi ja maa modernisoitui hiljalleen. Sotien jälkeen 1930-luvun viimeisiä vuosia saatettiin muistella hyvinä vuosina. (Jussila, Hentilä & Nevakivi 1995, 157; Karkama & Koivisto 1999, 9 – 10.) 1930-luvun lopulla poliittinen keskustelu oli aineistossakin aiempaa rauhallisempaa. Muiden sopiessa ainoana huutamaan jäi IKL, joka pauhasi perikadosta.

Talvisota tuli merkitsemään sisällissodan haavojen umpeutumista. Työväestön taistelutahto yllätti porvariston täydellisesti, joskaan työläisten isänmaallisuus ei koskaan kehittynyt samalla tavalla paatokselliseksi kuin porvariston. Jatkosotaan vasemmisto

²⁰⁹ Erään kiihkeän eduskuntakeskustelun sytykkeenä olivat havaitut epäkohdat ruotsin- ja suomenkielisten upseerien välisissä suhteissa. Ruotsinkielisiä upseereja oli armeijassa huomattavasti enemmän ja heidän väitettiin suhtautuvan ylimielisesti suomenkielisiin. Löylyä kielikysymyksen kiukaalle oli heittänyt puolustusvoimien komentaja Vilho Nenonen. Hän oli lehtihaastattelussa ainakin kansanedustajien puheiden perustella väittänyt armeijan upseeriston laadun heikkenevän, mikäli kieliryhmien suhteita pyritään upseeristossa tasoittamaan. Ruotsinkielisten upseerien suomen taito oli myös niin heikko, etteivät suomenkieliset varusmiehet ymmärtäneet aina kunnolla heidän käskyjään. Keskustelu heijasteli monissa kohdin ajatusta, jonka mukaan kieli ja mieli ovat yhtä. Maalaisliiton kansanedustaja Albin Manner esimerkiksi totesi: ”Ruotsinkielisillä on aivan erilaiset maailmankatsomukset kuin suomenkielisillä. Ruotsinkielisillä on mielipide, että he ovat jotenkin parempaa rotua ja heidän kielensä korkeammalla tasolla. Heidän ylimielisyytensä kaikkeen, mikä on suomalaista, on epäkohdan syy.” (Valtiopäiväasiakirjat 1925, 206 – 266.) Kenraali Nenonen joutui vielä samana keväänä eroamaan tehtävästään.

asennoitui jo huomattavasti kriittisemmin kuin talvisotaan. (Jussila, Hentilä & Nevakivi 1995, 172 – 174; 184.)

Henkinen ilmapiiri oli kuitenkin 1920- ja 1930-lukujen Suomessa Apusen mukaan totalitaristinen. Valtion, puolueen, tai kansakunnan etu nostettiin yksilön oikeuksien yläpuolelle. (Apunen 1991, 301.) Kansakunta käsitettiin tuona aikana orgaanisena kokonaisuutena. Yhteiskunnan esittäminen ruumiina, jonka puhtautta piti varjella, oli tyypillistä 1900-luvun alun eurooppalaiselle nationalismille (Tepora 2011, 47). Suomessa myös Suomen kansan rodullinen identifiointi oli agendalla. Ester Toivosen valinta Miss Euroopaksi vuonna 1934 oli nimenomaan rotutematikan kannalta tärkeää (Tarkka 1992, 158).

Ensimmäisen tasavallan ilmapiirille oli myös leimallista jyrkkä ideologinen ja kulttuurinen kahtiajakautuneisuus. Ensimmäinen tasavalta onkin nähtävissä modernin ja kristillisen kulttuurin yhteenlöymäyksen paikkana. Psykoanalyysi, moderni kulttuuri ja kommunismi niputettiin yhteen ja asetettiin kristinuskoa vastaan. (Ihanus 1994, 393 – 397.) Vanhoillisissa kansalaispiireissä puhuttiin pinnallisesta massasielusta ja kulutuksesta, jonka uskottiin yhdenmukaistavan ihmiset ja uhkaavan kansallisia perusarvoja. Nuorisoa taas kiinnosti urbaani elämäntyyli, johon kuului muun muassa suurempi seksuaalinen vapaus. (Karkama & Koivisto 1999, 10.) Siltalan mukaan kansallinen minäkuva muodostui sodan jälkeen modernisaatiokielteiseksi. Modernisaatio oli tuonut mukanaan arvostusriitoja, ennen kaikkea luokkakysymyksen, joita maaseudulla ei ollut tavattu. Nöyrästä talonpojasta tehtiin kansalaisihanne. (Siltala 1994, 237.) Talonpoikaisuutta tukin sekin, että vielä 1930-luvun lopullakin uskottiin, että maatalous toisi leivän teollisuutta varmemmin. Teollisuuteen suhtauduttiin epäillen ja maataloudessa pyrittiin omavaraisuuteen. (Huttunen 1968, 569 – 571.) Oman tulkintani mukaan kulttuuritaistelussa oli kyse etelän kaupunkien ja maaseudun välisistä ristiriidoista, jotka liittyivät kulttuurin ohella myös talouteen.

Aikakauden tiedettä ja opetusta voi luonnehtia sanalla kansallismielinen. Tieteen piti astua palvelemaan omaa kansaa. Yliopistossa vastustettiin liberaalia tiedekäsitystä eli yksityiskohtien tutkimista kokonaisuuksien sijaan (Alapuro 1973, 153). Kansalliset tieteet, humanismi ja historianfilosofia olivat arvostettuja tieteitä. Kansallisen näkökulman vaikutti myös luonnontieteissä ja tekniikassa. (Eskola 2003, 62 – 64.) Yhteiskuntatutkimukselle ei ollut tänä aikana tilaa vaan luokkajännitteet käännettiin psykologisiksi ongelmiksi (Heiskanen 1985, 310 – 311). Pekka Tarkka katsoo, että valtio hyljeksi koko sotien välisen ajan tieteitä ja taiteita. Varsinkin Maalaisliitto suhtautui vihamielisesti korkeakulttuuriin. Toisaalta rahvaan oppimattomuutta pidettiin myös yhtenä syynä vuoteen 1918 ja sen vuoksi kansakouluun suhtauduttiin myönteisesti. (Tarkka 1992, 146 – 148.) Kansan sivistysprojekti oli aineistossa vahvasti esillä varsinkin 1920-luvulla.

Taiteessa kansalaissota oli merkinnyt perinteisten arvojen voittoa ja se heijastui myös taidepolitiikassa. Moderni taide liitettiin yleisesti bolsevismiin. Yleensäkin teollisen kulttuurin ihailua pidettiin vasemmistolaisena. Taide vietiin maaseudulle luonnonympäristöön ja talonpoika sai taiteessa näkyvän aseman. (Reitala 1977, 175.) Pekka Suhosen mukaan taidepolitiikka suosi itsenäistymisen jälkeen eristäytyneisyyttä ja turvallisissa muodoissa pitäytymistä. Vallitsevassa ilmapiirissä uudesta taiteesta kiinnostumista ja ulkomaisten vaikutteiden omaksumista ei aina katsottu hyvällä. Modernin taiteen virtauksia voitiin jopa tuomita rappiotaiteeksi. (TA 1/1985.) Valkoisessa Suomessa oli kaikesta huolimatta toisinajattelijoitakin. Uusi kirjailijapolvi (esim. Tulenkantajat) etsi vapaampaa ja modernimpaa elämäntyyliä, jota kirkko vastusti (Ihanus 1994, 393 –

398). Arkkitehtuurissa ja sisustuksessa orientoituttiin muita taiteenlajeja selvemmin tulevaisuuteen (funktionalismi). Arkkitehtuuri oli kansainvälistä ja sen suuri nimi Alvar Aalto oli sen ajan mittapuiden mukaan jopa vasemmistolainen. (Reitala 1977, 78; Tarkka 1992, 176.)

1920- ja 1930-lukujen Suomi ei siis kauttaaltaan ollut niin ahdasmielinen maa kuin siitä jälkipolville välittynyt mielikuva ehkä antaa ymmärtää. Eija Sarasteen mukaan Valkoisen Suomi ei ollut sulkeutunut linnake vaan eurooppalaista kehitystä seuraileva maa. Ulkomaiset vaikutteet yritettiin kuitenkin riisua vaaralliseksi koetuista aineksista ja siirtää ne siveyden ja kansallisen korkeakulttuurin normien raameihin. (Heiskanen 1985, 310 – 31; Saraste 1994, 86.)

Maailmantaloudessa maailmansotien välinen aika oli protektionismin valtakautta, jolloin esimerkiksi omavaraisuuden tavoittelua pidettiin tärkeänä päämääränä. Suomen kauppapolitiikkaa luonnehtivat toisaalta kauppasopimukset eri maiden kansa, joihin kuului suosituimmuusasemia. Toisaalta pinnalla oli defensiivisyys, puolustautuminen toisten maiden kauppapoliittisia toimenpiteitä vastaan. (Pihkala 2001, 143 – 159.) Aunesluoman mukaan Suomi yritti toteuttaa niin liberaalia kauppapolitiikkaa kuin se oli ajan oloissa mahdollista. Kauppapoliittista linjaa ei voi sen paremmin määritellä protektionistiseksi kuin liberaaliksikaan. (Aunesuoma 2011, 47; 61.) Vuoden 1935 Kansantaloudellisen aikakausikirjan artikkeleiden perusteella vapaakaupan nimiin vannottiin ympäri maailmaa puheissa, mutta käytännössä jokainen maa harjoitti merkantilismia.²¹⁰ Ensimmäisen maailmansodan jälkeen Euroopassa pyrittiin kansalliseen omavaraisuuteen etenkin maataloudessa. Ensimmäiset maailmansodan kokemukset painoivat taustalla.

Elinkeinoelämä oli kiinteästi mukana kauppasopimuksissa ja tullipolitiikassa. Teollisuuden vahvat etuyhteenliittymät saivatkin runsaasti vaikutusvaltaa. Vientituotteista 80 – 90 prosenttia oli metsäteollisuuden tuotteita, joten ymmärrettävästi juuri puunjalostusteollisuuden keskusliiton neuvotteluasema oli vahva. (Kuisma 2009, 169 – 171.) Maan talouselämä kärsi kroonisesta pääomien niukkuudesta ja sen vuoksi valtion osallistuminen teollistamiseen oli välttämätöntä. Nationalismi vaikutti myös. Suomi halusi suojautua kansainvälistä suurpääomaa vastaan. 1920-luvulla perustettiin muun muassa Kemira, Veitsiluoto, Outokumpu ja Imatran voima. Yksityiset suhtautuivat happamasti valtion laajentumiseen, mutta heidän poliittinen voimansa ei riittänyt kehityksen pysäyttämiseen. Tosin 1930-luvulla valtionyhtiöitä lähdettiin osittain tekemään osakeyhtiöitä. (Kuisma 2009, 167 – 176.)

Valkoista Suomea on kuvattu venäläisvastaiseksi, mutta ulkopolitiikkansa se ankkuroi jo 1800-luvulta peräisin olleeseen perustuslaillisuuteen. Talvisodan alkuun saakka maassa uskottiin, että laeista ja oikeuksista kiinni pitäminen johtaa voittoon. Olihan maan itsenäisyyskin saavutettu siten. (Vares 2010a, 140 – 148.) Mikään maa ei ollut ulkopolitiikassa ylitse muiden, mutta kulttuurisesti Saksa oli jalustalla koko ajan. Siviis-tyksen johtomaa oli Englanti, mutta Saksa oli maana ja kulttuurina tutumpi. Ammatilli-

²¹⁰ K.D. Salonen tuo artikkelissaan esiin ajan hengen kansainvälisessä kaupassa: ”Kansainvälisestä eri maiden yrittäjien välisestä kilpailusta ei kannata enää juuri puhuakaan, niin täydellisesti on nykyinen vanhoja merkantilistisia esikuvia jäljittelevä, melkein pä prohibitiivisia tullimuureja ja epälukeisia tavarain maahantuontia ehkäiseviä sääntöjä rakenteleva kauppapolitiikka vaihdon ja kilpailun vapautta vastaan koettanut rakentaa sulkua”. Salonen jatkaa vielä: ”Ja nykyhetken vapaa kilpailu on todella häviämässä juuri vapaan kilpailun entisten aseentantajien, yksityisen liiketoiminnan miesten, omasta toimesta.” (Salonen 1935, 226.)

set esikuvat olivat usein peräisin sieltä ja se oli myös monien poliittisten liikkeiden esikuva; nationalismi, uskonto, sosiaaliset reformit, tiede ja tekniikka olivat tulleet pääosin saksanmaalta. Tärkeintä ulkosuhteissa silti oli eronteko itään. (Vares 2010a, 158 – 179; kts. myös Immonen 1986, 443 – 447.)

Suomen ulkopoliitikalle oli itsenäistymisestä alkaen selvää, että uhka tulee idästä. Neuvostoliiton hyökkäyksen pelosta huolimatta Suomessa vallitsi maailmansotien välisenä aikana nihkeys puolustusmäärärahojen korotuksia kohtaan sekä verraten suuri luottamus Kansainliittoon. Hitlerin valtaannousu ja Japanin liikehdintä paljastivat Kansainliiton heikkouden ja Suomessa alettiinkin lähestyä Ruotsia. Neuvostoliiton kanssa oli solmittu hyökkäämättömyyssopimus vuonna 1931, mutta Saksan aseman vahvistuminen toisen maailmansodan alla vaikeutti Suomen asemaa itänaapurinsa silmissä. (Selen 1987a, 7 – 8; Selen 1987b 26 – 37.)

Talvisodan aikana Suomi jäi sotilaallisesti kokonaan yksin mutta Ranskan ja Englannin suunnitelmat avustusretkikunnasta saattoivat silti vaikuttaa Neuvostoliittoon. Pelko länsimaiden kanssa sotaan ajautumisesta johti siihen, että se halusi irti konfliktista mahdollisimman pikaisesti. Se loi edellytykset talvisodan rauhalle. (Jussila, Hentilä & Nevakivi 1995, 62 – 64.) Jatkosodassa Suomi tukeutui Saksaan, mutta maan ulkopoliittinen johto halusi ainakin puheissa välttää liian läheistä suhdetta kolmanteen valtakuntaan, jotteivat suhteet länsivaltoihin kärsisi liikaa. Suomen poliittinen johto oli kuitenkin jo ennen jatkosotaa tietoinen Saksan aikeista tuhota Neuvostoliito (Manninen 1987; 110 – 111.) Jatkosota vaikutti ainakin lokakuun 1941 Helsingin Sanomien artikkeleiden perustella olevan Suursuomi-hankkeen ja bolsevismin vastaisen ristiretken yhdistelmä. Tavoitteet olivat mittaluokaltaan sellaiset, ettei jatkosotaa sen perustella voi ainakaan sodan alkuvaiheessa pitää pelkästään puolustussotana.

Maailmansotien välinen Suomi oli aiemman tutkimuksen perusteella pitkään vuoden 1918 sodasta traumatisoitunut, useiden sisäisten ristiriitojen riivaama maa, jossa poliittista turbulenssia aiheuttivat luokkakysymys, kielikysymys, taistelu valtiomuodosta sekä modernin ja kristillisen kulttuurin yhteentörmäys. Valkoinen Suomi oli kohtuullisen sulkeutunut ja eristäytynyt maa, mutta se ei ollut sitä yksin omasta tahdostaan vaan aikakausi oli nationalismin ja protektionismin kukoistuskautta koko Euroopassa.

Oma empiirinen tutkimusaineistoni oli pieni, mutta vertailu aiemman tutkimuksen kanssa osoitti, että tulokset olivat hyvin samankaltaisia. Yleisesti ottaen kaikki aikaisemmassa tutkimuksessa esille tuodut piirteet löytyivät myös omasta aineistostani. Kielitaistelu jäi siellä tosin vähemmälle näkyvyydelle. Vuoden 1925 syksyn Helsingin Sanomissa siitä näkyi merkkejä ja AKS:n Suomen Heimossa se oli vuosikymmenen ajan yksi tärkeimmistä keskustelunaiheista.

4.1.7. Loppupäätelmät

Tiedonsosiologisen teorian mukaan yksi maailmankatsomus leviää aikakaudella paikallalle yhteiskuntaan. Historiallisen totuuden olemassaololle luomieni kriteerien perusteella ajassa täytyy olla muiden yläpuolelle nouseva asia tai kysymys, johon kaikki muut aikakauden poliittiset kysymykset ovat suhteessa. Valkoinen Suomi täytti nämä ehdot. Kansakunta ja antibolsevismi näkyivät joka paikassa. Kommunismiin ja isänmaahan

oli aikalaisen pakko ottaa kantaa. Kannanotot ratkaisivat sen, saiko vastaaja kuulua poliittiseen yhteisöön vai ei ja millä statuksella.

Bolsevismin pelko ilmeni mitä yllättävimmissäkin yhteyksissä ja lävisti koko yhteiskunnan. Bolsevismin assosioituessa melkein aina Venäjään, antibolsevismin voidaan katsoa tarkoittaneen myös antivenäläisyyttä. Siksi bolsevismissa ei ollut kyse yksin yhteiskuntajärjestelmään kohdistuvasta uhasta vaan myös kansallinen identiteetti oli uhattuna. Antibolsevismilla oli vielä kansakuntaakin laajempi viitekehys länsimaisuudessa ja kristinuskossa. Se tuli esiin varsinkin jatkosodan alkuvaiheessa.

Kansakunta ja antibolsevismi kytkeytyivät toisiinsa niin tiiviisti, ettei niitä ollut mahdollista erottaa toisistaan. Linkki niiden välillä oli porvaristo. Porvaristo sitoi oman olemassaolonsa ehdot kansallisen olemassaolon ehtoihin ja laajimmillaan myös koko länsimaisen sivistyksen ja kristinuskon olemassaolon ehtoihin.

Kurinpidon osalta ensimmäinen tasavalta oli koko ajan vuoden 1918 sodan voittajien ehdoilla toimiva yhteiskunta. Porvaristo määritteli ulkoparlamentaarisilla instituutioillaan työväestön poliittisen toiminnan ulkoiset ehdot siinä määrin kuin se kykeni pääsemään niistä keskinäiseen yksimielisyyteen. Porvaristo ei tyytynyt vain puolustamaan itseään vaan yritti eheyttää kansakunnan kurinpidon, kasvatuksen ja sosiaalisten reformien yhdistelmällä.

Porvarillisen kansakunnan puolustaminen olisi täten luonteva ehdokas historialliseksi totuudeksi. Määritys on kuitenkin puutteellinen, koska Suomi on porvarillinen 2000-luvullakin eikä pelkkä viittaus porvarillisuuteen ei tee täysin ymmärrettäväksi ensimmäisen tasavallan historiallista kontekstia. Toiseksi vaikka historiallinen totuus kysymyksenä tulee erottaa kysymyksen ratkaisumalleista, niin ensimmäisen tasavallan kohdalla ei ollut täysin selvää, kuinka suuri osa väestöstä edes koki porvarillisen kulttuurin ja yksityisen omistusoikeuden puolustamisen kansakunnan suurimpana kysymyksenä. Suomi oli köyhä maa ja kaikesta oli puutetta. Maalaisliiton nihkeys maan puolustusrahojen korotusten suhteen kertoi siitä, että nälkä oli tuttu vieras monessa valkoisessakin kodissa. Aineistosta ei valittavasti kelvollisesti selvinnyt, mitä sodan hävinnyt osapuoli, äärimmäinen vasemmisto, ajatteli. Sellainen tuntuma aineistosta itselleni jäi, ettei porvariston isänmaallinen kasvatus mennyt perille aivan toivotulla tavalla.²¹¹

Hävinneiden käyttäytymisestä on silti mahdollista tehdä jotain johtopäätöksiä. Vasemmisto oli kokonaisuudessaan puolustamassa maata talvisodassa ja joitain poikkeuksia lukuun ottamatta myös jatkosodassa. Työväenliikkeen reformistinen siipi käytännössä luopui vallankumouksesta 1930-luvun puoleenväliin mennessä ja vuosikymmenen lopulla sosialidemokraatit olivat jo valmiita liittymään suojeluskuntiinkin edellyttäen, että niiden luokkaluonteesta luovuttaisiin ensin. Talvisodan isänmaallisuus ei voinut nousta yhtäkkiä tyhjältä. Hobsbawmin mukaan työläiset saatiin houkuteltua nationalistisiin hankkeisiin sosiaalisten uudistusten avulla (Hobsbawm 1992, 138). Bernsteinille na-

²¹¹ Jotain voi mahdollisesti päätellä Helsingin Sanomien lokakuussa 1930 ilmestyneestä artikkelista, jossa käsiteltiin Helsingin kaupungin raastuvan oikeudessa meneillään ollutta työläisten siirtolayhdistys ry:n lakkauttamista. Kun kaksi etsivän poliisin etsivää oli saapunut yhdistyksen kuuluvaan orpokotiin vierailulle ja vieneet kodin työntekijöinä toimineita naisia kuulusteluun, he olivat huutaneet ”nyt ohrana vie meidät”. Orpokodin lapset olivat taas huudelleet: ”eläköön vallankumous”, ”eläköön kommunismi”, ”alas porvarillinen järjestelmä”, ”alas lahtari Mannerheim ja hänen kannattajansa”, ”kyllä kostamme, kun kasvamme isoiksi”, ”jos tuot lottias tänne, ajamme ne täältä helvettiin”. (HS 14.10.1930.)

tionalismi ei ollut ongelma. Työväestön poliittinen toiminta tulisi joka tapauksessa pitkään tapahtumaan kansallisvaltion sisällä. (Bernstein 1906, 231.) On siis mahdollista, että Suomen työväestö oli ääriryhmiä lukuun ottamatta vähintäänkin latentisti isänmaallista jo 1900-luvun alussa.

Työväenliikkeen reformistinen siipi saattoi siis kaksi vuosikymmentä sisällissodan päättymisen jälkeen tunnustaa isänmaan ja antibolsevismin, mutta he eivät katsoneet voivansa tunnustaa sisällissodasta peräisin olevia luokkasuhteita, joskaan eivät enää vuoden 1918 jälkeen yrittäneet tai edes uhanneet niitä myöskään väkivaltaisesti kumota. Työväenliikkeen enemmistölle kelpaisivat siis käsitteet isänmaallisuus ja antibolsevismi porvariston luokkadiktatuuripyrkimyksistä puhdistettuina. Isänmaa ja antibolsevismi olivat tietysti enemmän porvaristolle kuin vasemmistolle ominaisia ja läheisiä käsitteitä ja niiden saamat sisällöt olivat sen mukaisesti enimmäkseen porvarillisia.

Porvariston ideologinen herruus oli ensimmäisessä tasavallassa jotain, johon voitiin tietyin reunaehdoin suostua. Katson, että suostumista edisti se, ettei porvaristo enää lapuanliikkeen jälkeen yrittänyt kieltää työväenluokalta sen identiteettiä. Kansallisessa ajattelussa se tarkoitti luopumista täydellisen kulttuurisen homogeenisyyden tavoittelusta. Kommunistit ja heidän identiteettinsä ei sen sijaan ollut koko aikana turvassa Valkoisessa Suomessa. Stalinin vainoissa kävi selväksi, etteivät suomalaiset kommunistit ole turvassa myöskään Neuvostoliitossa.

Ensimmäisen tasavallan historiallinen totuus oli siten bolsevismin ajaminen pois kansakunnasta. Kansallinen identiteetti oli itsenäisyyden alkuaikoina leimallisesti anti-identiteetti, mikä selittyy osin lähihistorialla: sortovuosilla, itsenäistymisellä Venäjästä ja vuoden 1918 sodalla. Ratkaiseva syy oli hegemonisen ryhmän, porvariston, itsemäärittelyn tapa. Ajatus sosialistisesta ja venäläisestä Suomesta oli heille mahdoton. Kansakunnan eksistentiaaliset ehdot olivat puhtaasti maan sisäisiä ja henkisiä. Mikään ulkoinen, taloudellinen tai muu reaalioliittinen voima ei Suomea siihen pakottanut ennen kuin vasta 1930-luvun lopussa.

Antibolsevismi sai laajimman viitekehyksensä kristinuskosta ja länsimaisesta sivistyksestä ja tässä mielessä taistelu bolsevismia vastaan oli universaalia, uskonnollisissa piireissä se saattoi olla suorastaan kosmista. Kansakunta oli kuitenkin bolsevismin vastaisen kamppailun päänäyttämö. Näin historiallinen totuus näyttäytyi aikalaisille ensisijaisesti bolsevismin ajamisena pois kansakunnasta. Bolsevismin ollessa käytännössä synonyymi venäläisyydelle, voidaan puhua myös ”ryssän” ajamisesta pois kansakunnasta. Se väkivaltaisella tavalla konkretisoitui lapuanliikkeen kyydityksissä. Myös vuoden 1918 sota alkoi venäläisten karkottamisella maasta.

Valkoisen kansakunnan sisäisen puhdistautumisen jälkeen jäljellä oli vielä Venäjän uhka. Venäjän ja bolsevismin torjumisella katsottiin olevan merkitys länsimaisen sivistyksen ja kristinuskon kohtalolle – olihan Suomi lännen etuvartio. Jatkosodassa kansallinen tehtävä oli laajennettavissa bolsevismin kitkemiseen ihmiskunnasta.

Bolsevikkiongelman käytännön ratkaisu jatkosodan loppuun saakka jäi avoimeksi kysymykseksi. Bolsevismin tai ryssän ajaminen pois maasta ajan suurena kysymyksenä houkutti voimakeinojen käyttöön. Sosialidemokraatteja ja kommunisteja oli kuitenkin noin puolet kansasta ja vähäväkisiä vielä enemmän. Bolsevistinen aate, kerran maailmaan synnyttyään ja maamme rajojen sisäpuolelle päästyään, oli aina uudelleen vallittavissa. Bolsevismi tulisi lopullisesti kitketyksi maasta vasta kun työväestö vapaaehtoisesti liittyisi porvarillisten ja kansallisten tunnusten alle. Bolsevismia vastaan ei siksi voinut taistella pelkillä voimakeinoilla. Vallitsevan yhteiskuntajärjestyksen pysyvyyden

takeeksi tarvittiin kansakunnan sielunelämän muutos, jossa avainasemassa oli isänmaallisen hengen juurruttaminen kaikkiin kansalaisryhmiin. Sisällissodan punaisten käyttäytymisestä ja lojaalisuudesta ei voitu olla täysin varmoja ennen talvisotaa. Epävarmuus loi tarpeen kurinpitoinstituutioille, isänmaalliselle kasvatukselle, sosiaalisille reformeille ja lopulta myös poliittiselle kompromissille.

1930-luvun poliittinen kompromissi, irtisanoutuminen sekä bolsevismista että oikeistodiktatuurista, ehti vaikuttaa vain vähän aikaa eikä sitä voinut vielä jatkosodan alkaessa pitää vakiintuneena käytäntönä. IKL:ää ei julistettu kansakunnan viholliseksi ja jatkosodan aikana sillä oli ministeri Rangellin hallituksessa 1941 – 1943. Kirjakustantamo Otava taas mainosti jatkosodan aikana avoimesti kansallissosialistista kirjaa (KK 8/1941).²¹² Tästä syystä en katso perustelluksi pitää ryhmittymistä laillisuuden ja edustuksellisen demokratian ympärille Valkoisen Suomen vastauksena bolsevikkiongelmaan ja siksi sitä ei voi myöskään esittää historiallisena totuutena. Ensimmäisen tasavallan poliittisessa todellisuudessa tärkeintä oli suhde bolsevismiin ja isänmaahan, ei sitoutuminen mihinkään tiettyyn poliittiseen järjestelmään. Historiallinen totuus vaikutti maailmansotien välisenä aikana pääsääntöisesti vain kysymyksenä, ei yhtenä tiettyinä poliittisena ratkaisuna.

Bolsevismin/”ryssän” ajaminen pois kansakunnasta ei sellaisenaan ollut poliittinen ideologia vaan reaktio vallankumouksellisen kommunismin ilmaantumiseen vastaisenäistyneen valtion rajojen sisäpuolelle. Bolsevismin syntitaakkaa lisäsi se, että se oli venäläistä. Kommunismin vastainen rintama piti sisällään monta ideologiaa: nationalismin, kaikki oikeiston ideologiat ja lopulta ainakin tilapäisesti myös maltillisen sosiaalidemokratian.

Yksikään oikeiston ryhmistä ei saavuttanut kiistatonta henkistä johtajuutta ensimmäisessä tasavallassa. Konservatiivien menestysresepti, perinteisten suhteiden vaaliminen, oli hyvin sovitettavissa antibolsevismin kanssa yhteen, olihan maassa tapahtunut alemman sosiaaliluokan vallankumousyritys. Fasismien viehtymys asioiden ratkaisemiseen voimalla ja niskuroimaton johtajan tahtoon alistuminen vaikutti 1920-luvun ja 1930-luvun alun levottomissa oloissa periaatteessa aivan järkevältä ratkaisulta. Fasistit olivat kuitenkin itse osa aikansa levottomuutta ja muun poliittisen kuohunnan rauhoittuessa 1930-luvun jälkimmäisellä puoliskolla, he jäivät tilapäisesti konsensuksen ulkopuolelle. Jatkosodan aseveljeys Saksan kanssa palautti heidät takaisin hallituspolitiikkaan.

Maaseutuaatteen resepti, maaseudun suosiminen sai uskottavuutta siitä, että bolsevismi oli nimenomaan kaupunkien ja teollisen aikakauden ongelma. Punikit piti sosiaalistaa johonkin yhteisöön ja maaseudun ideaaliset suhteet 1800-luvulta tarjosivat yhden mallin. Tärkein tekijä maaseutuaatteen menestykselle oli kuitenkin maataloudesta elävän väestön runsaslukaisuus.

Vapaisiin markkinoihin uskoville talousliberaaleille bolsevismin vastaisuus oli selvä asia, mutta liberalismia heikensi vuoden 1918 sota jälkiseurauksineen. Vapaamielisyys ja yövärtijavaltio eivät siinä historiallisessa ympäristössä vaikuttaneet kaikkein uskottavimmalta ratkaisulta punikkiongelmaan eivätkä ne sopineet snellmanilaiseen

²¹² Kirja oli Jussi Leinon ”Kansallissosialismi maailmanhistoriallisen kehityksen tuloksena”. Myönnettäköön, etten ole kyseistä teosta lukenut, mutta kirjoittaja Jussi Leino oli alun perin SDP:n kansanedustaja ollen myöhemmin mukana Kansallissosialistisen Työväenpuolueen ja Kansallissosialistit ry:n toiminnassa. Kirjan mainosteksissä sanottiin, että ”Tässä ajankohtaisuutensa vuoksi erittäin huomattavassa kirjauuteudessa tekijä osoittaa, miten kansallissosialismi valloittaa alaa ja aloittaa uuden aikakauden maailmanhistoriallisessa kehityksessä.”

valtiofilosofiaankaan. Liberalismi oli oikeiston sisäisessä kamppailussa alakynnessä maailmansotien välisenä aikana.

Ainakin osa oikeistosta tuntui hyväksyvän myös valtion osallistumisen talouteen²¹³. Pääomien niukkuus ja maan perifeerisyys puolsivat sitä kuten myös kollektiivisuus, epäluulo vapaata kapitalismia kohtaan, maatalouden vahva asema, sosiaalisten reformien tarve sekä kansallisen ajattelun valtiokeskeisyys. Varsinaiset kansantaloustieteilijät olivat kylläkin valtion laajamittaista aktiviteettia vastaan. Talous jakoi oikeistoa sisäisesti ja heikommassa asemassa olevan talonpojan oli helppo löytää yhteisiä intressejä työläisen kanssa, kunhan vain ideologia ei muodostunut ylittämättömäksi kynnykseksi.

Sosiaalidemokraatit saattoivat olla tiettyyn rajaan saakka isänmaallisia ja antibolsevistisia riippuen siitä, miten termi määriteltiin. Käsitteen sisällön määrittely ei vain Valkoisessa Suomessa ollut heidän omissa käsissään. Sosialidemokraatit elivät jonkinlaisessa väli-tilassa maailmansotien välillä, koska joutuessaan ottamaan etäisyyttä kommunismiin ja vallankumoukseen, heille ei ollut myöskään vielä siunaantunut sitä yhteiskunnan ohjaamist tehtävää, jollainen heillä oli 1900-luvun jälkimmäisellä puoliskolla. Valtiobyrokratian vasemmistolaisistamiselle ei kerta kaikkiaan ollut edellytyksiä ensimmäisessä tasavallassa. Sosialidemokraattien tärkein tavoite maailmansotien välillä oli nähdäkseni porvariston luokkadiktatuurin torjuminen.

Kommunisteilla ei ollut Valkoiseen Suomeen ollut mitään asiaa. Sen sijaan aatteena kommunismilla oli ajassa uskottavuutta, koska maailmaan oli syntynyt ensimmäinen kommunistivaltio Neuvostoliitto eikä tappio vuoden 1918 sodassa mitenkään tarkoittanut sitä, etteikö kommunismi voisi olla historiankulussa kapitalismissa seuraava. Punaisten häviö saattoi olla vain tilapäinen vastoinikäyminen. Kommunismi oli maailmansotien välisenä aikana väkevä aate ja siksi se pitikin tukahduttaa väkivalloin.

Valta nousi ensimmäisessä tasavallassa kiväärin piipusta, ja suojeluskunnat olivat vahvin maan sisäinen sotilaallinen ryhmä. Sitä voidaan pitää kansalaisyhteiskunnan tärkeimpänä toimijaryhmänä. Vuonna 1933 suojeluskunnat alistettiin armeijan alaisuuteen, jolla haluttiin lisätä niiden laillista kontrollia. Armeija ja väkivaltaorganisaatiot olivat aineistossa yllättävän vähän esillä suhteessa niiden merkitykseen, poikkeuksena 1930-luvun alkuvuodet. Gramscilaisittain tulkiten sosiaalisen järjestyksen väkivaltainen ydin haluttiin piilottaa siksi, että sosiaalinen järjestys olisi voitu hyväksyä vapaaehtoisesti.

Poliittisista toimijoista etualalla olivat kansanryhmät ja suuret yksilöt. Puolueet ja etujärjestöt esiintyivät myös lehtien sivuilla, mutta niiden asema oli pitkään moraalisesti kyseenalainen kansakuntaa jakavina toimijoina. Talvisodan aikana molemmat tunnuttiin jo ilman suurempia varauksia hyväksyttävän yhteiskunnan normaaleiksi instituutioiksi. Kansalaisliikkeet kuten esimerkiksi raittiusliike, Marttaliitto ja erilaiset kansansivistysjärjestöt saivat myönteistä huomiota. Liike-elämän toimijat vaikuttivat kaiketi kullisseissa, mutta julkisuudessa heille ei ollut varattu mitään paraatipaikkaa. Tästä voinee päätellä, että liiketaloudellinen voitto ei ollut Valkoisen Suomen arvojärjestyksessä aivan etusijalla. Talous näyttikin kirjoituksissa olevan vahvimmin syntyvyys- ja

²¹³ Eräs Maalaisliiton kansanedustaja ehdottikin lokakuussa 1937 margariinin valmistuksen valtiollistamista perustellen sitä muun muassa sillä, että valtio muutoinkin harjoittaa niin paljon talouden sääntelyä. Helsingin Sanomat tyrmsi ehdotuksen ja piti sitä porvariston edustajalle outona valtiotalouspolitiisena. (HS 9.10.1937.)

väestökysymys. Virkamiehet jäivät julkisuudessa melkoisen pimentoon. Aikakauden intellektuellit olivat kansallisia intellektuelleja, joiden tehtävä oli opettaa. Papit olivat runsaasti esillä. Toimijoiden asemista syntyy kuva kolmesta bolsevismin vastaisesta rintamasta: ensimmäinen oli sotilaallinen, toinen hengellinen ja kolmas sivistyksellinen.

Valkoisen Suomen perustavanlaatuisiin uskomuksiin täytyi kuulua muun muassa, että Suomi ei voinut millään olla olemassa venäläisenä ja sosialistisena Suomea ja että kansakunta on todellinen biologinen yksikkö, joka edustaa ihmiskunnan korkeinta henkistä kehitystasoa. Bolsevismin tuli uskoa edustavan ihmisen alinta kehitystasoa. Se oli jotain vahvaa ja eläimellistä, mutta juuri siksi se pystyi uhkaamaan maata perustavanlaatuisesti. Vuoden 1918 kokemukset antoivat uskomukselle todistusvoimaa. Suomen piti myös uskoa kuuluvan syntyperäisesti länsimaiden joukkoon.

Kansallisen olemassaolon äärimmäiset reunaehdot olivat maan sisältä käsin määriteltäviä, mutta ne eivät olleet koko kansan määritelmiä vaan vuoden 1918 sodan voittajien. Kommunistien terroritoiminta edusti avointa kapinaa maailmansotien välisen Suomen historiallista totuutta vastaan, mutta muutoin on pääteltävissä, että porvariston reunaehdot hyväksyttiin. Toisen maailmansodan jälkeisen sisäpoliittisen käännöksen jyrkkyys viestii kuitenkin siitä, ettei ajan suurta poliittista kysymystä koettu työväestön piirissä täysin omana. Kiihkoilu isänmaan ja antibolsevismin ympärillä oli ensisijaisesti ylemmän sosiaaliluokan hengentuote. Tämä tukee Mannheimin näkemystä, että vain yksi sosiaalinen ryhmä on aikakaudella todella kotonaan ja muut tuntevat itsensä enemmän tai vähemmän vieraantuneiksi.

4.2. Toinen tasavalta jatkosodan päättymisestä vuoteen 1985 saakka

Aineiston jäsentelyn ongelmaksi nousi, muodostaako kylmän sodan ajanjakso yhtenäinen maailmankuvallisen kokonaisuuden? Aika vuodesta 1944 noin vuosiin 1975 – 1977 muodosti siinä mielessä yhtenäisen kokonaisuuden, että kehityksen suunta vaikutti aikalaiskokemuksen mukaan vievän vasemmalle. 1970-luvun jälkimmäisellä puoliskolla vasemmistosuuntaus pysähtyi. Muutos tapahtui ennen muuta maan talouspolitiikassa, mutta myös kulttuuri alkoi muuttua individualistisempaan suuntaan. Muutokset kyseenalaistavat sen, voidaanko kylmän sodan aikaa käsitellä yhtenäisenä jatkumona Suomen historiassa.

Päädyin ratkaisuun, jossa jaoin aineiston ensi alkuun kahtia. Ajanjakso jatkosodan päättymisestä noin vuoteen 1977 muodostaa oman kokonaisuutena ja ajanjakso vuodesta 1977 oman varsinaisen empiirisen aineistoni alkuun eli vuoteen 1986 saakka toisen kokonaisuuden. Sen jälkeen vertaan ajanjaksoja toisiinsa ja arvoan, onko niissä sama organisoiva keskus vai ei. Rajapyykkiä oleva Korpilammen kokous syyskuussa 1977 on uuden talouspolitiikan ympärille rakentuneen konsensuksen symboli, ei välttämättä puheena olevan muutoksen tarkka alkamisajankohta.

4.2.1. Yleiskuvaus

Jatkosodan päättymisestä Korpilammelle

Tutkimusaineistossa huomio kiinnittyi ajanjaksolla ulkopoliittisen linjan muutokseen ja uuden ulkopoliittisen doktriinin noudattamisen vaatimuksen ehdottomuuteen. Valtion tehtäväkenttä laajeni sotien jälkeen huomattavasti, maa modernisoitui ja teollistui. Vasemmiston sekä ammattiyhdistysliikkeen vaikutus suomalaisen yhteiskunnan kehitykseen voimistui. Kaikki mainitut asiat olivat muutoksia suhteessa sotia edeltävään aikaan ja muutokset myös käynnistyivät välittömästi sodan päättymisen jälkeen, olkoonkin että niiden seuraukset näkyivät koko voimallaan vasta 1960-luvulla. Ulkopoliittikan muutos vaikutti kuitenkin välittömästi, koska paineet tulivat maan rajojen ulkopuolelta ja ne olivat ankarat.

”Kokonainen meri täynnä molemminpuolisia epäilyksiä, ennakkoluuloja ja väärinkäsityksiä erottaa vielä meidät mahtavasta naapuristamme ja jokainen tällainen väärinkäsitys ja epäluulo voi miinana vaarantaa maamme tulevaisuuden.” Kaleva 2.10.1944 (ref. HS 3.10.1944.)

Jatkosodan aseveljeys Saksan kanssa oli tarjonnut Suomelle tilaisuuden osallistua bolsevismin maailmanlaajuiseen tuhoamissotaan²¹⁴. Kansallinen intressi ja maailmanhistoriallinen tehtävä kytkettiin yhteen.

²¹⁴ Olavi Paavolainen kommentoi päiväkirjamerkinnässään (29.6 1941) marsalkan päiväkäskyä: ”Ylipäällikön alilistytävä päiväkäsky aamulla. Miten pateettinen, epäaito ja ennen kaikkea epäsuomalainen. ”Pyhä sota” siinä haikahtaa melkein tsarin ajan ryssäläisyydelle. Ja miten voisi suomalainen talonpoika innostua sellaisesta käsitteestä kuin ”ristiretki”! Luterilaiset pappimme, jotka pitävät meitä suomalaisia Jumalan valittuna kansana, hihkuvat tietysti innosta. Koko tämä juttu alkaa epäilyttävästi haikahtaa militaristien seikkailulle. Se on kerta-

"Kutsun sotilaat kanssani pyhään sotaan kansakuntamme vihollista vastaan. Sankarivainajat nousevat kesäisten kumpujen alta jälleen rinnallamme tänään, jolloin lähdemme Suomelle turvatun tulevaisuuden saadaksemme Saksan mahtavien asevoimien rinnalla ja asetovereina vakain mielin ristiretkelle vihollistamme vastaan." Marsalkka Mannerheimin päiväkäsky kesäkuussa 1941

Kolme vuotta myöhemmin marsalkan ja koko Suomen oli jo pakko asetella sanansa toisin. Vihollisesta ei voinut enää olla puhuttakaan. Välittömästi jatkosodan päättymisen jälkeen antamassaan päiväkäskyssä Mannerheim paalutti kansallisen olemassaolon perustan seuraavasti:

"Olen vakuuttunut, että Suomen kansa voi säilyttää itsenäisyytensä ja turvata vapautensa vain sillä edellytyksellä, että se pyrkii vilpittömiin ja luottamuksellisiin suhteisiin naapurimaihinsa." HS 8.9.1944

Jatkosota oli julkisissa puheenvuoroissa syksyllä 1944 suuri virhe - ei torjuntavoitto tai ajopuuteoria – viitaten Suomen omaan ratkaisuun ryhtyä hyökkäyssotaan yhdessä Saksan kanssa.²¹⁵

"Neuvostoliiton loistava voitto on pelastanut meidän natsismin uhalta. Väärä suhtautuminen Neuvostoliittoon on vienyt kansamme suuriin kärsimyksiin, onnettomaan talvisotaan ja virheelliseen jatkosotaan." Suomi-Neuvostoliitto-Seuran vetoamus Suomen kansalle HS 25.10.1944

Ulkopoliittisen linjan muutos edellytti huomattavaa asennemuutosta, olihan maailmansotien välinen Suomi ollut ytimittäin myöten bolsevismin vastainen. Uusi asennoituminen koski etenkin isänmaallisuuden sisältöä. Puolueettomuudesta tuli isänmaallista eikä isänmaallisuutta voinut enää sitoa yksinomaan porvarilliseen aatemaailmaan.²¹⁶ Asennemuutos vaati uusia kasvoja maan johtopaikoille. Äänekkäimpiä vaatijoina olivat jatkosodan aikana oppositiossa olleet, mutta muutkin näyttivät allekirjoittavan miehistövaihdosten tarpeellisuuden.²¹⁷

kaikkisesti "herrojen" sotaa." (Paavolainen 1960, 82.) Valtakunnan poliitikoista Kekkonen kirjoitti Suomen Kuvalehdessä (13-14/1942) Suomen etsivän pysyväistä rauhaa, joka saadaan aikaan vain bolsevistisen Venäjän kukistumisella. Jatkosodan aikana ulkoministerinä toiminut Tanner katsoi Suomella ja Saksalla olevan yhteinen intressi kukistaa bolsevismi, vaikka hän painottikin Suomen käyvän erillissotaa (Tanner 1956, 325). Sodan aikana hän kuitenkin kävi ulkomailla vakuuttelemassa, ettei Suomi tee erillisrauhaa.

²¹⁵ Vuoden 1957 Suomen Kuvalehdessä esiintyi mielipidekirjoitus, jossa jatkosotaa kuvattiin torjuntavoitoksi (SK 26/1957). 1950-luvun lopulla kirjoitettiin muutoinkin kriittisemmin Neuvostoliitosta. Syynä oli mahdollisesti Stalinin kuolema jälkeen suurvalasuhteissa muutaman vuoden ajan vallinnut suojasää. Vapaamman sanankäytön aika päättyi "yöpakkasiin" vuoden 1958 lopulla.

²¹⁶ Johannes Virolaiselle puolueettomuus oli vuonna 1960 isänmallista (SK 27/1960). Suomen Kuvalehti (SK 26/60) taas totesi pääkirjoituksessaan Suomen lipusta " ...ei kai kukaan enää ajattele sen kuuluvan vain toisille yhteiskuntaluokille." Kolme vuotta myöhemmin samassa lehdessä (SK 34/1963) Martti Kurjensaari kirjoitti suomalaisen isänmaan tunteen olleen toisen maailmansodan jälkeen jatkuvassa murroksessa. "Se on johtunut maan kansainvälisen aseman muutoksesta, uudesta suhteesta Neuvostoliittoon, voimistuneeseen käsitykseen Suomesta idän ja lännen välisenä siltana sekä elintason noususta ja teollistumisesta".

²¹⁷ Helsingin Sanomat liittyi pääkirjoituksessaan niihin, jotka vaativat johtajien vaihtamista: "Meillä on viimeaikainen politiikka vienyt sellaiseen tilanteeseen ja asenteiden muutoksiin, että menestyksenkäs jatkaminen vaatii välttämättömiä henkilöjärjestelyjä maan hallinnon ja julkisen elämän johtopaikoilla. Parempi olisi, jos asianosaiset henkilöt osaavat itse tehdä johtopäätökset." (HS 22.10.1944.)

Vain kuukausi aselevon jälkeen perustettiin Suomeen Suomi-Neuvostoliitto -seura, joka ei ollut pelkästään kommunistien seura. Se lähetti ensitöikseen Stalinille sähkeen, jossa se julisti Suomen kansan seuraavan ihailulla Neuvostoliiton sankarillista taistelua demokratian puolesta Saksaa vastaan.²¹⁸ Porvarillinen Uusi Suomikin hehkutti Neuvostoliittoa:

”Niin paradoksaaliselta kuin se kuulostaakin, on Neuvostoliittoa vastaan käymämme sota laskenut perustan sitä kohtaan tunnetulle kunnioitukselle.” Uusi Suomi 24.10.1944 (ref. HS 25.10.1944.)

Entinen esikuva Saksa katosi kokonaan kuvasta ja länsimaiset vaikutteet alkoivat sodan jälkeen tulla yhä enemmän Yhdysvalloista.

Neuvostoliiton ihailu ei silti ole paras mahdollinen sana kuvaamaan sotien jälkeisten vuosien mielialoja. Suomi ei ollut hävinnyt sotaa täydellisesti, koska itsenäisyys oli säilynyt, mutta Karjala oli menetetty ja maa oli jäänyt ulkopoliittisesti pahaan alakynteen. Taistelevan idealismin aikakausi oli päättynyt. ”Tosiasiat on tunnustettava” oli uuden ajan iskulause. Tosiasia oli, että maailmassa jaettiin vahvemman oikeutta ja pienet maat olivat oikeuksia vailla. Teoilla ei ollut itseisarvoa. Kansalaisia suorastaan varoitettiin sortumasta haihatteluun ja turhanpäiväiseen unelmointiin.²¹⁹ Realiteetit olivat jatkosodan jälkeen perin ilottomia.

Ulkopoliittikan U-käännöstä perusteltiin sillä, ettei suomalaisilla ollut ennen sotia käytössään oikeaa tietoa Neuvostoliitosta. Yhtäkkiä tietoa sitten olikin ja neuvostojärjestelmä miellettiin huomattavasti kansainvaltaisemmaksi kuin aiemmin oli luultu.²²⁰ Ennakkokäsitteet Neuvostoliitosta leimattiin ennakkoluuloihin perustuneiksi. Ennakkoluuloista piti vapautua ja saada tilalle objektiivista tietoa.²²¹ Professori Raimo Väyräsen kirja-arvostelu kylmän sodan loppuvuosilta on hyvä esimerkki Suomen maailmansotien jälkeisen naapurisuhteen mentaalisista lähtökohdista.

”Neuvostoliiton tutkimuksessa oman pulmansa ja ongelmansa luo kuitenkin sen järjestelmää ja politiikkaa koskevien asenteiden voimakkuus.

²¹⁸ Suomen Kuvalehden pääkirjoituksessa mainittiin myönteiseen sävyyn Marx. Muualla lehdessä kohotettiin neuvostoliittolainen kenraali sankariksi ja kerrottiin NL:n urheilunäytöksistä. Tällaista ei olisi tietenkään voinut kuvitella näkevänsä porvarillisessa lehdessä ennen sotia. (SK 17/1945, SK 18/1945, SK 19/1945.)

²¹⁹ Oikeusministeri Ernst Von Boer ja pääministeri Unto Castrénin sanat välirauhan solmimisen jälkeen kertovat olennaisen tilanteesta: ”Ei riipu meistä eikä meidän toiveistamme, että tulos ei muodostunut sellaiseksi kuin Suomen kansa kaikesta huolimatta rohkeni toivoa. Käsitteet siitä, mikä on oikein, järkevää ja tarkoituksenmukaista näyttävät nykyisenä aikana niin suuresti poikkeavan toisistaan”. ”Me otamme asiat sellaisena kuin ne elämä eteen tuo. Se on nykyinen maailma sellainen, ettei pienellä ole paljoa valtaa; täytyy vain sopeutua”. (HS 21.9.1944.)

²²⁰ Pääministeri Urho Castrén myönsi eduskuntapuheessaan tiedon puutteen: ”Me olemme itsenäisyytemme vuosikymmeninä usein liian suuressa määrin unohtaneet, että osamme on elää suuren Venäjän naapurina. Venäjän olojen tuntemus ja venäläisen mentaliteetin ymmärtäminen on meidän maassamme ollut puutteellista.” (HS 4.10.1944.)

²²¹ Sensuuri astui oitis kuvaan. Tutkija Kai Ekholmin mukaan itsesensuurin kausi alkoi välittömästi aselevon jälkeen 1944. Valvontakomission vaatimuksesta kiellettiin kymmeniä saksalaismielisiä elokuvia ja yli 300 kirjanimikettä poistettiin kirjakaupoista ja kirjastoista. 1945 luovutettiin Neuvostoliittoon 40 tavaravaunussa 16 miljoonaa karttalehteä. (HS 14.4.1991.) Lehdistön piti pyrkiä suurvaltasuhteissa tasapuolisuuteen. Väitteet neuvostovastaisuudesta olivat raskaita syytöksiä, joita ei ollut olankohauksella sivuuttaminen. Helsingin Sanomatkin joutui asian kanssa tekemisiin. Lokakuussa 1958 lehti kirjoitti: ”Tässä yhteydessä on torjuttava myös väitteet, joiden mukaan sanomalehtemme yksipuolisesti antaisivat tilaa vain länsimaita antaville näkemyksille. Lehtemme pyrkivät tasapuolisuuteen ja naapurimme Neuvostoliiton elämää ja oloja selostetaan niissä ymmärrettävistä syistä varmaan paljon laajemmin kuin ehkä missään muussa läntisessä maassa.” (HS 11.10.1958.)

Tulkinnan lopputulos heijastaa usein enemmän näitä asenteita kuin Neuvostoliiton todellista olemusta.” Raimo Väyrynen HS 8.9.1986

Oikeaksi luokiteltu tieto tuntui tarkoittavan voittopuolisesti myönteistä käsitystä itänöäpurista. Kriittisyys haikahti vanhalta ennakkoluuloisuudelta. Suomalaiset eivät tunteet luottavan täysin omiin silmiinsä, koska asenteet sotkivat näkemistä.²²²

”Tasapainon idean kannalta Suomessa pitäisi puhua jopa enemmän kapitalismin kuin kommunismin harjoittamasta sorrosta, sillä meillä pinnan alla kytevä Neuvostoliiton kauna kyllä saa ihmiset herkästi näkemään kommunismin pahat teot, mutta millähän me herättäisimme kritiikittömän amerikkalaismieliset ihmiset.” Pentti Hemanus SK 40/1969

Ulkopoliittisen linjan hengessä oikeaa/”oikeaa” tietoa alettiin hakea muuallakin yhteiskunnassa tieteen kautta. Erilaisten tutkimusten määrä kasvoi 1950-luvulla, jolloin kaikkea mahdollista alettiin tutkia. Ulkopoliittikan tapaan tieteessäkin tunteeton objektivismi oli valttia.²²³ Sosiologi Kalervo Raunion mukaan tieteessä on avaruuden viileyttä (SK 31/1966). Järki syrjäytti tunteen roihin.

Siirtymä tunteista tosiasioihin uudisti myös kulttuuria. Taiteilijoista ensimmäisenä myrskyn ja kiihkon maailmasta irrottautuivat 1950-luvulla modernit kirjailijat. Uusi kirjallisuus oli eräänlaista emootioista etäännyttämistä. Se sopi hyvin yhteen ulkopoliittisen ”viisaus on tosiasioiden hyväksymistä” -realismin ja empiristisen yhteiskuntatieteen eetoksen kanssa. Esimerkiksi runoilija Eeva-Liisa Manner edusti uutta kulttuuria toteamalla Parnassossa, että tunteen saatava vastapiste älystä; täsmällisyyteen ei käy sekoittaman omia tunteita (PA 3/1957). Kielestä tuli viileää ja analyyttistä²²⁴. Sydänkin esitettiin lihaksena, ei tunteen metaforana. Kirjailijat irtaantuivat myös entisestä kansallisesta tehtävästään. Moderni kirjallisuus ei kohottanut eikä opettanut lukijoitaan vaan ainoastaan totesi.²²⁵ Vanhoillisille realismiin tulo oli karvas pala ja he puhuivat rappiosta.²²⁶

1960-luvulla realismista tuli suorastaan dogmi. Tosiasioiden ymmärtäminen synnytti kylkiäisinä suuria toiveita siitä, mitä kaikkea tiedon avulla voidaan saavuttaa. 1960-

²²² Alapuron mukaan Suomen älymystö oli 1960- ja 1970-luvuilla vasemmistolaisempi kuin muualla Länsi-Euroopassa. Sosiologi selittää ilmiötä antikommunismin vahvalla perinteellä Suomessa. Väkevä teesi sai vieläkin voimakkaamman antiteesin. (HS 12.9.1991.)

²²³ Matti Kuusi katsoi vuonna 1960 tieteellisen tutkimuksen edustavan tulevaisuutta ja että kaikki puolueet vanovat sen nimiin (SK 28/1960).

²²⁴ Pekka Kuusi väittikin jo vuonna 1957 nuoren polven katsovaan maailmaa yhteiskuntatieteiden silmin. Vain numeroilla on heille merkitystä, arveli Kuusi. (SK 29/1957.)

²²⁵ Runoilija Pertti Holappa kirjoittikin, kuinka vanha proosa kantoi huolta lukijoiden sielusta. Vasta viime aikoina on uskallettu kirjoittaa aikuisille. (PA 1/1958.) Modernistien ajattelutavan taustalla on nähtävissä valistusajattelu. Immanuel Kant määrittelee valistuksen ihmiskunnan astumiseksi pois itse aiheuttamastaan lapsuudesta. Valistus on kyvyttömyyttä ajatella omatoimisesti ilman toisen opastusta. Kant piti kaikkein tärkeimpänä mahdollisuutta käyttää järkeään julkisesti. Juuri julkisen järjen käyttö voi tuoda ihmiset valistuksen piiriin. (Kant 1996, 58 – 60.)

²²⁶ Linnan Tuntemattoman sotilaan teilaajana tunnettu kriitikko Toini Havu valitti, että romanttiset runoilijat ovat kadonneet. Runoilijat sulautuvat nyt maisemaan. Havun mielestä modernismi ja etupiiripolitiikka edustavat molemmat rappiota: ”Ainakin luovat ja valppaat ihmiset ovat tajunneet ajan siveellisen mädännäisyyden, yksilöä, kansaa ja ihmiskunta rappeuttavan tendenssin.” (HS 5.10.1958.) Konservatiivi Yrjö Kivimieskin oli tuskissaan: ”Meitä suomalaisia elähdytti sinisilmäinen usko siveelliseen maailmanjärjestykseen. Lapsuuteni maailma on nytirstaleina.” (PA 8/1958.)

luvun realismi olikin optimistista. Sodan jälkeinen lakoninen realismi muuttui kahdessa vuosikymmenessä suorastaan utopistiseksi.

Toinen muuttunut valtapoliittinen realiteetti maailmansodan jälkeen oli vasemmiston poliittisen voiman kasvu. Työväenluokasta oli tullut ainakin vasemmiston edustajien mielestä kehitystä johtava luokka ja ensi kertaa itsenäisessä Suomessa rohjettiin unelmoida julkisesti sosialismista²²⁷. Vasemmiston ja ammattiyhdistysliikkeen valta tarkoitti, että poliittiset realiteetit tapasivat ohittaa tärkeysjärjestyksessä taloudelliset realiteetit.²²⁸

”Julkisen talouden palauttaminen, terveisiin kansantalouden yleistä tilaa ja mahdollisuuksia vastaaviin puitteisiin olisi sen vuoksi pitänyt kuulua jokaisen sodanjälkeisen hallituksen ensimmäisiin ja ehdottomasti velvoitaviin tehtäviin. Mutta tämän käsityksen oikeutusta ei ensimmäisten rauhan-aikaisten hallitusten taholla edes periaatteessa tunnustettu. Seliteltiin päinvastoin, ettei markan arvon säilyttäminen ja maan talouselämän järjestykseen saattaminen merkinnyt maan itsenäisyyden turvaamisen rinnalla mitään.” Pääkirjoitus TE 35/1950

Etujärjestötkin pääsivät uusissa poliittisissa olosuhteissa toimimaan esteettä. Jo heti sodan jälkeen kaikkia työntekijöitä, myös henkisen puolen työvoimaa, kehoitettiin järjestäytymään ammatillisesti. Ammatillisesta järjestäytymisestä tuli nopeasti käytännön pakko. Oman ammattiryhmänsä etuja ei voinut ajaa muutoin. Tuota pikaa oli jo sellaisen kutsumusammatin harjoittajan kuin opettajan ajateltava asiat uudelleen²²⁹.

”Epäilemättä tämä elämänasenne, vajoaminen kutsumusluonteisen työn suorittamiseen huomioimatta aikamme erittäin voimakkaita, lähinnä politiikan parissa ilmeneviä tekijöitä, on syynä opettajain aseman heikentymiseen, opettajaan kohdistuvan arvonannon vähenemiseen ja palkkauksen huonouteen.” Mieli-pidekirjoitus OP 1/1950

”On saatava järjestötietoisuus entistä syvemmin juurtumaan opettajien tajuntaan, ettemme jäisi ammattikuntana muiden jalkoihin.” Mieli-pidekirjoitus OP 4/1950

Ammatillisen järjestäytymisen ohella paine puolueisiin liittymiseen kasvoi. Sosiaalisen tai ammatillisen ryhmän oli vaikea suunnitteluyhteiskunnan ja työmarkkinajärjestelmän kehittyessä vaikuttaa itseään koskeviin päätöksiin pysyttelemällä puoluepolitiikan ulkopuolella. Niinpä monet sellaiset ryhmät, kuten opettajat, opiskelijat, taitelijat, jotka

²²⁷ Eero Wuori ja Tanner totesivat, että työväenluokasta on tullut kehitystä eteenpäin vievä voima. Tanner kuitenkin totesi, ettei pidä hairautua palvomaan vierasta Jumalaa, millä hän uskoakseni viittasi Neuvostoliittoon. Wuori oli taas valmis yhteistyöhön edistyksellisten porvareiden kanssa. (HS 8.10.1944, Tanner 1956, 348.)

²²⁸ Ministeri Henrik Ramsay (RKP) oli päivitellyt samaa asiaa samassa lehdessä jo hivenen aiemmin: ”Missä määrin laskelmia yleensäkin voidaan perustaa tilastoille ja taloudellisille tosiasioille sellaisessa maailmassa, jossa poliittisesta jännityksestä aiheutuvat tekijät merkitsevät niin paljon kuin nykyään on laita.” (TE 20/1950.) Ramsay viittasi uskoakseni myös maailmanpolitiikkaan. Korean sota alkoi tuona vuonna ja kahden edellisen vuoden aikana pohjoinen pallonpuolisko oli jakaantunut kahteen sotilaalliseen leiriin: Natoon ja Varsovan liittoon. Neuvostoliitosta oli tullut ydinasevalta vuotta aiemmin.

²²⁹ Yksi opettaja piti vuonna 1970 100 prosentin järjestäytymisastetta tavoiteltavana 1970-luvulla todeten, että opettajayhdistykseen kuulumattaomat ovat vaarassa jäädä ajastaan jälkeen (OP 3/1970).

olivat aiemmin pitäytyneet puoluepolitiikan ulkopuolella, joutuivat nyt hankkimaan itselle puoluetunnukset.²³⁰ Jopa armeijan upseeristossa puhuttiin 1970-luvun alussa politiikkaan mukaan lähtemisestä. 1970-luvun taitteessa etupiirien taistelu otettiin jo itsestäänselvyytenä. Talouslehdissäkään ei enää jaksettu protestoida sitä vastaan.

Politiikka levisi laajalle yhteiskuntaan: kulttuuriin, kouluihin, yliopistoihin, talouteen ja niin edelleen. Poliittisuus toi mukanaan velvoitteen ottaa kantaa yhteiskunnallisesti ja usein myös maailmanlaajuisiin asioihin. Taitelijat ottivat 1960- ja 1970-luvulla kantaaottavuuden vakavasti ja niinpä tuon ajan teatterille, maalaustaiteelle ja kirjallisuudelle oli leimallista kantaaottavuuden lisääntyminen ja poliittinen sitoutuneisuus.²³¹

”Ihminen on ideologisen taistelun keskipisteessä. Taide ei ole sen ulkopuolella kuten poroporvarit väittivät.” Taitelija Kimmo Sarje TA 1/1977

Tieteellistä tukea politisoituminen sai vaikutusvaltaiseen asemaan nousseilta sosiologeilta, jotka tekivät selväksi, että eturistiriidat on tunnustettava. Mutta siinä missä tieteilijät vaikuttivat politiikkaan, niin sama tapahtui myös toisin päin. Tiede oli tarkoitus saattaa politiikan palvelukseen.

Politiikan valtaa kasvatti valtion aktiivisuuden lisääntyminen. Valtion tehtävät olivat laajentuneet voimakkaasti jo sodan aikana ja toisen maailmansodan jälkeen kehitys jatkui. Ensimmäinen poliittinen ongelma oli rintamasotilaiden kotiin palautus ja Karjalan evakkojen uudelleen asuttaminen. Jokaiselle piti levottomuuksien pelossa nopeasti löytää työtä ja työn taloudellisesta tuottavuudesta huolehtiminen ei ollut ykkösasia. Eduskunnassa todettiin, ettei valtio voi enää esiintyä yövartijana. Katsottiin, ettei asutustoimintaa, sotakorvauksia ja muita välttämättömiä hankkeita voida toteuttaa ilman valtion aktiivista panosta. ”Valtion oli ohjattava talouselämän kulkua, jotta tärkeimmät tarpeet tulevat täytetyksi” (HS 2.10.1944).

Tuota pikaa valtio jakoi teollisuuslainoja sekä perusti julkisia laitoksia sekä teollisuuslaitoksia ympäri maata.²³² Valtion osallistuminen talouteen sai teoreettisen perustelun

²³⁰ Taitelijoita kehoitettiin liittymään puolueisiin, koska vain puolueiden jäseninä he pääsevät taidetoimikuntiin, jossa silloin istui vain politikkoja. Lehdessä on luettavissa myös, kuinka komiteoita, toimikunta, kunnallisia taitelijoiden virkoja ym. perustettiin. Taitelija-apurahatkin olivat jo tulleet. Jouko Tyyri ehdotti Parnassossa kirjailijoille omia työmarkkinaneuvotteluja (PA 3/1975). Politisoituminen herätti monenlaisia tunteita, myös kyllästyneisyyttä. Erno Paasilinna ja Tyyri valittivat, että puolueista ja muista taustaryhmistä riippumattomat taitelijat eivät pääse ääneen (PA 4/1975). Caj Westerbergin runossa todettiin ”... ja aina saa olla varuillaan, ettei joudu jonkun puolelle, olet jonkun puolella, ellet valitse puolta, olet toisella puolella”. Rudolf Sykiäistä ei häirinnyt kantaaottavuus lainkaan: ”Mitkä ovat nuo ”poliittisesti sitoutuneen runouden vaarat”, sen on arvostelija jättänyt omaksi tiedokseen. Mitä vaaraa on siinä, kun ihminen kirjoittaa: työn orjat, sorron yöstä nousee!” (PA 1/1975.)

²³¹ Eino Salmelainen valittikin, että teatterissa värin tunnustaminen oli tärkeämpää kuin pätevyys (SK 35/1972). Jo 1960-luvulla Parnassossa alkoi esiintyä poliittisia runoja ja halua ideologiseen sitoutuneisuuteen.

²³² Vuoden 1949 Kuntalehdestä saattoi lukea, kuinka kuntien tehtäväkenttä lähti kasvuun heti sotien jälkeen. Monet tehtävät, jotka oli aiemmin katsottu yksityisille, otettiin yhteiskunnan ja kunnan kontolle. Kunnallisia liikelaitoksia keskitettiin, koska pieniä laitoksia ei pidetty kilpailukykyisinä. Katsottiin, että hallintokoneiston pitää olla tehokas, laaja ja taloudellinen. (KU 5/1949; KU 6/1949.)

1930-luvun laman jälkeen talousguruksi nousseen J.M. Keynesin ajatuksista.²³³ Keynesin mielestä yrittäjät toimivat usein kansantalouden näkökulmasta irrationaalisesti etenkin taloudellisesti vaikeina aikoina (Keynes 1951,312).²³⁴

Valtion ottaessa talouden vetovastuun hoteisiinsa kansalaisen syyllistäminen ongelmista loisti poissaolollaan. Valtion tehtävä oli huolehtia niin työn kysynnästä kuin terveyden edistämisestä. Työtä järjestettiin, vaikka miten. Syksyllä 1972 valtio työllisti muun muassa 350 kansalaista käpyjä poimimaan.

Taloustieteilijät kritisoivat aluksi puheenvuoroissaan poliitikkojen päätöksiä järjestömieksi. Hallitus taas vetosi tehtävänsä työllisyyden hoitajana. Ainakin puheiden perustella työ oli pääoman yläpuolella. Pääministeri Urho Kekkonen tyrmäsi kritiikin toteamalla, etteivät talousmiehet ymmärrä, että ohjelmien tulee olla toteuttamiskelpoisia (HS 25.11.1951).²³⁵ Kekkonen tarkoitti sitä, että ohjelmien pitää olla myös ammattiyhdistysliikkeen ja vasemmistopuolueiden hyväksyttävissä olevia. Niukuuspolitiikan tielle ei haluttu takaisin, koska se olisi vaatinut uhrauksia myös työläisiltä. Talouspolitiikan kritiikin volyyymi laski 1960-luvun alussa, kun kansantalous oli taloustieteilijöiden varoituksista huolimatta pysynyt pystyssä. Vuonna 1970 Ruotsi oli jo vakiinnuttanut asemansa tavoiteltavana esikuvana. Samalla kuitenkin havaittiin, että Euroopan taloudellinen integraatio ja vapaakauppa madalsivat valtioiden välisiä rajoja. Protektionismiin ei enää ollut samanlaisia edellytyksiä kuin ennen. (TE 51–52/1970.)

Poliittisen elämän metakonteksti oli oikeiston ja vasemmiston välinen maailmanlaajui-nen ideologinen kilpailu. Toisen maailmansodan suurimmat voittajat Neuvostoliitto ja Yhdysvallat edustivat kahta erilaista tulkintaa Ranskan vallankumouksen iskusanoista vapaudesta, veljeydestä ja tasa-arvosta. Käsitykset millaisessa poliittisessa ja taloudellisessa järjestelmässä mainitut ideaalit parhaiten toteutuivat, erosivat myös. Mo-lemmat ideologiset leirit kutsuivat järjestelmäänsä demokratiaksi.

²³³ Pekkarisen ja Vartiaisen mielestä toisen maailmansodan lopputulos voimisti Keynesiin myönteisesti suhtautu-via voimia. Tosin heidän mukaansa Suomessa ei keynesiläisyyden kulta-aikanakaan käytännössä harjoitettu key-nesiläistä politiikkaa. Eturyhmien intressit jyräsivät teoreettisen oikeaoppisuuden. Taloustieteellinen ja poliittinen keskustelu kohdentui silti suunnitelmatalouden ja valtionjohtoisuuden kysymyksiin. Valtiointervention esitettiin historiallisena välttämättömyytenä, mutta se ei saanut sen paremmin suunnitelmataloudellista kuin keynesiläistä muotoa. (Pekkarinen & Vartiainen 1995, 49; 82, 111 – 112; 343.)

²³⁴ Keynesin yksi ideoista oli suhdanteiden tasoittaminen valtion omilla kysyntää lisäävillä toimilla. Keynes lä-hestyi taloutta kulutuksen näkökulmasta. Hän ei uskonut, että yksityinen pääoma takaa riittävän sijoitusvolyymin ja sitä kautta täystyöllisyyden. Hän ei pitänyt myöskään rahanmäärän sääntelyä ja korkopolitiikkaa riittävinä aseina työllisyydestä huolehtimiseen vaan valtion on otettava vastuuta sijoitustoiminnasta. Esimerkiksi työnteki-jöiden palkkojen alentaminen voi johtaa, päinvastoin kuin yrittäjät uskovat, itse asiassa tuotannon supistumiseen kulutusalttiuden hiipussa. Valtion aktiivisten toimien kautta kaikki hyötyvät, myös yrittäjät, hän väitti. (Keynes 1951, 198; 312; 369 – 373) Valtiointervention hyväksyntä kasvoi myös talouslehdissä sitä mukaa kuin maa vaurastui. Talouselämäkin totesi pääkirjoituksessaan: ”Kilpailun ei enää aikoihin ole uskottu yksinään riittävän säätelemään talouselämäämme. Silti kilpailu on edelleen erittäin hyödyllinen ja välttämätön talouselämän voima. (TE 51–52/1970.)

²³⁵ Kekkonen puolusti hallituksensa ohjelmaa eduskunnassa loppuvuodesta 1951 mm. seuraavin sanoin: ”Kuten eräässä eduskuntalausunnossani mainitsin, talouspoliittiselta suunnitelmalta vaaditaan sen mahdollisimman moit-teettoman sisällyksen lisäksi sitä, että se on toteuttamiskelpoinen. Tämän jälkimmäisen puolen unohtavat ne, jotka ”satojen vuosien kokemukseensa” vedoten tuomitsevat hallituksen ohjelman jonkun sen vähemmän onnistuneen yksityiskohdan vuoksi”. (HS 25.11.1951.) Kekkoselle talous oli alisteista politiikalle, ainakin Pekkarisen ja Var-tiaisen tulkinnan mukaan (Pekkarinen & Vartiainen 1995, 140). Välillä Kekkonen itsekkin tuntui kauhistelevan talouspolitiikkaa. Hän kirjoitti Kuvalehteen nimimerkillä Liimatainen valittaen, että Suomessa teollisuus investoi sen minkä ehtii, valtio rakentaa ja inflaation pelko kiirehtii kaikkia rakennushankkeita. Järjetöntä menoa, mutta kun joku yrittää saada tolkkua, alkaa huuto oikeuksien puolesta. (SK 22/1951.)

Ideologia on Freedenin mukaan kamppailua käsitteiden oikeasta käytöstä (Freeden 1996, 77). Kylmän sodan ideologisen kamppailun ydinkäsitteisiin lukeutui ilman muuta demokratia. Demokratia oli toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä lähes yhtä voimakas käsite kuin isänmaa oli ollut sotien välillä. Demokratian ympärillä vallitsi moraalinen lataus, jonka taustalla oli myös Saksan ja Japanin autoritääristen järjestelmien itsestään selvä syyllisyys toiseen maailmansotaan ja siviiliväestön joukkomurhiin. Demokratialla rokotettiin massoja fasismia vastaan. Ajan hengessä olikin vahva vaatimus demokratian tuomisesta kaikkeen päätöksentekoon. 1970-luvun alussa kehitys huipentui vaatimuksiin yliopistojen, koulujen, median, yritysten, sairaaloiden ja työelämän demokratisoinnista²³⁶. Jopa vangeille tarjottiin mahdollisuutta osallistua omaa asemaansa koskevaan päätöksentekoon.

Koulu oli sekä demokratiakehityksen näyttämö että demokraattisen kasvatuksen väline. Korkeakoulujen ovet avautuivat massoille lopullisesti 1960-luvun aikana.²³⁷ Koulutuksen tasa-arvoprojektin huipennus oli peruskoulu.²³⁸

”Demokraattisen yhteiskunta- ja valtiojärjestelmän ihanteet, sosiaalinen oikeudenmukaisuus sekä pedagoginen tarkoituksenmukaisuus edellyttävät johdonmukaisesti käytäntöön sovellettuina, että kansamme kaikille lapsille on vanhempien taloudellisesta asemasta tai muista ulkonaisista olosuhteista riippumatta taattava mahdollisuus saada yhtä pitkäaikainen peruskoulutus, jonka järjestelyssä otetaan lähtökohdaksi kasvavien omat opiskeluedellytykset.” Kansakoulun tarkastajain kokouksen julkilausuma OP 4/1960

Demokratisoitumiseen kuului myös työväen maailmankatsomuksen hyväksyminen tasavertaiseksi. 1960-luvulla painotettiin, että lapset tulevat kouluun erilaisista sosiaalista taustoista ja että kotien maailmankuvaa pitää kunnioittaa. Esimerkiksi käsitettä hyvä maku ei enää uskallettu määritellä kouluissa. Vasemmistolla oli kamppailussa

²³⁶ 1960-luvun lopulla demokratiainnostus oli huipussaan. Suomen Kuvalehdestä saattoi löytää muun muassa sairaalasta kertovassa jutussa seuraavanlaisia lauseita: ”Sairaala on epädemokraattinen paikka, sairaala on hierarkkinen paikka, nuori lääketieteen kandidaatti sanoo pyrkivänsä todelliseen demokratiaan työpaikalla” (SK 36/1969). Kulttuurin puolella vaikutti sama henki vähintään yhtä voimakkaana. M.A. Numminen kritisoi ooppe-
raa siitä, ettei sen ohjelmisto vastaa kansan enemmistön makua. Hänen mielestään pitää tukea taiteen demokratiaa tutkimuksien pohjalta. (SK 38/1969.)

²³⁷ Yliopisto oli yksi demokratiataistelun kuumista päänäyttämöistä. Delanty väittääkin, että toisen maailmansodan jälkeen yliopistoissa tasa-arvosta tuli tärkeämpää kuin totuudesta (Delanty 2004, 44).

²³⁸ Koululaitoksen pääjohtaja Aimo Poijärvi vaati jo sodan jälkeen, että koulun on oltava sosiaalinen. Jokaisen lapsen tulee saada yhtäläinen oikeus koulunkäyntiin taipumustensa mukaisesti (SK 16/1945). Myönteisillä koulukokemuksilla ja yhteiskunnallisella vakaudella nähtiin olevan yhteys: SKL:n puheenjohtaja Lauri Järvi kävi 15 vuotta myöhemmin juhlapuheessaan läpi 4. luokan jälkeen tehtävää jakoa kansa- ja oppikouluun huonojen oppilaiden näkökulmasta. Ensin he ovat tuottaneet pettymyksen vanhemmilleen ja opettajilleen. ”Ja vihdoin he saavat koko yhteiskunnan tuomion, koska se koulu, jota heidän on pakko käydä, arvostetaan huonommaksi kuin heidän saman ikäisten, oppikoulussa olevien toveriensa koulu. He ovat niitä kolmeen kertaan hyljättyjä, kuten tohtori Poijärvi sattuvasti sanoo. On muistettava, että tätä ”alemmman kastin” väkeä on paljon ja he kerran tässä maassa käyttävät demokraattisia oikeuksiaan.” (OP 2/1960.) Peruskoulun tullessa myöhemmin poliittiselle agendalle julkisuudessa esiintyi kritiikkiä tasapäistämisestä. Puheenvuoroissa pelättiin sekä lahjakkaiden että hitaampien oppilaiden kärsivän siitä, että heidät pakotetaan noudattamaan samaa opetusohjelmaa. Muutama vastarannan kiiski ei muuttanut suurta kuvaa. Koulutuspolitiikan suunta oli kohti tasa-arvoa.

demokratiasta lievä etulyöntiasema, koska se edusti uutta ja ennakkoluulotonta siinä missä porvaristo edusti taantumusta aina 1970-luvun puoleen väliin saakka²³⁹

Kylmän sodan aikaisessa ideologisessa kilpailussa länsimaat olivat vahvoilla vapauden kohdalla – vallitsihan sosialistimaissa muun muassa ilmeinen sananvapauden ja poliittisten oikeuksien puute. Lännen heikko kohta oli sosiaalinen tasa-arvo. Puutteiden sosiaalisessa tasa-arvossa saattoi katsoa merkitsevän puutteita myös demokratiassa. Demokratiakäsitys laajenikin pelkästä päätöksentekomekanismista kuvaamaan kansalaisyhteiskunnan sosiaalisia ja taloudellisia suhteita.

Sosiaalisia tasoittamisajatuksia oli Suomessa esitetty varovaisesti julkisessa keskustelussa jo talvisodan alla, mutta vasta toisen maailmansodan jälkeen tasoittamisajatus ilmaantui politiikkaan täydellä voimallaan. Tasa-arvoa ryhdyttiinkin Suomessa edistämään ripeästi²⁴⁰.

”Nykyinen aika ei suosi yksilöllisyyden korostumista, vaan koului jokaisen vapaudenhaluisen ihmisen niin sanottuun sosiaaliseen suhtautumiseen: siitä huolimatta, mitä me itsestämme tiedämme, meidän on muodollisesti tunnustettava tasa-arvoisuuden periaate. Jos kiellämme, että olemme keskimääräihmisiä, meidän ei tarvitse odottaa kuin yhdenlaista reaktiota: vastustavaa.” Kirjailija Osmo Hormia PA 3/1957

Ihmisyys ja inhimillisuus tuntuivat useimmiten viittavan niin sanotun pienen ihmisen kohteluun.²⁴¹ Ideologinen taistelukin keskittyi vähäosaisiin. Heihin vedottiin poliittisessa puheessa jatkuvasti. Tasapuolisuus oli vähimmäisvaatimus²⁴².

²³⁹ Vasemmiston ollessa edellä, porvariston maailmankuvaa ei vasemmistopiireissä pidetty sen kanssa tasaveroisena. Muun muassa tiedotusopin tutkija Kaarle Nordenstreng ajoi informatiivista ohjelmapolitiikkaa, jolla varmistettaisiin, että kansalaiset olivat varmasti vastaanottaneet oikeaa eli marxilaisteninivistä tietoa: ”Ohjelmapolitiikan ydinkysymys onkin, kumpi asetetaan etusijalle, vallitsevien ajatustapojen ja ihmisten hetkellisen turvallisuudentunteen tukeminen vai vanhaa maailmankuvaa väijäämättä muuttavan uuden tiedon välittäminen” (OP 3/70). Kirjailija Erno Paasilinna valitti Yleisradion lähettävän tasapuolisuuden nimissä taantumuksellista ohjelmaa: ”Televisiossa pidetään erinomaista huolta siitä, että vanhat elokuvat, vanhakantaiset viihdeohjelmat, vanhuuttaan horjuvat asenteet täyttävät päivämme aamusta iltaan. Yleisradio keskittyy kaikkiin taantumiin siksi, että se voi palvella taantuneita katsojia.” (PA 3/1975.)

²⁴⁰ Heti välirauhan sopimuksen solmimisen jälkeen työtä vaadittiin kaikille rintamamiehille, puhuttiin kunniavelasta ja toivottiin yrittäjiltä, ettei ketään irtisanottaisi. Jotkut olivat lahjoittaneet rintamamiehille tonttejakin. Itsekkyyks ei ollut suotavaa. Edistyspuoluekin katsoi, että tulevaisuus on entistä enemmän rakennettava yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden pohjalta (HS 1.10.1944). Valtionvarainministeri Onni Hiltunen (SDP) totesi eduskunnassa, että ”Tie, jota nyt lähdemme kulkemaan, ei johda entisenlaiseen pensyteen yhteiskunnallisissa ja sosiaalisissa asioissa (HS 10.10.1944).

²⁴¹ Arkkitehti Alvar Aalto esitti tekniikan humanisoimista pienen ihmisen intressien mukaan. Aalto vaati, että ”kaiken sen minkä teemme, mittapuuksi otetaan pienen ihmisen skaala ja hänen intressinsä” (HS 5.10.1958).

²⁴² Kokoomuksen valtionvarainministeri Päiviö Hetemäki totesi esimerkiksi budjetin eduskuntakeskustelussa lokakuussa 1958: ”Tällä kertaa hallituksen pulmana ei ole ollut kasaantuneiden tulojen oikeudenmukainen jakaminen kansalaisten kesken vaan kasaantuneiden vaikeuksien tasaaminen kaikkien kansalaispiirien kannettavaksi. Hallitus on pyrkinyt tämän suorittamaan mahdollisimman oikeamielisesti ja tasapuolisesti, niin kuin tällaisissa kaikkiin yhteiskunnan jäseniin kohdistetuissa leikkauksissa täytyykin olla asianlaita.” (HS 10.10.1958.) Erik Alldardt katsoi vuonna 1966 nuoren kommunistin ja nuoren kokoomuslaisen välisen eron pienentyneen merkittävästi (SK 35/1966). Vuonna 1970 Talouselämässä (esim. TE 30–31/1970) ei enää puhuttu siitä, pitäisikö tuloeroja kaventaa vaan kysyttiin puolueilta, miten se pitäisi tehdä.

Sosiaalisen oikeudenmukaisuuden projekteista mittavin oli hyvinvointivaltion rakentaminen, joka tutkimusaineiston perustella pyörähti kunnolla käyntiin 1950-luvun jälkimmäisellä puoliskolla. Porvaristonkin piirissä näytettiin nyökyttelevän hyväksyvästi sosiaalipolitiikalle, vaikkakin Kuvalehdessä ja Talouselämässä napistiinkin vielä 1960-luvun alussa kasvavasta verotaakasta. Muutoin sosiaalinen lainsäädäntö ja tasoittamispolitiikka haluttiin nähdä menojen sijasta jo sijoituksena, jos ja kun lopputuloksena oli ”omatoiminen ja omavastuullinen kansalainen”.²⁴³

Useat tieteenharjoittajat todistelivat samaan aikaan, että hyvinvointivaltion rakennus on suorastaan välttämätön taloudellisen kehityksen turvaamiseksi. Hyvinvointivaltio-projekti laajeni 1960- ja 1970-lukujen aikana kulttuurinkin puolelle, jolloin ryhdyttiin muun muassa jakamaan apurahoja ja perustamaan julkisia taitelijan virkoja kunta- ja läänitasolle. Sosiaalinen yhteishenki ei kuitenkaan aikalaishavaintojen mukaan estänyt puolueita kahmimasta julkisia varoja omaan taskuunsa.

Tasoituksen piiriin kuului myös aluepolitiikka. Sitä ajoi ensi sijassa Maalaisliitto/Keskustapuolue. Muutkaan puolueet eivät alueellisen tasauksen tavoitetta vastustaneet ainakaan periaatteellisella tasolla. Koko maa yritettiin pitää asuttuna perustamalla teollisuuslaitoksia ja korkeakouluja eri puolelle Suomea ja viemällä valtion virastoja pois Helsingistä. Hajasijoittaminen oli yksi aikakauden käsitteistä.

Valtiokoneiston kasvaessa opinkappaleeksi nousi suunnittelu, jonka uskottiin yhdistävän ennustettavuuden, hallittavuuden ja tehokkuuden. Suunnittelu levisi kaikkialle ja siitä tuli 1960-luvulla suoranainen muoti-ilmiö. Vuosikymmenen lehdistä sai lukea, kuinka suunnittelua annettiin valtiossa ja kunnissa toimikuntien, komiteoiden ja erilaisten suunnitteluelimien tehtäviksi. Neuvostotyylliset 5 – 10 vuotissuunnitelmat olivat esillä. Kotitalouskoulutuksessa oppilaita opetettiin tekemään suunnitelmia, pakkaamisessa oli suunnitelmia, siivoojia koulutettiin tekemään työsuunnitelmia, kotitalouksia suunnittelemaan rahankäyttöään ja niin edelleen. Suunnittelusta tuli myös yliopistollisen jatkokoulutuksen aine. Satamissa, kouluissa, terveydenhuollossa ja kaikkialla muuallakin suunniteltiin²⁴⁴. Puolueetkin vannoivat ohjelmissaan suunnitelmallisuuden nimiin²⁴⁵.

²⁴³ Sitaatti on peräisin sosiaalitarkastajien luontopäivistä kertovasta uutisjutusta, jossa käsiteltiin ennen kaikkea vaajatyönkykyisten mahdollisuuksia työelämässä. Päivillä sanottiin mm. myös, että ”mikäli työtä ei voida hankkia avoimilta työmarkkinoilta, on sitä järjestettävä suojatun työn puitteissa” ja että ”yleisesti on hyväksytty yhteiskunnassamme päämääräksi täystyöllisyyspolitiikka.” (HS 16.10.1965.)

²⁴⁴ Vuonna 1969 Kunta-lehti oli täynnä suunnittelua. Lehdessä puhuttiin kokonaisvaltaisesta suunnittelusta, jossa taloudellisella suunnittelulla ja pitkäjänteisillä tutkimuksilla tulisi olla pääpaino. Elinkeinoelämäkin halusi olla mukana suunnittelussa, koska kuntien ja yritysten välillä esiintyi myös vuorovaikutusta. Lehdessä katsottiin, että kaupungistuminen, elintason nousu ja teknologia lisäävät suunnittelun tarvetta. (KU 5/69; KU 6/1969.) 1960- ja 1970-lukujen taitetta voitaneen pitää suunnitteluideologian huippukohtana.

²⁴⁵ Maalaisliiton vuoden 1961 ohjelmassa puhuttiin valtakunnallisesta suunnittelusta, vuonna 1968 Keskustapuolueen ohjelmassa taas tieteellisestä suunnittelusta. Sosiaalidemokraattiset nuoret haaveilivat ohjelmassaan viisaasta suunnittelusta, joka turvaa työpaikat tulevaisuudessa. (www-lähde.) Liberaalit julkaisivat vuonna 1965 ohjelman, jossa jo muutamassa lauseessa luetellaan kaikki ajan muotisanat. Liberaalit kirjoittivat, että vanhat vanhentuneet kaavat eivät enää riitä, olivat nämä sitten konservatiivisia tai sosialistisia. Moderni liberalismi on sosiaalista liberalismia, jossa yksilön vapaus ja sosiaalinen vastuuntunto yhdistyvät. Sosiaalisen liberalismin tavoitteet ovat kulutusyhteiskunta, demokraattinen yrittäjyys ja sosiaalinen varmuus. Sosiaalinen liberalismi hyväksyy myös suunnitelmallisuuden ja kokonaisvaltaisen politiikan tarpeellisuuden. (HS 6.10.1965.)

Suunnitteluun läheisesti liittyvä käsite oli kokonaisvaltaisuus, koska hajanaisesti toteutettuna suunnittelu ei ollut odotetun tehokas. Niinpä pyrittiin aina koordinoimaan ja yhdistämään suunnittelun eri osa-alueet. Suunnittelu keskittyi yhä isompiin yksiköihin. Suuret yksiköt nähtiin laajemminkin tulevaisuuden kehityssuuntana.

Suunnittelu-yhteiskunnassa oli havaittava sisäänrakennettu tendenssi keskusjohtoisuuteen. Ei ole ihme, että kehityssuunnan pelättiin vievän sosialismiin. Jo 1940-luvun aikana alkoi oikeiston puheissa esiintyä huolestuneita äänenpainoja siitä, että valtion tehtävien laajentuminen ja korkea verotus tulevat kaventamaan yksityisen yritteliäisyyden edellytyksiä ja ettei kehityksen päätepiste voi olla muuta kuin sosialismi²⁴⁶. Porvareiden mielestä Suomessa myös tultiin vajaan kolmessa vuosikymmenessä sosialismin porteille.²⁴⁷ Ainakin Kokoomuksen vuoden 1972 kuntavaalikampanjan sloganin ”Sulku sosialismille” sekä Elinkeinoelämän Valtuuskunnan (EVA) perustamisen perusteella sen suuntaisen johtopäätöksen voi tehdä.

Vuoden 1972 syksyllä Helsingin Sanomien sivuilla esiintyikin porvarin näkökulmasta pahanenteisia puheenvuoroja.²⁴⁸

”Suunnittelemattomuus, sattumanvaraisuus, epätarkoituksenmukaisuus ja yhteiskunnallisia ongelmia jyrkentävä suuntaus ei voi jatkua. Tilalle on saatava yhteiskunnan kokonaisvaltaiseen suunnitteluun ja tutkimukseen perustuva tuotanto. Tämän päivän sukupolvi haluaa tehdä tämän päivän utopiasta huomispäivän todellisuutta. Meidän täytyy selvittää järjestettömän talousjärjestelmän heikkoudet ja nähdä korjaamisen keinot ja tavoitteet.”
Pääministeri Kalevi Sorsa HS 25.9.1972

²⁴⁶ ”50 prosenttia on sosialisoitu jo” valitti eräs pankinjohtaja vuonna 1951 Helsingin Sanomissa ja jatkoi että talouselämää kohdellaan kuin rikollista. Yrityksiä verotettiin kaksinkertaisesti. Toinenkin liikemies varoitti myös sinisilmäisyydestä sosialismin kanssa, kun se esitetään yleisen hyvän edistäjänä. Tuleva arkkipiispa Mikko Juva katsoi, että keskisääty, joka hallitsi ennen, on nyt menettänyt riippumattomuutensa. (HS 27.11.1951). Jo vuonna 1944 Helsingin Sanomat pelkäsi pääkirjoituksessaan, että talousjärjestelmä tulee pysyvästi mullistumaan (HS 8.10.1944). SDP odottiikin valtiolta valmiutta ottaa tarvittaessa haltuunsa liike- ja teollisuuslaitoksia (HS 8.10.1944).

²⁴⁷ Suomalaisen enemmistö kannatti mielipidetiedustelujen mukaan valikoivaa sosialismia eli käytännössä sekatalousjärjestelmää. EVA:n kesällä 1975 teettämässä tutkimuksessa 68 % kansalaisista kannatti vapaata taloudellista järjestelmää (vain 19% sosialismia). SKDL:n kannattajistakin lähes neljännes kannatti markkinatalousjärjestelmää. Sosialisointia kannettiin laajasti jossain erityiskysymyksissä mm. apteekkien ja vakuutusyhtiöiden kohdalla. Suomalaiset halusivat yhteiskunnan pysyvän raameiltaan kapitalistisena, mutta näiden raamien sisällä sosialismin etenemistä pidettiin positiivisena asiana. (Tarkka 2002, 144.) Vuoden 1972 HS-gallupissa joka kolmas halusi (37 %) lisätä valtiojohtoisuutta. Eniten kannatusta sai ajatus sosialisoida apteekkeja, vakuutuslaitoksia, lääketehtaita, sähkölaitoksia jne. Työväestö oli innokkain sosialisoi- ja RKP harasi eniten vastaan. Nuoret eivät olleet kannoissaan mitenkään erityisen vasemmistolaisia. Enemmistö kansalaista halusi pitää olemassa olevan tilanteen, eli sekajärjestelmän ennallaan. (HS 18.10.1972.)

²⁴⁸ Presidentin kansliapäällikkö Antero Jyränpää vaati yksityisoikeuden perustuslaillisen suojan heikentämistä ja mahdollisuutta ottaa esimerkiksi tuotantolaitoksia yhteiskunnan haltuun (HS 8.10.1972). Myös sosiologi Yrjö Littunen vihjaili sosialismin suuntaan vaatiessaan demokratian laajentamista: ”Demokratisoituminen ei tietenkään voi jättää talousjärjestelmiä ja poliittisia järjestelmiä ennalleen” (HS 16.10.1972).

Kymmenvuotisen ajanjakson päävaikutelmaksi nousee useiden sotien jälkeisen Suomen ominaispiirteiden jatkuminen, mutta enemmän tai vähemmän heikentyneinä. Suurin syy siihen oli vasemmistolaisen ideologian kohtaamat vaikeudet taloudessa. Ne liittyivät talouden kansainvälistymiseen ja talouden rakennemuutokseen. Teollinen aikakausi oli päättymässä ja perinteisen työväenluokan osuus työvoimasta oli kääntymässä laskuun. Suomikin oli keskiluokkaistunut ja kansalaiset suosivat yksilöllisyyttä. Ympäristö nousi politiikan agendalle uutena kysymyksenä. Tietoisuus luonnonvarojen rajallisuudesta haastoi vanhoja ajattelutapoja ennen kaikkea vasemmistoälymystössä. Ulkopolitiikka oli poikkeus joukosta. Siihen ei näyttänyt vaikuttavan mikään.

1970-luvun alku oli ollut vielä vasemmiston uhon aikaa, mutta vuosikymmenen päättyessä se riutui lamaannuksen tilassa. Suurimman tappionsa se koki taloudessa. Vuosikymmenen puoleenväliin ajoittuneet talouskriisit palauttivat aloitteen pitkästä aikaa oikeistolle. Ideologisesti käänös tarkoitti, että kolmen vuosikymmenen mittainen hitaasti mutta varmasti kohti sosialismia vienyt liikesuunta pysähtyi ja kääntyi. Sosialismi oli nopeasti muuttunut SDP:n Paavo Lipposen sanoja lainaten eilispäivän ideologiaksi (SK 46/1978).

1970-luvun puolessa välissä Suomessa vallitsi samanaikaisesti korkea työttömyys ja korkea inflaatio. Yritykset olivat yleisesti ottaen velkaisia ja kannattavuudeltaan heikkoja. Tilanne pakotti ajattelemaan asioita uudelleen etenkin maltillisessa vasemmistossa. Vuoden 1977 Korpilammen konsensuksesta eteenpäin inflaatio ja vientiteollisuuden hintakilpailukyky nousivat työllisyyden ohi ensisijaisempana talouskysymyksenä Pääministeri Kalevi Sorsan ja valtionvarainministeri Paul Pavelan lausunnoista päätelleen työllisyys oli edelleen ykkösasia, mutta näkemykset siitä, miten korkea työllisyysaste oli saavutettavissa, olivat vaihtuneet.²⁴⁹ Yritysten hintakilpailukyky oli uuden talousopin mukaan ensin palautettava ja inflaatiovauhdin hidastuttava. Vasta sen jälkeen edellytykset työllisyyden parantumiselle olivat olemassa.

”Talouspolitiikan tavoitteet eivät ole ristiriitaisia. On nähtävä asioiden keskinäinen tärkeysjärjestys.” Valtionvarainministeri Paul Pavela HS 6.9.1977

Ammattiyhdistysliikkeessäkin havahduttiin 1970-luvun lopulla inflaation ongelmaan. Lyhytaikaiset irtisanomiset hyväksyttiin sielläkin yritysten kilpailukyyn parantamisen välineenä. Hintakilpailukyky tarkoitti sitä, että maailmanmarkkinahinnoista tuli Suomen

²⁴⁹ Selkeimmin talouspoliittisen ajattelun muutos näkyi Sorsan hallitusten ohjelmissa. Sorsan ykköshallitus (1972 – 1975) lähti vielä lisäämään Keynesin periaatteiden mukaisesti kysyntää ja nosti tavoitteekseen pienituloisten aseman parantamisen. Ohjelman tavoitteita oli myös laajentaa valtion omaa yritystoimintaa ja tehostaa taloudellista suunnittelua. (www-lähde.) Sorsan toinen hallitus (1977 – 1979) halusi taas tehostaa investointien tehokkuutta, tukea vientiyrityksiä, parantaa yritysten hintakilpailukykyä ja painaa inflaation alas. Pienituloisia ei enää erikseen mainittu, vaan ohjelmassa puhuttiin kotitalouksien ostovoimasta. Valtio oman taloudellisen toiminnan aktiviteettia oli myös alennettu: ”Hallitus ryhtyy harkitusti ja valikoivasti elvyttämään taloudellista toimeliaisuutta.” (www-lähde.). Sanat valikoida ja harkita kertovat, että julkisten investointien lisäämisen ei enää automaattisesti uskottu lisäävän työllisyyttä.

omia talous- ja työmarkkinapoliittisia päätöksiä rajoittava tekijä, koska kaikessa päätöksenteossa oli tarkoitus huolehtia kansainvälisen kilpailukykyämme säilymisestä.²⁵⁰

Markkinat nähtiin pitkästä aikaa parempana tuotantopanosten suuntaajana kuin valtio. Tuotteiden laadusta oli tullut 1980-lukua kohden mentäessä yhä tärkeämpi kilpailutekijä eivätkä pelkästään määrän kasvattamiseen tähdänneet julkiset investoinnit olleet tehokkaita lääkkeitä uudessa taloudellisessa ympäristössä.²⁵¹ Laadun korostuessa työelämän vaatimukset kiristyivät ja yksilöiden henkisen kapasiteetin eroihin jouduttiin kiinnittämään huomiota.

Inflaation vastaaminen, markkinaperusteiset investoinnit ja laadun korostuminen määrää tärkeämpänä liittyivät kaikki samaan kokonaisuuteen: vasemmistolaisen talouspolitiikan ongelmiin ja yhteiskunnan alkavaan siirtymiseen teollisesta yhteiskunnasta tietoyhteiskuntaan. Ideologisesti Korpilampi merkitsi jonkinlaista vedenjakajaa. Edistys ja taantumus eivät enää julkisessa puheessa olleet synonyymejä sanoille vasemmisto ja oikeisto.

”Nyt ollaan valmiit myöntämään, että kaikki kehitys vaatii moottorikseen voittoa tuottavaa yritystoimintaa. Ilman sitä ei ole työtä tai julkisia palveluja.” Kansanedustaja Asko Salmenkivi (KOK) Korpilammen kokouksessa HS 8.9.1977

Vuoden 1984 alussa Suomessa nähtiin harjoitettavan ainakin aikalaisten mittapuiden mukaan varsin porvarillista talouspolitiikkaa ilman Kokoomustakin.²⁵² Oikeistolaistuminen tapahtui kuitenkin korporatiivisen yhteiskunnan rakenteissa sosialidemokratien johdolla. Oikeisto puolestaan oli jo ehtinyt vasemmistolaisten vuosikymmenten aikana kulkea pitkän matkan kohti poliittista keskiviivaa.²⁵³ Oikeisto Suomessa oli tuolloin jotain muuta kuin 1980-luvun oikeisto Britanniassa ja Yhdysvalloissa. Molemmat ideologiset navat liikkuiivat meillä kohti poliittista keskustaa.

²⁵⁰ Uuteen talouspoliittiseen oppiin liittyi myös ajatus jättää säännöllisin väliajoin toistuvat devalvaatiot taakse pysyvästi. Jäähvyäiset devalvaatiolle -projekti tähtäsi ennen kaikkea metsäteollisuuden valta-aseman kaatamiseen. Vallankaikonin tavoitteena oli uudistaa ja leventää Suomen teollista rakennetta. Metsäteollisuus ei ollut valmis luovuttamaan asemaansa suosiolla. Jo syksyllä 1979 silloinen kauppa- ja teollisuusministeri Seppo Lindblom valitti, että metsäteollisuus ynnä muut pääomavaltaiset sektorit haluavat jatkaa vanhaan malliin. Siinä lainaa saatettiin ottaa surutta, koska inflaatio ja tuleva devalvaatio kuittaavat velat. Lindblom halusi irti d-syklistä ja luoda uutta teollisuutta. (HS 13.10.1979.)

²⁵¹ Vuoden 1984 ensimmäisessä pääkirjoituksessaan Helsingin Sanomat väitti laadun eikä määrän ratkaisevan menestyksen kansainvälisessä kilpailussa. Luovuuteen ja osaamiseen on pakko panostaa aiempaa enemmän. (HS 2.1.1984.) Samaa oli puhunut aiemmin muun muassa Jaakko Pöyry. Hän väitti kilpailukyvyyn parantamisen perustuvan nykyään enemmän tuotannon tehostamiseen kuin sen laajentamiseen (HS 13.10.1979). Siivoojat koki- vatkin, että työelämään on tullut tehokkuusajattelua kilpailukyvyyn nimissä (HS 3.10.1979).

²⁵² Kokoomuksen puheenjohtaja Ilkka Suominen näki sen hetkisen tilanteen niin (HS 3.1.1984). Mauno Koivisto olikin uudenvuoden puheessaan vaatinut tiukkaa talouspolitiikkaa (HS 2.1.1984). Kaksi vuotta myöhemmin hän nosti inflaationtorjunnan tulonjakokysymyksen yläpuolelle (HS 2.1.1986). Toisaalta työaikaa oltiin 1980-luvulla lyhentämässä ja julkisella puolella oli korkeammat palkat kuin yksityisellä.

²⁵³ Kokoomus olisi halunnut vuonna 1979 ohjelmaansa sosiaalisen markkinatalouden. Esityksen mukaan taloudellisen toiminnan tulee perustua joustavaan ja demokraattisen suunnitelmallisuuteen eikä lakko-oikeutta saa rajoittaa. Puolue myönsi, että työnantajien ja -tekijöiden välillä on ristiriitoja. Jokaisen palkansaajan onkin oman etunsa mukaista kuulua palkansaajajärjestöihin. (HS 1.10.1979.) Puolueen presidenttiehdokas Harri Holkeri puhui vuonna 1981 muun muassa tulonjaon oikeudenmukaisuuden parantamisesta, työn tasa-arvoisuuden lisäyksestä sekä alueellisten erojen tasaamisesta (SK 49/1981). Helsingin Sanomien kolumnisti Eero Silvasti ei havainnut vuonna 1984 SDP:n ja Kokoomuksen ohjelmissa mitään olennaista eroa. Molemmat puolueet haluavat hyvää sosiaaliturvaa, hyvää asuinympäristöä, turvattua lapsuutta ja niin edelleen. (HS 4.1.1984.)

1970-luvun talouspolitiikan metodien muutos ei johtanut kansalaisyhteiskunnassa ainakaan välittömästi arvojen vallankumoukseen. Talouskasvun hedelmät pyrittiin edelleen jakamaan kohtalaisen tasaisesti. Vuosikymmenen alun sylkykuppi yrittäjä ei muuttunut yhdessä yössä sankariksi vaan hänestä tuli neutraali hahmo. Yrittäjän ei tarvinnut enää julkisuudessa puolustella itseään mutta hänellä ei ollut vielä myöskään auktoriteettia korottaa itseään jalustalle ja saarnata muille.

Joitain äkillisiä ja radikaaleja muutoksia maan poliittisessa ilmapiiirissä silti tapahtui. Reilun vuosikymmenen kuplinut innostus politiikkaan laimeni nopeasti. Osallistumisen sijaan julkisuudessa alettiin puhua politiikasta vieraantumisesta ja politiikan vastaisuudesta. Poliittikkaan oltiin puheiden perusteella lopen kyllästyneitä ja kaikkein väsähtäneimpiä olivat nuoret.

”Me ollaan tuleva sukupolvi, me tehdään huomispäivän päätökset ja me ollaan sorruttu ennen kuin on ehditty edes aloittaa: me ollaan menty iki-vanhaan ansaan: jakaannuttu leireihin ja kuppikuntiin tuijottamaan omiin ja ah niin intellektuelleihin napoihin. Me ollaan jo mukana pikkusievässä poliittisessa kissanhännänvedossa. Tulevaisuuskin on jo siis paikallaan: junnaamista ja arvovaltakiistojen ratkaisemista. Tehdään vallankumous ja opitaan ymmärtämään myös muiden totuuksia, jotka eivät ehkä ole sen hullumpia kuin meidänkään. Keskustellaan siis, mutta kuunnellaan myös.” Kirjoitus nuorten palstalla HS 6.10.1979

Erityisen kielteiseksi muuttui suhde poliittisiin puolueisiin. 1970-luvun alussa virta oli vienyt kansalaisia puolueisiin väriä tunnustamaan, mutta vuosikymmenen lopulla juuri kukaan ei halunnut suunsa avatessaan tulla oitis lokeroiduksi johonkin puolueeseen. Jan Magnus Jansson, itsekin poliitikko, totesi, että puolueimerkki pysäyttää aina keskustelun (SK 41/1978). Yksilö ei saanut ääntään puoluekoneistossa esiin. Päättäjät ovat vieraantuneet kansasta, oli yksi ajassa usein toistuneista sloganeista. Politikoinnin sijaan kaivattiin yksityisten kansalaisten vapaata ja ennakkoluulotonta keskustelua.²⁵⁴

Puoluepolitiikan vastaisuudesta hyötyivät ne, jotka eivät sopineet puoluepolitiikoinnin muottiin: vihreät vaihtoehtoliikkeet, protestipuolue Smp sekä Sdp:n omintakeinen filosofi Mauno Koivisto. Koiviston tultua valittua presidentiksi talvella 1982, Suomen Kuvalehdessä tulkittiin hänen olleen nimenomaan kansan ehdokas puoluevaltaa vastaan. Koivisto nähtiin erilaisena kuin muut poliitikot.²⁵⁵

Valtion suunnittelu- ja ohjausideologia oli kehittyessään tunkeutunut yhä syvemmälle kansalaisten arkielämään. Lokakuun 1972 Helsingin Sanomien artikkeleista oli pääteltävissä, että julkisen päätöksenteko koneiston laajuus oli melkoinen. Valtakunnantason ja paikallistason väliin oli syntymässä vielä läänintaso, jossa oli lääninhallitus, siinä erilaisia osastoja, sekä suunnittelua varten synnytettyjä toimikuntia ja lautakuntia. Välillä oli pakko pohtia hallinnon uudistamista, jottei kaikki menisi aikaisin. Uudistuksia varten perustettiin tietenkin komitea tai uusi suunnitteluosasto. Kansalaisen

²⁵⁴ Kehitysapurahojen puolesta nälkälakkoon mennyt Vihreiden kansanedustaja Ville Komsa sai HS:n mielipidepalstalla runsaasti tukea juuri sen vuoksi, että hänen koettiin toimivan yksilöllisen omantunnon ohjaamana puolueista piittaamatta (esim. HS 2.1.1984; HS 6.1.1984).

²⁵⁵ Sorsakin allekirjoitti tämän (SK 4/1982). Jan-Magnus Janssonin mielestä Koivisto nähtiin Kekkosen vastakohdana (SK 44/1981).

rooliksi jäi toimia hallinnollisten päätösten objekteina. Kansan parista alkoi kuulua viestejä, että jo riittää.

”Eikö rouva tosiaankaan käsitä, että virkamiehet huolehtivat meistä joka suhteessa: neuvovat, mitä meidän tulee syödä, ohjaavat meitä terveellisiin elintapoihin ja huolehtivat siitä, mitä ja millaista informaatiota saamme. Eihän tavallisen kansalaisen tarvitse huolehtia muusta kuin veronmaksusta ja siitäkin meidän on käsketty iloitsemaan; muu kyllä annetaan ylhäältä.” Mieli-pidekirjoitus SK 42/1975

Suomen koettiin olevan holhousyhteiskunta, jossa kansalaiset oli asteittain palautettu jälleen henkisesti alaikäisen rooliin²⁵⁶. Valtiobyrokratia näytti säätelevän kaikkea ja tuottavan absurdeja sääntöjä. Muun muassa herkkukorppua ei saanut sanoa herkkukorpuksi, koska siihen sisältyi väite, että se oli herkullisempi kuin jonkin toisen valmistajan korppu (KL 4/1981). Poliitikot vaistosivat ajan hengen muutoksen ja niinpä puolueet olivatkin kohta vähentämässä byrokratiaa. Luottamus hallintokoneistoihin kärsi entisestään talousrikosten paljastumisesta. Kekkosen kauden loppua kohden kuljettaessa alettiinkin julkisuudessa nostaa esiin viranomaisten ja vallanpitäjien väärinkäytöksiä.²⁵⁷

Politiikan ja byrokratian vastaisuuden lisääntymisen ohella merkittävä aatteellinen muutos 1970-luvun aikana oli modernisaatiokritiikin lisääntyminen. Se alleviivasi 1960-lukulaisten tiedeuskon ja optimismin kauden päättymistä ja epävarmuuden ajan alkua.²⁵⁸ Suurimmaksi ongelmaksi nostettiin teollisen kasvun ja luonnontieteiden hyväksikäytön tuottamat kielteiset sivuvaikutukset, joiden pelättiin ylittävän niiden tarjoaman hyödyn. Rooman klubin raportti oli tässä eräänlainen pelinavaus ([Meadows et al.] 1972). Sen pohjalta saatettiin kyseenalaistaa, oliko seuraava hyppäys tuotannossa ja teknologiassa askel parempaan vai askel tuhoon. Vihreät olivat vakuuttuneita siitä, että uusiutumattomat luonnonvarat loppuvat jo lähitulevaisuudessa ja että ihmiskunnan pitää muuttaa elämäntapansa tätä tosiasiaa vastaavaksi. Se tarkoitti paluuta aineellisen niukkuuden yhteiskuntaan.

Vihreys nousi trendiksi 1980-luvun taitteessa. Poliitikko toisensa perään melkein pä puolueesta riippumatta sympatisoi puheissaan vihreitä arvoja.²⁵⁹ Armeijakin ilmoitti

²⁵⁶ Holhousyhteiskunnan kritiikkiä esiintyi myös 1980-luvun alkupuolen rock-sanoituksissa. Juice Leskinen ja Eppu Normaali esimerkiksi kirjoittivat aiheesta tekstejä. ”Maanlapset on kiittämättömiä, holhoustoimet riittämättömiä. Erehtymättömät on maan isät, ehtymättömät sosiaaliäidin nisät. Kansankoti, pitää olla roti, jota pitää ei voi kuka vaan, vaan valikoitu holhooja, elo on mukavaa, mutta kolhoo.” (Eppu Normaali: Kansan koti, san. Mikko Saarela.)

²⁵⁷ Ilmeisestikään epäilyt rikoksista eivät olleet perusteettomia. Oikeuskanslerina vuosina 1982 – 1986 toiminut Kai Korte kertoo Helsingin Sanomien haastattelussa, että 1970-luvulla moraalili hóltyi ja vuosikymmen oli korruption ja talousrikosten aikaa. Röyhkein tapaus oli hänen mielestään Siemens-yhtiön harjoittama lahjonta, joka tosin kolahti pian yhtiön omaan nilkkaan: ”Kun ne alkoi lahjoa, niin vastapuoli alkoi vaatia. Kun se postimies (eräs Posti- ja Telelaitoksen johtajista) riitaantui vaimonsa kanssa, niin se soitti Siemensin johtajalle ja kysyi, mihin te majoitatte minut, kun lähden kotoa pois. Ne majoitti sen Marskin sviittiin, jossa se asui, ryyppäsi ja mesosi kuukausikaupalla Siemensin laskuun.” (HS 13.12.1992.) Korteen haastattelu julkaistiin vasta hänen kuolemansa jälkeen joulukuussa 1992.

²⁵⁸ Timo Vihavainen kirjoittikin vuonna 1984 Parnassossa kuinka edellisen aikakauden rationalismi on hylätty ja kuinka järjen mahdollisuuksia ratkaista ajan suuria ongelmia epäillään. Positivisismi on muuttunut kirosanaksi. (Parnasso 3/1984.)

²⁵⁹ Lokakuussa 1979 Helsingin Sanomien mielipidepalstalla kritisoitiin tuon tuosta aineellisia arvoja sekä itse-kästä ja materialistista ihmistä. Samassa kuussa julkaistiin myös esimerkiksi 30 nuoren insinöörin hätähuuto puhtaamman energian puolesta (HS10.10.1979). Kokoomuksessakin esitettiin ”aineellisen elintason selvästä rajaa-misesta, säästeliästä elämisestä sekä siirtymistä pois kulutuksen yli-ihannoinnista” (HS 30.9.1979). Pehmeät arvot

puolustavansa luontoa. Puheet ovat toinen asia kuin teot eikä lehdistä ollut luettavissa uutisia suurista ympäristönsuojeluhankkeista tai teollisuudelle asetuista rajoituksista. Ympäristöministeriö sentään perustettiin vuonna 1983.

Puolueet viljelivät puheissaan myös niin sanottuja pehmeitä, ei-materialistisia arvoja, joita niitäkin vihreät leimallisimmin edustivat. Työelämässäänkin piti ottaa arvojen muutos huomioon. Pehmeät arvot näkyivät työelämää koskevassa keskustelussa vaatimuksina inhimillisemmistä ja vähemmän autoritäärisistä johtamistavoista yrityksissä.

Kaikki eivät sentään pehmoilleet 1980-luvulla: armeijassa ja elinkeinoelämässä huolestuttiin pehmeiden arvojen suosion noususta.²⁶⁰ Modernisaatiokritiikki oli kiusallista myös runsauden yhteiskuntaan pyrkivälle marxilaisuudelle. Se ei välttämättä tuhonnut kommunismin ihannetta, mutta johti siihen, että aihetta ei voinut enää lähestyä dogmaattisesti Marxin teorioiden pohjalta.

1970-luvun lopun muutokset eivät vaikuttaneet millään tapaa ulkopoliittikkaan. Julkisuudessa ei esiintynyt vaatimuksia maan ulkopoliittisen linjan tarkistamisesta. Paasi-kivi-Kekkosen linja oli kiveen hakattu ja ulkopoliitikasta vallitsi maassa miltei täydellinen konsensus. Kekkosen ero lokakuussa 1981 ei synnyttänyt maahan hermostunutta ilmapiiriä. Vaikka Kekkosen eläköidyttyä Helsingin Sanomissa (HS 28.10.1981) nähtiin yhden aikakauden päättyneen, niin edessä olevassa vallanvaihdoissa ja talven 1982 presidentinvaalikamppailussa korostettiin silti ennen kaikkea ulkopoliittisen linjan jatkuvuutta. Kekkosen murhakritiikin aika ei ollut vielä koittanut. Julkisuudessa oli toki ollut muutaman vuoden ajan merkkejä kansalaisten kyllästymisestä puolueiden ohella myös maan isään ja hänen ympärilleen kerääntyneeseen hännystelijöiden joukkoon. Helsingin Sanomat kehotti pääkirjoituksessaan ilmeisesti juuri kritiikkoja katsomaan suurta kuvaa. Lehti nimesi Kekkosen historian suurimmaksi suomalaiseksi (HS 28.10.1981.)

Demokratiaa ja sosiaalisen tasa-arvon projektia ei myöskään kyseenalaistettu 1980-luvulla, vaikka näyttikin, ettei määrälliseen tasa-arvoon suhtauduttu enää samanlaisella ehdottomuudella kuin aiemmin. Sen sijaan usko politiikan kykyyn parantaa maailmaa oli kadonnut. Se ei välittömästi johtanut talouden henkiseen ylivaltaan vaan ymmärrykseen rajallisemmasta ja kompleksisemmasta maailmasta. Tässä mielessä 1970-luvun kriisit merkitsivät putoamista 1960-luvun utopioista lähemmäs 1940- ja 1950-lukujen illuusiottomuutta.

4.2.2. Avainsanasto

kukoistivat vielä suuren kulutusjuhlan aattona, vuonna 1984. Esimerkiksi Mikkelin lääni oli julistautunut ekolääniksi, mikä piti sisällään muun muassa yrtti- ja luomuviljelyä. Vihreiden arvojen ympärillä käytiin kovaa kilpailua, joten Mikkelin läänille oltiin jopa kateellisia (HS 8.1.1984).

²⁶⁰ Puolustusvoimien komentaja Jaakko Valtanen oli huolissaan pehmeiden arvojen noususta. Kansalliset arvonäkökulmat jäävät sivuun. Suomen ulkopoliittikkaa on syytetty kansallisen edun tavoittelusta. Valtanenkin näkee Inglehartin tapaan ilmiön taustalla koulutuksen ja tiedon tason jatkuvan nousun. (SK 49/1984.) EVA:n asennetutkimus vuodelta 1984 vahvisti, että pehmeiden arvojen suosio todellakin oli korkealla. Niukka enemmistö piti silti talouskasvua edelleen tärkeänä tai erittäin tärkeänä inhimillisen hyvinvoinnin kasvulle. Toisaalta hieman ristiriitaista oli, että enemmistö kyselyyn vastanneista oli myös valmis tinkimään jonkin verran elintasostaan. (Tarkka 2002, 306.)

Ulkopolitiiseen käännökseen kuuluva sanasto ilmaantui välittömästi julkisuuteen sodan päätyttyä. Siihen kuuluivat muun muassa termit kuten tosiasiat, realismi, oikea tieto, pienet kansat, suurvallat, luottamuksellinen, luottamusta herättävä, hyvät suhteet, äärioikeistolainen, kansalliskiihko, oikeistovoimat, ennakkoluuloton, rauha, rauhantahtoinen, puolueettomuus, yya-sopimus, Neuvostoliitto, Paasikivi–Kekkonen -linja, Suomi-Neuvostoliitto -seura, ennakkosensuuri, ydinsota, ydinaseet, asevarustelu, liennytys ja tietenkin sanan ulkopoliittikka lukuisat johdannaiset. Sanaa ryssä ei näkynyt enää missään sodan jälkeen. Ulkopoliittisessa kielessä ei tapahtunut muutoksia koko aikana. Ihmiskunta-sana yleistyi 1970-luvulla viitaten maapallon ihmisiä yhdistävään kohtaloon ydinsodan ja nyt myös ekologisen kriisin uhan varjossa. Kehitysmaat olivat myös runsaasti esillä 1970-luvun lopulla ja 1980-luvun alussa.

Ajanjakson käsitteistä kenties useammin käytetty oli sosiaalinen. Varsinkin 1940-luvulta 1960-luvulta se toistui eri yhteyksissä tiiviisti. Sosiaalinen mieli, sosiaalinen oikeuden mukaisuus, sosiaalinen turvallisuus ja niin edelleen olivat käsitteitä, johon sosiaalinen kuului etuliitteenä. Tiiviissä käytössä olivat myös tasa-arvoon liittyvät sanat kuten tasoittaminen, suvaitsevaisuus, yhteisvastuu, työllistäminen, aluepolitiikka, hajasijoittaminen, valtionapu, epäkohta ja vähäosainen. Demokratisoitumiseen kuuluivat demokratian ohella osallistuminen, demokratisointi, yritysdemokratia ja kansanvaltaisuus.

Vasemmistolaisista diskurssia edustivat vastinparit edistys/edistyksellinen, taantumus/taantumuksellinen sekä vallankumouksellinen ja pikkuporvarillinen. Pääoma ja työväenluokka olivat käsitteinä pääsääntöisesti vasemmiston kieltä. Sosialismia ja sosialisointia käyttivät sen sijaan muutkin kuin vasemmistolaiset, mutta toki arvotaukseltaan negatiivisemmassa kontekstissa. Yhteiskuntarauha ei ollut kommunistien kieltä vaan sosialidemokraattien ja oikeiston sanastoa.

Vasemmistolaisille oli tarjolla naapurustossa kaksi seurattavaa esikuvaa: Ruotsi ja Neuvostoliitto. Ruotsin jalanjäljissä kulkeminen ilmeni sanoista kuten hyvinvointivaltio, peruskoulu ja sekatalousjärjestelmä. Neuvostoliitosta olivat peräisin viisivuotissuunnitelmat, mutta ainakin oman aineistoni perusteella muuta sieltä ei kopioitu.

Suunnittelu- ja sopimusjärjestelmän kehitykseen liittyivät sanat kuten selvitys suunnittelu, sääntely, kokonaisvaltaisuus, tulopolitiikka, edunvalvonta, ammattiyhdistysliike, liitto, työnantajat ja tulonjakotaistelu. Suunnittelussa käytettiin huomattavan paljon tutkijoita mukana. Tietoon ja asiantuntijuuteen perustuvan yhteiskunnan kehityksestä kertoivat sanat kuten tiede, tutkimus, järki, järkiperäisyys, tieto, valistus, tiede, tutkimus, tilasto, rationalisointi, tehokkuus, objektiivisuus, ja koulutus. Valtiokoneiston kasvu näkyi sellaisissa termeissä kuten byrokratia, komitea, hallitus, virasto, toimikunta ja työryhmä. Tärkeää oli, että sana valtio esiintyi tiiviisti tässä yhteydessä. Se kertoi valtion muuttumisesta hengellisestä sukulaisyhteisöstä hallintokoneistoksi.

Talouden hoidosta viestittivät sanat sääntely, säännöstely, velka, vakauttaminen, inflaatio, devalvaatio, vero/verotus, finanssipolitiikan hinnat, palkat, vapaakauppa, markkinatalous, julkinen investointi, kilpailukyky ja kasvu. Teollisen yhteiskunnan kehitykseen liittyivät moderni, modernisaatio, teollistuminen, automaatio, teknologia, tekniikka, rakentaminen, kehitys ja rationalisointi. 1970- ja 1980-luvuilla taloutta kuvasivat sanat kuten kilpailukyky, tietoyhteiskunta, automaatio, jälkiteollinen, toimihenkilöt, kansainvälistyminen, tutkimus, tuotekehittely, vapauttaminen, yksityistäminen sekä

edelleen idänkauppa. Työelämän kohdalla puhuttiin paljon johtamisesta eri muodoissaan (esimerkiksi tavoitejohtaminen, tulosjohtaminen, strateginen johtaminen, johtamismenetelmät).

Huomattavaa on, että työväenluokka/työväestö-sana alkoi poistua arkipäivän puheesta 1980-luvun taitteesta. Hyvinvointivaltion yhteydessä käytettiin 1980-luvulla toistuvasti sanaa palvelu, jota en havainnut 1950- ja 1960-luvuilla juurikaan käytetyn julkisen sektorin yhteydessä.

1970-luvun ideologiskulttuurinen muutos näkyi kielessäkin. Kasvu, rajat, energia, saastuminen, kerskakulutus, ympäristö, luonnonsuojelu, uusiutumattomat ja uusiutuvat luonnonvarat kertoivat ympäristöteeman noususta politiikan ja julkisen keskustelun agendalle. Sanat kuten yksilöllisyys, subjektiivisuus, kansalaistottelemattomuus, sitouttamattomuus, anarkia, vaihtoehtoisuus, tunteet, pehmeät arvot, ihmiskeskeisyys, keskustelu, vuorovaikutus, elämän laatu ja koneistot olivat termejä, jotka ilmaantuivat vaihtoehtoväen ja nuoremman sukupolven puheeseen 1970-luvun lopulla. Pehmeisiin arvoihin ja subjektiivisuuteen läheisesti liittyvät käsitteet päätyivät pian yleisempäänkin käyttöön. Puoluepolitiikan vastaisuus oli yleistä. Niinpä politiikka, poliitikot ja puolue-sana olivat esillä usein negatiivisissa yhteyksissä varsinkin 1970-luvun lopulla.

Sanasto oli enimmäkseen vasemmiston terminologiaa, mutta 1970-luvun lopun murros toi mukaan talousliberalismin ja vihreiden termistöä.

4.2.3. Käsitteiden merkitykset

Vapaus merkitsi pitkään menneisyydestä vapautumista: ennakoluulot, seksuaalisuuskäsitykset, normit, tabut ja muut olivat väljempää elämänmenoa haettaessa listalla. Vapautuminen oli ennen kaikkea ensimmäisessä tasavallassa alakynnessä olleen vasemmiston vapautumista.

Vasta 1970-luvun aikana vapautumisprojekti irrottautui Valkoisen Suomen aatemaailmasta ja keskusteli jo enemmän oman ajanhetkensä kanssa. Systeemikritiikillä pyrittiin pääsemään irti suurten koneistojen otteesta. Sillä viitattiin sekä valtiokoneiston että markkinoihin. Neuvostoliitto ei rajoittanut sen paremmin yksilöllistä kuin valtiollistaakaan vapautta. Vapauden rajoituksille oli annettu toiset nimet kuten luottamus tai äärioikeistolaisuus.

Tasa-arvolla oli koko aikakauden sosiaalisen tasa-arvoisuuden sisältö ja sillä tarkoitettiin kansanryhmien välisten erojen tasoittamista. Sosiaaliturvan kehitys nähtiin aukkojen täyttämisenä ja muun maailman etumatkan kiinnikuromisena. Tasa-arvossa vertailukohtana ja jäljittelyn mallina toimi useimmiten Ruotsi. Tasa-arvo oli pitkään määrellistä tasoittamista ja sellaisena homogenisoivaa.

1980-luvulla katsottiin jo, että yksilöiden erilaisuus pitäisi ottaa paremmin huomioon, mutta minkäänlaisia hierarkkisia järjestelmiä yksilöiden välille ei haluttu. Osan työvoimasta pelättiin kylläkin putoavan kehityksen kyydistä. Työttömyys tunnuttiin hyväksyttävän osaksi talouden jälkeistä maailmaa – olihan useissa Länsi-Euroopan maissa huomattavan korkea työttömyys 1980-luvun alussa. Työttömyys seurasi aikalaisarvioissa talouden murroksesta ja harjoitetusta talouspolitiikasta. Työttömiä ei syyllistetty, mutta työttömyys ei myöskään enää demoralisoinut vallanpitäjiä.

Demokratia kytkettiin sodan jälkeen kansanryhmien välisiin suhteisiin. Demokratian ympärillä tapahtui Ranskan vallankumouksen hetkessä kansalaisten mobilisaatio. Kansalaiset kutsuttiin osallistumaan ja poliittisen osallistumisen kiihkein vaihe koettiin 1970-luvun taitteessa. Yksilön sosiaalinen ryhmä ja hänen poliittinen liitetään voimakkaasti toisiinsa, mikä teki yksilön poliittisista valinnoista aavistuksen mekaanisia. 1970-luvun lopun poliittinen protesti on ymmärrettävissä pettymyksenä demokratia-projektin aikaansaannoksiin.

Demokratian sisällöllinen määrittely ei ollut kylmän sodan aikana itsestään selvää. Niin paljon kuin Neuvostoliittoa myötäiltiin, sosialistimaita ei omassa aineistossa kertaakaan kutsuttu demokratioiksi. 1950-luvulla itäblokin maita haukuttiin jopa diktatuuri-maiksi muun muassa Suomen Kuvalehdessä, mutta 1960- ja 1970-luvuilla Itä-Euroopan demokratiavajeesta oltiin ainakin lehtien pääkirjoituksissa koko lailla vaiti.

Kaikki länsimaiset demokratiat olivat markkinatalousmaita, joten poliittisen mielipiteen-vapauden ja yksityisen omistusoikeuden välillä saatettiin perustellusti väittää olevan yhteys. Kylmän sodan aikana ja etenkin toisen maailmansodan päättymisen jälkeen demokratia symboloi Suomen henkistä itsenäisyyttä ja länsimaisuutta. Muutoin olisi tuskin ollut selitettävissä, miksi etenkin porvarit puhuivat sotien jälkeen vuolaasti demokratiasta ja kansanvallasta.

Lännessäkin oli silti epäselvää, mikä riittää demokratiaksi, kuinka suuri demokraattisen päätöksenteon laajuuden piti olla. 1960-luvulla ja 1970-luvun alussa demokratiaa ei vaadittu pelkästään politiikkaan vaan kaikkeen päätöksentekoon. Demokratian tai vaihtoehtoisesti politiikan määritelmä oli yhdessä vaiheessa erittäin laaja.

1980-luvulla demokratiakeskustelu kehittyi eliittikritiikin suuntaan. Poliittisen osallistumisen esteenä ei ollut sosiaalinen epätasa-arvo vaan päätöksenteon keskittyminen ja umpioituminen. Toisaalta politiikkaa ei enää haluttukaan kaikille elämänalueille. Yhteiskuntaan jäi silti pysyväksi piirteeksi se, että uusia elämänalueita voidaan politisoida, mutta myös depolitisoida, Talouspolitiikan esimerkiksi väitettiin olevan ei-ideologista.

Yksilöllisyys ymmärrettiin pitkään 1960- ja 1970-luvuille saakka paljolti yksilön sosiaalisen ryhmän kautta. Maailmansodan jälkeiseen ideologiseen muutokseen liittyi ihmiskuvan muutos. Ihmisellä ei ollut entiseen tapaan syntymässä saatua luonnetta vaan hänellä oli enemmänkin sosiaalinen luonteensa. Biologian rinnalle ja ohitse nousivat ihmistä selittämään ympäristö, kulttuuri, kasvatus ja yhteiskunta. Koululaisten oppimiseroja esimerkiksi selitettiin 1960- ja 1970-luvuilla enemmän heidän sosiaalisesta taustastaan johtuvilla oppimisvalmiuksilla kuin heidän synnynnäisillä lahjakkuus eroiltaan²⁶¹. Varsinkin poliittisen kentän vasemmalla laidalla oli viehtymystä ajatella, että yksilöiden väliset erot ja ongelmat olivat yhteiskunnan tuottamia.

1970-luvun lopulta eteenpäin yksilöllisyys rakentui enemmän yksilön henkilökohtaisille ominaisuuksille, mikä saattoi viitata työväenluokkaisen identiteetin heikkenemiseen. Yksilöllistyminen tarkoitti myös sosiaalisen todellisuuden hienovaraisempaa luokitte-

²⁶¹ Kalevi Sorsan mielestä valtarakenteet pitävät yllä koulutuseroja (HS 19.10.1972). Myös opetusministeri Ulf Sundqvist näki pienituloisten oppimisedellytysten olevan heikkommat. He eivät siksi pärjää ylempien sosiaaliryhmien kehittämässä valinnan vapautta painottavassa järjestelmässä. (HS 8.10.1972.)

lua ja luokkaerojen osittaista korvautumista kulttuurisilla erotteluilla. Kansalaiset ilmaisivat halunsa tulla nähdyksi yksilöinä tai määritellä ryhmänsä omatoimisesti ylhäältä käsin määritellyn ryhmäidentiteetin sijaan.

Yhteiskuntaluokka oli 1940-luvulta 1970-luvulle tiiviisti käytetty käsite. Luokka oli ristiriitainen ilmiö. Se oli samanaikaisesti poliittisen identifioitumisen lähtökohta ja asia, jota ei pitänyt olla. Se oli yhteiskunnallisen epäoikeudenmukaisuuden symboli. Sen taustalla vaikutti näkemys tuotantosuhteista ristiriitojen lähteenä. Idea ristiriitojen säätelystä ei kuitenkaan ollut vallankumouksellisen vasemmiston idea.

1980-luvulla luokkaristiriitojen nähtiin jo heikentyneen. Luokkaa ei pidetty enää täysin pätevänä käsitteenä kuvaamaan yhteiskunnallista todellisuutta ja poliittista identifioitumista. Luokan käsite selvästikin elää luokkakonfliktista, mutta on vaikea sanoa, joutuuko kokemus luokkakonfliktista luokkatietoisuudesta vai päinvastoin. Mikäli ensin mainittu on lähempänä totuutta, mielikuva luokkaristiriitojen hälvenemisestä 1980-luvulla on selitettävissä ainakin osin marxilaisuuden vetovoiman hiipumisella.

Isänmaallisuuden sisältö muuttui ulkopoliittisen käännöksen myötä. Uuden ulkopoliittisen linjan esittäminen epäisänmaallisena olisi vienyt maan moraaliseen kriisiin. Isänmaallisuuden sisältöön oli pakko liittää sellaisia moraalikäsitteitä, jotka tekivät Neuvostoliiton kanssa toimimisen legitiimiksi. 1920- ja 1930-lukujen isänmaallisuus oli ollut venäläisvastaista. Isänmaallisuutta ei enää jatkosodan jälkeen voitu määritellä negaation kautta. Uusi isänmaallisuus oli puolueettomuutta. Suomen näkökulmasta puolueettomuus tarkoitti Neuvostoliiton luottamuksen saavuttamista ulkopoliitikassa ja länsiyhteiyksien säilyttämistä taloudessa ja kulttuurissa.

Suomi alkoi 1960- ja 1970-lukujen aikana kehittää itselleen uutta maailmanhistoriallista tehtävää sillanrakentajana idän ja lännen välille. Tästä huolimatta kulttuurinen identiteetti oli edelleen länsimainen, koska suomalaiset tuskin olisivat muutoin hermoilleet länsimaissa vallitsevan Suomi-kuvan kanssa. Kulttuurisen ja poliittisen identiteetin välillä ei silti nähty muutamista ulkopoliittikan kritikoista huolimatta mitään dramaattista ristiriitaa. Neuvostoliittoa myötäkarvaan silitellyt Suomi oli omasta mielestään edistysellinen länsimaa.

Kansallista saatettiin tulkita edelleen länsimaisesti, koska Neuvostoliitto ei aktiivisesti ajanut maan muuttamista sosialistiseksi, jolloin se olisi vähintään vaatinut kommunisteja jokaiseen hallitukseen. Suurvalta asetti silti kansallisen tulkinnalle rajat ja rajojen ylittäminen ilmaistiin termeillä neuvostovastainen, äärioikeistolainen tai oikeistovoimat. YYA-sopimuksen kautta Neuvostoliitolla oli lopullinen valta määritellä, mikä oli äärioikeistolaista. Oikea isänmaallisuus paikantui sille kylmän sodan rintamien väliselle alueelle, jonka länsirajaa valvoi Neuvostoliitto ja itärajaa suomalaiset itse.

Sisäpoliittisesti isänmaallisuutta ei enää katsottu voitavan vaatia pyhänä velvollisuutena vaan maanpuolustustahto ankkuroitiin yhä vankemmin sosiaaliseen oikeudenmukaisuuteen. Kansalaisella täytyi olla jotain puolustamisen arvoista, mutta saatuaan oikeudenmukaisen osansa yhteisestä hyvästä häneltä odotettiin edelleen lojaalisuutta kansakunnalle. Ilman odotusta vastavuoroisuudesta sosiaalinen tasoittaminen olisi ollut maanpuolustuksellisesta näkökulmasta rahan tuhlausta.

Valtio oli ollut Valkoisessa Suomessa hengellinen yhteisö ja esivalta. Olemukseltaan se oli ollut porvarillinen. Toisen maailmansodan jälkeen valtio muuttui muutamassa vuosikymmenessä porvariston omaisuudesta kansalaisyhteiskunnan ryhmien sosiaalisen nousun välineeksi ja siitä eliittien temmellyskentäksi. Valtiota ei voinut näiden

neljän vuosikymmenen aikana palauttaa yksiselitteisesti sen paremmin vasemmistoon kuin oikeistoonkaan. Eliittinäkökulma on astetta perustellumpi, mutta myös kansalaiset käyttivät valtiota hyväkseen. Ulkopoliittisesti valtio oli selkeä käsite, joka edusti kaikkia suomalaisia. Siinä ei ollut lohkeamia.

Valtiota ei missään vaiheessa esitetty kategorisena yksilön vapauden rajoittajana. Valtio oli esimerkiksi 1950- ja 1960-luvulla työväenluokan vapautumisen instrumentti. 1980-luvullakaan ei haluttu niinkään vapautua valtiosta vaan valtioeliitin ohjausideologiasta. Kansalaiset halusivat ottaa valtion haltuunsa. Protestin sanoma oli, että valtion pitäisi palvella kansalaisiaan eikä eliittejä tai byrokraatteja.

Markkinatalous oli uhanalainen järjestelmä aina 1970-luvun lopulle saakka. Se oli jotain riittämätöntä, irrationaalista ja vanhanaikaista siinä missä sosialismi ja suunnittelu edustivat uutta, rationaalista ja dynaamista. Kaikissa länsimaisissa demokratioissa, jollainen YYA-Suomikin halusi olla, oli kuitenkin markkinatalous. Suomi oli myös riippuvainen länsiviennistä ja esteetön pääsy länsimarkkinoille vaati sopeutumista länsimaiden vapaakauppajärjestelyihin. Markkinatalous liittyi länsimaisen identiteetin ylläpitoon ja kansantalouden kehityksen turvaamiseen. Silti mitään innostusta markkinoiden ympärillä ei pitkään aikaan vallinnut. Vasta 1970-luvun talousongelmat palauttivat markkinataloudelle sen taloudellisen rationaalisuuden. Markkinat katsottiin silloin valtiota paremmaksi resurssien ohjaajaksi ja tehokkaammaksi pääoman käyttäjäksi.

Sosialismi muuttui suosituksi tullessa sosiologisessa selitysmallissa yksilön sielullisesta ilmiöstä epätasa-arvoisen yhteiskuntarakenteen tuotteeksi. Yhteiskunnallinen epätasa-arvo oli aikalaiskäsityksessä kommunistiongelman syy.²⁶² Kommunismista tuli kausaali-ilmiö. Epätasa-arvon muotoja poistamalla kommunismin kannatukselta katoaisi pohja. Kommunismin kesyttäminen hyvinvointivaltiolla oli sosiaalidemokraattien idea, jonka myös moderni porvari omaksui.

Sosialismi ei kuitenkaan ollut pelkästään yhteiskuntakehityksen ongelma vaan sitä saatettiin ajatella myös kehityksen ongelmien ratkaisuna. Lisäksi äärimmäisen kielteinen suhde sosialismiin saattoi olla epäilyttävää. Sosialismia hyödytti aatteellisesti huomattavasti fasismin tappio toisessa maailmansodassa, olihan sosialismi ollut fasismin ideologinen päävastustaja liberalismiin ohella. Ehdoton sosialismin vastaisuus oli tullut kättä kättä fasismin mielenlaadun yhdeksi komponentiksi. Fasismi ymmärrettiin kulttuuriin ja persoonallisuuden piirteinä. Näkemys oli peräisin yhteiskuntatieteistä. Adornon näkemys näytti olevan vaikutusvaltainen.²⁶³ Erich Frommin *Vaarallisessa vapaudessa* (1962) näkemys fasismin alkujuuresta taas osoittaa porvarillisen elämäntavan suuntaan. Suomessa piti taas uuden ulkopoliitiikan hengessä oppia olemaan ennakkoluuloton Neuvostoliittoa kohtaan. Ensimmäisen tasavallan kulttuurista ja poliittista koodistoa piti rauhan ja fasismin vastustamisen nimessä useassa paikassa uudistaa.

Sosialismin myötätuulta toisen maailmansodan jälkeen ei silti voi kuitata vain vastareaktion fasismin vaan sillä itsellään oli vetovoimaa visiona kehittyneemmästä yhteiskunnasta. Sellaisena se oli jotain kapitalismin jälkeen tulevaa, mutta samalla silti hyvin epämääräistä. Porvari oli kolmen vuosikymmenen ajan henkilö, jonka ajatusmaailma

²⁶² Kansanlehti esimerkiksi näki työpaikan ja toimeentulon parhaina aseina taistelussa kommunismia vastaan. Vasta sosiaalisen turvallisuuden saavuttamisen jälkeen osataan antaa arvoa poliittisille vapauksille ja oikeuksille. (ref. HS 1.10.1958.)

²⁶³ En ole varma, mitä Adornon teosta suomalaiset olivat lukeet, mutta esimerkiksi *The Authoritarian personality* oli ilmestynyt englanniksi jo vuonna 1950.

ja asenteet olivat uuden ajan ja sen vaatimusten kanssa ristiriidassa.²⁶⁴ Jos porvari halusi olla edistysellinen, hänen piti olla vähintään liberaali.

Sosialismin tuloa odoteltiin vielä 1970-luvulla, mutta seuraavan vuosikymmenen alussa saatettiin havaita, ettei sosialismi enää ollut mitään, joka tulee kapitalismin jälkeen vaan jotain, joka laahaa kaukana sen perässä. Itä-Euroopan sosialistimaista tuli jälkeenjääneisyyden symboleja. Sen ei olisi välttämättä tarvinnut vaikuttaa itse sosialismin utopiaan; olihan sosialismi ollut koko ajan osin määrittelemätön käsite, mutta itäblokin pysähtyneisyys latisti älyllisen mielikuvituksenkin²⁶⁵. Taantumus vaihtoi poliittista väriä alkaen rasittaa vasemmistoa. Sosiologinen selitysmalli kuitenkin vaikutti edelleen yhteiskunnassa: yhteiskunnallinen epäoikeudenmukaisuus saattoi edelleen radikalisoita heikko-osaiset.

Oikeudenmukaisuus oli vahvasti sidoksissa sosiaaliseen oikeudenmukaisuuteen, jolla tarkoitettiin ensisijaisesti kansanryhmien keskinäisiä elinehtoja. Yksilöllinen oikeudenmukaisuus alkoi nostaa päätään vasta 1970-luvun lopulla. Ulkopoliitikassa oikeudenmukaisuus loisti koko aikakauden poissaolollaan. En huomannut, että Suomi olisi kylmän sodan aikaisia ulkopoliittisia ratkaisujaan perustellessaan vedonnut oikeuksiinsa. Sen sijaan Neuvostoliitolla oli legitiimit turvallisuusedut.

Paine vasemmalta ja itärajan takaa muutti käsitteiden sisältöjä aina 1970-luvun lopulle saakka, jolloin vasemmistolaisen ideologian hiipuminen ja kansalaisten kyllästyminen eliittien valtaan alkoivat asteittaisesti uudistaa käsitteiden sisältöjä. Isänmaallisuuden käsite säilyi muuttumattomana ja missään vaiheessa käsitteiden uudet sisällöt eivät asettuneet ulkopoliittista linjaa vastaan. Se tarkoitti, että muiden käsitteiden sisältöjä oli mahdollista avata, mutta vain siinä määrin kuin ulkopoliitiikka antoi siihen mahdollisuuden.

Ulkopoliitikasta ei koskaan tullut vasemmiston monopolia, joten sisäpolitiikassa ideologinen heiluri saattoi liikkua reformistisesta vasemmistosta Neuvostoliiton hyväksymiin oikeiston ryhmiin saakka. Hieman syrjään työnnetyllä äärivasemmistolla vaikutti julkisuudessa olevan erityisasema äärioikeistolaisuuden sisällön määrittelyssä, mutta lopullisesti asia ratkesi Kremlissä. 1980-luvulla yksikään merkittävä Suomen puolue ei kuulunut kylmän sodan äärioikeistoon.

4.2.4. Moraaliset ja tiedolliset hierarkiat

Koska 1970-luvun lopussa tapahtui muutoksia maan ilmapiirissä, olen laatinut kaksi taulukkoa kuvaaman hierarkioita ennen ja jälkeen muutoksia, jolloin on mahdollista vertailla sitä, mikä 1970-luvulla muuttui ja mikä ei.

²⁶⁴ Uusi Suomi esimerkiksi pelkäsi, että vasemmisto on voittamassa ideologisen kamppailun. Se on edistysellistä. Kaikki mikä vie pois nykyisestä, on edistystä ja siksi porvaritkin toittavat sitä. Liberaalit ovat täysin sen vallassa, RKP osittain ja Kokoomuksestakin löytyy sympatisoijia. (Ref. HS 9.10.1972.)

²⁶⁵ Aarne Saarinen tunnustikin vuonna 1984 HS:n haastattelussa, että sosialistimailla ei ole enää vetovoimaa. Kaikki ei ole mennyt niin kuin on kuviteltu. (HS 8.1.1984.)

TAULUKKO 3. Moraalisten ja tiedollisten hierarkioiden ääripäät (oikein/ väärin) Suomessa jatkosodan päättymisestä 1970-luvun puoleenväliin saakka

OIKEIN	VÄÄRIN
Puolueettomuus, YYA, rauha, neuvostomyönteisyys	Neuvostovastaisuus, äärioikeisto
Tasa-arvo, hyvinvointivaltio ja demokratia	Luokkayhteiskunta
Politiikan tosiasioiden ensisijaisuus	Poliittisista tosiasioista piittaamattomuus
Täystyöllisyys	Työllisyyden laiminlyönti
Valtion interventio talouteen, eturistiriitojen sovittelu	Talouden jättäminen markkinoille, eturistiriitojen kieltäminen
Suunnittelu	Ennustamattomuus, hallitsemattomuus
Realismi, tieto, järkipärisyys, objektiivisuus	Tunteet, myytit, subjektiivisuus
Sosiologinen ihmiskäsitys	Biologinen ihmiskäsitys
Edistys (poliittinen liberalismi, vasemmisto)	Taantumus (konservatismi, fasismi)

Kuvion "oikein" puolisko edustaa selkeästi vasemmistolaisista ajatusmaailmaa ja "väärin" puoli on melkein sama kuin Valkoinen Suomi sillä poikkeuksella, ettei talous ollut maailmansotien välilläkään ensisijaisista eikä porvaristo suinkaan suhtautunut työttömyyteen vähätellen. Asenteellinen käänös tapahtui välittömästi jatkosodan jälkeen, joten sodan lopputulosta voidaan pitää sen laukaisijana.

Kuviossa edistys on samalla puolella tasa-arvon, politiikan, ulkopoliittisen realismin ja valtion laajentuvan tehtäväkentän kanssa. Teknologia ja luonnontiedekin olivat edistysvoimia, mutta ne olivat sittenkin toissijaisia politiikkaan ja yhteiskuntatieteisiin nähden. Vapaita markkinoita ei mielletty edistykseksi. Säädellyt markkinat sen sijaan kelpasivat. Ne eivät olleet edistyksen antiteesi, joten markkinatalous jäi harmaalle alueelle. Edistys oli vuosina 1945 – 1975 vasemmalle päin kallellaan.

Toisen tasavallan yleispyrkimys oli luoda politiikan ja suunnittelun avulla luoda hyvin ennustettavasti toimiva, sisäisesti tasapainoinen ja tasa-arvoinen hyvinvointiyhteiskunta. Metodeissa on nähtävissä epäily porvarillisen ideologian toimivuutta kohtaan. Kokonaisuutta voitaneen pitää ideologiselta sisällöltään sosialidemokraattisena.

Korpilammen konsensuksen jälkeistä aikaa kuvaavassa taulukossa on nähtävissä kuinka ulkopoliittinen linja, demokratia, tasa-arvo ja hyvinvointivaltioprojekti jatkavat olemassaoloaan oikein -puolella. Vientiteollisuuden kilpailukyyn pönkittämien inflaatiota hillitsevällä talouspolitiikalla ei jakanut kansakuntaa kahtia, koska suurin osa vasemmistostakin lähti siihen mukaan. Uutta oli, että demokratian ja tasa-arvon vastakohtana ei ollut enää luokkayhteiskunta vaan eliitit. Puolue, etujärjestö- ja asiantuntijavallasta oli tullut aikaisten mielissä uutta harvainvaltaa.

TAULUKKO 4. Moraalisten ja tiedollisten hierarkioiden ääripäät (oikein/ väärin) Suomessa 1970-luvun puolesta välistä 1980-luvun puoleenväliin

OIKEIN	VÄÄRIN
Puolueettomuus, YYA, rauha, neuvostomyönteisyys	Neuvostovastaisuus, äärioikeisto
Tasa-arvo, hyvinvointivaltio ja demokratia	Epätasa-arvo, byrokratia ja eliittivalta
Konsensus ulkopoliitikassa (eliitissä myös taloudessa)	Kansakunnan kahtiajako
Yksilöllisyys, sitoutumattomuus, pienet yksiköt	Puoluepolitiikka, byrokratia, suuret koneistot
Inflaatiota hillitsevä talouspolitiikka, vientiteollisuuden kilpailukyky	Inflaatiota kiihdyttävä talouspolitiikka
Laatu	Määrä
Ympäristönsuojelu, kestävä kehitys	Ympäristöä tuhoava talouskasvu
Tunteet, moraali, subjektiivisuus	Yltiörationaalisuus, yksi totuus, ehdottomat auktoriteetit

Poliittisten asioiden ensisijaisuus oli vaihtunut poliittiseen konsensukseen, joka koski ulkopoliitiikan ohella myös talouspolitiikkaa. Markkinat olivat siirtyneet harmaalta alueelta oikein -puolelle. Vastakkainasettelu politiikan ja talouden välillä oli kadonnut tai se haluttiin ylittää vetoamalla asiantuntemukseen. Yhteiskunnallisen muutoksen referenssipiste ei enää keskeisesti ollut vuosi 1918 ja Valkoinen Suomi vaan maailmantalouden muutos.

Ulkopoliittinen linja ja kansallinen kilpailukyky hallitsivat teemoina. Kansallinen kilpailukyky oli elitiin silmäterä, ulkopoliitiikka koko kansan. Ratkaisevaa oli, kumpi niistä nousi toisen yläpuolelle. Talouspolitiikkaa sai kritisoida ilman rangaistuksen pelkoa, mutta ulkopoliitiikan osalta tilanne oli toinen. Kauhun tasapaino yksinään riitti pitämään

aikakauden peruspilarin Paasikivi-Kekkosen linjan tukevasti paikoillaan.²⁶⁶ Ulkopoliittikka oli talouden yläpuolella, mutta molemmat olivat normaalin politiikan yläpuolella. Ei ihme, että politiikka vaikutti aatteettomalta.

Mielenkiintoista näin jälkikäteen katsottuna oli moraalien, tunteiden ja subjektiivisuuden saumaton yhdistyminen neuvostomyönteisyyteen. Se osoitti, kuinka suuri ulkopoliittisen linjan menestys oli ollut kansan keskuudessa. Kansalaiset eivät nähneet mitään syytä ulottaa yhden totuuden ja auktoriteettien kaatamishankkeita ulkopoliittikkaan. Myös sitouttamattomuus ja yksilöllisyys olivat periaatteessa törmäyskurssilla ulkopoliittisen kurin kanssa, mutta törmäystä ei tapahtunut, koska halua irtiottoihin Paasikivi-Kekkosen linjalta ei juurikaan ollut.

Yksilöllisyys ja tasa-arvo eivät päätyneet vastakkaisille puolille, eikä tuloerojen kaventaminenkaan loukannut yksilöllisyyttä. Ajan henki oli tältä osin edelleen vasemmalle kallellaan. Markkinoiden ja yksilöllisyyden suhde jäi epäselväksi, koska markkinat alettiin nähdä jopa demokraattisempina kuin byrokratisoitunut julkinen koneisto. Havainnot viittaavat siihen, että kansalaisten maailmankuva alkoi muuttua sisäisesti ristiriitaisemmiksi, mikä saattaa kertoa perinteisten sosiaalisten identiteettien heikentymisestä.

Ympäristö ilmaantui uutena asiana poliittiselle agendalle 1970-luvulla. Se törmäsi talouden tehostamispyrkimyksiin ja talouden asteittaiseen liberalisointiin. Ympäristöongelmat eivät hyödyttäneet vasemmistoa, koska luonto ei voinut sen paremmin vasemmistolaisen talouspolitiikan aikana. Hyvinvointivaltion laajentamista ja ympäristöä ei kuitenkaan pidetty toisilleen vihamielisinä asioina. Vain kova kilpailutalous oli mielikuvissa sodassa luonnon kanssa, vaikka hyvinvointivaltio rahoitetaan aivan samalla taloudella.

Kulttuurisesti asennoituminen sodan jälkeisten vuosikymmenten fundamentteihin tietoon ja tosiasioihin muuttui.²⁶⁷ Sotien jälkeen tieto oli edustanut henkistä vapautumista esimerkiksi sukupuolimoraalissa, mutta 1970-luvun lopulla tietoa ja rationaalisuutta saatettiin jo tulkita yksilöllistä minuutta kaventavina ja jopa alistavina asioina. Tunteet edustivat jälleen vapautta. Kouluissa saatettiin pitkästä aikaa kyseenalaistaa tietopohjaisen opetuksen hallitsevuus. Objektiivisen tiedon pakkopaidasta vapautuminen nähtiin myös demokratisoitumisena. Taiteessa ja kulttuurissa päädyttiin taistolaisaikojen jälkeen lopputulokseen, ettei taideteoksesta ole yhtä oikeaa tulkintaa ja että teoksen merkitys syntyy vuorovaikutusprosessissa.²⁶⁸

1970-luvun lopun ja 1980-luvun muutokset tuntuvat liittyvän talouden muutokseen sekä ympäristöongelmiin. Perinteinen vasemmisto ei kyennyt tarjoamaan niihin uskottavia vastauksia keskiluokkaiseksi muuttuneessa maassa. Ympäristötietoisuuden nousu ja siihen liittynyt modernisaatiokritiikki on toki mahdollista ajatella omana kysymyksenään, mutta en irrottaisi sitä kokonaan vasemmiston ongelmista.

²⁶⁶ Maailmanpoliittinen tilanne oli vielä 1980-luvun alkupuolella erittäin jännittynyt uuden asevarustelukierteen vuoksi. Mauno Koivisto todennäköisesti koki tilanteen niin räjähdysheikkänä, että kielsi kuuluisassa sopulihaastattelussaan ketään tulkitsemasta omia lausuntojaan hän itse mukaan lukien (HS 3.1.1984). Koiviston lausunnot herättivät huomiota myös ulkomailla ja ne liitettiin Neuvostoliiton reaktioiden pelkoon (HS 4.1.1984, HS 5.1.1984; HS 6.1.1984; HS 8.1.1984). Suomessa Koivistoa pidettiin vain herkkänahkaisena

²⁶⁷ Timo Vihavainen tulkitsi vuonna 1984, että edellisen aikakauden rationalismi on tullut hylätyksi ja nyt todistellaan järjen riittämättömyyttä suurten ongelmien edessä positivismiin muuttuessa kirosanaksi (Parnasso 3/1984).

²⁶⁸ Jan Blomstedtin mukaan kirjailijalla ei oikeutta teoksensa merkitykseen ja kriitikonkin on epäiltävä viisauttaan. Kriitikko ei ole isällinen vallankäyttäjä. Postmoderniin kirjallisuuteen Blomstedt liitti muun muassa parodian, ironian ja leikin. (PA 1/1984.)

Ulkopoliittisen linjan jatkuminen vasemmiston älyllisen vetovoiman hiipumisen jälkeenkin, kertoo, että voimakeskus sijaitsi maan rajojen ulkopuolella, Neuvostoliitossa. Se taas, että muutos oikealle oli mahdollinen, viittaa siihen, että Neuvostoliiton tavoitteet Suomen suhteen olivat rajalliset. Vasemmistolainen tuulenvirtaus 1940-luvulta 1970-luvulle ei siis johtunut yksin Neuvostoliitosta, vaikka jatkosodan lopputulos vaivautti vasemmiston Valkoisen Suomen asettamista rajoitteista.

4.2.5. Historiallinen tietoisuus

Tässäkin on syytä tehdä kaksi kuviota ymmärtääksemme kokemusten ja tulevaisuuden horisonttien kehitystä 1940-luvulta 1980-luvun puoleenväliin.

TAULUKKO 5. Kokemuksen tila (ennen/nyt) ja odotuksen horisontti (nyt/tulossa) Suomessa jatkosodan päättymisestä 1970-luvun puoleenväliin

ENNEN/NYT	NYT/TULOSSA
Maalaisyhteiskunta, köyhä Suomi	Teollinen yhteiskunta, vaurastuva Suomi
Isänmaallinen kansanyhteisö	Kasvava valtiokoneisto, suunnittelu- ja sopimisyhteiskunta
Oikeisto, fasismi	Vasemmisto edelläkävijänä, sosialismi huomispäivän ideologiana
Antibolsevismi, Suomi lännen etuvartiona	Puolueeton Suomi, luottamukselliset suhteet Neuvostoliittoon
Myyttien ja tunteiden Suomi	Tosiasioiden ja tiedon Suomi
Kansakuntien ja nationalismien Eurooppa	Kahtia jaettu Eurooppa, kylmä sota
Kansanryhmien ajattelutapojen yhtenäistäminen	Kansanryhmien elinehtojen tasoittaminen, hyvinvointivaltio

Sotia edeltänyt ja sotien jälkeinen yhteiskunta erosivat toisistaan kuin yö ja päivä. Silti suurimmat kysymykset liittyivät molemmissa maan sisäiseen kiinteyteen, Venäjä/Neuvostoliittoon ja bolsevismiin. Historialliset olosuhteet ja ideologiset voimasuhteet olivat toisessa maailmansodassa mullistuneet, josta syystä historiallinen ja ideologinen konteksti suurten kysymysten ympärillä oli aivan toisenlainen.

Ulkopolitiikan rinnalla kulki modernisaatio, joka ei voinut toteutua maalaisyhteiskunnan henkisillä eväillä. Uskonto ja humanismi korvautuivat luonnontieteillä ja yhteiskuntatieteillä. Todellisuuden asiat eivät enää pääsääntöisesti olleet intuitiivisesti käsitettyjä hengen totuuksia vaan tieteellisesti todettuja syy- ja seuraussuhteita. Muutto maalta kaupunkiin irrotti ihmiset perinteisistä sosiaalista yhteyksistään. Siitä seurasi kulttuuri-muutos. Muutokset hyödyttivät vasemmistoa, koska oikeisto sitoi pitkään itsensä henkisesti maalaismaisemaan.

Mielenkiintoinen jännite vallitsi siinä, että samalla kuin neuvostososialismi haluttiin edelleen torjua, sosialismia kohtaan tunnettiin mielenkiintoa. Se oli pitkän aikaa kehityksen suunta.²⁶⁹ Tulevaisuuden sosialismi toteutuisi joltain muulta pohjalta kuin Neuvostoliitossa.²⁷⁰ Edelläkävijänä näytti toimivan Ruotsi ja sen demokraattinen sosialismi. Sosialismin vetovoima oli nähdäkseni sen luvatussa tulevaisuudessa ja kyvyssä kiihottaa mielikuvitusta, ei niinkään Neuvostoliiton tai DDR:n suurissa saavutuksissa. Neuvostoliitonkin saatettiin uskoa olevan kehittyvä järjestelmä. Ajan saatossa sen demokratian ja vapauden puutteet tulisivat korjaantumaan.

Poliittisesti välttämätön tarkoitti hyviä idänsuhteita ja puolueettomuuspolitiikkaa, jotka määrittivät poliittisesti mahdollisen rajat. Ulkopoliitiikka ja henkiseen muodonmuutokseen eronteko Valkoiseen Suomeen puolsivat vasemmiston ja modernin liberalismien agenda: sosiaalista tasoitusta, demokratiaa, leimattujen ryhmien hyväksymistä yhteiskunnan jäseniksi ja hyvinvointivaltiota.

TAULUKKO 6. Kokemuksen tila (ennen/nyt) ja odotusten horisontti (nyt/tulossa) 1970-luvun puolesta välistä 1980-luvun puoleenväliin

ENNEN/NYT	NYT/TULOSSA
Puolueeton Suomi, luottamukselliset suhteet Neuvostoliittoon	Puolueeton Suomi, luottamukselliset suhteet Neuvostoliittoon
Kahtia jaettu Eurooppa, kylmä sota	Kahtia jaettu Eurooppa, kylmä sota
Kansanryhmien elinehtojen tasoittaminen, hyvinvointivaltio	Kansanryhmien elinehtoja tasoittaminen, hyvinvointivaltio
Luokkaristiriidat	Kansa vs. eliitti
Puoluepolitisoituminen	Yksilöllisyys, sitoutumattomuus, politiikan vastaisuus
Teollisen yhteiskunnan kehityksen lakipiste	Tietoyhteiskunta
Kehitysoptimismi	Epävarmuus tulevan kehityksen suunnasta, ympäristö- ja energiaongelmat
Sosialismi huomisen ideologiana	Aatteellinen näköalattomuus

Jatkuvuutta entiseen edustavat kuviossa ulkopoliittinen linja ja hyvinvointivaltioprojekti. Muutoksista kielivät luontoon ja luonnonvaroihin liittyvät ongelmat, kaikkinaisen epävarmuuden lisääntyminen, vasemmiston henkisen johtoaseman menetys, luokkaristiriidan heikkeneminen ja sen osittainen korvautuminen kansa vastaan eliitti -konfliktilla, perinteisen politiikan kriisi sekä teollisen aikakauden lopun hämmöttäminen.

²⁶⁹ Antti Eskola muun muassa kirjoitti vuonna 1969, että kun on nähnyt yhden muutoksen tapahtuvan, on helppo uskoa toisenkin. Eskola tarkoitti yhteiskunnan siirtymistä sosialismiin. (Eskola 1969, 11 – 12.) Jakobsonin mukaan poliittisen terminologian muutoksesta saattoi 1970-luvun alussa päätellä, että sosialismi oli kehityksen pääsuunta ja porvarit poikkeavia (Jakobsson 1992, 118).

²⁷⁰ Tarkkakin katsoo, etteivät sosialismin kannattajat välttämättä halunnet yhteiskunnan muuttuvan neuvostotyyppiseksi. Ihanneyhteiskunnalla tarkoitettiin jotain muuta, joka jäi kuitenkin epäselväksi. (Tarkka 2002, 29.)

Havainto kertoo, että Suomi juoksi teollisen yhteiskuntakehityksen vaiheen läpi todella nopeasti.

Ensimmäistä tasavaltaa kuvaavat termit olivat sopineet lähes täydellisesti Tönniesin teoriaan yhteisöstä (*gemeinschaft*). Toisen maailmansodan jälkeen Suomen kehitys kulki yhteiskunnan (*gesellschaft*) suuntaan. Toisin kuin yhteisö, yhteiskunta on persoonaton ja abstrakti. Yhteiskunnassa valtio alkaa irtaantua yhä enemmän vanhoista traditioistaan. Yhteiskunnalla ei ole mitään alkuperää vaan se on aina tulemisen projektissa. Samalla myös ajattelu muuttuu tieteellisemmäksi ja teoreettisemmaksi. Uskonnon tilalle tulee tiede. Siksi julkisuudessa esiintyvät teoriat ja maailmanselitykset ovat tieteellisiä. Jokaisen poliittiseen elämään osallistuvan täytyy olla kiinnostunut niistä. Julkinen mielipide ei kuitenkaan enää ole kiinnostunut hyvästä ja pahasta, todesta ja valheesta kuten uskonnollisten käsitysten aikana, vaan sen suurin mielenkiinto kohdistuu muodolliseen korrektiuteen. (Tönnies 2001, 56; 64; 240–251.) Näitä piirteitä alkoi Suomessa esiintyä jo heti sodan jälkeen. Etenkin 1950-luvulla oli havaittavissa, kuinka tiede alkoi syrjäyttää uskonnon ja kuinka yhteiskunnalliset suhteet alettiin määritellä työmarkkinaryhmien sopimuksilla.

Tönniesin käsitys yhteiskunnasta on varsin kapitalistinen. Hänelle yhteiskunta onkin kauppapaikka. Yhteiskuntaa eivät luonnehdi enää sukulaisuussuhteet vaan vaihtosuhteet, joissa tavoitellaan henkilökohtaista hyötyä. Asioilla ei ole itseisarvoa vaan niillä on pelkkä vaihtoarvo. Ihmiset elävät erillään toisistaan atomeina ja kilpailusta tulee tyypillinen sosiaalisen kanssakäymisen muoto. Tönnieskin kuului niihin, jotka uskoivat sosialismin tulevan yhteiskuntaan siirtymisen myötä. Valtio kehittää hänen mukaansa askel askeleelta talouteen kapitalistisen elämäntavan tuhoavan keskittyneen kontrollin. (Tönnies 2001, 52 – 63; 260.) Suomessa vain näytti siltä, että yhteiskunta kehittyi ensin sosialistiseen tai oikeammin sosialidemokraattiseen suuntaan ja vasta myöhemmin, 1980-luvulla, alkoi toden teolla kapitalismin aika.

Vasemmiston asema edelläkävijänä vaikutti olevan sidottu teolliseen aikakauteen. Teollistumisen saavutettua lakipisteensä ja tietoyhteiskuntavisioiden ilmaantuessa odotusten horisonttiin, sen ideologinen vetovoima hiipui. Siirryttäessä talouden kehitysvaiheesta toiseen yhteiskunnan ammatillinen ja sosiaalinen rakenne muuttuvat. 1980-luvulle tultaessa perinteisen työväestön määrä oli jo supistumaan päin, mikä nakersi vasemmiston kannatuspohjaa. Oikeisto oli taas ollut vaikeuksissa koko teollistumisen ajan työväestön määrän kasvaessa, mutta uuden taloudellisen aikakauden alku palautti aloitteen sille. Ei ole kuitenkaan mitään sisäänrakennettua logiikkaa, joka määrittelee maatalousyhteiskunnan oikeistolaiseksi, teollisen aikakauden vasemmistolaiseksi ja jälkiteollisen yhteiskunnan jälleen oikeistolaiseksi. Kysymys on vallitsevasta yleispoliittisesta tilanteesta sekä poliittisten ryhmien kyvystä vedota ohjelmillaan kunkin talouden kehitystason suurimpaan tai merkittävimpään ammattiryhmään.

Sosialismi ei ollut 1980-luvulle tultaessa vielä täysin poistunut kuvioista. Se oli yhä olemassa teoreettisena mahdollisuutena ja Itä-Euroopassa reaalisenä todellisuutena. Sen sijaan edeltäville vuosikymmenille ominainen jännitys ja mielenkiinto sosialismin ympäriltä oli jo hiipunut. Aatetta olisi ollut mahdollista toteuttaa muussakin kuin Varsovan liiton maiden keskusjohtoisessa mallissa, mutta minkäänlaista innostusta vaihtoehtojen sosialismin muotojen etsimiseen ei aineiston lehtien sivuilta ollut havaittavissa. Vihreiden projektit olivat huomattavasti mielenkiintoisempia.

Vasemmistolaisen utopioiden hiipumisesta seurasi henkinen tyhjiö. Oikeistoonkaan ei liitetty suuria toiveita vaan oikeistolaistuminen talouspolitiikassa vaikutti olevan

enemmänkin käytännön pakon sanelemaa. 1960-lukulaiseen maailmanparannukseen ei enää uskottu kuin pienessä mittakaavassa. Suurvaltojen asevarustelukilpailu ja ydinsodan uhka varjostivat kaikkea vielä 1980-luvun puolessa välissä eikä yksilö tuntunut kykenevän vaikuttamaan paljoakaan edes oman maansa valtiokoneistonsa toimintaan.²⁷¹

Uudeksi pulmakysymykseksi oli noussut talouskasvu: jatkuessaan nykyisenlaisena se ei sopinut pitkällä aikavälillä poliittisesti mahdollisen horisonttiin, mutta siitä luopuminen oli taas lyhyellä aikavälillä poliittisesti epärealistinen ajatus. Nykyhetken ongelmat ja tarpeet veivät voiton kaukaiseen tulevaisuuteen ajoittuvasta uhkatekijästä ja siksi talouskasvun jäädyttämisen ympärillä käyty keskustelu oli lähinnä teoreettista ja filosofista pohdintaa.

Vasemmistoliberaalit arvot vaikuttivat kelpaavan edelleen varsin hyvin. Ne olivat nyt saamassa pehmeiden arvojen nimen. Samanaikaisesti talousliberalismi oli jälleen älyllisesti varteenotettava vaihtoehto talouspolitiikassa. Liberalismit, kova ja pehmeä, kohtasivat toisensa ensi kertaa 1980-luvulla ja ne vaikuttavat edelleen politiikan areenalla. Maailmojen törmäystä on mahdollista yrittää välttää jakamalla kakku siten, että talous kuuluu oikeistoliberaaleille ja politiikka sekä kulttuuri vasemmistoliberaaleille. Todellisuudessa talous, politiikka ja kulttuuri eivät voi millään pysyä erillään toisistaan. Vahvin ottaa muut haltuunsa tai ne sulautuvat toisiinsa. 1980-luvulla oli havaittavissa ensimmäisiä merkkejä kulttuurin kaupallistumisesta ja talouslehdissä alettiin varovasti puhua uudenlaisesta pehmeämmästä johtamisesta. Valtio alkoi omaksua palveluasennetta suhteessa kansalaisiinsa ja uusliberalismi teki tuloaan julkista sektoria koskevaan puheeseen.

Poliittisesti mahdollisen horisontin rajasi yhä ulkopoliitiikka, vaikkakin kansainvälistyvän talouden vaatimukset kasvattivat painetta puolueettomuuspolitiikan ympärille rakennettujen käytäntöjen sisältöjen uudistamiseen. Itse rakenteet pysyivät entisenlaisina. Ilmeisin ajatuksellinen muutos tapahtui sosiaalidemokraattisen puolueen johdossa. Sosiaalidemokraatit jatkoivat valtion johdossa muotoilemalla ideologiansa talouden osalta uudelleen.

Yksilötasolta katsottuna poliittisesti mahdollisen horisontti oli romahtanut. Yksilön kokemus epäsuhta politiikan vaikutuksen laajuudesta ihmiselämään ja tietoisuus omien vaikutusmahdollisuuksiensa rajallisuus oli 1980-luvun alun kansalaiskeskustelulle ominainen piirre. Ajan poliittinen tunnelaus oli sekoitus vapautumista, voimattomuutta ja protestia.

4.2.6. Aiempi tutkimus

Lähtökohdat toiselle tasavallalle luotiin kesällä 1944. Korhosen mukaan jatkosodan opetus oli, etteivät suomalaiset kykene ratkaisemaan turvallisuusongelmaansa ase-in.

²⁷¹ Kirkon nuorisopäivillä haastatellut nuoret kokivat, ettei mihinkään ei voi vaikuttaa. Ydinsota tulee, ihan sama mitä teet. Vaihtoehtoliikkeet olivat olemassa, mutta kukaan ei uskonut 60-lukulaiseen ihanteellisuuteen. Nuoret tunsivat, ettei heillä ole voimaa suuriin tekoihin, mutta he ajattelivat, että ”tehdään sitten pieniä”. Puheista heijastui myös ristiriita tavallisten kansalaisten ja päättäjien välillä. Koulukin nähtiin vieraannuttavana paikkana. (SK 48/1981.)

Länsimielinen suuntaus teki konkurssin ja maassa palattiin vanhalle realistiskansalliseksi linjalle. Neuvostoliitto ei Korhosen mukaan vaatinut Suomen muutamista sosialistiseksi, mikäli se saattoi luottaa Suomen hyvään tahtoon. (Korhonen 1963, 37.)²⁷² Hyvissä idänsuhteissa olennaisia eivät olleet liberaalien lakipykälät ja muodollisuudet vaan naapureiden keskinäinen luottamus. Jan-Magnus Jansson katsoo, että presidentti Paasikivelle luottamus oli psykologiaa, joka määritteli sen, miten sopimukset toimivat. Mikäli vastapuoli huomaa, etteivät pyrkimykset olekaan vilpittömät, sopimukset muuttuvat kuolleiksi kirjaimiksi. (Jansson 1986, 31.)

Luottamus viittasi siihen, ettei Neuvostoliitto voinut olla sopimuksesta huolimatta Suomen aikeista täysin varma. Epäluulo tarjosi Neuvostoliitolle perusteen puuttua Suomen elämään silloin kuin asia liittyi sen mielestä ulkopoliittikkaan. Niinpä Neuvostoliiton luottamuksen voittamisesta tuli pysyvä osa toisen tasavallan poliittista järjestelmää. Ulkopoliittikan puheavaruus loi puheasetelman myös kansalle ja julkiselle mielipiteelle, joka piti kasvattaa ulkopoliittisen linjan taakse. (Alasuutari 1996, 165 – 168; 184.)

Uuden ulkopoliittikan katsottiin vaativan selkeää asennemuutosta. Välittömästi sodan jälkeen tapahtui tutkimusaineistossani siirtymä tunteista tosiasioihin, joihin ei kuulunut oikeudellista näkökulmaa. Sodan jälkeen isänmaallisuus kytkettiin Paasikiven ulkopoliittiseen realismiin.

Valkoisen Suomen eväät oli sodan jälkeen syöty. Kalela katsoo, ettei kiihkeän bolsevismin vastustamisen pohjalta ollut enää mahdollista jatkaa. Ensimmäinen kyseenalaistamisen kohde oli vuosi 1918 seuraamuksineen. Sotien jälkeen monilla elämänalueilla pyrittiin jättämään Valkoisen Suomen painolasti taakse. (Kalela 2005b, 220.) Kulttuurin puolella yritettiin tosin jatkaa vielä entiseen malliin. Väli rauha oli tuhonnut Valkoisen Suomen poliittiset edellytykset, mutta politiikan ulkopuolella saatettiin vielä uskoa voitavan pitää vanhaa kulttuuriperintöä yllä. Vaikka Kokoomus oli väli rauhan jälkeen melko tavalla sivussa vallan kahvasta, niin monet instituutiot toimivat silti edelleen sen ehdoilla (oikeuslaitos, kirkko, koulu, armeija, elinkeinoelämä). Henkisen itsenäisyyden korostus nousi muuttuneissa maailmanpoliittisissa oloissa entistä tärkeämmäksi. (Kolbe 1993, 310 – 320, Seppinen 2004, 181.)²⁷³ Sääty-yhteiskunta säilyikin uudistuksista huolimatta aina 1960-luvulle saakka (Kalela 2005b, 246). Valkoisen Suomen kulttuurin kyseenalaistaminen alkoi oman aineistoni perustella jo 1950-luvulla. Silloin se tarkoitti vain ajattelun modernisoimista ja rationalisoitumista, eikä vielä vasemmistolaistumista. Se sopi hyvin yhteen ulkopoliittikan realismin kanssa.

Vuoden 1958 yöpakkaset pakottivat uudistamaan kansallisen kulttuurinkin sisältöä. Ulkopoliittikka nousi Helsingin Yliopistonkin opiskelijoidenkin tietoisuudessa etualalle ja moni heistä vakuuttui tuolloin, että Neuvostoliiton näkemykset on syytä ottaa erittäin vakavasti. Laura Kolbe toteaaakin, että ainakin ulkopoliittikan osalta 1960-luku alkoi jo vuosina 1958 – 1959. (Kolbe 1993, 563 – 573.) 1960-luvulla itse kansallisuusate asetettiin opiskelijaradikalismissa kyseenalaiseksi, kun se liitettiin Valkoisen Suomen

²⁷² Suomessa painotettiin, että naapuriystävyyden tuli olla vilpittöntä. Sydämessä ei saa olla petosta. (Vihavainen 1991, 212 – 213.)

²⁷³ Vuoden 1945 ensimmäisessä Taide-lehdessä päätoimittaja E.J. Vehmas puhui pääkirjoituksessaan pontevasti perinteiden puolesta: ”Kaikki elämässä lepää menneen varassa. Edellisen sukupolven laskeman perustan täytyy tulla meille selväksi.” (TA 1/1945.)

aikaisen luokkayhteiskunnan ylläpitämiseen. Pyristeltäessä luokkayhteiskunnasta eroon kaikki porvarillisuuteen liittyvä piti arvioida uudelleen. (Vihavainen 1991, 96.)

Yleisen käsityksen mukaan Neuvostoliitto vaikutti voimakkaasti kylmän sodan aikana Suomeen sisäpolitiikkaan. Seppisen mukaan vuoden 1958 yöpakkasista lähtien ministerien tuli eduskunnan ohella nauttia myös Moskovan luottamusta. Neuvostoliiton johdolla oli käytännössä veto-oikeus Suomen hallitusratkaisuihin. (Seppinen 2001, 279 – 280; 465.) Jakobson katsoo myös, että hallituspolitiikkaa oli hoidettava vuoden 1958 yöpakkasten jälkeen yhdessä naapurin kanssa. Se ei silti tarkoittanut, että Suomessa olisi aina täsmälleen menetelty niin kuin Neuvostoliitto halusi. Myöträilyn idea oli saavuttaa suurvallan silmissä sellainen luottamus, että länsisuhteiden hoitamiselle saataisiin enemmän tilaa. Pelkät ulkopoliittiset vakuudet eivät siihen riittäneet vaan koko poliittisen järjestelmän oli palveltava ulkopoliittisia tavoitteita. (Jakobson 1992, 75 – 76.)

Ulkopolitiikan vaikutus sisäpolitiikkaan oli nähtävissä jo YYA-sopimuksen allekirjoittamisvuonna 1948, jolloin säädettiin rikoslainpykälä, jonka perustella voitiin henkilö tuomita vankilaan, mikäli hänet todetaan syyllistyneen maan ulkopoliittikka vahingoittavan materiaalin julkaisuun (Vihavainen 1991, 38). Yleisradiossa sisä- ja ulkopoliittisesti arat asiat alistettiin ohjelmajohtajan tai hänen apulaistensa hyväksyttäviksi. Sopimattomia levyjä poistettiin soittovalikoimasta. Myös historian kuten talvisodan käsitteleminen oli arka aihe. Yleisradiossa pyrittiin silti ennen kaikkea poliittiseen neutraliteettiin. Kaikille puolueille annettiin yhtä paljon ohjelma-aikaa ja 1940- ja 1950-luvuilla oli tapana jakaa poliittisia ohjelmia tehneille toimittajille potkuja. Varsinkin kommunisteista haluttiin eroon. (Salokangas & Tommila 1996, 34 – 53.)

Alasuutari väittää *Toisessa tasavallassa* ulkopoliitiikan olleen perinteisesti käsitettyä ulkopoliittikkaa laajempi kokonaisuus pitäen sisällään myös sisäpolitiikan vallan verkostot (Alasuutari 1996, 155). Suomalaisessa julkisuudessa uusi ulkopoliittikka esitettiin sekä realistisessa että moralistisessa kehyksessä. Jälkimmäinen kehys tarkoitti, ettei omaa toimintaa haluttu selittää pelkästään reaktioina itärajan takaa tuleviin ärsykkeisiin. Suomen piti siis löytää sodan jälkeen sellainen toimintalinja, joka oli sekä Neuvostoliiton hyväksymä että suomalaisten itsensä mielestä kunniallinen ja oman toimijuuden säilyttävä. (Alasuutari 1996, 159 – 162.)

1960- ja 1970-luvuilla Suomen ja Neuvostoliiton kanssakäyminen saavutti pisteen, jota alettiin ensin ulkomailla, mutta myöhemmin myös meillä, kutsua suomettumiseksi. Seppisen mukaan suomettumisen keskeisiä piirteitä olivat kritiikitön suhtautuminen Neuvostoliittoon ja sen intressien sisäistäminen (Seppinen 2004, 616). Oman maan historiaa ryhdyttiin katsomaan naapurin silmin ja ainoana maailman maana suomalaisille kehittyi ihanteellinen kuva naapurimaastaan. Neuvostoliitto edusti propagandan todesta ottaneille suomalaisille humanismia. Neuvostovastaista henkilöä saatettiin pitää moraalisesti epäilyttävänä. Vihavainen väittää maamme erityissuhteen itäiseen suurvalttaan johtaneen siihen, että suomalaiseen kulttuuriin ilmaantui piirteitä, jotka olivat tyypillisiä kommunistimaille. (Vihavainen 1991, 29 – 30; 242, 271; 288 – 293.)

Jakobsonin mielestä Suomi ei ollut niin rähmällään kuin Vihavainen ja muut kylmän sodan päättymisen jälkeen väittivät.²⁷⁴ Suomen ulkopoliittikka oli Jakobsonin mielestä tasapainoilua puolueettomuudella perustuen diplomaattisiin väistölilikkeisiin. Neuvostoliiton ehdotuksiin oltiin kyllä valmiita lähtemään mukaan siinä tapauksessa, että

²⁷⁴ Jakobson kirjoitti vuonna 1987, jolloin oli vielä pakko pitää ulkopoliitiikan julkisivua yllä. Tosin juuri tuon vuoden aikana kansainvälinen jännitys hellitti ja ensimmäiset merkittävät aseriisuntasopimukset allekirjoitettiin.

myös länsimaat tulevat mukaan niihin, mutta muutoin ei. Esimerkiksi vaikea Saksan kysymys ratkaistiin siten, ettei kumpakaan Saksaa tunnustettu. Sen sijaan kaupalliset edustajistot perustettiin molempiin maihin. (Jakobsson 1987, 204 – 206.) Kimmo Rentola muistuttaa, että länsi pyrki yhtä lailla vaikuttamaan Suomeen ja että suomalaisilla politiikoilla oli länsimaihin vastaavanlaisia suhteita kuin Neuvostoliittoon (Rentola 2010, 312). Puolueettomuuspolitiikka saattoi suurvaltasuhteiden jännityksen las-
kiessa olla aktiivisempaakin kuten esimerkiksi 1960-luvun puolessa välissä. Neuvostoliiton ottaessa nihkeän asenteen Suomen puolueettomuuteen kuten esimerkiksi 1970-luvun alussa, ulkopoliittinen liikkumatila kapeni. Neuvostoliiton suhde Suomeen oli kuitenkin epäideologinen. Se ei tehnyt kommunistien suosimisesta ehtoa hyvälle suhteille. Kommunistien ongelmat eivät vaikuttaneetkaan maiden välisiin suhteisiin. (Jakobson 1987, 218 – 222.)

En huomannut omassa tutkimusaineistossani, että suomalaisilla olisi ollut mitenkään ihaileva suhde Neuvostoliittoon. Neuvostoliittoa ylistäviä artikkeleja ei esiintynyt kuin välittömästi jatkosodan päättymisen jälkeen. 1960-luvun vasemmistoradikaalitkaan eivät varsinaisesti ihaileet Neuvostoliittoa. 1960-luvulta eteenpäin suomalaiset ihailivat ensi sijassa omaa puolueettomuuspolitiikkansa. Puolueettomuus toki saattoi olla ja olikin siinä mielessä vinoutunutta, että siihen kehittyi ajattelutapa, jossa toverillinen suhde Neuvostoliittoon oli puolueettomuuden edellytys. Viileä neutraalisuus ei välttämättä puolueettomuuteen riittänyt. Toverillinen asennoitumistapa ei silti johtanut siihen, etteikö Neuvostoliiton puutteita olisi tiedostettu. Niistä piti vain puhua varovasti ja ymmärtäväisesti. Empiirinen aineistoni oli pieni, joten sen perustella ei voi väittää, etteikö Neuvostoliiton ihailua olisi voinut esiintyä muualla yhteiskunnassa.²⁷⁵

Nykypäivästä katsottuna kylmän sodan aikakauden kiistanalaisin henkilö oli neljännesvuosisadan ajan maata hallinnut presidentti Urho Kekkonen. Seppinen uskoo, että Kekkonen pysyi ytimeltäkään länsimaisena poliitikkona, mutta hänen oli opittava peittämään se. Kekkosen ongelma oli todellisuuden ja sanojen välisen eron hämärtyminen. Neuvostoliiton vaikutus piti salata, mutta ikävä kyllä monet alkoivat ottaa kulis-
sit totena. (Seppinen 2004, 500; 631.) Seppisen mielestä Kekkonen oli kaikesta huolimatta Neuvostoliiton kanssa altavastaajana. Hänen valtansa oli heijastumaa itärajan takaa. Suomi oli kylmän sodan aikana sidottu Neuvostoliittoon ja toteutti sen asenteita miedonnetussa ja suodatetussa muodossa. (Seppinen 2004, 430; 795.) Juhani Salminen taas väittää, että Kekkonen pikemminkin eliminoi Neuvostoliiton vaikutusta Suomessa (Salminen 1999, 420). Vähemmistökommunistien johtaja Taisto Sinisalo kirjoittikin vuonna 1978, kuinka Kekkonen on ovela kuin kettu, sosialismin kesyttäjä (Sinisalo 1978, 177). Tutkimusaineiston perusteella pystyn Kekkosesta sanomaan vain sen, että hän oli aina mestarillisesti ajan hermoilla.

Oli totuus Kekkosesta mikä tahansa, varmaa lienee se, ettei hänen valtansa olisi kohonnut nähdyn kaltaiseksi ilman Neuvostoliittoa. Kylmän sodan aika korosti ulkopoliitiikan merkitystä ja sen mukana ulkopoliitiikan johtajan, tasavallan presidentin valta kasvoi. Ulkopoliitiikan ensisijaisuus lisäsi presidentin valtaa myös sisäpolitiikassa. (Nousi-

²⁷⁵ Missään nimessä naapurin ihailua ei voinut pitää koko kansan harrastuksena. Kuumimman vasemmistoaal-
lonkin aikana esimerkiksi Suomen Kuvalehden mielipidesivuilla parodioitiin Neuvostoliiton ihailua: ”Kannatan
kaikkea kansandemokratioissa, koska ihailen rajattomasti tehokkaasti toimivaa diktatuuria, poliisi-
valtiota ja mah-
tavaa sotilaskoneistoa, jolle uhrataan määrättömästi varoja.” (SK 39/1969.)

ainen 1985, 226.) Seppinen pitää Kekkosta jopa yksinvaltiaana toiseen presidenttikauden alusta eteenpäin (Seppinen 2004, 478). Perusta vahvalle johtajuudelle oli tosin luotu jo sotien aikana (Tarkka 1992, 40).

Suomen rimpailu puolueettomuutensa kanssa oli myös viestintää lännen suuntaan: Suomi on YYA-sopimuksestaan huolimatta osa länsimaista maailmaa (Seppinen 2004, 675). Kekkosen kauteen kuuluikin avauksia länteen ennen kaikkea talouden puolella, joista osoituksena vuoden 1961 EFTA-liitännäisjäsenyys ja vuoden 1973 EEC-vapaakauppasopimus. Kekkosen paljon keskustelua herättänyt uudelleenvalinta poikkeuslailla vuonna 1974 liittyi EEC-vapaakauppasopimukseen teollisuusporvariston ollessa aloitteentekijänä (Jakobson 1987, 212; Jakobsson 1992). Suomen ulkomaan kaupalle Länsi-Eurooppa oli elintärkeä. Suomen oli välttämätöntä pysyä länsimaiden talouskehityksen perässä eikä se olisi onnistunut, mikäli Neuvostoliittoa ei olisi saatu suostumaan Suomen kauppajärjestelyihin lännen kanssa (Salminen 1999, 269). Kekkonen järkeili asian siten, että mitä paremmat henkilösuhteet hänellä on Kremlin, sitä enemmän Suomella on liikkumatilaa suhteessa länteen (Salminen 1999, 500).

Vapaakauppasopimuksista huolimatta huomattava osa Suomi pysyi pitkään taloudellisesti varsin suljettuna ja säädeltyinä maana. Suuri osa maataloudesta, elintarvikkeista ja palveluista oli vielä 1980-luvulle tultaessa suojattuja ulkomaiselta kilpailulta. Protektionismia selittivät pyrkimys omavaraisuuteen sekä tavoite koko maan asuttuna pitämiseen. (Kiander & Vartia 1998, 18 – 19.)

Länsituuli ei kuljettanut maahan kylmän sodan aikana vain kulutustavaraa ja dollareita. Omien havaintojeni perusteella suurin osa ulkomaisista kulttuurista tai yhteiskunnallista vaikutteista tuli toisen maailmansodan jälkeen Suomeen lännestä, puhuttiin sitten suunnitteluyhteiskunnasta, peruskoulusta tai 1960-luvun kulttuuriradikalismista. Ainoastaan 1970-luvun taistolaisuus on ilmiö, jolle on vaikea löytää länsimaista esikuvaa.

Suomalaisen yhteiskunnan sisäinen muutos maailmansodan jälkeen ei johtunut yksin ulkopoliitikasta. Sodan jälkeen Suomi alkoi voimakkaasti teollistua. Siirryttäessä kohti teollista yhteiskuntaa yhteiskuntatieteilijät huudettiin apuun. Yhteiskunnallista todellisuutta alettiin tarkastella yhä enemmän sosiologian näkökulmasta. Sosiologisessa tarkastelutavassa pyrkimys oli pois erityisestä kohti yleistä. Samalla käsitys yhteiskunnasta ja siinä esiintyvistä ilmiöistä muuttui mekanistiseksi: x aiheuttaa y:n. (Heiskanen 1985, 314 – 318.) Sosiologia oli kuitenkin omiaan vapauttamaan maan henkistä ilmapiiiriä sodan jälkeen. Sosiologian tapa katsoa asioita etäämmältä ja viileästi, ilman Valkoisen Suomen paatosta, teki myös helpommaksi avata Suomen historian kipupisteitä, kuten kansalaissotaa. Sosiologia tarjosi myös ei-sielullisen, yhteiskuntarakenteeseen liittyneen selityksen kommunismille.²⁷⁶ (Alapuro 1997, 115 – 129; Kolbe 1996, 107.)

Sosiologian myötä yhteiskunnallisessa ajattelussa siirryttiin vahvojen aprioristen oletusten sijasta kokemuseräisen tiedon suuntaan. Empirismi levisi tieteestä muuallekin yhteiskuntaan 1950-luvun aikana. Auli Viikari havaitsi, että empirismi näytti menestyvän kaikissa todellisuuden kuvaamisen tavoissa: sosiologiassa, filosofiassa, historiassa ja kirjallisuudessa (Viikari 1992, 43). Empiirisen tutkimuksen kulta-aikaa vaikutti

²⁷⁶ Sellaisen tarjosi esimerkiksi sosiologi Erik Allardt, joka vuonna 1964 väitti, että yhteiskunnallinen vieraantumisen ja anomian ovat yhteydessä yhteiskunnan rakenteisiin. Rakenteita muuttamalla voidaan voimistaa ihmisten kiinnittymistä omaan yhteiskuntaansa. (Allardt 1964, 98.)

tutkimusaineistossa olevan 1950- ja 1960-luvut, jolloin päivittäin sai Helsingin Sanomista lukea uutisia uusista tutkimustuloksista ja tutkimusprojekteista.

Uusi tieteellinen tieto merkitsi uudenlaista perspektiiviä yhteiskuntaan ja se oli uhka sotia edeltäneeltä ajalta periytyneelle kristilliskonservatiiviselle maailmankatsomukselle. Varsinkin opiskeleva nuoriso innostui empiirisestä tieteestä ja sen avaamasta mahdollisuuksien horisontista. Itsekin 1960-luvun liikkeissä vaikuttanut Johan von Bonsdorff katsoo, että 1960-lukulaiset uskoivat tiedon ja järjen voimaan. Kunhan ihmisille jaetaan vain oikeaa tietoa, niin he pystyvät toimimaan järkipäisesti. Optimismin vuosikymmenellä hellittiin jopa utopiaa, jossa sodistakin olisi mahdollista päästä tiedon avulla eroon: "tunne sodan syyt, niin sodat ovat out". (von Bonsdorff 1986, 87 – 100; 114.)

Tulopolitiikka löi itsensä läpi kaikkialla läntisessä maailmassa jokseenkin samaan aikaan. Taustalla olivat uskomukset vakaasta talouskasvusta sekä teollistuneiden maiden sisäiset rakennemuutokset. Tärkein tekijä oli kuitenkin ammattiyhdistysliikkeen ja työväenpuolueiden vaikutusvallan kasvu toisen maailmansodan jälkeen. Suomessa julkisen sektorin kasvu rahoitettiin keskeisesti viennistä saaduilla tuloilla ja tulopolitiikalla yritettiin hillitä kustannusten kasvua samalla kun sillä säädeltiin julkisen ja yksityisen sektorin välisiä suhteita. Tulojen uudelleenjakoa käytettiin yleisen yhteiskuntapolitiikan välineenä. (Kyntäjä 1993, 17 – 23.)

Sosiologinen yhteiskuntanäkemyksesi vaikutti myös tulopolitiikkaan. Sodan jälkeen yhteiskunnallisessa ajattelussa lähdettiin siitä, että yhteiskunnalliset ristiriidat pitää tunnistaa. Vain siten niitä voidaan säädellä. (Allardt 1964, 150.) Ristiriitojen säätelyä varten tarvittiin kuitenkin järjestelmän pelisääntöjä koskeva yksimielisyys. Vasta se teki turvalliseksi ajaa ryhmäetuja sovittelujärjestelmän puitteissa. Järjestelmää ei vain välittömästi ollut sotien jälkeen valmiina vaan se kehittyi vasta 1960-luvun aikana. Suunnittelulla yritettiin luoda pelisäännöt eturyhmien tulonjakotaistelulle. Sopimuksilla oli tarkoitus myös lisätä talouden ennustettavuutta. (Kyntäjä 1993, 22.) Työelämässä oli kovat panokset myös siksi, että se oli kylmän sodan ideologisen taistelun yksi päänäyttämöistä. Sosialistisen ja länsimaisen yhteiskuntamallin välistä kamppailua käytiin Suomessakin työpaikoilla. Rintamien välinen rajaviiva ei kulkenut oikeiston ja vasemmiston välillä vaan vasemmiston sisällä. Niinpä esimerkiksi vuoden 1975 metalliliiton vaaleja seurattiin jännityksellä. 1980-luvun työmarkkinataisteluista ei enää ollut havaittavissa samanlaista ideologista latausta.

Sosiologeilla oli tärkeä osa myös suunnitteluyhteiskunnan kehittämisessä. Valtakunnan suunnittelutoimisto perustettiin vuonna 1956 ja sen tehtäväksi asetettiin talouspoliittisten toimenpiteiden yhdenmukaistaminen (Kolbe 1993, 427). 1970-luvulla valtakunnan suunnittelun oheen syntyivät myös aluesuunnittelujärjestelmät (Nousiainen 1985, 284). Suunnittelussa valmisteltuja päätöksiä sovitettiin yhteen, vertailtiin keinoja ja tavoitteita sekä arvioitiin yhteiskunnan kehitystä erilaisilla aikaväleillä. Yhteiskunnalliset ongelmat pyrittiin ratkaisemaan tiedettä ja suunnittelua yhdistelemällä. (Alasuutari 1996, 108; Nousiainen 1985, 282 – 283.)

Toisen tasavallan yhteiskunnallisista projekteista mahdollisesti merkittävin oli hyvinvointivaltion rakentaminen. Hyvinvointivaltion voimakas kehitys ajoittui 1950-luvun puolivälistä 1970-luvun puoliväliin (Kosonen 1987, 30). Ylikangas näkee hyvinvointivaltion rakentamisen takana sodissa syntyneen yhteishengen ja äärivasemmiston valankumouksen pelon. Vasemmistoradikalismin kesyttämisessä hyvinvointivaltiopro-

jekti onnistuikin erinomaisesti. Punaisten sisällissodan jälkiselvittelyistä juontunut katkeruus haihtui asteittain. (Ylikangas 2007, 305 – 306.) Rentolakin pitää yhtenä motiivina hyvinvointivaltion rakentamiselle huolta maan kohtalosta ideologioiden välisessä kilpailussa. Hyvinvointivaltio oli vasemmistolainen idea, mutta lopulta se hyödytti enemmän kapitalistista järjestelmää. (Rentola 2010, 306.) 1960-luvun alussa sosiaalinen henki levisikin aina Kokoomukseen saakka, jossa nousevat kyvyt kuten Päiviö Hetemäki, Juha Rihtniemi ja Harri Holkeri omaksuivat uusia ajatuksia (Kyntäjä 1993, 74 – 75; Salminen 2004, 116).²⁷⁷ 1960-luvun lopulla kaikki merkittävät puolueet liputtivat tutkimusaineistossa laajan yhteiskunnan tukiverkon ja tasaisemman tulonjaon puolesta.

Pekka Kosonen ei pidä hyvinvointivaltion rakentamista luokkakompromissina vaan työn ja pääoman keskinäisen välisenyhteisymmärryksen tuloksena. Yhteinen intressi löytyi talouskasvun edellytysten turvaamisesta. Sillä Kosonen tarkoittaa kapitalismin kehityksestä syntyvien ongelmien, riskien ja epävarmuuksien hoitoa. Sosiaalisen turvallisuuden ja työpaikkojen säilymisen vastineeksi työläiset hyväksyvät yritysten voitot. Tämän vuoksi Kosonen kutsuukin järjestelyä hyvinvointivaltiolliseksi kapitalismiksi. Sen kehitykseen ovat Suomessa vaikuttaneet eri luokkien intressit, jotka politiikan huijalla on muotoiltu kansallisiksi strategioiksi. Suomen erityispiirre muiden hyvinvointivaltiomaiden joukossa on ollut, että hyvinvointivaltion kehityksen moottorina on ollut työläisten ja maanviljelijöiden poliittinen koalitio. Maalaisliitto/Keskustan kädenjälki, kuten kaikkien kansalaisten tasamääräiset etuudet, onkin näkynyt vahvasti meidän hyvinvointivaltiossamme. (Kosonen 1987, 50 – 57; 72 – 76; 220.)

Suunnittelu ja hyvinvointivaltion kehitys johtivat Suomessa keskitetyn päätöksenteon korostumiseen ja valtion vaikutusalueen kasvuun. Valtion käsi ulottui koulutukseen, kulttuuriin, kotiin ja seksuaalisuuteen saakka (Kolbe 1996, 8). Alasuutarin mukaan kansakunnasta rakennettiin 1950- ja 1960-luvuilla yhteisyritys, Oy Suomi Ab. Taloudellisessa toiminnassa panostettiin vientiteollisuuteen ja talouskasvun hedelmät jaettiin sosiaalisesti oikeudenmukaisesti. Täystyöllisyys oli yhteinen tavoite ja yhteiskunnan turvaverkko pyrittiin kehittämään kaiken kattavaksi. (Alasuutari 1996, 75 – 78.) Edelläkävijä ja esikuva oli Ruotsi, josta peräisin tullut hyvinvointi ja koulutusideologia löivät lopullisesti itsensä läpi 1960-luvun aikana (Kolbe 1996, 134). Suunnittelun kääntöpuoli oli byrokratian kasvu. Helsingin Sanomien sivulta saattoi havaita, kuinka valtiobyrokratia paisui jatkuvasti. 1960-luvulla siihen ei suhtauduttu vielä negatiivisesti.

Tärkeä sosiaalinen uudistushanke oli myös koulutuksen laajentaminen ja sisällöllinen uudistuminen. Suuret ikäluokat pääsivät ensimmäisenä nauttimaan korkeakoulutuksen laajentumisesta, kun yliopistokin avattiin ensi kertaa suurille massoille. Nuorisoa alettiin myös kasvattaa kansainvälisyyteen ja demokraattisuuteen. Demokratia haluttiin tuoda myös oppilaiden ja opettajien välisiin suhteisiin yliopistoissa ja jopa tieteen sisään. Demokratian tiimoilta käytiinkin yliopistoissa ankaraa kädenvääntöä 1970-luvun alussa. (Kolbe 1996, Stolte-Heiskanen 1992, 327 – 328, Syväoja 2004, 117 – 118.) Omassa aineistossani demokratiaa vaadittiin lisää 1960-luvulla ja 1970-luvun ensimmäisellä puoliskolla lähestulkoon joka paikassa. Demokratian mukana tuli politiikka. 1960-luku oli Yleisradiossakin avoimen politisoitumisen aikaa. Aina siihen

²⁷⁷ Salmisen katsoo, että syytökset suomalaista yhteiskuntaa kohtaan saivat myös Kekkosen aina lisäämään panoksia hyvinvointivaltion kehittämistyöhön (Salminen 1999, 361).

saakka äärimmäiseen neutraalisuuteen pyrkineessä instituutiossa osa toimittajista lähti mukaan horjuttamaan vanhaa valtaa uuden pääjohtajan Eino S. Revon erityisluvalla. (Salokangas & Tommila 1996, 151 – 169.)

Suomen yliopistoissa alettiin 1960-luvun jälkimmäisellä puoliskolla ensimmäistä kertaa vakavasti harjoittaa marxilaista yhteiskuntakritiikkiä. Siihen liittyen suomalainen nuoriso- ja kulttuuriradikalismi liikkui 1970-luvun taitteessa yhä pidemmälle vasemmiston suuntaan. Vallankumousromantiikastaan huolimatta nuorison ja kulttuuriväen vasemmistoradikalismi oli sittenkin varsin vaaraton poliittinen ilmiö. Heikki Mäki-Kulmalan mukaan taistolaiset eivät päässeet mihinkään korkeisiin yhteiskunnallisiin asemiin (Mäki-Kulmala 2004, 31 – 37).²⁷⁸ Aineiston lehtien perustella itselleni kehittyi vaikutelma, ettei taistolaiden kanssa varsinaisesti keskusteltu. He esittivät omaa monologiansa muista irrallaan. Sitä saatettiin kommentoida puheissa ja kirjoituksissa, mutta kunnollista dialogia ei syntynyt. Vasemmistolaisuuden kuumien vaihe jäi ajallisesti varsin lyhyeksi. Poliittikkaan ja erityisesti puoluepolitiikkaan kyllästytettiin perinpohjaisesti. 1980-luvulla poliittinen aktiivisuus kanavoitui yhden asian liikkeisiin ja kansalaisista yhä useampi osallistui politiikkaan mieluummin sitoutumattomana henkilönä kuin puolueen jäsenenä.

Teollisuus oli 1970-luvun alussa lähes paniikissa, mutta sen suurin huolen aihe ei ollut opiskelijaradikalismi vaan Ruotsin demokraattista sosialismia esikuvanaan pitäneet sosialidemokraatit. Jakobsonin mukaan julkiselle sektorille oli tuolloin syntynyt uusi luokka, jonka intresseissä oli julkisen vallan jatkuva laajentuminen ja joka yhä voimalisemmin ja yksityiskohtaisemmin pyrki ohjaamaan elinkeinoelämää. Sosialidemokraatit alkoivat samaan aikaan käyttää sosialismi sanaa. Huoli johti Elinkeinoelämän valtuuskunnan (EVA) syntyyn. (Jakobsson 1992, 116 – 118; Tarkka 2002, 90.) Oman aineistoni perustella elinkeinoelämän huoleen saattoi olla jopa syytä. Sekatalousjärjestelmä ei toiminut parhaalla mahdollisella tavalla ja sosialidemokraattien puheissa syytä haettiin ensin kapitalismista.

Historia meni toisin eikä sosialismia tullut koskaan Suomeen. Ideologinen käänös alkoi Britanniaasta. Pahoihin vaikeuksiin ajautunut ja pikkuhiljaa vanhentuva brittiteollisuus oli pitkään kamppailut tehottomuuden, inflaation, velkaongelmien ja työttömyyden parissa. Työväenpuolue ei onnistunut ratkomaan ongelmia ja niinpä vuonna 1975 Toryjen johtoon nousseen Margaret Thatcherin johdolla konservatiivit väittivät, että syy alamäkeen oli yksin vasemmiston. Konservatiivit palasivat 1800-luvun klassisen liberalismiin teeseihin, joita pian alettiin kutsua thatcherismiksi tai uusliberalismiksi. Konservatismi harppasi yhtäkkiä radikalismissa vasemmiston ohi, kun thatcherismi uudisti yhteiskunnan vanhoja rakenteita ja hävitti perinteisiä siteitä tehokkaammin kuin mikään muu tarjolla ollut ideologia. Vasemmisto sai hämmästyksen huomata olevansa yhä useammin säilyttäjän asemassa. (Giddens 1994, 8 – 9; Jakobson 1992, 229 – 236.) Mielikuva vasemmistosta oikeistoa modernimpana vaihtoehtona hävisi

²⁷⁸ Mäki-Kulmala toteaa esimerkiksi, ettei kukaan korkean tason virkamies ollut taistolainen eikä heitä näkynyt puolustusvoimien tai elinkeinoelämänsä johtopaikoilla. Kansanedustajia oli parhaimmillaan 13, mutta he jäivät usein vallan kamarien ulkopuolelle, koska 1970-luku suosi konsensusta ja keskittien ratkaisuja. Taistolaiset saavuttivat hegemonian vain nuoriso- ja opiskelijapolitiikassa ja sekin kesti vain lyhyen aikaa, vuodet 1971 – 1974. (Mäki-Kulmala 2004, 31 – 37.) Kolben mielestä taistolaisuus kaikesta huolimatta leimasi vahvasti ajan yleisilmettä opiskelijamaailmassa, vaikka taistolaiset eivät olleetkaan määrällinen enemmistö ylioppilaspoliitikassa (Kolbe 1996, 496).

omien havaintojeni mukaan erittäin nopeasti. Vielä vuonna 1975 edelläkävijä -vasemmisto oli olemassa, mutta ei enää vuonna 1979.

Suomenkin talouspolitiikassa tapahtui 1970-luvun jälkipuoliskolla käänne oikealle. Pekkarinen ja Vartia näkevät kriittisyyden alkaneen tuolloin lisääntyä valtion investointipolitiikan toimivuutta kohtaan. Rahapolitiikka ja inflaation vastustaminen nousivat etusijalle finanssipolitiikan ja työttömyyden jäädessä toissijaiseksi. Sosiaaliset uudistukset hidastuivat ja korvautuivat työmarkkinaratkaisuihin kytketyillä veroratkaisuilla. Menestyksen avaintekijöiksi nousivat kilpailukyky ja tuottavuus. Samaan aikaan talouspolitiikkaa alettiin yhä selvemmin kytkeä irti muusta politiikasta. Saatettiinhan rahapolitiikkaa eli rahan arvoa, pitää vähemmän ideologisenä kysymyksenä kuin finanssipolitiikkaa. (Pekkarinen & Vartiainen 1995, 125; 201.) 1980-luvulla talouden sääntelyä purettiin kaikkialla lännessä. Suomi seurasi länsimaiden esimerkkiä, joskin tasapainoilu suurvaltojen välissä viivästytti jonkin verran muutosta täällä. (Kiander & Vartia 1998, 55.) Talouskeskustelun vaikutteet tulivat myös omassa aineistossani selvästi läntistä teollisuusmaista. Niiden kehitystä katsottiin välttämättömäksi seurata. Talouspolitiikasta alkoi julkisuudessa syntyä kuva, ettei omille pyrkimyksille ollut juuri tilaa.

Kiihkeimmän politisoitumisen kauden päätyttyä 1970-luvun jälkipuoliskolla Suomessa saatettiin havaita viisarin heilahtaneet toiseen ääripäähän. 1970-luvun viimeisten vuosien ilmiöitä oli politiikan vastaisuuden lisääntyminen. Poliitiikan vastainen protesti ei silti tarkoittanut politiikasta vetäytymistä vaan yksilöllisempää otetta ja uudenlaisia epäsovinnaisempia osallistumistapoja. Kansalaiset halusivat eroon perinteisestä alamaisasenteestaan. (Nousiainen 1985, 333 – 334; Sänkiäho 1983, 49.) Inglehart oli vuonna 1977 julkaissut tutkimuksen, jossa hän selitti lisääntyneitä protestimielialaa ihmisten kasvaneella tiedon tasolla, jonka myötä myös heidän subjektiivinen ja objektiivinen kansalaispätevyytensä on kasvanut. Kehityksen seurauksena asemaan sidotun auktoriteetin arvostus heikkenee ja kansalaiset alkavat aiempaa kärkkäämmin haastaa eliittejä. Se johtaa myös alenevaan luottamukseen yhteiskunnallisia instituutioita kohtaan. (Inglehart 1977, 3 – 4.)

Suurin piirtein samaan aikaan julkiseen keskusteluun ilmaantui myös uusi poliittinen jakolinja. Risto Sänkiäho kirjoitti vuonna 1983 kuinka Suomessa on ollut viimeiset viisitoista vuotta kaksi toisilleen vastakkaista ryhmää: eliitti ja kansa. Poliittiset puolueet ja ammattiyhdistysliike ovat kaikki yhden ja saman eliittikartellin hallussa eikä kansalaisten mielipiteillä ole merkitystä päätöksiä tehtäessä. Poliitiikka oli muuttunut pelkäsi hallinnoinniksi. (Sänkiäho 1983, 37 – 43.)²⁷⁹ Puolueet valtiolistuivat nopeasti sotien jälkeen ja puoluetuen (1967) jälkeen puolueista on tullut verovaroin pidettyjä laitoksia. On jopa katsottavissa, että puolue-eliitit käsittivät itsensä legitiimeiksi valtiollisiksi toimijoiksi omalla oikeudellaan. Suunnittelun paisuminen puolestaan kasvatti keskusjärjestöjen ja asiantuntijoiden valtaa suhteessa puolueiden rivijäseniin. (Nousiainen 1985, 47.) Poliitiikan vastaisuus ryöpsähti valloilleen aineistossa 1970-luvun viimeisinä vuosina jatkuen vielä 1980-luvun puoleen väliin saakka. Itse näkisin siinä paljon vastareaktiota 1970-luvun alun politisoitumisen kaudelle.

²⁷⁹ Myös Paloheimo katsoo eliitti vastaan kansa -jaottelun voimistuneen oikeisto–vasemmisto -ristiriitaulottuvuuden heikentyessä (Paloheimo 2008, 53).

Yksi poikkeus nopeasti epäsuosituiksi muuttuneiden ammattipoliitikkojen joukosta löytyi ja hän oli keväällä 1979 pääministeriksi toisen kerran urallaan noussut Suomen Pankin johtaja, sosialidemokraatti Mauno Koivisto. Koivisto erottautui muista vallantavoittelijoista jo omalaatuisen, ”fundeeraavan” puhetapansa vuoksi. Yrsa Stenius esittääkin Koiviston menestyksen syyksi sen, ettei hän antanut ihmisille valmiita vastauksia luoden myös itsestään kuvan totuuden etsijänä eikä totuuden tietäjänä. Se sopikin paremmin ajan henkeen vanhojen varmuuksien petettyä. (Stenius 1986, 97; 129.) Sänkiäho taas näkee Koivisto-ilmiön kritiikiksi vallinneita poliittisia käytäntöjä kohtaan (Sänkiäho 1983, 91).

Helsingin Sanomien ja Suomen Kuvalehden artikkeleista oli luettavissa, kuinka Koiviston ympärille syntyi mielikuva puolue-eliitin ulkopuolisesta yksinäisestä ratsastajasta, johon puolueisiin kyllästyneiden oli helppo samaistua. Tasavallan presidentin virassa Koiviston verbaalinen vaikeaselkoisuus ei enää viehättänyt samalla tavalla. Ulkopuolisten oli välillä vaikea ymmärtää, mitä presidentti fundeerauksellaan oikein tarkoitti. Koivisto kielsikin yhdessä vaiheessa ketään tulkitsemasta omia lausuntojaan. Median ja tasavallan presidentin välisissä suhteissa oli ajoittain havaittavissa tulehtuneisuutta.

Syyskuussa 1981 alkaneet MTV:n uutiset edustivat merkkipaalua Suomen sähköisessä viestinnässä. MTV:n oikeus omiin uutisiin oli ollut 1970-luvun jälkipuoliskolla kiivas poliittinen kysymys oikeiston kannattaessa ja vasemmiston vastustaessa. Uutiskysymys kytkeytyi muun muassa puolueiden viestintäpolitiikkaan, sananvapaustulkintoihin, sähköisen viestinnän valvontaan, taloudellisiin intresseihin ja puoluelehdistön asemaan. MTV:n uutisluvasta alkoi sähköisen viestinnän vapautumien. Se johti ensimmäisten paikallisradioiden perustamiseen vuonna 1985. (Lyytinen 2006, 10 – 11.)

Poliittisten toimittajien käsitys omasta työstään alkoi radikaalisti 1980-luvun alussa muuttua. Ylintä vallankäyttöä pyrittiin valvomaan tiukemmin. Toimittajien ja poliitikkojen välit viilenivät. Vuonna 1984 pääministeri Kalevi Sorsa puhisi jo infokratiasta. Gorbatschovin noustua valtaan itäisestä naapuristakin sai 1980-luvun jälkimmäisellä puoliskolla jo puhua vapaammin. Myös länsimainen imagojulkisuus rantautui mainitulla vuosikymmenellä Suomeen. (Salminen 2006, 17, 21, 30, 41, 71.)

1980-luvulla alkoi voimistua myös vasemmistolähtöinen hyvinvointivaltiokritiikki, jossa sosiaalivaltio alettiinkin nähdä kylmänä ja vieraannuttavana paikkana. Vaihtoehtoisia elämäntapoja ja vihreää ajattelua suosineet henkilöt etsivät kansalaisyhteiskuntaa ja elämäntapaa valtion ulkopuolelta. Itä-Euroopan sosialistimaiden ongelmat olivat myös murentaneet vasemmiston uskoa sosialistista talousjärjestelmää kohtaan. (Alasuutari 2006; 52 – 59.) Omassa tutkimusaineistossani kritiikin kohde oli yhteiskunnan laitos-tuminen eikä suinkaan hyvinvointivaltioideologia sinänsä. Hyvinvointivaltiosta oltiin ainakin vielä vuoden 1984 paikkeilla ylpeitä.

Hyvinvointivaltion kohdalla suurempi ongelma saattoi olla epäily sen kehityksen ja talouskasvun edellytysten ajautumisesta ristiriitaan. Hyvinvointivaltion jonkinasteisesta umpikujasta haettiin ulospääsyä kolmea eri tietä. Uusliberalismissa pyrittiin pääsemään eroon valtiollisesta sääntelystä ja ammattiyhdistysliikkeen valta-asemasta, uus-korporativismissa haettiin kolmikantayhteistyötä valtion ja työmarkkinaosapuolten kesken. Uusyhteisöllisyydessä ratkaisuihin nähtiin kansalaisyhteiskunnassa ja pieniyhteisöissä. (Kosonen 1987, 114; 133 – 135.)

Oman aineistoni perustella Suomessa vallalla oli 1980-luvun puolessa välissä uuskorporativismi, joskin uusliberalistiseksi tulkittavissa olevia ajatuksia oli jo jonkin verran liikkeellä. Julkisten menojen kasvua haluttiin hillitä, mutta minkäänlaisia leikkausohjelmia ei ollut esillä. Kosonenkaan ei vuoden 1987 väitöskirjassaan allekirjoittanut väitettä hyvinvointivaltion kriisistä, mutta myönsi problematiikan kuten harmaan talouden, syrjäytyneisyyden ja rahoitusongelmien hyvinvointivaltion ympärillä kasvaneen (Kosonen 1987, 126).

Inglehartin tutkimuksen varsinainen uutinen oli havainto uudesta arvo-orientaatiosta, ellei suorastaan arvokumouksesta. Materiaalisten perustarpeiden tyydytys on hänen mielestään länsimaissa saavuttanut tason, jossa se ei enää merkittävästi lisää tyytyväisyyttä. Elämän laatu nousee silloin elintasoa tärkeämmäksi. Hyvinvoinnin subjektiiviset tekijät ohittavat taloudelliset seikat myös poliittisen tyytymättömyyden perustana. Arvojen muutokseen kuuluu myös, että yhteiskuntaluokan sijasta elämäntyylien erot alkavat merkitä enemmän. Inglehart uskoo, että elämäntavasta voi tulla uusi sisältö käsitteille oikeisto/vasemmisto. (Inglehart 1977, 13 – 16; 183.) Kapitalismin järjestelmäkritiikki vaihtuikin omien havaintojeni mukaan yleiseksi kulutus- ja materiakeskeisen elämäntyylin kritiikiksi 1980-luvun taitteessa.

Pehmeät arvot nousivat suoranaiseksi muoti-ilmiöksi 1980-luvun taitteessa. Kaikki puolueet julistivat niitä. Elinkeinoelämä taas huolestui, kun sen tarpeille löytyi aiempaa niukemmin ymmärrystä. Teollisuus ei uskonut pehmoilun olevan vain hetken ilmiö vaan oletti vaihtoehtoliikkeiden vaikutuksen puolueisiin olevan pysyvä. EVA:n vuoden 1984 asennetutkimuksen mukaan henkistä ilmapiiriä hallitsivat pehmeät arvot, kehitysoptimismi ja vieraantuminen. Havaittiin myös, että korkeakoulutus voimistaa pessimismisiä ja pehmyyttä. (Tarkka 2002, 300 – 306.) 1980-luvun alun kulutuskritiikki olikin ennen kaikkea älymystön ja nuorison harrastus.

Yksi ei sentään muuttunut 1980-luvulla: ulkopoliittikka vai muuttuiko sittenkin? Toimitaja Unto Hämäläinen väittää, että presidentti Mauno Koivisto alkoi kohta presidentiksi tultuaan hinata Suomea vähitellen kohti länttä. Perusteluksi Hämäläinen esittää vuoden 1983 hallitusohjelman muotoilun. Siinä pyhä YYA-sopimus mainitaan vain Suomen ja Neuvostoliiton välisten suhteiden, ei koko Suomen ulkopoliittikan perustana. (Hämäläinen 1998, 9 – 10.)

Seppisen mukaan vuoden 1983 hallitusohjelman muunnos oli pelkkää kosmetiikkaa, koska Neuvostoliitto ei lähtenyt siihen mukaan. Taloudellisesti Suomi liikkui kyllä yhä enemmän lännen suuntaan, mutta poliittisesti Koivisto ja SDP kallistuivat päinvastoin koko ajan yhä enemmän itään päin. Suomen poliittisen liikkumatilan kasvu 1980-luvun puolessa välissä johtui Neuvostoliiton maailmanpoliittisen aseman heikentymisestä eikä suomalaisten omasta toiminnasta. (Seppinen 2001, 672 – 703.) Hämäläinen kuitenkin väittää, että Koivisto pyrki alusta lähtien länteen, ei välttämättä tietoisesti mutta vaistonvaraisesti (Hämäläinen 1998, 160). Ulkopuolisen on mahdoton tietää toimijoiden perimmäisiä aivoituksia, mutta faktatietoa on, että Koivisto julisti virkaanastujaispuheessaan talvella 1982, ettei salli kenenkään tarvella Kekkosen perintöä.

Aiemman tutkimuksen antama yleiskuva puheena olevasta ajanjaksosta ei merkittävästi poikennut oman aineistoni tuloksista, joskaan aiemman tutkimuksen antama kuva toisesta tasavallasta ei ollut niin sisäisesti yhtenäinen kuin ensimmäisen tasavallan kohdalla. Syyllisiä ovat Kekkonen ja ”suomettuminen”, joista todennäköisesti kiistellään vielä pitkään.

4.2.7. Loppupäätelmät

Historiallisen totuuden kriteerit täyttyivät edellistä aikakautta heikommin otettaessa tarkasteluun koko neljänkymmenen vuoden ajanjakso. Vain yksi asia pysyi täysin muuttumattomana koko ajanjakson ajan ja se oli ulkopoliitikka. Toisen maailmansodan jälkeinen politiikan aikakausi oli suurvaltojen hallitsema näytelmä. Hetken aikaa sotien jälkeen Britannia ja Ranska laskettiin vielä suurvaltojen joukkoon, mutta viimeistään 1950-luvun alkaessa oli selvää, että suurvaltoja oli vain kaksi. Suurvaltapolitiikka kohosikin aineistossa ulkoisten olosuhteiden joukossa muita ylemmäksi. 1970-luvun lopulla maailmantalous alkoi nousta voimakkaammin esiin kuten myös ympäristö uutena asiana, mutta ne eivät ainakaan omien havaintojeni perustella kohonneet merkitysmaailmassa suurvaltapolitiikan yläpuolelle.

Vuosien 1944 – 1985 suuri poliittinen kysymys oli, miten Suomi kykenee säilyttämään valtiollisen itsenäisyytensä toisen maailmansodan jälkeen kylmäksi sodaksi muuttuneessa maailmassa. Kysymyksen ensisijaisuus poliittisten kysymysten joukossa hyväksyttiin laajalla rintamalla Kokoomuksesta Sosialidemokraatteihin. Kommunistikaan eivät välttämättä olleet kokonaisuudessaan rintaman ulkopuolella.

Suomen selviytymisstrategia kahden supervallan hallitsemassa maailmassa oli puolueettomuus. Se oli siinä mielessä vinoutunutta, että maamme puolueettomuus tuntui edellyttävän enemmän kuin pelkkää neutraalisuutta Neuvostoliittoa kohtaan. Länsimaiden arvostelu oli taas aivan sallittua. Neuvostoliiton luottamuksen hankkiminen oli tärkeysjärjestyksessä ensimmäisenä ja se taas johti siihen, että puolueettomuutta piti aika-ajoin todistella lännelle. Venäjää myötäilevää ulkopoliittista linjaa kutsuttiin tuoloin ja kutsutaan yhä Paasikivi-Kekkonen linjaksi.

Täytyy silti muistaa, että Paasikivi-Kekkonen linja oli vain yksi mahdollinen vastaus ajan suureen poliittiseen kysymykseen, eikä siten automaattisesti yhtä kuin historiallinen totuus. Se olisi voitu haastaa vasemmiston tasolta väittämällä, ettei se riitä. Suomi olisi myös teoriassa voinut tulkita toisen maailmansodan jälkeistä tilannettaan siten, että YYA:n sijasta se olisi pyrkinyt kaikin voimin länteen. Koska mainitut vaihtoehdot eivät koskaan toteutuneet, Paasikivi-Kekkonen linjasta tuli synonyymi historialliselle totuudelle. Se edusti tyylipuhdasta dialektiikkaa, koska se suhteutti itseään Valkoisen Suomen historialliseen totuuteen, kansallishenkiseen antibolsevismiin, väittäen edustavansa älyllisesti ja moraalisesti korkeampitasoista ajattelua kuin edeltäjänsä.

Ulkopoliittinen linja nautti suurta legitimitettiä kansalaisten keskuudessa. Hierarkiasakin ulkopoliitikka oli selvä ykkönen. Keskustan puheenjohtaja Paavo Väyrynen ei esimerkiksi halunnut pääministeriksi Koiviston ottaessa vastaan presidentin tehtävät vaan jatkoi ulkoministerinä, jottei SDP saavuttaisi täydellistä hegemoniaa ulkopoliitikassa (HS 28.1.1982). Poliittiset puolueet kilpailivat ulkopoliitikassa toisiaan vastaan tarvittaessa jopa toisiaan syrjien.²⁸⁰ Puolueettomuus oli ehdottomasti myös nykyaikaa

²⁸⁰ Vuonna 1975 kokoomuslaiset olisivat naisten vuoden maailmankongressissa halunneet tutustua neuvostoliittolaisiin, mutta kokivat joutuneensa vasemmistolaisten ja keskustalaisten sortamiksi, jotka olivat kilvan häärivät itänaapurin edustajien ympärillä (SK 45/1975). SKDL:n Hertta Kuusinen epäili syksyllä 1958 ettei ulkopoliittinen linja säily Kokoomuksen hallituksessa olon aikana. Evästyksenä hän kehotti katsomaan Kokoomuksen itä- ja länsikauppaa. (HS 10.10.1958.) Pari päivää myöhemmin Kokoomus puolestaan tuomitsi kommunistien itsekkiään ja puoluepoliittista systä ulkopoliittisia suhteita hajottavan toiminnan. (HS 13.10.1958). Uusi ulkopoliitikka halutiin

ja tulevaisuutta. Sen sijaan ei ole perusteita väittää, että ulkopoliittinen diskurssi olisi levinnyt jokaiselle elämänalueelle. Onko siis mahdollista puhua kylmän sodan ulkopoliittisesta linjasta historiallisena totuutena vai ei?

Kysymystä voidaan lähestyä kahdesta eri näkökulmasta. Koko ajanjakson ajan korkealle noteerattuja käsitteitä olivat ulkopoliitiikkaan liittyneet käsitteet kuten luottamus, puolueettomuus ja rauha. Muita tärkeitä käsitteitä olivat demokratia ja sosiaalinen tasa-arvo, vaikka niissä tapahtui hienoista sisällöllistä muuntumista 1980-luvun aikana. Talouskasvukin on mahdollista lukea tärkeiden käsitteiden joukkoon riippuen siitä, kuinka suuren painoarvon vihreiden 1970- ja 1980-luvun ympäristökritiikille haluaa antaa.

Olenainen kysymys on, millaisessa suhteessa mainitut käsitteet olivat toisiinsa. Rauha, demokratia, sosiaalinen tasa-arvo, talouskasvu ja isänmaallisuus voivat esiintyä yhdessä ilman ulkopoliitiikkaakin. Demokratialla ja tasa-arvolla oli käsitteinä vetovoimaa jo senkin vuoksi, että toisen maailmansodan voittajat tunnustivat molemmat niitä tosin eri tulkinnoin. Rauha voidaan ymmärtää ydinsodan uhkaa vastaan. Isänmaallisuus ja talouskasvu esiintyivät jo sotia edeltävällä aikakaudella. Isänmaallisuuden sisällössä tapahtui kuitenkin välittömästi jatkosodan jälkeen jyrkkä muutos, kun entisestä vihollisesta tuli ystävä. Rauhantahtoisuuden ydin oli, että Suomen piti torjua Neuvostoliiton voimankäyttöä diplomatialla ja taitavalla ennakkoinnilla, koska sotilaalliseen voimaan ei enää ollut mahdollista Saksan tappion jälkeen turvautua. Kaikki panokset oli laitettava status quon ylläpitämiseen.²⁸¹ Isänmaallisuuden ja rauhan sisällöt kytkettyivät selvästi ulkopoliitiikkaan.

Muiden käsitteiden sitominen ulkopoliitiikkaan on lopulta vain spekulointia tai jälkikästä rationalisointia, tosin varsin uskottavaa sellaista. On järkevää uskoa, että sisäpolitiikan ja nimenomaan asevelihengen yksi pyrkimyksistä oli lisätä suomalaisen yhteiskunnan sisäistä vakautta ja yhtenäisyyttä, jotta maamme haavoittuvaisuus ulkopoliittiselle painostukselle olisi mahdollisimman alhainen.²⁸² Talouskasvu taas mahdollisti sen, ettei tulonjakopoliitikasta muodostunut repivää nollasummapeliä, jossa yhden voitto on automaattisesti toisen tappio. Puolueettomuuspolitiikan näkökulmasta molempien poliittisten äärilaitojen radikalismi oli arveluttavaa. Demokratian laajentamisella ja sosiaalisilla tasa-arvoistamisprojekteilla pyrittiin luomaan olosuhteet, joissa ääriiliikkeiden kehittyminen oli mahdollisimman epätodennäköistä. Edustuksellinen demokratia ja markkinatalous ylläpitivät kuvaa Neuvostoliiton sotilaalliseen etupiiriin kuuluneesta Suomesta kulttuurisesti ja poliittisesti länsimaisena maana.

Siltikään emme voi tietää, millaista sisäpoliittinen kehitys olisi ollut, mikäli ulkopoliittinen tilanne olisi ollut toinen tai se olisi tulkittu toisenlaiseksi. Täytyy muistaa, että esimerkiksi hyvinvointivaltio oli kansainvälinen trendi toisen maailmansodan jälkeen. Pyrkimys maan sisäiseen vakauteen ei myöskään toteutunut koskaan täydellisesti. Talouspolitiikka oli kädestä suuhun elämistä ja Suomi ajautui tuon tuosta devalvaatioihin. Ulkopoliittisten suhteiden muututtua sodan seurauksena vasemmisto pääsi toimimaan

esittää koko kansan asiana ja jopa oikeutena. Jo kymmenen vuotta aikaisemmin, heti YYA-sopimuksen allekirjoittamisen jälkeen, Kekkonen totesi Kuvalehden kolumnissaan YYA:n vieneen pohjan pois SKDL:n väitteeltä, että kaikki muut puolueet vastustaisivat hyviä suhteita Neuvostoliittoon (SK 19/1948).

²⁸¹ Rauha olikin vuonna 1986 suomalaisten tärkein arvopreferenssi ohi terveyden, ihmissuhteiden ja hyvän toimeentulon. Aktiivisen ulkopoliitiikan, ystävyyssuoratoiminnan ja kansallisen rauhantyön arvoitiin vaikuttavan eniten kansalaisten turvallisuudentunteeseen. (Allardt 1986, 152.)

²⁸² Pekkarinen ja Vartiainen toteavat, että Suomessa on vallinnut voimakas integraatiopyrkimys, jonka taustalla on ollut löydettävissä Venäjä/Neuvostoliiton pelko (Pekkarinen & Vartiainen 1995, 34).

vapaasti, mikä toi työmarkkinoille epävakautta. Kylmän sodan Suomea ei pidä kirjoittaa liian hallituksi, mutta pyrkimys tasapainoon, ennustettavuuteen ja konsensukseen lukeutui silti sen ominaispiirteisiin.

Ulkopolitiikan vaikutusta maan sisäisiin asioihin on syytä lähestyä myös toisesta suunnasta ja kiinnittää huomio siihen, mitä ei ollut lupa sanoa. Ulkopoliittikka vaikutti sensuurina ja tabuina, jotka rajoittaessaan sanan- ja mielipiteenvapautta heijastuivat koko kansalaisyhteiskuntaan.

”Pienelle maalle kaikki on ulkopoliittikkaa.” Johannes Virolainen siteeraa J.K. Paasikiveä SK 27/1960

”Meidän on syytä pitäytyä periaatteisiimme mutta meidän ei tule käydä opastaman suurvaltanaapuriamme, miten sen on omien pulmiensa ratkaisemiseksi meneteltävä. Näin sitäkin suuremmalla syyllä, jos ja kun on kysymys lähiympäristöstämme kuten Itämeren piiristä. Nyt jos koskaan puuttumattomuuden periaate vaatii pidättyväisyyttä joukkotiedotusvälineiltämme.” Professori Jukka Nevakivi SK 47/1981

Poliittisten käsitteiden sisällön kohdalla ulkopoliittinen sensuuri toimi siten, että mikäli käsitteen entinen sisältö ei sellaisenaan mahtunut ulkopoliitiikan raamien sisälle, sen oli kulkeuduttava sinne. Isänmaallisuuden kohdalla näin kävi välittömästi. Myös vapauden sisältö julkisessa puheessa muuttui. Se ei enää voinut olla isänmaan vapautta Venäjästä.

Kreml muodosti kylmän sodan Suomessa omanlaisensa parlamentin ylähuoneen. Sillä oli veto-oikeus periaatteessa kaikkeen Suomen rajojen sisällä tapahtuvaan. Suomi pyrki visusti olemaan antamatta Neuvostoliitolle mitään ylimääräistä syytä reagointiin. Tämä tavoite ilmeni ennakoivana itsesensuurina.

Tutkimusaineistosta tehdyt havainnot eivät kuitenkaan tue sitä, että Neuvostoliitto oli voimalla ajanut Suomeen sosialismia tai mikäli ajoi, mysteeriksi jää, miksi se kerta toisensa jälkeen epäonnistui, jos maa oli kerran rähmällään tai miksi se salli Suomen käydä kauppaa länsimaiden kanssa.²⁸³ Tutkimusaineistoni koostuu sanoma- ja aikakauslehtimateriaalista ja puolueohjelmista eikä niiden perustella ei tietenkään voi päätellä, mitä ulkopoliitiikan kulissien takana tapahtui. Se, mikä esti suurvaltaa käyttämästä täysmittaisesti sotilaallista voimaansa Suomen alueella, jää tämän tutkimuksen osalta selvittämättä.

²⁸³ Juhani Salmisen mukaan Neuvostoliitolla oli Breznevinkin aikana pyrkimyksiä vetää Suomi sosialistileirin maiden joukkoon. Salminen viittaa Karlovy Varin kokouksessa päätettyyn strategiaan, jossa pääajatuksena oli kapitalististen valtioiden hajottaminen sisältäpäin. Siten luodaan edellytykset vallan siirtymiselle työväenluokan käsiin. Päämäärän saavuttamiseksi eri maiden kommunistiset puolueet omaksuvat kansallisiin oloihin ja vallitseviin luokasuhteisiin sopivat strategiat. Taktiikkaan kuului myös porvarillisiin ja sosialidemokraattisiin opiskelijajärjestöihin soluttautuminen. (Salminen 1999, 226 – 227.) Heinäkuussa 1970 Suomeen saapui uusi NL:n suurlähettiläs Aleksei Beljakov, joka oli kehitellyt teesejä lännen tiestä sosialismiin. Beljakov ei ollut pahemmin kiinnostunut opiskelijaradikaaleista, koska hän ei uskonut heihin vallankumouksen tekijöinä. Beljakovin huomion kohde oli Sdp. Hän oli huomannut, ettei puolueessa oltu enää yhtä kommunisminvastaisia kuin ennen. Suunnitelmana oli sellaisen suurvasemmiston rakentaminen, jossa lopullinen päätäntävalta olisi aina kommunisteilla. Suomen oli tarkoitus olla ensimmäinen demokraattinen maa, jossa valta olisi siirtynyt työväenluokan käsiin. Kekkonen oli kohtalaisen hyvin perillä suunnitelmasta ja alkoi savustaa Beljakovia pois maasta. (Salminen 1999, 286; 322 – 329.) Beljakov ei kuitenkaan Suomessa olonsa aikana puhunut sanallakaan vallankumouksesta (Salminen 1999, 355).

Pätevän selityksen puuttuessa voidaan sanoa, että Neuvostoliitto ei pyrkinyt sotilaallisen voiman tai painostuksen avulla marxilaisleninistiseen mobilisaatioon Suomen rajojen sisällä. Suomen yhteiskunnallinen kehitys kylmän sodan aikakaudella seurasi muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta länsimaiden, ei Itä-Euroopan sosialistimaiden kehitystä. Sosialistinen suurvalta salli toimimisen kansalliselta pohjalta, kunhan se sai vain vakuudet kansakunnan poliittisesta ja kulttuurisesta muutoksesta. Siihen kuului- vat pysyminen poissa niistä lännen sotilaallisista ja poliittisista yhteistyöjärjestöistä, jotka Neuvostoliitto saattoi katsoa olevan suunnattu sitä vastaan sekä maan henkinen uudistumien, joka tarkoitti erontekoa Valkoisen Suomen antibolsevismiin.

Neuvostoliiton vallankäyttö Suomeen oli pääsääntöisesti foucaultlaisittain estävää ja rankaisevaa kuninkaan valtaa.²⁸⁴ Neuvostoliiton reaktiota oli syytä pelätäkin, koska sillä oli YYA-sopimuksen artiklojen, idänkaupan ja moninkertaisen sotilaallisen ylivoiman ansiosta käytössään varsin järeät kurinpidolliset aseet. Niinpä se saattoi katkaista epäilyttäväksi katsomansa politiikan tai puolueen hallitustaipaleen. Kansalaisetkaan ei voineet sanoa julkisuudessa mitä tahansa. Ideologisesti Neuvostoliiton estävä vallan- käyttö välittyi neuvostovastaisen tai oikeistovoimien kaltaisten käsitteiden kautta.

Siitäkin huolimatta, että Neuvostoliiton vallankäyttö oli "vain" estävää vallankäyttöä, niin se upposi syvälle suomalaiseen yhteiskuntaan, aina kansalliseen psyykeen pe- rustuksiin saakka, koska antibolsevismi ja venäläisvastaisuus olivat olleet elimellinen osa sodassa tappion kärsinyttä Valkoista Suomea. Näkökulmasta riippuen Neuvosto- liitto joko riisui Suomen vanhasta vihastaan tai koulutti siitä itselleen vasallivaltion. Nä- kökulmat eivät mitenkään sulje toisiaan pois.

Muutoin YYA-sopimus ei suoraan painostanut suomalaista yhteiskuntaa mihinkään muuhun ideologiseen suuntaan kuin poispäin Neuvostoliiton kriteerein määritellystä äärioikeistolaisuudesta. Neuvostoliitto oli ulkopoliittikan ohella aktiivisesti kiinnostunut ulkomaankauppapolitiikasta, mutta ei tutkimusaineiston perustella vaikuttanut omaa- van suuria intressejä esimerkiksi finanssi- tai rahapolitiikan suhteen. Sen vuoksi 1980- luvun talouspolitiikka saattoi olla erilaista 1950-luvun talouspolitiikkaan verrattuna. Laajempi mobilisaatio seurasi suomalaisten omasta reagoinnista historialliseen tilan- teeseen.

Liitettäessä yhteen ulkopoliittikan autoritääriinen ja integroiva elementti käy järkeen, miksi Suomessa pyrittiin tuottamaan yhtenäinen kurinalainen kansallinen rintama tor- jumaan Neuvostoliiton painostusta. YYA-aikakauden omituisuus oli, että maanpuolus- tus tarkoitti monessa kohdin Neuvostoliiton myötäilyä ja reaktioiden ennakointia. Tämä vaati maanpuolustuksen käsitteen uudelleenmuotoilua tai vähintäänkin laajennusta. Oman maan kansalaisiin oli ulkopoliittisen luottamuksen säilyttämisen vuoksi mahdol- lista käyttää julkisesti vain sellaista kuria, jonka Neuvostoliitto saattoi hyväksyä. Kom-

²⁸⁴ Keijo Korhonen näkee, että Venäjällä on Suomen suhteen intressi pitää suurvaltojen armeijat pois Suomen maaperältä. Venäjän intressi on meidän onneksemme preventiivinen eli ennalta ehkäisevä. Me voimme sen Kor- hosen mukaan itse täyttää. Toisin sanoen Suomi valvoo omaa aluettaan ilman vieraan vallan joukkoja. (HS 26.10.1993.) Ratkaisuvia eivät kylmän sodan aikana olleet suomalaisten mielipiteet ja oletukset vaan Neuvosto- liiton näkemykset. Neuvostoliiton varaulkoministeri Juri Derjabin, joka tunnettiin Suomessa myös nimimerkillä Juri Komissarov, sanoi joulukuussa 1991 Neuvostoliiton ulkopoliittikan perustuneen kylmän sodan aikana kol- meen asiaan: "Ne olivat sotilaallisen turvallisuuden nostaminen ainoaksi kriteeriksi, ideologia ja käsitys omasta oikeasta olemisesta aina eli haluttomuus tehdä kompromisseja". (HS 18.12.1991.) Derjabinin puheiden perustella tärkeintä NL:lle oli pitää Naton joukot pois Suomesta. Sosialistisen ideologian levittäminen oli osa ulkopoliitik- kaa, mutta valtakunnan rajojen turvaaminen ajoi täärjäysjärjestyksessä sen edelle.

munisteja ei voinut enää kyyditä maasta pois. Niinpä näkyvä kurinpito kohdistui lähinnä oikeistoon ja ulkopoliittisiin toisinajattelijoihin. Radikaali vasemmisto tuli saada kansalliseen rintamaan pehmeimmillä keinoilla.

Nähdäkseni meillä on peruste puhua historiallisesta totuudesta ja vain yhdestä historiallisesta totuudesta toisen tasavallan kohdalla. Hyväksymme silloin sen, että historiallinen totuus voi esiintyä myös rajoituksina, estävänä vallankäyttönä. Historiallisen totuuden positiivinen, aktiivinen vallankäyttö, seurasi siitä, että uusi totuus pakotti osan aiemmin sallitusta siirtymään rajojen ulkopuolelle. Valkoinen Suomi joutui henkisesti evakkomatkalle, jota se teki aina 1970-luvulle saakka. Samalla se joutui availemaan vankisellien ovia. Ensimmäisen tasavallan totuus oli pitänyt sisällään rajoitteita vasemmiston suuntaan, jotka sotien jälkeen kumoutuivat. Vuonna 1918 aseinen kukistettu poliittinen kumousvoima pääsi toimimaan vapaasti. Kommunismista vastaiset ryhmät joutuivat kohtaamaan sen poliittisessa tilanteessa, jossa raju voimankäyttö ei enää ollut sallittua. Tästä seurasi sosiaalisen integraation politiikka.

Tälläkin historiallisella totuudella oli kurinpitäjänsä: Neuvostoliitto maan rajojen ulkopuolella, tasavallan presidentti apulaisineen maan rajojen sisällä. Menestyäkseen politiikassa piti hankkia sekä Neuvostoliiton, tasavallan presidentin että äänestäjien luottamus. Muutoin tie sisäpolitiikassa tyssäsi. 1970-luvulta eteenpäin talouspolitiikassa oli myös pyrkimystä kurinalaisuuteen, mutta kurinpitomekanismit olivat teholtaan heikkoja. Talous ei syrjäyttänyt ulkopoliittikkaa vaan asettui sen alapuolelle. Talous nostettiin kuitenkin edustuksellisen demokratian yläpuolelle, jolloin parlamentaarisesta politiikasta tuli varsin vaihtoehtotonta.

Paasikivi-Kekkosen linja ei sellaisenaan ollut yhdenkään poliittisen ryhmän menestysresepti. Luontevammin puolueettomuuspolitiikka sopi sellaisille ryhmille, joilla ei ollut voimakkaita antipatioita Neuvostoliittoa kohtaan. Maalaisliitto pystyi puolueista parhaiten käyttämään historiallisen tilanteen tarjoamat mahdollisuudet hyväkseen, vaikka maaseudun edun ajaminen ei millään tavalla replikoinut Neuvostoliiton luottamuksen hankkimisen kanssa. Maaseutuaate oli ollut ensimmäisen tasavallan aikana bolsevismin vastainen, mutta 1930-lukujen aatemaailmasta irtautuminen ei tuottanut sille ylitsepääsemätöntä tuskaa, koska menneisyydestä oli löydettävä vielä vanhempi linja suhteessa Venäjään: vanhasuomalainen myöntyväisyyslinja.

Sosialidemokraateilla oli toisen maailmansodan peruna yllättävänkin voimakkaita varauksia Neuvostoliiton suuntaan. Kun ne hellittivät 1960-luvulla, esteitä sosiaalidemokraattien valtaan nousulle ei enää ollut. Ulkopoliittikka lisäsi monin tavoin valtion painoarvoa ja se sopi yhteiskunnan valtiolliseen ohjaukseen uskoville sosialidemokraateille.

Kommunisteille Neuvostoliiton voitto toisessa maailmansodassa oli lottovoitto – tahrahan jatkosodan aseveljeys Saksan kanssa Valkoisen Suomen. Neuvostoliitto hyväksyi Paasikivi-Kekkosen linjan, mikä ei ollut kommunisteille paras mahdollinen ratkaisu etenkin kuin Suomen taloudelliset ja kulttuuriset suhteet länteen säilyivät. Vapaa markkinatalous ei kuitenkaan ollut maailmansodan jälkeen lännelläkään suuressa huudossa. Historia myös näytti aikalaisten mielikuvissa kulkevan suuntaan, jossa odotti sosialismi jossain epämääräisessä muodossaan. Sosialismilla oli siten mahdollisuutensa YYA-Suomessa. 1970-luvun talousongelmien myötä sosialistinen tulevaisuus muuttui epävarmaksi ja 1980-luvulla sitä ei enää käytännössä ollut.

Fasistien menestysresepti häikäilemätön vahvemman oikeudella toimiminen ei tietenkään voinut tulla Saksan tappion jälkeen kysymykseenkään. Sotien jälkeisestä Suomesta tuli rauhan- ja sillanrakentaja. Koska ulkopoliittikka asetti rajat sisäpolitiikalle,

äärioikeisto ajettiin maan alle. Konservatiiveilla ei mennyt paljoakaan paremmin: jatkosodan jälkeen ei voinut enää taata perinteisten suhteiden jatkuvuutta, koska niiden perusta oli ollut vuoden 1918 jälkeen aseissa. Syntyperäisiä hierarkioita oli muutoinkin vaikea perustella kylmän sodan aikana, koska kumpikaan suurvalta ei aatteellisesti tunnustanut niitä. Konservatiivit yrittivät säilyttää auktoriteettinsa sodan jälkeen vielä kulttuurin puolella, mutta Valkoisen Suomen perintö oli kaikissa suhteissa sekä Paasikivi-Kekkonen linjaa, että yhteiskunnan sisäisen muutoksen suuntaa vastaan. Konservatiivien oli pakko selviytyäkseen hengissä toisen maailmansodan jälkeisestä aikakaudesta liberalisoitua, hyväksyä hyvinvointivaltio ja kehittää luottamukselliset suhteet entiseen periviholliseensa.

Poliittisen liberalismien menestysresepti, maailmanparannus länsimaisen demokratian avulla, sopi erinomaisesti yhteen suomalaisen yhteiskunnan maailmansotien jälkeisten vuosikymmenten demokraattisen ja sosiaalisesti tasa-arvoistavan liikesuunnan kanssa. Maailmanpolitiikkaan poliittisen liberalismien moralismi oli heikommin sovellettavissa. Suurvaltapoliitiikka seurasi omia lainalaisuuksiaan, jotka eivät olleet YK:n ihanteiden mukaisia.

Talousliberaaleille veljeily johtavan bolsevikivaltion kanssa oli ideologisesti epämiellyttävä tilanne. Aatteellisesti Suomen olisi pitänyt heidän näkökulmastaan kuulua länsimaiden leiriin. Kaupankäyntiä se ei näyttänyt haittaavan. Lukuisat vuorineuvokset ja pienemmät johtajat tarttuivat innokkaasti idänkaupan tarjoamiin mahdollisuuksiin. Maan sisällä puhalsivat keskustavasemmistolaiset tuulet, jotka vahvistivat valtion otetta talouselämästä. Vasemmistolaisen talouspolitiikan vaikeudet 1970-luvun puolessa välissä antoivat liberaaleille jälleen otetta talouspolitiikasta, mutta politiikan johtotähdeksi vapaista markkinoista ei vielä ollut. Talousliberaalit joutuivat YYA-Suomessa 1980-luvun puolessa välissä toimimaan edelleen vanhoissa poliittisissa rakenteissa, joissa valtaa käyttivät punamultapuolueet Sdp ja Keskusta. Maan uhanlainen asema sekä ideologinen taistelu markkinatalouden puolesta uskoakseni pakottivat pääomaa sitoutumaan sosiaaliseen tasa-arvoon ja demokratiaan enemmän kuin sen kenties olisi toisenlaisissa olosuhteissa tehnyt.

Vihreät olivat oma lukunsa, koska heidän suuri ideansa on ekologinen elämäntapa. He eivät kuitenkaan missään vaiheessa asettuneet ulkopoliittikkaa vastaan vaan päinvastoin rinnastivat ulkopoliittikan rauhanomaisen rinnakkaiselon ja ekologisen tasapainon toisiinsa. YYA edustikin heille yleismaailmallista humanismia.

Kaikissa ideologioissa tapahtui ajanjakson aikana muuntumista. Fasismin kohdalla muutos oli totaalinen, koska se kiellettiin. Yleisesti ottaen jokaisessa merkittävässä puolueessa muutoksen virta kulki 1970-luvun lopulle saakka vasemmalle poikkeuksena enemmistökommunistit, jotka taipuivat oikealle. 1970-luvun lopulla sosiaalidemokraateissa tapahtui liikettä talousliberalismin suuntaan samalla kuin oikeisto kulkeutui edelleen vasemmalle päin. Sdp:n liike oli peräisin maailmantaloudesta, Kokoomuksen ulkopoliittikasta ja julkisen sektorin kasvusta.

Puolueiden ideologiseen kehitykseen aikakaudella vaikuttivat siten ulkopoliittikka, maailmantalous, yhteiskunnan luokkarakenteen muutos, julkisen sektorin kasvu sekä matka maatalousyhteiskunnasta teolliseksi yhteiskunnaksi, johon liittyi myös kulttuuristen arvojen muutos. Vaikuttavista tekijöistä ulkopoliittikka oli ensisijaisin, koska se oli 1950-luvun lopulta alkaen hallituskysymys. Neljän vuosikymmenen mittaista ajanjaksoa voitaneen kuvata ideologiselta yleisilmeeltään keskustavasemmistolaiseksi.

Poliittisista toimijoista tasavallan presidentti oli valtapyyramidin huipulla. Puolueet ja eturyhmät elivät myös kulta-aikaansa. Kansalaisliikkeet jäivät ainakin omassa aineistossani hyvinvointivaltion rakennuksen ja eturyhmien varjoon, kunnes 1970-luvun lopun ympäristöliikkeet palauttivat ne takaisin julkisuuden valokeilaan. Yksityiset liikeyritykset olivat ajoittain vaikeuksissa maassa vallitsevan ilmapiirin kanssa, mutta 1980-luvulle tultaessa niiden asema oli jo selkiintynyt.

Virkamiesten rooli poliittisessa päätöksenteossa vahvistui valtiokoneiston kasvaessa. Asiantuntijavaltakin lisääntyi politiikassa toisen maailmansodan jälkeen, kun modernisoituva maa tarvitsi tieteellistä tutkimusta. Tieteen esiinmarssi vei papit takariiviin. Kirkon miehet näkyivät vielä julkisuudessa 1950-luvulla, mutta seuraavan vuosikymmenen aikana he katosivat hiljalleen näkymättömiin. Intellektuellien ja taitelijoiden asemassa tapahtui aikakaudella monia muutoksia. 1950-luvulla he modernisoituivat hyläten vanhan kansallisen tehtävänsä, 1960-luvulla heistä tuli ulkopoliittisen linjan kannattajia ja kulttuurikapinallisia, 1970-luvulla heidän saatettiin havaita valtiollistuneen ja 1980-luvulla heidän joukostaan nousi laitosyhteiskunnan ja modernin aikakauden kriitikoita. Sananvapauteen uskovalla toimittajalla oli tänä aikana tukalaa, mutta ei välttämättä sen tukalampaa kuin Valkoisen Suomen aikana. Molemmilla aikakausilla oli omat rajoituksensa painetun sanan suhteen.

Tasavallan presidentin asema ja tiedotusvälineiden (itse)sensuuri selittyvät ulkopoliittikalla. Muutoin toimijoiden asemat sekä niissä tapahtuneet muutokset heijastavat maan modernisoitumista ja vasemmistolaistumista 1940-luvulta aina 1970-luvulle. 1980-luvun kehitys kertoi vasemmiston poliittisen voiman heikentymisestä, mutta myös vasemmistolaisten itsensä suorittamista uudelleenarvioinneista. Toimija-asemat vahvistavat, että kylmän sodan aikainen historiallinen totuus vaikutti ensisijaisesti kielten kautta.

Historiallisen totuuden, Paasikivi-Kekkosen linjan, taustalla täytyi olla uskomus, ettei Neuvostoliitto miehittä Suomea tai vaadi Suomea siirtymään sosialismiin, mikäli sen turvallisuusedut taataan. Neuvostoliiton ei odotettu häviävän kylmää sotaa. Sitä ei pidä lukea niin, että Suomessa olisi uskottu Yhdysvaltojen tappioon. Kylmän sodan odotettiin olevan lähestulkoon päättymätön tai ainakin hyvin pitkäkestoinen konflikti.

Sisäpoliittisesti tärkeä uskomus oli, että Neuvostoliitto ei katsele passiivisesti sivusta suomalaisten kommunisteihin kohdistuvaa vainoa tai äärioikeistolaista liikehdintää. Sisäisten ristiriitojen tuli uskoa heikentävän maata ulospäin. Kansalaisen oletettiin puolustavan maataan, mikäli hänellä on jotain puolustettavaa. Talouskasvun, sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ja maanpuolustustahdon oletettu yhteys perusteli hyvinvointivaltiopoliittikkaa ennen muuta porvaristolle. Käsitysten muuttuessa talouskasvun ehdoista 1970-luvun puolenvälin jälkeen etenkin sosiaalidemokraatit joutuivat tarkistamaan talouspolitiikkaansa. Muutoin kokonaisuus säilyi ennallaan.

4.3. Kylmän sodan viimeiset vuodet 1986 – 1988

Jatkan primääriaineiston kanssa samaan tyyliin kuin tausta-aineistonkin sillä erotuksella, etten enää selosta aiempaa tutkimusta, koska se on esitelty jo johdantoluvussa.

4.3.1. Yleiskuvaus

”Hallitukset noudattavat Paasikivi-Kekkosen -linjaa vaikka hallituspuolueet vaihtuisivatkin.” Pääministeri Harri Holkeri HS 5.9.1987

”Asiat hoidetaan riippumatta siitä, keitä on hallituksessa.” Pääministeri Harri Holkeri HS 9.5.1989

Tutkimusaineistossa ajanjakson leimallisiksi piirteiksi osoittautuivat ulkopoliittisen linjan jatkuvuus, tulopoliittikka ja maailmantalouden muutoksen aiheuttamat paineet. Yhteiskunnallinen ilmapiiri oli näinä vuosina sekoitus konsensusta ja kurittomuutta.

Vuonna 1986 muiden asioiden yläpuolelle kohosi edelleen ulkopoliittikka. Se rajoitti muun politiikan ja talouden liikkumatilaa, vaikka jälkimmäisen kohdalla Suomi joutui yhä voimallisemmin reagoimaan muissa länsimaissa tapahtuneeseen kehitykseen²⁸⁵. Ulkopoliittikan kuningasaseman mukana kulkivat myös presidentin valta-asema ja ulkopoliittinen kurinpito. Neuvostoliittoa vähänkin epäilyttävä mielipide siivottiin omaloitteisesti pois. Jonkun onnettoman puhuessa ohi suunsa, häntä oltiin heti joukolla ojentamassa.²⁸⁶

Ulkopoliittinen kuri säteili muuhunkin yhteiskuntaan. Liberaalin ajattelutavan suuntaan muutoin kallellaan ollut Helsingin Sanomat esimerkiksi kannatti talvella 1986 paitsi vahvaa presidenttiä, myös puoluekuria – rivien suorassa pitämistä eduskunnassa²⁸⁷.

²⁸⁵ Pääministeri Kalevi Sorsa sanoi, ettei Suomi voi liittyä EEC:hen: ”Jokaiselle maalle, joka haluaa säilyttää puolueettomuutensa, on jäsenyys EEC:ssä poissuljettu vaihtoehto. EEC:n poliittiset tavoitteet eivät ole meidän poliittisia tavoitteitamme.” (HS 27.2.1987.) Taloudessa haluttiin lisätä kilpailua, mutta silloin kuin ulkopoliittikka harasi vastaan, kilpailu jäi toiselle sijalle. Neste sai rauhassa pitää monopolinsa polttoainekaupassa, koska idänkaupan etujen katsottiin sitä vaativan (HS 27.9.1988).

²⁸⁶ Ulkomaankauppaministeri Jermu Lainetta uhkasivat tammikuussa 1986 potkut. Hänen tiedettiin sanoneen, että teollisuuden tulisi jatkossa katsoa aiempaa enemmän lännen suuntaan idänkaupan ongelmien vuoksi (HS 8.1.1986). Se herätti oitis epäilyt Suomen pyrkimyksestä lähestyä länttä. Laineen pelasti presidentin tuki ja se, että myös Neuvostoliiton puolelta vakuutettiin suhteiden olevan kunnossa. Siviiliyhteiskunnan puolelta käy esimerkiksi keskustelu venäläisistä hotelliasukkaista, jotka eivät olleet haluttuja vieraita Turun hotelleihin muun muassa vähävaraisuuden ja hajuhaittojen vuoksi. Itäturistit eivät olleet valmiita maksamaan edes täyttä hintaa asumisesta. Vastavetona hotellit nostivat hintoja ja savustivat venäläiset pois. Siitä syntyi polemiikki, jonka seurauksena Turun kaupunki sekä SKDL ja SDP päättivät boikotoida hotelleja. (HS 23.11.1986, HS 28.11.1986.) Silloin tällöin puolueettomuudessa mentiin jopa tuon ajan mittapuiden mukaan liiallisuukin. Rauhanpuolustajien puheenjohtaja Matti Ruohola esimerkiksi ehdotti huhtikuussa 1986 YYA-sopimuksen mukaisia konsultaatioita Saksan liittotasavallan parlamentin annettua siunauksensa Reaganin tähtien sota -hankkeelle (HS 9.4.1986). Mainittuja konsultaatioitahan Suomi pyrki viimeiseen asti välttämään.

²⁸⁷ Lehti piti valtiomiehen vahvan aseman heikentämistä vääränä ratkaisuna. Presidentin asema piti turvata nimenomaan puolueiden yläpuolella olevana ristiriitojen ratkaisijana. (HS 5.2.1986.) Seuraavana päivänä lehti pelästyi kovasti Koiviston ja eduskunnan puhemies Erkki Pystysen sanaharkkaa arkipyhistä. Kahden instituution

Idänsuhteita ei saanut ottaa henkilökohtaisen tai puoluetaktisen laskelmoinnin lähtökohdaksi.²⁸⁸ Lehdistöä ei näytetty sensuroivan eikä olisi tarvinnutkaan, koska toimittajat tekivät sen itse.

Ulkopolitiikka näkyi mitä yllättävimmissä paikoissa ja yksi sellainen oli vuosina 1986 – 1987 vellone keskustelu videosensuuri-laista. Videoiden väkivaltaisuudesta ja niiden vaikutuksesta lapsiin ja nuoriin oltiin lehtien sivuilla huolissaan. Huolen taustalla täytyy kuitenkin nähdä nuorison sosiaalistaminen Paasikivi-Kekkosen linjoille.²⁸⁹ Amerikkalainen väkivaltaviihde viis veisasi rauhanomaisen rinnakkaiselon periaatteista lietsoen avoimesti kommunistivihaa. Puolueettoman Suomen näkökulmasta toimintaelokuvat houkuttelivat katsojia antikommunismiin leiriin, ”kylmän sodan rintamaan” kuten elokuva-arkiston tuolloinen johtaja Olli Alho totesi (HS 16.1.1986). Yhdenlainen kliimaksi saavutettiin, kun Lauri Harjolan (Renny Harlin) ohjaama toimintaelokuva Jäätävä polte sensuroitiin elokuvateattereista talvella 1986 ulkopoliittisesti arveluttavan sisältönsä vuoksi.

Kremlin mielipide vaikutti edelleen selvästi puolueiden ja poliitikkojen välisiin voima-suhteisiin maan sisällä. Hyvät neuvostosuhteet olivat kovaa valuuttaa kotimaan valtaistelussa. Neuvostoliiton vaikutusvallasta kertoi sekin, että kannatukseltaan pikkupuolueeksi luettava Skp:n vanhakantainen siipi jyrähteli edelleen ulkopoliitikasta ja sen mielipiteet myös noteerattiin HS:n sivuilla.²⁹⁰ Ainoa puolue, jolta läheiset idänsuhteet näyttivät vielä vuoden 1986 alussa puuttuvan, oli Kokoomus. Se yrittikin ahkerasti paikata heikkoutensa. Pääministeriksi keväällä 1987 noussut Harri Holkeri oli Paasikivi-Kekkosen linjoilla suorastaan paavillisesti. Lopulta sinnikkyys palkittiin. Joulukuussa 1987 järjestettiin Kokoomuksen yhteinen seminaari Neuvostoliiton suurlähetystön kanssa vallankumouksen 70-vuotisjuhlien kunniaksi (HS 8.12.1987).

YYA:n 40-vuotispäivää juhlittiin huhtikuussa 1988 ja paikalla olivat kaikki silmäätekevät. Sisään pääsy Neuvostoliiton kekkereihin oli statusasia.

”Kutsu YYA-vastaanotolle on edelleen MUST, se kertoo, että olet jotain politiikassa.” Juhani Suomi HS 8.4.1988.

Suomen kunnissa koko huhtikuu 1988 oli julistettu YYA-kuukaudeksi ja nuorisollekin järjestettiin oma YYA-juhla²⁹¹. Rauhankasvatus oli edelleen koulujen ohjelmassa ja esimerkiksi Espoon koululaiset lähettivät rauhankirjeitä maailmanjohtajille (OP 10/1986).

Ulko- ja turvallisuuspolitiikkaan liittyi se, että yhteiskunnallisia ristiriitoja pelättiin, vaikka luokkavastakohtaisuuksien sanottiinkin olevan jo mennen talven lumia. Niin

riitelyä pidettiin sietämättömänä maalle. (HS 6.2.1986.) Se kertoo, kuinka suuria pelkoja yhteiskunnallisen vakauden pieneenkin järkkymiseen sisältyi.

²⁸⁸ SDP esimerkiksi syytti Väyrystä idänsuhteilla pelaamisesta hänen arvosteltua julkisesti idänkaupan hoitoa. Kauppakomission puheenjohtajana oli tuolloin Sorsa. (HS 12.9.1986.)

²⁸⁹ Sosiaalistamista tapahtui konkreettisesti. Suomi-Neuvostoliitto-Seura (SNS) kiersi kouluissa naapuri-tuiksi -ohjelman merkeissä näyttämässä nuorille videota Neuvostoliitosta. Sillä uskottiin poistettavan ennakkoluuloja. Toisin ilmeisesti kävi, koska nuorten mielestä sosialistinen suurvalta vaikutti videolla kaikin puolin masentavalta paikalta. (OP 40/1986.)

²⁹⁰ Taisto Sinisalo piti vielä vappuna 1987 palopuheita ulkopoliitikasta ja Kekkosen perinnön vaarantamisesta (HS 3.5.1987). Seuraavan vuoden aikana vähemmistökommunistit hiljenivät tai sitten heidän puheitaan ei pidetty enää uutisoimisen arvoisina.

²⁹¹ HS: kin omisti 4 sivua YYA:lle 2.4.1988.

kauan kuin Neuvostoliiton uhka oli olemassa, kansaa ei saanut jakaa kahtia. Kekkonen perintö ja konsensus olivat arvossaan ²⁹². Pitkän aikaa se oli tarkoittanut punamulta- ja kansanrintamahallituksia, mutta Holkerin sinipunahallitus 1987 rikkoi vanhan kaavan. Se oli yhtä lailla merkki Suomen länsimaistumisesta kuin Kokoomuksen ”suomettumisestakin”. Henkilösuhteiden merkitystä sinipunän synnyssä ei voi myöskään sivuuttaa.

Suomen puolueettomuuspolitiikka eli huippuhetkiään vuosina 1988 – 1989, jolloin maassamme vuorollaan vierailleet Reagan ja Gorbatsšov jakoivat vuolaasti tunnustusta Suomen ulkopoliitikalle. Loppuvuodesta 1988 Suomi valittiin YK:n turvallisuusneuvoston vaihtuvaksi jäseneksi. Se esitettiin tunnustuksena maan puolueettomuuspolitiikalle. Suomi näki itsensä esimerkkinä muille maille siitä, kuinka haudataan vanhat kaunat ja sopeudutaan elämään ideologisten ristiriitojen repimässä maailmassa. Kommunistien mielestä Suomella oli ainutlaatuisen asemansa perustella suorastaan velvollisuus tehtailla aseriisunta-aloitteita (esim. HS 31.8.1987).

Ulkopoliittisen idyllin rikkoivat lännestä kuuluneet suomettumispuheet. Ne torjuttiin yhtenä rintamana. Puheet Suomen suometumisesta leimattiin kerta toisensa jälkeen väärin mielikuviin perustuviksi. Oikeiston ja vasemmiston välillä ei tässä vaiheessa ollut havaittavaa eroa. Valtakunnan päälehden sivuilla vihjailut kuitattiin hitaasta tiedottamisesta ja viranomaiskankeudesta johtuviksi väärinkäsityksiksi. ²⁹³ Sitä ilmeistä asiaa, että kyse oli Neuvostoliiton reaktioiden pelosta, ei haluttu myöntää tai kehdattu sanoa ääneen.

”Teitä kiusaa se, että kaksi erilaista maata, kommunistinen ja pieni länsimainen maa elävät hyvässä sovussa. Teillä päinhän tämän kaltainen olotila katsotaan niin vaaralliseksi, että lähetätte pommikonelaivuuden ratkaisemaan asiat.” Toimittaja Sakari Määttänen vastaa amerikkalaisten kritiikkiin HS 10.5.1986

Idänkaupan ongelmassakin ruoskittiin omaa selkänahkaa – kun ei tehdä tarpeeksi ja kun ei olla tarpeeksi ennakkoluulottomia. Helsingin Sanomat sentään antoi omien ulkomaantoimittajiensa hivenen kärkevämmin arvostella Neuvostoliittoa.

Hienoisen häiriötekijän aiheutti myös länsimainen ihmisoikeusdiskurssi, joka oli nostanut realistien harmiksi päätään myös Suomessa. Se sai muun muassa Max Jakobsonin huolestumaan (HS 27.1.1986). Suurvaltojen välillä tasapainoilleen Suomen oli tärkeää osoittaa olevansa henkisesti länsimaa ja se puolsi kannanottoja ihmisoikeuskysymyksiin. Idänsuhteiden hoito taas edellytti, että loukkauksista oli viisasta vaieta.

²⁹² ”Sen avulla on saatu aikaan yhteiskuntarauha. Sen arvoa ei ymmärretä ennen kuin se menetetään” sanoi muun muassa Keskustan maa- ja metsätalousministeri Toivo Yläjärvi kesällä 1986 ja oletukseni mukaan hän viittasi myös vuoteen 1918 (HS 15.6.1986). Samaa puhui myös tutkija Pekka Siivonen (HS 13.8.1988). Pekka Vennamo puolestaan varoitti Keskustaa kielteisten tunteiden lietsomisesta suomalaista yhteiskuntaa kohtaan. Se on vaarallista ja sitä on kavahdettava. (HS 25.4.1988.)

²⁹³ Lehden päätoimittaja Janne Virkkunen ei pitänyt ulkopoliittikkaa syyllisenä viranomaisten kankeaa tiedottamiseen, mutta totesi, etteivät suomalaiset ymmärrä täysin avoimen tiedottamisen merkitystä maamme kuvalla lännessä (HS 17.5.1986). Toinen päätoimittaja Simo-Pekka Nortamo totesi syksyllä vielä Tshernobylistä: ”...turhaan aiheutettiin uusia-suomettumisuskomuksia ja vahvistettiin vanhoja” (HS 28.9.1986). Nortamosta tuli Neuvostoliiton hajottua suomettumisen aikakauden armoton kriitikko Helsingin Sanomissa. Presidentti Koivisto taas poltti pärensä ruotsalaisten syytettyä Suomea tiedon salailusta. Koivisto haukkui länsinaapureitamme ylimieliksi. (HS 15.5.1986.) Muutoinkin suomettumien torjuttiin vasemmalta oikealle. Ainoastaan Perustuslaillinen oikeistopuolue (POP) ei poikkeus joukosta

Gorbatshovin uudistuspolitiikan edetessä maan johtoa alettiin yhä enemmän syyttää kansallisesta itsekkyydestä (esim. HS 20.8.1988; HS 3.9.1988). Kriitikot eivät havainneet, että itsekkyyks oli jo lähtökohtaisesti sisäänkirjoitettuna Paasikivi-Kekkosen linjaan. Suomen penseän ihmisoikeus- ja pakolaispolitiikan kritikoille YYA-sopimus näytti edustavan yleismaailmallista humanismia.

Kylmän sodan jännitteet alkoivat purkautua aseriisuntasopimuksiin, joista ensimmäinen allekirjoitettiin Washingtonissa joulukuussa 1987. Kirkastuvaan tulevaisuuden horisonttiin ilmaantui tummia pilviä Baltian maiden alkaessa pyristellä kohti itsenäisyyttä. Se toi Neuvostoliiton sisäiset konfliktit aivan Suomen rajojen tuntumaan. Poliitikot varoivat visusti ottamasta mitään kantaa suurvaltanaapurin sisäisiin asioihin. Suomessa uskottiin yleisesti, että Viron ja muiden vapautuminen on sidoksissa Gorbatshovin uudistuspolitiikan onnistumiseen ja ettei virolaistenkaan intressissä ole kasata kiviä perestroikan tielle. Virolaiset itse näkivät asian toisin. Loppuvuodesta 1988 Eino Leinon Seuran kokouksessa keskusteltiin Baltiasta yhdessä virolaisten vieraiden kanssa. Suomalaisten mielestä virolaisten pitäisi olla kiitollisia Gorbatshovista ja luottaa häneen, mutta...

"Millä tavalla virolaiset voivat luottaa sellaisen maan johtajiin, jotka ovat miehittäneet Viron?" Juhan Talve kysyy eikä odota vastausta. "Kysymys ei ole siitä, tarvitsemmeko huonon tsaarin vai hyvän tsaarin. Me emme tarvitse tsaaria ollenkaan."

Keijo Siekkinen puhkeaa kiihkeästi puhumaan puheenvuoroa pyytämättä. "Hyvä tsaari on parempi kuin huono tsaari", hän vakuuttaa. Repo liittyy varoitteleeihin, Nordgreniin, Siekkiseen ja Ahlroosiin. "Jos me joudumme suhteessa Neuvostoliittoon valitsemaan jommankumman – Suomen tai Viroon – totta kai me uhraamme Viron." Mattiesko Hytösen kolumni HS 20.11.1988

Puheissa esiintyvät pelot Prahan kevään toistumisesta, siitä, että Moskova lähettää jossain vaiheissa panssarit Tallinnaan²⁹⁴. Vuoden 1988 lopulla realisti uskoi, että järjestys palautetaan Neuvostoliittoon tarpeen vaatiessa voimalla. Olihan niin tapahtunut ennenkin.

Sosialistisella aatteella ei ollut enää 1980-luvun puolella välissä ollut juuri minkäänlaista vetovoimaa. Gorbatshovin suosio lännessä ei muuttunut sosialismin suosioksi. Itäblokin maihin liitettiin mielikuvia ankeudesta, rumuudesta ja jälkeenjääneisyydestä. Hyvinvointi, onnellisuus ja esteettisyys loistivat kuvauksissa poissaolollaan. Jos apatia voisi olla valtio, vuonna 1986 se olisi ollut Neuvostoliitto tai Puola. Uudistukset pitivät kuitenkin vielä yllä jonkinlaista kiinnostusta sosialismiin: jospa Gorbatshov saisi sen sittenkin toimimaan?²⁹⁵ Gorbatshovin kovin epämääräinen perestroika tarkoitti kuitenkin askeleita läntisen markkinatalouden suuntaan. Oli aivan selvää, kumpi ideologinen ilmansuunta oli kehityksen suunta.

²⁹⁴ Tunnelmia kuvaa hyvin toimittaja Jouko Saarikorven raportti Virola. "Kuinka pitkälle Gorbatshov antaa tapahtumien mennä", hän kysyi (HS 3.9.1988). Osmo Jussila kirjoitti kolumnissaan: "Brezhnevin ja Kekkosen ajan pysähtyneisyydestä herännyt Suomi seuraa henkeään pidättäen Viron laulavaa vallankumousta, toivoo sen onnistuvan, pelkää sen epäonnistuvan" (HS 9.10.1988). Presidentti Koivistokin myönsi tuntevansa levottomuutta Baltian kehityksestä (HS 25.10.1988).

²⁹⁵ Tutkija Jyrki Iivonen katsoi, että "... jos Gorbatshov onnistuu, niin Neuvostoliitosta tulee nykyisä selvempi ideologinen vaihtoehto Yhdysvalloille, kenties jopa niin, että Gorbatshovin ajattelu kohoaa merkittäväksi tekijäksi

Suomalaiset kommunistit myönsivät avoimesti, että Itä-Euroopan ongelmat rasittavat. Skp:n enemmistö oli jo ennen Perestroikan alkua ottanut etäisyyttä itäisiin veljespuolueisiin. Vanhakantaisille kommunisteille oli taas kiusallista se, että Gorbatsšov ryhtyi julkisesti ruoskimaan omaa järjestelmäänsä ja heidän oli Nkp:lle uskollisina sotateureina lähdeittävä siihen mukaan.²⁹⁶ Vasemmisto olikin 1980-luvun puolessa välissä neuvottomuuden kourissa ja valitti hegemonian siirtyneen oikeistolalle²⁹⁷. Kapitalismin puutteet eivät enää hyödyttäneet kommunisteja. Suuret maailmanlaajuiset ongelmat kannustivat ajattelevia ihmisiä etsimään ratkaisua mieluummin kommunismin ja kapitalismin ulkopuolelta. Sosialidemokraattien aatteellisesta kriisistä puhuttiin jatkuvasti, vaikka puolue olikin kannatukseltaan maan suurin. Sdp oli yleisen käsityksen mukaan taantunut kansanliikkeestä valtionhoitajapuolueeksi²⁹⁸.

Kommunismin mahdollisuus otettiin aatteen alamäestä huolimatta edelleen huomioon. Työväestön tyytyväisyys ja sitoutuneisuus demokratiaan oli saavutettu tietyin ehdoin ja mikäli olosuhteet muuttuvat epätydyttävämpään suuntaan, työväestö saattaisi uudelleen radikalisoitua. Edustuksellisen demokratian ja kapitalismin yhdistelmän piti palvella kansan laajojen kerrosten hyvinvointia tehokkaammin kuin sosialismin. Helsingin Sanomat muotoili sen näin toukokuussa 1986.²⁹⁹

”Jos työväenliikkeessä arvioidaan Kokoomuksen tavoin turvattu toimeentulo henkisen kasvun edellytykseksi, niin saavutettu asemaa kapitalistisessa markkinataloudessa tuskin halutaan vaihtaa paikkaan sosialistisessa suunnitelmataloudessa.” HS 28.5.1986

Niin kauan kuin sosialistinen järjestelmä oli olemassa, niin kauan myös sosialistinen ideologia oli hengissä³⁰⁰. Perusta joukkojen organisoitumiselle ja vallankumousyritykselle oli teoriassa olemassa, vaikka sen hetkisessä poliittisessa todellisuudessa mikään ei antanut syytä pelätä sitä.

Monet julkisuudessa ääneen päässeet kokivat Suomen silti oikeistolaistuneen. Sosialidemokraatit olivat kääntäneet kelkkansa oikealle jo edellisellä vuosikymmenellä,

myös Yhdysvaltain sisällä” (HS 13.9.1987). Talouselämässään uskottiin, että Neuvostoliitossa muhii ”ehkä aikamme suurin talousihme” (TE/ 30/1987).

²⁹⁶ Itseruoskinta alkoi kesällä 1987. SKP totesi ohjelmaluonnoksessaan sosialismin rakennustyössä kohdatun ongelmaa, joita ei teorian mukaan pitäisi olla olemassa (HS 15.6.1987). Seuraavana kesänä Aarne Saarinen tunnusti Neuvostoliiton aloittaneen talvisodan (HS 3.7.1988).

²⁹⁷ Jyväskylän talveen osallistuneiden mielestä Suomessa vallitsi porvarillinen hegemonia (HS 2.2.1986). Samaa sanoi esimerkiksi SDP:n Liisa Jaakonsaari (HS 24.5.1987).

²⁹⁸ SDP:n ongelmia puitiin toistuvasti HS:n pääkirjoituksissa (esim. 12.7.1988) ja demarit itse keskustelivat asiasta useasti. Puheiden tasoilla puolue vakuutteli olevansa yhä yhteiskunnan muutosvoima, kuten Paasion lausahdus kertoo: ”Aate on yhdistettävissä politiikkaan niin pitkälle kuin se on meidän olosuhteissamme mahdollista. Kun se ei tunnu riittävästi onnistuvan, muutamme oloja, niin että se taas onnistuu.” (HS 22.8.1988.) SDP uhosi vuoden 1986 periaateohjelmassaan sosialisovansa tarvittaessa pankit ja vakuutusyhtiöt (HS 13.2.1986; HS 8.6.1986). Toinen asia on, olisiko se ollut siihen tosipaikan tullen valmis.

²⁹⁹ HS jatkoi samalla teemalla vielä talvella 1988 todeten että ”... vaatimukset sosialistiseen yhteiskuntaan siirtymisestä ovat vaimentuneet sitä mukaa kun elintasoeroja on oikeudenmukaistettu lainsäädännön välityksellä. Nyt voidaan tarkastella jo yksityistämistäkin ilman aatteellisuuden painolasteja.” (HS 1.2.1988.)

³⁰⁰ Koiviston mukaan porvarihallitus keväällä 1987 olisi ollut vain toisen puoliskon hallitus: Koivisto viittasi siihen, että ideologinen jako on ollut meillä poikkeuksellisen raju. Puhdas oikeistohallitus olisi edelleen johtanut moniin vastakkainasetteluihin ja jälkijärestyksiin. (HS 5.1.1988.) Holkerikin katsoi, että ideologiat ovat edelleen olemassa taustalla, vaikka politiikassa vallalla on pragmatismi (HS 3.5.1987).

mutta toisaalta Suomen politiikasta puuttui myös todellinen markkinatalousoikeisto. Oikeiston sanottiinkin useissa puheenvuoroissa muuttuneen. Muiden puolueiden tavoin Kokoomuskin halusi saada läänityksensä julkiselle sektorille sekä osansa keskiluokkaisten toimihenkilöiden äänistä. Puolueille kävi vaikeaksi erottautua toisistaan.

301

Ammattiyhdistysliike oli vuoden 1986 paikkeilla voimiensa tunnossa, kun hyväosaiset akavalaiset alatkkin lakkoilivat. Ammattiyhdistysliikettä vahvisti se, että toimihenkilöiden uskottiin nousevan lähitulevaisuudessa suurimmaksi ammattiryhmäksi. Puolueet oikealta vasemmalle ryntäsivät kilpailemaan toimihenkilöjoukon suosiosta. Kokoomuksen puheenjohtaja Ilkka Suominenkin sympatisoi virkamiesten lakkoilua keväällä 1986 vastustaen valtion "lakonmurtajalinjaa". (HS 29.4.1986) Ay-liikkeen valtaa pönkitti vielä lisää oletus seuraavalla vuosikymmenellä odottavasta työvoimapulasta. SAK pystyikin aloitteisiin kuten esityksiin lyhyemmästä työpäivästä, työpaikkademokratiasta, osallistumisrahastoista.

SAK:lla vaikutti olevan Suomen korporatiivisessa talouselämässä ainakin hivenen enemmän mielipidevaltaa kuin muilla osapuolilla. Sen operaatiota keväällä 1986 voimatasapainon tai ylliotteen palauttamiseksi työmarkkinoilla ei tuomittu Helsingin Sanomissa tai eduskunnassa sellaisenaan vaan ainoastaan käytettyjen keinojen rajuutta kauhisteltiin³⁰². Sitä ei syytetty jarruttajaksi, vanhakantaiseksi tai brezhneviläiseksi. Työmarkkinaosapuolten välillä vallitsi jossain määrin samanlainen tasapainoilu kuin mitä harjoitettiin ulkopoliitikassa Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton välillä. Mikäli kallistuma johonkin suuntaan oli hyväksyttävissä, niin se oli ammattiyhdistysliikkeen suuntaan, aivan kuten ulkopoliitikassa se oli Moskovan suuntaan.

Taloudellisessa toimintaympäristössä tapahtuneet muutokset vaikuttivat silti yhä enemmän maan talouselämään ja työmarkkinoihin. Yleismaailmallisen kehityksen vuoksi rahamarkkinoiden vapauttamisen jatkaminen katsottiin väistämättömäksi toimenpiteeksi. Thatcherismin menestys Länsi-Euroopassa näkyi yksityistämispaineiden rantautumisena Suomeenkin. Yksityistämisestä puhuttiin paljon varsinkin Talouselämässä. Valtakunnan politiikassa ja maan päälehdessä sitä haluttiin konsensuksen henkeen sopivasti katsoa ei-ideologisesti. Talouspolitiikkahan oli jo aiemmin julistettu ei-ideologiseksi, jolloin puolueiden ja eturyhmien johtohenkilöiden keskinäiset sopimukset saatettiin perustella jäsenille ulkoisina välttämättömyyksinä. Konsensuksen yleistäminen kansantalouden kilpailukyky oli aatteellisesti varsin haalea käsite ja tuskastutti aatetta politiikkaan kaipaavia.

"Politiikassa ei ole minkäänlaista jännitystä tai liikettä. Poliittisesta keskustelusta on onnistuttu hävittämään kaikki poliittiset ongelmat. Meillä vallitsee äärikonsensus." Sosiologi Jorma Sipilä HS 23.10.1988

Monet valittivatkin vallan siirtyneen politiikasta taloudelle. Oli havainto totta tai ei, niin poliitikot ja puolueet eivät kuitenkaan olleet hellittämässä otettaan taloudesta vaan uskoivat pystyvänsä ohjaamaan yhteiskunnan kehitystä, mistä hallittu rakennemuutos -

³⁰¹ Suominen julisti vuonna 1989, että SDP on yhä markkinamyönteisempi ja että Suomi on porvarillisempi kuin koskaan ennen (HS 16.8.1989). Kolme päivää myöhemmin Paasio kiitti Kokoomusta vasemmistolaistumisesta (HS 19.8.1989). Kohta Holkeri julisti kaikkien olevan Suomessa 1980-luvun lopulla keskiluokkaa (HS 21.8.1989). EVA:n raportin mukaan kaikki Suomen puolueet ovat kukin eri syistä julkisen sektorin puolueita. Vasemmisto on sitä ideologista lähtökodistaan, Keskusta aluepoliittisista syistä ja Kokoomuksen julkiselle sektorille koulutti pitkä oppositiokausi. (HS 7.10.1988.)

³⁰² esim. HS 11.3.1986, HS 13.3.1986; HS 14.3.1986; HS 16.3.1986.

iskulausekin kertoi.³⁰³ Vahvan markan politiikkaa harjoitettiin kysymättä, sopiiko se teollisuudelle vai ei. Kilpailuakin ajoi voimakkaammin Sdp.³⁰⁴

”Rakennemuutoksen hallinnan toteutuminen on niin tärkeä asia, ettei se kaadu varojen tai sitten poliittisen tahdon puutteeseen. Jokaisen työntekijän osaaminen on tärkeää pienteollisuudessa ja yrityksissä.” Ilkka Suominen HS 6.9.1987

Sdp ja SAK tarjosivat työpaikan sisäisten valtasuhteiden tasausta yhdessä uudelleen koulutuksen kanssa keinoiksi, joiden avulla odotetavissa oleva teollisuuden rakenne muutos kyettäisiin kääntämään maalle voitoksi³⁰⁵. Oppositioon kevään 1987 hallitusratkaisussa joutunutta Keskustaa lukuun ottamatta muut puolueet ja valtakunnan ykköslehti Helsingin Sanomat lähtivät hyvin mukaan työelämän uudistamishankkeeseen. Holkerin sinipunahallituksen ohjelmalle, varsinkin sen alkutaipaleelle oli ominaista, että muutosta haluttiin katsoa ensi sijassa työntekijöiden näkökulmasta (esim. SK 11/88) ja että kansallinen yhtenäisyyden nähtiin olevan olennaista uusiutumisessa.³⁰⁶

Työnantajan näkemys kansainvälistymisen ja ajan vaatimuksista oli toinen kuin poliitikkojen ja julkisen mielipiteen. Elinkeinoelämä olisi siirtynyt kannustavaan palkkaukseen laittaen työntekijät kilpailemaan toistensa kanssa. Teollisuuden mielipidettä ei tunnuttu noteerattavan juuri missään. Kokoomus poltti hallitukseen päästyään ylpeänä siltansa työnantajaleiriin julistamalla, ettei se lähde teollisuuden juoksupojaksi³⁰⁷

³⁰³ Tutkija Matti Kortteinen julkaisi vuonna 1987 kirjan *Hallittu rakennemuutos?* jossa hän epäili, että rakennemuutos ei tule onnistumaan hallitusti. Suurin ongelma on hänen mukaansa työpaikoilla vallitseva kulttuuri, joka perustuu liiaksi perinteistä kiinni pitämiseen ja saavutettujen etujen puolustamiseen. Muutos tulee kyllä suomalaisille työpaikoille aikanaan vastustamattomalla voimalla, jolloin se tapahtuu hyvin rajuna. (Kortteinen 1987, 121 – 124.)

³⁰⁴ Yrityksillä ei näyttänyt olevan mitään erityistä hinkua kilpailuun. Laman kynnyksellä elokuussa 1990 yritysjohdajat puolustautuivat monopoli- ja kartelloitumissytteitä vastaan Kokoomuksen seminaarissa. Nesteen johtaja Jaakko Ihmuotila valaisi asiaa seuraavasti: ”Monopolisoituminen ja kartellisoituminen on luonnollinen osa markkinoiden toimintaa. Täydellistä kilpailua ei pidä edes tavoitella kaikilla aloilla.” (HS 29.8.1990.)

³⁰⁵ Työpaikkademokratia esimerkiksi tarkoitti työntekijöiden mahdollisuutta osallistua yrityksen päätöksentekoon. Työelämän uudistusprosessin aikana tehtiin monenlaisia ehdotuksia, joita kaikkia ei lopulta toteutettu. Tammi-kuussa 1988 oltiin vaiheessa, jossa vanhojen työntekijöiden irtisanomisaikoja pidennettiin. Yritysostoista tai laajoista investoinneista on alettava neuvottelemana 3 kuukautta ennen työntekijöiden kanssa. (HS 8.1.1988.) Maaliskuussa työministeri Matti Puhakka teki ehdotuksen ns. potkulaeista, jotka määrittelivät missä järjestyksessä työntekijöitä saa irtisanoa (HS 1.3.1988). Myös työntekijöiden edustusta yhtiöiden hallintoon – kaksi vaaleilla valittua edustajaa – kaavailtiin (HS 27.1.1988). Yrittäjät olivat ehdotuksista suunniltaan ja väittivät jopa koko markkinatalousjärjestelmän olevan murentumassa (esim. HS 13.1.1988, HS 1.3.1988, HS 3.3.1988).

³⁰⁶ Holkeri uskoi konsensusukseen, koska heikommat kärsivät konflikteissa. Suomen yhtenäisyys on hänen mielestään tärkeää kansainvälisiin muutospaineluihin vastatessa. Holkeri viittasi Pekkasen työryhmään, joka hänen mukaansa lähestyy asioita työpaikalla olevan ihmisen omasta näkökulmasta. (SK 11/1988.) Oikeiston liberaalipuolueetkin tukivat poliittisesti hallittua rakennemuutosta. RKP:n Häkan Malm puhui aluepolitiikan tärkeydestä kansainvälisyyden vaatimuksiin sopeuduttaessa (HS 7.1.1987). Liberaalien puheenjohtaja Kyösti Lallukan mielestä valtion oli otettava vastuu koko maan hyvinvoinnista (HS 10.2.1986). Kortteinen tulkitsee Holkerin hallituksen rakennemuutosprojektia siten, että informaatioteknologian käyttöönotto tulee johtamaan vanhan teollisen tuotannon (ns. savupiipputeollisuus) hiipumiseen. Teollisuuden suorittavat työtehtävät katoavat ja tietotaidon merkitys tulee uusissa ammateissa kasvamaan. Sinipunahallitus Kortteisen mukaan olettaa, että hyvät työolosuhteet työpaikalla mahdollistavat muutokseen sopeutumisen. Siksi työelämää on uudistettava. (Kortteinen 1987, 8 – 9.)

³⁰⁷ Puoluesihteri Jussi Isotalon mukaan Kokoomus ei ole työnantajien juoksupoika. Isotalo myönsi välien heikentyneen Etelärantaan. (HS 5.11.1987.) Kokoomuksen eduskuntaryhmän puheenjohtaja Tapani Mörttinen moitti STK:ta, jonka on vaikea tottua Kokoomuksen itsenäiseen käyttäytymiseen (HS 15.1.1988). Casimir Ehrnrooth

Opettaja-lehdessäkin oli luettavissa, että opettajat itse tiedostivat hyvin koulutuksen kansantaloudellisen merkityksen mutta eivät suostuneet liike-elämän palvelijoiksi.³⁰⁸ Työantajat näyttivät jopa kehityksen ja uudistusten jarruttajina vasemmiston ja ammattiyhdistysliikkeen olleessa viimeisen kerran uudistajan roolissa.³⁰⁹

”Kuka nuori haluaa töihin sellaiseen masentavaan ilmapiiiriin, jossa kaikki uudistukset koetaan uhkana, kuka sijoittaisi tulevaisuuttaan muurtavaan yritystoimintaan?” Pääkirjoitus HS 29.8.1988

Työpaikoillakaan ei ollut vielä tuottavuuden maksimoinnin aika. Se nähtiin laman jälkeen kuin vastaavankokoinen tuotantotulos saavutettiin huomattavasti pienemmällä henkilömäärällä. Rahan piti ainakin juhlapuheissa palvella ylevämpiä arvoja. Aatos Erkkö kritisoi kasinotaloutta ja peräänkuulutti asioita, joiden puolesta lehdistön pitää taistella, jotain ylevämpiä tavoitteita kuin yrityskasvu (HS 16.11.1988). Erkon lehti puolestaan totesi pitkistä leikkausjonoista:

”Eikö voitaisi yhtä hyvin pohtia, kuinka paljon kansantalouden asemasta tuhlataan elämää, kun potilaita menehtyy jonoon. Eikö ihmishenkien säästäminen voitaisi ottaa resurssien uudelleen kohdistamisen perustaksi?” HS 24.2.1986

Talouden haasteet kohdattiin vanhoilla metodeilla ja yritettiin sisällyttää olemassa olevaan rakenteeseen. Talouselämän liberalisointi ja kilpailun lisääminen olivat toimenpiteitä poliittiskorporatiivisen järjestelmän peruspilarien säilyttämiseksi, ei niiden kaatumiseksi.

Rahamarkkinoiden liberalisoinnilla oli kaikesta huolimatta järjestyttävät seurauksensa suomalaiseen yhteiskuntaan, jotka paljastuivat kokonaisuudessaan vasta seuraavan vuosikymmenen alussa. Ulkomainen lainansaanti vapautui yrityksille vuonna 1986, jolloin yritykset saattoivat ottaa vapaasti lainaa ulkomaailta. Seurauksena valtio menetti otettaan rahapolitiikasta ja Suomen Pankillekin jäi käteen vain korkoase, jota se käytti äärimmäisyyksiin saakka yrittäessään hillitä talouden ylikuumenemista. Poliitikot olivat jo aiemmin kasanneet lisää valtaa Suomen Pankkiin, jonka oli määrä olla alhaiseen inflaatioon pyrkivän politiikan ankkuri. Vahvalla markalla oli tarkoitus siirtyä jatkuvista devalvaatioista saksalaiseen talouspolitiikkaan, jolle on tyypillistä vakaa valuutta ja tiukka budjettikuri. Reaalisia edellytyksiä vahvan markan politiikalle ja Suomen Pankin johtajuudelle ei ollut olemassa. Metsäteollisuus ei halunnut muuttaa tapojaan vaan ajoi jälleen loppukesästä 1986 maahan devalvaatiota.³¹⁰

totesikin laman jo alettua, että Holkerin hallitus ja Suomen Kokoomus joutuivat ”merkillisen Eteläranta-kauhun” valtaan. Kokoomus otti hallitukseen päästyään tietoisesti etäisyyttä elinkeinoelämään ja sen ministerit kuuntelivat vain ministeriöiden virkamiehiä (HS 17.11.1991.)

³⁰⁸ Teollisuus näytti haluavan ennen muuta lisää luonnontieteitä kouluihin (esim. OP 10/1990). Vuonna 1991 se sai toisessa asiassa tahtonsa läpi, kun peruskoulun päästötodistukseen palautettiin se toiveesta käytös- ja huolellisuusnumerot. Sen arvioitiin helpottavan työntekijän persoonallisuuden arviointia. (OP 20/1991.)

³⁰⁹ Esim. Sorsa (HS 24.1.1987) ja SAK:n Lauri Ihalainen (HS 18.2.1987) sanoivat, että Suomi on 10 vuotta muita maita (esim. Ruotsi, Länsi-Saksa) jäljessä. Kokoomuslainen kansliaministeri Ilkka Kanervakin haukkui uudistukseen epäluuloisesti suhtautuneita työnantajia konservatiiveiksi (HS 8.10.1987).

³¹⁰ Kalevi Sorsa kutsui pankkeja ja markkinavoimia epäisänmaallisiksi (HS 14.8.1986). Lisäjärjestyksen aiheutta Sorsa sai syykskuussa 1986 kun teollisuuden johtohahmot vuorineuvos Kari Kairamon johdolla lähettivät Sorsalle peitetyn uhkauskirjeen, jossa uhkailtiin maassa lähdöllä, ellei valtio järjestä yritysten asioita kuntoon. ”Asioilla” tarkoitettiin devalvaatiota.

Pankkimaailmassa ja liike-elämässä oli samanaikaisesti tapahtumassa kulttuurimuutos, jossa vanha liikemiestapa törmäsi uuden rahan kulttuuriin³¹¹. Puheiden mukaan vanhoina hyvinä aikoina Suomen talouselämässä oli harrastettu herrasmiehsopimuksia, mutta 1980-luvulla yritysten ovista astui sisään joukkoa, joka ei piitannut perinteisistä tavoista tai yhteiskuntavastuusta.

Julkisuudessa uusi talous ruumiillistui jupeissa, jotka olivat sisäistäneet ajatuksen, että sovinnaismoraalista on pelkkää haittaa taloudelle³¹². Jupprien kustymien alta löytyi silti perinteinen taloudellinen ihminen, homo economicus päivitettyinä versiona. Vanhalta porvaristolta he olivat perineet uskon työntekoon. Haastatteluissa nuoret uralaan eteenpäinpyrkivät ihmiset mainitsivat eväikseen kovan itseluottamuksen ja uskon siihen, että kovalla työllä saa mitä haluaa (esim. SK 11/87).

Jupprien kulutuskäyttäytymistäänkään ei ohjannut pelkkä narsistinen huomiontarve vaan sillä oli oma rationaalisuutensa. Kalliiden vaatteiden, kellojen ja autojen esittelemisen taustalla oli ajatus, että menestys tulee niiden luo, jotka näyttävät menestyviltä – ”dress for success”. Samoin jupeille oli tärkeää näyttäytyä oikeissa paikoissa vapaaajallaan kuten muotiravintoloissa, diskoissa, yökerhoissa, tennisklubeilla jne. (Hammond 1986.). Juppi poikkesi vanhasta porvarista siinä, ettei hän jaksanut odottaa puolta vuosisataa rikastumistaan. Juppi sai inspiraationsa Saksan sijaan Amerikasta. Juppi oli kulutusyhteiskunnan, populaarikulttuurin, mediajulkisuuden ja finanssikapitalismin aikakauden self-made man. Edustaessaan kapitalismin viimeisintä kehitysvaihetta, juppius ei kadonnut 1980-luvun kasinohuuman myötä vaikka juppimuoti jäikin 1980-luvulle.

Suuri määrä taloudellista valtaa oli kasaantunut liikepankkeihin, joilla useampien aikalaisten mielestä olikin aivan liikaa valtaa. Pankeista ei juuri kukaan tuntunut pitävän. Liikepankkien valtaa pönkitti moni asia: talletusten verovapaus, työpalkkojen maksaminen suoraan pankkiin, ulkomaisen lainansaannin vaikeus ja etumaksupainotteinen idänkauppa, joka kasasi pankkitileille valuuttaa, jota pankit käyttivät sijoitustoimintaan. Pankit ryhtyivät kasinopelin alettua ostamaan yritysten osakkeita ja rahoittamaan yritysvaltauksia. Osuus- ja säästöpankkileirit kävivät keskenään raakaa valtataistelua,

³¹¹ Ilkka Suominen sekä nimettöminä Suomen Kuvalehdessä esiintyneet nuorempi ja vanhempi pankinjohtaja katsoivat talvella 1990 herrasmiesmäisyyden kadonneen pankkimaailmasta ja lakimiesten tulleen tilalle. Nuorempi pankkimies määritteli moraalini niin, että se on sitä, mikä on taloudellisesti oikeaa. (SK 10/1990, SK 11/1990.) Timo Santalainen, Skopin johtokunnan ex-jäsen, todisti myös, että toimintakulttuuri muuttui yrityksissä 1980-luvulla, jolloin pelurit ottivat vallan. Perinne ja kulttuuri katosivat ja oikeudenkäynnit tulivat tilalle kuten Yhdysvalloissa. (SK 42/1991.) Myös HOP:n johtaja Filip Pettersen näki herrasmiesmäisyyden kadonneen pankeista, kun uutta väkeä tuli ovista sisään. Nuoret tulokkaat halusivat kaiken heti. (HS 3.9.1990.)

³¹² On osin kyseenalaistettu se, oliko moista ryhmää oikeasti olemassa, vai oliko se vain median luomus. Keijo Rahkosen mukaan 1980-luvun alussa mainontaa alettiin kohdistaa yhä enemmän tiettyihin tarkemmin rajattuihin ryhmiin ja nuoret korkeasti koulutetut ja hyvin tienaatvat kaupunkilaisnuoret olivat ehdottomasti kiinnostava ryhmä. Heitä varten piti luoda tietty menestymistä ja vaurautta ilmaiseva tyyli ja kulutusmalli, jota he sitten voisivat jäljitellä ja ostaa itselleen. Media kiinnostui oitis uudesta tyylistä alkaen etsiä tyylin sopivia ihmisiä. Näin syntyi juppi, joka eräässä mielessä eli vain median sivuilla. (Ylioppilaslehti 20/1985.) Juppisuus voidaan nähdä osana laajempaa kulttuurista muutosta, luokkasamaistumisen ohenemista ja korvautumista mediavälitteisellä henkilösamaistumisella. Media tuo esille ihmisiä, joiden elämäntapaa ja tyyliä kuluttajien toivotaan jäljittelevän. Leiss näkee, että 1960-luvun nuoret kapinoivat massayhteiskuntaa vastaan. Mainostajat sopeutuivat uuteen tilanteeseen. Tyylistä tuli hyödyllisyyttä tärkeämpää, statuksen tilalle tuli ”cool”. Mainostajat ryhtyivät etsimään kiinnostavia ihmisiä, jolloin julkikset nousivat tärkeiksi muodin ja elämäntyylien luojiksi ja mainostajaksi. Pelin nimeksi tuli se, kuka haluaa olla, eikä se kuka on. (Leiss et al. 2005, 308 – 322.)

joka mediassa henkilöityi pankkien johtajiin Jaakko Lassilaan (KOP) ja Mika Tiivolaan (SYP).

Markkinataloutta suosiva muutos oli tapahtunut myös julkiseen sektoriin liitetyissä mielikuvissa. Helsingin Sanomissa, Suomen Kuvalehdessä ja Talouselämässä sitä kuvailtiin hitaaksi ja jäykäksi toimijaksi, paikaksi, jossa kaikki tehdään puolinaisesti ja jossa ei tarvitse tai edes saa ponnistella. Kansalaiset eivät olleet arvioissaan juurikaan eri mieltä (esim. KU 5/1988). Yksityinen yritys oli mielikuvissa yhtä kuin tehokkuus ja rationaalisuus, julkinen toimija taas oli laiska ja epäkäytännöllinen. Yritysten koettiin myös olevan lähempänä kansalaista kuin julkisen koneiston tai poliittisten puolueiden.

Kunta-alalla tunnettiin muutospaineet, jotka olivat peräisin maailmantaloudesta ja kansalaisten kohonneesta vaatimustasosta. Molemmat rintamat puolsivat askeleita liikelatoudellisemman otteen suuntaan. Yrityspuolen metodeja olikin jo tuotu 1980-luvulla kuntiin ja hallintoon.³¹³ Kunta-lehden artikkeleissa toistuivat monet yrityselämästä tutut termit kuten strategia, tulosvastuu, tavoitejohtaminen, asiakaslähtöisyys, vastuun delegointi ja niin edelleen. Palvelujen ostamisesta yksityisiltä oli jo puhetta ja kunnille haluttiin myös lisää itsenäistä päätäntävaltaa. Kieltä saattoi pitää monin paikoin uusliberalistisena.

Liike-elämän kieli oli kuitenkin tyypillisesti johtajien kieltä. Henkilöstö ei uusille näkemyksille syttynyt. Uusliberalismin olennainen elementti johtajienkin puheista puuttui: julkisten palvelujen karsiminen, työvoiman supistukset ja tuntuvat säästöt.³¹⁴ Kunnantalon ovista väkeä liikkui 1980-luvulla vain yhteen suuntaan: sisäänpäin. Julkinen sektori kasvoikin voimakkaasti koko vuosikymmenen ajan. Tällöin ei voi puhua mistään varsinaisesta yritysjohtamisesta. Halua siihen suuntaan oli, mutta nousukautta elävässä Suomessa siihen ei ollut realistisia edellytyksiä.

Julkisen sektorin kritiikki oli ristiriidassa hyvinvointivaltion suosion kanssa. Kansalaiset toivoivat julkisen puolen muuttuvan yritysmaailman suuntaan, jolloin he uskoivat saavansa enemmän vastiketta veromarkoilleen. Puheissa painotettiin voimakkaasti kansalaisten tarpeita ja palvelua. Palveluhenkisyys korostui erittäin vahvasti esimerkiksi Kuntalehden artikkeleissa samoin kuin yksilöllistymiskehitykseen liittyvä valinnanmahdollisuuksien kasvu.

Perestroikan, Tshernobylin, juppien ja muiden ajan ilmiöiden varjoon jäi, että kaupunkien Suomen ja taajamien sekä syrjäseutujen Suomen kokemusmaailmat alkoivat irtaantua toisistaan. Yksinkertaisemmassa merkityksessä juppi tarkoittikin kaupunkilaista ja juntti maaseudun asukasta. Kaupunkien ja maaseudun vastakohtaisuus oli ilmiönä vanhaa perua ja esimerkiksi maailmansotien välisenä aikana se roihusi kiihkeänä kaupunkien assosioituttua synnin eli kommunismin ja kosmopoliittisuuden pe-säksi. Maailmansotien jälkeen vastakohtaisuudet olivat painuneet tai painettu maan alle, mutta 1980-luvun lopun nousukauden aikana ne ponnahtivat taas pinnalle.

³¹³ Kannuksen kunnanjohtaja kertoi vuonna 1986 johtavansa kuntaa kuin yritystä (KU 5/1986).

³¹⁴ Siitä kertoi muun muassa se, että tappiollisia linja-auto vuoroja oltiin edelleen valmiita tukemaan. Porvoossa haluttiin pitää kaksikielinen hallinto siitä huolimatta, että se maksaa (KU 15/1989). Alkossa pohdittiin taas syrjäkylän palvelun parantamista. Alkon johtaja Pentti Sillantaus koki, että ”monopolyhtiöllä on oltava palveluvollisuus syrjäkyläläisiä kohtaan, vaikka kustannukset ovatkin korkeat.” (HS 10.9.1987.) Kokoomuslainen Järvenpään kaupunginhallituksen puheenjohtaja myönsi, että kaupungissa käytetään runsaasti rahaa palveluihin, mutta nuoriin kannattaa hänen mukaansa sijoittaa (HS 10.9.1987). Uusliberalismin maahan saapumisesta kertoi muun muassa liberaalien Esko Rekolan lausunto talvella 1986. Rekolan mukaan julkisen sektorin pitää laihtua (HS 10.1.1986).

Vastakkainasettelussa ei puhuttu kaupunkien syntisestä elämäntyylistä vaan taloudesta. Tietoyhteiskuntakehityksessä ja talouden kansainvälistymisessä olennaisinta oli henkisen pääoman merkityksen kasvu ja sen keskittyminen etelän suuriin yliopistokaupunkeihin. Maaseutu ja haja-asutusalueet olivat entistä enemmän jäämässä kehityksestä syrjään ja Holkerin sinipuna, kahden suuren kaupunkipuolueen liitto, oli maaseudun syrjäytymiskehityksen symboli. Holkerin hallituksen iskusana rakenneuudistus oli kirosana maaseudun asukkaille³¹⁵.

4.3.2. Avainsanasto

Kylmän sodan sanastoa olivat YYA-sopimus, Paasikivi-Kekkosen linja, puolueettomuus, luottamus/luottamuksellinen, idänkauppa, yhteisyritykset, aseriisunta, ydinaseet, rauha/ rauhantahtoinen, liennytys, suomettumispuheet, ihmisoikeudet, idänkauppa, glasnost, perestroika, maailmalaajuiset ongelmat, ihmiskunta eri yhteyksissä (esim. ihmiskunnan eloonjäämispyrkimykset) sekä läheisesti kylmään sotaan liittyen myös Kekkosen perintö sekä fraasi maan pitämisestä yhtenäisenä. 1980-luvulla poliittiset kysymykset kytkettiin usein ihmiskunnan ongelmiin.

Taloudesta ja sen muutoksesta viestivät strategia, kilpailukyky, nopeus, laatu, teknologia, tietotekniikka, inflaatio, rakennemuutos, jälkiteollinen, palvelut, tietotekniikka, koulutus, tutkimus, henkinen pääoma, laatu, vahva markka, devalvaatio, rahamarkkinat, vapauttaminen, tulosjohtaminen, kansainvälistyminen, keinottelu, pelurit, valtaukset, Suomen Pankki, korot ja rahapolitiikka. Julkiselle sektorille ominaisia sanoja olivat lisäksi palvelu, asiakas, yksityistäminen ja vallan hajauttaminen. 1960- ja 1970-luvuille tyypillinen suunnittelu- ja hallintokieli alkoivat hävitä julkisen sektorinpuheesta, mikä viestitti, että siellä oli tapahtumassa ideologinen muutos.

Kielessä esiintyi vielä vasemmistolaista sanastoa kuten työväki, työväenliike, solidaarinen palkkapolitiikka, tuloerot, yhteiskunnallinen ristiriita ja työelämän demokratisointi. Lasken vasemmistolaisiksi termeiksi niiden käyttötapaan ja käyttöyhteyksiin perustuen myös sellaiset sanat kuin historia ja porvaristo. Aate ja ideologia olivat sanoina yleiskäytössä mutta näytti että nimenomaan vasemmistolta odotettiin aatetta.

Vihreiden vaihtoehtoliikkeiden vaikutus sekä pehmeiden arvojen suosio näkyivät muun muassa termeissä uusiutumattomat luonnonvarat, luonto/ympäristö, nykyinen elämäntapa, kestävä kehitys, kiire, autonomia, materialismi, osallistuminen, elämän laatu, ihmisläheisyys, uudet johtamistavat, systeemi ja sapattivuodet. Koulupuheessa oli esillä itseohjautuvuus, luovuus, kriittisyys, rauha, kulutus ja ympäristö. Tasa-arvo esiintyi monessa eri yhteydessä ja kaikissa lehdissä paitsi Talouselämässä. Henkinen sana kuului melkein yksinoikeudella 1980-luvulla humanisteille. Kasvu esiintyi sekä myönteisessä että kriittisessä merkityksessä. Useimmin kasvu oli myönteinen ilmiö, mutta kasvukriittinen diskurssi ei silti ollut mikään marginaalinen ilmiö. Postmodernia

³¹⁵ Eduskuntakeskustelussa maaliskuussa 1988 Vihreiden Eero Paloheimo näki maaseudun ilmapiirin lohduttomana. Keskustan Jukka Vihriälän mukaan tietoyhteiskunnassa maatalous olisi vain sivuelinkeino. (HS 18.3.1988.) Mauri Pekkarinen vaati, että Kekkosen ajan ihanteiden täytyy palata (HS 27.1.1988). Huomautettakoon että Keskusta ja Vihreät olivat tuolloin oppositiopuolueita.

edustivat pinta, monet totuudet ja raja-aitojen kaataminen. Ajatusmaailman liberalisoinnista kertoivat muun muassa sanat yksilöllisyys ja ihmisoikeudet.

Älymystöllä oli oma tunnistettava puherekisterinsä 1980-luvulla. He käyttivät kritiikissään sanoja TV, viihde, raha, kaupallisuus, kulutus, henkinen tyhjiö, pahoinvointi, hyvinvointi. Myös parivaljakko kapea-/laaja-alainen oli ensi sijassa heidän sanastoaan. Sillä viitattiin laajasti sivistyneen kansalaisen ihanteeseen, Kaupallisuus kuulostaa nykyisin itsestään selvältä ja neutraalilta, mutta se ei ollut sitä vielä ennen lamaa. Sen vuoksi sillä oli 1980-luvun lopullakin vielä jotain informaatioarvoa.

Sanasto ei tarkastelujakson aikana suuremmin muuttunut. Vuonna 1988 uusina esillä olivat sana työvoimapula sekä yleistermit uusi ajattelu ja uudet vaatimukset, jotka liittyivät talouteen ja Gorbatschovin uudistuspolitiikan vaikutuksiin. Uudet ajatukset eivät kuuluneet yksinoikeudella sen paremmin oikeistolle, vasemmistolle tai vihreillekään. Kaikki käyttivät niitä omissa viitekehyksissään.

Sanasto oli moniulotteista. Yhtä selkeästi dominoivaa ideologista diskurssia ei vuosina 1986 – 1988 löytynyt. Avainkäsitteitä olivat ulkopoliittikka, tulopoliittikka, talouden rakennemuutos, kulutus sekä pehmeät arvot. Uutta entiseen oli rahaan ja kulutukseen liittyvä sanasto, joka viittasi maassa käynnissä olevaan kasinopeliin ja kulutusjuhlaan, joiden molempien takana oli rahamarkkinoiden vapautuminen.

4.3.3. Käsitteiden merkitykset

Vapaus oli perin vähän esillä Suomen sisäisessä kontekstissa. Lähinnä vapauttamien liittyi talouden regulaation purkamiseen, mutta sen yhteydessä ei oikeastaan minkäänlaista yhteiskunnallista keskustelua. Vapaus oli ennen kaikkea Neuvostoliiton sisäisen ilmapiirin vapautumista.

Demokratiasta voi sanoa saman kuin vapaudesta. Itä-Eurooppa oli kiinnostuksen kohde. Maan sisällä demokratiapuhe oli siirtynyt työelämän uudistuksiin.

Tasa-arvoa ei kyseenalaistettu, sillä nähtiin vain positiivisia vaikutuksia suomalaisen yhteiskuntaan. Vapautta tai mitään muutakaan käsitettä ei asetettu ainakaan suoraan sitä vastaan. Sosiaalinen turvallisuus oli pohja luovuudelle. Pohjoismainen hyvinvointivaltio oli mahdollisuuksien luoja ja esikuva muille maille. Työelämän demokratisointi oli edistyksellistä ja edusti tulevaisuutta kaikkien muiden paitsi teollisuuden mielestä.

Kestävän kehityksen ehdoksi nähtiin kokonaisuuden osien sisäinen tasapaino. Se tarkoitti sekä tulojaoltaan kohtalaisen tasaista yhteiskuntaa, että ihmisen ja ympäristön suhdetta. Euroopan elintasokuilusta oltiin huolissaan sosialistimaiden alkaessa avautua länteen. Ajatusmallissa kokonaisuuden yksi osa ei voinut menestyä kokonaisuuden muiden osien kustannuksella. Uskomus puolusti alueellista ja sosiaalista tasa-arvoa kokonaisuuden edulla. Tasapainon uskottiin olevan rauhanomaisen kehityksen edellytys kaikkialla. Ajattelumallia voitaneen pitää punamultaideologiana. Ainostaan liike-elämän piirissä puhuttiin tuloerojen myönteisistä funktioista.

Tasa-arvo ei ollut kuitenkaan enää 1980-luvulla samanlainen yli muiden menevä arvo kuin se oli ollut 1960-luvulla. Täystyöllisyyttä ei esimerkiksi pitänyt lähteä tavoittelemaan hinnalla millä hyvänsä. Helsingin Sanomat taas näki "koulutuksellisen tasa-ar-

von tiettyyn rajaan asti kannatettavana tavoitteena, mutta sen rinnalle on noussut uusia haasteita” (HS 5.1.1986). Tasa-arvon tiellä oli kynnyksiä, joihin sosiaalipolitiikka ja hyvinvointivaltio eivät hyvistä yrityksistä huolimatta näyttäneet purevan. Vanhempien sosiaalinen asema esimerkiksi korreloi edelleen lapsen koulutushalukkuuden kanssa. Vaikutti siltä, että tasa-arvon syventämisen kohdalla koettiin rajojen tulleen vastaan.

Itä-Euroopan uudistusprosessin edetessä tasapäistäminen ilmaantui negatiivisessa merkityksessä kuvaamaan suomalaista todellisuutta, mutta termiä käytettiin kovin epämääräisesti. Siksi oli mahdotonta päätellä, hyökättiinkö sillä sosiaalista tasa-arvoa vastaan vai ei. Tulkitsen sen niin, että tasapäisyys tarkoitti vielä tässä vaiheessa ensisijaisesti kohottavien kokemusten puutetta maassamme. Arkipäivän todellisuus oli tällä lattea verrattuna jännittävään ja kuohuvaan Itä-Eurooppaan sekä aina niin korkeakulttuuriseen Länsi-Eurooppaan.

Yksilöllisyys tuntui peilautuvan voimallisesti 1970-luvun poliittisia liikkeitä vasten. Yhteiskunnan nähtiin yksilöllistyneen, mikä viittasi siihen, että kansalaisia oli entistä vaikeampi saada sitoutumaan poliittisesti. Yksilö esitettiin myös byrokration vastavoimana. Kansalainen ei suostunut enää kiltisti ottamaan vastaan sitä, mitä hänelle ylhäältä päin tarjottiin. Yksilöllisyys oli positiivinen asia silloin kuin sen vastakohtina olivat yhteen muottiin valaminen sekä koneistot, jotka alistivat ihmisen systeemin ratkaisi.

Negatiivista yksilöllistyminen oli silloin kuin sillä tarkoitettiin itseensä käpertymistä ja poliittista vieraantumista. Ihanteellinen yksilöllisyys tarkoitti siten poliittista osallistumista ilman puolueen jäsenkirjaa. Yksilöllisyyden sisällön muotoiluun vaikuttivat julkisuudessa vihreät ja poliittiset liberaalit. Talousliberalistinen kilpailueetos oli 1980-luvulla kuitenkin voimistumassa. Business kiinnosti nuorisoa siinä missä pehmeät arvotkin. Materialismi ja postmaterialismi olivat ainakin julkisen keskustelun perustella individualisoitumisen päämuodot. Puolueista niistä hyötyvät Kokoomus ja Vihreät.

Yhteiskuntaluokista puhuttiin eniten keskiluokasta. Työväenluokka oli menettänyt entisen asemansa luokkana. Toimihenkilöryhmän vahvistuminen ja oletus 1990-luvun työvoimapulasta selitti keskiluokkaisten palkansaajien liehittelyä ja alempien sosiaaliryhmien jäämistä hivenen sivuun yhteiskunnallisesta keskustelusta. Luokka määriteltiin yhä talouden kautta. Vaikka luokkaristiriitojen nähtiin melkein kadonneen, luokkakonfliktin mahdollisuus oli taustalla edelleen olemassa.

Isänmaallisuudesta puhuttiin kohtalaisen vähän, mutta pieniä merkkejä Neuvostoliiton puristusotteesta vapautumisesta oli jo olemassa. Kansallista veteraanipäivää vietettiin ensi kertaa huhtikuussa 1987. Muutoin neuvostoystävyyttä oli isänmaallista ilman että sitä olisi tarvinnut erikseen perustella. YYA-sopimus tarkoitti itse valittua puolueetto- muutta, ei vahvemman tahtoon alistumista. Suomea ja Neuvostoliittoa pidettiin tasaveroisina kumppaneina, mikä oli tärkeää neuvostomyönteisyyden ylläpidolle ja suomettumisepäilyjen torjunnalle. Suurin osa ääneen päässeistä katsoi myös, että sopimus edusti jonkinlaista rauhan tai rauhanomaisen rinnakkaineloa periaatetta, jota sopii tarjota muillekin maille.

Loppuvuodesta 1988 oli nähtävissä ensimmäisiä merkkejä tulevasta. Suomea alettiin arvostella maana, kulttuurina ja yhteiskuntana ennennäkemättömällä tavalla. Kotimaahan liitettiin sellaisia negatiivisia luonnehdintoja kuin tasapäistävä maa, amerikkalainen maa, keskiverron kuningaskunta, pysähtyneisyyden maa, juppiutunut ja Wall Streetiä matkiva. Luonnehdinnoilla sivistyneistö halusi kertoa, ettei Suomi ollut länsi-

eurooppalainen sivistysmaa. Läntinen Eurooppa oli taas kulttuurisesti Amerikan yläpuolella, mistä syystä Amerikan matkimista ei pidetty älyllisenä. Suomea alettiin arvioida länsieurooppalaisuuteen liitetyillä ideaaleilla. Määritykset eivät olleet hallitsevaa sanastoa, mutta kahden vuoden takaiseen verrattuna ne olivat uusia näkemyksiä. Vielä vuoden 1986 alussa Suomen itsenäistä ja riippumatonta länsimaista identiteettiä oli puolustettu kynsin ja hampain ulkomailta kuulunutta panettelua vastaan. Perspektiivin muutos oli seuraus maailmanpoliittisen tilanteen muutoksesta tai ainakaan mitään muuta järkevää selitystä ei ollut löydettävissä.

Valtio miellettiin laiskaksi ja tehottomaksi omistajaksi siinä missä yksityinen pääoma oli piiskuri. Byrokratialla ja keskusjohtoisuudella oli hyvin kielteinen arvolataus. Poikkeuksena oli hyvinvointivaltio, jota omassa aineistossani ei pidetty vielä 1980-luvulla vielä byrokraattisena. Hyvinvointivaltio liitettiin mielikuvissa vahvasti sosiaaliseen oikeudenmukaisuuteen ja Ruotsin elintason saavuttamiseen.

Markkinatalous oli skitsofreeninen käsite, koska sitä ylistettiin ja arvosteltiin samanaikaisesti. 1980-luvusta on kenties jäänyt mieliin päällimmäisenä jupit ja kulutusjuhla mutta itse asiassa juuri tuolla samaisella vuosikymmenellä kulutusta kritisoitiin myös erityisen voimakkaasti. Opettajien puheissa kaupallistuminen laski koulutuksen tasoa. Markkinat liitettiin koulutuksessa määrään, ei laatuun. Urheilussakin kaupallistuminen oli kyseenalaista. Kulutus oli sivistyksen näkökulmasta kyseenalaista.

Silloin kuin kapitalismi asetettiin humanistisia ja sivistyksellisiä arvoja vastaan, se oli raakalainen. Siihen liitettiin usein adjektiivit kova, häikäilemätön, kylmä ja tunteeton. Uuden tietoyhteiskunnan kapitalismin uumoiltiin tosin olevan pehmeämpää ja sosiaalisempaa kun vanhan.³¹⁶ Kapitalismi ja valtio miellettiin molemmat ei-inhimillisiksi koneistoiksi, systeemeiksi. Pörssiä pidettiin myös irrationaalisena. Huomattavaa oli, ettei markkinoinhin uskottu ympäristöpulmien ratkaisijana. Päinvastoin markkinoiden lyhytnäköisyys ja itsekkyyks olivat osa ongelmaa. Täysverinen kapitalismi oli edelleen ei-toivottu ilmiö.

Toisaalta markkinoiden vapauttamisen uskottiin tuovan mukanaan alhaisemmat hinnat ja paremmat palvelut. Yksityinen yritys oli mielikuvissa yhtä kuin tehokkuus ja rationaalisuus. Markkina oli tehokkaampi, palveluhenkisempi, ihmisläheisempi, reilumpi ja avoimempi kuin julkinen sektori. Valtiobyrokratiaan verrattuna markkinatalous oli kaikin puolin myönteinen ilmiö.

Suomalaisten kaksijakoinen suhde markkinoinhin viittaisi joko siihen, että kansa oli niin sanotusti jakaantunut kahtia suhteessa markkinatalouteen tai vaihtoehtoisesti yhden vahvan identiteetin sijasta tilalle oli tulossa joukko heikompia ja osin keskenään ristiriitaisia identiteettejä. Oma tulkintani puoltaa jälkimmäistä vaihtoehtoa. Keskiluokalle markkinat tarjoavat sekä mahdollisuuksia että epävarmuutta. Markkinat eivät olleet joko-tai vaan sekä-että. Ihminen toimii kypässä kulutusyhteiskunnassa monenlaisissa rooleissa esimerkiksi kansalaisena, kuluttajana, palkansaajana tai jonkin kulttuurisen lokeron jäsenenä oman siksi useampia asennoitumistapoja kuin vain yhden. Keskustelunaiheesta riippuen jokin niistä pomppasi pinnalle.

³¹⁶ SKDL:n Claes Anderssonkin ottikin esimerkin Piilaaksosta uudenlaisen humanimman työkulttuurin kehtona (HS 30.5.1987). STK:n reaktio oli nykypäivästä katsoen yllättävä. Se ei pitänyt vuonna 1986 tietotekniikkaa sellaisena tekijänä, jota tulisi käyttää hätiköiden työelämää koskevien muutosten perusteina. Piinsiru ei muuta rakenteita rajusti. (HS 16.2.1986.)

Sosialismi edusti jälkeenjääneisyyttä ja tavarapulaa mutta sosialismilla saattoi vielä olla tulevaisuus Gorbatschovin uudistuspolitiikassa. Sosialismiin leimallisena piirteenä liitetty keskusjohtoisuus oli yhtä kuin jäykkyys ja tehottomuus.

Oikeudenmukaisuus liitettiin edelleen ensisijaisesti sosiaaliseen oikeudenmukaisuuteen eli suhteellisen pieniin tuloeroihin. Oikeusdiskurssissa ihmisoikeudet nousivat esille, mikä kertoi Suomen sisäisen ilmapiirin liberalisoitumisesta.

Muista käsitteistä politiikka näytettiin käsitettävän yhä perinteisellä tavalla. Se assosioitiin jonkin ihmisryhmän etujen ajamiseen, yhteiskunnan tietoiseen muuttamiseen tai jopa maailman parantamiseen. Oikeistolla oli 1980-luvun lopulla jo uudet, pehmeämmät ja miellyttävämmät kasvot, jotka eivät olleet enää sotilaspapin vaan keskustaliberaalin eurooppalaisen. Uskonnollisänmaallinen päätös oli taaksejäänyttä elämää. Kokoomus oli kansainvälistynyt. Kokoomus näyttäytyikin eurooppalaisempana kuin kansallisvaltio. Yhä tiukasti ankkuroitunut vasemmisto. Palkansaajien asiaa ajamalla Kokoomus onnistui vaikuttamaan myös modernilta työväen puolueelta.

4.3.4. Moraaliset ja tiedolliset hierarkiat

TAULUKKO 7. Moraalisten ja tiedollisten hierarkioiden ääripäät (oikein/väärin) Suomessa vuosina 1986 – 1988

OIKEIN	VÄÄRIN
Kekkonen perintö	Kansakunnan kahtia jakaminen
Puolueettomuuspolitiikka, rauha, liennytys	Neuvostovastaisuus, militarismi
Ulkopoliittinen kuri	Individualismi ulkopoliitikassa
Tasa-arvo, sosiaaliturvan aukkojen täydentäminen	Jonkin kansanryhmän jääminen hyvinvoinnin kasvun ulkopuolelle
Talouden säännöstelyn purkaminen, kilpailun lisääminen	Länsimaiden kehityksestä jälkeen jääminen
Laatuajattelu, koulutukseen ja tutkimukseen panostaminen, työelämän uudistaminen	Määräajattelu, nykymuotoinen työelämä
Yrityksen toimintakulttuuri	Julkisen vallan toimintakulttuuri
Vallan hajautus, autonomia	Keskusjohtoisuus
Yksilön huomioiminen	Kaikille samaa -ajattelu
Kestävä kehitys, henkiset arvot, kiireettömyys	Nykymuotoinen talouskasvu, kerskakultus, stressi, loppuun palaminen

Oikein sarakkeessa yhdistyvät ulkopoliittisen linjan jatkuvuus, maan yhtenäisyyden säilyttäminen, maailmantalouden muutoksiin sopeutuminen ja vihreät/pehmeät arvot.

Väärin -sarakkeessa konkretisoituu sosialismin ja teollisen aikakauden vasemmiston alamäki.

Neuvostoliitto sotilaallisena mahtina herätti yhä pelonsekaista kunnioitusta, mutta poliittisena ja taloudellisena järjestelmänä se oli menettänyt hohtonsa ja muuttunut jälkeenhääneeksi tapaukseksi. Perestroika toki antoi sille vielä toivonkipinän. Sosialismin happivajaus hyödytti oikeistoa, mutta vain rajallisesti: ulkopoliittikka rajoitti edelleen toimintatilaa eikä globaalitaloudesta ollut vielä kunnon kurinpitäjäksi. Rahamarkkinoiden vapauttamisesta seuranneet löysän rahan markkinat onnistuivat tässä vaiheessa ainoastaan tuhoamaan kaikki pyrkimykset talouskuriin luomatta mitään uutta kuria tilalle.

Talouspolitiikka haluttiin ymmärtää omana muusta politiikasta erossa olevana lohko-
naan. Ajattelutapa antaa olettaa, ettei talous ollut koko yhteiskunnan kentän läpäisevä voimakeskus. Kilpailukykyä ei vaadittu yhteiskunnassa talouden ulkopuolella. Toisaalta talouden erottaminen politiikasta viestitti vasemmistolaisen ideologian laimentumisesta. Rahamarkkinoiden vapauttaminen oli sisäpoliittisesti riskitön toimenpide, koska sen taustalla olivat kansainvälinen kehitys eikä Neuvostoliittokaan vastustanut sitä. Ainoastaan suomalaiset kommunistit tulkitsivat talouden liberalisointia kylmän sodan ideologisessa kontekstissa ja heiltäkin tuntui jo paras puhti kadonneen.

Käsitys kansainvälisen talouden muutossuunnasta oli laajasti jaettu, mutta sen sijaan kehitykseen sopeutumisen metodeissa esiintyi eroja teollisuuden ja politiikkojen välillä ennen kaikkea työelämän uudistamiseen liittyvissä asioissa. Taluspuheessa oikein - asioissa näkyivät sekä pääoman että keskiluokkaisten palkansaajien intressit. Poliittikka oli oman aineistoni kertoman perustella tai vähintäänkin se uskoi vielä 1980-luvulla olevansa niskan päällä.

Määrälliseen tasa-arvoon ei 1980-luvun lopulla suhtauduttu enää yhtä ehdottomasti kuin esimerkiksi 20 vuotta aiemmin, mutta tuloerojen kasvuakaan ei haikailtu.³¹⁷ Talouden suhteen ei koettu täydellistä voimattomuutta, mutta toisaalta sen kohdalla ei uskottu edes vasemmistossa enää samanlaiseen ohjailtavuuteen kuin vielä 1970-luvun alussa. Tietoyhteiskunnan kehityksen pelättiin johtavan kansalaisten jakaantumiseen a- ja b-ryhmään. Pudokkaille ei esitetty minkäänlaisia vaatimuksia. Yhteiskunnalla oli päävastuu työllisyydestä ja sosiaalisten ongelmien ratkaisemisesta. Uskomus työvoiman eriytymisestä tulevaisuudessa selitti työelämän sisäistä eriarvoistumista syylistämättä siitä varsinaisesti ketään.

Suomen kansantalouden uskottiin kestävän laajan hyvinvointivaltion, mutta kulujen kasvua haluttiin hillitä. Rahankäytön tehokkuutta ja kohdentumista pyrittiin parantamaan, mutta valtion kassakriisiä ei ollut näköpiirissä. Niinpä sosiaaliturvan aukkojen täydentämistä pidettiin paitsi taloudellisesti mahdollisena niin myös moraalisesti välttämättömänä. Kannustinloukuista tai työmotivaation hiipumisesta ei puhuttu eivätkä sosiaalisen turvaverkon mahdolliset negatiiviset sivuvaikutuksetkaan olleet esillä. Perinteinen työväenluokka ei enää ollut se ryhmä, josta hyvinvointivaltion kohdalla eniten puhuttiin, vaan sen paikan oli ottanut keskiluokka.

Aineistossa esiintyi vuosien 1986 – 1988 välillä yllättävänkin paljon käsitteellisiä vastakkainasetteluja siihen nähden, että luokkaristiriidat loistivat poissaolollaan. Tärkeimmäksi ristiriidaksi oli noussut talouskasvun ja luonnon kestokyvyn välinen ristiriita.

³¹⁷ HS esimerkiksi painotti pääkirjoituksessaan, että täystyöllisyys on edelleen tärkeä tavoite, mutta siihen ei tule pyrkiä hinnalla millä hyvänsä (HS 9.1.1986).

Kansa ja eliitti asetettiin puheissa edelleen vastakkain, joskaan ei niin usein ja voimakkaasti kuin 1980-luvun alussa. Pohjoisen ja etelän ristiriita oli maailman mittakaavassa Vihreiden, mutta maan sisällä Keskustan agenda. Juppikulttuuriin ja postmoderniin liittyen käytiin keskustelua pinnallisen ja syvällisen välillä sekä rahan ja sivistyksen välillä. Taiteen ja viihteen välillä nähtiin myös ylittämätön kuilu. Keskustelua käytiin voittopuolisesti kansalaisyhteiskunnan tasolla poliitikkojen ihastellessa konsensusta. Poliittisessa eliitissä ja Helsingin Sanomien pääkirjoituksissa konsensus oli korkeassa kurssissa, mutta niiden ulkopuolella siihen oltiin tympääntyneitä. Myös teollisuudessa esiintyi halua muutoksiin.

Kuviosta on luettavissa myös sellaisia potentiaalisia ristiriitojen lähteitä, jota aikalaiset eivät itse havainneet kuten yksilöllisyys ja vallan hajautus vastaan ulkopoliittinen kuri, talouden säännöstelyn purkaminen vastaan kestävä kehitys, kilpailun lisääminen ja työelämän stressittömyyden tavoite. Vastakohtaisuudet ovat tietysti ainakin teoriassa sovittavissa yhteen. 1980-luvun lopulla uskottiin edelleen kohtalaisen vahvasti kehityksen hallittavuuteen ja tasapainottamiseen sekä siihen, että se on saavutettavissa politiikan eikä markkinamekanismin avulla.

4.3.5. Historiallinen tietoisuus

TAULUKKO 8. Kokemuksen tila (ennen/nyt) ja odotuksen horisontti (nyt/tulossa) Suomessa vuosina 1986 – 1988

ENNEN/NYT	NYT/TULOSSA
Teollinen yhteiskunta, raaka-aineet, määrällinen kasvu, työväenluokka, maanviljelijät	Tietoyhteiskunta, henkinen pääoma, laadullinen kasvu, toimihenkilöt
Suuret aatteet ja utopiat	Hedonismi, poliittinen näköalattomuus, henkinen pahoinvointi (sivistyneistön mieliala)
Työn ja pääoman konflikti	Luonnon ja talouden konflikti
Luokkakonflikti	Konsensus-Suomi
Vasemmisto	Oikeisto, vihreät
Säännelty ja suojattu kansantalous	Kansainvälistyvä talous, talouden sääntelyn purkaminen
Kylmä sota, YYA	Kylmä sota, liennytys, YYA
Yksipuoluejärjestelmä sosialistimaissa	Yksipuoluejärjestelmä sosialistimaissa

Kuviosta nähdään, kuinka taakse hiljalleen jäävä aikakausi oli kokemuksissa ollut luokkakonfliktin, teollisen yhteiskunnan ja modernin aikakauden utopioiden yhdistelmä. Tulevaisuuden horisontissa näkyivät kylmän sodan jatkuminen sekä tietoyhteiskunnan tulo ja maailmantalouden muutos sekä ympäristöongelmat. Nykyisyydessä

vaikutti lisäksi kokemus suurten aatteiden hiipumisesta.³¹⁸ Siinä missä 1960-luvulla oli ollut selkeä kehityssuunta, joka tuntui vievän sosialismia kohti, kaksi vuosikymmentä myöhemmin tulevaisuuden suunta oli pimennossa.

Tulevaisuuden horisontissa selvää oli vain, ettei nähdyn kaltaista sosialismia siellä ollut. Horisontti oli muutoinkin tyhjänlainen. Liike-elämällä oli jokin kuva huomisesta – maailmantalouden muutos - mutta senkään visiot eivät ulottuneet kovin kauas. Tietoyhteiskuntaan liitettiin joitain utopistisia odotuksia vasemmistossa ja Vihreissä, mutta ne jäivät marginaalisiksi. Merkittävää kuitenkin oli, että vasemmistolla oli vielä edes jonkinlaisia talouteen liittyviä visioita ja ettei tietoyhteiskunta ei ollut 1980-luvulla mitenkään erityisesti oikeiston hanke. Tietoyhteiskunnassa vallan oletettiin olevan ihmisillä, joilla on tietoa.

Tulevaisuuden visioiden puuttuessa aikalaistietoisuudessa korostuivat uhat. Ekologisen tuhon mahdollisuus otettiin erittäin vakavasti, eikä kukaan kiistänyt, että nykyinen kehityssuunta vie suuriin ongelmiin.

”Sodanuhka ja lähestyvä ekokatastrofi pakottavat ihmisen ohjaaman historiaansa tietoisesti.” SKDL:n puoluesihteerin Reijo Käkälä HS 17.8.1986

Epäselvää oli vain, mitä sen korjaamiseksi piti tehdä ja millä aikataululla. Yleisesti uskottiin 1960-luvun hengessä tietoon, kasvatukseen ja tietoisuuden kasvuun. Ympäristöpuheen yhteydessä esitettiin toistuvasti väite oikeisto–vasemmisto -jaon ylläpitämisen vanhanaikaisuudesta, koska nähtiin, että ihminen käy sotaa luontoa vastaan. Ekologinen tasapaino tarkoitti rauhanomaista rinnakkaiseloa ympäristön kanssa. Rauhanomaisen rinnakkaiselon termi oli lainattu kylmän sodan liennytyspolitiikasta.

Kylmä sota oli edelleen todellisuutta, vaikka optimismi lisääntyikin koko ajan. Euroopan kahtiajako tulisi jatkumaan, vaikka mahdollisesti alhaisemmalla sotilaallisella jännityksellä. Neuvostoliiton sisäiseen muutokseen alettiin pian alun epäroinnin jälkeen uskoa, mutta sen romahdusta ei ennustanut kukaan. Yksimielinen uskomus oli, että NKP johtaa ja kontrolloi muutosta, eikä muutos karkaa sen käsistä. Vasta vuoden 1990 paikkeilla alkoi julkisuudessa esiintyä epäilyjä, ettei prosessi välttämättä ole Gorbatschovin hallussa. Uuden Neuvostoliiton sisällöstä ei kenelläkään ollut tarkkaa tietoa, mutta uudistusten suunta oli, että Neuvostoliitto tulee omaksumaan joitain länsimaisen markkinatalouden ja demokratian piirteitä mutta ei luovu yhden puolueen ylivallassa. Järjestelmää tultaisiin pitämään kriisin sattua yllä voimakeinoilla kuten siihen saakakin.

Puheet modernin aikakauden taakse jäämisestä ilmaantuivat julkisuuteen aikana, jossa mitään todellista vaihtoehtoa modernille ei ollut. Toisin sanoen, vaikka tiedettä tai valtiota kritisoitiinkin, niin niitä ei vaadittu vaihdettavaksi johonkin toiseen. Kaikki postmodernissa oli suhteessa moderniin, se loitontui modernista ikään kuin takaperin kävellen. Uusi kulttuuri oli nähdäkseen pakenemista modernin herättämästä eksistentiaalisesta ahdistuksesta, mutta sitä ennen moderni oli pitänyt kokea toisin kuin ennen. Postmoderni filosofointi oli älymystön harrastus, mutta sen ulkopuolellakin esiintyi halua paeta suurten koneistojen puristuksesta.

³¹⁸ Koivisto katsoi, että vallitseva ideologia on hedonismi. Ihmiset pyrkivät onneen, tuskan ja kivun välttämiseen. Mitään kilpailevaa ideologiaa ei ole näköpiirissä. Koiviston mielestä se on pelkästään hyvä asia. Maailmanhistoriassa on jatkuvasti toistunut ilmiö, jossa edistyksen nimissä tehdään kauheita asioita. (HS 17.1.1988.)

4.3.6. Loppupäätelmät

Analyysin perusteella kylmän sodan ajanjakson historiallinen totuus säilyi vuosien 1986 – 1988 aikana muuttumattomana. Se oli odotettavaa, sillä suurvaltapolitiikka hallitsi edelleen todellisuutta, vaikka ideologisten leirien välisissä suhteissa tapahtuikin huomattavaa lähentymistä kolmen vuoden aikana. Vuoden 1988 lopulla julkiseen keskusteluun ei ollut ilmaantunut sellaista profeettaa, joka olisi nähnyt, miten tarina tulee päättymään. Huoli maan ja ihmiskunnan kohtalosta ei ollut poistunut, mutta ahdistus oli vähentynyt. Maan ulkoinen turvallisuus meni muiden tavoitteiden edelle ja julkisuudessa vaikutti edellisiltä vuosikymmeniltä tuttu diskursiivinen tila. Kurinpito jatkui ulkopoliitikassa, jossa idänkortteja vilauteltiin vielä vuonna 1986, jolloin liennytyks ei ollut vielä kunnolla päässyt vauhtiin, mutta ei enää vuoden 1988 lopulla, jolloin suurvaltasuhteissa oltiin jo toisenlaisessa tilanteessa. Jorma Reini saattoi ilman mitään kurinpalautustoimenpiteitä lokakuussa 1988 ehdottaa, että Suomen pitäisi harkita EY:n jäseneksi liittymistä (HS 24.10.1988).

Paasikivi-Kekkosen linja oli kaikkien merkittävien poliittisten ryhmien puheissa itsessään selvä poliittisen mielipiteenmuodostuksen lähtökohta. Julkisuudessa esiintyi jonkin verran huolestuneita mielipiteitä nuoren polven sosialisatiosta. Nuoriso oli kiinnostuneempi viihteestä ja kulutuksesta kuin Paasikivi-Kekkosen linjasta.

Taloudessa Suomi suuntautui aiempaa voimakkaammin länteen. Kansallisen kilpailukyvyyn ylläpitämisen katsottiin vaativan Suomen talouden avautumista ja sopeuttamista maailmantalouden kehitykseen. Se oli jo jonkin aikaa kulkenut taloudellisen liberalismiin hengessä kohti laajaa rahamarkkinoiden vapauttamista ja kansainvälisen kaupan esteiden purkamista sekä julkisen talouden yksityistämistä. Puhe hallitusta rakennemuutoksesta viittasi kuitenkin siihen, että talouden kansainvälistymisen edellyttämien uudistusten tuli mahtua kylmän sodan aikaisten rakenteiden sisään.

Ulkopolitiikka yhdessä kansantalouden kilpailukyvystä huolehtimisen kanssa tuotti periaatteelliseen konsensukseen valtiolliseen eliittiin. Harmonia kansakunnan suurissa linjoissa ei merkinnyt vastaavanlaista sopua henkilösuhteissa. Valtakunnan politiikka näyttäytyi julkisuudessa välillä suurten puolueiden nokkamiesten välisenä alastomana valtakamppailuna.

Eliitin ja kansalaisyhteiskunnan väliset maailmankuvalliset yhteydet alkoivat sen sijaan ohentua, koska eliittikonsensus ei vastannut kansalaisyhteiskunnassa tapahtunutta liikettä. Järjestyksen hajoamisen merkit näkyivät siten, että kansalaisyhteiskunnassa alettiin puuhata omiaan. Työmarkkinoilla järjestöjä ei tahdottu enää saada yhteisten sopimusten piiriin, media alkoi käyttäytyä itsetietoisemmin, puolueet ja poliitikot olivat kansan keskuudessa epäsuosittuja, työ ei enää ollut luterilaisessa maassa elämän sisältö, Suomen Pankki ei saanut pankkeja ja keinottelijoita kuriin, koulut ja kunnat vaativat lisää autonomiaa, taitelijat hakeutuivat mielellään kaikkien koneistojen ulkopuolelle, kansalaiset privatisoituivat ja perinteinen poliittinen osallistuminen heikkeni.

Osa lisääntyneestä kurittomuudesta oli seurausta poliitikkojen omista toimista kuten talouden ja viestinnän liberalisoimisesta. Toinen puoli ilmiöstä oli kulttuurimuutosta. Länsimaiset kulttuurivaikutteet vahvistuivat ja ne suosivat toisin kuin 1960-luvulla individualismia. Suomessa alkoi myös 1980-luvun lopulla olla yhä ilmeisempää, ettei valtakunnan julkisuuden ulkopuolella enää ollut vain yhtä kulttuurista elämänmuotoa

vaan useita.³¹⁹ Poliitiikan näkökulmasta se tarkoitti, että oli yhä vaikeampi tavoittaa kaikki kansalaispiirit yhdellä teemalla. Ulkopoliittikka säilyi kuitenkin yhteisesti jaetun puheen alueena.

Aiemman tutkimuksen mukaan uusliberalismi saapui Suomeen 1980-luvun aikana (esim. Alasuutari 2006, 44; 49). Omat havaintoni tukevat väitettä siltä osin, että uusliberalismiksi tulkittavissa olevaa ajattelua todella esiintyi liike-elämässä ja hallintovirkamiesten keskuudessa. Keskiluokan miellyttämiseen keskittyneessä puoluepolitiikassa se oli harvinaisempi tapaus. Uusliberalismi ei onnistunut pureutumaan syvälle suomalaiseen yhteiskuntarakenteeseen 1980-luvulla, koska siltä puuttui tärkein syö-mähammas: niukkuus. Julkisen sektorin kuluja kasvu haluttiin kyllä hillitä, mutta puheista loisti poissaolollaan thatcherilainen ”meillä ei ole varaa”-argumentti. Uusliberalistisiin uudistuksiin oli liike-elämän ja hallinnon eliiteissä kiinnostusta jo ennen lamaa, mutta niiden läpivienniltä puuttuivat olosuhteet.

Yhteiskunnan muutosta ohjasivat ja tulkitsivat ainakin tutkimusaineiston perustella vielä voittopuolisesti poliitikot. Kasaantuvista hallintaongelmista huolimatta poliitikot näyttivät toimivan siinä oletuksessa, että johtajuus on ja kuuluu olla heillä ja että tie valtaan käy ulkopoliittikan, Tupo-pöydän ja keskiluokan äänien kautta. Ulko- ja turvallisuuspolitiikan prioriteettiaseman merkityksen voi 1980-luvulla nähdä siinä, että se vaimensi ja pehmensi maailmantalouden muutoksen vaikutusta maahamme. Näkyvän luokka-asetelman kadottua maasta katosi akuutti luokkakonfliktin uhka, mutta taustaoletuksena ja mahdollisuutena se oli yhä olemassa.

Poliitiikan huipputasolla vaikuttivat ajanjaksolla suureksi osaksi punamultapuolueiden lempilapset (korporativismi ja maataloustuki) sekä vasemmistolainen uskomus politiikan avulla hallittavissa olevasta muutoksesta. Sosiaalidemokraattien viehtymys aiempaa markkinamyönteisempään politiikkaan ei pitänyt sisällään ajatusta poliittisesta kontrollista luopumisesta, vaikka kontrollin ylläpitäminen tiedostettiin aiempaa vaikeammaksi tehtäväksi. Rahamarkkinoiden liberalisointi onnistui horjuttamaan huomattavasti julkisen vallan harjoittamaa talouskuria kykenemättä itse asettamaan uutta kurinpitäjärjestelmää tilalle. Historiallisen totuuden, Paasikivi-Kekkosen linjan, kaatamiseen löysällä rahalla ei ollut eväitä. Siihen tarvittiin maailmanhistoriallinen mullistus.

³¹⁹ Alasuutari ja Ruuska näkevät kulttuurin moninaistumisen markkinasuhteiden laajentumisen ja syvenemisen sekä elintason nousun seurausilmiönä. Tarjonnan volyymin lisäys ja tuotevalikoiman monipuolistuminen synnyttävät uusia yleisöjä. Kirjoittajat huomauttavat myös, että yhtenäiskulttuuri ei ollut täällä valmiina 1800-luvun alussa vaan se luotiin seuraavan kahden vuosisadan aikana tänne. Koulutus ja joukkotiedotusvälineet olivat keskeisiä välineitä sen tuottamisessa. Myös ulko- ja sosiaalipoliittikka rakensivat yhteisiä kokemusmaailmoja. Alasuutari ja Ruuska muistuttavat myös, että kansallisvaltio on ollut universaali idea tai aate, jota alettiin toteuttaa eri puolella maailmaa suurin piirtein samaan aikaan. (Alasuutari & Ruuska 1999, 231 – 233.) Olisin valmis hieman kyseenalaistamaan yhtenäiskulttuurikäsitystä. Suomi oli kansalaissodan jälkeen pitkään kahtia jakaantunut yhteiskunta. Työväestö asui omissa kaupunginosaissaan, sillä oli omat urheiluseuransa, työväentalonsa, teatterinsa, opistonsa ja niin edelleen. Kielikamppailun aikana tulivat esiin suomen- ja ruotsinkielisten ajatusmaailmojen erot. Itä- ja länsisuomalaisten erilaisuudesta puhuttiin myös vuosisadan alkupuolella. Yhtenäiskulttuuri tulee mieluummin ymmärtää poliittisena tavoitteena kuin todellisuutena. 1970-luvulla päästiin kenties lähimmäksi yhtenäiskulttuuria, mutta tämäkin ajanjakso jäi lyhyeksi, sillä 1980-luvun lopulla alkoi jo ilmetä merkkejä uusista jaoista kuten esimerkiksi jupit vastaan juntit tai materialistit vastaan postmaterialistit.

4.4. Vanhan maailman romahdus 1989 – 1991

Kolmen vuoden mittaisen ajanjakson kuvaileminen onnistuu yhdellä lauseella: kylmän sodan maailma romahtaa. Samalla toinen maailmansota seurausvaikutuksineen päättyi lopullisesti myös Suomen osalta.

4.4.1. Yleiskuvaus

Vanhan maailman romahdus tapahtui kahdessa vaiheessa. Syksyllä 1989 Itä-Euroopan kansannousut lopettivat Euroopan ideologisen kahtiajaon. Elokuussa 1991 Moskovan epäonnistuneen vallankaappausyrityksen jälkeen Suomea kohdannut sotilaallinen uhkatekijä poistui ainakin tilapäisesti. Sisäpolitiikkaa ravisutti vuosien 1990 – 1991 taitteessa alkanut talouslama, josta oli tuleva itsenäisyyden ajan pahin. Käsitteiden kunkin tapahtuman aluksi yksitellen.

Reaalisosialismin romahdus

Huomiota kiinnittäneitä ilmiöitä tutkimusaineistossa olivat vuosien 1989 – 1991 aikana liberalismiin voitto ideologioiden välisessä kilpailussa, nationalismiin paluu ja sitä seurannut historian uudelleenkirjoitus sekä älymystön irtisanoutuminen valtiouskollisuudesta.

”MEILLÄ ON hiukan ilkuttu itäisiä kansoja ja niiden viisaita miehiä, kun siellä ovat menneet historiankirjat uusiksi. Ei siinä ole ilkkumista. Heillä jos kellä on kokemusta tältä alalta. Mutta kirjat ovat uusimisen tarpeessa meilläkin: lukion tarinat, Suomen poliittiset tarinat ja ennen kaikkea lukemattomat silminnäkijäkertomukset, jäävittömät todistukset ja omaelämäkerralliset muistelmat. Kaikki on kirjoitettava uudestaan.” Jukka Kemppinen HS 15.10.1990

Historian uudelleenkirjoittamisen läpimurtovuotena voidaan Suomessa pitää vuotta 1989, jolloin talvisodan alkamisesta oli tullut kuluneeksi 50 vuotta. Valkoisen Suomen aikainen nationalismi palasi julkisuuteen sen myötä. Sen patologista venäläisvihaa oli neljä vuosikymmentä väitetty ainakin osasylliseksi sotiin. Kun selvisi että syy sotiin olikin yksin Neuvostoliiton, venäläisvastainen ja antikommunistinen nationalismi puhdistui syyllisyyden taakastaan.³²⁰

Manner-Euroopassa nationalismiin paluu herätti ristiriitaisia tunteita. Yhtäältä nationalismi näyttäytyi joltain luonnostaan ihmisluontoon kuuluvana: olihan tukahduttujen kansallismielisten sentimenttien äkillinen purkaus katsottu yhdeksi sosialistiblokin sisäisen kuohunnan syyksi. Sosialistinen kansallisuuspolitiikka oli ollut suorastaan ihmispsykeen vastaista. Helsingin Sanomat kirjoittikin pääkirjoituksessaan:

³²⁰ Kolben mukaan toisen maailmansodan jälkeen nationalismiin heikkous leimasi sodassa hävinneitä kansoja, etenkin Saksaa mutta myös Suomea (Kolbe 1993, 293).

”Jugoslaviaa raatelee sama epäluonnollisten liittovaltioiden tauti kuin Neuvostoliittoa. Ne pysyvät koossa vain pakkovallalla, ja edessä on haajaannus, jos kansalle annetaan valta päättää, kuten demokratian pelisääntöihin kuuluu.” HS 21.10.1990

Toisaalta nationalismi toi mieleen vuosisadan alun kauheet: äärioikeiston yölliset soihtukulkueet, keskitysleirit, diktatuurit, vainot ja sodat. Läntisen Euroopan historiallisessa kontekstissa nationalismi oli atavistista, pimeää, pelottavaa ja uhkaavaa. Varsin usein sosialismin romahduksen jälkeinen tilanne nähtiin palaamisena toista maailmansotaa edeltäviin aikoihin. Jo kerran tukahdutetuiksi luullut tunteet, ryöpsähtivät esiin varsinkin Itä-Euroopassa.

”On kuin tietyt Euroopan ja Aasian osat olisivat heränneet vuosikausien turruttavasta narkoosista ja alkaneet demokraattisessa maailmassa tapahtuneesta kehityksestä täysin riippumatta elää sellaista elämää, jota ne olivat ennen vanhaan eläneet. Ne eivät ole palanneet vain kommunismin voittoa välittömästi edeltäneisiin aikoihin, vaan usein paljon kaukaisempaan menneisyyteen. Vapauden äkillinen esiin murtautuminen ei siten ole vain riisunut kommunismin pakkopaitaa, vaan se on myös paljastanut kansakuntien vuosisataisen, usein ohdakkeisen historian.” Vaclav Havel HS 12.7.1992

Nationalismin paluu törmäsi ajan toiseen suuren liikesuuntaan, Euroopan yhdistymiskehitykseen ja talouden globalisaatioon. Läntisessä Euroopassa nationalismin uskottiin olevan jo historiaa. Mantereen itäosassa kehitys tulisi aikaa myöten johtamaan samaan, koska liberalismi oli yleisen inhimillisen kehityksen suunta. Helsingin Sanomissa puhuttiin, kuinka maailmaa nähnyt ”interrail-nuoriso” ei enää samaistu kansallisvaltion vaan etsii identiteetille laajemman viitekehyksen. Uskottiin että se, mikä nyt pulpahti voimalla esiin Suomessakin, oli vain historian tapahtumia koskevien vääristymien oikaisu eikä vanhan maailmankatsomuksen paluu. Niinpä ei katsottu tarpeelliseksi kysyä, miten liberalismi onnistuisi nyt yhtään paremmin kuin 1920- ja 1930-luvuillakaan kesyttämään nationalismiin.

1990-luvun taitteen nationalismikeskustelu oli ristiriitaista. Kyseessä oli yksi ja sama aate, mutta se, kumpi puoli nationalismista haluttiin nostaa esiin, riippui siitä, mihin nationalismia verrattiin. Kun vastapuolena oli sosialismi, nationalismi oli luonnollista ja nationalistit totuudenpuhujia.³²¹ Liberalismin kanssa keskustellessaan nationalismi edusti ihmispsykeen pimeitä puolia. Silloin se oli myöskin ajastaan jälkeen jäänyttä. Toinen mielenkiintoinen piirre oli, ettei Suomen 1920- ja 1930-lukujen nationalismia rinnastettu Euroopan äärioikeistolaiseen nationalismiin silloinkaan, kun kyseessä oli selkeästi äärioikeistolainen järjestö kuten esimerkiksi IKL tai AKS.³²²

Suomen poliittinen johto jatkoi Berliinin muurin kaatumisen jälkeen entisellä linjallaan, vaikka yleinen näkemys oli, ettei vanha rakenne enää palaa ja että muutokset ovat peruuttamattomia. Uudelleenarvointeihin ulkopoliitikassa ei ollut ainakaan virallisten

³²¹ Risto Alapuro katsoo, että sosialismi ja sosialidemokratia hillitsivät nationalismia Euroopassa. Sosialismin romahduksen jälkeen entinen luokkapoliitikka menetti lopullisesti voimansa. Kansalaiset ovat alkaneet etsiä sen jälkeen tukea toisesta modernista yhteisöperustasta, nationalismista. (HS 9.5.1992.)

³²² AKS ei tosin koko historiansa ajan ollut äärioikeistolainen järjestö vaan kehittyi sellaiseksi vasta 1930-luvun lopulla (ks. esim. Alapuro 1973).

lausuntojen mukaan tarvetta³²³. Tarkkasilmäisimmät havainnoitsijat olivat huomaavinaan, etteivät rautaesiripun takaiset tapahtumat olleet välttämättä maan johdolle pelkäästään mieluisia.³²⁴

Eliitin hidasliikkeisyyttä selittänee se, että kahtiajakautunut Eurooppa oli ollut omalla tavallaan turvallinen ja ennustettava maailma. Rautaesiripun oli uskottu olevan melkein ikuinen. Ydinaseet tekivät rakenteen purkamisen ulkopuolelta käsin mahdottomaksi. Kommunistijohtajat murskaisivat taas kansannousut tarvittaessa voimalla, kuten oli tapahtunut Unkarissa 1956 ja Tšhekkoslovakiassa 1968. Suomen paikka eurooppalaisessa arkkitehtuurissa oli miellyttävällä tavalla vakiintunut 1980-luvun aikana, kun molemmat suurvallat tunnustivat selkeäsanaisesti maamme puolueettomuuden. Yhtäkkiä kansanjoukot olivatkin odotuksien vastaisesti kaataneet sosialistimaiden hallitukset ja ottaneet vallan ainakin tilapäisesti käsiinsä. Kommunistijohtajat olivat antaneet sen tapahtua ampumatta laukaustakaan Ceausescun Romanian ollessa poikkeus. Suomen ulkopoliittisen linjan viisaus ja kaukonäköisyys lopahtivat siihen, että Itä-Euroopan kovapintaisiksi luullut kommunistijohtajat jänistivät.

”Olemme kaikki tottuneet ajattelemaan, että viime kädessä tämän tyyppiset hallitukset aina voivat tarttua voimakeinoihin ja tukahduttaa kansanliikkeet. Nyt on tultu tilanteeseen, jossa ikään kuin hiljaisella sopimuksella hallitusten kesken on päädytty siihen, ettei se enää käykään.”
Max Jakobson HS 11.11.1989

Yllättävät tapahtumat päättivät jatkosodan päättymisestä asti vallinneen realismin hegemonian. Hengen nähtiin Euroopassa kukistaneen aineen. Helsingin Sanomien sivuilla henki oli ennen kaikkea Etykin henki. Etyk-Euroopassa asiat ratkaistaan neuvotelemalla. Suositun uskomuksen mukaan demokraattiset maat eivät sodi keskenään.

”Kulunut vallankumousvuosi Euroopassa on demokratian riemuvoittoa. Se tekee Euroopasta turvallisemman maanosan. Tässä kehityksessä yhdistyvällä Saksalla on avainasema. On syytä otaksua, ettei sota uhkaa Eurooppaa sitten, kun aito demokratia vallitsee kautta maanosan. Läntisessä Euroopassa ei kansallistunne ole enää entisensä. Läntisen Saksan nuoret sukupolvet tunnustautuvat eurooppalaisiksi samoin kuin nuoret muissakin läntisen Euroopan maissa.” Pääkirjoitus HS 3.10.1990

³²³ Ulkopoliittinen johto torjui julkisuudessa ajatukset, että mitään dramaattista olisi tapahtunut.: ”Koivisto ei usko, että yleisasetus Euroopassa olisi kovin nopeasti muuttumassa. On suuria intressejä estää kovin rajujen muutosten syntyminen. Puoli vuotta myöhemmin Koivisto torjui edelleen ajatuksen, että Paasikiven ja Kekkonen opit olisivat muuttuneet vanhanaikaisiksi. Koiviston mukaan Berliinin muuri kaatuminen ei poistanut ristiriitoja Euroopasta, vaikka suurvaltasuhteet ovatkin lientyneet. Vanhat haudatut kaunat nousevat nyt pinnalle.” (Kainuun Sanomat 31.3.1990, ref HS 1.4.1990.) Käytännössä jokin oli muuttunut, koska Suomi irtaantui yksipuolisella julistuksella Pariisin vuoden 1947 rauhansopimuksesta syksyllä 1990. Baltian itsenäistymispyrkimyksille Suomen johtavat poliitikot pysyivät penseinä niin kauan kuin Neuvostoliiton kehityksen suunta oli epäselvä. Koiviston reaktiota talvella 1991 voisi jopa kuvailla vihamieliseksi (HS 11.1.1991).

³²⁴ Unto Hämäläinen kertoo kirjassaan, kuinka Keijo Korhonen oli tehnyt politiikan toimittajille saunailloissa selväksi, miten vastenmielisiä muutokset hänelle olivat (Hämäläinen 1998, 14). Rauhantutkija Pertti Joenniemi totesi, että Suomen ihanne on kahtia jaettu Eurooppa, suljettu ja holhottu. Meidän ulkopoliittikkamme on nauttanut tasapainon ja voittajavaltioiden ajattelutavan sisäistämiseen. Joenniemi pelkäsi, että Suomi jää eurooppalaisen kehityksen ulkopuolelle, mikäli ulkopoliittista kulttuuria ei uudisteta. (HS 12.2.1989.)

Hetken aikaa oli mahdollista esittää myös utopioita – rohjettiin kuvitella melkein mitä tahansa paitsi kommunismia ³²⁵.

Kylmän sodan jännitteiden purkautuminen laimensi ulkopoliitikan kurinpidollista elementtiä yhteiskunnasta sitä mukaa kuin Itä-Euroopan muutosprosessi eteni. Yhteyden havaitsee katsoessa esimerkiksi Helsingin Sanomien suhdetta puoluekuriin vuonna 1986 ja vuonna 1989. Helmikuussa 1986 lehti kannatti varauksetta puoluekuria eduskunnassa pitäen sitä takeena, että kaikki kansanedustajat varmasti kantavat vastuunsa (HS 8.2.1986). Kolme vuotta myöhemmin Helsingin Sanomat katsoi pääkirjoituksessaan puoluekurin sopivan huonosti ajan henkeen. Lehti näki politiikan uskottavuuden kärsivän, kun kansanedustajat puhuvat yhtä maakunnissa ja äänestävät sitten toisin eduskunnassa. Poliitikassa pitää luottaa sisäiseen kelloon, lehti totesi. (HS 3.3.1989). Jopa ehdotonta kuria keskuudessaan pitäneet vähemmistökommunistit käänsivät kelkkansa Itä-Euroopan mullistusten keskellä. Jouko Kajanoja ehdotti puoluekurin lakkauttamista elokuussa 1989 (HS 13.8.1989).

Helsingin Sanomien toimittaja Kari Huhta kirjoitti lokakuussa 1991 suomalaisten jatkaneen Itä-Euroopan mullistusten jälkeen pari vuotta entiseen tapaansa hämmästellessä tuon tuosta tapahtumia, mutta käyttäytyen ikään kuin niillä ei olisi mitään vaikutusta meihin (HS 27.10.1991). Huhdan arvio on omien havaintojeni perustella siinä mielessä oikea, ettei Berliinin muurin murtuminen saanut aikaan mitään suurta kansalaiskeskustelua ainakaan Helsingin Sanomissa tai Suomen Kuvalehdessä. Yksi kansanryhmä reagoi kuitenkin rajusti vuoden 1989 tapahtumiin. Se oli älymystö. Reagoijiin kuuluivat myös useat Helsingin Sanomien toimittajat.

Eurooppalaisen hengen riemuvoiton dramaattisin seuraus Helsingin Sanomien sivuilla oli snellmanilaisen valtiofilosofian uudelleenarviointi sivistyneistön piirissä. ³²⁶ Tässä kohdin painotan, että kyse oli vain Hesarista. Muissa aineiston lehdissä vastaavalaista ilmiötä ei esiintynyt. Pelkän HS-kirjoittelun perustella ei voi myöskään väittää, että Snellmanin teilaajat olisivat edustaneet älymystöä kokonaisuudessaan, mutta he olivat joka tapauksessa tuolloin äänessä. Ilmiö on mielestäni huomionarvoinen, koska

³²⁵ Esimerkiksi antropologi Martti Sarmela haaveili mielipidekirjoituksessaan Karjalan palautuksesta ja vertasi Gorbatschovia Lutheriin. ”Käsitykseni on, että tällaisella avauksella Neuvostoliiton ja Suomen välillä olisi kauaskantoiset vaikutukset maailmanpolitiikan kentällä ylipäättään. Mitkä näköalat ja mitkä haasteet. Mitkä mahdollisuudet luovalle mielikuvitukselle urautuneiden voimamanööverien sijasta... Mitkä kansainvälisten yhteistoiminnan uudenlaiset mahdollisuudet... Mikä tilaisuus tuoreitten ratkaisumallien etsimiseen aikamme yhteiskunnallisiin peruspulmiin, vaikkapa mielekkään työllisyyden saavuttamiseen ja ympäristöystävällisen energiantuotannon sekä muun luonnonvarojen käytön tavoittamiseen.” (HS 25.5.1989.) Sotilaat eivät näyttäneet jakavan ruusunpunaista optimismia. Puolustusvoimien komentaja Jaakko Valtanen antoi päiväkäskyn joulukuussa 1989, jossa hän varotti, että valtarakenteiden murtuminen on nostanut esiin Euroopassa monia kauan patoutuneita muutospaineita, jotka saattavat purkautua arvaamattomalla tavalla (HS 23.12.1989).

³²⁶ Vahva valtio on ollut Suomessa yleinen traditio. Erkki Tuomiojan mukaan ”Suomessa sekä oikeisto että vasemmisto ovat perinteisesti pitäneet valtion vahvaa asemaa tärkeänä. Oikeistolle se on ollut snellmanilainen kansallisvaltio. Vasemmistolle valtio on ollut yleisväline, jolla hyvinvointiyhteiskuntaa on rakennettu.” (HS 15.7.1991.) Snellmanin ajatuksilla oli voimaa etenkin ensimmäisen tasavallan oikeistossa. Nuoren Voiman artikkelissa 70 vuotta ennen Itä-Euroopan kumouksia Snellmanin sanoma määriteltiin seuraavasti: ”Mutta Snellman kehottaa varomaan, ettei isänmaallisuuden vaatimusten ehostamisesta tule mitään onntoa sanahelskettä ja arvotonta suunpieksäntää vaan sen tulee ilmetä yleisenä ihmisen toimintaan vaikuttavana tietoisuutena siitä, että mitä hän tekee ja luo, se tulee muodossa tai toisessa lopulta isänmaalle joko hyväksi tai vahingoksi. Tällaisen tietoisuuden tulee kehottaa ja kannustaa jokaista, niin vanhaa kuin nuortakin, ponnistamaan koko voimansa, kykynsä ja työtarmonsa määrätietoiseen työskentelyyn synnyinmaansa eteen, millä alalla hän sitten leipänsä ansaitseekin.” (NV 9-10/1929.)

sivistyneistön rooli suomalaisen kansallisvaltion synnyssä oli aikoinaan ollut keskeinen.

Osa sivistyneistön edustajista liitti vahvan valtion toistuvasti sosialismiin ja Bysanttiin, jotka taas tulivat assosioiduksi jälkeensäjäneisyyteen ja vapaudenriistoon. Vahvan valtion ei katsottu kuuluvan länsimaiseen ja eurooppalaiseen kulttuuriin. Sivistyneistö oli nopeasti päätynyt tulokseen, ettei Eurooppa ollut valtiosidonnaisuutta eikä poliittista alamaisuutta vaan yksilönvapautta ja ihmisten omatoimista ajattelua. Samalla väitettiin, että YYA-Suomi ei ollutkaan ollut suuri rauhanrakentaja vaan moraalinen pelkuri, joka oli palvonut vain voimaa ja vahvemman oikeutta. Koska sivistyneistö oli itsekin kylmän sodan aikana tukenut maamme ulkopoliittista linjaa, aiheutti perspektiivin muutos sille identiteetti- ja moraalikriisin.³²⁷

”Muualla maailmassa älymystö on valtion valvoja. Konflikti on jatkuva. Täällä älymystö – jos sitä on – on samaistunut valtioon, kansallinen etu on ainoita älyllisiä arvoja. Jos täällä toimii niinkuin eurooppalainen älymystö toimii, leimataan toisinajattelijaksi, kummajaiseksi ja kuriositeetiksi: elinikäisesti murrosikäiseksi.” Kirjailija Johannes Salminen HS 29.1.1989

Katastrofaalisinta oli ollut älymystön suhde sosialismiin. Älymystö oli osoittautunut sen suhteen sokeaksi: miksi se ei ollut nähnyt sosialismin todellisuutta? Helsingin Sanomien kolumnisti Eero Silvasti ruoski älymystöä, joka ei kyennyt tai halunnut nähdä Neuvostoliiton ilmeisiä puutteita. Uskottiin valheisiin, Silvasti väitti jatkaen, että nyt on kysyttävä, mitä eroa on Koskenniemellä ja Rossilla, voiko kommunismia edes ajatella ilman totalitarismia? Yksi selitys sokeuteen oli Silvastinkin mukaan snellmanilaisuus, valtioon sidottu ja valtioon sitoutunut älymystö. (HS 8.5.1989.)³²⁸

Suomen kansallisvaltiolla oli toki oma Manner-Euroopasta lähtöisin oleva henkensä, mutta sitä ei enää katsottu entiseen tapaan eurooppalaiseksi hengeksi. Samalla monet suuret eurooppalaiset ajattelijat, kuten Hegel, Marx ja Rousseau luokiteltiin totalitaristeiksi, yksilön vapauden vihollisiksi. Heidät yhdessä Snellmanin kanssa todettiin suomalaisen älymystön edustajien toimesta ei-eurooppalaisiksi.³²⁹ Eurooppalaisuus

³²⁷ J-P Roos kirjoitti Tiede ja edistys -lehdessä (2/1990, 84-88) vuonna 1990 seuraavaa: ”Suomalainen sivistyneistö eli ikään kuin kaikki, mikä oli toisen maailmansodan jälkeen tapahtunut Euroopassa, olisi peruttamatonta ja väistämätöntä. Me edistykselliset suomalaiset olemme saarnanneet muille Itä-Euroopan kansoille alistumisen ja status quon hyväksymisen porkkanaa kuvitellen olevamme loistava esimerkki. Teimme suomettamisesta myönteisen asian.” Roos jatkaa ruoskintaa vielä myöhemmin ”Meidän on nähtävä koko maailma ja yhteiskunnallinen tilanne uusin silmin. Meidän on tunnustettava, että olemme olleet väärässä, että olemme yrittäneet johtaa muita Euroopan kansoja harhaan, että meidän linjamme on ollut täysin väärä, että Paasikivi-Kekkosen linja välittömästi sodan jälkeen oli oikea, mutta viimeisen kymmenen vuoden ajan se on ollut myös moraalisen pelkuruuden, sokeuden ja typeryyden linja.”

³²⁸ Silvasti ei jäänyt näkemyksineen yksin. Lehden vakiokolumnisteihin kuulunut Jukka Kemppinen suoritti kolumnissaan jaon totalitarismin kannattajiin ja vastustajiin Suomessa: ”Niputin kolumnissani Ilaskivet ja stalinistit samaan pakettiin, koska näen molemmat tunnottomuuden ja väkivallan ihailijoina. Tarkoituksenmukaisuussyyt saavat heillä sivuuttaa totuuden ja säälin. Itse asiassa tämä on vanhasuomalainen perinne. Myös työväenliikkeen juuret ovat vanhasuomalaisuudessa. Myös Suomessa vasemmisto- ja oikeistohegeliläisyys vihasivat avointa yhteiskuntaa, jollainen meillä, Herra paratkoon, on nyt.” (HS 30.1.1991.)

³²⁹ Johannes Salminen totesi, että eurooppalaistuminen tulee vaatimaan irtaantumista Snellmanista ja Lutherista. Salminen näki Euroopassa myös uhkakuvan, koska se voi johtaa selän kääntämiseen maamme arvokkaille itäeurooppalaisille juurille. (HS 14.3.1993.)

sai angloamerikkalaisia sisältöjä.³³⁰ Sivistyneistö oli ollut sekä kansallinen että kansainvälinen, mikä tarkoitti, ettei kansallisen ja kansainvälisen välillä ollut siihen saakka nähty ainakaan merkittävää ristiriitaa. Snellmanilla ihmiskunnan kehitys toteutuu kansakuntien kautta. Kylmän sodan aikakaudella YYA edusti sekä parhaita kansallisia että universaaleja arvoja. Itä-Euroopan vallankumousten myötä kansallisen ja kansainvälisen välinen sidos repesi ainakin hetkeksi.

Sivistyneistön joutuessa sovittamattomaan ristiriitaan eurooppalaisen ja suomalaisen identiteettinsä välillä, heidän asenteensa 1980-luvun lopun Suomea kohtaan muuttui äärimmäisen kielteiseksi. Suomalainen muotoilu oli huonoa, ruoka heikkolaatuista, arkkitehtuuri rumaa, pukeutuminen tyyliä, palvelu huonoa eikä säässäkään ollut kehumista. Miltei kaikelle sille, mikä oli maassamme pielessä – ja sitä oli paljon – vastakohta ja parannuslääke löytyi Euroopasta.³³¹ Eurooppaan meneminen vapauttaisi meidät paljosta pahasta: monopoleista, korkeista hinnoista, asuntopulasta, huonoista johtajista ym. Muutamissa puheenvuoroissa jaksettiin muistuttaa Länsi-Euroopan maiden korkeista työttömyyslukuista tai maanosan historian synkemmästä puolesta, mutta kriittiset äänenpainot jäivät taustahälyksi.

Huonoksi luokiteltu oli taas lähes poikkeuksetta itäeurooppalaista ja venäläistä. Julkisuuteen kehittyi nopeasti diskurssi, jossa maamme yhteiskunnasta ja kulttuurista löydettiin lukuista määrä venäläisiä ja bysanttilaisia piirteitä. Ne tulkittiin oitis basilleiksi, joista oli syytä päästä eroon. Bysanttilaisuutta nähtiin täällä valtiossa, kaupassa, hallintojärjestelmässä, ulkopoliitikassa, poliittisessa kulttuurissa, tiedotusvälineissä, älymystössä, kulttuurisessa mentaliteetissa, kansassa, arkkitehtuurissa ja niin edelleen.

³³⁰ Osmo Jussila (HS 19.11.1989) ja Yrjö Ahmavaara (HS 10.9.1989) pitivät Itä-Euroopan murrosta angloamerikkalaisen tradition voittona. Jussilan mukaan tapahtumat merkitsevät Millin ja Smithin voittoa Hegelistä ja Marxista, joiden aika alkaa olla vääjäämättä ohi ja edellä mainittujen palaamassa. Hegelin ja Marxin mukana maalleen menevät suometarlaiset ja paasikivelaistiset kuten myös sosialistit. Ahmavaara liitti bysanttilaisuuden, hierarkian ja arkaaisuuden toisiinsa. Kolmiyhteys vaikutti eniten Itä- ja Keski-Euroopassa, minkä takia yhteiskunnan hierarkisuus säilyi Euroopan mantereella kauemmin ja jyrkempänä kuin anglosaksisen yhteiskunnan alkumuodossa Englannissa. Ahmavaara tahtoo sanoa, että länsimainen vapaus ei ole Ranskan kumouksen vaan Magna Chartan tuotetta. Markku Lehto kirjoitti neljä vuotta myöhemmin eurooppalaisuuden, amerikkalaisuuden ja aasialaisuuden eroista. Lehdon mukaan Eurooppa on perinteisesti korostanut tasa-arvoa, Yhdysvallat vapautta ja Aasia veljeyttä. Sosialismin romahduksen jälkeen läntisessä kulttuurissa vapaus on alkanut korostua tasa-arvon ja turvallisuuden yli. (HS 23.7.1993.) Walhroos esittää, että päätöksenteon osalta Eurooppa on suosinut demokratiaa, Yhdysvallat markkinoita ja Aasia hierarkioita (Walhroos 2012, 20 – 22). Edellä sanotun perustella voidaan arvioida, että autoritäärisyys hävisi syksyn 1989 kumouksissa, mutta se ei välttämättä koitunut tasa-arvon eduksi, koska suurimmat voittajat olivat markkinat ja vapaus.

³³¹ Maamme rajojen ulkopuolella eliittikin oli jotain muuta kuin meillä ainakin kriitikko Jukka Kajavan mukaan: ”Missä on meidän eliittimme? Kiillottaako se kotona kylpyhuoneen kultahanoja eikä kiinnostu muusta. Samaisen kaupunginteatterin ohjelmistoon saatiin viime syksynä vuosisatamme luultavasti merkittävimmän näytelmäkirjailijan teksti, Samuel Beckettin Huomenna hän tulee. Esitys oli enemmän kuin erinomainen. Ryntäsi katosomaan sitä sankoin joukoin? Kiinnostuiko se palavasti ja intohimoisesti Beckettin tulkittamiseen olennaisten, mutta monilta kätkeytyen ongelmien luonteesta? Muualla maailmassa eliitti kiinnostuisi. Meillä ollaan laiskoja, tuijotellaan omaa napaa. Muualla eliitti tietäisi, että taiteen tukeminen suorastaan kuuluu sen velvollisuuksiin silloin, kun alamäki uhkaa esimerkiksi katsojamääriä.” (HS 3.6.1990.) HS:n toimittaja Kari Huhdalla ei ollut korkeaa käsitystä eliittimme esiintymistaidoista. Baltian maiden johtajat ovat Huhdan mukaan kielitaitoisia ja hienokäyttöisiä herrasmiehiä kun taas maamme edustajat olivat ”kankeita” ja ”hieman pönttöjäisiä”. (HS 1.9.1991.) Suomessa negatiiviseksi koettu tapa tai asia muuttui merkitykseltään aivan toiseksi Euroopassa. Kuntalehdessä (15/1990) julkaistiin kolumni, jonka kirjoittaja inhosi tupakansavua. Kirjoittaja oli käynyt lomalla Ranskassa. Siellä hän havaitsi, että maassa poltettiin joka paikassa. Ranskassa tupakka kuitenkin tuoksui sivistykseltä, koska julkisissa tiloissa tupruttelu edusti siellä suvaitsevaisuutta.

Meillä oli itämainen markkinatalous ja venäläistyylliset johtajat. Sama päti politiikkoihin ja virkamiehiin.

”On väitetty - tai väitettiin vielä vähän aikaa sitten - että Suomi on viimeinen brezhneviläinen maa. Mutta sekään ei riittänyt: joulun jälkeen itsensä ruoskijat löysivät vieläkin vahvemman piiskan; Suomi onkin peräti ceausesculainen. Se menee jo yli ymmärryksen. Kyllä tässä täytyy ryhtyä puolustamaan kotimaisia vallanpitäjiä. Millä politiikan alueella olisimme pysähtyneet?” Mielipidekirjoitus HS 14.2.1990

Suomalainen todellisuudelle ja historian tapahtumille löytyi vastine Neuvostoliiton todellisuudesta. Kekkonen, SDP:tä ja SAK:ta rinnastettiin puheissa entiseen Neuvostoliiton johtajaan Leonid Brezhneviin, josta tuli pysähtyneisyyden ruumiillistuma. Aleksandr Solzhenitsynin Vankileirin Saaristo symboloi taas suomalaista itsesensuuria. Punamulta oli Itä-Euroopan kommunistihallitusten vastine Suomessa. YYA-sopimukseen liitettiin sana stalinistinen. Yleisradio oli brezhneviläinen.

Traumaa syvensi se, että takapajuiset Itä-Euroopan sosialistimaat tai kaalimaat, kuten niitä täällä pilkallisesti kutsuttiin, olivat jo hieman aiemmin henkisesti liikahtaneet kohti läntistä Eurooppaa. Suomi, jossa vastaavaa liikettä ei ollut tapahtunut, uhkasi jäädä kaikkein itäeurooppalaisimmaksi maaksi. Sivistyneistö janosi jotain sellaista rituaalia, jonka avulla Suomi olisi symbolisesti siirretty ei-kenenkään-maalta Eurooppaan. Sitä varten edes muutaman tšekäläisen poliitikon olisi pitänyt saada potkut. Eliitti pysyi sitkeästi paikallaan, mikä ärsytti entisestään sivistyneistöä.

Johtavat poliitikot eivät osanneet reagoida äkilliseen tyytymättömyyteen³³². He arvioivat sen olevan draaman ja elämysten kaipuuta, eivätkä he siinä täysin väärässä oleetkaan.³³³ Toisaalta jättäessään EU-jäsenanomuksen talvella 1992 poliittinen johto teki itse saman liikkeen: siirtyi kylmän sodan kontekstista uuteen Eurooppaan. Tässä mielessä älyköt kuten Helsingin Sanomien ulkomaantoimittaja Olli Kivinen olivat edel-

³³² Kokoomuksen puheenjohtaja Ilkka Suominen oli nähnyt Demarin haastattelussa kritiikin takana keskiluokan kasvatonta tyytymättömyyttä (HS 12.1.1990). En usko, että suomalaiset kokonaisuudessaan kokivat niin rajun minäkuvansa murroksen 1980-luvun lopulla kuin Helsingin Sanomiin kirjoittanut joukko keskimäärin koki. Jyrki Haikonen näkikin, ettei kansa suuresti eronnut johtajistaan (HS 4.2.1990). Haikosen havainto vastaa pitkälle omaani, mutta mielipidetutkimukset osoittavat kyllä, että suomalaisten luottamus oman maansa valtainstituutioita kohtaan laski jyrkästi vuosien 1989 - 1990 paikkeilla (esim. HS 2.10.1990). Suomalaisten tyytymättömyys ulkopolitiikan hoitoon kasvoi myös. Tosin vain 18 % oli vuoden 1990 alussa tyytymättömiä (kaksi vuotta aiemmin 10%) kolmen neljäsosan ollessa tyytyväisiä (HS 27.1.1990).

³³³ Helsingin Sanomien kuukausiliitteen päätoimittaja Heleena Savela kirjoitti vuoden 1990 ensimmäisen kuukausiliitteen pääkirjoituksessa: ”Niin omituiselta kuin se tuntuukin, suomalainen on kateellinen demokratian kovan koulun alaluokkalaisille, Itä-Euroopan pienille sosialistimaille. Jouluyönä Budapestin Matias-kirkossa aisti hehkuvan kiihkon. Katkeruus menetetyistä vuosikymmenistä ja järkytys romanialaisten vapauden hinnasta sekoituivat tulevaisuuden odotukseen. Suomessa vuodenvaihteen tulopoliittinen messu oli ankea kuin luterilainen saarna. Tupoliturgian pääpappi, maan hallitus, uhkasi kansaa tuhoisilla seurauksilla, jollei se tottelevasti noudattaisi hallituksen tahtoa.” (HS-kuukausiliite 1/1990.) Toimittaja Erkki Pennanen jatkoi samalla linjalla alanurkkakolumnissaan: ”Uskomatonta, mitä kaikkea ihmiset pystyvät saamaan aikaan joukkovoimallaan. Yhä useamman suomalaisen tyytymättömyyden mieleen näyttää tulevan huokaus: meillä vain ei tapahdu yhtään mitään!” (HS 10.1.1990.)

lääkäreitä. Eliitin potkutkin tulivat jälkijunassa: vuoden 1994 presidentinvaalit on mahdollista nähdä taitekohtana, jolloin YYA-aikakauden poliitikot siirrettiin lopullisesti syrjään.³³⁴

Sosialismin hajoamisprosessin *grande finale* olivat ne kolme elokuun 1991 päivää, jolloin vanhoilliset kommunistit kaappasivat tilapäisesti vallan Neuvostoliitossa. Niin kauan kuin kaappauksen lopputulos oli epäselvä, Suomen reaktiot olivat perinteiden mukaisesti äärivarovaisia³³⁵. Hallitus oli tietävästi pohtinut, uskaltaako käyttää sanaa vallankaappaus vai ei. Se päättyi vaihtoehtoon "ei käytetä". Muutoinkin johtavien poliitikkojen, tutkijoiden ja Helsingin Sanomien reaktiossa varottiin jyrkästi tuomitsemasta vallankaappajia. Puolueista ainoastaan Vasemmistoliitto ja Vihreät tuomitsivat selväsanaisesti kaappauksen.³³⁶

"Oli masentavaa nähdä, miten poliitikkomme suhtautuivat koko maailmaa tyrmistytäneeseen vallankaappaukseen Neuvostoliitossa. Muiden maiden tuomitessa selvästi tapahtuman, meillä tyydyttiin asioiden seuraamiseen ja toivottiin tilanteen normalisoitumista. Tuntui jopa häpeälliseltä olla Suomen kansalainen, kun herrat Väyrynen ja Aho lausuivat Suomen puolesta ympäripyöreitä kommentteja tuomitsematta selvästi rikollista kaappausta." Mielipidekirjoitus HS 28.8.1991

"Hätkähdyttävintä kuitenkin oli se, mihin eräät johtavat poliitikkomme ja suurimmat puolueemme näyttivät olevan valmistautumassa. Jos Neuvostoliitossa aika kääntyy taaksepäin, onko tarkoitus, että se kääntyy myös

³³⁴ EVA:n vuoden 1993 mielipidetutkimuksessa suomalaiset kaipaivatkin maahan uudentyyppisiä poliittisia johtajia, joilta odotettiin laajakatseisuutta, korkeata moraalialia ja avoimuutta. Poliitikkojen toivottiin olevan enemmän sovittelijoita kuin rohkeita uudistajia. (HS 30.3.1993.) Elisabeth Rehn oli vuoden 1994 presidentinvaalien yllättäjä. Vaalitulokset sai valtiotieteilijä Tuomo Martikaisen hämmästelemään. Martikainen havaitsi, että äänestäjäkunta ei enää sitoudu ideologisesti vaan voi siirtää kannatuksensa melkein kenelle tahansa. 90-luvun jakolinja on uusi vastaan vanha, mikä on postmodernille kulttuurille tyypillistä. Rehn käytti sitä Martikaisen mielestä tehokkaasti hyväkseen luodessaan itsestään vaihtoehdon kabineteissa politiikkaa tekeväälle mieseliitille. "Kuka lie keksinytkin tehdä 'hyvä veli' -verkostoista vaaliteeman. Se oli taitava veto." (HS 19.1.1994.)

³³⁵ "Suomen hallitus pahoittelee, että poikkeustilan julistaminen on keskeyttänyt demokraattisen kehityksen Neuvostoliitossa. Hallitus seuraa tarkasti Neuvostoliitossa syntyneitä tilannetta. Hallitus toivoo, että naapurimaassamme palataan normaaleihin oloihin mahdollisimman pikaisesti." (HS 20.8.1991.)

³³⁶ Vihreät halusivat tukea Jeltsiniä. Esko Helteen mukaan vasemmistoliitto ei voi hyväksyä, että "armeijan johdon, sotateollisen kompleksin ja totalitarismiin taipuvaisten konservatiivien muodostama blokki on asettanut oman valtansa - - kaikkien muiden asioiden edelle" (HS 21.8.1991.) Muiden puolueiden edustajat puhuivat tuilla nuoteilla. Ulkoministeri Väyrysen mielestä mikään ei ollut muuttunut: "Suomi tunnustaa valtioita eikä hallituksia", hän totesi (HS 21.8.1991). Keskustan puoluesihteerin Erja Tikka vastasi kysymykseen, onko tapahtunut vallankaappaus, siten, että "hän ei osaa sanoa, koska ei tunne Neuvostoliiton perustuslakia". SDP:n puheenjohtaja Paasio vastasi samaan kysymykseen: "Tietenkin kun maassa vallitsee poikkeustila, niin myöskin hallitus on silloin poikkeuksellinen, että minun asiani ei ole tähän ottaa kantaa." (HS 23.8.1991.) Myös länsimieliset poliitikot ja tutkijat suvivat Janajevin juttua myötäkarvaan, niin kauan kuin kaappauksen lopputulos oli epäselvä. Paavo Lipposen mukaan Suomi kehittää hyviä suhteita Neuvostoliittoon "olipa naapurissa mikä järjestelmä tahansa" (HS 21.8.1991). Tutkija Risto E.J. Penttilä kirjoitti kolumnissaan, että "kansalaisten on syytä muistaa myös se, että Suomen ulkopoliittinen ammattitaito koostuu nimenomaan toiminnasta vanhoillisen neuvostojohdon naapurissa." (HS 21.8.1991). Helsingin Sanomatkin oli Paasikivi-Kekkosen linjoilla: "Ei ole mitään syytä epäillä vanhan hyvän naapuruuden perinteen jatkumista, olipa vallassa sitten kuka tahansa." HS oli myös toiveikas sen suhteen, että kaappaus saattaisi merkitä myönteisessä mielessä idänkaupassa paluuta entisiin aikoihin. (HS 21.8.1991.) Idänkaupalla vaurastuneet ns. punaiset vuorineuvokset olivatkin olleet mielissään kaappauksesta (esim. HS 1.10.1991).

Suomessa - että Kekkonen kuvata nostetaan taas seinille, suut pannaan suppuun ja päät kyyryyn?" Osmo Soininvaara HS 25.8.1991

Soininvaaran lausunto tavoittaa hyvin sen, mikä sidonnaisuus Suomen kohtalolla ja Venäjä/Neuvostoliiton sisäisellä kehityksellä oli ollut – kuinka paljon Senaatintorin ja Kremlin kellot kävivät samaa aikaa. Elokuussa 1991 napanuora katkesi. Janajevin juntan epäonnisen vallankaappausyrityksen jälkeen kylmän sodan aikakausi oli lopullisesti ohi ja Suomi vapaa isoveljestään. Ensimmäistä kertaa itsenäisyyden aikana maanpuolustuskysymys ei ollut itsestään selvästi politiikan prioriteettilistalla päällimmäisenä.³³⁷

Pidäkkeet mielipiteiden esittämisen suhteen purkautuivat samalla. Yli 40 vuoden kyyristelyn jälkeen maailmanpolitiikan heiluri värähti asentoon, jossa pieni Suomikin saattoi suhtautua alennustilassa olevaan suurvaltansa kuin isäntä renkiin. Ulkopoliittinen johto ei lähtenyt valtamaan Karjalaa takaisin, mutta muutoin Karjalasta sai nyt estotomasti puhua ja sen palauttamisesta haaveilla mielipidesivulla.

Pari vuotta aiemmin alkanut historian uudelleenarviointi kiihtyi entisestään. Kaikki vanhat tabut kaadettiin. 1920- ja 1930-luvuista tuli puhdasta ja hyvää aikaa. Valkoisen Suomen järjestöille palautettiin aikanaan riistetty kunnia. Lotta Svärd, asekatkijat, suojeluskunnat, AKS, Saksan riveissä taistelleet suomalaiset SS-miehet ja muut nostettiin yksi kerrallaan takaisin kansakunnan kaapin päälle.³³⁸ IKL perustettiin uudelleen ja armeija nousi suorastaan muoti-ilmiöksi.

"Kumpujen yöstä nousee jatkuvasti uusia kummituksia. Aivan uskoton historian uudelleenkirjoitus on käynnissä." J-P Roos HS-kuukausiliite 8/1992

Kumousten myötä tapahtui Neuvostoliiton voiman uudelleenarviointi. Neuvostoliitto ei sittenkään ollut niin vahva kuin kuviteltiin. Suomalaisen sodan jälkeinen reaalipoliittikka – tosiasiat on tunnustettava – oli perustunut uskoon Neuvostoliiton mahtavista

³³⁷ Tutkija Esko Antola hämmästeli, miten suuri osa poliittisesta eliitistä ja ns. intellektuelleista "elää yhä mennyttä aikaa uskaltamatta tehdä tiliä brezhneviliisyyden ajasta". Antolan mielestä liian monen ura ja elämä on ankkuroitu vanhaan oppiin, ajattelutapaan. Se lähtee maantieteellisestä tosiasista: Suomella on pitkälti yhteistä rajaa Venäjän kanssa. "Maantieteellisesti asia on tosi, mutta poliittista kohtalonyhteyttä tai napanuoraa ei ole enää samalla tavalla kuin entisen Neuvostoliiton aikana", hän sanoo. (HS 8.12.1991.) Toinen tutkija Dag Anckar kysyi saman päivän lehdessä, olemmeko me tähän saakka olleet sen enempiä poliittisesti kuin taloudellisesti kovin itenäisiä? Hänestä suomalaiset ovat "joutuneet olemaan itsenäisiä itäisen naapurin vieressä". "Nyt edessä ovat toisenlaiset rajat, erilaiset etumerkit. Suomalaiset ovat aina arvostaneet länsimaista demokratiaa ja markkinataloutta." (HS 8.12.1991.)

³³⁸ Akateeminen Karjala-Seura oli yksi kunnianpalautuksen saaneista järjestöistä: "Täpötäyttä juhlasalia koristivat Suomen ja AKS:n liput. Mustan järjestölipun valkeaan nauhaan on ommeltu luoti, jolla AKS:n jäsen ja marttyrihahmo Bobi Siven ampui itsensä Tarton rauhansopimuksen jälkeen 1920. Lippu on ollut vain kerran esillä sitten sotavuosien. Kansanaho totesi AKS:n keskeisten periaatteiden tulleen nyt uuteen valoon. Heimoaate on heräämässä ja sodan saavutukset ovat kirkastumassa, piispa sanoi. Hän siunasi matkaan seppeleet, jotka joukko miehiä vei Hietaniemen hautausmaalle sankariristille sekä marsalkka Mannerheimin ja AKS:n aktivistien Bobi Sivenin, Elmo E. Kailan ja Vilho Helasen haudoille." (HS 23.2.1992.) Toimittaja Vesa Karonen kuvaili onnistuneesti kolumnissaan, mitä Suomessa tapahtui historiankirjoituksen osalta vuosina 1991 – 1992. "Suomessa rehabilitoidaan. Mitä IVY edellä, sitä pieni perässä. Meillä on vaadittu kunnian palautusta ainakin asekatkijoille, Mäntsälän kapinallisille, Akateemiselle Karjala-seuralle eli AKS:lle ja Lapin tuhonneille saksalaisille. Kenraaliluutnantti Veikko Koppinen on äskettäin vaatinut kunniaa Lapin tuhonneille saksalaisille ja pitänyt Suomen sotaa heitä vastaan häpeällisenä. Neuvostoliitto ja oikeastaan kaikki liittoutuneet pakottivat Suomen tähän sotaan." (HS 25.3.1992.)

voimavaroista. Erehdys kyseenalaisti myös suomalaisten Neuvostoliiton asiantunte-
muksen ja siten paasikiveläisen ulkopoliitiikan perustan. Helsingin Sanomat kyselikin
pääkirjoituksessaan:

”Mutta kuinka on mahdollista, ettei edes hyvin naapurin asioihin perehty-
nyt ja henkilökohtaiset suhteet Neuvostoliiton johtajiin luonut presidentti-
kään nähnyt neuvostovallan onttoa? Vai eikö hän halunnut nähdä?
Entä mitä se vaikutti sisäpolitiikkaan, johon ulkopoliittika heijastui voimak-
kaasti koko Kekkosen ajan nootikkriisistä lähtien?” HS 5.9.1990

Näkemykseen houkutteli Neuvostoliiton rappiotilan paljastuminen. Päivittäin lehdissä
herkuteltiin kertomuksilla köyhyydestä, nälänhädästä, kurkkumädästä, tuhoutuneesta
ympäristöstä, rapistuneista rakennuksista, vanhentuneista tehtaista, aavekaupun-
geista, mereen upotetuista sukellusveneistä ja niin edelleen. Ne olivat kuoleman ja
jälkeenjääneisyyden merkkejä, jotka tekivät vaikeaksi uskoa, että niin sairas maa olisi
koskaan pystynyt haastamaan lännen. Heikon Neuvostoliiton vastakohtana oli mieli-
kuissa entistä vahvempi Yhdysvallat, jonka teknologista ylivoimaa alleviivasi Persi-
anlahden sota talvella 1991. Sotihan länsiliittouman jyräämäksi joutunut Irak neuvos-
toliittolaisilla aseilla.

Suurvaltanaapuria kohtaan tunnetun pelonsekaisen kunnioituksen häipyessä, toisen
maailmansodan jälkeisen ajan noudatettu ääriarvovainen politiikka näytti valtiotviisau-
den sijasta häpeälliseltä pelkuruudelta. Ylpeys puolueettomuudesta vaihtui itsesyytök-
siksi rohkeasti itsensä Moskovian otteesta vapaaksi riuhtaiseen Viron toimiessa kont-
rastina suomalaisille. Siinä, mikä oli vielä muutama vuosi sitten nimetty närkästyneenä
ulkomaalaisten väärinkäsitykseksi, alettiin itse nyt suorastaan piehtaroida³³⁹.

”Vain perusteellinen arvio lähihistoriastamme voi vapauttaa Suomen
brezhneviläisen Neuvostoliiton henkisestä siirtomaaorjuudesta” Mielipi-
dekirjoitus HS 7.9.1991

Kuin tilauksesta syksyn 1991 keskusteluun ilmestyi Timo Vihavaisen ”Kansakunta räh-
mällä” -teos. Kirjassaan Vihavainen toteaa, että päältä päin katsoen Suomen toisen
maailmansodan jälkeinen ulkopoliittika oli menestys, mutta moraalinen selkäranka
menetettiin (Vihavainen 1991, 10 – 19). Sama ajatuskaava toistui useissa muissakin
puheenvuoroissa, joissa käytiin läpi muun muassa kouluopetusta, tiedotusvälineiden
itsesensuuria sekä tietenkin luottamuksellisten idänsuhteiden takuumiestä, presidentti
Urho Kekkosta. Kriitikot eivät pystyneet esittämään vaihtoehtoa harjoitetulle ulkopo-
liittiselle linjalle, mutta heidän mielestään siinä oli menty liian pitkälle ja samalla oli
menetetty itsekunnioitus.

³³⁹ Ensimmäisenä ilmapiiriin muutoksen oli saanut tuta Paavo Väyrynen jo pari vuotta aiemmin. Hän joutui kes-
kelle syksyn 1989 kiivainta poliittista kohua kun Jukka Tarkan Ahti Karjalaisesta kertova kirja ilmestyi alkusyk-
systä. Kirjassa Karjalainen kertoo Väyrysen neuvotelleen Neuvostoliiton Suomen suurlähettiläs Vladimir Vladi-
mirovin kanssa Karjalaisen presidentinvaalikampanjan avustamisesta. Väyrynen puolusteli toimintaansa sillä, että
se oli maan tapa tuolloin, ja että maan tavan harjoittaminen oli isänmaallista toimintaa (HS 1.9.1989). Väyrysen
toiminta jakoi kansan kahteen leiriin. Tukijoilleen Väyrynen oli isänmaallinen mies, Kekkosen perinnön ja kan-
sallisen linjan jatkaja. Tuomitsijoille Väyrynen oli maanpetturimainen juonittelija, jonka toiminta saattoi maamme
häpeään ja naurunalaiseksi.

Syylliset oli helppo nimetä. Heitä olivat ne, jotka olivat nöyristelleet Neuvostoliiton edessä tai suorastaan ihannoineet sitä³⁴⁰. Ahkerimmin sormella osoiteltiin entisiä tais-tolaisia.

"Puhumattakaan 60-lukulaisten itsekehusta että "emme saaneet aikaan turhia sotia, emme tappaneet ja vainonneet ihmisiä maailmankatsomuk-sen takia". Niinpä niin, ei annettu tilaisuutta. Mutta helposti näkyy päästä-vän irti moraalisesta vastuusta siitä systeemistä, jota koko sielulla tuettiin, sotineen ja vainoineen." Benedict Zilliacus HS 26.4.1992

Suomi puhdistautui häpeästään rovioita sytyttelemällä. Jo hieman koomiselta vaikutti se, että kirkkokin katsoi velvollisuudekseen sirotella tuhkaa päälleen, kunhan olisi vain ensin keksinyt, mitä syntiä oli tullut tehneeksi.

Arkkipiispa John Vikströmin mielestä Suomen kirkon idänsuhteissa oli kommunismin valtakaudella "varmasti asioita, jotka olisi voinut ja pitänyt tehdä toisin". "Mutta koska pyrin olemaan rehellinen, en heti löydä jotain aivan konkreettista asiaa, joka pitäisi tässä nostaa esille." HS 28.4.1992

Tässä kohdin on muistutettava, että Helsingin Sanomat saattaa antaa vääristyneen kuvan suomalaisten keskimääräisestä ajattelusta. Itseruuskinta näkyvyydestään huo-limatta oli vähemmistön harrastus, koska 85 % suomalaisista piti mielipidekyselyssä Kekkosta hyvänä presidenttinä (SK 41/1991). Tosiasia kuitenkin oli henkisen yliotteen siirtyminen 1990-luvun alussa Kekkosen ihailijoilta Kekkosen vihaajille, koska syyttä-jän ja syytetyn roolit vaihtuivat julkisuudessa.

Merkittävin poliittinen seuraus kylmän sodan päättymisestä oli, että Euroopan Unionin jäsenyys tuli mahdolliseksi Suomelle. Presidentti Koivisto paljasti kantansa vasta tal-vella 1992, mutta ei missään vaiheessa yrittänyt hillitä jäsenyyskeskustelua. Sopeut-taminen Euroopan integraatioon oli käynnistynyt paljon ennen jäsenanomuksen jättä-mistä. Suomi oli alkanut jo kumousvuonna 1989 pikkuhiljaa sovittaa lainsäädäntöään ja talouttaan EU:n normeihin sopivaksi.³⁴¹ Myös 1980-luvun alun talouspoliittinen lin-janvalinta, saksalainen talouskuri, voidaan tulkita Euroopan integraatioon sopeutumi-sen kontekstissa. Tosin silloin ei pidetty Suomen osallistumista poliittiseen integraati-oon mahdollisena.

Itä-Euroopan kumousten voittajat ja häviäjät

³⁴⁰ Neuvostoliiton hajottua sankareiksi nostettiin poliitikkoja ja kulttuurihenkilöitä, jotka eivät olleet 1960- ja 1970-luvuilla lähteneet mukaan vasemmistohurmukseen. Yksi heistä oli muusikko Sakke Järjenpää, tunnettu Sleepy Sleepers ja Leningrad Cowboys -yhtyeistä. Hänen henkilökuvansa oli syksyn 1993 Suomen Kuvalehdessä otsikoitu "voittaja" (SK 42/1993). Helsingin Sanomissa voittajina esiteltiin muun muassa Perustuslaillinen oi-keistopuolue (HS 10.5.1992), Tuure Junnila (HS 8.3.1992) ja Ben Zyskowiec (HS 16.6.1991).

³⁴¹ Oikeustieteilijä Aarre Tähti väitti, että Suomi oli alkanut yhdenmukaistaa lainsäädäntöään EU:n kanssa mai-nittuna vuonna 1989 (HS 18.6.1992).

"Voittajia edustavat johtavat talousvallat - Yhdysvallat, Japani, Saksa, Ranska, Englanti, Kanada ja Italia -, jotka pitävät käsissään maailmantalouden ohjaksia tunnuksinaan moniarvoinen demokratia ja markkinatalous." Max Jakobson HS 27.8.1991

Ilmeisempiä voittajia olivat tietenkin sosialismin kanssa kilpailleet suuret läntiset markkinatalousmaat. Niiden sisällä kiisteltiin, kenelle kuuluu kunnia sosialismin romahduksesta. Sankarin viittaa tarjottiin useimmiten Reaganin ja Thatcherin kaltaisille oikeistolaisille haukoille. Se ei miellyttänyt vasemmistolaisia. Ulkoministeri Paasion mukaan Euroopan konservatiiviryhmä päätteli väärin uskoessaan, että Euroopan liennytykseen johtaneen kehityksen takana oli "jäykkyys, jota oikeistopuolueet ovat edustaneet" (HS 5.9.1990).³⁴²

Liennyttäjien ongelma oli se, että he olivat pitäneet suurvaltoja moraaliselta statukselta tasaveroisena. Siinä missä idän toisinajattelijat olivat sanoneet, että kommunistimaiden hallitukset ovat läpimätiä, lännen liennyttäjät olivat tasapainottaneet tilannetta oman leirinsä hallitusten kritiikillä. Itä-Euroopan kansalaisten käyttäytyminen sekä paljastukset sosialistimaiden karmeasta todellisuudesta tekivät liennyttäjien näkemyksestä epä-älyllisen. "Vuosi on ollut hyvä Euroopan rauhalle, muttei Euroopan rauhanliikkeelle" totesikin kansainvälisen rauhanliikkeen aktiivi E.P. Thompson heinäkuussa 1990 (HS 8.7.1990).

Reaalipolitiikkakin joutui huonoon huutoon moraalisen perspektiivin palatessa kansainvälisen politiikan näyttämölle. Kumousten lopputulos oli, että realistit, liennyttäjät että pasifistit saivat kaikki tahransa siipeensä. Voittajia olivat oikeamieliset soturit kuten länsimaiden oikeistokonservatiivit ja sosialistimaiden toisinajattelijat. He eivät olleet moraalisesti tasapäistäneet kilpailevia poliittisia järjestelmiä vaan olivat käyneet aggressiivisesti kommunismin kimppuun. Varsinkin Reaganin retoriikka Neuvostoliitosta pahan valtakuntana muistutti Valkoisen Suomen uskonnollista puhetyyliä. Se oli ollut YYA-Suomessa kauhistus. Vuosien 1986 – 1987 Helsingin Sanomista oli luettavissa, ettei Reagania suuremmin täällä arvostettu valtiomiehenä. Häntä pidettiin karismaattisena TV-esiintyjänä, mutta pinnallisena ja huonosti asioihin perehtyvänä poliitikkona.³⁴³ Berliinin muurin kaatumisen jälkeen Reagan sai jo enemmän arvostusta ja hänen presidenttiyteensä liitettiin legenda miehestä, joka kilpavarusteli Neuvostoliiton nurin. Suureksi intellektuelliksi Reagania ei Hesarin sivuilla kohotettu.

Eurooppaa saatettiin pitää parin vuoden ajan kumousten voittajana, kun kahtia jaettu Eurooppa saattoi vihdoinkin yhdyntä sisäisesti. Jotkut sivistyneistön edustajista us-

³⁴² Paasio väitti, että konservatiivijohtajat pääministeri Margaret Thatcherin johdolla tekivät "loukkaavia ja vääriä" johtopäätöksiä uskoessaan, että Itä-Euroopan yksipuoluejärjestelmien murtuminen merkitsisi sosialismin kaatumista. Paasio ihmetteli myös, kuinka konservatiivit saattoivat epäillä, että Euroopan sosiaalidemokraattiset puolueet menettelivät väärin pitäessään yllä keskusteluyhteyttä kommunistisiin ryhmiin. Yhteydenpidon tuomitseminen merkitsisi hänen mielestään sellaista virheellistä päätelmää, että kylmän sodan kaudesta olisi voitu edetä ilman dialogia nykyiseen liennytykseen." (HS 5.9.1990.) Rauhanaktivisti E.P. Thompson osallistui myös keskusteluun kylmän sodan sankareista. "Amerikkalaiset uskovat myös olevansa kylmän sodan "voittajia". Voittajia ovat kuitenkin ne, jotka saivat kylmän sodan loppumaan - demokratiaa ja uudistumista vaativat voimat Itä- ja Keski-Euroopassa ja lännen rauhanliikkeet. Jos jompikumpi supervallioista voi vaatia itselleen ansiota, kunnian saa se, joka ensin luopui vihamielisistä asemista ja aloitti aseriisunnan, toisin sanoen Neuvostoliitto." (HS 8.7.1990.) Paasio ja Thompson näyttivät kuitenkin jäävän kamppailussa häviölle.

³⁴³ HS kuvaili pääkirjoituksessaan helmikuussa 1987 häntä surullisen hahmon ritariiksi (HS 28.2.1987). Reaganin lähtiessä virastaan tammikuussa 1989 hänen ulkopolitiikkaansa kehuttiin lehdessä, mutta talouspolitiikkaa arvosteltiin (HS 14.1.1989).

koivat, että se valtaa yhdistymisen jälkeen takaisin vanhan paikkansa maailman henkisenä johtajana. Itä-Euroopan tapahtumat voitiin tulkita klassisen eurooppalaisen sivistyksen voittona. Eurooppa-huuma kohosikin Helsingin Sanomissa huippuunsa. Eurooppa nousi muutoinkin entistä selvemmin esiin suomalaisissa keskusteluissa ja päätöksenteossa.

Häviäjiin kuului Suomen tasavallan presidentti ainakin mitä hänen valta-asemansa suuruuteen tulee. Presidentin tärkein tehtävä on johtaa ulkopoliittikkaa ja niin kauan kuin ulkopoliittikka hallitsee muuta politiikkaa, presidentin valta-asema on vahva.³⁴⁴ Tasavallan presidentti oli myös siihen saakka nähty päivän politiikan yläpuolisena henkilönä, josta syystä hänen uskottiin kykenevän toimimaan yhteiskunnallisten ristiriitojen ratkaisijana.³⁴⁵ 1990-luvun alussa ei yhteiskunnallisten ristiriitojen sovittelijan roolia enää katsottu tarvittavan – riidat nähtiin taaksejääneinä siitä huolimatta, että työtömyys nousi jo vuonna 1991 nopeasti ennen näkemättömiin lukuihin.

Vahva presidentti ei sopinut myöskään Suomen länsimaistumisen projektiin. Lännetymiseen sopi paremmin pääministerin statuksen nostaminen, koska useimmissa Euroopan Unionin maissa pääministeri on tosiasiallinen poliittinen johtaja. Vahva presidentti luettiin monissa mielipidekirjoituksissa itäiseen kulttuuripiiriin, Venäjän tsaarin suomalaiseksi vastineeksi.

Suomen poliittista ryhmistä kumousten ilmeisimpiä häviäjiä olivat tietenkin kommunistit. He yrittivät pelastaa aatteensa erottamalla aatteen ja käytännön toisistaan. Itäblokin reaalisosialismi ei ollut koskaan mitään oikeaa sosialismia.

”Itä-Euroopan ja kolmannen maailman yhteiskuntajärjestelmäkokeilut ovat imperialismien jälkeensä jättämää, stalinistisesti johdettua muka-socialismia. Tällä ei ole mitään tekemistä sosialistisen yhteiskunnan ideaalin kanssa.” Mielipidekirjoitus HS 18.1.1990

”Skdl:n entinen puheenjohtaja, Suomen Pankin johtaja Ele Alenius sanoi lauantaina, että reaalisosialismin romahdus ei merkitse kapitalismin voittoa sosialismista vaan demokratian voittoa diktatuurista.” HS 11.3.1990

Myös sosialismin teoria ja ihanteet erotettiin toisistaan. Sosialistit symbolisessa mielessä polttivat vanhat kirjansa heittäessään profeetat Marx, Engels ja Lenin ulos vasemmistosta³⁴⁶. Keväällä 1990 perustetun uuden puolueen, Vasemmistoliiton, puolueohjelmassa ei mainittu sanallakaan Marxia ja Leniniä (www-lähde). Se ei tuntunut

³⁴⁴ Esimerkiksi Tatu Vanhanen katsoi, että Suomen altistuminen Neuvostoliiton vaikutukselle keskitti valtaa presidentille. Vaikutus kehitti hänen mielestään Suomen järjestelmää neuvostoliittolaiseen suuntaan. (HS 3.7.1993.)

³⁴⁵ Helsingin Sanomat korosti pääkirjoituksessaan tätä näkökulmaa vuonna 1986 (HS 5.2.1986).

³⁴⁶ Toimittaja Pekka Tarkka kyseli kolumnissaan ”Missä ovat kommunistien kirjat nyt, mihin ne katosivat? Tuntuu vaikealta luottaa teoksiin, joiden keskeiset arvot ovat tuottaneet kelvottoman yhteiskunnan ja ihmisten alistamista.” (HS 7.1.1990.) Arvo Aalto irtisanoutui kirjoituksessaan Marxista ja Leninistä keväällä 1989 (HS 1.4.1989). Samoin Reijo Käkelä korosti, ettei uutta vasemmistoa voi rakentaa osin virheellisiksi osoittautuneiden opinkappaleiden pohjalta (HS 8.12.1989). Toki joukkoon mahtui sentään jokunen vastarannan kiiski. Sosiologi Jussi Vähämäki näki, että ”eurooppalaisessa kulttuurissa on käynnissä innokas paluu niihin moniin ihanteisiin, jotka Marx ja Engels kirjasivat kommunistisen puolueen manifestiinsa vuonna 1848” (HS 22.11.1990). Vähämäki viittasi lähinnä paikallisyhteisöjen elpymiseen.

pelastavan paljoakaan. Reaalisosialismin synnit olivat liian suuri rasite. Pää-äänänenkannattaja Kansan Uutiset sanoutui irti sosialismista keväällä 1990.³⁴⁷ Myöhemmin syksyllä siitä irrottautui myös SAK. SDP:ssä pohdittiin myös sosialismi sanan käyttöä.³⁴⁸ Vallankumouslippua jäi heiluttamaan vain Kommunistinen Työväen Puolue (KTP) (esim. HS 5.6.1990). Se on sinnitellyt hengissä tähän päivään saakka, mutta ei ole koskaan onnistunut saamaan omaa kansanedustajaa.

Sosialismin aatetta ei haluttu heittää kokonaisuudessaan romukoppaan vaan muotoilla se uudelleen ei-marxilaiselle pohjalle. Eero Ojasen kolumnissa "Sosialismin raunioilla" hahmoteltiin kuvaa siitä, millaiselta reaalisosialismin jälkeinen sosialismi saat-taisi näyttää.

"Vasemmistolaisen ja sosialistisen ajattelun nykyistä murrosta voisi ainakin joiltain osin kuvata paluuksi Hegelistä Kantiin. Sosialismi on romahtanut järjestelmänä, hegeliläisittäin yhdeksi prosessiksi mielletyn maailmanhistorian tietynä kehitysvaiheena. Sen sijaan se voi elää kantilaisittain ymmärrettynä oikeudenmukaisuutta, tasa-arvoa ynnä muuta korostavana ihanteena, joka sellaisenaan ei voi eikä sen pidäkään lopullisesti toteutua." HS 19.7.1989

Ideat uudeksi sosialismiksi vaikuttivat olevan hyvin lähellä Vihreiden ja Sosiaalidemokraattien teemoja, ekologisilla teemoilla höystettyä vasemmistososiaalidemokratiaa.³⁴⁹ Moni vasemmistoliittolainen piti hyvinvointivaltiota sosialismin parhaana saavutuksena unohtaen auliisti, ettei hyvinvointivaltio ollut koskaan sosialistien vaan sosiaalidemokraattien hanke.³⁵⁰

Se oli varmaa 1980-luvun kääntyessä loppuun, ettei sosialistista yhteiskuntaa, mikäli sosialismi ymmärretään tuotantovälineiden yhteisomistuksen järjestelmänä, ollut enää edes ajatuksen tasolla olemassa. Uudesta sosialismista näytti puuttuvan myös materialistinen historiankäsitys ja historiallinen subjekti: työväenluokka. Edelleen oli toki

³⁴⁷ Vasemmiston lehti Kansan Uutiset hylkäsi sekin entiset opinkappaleensa: "Kansan Uutiset on kirjannut uusiksi toimintaperiaatteikseen muun muassa "suomalaisen kansanvallan sekä Suomen taloudellisen ja poliittisen itsenäisyyden puolustamisen". Päätoimittaja Rautio tulkitsee niin, että lehti on nyt virallisestikin luopumassa kommunismin tavoittelusta. "Vaikka tämä onkin paskamainen yhteiskunta, niin se on kuitenkin paras mahdollinen lähtökohta sen kehittämiseksi. Emme me kuvittelekaan, että yhteiskuntajärjestelmän muuttaminen ratkaisisi ongelmat kertaheitolla."" (HS 20.4.1990.)

³⁴⁸ SDP:n poliittisen osaston päällikkö Matti Linnanahde katsoi, että sosialismin aika saisi olla demareissakin lopullisesti ohi: "Sosialismi-sana saa nykyisin ansaitsemattoman suuren ja useimmille täysin kielteisen arvovaruksen. Sdp:n on vaikeaa jatkaa aatteellista keskustelua niin kauan, kun se roikottaa periaatteissaan tätä käsitettä." (HS 24.7.1991.)

³⁴⁹ Vasemmistoliiton ensimmäinen puheenjohtaja Claes Andersson nostikin ympäristön taloudellisten suhteiden edelle ja piti vasemmistoa oikeistolaisen radikalismien vastavoimana; suojelijana ja säilyttäjänä. "Andersson näkee ääri-vasemmiston poliittisena voimana, jolla on "visio" - visiot kun hänen nähdäkseen pakkaavat unohtumaan väkivallapolitiikassa, esimerkiksi sosiaalidemokraateilta. Mutta enää ei ääri-vasemmiston "vision" ensimmäisessä kuvaelmassa poisteta sortoa ja riistoa, vaan pelastetaan ympäristö. Se on ottanut sosialismin vanhan perusajatuksen, talouskasvun, paikan. "On tunnustettava, että talouskasvua ja kulutusta ei voi loputtomasti lisätä. Jos ympäristökysymykseen ei saada järkevää hoitoa, silloin ei pian millään muullakaan ole väliä." Oikeisto on Anderssonin silmissä "seikkailija", joka heittäytyy talouden uhkapeliin miettimättä ihmisille tai ympäristölle koituvia seurauksia. Seikkailijan vastapainona ääri-vasemmisto on "konservatiivinen voima." (HS 4.5.1990.)

³⁵⁰ Esimerkiksi sosialistiyhdistyksen puheenjohtaja Kalevi Suomela totesi sosialismin suurimmaksi saavutukseksi länsi- ja pohjoismaisen hyvinvointivaltion (HS 11.3.1990).

mahdollista protestoida kehityksen inhimillisestä hinnasta tai luonnostella pehmeämmän kapitalismin vaihtoehtoja, mutta yhteiskunnan taloudelliset rakenteet tulisivat kaikissa tapauksessa olemaan kapitalismin kulloisenkin kehitysvaiheen aikaansaannoksia.

Sosiaalidemokraatit uskoivat heti kumousten jälkeen saavuttaneensa historiallisen voiton pitkäaikaisesta kilpailijastaan kommunismista ³⁵¹. Mikäli he olisivat osanneet lukea ajan merkkejä paremmin, niin samppanjat olisi kenties jätetty jäihin. Sosialismin sisään ujutettiin myös ruotsalaista sosiaalidemokratiaa. Pohjoismaisen hyvinvointivaltion kritiikki alkoi syksyllä 1989. Sosiaalinen turvaverkko tuli mahdolliseksi samaistaa sosialismiin.

"Ruotsi on maailman vapain maa." Toimittaja Olli Kivinen Ruotsista Olof Palmen murhan jälkeen HS 2.3.1986

"Holhousvaltioita uhkaa jälkeen jääminen kuin raikkaat tuulet puhaltavat Euroopassa ja vapaat valtiot saavat hyötyä vapauden voimasta." Toimittaja Olli Kivinen Ruotsista ja muista sosialidemokraattien hallitsemista maista Itä-Euroopan kumouksien aattona HS 15.10.1989

Ruotsia ei enää pidetty sataprosenttisena länsimaana, joten siitä ei ollut enää entisenlaiseksi esikuvaksi Suomellekaan. Ruotsin arvonalennus kertoi, että länsi oli siirtynyt mielikuvissa ideologisesti paljon oikeammalle kuin mitä oli se ollut vielä muutama vuosi aiemmin.³⁵² Länsinaapurissakin tuulen suunta kääntyi:

"Sosiaalidemokraateilla on yhä huomattavasti valtaa, mutta he ovat menettäneet ideointikykyänsä, aatteellisen voimansa, kykyä innostaa yhteiskunnallista kehitystä. Sen vuoksi sosiaalidemokraattien politiikka Ruotsissa ja muissa maissa on puolustuskannalla, se on horjuvaa, taaksepäin katsovaa." Carl Bildt HS 9.4.1990

Valtionhoitajapuolueen asemaan noussut tai mahdollisesti joutunutta SDP:tä alettiin surutta verrata Neuvostoliiton valtiopuolueeseen, NKP:n. SDP samaistettiin keskusjohtoisuuteen, jähmeyteen, keskinkertaisuuteen, yksilön vapautta rajoittaviin kieltoihin ja niin edelleen³⁵³.

Itä-Euroopan kansalaisten valinta oli ehkä kovin yksittäinen takaisku sosialidemokraateille. Sosialidemokratia olisi ehkä kelvannut sosialistimaiden uusille johtajille mutta

³⁵¹ Ruotsin pääministeri Ingvar Karlsson oli optimisti SDP:n 70-vuotisjuhliissa: "Juuri nyt eurooppalainen kehitys on osoittanut, ettei kumpikaan, leniniläinen sosialismi ja puhtaaksi viljelty kapitalismi toimi, toivo leppää sosiaalidemokratiassa" (HS 26.8.1989). SDP:n seminaarissa tapahtumat nähtiin sosiaalidemokratian voittona (HS 23.11.1989). Puolueen kansanedustaja Jouko Skinnari ilakoi eduskunnassa joulukuussa: "Olemme matkalla kohti sosiaalidemokraattista Eurooppaa" (HS 5.12.1989).

³⁵² Ruotsin jäljittely saattoi osittain seurata kylmän sodan asetelmasta. Pohjoismaainen demokratia ei Kolben mukaan käsite, jonka avulla toivottiin voitavan yhdistää oikeiston ja vasemmiston käsitykset demokratiasta. Pohjoismaalaisuus oli ulkopoliittisena käsitteenä neutraalimpi kuin länsimaisuus, jolloin sen avulla saatettiin sekä luoda kansallinen identiteetti uudelleen sodan jälkeen että säilyttää kulttuurinen yhteys länteen. (Kolbe 1993, 73, 144.)

³⁵³ Jopa sosialidemokraatit itse alkoivat verrata puoluettaan Itä-Euroopan kommunistipuoleisiin. Liisa Jaakonsaari sanoi SDP:n puoluekokouksessa: "Me ollaan iloisempia ja rennompia kuin ennen. Siinä kaikki. Mikään ei ole muuttunut eikä muutu. Bolsevistinen poliittinen kulttuuri on yhä voimissaan." Tarja Halonen liittyi kuoroon: "Meillä on taipumus valita keskivertolaitosruokaa", Halonen heitti monimielisesti hävittyään sekä puheenjohtaja että varapuheenjohtajaavaalit. (HS 10.6.1990.)

kansalaisille ei. Vuoden 1990 vaaleissa Itä-Euroopan maiden kansalaiset tekivät selväksi sen, etteivät he halua enää mitään sosialismiin viittavaakaan.³⁵⁴ Totuus alkoi selvitä kyseisen vuoden aikana myös Suomen sosialidemokraateille. Koko Euroopan vasemmisto oli kuin puulla päähän lyöty.

Sosialismin romahdus muutti sosialidemokraattien paikkaa poliittisella kartastolla, vaikka he eivät itse tuntuneet sitä havaitsevan. Sosialismin romahdettua ei ollut enää mahdollista toimia välittäjänä vallankumousvasemmiston ja kapitalismin välillä. Kun sosialistit katsoivat yleisesti hyvinvointivaltion marxilaisuuden suurimmaksi saavutukseksi, pohjoismainen hyvinvointivaltio otti jälkikommunistisessa maailmassa kommunismin entisen paikan, koska sen vasemmalla puolella ei ollut enää mitään. Sosialidemokratian vasen siipi oli nyt käytännössä äärivasemmisto.³⁵⁵ Nopeasti päädyttiin samankaltaiseen tilanteeseen kuin Yhdysvalloissa. Siellä sosialismi on varteenotettavan marxilaisen vaihtoehdon puuttuessa tarkoittanut pohjoismaista hyvinvointivaltiota.

356

Sosialidemokraatit tulkitsivat tilannettaan voittopuolisesti siten, että heidän mahdollisuutensa harjoittaa perinteistä sosialidemokraattista politiikkaa olivat ainakin tilapäisesti kaventuneet, mutta aate itsessään oli yhä puolustamisen arvoinen. Kolmas tie ei ehkä umpeutunut romahduksen myötä, mutta se oli vähintään pari piirua oikeammalla kuin ennen.³⁵⁷ Sosialidemokraattinen aate olikin toisen maailmansodan jälkeen osoittautunut varsin venymiskykyiseksi. Se oli aina sopeutunut aikakaudella vallitseviin olosuhteisiin.

³⁵⁴ Entisissä sosialistimaissa oli toki muutama sosialidemokraattikin, mutta heillä oli vaikeaa. Suomessa elokuussa 1990 vierailleet Itä-Euroopan nuoret sosialidemokraatit olivat epätoivoisia oman maansa tilanteesta: "Me emme voi edes puhua nuorille sosialidemokratiasta, koska se perustuu työväenaatteelle" (HS 26.8.1990). Entisistä sosialistimaista kauimmaksi itsensä reaaliosialismin perinnöstä riuhtaisi itsensä Viro, jonka voi katsoa menneen saman tien melkein toiseen ideologiseen ääripäähän. Niinpä Viron keskuspankin pääjohtaja Siim Kallas ei halunnut kulkea Suomen ja Ruotsin tietä ja lähteä rakentamaan maalle hyvinvointivaltiota. Kallaksen mukaan talouspolitiikka lähtee siitä, että kaikkien on tultava toimeen omillaan. "Mahdollisimman nopea kansantalouden kasvu ja edistyminen muuallakin kuin taloudessa saavutetaan yksityisen päätöksenteon lisäämisellä. Tämä merkitsee vastuun ottamista." (HS 1.11.1994.)

³⁵⁵ Keskustapuolue liittikin surutta sosialidemokraatit Marxiin vuoden 1992 kunnallisvaalikampanjassaan, jossa eräässä vaalijulistuksessa oli Marxin kuva ja teksti: "Vain sosialidemokraatti voi tietä paremmin kuin sinä, mikä itsellesi on hyväksi" (HS 23. 9.1992). Puolueen varapuheenjohtaja Olli Rehn vaati SDP:tä selvittämään kantansa sosialismiin (HS 28.9.1992). Paavo Värynen hyökkäsi presidentinvaalikampanjan mainoksessaan ankarasti ruotsinmallista sosialidemokratiaa vastaan ja katsoi sen edustavan yhden sortin sosialismia. Hän vaati suomalaisen yhteiskunnan sosialististen rakenteiden purkamista ja ihmisten vapauttamista omatoimisuuteen, yrittäjyyteen ja luovuuteen. Hän ei halunnut romuttaa hyvinvointiyhteiskuntaa vaan uudistaa sen suomalaisen mallin mukaiseksi. Toisaalta Värynen vaati liiasta materialismista luopumista. Viittaamalla suomalaisuuteen ja materialismiin Värynen viestitti perinteistä maalaisliittolaista sanomaa kansakunnan omaleimaisuudesta ja mammonan vastaisuudesta. (HS 30.10.1993.)

³⁵⁶ Koivisto ilmeisesti tulkitsi reaaliosialismin jälkeisen tilanteen samalla tavalla: "Voimme nyt alkaa kutsua pohjoismaista hyvinvointivaltiota, kansankotiprojektia, sosialismiksi ja alkaa pelätä sen kohtaloa" (Koivisto 1995, 10).

³⁵⁷ Paavo Lipponen haastoi Pertti Paasion kesäkuussa 1990 kilpaan SDP:n puheenjohtajuudesta ja heitti hänelle myös puoluekokouksessa aatteellisen haasteen: "Emme voi täällä teeskennellä ikään kuin ei olisi hyvinvointivaltion ja sosiaalidemokratian kriisiä, ikään kuin ei olisi suurta mullistusta Euroopassa, joka jäsinyttää meidän kansallisen asemamme perusteita". (HS 6.6.1990.)

Vihreät olivat alusta alkaen väittäneet, ettei sosialistisen ja kapitalistisen järjestelmän välillä ole ympäristön näkökulmasta mitään eroa. Kumpikin systeemi saastuttaa yhtä lailla. Väite muuttui kyseenalaiseksi sosialistimaiden ympäristötuhojen laajuuden paljastuessa. Taloudellinen ja teknologinen jälkeenjääneisyys yhdistyivät sosialismissa valtaviin ympäristötuhoihin, kun taas läntisten markkinatalousmaiden kehittyneen teknologian ja dynaamisen talouden yhdistelmä näytti tuottavan pienemmät ekologiset haitat. Teknologiseen jälkeenjääneisyyteen oli liittynyt myös poliittisten oikeuksien ja vapauksien puute. Yhteys vaikutti olevan yleismaailmallinen.

Sosialismin ympäristötuhot osoittivat, että järjestelmien välillä oli kuin olikin ero. Ympäristökatastrofi houkutteli johtopäätökseen, jonka mukaan teknologisen kehityksen puute yhdessä taantuvan talouden kanssa tuhoavat ympäristöä enemmän kuin niiden vastakohtat. Valtavan ympäristötuhon aikaan saaneen sosialismin lukuisiin ongelmiin ei kuulunut kerskakulutus – kaupathan olivat aina tyhjiä. Kulutuksen määrän ja ympäristön tilan välinen yhteys ei enää ollut itsestään selvä. Berliinin muurin kaatumisen jälkeen tuotiin ensi kertaa julkisuuteen ajatuksia, että toimiva talous on suorastaan ympäristönsuojelun ehto³⁵⁸.

Vihreät olivat kyseenalaistaneet myös kilpailun mielekkyyden. Heidän rauhanprojektinsa koski asevarustelun ohella myös ihmisten keskinäistä kilpajuoksua materiasta ja statuksesta. Itä-Euroopan maiden ekokatastrofit antoivat syyn olettaa, ettei kilpailupeeriaatteen hautaaminen ainakaan sellaisenaan pelasta ympäristöä tai humanisoi yhteiskuntaa.

Vihreillä oli edelleen valoisa tulevaisuus siinä mielessä, että ympäristö ei poliittisena kysymyksenä kadonnut romahduksen myötä. Vihreiden sivilisaatiokritiikki ja heidän ongelmanratkaisuehdotuksensa sen sijaan kärsivät sosialismin perinnöstä.³⁵⁹ Teknisen taloudellisen kehityksen pysäyttäminen tai hillitseminen ei enää ollut rationaalinen vaihtoehto. Kasvusta luopuminen oli muuttunut vaaralliseksi. Vihreys saattoi uskottavasti jatkua vain ekologisesti ja sosiaalisesti tiedostavana markkinavihreytenä. 1980-luvulle tyypillinen teknologian ja tiedeuskon kritiikki marginalisoitui myös tutkimusaineiston lehtien sivuilla. Vuonna 1994 ympäristönsuojelun ja jatkuvan talouskasvun yhteensovittamisen mahdottomuudesta ei ollut enää kunnan puheenaiheeksi.³⁶⁰

Keskustapuolueen ei aatteellisesti olisi pitänyt kuulua romahduksen häviäjiin, mutta nähdäkseni sekin hävisi kumouksessa enemmän kuin voitti. Kylmän sodan aikana sen asema oli sementoitu Kekkosen perintöön. Se tarkoitti Venäjän keskeisyyttä ulkopoliitikassa, kansan yhtenäisyyttä ja punamultahallituksia. Vakituinen paikka hallituksessa mahdollisti suuret tulonsiirrot syrjäalueille. Vallankumousten jälkeen Kekkosen perintö

³⁵⁸ Pertti Paasio esimerkiksi katsoi, että vain taloudeltaan kunnossa oleva valtio voi harjoittaa tehokasta ympäristöpolitiikkaa (HS 5.2.1991). Tulevaisuuden tutkija Mika Mannermaa valittikin, että ”julkisessa keskustelussa viljellään valitettavan paljon ajatusvirhettä, jonka mukaan vain riittävä taloudellinen kasvu mahdollistaa ympäristönsuojelun. Tällöin ajatellaan, että ympäristöongelmat ovat ihmisen taloudellisten järjestelmien näkökulmasta ulkoisia tekijöitä, ikään kuin luonnonilmiöitä, jotka tulevat kuin pimeys yöllä. Näiden pököjen torjuntaan valistuneet yritysjohtajat sitten käyvät erityisin ”ympäristöinvestoinnein.” (HS 3.6.1991.)

³⁵⁹ Vihreillä oli ollut 1980-luvulla vaikutusvaltaa intellektuellisena haastajana. Helsingin Sanomatkin totesi pääkirjoituksessaan, että vihreiden merkitys suurempi kuin heidän kannatuksensa. Vihreät asettavat kyseenalaiseksi sen, voivatko organisaatiot pitkään toimia yksin taloudellisten arvojen pohjalta. (HS 29.1.1989.)

³⁶⁰ Vihreät lievensivät ennustettaan maapalloa uhkaavasta katastrofista. Vuonna 1990 he väittivät ohjelmassaan aineellisen kasvun ajan olevan ohi (www-lähde). Neljä vuotta myöhemmin ei oltu enää yhtä ehdottomia: vihreät katsoivat, ettei aineellinen kasvu voi jatkua entiseen tapaan. Vuonna 1990 he puhuivat markkinoilla vallitsevasta saalistusmentaliteetista, mutta sitä ei enää neljä vuotta myöhemmin mainittu. (www-lähde.)

ei ollut taikasana kenellekään muulle kuin keskustalaisille itselleen. Janajevin juntan kaaduttua ulkopoliitikan keskus tulisi vaihtumaan Moskovasta Brysseliin, jonne Keskustalla ei ollut erityissuhteita. Länsimaiset yhteydet suosivat liberalismia eivätkä fenomaniaa.

Näin voidaan arvioida, että suurista puolueista vain yksi – Kokoomus – hyötyi varauksetta kumouksesta, joskin sitäkin puolueena rasitti Holkerin hallituksen ja poliitikkojen yleinen epäsuosio. Aatteellisesti ei silti ollut mitään epäselvyyttä siitä, etteivätkö sosialismin romahduksen hedelmät olisi sataneet sen syliin. Kokoomus riemuitsi puoluekokouksessaan: me olemme aina olleet oikeassa³⁶¹. Vuosien 1989 – 1991 voittajia olivat oikeistokonservatiivit, markkinaliberaalit ja nationalistit. Kaikki muut aatteelliset suuntaukset enemmän tai vähemmän hävisivät.

Reaalisosialismin ruumiinavaus

Neuvostojärjestelmän lopputilinpäätös oli tyly. Se oli ollut täydellinen katastrofi kaikissa mahdollisissa suhteissa. Poliittisten vapauksien puute, kansantalouden tehottomuus länsijärjestelmään verrattuna ja ympäristön katastrofaalinen tila olivat kiistämättömiä tosiasioita. Eri asia kuitenkin on, mistä kaikki surkeus perimiltään johtui ja miksi systeemi ennako-odotusten vastaisesti yhtäkkiä sortui.

Tutkijoiden joukossa hallitseva näkemys on, ettei mikään yksittäinen tekijä aiheuttanut Neuvostoliiton ja sosialistileirin romahdusta, vaan se oli monien asioiden yhteen kietoutumisen tulos. Järjestelmän kaatuminen oli monikausaalinen tapahtuma, johon liittyi niin sisäisiä kuin ulkoisiakin tekijöitä. Sisäisesti syöksykierteeseen vaikutti neljä toimijaa: talous, hallintojärjestelmä, uskomukset ja arvot sekä sosiaalisen integraation järjestelmä. Muutos yhdessä tuotti seuraamuksia myös toisissa. (Lane 1996, 151.)

Lukuisat ongelmat eivät kuitenkaan sellaisenaan olisi kaataneet järjestelmää, ellei tarjolla olisi ollut jokin toinen paremmaksi ymmärretty vaihtoehto (Lane 1996, 152). Sosialistimaiden kansalaiset olivat jo kauan aikaa ennen syksyn 1989 kumouksia tiedostaneet, ettei sosialistimaiden todellisuus ja sosialismin julkituodut ihanteet kohtaa toisiaan lainkaan. Propaganda, sensuuri ja valvonta tekivät kuitenkin kansalaisille vaikeaksi saada tietoa kapitalististen maiden todellisuudesta. Tiedonvälityksen kehitystä onkin pidetty yhtenä syynä protestimielialan nousulle. Läntiset aatteet pääsivät tunkeutumaan neuvostoihmisen todellisuuteen. (Iivonen 1992, 321 – 330.) Tiedolla oli merkitystä kylmän sodan ideologisessa kamppailussa, sillä sosialistimaiden kansalaisten suhde omaan järjestelmäänsä ja sen johtajiin perustui heidän harjoittamaan vertailuun oman maan todellisuuden ja länsimaiden oletetun todellisuuden välillä (Hobsbawm 1999, 594).

³⁶¹ Suominen sanoi, että ”markkinatalouden merkitys tunnustetaan nyt, me olemme olleet oikealla tiellä jo vuosikausia”. Suominen viittasi puoluekokouspuheessaan myös Kiinan verilöylyyn: ”Kiinassa näin omin silmin opiskelijoiden vaatimuksen: vapaus ja demokratia. Tankit ja aseet voivat kehitystä hidastaa, eivät estää.” Holkeri oli myös äänessä: ”Eurooppalaisille niin idässä kuin lännessäkin on kirkastunut, että vapaus, vauraus ja henkinen vireys kuuluvat yhteen. Siellä missä ei ole vapautta, ei ole nykyaikaista vaurautta eikä ennen muuta tärkeintä, ihmiselle henkistä ponnistuspohjaa.” (HS 11.6.1989.) Sirpa Pietikäisen mukaan Euroopan muutokset viestivät porvarillisten arvojen kvyyvistä vastata ihmisten muuttuviin tarpeisiin (HS 4.12.1989). Kokoomusriemu jatkoi myös vuoden 1991 puoluekokouksessa (HS 29.5.1991).

Lane pitää myös sosialistisen ideologian laimentumista merkittävänä tekijänä sosialistimaiden romahduksessa. Kamelin selän saattoikin katkaista eliitin epäröinti oman ideologiansa suhteen. Gorbatshevian uudistukset antoivat kilpaileville ideologioille mahdollisuuden päästä esiin. Kun marxismi hiipui, syntyi tyhjiö, jonka täyttivät nationalismi ja uskonto sekä kaipuu kapitalismiin. Ideologian romahdus heikensi Lanen mukaan järjestelmää paljon enemmän kuin uudistajat uskoivatkaan. (Lane 1996 170 – 175.) Luopuminen ideologiasta oli viime kädessä kohtalokasta neuvostojohdolle, koska sen valta-asema oli perustunut juuri ideologiaan ja sen tulkinnan monopoliin.

Sosialistista ideologiaa oli hyödyttänyt toisen maailmansodan jälkeen huomattavasti sota fasismia vastaan, joka antoi sille sellaista moraalista ja älyllistä uskottavuutta, johon se ei omin voimin kyennyt. Lännessä voimatoimien käyttäminen kommunismia vastaan oli Gaddesin mukaan toisen maailmansodan jälkeen moraalisesti arveluttavaa. Siksi läntinen demokratia oli kylmän sodan aikana suhteellisen suojaton kommunismia vastaan. (Gaddes 1992, 25 – 26.) Sosialistimaissa länsi esitettiin pitkään fasisistisena, mutta ETYK:in myötä agendalle nousseet ihmisoikeudet muuttivat kuvaa ideologisesta vastustajasta (Lane 1996, 176 – 182).³⁶²

Talous nostetaan tutkija-arvioissa silti muita useammin päätekijäksi sosialistimaiden kriisissä. Se oli ongelmista kroonisin jäytän hallinnon legitimitettiin enemmän kuin mikään muu (Lane 1996; 153 – 155, Smith 2005; 47). Komentotalous ei toiminut aivan kelpottomasti, mutta ongelmaksi nousi vertailu länteen viimeistään siinä vaiheessa, kun Itä-Euroopassa menetettiin usko lännen ohittamisesta kehityksessä. Jälkeenjääneisyys näkyi selkeimmin vanhentuneena teknologiana ja kulutusyhteiskunnan puuttumisena. (Iivonen 1992, 321 – 330; Lane 1996, 176 – 182.)

Neuvostoliitto uhosi saavuttavansa ja ohittavansa lännen talouskasvussa, mutta sen talouskasvu oli näennäistä. Komentotaloudesta puuttuivat lisäksi kaikki taloudelliset kiihokkeet henkilökohtaiseen ponnisteluun ja aloitteellisuuteen. Kansalaiset olivat opineet saamaan kaiken valtiolta valmiina ja kansan aloitekyky oli laskenut. Talous oli lisäksi erittäin militarisoitunut. (Iivonen 1992, 331 – 334.) Anders Åslundinkin mukaan ratkaiseva tekijä talouden syöksykierteessä olivat sosialismin rakenteet. Järjestelmä oli pidemmällä aikavälillä mahdoton ja tarvittiin vain shokki, joka sen kaataisi. Neuvostotalouden olisi pitänyt nostaa tehokkuuttaan vastatakseen informaatioteknologian haasteeseen. Uusi teknologia tarvitsi kehittyäkseen pieniä firmoja, mikä ei taas sopinut keskusjohtoisuuden ideologiaan. (Åslund 2011.)

Sosialistimaat olivat jo 1970-luvun aikana liittyneet osin maailmantalouteen harjoittamalla runsasta ulkomaista lainanottoa taloudellisten uudistusten korvikkeena. Näin maailmantalous ja sen heilahtelut alkoivat vaikuttaa Neuvostoliittoon, kun se oli vielä esimerkiksi 1930-luvun aikana pysynyt niille immuuneina. Ratkaisevan tärkeää neuvostotalouden tasapainolle oli öljyn hintakehitys, joka Gorbatshevian epäonneksi alkoi

³⁶² Havel nosti ihmisoikeudet jopa kaikkein tärkeimmäksi muutoksen aikaan saajaksi. ”Käsite, joka sai aikaan muutoksen, oli vanha eurooppalainen (ja amerikkalainen) käsite ihmisoikeuksista. Vaikka se ehkä aluksi olikin poliittinen keksintö, jonka avulla oli tarkoitus saada myönnytyksiä vastapuolelta, se muuttui pian keskeisen tärkeäksi ja todelliseksi ihmisille, jotka asuivat Eurooppaa jakavan rajalinjan itäpuolella. Vajaassa 15 vuodessa yksinkertainen ihmisoikeuksien käsite melkein sai aikaan sen, mihin teoriat ”laajentumisyhtymysten estämisestä”, ”pelotteista” ja ”hävitysvoimien tasapainosta” eivät pystyneet.” (HS 23.3.1990.)

kehittyä epäedulliseen suuntaan juuri silloin kuin hän oli aloittamassa uudistuksia. (Hobsbawm 1999, 590 – 593.)

Kansallistunne näyttää kauempaa katsoen olevan silti se, joka lopulta hajotti neuvostoimperiumin. Smithin mukaan kansallistunteen purkautumien oli enemmänkin muiden ongelmien seurausilmiö kuin pidemmän aikaa sosialistista järjestelmä sisältäpäin nartkannut tekijä. Neuvostoliiton kansallisuuspolitiikkaa voi imperiumin viimeiset vuodet pois lukien pitää jopa suhteellisen onnistuneena. Baltiaa lukuun ottamatta kansallinen liikehdintä liittyi talouteen ja poliittiseen kuohuntaan enemmän kuin haudattuna olleeseen nationalismiin. Tultuaan jälleen henkiin herätetyksi kansallistunne kylläkin kiihdytti Neuvostoliiton hajoamista. (Smith 2005, 79.) Itä-Euroopan satelliittivaltiot olivat oma tapauksensa. Prahan kevään 1968 jälkeen kommunistihallituksilla ei ollut useimmissa niissä minkäänlaista legitimitettiä. (Hobsbawm 1999, 594.)

Omassa tutkimusaineistossani sosialismin syöksykierteen selittäviksi tekijöiksi tarjottiin muun muassa keskusjohtoisuutta, vallan keskittymistä, byrokraattisuutta, demokratian ja vapauden puutetta, yhteyksien katkeamista johtajien ja kansalaisten välillä, järjestömyyksiin paisunutta asevarustelua, sosialismin aatteen mahdottomuutta tai aatteen käytäntöön soveltamisen epärealistisuutta. Yleisin tulkintalinja kulki siten, että Neuvostoliitto oli jäänyt taloudessa ja teknologiassa pahasti länneä jälkeen eikä Gorbatsšovilla ollut muuta mahdollisuutta vastata lännen haasteeseen kuin lähteä avaamaan ja uudistamaan neuvostoyhteiskuntaa, jolloin kansallisuustekijät pääsivät vaikuttamaan eikä järjestelmä kestänyt sitä.

Pääselityksiä aineistossa oli täten kolme: talous, teknologia ja kansallistunne. Talous ja teknologia liittyvät tulkinnoissa niin läheisesti toisiinsa, että lieenee perusteltua liittää ne yhteen ja puhua vain taloudesta ja kansallistunteesta. Tämän mukaisesti ideologisia voittajia olivat markkinaliberalismi ja nationalismi. Molemmat olivat voittopuolisesti oikeiston aatteita, mutta voittaneiden ideologioiden välillä vaikutti edelleen sama jännite kuin vuosisadan alkupuolella. Liberalismi on kosmopoliittista ja nationalismi kansallista. Ideologiat eivät ole sovittamattomassa ristiriidassa keskenään: kansallisen tulkinta voi liberalisoitua ja päinvastoin. 1980-luvun lopulla poliittisen, taloudellisen ja kulttuurisen eliitin suhde nationalismiin oli kuitenkin sen kaltainen, että nationalismi kuuluu jo menneisyyteen. Koska tutkimusaineistossa eliittitulkintaa vastaan ei noussut mitään selkeää ja jäsentynyttä nationalistista vastadiskurssia, niin hegemoninen tulkinta sosialismin epäonnistumiselle ja kylmän sodan lopputulokselle oli talous.

Kylmä sota oli poikkeuksellinen sota siinä mielessä, ettei konfliktin osapuolten voimia koskaan mitattu sotatantoreilla. Kun aseet eivät kylmässä sodassa puhuneet, ainoa tekijä, jolla ideologisten leirien rajalinja saattoi liikkua, oli molempien leirien kansalaisten tekemät valinnat. Lopullinen ratkaisu tapahtuikin kabineteissa ja kaduilla. Kampailun ratkettua poltteleva kysymys on, kumpi oli ollut ratkaisevampi kamppailussa ihmismielistä: talous vai demokratia. Aikalaisanalyysissä ei juurikaan erotettu markkinataloutta ja demokratiaa toisistaan – olivathan ne molemmat elimellinen osa länsimaisia yhteiskuntia.³⁶³

³⁶³ Bonnissa allekirjoitettiin huhtikuussa talous-Etykin asiakirja. Sen allekirjoittivat Albaniaa lukuun ottamatta kaikki Euroopan tuolloiset valtiot. Asiakirjassa tunnustetaan muun muassa, että demokraattiset instituutiot ja taloudellinen vapaus edistävät parhaiten taloudellista kehitystä. Talouskasvu ja elintason kohoaminen ovat tavoittelemisen arvoisia päämääriä kuten työllisyyden parantaminen ja ympäristön suojelakin. Allekirjoittajamaat sitoutuvat oikeusvaltioon, monipuoluejärjestelmään ja vapaisiin vaaleihin. Valtioiden talouspolitiikan tulee edistää vapaata kauppaa ja pääoman liikkuvuutta vapaasti vaihdettavissa valuutoissa. (HS 10.4.1990.)

Tyypillinen ajatuskulkuk Helsinkiin Sanomien sivuilla oli, että vapaassa ja oikeudenmukaisessa maassa kansalaisella on sekä enemmän motivaatiota työntekoon ja sellaisissa yhteiskunnissa on myös enemmän tilaa yksilölliselle luovuudelle ja aloitteellisuudelle. Järkeilyn rakenne antoi ymmärtää, että demokratia ja yksilönvapaus olivat sitenkin enemmän välineitä taloutta varten kuin päinvastoin. Tulkintaa vahvistaa edelleen se, että tasa-arvon suhde talouteen muuttui aiempaa ongelmallisemmaksi – esitettiinhan sosialismi suurena tasapäistäjänä. Toisen maailmansodan jälkeen talouden ja demokratian keskinäinen järjestys oli havaintojeni mukaan kulkenut päinvastoin: talous oli enemmän demokratiaa varten kuin toisin päin. Tuolloin länsimaisella demokratialla oli ollut haastaja. 1990-luvun alkaessa se oli poistunut kuvioista.

Sosialismi ei kaatunut suurvaltojen sodassa vaan luhistui jäätyään askel askeleelta teknologisessa ja taloudessa kehityksessä jälkeen. Sosialismin romahdus sisältäpäin viestitti, että perinteiset aseet olivat perin tehottomia vallan välineitä myös sisäpolitiikassa. Julkisuudessa valtasi alaa näkemys, jonka mukaan taloudellinen voima on nykymaailmassa tärkeämpi kuin sotilaallinen voima. Ihmiset tämän järkeilyn mukaan osoittaisivat lojaalisuutta sille poliittiselle järjestelmälle, joka on voitokas teknologista taloudellisessa kilpailussa.

Tiede, talous ja teknologia katsottiin aikalaisanalyyseissä politiikkaa vahvemmiksi voimiksi. Samalla taloudesta tuli historian tuomari.

”Nykyinen maailmantilanne muistuttaa sitä, joka syntyi toisen maailmansodan jälkeen. Jälleen on käyty suuri sota: kylmä sota. Vaikka sitä ei ole käyty aseina vaan aatteellistaloudellisen kilpailun keinoin, seuraukset ovat verrattavissa siihen mullistukseen, joka tapahtui toisen maailmansodan tuloksena. Jälleen kerran vanhat valtarakenteet ovat romahtaneet, uusi järjestys syntyy voittajien ehdoilla. Mutta kun toisen maailmansodan jälkeen oli kysymys ennen muuta sotilaallisen voimatasapainon muutoksesta, niin nyt ovat taloudellisteknologiset voimasuhteet ratkaisevia.” Max Jakobson HS 27.8.1991

”Se, joka on taloudessa vahva, sille tulee poliittinen valta myös ja se, joka ei saa talouttaan kuriin, saa varautua riippuvuuteen niistä, jotka ovat onnistuneet siinä.” Mauno Koivisto HS 28.11.1989

Aikalaiskäsityksissä Eurooppa siirtyi sotilaallisen kilpailun maailmasta taloudellisen kilpailun maailmaan.³⁶⁴ Talous ja tekniikka ovat kaikkina aikoina vaikuttaneet valtion sodankäyntikyvykkyyteen, mutta kylmän sodan jälkeen kansakuntien voimavarat mitattaisiin talouden taistelukentällä. Silti oli mahdollista, että kylmä sota oli erityistapaus konfliktien joukossa. Sodan maailma saattaisi kohta palata. Siten ei ainakaan Helsin-

³⁶⁴Näkemys ulottui oikealta vasemmalle. SDP:n Erkki Tuomioja näki idän ja lännen muutosten taustalla samat työnjaon ja talouden trendit ja että suvereenien valtioiden aika alkaa olla ohi. Valta siirtyy markkinoille ja ylikansallisille elimille. Tuomioja epäili, etteivät yleiset markkinakehityksen lait tule Suomea suosimaan. Yritykset menevät sinne, missä on edullisinta. (SK 41/1990.) EVA:n Jyrki Haikonen oli tehnyt samansuuntaisen havainnon: ”Sotilasvaltojen ja ideologioiden hallitsema maailmankausi on ohitse. Tilalle ovat astuneet kova talous, nokkela teknologia ja ennakoimaton monikulttuurisuus. Suomen asema määrätty globaalissa taloudessa ja kulttuurissa toisin kuin supervaltojen aikakaudella.” (HS 4.2.1990.) Myös tutkija Pertti Joenniemi (HS 30.11.1989), teologi ja Helsingin Sanomien kolumnisti Martti Lindqvist (HS 24.11.1989) ja Paavo Lipponen (HS 28.5.1989) katsoivat taloudellisen voiman olevan merkittävämpää kuin sotilaallisen.

gin Sanomien sivulla ajateltu 1900-luvun viimeisen vuosikymmenen alkaessa. Uskottiin, että se mitä koettiin Berliinissä, Prahassa ja muualla oli uusi säännönmukaisuus, uuden ajanjakson alku.

Sosialismi menestyi sodan maailmassa – olihan Neuvostoliitto yli 40 vuotta toinen maailman sotilaallisista supervalloista – mutta talouden maailmassa se osoittautui avuttomaksi. Sosialistisen talouden näkyvimmat puutteet olivat toistuvat elintarvikepuutalat sekä kyvyttömyys tuottaa laadukkaita kulutustavaroita³⁶⁵.

”Trabantista on tullut pysähtyneisyyden symboli, moni loikkaa DDR:stä saadakseen edes kerran elämässään ajaa bemarilla.” Toimittaja Ilkka Malmberg HS-kuukausiliite 20/1989

Siinä missä nopea muutos, ainakin hallitsematon sellainen, oli vielä pari vuotta aiemmin mielletty yhteiskunnan vakautta uhkaavana voimaksi, niin kumousten myötä asetelma kääntyi pääläelleen. Muuttumattomuus todettiin nyt vaaralliseksi. Arkkipiispa John Wikströmin osallistui keskusteluun toteamalla, kuinka sosialismi muodostaa esimerkin siitä, miten vallankumouksellinen aate kehittyy jäykäksi järjestelmäksi, jonka sisällä kaikki elämä jähmettyy ja samalla ikään kuin hajoaa. Kirkkokaan ei saa jähmettyä. (HS 11.11.1989.)

Sosialismin jälkeenjääneisyys oli toki suhteellista ja suhteessa länteen. Olennaisinta ei ollutkaan kehitys sinänsä, ihmislajin taistelu luonnonvoimia vastaan vaan ihmisten ja ihmisyhteisöjen keskinäinen kamppailu, joka oli rinnastettavissa lajien eloonjäämiskamppailuun luonnossa. Molemmissa heikommat tuhoutuvat. Sosialismin romahduksen tulkintakonteksti oli tältä osin darvinistinen. Darwinismi kansainvälisessä politiikassa ei ollut mitään uutta, mutta se oli, että eloonjäämisen ratkaisi sotilaallisen voiman sijasta taloudellinen voima. Maailman mieltymässä 1980-luvun lopussa taloudellisen darvinismin näyttämöksi, yhdelläkään valtiolla ei ollut varaa jäädä teknologisessa ja taloudellisessa kehityksessä jälkeen.

Talouden maailmassa yhteiskunta ei voinut vuoden 1989 todistuksen perustella voinut millään menestyä sosialististen lähtöoletusten pohjalta. Von Misesin mukaan rikkaus on peräisin vain ja ainoastaan kapitalistisesta mentaliteetista, eikä mitään muuta tietä vaurauteen ei ole (von Mises 1985, 114). Puolitoista vuosisataa *Kommunistisen puolueen manifestin* julkaisemisen jälkeen väite vaikutti vastaansanomattomammalta kuin kienties koskaan aiemmin.

Vasemmistolaisessa ideologiassa oletetaan ihmisen olevan perusluonteeltaan sosiaalinen, talousliberalismissa taas itsekäs ja egoistinen. Länsimaisessa markkinatalousjärjestelmässä kansalainen ei ensisijaisesti ponnistele järjestelmänsä vaan itsensä hyväksi. Klassisen taloustieteen selitysmallissa juuri itsekkyyks tuottaa suurimman yhteisen hyvän, kunhan kansalainen vain vapautetaan toimimaan siten (esim. Smith 2015).

³⁶⁵ Yksi Suomen poliittisten johtajien myöhemmissä muisteluissa esille noussut ajatus oli, että sosialismi oli teollisen aikakauden lapsi. Se oli kohtalaisen pätevä saamaan luomaan perustuotantoa ja siirtämään yhteiskunta maatalousvaiheesta teolliseen vaiheeseen, mutta siirtyminen teollisesta yhteiskunnasta jälkiteolliseen tietoyhteiskuntaan, johon kuuluu myös kypsä kulutusyhteiskunta, osoittautui sille ylivoimaiseksi. Sosialismi toimi hyvin niin kauan kuin kyse oli ihmisten perustarpeiden tyydyttämisestä tai niukkuuden tasaamisesta, mutta keskushallinnon on mahdoton ennustaa ihmisten kulloisiakin tarpeita. (Koivisto 1995, 261; myös HS 16.10.1989; HS 19.11.1989.) Myös pääministeriksi keväällä 1991 noussut Esko Aho totesi Neuvostoliiton kompastuneen piinsiruun (Aho 1998).

”Darwinin teorian mukaan elämme niukkuuden maailmassa, jossa hengissä säilyminen pakottaa kilpailuun elämän niukoista välttämättömyksistä. Siinä kilpailussa itsekkäästi käyttäytyneet ovat menestyneet paremmin kuin toisten hyväksi uhrautuneet. Me olemme noiden paremmin menestyneiden jälkeläisiä.” Tatu Vanhanen HS 20.12.1989

Professori Tatu Vanhanen esitti Helsingin Sanomissa kumousten jälkeen avoimesti darvinistisen tulkinnan kumouksesta. Sosiobiologisen näkemyksen tulkintansa perustanut Vanhanen näki kumousten johtuneen siitä, että ihmisluonto oli noussut kapinaan Itä-Euroopassa. Ihminen ei ole altruistinen vaan egoistinen. Hän haluaa kilpailua eikä kollektivismia. Markkinat ja evoluutio toimivat Vanhasen mukaan samalla periaatteella. Niissä kummassakaan ei ole mitään ennakkoon määrättyjä lopputuloksia vaan kaikki muutos tapahtuu kilpailun kautta. (HS 20.12.1989.) Sosialismin kriitikot huomauttivatkin usein, että järjestelmän sisältä puuttuivat kiihokkeet ponnisteluun. Kaiken sai yhteiskunnalta valmiina eikä yksilö pystynyt omilla toimillaan vaikuttamaan asemaansa.

Markkinoilla ja luonnossa kilpailua generoiva voima on niukkuus. Makrotalouden näkökulmasta Tauno Tiusanen puhuikin kommunismista yli-investoijana (HS 7.6.1989). Mauno Koivisto (HS 28.11.1989) näki sosialismin ongelmien syyn liian pehmeässä talouspolitiikassa.³⁶⁶ Sosialistimaiden johtajat olivat tehneet rajusti alijäämäisiä budjetteja sekä velkaantuneet ulkomaille. Se viittaa siihen, että sosialismissa vaikutti vääräksi osoittautunut uskomus, jonka mukaan niukkuudesta voitaisiin jotenkin päästä eroon. Pyrkimykset vähentää keinotekoisesti julkisen vallan toimesta ympäristössä vallitsevia niukkuustekijöitä osoittautuivat näissä analyyseissä pitkällä aikavälillä tuhoisiksi. Tulkinta ei puhunut yksin Marxia vaan osin myös Keynesiä vastaan.

Länsimaaisessa markkinatalousjärjestelmässä kansalainen ei ensisijaisesti ponnistele järjestelmänsä vaan itsensä hyväksi. Elintason noustessa olosuhteista johtuvat pakot jatkuvaan raatamiseen kuitenkin heikkenevät ja nautinnot houkuttelevat yhä enemmän. 1980-luvulla kansalaiset preferoivat Suomessakin jo enemmän vapaa-aikaa kuin lisätuloja. Kilpailu itsessään luo omat pakkonsa, mutta nekin jäävät heikoiksi, mikäli ihmiset eivät yksinkertaisesti halua kilpailla. Markkinaliberalismilla on käytössään varsin heikot institutionaaliset keinot pakottaa egoistinen ihminen käyttämään vapauttaan taloudellisesti hyödyllisellä tavalla.

Markkinatalousjärjestelmä ja edustuksellisen demokratian instituutiot eivät siis vielä sellaisenaan siten takaa taloudellista kehitystä. Tueksi tarvitaan markkinataloussiviliisaatio, jota asuttaa markkinatalousihminen, homo economicus. Markkinoilla ei ole järkevää sallia kaikkien viettien vapaaksi päästämistä vaan kehitys edellyttää ihmiseltä itsensä voittamista, omien välittömien halujensa ja tunteidensa ylittämistä. Ihmisen pitää oppia paitsi tekemään työtä ilman ulkoista kurinpitäjää, niin myös sietämään riskejä ja epävarmuutta – sopeutumaan turvattomuuteen ja muutoksiin. Markkinataloudella esitettiin olevan määrätty psyykkiset edellytykset.

Sosialistimaiden siirtyessä markkinatalouteen henkinen puoli nähtiinkin kaikkein ongelmallisimpana: miten Itä-Euroopan maiden kansalaiset oppivat yritteliäisyyttä, oma-

³⁶⁶ Koivisto sanoi muun muassa: ”Toisin kuin mitä uskoakseni lännessä yleensä ajatellaan, sosialistisissa maissa ei ole harjoitettu kovaa vaan pehmeää talouspolitiikkaa. Hallitukset ovat halunneet olla mahdollisuuksien mukaan kansalaisten suosiossa ja sen mukaan on kaikin mokomin koettu välttämään epäpopulääriksi koettuja talouspoliittisia ratkaisuja.” (HS 28.11.1989.)

aloitteisuutta ja työmoraalia. Heidät kun on kasvatettu siihen, että valtio hoitaa kai-
ken.³⁶⁷

"Markkinatalouden henkisinä esteinä ovat esimerkiksi voimakas tasapäis-
tämisen perinne, oikeusvaltioperinteen puuttuminen ja sen mukana kan-
salaisten vähäinen oma-aloitteisuus sekä aiheellinenkin työttömyyden
pelko." Seppo Remes HS 13.12.1990

Yksi vääristymistä oli kateus, joka olikin puheissa yksi niistä tekijöistä, jotka olivat ai-
kaansaamassa sosialismin jälkeenjääneisyyttä. Homo sovjecticus oli mieluummin
tasa-arvoinen köyhyydessä kuin eriarvoinen rikkaudessa. Negatiivinen kateusilmiö pii-
nasi maata ja kansaa. Kateuspuhetta alkoi ensi kertaa esiintyä myös Suomessa. Ka-
teus oli oikeastaan itsekkyyttä, koska itä-Euroopan esimerkki todisti, että erojen sallim-
inen on kaikkien etu.

"Kateus on yleisinhimillinen piirre kaikkialla, mutta se johtaa eri kulttuu-
reissa erilaiseen käyttäytymiseen. Ilmeisesti jo esisosialistiset perinteet
Venäjällä ovat ruokkineet kateuden kääntymistä negatiiviseksi käyttäyty-
miseksi. Jos jollakin on asiat paremmin, niin asia hoidetaan siten, että
kaikilla ovat asiat yhtä huonosti. Nämä asenteet ovat täysin vieraita kilpai-
lulliselle markkinataloudelle." Urpo Kivikari HS 30.9.1990

Kateuden sukulaisilmiö oli keskinkertaisuuden suosiminen, tasapäistäminen. Se oli
leimallisesti itäisen kulttuurin ja sosialismin tunnusmerkki. Sosialismi homogenisoi kai-
ken ja tappaa yksilöt. Keskinkertaisuuksia suosiva yhteiskunta jääkin auttamatta jäl-
keen yhteiskunnista, joissa eriarvoisuutta siedetään ja erinomaisuus saa rauhassa ku-
koistaa. Keskinkertaisuuden ja tasapäisyyden kritiikki viimeistään vahvisti sen, että
kommunismin jälkeinen tasa-arvo käsitys ei saanut ainakaan vasemmistolaista tulkin-
taa.

"NEUVOSTOJÄRJESTELMÄÄ JOTENKIN tukeneiden keskuudessa va-
kiintui kai jo paljon ennen lopullista romahdusta näkemys, että koko pe-
rusidea todella oli väärä ja utopistinen. Ihmistä ei pystytäkään muutta-
maan. Mutta kritikoiden keskuudessa näyttää nyt yleistyvän käsitys, että
Homo Sovieticus oli - ja on - sittenkin tosiasia. Nyt se tosin kuvaa hyvin
kielteisen ominaisuuksien vallalle pääsyä. Se on puhtaasti negatiivinen
termi, mutta yhtä kaikki monet ovat jälleen sitä mieltä, että moinen yh-
teiskuntakokeilu todella kykenee muuttamaan ihmistä. Maailma on sit-
tenkin muutettavissa." Eero Ojanen HS 14.7.1992

Kun Suomenkin todellisuutta tuon tuosta rinnastettiin sosialistimaihini, antoi keskinker-
taisuuden ja kateuden kritiikki ounastella, että myös keskiluokan paratiisiksi raken-
nettu pohjoismainen hyvinvointivaltio oli joutumassa tulilinjalle. Peruskoulunkin henki-
nen koti vaihtui Ruotsista DDR: ään.

³⁶⁷ Länsi-Saksasta alkoi nopeasti kuulua kritiikkiä, kuinka itäpuolen asukkaat, "ossit", eivät osaa tehdä oma-aloit-
teisesti mitään vaan odottavat koko ajan käskyjä (esim. HS 3.5.1990). Gorbatschovkin oli pilkannut neuvostoliit-
toalaisten työhalua: "Haluan elää hyvässä asunnossa, toivon, ettei olisi jonoja, ettei olisi tungosta, että selviäisin
bussimatkasta kaikki napit tallella, haluan kaikkien toiveideni toteutuvan. Ainoa, mitä en halua, on tehdä jotain
tämän eteen." (HS 13.1. 1988.)

Sosialismin romahduksen yleisin selitys tutkimusaineistossa oli tutkimusaineistossa talous. Käsitys taloudesta ulottui paljon taloudellisesta järjestelmästä syvemmälle aina kulttuuriin ja psykologiaan saakka. Talousselitys oli lopulta sivilisaatioselitys.³⁶⁸ Näin päädytään Schumpeterin kapitalismikäsitykseen, jossa kapitalismi on syvimältä olemukseltaan kulttuurijärjestelmä. Kapitalismin olemassaolo on sidottu sen kulttuurisen perustan, yrittäjähengen, säilymiseen. Tosin Schumpeter itse oli kapitalismin tulevaisuuden suhteen varsin pessimistinen nähtyään kapitalistisessa kulttuurissa tendenssejä, jotka toimivat sitä itseään vastaan. (Schumpeter 1994, 122- 161; 245.)

Koska markkinataloussivilisaatio oli nimenomaan länsimaisen kulttuurin tuotos, sivilisaatioselitys ei asettanut vastakkain vain kapitalismia ja sosialismia vaan myös itäisen ja läntisen kulttuurin koskien yhteiskunnassa kaikkea – taloutta, politiikkaa, kulttuuria, rakenteita, ihmiskäsitystä, sosiaalisia suhteita, arvoja, tapoja, asenteita, ajankäyttöä ja niin edelleen.

"On helppo muuttaa lakeja, ideologisia ohjelmia, instituutioiden toimintatapoja, mutta samalla on muistettava, että yhteiskunnan voidaan sanoa muuttuneen vasta, kun kukin sen jäsenistä on muuttanut ajattelu- ja toimintatapansa, totumuksensa ja työtapansa, velvollisuudentunteensa, arvonsa samoin kuin käsityksensä siitä, mikä kyseisessä yhteiskunnassa on luonnollista ja mikä ei." Paavo Löppönen siteeraa sosiologi Jan Szcypanskia HS 9.2.1992

Tutkijoiden tulkinta sosialismin romahduksen syistä ja tutkimusaineiston tulkinnan päälinjat pitivät sisällään samoja teemoja, mutta tutkimusaineistossa aikalaiset menivät pidemmälle kuin tutkijat. Heille kyse ei ollut vain talous- ja yhteiskuntajärjestelmästä vaan myös kulttuurista ja ihmisestä. Pidän sivilisaatioselitystä perusteltuna siksikin, että Suomen läpikäymä muutos 1990-luvun ensimmäisellä puolikkaalla oli juuri sen suuntainen.

Suomen talous syöksyy lamaan

Ensimmäiset reaktiot lamaan henkivät paluuta menneisyyteen, takaisin vuosisadan alun maalaismaisemaan. Lama oli synnin palkka. Syntiinlankeemus oli ollut juppiaikakauden pidäkkeetöntä hedonismia ja hyvinvointivaltion mahdollistamaa laiskuutta. Maassa oli vieraannuttu rehellisestä työnteosta ja muista perinteisistä hyveistä. Suomalaisten oli hurvittelun jälkeen opittava taas tietämään, mitä armoton raadanta on. Pääministeriksi keväällä 1991 noussut Keskustan Esko Aho toi kieleen kyläyhteisöön

³⁶⁸ Helsingin Sanomien kulttuurisivuilla julkaistiin kuvaelma teatteriryhmä Yövieraiden esityksestä. Esityksessä parodioidaan Neuvostoliittoa tavalla, joka heijastelee sivilisaatioselitystä. "Sitten seuraa tiivistä vaikeasta aiheesta, tehotomasta talouselämästä ja jälkijätöisestä teknologiasta. Yksi kansalainen työntää toista kärryissä: kuljetusala. Kolmas kansalainen makaa selällään ja ojentaa mekaanisesti neljännelle pahvilaatikoita: tehdas. Taus-talla viides puuhailee lasten leikkienosturilla. Tämä on ehkä esityksen avainkuva. Neuvostoihminen on lapsi, neuvostoteknologia lelu tasolla ja neuvostolelutkin raskaan teollisuuden tuottamia työkonien kuvia. Ennen kuin päästään vuoteen 1990, pidetään vielä ideologista koulua. Aikamiehet istutetaan riviin ja käteen lyödään siniset kouluvihot. Muut saavat yrmältä puoluepampulta tukkapölyä, mutta yhtä suositaan. Kaikki ovat kuitenkin yhtä innoissaan, kun kullisien takaa löytyy hienoa länsimaista urheilumuotia. Nike tai jyvaskyläläinen urheiluseura, pääasia on merkki. Näin kun on päästy merkkien aikakauteen, johon tämäkin esitys kuuluu, alkaakin kuulua Kikan kutsu: tahdon viihdyttää, sua kiihdyttää. Neuvostoihminen kuulee kutsun ja poistuu historian näyttämöltä." (HS 25.2.1990.)

viittavan termin talkoot, joka käytännössä tarkoitti palkanalennuksia ja julkisen sektorin supistuksia.

Lamaa pidettiin ensi vaiheessa mielipidesivuilla usein itse aiheutettuna. Päättäjien puheissa tuntui sen sijaan alusta alkaen olevan selvää se, että lamasta olisi tuleva vedenjakaja Suomen taloushistoriassa: "Näin emme voi enää jatkaa". Jossain oli jo päätetty, että vanha tuhotaan. Suomi oli puheiden mukaan talouden rakenteiltaan vääristynyt ja siksi tarvittiin perinpohjainen remontti.

Politiisella ja hallinnollisella eliitillä vaikutti heti laman alettua olevan uusi käsikirjoitus valmiina, joka oli tuontitavaraa Brittein saarilta. Ahon hallitus otti selvästi vaikutteita Thatcherin hallitusten politiikasta.³⁶⁹ Suomessa alettiin laittaa käytäntöön sitä muutosta, joka oli tapahtunut useissa Länsi-Euroopan maissa jo edellisellä vuosikymmenellä. Päättäjien puheissa ei lainkaan pohdittu, oliko malli muiden maiden kokemusten valossa hyvä vai huono vaan perusteluna toimi vanhan mallin jatkamisen mahdottomuus. Siihen vedoten harjoitetulle politiikalle ei ollut vaihtoehtoa.

Talousongelmien perimmäinen syyllinen oli jo selvä ennen kuin mitään tarkempaa analyysia oli kunnolla edes ehditty tekemään. Laman olivat aiheuttaneet yllilähava julkinen sektori ja liian korkeat palkat.³⁷⁰ Näkökulman muutos julkisuudessa oli erittäin nopea, koska julkisen sektorin aukkoja piti paikkailla aina laman kynnykselle saakka. Vielä syksyllä 1990 Helsingin Sanomat ei pitänyt Suomen julkista sektoria liikalihavana (HS 9.9.1990). Puoli vuotta myöhemmin se oli jo pahasti pöhötynyt (HS 11.3.1991).

Valtion ja kuntien virkamiehet olivat listan kärjessä haettaessa syyllisiä lamaan. Suomessa vallitsikin sakea byrokratian vastainen ilmapiiri talouslukujen käännyttyä miinusmerkkisiksi. Byrokratian karsiminen ja potkujen antaminen melkein koko julkishallinnolle oli suosittu lamankaatoresepti mielipidesivuilla.³⁷¹ Byrokratia raskautti lisäksi

³⁶⁹ Tarkemmat perustelut sille, miksi Ahon hallituksen politiikkaa voi kutsua thatcherilaiseksi on esitetty yhteenvedotuvassa. Ajattelun muutos oli tapahtunut myös vasemmalla. SDP:n entinen puheenjohtaja Kalevi Sorsa katsoi vuoden 1991 tammikuussa, että nyt on taas talouspolitiikan eväiden vaihdon aika, aivan kuten oli 1970-luvun lopulla. Sorsa vihelsi Korpilammen kauden päättäneeksi; sen saman, jota hän itse oli aloittamassa. Sorsan teeseinä olivat hinta- ja kustannustaso kuriin laittaminen, sveitsiläistyyppiseen rahanarvon vakauteen pyrkiminen, julkisten menojen kasvun alasajo, devalvaatioista luopuminen, kilpailulainsäädännön terävöittäminen sekä ulkomaisten yritysten ja pääoman maahan houkuttelemine. Sorsa katsoi myös, ettei valtioilla ole enää samaa päätösvaltaa kuin ennen. Sitä on lipsunut toisaalta yrityksille ja toisaalta kotitalouksille. (HS 6.1.1991.) SDP:n tulevan puheenjohtajan Paavo Lipposen lamalääkkeet olivat samansuuntaisia (esim. HS 21.7.1991).

³⁷⁰ Ne tulivat esiin muun muassa Suomen Pankin Markku Puntilan ja Johnny Åkerblomin analyysissä taloustaantumasta syistä maaliskuussa 1991. Muita syitä olivat kuntasektorin paisuminen ja sen tehoton rahankäyttö sekä kilpailun puute talouselämässä. (HS 10.3.1991.) Eliitin puheenvuoroissa myös kansa nostettiin syylliseksi. Esimerkiksi Pääministeri Esko Ahon kokoama yritysjohtajien työryhmä piti kansaa syyllisenä lamaan ja samalle kannalle oli virkakautensa päättymisen jälkeen kallistunut myös presidentti Koivisto (HS 4.3.1992, HS 25.10.1994). Vahvan markan politiikkaa ei ollut soveliaasta nostaa laman aiheuttajien joukkoon. Moiset syytökset torjuttiin, kuten esimerkiksi Suomen Pankin pääjohtaja Sirkka Hämäläinen teki (HS 29.6.1992).

³⁷¹ Vinkkejä ja analyysijä todella löytyi laman aikana Helsingin Sanomien mielipidepalstalta: "Suomen teollisuustyöväkeen mielenosoitukset työnantajia vastaan menevät täysin hutiin, koska ongelma ei ole ollut siellä pitkään aikaan. Kohdistakaa huomionne niihin byrokraattisiin yliholhoaviin järjestelmiin, jotka aiheuttavat suuret verot ja syöväät maan teollisuuden kilpailukyvyyn. Tavoitteeksi voisi ottaa 15 prosentin vähennyksen valtion byrokratiaan ja 25 prosentin vähennyksen kuntien byrokratiaan henkilöissä mitattuna seuraavan viiden vuoden kulu-

se, että se yhdistyi vahvasti epäonnistuneeseen sosialismiin. Byrokraattisuuden todettiin olevan myös Suomessa Venäjän vallan perintöä, tsaristinen jäännös, joka eurooppalaiseen Suomeen ei enää sopisi. Samaan aikaan valtionvarainministeriö otti tiukasti ohjat käsiinsä eikä byrokratian purkajilla ollut mitään sitä vastaan.³⁷²

Muuttuneessa poliittisessa ilmastossa alettiin selittää työttömyyttä ja syrjäytyneisyyttä yksilöllisen aloitteellisuuden puutteena ja asenneongelmana, jonka syynä oli liian suureksi paisunut sosiaalinen turvaverkosto. 1980-luvulla työttömyys oli ollut hyvin vähän, jos lainkaan, yksilön oma vika. Laiskat työttömät ei ollut välttämättä kansalaisten enemmistön näkemys lamankaan aikana, mutta sosiaaliturvan purkajat olivat henkisesti niskan päällä, koska he olivat nyt yhteiskunnallisia uudistajia³⁷³.

Tärkeintä oli, että sosiaaliturvan kriitikot näyttivät olevan enemmistönä poliittisen eliitin piirissä. Vuoden 1994 presidentinvaalissa Vasemmistoliiton Claes Andersson oli ainoa perinteisten valtapuolueiden ehdokkaista, joka varauksetta allekirjoitti Pekka Kuusen väitteen hyvinvointivaltiosta riskien ottamiseen mahdollistajana ja elämänhallinnan välineenä (HS 8.1.1994). SDP:n ehdokas Martti Ahtisaari puolusti vaalikampanjassaan vielä hyvinvointivaltion säilyttämistä, mutta valituksi tultuaan hänkin liittyi sen kriittikkoihin³⁷⁴.

"Ahtisaari pohtii myös sitä, mitkä yhteiskunnalliset ilmiöt vaikeuttavat "hyvän elämän" elämistä. Yksi sellainen on yhteiskunnan turvaverkko eli laajat sosiaaliset palvelut. "Se oli samanlainen höyrähdys kuin jo 1960- ja 70-

essa." (HS 27.10.1991.) ... "Lopetetaan valtion ja kuntien tukitoimet ja byrokratia lukuunottamatta sairaudenhoitoa, koulutusta ja sivistystä ja näin säästyneillä varoilla maksetaan jokaiselle kansallisuusrahaa noin 3000 mk/kk /15 mrd mk/kk) ja rakennetaan lisäksi asunto jokaiselle." (HS 9.4.1992.)

³⁷² Valtionvarainministeriö julkaisi poikkeuksellisesti oman ohjelmansa talouden tervehdyttämiseksi kevään 1991 eduskuntavaalien alla. Virkamiehet halusivat muun muassa leikata rajusti julkisten menojen kasvua, laittaa kaikki sosiaaliuudistukset jäihin ja lopettaa palkkojen yleiskorotukset (HS 25.2.1991).

³⁷³ Mielipidesivuilla sosiaalisen turvaverkon purkajille riitti yksikin elävän elämän esimerkki todisteeksi sosiaaliturvan korruptoivasta vaikutuksesta: "Mitä ajattelevatkaan nämä sotakorvausteollisuudessa palvelleet suomalaiset tästä kansasta, joka nyt lällyilee päivärahaman myöntäjien armoilla, kylmästi laskelmoiden, ettei työnteke kannata. Suomi nousee vain ja ainoastaan jos teemme töitä sen eteen. Yrittäjinä, virkamiehinä, siivoojina. Meitä kaikkia tarvitaan töitä tekemään, ei punkassa makaamaan. Punkassa ei ole tulevaisuutta sen enempää kuin työttömyyskorvausrahoja lipittämässä kaljaan aamulla kello 9. Näin olen havainnoinut matkalla toimistolleni." (HS 29.7.1994.)

³⁷⁴ Ahtisaari oli ennen presidentin vaalin toista kierrosta vastannut HS:n tentissä hyvinvointivaltiota koskevaan kysymykseen seuraavasti: "Riippuu siitä, miten talous pääsee kasvuun. Se ratkaisee, pystymmekö pitämään sen tässä laajuudessa, pitääkö sitä supistaa joiltakin osin vai asetetaanko se maksulliseksi joillekin. Minusta olisi tavoitteena pidettävä, että me voisimme aika pitkälle ylläpitää tätä järjestelmää." (HS 28.1.1994.). Ahtisaaren suhde pohjoismaiseen hyvinvointivaltioon on ollut häilyvä: välillä on hän kritisoinut sitä, välillä ylistänyt. Ahtisaaren kanssa SDP:n esivaalissa kisanneen Kalevi Sorsan ajatukset olivat myös ristiriitaiset hänen vuonna 1992 ilmestyneessä kirjassaan *Uusi itsenäisyys*. Yhtäällä Sorsa puolustaa hyvinvointivaltiota ja pitää kapitalismia itsekkäänä, ahneena ja lyhytnäköisenä. Köyhien luokka veisi Suomen samalla turmion tielle kuin 1900-luvun alussa. Markkinoille ei silti ole elävässä elämässä vaihtoehtoa. Komentotalous ei toimi, sen historia on todistanut. Kohta Sorsa moittiikin, että suomalainen yhteiskunta tarjoaa liian paljon valmiina ja rajoittaa kohtuuttomasti yksityistä aloitteellisuutta. Sorsa vinoilee, että "me olemme pohjoismaisessa yhteiskuntamallissa jopa liiaksi tottuneet siihen, että yksilön vastuu omasta elämästään on sopivan pieni ja että viranomaiset huolehtivat meidän asioistamme meidän parhaaksemme." Kirjan loppupuolella Sorsa palaa markkinoiden kritiikkiin ja julistaa, ettei markkinoiden ylivaltaan saa alistua. (Sorsa 1992, 52; 120, 141, 193, 233 – 235.)

luvuilla kuin kasinotalous, joka tuli myöhemmin 1980-luvulla. Kummallaakaan ei ole mitään tekemistä hyvän elämän kanssa ja hyvänä ihmisenä elämisen kanssa." HS 3.11.1994.

Sosiaalisen turvaverkon laajentumisen seurauksena oli puheiden ja kirjoitusten mukaan syntynyt maahan rakenteita, tukiloukkoja, joissa majoilevien ihmisten ei kerta kaikkiaan kannattanut ottaa vastaan työtä, ainakaan matalapalkkaista työtä.³⁷⁵ Useimmassakin kirjoituksessa valitettiin sitä, että työtä olisi kyllä tarjota, mutta ei ole tekijöitä tai sitten työllistäminen tulee erilaisten sosiaalimaksujen takia liian kalliiksi. Työtä kannatti tehdä tai teettää mieluummin pimeänä.

"Hän on toista vuotta työttömänä, eikä aiokaan töihin. "Olen laskenut sen ihan tarkkaan. Pienipalkkaisen ei kannata mennä töihin, kun saman rahan saa muutenkin. Minä saan toimeentulotukena vuokran ja sähkön." Hassen mukaan "kaikki" tekevät nykyään jotain pientä sivuhommaa. "Pelkällä työttömyyskorvauksella on kyllä niin ankeaa, että kekseliäisyys lisääntyy ihan väkisin. Ammattimiehet tekevät pimeetä keikkaa, joku ostaa ja myy, ja kirpputorejahan on joka kulmassa." HS 18.9.1993

Byrokratian väitettiin estävän myös palvelujen tuottamisen vapaaehtoistyönä tilanteessa, jossa kunnat joutuivat leikkaamaan niistä säästöjen takia.³⁷⁶ Hyvinvointivaltion sädekehää himmensi lisäksi se, että siihen liittyi melkoinen määrä raadollista itsekyyttä. Eturyhmien taistelu saavutetuista eduista muuttui julmaksi, kun jaettavana oli pelkkää niukkuutta.³⁷⁷

³⁷⁵ Työttömät eivät toki olleet laman aikana hiljaa vaan kirjoittivat kokemuksistaan mielipidesivuille: "Meitä työttömiä, minun kohtalonovereitani, on virallisesti 515000! Ja jatkuvasti meitä syyllistetään sillä, että tarjottu työ ei kelpaa." (HS 17.8.1993.) Myös Helsingin Sanomien toimittajat jalkautuivat työttömien ja vaikeuksissa olevien pariin. Esimerkiksi elokuussa 1993 julkaistiin juttu työttömistä, jossa he pääsivät puhumaan omalla suullaan. "Helsingin herrat soittavat vain suutaan. Kuulitteko, kun se Hertzeeni möläytti, että työttömänä on liian helppo elää", joku kysyy. "Joo, jos yhtä törkeitä puhutaan, niin voisi sanoa, että alkoholisteilla täällä vasta helppo on elää", nainen kivahtaa. Kipakat repliikit kiihottavat hiljaisimmatkin keskusteluun mukaan." (HS 22.8.1993.)

³⁷⁶ Helsingin Sanomissa olikin laman aikana uutisia, jossa virkavalta oli astunut kansalaisten omatoimisuuden tielle. "Kontiomäen kyläkirjaston ovet pysyvät nyt kiinni perjantaisin, koska kunnan laitoksissa ei saa työvoimaviranomaisten mukaan tehdä talkootyötä. Tähänastiset vapaaehtoiset työttömät naiset menettävät päivärahansa, jos he jatkavat talkooringin pyörittämistä. Kukin heistä kävi hoitamassa kirjastoa kerran kuussa kolme tuntia." (HS 21.11.1993.) Työnteon esteenä saattoivat olla myös ammattiliitot: " Olen koko kevään etsinyt työhaluisia ihmisiä myyntityöhön pääkaupunkiseudulle ja Päijät-Hämeeseen. Löysin äskettäin kaksi. Molemmat haluavat ryhtyä työhön heti. Kummallekin sopii hyvin, että maksan palkan tehdystä työstä. Se ei kuitenkaan sovi ammatjärjestölle. Se vaatii, että palkka pitää maksaa työajasta. Voihan virsu. Antakaa joku viisas neuvo. Minulla on rahaa ja työtä. Noilla kavereilla on halu saada molempia. Mitä tulee tehdä?" (HS 6.6.1993.)

³⁷⁷ Tutkija Riitta Jallinoja kuului niihin, jotka olivat havainneet hyvinvointivaltioideologian nurjemman puolen: "Hyvinvointivaltio on siten omalta osaltaan tukenut eturyhmien muodostumista, kun se on jakanut yhä uusille ryhmillä määrärahoja ja tuottanut niille palveluja. Eturyhmien pirstoutuminen on jo sellaisenaan tekijä, joka vaikeuttaa yhteisten arvojen löytämistä. Vielä oleellisempaa on kuitenkin se, että eturyhmäajattelu on muuttanut itse arvojen luonnetta. Kärjistäen voi sanoa, että arvoista on tullut intressejä, ja kun näin on, arvokeskustelu on melkein pä mahdotonta. On vain yhtä oikeutettujen etujen keskinäistä taistelua. Tämän lama paljasti turhankin ra'alla tavalla." (HS 6.12.1993.)

Toinen puoli tarinoista kertoi, että työttömyys oli suuren luokan tragedia³⁷⁸. Siihen törmäsi myös tutkija Matti Kortteinen, joka käydessään läpi työttömien kirjoituksia päätyi näkemykseen, ettei ole koskaan nähnyt niin rankkaa aineistoa. Työttömäksi joutuminen merkitsi Kortteisen mukaan edelleen ”syvää henkilökohtaista häpeää ja syyllisyyttä. Se aiheuttaa kierteen, jossa työtön eristäytyy vapaaehtoisesti, koska hän ei jaksa tai kehtaa tavata ihmisiä. Kovien tarinoiden takana on hirveä hätä siitä, miten pysyä kasassa.” (HS 4.12.1994.) Lama teki työttömyydestä jossain määrin sosiaalisesti hyväksyttävämpää.

Hyvinvointivalttiolla oli toki sankat puolustajajoukkonsa.³⁷⁹ Näin hyvinvointivaltiosta tuli kiistelyn aihe. Historialliseen kehitykseen kuuluva itsestäänselvyys se ei enää voinut olla. Jotain oli siksi pysyvästi muuttunut.

Lama ja sitä seurannut työttömyys käänsivät oitis valtasuhteet työpaikoilla ylösalaisin. Työvoimapulan aikana työnantaja oli ollut kaupankäynnissä alakynnessä. Työntekijän markkinat näkyivät kiinnostuksena työntekijän hyvinvointiin, pehmeämpään johtajuuteen ja työpaikkademokratiaan. Lama muutti markkinat³⁸⁰. Työpaikkademokratia hankkeet haudattiin ja yritykset käyttivät lamaa tilaisuutena päästä heikoimmin tuottavasta työvoimasta eroon. Yritykset halusivat vain parhaat työntekijät ja vaativat heiltä suurempaa työpanosta.

Tarkastellessa Ahon hallituksen ohjelmaa onkin selvästi näkökulman painopisteen vaihdos keskiluokkaisen palkansaajan hyvinvoinnista työnantajan suuntaan.³⁸¹ 1980-luvulla muutosta oli haluttu katsoa työntekijän näkökulmasta, mutta laman alettua yrityksen etu oli melkein pä ainoa legitiimi näkökulma.

”Maassa ei ole palkansaajia, jos ei ole yrityksiä ja teollisuutta. Asiat pitää laittaa tärkeysjärjestykseen.” Iiro Viinanen HS 11.5.1991

³⁷⁸ Lama toi Suomeen leipäjonot, jotka kohosivat uutiseksi myös maan rajojen ulkopuolella: ”Uutistoimisto Reuter välitti maailmalle tiistai-iltana uutisen, jossa kerrottiin Suomen leipäjonoista ja valjusta joulusta. Siinä siteerattiin viime torstaina julkistettua tutkimusta, jonka mukaan satatuhatta suomalaista on kärsinyt nälästä viime vuoden aikana.” (HS 9.12.1993.)

³⁷⁹ Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön kansliapäällikkö Heikki von Hertzenin mielestä Suomen sosiaaliturvajärjestelmä on melkein pä maailman tehokkain ja taloudellisin (HS 29.9.1992).

³⁸⁰ Talouselämä-lehden pääkirjoituksessa nähtiinkin vallan Suomessa vaihtuneen: ”Aloite on ensi kertaa historiassa työnantajien käsissä. Yhteiskunnallisen kehityksen vaatimat varat ovat loppuneet koska Suomi on elänyt pitkään velaksi.” (TE 30/1991.) Jo syksyllä 1989 lehden pääkirjoituksessa oli ehdotettu paikallista sopimista (TE 43/1989). Se tarkoittaa ay-liikkeen filosofian mukaan yritystä kammata ay-liike pois yhteiskunnallisesta vallankäytöstä.

³⁸¹ Ahon porvarihallituksen ohjelmassa todetaan muun muassa. ”Hallituksen talouspolitiikka suosii teollisuutta ja muuta avointa sektoria. Erityistä huomiota kiinnitetään myös yrittäjyyden edellytysten parantamiseen sekä pienen ja keski-suuren yritysten toimintamahdollisuuksien turvaamiseen.” Työvoimakustannusten karsiminen oli listalla kärkipäässä: ”Keskeinen tavoite on suhteellisen kustannustasomme alentaminen kilpailukykyiselle tasolle. Tuotantopääomien käyttöä tehostetaan muun muassa työaikojen joustavuutta edistämällä.” Julkisen sektorin asemakin arvioitiin uudelleen: ”Julkisen vallan asema elinkeinonharjoittajana arvioidaan uudelleen. Valtionyhtiöiden omistussuhteiden muuttamista selvitetään, jolloin vaihtoehtoina ovat toisaalta omistuspohjan laajentaminen ja toisaalta kokonaisten yhtiöiden tai niiden osien siirtäminen ulkopuoliseen omistukseen.” Työllisyys siirrettiin yrityksille: ”Hallituksen työllisyyspolitiikan lähtökohtana on yritysten kilpailukykyyn parantaminen yleisellä talouspolitiikalla, erityisesti työvoimavaltaisen yritystoiminnan edellytyksiä kohentamalla.” (www-lähde.)

Suomessa haluttiin muuttaa työn ja pääoman suhteita myös työmarkkinapolitiikassa. Kuten Thatcherin Britanniassa ammattiyhdistysliikkeelle piti osoittaa kaapin paikka. Ahon hallitus oli ohjelmassaan kauniisti lupailut yhteistyötä työmarkkinaosapuolten kesken ja puhunut yhteiskuntasopimuksesta. Käytäntö näytti nopeasti, että tarkoitus oli muuttaa pelisääntöjä työmarkkinoilla pysyvästi³⁸². Valtionvarainministeri Viinanen ei edes yrittänyt peitellä korttejaan, vaan haukkui ammattiyhdistysliikkeen pystyyn lähes joka puheessaan.

Aho esitteli keväällä 1992 oman vallan kolmijako-oppinsa (esim. HS 9.4.1992). Sen mukaan keskuspankki tähtää vakaaseen valuuttaan, hallitus päättää budjettipolitiikasta ja työmarkkinajärjestöt huolehtivat työmarkkinoiden toimivuudesta. Ahon oppi tarkoitti keskitettyjen ratkaisujen loppua ja sitä, ettei valtio aikonut enää osallistua työllisyyden hoitoon. Työvoiman hinta ja talouskehitys tulisivat ratkaisemaan työllisyyden tason. Ammattiyhdistysliike menettäisi merkittävän osan yhteiskunnallisesta vaikutusvallastaan luopuessaan kokonaisratkaisuksista. Se ei enää pystyisi ottamaan kantaa yleispoliittisiin asioihin.

Helsingin Sanomat lähti laman alussa mukaan hallituksen ammattiyhdistyksen vastaiseen ristiretkeen demokratian puolustamisen nimissä.³⁸³ Ammattiyhdistysliike toki käytti ulkoparlamentaarista valtaa, mutta aiemmin se ei ollut lehteä häirinnyt. Ulkoparlamentarismia harjoittivat tietenkin myös markkinat. Markkinoiden vaikutusta ei kuitenkaan pidetty epädemokraattisena johtuen kenties siitä, että markkinavoimat olivat kasvottomia toimijoita. Lisäksi markkinat ja demokratia assosioitiin Itä-Euroopan kumousten jälkeen erottamattomasti toisiinsa ja markkinavoimat itsessään olivat mielikuvissa vapauden voimia ainakin marraskuun 1991 devalvaatioon saakka. Hesari alkoi myöhemmin ottaa etäisyyttä Ahon hallitukseen ja palasi lähemmäs edellisen vuosikymmenen konsensuslinjaansa.

Porvarihallitus vannoi ohjelmissaan ja puheissaan ennen kaikkea pienten- ja keski-suurten yritysten nimiin. Tosiasiassa laman suuri puhdistus koetteli työttömien ohella

³⁸² Helsingin Sanomien toimittaja Risto Uimonen tulkitse alanurkkakolumnissaan Aho hallituksen pyrkivän samaan kuin Thatcherin hallitus Britanniassa edellisellä vuosikymmenellä: ”Se on Suomessa ensimmäinen hallitus, joka yrittää riisua tietoisesti ay-liikkeen valtaa ja avata myös työmarkkinat markkinavoimille. Margaret Thatcher kävi Britanniassa ay-liikettä vastaan valtakautensa alkupuolella poikkeuksellisen rajun taistelun ja voitti. Suomen porvarihallituksen ajatus näyttää kulkevan samaan suuntaan. Sekin haluaa hajottaa työmarkkinakorporaatioiden valtaa. Ei siinä mitään, ajatus on jopa terve peruslinjaukseltaan. Siihen sisältyy kuitenkin yksi suuri mutta. Ay-liike on Suomessa vahva.” (HS 2.9.1991.)

³⁸³ Yksi ay-liikkeen valtaa raivokkaammin ruoskineista poliitikoista oli hiljan edesmennyt liberaalien kansanedustaja Tuulikki Ukkola. Kesällä 1992 hän kirjoitti Helsingin Sanomissa: ”Ay-liikkeen valta on niin suuri, että se pystyy panemaan tämän maan konkurssitilaan, jos se haluaa. Ja haluaahan se, koska SDP ei ole hallituksessa. SDP ei ole itsenäinen puolue, vaan ay-liikkeen käsikassara, samalla tavalla kuin keskusta on MTK:n poliittinen siipi. SDP:n avulla ay-liike kuvittelee pystyvänsä säilyttämään sen vallan, joka sillä on ollut 20 vuotta. Konsensuksen nimissä se uskoo voivansa päättää jatkossakin kaikesta. Me emme ole demokraattinen maa, vaan etujärjestöjen hallitsema yhteiskunta. Parlamentaarinen demokratia on sanahelinää, jolla ei ole Suomessa sisältöä.” (HS 12.7.1992.) Rajuimman puheenvuoron aineistossa esitti veteraanitoimittaja Jaakko Okker, joka vertasi ay-liikettä fasisteihin. ”Suomen korporatistinen yhteiskunta on sukua fasisin Italian ja natsi-Saksan järjestelmille. Mussolini ja Hitler sulauttivat kuitenkin korporaatiot valtiovaltaan. Suomessa valtiovalta on fuusioitu ay-liikkeeseen.” (HS 16.5.1992.) Toista ääripäätä edusti Erkki Tuomiojan lausunto, jossa hän kuvasi Suomea markkinavoimien diktatuuriksi (HS 9.9.1992).

rajuimmin juuri heitä.³⁸⁴ Suomessa haluttiin julkisen sektorin uudistusten ohella saada aikaan teollisuuden rakennemuutos ja se laitettiin käytäntöön raaimmalla mahdollisella tavalla.³⁸⁵

”Ne on niin lamaan tunteita, niin pessimistisiä, niillä on mennyt niin huonosti, että ne ei enää nouse tästä. Ne on henkisesti katkeamispisteessä, koska ne näkee, että ne on tehnyt 40 vuotta työtä, joka nyt menee konkurssissa hukkaan”, kuvaa eräs pankkimies yrittäjien tunnelmia.” HS 16.2.1992

Yrittäjät, palkansaajat ja työttömät tulee ymmärtää myös politiikan teon välineinä. He ovat käytettävissä omien poliittisten aloitteiden legitimointiin tai toisen ryhmän aloitteiden vastustamiseen. Poliittinen hyväksikäyttö ei takaa, että harjoitettu politiikka todellisuudessa hyödyttäisi heitä, joiden nimissä päätökset on tehty.

Leikkausten alettua keväällä 1991 kaikille yhteiskunnan toimijoille tuli välttämättömäksi puolustaa omaa paikkaansa: perustella se, miksi minulta ei saisi leikata. Huomattavaa oli myös, että puolustusstrategiassa vedottiin melkein aina taloudelliseen hyötyyn. Saavutetut edut ja oikeudet opittiin salamanopeasti perustelemaan kansantaloudellisesti: ”on tuottavuuden ja taloudellisen kilpailukyvyyn vuoksi järjestöntä leikata meiltä” tai ”jos leikkaatte meiltä, siitä tulee vaan lisämenoja” (esim. OP 30/1991, OP

³⁸⁴ Raija Julkisen mukaan laman häviäjiä olivat ”kotinsa, yrityksensä, työpaikkansa, ammattinsa vaihto- ja käyttöarvon ja elämäntapansa menettäneet; ne, joille sosiaalipoliittiset tulonsiirrot ovat tärkeä osa toimeentuloa sekä ne, joiden elämään sosiaalipoliittiset karsinnat ja työttömyys kasaantuvat kuten nuoret lapsiperheet” (HS 9.12.1992). Listalta puuttuvat maanviljelijät, mitä voidaan pitää oireellisenä. Helsingin Sanomissa maanviljelijöiden asemaa ei juurikaan surkuteltu. Muutamat uutiset ja mielipidekirjoitukset lehden sivuilla antoivat vihiä, ettei lama säästännyt maaseutuakaan (esim. HS 20.10.1992; HS 27.3.1994).

³⁸⁵ HS:n päätoimittaja Janne Virkkunen väitti, että Suomen Pankin idea oli tasapainottaa talous kärsimysten kautta. Devalvaatioista luopuminen tarkoitti niin sanottua sisäistä devalvaatiota, kustannusten alentamista. Hintana olivat korkea korkotaso, konkurssit ja työttömyys. (HS 15.11.1991.) Pankkeihin ja suurpääoman omistajiin talouspolitiikan darvinismi ei näyttänyt ulottuvan. Taloustieteilijä Vesa Kanninen kirjoitti ilmiöstä Helsingin Sanomien mielipidepalstalla: ”Suomessa tapahtuu pariaikaa mittavaa omaisuuden pakkomyyntiä ja säälimätöntä varallisuuden uusjakoa. Laman on ollut monelle pienituloiselle katastrofi. Perheen pään työttömyys on vienyt mahdollisuuden selviytyä veloista. Epäonnisten ihmisten asuntoja ja muuta omaisuutta menee realisoidavaksi ilman, että heitä voitaisiin pitää vastuullisina. Toisen tappio on toisen voitto. Hyötyjinä ovat suurtallettajat, joilla nyt on ostovoimaa. He saavat aikaisemmin toiselle kuulunutta omaisuutta pilkkahintaan. Suurimmat rikkaudet on aina luotu laman aikana ja toisen kustannuksella. Se on väärin. Mutta historia toistaa jälleen itseään.” (HS 3.5.1992.) Eduskunnassakin katsottiin, että valtion pankkituki valuu pankkien omistajien taskuihin. ”SYP:n ja KOP:n vanhat omistajat pelastetaan veromarkoilla, oli Esko-Juhani Tennilän (vas) kiteytys pankkituesta. Pankkiosakkeiden pörssikurssit nousevat, mutta pankkituki lisääntyy, sitä kansan on vaikea tajuta, Bjarne Kallis (krist) huokasi.” (HS 8.1.1993.)

40/1991).³⁸⁶ Leikata piti, sillä valtionvelalla oli ankara moraalilataus.³⁸⁷ Velkaantumisen oli syntiä ja erityisen raskauttavaa oli velkakuorman jättäminen seuraavalle sukupolvelle. Valtion ottama lisävelka oli suoraan pois vielä syntymättömien lasten ruokakulhoista. Se teki julkisen sektorin leikkauksista eettisesti välttämättömiä.

Valtion verotulojen pudotus tuotti totta kai lyhyellä aikavälillä suuria hankaluuksia julkistaloudelle, mutta suhdanteiden palautuessa normaaleiksi kiistatonta todistusaineistoa kansantaloudellisesti kestävämmän kokoisen julkisen sektorin olemassaolosta ei ollut. Suomen julkinen sektori oli tutkimusten mukaan eurooppalaista keskitasoa ja laman alkaessa lähes velaton.³⁸⁸ Ratkaisevaa oli se, uskoiko laman jälkeen olevan paluuta entiseen.

Ideologisessa käänöksessä tyypillistä on, että entinen leimataan valheelliseksi – onhan se usein perustunut toiselle ideologialle. Toisen maailmansodan jälkeinen vaurastuminen ja etenkin 1980-luvun suomalainen talousihme todettiin usealla suulla pelkäksi velalla aikaan saaduksi kuplaksi.³⁸⁹ Tilapäiset vaikeudet eivät vielä olisi pakottaneet suomalaisia sopeutumaan kivuliaisiin säästöihin, mutta kroonisen köyhyyden uhka oli jo kovan luokan kannustin.

”Suomi on köyhä maa. Hetken kuvittelimme, ettei niin olisi, ja siitä lähtien on mennyt huonosti. Köyhyys on vahvuus. Mikään ei sokeuta ja typeryytä

³⁸⁶ Oman aseman turvaamiseksi toisia osoitettiin sormella: heittääkää nuo leijonille, älkää meitä. Tutkijat olivat erittäin aktiivisia siinä. Helsingin yliopiston rehtori Risto Ihmuotila esimerkiksi katsoi julkisen sektorin paisuneen liian laajaksi. Hän uskoi, että virkoja vähentämällä voidaan julkista puolta järkevöittää, koska tehtävät ovat pääosin hallinnollisia ja suorittavia. Yliopistolla sen sijaan tehdään luovaa työtä, joten korkeakouluilta ei pidä leikata. Pääinvastoin maisterien ja tohtorien määrä on saatava ylös. (SK 42/1991.) Tulevaisuuden tutkija Mika Mannermaa todisteli kolumnissaan vuolain sanakääntein, kuinka julkinen sektori on täynnä tyhjää paperinpyöritystä ja poliittisia virkanimityksiä pätevyyden kustannuksella. Sieltä sopiikin karsia, mutta... ”osoite on kuitenkin väärä, kun valtiolta on käynyt Suomen Akatemian vähäisten tutkimusmäärärahojen kimppuun. Eikö Suomessa vielä tajuta, että me emme enää elä maatalous- emmekä edes teollisuus- vaan tietoyhteiskunnassa, jossa arvokkain luonnonvara on ihmisaivot.” (HS 30.3.1991.)

³⁸⁷ Maaliskuussa 1993 Maanantaiseura järjesti seminaarin, jossa pohdittiin velan ja etiikan välistä suhdetta. Sirkka Hämäläinen arvosteli siellä rajusti velan ottajia ja ylisuurten eläkkeiden puolustajia: ”Todella moraalitonta puuhaa”, Hämäläinen sai vetoapua valtiovarainministeriön apulaisosastopäälliköltä Erkki Virtaselta, joka syytti istunnon taustakirjasessa vallanpitäjiä tulevaisuudelta ryöstämisestä. (HS 30.3.1993.) Velanoton moraalittomuudesta puhuivat myös esim. Esko Aho (HS 14.9.1991) ja Sixten Korkman (HS 24.9.1991)

³⁸⁸ Taloustieteilijä Seppo Leppäsen mukaan ”Suomen julkisen vallan laajuus on jonkin verran eurooppalaista keskitasoa alempi. Julkinen talous paisui kuitenkin meillä myös 1980-luvulla nopeasti pääinvastoin kuin monessa muussa maassa. Kasvupaineet ovat edelleen suuria. Niiden hillintää vaikeuttavat monet jäykkyystekijät. Suomen julkinen talous on muun muassa ruotsalaisten tutkijoiden mukaan varsin tehokas. Julkisen talouden koko väestön ikärakenteeseen ja palvelutasoon suhteutettuna on siis kohtuullinen.” (HS 6.8.1991.) Leppäsen artikkeli on kuitenkin perussävyltään kriittinen hyvinvointivaltiota kohtaan. Hän viittaa muun muassa tulevaisuuden ongelmiin kuten ikääntymisen aikaansaamaan väestörakenteen muutokseen.

³⁸⁹ Mielipidesivulla asiasta keskusteltiin myös. Toukokuussa 1992 julkaistiin kirjoitus, jossa menneiden vuosikymmenen talouskasvu tuomittiin illuusioksi: ”Meidän on tunnustettava luoneemme ”Pohjolan Japanin” velkapääomalla. Velan olemme sijoittaneet tuottamattomiin investointeihin, kulutukseen ja keinotteluun kasinopeleissä luomatta tästä tasavallasta kuitenkaan Monte Carloa. Tämä on harhassaan kaiken kukkuraksi tehnyt meistä laiskoja ja tehotomia. Katteettomia etuja on metsästetty estottomasti rauhoitusajkojen loppuessa, toisinaan jopa rauhoitusajkoinkin. Metsästyksinnon takana on ollut perisuomalainen kateus puettuna demokratian, solidaarisuuden ja tasa-arvon kaappuihin. Raadollista ahneuttakaan ei sopine unohtaa näissä yhteyksissä. Potilaan eli Oy Suomi Ab:n tauti pääsi kehittymään kriittiseen vaiheeseen, koska sosialistisessa, sosiaalisessa tai ekososiaalisessa markkinataloudessa elävä ympäristö puoskareineen ei diagnosoinut sairauden laatua.” (HS 16.5.1992.)

niin kuin kuvitelma helposta rahasta.” Professori Paul Lillrank HS 20.9.1994

Taloustieteen termein kiista käytiin siitä, oliko Suomen lama tavallinen suhdannelama vai rakennelama. Oikeisto ja valtionvarainministeriön johtohahmot painottivat Suomen talouden rakenneongelmia. Suomi jäisi pysyvästi köyhäksi, ellei tarvittavia uudistuksia tehtäisi. Se tarkoitti ankaraa säästökuuria, yritysten uudistumista ja julkisen sektorin organisatorisia muutoksia. Vasemmisto ja keynesiläiset ekonomistit pitivät lamaa pääsääntöisesti vain suhdannelamana. Suhdannelama olisi puoltanut elvytyspolitiikkaa.^{390, 391} Rakenneselitys voitti. Lamaa ei hoidettu kuoppana maantiellä.

4.4.2. Avainsanasto

Itä-Euroopan ensimmäisen kumousaallon, syksyn 1989 ympärille rakentui kokonainen sanasto. Sosialistimaiden muodonmuutoksista käytettiin koko ajan sanoja uskomaton ja historiallinen. Muita tapahtumiin liittyviä olivat vapaus, demokratia, tiede, teknologia, talous, kansallistunne sekä historian tekeminen.

Sosialistista itää kuvasivat muun muassa sanat totalitarismi, pakkovalta, komentotalous, vahva valtio, puolue, eliitti, harvainvalta, valhe, pysähtyneisyys, jälkeenjääneisyys, kateus, tasapäistäminen, homogenisoiminen, tehottomuus, passiivisuus ja omaaloitteisuuden puute. Venäläisyys alkoi näyttäytyä tartuntatautina kuten 1920- ja 1930-luvuillakin. Yksi esimerkki siitä, kuinka idän kosketus vääristää kaiken, oli idänkauppa. Clearing-kauppa oli ollut normaalin markkinatalouden vastakohta, suorastaan sairaus. Itäisyys näyttäytyi puheissa myös epätodellisena, vääristyneenä ja utopistisena.

Länsimaihin liitetyt määreet olivat melkein poikkeuksetta myönteisiä kuten vapaus, ihmisoikeudet, yksilön- ja sananvapaus, suvaitsevaisuus, moniarvoisuus, kansalaisyhteiskunta, oikeusvaltio, demokratia, sivistys, jatkuva liike, kehitys, markkinatalous, kilpailu, alhaiset hinnat, vapaus, vastuu, korkealaatuisuus, muutos, avoimuus, yksilö ja

³⁹⁰ Sitä vaativat esimerkiksi ammattiyhdistysliikkeen johtohahmot SAK:n Lauri Ihalainen ja Akavan Voitto Ranne (HS 5.1.1992; HS 10.1.1992), Helsingin ylipormestari Raimo Ilaskivi (HS 21.9.1991) sekä ekonomisti Jukka Pekkarinen (HS 1.8.1993).

³⁹¹ Työväen taloudellisen tutkimuslaitoksen tutkija Jaakko Kiander piti alanurkkakirjoituksessaan lamaa suhdannelamana, jonka päättymisen jälkeen seuraa voimakas nousukausi kuten ennenkin. ”Viiden tai seitsemän prosentin talouskasvu ratkaisee valtiontalouden ongelmat nopeasti. Parin vuoden päästä voidaan ihmetellä, oliko lamavuosien itku ja hammasten kiristys turhaa, koska ilman leikkauksiakin olisi selvitty, kuten Ruotsissa. Mutta kuka jaksaisi muistella parin vuoden takaisin asioita?” (HS 19.1.1994.) Keynesiläiset saivat taustatukea ulkomaisilta asiantuntijoilta, jotka olivat pyydettäessä raportin, jossa todettiin Suomen laman olevan klassinen talouden ylikuumentumisen seurausilmiö eli suhdannelama (HS 30.6.1993). Poliittisen kentän oikealla laidalla ja valtiovarainministeriöissä oltiin toista mieltä laman olemuksesta. ”Valtiovarainministeriössä ei uskota OECD:n laskelmaan. Valtiovarainministeri Iiro Viinanen (kok) sanoi torstaina, että ”suhdanteilla on varmaan keskeinen merkitys vajeen kannalta, mutta kyllähän meillä niitä rakenteellisiakin jäykkyyksiä on olemassa”. Apulaishallituksen Erkki Virtasen arvion mukaan Suomen julkisen talouden vajeesta noin puolet aiheutuu verotulojen pientymisestä ja työttömyysmenojen kasvusta, toinen puoli on rakenteellista vajetta.” (HS 23.7.1993.) Martti Hetemäki samasta ministeriöstä piti myös suhdannelselitystä pahasti erheellisenä (HS 2.8.1993). Helsingin Sanomat liittyi pääkirjoituksessaan rakenneselityksen kannattajiin: ”Valheellinen turvallisuuden tunne ja harhakuvitelmat talouskasvun pelastavasta voimasta kostaavat. Jos realiteetteja ei myönnetä nyt, se on vielä vaikeampaa vaalien jälkeen. Hyvinvointivaltion todellisia puolustajia ovat ne, jotka tunnustavat, että julkinen lohko on paisunut Suomessa liian suureksi ja vaativat sen suhteutusta kansantuotteen nykytasoon.” (HS 29.7.1994.)

omatoimisuus. Läntisen markkinatalouden saamat adjektiivit olivat nekin mairittelevia: aloitteellisuus, ahkeruus, kateuden voittaminen, itsemääräytymien, laatu, hyvinvointi.

Mainittakoon tässä yhteydessä myös sana Suomi. Se kuulostaa itsestään selvyydeltä, mutta omassa tutkimusaineistossa ei koskaan aiemmin suomalaista yhteiskuntaa vertailtu muihin maihin samalla volyymillä kuin 1990-luvun taitteessa.

Suomea ja Itä-Euroopan sosialistimaita kuvatessa käytettiin paljon samoja termejä. Kotimaan todellisuus rinnastettiin entisten sosialistimaiden todellisuuteen. Puheissa toistuneita ilmauksia olivat brezhneviläinen, tsaristinen, pysähtyneisyys, tasapäisyys, holhous, holhousyhteiskunta, valtiokeskeisyys, keskinkertaisuus, byrokratia, itäblokin maa, itä, sosialismi, monopolit ja kartellit. Suomalaisen pysähtyneisyyden symboleja olivat myös liberaali rangaistuspolitiikka, poliittiset virkanimitykset, ryhmäitsekkyys, maatalouspolitiikka, elinkeinoelämän kartellit, konsensus sekä auktoriteetit. Sanastolla Suomea luokiteltiin sosialistiseksi Itä-Euroopan maaksi.

Verrattaessa Suomea Länsi-Eurooppaan käytettiin sanoja Impivaara, suljettu, sulkeutunut, umpioitunut, pysähtyneisyys, sääntely, esivalta, keskittynyt, kartelli, monopoli, korkeat hinnat, bulkkitavara, heikkolaatuinen, passiivinen, sivistymättömyys, nihilismi, kyynisyys ja itsekkyyks. Länsi-Eurooppa-vertailuissa tuli esiin Suomen perifeerisyys. Suomen eliitti esimerkiksi oli eurooppalaisen eliitin peilikuva, eurooppalainen johtaja oli kaikkea mitä suomalainen virkaveli ei ollut: sivistynyt, kultivoitu, hyväkäytöksinen ja esiintymistaitoinen. Sosialismi ja perifeerisyys kuuluivat jakoviivan samalle puolelle.

Moskovan elokuun vallankaappausyrityksen jälkeen ja osin jo sitä ennen julkisuudessa alkoi esiintyä kylmän sodan aikaista tabusanastoa kuten Karjala, asekatkenta, AKS ja Lotta Svärd. Häpeä, suomettuminen, rähmällä olo, maan tavat, nöyristely ja muut vastaavat sanat kertoivat taas Paasikivi-Kekkosen linjan uudelleenarvioinnista. YYA-aikakauden perussanastoon kuulunut luottamus-sana katosi ulkopolitiikan sanastosta mutta näyttäytyi uudessa yhteydessä markkinavoimien kanssa. Kekkosesta puhuttiin edelleen, mutta hänestä oli tullut voittopuolisesti haukkumasana. YYA-sopimus oli vielä käytössä vuoden 1991 loppuun saakka, mutta sen asema moraalisenä ankkurina ei enää Berliinin muurin kaatumisen jälkeen ollut entisensä. Itänaapuriin liittyvä sanasto oli ongelmavoittoista: rappio, ydinaseet, ympäristöongelmat, nälkäpako-laiset, kaaos, vanhoilliset, hajoaminen, väkivalta. Neuvostoliitto alkoi vuonna 1990 saada rinnalleen Venäjän.

Lamaa edeltäneinä vuosina 1989 ja 1990 suomalaista yhteiskuntaa kuvatessa käytettiin vielä suhteellisen monipuolista kieltä. Talouden muutoksesta kertoivat rakenne-muutos, kansainvälistyminen, yksilöllistyminen, kilpailu, kilpailukyky, henkinen pää-oma, palvelu, liikelaitostaminen, yksityistäminen, tulospalkkio, päätösvallan siirtäminen, pelaaminen, työvoimapula sekä enimmäkseen negatiivisia merkityksiä kerännyt pörssipeli kaikkine synonyymeineen. Talouskriittistä kieltä edustivat esimerkiksi kulu-tusjuhla, kerskakulutus, henkinen pahoinvointi, tyhjiö ja kapitalismi, joka oli vielä useimmiten negatiivinen termi siinä missä markkinataloudella oli jo positiivinen konno-taatio. Vasemmistolaista tai vihreää sanastoa olivat muun muassa ihmisläheinen joh-taminen, työssä viihtyminen, työpaikkademokratia, uudelleen koulutus, loppuun pala-minen, kiire, stressi. Esiintyipa tuolloin vielä sellainen sana kuin solidaarisuus. Tule-vaaisuuteen viittasivat taas sellaiset termit kuten Euroopan yhdentyminen, ekologinen tuho ja tietoyhteiskunta.

Markkinatalouspuheessa oli ennen lamaa erotettavissa sivistyneistön markkinadiskurssi, joka oli yhdistelmä romantiikkaa ja inhorealismia riippuen laajalti siitä, puhuttiinko Suomen vai Länsi-Euroopan markkinataloudesta, teollisuuden markkinadiskurssi, joka edusti globaalia kilpailutaloutta teollisuuden intressien näkökulmasta nähtynä sekä palkansaajien yhtäaikaaisesti kriittisyyttä ja sopeutumisvalmiutta ilmentävä diskurssi. Taloudesta puhuttiin 1980-luvulla paljon mutta suomalaista yhteiskuntaa ei yleisesti kuvattu talouden termeillä. Ekonomistit olivat ennen lamaa julkisuudessa suhteellisen harvoin äänessä.

Sanasto muuttui Helsingin Sanomissa vuoden 1991 aikana ja varsinkin kyseisen vuoden syksyllä huomattavasti aiempaa yksipuolisemmaksi. Puheavaruus täyttyi yrittäjän ja liike-elämän näkökulmaa heijastavasta talouspuheesta. Taloustieteilijät nousivat esiin selittämään yhteiskunnallista todellisuutta.

Lehdissä toistuivat tauotta sanat holhous, säästöt, tuottavuus, työvoimakustannukset, kilpailun esteet, oma vastuu, kilpailutalous, kilpailukyky, tulosvastuu, delegointi, yhteistyö ja työnteon suosiminen sekä tietenkin markkinavoimat ja talouden lait. Lamasta ja sen ympärillä käydystä taistelusta kertoivat sanat ja sanonnat kuten lama, kulutusjuhla, krapula, työttömyys, irtisanomiset, karsiminen, sopeutus, karsiminen, "löysät pois", tervehdyttäminen, hinta- ja kustannustaso, julkinen sektori, yksityinen, yrittäjät, palkansaajat, sosiaaliturva, yhteiskuntasopimus, devalvaatio, velkaantuminen, pankkituki ja luottotappiot.

Yhteiskunnan henkistä ja organisatorista muutosta edustivat sanat delegointi, kilpailu, kilpailun esteiden purkaminen, omatoimisuus, oma vastuu, joustavuus, yhteistyö, laatu-kilpailu, menestyä, kehittyä/kehittää, sijoitus, mittari, huippu/huiput, lahjakas, pätevä, menestyminen/menestyjä, ennakoluuloton, rohkea, työnteko, määräaikainen sekä eurokunto. Yhteiskunnan elätti, tyhjäntoimittaja, joutilas ynnä muut sosiaaliturvan kriittikiä ilmaisevat sanat ilmaantuivat sanastoon laman alkamisen myötä.

Talousterminologia levisi ensimmäisen lamavuoden aikana Opettaja-lehteen ja Kuntalehteen säästöjen merkeissä. Jälkimmäisessä sitä oli jo toki aiemmin runsaasti esiintynytkin, onhan talous keskeinen osa kunnallishallintoa. Opettajassa näkyi, kuinka koulutusta opittiin välittömästi puolustamaan kansantaloudellisesti. Silti koulutusta itseään ei alettu välittömästi kuvailemaan taloudellisin termein eivätkä koululaiset olleet vielä laman ensimmäisenä vuotena asiakkaita. Taide-lehteen talousteema ei ollut vielä yltänyt. Raha oli edelleen taiteessa voittopuolisesti kielteinen asia. Talouselämässä sanastolliset muutokset olivat odotetusti pienimmät, mutta huomion kiinnitti sanan "markkinat" huomattava yleistymien. 1980-luvulla avainsanoja olivat olleet enemmänkin yritys, valtio ja maailma viitaten talouden kansainvälistymiseen. Vuonna 1991 markkinavoimista puhuttiin kuin ihmistä suuremmista voimista.

Vasemmisto ja ammattiyhdistysliike jäivät reagoijan asemaan. Niillä ei ollut pelikentällä muita aseita kuin syyttää työnantajia ja hallitusta laskujen maksuksesta palkansaajilla, sairailta, vanhuksilla ja lapsilla. Tosin varsin suuri joukko kansalaisia vaikutti enemmän tai vähemmän olevan samaa mieltä opposition kanssa. Ahon hallitus ei ollut suosittu kuin hetken nimittämisensä jälkeen, mutta siitä ei pidä tehdä liian pitkälle meneviä johtopäätöksiä. Leikkauksia tekevät ja etuuksia karsivat hallitukset harvemmin ovat kansan mieleen.

1980-luvun lopun varsin ideologisesti heterogeeninen kielimaisema yhtäältä yksiloteistui laman alettua ja Neuvostoliiton hajottua. Toisaalta politiikkaan kehittyi laman ja EU-jäsenyysskeskustelun aikana binäärinen kannattaa-vastustaa -asetelma.

4.4.3. Käsitteiden merkitykset

Vapaus edusti aineistossa yksilönvapautta, vapautta valtiosidonnaisuudesta tai valtio-orjuudesta. Kumousten yhteydessä useat Itä-Euroopan maat vapautuivat Neuvostoliiton suorasta komennosta tai sen satelliittivaltiona toimimisesta. Valtion vapautuminen toisesta valtiosta jäi aineistossa valtiotalitarismista vapautumisen jalkoihin. Se kertoo, että vapautta määriteltiin enimmäkseen liberaalilta pohjalta nationalistisen tulkinnan sijasta.

Tasa-arvo, kolmas Ranskan kumouksen ihanteista, nautti arvona edelleen kannatusta Suomessa. Tasapäistäminen ja keskinkertaisuuden suosiminen katsottiin yhteiskunnalle vahingolliseksi viitaten juuri sosialistimaiden esimerkkiin. Se mikä oli tasapäistämisen ja tasa-arvon keskinäinen suhde, jäi määrittelemättä. Ajatus ilmeisesti oli, ettei yhteiskunnan tule pyrkiä ihmisten luonnollisten kykyjen erojen keinotekoiseen kaventamiseen tai kieltämiseen.³⁹² Sitä ei sanottu, koskiko tasapäistäminen myös tuloeroja, mutta sen suuntainen tulkinta oli mahdollinen. Sosiaalinen tasa-arvopyrkimys ja talouskasvu erotettiin ensi kertaa toisen maailmansodan jälkeen toisistaan.³⁹³

Yksilöjen välisestä kilpailusta puhuttiin vuoden 1991 lopulla vielä suhteellisen vähän, mutta tasapäistämiskeskustelu ja sosialismin heikkouksien analyysi antoivat ymmärtää, että yksilöllisyyttä ei ole olemassa ilman yksilöiden välisten kyvykkyys erojen myöntämistä. Toisaalta ajatus kaikkien ihmisten syntymisestä tasa-arvoisina vaikutti olevan itsestään selvä. Yhdessä ne viittasivat meritokraattiseen yhteiskuntaan, jossa tasa-arvo koski kilpailun lähtökohtia, ei sen lopputuloksia. Meritokraattiseen yhteiskuntaihanteeseen on sisäänrakennettuna kilpailuyhteiskunnan idea: elämä on kilpailua. Tasa-arvopuhe heijasteli liberalismin yhteiskuntäkäsitystä.

Pitkäaikainen kytkentä maanpuolustustahdon ja sosiaalisesti oikeudenmukaisuudeksi ymmärretyn tasa-arvon välillä katosi näkyvistä. Tasa-arvo näytti kumpuavan Suomen historiasta, talvisodan hengestä. Tulevaisuuteen liittyviin projekteihin sitä ei kytketty.

Demokratia oli Itä-Euroopan järjestysten jälkeen ainoa vaihtoehto poliittiseksi järjestelmäksi samalla tavalla kuin markkinatalous oli ainoa mahdollinen taloudellinen järjestelmä. Demokratia ja markkinat kytkettiin toisiinsa kuin siamilaiset kaksoiset. Demokratian hyödyllisyys liitettiin yksilölle myönnettyjen oikeuksien ja vapauksien kautta taloudelliseen suoriutskykyyn. Demokratia sai jälleen uuden funktion. Sitä ennen demokratia oli perustellut itsensä poliittisen kamppailun rauhoittajana, ääriliikkeiden vastavoimana, sosialisointia ja integraation välineenä sekä eliittivallan vastakohtana. Huomatavaa on, että koko 1900-luvun ajan demokratian ympärillä käydystä keskustelusta puuttui sellainen asia kuin viisaat päätökset. Ne tehtiin ilmeisesti jossain muualla.

Yksilön nähtiin olevan kehitystä ja nimenomaan teknologistaloudellista kehitystä aikaansaava voima. Yksilön vastakohta oli kollektivismi, joka edusti taantumusta. Yksilöllisyys määrittyi länsimaiseksi liberaaliksi yksilöllisyydeksi jopa siinä määrin, että oli

³⁹² Esimerkiksi 70 prosenttia opettajista arveli, ettei nykyinen peruskoulu pysty ottamaan huomioon lahjakkaita vaan tasapäistää liikaa oppilaita (HS 1.9.1991).

³⁹³ Johannes Salminen pelkäsi koko vuosisataisen tasa-arvo projektin romuttuvan sosialismin epäonnistumisen seurauksena (HS 30.4.1989). Toinen kirjailija Veijo Meri epäili, että nyt alkaa toinen sota, taloussota. Silläkin on uhrinsa. Päinvastoin kuin perinteinen sota, taloussota ei tarvitse kaikkia sotimaan vaan ainoastaan harvoja. (HS 28.5.1989.)

mahdollista esittää kysymys, onko yksilöksi mahdollista tunnustaa vain länsimaisia ja liberaaleja käsityksiä omaava henkilö. Aineiston perustella ei voi olla varma, olivatko kaikki aikalaiset yksilöllisyyden varauksettomia ihailijoita, koska sosialismin romahduksen jälkeisinä vuosina vaati rohkeutta puhua julkisesti yksilöideologiaa vastaan.

Yhteiskuntaluokka putosi melkein kokonaan käytöstä. Julkisuudessa puhuttiin jonkin verran sosiaalista taustoista esimerkiksi koulunkäynnin yhteydessä. Laman myötä alkanee julkisen sektorin supistukset ja irtisanomiset toivat esiin, että Suomessa on parempi- ja huonompiosaisia ihmisiä. Puheissa nousi ajoittain esiin pelkoja yhteiskunnallisista levottomuuksista. Rähinöitsijöinä toimisi kuitenkin epämääräinen joukko vaikeuksiin ajautuneita ihmisiä eikä kokonainen yhteiskuntaluokka. Syrjäytyminen viittasi terminä prosessiin, joka viestitti, ettei kansalainen syntynyt luokkayhteiskunnan jäseneksi vaan yksilöksi mahdollisuuksien yhteiskuntaan.

Isänmaallisuuden käsite oli tarjolla hopeavadilla oikeistolle kommunismin valheiden paljastuessa ja kylmän sodan aikaisen ulkopoliittisen linjan uudelleenarvioinnin tullessa mahdolliseksi. Avoin Venäjän vastaisuus ei enää ollut epäisänmaallista – päinvastoin. Jatkosodan jälkeen kielletyt suuntaukset saivat jälleen toimia Suomen lipun alla ilman soraääniä. Euroopassa esiintyessään nationalismi herätti huolta vanhojen ääriilikkeiden paluusta politiikkaan. Suomalaista nationalismia se ei koskenut vaan sen kohdalla oli kysymys kielenkäytön vapautumisesta ja historian vääristymien oikaisusta: vihdoinkin julkisuudessa sai vapaasti sanoa niin kuin asiat oikeasti olivat.

Maailmansotien välinen aika muuttui viattomuuden ajaksi. YYA-aikakauden tulkinta ei sen sijaan vaihtanut merkkiään äärimyönteisestä äärikielteiseksi vaan siitä tuli kiistanalainen ajanjakso Suomen historiassa. Kansallisella realismilla oli omat puolustajansa. Arvostelijoille se edusti suomettumista. Suomen poliittiseen kamppailuun ilmaantui länsimaiden oikeistopuolueiden kylmän sodan aikainen käsite, joka Suomessa oli kylmän sodan aikana yhdessä tuumin torjuttu. Ulkopoliittikka ei enää yhdistänyt suomalaisia.

Yllättävää oli, ettei nationalismi näyttänyt enää entiseen tapaan kiehtovan oikeistoa, ainakaan koko oikeistoa. Teollisuuskin tuntui olevan kiinnostuneempi Euroopasta kuin Suomesta. Valkoisen Suomen nationalismi rehabilitoitiin, mutta siitä huolimatta väitettiin, ettei nuoriso ei enää ole isänmaallista ja tuntee itsensä enemmän eurooppalaiseksi kuin suomalaiseksi. Sillä haluttiin kertoa, että nationalismi on menneisyyden aate.

Edellä sanotun kanssa ristiriidassa oli, että ay-liikettä ja teollisuutta syytettiin toistuvasti epäisänmaallisuudesta, koska ne eivät näyttäneet olevan halukkaita osallistumaan laman laskujen maksamiseen. Odotusarvo nähtävästi edelleen oli, että kaikkien kansalaisten pitää olla tarpeen vaatiessa valmiita uhraamaan henkilökohtaisia etujaan isänmaan hyväksi. Moraali oli siis yhä kansallista. Näin isänmaallisuuden ympärillä ilmeni kaksi osin toisilleen vastakkaista puhetapaa: älyllinen puhetapa, jossa kehityksen kulkusuunta vei kansallisvaltiosta pois päin sekä moraalinen puhetapa, jossa ankuroi itsensä edelleen vahvasti kansallisvaltioon.

Valtio merkitsi holhousta, jälkeenjääneisyyttä ja ei-länsimaisuutta. Eurooppa oli riippumattomuutta valtiosta. Eurooppalaisuuden antiteesinä tuona aikana toiminut itä edusti taas valtiosidonnaisuutta. Valtiokeskeinen ajattelu liitettiin Hegeliin, Marxiin ja Snellmaniin, jotka luettiin itäisiksi filosofiiksi. Omaa järjestelmäänsä kritisoineet Itä-Euroo-

pan toisinajattelijat Havel, Walesa, Saharov ja muut olivat totuudenpuhujia ja sankareita. Valtiosidonnaisuudesta tuli taantumuksellisuutta ja keskitetty järjestelmä yhdistettiin alhaiseen elintasoon. Maanpuolustuksessa valtio oli edelleen positiivinen käsite.

Valtioajattelussa tapahtui näin nytkähdys angloamerikkalaisen tradition suuntaan, jossa valtio mielletään vapauden rajoittajaksi ollen hyväksyttävissä ainoastaan välttämättömänä pahana. Muutos ei välttämättä koskenut koko kansaa vaan ensisijaisesti eteläisen Suomen korkeasti koulutettuja ja hyvin toimeentulevia ihmisryhmiä. Hyvinvointivaltiopuheen kohdalla vastakkain olivat holhous ja inhimillisyys eli taloudelliset arvot vastaan pehmeät arvot. Suomalaisten suhdetta valtioon ei voinut 1990-luvun alussa pitää itsestäänselvyytenä. Pitkäaikainen kansallisen yksimielisyyden tukipilari horjui.

Markkinatalous oli Euroopassa kumousten suuri voittaja. Se oli ainoa kehitystä tuottava talousjärjestelmä ja demokratian välttämätön edellytys, mikä kirjattiin Pariisin ETYK-asiakirjaankin syksyllä 1990. Markkinat olivat yhtä kuin kehitys ja korkea elintaso.

Suomessa markkinat olivat voitostaan huolimatta yhä ristiriitaisia miellelyhtymiä herättävä instituutio. Ideologinen kiistely markkinataloudesta loppui kumousten jälkeen kuin seinään: vapaalla markkinataloudella ei ollut enää muuta kuin kannattajia. Periaatteellinen kannatus ei silti estänyt suomalaisia näkemästä markkinatalouden käytännöissä ongelmia. Mielipidekyselyjen perustella oli pääteltävissä, että suomalaiset eivät luottaneet markkinoihin täydellisesti³⁹⁴. Berliinin muurin kaatumisenkin jälkeen aineistossa esiintyi yhä arvostelua materialismia kohtaan. Kuluttajiaakin kannustettiin kriittisyyteen. Koulutuksessa ja kulttuurielämässä markkinat tarkoittivat vielä 1990-luvun alkaessa voittopuolisesti tarjonnan samankaltaistumista ja massatuotantoa – määrää, ei laatua. Kulttuurissa ja koulutuksessa valtio saattoi toimia yksilöllisten vaihtoehtojen monimuotoisuuden ylläpitäjänä.

Kritiikki ei muuttanut sitä, että markkinoiden vapauttaminen oli tulevaisuutta. Aineistoa läpikäydessäni eteeni ei tullut tekstiä tai puhetta, jossa valtiollistaminen olisi esitetty huomispäiväksi. Julkisuudessa esillä olleet vaihtoehdot olivat yksityistämisen laajuuden ja etenemisaikataulun vaihtoehtoja, eivät julkisen vallan taloudellisen intervention laajentamisen vaihtoehtoja. Syvimmän laman aikana muutamassa puheenvuorossa esitettiin pankkien valtio haltuun ottamista tai valuuttasäännöstelyyn palaamista, mutta ne olivat tarkoitettu tilapäisratkaisuksi Suomen alati pahenevaan taloustilanteeseen.

Laman myötä julkisuuteen nousi voimallisesti käsite markkinavoimat, joka tarkoitti rahataloutta. Siinä missä markkinat olivat olleet mielikuvissa 1980-luvulla enimmäkseen kaupankäyntiä, kulutusta ja palvelua, niin 1990-luvulla ne alkoivat assosioitua rahan liikkeisiin muuttuen kvantiteetiksi.

Sosialismia ei kuvattu yhdelläkään positiiviseksi mielletävissä olevalla termillä. Marxismi-leninismien hautajaisten jälkeen sosialismi ei yllättäen kadonnutkaan politiikan sanavarastosta vaan sosialismin käsite paradoksaalisesti laajeni. Kun kateus, tasa-päistäminen ja keskinkertaisuus assosioitiin idän ohella Suomeen ja Ruotsiin, alkoi sosialismi pikkuhiljaa oikeistolaisessa diskurssissa tarkoittaa pohjoismaista hyvinvointivaltiota. Vuonna 1991 Suomi ja Ruotsi liitettiin niissä jo sosialistimaihin – näin myös

³⁹⁴ EVA:n asennetutkimus helmikuulta 1989 kertoi suomalaisten kritisoivan markkinataloutta liian keskittyneestä omistuksesta. Entistä useammat suomalaiset olisivat myös hyväksyneet työntekijöiden edustuksen hallituseläimissä. (HS 19.2.1989.)

demokraattinen sosialismi liitettiin samaan kategoriaan marxismi-leninismien kanssa. Näkemyksen jakoivat myös Itä-Euroopan maiden kansalaiset.

Jottei aikalaiskeskustelusta synny vääristynyttä kuvaa, niin painotettakoon, että hyvinvointivaltiota ja pohjoismaisella mallilla oli suuri joukko kannattajia. Todennäköisesti heitä oli enemmistö kansasta, koska hyvinvointivaltio olisi tuskin muutoin säilynyt. Pohjoismaisen yhteiskuntamallin rinnastaminen sosialismiin oli kuitenkin huomion arvoinen ilmiö, koska hyvinvointivaltion laajentumisvaiheen aikana sitä ei ollut julkisessa sanassa esiintynyt. Tosiasia oli myös, että sosialismi määriteltiin oikeistosta käsin, koska vasemmistolla oli suuria vaikeuksia määritellä sitä itse. Nimeämällä hyvinvointivaltion sosialismin uljaammaksi saavutukseksi, sosialistit epäsuorasti vahvistivat oikeiston uuden sosialismin määritelmän.

Oikeudenmukaisuus esiintyi kolmessa roolissa. Länsimaisessa ihmisoikeusdiskursissa se symboloi sosialistisen idän ja liberaalin lännen välistä eroa yksilön oikeuksissa. Karjala-keskustelussa alueen palauttamisesta puhuttiin historiallisen vääryyden oikaisemisen käsitteen alla. Laman kohdalla oikeudenmukaisuus tarkoitti kritiikkiä leikkauksien kohdentumista syyttömiin tai laman laskujen epätasaista maksattamista.

Vuosien 1989 – 1991 tärkein käsitepari oli länsi-itä, joka näytti ulottuvan hyvin monien muidenkin käsitteiden sisältöön. Itä edusti lukuisiin eri asioihin assosioituna järjen vastaisuutta, alhaista moraalia, aloitekyvyttömyyttä ja kaikenlaista takapajuisuutta. Gorbatschovin perestroikan alkuvaiheissa oli vielä nähty venäläisissä huikea piilevä potentiaali, joka uudistusten onnistuessa pääsisi vihdoinkin vapaaksi. Maan jälkeenjääneisyyden syy oli tuolloin järjestelmässä, ei kulttuurissa tai ihmisissä. Berliinin muurin kaatumisen jälkeen positiivisia luonnehdintoja venäläisistä tai venäläisyydestä ei tullut aineistossa vastaan. Neutraalitkin kuvaukset olivat melko harvinaisia. Näin Suomessa palattiin ainakin hetkeksi lähelle 1900-luvun alkupuoliskon kulttuuri- ja rotukäsityksiä. Se yhdisti hetken aikaa sivistyneistön Eurooppa-huimaa ja Venäjän vankeudesta vapautunutta Valkoisen Suomen nationalismia.

Suomi ja Viro esitettiin usein kontrasteina, mutta kyse ei ollut elintasoeroista vaan henkistä tekijöistä: rohkeudesta ja muutoshalukkuudesta. Virossa oli nuorta, innostunutta henkeä, mitä Suomessa ei ollut. Toisin sanoen Viro oli henkisesti lännessä, Suomi ei.

Eurooppa oli puheissa paitsi yksilönvapautta ja korkeampaa sivistystä, niin myös kovaa kilpailua. Usein käytetylle termille uudenlainen ajattelu ei annettu tarkkaa sisältöä, mutta se tuntui melkein poikkeuksesta liittyvän Suomen eurooppalaistumisen ja länsimaistumisen ehtoihin. Se tarkoitti, että suomalaisten tulee oppia ajattelemaan kuin eurooppalaiset. Termiä uudenlainen ajattelu käytettiin paljon myös jatkosodan jälkeen. Se näyttää täten liittyvän historiallisen murroksen hetkiin.

4.4.4. Tiedolliset ja moraaliset hierarkiat

TAULUKKO 9. Moraalisten ja tiedollisten hierarkioiden ääripäät (oikein/ väärin) Suomessa vuosina 1989 - 1991

OIKEIN	VÄÄRIN
Länsi, länsimainen Suomi	Itä, venäläinen Suomi
Markkinatalous, demokratia	Sosialismi
Yksilö, yksilökeskeinen ajattelu	Vahva valtio, kollektiivinen ajattelu
Kilpailu	Tasapäistäminen
Usko talouden voimaan	Usko sotilaalliseen voimaan
Jatkuva muutos	Pysähtyneisyys
Darvinismi, "luova tuho"	Vanhoiden rakenteiden ylläpito, yhteiskunnan tekohengitys
Velkaantumisen pysäyttäminen, inflaation vastustaminen	Velkaantuminen, julkisen sektorin kasvu

Itä ja länsi olivat kumouksien keskeinen vastinpari, joka oli usein sisäänkirjoitettuna siellä, missä määriteltiin hyvää ja huonoa. Itä edusti poikkeuksetta vastinparissa huonompaa. Itäisten piirteiden kitkeminen Suomesta oli edellytys sille, että maa saatetaisiin hyväksyä parempien maiden joukkoon. Oikeisto-vasemmisto oli toinen vastinpari. Toistuvat kytkennät länsimaiden vasemmiston ja Itä-Euroopan sosialismin välillä osoittavat sen, kuinka sosialismin romahdus leimasi vasemmistoa yleismaailmallisesti.

Vasemmiston heikentymisestä huolimatta julkisen sektorin supistukset eivät olleet kiistaton hanke laman alussa. Palkansaajien ja työttömien protestia esiintyi julkisuudessa sen verran paljon, ettei julkisen sektorin alasajoa voida kirjata sen paremmin oikein- kuin väärin -sarakeeseen. Hyvinvointivaltion kohtalo oli todellakin avoin kysymys. Sen sijaan arvioita, joissa julkisen sektorin olisi katsottu voivan vielä kasvaa ja kehittyä, ei esiintynyt.³⁹⁵ Neljän vuosikymmenen mittainen yhdensuuntainen liike päättyi.

³⁹⁵ Sorsakin kirjoitti vuonna 1992, ettei avoimen sektorin supistumien voi jatkua, mikäli aiomme säilyttää elintasonamme. Ei enää uusia veroja ja rajoituksia. Komentotaloutta yritettiin Itä-Euroopassa ja tulos tunnetaan. (Sorsa 1992, 140 – 141.)

4.4.5. Historiallinen tietoisuus

TAULUKKO 10. Kokemuksen tila (ennen/nyt) ja odotuksen horisontti (nyt/tulossa) Suomessa vuosina 1989 – 1991.

ENNEN/NYT	NYT/TULOSSA
Kahtiajaettu Eurooppa	Yhdentyvä Eurooppa
Asevarustelukilpailu	Taloudellinen kilpailu, rauhanomaisempi maailma
Suurvallat, puolueettomuus, Suomi idän ja lännen välissä	EU ja Venäjä, Suomi lännessä tai idässä
Sosialismi/kapitalismi	Keskus/periferia
Neuvostoliiton sotilaallinen uhka	Euroopan kehityksestä poisjäämisen jäämisen uhka
Valtiokeskeisyys	Kansallisvaltion aseman heikkeneminen
Ennustettava maailma	Ennustamattomuuden ja epävarmuuden lisääntyminen

Kokemuksen tilassa näkyy, kuinka pitkään vaikuttaneet kylmän sodan olosuhteet muuttuvat yhtäkkiä toisenlaisiksi. Neuvostoliiton voima katoaa ja länsi vahvistuu. Lopulta maailmassa oli enää yksi suurvalta Yhdysvallat. Venäjän konkurssi oli totaalinen eikä Kiinasta ollut vielä haastajaksi. Idästä pelättiin nyt saastepilviä, säteilyä, tarttuvia tauteja, itämafiaa ja pakolaisten vyöryä, mikäli Venäjä vajoaisi sisäiseen kaaokseen.

Tulevaisuuden horisontissa siinsivät länsi, EU ja markkinatalous. Venäjään viittaaminen tarkoitti viittaamista historiaan. Poliitiikan vaihtoehdot olivat tästä eteenpäin joko sisällä tai ulkona, keskuksessa tai periferiassa, lännessä tai lännen ulkopuolella. Neutraalia vaihtoehtoa ei yksinapaisessa maailmassa ollut. Puolueettomuus muuttui Euroopan kahtiajaon päättymisen jälkeen syrjäytymiskoodiksi. Globalisoitumiskehityksen myötä kansallisvaltion aseman nähtiin myös heikentyvän.

Positiivisesta kehityksestä huolimatta tapahtumien vyöry oli tehnyt maailmasta vaikeammin ennustettavan paikan. Yksi kokemuksen tila tuotti kaksi vaihtoehtoista tulevaisuutta, joista toinen oli ruusuinen, Euroopan yhdentyminen, ja toinen pelottava, nationalismin ja ääri liikkeen nousu. Myönteinen näkymä, Euroopan yhdentyminen oli selkeästi aineistossa hallitseva. Ainakin hetkisen aikaa uskottiin siis, että poliittisen eliitin suunnitelmat ja kansalaisten mielialat kohtaavat toisensa saumattomasti.

4.4.6. Loppupäätelmät

Vuodet 1989 – 1991 merkitsivät kylmän sodan aikaisen järjestyksen purkautumista myös Suomessa. Paasikivi-Kekkonen linja muuttui nopeasti epäajankohtaiseksi. Se ei

enää korreloinut historiallisen tilanteen kanssa. Olosuhteista johtuvaa perustetta ei ollut enää jatkaa sen ylläpitoa. Jäljelle jäi vain tradition vaaliminen tai pelko vanhan Venäjän paluusta jossain vaiheessa tulevaisuutta. Ne eivät olleet riittävää valuuttaa murosajan julkisessa keskustelussa.

Aikalaiset kokivat tapahtumat yhden ajanjakson päättymisenä. Aikakauden vaihtumisen merkki on, että historiaa aletaan kirjoittaa uudestaan. Sotien jälkeisen ajan historiallinen totuus oli vaikuttanut voimakkaammin rajoituksina ja tabuina. Gorbatschovin uudistuspolitiikka höllensi sensuuria jo 1980-luvun viimeisinä vuosina ja Itä-Euroopan kumoukset avasivat kaikki lukot.

Historian uudelleenarviointi oli ajallisesti loppujen lopuksi kohtalaisen lyhyt mutta intensiteetiltään kiihkeä prosessi. Sen päätyttyä näytti siltä, että kansalaisten enemmistön keskuudessa Valkoisen Suomen kunnianpalautus hyväksyttiin yleisesti, mutta maailmansotien jälkeinen aika jakoi mielipiteet kahtia. Sekin oli käänteentekevä muutos, koska siihen saakka Paasikivi-Kekkosen linjan kannattaminen oli ollut jokaisen itsesuojeluvaistaisen politiikan ja kansalaisen pakollinen uskontunnustus.

Kaikki kolme ajanjakson suurta tapahtumaa – Berliinin muurin murtuminen, Neuvostoliiton hajoaminen ja talouslama – olivat omalla tavallaan merkittäviä. Syksyn 1989 tapahtumien merkitys oli siirtymä aikalaiskäsityksissä sodankäynnin maailmasta taloudellisen kilpailun maailmaan – olkoonkin että Suomi vapautui sodan maailmasta lopullisesti vasta elokuussa 1991. Talous, teknologia ja tiede nousivat aikalaisarvioissa sotilaallisen voiman ohi poliittisen voiman tärkeimmiksi lähteiksi. Se alleviivasi sitä, että lännen voitto kylmässä sodassa perustui ennen kaikkea taloudelliseen suoriutskykyyn. Demokratia, oikeusvaltio ja yksilönvapaus nostettiin nekin toistuvasti esiin, mutta poliittisen järjestelmien paremmuuden ratkaisi kylmässä sodassa viime kädessä talouden suoriutskyky, ei demokratian taso. Taloudellinen suoriutskyky esitettiin talousjärjestelmää laajempänä ilmiönä. Se laajeni koskemaan yhteiskunnan kulttuurisia ja mentaalisia ominaisuuksia.

Toinen syksyn 1989 seurauksista oli vasemmiston älyllinen konkurssi. Se ei menettänyt kaikkea moraalista pääomaansa, mutta edelläkävijän asemansa ja historiallisen tehtävänsä se menetti. Vasemmiston alamäki oli alkanut jo edellisen vuosikymmenellä, mutta Itä-Euroopan tapahtumat sinetöivät sen taantumisen edistyksen etujoukosta takapenkin kriitikoksi. Sivilisaatioselitys sosialismin romahduksen hegemonisena tulkintana merkitsi, että kehitys tulisi tapahtumaan porvarillisen sivilisaation sisällä. Vasemmiston toimitila rajoittui liberalismiin vasemmistolaisen tulkinnan esittämiseen. Ympäristö tarjosi mahdollisuuden kapitalismin kritiikille, mutta siihenkään ei liittynyt ajatusta toisenlaisesta talous- tai yhteiskuntajärjestelmästä vaan kapitalismin ohjeistamista ekologisemmaksi ja sosiaalisesti vastuullisemmaksi. Samoilla teemoilla operoivat myös Vihreät.

Kolmas Itä-Euroopan mullistuksiin liittynyt ilmiö oli sivistyneistön äänekäs irtisanoutumien valtiosuorallisuudesta. Sekin viestitti, että Euroopan mantereella voiton saavuttanut aate oli liberalismi. Euroopan murrokseen liittyi Helsingin Sanomissa sellaista itseruoskintaa ja häpeän tunnetta, ettei sitä voi selittää kuin hävinneiden psykologialla. Oman tulkintani mukaan häpeän tunnetta kokivat oikeistokonservatiivit ja liberaaliin ajatteluun vetoa tuntevat henkilöt. Heille Suomi oli kylmän sodan moraalinen häviö. Rautaesiripun takainen todellisuus ei ollut ollut sellaista erilaista, jota olisi pitänyt

suvaita eivätkä Itä-Euroopan kansalaiset olleet syksyn 1989 tulkinnan perustella mielenlaadultaan mitenkään erilaisia kuin lännen. Heiltä oli vain riistetty oikeus ilmaista itseään.

Sivistyneistön reaktiot heijastivat myös eurooppalaisen arkkitehtuurin ja poliittisen kontekstin muutosta. Kylmän sodan maailmassa Suomen paikka oli rakennettu rintamien väliin. Suomi oli ollut YEA-sopimuksineen Euroopan kummajainen mutta samalla myös laajan kansainvälisen kiinnostuksen kohde ja omalla tavallaan merkittävä maa. Siitä kertoi ulkomaalaisten toimittajien ja kirjeenvaihtajien suuri määrä Suomessa kylmän sodan aikana. Suomi tasapainoili kylmän sodan arkkitehtuurissa mannerlaattojen välissä tai keskellä, mutta ei ollut missään nimessä maailmanpolitiikasta syrjässä.

Toisen navan katoaminen romutti kerralla koko arkkitehtuurin. Jäljelle jäi vain yksi keskus. Se oli jälleen siellä, missä se oli ollut 1900-luvun alussa, lännen suurissa kaupungeissa: Pariisissa, Berliinissä, Lontoossa, Brysselissä. Sieltä katsottuna Suomi oli periferia. Suomen sijainti siirtyi lyhyessä ajassa keskeltä reunalle. Se herätti henkiin suomalaisen sivistyneistön perinteisen trauman provinsiaalisesta metsäläis-Suomesta.

”Suomessa provinsialismi tarkoittaa kaikkea sitä, mikä erottaa meidät yhdeytvästä Euroopasta: viinien hinnat, kauppatkustajien prässäämättömät housunlahkeet, pääministerin englannin ääntämys, kerjäävät pultsarit, umpimielinen ja möykkäämiseen taipuvainen kansa...” Toimittaja Hannu Marttila HS 26.11.1989

Ideologisen vastakkainasettelun loppuessa ja geopolitiittisen paineen heikentyessä, etualalle nousivat kulttuuri ja talous. Yhden ideologian ja yhden keskuksen maailmassa maiden välisistä eroista tuli välittömästi kulttuurisia ja psykologisia. Taloudesta käyty keskustelu liikkui samalla alueella. Itä ja länsi voitiin ideologioiden jälkeisellä ajalla nähdä kulttuurisina mentaliteetteina. Länsi on pohjimmiltaan mielentila ja siksi maa voi länsimaistua riippumatta siitä, missä se maantieteellisesti sijaitsee.

Suomalaisen älymystön reaktioita Berliinin muurin kaatumisen jälkeen on mielenkiintoista verrata Huntingtonin teoriaan kylmän sodan jälkeisestä maailmasta. Kun ideologinen maailmanjärjestys purkautui, oli myös suomalaisten välittömästi määriteltävä suhteensa perinteisiin kulttuurisiin jakolinjoihin. Suomalaisessa julkisuudessa siviisaatiokysymys ilmentyi 1990-luvun alussa äärimmäisen jyrkkänä erontekona Venäjän suuntaan. Huntingtonin siviisaatiomallissa Venäjä kuuluu ortodoksiseen siviisaatioon, mutta aineistossa puhuttiin länsimaaisen ja bysantin kulttuurin vastakohtaisuudesta.

Itä-Euroopan kaduilla ja toreilla puhallettiin uutta henkeä myös jo menneisyyden aatteeksi luultuun nationalismiin. Suomessakin vanha nationalismi pääsi vapaaksi vajaan puolenvuosisadan mittaisesta vankeudestaan. Sen esiinnousu heijasti yhtä lailla Suomen muuttunutta paikkaa maailman kartalla kuin sivistyneistön Eurooppa-huumakin.

Nationalismi ei sivistyneiden mielestä edustanut enää kehitystä vaan se ulkoistettiin uudesta maailmanjärjestyksestä.³⁹⁶

Neuvostoliiton hajoaminen vuonna 1991 laittoi lopullisen pisteen kansallisen realismin aikakaudelle, jonka ytimenä oli ollut maantiede ja Venäjän ensisijaisuus.³⁹⁷ Suomeen oli vaikuttanut kaksi voimakasta magneettia, joista itäisen magneetin nopea heikkeneminen merkitsi voimakeskukseen siirtymistä Suomesta katsottuna länteen. Suhde länteen ei ollut puolustuksellinen kuten se oli ollut suhteessa itään vaan aktiivinen – länsi oli paikka, jonne Suomen oli tietoisesti pyrittävä. Suomen suhteen ulkomaailmaan oli muututtava varovaisesta ja passiivisesta aktiiviseksi. Siihen voitiin aavistaa tarvittavan myös suomalaisten mentaalista muutosta.

Itä-Euroopan murrokset olivat ulkopoliittikan osalta vapauttavia. Suomi sai vapaasti valita oman viiteryhmänsä. Maan sisäpolitiikkaan ne synnyttivät kurinpidollisen ja kasvatuksellisen tyhjiön – millä kansalaisia paimennettaisiin ulkopoliittikan jälkeen? Talouselämä eräällä tavalla tuli establishmentin avuksi. Se laukaisi poliittisen muutoksen, jossa valtiosta käsin pyrittiin jälleen kerran saamaan aikaan kansalaisyhteiskunnan muutos. Mallit tuotiin ulkomailta. Ahon hallitus otti vaikutteita etenkin Thatcherin politiikasta. Britanniassa suhde Thatcheriin jakoi saarivaltakunnan asukkaat kahteen leiriin ja myös meillä hallituksen politiikka herätti voimakkaita reaktioita. Mieliopidekirjoitusten perustella kansalaiset tuntuivat varsin hyvin ymmärtävän sen, että lama-ajan politiikassa kysymys oli enemmästä kuin vain pelkästä taloudesta – ideologisesta valankumouksesta.

Hätkähdyttävintä olikin nimenomaan komentavan ja kompromissittoman oikeistolaisen puhetavan voimallinen ja äkillinen paluu julkiselle areenalle. Liitettyinä yhteen nationalismin paluun kanssa Itä-Euroopan kumoukset merkitsivät oikeistolaisen ajattelun murtautumista kaikista niistä kahleista, joihin se oli maailmansotien jälkeisinä vuosikymmeninä ollut sidottuna. Sosialismin romahtaessa havainnollistui, kuinka paljon itäinen suurvalta oli suomalaisen porvariston elintilaa rajoittanut siitäkin huolimatta, että parlamentaarisilta voimasuhteiltaan Suomi oli ollut koko kylmän sodan ajan porvarillinen maa.

Vuoden 1991 lopulla kylmän sodan ajan vaikuttanutta historiallista totuutta ei enää ollut olemassa. Välittömästi sosialismin romahduksen jälkeen ei ollut varmuudella nähtävissä, mikä uusi totuus tulee olemaan tai tuleeko sellaista ollenkaan vai syntykö kenties useampia totuuksia yhteiskuntaan. Laman alkuvaiheessa ei vielä voinut tietää, miten teollisuuden ja hallituksen ideologinen projekti tulee onnistumaan ja mihin se

³⁹⁶ Nationalismista kirjoitti mm. professori Pekka Suvanto Helsingin Sanomissa vuonna 1992. ”Nationalismin uusi nousukausi on hämmentänyt nykyajan ihmisiä. Monet pitävät sitä paluuna takapajuisuuteen, joka estää vapaamarkkina-alueisiin perustuvan kansainvälisen yhteistyön syntymisen. Äskettäin eräs psykiatri määritteli kansallisuusaatteen: ”Nationalismin sisältö on joko sinä tai minä, ja se on aina tuhoavaa.” Tämä määritelmä koskettaa kuitenkin vain nationalismin ääri-ilmiöitä, kansalliskiihkoa.” (HS 1.2.1992.)

³⁹⁷ Pääministeri Esko Aho arvioi puheessaan syyskuussa 1991 Paasikiven-Seurassa Suomen ulko- ja turvallisuuspoliittista asemaa neljän pilarin kautta, jotka olivat Venäjä-Neuvostoliitto, Itämeren piiri ja Pohjola, Euroopan uusi arkkitehtuuri ja Euroopan yhteisö (HS 4.9.1991). ”Pääkirjoituksessaan Helsingin Sanomat katsoikin, että ”Ahon ja Väyrysen puheissa oli merkittävintä, että Venäjä-Neuvostoliitolla ei vastedes nähdä itsestään selvää erityisasemaa Suomen turvallisuuspolitiikassa” (HS 5.9.1991).

päättyy. Kylmän sodan jälkeisen ajanjakson perusraaka-aineet olivat sen sijaan nopeasti selvillä. Ne olivat länsi, EU, oikeisto, liberalismi, yksilöt, teknologia ja vapaa markkinatalous. Poliitiikan hallitsevaksi kontekstiksi oli tulossa teknistaloudellinen kilpailu. Poliitiikan näyttämölle oli palannut myös nationalismi, mutta sitä ei huomioitu tulevaisuuden suunnitelmia tehdessä.

Mitkä ovat uskomukset, jotka selittävät vanhan historiallisen totuuden hylkäämisen? Ensimmäisen täytyi olla, ettei kylmä sota enää palaa. Venäjä ei pysty haastamaan Yhdysvaltoja ja länttä taistelussa maailmanherruudesta. Lännen hegemonia ei ollut tilapäinen vaan pysyvä saavutus. Venäjänkin mahdollisesti saatettiin uskoa epävakaisen kauden jälkeen kehittyvän askelittain markkinatalousdemokratian suuntaan, jolloin länsi ja Venäjä kuuluisivat samaan leiriin.

Kylmä sota ja Euroopan kahtiajako päättyivät, mutta olisi liioiteltua sanoa, että aikalaiset uskoivat Euroopan siirtyvän pysyvän rauhan aikaan. Uutiset Jugoslaviasta tuhosivat pasifistiset illuusiot nopeasti sikäli kuin niitä ehti edes ollakaan. Tulevaisuuden horisontti ei aikalaisarvioissa tyhjentynyt kylmän sodan jälkeen epävarmuudesta ja uhkakuvista – päinvastoin hyvin pian Itä-Euroopan draaman päättymisen jälkeen julki-suudessa alkoivat yleistyä puheenvuorot, joissa väitettiin, että maailmasta oli tullut entistä arvaamattomampi. Ratkaiseva ero entiseen oli kuitenkin se, että kriisien ennakoitiin olevan valtioiden sisäisiä konflikteja.³⁹⁸

Valtioiden välisen sodan todennäköisyys oli tuolloin hyvin alhainen ja missään aikalaisarviossa Euroopassa ei ollut nähtävissä sellaista metakonfliktia, joka olisi jakanut mantereen valtiot poliittisesti eri leireihin. Valtioiden välinen kilpailu tultaisiin siis käymään talouden areenalla eivätkä valtioiden sisälle mahdollisesti kehittyvät ongelmat kumonnet oletusta alkavasta taloudellisen kilpailun aikakaudesta.

”Käytännössä TAE-sopimus vie aikakirjoihin sen tosiasian, että idän ja lännen sotilaallisen yhteenoton aika on väistynyt. Se on hävinnyt kuin tuhka tuuleen, koska aikakausi on vaihtunut. Neuvostoliitto myönsi sortuneensa polvilleen harjoittamansa poikkeuksellisen pitkän ja mittavan va-

³⁹⁸ Alpo Rusi muun muassa kirjoitti Helsingin Sanomissa: ”Monet geopolitiikan synnyttämät historialliset viholiskuvat ovat haalistumassa. Uudet ei-sotilaalliset uhat eivät ruoki valtioiden välisiä ristiriitoja, vaikka ne pysyvät muutoin kansainvälisten suhteiden ominaispiirteinä.” (HS 18.5.1991.) Rauhantutkija Mary Kaldor ennusti uusien konfliktien perustuvan identiteetteihin: ”Ennen valtioiden sisäiset kahakat koskivat ideologioita, uusien aatteiden tuputtamista tai niiden torjuntaa. Nyt kysymys on identiteetistä: heimosta, klanista, kansasta, jengistä eli kaiken kaikkiaan käpertymisestä ulkomaailmaa vastaan.” Yhdenlainen identiteetti on myös vauraus. ”Uusilla kosmopoliiteilla fakseineen ja sähköposteineen on enemmän yhteenkuuluvuutta toistensa kanssa kuin yhteyksiä lähellään oleviin uskoihin.” (HS 23.10.1994.) Ahtisaari näki Saksan vierailullaan marraskuussa 1994 suursodan uhan väistyneen Euroopan yltä. Paluuta voimapolitiikan aikaan ei ole. Tiellä rauhaan on kuitenkin Ahtisaaren mielestä monia kuoppia kuten rikollisuutta, ympäristöongelmia, etnisiä kiistoja ja taloudellista eriarvoisuutta. (HS 23.11.1994.) Rauhan saapumisessa Eurooppaan nähtiin myös ongelmia. Rauhakasvatusliiton vastavalittu pääsihteeri Tapani Ojasti puntaroi kylmän sodan jälkeistä tilannetta marraskuussa 1990: ”Rauhakasvatus - niin kuin koko suomalainen yhteiskunta - on aivan uuden tilanteen edessä. Enää ei ole suurvaltojen välistä ristiriitaa, johon perinteinen rauhantyö etsi vastauksia. Ideologiat ovat kriisissä. Kukaan ei halua osallistua, ja ainoat mihin uskotaan ovat taskulaskin ja raha. (HS 29.11.1990.)

rustautumisen tuloksena. Se ei kykene ylläpitämään sotilaallista ponnistustaan ja siksi se on muuttanut koko linjaansa, politiikkaansa ja ajattelutapaansa. Läntiset Etyk-maat puolestaan käyvät taloudellista kilpailua, josta tulee koko Euroopan yhteinen tulevaisuus.” Pääkirjoitus ”Ikuisen rauhan kangastus” HS 20.11.1990

Niinpä toinen uskomus oli, että ratkaiseva vallan ja voiman lähde maailmapolitiikassa löytyy taloudesta. Kansakunnan paikka maailman kartalla seuraa ensisijaisesti sen taloudellisesta suorituskyvystä. Suomen tulevaisuuden kannalta olennaisin kysymys ei enää liittynyt ulkopolitiikkaan vaan talouteen. Itse asiassa taloudellisen kilpailun aikakauden nähtiin jo alkaneen kylmän sodan aikana. Gorbatschovin uudistuspolitiikan alku oli kukaties sellainen historian hetki, jolloin sotilaallinen voima myönsi tappionsa taloudellisille voimille.

4.5. Uusi reaali politiikka 1992 – 1994

Kolmen vuoden ajanjakson, sellaisena kuin se tutkimusaineistossa näyttäytyi, voi tiivistää neljään sanaan: markkinavoimat, velka, kilpailu ja Eurooppa. Euroopan Unioniin liittyminen oli kansakunnan oma valinta, mutta markkinavoimat painostivat ja kurittivat pahoihin talousvaikeuksiin ajautunutta Suomen valtiota. Se tarkoitti, ettei EU-jäsenyydestä ollut Neuvostoliiton korvaavaksi ulkoiseksi pakoksi, mutta taloudesta ja markkinoista oli.

4.5.1. Yleiskuvaus

"Milloin viimeksi julkaistiin runoja sanomalehdessä? Milloin pörssi uutiset, yhtiöiden taseet, tehtaiden ja verstaiden saamat tilaukset murtautuvat Kauppalehdestä ja muista liikemiesten omajulkaisuista pääuutisiksi HS:ssä, Kainuun Sanomissa tai STT:n uutisissa? Milloin tämä hulluuden ja farssin huipentuma, tämä heliborkorko. Mistä lähtien HS otsikoi mahdollisimman osastonsa räikeänrehellisesti RAHA. En muistane paljoa väärin, jos sanon, että vuosi sitten, viisi vuotta sitten, kymmenen vuotta sitten tämä oli valtakunnassa tuntematonta." Pentti Linkola SK 12/1994

Kylmän sodan aikana maailmaa olivat hallinneet sotilaalliset mahdit, Neuvostoliitto ja Yhdysvallat. Ensimmäisenä lamavuonna 1991 suomalaisille esiteltiin uusi todellisuus, jossa ylintä tuomio- ja toimeenpanovaltaa käyttivät niin sanotut markkinavoimat.

"Hallituksen ja muunkaan päätöksentekokoneiston ei enää tarvitse nauttia kansan luottamusta, niiden on nautittava markkinoiden luottamusta. ... Kuka näyttää tietä kansakunnalle? Ei poliitikot, ei pankit, ei työmarkkinajärjestöt, vaan markkinavoimat." Pääkirjoitus TE 33/1991

"Vuosikymmenien ajan on meitä opetettu, että hallituksia muodostettaessa ei riitä eduskunnan luottamus - on varmistettava myös ulkovaltojen luottamus. Ennen tällä tarkoitettiin Kremlä. Nyt pitää asiat hoitaa niin, että hankitaan "markkinoiden" luottamus." Max Jakobsson HS 7.3.1991

Tuota pikaa markkinoiden reaktioita pelättiin jo kuin Neuvostoliiton jyrähdyksiä ennen vanhaan. Vastuullisen politiikan oli opittava puhumaan markkinoiden kielellä. Muutama Keskustan ja SDP:n poliitikko ehdotti kesällä 1992 tilapäistä valuuttasäännöstelyyn palaamista, mutta markkinakorkojen noustessa se tyrmättiin vaarallisena haihateluna.³⁹⁹ Markkinoiden reaktioista piittaamattomuus oli suorastaan moraalitonta.

³⁹⁹ Helsingin Sanomat kirjoitti ehdotuksista pääkirjoituksessaan tuomitsevaan sävyyn: "Korkosäännöstelystä käyty lyhyt keskustelu oli taas kerran hyvä opetus hallitukselle siitä, millaista hämminkiä huonosti harkitut lausunnot saavat aikaan. Koskahan Ahon hallituksen ministerit oppivat tuntemaan vastuunsa ja elämään avoimen talouden pelisäännöin? (HS 17.7.1992.) Keskustelu politiikkojen puheiden vaarallisuudesta jatkui pitkään. Talvella 1994 valtionvarainministeri Viinasta närästivät Ahtisaaren puheet pääomaverojen nostosta: "Puheetkin siitä, että pääomaveroa peukaloitaisiin, on signaali ulkomaisille sijoittajille", Viinanan sanoo Turun Sanomien ja Savon Sanomien sunnuntaina julkaisemassa haastattelussa. Hän kertoo, että Ahtisaaren esiintymistä seurasi kyselytulva. "Sellaisilla asioilla ei pidä leikkiä. Tarvitaan tämän tasoinen pääomaverot. Se on houkutin. Siksi tällaista

Valtionvarainministeri Viinanen varoittikin jatkamasta keskustelua pääomaveron kiristämisestä, uusista ympäristöveroista tai kansainvälisten pääomaliikkeiden yksipuolisesta verottamisesta, koska se luo epäluuloja Suomea kohtaan. Viinasen totesi myös, että "pääomaa pitää helliä, sillä se luo varallisuutta". (HS 14.9.1994). Viisaus pääoman hellimisestä oli puhdasta thatcherismia, olihan itse opin äitikin kehottanut pitämään hyvää huolta kultamunia munivasta hanhesta (SK 40/1987).

Muutoksen pysyvyydestä kertoi sekin, että sijoittajien luottamuksen ylläpitämiseksi talouspolitiikan tulisi jatkua samankaltaisena hallituksen kokoonpanosta riippumatta.⁴⁰⁰ Sijoittajat eivät pidä yllätyksistä. Talouspoliittinen realismi muistutti huomattavasti kylmän sodan ajan ulkopoliittikkaa. Samalla se tarkoitti sitä, että poliittisista tosiasioista oli tullut toisen luokan tosiasioita. Asetelma oli kääntynyt ympäri toisen maailmansodan päättymisen jälkeisestä tilanteesta.

YYA-aikakauden tapaan olennainen kysymys oli, mikä oli suomalaisia suuremmalle voimalle tarpeeksi. Neuvostoliitosta poiketen markkinoilla ei ollut eikä ole valtuutettua puhemiestä. Markkinat kommunikoivat vain rahan liikkeillä. Kaikki muu on ihmisten harrastamaa spekulatiota. Siksi täytyy erottaa toisistaan itse markkinat ja markkinoiden sielunelämän tulkit, jollaisiksi nousivat ennen kaikkea ekonomistit. Juha Siltalan mukaan markkinavoimat ovat tiedotusvälineiden synnyttämä ryhmäfantasia eli yleisesti hyväksytty tulkinta siitä, mikä on todellista. Vastaavanlainen hysteria oli hänen mukaansa aikanaan Neuvostoliiton pelko. (HS 11.8.1992.)

Siltalan väite fantasiasta ei ole järjetön, koska ei ole helppo sanoa, mikä oli oikeasti markkinoiden näkemys ja mikä oli suomalaisten kuvitelmaa. On epäiltävissä hysteerisyyden olleen ainakin osittain päättäjien teatteria, jota tarvittiin poliittisten tavoitteiden läpiviemiseen. Tulkinnan puolesta puhuu se, että Ahon hallituksen vahvan markan politiikka oli pitkään ristiriidassa ns. oikeiden markkinavaimien kanssa. Markkinavaimista yritettiin rakentaa sisäpolitiikkaan samanlainen ulkoinen välttämättömyys ja vaihtoehdottomuus, jollainen ulkopoliittikka oli ennen ollut.⁴⁰¹ Kun vahva markka sitten niiasi

epävarmuutta ei pidä mennä lietsomaan", Viinanen sanoo. (HS 14.2.1994.) Kansalaiset kirjoittivat myös asiasta: "Koska Suuret ja Mahtavat Markkinavoimat todennäköisesti kieltävät kohta kaikkia kansalaisia puhumasta äänten talouspolitiikkaa, on paras ladata vielä kun ehtii. Ministereitten suuthan on jo tukittu, ja "vapaan" markkinatalouden hillitty charmi leviää kuin sinilevä Suomenlahdessa. Jos markkinat voisivat määrätä kaiken, Suomessa ei varmasti olisi vaaleja, budjettia eikä ilmeisesti veroja valittavia kansalaisiakaan - riittäisi, kun olisi jonkinlainen lypsylehmä, josta pankkien ja suuryritysten rahoitusjohtajat eli markkinavoimat tarvitessaan lypsäisivät markkoja, mikäli valuuttakeinottelultaan ehtisivät. Yhteiskunnan toiminnasta, demokraattisesta päätöksenteosta, suurtyöttömyydestä tai yksittäisten kansalaisten hädästä on markkinoille vain haittaa: ainahan joku poliitikko voi ottaa ne todesta - ja taas korot karkaavat." (HS 24.8.1994.)

⁴⁰⁰ Metsäteollisuuden vahva mies Casimir Ehrnrooth paalutti keväällä 1994 linjat kylmän sodan aikakauden jälkeiselle realismille: "Poliittiseen vakauteen kuuluu Ehrnroothin mielestä keskeisesti se, ettei eduskuntavaalien tulos mullista joka neljäs vuosi "sijoittamisen perusedellytyksiä". "Tähän kuuluu myös talouspolitiikan ennustettavuus. Ammattimaiset sijoittajat inhoavat yllätyksiä, ja se tekee talouspolitiikan ennustettavuuden hyvin tärkeäksi tekijäksi, kun harkitaan investointeja Suomeen. Talouspolitiikka ei saa olla tempoilevaa." Tärkeimpänä tekijänä investointipäätöksiä tehtäessä Ehrnrooth piti maan poliittista vakautta." (HS 21.4.1994.) Myös pääministeri Aho vannotti, että talouspolitiikan linjan tulee olla pysyvä (TE 41/1992).

⁴⁰¹ Kantola väittääkin markkinoiden korvanneen Neuvostoliiton uutena hallinnan välineenä. Sotilaallisen kurin ja itsekurin tilalle on tullut markkinoiden kuri. (Kantola 2002, 277 – 278.)

kahteen kertaan markkinavoimien edessä, päiviteltiin järkyttyneinä markkinoiden valtaa, vaikka sitä oli mainostettu julkisuudessa jo pitkään.

Viimeistään toisen devalvaation jälkeen syyskuussa 1992 alkoi hitaimmillekin selvitä, etteivät oikeat markkinavoimat suostu Ahon hallituksen tai kenenkään muunkaan renniksi vaan pyrkivät isännäksi omalla oikeudellaan.⁴⁰² Poliitikot nostivat kädet pystyyn niiden edessä.

"Rahamarkkinat ratkaisevat, mitä täällä tapahtuu", valtiovarainministeri Iiro Viinanen (Kok) sanoi. Kullberg kuvasi tilannetta illalla niin, että markkinavoimat "eräiden muiden voimien tukemana" ovat saattaneet Suomen tähän tilanteeseen, ja olleet Suomen Pankkia vahvempia." HS 15.11.1991

"Antaa nyt sitten markkinavoimien vaikuttaa, kun ei muutakaan voida. Olisi tietysti hyvä, että ne ottaisivat myös vastuuta tapahtumasta." Mauno Koivisto HS 31.1.1993 (myös HS 9.9.1992)

Pääministeri Aho totesi maan tarvitsevan kipeästi pääoman muodostumista, jonka mukaisesti hallitus pudottikin pääomaveron 25 prosenttiin. Uudistuksellaan hallitus pyrki vakuuttamaan ulkomaiset sijoittajat.

"Nyt olemme suuri pääoman tuoja ja riippuvainen niistä, jotka näitä päätöksiä tekevät. Mitä nopeammin saamme asiamme kuntoon, sitä nopeammin taloudellinen liikkumavaramme kasvaa." Esko Aho TE 41/1992

Elokuussa 1993 spekulantit kaatoivat useita Euroopan maiden valuuttoja. Eurooppalainen valuuttajärjestelmä ja keskuspankit olivat perin heikkoja markkinavoimien edessä. 1980-luvun uskomus, että lännessä on kaikki toisin ja että on jotenkin erotettavissa Suomen primitiiviset ja Euroopan sivistyneet markkinavoimat, sai kylmää vettä naamalle

"Valuuttapelurit huomasivat viime syksynä olevansa vahvempia kuin valtiot tai keskuspankit. Voimaa mitataan rahalla. Kaikilla maailman keskuspankeilla on valuuttoja vain saman verran kuin maailman valuuttamarkkinoilla pyörähtää yhden päivän aikana." HS 17.8.1993

Talouden jumalten vihaa saattoi lepyttää vain tekemällä kaiken oikein, mutta aina sekkään ei riittänyt, koska markkinat tulkitsivat informaatiota omalla tavallaan joskus hyvin puutteellisen tiedon pohjalta. Niin Yhdysvaltain presidentti, japanilaiset ekonomistit, pankinjohtaja Seppo Lindblom, Suomen Pankin pääjohtaja Sirkka Hämäläinen kuin

⁴⁰² Toimittaja Teemu Luukka kuvaili toisen devalvaation jälkeisiä tunnelmia Helsingin pörssissä syyskuussa 1992 seuraavasti: "Kahdeltatoista valuuttaväki kerääntyy seisomaan televisioruutujen eteen. Väsyneen näköinen Suomen Pankin pääjohtaja Sirkka Hämäläinen kertoo, että rahapolitiikan keskeinen tehtävä tulee jatkossakin olemaan rahan arvon säilyttäminen vakaana. Hämäläisen jälkeen ruutuun ilmestyy pääministeri Esko Aho (kesk) kertomaan kansalle, ettei hänen hallituksensa politiikalle ole vaihtoehtoa. Rahanvaihtajat alkavat poistua televisioruudun luota päätteidensä ääreen. Ahon pulputuksen kuuntelee loppuun vain kourallinen ihmisiä. Kello viisitoista yli kaksitoista markka on devalvoitunut noin 17 prosenttia. Jossakin jotkut poksauttelevat samppanjapulloja. Koskaan he eivät tule kertomaan, keitä he ovat." (HS 9.9.1992.)

professori Antti Tanskanen turhautuivat vuorollaan siihen, etteivät markkinat ymmärtäneet heidän mielestään oikein reaalityalouden tilaa vaan nostivat ja laskivat valuuttakursseja ja lainakorkoja mielensä mukaan (HS 14.8.1992; HS 24.6.1994).

Rahamarkkinat pyrkivät myös tietoisesti vaikuttamaan valtioiden harjoittamaan talouspolitiikkaan. Ne järjestivät kriisejä painostaakseen hallituksia tekemään haluttuja menoleikkauksia.

"JP Bankin Raportin mukaan markkinavoimat eivät ole sisäistäneet tilanteen vakavuutta. Raportti ennustaa, että rahamarkkinoiden reaktio voi kuitenkin tulla jo tänä syksynä. Käytännössä markkinavoiimien havahtuminen voi merkitä esimerkiksi kruunun heikentymistä ja korkojen nousua. JP Bankin raportin mukaan Ruotsi saattaa "tarvita" viimeisyksyisen kaltaisen kriisin pystyäkseen sopimaan valtion menojen leikkauksista." HS 12.10.1993

Muutamit amerikkalaiset luokituslaitokset kuten Standard & Poor's ja Moody's käyttivät huomattavan suurta valtaa tekemällä valtioille ja yrityksille pyynnöstä luottoluokituksia. Ne vaikuttavat huomattavasti sijoittajien ja rahan lainaajien tekemiin päätöksiin ja lainarahan korkoihin.⁴⁰³

Rahamarkkinoiden anarkia antoi viitteitä siirtymisestä kylmän sodan jäähmydestä hallitsemattomampaan ja osin brutaalimpaan todellisuuteen. Samaan aikaan Jugoslavian väkivaltainen hajoamisprosessi tuhosi illuusiot ETYK-Euroopasta. Rauhan, sivistyksen ja vakauden Eurooppa ehti elää vain pari vuotta.

"EUROOPASSA YLPEILTIIIN ja riemuittiin vähän aikaa sitten itsetyytyväisyyttä uhkuen kommunismin sortumisesta, samettisista ja laulavista vallankumouksista. Ampuvan vallankumouksen edessä maanosa on avuton. Kahden kolmen vuoden takaisessa vapautumisen huumassa erehdyttiin uskomaan, että sortovalta kaatui pääasiassa rohkeiden ihmisten ja lännen instituutioista kaikkialle hyökyvien hienojen periaatteiden voimalla. Mullistusten syynä oli kuitenkin enemmän vanhan lahoaminen kuin minikään uuden ja vahvan versot. Siksi ei pitäisi olla niin yllättynyt, kun mielialoja hallitseekin nyt demokratian auron sijasta painajainen: pelko siitä, että seisomme jälleen uuden raa'an ja pimeän ajanjakson kynnyksellä." Toimittaja Kaija Virta HS 16.8.1992

Syksyn 1989 synnyttämät utopiat sivistyksestä ja vapaudesta olivat vaihtuneet muutamassa vuodessa kokemukseen maailmasta, jossa vallitsi vahvemman oikeus. Se oli henkisesti paluuta syksyyn 1944, jolloin vahvemman oikeutta käytti Neuvostoliitto. Markkinavoimatkaan eivät piitanneet suomalaisten oikeudenmukaisuuskäsityksistä. Moraaliset tunteet oli pakko niellä ja hyväksyä epäoikeudenmukaiselta tuntuvat päätökset asioina, joille ei voinut mitään. Se järkytti suomalaisten moraalisia tunteita.

⁴⁰³ Luokituslaitosten valta hirvitti suomalaisiakin talouden toimijoita. "Nehän käyttävät aivan jumalallista, yli-maalallista valtaa tässä maailmassa. Se on säätelemätöntä voimaa", sanoo erään suomalaispankin johtaja. Erään kemianyrityksen johtajan mukaan amerikkalaisyritysten valta-asema on Euroopan kannalta huono asia: "Ulko-puoliset luokitajat eivät välttämättä aina katso eurooppalaisin silmin näitä asioita." "Välillä olemme kokeneet, että luokituslaitos on tehnyt päätöksensä erittäin puutteellisen tiedon perusteella. Tämä ehkä voidaan nähdä virheeksi", sanoo puolestaan suuren vientiyrityksen johtaja." (HS 1.6.1993.)

Maassa suoritettiin laman aikana lehtien uutisten mukaan suuren luokan omaisuuden uusjakoa, joka ei aina noudatellut etiikan kultaista sääntöä. Ahdistusta lisäsivät entisestään muutamat Ahon hallituksen päätökset, joita se ei pystynyt tai edes katsonut tarpeelliseksi perustella oikeudenmukaisina⁴⁰⁴. Hallituksen talouspoliittinen neuvonantaja Sixten Korkman esimerkiksi myönsi, että työttömyys ei pääosin johdu korkeista palkoista vaan idänkaupan ongelmista ja muista kustannustekijöistä. Hän allekirjoitti senkin, että talouden ongelmat eivät ole palkansaajien vaan kasinopelureiden, pankkien, hallitusten ja jopa työnantajien syytä, mutta moraalilla ei ole tässä tapauksessa merkitystä, koska vaihtoehtoja ei ole. (HS 13.8.1991.)⁴⁰⁵

Hallitus ei pelkästään säästänyt vaan käytti viljalti rahaa pankki-, elinkeino- ja yritystukiin sekä puolustusvoimien materiaalihankintoihin, joihin kuului torjuntahävittäjien osto Yhdysvalloista. Ne kertoivat hallituspuolueiden arvostuksista, mutta nakersivat pohjaa väitteeltä, että juuri kaikkein heikoimmassa asemassa olevilta oli pakko leikata.

”Nykyisten vallanpitäjien arvomaailmassa tärkeimpiä miljardipylväitä ovat pankkituki, maataloustuki ja hävittäjähankinnat. Niiden rahoittamiseksi ovat sosiaali- ja terveystalouden karsittu armottomasti.” Mieliopidekirjoitus HS 24.4.1993

Kyyninen realismi näkyi ajassa siinäkin, että lakiin katsottiin olevan turha laittaa mitään oikeuksia. Turvaa ei voitu saada säätämällä lakeja. Laki oli ”elämälle vierasta puuhastelua”⁴⁰⁶. Jos ei ole rahaa, ei ole rahaa.⁴⁰⁷

”Talouden lait kansanedustajien säätämiä lakeja vahvemmat, markkinat ovat kuin pyörremyrsky, jonka rinnalla valtion toimet ovat kuin hyttysen ininää”. Pääkirjoitus TE 24 – 25/1991

Eduskunnassa säädettyjen lakien uskottavuus romahti talouden toimijoiden kävellessä kansallisten hallitusten yli. Kyse ei ollut vain rahan vallasta vaan myös uusiin olosuhteisiin sopimattomasta mentaliteetista.

”Valtionvarainministeriön mielestä perusoikeuksia ei tulisi kirjata perustuslakiin, se on aikansa elänyt ajattelutapa. Voimavarojen niukkuudesta

⁴⁰⁴ Sekä Esko Aho (TE 20/ 1992) että Sirkka Hämäläinen (HS 29.6.1992) myönsivät esimerkiksi, että 25 prosenttiin pudotettu pääomavero ei ole sosiaalisesti oikeudenmukainen. Vaihtoehtoja ei heidän mukaansa kuitenkaan ole. Hämäläinen tunnusti myös, että ”olisi ehkä oikeudenmukaista kerätä nykyistä suurempi osa talouden tasapainottamisen kustannuksista niiltä, jotka nauttivat tallettajina huikean korkeista reaalikoroista. Hänen mielestään se ei kuitenkaan ole mahdollista eikä järkevää.” Moraalisesti oikea ei näissä puheissa ollut sovitettavissa reaalimaailman todellisuuteen.

⁴⁰⁵ Kolme vuotta myöhemmin suomalaiset yritysjohtajat arvioivat jo, että kustannuksia leikattiin laman aikana liikaakin ja se saattaa kostautua tulevaisuudessa (HS 18.11.1994). Tulkintani mukaan sillä viitattiin tutkimus- ja tuotekehittelyyn.

⁴⁰⁶ Näin valtakunnan päälehti näki laman aikaan saaman muutoksen pääkirjoituksessaan tammikuussa 1992: ”Kaikki ne ylevät tavoitteet, jotka vannottiin vielä 1989, tuntuvat nyt vierailta arkitodellisuudelle. Työllisyyden juhluvuonna 1989, jolloin oli työvoimapula, komitea markkinoi ajatusta, että työelämän laatu nostaa tuottavuutta ja ehdotti vuosittain julkaistavaa työbarometriä.” (HS 11.1.1992.) Lehden mukaan komitean ehdotus on elämälle vierasta ylätasoa puuhastelua

⁴⁰⁷ Mauno Koivisto kirjoittaa muistelmissaan keskustelustaan Raimo Sailaksen kanssa seuraavaa: ”On syntynyt sellainen käsitys, että kun asiasta on lailla säädetty, niin se on niin. Niin kuin lailla voitaisiin muuttaa elämä toisenlaiseksi kuin mihin on edellytyksiä.” (Koivisto 1995, 384.)

johtuva ongelma ratkaistaan sillä, että se saatetaan olemattomaksi. Hyvinvointivaltiota ei voi turvata pykäläiä laatimalla. Komitea ei ole arvioinut millaisia vaikutuksia perusturva lisäämisellä on ihmisten haluun tehdä työtä ja toimia yrittäjinä.” Pääkirjoitus HS 8.1.1992

Vuoteen 1994 mennessä puheisiin ja kirjoituksiin ilmaantui paljon muitakin sellaisia rakennelmia, joissa todellinen ja näennäinen asetettiin toisiaan vastaan. Yksi useasti toistunut erottelu oli todelliset ja ei-todelliset työpaikat. Suomessa vallitsi ennen näkemätön työttömyys mutta valtion toimesta työpaikkoja ei edes yritetty luoda. Argumentti oli se, ettei julkisin toimenpitein ei luoda todellista työtä. Julkinen työllistämien eli perinteinen vasemmistolainen talous- ja työllisyyspolitiikka oli jotain valheisiin verrattavaa.⁴⁰⁸ Todellista oli yritystoiminnan edellytysten parantamisen kautta saavutetut työpaikat. Samoin julkisen sektorin laajentumisen kautta saavutettu kasvu oli pettävää ja vastaavasti vain yksityisen sektorin kasvu oli todellista ja kestävä.

”Ei julkisella finanssipolitiikalla työttömyyttä poisteta. Perustotuus on, että työpaikkoja syntyy kahta kautta. Joko minä työllistän itse itseni tai muut kansalaiset työllistävät minut. Kolmatta vaihtoehtoa, ulkopuolista yhteiskuntaa, jolla on kyky luoda työpaikkoja, ei ole.” Ekonomisti Vesa Kanninen HS 18.11.1994

Puhujilta jäi huomaamatta, että julkinen sektori supistuksista huolimatta työllisti yhä koko joukon eri alojen ammattilaisia: muun muassa virkamiehiä, upseereja, opettajia, tuomareita, lääkäreitä ja hännän huippuna 200 kansanedustajaa.

Läheisesti edelliseen liittyen korostettiin usein kuinka poliittisilla ja hallinnollisilla päätöksillä ei kyetä päättämään mistään reaali maailman asioista.

”Usko poliittisten päättäjien kaikki voipaisuuteen on ymmärrettävä mutta silti väärä. Vain keskusjohtoisessa suunnitelmataloudessa on mahdollista päästä täystyöllisyyteen poliittisin päätöksin. Elintasosta joudutaan kokemuksen mukaan tuolloin tinkimään.” Kansanedustaja Jouni J. Särkijärvi (KOK) HS 15.2.1994

Usko politiikkaan näyttäytyi absurdina, yhtä absurdina kuin Neuvostoliitto. Siellä jos missä, politiikka johti taloutta. Niinpä reaalisosialismin jälkeisessä todellisuudessa poliittisten päätösten avulla ei katsottu mahdolliseksi synnyttää innovaatioita, osaamista, huippuja, kilpailukykyä tai mitään muitakaan todellisia asioita. Väite suorastaan vaati

⁴⁰⁸ Toimittaja Erkki Pennanen kirjoittikin kolumnissaan, että ”Poliitikkojen voimattomuus työttömyyden edessä on varmasti yhteydessä ajan henkeen, sosialismin murskatappioon ja markkinatalouden ihannoitiin. Harva ilkeää vaatia kannattamattomien työpaikkojen pönkittämistä tai uusien luomista yhteiskunnan tuella.” (HS 23.3.1992.) Sixten Korkmanin puheista selviää, että työttömyyden annettiin aivan tarkoituksella nousta, koska vain siten saataisiin aikaan haluttu kustannustason lasku. Korkman esitti jyrkän vastalauseen julkisille työllistämistoimille, työvoimakoulutukselle ja elvytykselle (HS 24.9.1991). Poliitikkojen piti silti yrittää taistella, tai ainakin esittää yrittävänsä taistelevansa työttömyyttä vastaan. Pahimmassa välikädessä oli työministeri Ilkka Kanerva: ”Yhteiskuntamme ei kestä puolta miljoonaa työtöntä. Jos annamme vain mennä, lataamme semmoisen pommin, ettei seuruksista ole tietoa ... Mun täytyy tapella nyrkkiä savessa sen puolesta, ettemme halvaannuta suomalaisen yhteiskunnan huomispäivää ihan ratkaisevalla tavalla.” (HS 16.2.1992.)

vallansiirtoa politiikasta yrityselämään ja yksilöille, joiden piirissä kaikki todellinen syntyy. Asetelmassa toistui kerta toisensa jälkeen sama kaava, jossa näennäinen kuului vasemmistolle ja julkiselle vallalle todellisen kuulussa oikeistolle ja liike-elämälle.

Todellisen ja ei-todellisen erottelu koski myös teollisuudenaloja. 1980-luvun pyrkimykset jälkiteolliseen yhteiskuntaan todettiin nyt huuhaaksi. Hunajaa saattoi tuottaa ainoastaan tavaroita valmistava teollisuus⁴⁰⁹. Todellinen osaaminen ja muodollinen koulutus (maisterin paperit) erotettiin myös toisistaan. Teoria ja käytäntö asetettiin toisiaan vastaan, millä vihjattiin älymystön olevan todellisuudesta vieraantunut.

Markkinatodellisuus tuhosi vanhaa moraalialia, mutta synnytti tilalle hengeltään darvinistista etiikkaa. Julkisuudessa äänekkään tuomion sai markkinatalouden rakenteita vääristävä toiminta. Protestoijien mukaan on väärin tukea mitään elinkelvotonta, on kyse sitten yrityksistä, elinkeinoista, sanomalehdistä, maatiloista tai muista vastaavanlaisista. Markkinoiden kulkuun ei ole lupa puuttua esimerkiksi valtion tukitoimilla, koska hyvät yritykset kärsivät silloin. Huonojen yritysten tuleekin antaa tuhoutua.

”Erkki Laatikainen kritisoi lehdistötukea; millä oikeudella Suomessa pitäisi julkaista kymmeniä sellaisia lehtiä, jotka ovat ilmoittajiansa ja lukijoidensa hylkäämiä? Yhden hyvän elämän voi taata monien heikkojen kuolema.” HS 4.9.1991

”Yhtyneiden Kuvalehtien varatoimitusjohtaja Jukka Tarkka arvioi seminaarissa vain valtion tuen ylläpitäneen puoluelehdistöä näin pitkään. ”Ne puoluelehdet, jotka eivät jaksu elää edes valtion tekohengityksen varassa, joutavatkin kuolemaan.” HS 2.9.1992

Konkurssi oli puheissa puhtaana pitäjä, lama tervehdyttäjä.⁴¹⁰ Talouspuhe lähenei biologiaa. Puheista oli pääteltävissä, että markkinat olivat enemmän kuin pelkkä kaupan käyntipaikka – ne olivat toinen luonto.

Kuuma kysymys oli, kuinka pitkälle ihmisyyhteisön puolelle kilpailu ja darvinismi voidaan laajentaa taloudesta. Heikkojen yksilöiden eliminoimista ei julkisuudessa ehdotettu, mutta muutoksia segmentoituneen yhteiskunnan suuntaan tapahtui. Mieli-pidepalstoilla ja puheissa valitettiin heikkojen saamaa kohtelua, mutta ei vaadittu, että heille pitäisi löytää jokin tehtävä tuotannosta. Ihmisyksilöidenkin kohdalla heikosti tuotavien siirtämistä työelämästä sivuun pidettiin järkevänä. Julkinen sektori oli ennen

⁴⁰⁹ Esko Aho piti poikkeuksellisesti presidentin uudenvuoden puheen vuonna 1993. Puheessaan Aho väitti entisen hyvinvoinnin perustuneen väärälle kuvitelmalle: palveluiden nopeaan laajentumiseen ja jälkiteolliseen Suomeen. ”Siinä sodanjälkeistä aikaa hallinnut tuotannon ideologia korvautui jakamisen ideologialla. Suomi söi enemmän kuin tienasi ja erotus katettiin ulkomaisella velanotolla.” (HS 2.1.1993.) Mieli-pidesivuilla esiintyi myös samantaisia ajatuksia. ”Olen sen verran vanhempi ukko, että muistan 1950- ja 60-luvun talousasiantuntijoiden varoitukset. Heidän mielestään ei ollut viisasta työllistää ihmisiä panemalla heidät pesemään toistensa paitoja. Sellainen puuha ei nimittäin tuonut todellista tuloa ja jaettavaa. Myöhemmin ja etenkin 1980-luvulla näitä paidan pesusysteemejä rakennettiin innokkaasti. Mallia otettiin paljolti idästä päin. Emme kuvittele enää olevamme Euroopan Japani. Meidän pitäisi pitää varamme, ettemme muuttuisi maailman viimeiseksi Itä-Saksaksi.” (HS 29.5.1993.)

⁴¹⁰ Koulutuksen asiantuntijat Asko Leppilampi ja Pasi Sahlberg kuuluivat niihin, jotka näkivät lamassa mahdollisuuden myönteiseen muutokseen. He kysyivätkin: ”Tuliko lama sittenkään koulun kannalta huonoon aikaan. Ajan henkeen liittyvä uusi oppimisasjattelu, tulosajattelu, kansainvälistyminen ja jatkuvan kehittämisen vaatimukset edellyttävät koululta joustavuutta ja uudistumiskykyä. Lama on ollut koulujen onneksi!” (SK 41/1992.)

työllistänyt pahan pohjimmaisesta, mutta laman alettua tämän tien katsottiin tulleen päätepisteeseensä. Heikkotuottoisten selviytymiskeino oli hinnoitella oma työnsä todella alas tai kasvattaa tuotannollista potentiaaliaan koulutuksen avulla.

Muutoinkaan valtio pelastaa -asenne ei enää käynyt. Jokaisen lapsesta vaariin oli otettava itse lisää vastuuta omasta hyvinvoinnistaan, oppimisestaan, terveydestään ja niin edelleen. Lukuisissa puheenvuoroissa aavisteltiin, etteivät kaikki kykene siihen, mutta se ei ollut riittävän painava syy estää muutosta. Samaan aikaan julkisuudessa alettiin yhä enemmän puhua menestyjistä ja huipuista.

Asennemuutos

"Koko Suomen talouden nousu, "talousihme", on rakentunut paljolti sodan ja sen jälkeisen kauden yhteishengen varaan. Aikoinaan se toimi Suomen eduksi, mutta nyt yhtenäisyys on kääntynyt meitä vastaan. Se haittaa uuden luomista, koska se ei hyväksy erilaisuutta. Hieman kärjistään voidaan väittää, että sen jälkeen, kun Suomi mobilisoitiin talvisodan kurimuksessa me emme ole päässeet siitä vieläkään irti." Matti Wuori ja Markku Saksa HS 29.10.1993

Uusi arvaamattomampi maailma vaati suomalaisilta uutta asennoitumista. Ensimmäisenä opittavana asiana suomalaisten tuli pystyä sietämään epävarmuuden tunnetta. Turvallisuudentunne oli kadonnut vanhan maailman myötä. Taloudellisen kilpailun maailmassa sitä ei enää ollut. Suomalaisia vaadittiin ylhäältä käsiin irtaantumaan turvallisuushakuisuudestaan.

" Voin vain sanoa, että lähes koko aikuinen, työikäinen väestö on edelleen indoktrinoitu väärään turvallisuuden tunteeseen, 'suomettumiseen isolla S:llä' sekä keskusjohtoisen yhteiskunnan yhdistelmään." Aatos Erkkö HS 6.5.1992

Turvallisuuden tunteen kadotessa sen haikailusta oltiin tekemässä etenkin eliitin puheessa yhdenlaista sairautta. Turvallisuuden tunne estää tämän näkemyksen mukaan näkemästä asioita oikein ja ottamasta riskejä. Ilmaan heitettiin syytöksiä, kuinka suomalaisten kyvyttömyys nähdä etukäteen sosialismin romahdusta tai talouslamaa oli konsensuksen ja turvallisuushakuisuuden syytä.

Pari vuotta päättymisensä jälkeen kylmä sota oli mielikuvissa nopeasti muuttunut turvalliseksi olotilaksi tai vähintäänkin se oli synnyttänyt illuusion turvallisuudesta. Suomessa turvallisuuden illuusion oli kuulunut olennaisesti Paasikivi-Kekkosen -linja, joka oli siinä mielessä ollut oikeastikin turvallista, ettei maa joutunut kylmän sodan aikana osalliseksi sotilaallisiin konflikteihin.

"Mahtavatko herrat dosentit ymmärtää, millainen mielenmyllerrys parhailaan tapahtuu monissa tätä keskustelua seuraavissa ihmisissä. Kokonainen sukupolvi tässä maassa joutui arvioimaan kaiken uudelleen ja kulkemaan pitkän matkan voittaakseen edes osittain syvän epäluottamuksensa niin Neuvostoliittoon kuin Kekkoseenkin. Voidaan pitää melkoisena ihmeenä, että se myös onnistui. Kansakunta sai kuin saikin isän, johon se

luotti johtajanaan silloinkin, kun ei ehkä pitänyt hänestä henkilökohtaisesti. Kekkonen oli suomalaisille turvallisen maailman symboli. Se maailma ei ollut paratiisi, mutta ei helvettikään. Nyt tätä isää murhataan oikein veistä kiertämällä." Martti Lindqvist HS 6.11.1992

Laman aikainen itseruoskinta oli katkeruutta menetystä turvallisuudentunteesta sekä klassista takinkääntöä, entiseen kansalliseen minään kohdistettua halveksuntaa. Mieli-
lipidekirjoituksista saattoi lukea, että maassamme oli myös suuri joukko kansalaisia, joiden mielestä Kekkonen kausi oli ollut kaikin puolin hyvää aikaa.⁴¹¹

Asennemuutoksen yhteydessä kansanluonne ilmaantui aiempaa useimmin julkisiin puheenvuoroihin. Kansanluonteesta oli toki toisen maailmansodan jälkeen silloin tällöin puhuttu ja se oli tarkoittanut lähinnä tarkoittanut sivistymättömyyttä ja metsäläisiä tapoja. Berliinin muurin kaatumisen jälkeen suomalainen kansanluonne sai modernimman, mutta tuskin yhtään mairittelevamman sisällön. Kansanluonteemme väitettiin olevan kielteisyyteen taipuvainen, riskejä ja omaa vastuuta välttelevä, rajoituksia suosiva ja vielä ylenpalttisella holhouksella pilattu. Kansakuntaan pesiytyneestä puoliso-
sialistisesta mentaliteetista piti pystyä irtaantumaan. Vain siten suomalaiset pystyisivät löytämään oman luovan potentiaalinsa.

"Liian usein hoetaan, ettei tämä voi onnistua, ei sitä voi tapahtua, siinä mennään pieleen, ja siinä voi mennä pieleen. Tämä kielteisyys on syvällä kansanluonteessa, ja siitä pitäisi päästä eroon. Me tarvitsemme enemmän rohkeutta: tämä on hyvä idea, tästä me yritämme tehdä uuden tuotteen." Diplomi-insinöörin näkemys HS 19.6.1992

Kaikkeen uuteen opetettiin suhtautumaan avoimesti ja myönteisesti. Ongelmat tuli nähdä mahdollisuutena, vaikeudet haasteena. Säilyttäjistä tuli lähes haukkumasana samalla kuin sen vastakohdasta uudistajasta tuli melkein pä itseisarvoisesti myönteinen termi. Perisuomalaisen mielenlaadun ääneen sanomaton vastakohta oli amerikkalainen mentaliteetti.

Liike-elämässä menestymiseen kuuluu kyky ottaa ja sietää riskejä. Uudeksi kansalaisihanteeksi korotettiin vielä pari vuosikymmentä aiemmin parjattu yrittäjä. Yrittäjähenkisyttä tuotiin Suomessa useisiin ammatteihin 1990-luvulla. Opettajan esimerkiksi haluttiin muuttuvan riskinottajaksi ja kokeilijaksi. Opettajan koulutukseen valittavien

⁴¹¹ Kekkoista kehuttiin ja haukuttiin vuoron perään Helsingin Sanomien mielipidepalstalla: "Maamme historian kannalta sodan jälkeisen uuden ulkopoliittikan kausi on ollut kaikkein hyödyllisintä aikaa kansamme kohta vuosisataisen taipaleen aikana. Nyt tätä hyödyllisintä kautta vastaan hyökätään likaämpäreillä. Kaikenlaista soopaa työnnetään niin Kekkonen kuin koko ulkopoliittikan päälle. Onneksi kansalaiset osaavat erottaa hyödyllisen tiedon hyödyttömästä, onnenonkijat ja oman edun tavoittelijat vakavasti otettavista valtiomiehistä. (HS 27.12.1992.) ... "Kekkonen negatiivinen vaikutus oli mahtavan laajuinen. Suomi katsottiin lännessä valtioksi, jota Neuvostoliitto kontrolloi. Jos joku selittää, että se on lännen häpeä, on se typerä selitys, koska siitä syystä me (siis Suomen valtio), meidän teollisuutemme ja elinkeinomme ovat maksaneet kovemman hinnan esimerkiksi korkeampien korkojen muodossa ulkomaisista lainoista. (HS 6.1.1993.) ... "Urho Kekkonen presidenttikausi, 1956-1981, oli parasta aikaa mitä kansamme historiassa milloinkaan on ollut. Työtä oli tarjolla, elintaso nousi huimaa vauhtia, sosiaaliturva kehitettiin pohjoismaiselle tasolle. Valtiollinen itsenäisyytemme ja rauhantahtoinen puolueettomuutemme tunnustettiin hallitustasoilla niin idässä kuin lännessäkin. Olen tyytyväinen siihen, että olen saanut elää Kekkonen kaudet." (HS 15.1. 1993.)

soveltuvuustestissä viljeltiin sellaisia sanoja, kuten ”muuntautumiskykyinen”, ”joustava”, ”ihmettelijä”, itseohjautuva”, ”itseään analysoiva”, ”riskinottaja, joka ei opeta vaan saa oppimaan”. Edellä sanottu päti myös opiskelijoihin, joista haluttiin koulia ”rohkeita, asiantuntevia ja luovia riskinottajia”. Itsevarmuudesta tuli myyntivaltti työmarkkinoilla ja suomalaistenkin piti oppia kehuaan itseään.

Monia edellä lueteltuja ominaisuuksia voi odottaa myös taitelijoilta. Mielenkiintoista oli-kin havaita taiteen ja yritys-elämän diskurssien lähentyvän toisiaan. Normien ja rajojen rikkomista on aina katsottu hyvällä taiteessa. Nyt samaa epäsovinnaisen neron retoriikkaa viljeltiin myös taloudessa.⁴¹² Ylipäättään eri alojen huipulle uumoiltiin olevan yhteistä se, että he eivät ajattele kuin keskivertoihmiset. Heillä on radikaaleja ajatuksia ja he kyseenalaistavat sen hetkisiä käytäntöjä.

Psyykkinen vallankumous ei käynnistynyt Suomessa kitkattomasti. Johtoporras näytti organisaatioissa omaksuvan uuden mentaliteetin nopeasti kirkon ja ammattiyhdistysliikkeen muodostaessa poikkeuksen mutta ruohonjuuritasolla esiintyi siellä täällä kapinamieltä. Muutosvastarinta oli yleinen termi laman aikaisissa julkisissa puheenvuoroissa. Termi itsessään ei ollut uusi, mutta 1980-luvun lopulla kaavoihin kangistuneita olivat olleet enimmäkseen suomalaiset työnantajat. Laman alettua jähmeys oli siirtynyt koskemaan työntekijäpuolta ja ammattiyhdistysliikettä. Mikään ei kerro paremmin työn ja pääoman välisten suhteiden keikauksesta kuin tämä uudistajien ja vastustajien roolien vaihtuminen.

Vuonna 1993 alkoi näkyä ensimmäisiä merkkejä suomalaisten laajamittaisemmasta sopeutumisesta uuteen tilanteeseen. Nuoriso vaikutti omaksuvan vanhoja joustavammin uuden ajan eetoksen.⁴¹³ Nuoren sukupolven puheista paistoi haastattelujen perustella näkemys, että omin voimin on pärjättävä. Julkisen sektorin työvoimatarpeen

⁴¹² Suomessa alettiinkin järjestää luovusseminaareja. Yksi sellainen pidettiin Tampere-talossa elokuussa 1992. Siellä, kuten niin monessa muussakin paikassa tuona aikana, väitettiin, ettei nykyisillä suomalaisilla ole luovuutta. Esimerkiksi filosofi Esa Saarinen katsoi, että ”Luovuus on syvässä lamassa. Yksi syy luovuuslamalle on suomalaisten usko vallitseviin tapoihin ja sääntöihin”. Kansallinen osaaminen ja luovuus on Saarisen mielestä nöyryytetty, halveksittu ja väärällä tavalla kadehdittua. ”Esimerkiksi Nokian entinen johtaja Kari Kairamo tuhottiin: hän oli liian näkyvä, liian valovoimainen, liian voimakkaasti eteenpäin menevä.” Saarisella oli tarjota myös tarinoita arkielämästä: ”Loistava esimerkki organisaationsa vangista on naistenklinikan kahvikärryjen myyjä, joka ei suostunut antamaan edes rahasta Pipsalle viimeistä kahvitippaa. Selitys oli 'me ei myydä puolia kuppeja.'” (HS 27.8.1992.)

⁴¹³ Nuorten keskuudessa oli vallalla kaksi suhtautumistapaa aiempaa epävarmempaan tulevaisuuteen – pessimistinen ja optimistinen. Suhtautumistapoja ilmensivät hyvin seuraavat mielipidekirjoitukset. Nimimerkki ”Abiturientti Riihimäeltä” kirjoitti ensin HS-mielipidesivulla 28.2.1993: ”Minä istun akateemisten, ylempään keskiluokkaan kuuluvien vanhempien nahkasohvalla ja mietin, mahdolliko olla tässä sinäkin päivänä, kun vanhempani tulevat viimeisen kerran kotiin työpaikaltaan. Tulevaisuuteni on epämääräinen joukko ruostuneita kysymysmerkkejä. En uskalla asettaa itselleni tavoitteita, en suunnitella edes huomista, en haaveilla. Yhteiskunnan nopea muros on katkonut siivet abiturientilta, josta opetusministeriö ilmoittaa leveästi hymyillen tehneensä hampaisiin asti aseistetun elämästä selviytyjä.” Nimimerkki ”Teologian ylioppilas vastasi epätoivoiselle abiturientille muutaman päivän päästä (HS 4.3.1993). ”Kun kevään abiturientti katselee pääsykoetilastoja, hän voisi tietysti ajatella, että vaikka 415 pyrkijää ei päässyt sisään, 25 henkilöä pääsi. Kuka tahansa pyrkineistä voi olla heidän joukossaan. Kyse on yrittämisestä. Suurin osa karsiutujista karsiutuu asenneongelman takia. Ehkä olisi syytä puhua asenne-sairaudesta, kun hoivausvaltion lapsukaisia tulevaisuus niin kammottaa.”

vähentyessä yrittäjyys oli nuorten keskuudessa nousussa. Esimerkiksi Konalan koulussa Vantaalla kuudesluokkalaiset pyörittivät osana yrittäjyyskasvatusta omaa liikeyritystään, joka myi siivouspalveluja omalle koululle (HS 23.5.1994).

Koulumaailmassa Suomen henkinen muodonmuutos näkyikin kirkkaana. 1980-luvun puolivälissä koulutuksen teemoja olivat olleet yksilö, rauha ja ympäristö. Lapsia kasvatettiin silloin kriittiseen ja osallistuvaan kansalaisuuteen. Arkielämässä kriittisyyttä piti harjoittaa esimerkiksi suhteessa mediaan ja mainontaan, joiden molempien väitettiin manipuloivan ihmisiä. Kulutus oli sivistysihanteen vastaista. Opettajassa kritisoitiin tiuhaan kaupallisuutta ja materiakeskeisyyttä. Länsimainen elämäntapa oli johtamassa ekologiseen tuhoon – oli olemassa jatkuvan talouskasvun ja maapallon kestokyvyn välinen ristiriita.

Vuonna 1994 vasemmiston lempilapsi rauhankasvatus oli työnnetty kouluissa sivuun ja korvattu yrittäjäkasvatuksella, jota oli tosin jo ehditty jossain paikoissa kokeilla 1980-luvun lopulla. Koulu oli ennen valmistanut lähinnä tekemään työtä toisen palveluksessa. Laman lähestyessä loppuaan koululaisia valmennettiin jo yrittäjiksi. Yrittäjyys oli kasvatusmielessä laajempi käsite kuin pelkkä oppiaine, se oli tietynlainen maailmankatsomus.

”Valtiovalta on sen jälkeen puhunut moneen otteeseen yrityskoulutuksen puolesta. Se sai laajaa vastakaikua myös monissa korkeakouluissa, kun ne avasivat äskettäin lukuvuotensa. Esimerkiksi Helsingin yliopiston rehtori sanoi akateemisen yrittäjäkoulutuksen soveltuvan hyvin Helsingin seudun korkeakoulujen yhteistyömuodoksi. Sitä käynnistettäessä ei saisi vitkastella. Mutta puuhun on kiivettävä tyvestä. Yrittäjyys pitää alun alkaen ymmärtää laajasti. Se ei liity vain johonkin oppiaineeseen tai koulumuotoon, vaan sen tulisi heijastua kaikessa opetuksessa ala-asteelta aikuis-koulutukseen.” Pääkirjoitus HS 10.10.1993

Kriittinen kuluttajakasvatus näytti sekin olevan jäämässä pois kouluista. Kulutuksen ja mainonnan kritiikki hetkenä, jolloin yrittäjyys tuli voimalla kouluihin, alkoikin vaikuttaa epäuskottavalta. Mediakriittisyyden sijasta puhuttiin nyt medianlukutaidosta, jonka voi ymmärtää neutraalimpana käsitteenä – ja myös viimekätisen vastuun siirtäminen mainostajalta yksilölle.

Ympäristökasvatus selvisi murroksessa hengissä ja mutta senkin kontekstissa näkyi ideologinen muutos. Elintason kasvua ja ekologisia ongelmia ei enää kytketty yhteen samalla tavalla kuin 1980-luvulla tai ainakaan sitä ei tuotu yhtä selvästi puheenvuoroissa julki. Kasvu- ja kulutuskeskeiseen elämäntapaan kohdistuva kritiikki vaimeni sekin. Ympäristöstä oli tullut teknologisesti ja tuotannollisesti ratkaistavissa oleva ongelma. Kokonaisvaltainen elämäntapamuutos ei ollut enää välttämätön. Ympäristöongelmat olivat toki edelleen tiedossa, mutta niiden suhteen oltiin huomattavasti optimistisempia kuin 1980-luvulla. Tulevaisuuden odotushorisontti oli 1990-luvulla lamaa edeltävää aikaa valoisampi, vaikkei mitään ratkaisua maapallon väestönkasvun, jatkuvan talouskasvun ja ympäristön kestokyvyn väliseen epäyhtälöön ollut muutamassa vuodessa keksitty.

Taiteen piirissä oli havaittavissa samanlainen muutos. Vuosi 1993 oli Taide-lehdessäkin käännekohta. Tuona vuonna taiteen ja rahan vastakkainasettelu hiipui. Vielä vuosikymmenen vaihteessa taitelijat olivat olleet voittopuolisesti rahaa ja kaupallisuutta vastaan vaikkakin 1980-luvun postmoderni kulttuurivirtaus siunasi taiteen ja liike-elämän liiton. Kulttuuriväen enemmistö ei ainakaan tutkimusaineiston perustella näyttänyt vielä tuolloin innostuvan postmodernista.

Laman pitkittyessä taitelijoidenkin oli ryhdyttävä opettelemaan itsensä kauppaamista. Osa vanhemmasta sukupolvesta oli vastahakoinen mutta tunnusti samalla realiteetit. Esimerkiksi näyttelijä Vesa Mäkinen oli työttömänä ja arveli, että pitäisi varmaan soittaa töiden perään, mutta kun ei vanhan sukupolven edustajana oikein osaa tyrkyttää itseään. Samalla hän totesi, että huoli toimeentulosta saa kiinnostumaan yleisömyönteistä. (HS 5.9.1993.) 1960-luvun radikaali M.A. Numminenkin tuskaili asia kanssa:

"Sormeni syyhyävät tehdä rajuja asioita, mutta arkielämän realiteetit pakottavat minut olemaan rillumareimies ja lasten hauska satusetä. Jotakin ehkä syntyisi, jos en olisi niin kovassa velkakierteessä kuin olen." HS 4.10.1992

Taiteen ja rahan törmäyskurssi oikeni sitä mukaa kun yhteiskunnasta tuli markkina- paikka. Samalla itseään ei kannattanut määritellä turhan ehdottomasti. Rajauksilla kasvensi vain omia ansaintamahdollisuuksiaan. Yksi lama-ajan hittikappaleista oli Neljän Ruusun Juppippiippunkkari. Laulun nimi tuntui sopivan ainakin osaan kaksikolmekymppisten sukupolvesta.

"He eivät halua muuttaa yhteiskuntaa, vaan reagoida ja kommentoida. "Ei meillä ole mitään yhtä tähteä, jota seurata. Toimintamme on anarkistista: voin yhtenä aamuna herätä vasemmistoradikaalina ja seuraavana aamuna haluta bemarkin." "Siis tavallaan kääntää takkia, mutta ei se ole tainkinkääntämistä, kun koko homma perustuu siihen", Juha Fiilin sanoo. "Peilaamme sitä, mitä sattuu eteen." Kolmen nuoren valokuvaajan Full Power Life-ryhmä HS 26.9.1993

Kulttuuriväen asennemuutosta edisti taiteilijan vanhan yhteiskunnallisen roolin haak- sirikko. Älymystö tuntui ainakin Taide-lehden perustella menettäneensä älyllisen itse- luottamuksensa ja se johtui selvästi 1960- ja 1970-lukujen romanssista sosialismin kanssa.⁴¹⁴ Taitelija ei enää ollut sen viisaampi kuin katsojakaan eikä taitelija katsonut tarpeelliseksi opettaa maallikolle taidetta. Maallikon mielipide kelpasi nyt sellaisenaan.

⁴¹⁴ Esimerkiksi vuonna 1993 Antti Heiskalan näyttelyssä ilkuettiin 1960- ja 70-luvun realisteille. Taitelija itse piti kliseenä sitä, että taitelijat ovat yhteiskunnan henkisen tilan mittareita. Olivatko 1960-luvun älyköt muka muita parempia hahmottamaan todellisuutta, hän kysyi. (TA 6/1993.) Myös Euroopassa käytiin vilkasta keskustelua intellektuellien asemasta. Suomen Ranskan-instituutin johtajana tuolloin toiminut Tarmo Kunnas kirjoitti kolum- nissaan Ranskan ilmapiiristä sosialismin romahduksen jälkeen. "Ranskalainen - kuten koko länsieurooppalainen - intellektualismi on kriisissä. Itä-Euroopan kehitys, pidikkeistä irrottautunut markkinatalous ja eurooppalaisen älymystön poliittiset seikkailut ovat aiheuttaneet itse intellektuellin käsitteen inflaation. Freud, Marx ja Nietzsche eivät välttämättä ole ranskalaisille enää 20. vuosisadan sankareita. On vaikea osoittaa näkyviä henkisiä johtajia. Mediatahtiin ei tiedotusvälineiden hallitsemassa ranskalaisessa kulttuurissa uskota. Filosofisiin järjestelmiin ei enää luoteta." (HS 12.6.1992.)

Auktoriteettiasemien kadotessa kuka tahansa saattoi olla taitelija, koska kenelläkään ei ollut yksinoikeutta määritellä taiteen sisältöä.

Kirjailijoiden Parnassossa muutamassa puheenvuoroissa valiteltiin, että kaupallisuus, pinnallisuus ja viihde puskevat humanismia ja varsinaista korkeakulttuuria sivuun. Taitelijoista poiketen kirjailijat eivät silti vaikuttaneet olevan sen paremmin kapinoimassa kuin iloisesti sopeutumassa markkinoiden tuloon vaan muutoksia tunnuttiin seuraavan sivusta. Itä-Euroopan kumouksiinkaan ei otettu kunnolla kantaa.⁴¹⁵

Yhteiskunnan kontekstuaalinen muutos asetti ihmiset kaikkialla yhteiskunnassa uuden tilanteen eteen, jossa heidän oli punnittava uudelleen asenteitaan. Vanhoista käsityksistä ja käytännöistä saattoi pitää halutessaan kiinni, mutta samalla kasvoi myös riski syrjään jäämisestä. Nousukauden hämmöttäessä jokainen joutui päättämään, lähteäkö mukaan peliin uusilla säännöillä vai jäädäkö leikistä pois.

Julkisen sektorin muutos

Valtion sisäisessä muodonmuutoksessa toistui kerta toisensa jälkeen sama kaava, jossa valtio ensin lisäsi laitostensa itsenäisyyttä. Sen jälkeen se antoi niille tulostavoitteet tai laittoi ne kilpailemaan keskenään julkisesta rahasta. Kantavana ideana oli antaa vähemmän ja vaatia enemmän. Tehdessään resurssien jakamisen tulostavoitteiden saavuttamisesta mahdolliseksi, valtio ohjasi laitosten toimintaa haluamaansa suuntaan. Keskusjohtoisuudesta siirryttiin normi- ja tulosohjaukseen. Työntekijät eivät enää 1980-luvulla olleet tahtoneet suostua käskytettäväksi, mutta ylhäältä annetuilla tulostavoitteilla heitä voitiin ohjata. Samalla kuri muuttui persoonattomaksi.

Suomessa julkisen sektorin komentokeskuksia olivat 1990-luvun alussa ministeriöt, jotka asettivat julkisille toimijoille budjettiraamit, tulostavoitteet ja palveluvollisuudet. Ideologisen muutoksen merkinä valtio ja kunnatkin suunnittelivat työnantajyhdistyksen perustamista. Tavoitteena oli työnantajatoiminnan tehostaminen. (HS 2.9.1992.) Valtio oli omaksumassa yksityisen yrityksen omistajan kaltaisen asenteen suhteessa palkkoliisiinsa.

Valtion toiminta omistajan roolissa ei ollut uutta. Sekään ei ollut ennenkuulumatonta, että julkinen laitos ohjeistettiin toimimaan ja ajattelemaan kuin yksityinen yritys, koska yritysten toimintalogiikan tuomisesta julkiselle sektorille oli keskusteltu jo 1980-luvulla. Laman aikana ei enää keskusteltu vaan ajatukset laitettiin täytäntöön laajalla rintamalla. Julkisilta toimijoilta vaadittiin kustannustehokkuutta ja tuloksellisuutta siinä missä liikeyrityksiltäkin.

Niinpä uutisista sai tavan tuosta lukea, kuinka hallinnollista normiohjausta purettiin yrittämaailman tyyliin, kuinka laitosten tulosvastuuta lisättiin ja kuinka lukuisia sisäisiä organisaatiouudistuksia laitettiin alulle. Liike-elämän mittareiden käyttö julkisella puo-

⁴¹⁵ Muutamia kannanottoja kirjailijoilta tuli Helsingin Sanomissa. Paavo Haavikko valitti, että kaikki on nykyään subjektiivista. Kirjallisuus on ohutta eikä kukaan uskalla sanoa mitään. Seuraillaan trendejä ja apurahan myöntäjien sekä kustantajien mieltymyksiä eikä ole enää ketään, joka tekisi omilla jaloillaan seisovaa kirjallisuutta. (HS 2.7.1994.) Nuorempi kirjailija Jyrki Kiiskinen koki, että markkinat kaventavat vaihtoehtoja, koska vain elinkel- poisimmat pärjäävät kilpailussa (HS 2.7.1994).

lella yleistyi. Julkisia toimijoita, etenkin kuntia, kannustettiin myös keskinäiseen yhteistyöhön. Tavoitteena oli joka paikassa saada aikaan säästöjä.⁴¹⁶ Säästötavoitteet määriteltiin ylhäältä, mutta niiden tarkempi kohdentumien jätettiin laitosten omille hartioille. Laitosten johdonkaan ei tarvinnut välttämättä liata käsiään säästöpäätöksiä tehdessä vaan laitosten, virastojen ja yritysten sisällä henkilöstö saatettiin laittaa itse etsimään säästökohteita. Henkilöstön tuli ottaa kustannustehokkuus omantunnon asiakseen myös omassa työssään.

”Kustannustehokkuuden on lähdeittävä henkilöstä itsestään.” Johtava konsultti Riitta Kalin KL 5/1992

”Tulisi korostaa jokaisen yksityisen henkilön kykyä ja mahdollisuutta seurata itse, mihin rahaa kuluu ja kuinka paljon. Tuloksellisuuden ydin on juuri siinä, että jokainen tuntee konkreettisesti vastuuta tulosten tekemisestä mahdollisimman pienin kustannuksin.” Konsultti Hannu Tulensalo ja palvelujohtaja Marko Luukkanen HS 23.6.1992

Toiminnan tehostamiseksi ja kulujen karsimiseksi katsottiin välttämättömäksi, että jokainen toimija keskittyy omiin vahvuuksiinsa, määrittää itselleen selkeän profiilin sekä tehostaa toimintaansa karsimalla turhat rönsyt ja päällekkäisyydet pois organisaatiostaan.⁴¹⁷ Vastikkeeksi koulut, yliopistot, sairaalat, paikallistason toimijat ja muut tulisivat saamaan lisää itsenäistä päätösvaltaa. Vanhan rakenteen purku avasikin ovet yksilöllistymiseen ja erilaistumiseen. Ainakin joissain julkisen sektorin laitoksissa muutokset otettiin tyydytyksellä vastaan.

Tärkeä osa uudistuksia oli saattaa julkiset toimijat kilpailemaan sekä julkisesta että yksityisestä rahasta. Yleinen uskomus oli, että kilpailu laskee aina kustannuksia laatua polkematta. Helsingin Sanomat esimerkiksi toivotti riemumielin kilpailun tervetulleeksi lääkärin palkkioihin: ”Potilaat taputtavat” (HS 7.1.1993). Yliopistot, koulut, mielisairaalat ja lukuisat muut valtion julkiset laitokset eivät säästyneet kilpailulta nekään.

Kilpailusta tehtiin lama-ajan Suomessa lääke yhteiskunnan sairauksiin samaan tapaan kuin sosiaalinen tasoittaminen ja yhteiskunnan demokratisointi olivat olleet 1960-luvun taikarohtoja. Lähes joka päivä Helsingin Sanomissa oli uutisia ja kolumneja kilpailun lisäämishankkeista.

”STM:n kehittämisspäällikkö vaati kilpailua terveydenhuoltoon: julkiset tuotantolaitokset eivät enää saa suoraa tukea vaan ne elävät myymällä palveluitaan. Tehottomuus saisi sairaalan sulkemaan ovensa.” HS 8.1.1992

⁴¹⁶ Opetusministeriksi talvella 1994 noussut Olli-Pekka Heinonen kiteytti mielipidekirjoituksessaan muutamalla lauseella julkisen sektorin 1990-luvun alun muutoksen ytimen. ”Kaikkialla yhteiskunnassa puretaan raskasta, kalista ja tiukasti säänneltyä hallintoa. Tehokkuuden lisääminen merkitsee parempaa palvelua vähäisemmin kustannuksin. Näin on myös tapahtumassa opetustoimen alueella. Säännösten purkaminen jatkuu. Yhä enemmän luotetaan kuntien ja yksittäisten kouluyksiköiden kykyyn päättää omasta päivittäisestä toiminnastaan. Tältä tieltä tuskin kukaan haluaa poiketa. (HS 17.3.1994.)

⁴¹⁷ Jari Vilen ja Timo Lomamaa kehottivat yliopistoja erikoistumaan: ”Ainoana realistisena vaihtoehtona nykyiselle käytännölle on korkeakoulujärjestelmämme kehittäminen siten, että yliopistot pyrkivät tehokkaasti erikoistumaan ja painottamaan toimintaansa niille aloille, joilla ne ovat vahvoja tai joilla niillä on parhaat kehittymismahdollisuudet. Yliopistojen välistä yhteistyötä on myös kyettävä tiivistämään.” (HS 1.12.1992.)

"Merenkulkuhallituksen puheenjohtaja Kyösti Vesterinen perusteli Kymi-joen kanavointia kilpailun lisäämisellä." HS 7.9.1992

"KTM:n johtaja Taisto Turunen vaati sähkömarkkinoille lisää kilpailua. Tuotekehittely paranee, palvelut uusiutuvat ja asiakaista huolehditaan paremmin." HS 7.9.1992

Tutkimusaineistoa läpikäydessä perin harvoin silmiin osui kirjoitus, jossa varoiteltiin kehitystä väärään suuntaan vievästä kilpailusta.⁴¹⁸ Kilpailun olleessa miltei itseisarvoisesti hyvä asia, ei ollut mitään syytä rajoittaa kilpailua. Markkinoiden rajoittaminen nimettiin holhoukseksi.

Kilpailu ulotettiin myös organisaatioiden sisälle. Esimerkiksi Helsingissä yliopistollisesta keskussairaalassa (HYKS) sairaalaosastoista tehtiin tulosityksiköitä, jotka saivat itsenäisesti laatia talousarvionsa. Klinikka lakkasi olemasta itsenäinen yksikkö, kun sen osastot asetettiin keskinäiseen kilpailusuhteeseen. Laman oloissa ne joutuvat itse vastaamaan säästöpäätöksistään. Taloudellisen tehokkuuden ja lääketieteellisen etiikan yhdistäminen ei ollut aina yksinkertaista.

"Yksikin vaativaa hoitoa tarvitseva potilas voi kaataa koko budjetin. Erään kaupungin talousjohtaja oli soittanut käärmeissään ja kysynyt, kuka on antanut luvan syöttää potilaalle 200000 markan lääkkeitä." HS 7.9.1993

Organisaatioiden johto tuntui melkein poikkeuksetta suhtautuvan oman väkensä kilpailuttamiseen myönteisesti. Jyväskylän yliopiston rehtori Aino Sallinen vaati, että valtion pitää jakaa rahaa tulosten perusteella, koska se lisää tervettä kilpailua yliopistojen sisällä. Määrärahojen vähennys on hänen mukaansa ollut yliopistoille mitä terveellisin muutos. Rahanpuute on poistanut päällekkäisyyksiä ja pakottanut laittamaan asiat tärkeysjärjestykseen. (HS 9.9.1993.)⁴¹⁹ Saman yliopiston professori Antti Tanskanen kehuu hankin laitosten välisen talouskilpailun tuloksia. "Raha kannusti kaikkia laitoksia lisäämään jatkotutkimuksiaan." hän totesi (HS 23.10.1992).

Markkinoiden invaasio muutti julkisten laitosten identiteettejä. Kunnille elintärkeitä olivat hyvin menestyvät yritykset, jotka toivat kuntiin kaivattuja verotuloja. Yrityksiä houkutellakseen kunnan piti tarjota yrityksille jotain sellaisia etuja, joita kilpailijoilla ei ollut. Tällaisia etuja olivat esimerkiksi kaavoituspolitiikka, liikenneyhteydet, infrastruktuuri työvoiman saanti, koulutetun työvoiman tarjonta sekä kunnallisverotus. Samoin kunnille tervetulleita olivat hyvin ansaitsevat veronmaksajat, joita saattoi houkutella asunnoilla ja palveluilla. Myydäkseen itseään yrityksille ja hyville veronmaksajille kunnat tarvitsivat brändin. Kunnan piti tuotteistaa itsensä. Näin kunta muuttui tai oikeammin muutettiin ministeriöiden toimesta yritykseksi.

Sama tapahtui kouluissa. Rahan puute pakotti koulut etsimään itselleen yhteistyökumppaneita yksityiseltä puolelta. Koulun tuotteistamista lisäsi yritysyhteyksien lisäksi

⁴¹⁸ Kasvatustieteen professori Kari Uusikylä oli yksi harvoista kilpailua julkisesti kritisoineista. Hän vastusti laatu- ja kilpailun tuomista kouluihin. "Suurimpana vaarana on kuitenkin se, että oppilaille tehdään henkistä väkivaltaa. Aikuiset tietävät hyvin, mitä kovien taloudellisten arvojen sanelema kilpailu merkitsee henkiselä hyvinvoinnille ja mielenterveydelle. Kilpailun lapsille tuottamat ongelmat olisivat moninkertaiset." (HS 20.12.1993.)

⁴¹⁹ Tutkija Olli Lounesmaa katsoi myös, että lama tarjoaa ainutlaatuisen mahdollisuuden järkeviin supistuksiin. (HS 3.1.1993). Helsingin Sanomat peesasi Lounasmaata saman päivän pääkirjoituksessaan. "Lama on keino siivota rönkyilevää korkeakoululaitosta. Lama karsii aina ensin huonot tutkijat ja projektit." (HS 3.1.1993.)

myös niiden keskinäinen kilpailu lahjakkaista oppilaista. Oppilaista ja heidän vanhemmistaan oli tullut koulujen asiakkaita. Rehtorin tehtävä oli muuttunut koulun toimitusjohtajaksi. Taitelijatkaan eivät olleet poikkeus säännöstä. Heidätkin pakotettiin ymmärtämään itsensä yrittäjinä, sisällöntuottajina⁴²⁰.

Taloustieteen tapa selittää ihmisten käyttäytymistä yleistyi julkisuudessa ja talouden logiikkaa tarjottiin commonsense -järkeilyn tavaksi. Kansalaisia sosiaalistettiin käyttäytymään ja ajattelemaan kuten raha ajattelee: hankkiutumaan sinne, missä saa raholleen parhaan vastikkeen – äänestämään lompakollaan tai jaloillaan. Kun vaihtoehtojen määrä kasvoi ja yksilöllinen valinnanvapaus lisääntyi, yhteiskunnasta tuli kuin suuri valintamyymälä, josta kaikki saivat valita ostoskoriinsa tavaroita oman mielensä mukaan sikäli kuin ostovoimaa löytyi. Kansalaisista tehtiin kuluttajia ja asiakkaita omassa yhteiskunnassaan.

Kilpailtaessa yksi voittaa ja toinen häviää. Kielenkäyttöön ilmaantui huippu-urheilusta peräisin oleva termi voittaminen. Liike-elämän toimijat olivat edellisellä vuosikymmenenä olleet viehtyneitä sotasanaston käyttöön, mutta 1990-luvulla liike-elämää verrattiin jo urheiluun. Voittaminenkin ymmärrettiin enenevässä määrin asennekysymyksenä ja useassa puheenvuorossa epäiltiin, ettei tasapäisessä, pessimismiin taipuvaisessa ja riskejä karttavassa Suomessa ollut ollut voittajan mentaliteettia.

Tärkeä uskomusmaailmassa tapahtunut muutos oli myös, että yhteiskunnan menestys on merkittävässä määrin kiinni siitä, missä määrin se onnistuu tuottamaan huippuja. Kylmän sodan aikana oli katsottu tärkeäksi nostaa kansan keskimääräistä sivistys- ja osaamistasoa sekä saada kaikkien kansalaisten potentiaali hyötykäyttöön.

"Meidän on ruvettava etsimään jo kouluiässä ihmisiä, jotka sitten todella pärjäävät. Heidän on annettava matkustaa ja käydä englannin kielellä opikoulua. Tämä on meille elinehto." Jorma Ollila HS 12.5.1992

"Euroopan integraation edetessä kärjen suoritustasolla on yhä suurempi merkitys, maa tarvitsee huippuja. Kansainvälisessä kilpailussa huonosti menestyvä maa alkaa ajautua kohti periferiaa. Käsitykset siitä, mitä meistä ajatellaan syntyvät ratkaisevasti huipuista. Yliopistojen hajasijoituksessa on unohdettu kokonaisuus, tasa-arvossa satsataan määrään. Keskinkertaisuudet eivät pääse kansainvälisiin verkostoihin." Professori Risto Näätänen SK 10/1993

Keskivertoihmiset kuitenkin tapaavat nitistää poikkeusyksilöt ja heidät suuret visionsa. Huippuyskilö-ideologia asetettiin kylmän sodan tasa-arvoideologiaa vastaan. Poikkeusyksilöt olivat keskivertoihmisten diktatuurin aikakauden uhreja. Menestyjiä etsiessä tulilinjalle joutui kaikki se, mikä maassa pönkitti tasapäisyyttä.

Julkisten resurssien jakamisen logiikka muuttui samalla. Ennen lamaa lisäraha ohjattiin heikompien oppilaitosten tukemiseen, laman kääntyessä lopuilleen voimavarat suunnattiin parhaita tuloksia tehneille. Logiikan mukaan on kansantaloudellisesti järkevää tukea voittajaa ja ottaa rahat pois häviäjiltä. Sen pohjalta Suomeen luotiinkin

⁴²⁰ Kirjailija Pekka Lounela otti asiaan kantaa mielipidepastalla: "Kun narreja ja kerjäläisiä ei yhteiskunnallisina ryhminä enää virallisesti ole, vapaille taiteilijoille on jouduttu keksimään uusi lokero. Omasta vastustuksestaan huolimatta heidät halutaan luokitella taloudellisesti yrittäjiksi. Viimeksi hallitus ja eduskunta viisaudessaan tekivät niin uusiessaan kilpailulainsäädäntöä." (HS 4.5.1992.)

vuosille 1995 – 1999 ensimmäiset tieteen huippuyksiköt, jotka laajentuivat koskemaan myös taidekouluja. Niille annettiin erityistukea. Opetusministeriössä uskottiin, että huippujen rahoitus on tehokas keino kohottaa tasoa. Se myös kannustaa korkeakouluja keskittymään vahvoille alueilleen. (HS 18.12.1994.) Samaan aikaan lukioita alettiin laittaa paremmuusjärjestykseen. Näin tuotettiin yhteiskuntaan statushierarkioita: parempia ja huonompia kouluja, yliopistoja, sairaaloita ja niin edelleen. Ranking-sijoitus olisi periaatteessa tarjonnut laitoksille ja palveluntarjoajille myös pohjan hinnoitella itsensä markkinoilla.⁴²¹ Suomessa ei kuitenkaan lähdetty voimakkaasti yksityistämään julkisen sektorin palveluja.

Kysymystä eikö valtion rahanjakologiikka ennen pitkää synnytä epätasaisen kilpailuasetelman, kun vahvat toimijat vahvistuvat julkisen vallan anteliaisuuden ansiosta ja heikot näivettyvät, ei esitetty. Saattoihan epäillä, että valtio tuottaa itse keinotekoisesti huippuja omilla poliittisilla päätöksillään pystymättä arvioimaan, onko hierarkian huipullakaan tapahtunut mitään todellista kehitystä. Ilmeisesti sokeuden riski tiedostettiin, koska selkänöjää päätöksille haettiin kansainvälisistä arvioinneista.

Henkinen ilmapiiri nytkähti maassa elitismin suuntaan. Se oli eräässä mielessä epäloogista, koska kaikki vanhat eliitit olivat ryettyneet eikä yhtään uutta eliittiä ollut eteisessä odottamassa vuoroaan. Mistä ihmeestä Suomeen yhtäkkiä putkahtaisivat uudet nerot? Vastaus oli, että organisatorisen ja mentaalisen muutoksen uskottiin tuottavan ne hyvin nopeasti. Rakenteelliset jäykkyydet, henkiset lukot ja luutuneet asenteet olivat aikalaispuheessa maan nousun suurimpia esteitä.

Hyvinvointivaltion muutos

Hyvinvointivaltion kohtalo oli koko laman ajan vaakalaudalla. Hyvinvointivaltio oli ollut 1980-luvulla kansallisen ylpeyden aihe, mutta jo Itä-Euroopan vallankumousprosessin aikana syksyllä 1989 ensimmäisiä hyvinvointivaltiokriittisiä puheenvuoroja oli ilmaantunut julkisuuteen. Voimakkain kritiikki ajoittui laman alkuvaiheeseen. Julkisen vallan takaamaa turvaa väitettiin kestäättömäksi sekä kansantaloudellisesti että myös moraalisesti. Ensimmäistä kertaa sotien jälkeen hyvinvointivaltio asetettiin kyseenalaiseksi.

Suhde hyvinvointivaltioon muuttui laman pitkittyessä ja syvetessä jälleen Helsingin Sanomien sivuilla myötämielisemmäksi.⁴²² Vuonna 1994 laman pahimman vaiheen

⁴²¹ Ahkerasti korkeakoulutuksen kehittämisestä käytyyn keskusteluun osallistuneet Osmo Kivinen ja Risto Rinne kehuivat Yhdysvaltojen järjestelmää. Se jakaa ihmiset, mutta tuottaa erinomaisia keskuksia. He näkivät huippuyksiköiden synnyn yhteydessä markkinoiden toimintaan ja kulutuksen haluihin. (HS 8.1.1991.)

⁴²² Muutos tapahtui vuoden 1993 aikana. Vielä edellisen vuoden joulukuussa suomalaisten kriittisyys hyvinvointivaltiota kohtaan oli kasvusuunnassa: ”Yhä useampi suomalainen pitää sosiaaliturvan kehittämistä nykyisin liian nopeana. Kaksi vuotta sitten vain 15 prosenttia väestöstä piti kehitystä liian nopeana, nyt jarruja painaisi jo joka kolmas.” (HS 1.12.1992.) Puoli vuotta myöhemmin Helsingin Sanomat saattoi jo pääkirjoituksessaan kirjoittaa: ”Tuoreiden kartoitusten mukaan suomalaiset ovat alkaneet pitää aikaisempaa enemmän arvossa sosiaalista oikeudenmukaisuutta. Vaikka päällekkäisyys, tehottomuus ja ylimitoitettut palvelut täytyy purkaa, yhteiskunnan odotetaan pitävän huolta huono-osaisistaan. Eettisistä arvoista ja tärkeysjärjestyksistä keskustellaan jo siellä täällä. Muutamassa kunnassa napakka kansanliike on romuttanut suunnitelmat vähentää vanhainkotivanhusten aterioita tai varastoida vammaiset laitoksiin.” (HS 23.5.1993.)

hiljalleen väistyessä näytti jo siltä, että hyvinvointivaltio säilyy, tosin karsittuna, mutta kumminkin.

"Minulla on sellainen usko, että järjestelmä kyllä kestää. Sitä on nakerrettu sieltä täältä, ja voi olla, että sitä vedetään vielä alaspäin", Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskuksen Stakesin ylijohtaja Hannu Uusitalo sanoo. "Mutta mitään kokonaisvaltaista vaihtoehto-ohjelmaa ei kai hahmottele kukaan, eivätkä ne olisi sen halvempiakaan." HS 28.6.1994

Jo edellisvuoden lopulla oli jo alkanut puolihuomaamatta syntyä ehdotus uudeksi hyvinvointivaltiokonsensukseksi. "Mielipiteiden uudet ulottuvuudet" -asennetutkimuksessa, jossa kartoitettiin suomalaisten suhtautumista hyvinvointivaltioon elokuussa 1992, kolme neljännestä suomalaisista kannatti julkisen sektorin tuottamia sosiaali- ja terveystalvveluja. Lähes puolet vastaajista kuitenkin uskoi, että yksityiset tuottaisivat palvelut tehokkaammin. Tutkijat tulksitsivat dataa siten, että kansalaiset haluavat julkiselle sektorille lisää yksityisen toiminnan piirteitä. (HS 4.10.1993.) Heikot signaalit voimistuivat vuonna 1994, jolloin laman pahin vaihe alkoi olla ohi. Helsingin Sanomat muotoili uudistuneen hyvinvointivaltion päälinjat pääkirjoituksessaan heti vuoden alussa:

"Uusi yhteiskunta ei voi olla yhtä lailla järjestökeskeinen - korporatiivinen - kuin nyky-yhteiskunta, jossa itsekkäät etujärjestöt asemasotaa käyden pitävät kiinni saavuttamistaan eduista. Mutta yhteiskunnan ei myöskään pidä luopua hyvinvointivaltion ajatuksesta: sille on löydettävä uusi, tähän päivään sopiva sisältö. Uuden, muotoutuvan yhteiskunnan pitää olla suvaitsevainen ja vapaamielinen, kansalaisistaan huolta pitävä ja koulutukseen uskova, yrittäjyyteen perustuva eurooppalainen yhteiskunta, jossa demokraattinen hallitsemismalli toimii." HS 3.1.1994

Täten lopputulos olisi aiempaa laihempi ja palvelu tarjonnaltaan osaksi yksityistetty, mutta silti edelleen hyvinvointivaltioksi määriteltävissä oleva rakennelma⁴²³.

Valtakunnallisesti konsensus näytti rakentuvan niin sanotun Pekkasen paperin ympärille. Presidentti Martti Ahtisaari oli heti virkaan astuttuaan laittanut selvitysmies Matti Pekkasen asialle hakemaan keinoja työllisyyden parantamiseksi. Pekkasen komitea julkaisi syksyllä 1994 raporttinsa. Paperissa leikattiin sosiaalietuuksia ja alennettiin veroja, jotka ryhmä näki talouskasvun esteenä. Työn teettämisen hintaa alennettaisiin, työnantajan sosiaaliturvamaksuja laskettaisiin, paikallistason sopimista lisättäisiin, irtisanomisaikoja lyhennettäisiin, työn tarjontaa kohennettaisiin ja omatoimisen työllistymisen eli yksityisyritteliäisyyden edellytyksiä kohennettaisiin. (HS 1.10.1994.) OECD:n antamat suositukset olivat olleet pitkin vuotta hyvin samansuuntaisia. Niissä muun muassa varoiteltiin korkean sosiaaliturvan vaaroista työllisyydelle.

Uudistuksilla hyvinvointivaltiota oli tarkoitus kehittää yksilöllisempään suuntaan, jossa kansalainen käyttäisi aktiivisesti itse tarjolla olevaa palveluverkostoa. Valtion tukityöllistämisen loppui ja työttömät siirrettiin kortistosta uudelleen koulutukseen. Valtion teh-

⁴²³ Raija Julkunen arvioi, että "uudistettu hyvinvointivaltio tulee olemaan kompromissi markkinavetoisen mallin ja pohjoismaisen mallin välillä. Suoria tulonsiirtoja ja sosiaaliturvaa tulee olemaan vähemmän ja aktiivisuutta sekä osallisuutta korostetaan enemmän." (HS 2.8.1994.)

täväksi tuli rakentaa siltä talouspolitiikalla, verotuksella ja koulutuksella yksilön ja työpaikan välille. Yritykselle ei asetettu velvollisuutta työllistää vaan yksilölle säilytettiin velvollisuus työllistyä. Taustalla häämötti myös ajatus kansalaisten kasvattamisesta yrittäjiksi.

Useat Pekkasen paperin työmarkkinoiden ja sosiaaliturvan uudistusehdotukset olivat olleet porvarihallituksen ja teollisuuden agendalla laman alkuhetkistä saakka. Aikaisemmin ne eivät olleet kelvanneet ay-liikkeelle ja SDP:lle, mutta Pekkasen paperi otettiin sielläkin myönteisesti vastaan.⁴²⁴ SDP näytti jälleen suorittavan valtataktisen siirron: vanhanmallista hyvinvointivaltiota ei voitu enää menestyksellisesti puolustaa, joten miksi siis hirttäytyä siihen.⁴²⁵ Toisaalta linjanmuutosta tuskin voi pitää pelkkänä taktiikkana – sosiaaldemokraattien piirissä tapahtui ainakin yksittäisten poliitikkojen osalta kääntymystä uusliberalismin suuntaan. Samalla käännettiin puolueen edellisillä vuosikymmenillä harjoittamaa politiikkaa vastaan.

Kaikissa asioissa suomalaiset eivät uskoneet OECD:tä. Suomea esimerkiksi kehoitettiin alentamaan tuntuvasti palkkatasoaan (esim. HS 17.5.1994).⁴²⁶ Siihen ei teollisuuden johdon ulkopuolella näyttänyt olevan intressiä: olihan Suomi edelleen palkansaajien maa. Perusteluissa korostui, että Suomi ei voi palkkakilpailussa pärjätä alhaisemman elintason maiden kanssa. Suomi menestyy vain nostamalla työn tuottavuuden niin korkeaksi, että korkeat palkat kustantavat itsensä takaisin. Työn tuottavuuden nosto tulisi perustumaan huippuosaamiseen, laadukkaaseen koulutukseen sekä tuotekehittelyyn ja tutkimukseen panostamiseen. Tietoyhteiskuntastrategiaa tuki ajatus tietotekniikasta teollisuuden kolmantena kivijalkana.

⁴²⁴ STTK:n varapuheenjohtaja Mikko Mäenpää luonnosteli uutta hyvinvointivaltiota Pekkasen paperin julkistamisen jälkeen seuraavasti: ”Jos hyvinvointivaltio on vanhanaikainen, on löydettävä uusi perusta ja uudet tavoitteet. Taloudelliset edellytykset, kansalaisten ja elinkeinoelämän tarpeet sekä palvelutaso on sovittava yhteen siten, että ei synny kustannusväristymiä, kansalaisten ja elinkeinoelämän passivointia tai pahoja sosiaalisia ongelmia.” (HS 16.10.1994.)

⁴²⁵ SDP:n puheenjohtaja Paavo Lipponen allekirjoitti hyvinvointivaltion supistaminen tarpeen. ”Hyvinvointivaltio on sellaisessa kriisissä, että sitä ei voida rahoittaa entisessä laajuudessa, Lipponen sanoi. Pakollisten säästöjen maksajiksi ei hänen mielestään voida kuitenkaan panna sairaita, vammaisia ja heikkokuntoisia vanhuksia, eli sosiaali- ja terveyspalvelujen suurimpia käyttäjiä. Ensisijaiset säästöt löytyvät Lipposen mukaan elinkeinotuista. Sosiaali- ja koulutusmenojen osuus budjetista on 40 prosenttia, eikä valtiontaloutta voida Lipposen mielestä hoitaa kuntoon puuttumatta niihin. Koulutusmenoihin on kajottava uudistamalla hallintoa, keventämällä ”liian raskasta haja-asutusalueita palvelevaa rakennetta” sekä tehostamalla koulujen ja korkeakoulujen toimintaa, Lipponen luotteli.” (HS 24.8.1994.) Monelle sosiaaldemokraatille olivat silti liikaa Seppo Lindblomin puheet heinäkuussa 1994. Lindblomin mielestä julkinen sektori on paisunut Suomessa liian suureksi. Se taas vääristää tuotantorakennetta. Siksi julkisen sektorin on väistyttävä yksityisen tieltä. Hän vaati keskitetyistä palkkaratkaisuista luopumista ja palkkojen eriytymisen hyväksymistä. Hän myönsi muutoksen hyväksymisen vaikeuden SDP:ssä. ”Ei ole helppoa saavuttaa konsensusta siitä, että palkkarakenteen tulisi erilaistua. Yhtä vaikeata on saada poliittista hyväksyntää sille, että velkarahalla jo kerran rakennettu reformijärjestelmä tunnustetaan liian generöösiksi ja hyväksytään sen purkaminen.” (HS 8.7.1994.) HS tuki pääkirjoituksessaan Lindblomia (HS 9.7; 29.7.1994). Kahdeksan vuotta aikaisemmin SDP oli periaateohjelmassaan halunnut kasvattaa kuntien ja valtion osuutta yksityisen kustannuksella. Puolue uskoi myös, että vain tasa-arvon syventämisen ja laajentamisen kautta voidaan tulevaisuudessa luoda hyvinvointia. (HS 13.2.1986; HS 8.6.1986.)

⁴²⁶ Talouselämän (30/1994) mukaan OECD ja suomalaiset työnantajat olivat halunneet Suomeen amerikkalaiset työmarkkinat.

Suomalaisten koulutususkko ei kadonnut laman myötä vaan kävi oikeastaan päinvastoin. Koulutuksen funktio kiertyi vain yhä selkeämmin talouden ympärille.⁴²⁷ Sellaisenaankin se pelasti kritisoidun peruskoulun jatkoajalle. Kaikki lahjakkuus haluttiin saada hyötykäyttöön eikä Ahon hallituksen kaavailemia lukukausimaksujakaan tullut lukioihin ja yliopistoihin. Koulutususkko oli tärkeä sarana menneisyyden ja tulevaisuuden välillä pitäen yllä Snellmanista alkanutta puolitoistasataa vuotta vanhaa kansansivistystraditiota. Silti oli havaittavissa, ettei liike-elämän huipulla vakuututtu aivan samassa mitaluokassa pitkän koulutusputken eduista.⁴²⁸ Mikäli suomalaisen työn kansainvälinen kilpailukyky laskee, laaja-alaisen maksuttoman koulutuksen mielekkyys on asettavissa kyseenalaiseksi.

Ulkopolitiikan muutos: EU-kansanäänestys

Suomalaisen yhteiskunnan valmistelu Euroopan Unionin jäsenyyttä varten oli alkanut jo paljon ennen syksyn 1994 kansanäänestystä.⁴²⁹ Ahon hallituksen talouspolitiikan voi tulkita Suomen Euroopan Unioniin sopeuttamisen kontekstissa, vaikkei pääministerin oma puolue ollut vielä tehnyt valintaansa jäsenyyden suhteen. Avainsana sopeutuksessa oli "eurokunto".

Vakaan markan politiikan taloudellinen tavoite oli alhainen inflaatio mutta poliittinen päämäärä oli Suomen talouden opettaminen "eurotavoille".

"Laman voittaminen kestävillä keinoilla, joiden varaan myös budjetti rakentuu, on meille kansallinen kypsyyskoe uutta Eurooppaa varten." Esko Aho HS 14.9.1991.

"Ulkomaiden sijoittajien luottamus suomalaisiin markkinoihin on jo tapahuneen rahoitusmarkkinaintegraation olosuhteissa avainasemassa korkokehityksen ja koko taloudellisen tulevaisuutemme kannalta. Heidän kiinnostuksensa säilyttäminen edellyttää vakaata eurooppalaista talouspolitiikkaa." Sirkka Hämäläinen HS 10.11.1991.

⁴²⁷ Nokian johtoon vuonna 1992 noussut Jorma Ollila oli innokas koulutuksen ja tutkimuksen puolestapuhuja: "Vain vahva ja tehokas tutkimus ja koulutus pystyvät valamaan pohjan Suomen teolliselle tulevaisuudelle. Kansainvälisesti kilpailukykyinen teollisuus puolestaan tuo kansallista vaurautta, jonka avulla pystymme maksamaan sekä koulutuksen että tutkimuksen." (HS 20.3.1993.) Jari Vilen nosti hankin kirjoituksessaan koulutuksen "maamme erityiseksi voimavaraksi". Vilen näki, että myös EU:ssa koulutus nähdään lähinnä talouskasvun välineenä. Vilen mainitsi sivistyksen ja kansallisen itsetunnon koulutuksen tärkeinä päämäärinä. (HS 8.10.1993.) Sivistys tuli koulutusta koskeissa puheenvuoroissa usein kyllä esiin, mutta yleensä talouden jälkeen. Talous oli päälause, sivistys sivulause.

⁴²⁸ "Vastakohtaisuutta syntyi vasta, kun viimeisenä puhunut kansanedustaja Paavo Nikula puuskahti: "En voi käsittää, että joku voi asettaa koulutuksenkin tavoitteeksi kilpailun. Mehän kilpailemme joka solullamme koko ajan. Minusta koulun hyvä puoli on ollut juuri se, että se on auttanut poistamaan kilpailutekijöitä." Juuri äsken yleisö oli osoittanut suosiotaan toimitusjohtaja Martin Saarikankaalle, joka oli esitellyt vihreää dollarin seteliä osoitukseksi ainoastaan oikeasta vihreydestä. Saarikankaalle tasa-arvoinen ja liian pitkäkestoinen koulutus merkitsee veltoa elämää." (HS 12.11.1992.)

⁴²⁹ Oikeustieteilijä Aarre Tähti väitti, että Suomi oli alkanut yhdenmukaistaa lainsäädäntöään EU:n kanssa jo vuonna 1989 (HS 18.6.1992).

Talouspolitiikan darvinisminkin takaa löytyi Eurooppa. Talouden sopeutus länsimarkkinoille merkitsi vanhan tuhoamista uuden tieltä.

”Näistä tosiasioista voidaan tehdä vain yksi johtopäätös: Suomen taloudelle on nyt välttämättä löydettävä uusi suunta. Ja sitä voidaan seurata vain, jos kaikki tyhjä puristetaan pois yhtä hyvin julkisen vallan kuin yritysten sekä perheiden järjestelmistä. Kun tilanne on nollattu, maa voi uudelleen odottaa tervettä kasvua ja löytää paikkansa uudenaikaisessa Euroopassa.” Joulun pääkirjoitus HS 24.12.1991

Muiden poliittisten tavoitteiden ylitse meni salonkikelpoisuuden hankkiminen Eurooppaan. Eurokelpoisuus oli yhtä kuin Saksan Bundesbankin rahapolitiikka, joka jo saksalaisten historiallisten kokemusten vuoksi kammoaa inflaatiota kuin ruttoa. Alhainen inflaatio oli myös thatcherilaisen, uusliberalistisen talouspolitiikan kulmakivi. Devalvaation poissulkemisen toivottiin tuovan harkintaa teollisuuden velanottoon, olihan metsäteollisuus jälleen kerran velkaantunut raskaasti ulkomaille. Tarkoitus oli, että tuhlailivat poliitikot ja holtittomat yritykset saivat Euroopan keskuspankista päällystakin.⁴³⁰ Suomen Pankista oli ilmeisesti yritetty jo aiemmin tehdä sellaista. Suuret metsäyritykset eivät olleet siihen suostuneet ja taistelun lopputulos oli, että Suomen Pankki jäi taistelussa alakynteen.

Osa eliitistä kaipasi aivan avoimesti maahan ulkomaisia kurinpitäjiä. Omin voimin ei katsottu pystyttävän ylläpitämään sellaista järjestystä, joka olisi mahdollistanut pitkäjänteisen talouspolitiikan. Kurinpitäjän suhteen toivo laitettiin nyt Euroopan Unioniin:

”Parasta on avautuminen ja uudistuminen, ilman integraation pakkoa Suomi pysy monopolien, kartellinen, maatalouden hillittömän ylituotannon ja sisäpiirin kapitalismin, veronmaksajan, palkansaajan ja pienosakkaan häikäilemättömän riiston luvattuna maana”. Paavo Lipponen SK 12/1991

”Luulen, että vain EY-jäsenyyden kaltainen perusratkaisu saa suomalaisessa yhteiskunnassa liikkeelle riittävät muutosvoimat. Suomella on kyllä kyvyt selviytyä sekä lamasta että rakennemuutoksesta, mutta siihen tarvitaan tällainen haaste ja paine.” Pankinjohtaja Ahti Hirvonen HS 27.1.1992

Markkinavoimat ovat kasvottomia toimijoita, joiden aivoituksia saatettiin vain arvailla, mutta EU-jäsenyys toi eteen listan konkreettisia vaatimuksia jo kauan ennen kuin Suomesta tuli jäsen. Täten käy ymmärrettäväksi se, että EU:sta tullut paine oli sisäpolitiikassa taistelussa hyödyllinen väline markkinaliberalismia kannattaville.

⁴³⁰ Suomen Pankin pääjohtajaksi keväällä 1992 noussut Sirkka Hämäläinen liitti Euroopan Unionin jäsenyyden ja taloudellisen kurinpidon kiinteästi toisiinsa: ”Devalvaatio-inflaatio-investointi-inflaatio-velkaantumisdevalvaatio-kierteen sijasta yritykset - niin kuin tietenkin myös kotitaloudet - tarvitsisivat ja ansaitisivat vakaan, tasaisen, selkeästi tiedossa olevan talouspolitiikan linjaukset. Tällaisen linjauksen tarjoaa väistämättä eurooppalaisessa ”yhteisössä”, johon suomalaiset ovat jo kytkeytyneet, kiinteiden kurssien eli vakaan markan politiikka. Tämä linjaus tulee myös luonnostaan alentamaan yritysten halua ja tarvetta velkaantua.” (HS 10.11.1991.)

"Etlan toimitusjohtajan Pentti Vartian mukaan paine osallistua "verokilpailuun" olisi EU:ssa suurempaa kuin sen ulkopuolella. Etla suhtautuu verokilpailuun valoisasti ja katsoo sen lisäävän "painetta tehostaa julkisen sektorin toimintoja, mitä voidaan pitää toivottavana". HS 15.3.1994

Hallitus oli sanoilla linjoilla vähän myöhemmin. Elokuussa ministerit Salolainen, Haavisto ja Norrback järjestivät tiedotustilaisuuden, jossa he korostivat sitä, että Suomen tulee pyrkiä täyttämään Euroopan rahaliiton kriteerit, jotka vaativat valtion velanoton hillitsemistä, tiukkaa inflaatiopolitiikkaa ja alhaisia korkoja eli käytännössä kurinalaista raha- ja inflaatiopolitiikkaa.

"Se edellyttää meiltä kaikilta sitä, että me kaikki asetamme tulo- ja sosiaaliturvavaatimuksemme sen mukaisesti, että me voimme täyttää nämä ehdot." Ulkoministeri Heikki Haavisto HS 26.8.1994.

Rahaliitto tulisi viemään Suomelta devalvaation mahdollisuuden, mikä tarkoittaisi seuraavan laman aikana palkkojen laskua. Presidentti Koiviston mukaan pieni ja avoin talous tarvitsee rahaliittoa enemmän kuin suuri ja vahva talous (HS 29.10.1992). Helsingin Sanomien mukaan rahaliitto on Suomelle kova pala, mutta siitä poisjääminen ei olisi hyvä ratkaisu (HS 16.12.1994). Mitään pakkoa rahaliittoon liittymiseen ei kuitenkaan EU:n taholta ollut olemassa. Suomi ei täten suinkaan yksinomaisesti joutunut kansainvälisten markkinoiden ja talouden integraation alistamaksi vaan myös itse halukkaasti antautui niille.

Mikäli joku oli erehtynyt luulemaan, ettei ulkopoliittika säteile enää sisäpolitiikkaan YYA-aikakauden jälkeen, hän sai näin huomata erehtyneensä. Puoluepoliittisesti toinen tasavalta oli ollut ennen kaikkea punamultahallitusten valtakunta: maalaisten ja työläisten liitto. Euroopan Unionin jäsenyys esitettiin aivan avoimesti keinona rajoittaa vasemmiston ja Keskustan liikkumatilaa sisäpolitiikassa. Jäsenyyden kannattajien yksi teemoista oli etäisyydenotto menneeseen. EU-jäsenyys olisi uusi alkua, mahdollisuus jättää kaikki vanhat kiviriipat taakse.

"EU:hun liittyminen varmistaisi tutkimuslaitoksen (ETLA) mielestä sen, että Suomi jatkaisi avautumistaan kohti kilpailuun perustuvaa yhteiskuntaa. Jäsenyyden hylkääminen johtaisi "mitä ilmeisimmin paluuseen kohti vanhoja, keskittyneitä edunvalvontarakenteita". Vanhan rakenteen tunnusmerkkejä ovat Etlan mukaan muun muassa maatalouden suojattu asema, keskittymisen asettaminen kilpailun edelle, nopeahko inflaatio ja heikko markka." HS 15.3.1994.

Jos asiaa katsoo jäsenyyden vastustajien näkövinkkelistä, niin jäsenyydellä tuotiin maahan ulkopuolinen voima pitämään kansanrintaman perilliset kurissa. EU-jäsenyyshankkeen suuri paradoksi oli, että sen toteutuminen edellytti Keskustan käännättämistä jäsenyyden kannalle. Paradoksin ratkaisu oli maatalouden tukipaketti.

Sellaiset henkilöt, joiden EU-kanta ei ollut ollut alusta alkaen selvä, mutta jotka lopulta kallistuivat kyllä-vaihtoehdon puolelle, perustelivat usein ratkaisuaan sillä, että kaikki

tulee muuttumaan joka tapauksessa riippumatta siitä, onko Suomi Unionin jäsen vai ei⁴³¹. Kansallisvaltiollinen politiikka oli heidän mukaansa menettänyt voimansa.

"Ratkaisevin syy mielenmuutokseen on ollut rajojen merkityksen hupeneminen. Kansallinen raja ei ole enää sellainen raja, jolla voitaisiin puolustaa itsenäistä talouspolitiikkaa ja hyvinvointiyhteiskuntaa. Kun henki on päästetty pullosta, se ei enää ole palautettavissa sellaiseen pikkupulloon, jonka etiketissä lukee Suomi." Erkki Tuomioja HS 15.10.1994

Etenkin SDP:ssä ja SAK:ssa näytettiin järjeilevän, että useimmat muutokset tulevat koskemaan Suomea riippumatta siitä olemmeko unionin sisä- vai ulkopuolella. Vihreät taas uskoivat, että EU:ta voisi käyttää villin markkinatalouden paimentamiseen ja ympäristönsuojeluun. Euroopan Unioni oli vuonna 1994 poliittinen projekti ja sellaisena sen päämäärä ei ole ennakkoon kiinni lyöty. Se antoi mahdollisuuden kuvitella, että EU voisi tulevaisuudessa olla jotain muuta kuin se sillä hetkellä oli.

Ei ollut yllättävää, että jäsenyyden vastustajat vetosivat voimakkaimmin itsenäisen päätäntävällän luovuttamiseen pois omista käsistä. Sodissa verellä lunastettu itsenäisyys oli heille itseisarvo. Jäsenyyden kannattajat erottelivat vastavetona todellisen ja muodollisen itsenäisyyden, reaalisen ja formaalin päätösvallan. He viittasivat siihen, etteivät ranskalaiset, britit tai tanskalaiset katso menettäneensä unionissa itsenäisyyttään.

"Todellinen itsenäisyys lähtee omasta henkisestä, taloudellisesta ja poliittisesta kyvystä ja voimasta. Siinä suhteessa suomalaisilla ei Euroopan unionissa ole mitään pelättävää." Matti Klinge HS 12.10.1994

Itsenäisen päätöksentekovallan luovuttaminen on toki perusteltavissa siten, että yhteistyöllä saadaan jotain sellaista tilalle – turvallisuutta tai hyvinvointia – jota pelkästään omin voimin ei uskota enää saavutettavan. Jäsenyyden kannattajat jättivät silti olennaisimman sanomatta: valtiollisen suvereniteetin kaventuminen suhteessa Venäjään ja suhteessa länteen olivat kategorisesti eri asioita. Suomen valtiollisen itsenäisyyden puolustaminen on ensisijaisesti ollut puolustautumista Venäjää vastaan. EU:n jäsenenä Suomi olisi tasavertaisempi neuvottelukumppani Venäjän kanssa. Turvallisuus olikin yksi jäsenyyden kannattajien perusteluista. Tosin se kuului myös jäsenyyden vastustajien perusteluihin. Unionin jäsenenä Suomi ei enää voisi pysytellä Venäjän ja lännen välisten konfliktien ulkopuolella.⁴³²

Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen itänaapurina oli taas luvallista sanoa ryssäksi, mikä vielä 1980-luvun puolivälissä olisi ollut mahdoton ajatus. Kielen jäykistänyt pelko oli poissa, mutta tietynlainen arvaamattomuus Venäjään tuntui yhä liittyvän. Maan epävakauudesta ja oikeistopopulisti Vladimir Zhirinovskin suosioista oltiin useissa puheenvuoroissa huolissaan. Muita huolenaiheita olivat itänaapurin ilmansaasteet, vuotavat

⁴³¹ "Sosiaalipolitiikan tasoa ei jouduta laskemaan, jos niin ei haluta, korostavat sekä Kari Salavuo että pääjohtaja Vappu Taipale sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskuksesta. "Samat kysymykset tulevat vastaan joka tapauksessa: haluammeko lisätä eriarvoisuutta vai emme", Vappu Taipale sanoo." (HS 21.9.1994.)

⁴³² Jan-Magnus Jansson ja Keijo Korhonen esimerkiksi korostivat tätä näkökulmaa. Jansson vaati, että Suomen pitää jäsenenäkin yrittää neuvotella itselleen erityisasema Venäjä-suhteissa. Korhonen ei uskonut EU:n lisäävän lainkaan turvallisuutta: "Saamme turvallisuuden illuusion, mutta provokaation todellisuuden. (HS 26.10.1993; HS 24.5.1994.)

ydinvoimat ja mahdolliset pakolaisvirrat. Sangen monet uskoivat Venäjän heikkouden olevan vain ohimenevää. Se kertoo, kuinka hyvin Paasikiven opetukset oli omaksumattu. Turvallisuuspoliittisesti Venäjä-kysymys koskikin lähinnä heikkouden hyväksikäyttämisen tai käyttämättä jättämisen viisautta eli liittymistä Euroopan Unioniin.

Omassa tutkimusaineistossani kamppailun tärkein yksittäinen ulottuvuus ei ollut talous tai ulkopoliittikka vaan identiteetti. Kulttuurinen erottelu idän ja lännen välillä oli yllättävän voimakasta ja ehdotonta. Helsingin Sanomien sivulla jäsenyyden kannattajien kirjoituksesta toiseen toistama argumentti oli kulttuurimaantieteellinen: haluaako Suomi kuulua itään vai länteen⁴³³. Poliittisesti välivaihtoehtoa ei ollut, mikä sinällään ei ollut yllättävää, mutta hämmentävää oli se, ettei idän ja lännen välillä ollut myöskään minäkäänlaista kulttuurista jatkumoa vaan syvä railo.⁴³⁴

"Suomen tulevaisuuden ja EU-äänestyksen suuri kysymys on, kuulummeko länteen vai itään. Kaikki muu on toisarvoista, olipa se sinänsä miten tärkeää tahansa." Mieli-pidekirjoitus HS 4.10.1994.

"Jos päätämme nyt jäädä EU:n ulkopuolelle, vakaan ja demokraattisen Euroopan ja slaavilaisbalttilaisen Itä-Euroopan välinen raja vedetään Pohjois-Euroopassa pitkin Pohjanlahtea. Jäämällä EU:n ulkopuolelle me valitsemme tämän porukan jäsenyyden tästä hetkestä ikuisuuteen. Edes myöhempi liittyminen ei sitä valintaa miksikään muuta." Mieli-pidekirjoitus HS 19.9.1994.

"Läntisen ja itäisen kulttuurin raja menee läpi Euroopan Triestestä Viipuriin. Se on perhemuotojen, yleisen kulttuurin ja roomalais- ja kreikkalais-katolisen kirkon raja. Suomi on aina kuulunut rajan länsipuolelle. Yleensä meiltä on tykin piipun takaa kysytty, että kumpaan kuulutte. Nyt voidaan vastata kysymykseen rauhanomaisesti." Kirjailija Kaari Utrio HS 11.10.1994

⁴³³ Jukka Tarkka tiivistä Kuvalehden kolumnissaan jäsenyyden kannattajien pelot. Ulkopuolelle jääminen olisi katastrofi, koska se osoittaisi, että haluamme kuulua samaan joukkoon idän entisten sosialistimaiden kanssa. Sanomalla ei, me annamme viestin, ettemme ammenna ajattelussamme länsimaisesta kulttuuriperinnöstä. (SK 36/1994.) Nuoretkin keskustelivat asiasta. Helsingin Sanomien artikkelissa väittelivät jäsenyyttä kannattanut Heljä Misukka (kok) ja sitä vastustanut Antero Eerola (vihr). Keskustelussa puhe kääntyy identiteettiin. Heljä Misukka sanoo: "Mutta se on signaali kansainväliselle yhteisölle. Minä ainakin haluan tunnustaa sen tällaisessa kansainvälisessä yhteistyössä, että meillä on selkeästi viiteryhmä, johon me kuulumme. Itse asiassa tämä on minusta yksi tärkeimpiä argumentteja, miksi meidän pitäisi liittyä." Antero Eerola vastaa: "Niin, se on tietysti mielenkiintoista, kuinka suomalaiset EU:n kannattajat kokevat oman identiteettinsä niin epävarmaksi, että pitää tällainen EU-ratkaisu tehdä ennen kuin voi tunnustaa olevansa länsieurooppalainen. Minulla itselläni siinä ei ole ollut mitään epäselvyyttä. Suomi on länsieurooppalainen maa, ollut sitä sivistyksellisesti, kulttuurisesti, taloudellisesti ja poliittisesti vuosisatoja." (HS 1.9.1994.)

⁴³⁴ Historioitsija Heikki Mikkeli kysyikin EU-kansanäänestyspäivänä ilmestyneessä artikkelissaan, onko lännen ja idän välinen vastakkainasettelu sittenkään päättynyt. "Toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä Euroopan tulevaisuutta leimasi poliittinen vastakkainasettelu Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton, kapitalismin ja sosialismin, idän ja lännen välillä. Vaikka sosialistisen järjestelmän romahtamisen jälkeen eurooppalainen perspektiivi on avartunut, monet ovat yhä tarrautuneet vanhaan vastakkainasetteluun idän ja lännen välillä. Onko kahtiajako sittenkin jotain syvempää kuin jo menneisyyteen kuuluva kilpailu kahden talousjärjestelmän välillä?" (HS 16.10.1994.)

Eurooppa jaettiin ylempään ja alempaan kastiin. Itä-Eurooppa oli jäsenyyden kannattajille kartettavaa paariaseuraa.⁴³⁵ Edes jäsenyyden vastustajat eivät koskaan yrittäneet kumota itä-huono-länsi-hyvä asetelmaa. He väittivät vain, että länsimaisuus ja EU eivät ole synonyymejä.

EU-myönteisille oli tärkeää, että jäsenyyttä haettiin yhtä aikaa Ruotsin ja Itävallan kaltaisten entisten puolueettomien maiden kanssa eikä joskus myöhemmin yhdessä entisten sosialistimaiden kanssa. Oli toki mahdollista, että muutama viikko Suomen jälkeen valintansa tekevä Ruotsi päätyisikin omassa kansanäänestyksessään ei-vaihtoehtoon. Se ei olisi ollut ongelma vaan aivan päinvastoin: voisimme kerrankin katsoa ruotsalaisia nenän vartta pitkin alaspäin. Tämä paljastaa jäsenyyden kannattajien ajattelun rakenteen: on olemassa sivistyksen keskus keskeisessä Euroopassa ja etäisyys siihen määrittää kyseisen maan paikan kansakuntien hierarkiassa.⁴³⁶ Samalla hierarkia osoitti, etteivät Ruotsi ja muut pohjoismaat enää olleet yhtä merkittävä viiteryhmä Suomelle kuin kylmän sodan aikana. Matkalla länteen ei tarvinnut enää koukata Tukholman kautta.

Itä ja länsi liittyivät toiseen maantieteelliseen jakoon: keskusta- periferiaan. Enemistö jäsenyyskeskusteluun osallistuneista katsoi, että suurin osa muutoksista tulee joka tapauksessa koskemaan Suomea riippumatta siitä, liittymmekö Unionin vai ei emme. Sen olisi voinut olettaa latistavan jäsenyyssratkaisun merkityksen, mutta niin ei käynyt, koska molempien osapuolten mielestä EU-jäsenyyssratkaisu määrittelee Suomen statuksen maana ja kulttuurina. Jäsenyyden kannattajien mielestä vasta jäsenyys tekee meistä sivistyneen länsimaan, ulkopuolelle jääminen itäblokin b-valtion. Jäsenyyden vastustajat väittivät Suomen säilyttävän länsistatuksensa Unionin ulkopuolellakin, mutta taantuvan sen sisällä provinssiksi⁴³⁷.

⁴³⁵ Toimittaja Erkki Pennanen kirjoitti kolumnissaan: "Ei ole liioiteltua sanoa, että EU-jäsenyydessä on kysymys Suomen paikasta Euroopassa. Haluammeko me kuulua 13 -16 valtion muodostamaan A-joukkueeseen vai jäämmekö me lähinnä entisten sosialistimaiden muodostamaan B-joukkueeseen, josta moni haluaisi mihin hintaan hyvänsä EU:n jäseneksi." (HS 6.9.1994.) Keskustelu sai suorastaan kulttuurirasistisia piirteitä, minkä Kristillisten EU-vastainen kehitysyhteistyöministeri Toimi Kankaanniemi totesi eduskunnassa: "Tällainen väite sisältää häpeällisen loukkauksen itäisiä kansoja kohtaan ja lähentelee rotusorron piirteitä. Idän ihmiset ja kansat ovat aivan yhtä arvokkaita kuin lännenkin. On synti halveksia ihmisiä." (HS 7.9.1994.)

⁴³⁶ Samaa hierarkiaa käytettiin myös kansakunnan sisällä. Teollisuusvaikuttaja Matti Korhonen rankkasi jo keväällä 1991 suomalaiset Helsingin Sanomien alanurkkakirjoituksessaan järjestykseen: "EVA:n helmikuussa julkaistama selvitys suomalaisten asenteista integraatioon taloudellisena ja kulttuurisena ilmiönä sijoittavat suomalaiset selvään jonomuodostelmaan. Edelläkävijöinä ovat kokoomuslaiset, johtavassa asemassa olevat ja hyvin koulutetut, seuraavina nuoret ikäluokat, Rkp:n kannattajat ja demarit, peränpitäjinä vasemmistoliiton ja keskustan kannattajat sekä MTK." (HS 10.4.1991.)

⁴³⁷ Jäsenyyden vastustajat pelkäsivät, että ulkomaalaiset vievät kaiken, jos Suomi liittyy: "Kun Suomi on allekirjoittanut EY-sopimuksen, ovat reunaehdot pelkkää sanahelinää. Eurorahan volyymi on sitä luokkaa, että siinä menevät tilat, talot ja tehtaat ilman suurempia mutinoita kansainvälisten omistajien haltuun." (HS 26.1.1992.) Kulttuuriantropologi Matti Sarmela oli yksi EU-jäsenyyden vastustajien aktiivisimmista mielipidekirjoittajista: "Suomen liittymisehdot ja EU-lupaukset ovat vain historian täytettä. Ennen pitkää Suomeen jäävät jäljelle vain ne rakenteet, jotka sopeutuvat mannekulttuuriin, yhteiseen elinympäristöön, eurooppalaisuuteen. Suomalaisten tulisi ajatella, mikä on Suomen todellinen asema Euroopan "Yhdysvalloissa" ja verrata tulevaisuuttaan esimerkiksi USA:n pienenä osavaltioon." (HS 13.9.1994.) Kannattajat painottivat, ettei EU ole tähän mennessä kävellyt suurissa kysymyksissä pientenkään jäsenmaidensa yli, mistä esimerkiksi kansanäänestykset Maastrichtin sopimuksesta käyvät todisteena. (esim. Pekka Ahtiala HS 7.10.1994.)

Ratkaisevaa näkemykselle Suomen asemasta EU-jäsenenä tai EU:n ulkopuolella oli puhujan kokemana henkinen etäisyys suhteessa Manner-Euroopan keskuksiin. Historiallisesti matka Euroopan salonkeihin on ollut lyhin etelän rannikkokaupungeissa ja pisin sisämaan syrjäseuduilla ja niin se oli myös EU-kansanäänestyksessä.

4.5.2. Avainsanasto

Vuosien 1992 – 1994 sanasto viesti lamasta ja muuttuneesta perspektiivistä lähihistoriaan. Historiaa uudelleen tulkitsevia sanoja olivat muun muassa vääristymä, vinoutuma, väärä kuvitelma, illuusio, kupla ja pysähtyneisyys. Taakse jääneeseen aikaan kuuluivat myös Kekkonen, turvallisuudentunne, konsensus, idänkauppa, tasapäästäminen ja keskinkertaisuus.

Nykyhetkeä kuvasivat sanat muun muassa lama, kriisi, pankkikriisi, niukkuus, ulkomaan velka, valtion velka, alijäämä, korot, valuutta, markkinavoimat, rahamarkkinat, ulkomaiset sijoittajat ja lainanantajat, luottokelpoisuus, luottotappiot, työttömyys, konkurssi, leipäjonot, elinkelvoton, rakenne, suhdanne, voimattomuus, ajalehtiminen, talousrikokset, harmaa talous, rikollisuus, nationalismi sekä ääriilikkeet. Iskulauseet ”Ei ole vaihtoehtoa” ja ”Ei ole enää varaa” ilmensivät tulkintaa poliittisesta ja taloudellisesta umpikujasta.

Laman aikana käytiin ankaraa taistelua työmarkkinoilla ja julkisella sektorilla. Siihen liittyivät muun muassa sanat kilpailukyky, palkat, työvoimakustannukset, yleissitovuus, työehtosopimukset, lakko, irtisanomiset, joustot, muutosvastarinta, laiskuus, holhous, sosiaaliturva, työttömyysturva, kannustaa, kannustinloukut, työllistäminen, itsensä työllistäminen, oma vastuu, uusavuttomuus ja elätti. Työelämän sanasto oli enimmäkseen oikeiston ja työnantajien diskurssia.

Ahon hallituksen politiikasta viestivät sanat veronkiristykset, veronkevennykset, säästöt, menot, supistukset, ”löysät pois”, tervehdyttäminen, karsiminen, uudistaminen, tervehdyttäminen, tasapainottaminen, luottamus, uskottavuus, inflaatio, kurinalainen talouspolitiikka, investointi, investointien houkuttelu, työllistämistuki, elinkeinotuki, pankkituki, maataloustuki, miljardit, aluepolitiikka, yksityistäminen, myyminen, yhtiöittäminen, valtionyhtiöt ja valtion omaisuus. Tuet kertovat, ettei Ahon hallitus yksin säästänyt vaan myös jakoi rahaa taustaryhmilleen.

Maan sisäisestä uudistumisesta kertoivat esimerkiksi sanat kehittämissuunnitelma, vapauttaminen, valinta, sääntely, määräykset, rajoitukset, normit, jäykkyydet, karsiminen, rönsyt, päällekkäisyys, purku, kilpailu, kilpailun lisääminen, kilpailuttaminen, delegointi, oma päättävä valta, yksilöllinen, keskittyminen, painopistealue, raja-aitojen ylittäminen, vahvuudet, erikoistuminen, huiput, huippuyksiköt, asiakas, kuluttaja, yhteistyökumppanit, sidosryhmät, synergia, ministeriö, ohjaus, tulosvastuu, arviointi, palkitseminen, budjetointi, kustannus ja kustannustehokkuus. Termeissä näkyy liike-elämän käytäntöjen ja metodien leviäminen useille yhteiskuntaelämän alueille.

Uuden Suomen luomiseen liittyivät myös sanat sisäinen uudistuminen, koulutus, panostus, tutkimus, teknologia, tuotekehittely, innovaatio, luovuus, kehitystyö, osaaminen, laaja-alaisuus, sivistys, liikkuvuus, itseohjautuvuus, omatoimisuus, yritteliäisyys, työnteko, menestys/menestyminen, kateus, voittaminen, riskinotto, rohkeus, valmentaja, konsultti, kansainvälisyys, suvaitsevainen ja vapaamielinen. Sanat uusi ja ennakkoluuloton ajattelu olivat runsaasti myös esillä. Niitä oli käytetty kerran aiemminkin ja se oli tapahtunut syksyllä 1944. Molemmissa tapauksissa oli tapahtunut suuri historiallinen käänne.

EU-jäsenyys toi mukanaan sekä taloudellista termistöä että identiteettiä ja itsenäisyyteen liittyvää sanastoa. niitä olivat muun muassa eurooppalainen eri substantiiveilla varustettuna, eurokunto, ETA, EU, rahaliitto, säädökset, normit, vaatimukset, itä, länsi, Impivaara, periferia, a- ja b-ryhmä, vaikutusvalta, byrokratia, itsenäisyys ja päätösvalta. Jäsenyyden kannattajien termit viittasivat kansalliseen identiteettiin, talouteen ja globalisaatioon, vastustajien perinteisiin arvoihin ja historiaan.

Ahon hallitus oli epäsuosittu ja sillä oli laaja oppositio, joka ei kuitenkaan kehittynyt selkeäksi ideologiseksi vaihtoehdoksi. Taistelussa molemmat osapuolet vetosivat kansalliseen etuun hallituksen puhuessa enemmän kansantaloudesta ay-liikkeen ja opposition puheen kohdistuessa kansalaisiin. Esillä olleet talouspoliittiset vaihtoehdot olivat elvytys, työn jakaminen ja 6-tunnin työpäivä. Hallituksen politiikan vastaisissa protestipuheissa esiintyivät muun muassa sanat moraali, arvot, inhimillisyys, heikot, vähäosaiset, uhrat, hätä, syrjäytyminen, maksattaa, kahtiajako, arvotyhjiö, arvokriisi ja arvokeskustelu.

Oikeiston aseet moraalisisessa taistelussa olivat velka, tulevat sukupolvet, yrittäjyys ja byrokratia sekä erilaisen taloudellisen tehokkuuden jarruina olevat asiat. Huomattavaa on, että sinällään neutraali termi velka oli moraalisesti latautunut sana. Myös yrittäjyyteen oli tullut moraalista sisältöä, joka oli tällä kertaa varauksettoman positiivista. 20 vuotta aiemmin oli ollut jokseenkin täysin päinvastoin. Byrokratia oli jo kauan ollut negatiivista. Lama ei siinä suhteessa ollut mikään muutos, mutta byrokratiakritiikki tuntui 1990-luvulla osoittavan sormellaan vasemmistoa. Tulonjako ja tuloerot olivat sekä oikeiston että vasemmiston käytössä, mutta toisin kuin 1980-luvulla, oikeiston ja vasemmiston asennoitumiset tuloeroihin poikkesivat toisistaan. Vasemmisto veti muutaman kerran vuoden 1918 esiin ja puhui luokkayhteiskunnan paluusta.

Sanasto kuvasi Suomen pyrkimystä muuttua valtion, ammattiyhdistysliikkeen ja teollisuuden kolmikantayhteiskunnasta kriisin kautta markkinaliberaaliksi yhteiskunnaksi, jossa historiallisena kontekstina oli Euroopan yhdentyminen ja globalisaatio. Historiallisena vertailukohtana oli koko ajan kylmän sodan aikainen Suomi, josta pyrittiin pois. Monella oli siltä ajalta peräisin olevia etuja puolustettavanaan, mikä jarrutti siirtymistä.

4.5.3. Käsitteiden merkitykset

Vapaus oli leimallisesti yksilönvapautta. Vapautuminen tarkoitti vapautumista vasemmistolaisuuden henkisistä rajoituksista sekä myös suomalaisen kansanluonteen ja kulttuurin kielteisiksi koetuista piirteistä kuten kateudesta, pessimististä, epäonnistumisen pelosta. Kansainvälistyminen ja eurooppalaistuminen tarjosivat mahdollisuuden päästä eroon ikaikaista taakoista. Vapaus ja vapautuminen kuuluivat lännelle ja oi-

keistolle, enemmän nuorisolle kuin vanhuksille, enemmän kaupungeille kuin maaseudulle, enemmän korkeasti koulutetuille ja kielitaitoisille kuin kansakoulu/peruskoulu/ammattikoulu pohjalta ponnistaville. Vapaudella oli aavistuksen elitistinen sisältö.

Tasa-arvon sisältöä lähdettiin määrittelemään uudelleen. Vanha mekaaninen tasa-arvo käsitys tuomittiin yleisesti ja tasa-arvo muuttui sisällöllisesti yksilöllisiä eroja sallivaksi. Muutos oli alkanut jo 1980-luvulla, mutta silloin se oli tarkoittanut enimmäkseen yksilön subjektiivisen kokemusmaailman huomioimista ja tunnustamista. 1990-luvulla toiset saattoivat olla arkailematta myös parempia kuin toiset. Tasapäistäminen erotettiin tasa-arvosta. Tasa-arvoa ei esimerkiksi Opettajassa väitetty enää olevan se, että kaikki saisivat samanlaisen kohtelun (OP 10/1994). Tasa-arvoon liitettiin myös valinnan vapaus (OP 30/1994). Tasa-arvo sai liberaalin sisällön.⁴³⁸ Vähemmistöjen oikeuksia ei aineistossa ollut vuosina 1992 – 1994 esillä.

Sosiaalinen tasa-arvo menetti osan vetovoimastaan sosialististen järjestelmien moninaisten heikkouksien paljastumisen myötä. Toisen maailmansodan jälkeen suhde tuloeroihin oli ollut julkisuudessa lähes poikkeuksetta negatiivinen.⁴³⁹ 1990-luvun taitteessa tuloeroista tuli kiistanalainen kysymys. Vasemmiston ja oikeiston käsitykset tuloeroista erosivat jyrkästi, toisin kuin esimerkiksi 1970- ja 1980-luvuilla. Tuloerojen kasvun väitettiin ekonomistien ja talouden edustajien puheenvuoroissa lisäävän työmotivaatiota. Aiemmin tasa-arvon välttämättömyyttä tai hyödyllisyyttä olivat arvioineet lähinnä poliitikot, humanistit ja yhteiskuntatieteilijät. Sosiologinen näkökulma, jossa tasa-arvo oli yhteiskuntarauhan tae, oli saanut haastajan⁴⁴⁰.

⁴³⁸ Opetushallituksen puheenjohtaja Vilho Hirvi vaati, että pientä epätasa-arvoa on siedettävä. Tasa-arvo on vain yksi päämäärästä, ei ainoa. (OP 10/1994.) Helsingin Sanomissa Hirvi nosti tasa-arvon rinnalle yksilön näkökulman. Se nostaa väijäämättä erilaisuuden yhteiskunnalliseen keskusteluun. Markkinamekanismin käyttö ei saa hänen mukaansa olla tabu, mutta sen kanssa on oltava varovainen. (HS 29.3.1993.) Opettajan pääkirjoituksessa välitettiin, että edellisellä vuosikymmenellä lahjakkaat unohdettiin melkein täysin ja heikot veivät kaiken huomion. Lehti ei kuitenkaan halunnut maahan eliittikouluja vaan erittyneempää opetusta. (OP 10/1994.) Opetushallituksen Reijo Maunula puhui laadullisesta tasa-arvosta, joka huomioi sen, että toiset ovat nopeampia oppimaan (OP 30/1994). Huomattavaa on, että näitä kantoja esitelleet olivat pääsääntöisesti johtavia virkamiehiä. Oma vaikutelmani oli, että enemmistö opettajista tuntui hiljaisesti hyväksyvän uudet linjaukset, joskin Helsingin Sanomien mielipidepalstalla esiintyi juuri samana vuonna muutamia opettajien kirjoittamia tekstejä, joissa oltiin huolissaan opetuksen epätasa-arvon lisääntymisestä. Kuntalehdessä eräs lukion rehtori kritisoi lukioiden asettamista paremmuusjärjestykseen, joka hänen mukaansa johtaa kahtiajakautuneeseen yhteiskuntaan. Hän myös näki, että vielä 1980-luvulla kouluissa pyrittiin tasa-arvoon, mutta ei enää. (KL 15/1994.)

⁴³⁹ Suomalaislapset oli ehditty kylmän sodan aikana sosiaalistaa tasa-arvoon tai ainakin keskiluokkaisuuteen, mikä ilmeni vuonna 1992 julkaistussa kansainvälisessä tutkimuksessa. Siinä selvitettiin kymmenen eri maan 8-, 11- ja 14-vuotiaiden lasten käsityksiä taloudesta. Suomalaislapset uskoivat, että rikkaus on yhtä haitallista kuin köyhyys. Lapset ennustivat, että rikas ihminen joutuu kateuden kohteeksi, menettää ystävänsä ja alkoholisoituu. Toki rikkaudessa on se hyvä puoli, että voi tehdä, mitä haluaa. (HS 22.12. 1992.)

⁴⁴⁰ Levottomuuksien puhkeamisesta keskusteltiin Helsingin Sanomissa jonkin verran. Sosiaalipoliitikko, dosentti Matti Heikkilä arvioi toukokuussa 1994, että vanhastaan köyhät voisivat ajautua mellakkoihin tai rikollisuuteen, uusköyhät keskiluokkaiset ehkä etsiä lohtua populistisesta protestiliikkeestä. Hän ihmetteli sitä, kuinka puoli miljoonaa työntöntä on pysytellyt hiljaa. Historioitsija, professori Heikki Ylikangas ei puolestaan hämmästellyt asiaa, koska kapinalla ei ollut minkäänlaisia menestymisen mahdollisuuksia. Ylikangas arveli, että ”ihmiset koettavat nyt 30-luvun tapaan tehdä itsestään mahdollisimman salonkikelpoisia työtä saadakseen.” (HS 26.5.1994.)

Tasa-arvosta jäivät kamppailemaan vasemmistolainen näkemys lopputulosten tasa-arvosta ja liberalistinen näkemys mahdollisuuksien tasa-arvosta, joka salli lopputulosten osalta aiempaa suuremmat yksilöiden keskinäiset erot. Tasa-arvon ärhäkämille puolustajille tasa-arvo oli itsestään selvä moraalinen lähtökohta, jota ei tarvinnut perustella. Lopputulosten tasa-arvo sai jonkinlaista taustatukea myös nationalismista, talvisodan hengestä. Yhtenäisen kansan ihanne ei menettänyt kaikkea voimaansa yksilöllisyyden aikakauden alkaessa. Liberaali näkemys oli vahvoilla ainakin siinä mielessä, että useat 1990-luvun alun uudistukset kuten esimerkiksi huippujen etsiminen puolsivat siirtymää mahdollisuuksien tasa-arvoksi käsitetyn tasa-arvon suuntaan.

Demokratiasta puhuttiin Venäjän ja Itä-Euroopan maiden sekä EU-jäsenyyden kohdalla. Itä-Euroopassa demokratia tarkoitti päätöksentekomenetelmää ja länsimaiden poliittista kulttuuria, EU:n kontekstissa kansalaisten vaikutusmahdollisuuksia. Suomen sisällä demokratiaa ei tänä aikana vaadittu lisää minnekään. Demokratisoitumista tai popularisoitumista tapahtui kuitenkin taiteen, kulttuurin ja makujen alueella. Taidetta ja viihdettä ei esimerkiksi enää eroteltu toisistaan. Korkean ja matalan kulttuurin eron määrittely alkoi käydä vaikeaksi. Ulkopoliitikasta sai pitkää aikaa puhua vapaasti. Toisaalta taas talous oli valtiojohtossa ottamassa ulkopoliitiikan paikan. Se oli myös tulossa yhä enemmän asiantuntijuuden alueeksi. Demokratia oli yleisesti ottaen myönteinen asia mutta järkevän talouspolitiikan harjoittamisen osalta siinä saatettiin nähdä ongelmia.

Yksilöstä tuli 1990-luvun alussa yhteiskunnan perusyksikkö ja jonkinlainen moraalinen periaate. Helsingin Sanomat määritteli esimerkiksi joulun ja pääsiäisen yksityisasiaksi. ”Jokainen saa päättää itse kirkkopyhiensä vietosta ilman virkavallan holhousa. (HS 5.7.1991). Yksilönvapaus oli tärkeämpää kuin yhteisölliset perinteet. Samalla uskonto lopullisesti lakkasi olemasta yhteisöllinen asia.

Siinä missä koko itsenäisyyden ajan kansanryhmien keskinäiset suhteet olivat olleet kansakunnan kohtalonkysymyksiä, niin lännettymisen ja talouden globalisaation aikakaudella kansakunnan selviytymisen nähtiin merkittävästi riippuvan huippuyksilöistä. Yksilöllistyminen tarkoitti vapautumista viranomaiskontrollista ja yksilön omien valintamahdollisuuksien lisäämistä mutta etenkin oikeistossa myös yksilöiden keskinäisten erojen tunnustamista. Vasemmisto ei lähtenyt kieltämään yksilöllisiä eroja, mutta piti kiinni tasaisemman tulonjaon ihanteesta.

Yhteiskuntaluokka hiipui käsitteenä sitä mukaa kuin yksilöllisyys vahvistui. Suomessa puhuttiin paljon laman aikana kansan jakautumisesta kahtia, mutta keskustelun yhteydessä ei muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta käytetty käsitettä luokka. Jako menestyjiin, pärjääjiin ja syrjäytyneisiin sekä huippuihin ja massaan ilmensi yksilöllisiä ominaisuuksia ja yksilöllisiä kohtaloita. Silloinkaan kuin jakoa a- ja b-kansalaisiin ei haluttu hyväksyä, niin tasa-arvo oli useimmiten yksilöiden, ei kansanryhmien tai alueiden tasa-arvoa.

Isänmaallisuudella oli edelleen hyvin perinteinen sisältö, vaikka Helsingin Sanomien sivuilla puhuttiinkin innokkaasti eurooppalaistumisesta. Isänmaallisuuden vaatimus oli, että kansalaisen pitää olla tarvittaessa valmiita uhraamaan oma etunsa yhteiselle hyvälle. Uhrautumisen vaatimus koski laman aikana taloutta, mutta koskaan ei päästy yhteisymmärrykseen siitä, kenen pitäisi uhrautua.

Muuttunut maailmantilanne teki mahdolliseksi siirtää ulkopoliittiseen realismiin kytkeytynyt isänmaallisuus talouden realiteetteihin. Markkinoista kehittyikin reaali maailman vallankäyttäjäksi, samanlainen tosiasia kuin Neuvostoliitosta oli tullut Suomelle toisen maailmansodan jälkeen. Kurinalainen talouspolitiikka korvasi kurinalaisen ulkopoliitiikan. Vastuunsa tunteva poliitikko oli markkinoita kumartava ja pelkäävä poliitikko. Isänmaallista diskurssia ei kuitenkaan liitetty talouteen korkojen vaan tulevien sukupolvien taakaksi jäävän velkakuorman kautta.

Kansallistunne palasi osin takaisin 1920- ja 1930-lukujen käsityksiin, joille tyypillistä oli kansallisen identiteetin määrittely negatiivien kautta. Valkoisen Suomen negatiivista tärkein oli ilman muuta Venäjä. EU-jäsenyyskeskustelun aikana saattoi havaita, etteivät ainakaan eteläisen Suomen porvariston asenteet olleet viidessä kymmenessä vuodessa muuttuneet.

Suomalaista nationalismia oli koko kylmän sodan aikakauden ajan painettu voimalla maan alle, joskin isänmaallisuus oli oman tulkintani mukaan olennainen ainesosa asevelihengessä. Suomettumispuheista huolimatta luen puolueettomuuspolitiikan isänmaalliseksi, koska sen funktio oli turvata Suomen valtiollinen itsenäisyys. Se oliko nähdyn kaltainen puolueettomuuspolitiikka tehtävään kaikkein onnistunein valinta, jääköön johonkin toiseen yhteyteen pohdittavaksi.

Kylmän sodan päättymisen jälkeen tuli joka tapauksessa mahdolliseksi julkisesti kyseenalaistaa, oliko sotien jälkeisten vuosikymmenten isänmaallisuus ollut oikeaa isänmaallisuutta. Suomettumisen vuosikymmenet muuttuivat kiistanalaiseksi ajanjaksoksi Suomen historiassa eikä konsensusta ei ole tähänkään päivään mennessä saavutettu. Toinen jakoja aiheuttanut kysymys oli EU-jäsenyys. Isänmaallisuuden sisälle oli rakennettavissa nelikenttä, jossa ensimmäisellä akselilla on suhde Venäjään ja toisella EU:hun ja globalisaatioon. Molempiin oli mahdollista suhtautua positiivisesti tai kielteisesti.

Valtio riitaantui käsitteenä. Yksimielisyyttä vallitsi vain siitä, että on olemassa Suomen valtio, territorio, jonka rajoja puolustetaan itään päin. Rajanveto länteen ja muualle maailmaan oli jo kiistanalaisempi. Monet näkivät kansallisvaltioiden välisten rajojen mädaltuvan ja kansallisvaltion aseman heikentyvän.

Muutoin valtio tarkoitti julkista sektoria ja vapaiden markkinoiden vastakohtaa. Valtio oli tässä kontekstissa joko suoja markkinoita vastaan tai taloudellisen kehityksen ja yksilön henkisen kasvun este. Toisessa kontekstissa valtion tehtävä oli stimuloida talouden kehitystä yrityselämän tarpeita palvelemalla. Valtion oman taloudellisen aktiviteetin nähtiin kuuluvan menneeseen aikakauteen. Valtio-omistus ei sopinut globaalitalouteen. Moderni talouspolitiikka määriteltiin siten, että valtio tekee riskisijoituksia, edistää koulutusta ja tutkimusta mutta ei ohjaile taloutta eikä harjoita itsenäistä liiketoimintaa.

Julkisen sektorin tyypillinen piirre julkisessa puheessa oli tehottomuus. Se näyttäytyi rahan tuhlaajana; kiviriippana, jota yksityinen puoli vetää perässään. Edes hyvinvointivaltion puolustajien puheissa valtio ja kunnat eivät tuottaneet juuri mitään vaan enimmäkseen käyttivät markkinoilla ansaittua rahaa. He poikkesivat kritikoista toki siinä, että heidän retoriikassaan julkisella kulutuksella tuettiin inhimillisesti arvokkaita asioita

eikä laiskottelua. Tasa-arvoiset palvelut ja kustannustehokkuus niiden tuottamisessa eivät toki ole toistensa antiteesejä, joskaan ne eivät ole synonyymejakaan.

Ensimmäisessä ja toisessa tasavallassa valtion suuri tehtävä oli ollut kansakunnan yhdistäminen. EU-Suomessa valtio alkoi kilpailuttaa kansalaisiaan. Valtion vanha funktio ei kadonnut puheista, mutta idea yhtenäisestä kansasta tuntui silti kumpuavan historiasta. Valtiokäsitykset ja aikakaudet kohtasivat toisensa sen tosiasian kohdalla, että pehmovaltiokin tarvitsee rahaa, jota saadaan taloudellisesta toiminnasta. Ennustettavissa oli kompromissi kilpailu-kilpailuttajavaltion ja tasa-arvoistaja-huolenpitovaltion välillä, jollainen sitten saatiinkin.

Markkinatalous assosioitiin kehitykseen, elinvoimaan, joustavuuteen ja liikkuvuuteen, julkinen toimija turvallisuushakuisuuteen, jäykkyyteen ja byrokratiaan. Julkisen ja yksityisen erottelussa yksityiselle puolelle laitettiin kehitys turvallisuuden kuuluessa julkiselle sektorille. Kyky sietää markkinoiden riskejä esitettiin talouselämän ja virkamieseliitin puheissa henkisesti kehittyneen kulttuurin, yhteiskunnan ja ihmisen tunnuspiirteinä. Turvallisuushakuisuus oli verrattavissa lapsenomaiseen todellisesta maailmasta pakenemiseen.

Vastakkainasettelu kehityksen ja turvallisuuden välillä kertoi, että markkinoiden hallitsemää maailmaa pidettiin kovana ja kylmänä paikkana. Markkinataloutta ei Suomessa ei yleisesti ottaen mielletty sosialismin romahduksen ja laman jälkeenkään maanpäälliseksi paratiisiksi.⁴⁴¹ Markkinatalous oli edelleen raaka, osin irrationaalinen ja epäoikeudenmukainenkin järjestelmä. Toisaalta markkinoissa nähtiin mahdollisuuksia ja yksilöllistä vapautta. Tässä asiassa eliitin ja kansalaismielipiteen välillä ei ollut merkittävää eroa.

Ero löytyi siitä, kumpaa markkinoiden puolta haluttiin painottaa. Kansalaisten puheissa korostui useimmin turvallisuus eliitin ollessa viehättynyt kustannustehokkuudesta, menestyksestä ja riskinotosta. Samaan hengenvetoon on toki todettava, ettei asetelma ollut mustavalkoinen, koska kumpikaan puoli ei ollut monoliittinen. Eliitin ja kansan sijaan olisi kenties parempi puhua kilpailuhenkisistä ja turvallisuushakuisista suomalaisista. Mutta silti on huomioitava kehityksen suunta: eliitin puheenvuorot olivat muuttuneet kahdessa vuosikymmenessä turvallisuushakuisista kilpailuhenkeiksi, kun taas kansalaismielipiteen kohdalla 1970- ja 1990-lukujen välinen ero ei ollut lainkaan yhtä suuri.

Sosialismi oli ensimmäisen ja toisen tasavallan aikana tarkoittanut yhteiskunnallisten valtasuhteiden keikausta. Itä-Euroopan mullistusten jälkeen sellaista ei enää tarvinnut pelätä ja sosialismi tarkoitti julkisen vallan liiallista sekaantumista markkinatalouden toimintaan.

Sosialismin olemassaoloa oli aiemmilla aikakausilla selitetty sielullisilla ja sosiologisilla tekijöillä. 1990-luvun alussa sosialismille ei enää näyttänyt olevan mitään syytä. Työtömyyden ja sosiaalisen eriarvoisuuden lisääntymisen yhteydessä puhuttiin ainoastaan äärioikeiston tai populismin suosion kasvun uhasta. Ylipäätään en havainnut tänä

⁴⁴¹ EVA:n mielipidetutkimuksessa suomalaiset arvostivat kyllä yksityisyritteliäisyyttä, mutta eivät markkinavoimia ja itsestä voitontavoittelua. 78% vastaajista oli sitä mieltä, että yhteiskunta on antautunut liikaa markkinavoimille. (HS 30.3.1993.)

aikana puheenvuoroa, jossa olisi kytketty esimerkiksi työttömyys ja vasemmiston kannatus toisiinsa. Epäselväksi jäi, mistä ja millä teemoilla vasemmiston odotettiin hankivan tulevat kannattajansa. Ay-liike ja julkisen sektorin työvoima näyttivät sillä hetkellä olevan vasemmiston kannatuksen tukikohdat.

Oikeudenmukaisuudesta käyty keskustelu liittyi laman syyllisiin ja laskujen maksattamiseen sekä historiallisten vääryyksien oikaisemiseen. Ahon hallitus ja liike-elämä eivät käyttäneet paljoakaan energiaa perustellakseen ratkaisunsa oikeudenmukaisina vaan päätöksiä tehtiin ulkoiseen pakkoon ja vaihtoehtottomuuteen vetoamalla.⁴⁴² Se muistutti ulkopoliittista käännoä jatkosodan jälkeen, jolloin suomalaisten oikeudenmukaisuuskäsityksillä ei katsottu olevan paljoakaan merkitystä. Oikeiston henkinen yliote perustui enemmän tulkintoihin tosiasioista kuin tulkintoihin arvoista.

Muista runsaasti esillä olleista käsitteistä lama oli kansallinen kriisi ja suuri ahdinko, mutta sen sanottiin olevan myös tervehdyttäjä, puhdistaja ja järkeistäjä. Suomennettuna se tarkoitti, että laman avulla tai laman varjolla Suomesta pyrittiin siivomaan sosialidemokraattien pitkän valtakauden jäljet pois. Oma tuntumani onkin, että teollisuudelle sekä osalle politiikan ja hallinnon eliittiä lama oli ideologisesti tervetullut ilmiö – olkoonkin että useat yritykset joutuivat samalla suuriin vaikeuksiin.

Suomalainen kansanluonne määriteltiin jälleen kerran ongelmalliseksi. Järvien ja metsien maan asukkaiden sanottiin olevan pessimismiin taipuvaisia, muutosvastaisia ja riskejä vältteviä. Turvallisuushakuiset suomalaiset esitettiin muun muassa peräkammarin poikina. Se tehtiin jatkuvasti selväksi, että keskiverto suomalainen oli henkisiltä ominaisuuksiltaan alamittainen länsieurooppalaisiin verrattuna.

Euroopan Unioni tarkoitti sen kannattajille länsimaisuutta, sivistystä, kehitystä, oikeusvaltiota, markkinoita, sopeutumispakkoa, sivistymispakkoa, ulkopuolista kurinpitäjää, turvaa Venäjää vastaan sekä uutta alkua. EU oli parempien kansojen ja ihmisten klubi. Eurooppaan meno määriteltiin jonkinlaiseksi kypsyyskokeeksi suomalaisille, jolla viitattiin talouden ohella myös sivistykseen ja käytöstapoihin. Eurokunto oli kielikuva taloudelliselle suorituskyvyille, jonka Suomen oli saavutettava. Vastustajilleen EU oli ylikansallinen byrokraatia, markkinaliberalismin kehto sekä suuri huijaus, jossa unionin isot jäsenmaat alistavat ja ryöstävät pienen hyväuskoisen jäsenmaan. Lopulta EU:sta tuli kansallinen identiteettikysymys, johon liittyi kaksi täysin päinvastaista tulkintaa periferiaan joutumisesta.

EU-jäsenyySTAistelussa käytettiin myös historiallisia rinnastuksia. Kriitikot näkivät Suomen olevan edelleen rähmällään. Moskova oli vain kylmän sodan päättymisen jälkeen

⁴⁴² Filosofii Timo Airaksinen väitti vuonna 1992, että eliitti pesee kätensä moraalista vaihtoehtottomuuteen vetoamalla. Kun ei ole vaihtoehtoa, ei ole moraalista vastuutakaan. Airaksinen itse ei suostunut allekirjoittamaan, ettei vaihtoehtoja olisi olemassa: "Tuntuu erittäin omituiselta, että talouspolitiikassa ja yhteiskunnassa voitaisiin varmasti tietää, että ei ole muita mahdollisuuksia. Kukaan ei ole tähän mennessä osannut ennustaa talouselämän ja yhteiskunnan kehitystä, joten miten sitten nyt?" (HS 14.9.1992.)

vaihtunut Brysseliin ja markkinavoimiin. Neuvostoliitto ja EU voitiin näin rinnastaa toisiinsa.⁴⁴³ Myös jäsenyyden kannattajilla oli historiasta kumpuava rinnastus: 1970-luvulla EEC-sopimusta vastustaneet ja 1990-luvulla EU-jäsenyyttä vastustavat ihmiset niputettiin puheissa yhteen. EEC:tä vastustaneet oli todettu historiallisesti väärässä olleiksi, joten myös EU-jäsenyyden vastustajat olivat väärässä

Käsitteiden sisällössä näkyi, kuinka talous nousi muiden elämänalueiden yläpuolelle luoden käsitteille uusia sisältöjä. Kaikki uudet sisällöt olivat ideologisesti oikeistolaisia tai liberaaleja. Aiemmilla aikakausilla peräisin olleet käsitteiden sisällöt eivät kokonaan kadonneet, mutta ne jäivät oppositioasemaan. Tulevaisuus ja nykyhetki kuuluivat markkinaliberalismille. Perinteinen vasemmisto kuului lähimenneisyyteen, nationalismi vielä kauemmas menneisyyteen.

Muutamit käsitteet jäivät kiistanlaisiksi kuten esimerkiksi isänmaallisuus, EU ja valtio. Markkinatalous oli käytännössä ainoa vaihtoehto, mutta emotionaalisesti kansalaiset asettuivat sen suhteen jatkumolle, jonka ääripäinä olivat markkinauskovaiset ja markkinakriitikot. Toimijat määrittelevät poliittisen positionsa suhteessa vapaisiin markkinoihin ja EU:hun, kun se muutamaa vuosikymmentä aiemmin oli jouduttu määrittelemään suhteessa sosialismiin ja isänmaahan. Ensimmäinen suurempi aalto pakolaisia oli saapunut maahan vuosien 1990 – 1991 aikana, mutta ulkomaalaisista ei ollut vielä tuolloin kuumaksi poliittiseksi kiistakysymykseksi.

Oikeudenmukaisuus jäi *tabula rasaksi*, ei niinkään siksi, että siitä liikkui erilaisia käsityksiä vaan siksi, ettei sillä tuntunut välillä olevan maailmassa paljoakaan merkitystä. Kylmän sodan jälkeiseen maailmaan oli jäänyt moraalinen tyhjiö. Se oli yllättävää, sillä liberalismi oli saavuttanut kylmässä sodassa suuren moraalisen voiton. Poliitikassa se tuntui kuitenkin luottavan vaihtoehtottomuuden voimaan.

Kolmen lamavuoden aikana tapahtui myös suuri sulautuminen. 1980-luku oli ollut valtakunnan politiikan konsensuksesta huolimatta kansalaisyhteiskunnan tasolla yllättävänkin särmikäs. Siihen liittyen oli esiintynyt runsaasti filosofisia vastakkainasetteluja: muun muassa talouden ja ympäristön, viihteen ja taiteen, sivistyksen ja rahan, työn ja perheen, henkisen ja materiaalsen vastakkaisuudet. Vuoden 1994 lopulla voimakkaita filosofisia vastakkainasetteluja ei enää samassa merkityksessä ollut. Raha oli taiteessa ihan ok, kouluista ja yliopistoista oli tehty yrityksiä, ihmisen sairauksilla tehtiin bisnestä, ympäristö ja talouskaan eivät olleet vastakkaisia. Rahan ja sivistyksen avioitolla oli kriittikonsa, jotka huolestuivat perinteisten sivistyksellisten ja humanististen arvojen kohtalosta. Laman alussa muutoksen vastustajia saattoi vielä olla enemmän kuin kannattajia. Mitä pidemmälle lama eteni, sitä suuremmaksi kasvoi myönteisten joukko tai ainakin he pääsivät aineistossa useammin ääneen. Tämä vahvistaa sen,

⁴⁴³ Helsingin Sanomat oli lehtenä alusta alkaen jäsenyyden kannalla, mutta lehden toimittaja Antti Vahtera oli kiihkeästi sitä vastaan. Hän kirjoitti useita EU-kriittisiä artikkeleja ja vertasi EU-intoilijoita taistolaisiin (esim. HS 19.10.1991). EU-jäsenyyttä aktiivisesti kevästä 1993 vastustanut Paavo Väyrynen rinnasti jo kolme vuotta aiemmin reaaliosialismia ja Euroopan integraatiota toisiinsa: "Onko perusero vain siinä, että kommunistisen materialismin asemasta kantavana aatteena on porvarillinen materialismi ja organisoijina ovat byrokratian sijasta mahdollisimman vapaat markkinavoimat." (HS 24.11. 1990.)

että kansalaiset hyväksyivät alkuprotestoinnin jälkeen sen, että maailma on peruuttamattomasti muuttunut ja Suomen täytyy muuttua sen mukana.

4.5.4. Tiedolliset ja moraaliset hierarkiat

TAULUKKO 11. Moraalisten ja tiedollisten hierarkioiden ääripäät (oikein/väärin) Suomessa vuosina 1992 – 1994.

OIKEIN	VÄÄRIN
Usko talouden voimaan	Usko politiikan voimaan
Kilpailu, markkinat, valtio yritystoiminnan edellytysten luojana	Säätely, valtion ohjaama talous
Yksilönvapaus	Holhous, rajoitukset
Huippujen suosiminen	Keskinkertaisuuden suosiminen
Yrittäjyys, riskinotto, optimismi, muutosmyönteisyys, yksilön oma vastuu	Turvallisuushakuisuus, pessimismi, muutosvastarinta, vastuun siirtäminen yhteiskunnalle
Heikoista huolehtiminen, uudistunut hyvinvointivaltio	Leikkauksen kohdentaminen heikompiin, vanhanmallinen hyvinvointivaltio
Korkea teknologia, osaaminen, koulutus, tutkimus, kehitystyö	Halpatuotantomaaksi pyrkiminen
Isänmaallisuus, protestanttinen työetiikka	Laiskuus, (itsekkyyys)

Useimmat oikein sarakkeen asioista edustivat talous/uusliberalismia. Perusidea oli, että markkinatalous ja kilpailu levitetään joka paikkaan. Moraalista sisältöä saaneet käsitteet kuten oma vastuu, aloitteellisuus, työntekeä, yrittäjyys, riskinotto ja muutosvalmius ilmensivät porvarillisen katsantokannan hegemoniaa 1990-luvun alun Suomessa. Väärät mallit ja uskomukset olivat suurelta osin peräisin vasemmistosta. Oli myös havaittavissa, että vihreiden vaihtoehtoliikkeiden kulutuksen ja teknologiauskon kritiikki oli painunut marginaaliin.

Säilyttäjästä tuli lähes haukkumasana samalla kuin sen vastakohdasta uudistajasta tuli äärimyönteinen. Uudistaminen oli oikeiston monopoli. Uusi henkinen jako kulki oikeiston ja vasemmiston, liike-elämän ja ammattiyhdistysliikkeen, amerikkalaisten mentaliteetin ja perisuomalaisen mentaliteetin välillä. Huippujen nostaminen keskin kertaisuuksien edelle vaikuttaa ehkä tästä päivästä katsottuna itsestään selvältä, mutta huipuista puhuminen oli itse asiassa varsin harvinaista kylmän sodan aikakaudella.

Yhdysvallat oli uudistajille esikuva taloutena ja osin myös kulttuurina, mutta ei yhteiskuntana. Amerikkalaista yhteiskuntaa kaikkine ongelmineen ei laajemmin haikailtu tänne. Toisaalta Ruotsikin menetti asemansa esikuvamaana. Sinikeltaista kansanko-

tia ei aineistossa juurikaan ylistetty vuosina 1991 – 1994. Kolmen kruunun tilalle nostettiin muutamissa puheenvuoroissa Tanska ja Uusi-Seelanti, joissa oli onnistuttu uudistamaan hyvinvointivaltio romuttamatta sitä täysin. Hyvinvointivaltiota tuulettavat ideat tulivat oikeistosta tai keskustaoikeistosta.

Talouspuheessa väitettiin toistuvasti, että pääasiallinen motiivi työntekoon on raha eikä yhteisöllinen velvollisuus tai inhimillinen tarve työhön sinänsä. Siksi kova verotus tai antelias sosiaaliturva tappaa työmotivaation. Kaikkea instrumentaalista talousjärjelyä vastaan oli kuitenkin työttömyyteen liitetty sosiaalinen häpeä. Samoin jatkuvasti toistettiin, kuinka rikastumisen taustalla on aina kova työ. Markkinat eivät kuitenkaan palkitse raadannasta vaan tuloksesta ja tuottavuudesta. Kahta huonosti palkattua työtä tekevä voi huomata jumittuneensa tai päätyneensä vuosikymmenten raadannan tuloksena sosiaaliseen alaluokkaan.

Talouden kohdalla esiintyi kaksi puhetapaa: taloustieteellinen diskurssi ja vanha luterilainen puheenparsi eli protestanttinen työetiikka. Ne edustivat kahta yhteiskuntaa: markkinayhteiskuntaa ja työyhteiskuntaa, Tönniesiä soveltaen kaupunkien Suomea ja maaseudun Suomea. Puhtaassa markkinayhteiskunnassa ainoa objektiivinen arvo on lisäarvo ja kaikki muut arvot ovat periaatteessa yksilön omia valintoja. Työyhteiskunnassa taas vaikuttavat perinteiset arvot, jotka ovat myös yhteisöllisiä arvoja.

Markkinataloudellista ajattelutapaa levitettiin laman aikana voimakkaasti kansalaisyhteiskuntaan. Varsinkin korkeasti koulutetun nuorison uskottiin oppivan siirtymään sinne, missä rahoille saa parhaan vastineen ja matkanteko tulisi jatkumaan yli valtiolisten rajojen.⁴⁴⁴ Kansallinen pääoma irtaantui laman aikana lopullisesti yhteisöllisistä ja poliittisista kahleistaan siirtyen samalla globaalitalouden aikaan. Muutoinhan laman aikainen suuri puhdistus, ”löysät pois”, ei ehkä olisi ollut henkisesti mahdollinen. 1980-luvulla yritykset olivat vielä kaikesta päätellen työllistäneet enemmän väkeä kuin olisi ollut tarve.

”Suuressa kaupungissa voi helpommin irtisanoa työntekijöitä pakkotilanteessa, kun tietää, että työpaikkoja haluaville löytyy, mutta täältä ei löydy. Tuntuu pahalta törmätä jatkuvasti kylällä ihmisiin, jotka tietää ammattitaitoisiksi työntekijöiksi, ja joiden työttömyyttä on itse ollut aiheuttamassa irtisanomisilla.” Kyrö Oy:n irtisanomiset kieltänyt toimitusjohtaja TE 30/1986

”Yritykset elävät maailmassa, jossa niiden menestys ei määräydy sen mukaan, kuinka paljon ne juuristaan maksavat. Suomessa on teollisuutta vain, jos se kannattaa.” Pääkirjoitus TE 37/1991.

Liberaali markkina-ajattelu törmäsi kansalaisyhteiskunnassa maaseudun Suomen henkiseen perintöön, jossa isänmaallisuus on korkeassa kurssissa, itsekkyyks tuomitavaa, ahneus yksi kuolemansynneistä ja työnteko itseisarvo. Vasemmisto saattoi joissain talouskysymyksissä liittyä vanhoillisten rintamaan. Myös liberaalien talouspuheessa jouduttiin välillä turvautumaan yhteisöön, kun kansalaisilta vaadittiin uhrauksia. Näin ajan henkeen jäi vaikeasti ratkaistavissa oleva ristiriita. Isänmaan kohtalo

⁴⁴⁴ Kokoomusvaikuttaja Virnavirta ennustikin pamfletissaan, että Suomen parhaat kyvyt siirtyvät parempiin korkeakouluihin ulkomaille. Suomeen tarvitaan sekä vero- että älyparatiisi. (Virnavirta 1992, 57.)

riippui taloudesta, mutta globaalitalouden toimintalogiikka loukkasi samalla joitain perinteisiä kansallisia arvoja.

Globaalitalouden aikakauteen astunut Suomi oli sekoitus amerikkalaisen kulttuurin jäljittelyä, mannereurooppalaisen sivistyksen ihailua, kyläyhteisön luterilaista moraalia ja pohjoismaista hyvinvointivaltioideologiaa. Kuinka hyvin ne saattavat elää rinnakkain nakertamatta toinen toisiaan, on mielenkiintoinen kysymys, johon ei vielä 1990-luvun alussa saatu vastausta.

4.5.5 Historiallinen tietoisuus

TAULUKKO 12. Kokemuksen tila (ennen/nyt) ja odotuksen horisontti (nyt/tulossa) Suomessa vuosina 1992 – 1994.

ENNEN/NYT	NYT/TULOSSA
Sodan maailma, poliittiset realiteetit	Talouden maailma, taloudelliset realiteetit
Kansallisvaltiot, sotilasliitot	Suuryritykset, kansainväliset rahamarkkinat, ylikansalliset organisaatiot
Neuvostoliiton pelko	Markkinavoimien pelko
YYA-Suomi	EU-Suomi
Turvallinen ja ennustettava maailma	Ennakoimaton ja hallitsematon maailma
Sosialismi/kapitalismi, ideologiset erot	Keskus/periferia, kulttuuriset ja alueelliset erot
Porvaristo/työväki/maanviljelijät	Menestyjät/pärjääjät/syrjäytyneet
Yhtenäinen kansa (mielikuvissa)	Jakaantunut kansa (mielikuvissa)

Ilmeellistä kyllä, kylmän sodan aikainen maailma koettiin sen kadottua turvallisena ja ennustettavana. Tulevaisuuden horisontissa näkyivät länsi ja markkinat, joskin EU-jäsenyysskeskustelun yhteydessä tuli selväksi, että Venäjä huolestutti yhä suomalaisia. Venäjä oli kuitenkin vain potentiaalinen häiriötekijä länteen ja globaaliin talouskilpailuun vievällä reitillä. Jugoslavian hajoamissota ja äärioikeiston nousu herättivät levottomuutta ja epävarmuutta, mutta niistä ei johdettu maailmanselitystä, jossa tulevaisuus olisi nähty esimerkiksi nationalismin ja liberalismien kamppailuna.

Suomen kohtaamat taloudelliset vaikeudet sattuivat samaan ajankohtaan, jolloin kylmä sota päättyi ja välitön ulkoinen sotilaallinen uhka poistui. Sen seurauksena poliittiset, lähinnä ulkopoliittiset reunaehdot päätöksenteolle ja argumentaatiolle korvautuivat julkisessa keskustelussa talouden reunaehdoilla. Kylmän sodan aikana kansalliset olivat integroitu yhteisen ulko- ja turvallisuuspoliittisen linjan taakse. Sellaiseen ei enää ollut pakottavaa tarvetta. Maa alkoikin olla kansalaisten mielikuvissa jakaantuneempi kuin ennen.

Tässä kohdin tulee painottaa sanaa mielikuva, sillä historiantutkimus ei varauksetta tue muistikuvaa yhtenäisestä Suomen kansasta. Sen sijaan historiantutkimuksesta kuten myös omasta tutkimusaineistostani on helposti havaittavissa jo sisällissodan jälkeisiltä vuosilta alkanut pyrkimys kansan sisäisen yhtenäisyyden lujittamiseen. Kansallinen yhtenäisyys oli silloin jotain, jota pyrittiin politiikalla tuottamaan.⁴⁴⁵ Näkisin että tämän poliittisen pyrkimyksen hiipuminen tuotti kansalaisille tunteen sisäisesti lohkoutuvasta maasta. Maan sisäinen jakaantuminen ei kenties ollut 1990-luvun alun poliittisten päättäjien tietoinen tavoite, mutta he eivät myöskään yrittäneet sitä aktiivisesti estää.⁴⁴⁶

Tutkimusjakson lopulla vuonna 1994 odotuksen horisontissa siinsivät jo paremmat ajat mutta eivät kaikille. Työttömyyden odotettiin jäävän pitkäksi aikaa korkealle tasolle ja Eurooppaa jo 1980-luvulla riivanneen pitkäaikaistyöttömyyden saapuneen jäädäkseen myös Suomeen.⁴⁴⁷ Tällä kertaa tiedettiin jo etukäteen, etteivät kaikki tule nousemaan muiden mukana.

”Ennen vanhaan, kun Suomessa oli lama, voitiin luottaa siihen, että devalvaatioiden vilkastuttama vienti nostaa koko maan nousuun. Lamat päättyivätkin usein hurjaan laukkaan, joka tempasi mukaansa tavalla tai toisella jokseenkin koko kansan. Tämä lama loppuu toisin. Osa kansasta on jo jättänyt laman taakseen, osan lama ei pääty koskaan.” Toimittajat Hannu Sokala ja Johanna Korhonen HS 24.12.1993

Samaan aikaan yhä useammalla suulla todettiin kansallisvaltioiden aikakauden olevan päättymässä. Talouden merkityksen kasvu, sotilaallisen jännityksen heikkeneminen sekä uskomus kansallisvaltioiden aseman heikkenemisestä liittyivät toisiinsa. Valtio on ennen kaikkea turvallisuusinstituutio, jota on vaikea korvata millään toisella instituutiolla. Talouden hallitsemassa maailmassa valtion tehtävät ovat epäselvemmät. Minimaalisimmillaan se toimii yövartijavaltiona

⁴⁴⁵ Virnavirta manaakin, että kylmän sodan aikana konsensus ja rauha työmarkkinoilla ostettiin liian kalliilla hinnalla. Virnavirta myöntää, että konsensuksen takaama elintason nousu taltutti tehokkaasti työväen radikalismia, mutta jakopolitiikka jatkui liian pitkään sen jälkeen kuin varsinaiset ristiriidat olivat jo kadonneet. (Virnavirta 1992, 71; 86.)

⁴⁴⁶ Kalevi Sorsa kirjoitti, että yhteinen rintamakokemus yhdisti sodan kokeneen sukupolven miehet. Siitä tuli ajan henki, jonka kautta vuorineuvos ja työläinen ymmärsivät toinen toisiaan. Tupo, Korpilampi ja konsensus olivat sen hedelmiä. Vuonna 1992 se oli loppu, sodan jälkeinen aika oli ohi. Sorsa ennusti seuraavaksi alkavan markkinoiden ajan. (Sorsa 1992, 8 –9.) Toisaalla hän uskoi, että nyt on alkamassa uuden kansanvallan aika, joka saattaa olla rahvaanomaisempi kuin edeltäjänsä. Sorsa povasi populismin nousua ennemmin tai myöhemmin. (Sorsa 1992, 24; 253.)

⁴⁴⁷ Esimerkiksi Sirkka Hämäläinen uskoi niin (HS 29.6.1992). Talouselämän vaikuttajien seminaarissa esiintyi samanlaisia näkemyksiä. Myös Suomen elintason uskottiin jäävän 1990-luvulla useissa puheenvuoroissa suhteellisen alhaiseksi. Keskusteluun osallistuivat mm. Jermu Laine, Johannes Koroma, Matti Pelttonen ja Matti Aura (HS 30.8.1992). Pitkäaikaistyöttömyys tiedettiin Euroopan maiden esimerkkien perustella hyvin sitkeäksi ilmiöksi. Tutkija Tuire Santamäki-Vuori oli yksi pitkäaikaistyöttömyyden seurauksista varoitelleista: ”Keski-Euroopan kokemukset kertovat, että pitkäaikaistyöttömyys jättää syvät jäljet yhteiskuntaan. Työttömyyteen liittyvä heikko toimeentulo johtaa usein siihen, että ennen pitkää laiminlyödään oma ja jälkeläisten koulutus.” (HS 25.5.1993.) Myös työsuhteiden ennustettiin muuttuvan osa-aikaisiksi ja lyhytkestoisiksi. Tutkija Asko Suikkanen ennusti, että ”työikäisistä enemmän kuin puolet joutuu tulevaisuudessa tyytymään osavuotiseen työssäkäyntiin” (HS 28.4.1993.)

Ideologisten kysymysten vaihtuminen kulttuurikysymyksiksi seurasi monin osin kylmän sodan lopputuloksesta. Kapitalismi on talousjärjestelmä, mutta myös oma kulttuurinen mentaliteettinsä, joka levitessään ympäri maailmaa, joutuu joka paikassa tekemisiin paikallisen kulttuurin kanssa. Paikalliset kulttuurit sopivat paremmin tai huonommin yhteen kapitalismin kanssa. Kulttuurista tulee yksi talouden menestystekijöistä. Se selittää, miksi Suomessakin piti saada aikaan rakenteellisten ja poliittisten muutosten ohella myös kulttuurinen ja mentaalinen muutos.⁴⁴⁸

Nationalismi toisena sosialismin romahduksen voittajana liikkui myös identiteetin ja kulttuurin alueella. Kulttuurista ja identiteetistä saattoi ennustaa tulevan nationalismin ja liberalismien välisen kamppailun yksi keskeisistä näyttämöistä. Kamppailu oli vielä 1990-luvun alussa varsin vaisua, koska liberalismi oli ainakin omassa aineistossani selvästi niskan päällä. Niinpä sillä oli melkein pä yksinoikeus arvioida ja arvostella suomalaisen kulttuurin sisältöä.

Tulee kuitenkin muistaa, että kapitalistinen mentaliteetti ei ole täysin sama asia kuin liberalismi, jolla on omat moraaliset ja poliittiset arvonsa. Poliittinen liberalismi varsinkin operoi voimakkaasti juuri näillä alueilla. Toisaalta kansallinen mentaliteetti voi taas olla hyvinkin kapitalistinen. Silti tietynlainen perusjännite kapitalismin ja nationalismien välille globalisaation aikana väistämättä syntyy, koska rahalla ei ainakaan tunnetun sanonnan mukaan ole isänmaata. Aikana, jolloin talous oli vielä kansallista, tämä seikka saattoi jäädä piiloon.

Liberalismi ja nationalismi eivät tarjonneet kumpikaan suoraa vastausta kysymykseen, tuleeko Suomen liittyä Euroopan Unioniin vai ei. Silti oli havaittavissa, että liberalismi oli melkein pä synonyymi Suomen länsimaistumiselle ja kansainvälistymiselle. Se puolsi jäsenyyden hakemista. Vasemmistosta ja vihreistä esitettiin muutamia puheenvuoroja, jossa todettiin, että maailma on muutakin kuin länsi. Eurooppaa ja Yhdysvaltoja laajempi näkökulma kansainvälistymiseen jäi marginaaliseksi. Nationalisteille kysymys vaikutti olevan identiteetistä ja periaatteesta. Nykyhetken todellisuus näytti heidän kirjoituksissaan jopa lievästi puoltavan jäsenyyden hakemista ainakin siinä mielessä, että heidän käsityksensä lähiympäristön muutoksesta oli pitkälle yhteneväinen jäsenyyden kannattajien kanssa. Mutta historia – erityisesti verellä lunastettu itsenäisyys – harasi melkein aina vastaan.

Euroopan Unionin jäsenyyteen liittyi jäsenyysneuvottelujen jälkeen loppujen lopuksi hämmästyttävän vähän odotuksia ja toiveita. Aineiston tulkinnankin jälkeen jäi kovin epäselväksi, mitkä Suomen tavoitteet aikanaan Unionin jäsenenä tulisivat olemaan ja mitä ylipäättäen EU:lta haluttiin. Alhaisemmat hinnat ja lisääntynyt turvallisuus olivat yleisimmät odotukset. Vihreillä oli epämääräisiä toiveita ympäristönsuojelusta ja SDP:llä tavoitteita Unionin sosiaalisen lainsäädännön kehittämiseksi pohjoismaiseen suuntaan, mutta perin vähälle keskustelulle nämäkin jäivät.

EU-äänestys paljasti kaupunkien ja maaseudun asenneilmastojen eron. Se ei ollut historiallisesti uusi asia mutta melkoisena uutisena se näytti aikalaisille tulevan. Reaktio osoitti, kuinka syvälle kansakunnan mielikuvitukseen oli ehtinyt juurtua ajatus yhte-

⁴⁴⁸ Koivisto katsoi, että monet tekijät, jotka selittävät talouden kehitystä eivät ole taloudellisia vaan kulttuurisia (Koivisto 1995, 272).

näisestä Suomen kansasta. Tätä taustaa vasten on ihmeteltävää, että Helsingin Sanomissa ja myös muissa aineiston lehdissä jäi melko tavalla pimentoon alueellisen eriarvoistumiskehityksen voimakkuus.

4.5.6 Loppupäätelmät

Historiallisen totuuden olemassaolon kriteerit täyttyvät tällä ajanjaksolla kohtalaisen hyvin. Markkinataloudellinen ajattelu levisi kaikkialle yhteiskuntaan uudistaen käsitteiden sisältöjä ja antaen kokonaisuuden osille uusia funktioita. Aineistossa yhteiskunnan eri alueilla toistuneita käsitteitä olivat muun muassa kilpailu, menestyminen, vapauttaminen, markkinat, yrittäjyys ja huippuuyksilöt. Ne kaikki liittyivät samaan kokonaisuuteen, vapaaseen markkinatalouteen, länsimaiseen liberalismiin ja kapitalismin henkeen. Mitään toista vastaavanlaista asiaa, asiakokonaisuutta tai käsitettä ei ollut. Euroopan Unioni nousi keskustelunaiheena hetkittäin etenkin kansanäänestyksen kynnyksellä talouden rinnalle, mutta monet EU-jäsenyyteen liittyneet uudistukset ja vaatimukset olivat samansuuntaisia yhteiskunnan taloudellisten uudistusten kanssa. Lisäksi EU-jäsenyyteen ei liittynyt samanlaista pakkoa ja dramatiikkaa kuin talouteen. Talous voidaan siten nostaa hierarkiassa muiden asioiden yläpuolelle.

Käsite länsimainen markkinatalousdemokratia kokoaa periaatteessa varsin hyvin yhteen Suomen poliittiset pyrkimykset 1990-luvun alussa. Ongelmallista siinä on se, että Suomi oli ollut koko itsenäisyytensä ajan länsimainen demokratia ja markkinatalousmaa. Käsitteillä täytyi olla uusi merkitys. Se seurasi uudesta poliittisesta kontekstista, jossa niitä käytettiin. Uusi poliittinen konteksti perusteli lopullisesti yhteiskunnallisen muutoksen tarpeen. Siirtymää Neuvostoliiton kyljestä Euroopan Unioniin sekä talouden liberalisointia voi jo pitää uusina konteksteina, mutta nekään eivät tavoita kylmän sodan aikakauden jälkeistä tilannetta kokonaisuudessaan. Maailma oli sosialismin romahduksen jälkeen laajempi kuin länsi ja Venäjä, vaikka Suomen julkisessa keskustelussa pitkälle esiintyivät vain nämä kaksi. Olennaista kylmän sodan jälkeisessä todellisuudessa oli, että kaikki pääoma, myös kansallinen, oli 1990-luvun alussa jo globaalia ja että Suomen valtion suhde siihen oli alamaissuhde.

Kylmän sodan jälkeisen aikakauden historiallinen totuus Suomen valtiossa oli siten globaalin pääoman suosiosta kilpaileminen. Siinä onnistuminen nostettiin kansakunnan olemassaolon kannalta merkittävämmäksi kysymykseksi kuin mikään muu. Dramatiikka sen ympärille kehkeytyi talouslamasta ja pelosta pääoman katoamisesta maasta pois sekä sosialististen järjestelmien paljastuneesta rappiosta, jotka havainnollistivat sitä, mitä taloudessa epäonnistumisesta seuraa.

Suomi olisi periaatteessa voinut asettua vastahankaan yleismaailmallisen kehityksen kanssa, jolloin ajan suuren poliittisen kysymyksen ratkaisu olisi ollut globaalin pääoman vallan vastustaminen. Aikalaiset olisivat myös voineet nostaa jonkin toisen asian kuten esimerkiksi ympäristön etusijalle, jolloin talous olisi joutunut toimimaan sen määrittelemissä puitteissa. Moinen olisi vaatinut jotain sellaista päättäväisyyttä, rohkeutta/uhkarohkeutta ja aatteellisuutta, jota maassamme ei 1990-luvun alussa ollut.

Globaalista pääoman suosiosta kilpailun kansansuosio ei silti kansalaisyhteiskunnan piirissä noussut ainakaan välittömästi Paasikivi-Kekkosen linjan tasolle. 1990-luvun alun yhteiskunnallinen muutos ei ollut miellyttävä, koska siihen liittyi monessa tapauksessa konkreettisia menetyksiä. YYA-Suomi oli ollut 1980-luvulla yhden sortin keskiluokkainen paratiisi, joka oli vakuuttanut kansalaisensa kohdusta hautaan. Yhtäkkiä

vakuutus ei enää ollutkaan voimassa. Ahon hallitus oli epäsuosittu ja uutiset kertoivat laman olleen monelle kansalaiselle tragedia. Suomen väitettiin välillä olevan henkissä ja moraalisisessa kriisissä.

Silti itse maailman muuttumisen suomalaiset yleisesti ottaen näyttivät hyväksyvän tosiasiaksi. Se tarkoitti sitä, ettei maa voinut jatkaa eteenpäin vain toistamalla kylmän sodan aikaisia mallejaan. Talouden liberalisoiminen, julkisen sektorin uudistaminen, tuotekehittelyyn ja tutkimukseen panostaminen, huippujen etsiminen sekä markkina-henkisen ajattelutavan omaksuminen olivat jatkuvasti esillä olleita ratkaisuja globaalin talouskilpailun maailmassa selviytymiseen. Tilapäisratkaisuin lamaan tarjottiin muun muassa elvytystä, korkosäätelyä ja hätäaputoita, mutta ne eivät olleet globalisaation ja kansainvälistymisen strategioita. Myös Lipposen SDP vaikutti hyväksyvän strategian, sillä edellytyksellä, että ay-liike jätetään rauhaan. Hallituksen slogan ”ei ole vaihtoehtoa” näytti siis pitävän isossa kuvassa paikkansa.⁴⁴⁹

Protestit kohdistuivat enimmäkseen tapaan, jolla uuteen siirtyminen toteutettiin. Ahon hallituksen toimien arvostelu ei tee historiallisesta totuudesta ei-legitiimiä eikä historiallisen totuuden tarvitse olla sataprosenttisen legitimoitu. Kansalaisyhteiskuntakin lähti lopulta alun protestoinnin jälkeen muutoksiin suhteellisen hyvin mukaan.

Talouden maailmassa vallan tärkein lähde on pääoma, koska sitä tarvitaan jokaiseen taloudelliseen hankkeeseen. Se joka päättää pääoman käytöstä ja kohdentumisesta, käyttää suurta valtaa, oli sitten kyseessä julkinen tai yksityinen toimija. Globaalitaloudessa ei ole maailmanvaltiota rahaa jakamassa, joten päätöksiä tekevät yksityiset toimijat. Tärkeimpiä niistä ovat kansainväliset suuryritykset, pankit, sijoitusrahastot ja yksityiset suursijoittajat. Valtaa on myös keskuspankkiireilla, jotka päättävät muun muassa rahan määrästä ja koroista sekä luottoluokittajilla, joiden rankkaukset vaikuttavat lainarahan hintaan. Valtiot keräävät rahaa veroillaan ja käyttävät sitä monenlaisiin hankkeisiin. Valtiollakin on taloudellista valtaa.

Kuluttajilla on myös rahaa ja heillä on ainakin periaatteessa mahdollisuus käyttää suurtakin valtaa suhteessa yksittäisiin yrityksiin ja pankkeihin, mikäli he pystyvät toimimaan tietoisesti ja koordinoitusti yhdessä. Myös heidän alttiutensa kuluttaa tai olla kuluttamatta vaikuttaa talouden kokonaistilanteeseen. Kaikilla, joilla on paljon pääomaa käytössään, joko yksin tai yhdessä omistettuna, on mahdollisuus vaikuttaa talouden kehitykseen.

Mielenkiintoinen kysymys on, kenellä talouden toimijoista voidaan normaalitilanteessa olettaa olevan eniten valtaa. Periaatteessa valta on sillä, jolla on käytössään eniten pääomaa, mutta koska pääoman omistus on maailmanlaajuisesti ollut tähän saakka jakaantunutta, mikään yksittäinen toimija ei ole yksinään pystynyt toistuvasti muodostamaan päätöksentekoon vaadittavaa enemmistöä. Niinpä valta on siellä, missä suuret pääomat yhtyvät. Castellsin mukaan globaalia verkostotaloutta hallitsee eräänlainen kollektiivisen kasvottoman kapitalistin abstraktio, joka ilmenee rahavirroissa (Castells 2000, 505). Valtaa ei lopullisessa mielessä olisi siis varsinaisesti kellään vaan

⁴⁴⁹ Helsingin Sanomat kommentoi pääkirjoituksessaan SDP:n tilannetta kevään 1995 eduskuntavaalien alla seuraavasti: ”SDP:n tragedia on kuitenkin siinä, ettei se voi tarjota ratkaisevasti parempaa huomenta. Korkea työttömyys, huikea valtion velka ja markkinavoimat pakottavat sen noudattamaan kutakuinkin samanlaista politiikkaa kuin Esko Ahon hallitus. Eroja voi löytyä vain vivahteissa, painotuksissa ja tyyliissä. On vaikea kuvitella, että Paavo Lipponen lähtisi korskumaan leikkauksilla tai kaivamaan verta ay-johtajien nenästä kuten Iiro Viinanen. (HS 4.12.1994.)

maailmaa hallitsisi pääoman logiikka. Castellsin väite saattaa olla periaatteessa oikea, mutta pohdintaa ei ole syytä lopettaa siihen, vaan meidän pitää kysyä, kenen erityisessä intressissä pääoman logiikan hallitsema maailma on.

Pelkistetyimmillään pääoman logiikka on niiden logiikkaa, jotka tekevät rahaa rahasta eli pankkiirien ja sijoittajien logiikkaa. Nähdäkseni heillä on eniten valtaa myös siksi, että he ovat riippumattomampia kuin muut talouden toimijat. Yritykset ovat viime kädessä riippuvaisia tuotteistaan, kuluttajista ja imagostaan, valtio on riippuvainen veronmaksajistaan sekä lainoittajistaan. Palkansaajat tarvitsevat työpaikkansa. Yksityisen pääoman ei tarvitse sosialismin romahduksen jälkeen juurikaan mielistellä ketään. Raha kelpaa aina. Ainoa mikä sen voi muuttaa, on rahan arvon romahtaminen. Siksi inflaatio on rahamaailman pahin peikko. Toinen uhka on pääoman tuottavuuden heikentyminen. Pääoma karsiikin aina kulujaan ja piiskaa työntekijöitä suurempaan tehokkuuteen. Se etsii uusia innovaatioita ja uusia markkinoita.

Kaikista talouden toimijoista rahamarkkinat ovat myös kysyneet tehokkaimmin hyötmään kehittyvästä teknologiasta ja avautuvasta maailmantaloudesta. Globaalitaloudessa liikkuu yhden päivän aikana huomattavasti enemmän pääomaa kuin tavaraa, palveluja tai työvoimaa. Pelkästään valuuttakauppa on päivittäiseltä arvoltaan moninkertaista tavarakauppaan verrattuna. Pääomat pystyvät salamannopeasti siirtymään paikasta toiseen, kun taas työvoima ei liiku millään yhtä vilkkaasti eikä valtio voi edes ajatella vaihtavansa paikkaansa. Kahden nyrkkeilijän ottelu on jo lähtökohdiltaan epätasainen, mikäli vain toinen ottelijoista pääsee vapaasti liikkumaan. Pienen valtion taloudelliset resurssit ovat taas mitättömät kansainväliseen rahaliikenteen volyymiin verrattuna. Muutosten johdosta Suomen valtio ei pystynyt 1900-luvun lopulla enää suojelemaan kansalaisiaan tai yrityksiään taloudellisista riskeiltä yhtä hyvin kuin ennen.

Rahamarkkinoiden vallankäyttö ei yleisesti ottaen ole niinkään johtamista sanan perinteisessä merkityksessä vaan enemmänkin ohjaamista ja ehdollistamista. Pääoma tavoittelee kasvua, mutta se ei itse pidä uhkapelistä ja siirtää riskit kernaasti muille. Walhroosin mukaan finanssimarkkinat pyrkivätkin mahdollisimman hyvään tuottoon mahdollisimman pienellä riskillä. Ne delegoivat taakan sille, jolla on sen kantamiseen parhaat mahdollisuudet. (Walhroos 2012, 90, 133 – 134.) Sijoittajat toki tarvittaessa palkitsevat runsaskätisesti ne, jotka onnistuvat täyttämään tulosodotukset. Pääomaa käyttöönsä haluavat tahot yrittävätkin parhaansa vakuuttaa sijoittajat kyvykkyydestään tehtävään. Valtiokin liehittelee kansainvälistä pääomaa kasvattamalla pääoman tuottavuutta alueellaan. Kun valtio ottaa pääoman omistajan roolin suhteessa omiin organisaatioihinsa, niiden tehtäväksi tulee taas miellyttää valtiota tuottavuuttaan lisäämällä.

Myös kansalaisen on opittava kehittämään itseään siihen suuntaan, että hän miellyttää pääomaa tai pääoman ajattelutavan omaksunutta valtiota, joka jakaa lisärahaa huipuille. Valtion pitäisi myös ainakin periaatteessa lakkauttaa tai myydä yksityiselle taloudellisesti tuottamaton toiminta. Identiteetiltään liikeyrityksiksi muuttuneiden koulujen, yliopistojen, sairaaloiden, museoiden, teattereiden ja muiden pitää kosiskella maksavia asiakkaita. Tieteentekijöistä siivoojiin kaikkien tulee itse päätellä, mitä sijoittajan tai maksavan asiakkaan miellyttäminen missäkin tapauksessa tarkoittaa. Talouden tuotantopuolella sillä on enimmäkseen tekemistä tuloslukujen ja tuottavuuden kanssa, talouden kulutuspuolella statuksen, nautintojen ja elämysten kanssa.

Suomalaisessa yhteiskunnassa alettiin laman aikana viljellä pääomasijoittajan mallia ympäri yhteiskuntaa. Valtio käyttäytyi kuin yksityinen sijoittaja: julkista rahaa jaettiin

tuotto-odotusten perustella. Sen tueksi ja tulosten parantamiseksi kehitettiin erilaisia palkitsemis-, arvointi ja mittausten menetelmiä. Toisaalta valtion organisaatiot saivat enemmän vapautta suunnitella itse omaa toimintaansa. Sama vapauttamisen ja väärtimisen kaava toistui jokaisella elämänalueella.

Voimme siis päätyä tulokseen, että maahamme syntyi jälleen yksi historiallinen totuus ja yksi kansallinen ratkaisumalli siihen. Sen olemassaoloa tukee myös politiikan vaihtoehtottomuus 1990-luvun ja 2000-luvun aikana. Suomessa ei ollut 1990-luvun alussa havaittavissa sellaista merkittävää poliittista ryhmää, joka olisi lähtenyt toimimaan kokonaan toisenlaisen asennoitumisen pohjalta. Siten poliittisesta linjaratkaisusta, globaaliin talouskilpailuun ryhtymisestä ja suomalaisen yhteiskunnan taloudellisen kilpailukyyn kehittämistä, tuli historiallinen totuus aivan kuten puolueettomuuspolitiikasta kylmän sodan aikana. Se ei kieltänyt tasoittamasta tuloeroja verotuksella, suojelusta ympäristöstä tai harjoittamasta aluepolitiikkaa, mutta kaikessa toiminnassa piti ottaa huomioon talouden kilpailukyky ja kansainvälisen pääoman käyttäytyminen.

Historiallisessa muutoksessa uusi keskus ymmärtää itsensä korkeimpana totuutena kuin edeltäjänsä ja niin tapahtui 1990-luvun alun Suomessakin. Uuden totuuden levittäjille ei riittänyt, että kylmän sodan Suomen rakenteet ja käytännöt todettiin epäkelvoiksi, vaan myös koko sen ajan mentaliteetti ja kulttuuri osoitettiin riittämättömiksi.

Reunahuomautuksena on todettava, että kolmesta 1990-luvun historiallisesta totuudesta, viimeisin saattaa olla heikoin, koska globaalitalous tarvitsee selviytyäkseen valtion apua ja valtiot taas tarvitsevat kansalaisiaan. Huomattavaa oli myös legitimoinnin ohuus. Kahteen aiempaan historialliseen totuuteen verrattuna globaalin pääoman suosioista kilpailuun liittyi paljon vähemmän moraalista paatosta. Realiteettien tulkinta ja vaihtoehtojen puute todennäköisimmin selittävät sitä. Jos vaihtoehto olisi ollut, moraalisiin olisi ollut pakko panostaa enemmän. Kuitenkin talouden globalisaatio lepää kokonaisuudessaan huomattavan paljon sitä tukevan ideologian menestyksen varassa. Tämä voimistaa kuvaa, että Suomessa todella saatettiin ajatella Fukuyaman hengessä aatteiden kilpailun saapuneen päätökseensä.

Globaalin pääoman kyky rangaista vääräuskoisia ja uppiniskaisia on myös vähäinen verrattuna esimerkiksi Neuvostoliiton sotilaalliseen pelotteeseen. Pääoma ei ole mikään kollektiivitoimija, joka lähtisi maasta tai jäisi maahan yhtenäisenä blokkina. Pääomaa liikkuu koko ajan rajojen yli molempiin suuntiin eikä pienet menetykset välttämättä näy vielä kansakunnan arkipäivässä. Pääoman katoamisen pelon vaikutuksen suuruus valtiossa perustuu osin myös siihen, missä määrin sen johtajat ja kansalaiset arvostavat korkeaa elintasoja ja tavoittelevat taloudellista kasvua. Mikäli he tyytyvät esimerkiksi linkolaiseen elämäntapaan, globaalin pääoman vallan välineet tylsistyivät. Astetta pahempi hirttoköysi on velkaantuminen, koska velkoja ei pääse pakoon.

Hallitusten ja keskuspankkien harrastama talouspolitiikka tulee myös erottaa markkinoista. Se voi olla yhteiskunnallisilta vaikutuksiltaan julmempaa kuin pelkkä globaalin markkinakilpailun aikaansaama paine. Suomen 1990-luvun alun talouskriisissä suurimman tuhon saattoi saada aikaan vahvan markan politiikka.

Globaalin pääoman vaikutus valtioiden käyttäytymiseen on osin valtioiden itsensä säädeltävissä oleva asia. Mitä laajemmin poliittiset toimijat kykenevät keskinäiseen yhteistyöhön sekä kansainvälisellä että kansallisella tasolla, sitä paremmin he pystyvät pääoman valta-asemaa tasapainottamaan edellyttäen tietenkin sitä, että he haluavat tietoisesti luoda pääomalle vastavoiman. Tällaista halua ei ole syytä ottaa annet-

tuna. Varauksellisuuteen oli 1990-luvun puolessa välissä kaksi syytä. Toinen oli vasemmiston neuvottomuus talouden kanssa, toinen individualismin suosio yhteiskunnassa. Ideologisesta näkökulmasta pääomalla onkin intressi levittää yhteiskuntaan individualistista mentaliteettia. Sillä en yritä sanoa, että individualismi sellaisenaan olisi redusoitavissa pääoman mentaliteetiksi vaan että pääomalle on tässä historiallisessa tilanteessa edullista kannattaa sitä.

Ideologisen kilpailun päättyminen lännen voittoon, nostivat liberalismiin täälläkin hegemoniseksi ideologiaksi. Tässä kohdin tulee kiinnittää huomio yksityiskohtien sijasta suomalaisen yhteiskunnan muutoksen yleissuuntaan ja se oli liberaalisoituminen. Se näkyi koko yhteiskunnassa ja muutos tapahtui siitä huolimatta, etteivät liberaaliryhmät, kuten esimerkiksi uudelleen lämmitetty Nuorsuomalainen puolue, koskaan menestyneet vaaleissa.

Talousliberalismin menestysresepti vapaat markkinat, sopikin mainiosti 1990-luvun alun tilanteeseen, mutta talousliberalismi ei ulota pääoman logiikkaa valtiokoneiston sisään, josta syystä se on astetta heikompi ideologia kuin uusliberalismi. Uusliberalismin resepti, valtion ohjeistaminen toimimaan markkinoiden työkaluna saattoi siksi vastata historiallista totuutta vielä paremmin. Sosialismin romahduksen sivilisaatiotulkinta myös puolsi valtion käyttämistä kansallisen mentaliteetin uudelleen muokkauksen välineenä. Lisäksi uusliberalistisiin uudistuksiin oli saatavissa valmis malli ulkomailta.

Ahon hallituksen toimintaa onkin mielenkiintoista verrata Thatcherin hallitusten politiikkaan 1980-luvulla. Thatcherismissa on kolme ydinkohtaa: inflaatio alas, ay-liike alas ja yksityistäminen (Harris 1988, 4). Ne kaikki kolme olivat Ahon hallituksen agendalla. Thatcher kirosi muun muassa Suomen Kuvalehden haastattelussa konsensuksen useaan otteeseen pitäen sitä kehityksen jarruna (SK 46/1984). Laman alussa konsensusta lähdettiin Suomessa romuttamaan.⁴⁵⁰ Thatcherin retoriikka rakentui keskeisesti ”Ei ole vaihtoehtoa” – argumentille ja samaa käytti Suomessa myös Ahon hallitus

Thatcher halusi maastaan sellaisen, että kovalla työllä voi kuka tahansa nousta huijulle. Niinpä tasa-arvo tarkoittaa tasa-arvoisia mahdollisuuksia (Harris 1988, 40). Tähän suuntaan tasa-arvo eteni Suomessakin. Thatcherin elämänkerran kirjoittaja Hugo Young näkee, että Thatcherin aikakaudella kansaa opetettiin näkemään työttömyys luonnollisena asiana ja huomio siirrettiin enemmän menestyksestä puhumiseen. Thatcher halusi myös lopettaa rikastumisen ympärillä perinteisesti olleen syllisyydentunteen. Britanniassa tapahtuikin 1980-luvulla suuri varallisuuden uudelleenjako. (Young 1993, 502, 605.) Vastaavanlaiset ilmiöt koettiin myös Suomessa. Laman aikana varallisuutta jaettiin Suomessakin uudelleen. Menestyjä-retoriikka puhkesi kukkaan aikana, jolloin maassa oli ennennäkemätön työttömyys. Tosin työttömyyttäkään ei puheissa unohdettu. Kateus menestyjiä kohtaan liitettiin suomalaisen kansanluonteen pitkään syntilistaan.

Thatcher toi yliopistoihin arvioinnin ja laittoi koulut ja sairaalat kilpailemaan keskenään. Kaikesta tehostamisesta huolimatta Thatcher ei saanut julkista kulutusta juurikaan supistettua. (Young 1993, 610 – 612.) Kuvio oli yksi yhteen Suomen 1990-luvun alun muutoksen kanssa. Ja yhtä lailla kuin suomalaiset halusivat pitää hyvinvointivaltionsa ja turvallisuuden tunteensa, niin myös britit Thatcherin ankarasta opista huolimatta arvostivat edelleen sosiaalista turvallisuutta ja halusivat rahaa koulutukseen ja sairaanhoitoon sekä pitivät työttömyyttä inflaatiota pahempana ongelmana (Young 1993,

⁴⁵⁰ Kokoomuksen taustavaikuttaja Jarmo Virmavirran mukaan yhteiskuntarauhan ostamiseen työpaikoilla ei enää ollut varaa (Virmavirta 1992, 71 – 72).

622). Thatcher teki briteistä myös omistavaa luokkaa tarjotessaan keskiluokalle ja työväenluokalle mahdollisuutta muuttaa vuokra-asuntonsa omistusasunnoiksi. Suomessa ei tapahtunut vastaavanlaista asuntopoliittista reformia, mutta kansalaisia ja erityisesti nuoria houkuteltiin yrittäjyyteen. Yrittäjyydestä oltiin valtion toimenpiteillä tekemässä uutta kansallista elämäntapaa, mikä vahvistaa käsityksen uusliberalistisesta ajan hengestä. Toisaalta valtio säilytti perinteisiä kansalaisten suojelutehtäviään. Yrittäjämentaliteetin ja hyvinvointivaltion välille jäi potentiaalinen ristiriita, jota yritettiin lieventää kehittämällä julkista puolta liike-elämän suuntaan.

Suomessa lähdettiin pahemmin liioittelematta tekemään porvarihallituksen johdolla uusliberalistista kumousta keväällä 1991. Se ei edennyt loppuun saakka johtuen siitä, että ammattiyhdistysliike oli Suomessa riittävän vahva pysäyttääkseen kumouksen puoliväliinsä. Sen lisäksi laman aikaiset gallupit antoivat ymmärtää, että kovan linjan oikeistolaisella ohjelmalla ei voiteta Suomessa seuraavia eduskuntavaaleja.⁴⁵¹ Kansalaiset halusivat yhä hyvinvointivaltionsa. Kolmas vaikuttava tekijä oli, että Suomen talous lähti suhteellisen nopeasti voimakkaaseen kasvuun. Otollisemmat olosuhteet radikaalille oikeistokumoukselle olivat jo takanapäin vuoden 1994 lopulla.

Porvarihallituksen politiikka on tulkittavissa kahdella tavalla. Joko sillä yritettiin vakuuttaa niin sanottuja markkinavoimat Suomen talouspolitiikan uskottavuudesta tai sitten uusliberalismi oli yksinkertaisesti Ahon hallituksen ideologia. Ahon muistelmakirja puhuu ensin mainitun vaihtoehdon puolesta, mutta politiikkojen kirjoihin täytyy suhtautua tietyllä varauksella.⁴⁵²

Poliittinen liberalismi vahvistui myös sikäli kuin sosialistimaiden vallankumousten tulkittiin merkitsevän länsimaisen demokratian ihanteiden voittoa. Poliittiseen liberalismiin on kuitenkin kuulunut tietynlainen kriittisyys sääntelemätöntä markkinataloutta kohtaan eikä vuoden 1989 jälkeinen tilanne näyttänyt puhuvan talouden sääntelyn lisäämisen puolesta. Poliittisen liberalismin oli siis pyrittävä amerikkalaisen demokratian parhaimpien ihanteiden toteuttamiseen todennäköisesti kasvavan taloudellisen epätasa-arvon olosuhteissa. Sitä, mitä se tulisi merkitsemään aatteen menestykselle, ei ollut vielä 1990-luvun puolessa välissä nähtävissä.

Liberaalin ajattelutavan hegemonia ei merkitse sitä, että liberalismi olisi ainoa mahdollinen ideologia globaalitalouden aikakaudella tai että kaiken yhteiskunnassa pitää olla

⁴⁵¹ Tarkka näkikin tilanteen keväällä 1991 siten, että tuolloin oli suoranainen sosiaalinen tilaus holhouksen ja sääntelyn purkamiseen, mutta ammattiyhdistysliikkeen voima rajoitti Ahon hallituksen mahdollisuuksia (Tarkka 2002, 354).

⁴⁵² Kirjan julkaisun jälkeisenä vuotena (1999) odottivat eduskuntavaalit, jossa edellisissä vaaleissa oppositiojohtajan asemaan pudonnut Aho yritti palauttaa puolueensa takaisin hallitusvaltaan. Kirjaa voi siten pitää yhtä hyvin vaalikirjana kuin poliittisina muistelmina. Kirjassaan Aho kertoo, kuinka varsinkin syksyn 1991 devalvaatio vahvisti käsitystä siitä, että raha- ja valuuttamarkkinoiden toimijat saattavat painostaa ja ohjata yhteiskunta haluaansa suuntaan. Ahon mukaan joidenkin mielestä niin piti ollakin. Markkinavaimien lisääntyvä valta pani poliittiset päättäjät ja työmarkkinat järjestykseen. Aho katsoo, että markkinoiden valtaa vahvistaa niiden kehitys maailmanlaajuisiksi. Rahan vapaasti liikkua, yksittäisen valtion mahdollisuudet määrätä yksin tulevaisuudestaan käyvät olemattomiksi. Poliitikastakin tulee yhä enemmän taloutta ja teknologiaa. Hallitseva arvojärjestys neuvoo siirtämään voimavaroja aloille ja tehtäviin, jotka mahdollisimman tehokkaasti palvelevat kansakunnan taloudellisen suorituskyvyn parantamista. Rahan mahti on suurempi kuin koskaan Aho arvioi 1990-luvun lopulla. (Aho 1998, 173 – 174.) Aho vaikuttaa omien sanojensa mukaan olleen uusliberaali olosuhteiden pakosta. Oli se totta tai ei, niin uusliberalismi ei Suomessa noussut 1990-luvulla sellaiseen kansansuosioon, että sillä oltaisiin voitettu vaalit.

liberaalia. Globaalin pääoman intresseistä ei voi johtaa vastauksia esimerkiksi moraali- ja elämäntapakysmyksiin. Niiden kohdalla olennaista on, miten markkinat reagoivat arvojen muutoksiin tai muuttumattomuuteen. Valtion lainsäädännön ja instituutioiden oli toki muututtava liberaaliksi jo pelkästään EU-jäsenyyden vuoksi, mutta muutos pääoma on ensisijaisesti kiinnostunut omasta kasvustaan. Pääasia on, että lisä-arvoa syntyy.

Se antaa mahdollisuuden myös muille poliittisille ideologioille osallistua täysin rinnoin kilpailuun rahasta samalla kuin ne edelleen kilpailevat äänestäjistä. Tällöin ideologioissa tapahtuu muutoksia talousorientoituneen ajattelun suuntaan. Esimerkiksi vihreiden elämäntapamuutos perustellaan ensin taloudellisesti ja vasta sitten ekologisesti. Uutta vähemmän saastuttavaa teknologiaa tai puhdasta luontoa markkinoidaan kilpailuvalltina Suomelle. Fasismi ja perinteinen konservatismikin ovat jälleen kuvioissa mukana, kunhan perinteisille suhteille ja darvinismille vain annetaan uuteen aikakauteen sopiva ekonomistinen sisältö ja perustelu. Mikäli ne kuitenkin päättävät hirttää itsensä kiinni sodan maailmaan, niistä tulee aikaansa sopimattomia kieltäytyessään tunnustamasta taloudellisten arvojen ensisijaisuutta.

Joukosta oli poissa vain kommunismi. Tuotantovälineiden kollektivisoinnista oli tullut täysin epäajankohtaista. Historian kulku ei 1990-luvun alussa puhunut sen puolesta, että kommunismi tulee kapitalismin jälkeen. Hyvällä syyllä olisi saattanut olettaa myös maaseutuaatteen ajautuvan vaikeuksiin. Internetin aikakaudella on vaikeaa, joskaan ei aivan mahdotonta, perustella, miksi Suomen menestyminen globaalissa talouskilpailussa riippuu maaseudun elinvoimaisuudesta. Globalisaatio oli kyllä alkuvaiheissaan taipuvainen korostamaan alueiden merkitystä, mutta kehityksen painopiste oli suurissa metropoleissa. Auringonlasku ei ainakaan 2000-luvun alussa ollut vielä koittanut Keskustalle, koska vuosien 2003, 2007 ja 2015 eduskuntavaaleissa se oli suurin puolue. Eri asia on, mitä puolueen ihanteisiin aikoinaan voimakkaasti vaikuttaneesta alkiolaisuudesta on enää jäljellä.

Suomen puolueista Kokoomus, SDP ja Keskusta siirtyivät astetta markkinaliberaalimman ajattelun suuntaan eikä Vihreidenkään näkemys talouskasvun, ympäristön ja elämän laadun keskinäisyydestä ollut enää yhtä kriittinen kuin 1980-luvulla. Vasemistolitonkin oli pakko hyväksyä markkinat. Ehdottomasti vastaan olivat ainoastaan vanhakantaiset kommunistit. Heidä oli vielä kourallinen, mutta heidän oli paikkansa marginaalin marginaalissa.

Poliittisista toimijoista 1990-luvun alun murroksessa voittivat markkinavoimat ja viennitytykset. Poliitikot näyttivät nyt toisin kuin Holkerin sinipunahallituksen alkutaipaleella myöntyvän taloudellisen eliitin ehtoihin.⁴⁵³ Toimittajia voinee pitää myös voittajina –

⁴⁵³ Kivutta se ei välttämättä tapahtunut. Ainakin SDP:n Sorsa tuskaili asian kanssa. Sorsa koki, että poliitikot ovat menettäneet merkittävän osan aiemmin poliitikoille kuuluneesta päätösvallasta. Helsingin Sanomien jutussa syyskuussa 1994 kirjoitettiin muun muassa seuraavaa: ”Kun Sorsa oli pääministeri, poliitikot, teollisuus- ja ammattiyhdistysjohtajat ohjasivat valtakunnan kehitystä. He sopivat palkoista, hinnoista, veroista, valtion menoista, koroista ja valuuttakursseista. Rahamarkkinoiden vapautuessa markkinavoimat ovat anastaneet merkittävän osan päätösvallasta. ”Se on kipeä ongelma demokratialle. En ole pystynyt asiaa edes kunnolla lähestymään, olen vain todennut, että se on vaikea pulma. Voidaanko sille jotain tehdä, sitä en tiedä. Kun keskustelen Suomen Pankin ekonomistien kanssa, he sanovat, että asialle ei pidäkään tehdä mitään”, Sorsa kertoo. Hän korostaa, että mielipiteet ovat hänen omiaan, eivät keskuspankin.” (HS 4.9.1994.)

ainakin Suomessa sai hetken aikaa vapaasti kirjoittaa, mitä halusi. Se saattoi olla ensimmäinen kerta maamme historiassa. Sota oli siihen saakka aina rajoittanut tavalla tai toisella sananvapautta.

Eturyhmät kävivät laman aikana veristä keskinäistä kamppailua, mutta niiden asema ei enää ollut julkisuudessa samalla tavalla legitiimi kuin ennen lamaa. Kolmannesta sektorista toivottiin pelastajaa rapautuvalle hyvinvointivaltiolle, mutta mikään yksittäinen järjestö tai liike ei noussut näkyvään asemaan. Virkamiesten aseman kehitys oli kahdensuuntainen: laman alussa byrokraatteja irtisanottiin, toisaalta etenkin valtionvarainministeriön virkamiehet keulakuvanaan Raimo Sailas näyttivät tekevän niitä säästöpäätöksiä, joita poliitikot epäroivät tehdä. Asiantuntijoista ekonomistit nousivat parrasvaloihin. Intellektuellien rooli jäi laman päättyessä avoimeksi. Perinteistä kansakunnan omantunnon ja kansansivistäjän tehtävää oli vaikea jatkaa sellaisenaan markkinatalouden logiikan levitessä kaikkialle. Yhteiskunnalliset muutokset viittasivat siihen, että intellektuellit joutuisivat jatkossa myymään ajatuksiaan markkinoilla kuten kaikki muutkin. Kaikki edellä sanottu viittaa talouden parissa työskentelevien aseman vahvistumiseen.

Kansalaiset jakautuivat aineiston perusteella neljään ryhmään suhteessaan muutoksiin. Joukossa oli niitä, joille muutokset olivat tervetulleita ja he näkivät ne mahdollisuuksina. Toinen ja omien havaintojeni mukaan suurin ryhmä olivat sopeutujat. Sopeutuminen ei tapahtunut heti laman alettua, mutta kolmannen ja neljännen lamavuoden aikana oli jo laajemmin nähtävissä merkkejä uusien asenteiden omaksumisesta. Kolmanteen ryhmään kuuluivat kyynikot ja kapinalliset, jotka eivät uudistuksista innostuneet. Puheiden pohjalta ei voinut ennustaa, miten he käytännössä tulisivat toimimaan. Neljäs ryhmä olivat vaikeuksiin ajautuneet ja syrjäytyneet. Heidän omat mielipiteensä näkyivät aineistossa harvakseltaan, mutta heistä silti kohtuullisen usein kirjoitettiin tai puhuttiin. Kirjoituksista kumpusi huolestuneisuus ja voimattomuus. Päätellessä siitä, että pitkäaikaistyöttömyys tuli Suomeen jäädäkseen, moni laman lyömäksi joutunut lannistui ja luovutti.

Kansa vastaan eliitti -asetelma on täten liian yksinkertainen kuvaamaan globaalitalouden Suomea sen alkuvaiheessaan.⁴⁵⁴ Todenmukaisempaa on katsoa, että globaali rahamarkkinaeliitti oli vallan keskus, josta kaikki muut ryhmät ja yksityiset kansalaiset olivat henkisesti jollain etäisyydellä: toiset lähempänä, toiset kauempana. Poliittisen eliitin henkinen etäisyys globaalitalouden eliitistä vaihteli sen mukaan, edustiko puolue hallitus- vai oppositiopuoluetta. Oppositiossa on turvallista protestoida, mutta hallituksessa ollessaan poliittiset puolueet oikealta vasemmalle eivät voi ilman rangaistuksia etäännyä kauaksi globaalin talouseliitin ajatusmaailmasta. Sen saattoi havaita laman aikana oppositiossa olleen SDP:n puheista loppuvuodesta 1994, jolloin puolue tukevassa gallupjohdossa jo valmistautui tulevaan hallituskauteensa.

Mitkä sitten ovat uskomukset, jotka selittävät globaalin pääoman miellyttämisen aseman vuosituhannen vaihteen kansallisena välttämättömyytenä. Välttämättömyyden vaihtumista edelsi tulkinnan muutos kansakuntaa uhkaavista vaaroista ja haasteista. Neuvostoliiton hajottua suurimman uhkakuvan nähtiin tulevan kansainvälisestä taloudesta. Taloudellinen suorituskyky tulisi enemmän kuin mikään muu tekijä ratkaisemaan kansakunnan kohtalon.

⁴⁵⁴ Kantolan mukaan eliitti oli puheissaan 1990-luvun alussa varsin yhtenäinen konsensuksen löytyessä markkina-ajattelusta ja tehokkuudesta. Päättäjien puheissa kansan ja eliitin välinen ero näkyi selvänä. (Kantola 2002, 265; 285.)

Markkinakilpailun ei uskottu johtavan valtioiden keskinäisiin sotilaallisiin konflikteihin. Kauppa edistää rauhaa – niin uskottiin – joten siellä, missä vallitsee markkinahenki, vallitsee myös rauha. Yleismaailmalliseen liberalisoitumiseen uskottiin, joskin Venäjän kohdalla varauduttiin siihen, että kehitys saattaisi olla vaivalloista. Liberalismi miellettiin yleisesti ainoaksi mahdolliseksi tieksi kehitykseen eikä sille ei nähty mitään vakavasti otettavaa älyllistä haastaja. Vakavasti otettavalla haastajalla tarkoitetaan aatetta, joka olisi pyrkinyt kääntämään suomalaisen yhteiskunnan kehityssuunnan joksikin muuksi kuin liberalisoitumiseksi ja kansainvälistymiseksi. Nationalismia ei koettu meillä globalisaation horjuttajaksi. Useat EU-jäsenyyden vastustajatkin näkivät, että samat muutokset tulevat joka tapauksessa koskettamaan Suomea myös EU:n ulkopuolella

Euroopan Unionin uskottiin edistävän rauhaa Euroopan sisällä. Mahdollinen konflikti olisi ei-demokraattisen Venäjän ja EU:n välinen. Konfliktin teoreettinen mahdollisuus jossain kaukaisessa tulevaisuudessa ei ollut riittävä syy olla siirtymättä länteen ja taloudellisen kilpailun maailmaan. Edes jäsenyyden vastustajista ei havaintojeni mukaan löytynyt niitä, jotka olisivat ennustaneet EU:n hajoamista ainakaan lähitulevaisuudessa. Yleisesti ottaen pidettiin selvänä, että ylikansallinen poliittinen päätöksenteko oli tullut Eurooppaan jäädäkseen.

Suomen sisäisen muutoksen suuntaa selitti uskomus, jonka mukaan länsimainen markkinataloussivilisaatio on optimaalisin ympäristö yhteiskunnan kehitykselle. Suomi oli 1990-luvun alussa pahoissa taloudellisissa vaikeuksissa. Useat eliitti- ja asiantuntijapuheenvuorot henkivät uskoa, että vain kapitalismin henki voi pelastaa Suomen. Se oli ymmärrettävä ajatus hetkenä, jolloin talous globalisoitui, maassa oli ennennäkemätön lama, sosialistinen talousjärjestelmä oli tehnyt konkurssin ja kapitalismin luvattu maa Yhdysvallat noussut ainoaksi suurvallaksi. Kaikkeaa entistä ei katsottu välttämättömäksi hävittää, mutta vanhankin piti henkisesti ja organisatorisesti uudistua. Se vastasi varsin hyvin aikakauden vaihdosta Mannheimin teoriassa ja maailmakuvan muutosta Kuhnin teoriassa tieteen vallankumouksista.

5. VUOSIEN 1986 – 1994 KEHITYS YHTEENVEDETTYNÄ

Yleiskuvaukset ja analyysit vuosien 1986 – 1994 kehityksestä on tehty kaikkien aineistossa olevien lehtien pohjalta pääpainon ollessa Helsingin Sanomissa. Aineistonäytteetkin ovat olleet suurelta osin peräisin sieltä. Ennen loppupäätelmiin menoa käyn varmemmaksi vakuudeksi lyhyesti vielä läpi kehityksen muissa tutkimissani lehdissä vuosien 1986 – 1994 aikana. Suomen Kuvalehti ei merkittävästi aatteelliselta linjaltaan eronnut Helsingin Sanomista, joten sen käsittely ei tuo mitään lisää aiemmin sanottuun. Viisi muuta julkaisua ovat erityisalojen lehtiä ja siinä mielessä ne jo lähtökohdiltaan eroavat Helsingin Sanomista ja Suomen Kuvalehdestä.

”Eräs virkaveli väitti, että kasvatustiede on tieteenä aivan samanlaista kuin esimerkiksi kemia. Mutta ei kemia ole riippuvainen siitä, millainen politiikka maassa vallitsee. Kasvatuksen tavoitteet sen sijaan reagoivat nopeasti yhteiskunnan muuttumiseen.” Kasvatustieteen emeritusprofessori Paavo Päivänsalo HS 3.7.1993

Opettajassa näkyi yhteiskunnan ideologisen kehityksen kaari kenties kaikkein selvimmin. 1980-luvun koulutuksen teemoja olivat yksilö, rauha ja ympäristö. Koululaitos ammensi klassisesta humanistisesta sivistysihanteesta ja Snellmanin perinnöstä. Sivistys tarkoitti 1980-luvulla valmiuksia poliittiseen osallistumiseen ja kriittiseen ajatteluun. Kouluissa haluttiin kasvattaa ihmisiä ”jotka ovat henkilökohtaisesti valmiita ottamaan kantaa asioihin; toimeliaita ihmisiä, jotka puuttuvat asioihin oikealla tavalla”. Yksi päämäärästä oli eräänlainen maailmankansalaisuus, johon kuuluivat muun muassa ihmis-oikeudet, ympäristönsuojelu, rauhantyö sekä yleinen ihmiskunnan kehitykseen vaikuttaminen. Arkielämässä sivistysihmisen tuli harjoittaa kritiikkiä esimerkiksi suhteessa mediaan ja mainontaan, joiden molempien väitettiin manipuloivan ihmismieliä.

Opettajien maailmankatsomus oli edelleen pääosin porvarillinen, mutta puheista ja kirjoituksista oli havaittavissa myös melkoinen määrä vihreää ajattelua. Koulutuksen eetos seuraili 1980-luvun trendejä, joista yksi, juppius, loisti poissaolollaan. Suhde markkinavoimiin oli opettajien porvarillisuuteen nähden yllättävän kielteinen. Kulutus oli sivistysihanteen vastaista. Opettajassa kritisoitiinkin toistuvasti kaupallisuutta ja materiaakeskeisyyttä. Markkinoiden tuominen kouluihin olisi tuolloisen mielipiteen mukaan merkinnyt koulutuksen ja sivistystason laskua sekä laaja-alaisuuden katoamista. Kouluihin haluttiin 1980-luvulla lisää autonomiaa ja se tarkoitti vapautta sekä valtiobyrokratiasta että talouselämästä.

Uuteen sopeutuminen tapahtui vuosien 1993 – 1994 aikana, jolloin markkinakriittiset äänenpainot vaimenivat ja koulut alkoivat kiltisti tehdä yhteistyötä yritysten kanssa etenkin, kun niistä itsestään oli tehty yrityksiä. Opettaminen muuttui hiljalleen konsultti ja valmennustyöksi. Oppilaista tuli asiakkaita ja koulu oli kuin mikä tahansa tuote, jonka vanhemmat saattoivat lapselleen valita. Talouden ajattelutapa näkyi siinäkin, että koulu nähtiin henkilökohtaisena investointina. Kuluttajakasvatus hävisi kouluista ja tilalle tuli yrittäjäkasvatus, jota oli jo 1980-luvulla tuotu joihinkin kouluihin. Samalla koululaisen ja opiskelijan omavastuuta katsottiin tarpeelliseksi lisätä. Pikkulastakin vaadittiin vastuuseen elämänasenteestaan ja oppimisestaan.

Teksteissä asetettiin vastakkain määrällinen tasa-arvo ja laadullinen tasa-arvo. Tasa-vertaiset koulutusmahdollisuudet haluttiin laajalla rintamalla turvata eikä lehdessä li-
putettu eliittikoulujen puolesta. Vanhanaikaista tasa-arvoa ei haluttu kokonaan hylätä,
mutta sitä ei määritelty enää ainoaksi kriteeriksi. Laadullinen tasa-arvo lähti siitä, että
erilaisia ihmisiä kohdellaan eri tavalla. Toiset ovat esimerkiksi nopeampia oppimaan.
Tasa-arvoa oli myös mahdollisuus valita erilaisista vaihtoehdoista. Eroja ei enää vas-
tustettu, vaan niitä haluttiin jopa tietoisesti synnyttää.⁴⁵⁵ Osa siitä tapahtui omaleimai-
suutta suosimalla: lahjakkuuttahan on monenlaista. Epäiltiin kyllä, että valinnaisuuden
seurauksena osa ikäluokasta putoaa pois kyydistä, mutta siitä ei seurannut ajatusta
rajoittaa paremmin suoriutuvan enemmistön valinnanvapautta. Syrjäytymistä pahoitel-
tiin, muttei aktiivisesti vastustettu.

Koulutusputken päässä ei hämöttänyt kylmän sodan aikainen utopia pienempien so-
siaalisten erojen yhteiskunnasta vaan tasa-arvoksi katsottiin maksuttoman koulutuk-
sen jokaiselle yksilölle takaama mahdollisuus kehittää kapasiteettiaan. Käyttämällä
yhteiskunnan tarjoaman mahdollisuuden hyvin, yksilö parantaa mahdollisuuksiaan
menestyä kilpailuyhteiskunnassa. Kouluissa tapahtui siten lopullinen siirtymä 1970-
luvun alun vasemmistolaisesta lopputulosten tasa-arvosta liberaalin mahdollisuuksien
tasa-arvon suuntaan.

Taide-lehdessä kehityksen suunta oli samankaltainen. Taidekin etsi 1980-luvun jälki-
puolella autonomiaa. Se ei halunnut palvella valtiota tai kaupallisia koneistoja.⁴⁵⁶ Tai-
teilijat olivat luopuneet edellisen vuosikymmenen puoluepoliittisesta sitoutumisestaan,
mutta eivät silti kaikesta yhteiskunnallisuudesta. Kannanotot tapahtuivat nyt puolue-
iden ulkopuolella, sitoutumattomina kriitikkoina. Taistolaisajat herättivät puistatuksia
mutta vasemmistolaisuus otettiin kuitenkin älyllisesti vakavasti.

Postmodernismi oli 1980-luvun keskeisempiä puheenaiheita ollen lähinnä taiteen ja
kulttuurin sisäpiiriläisten hiekkalaatikkoleikkiä. Maallikkoja ei keskusteluun kutsuttu.
Kovin postmoderniksi postmoderni ei nähtävästi taiteessakaan ehtinyt kehittyä, sillä
rajanvedot taiteen ja viihteen sekä sivistyksen ja rahan välillä olivat edelleen kohtalai-
sen jyrkät. Lehdessä tehtiin selvä pesäero asiantuntijatulkinnan ja maallikotulkinnan
välille. Suurta yleisöä ei haluttu kosiskella. Taide ei avautunutkaan suurelle yleisölle
helposti, koska sen tulkinta oli varsin teoria- ja filosofiapainotteista.

⁴⁵⁵ Pedagogiikan apulaisprofessori ja sosiologian dosentti Joel Kivirauma luonnehti suomalaisen koulutuspolitiikan arvojen muutosta seuraavasti: ”Viimeisten 20-30 vuoden aikana koulutuspolitiikkaa on Suomessa perusteltu tasa-arvon näkökulmasta; 1970-luvun peruskoulu-uudistus oli tuon näkemyksen keskeinen saavutus. Hyvinvointivaltion 60-luvulla alkanut rakennuskausi merkitsi koulutuspolitiikassa mahdollisuutta koulunkäyntiin vanhempien varallisuudesta ja asuinpaikasta riippumatta. Tasa-arvoa oli myös keskiasteen uudistus, joka turvasi opiskelupaikan kaikille oppivelvollisuutensa päättäneille. Tasa-arvo ei enää käy koulutus uudistusten perusteluksi. Tarvitaan yksilön vapautta ja organisaatioiden toimivuutta kuvaavia perusteluja. Tasapäistäväksi mielletyn peruskoulun tilalle on luotava erilaisia, keskenään kilpailevia kouluja, joista valita. Sen ovat vuoden 1993 alusta mahdollistaneet paikalliset opetussuunnitelmat ja koulupiirijakojen poistuminen. (HS 12.1.1994.)

⁴⁵⁶ 1980-luvun taidekeskustelua väitöskirjassaan tutkinut Leena-Maija Rossi totesi, että taiteen vapauspuhe su-
rastaan kehotti pysymään yhteiskunnan ulkopuolella. Taide nostettiin hierarkkisesti politiikan yläpuolelle. Puo-
luepolitiikkaa varsinkin karsastettiin, mutta osallistumien ja kannanotot säilyivät edelleen taidepuheessa. Edelli-
sen vuosikymmenen sosialistisen realismin sijasta taiteen kentällä vallitsi oppositioasenne olemassa olevaan yh-
teiskuntaan. (Rossi 1999, 55; 77.)

Kaupallisuuden ja rahan kritiikki jatkui vielä laman alkuvaiheessa. Vuonna 1993 kriittiset äänensävyt selvästi pehmenivät. Vielä selvempi muutos oli nähtävissä seuraavana vuonna. Taloudellisen kasvun loppumisen katsottiinkin tehneen vaikeaksi vetää rajaa hyvän ja pahan välille. Taiteen ja rahan välinen vastakkainasettelu hälveni ja lehden sivuilla alettiin suhtautua myönteisemmin taiteen markkinointiin. Kaupallisten töiden tekeminen oli jo aivan hyväksyttävää. Lehteen ilmaantui kritiikkiä, jossa valitettiin holhouksesta, psyykkisistä esteistä muutokselle ja vanhaa tukevista instituutioista. Apurahajärjestelmää arvosteltiin kuvataideklarin elättäjäksi ja valtio näyttäytyi sensuroijana ja holhoojana. 1980-luvulla Suomen taiteenapujärjestelmä oli jossain puheenvuoroissa arvioitu erinomaiseksi, jopa maailman parhaaksi. Taide-lehden kieli muuttui helppolukuisemmaksi. Älyllistä tai teoreettista perustaa taiteen ymmärtämiseen ei katsottu enää välttämättömäksi.

Parnassossa käytiin myös keskustelua postmodernista 1980-luvun puolella välissä. Lehden sivuilta välittyi ajatus, että maailma oli tuolloin jokseenkin kauhea paikka. Itä-Euroopan kumouksia kommentoitiin lehdessä varsin vähän. Lähinnä muutos näkyi, että Neuvostoliitosta vapautuneiden maiden ja entisten sosialistimaiden kirjailijoiden ja runoilijoiden tekstejä alkoi esiintyä runsaasti. 1990-luvun lamasta puhuttiin kohtalaisen vähän. Kaupallisuuden ja markkinoiden voimallisempi esiintulo noteerattiin, mutta mitään laajempaa protestirintamaa ei lehdessä esiintynyt. Toisaalta lehdessä ei ollut muutoksesta innostuneitakaan. Poliitiikkaa 1990-luvulla *Parnassossa* ei oikeastaan ollut. Sitäkin enemmän lehdessä julkaistiin kirjallisuuden ja kielen teoriaa käsitteleviä artikkeleja.

Lehti oli hämmästyttävän epäyhteiskunnallinen ja sellaisena täydellinen 1970-luvun peilikuva. Se ei ollut aikaansa vastaan eikä siinä mukana. Mikäli 1990-luvun alun kirjailijan yhteiskunnallisen roolin haluaa *Parnasson* perustella kiteyttää, niin kirjailija oli yhteiskuntaa sivusta tarkkaileva kielenkäytön ammattilainen. Se oli kaukana kahden vuosikymmenen takaisesta poliittisesta osallistujasta.

Kuntalehdestä päätellen 1990-luvun lama ei merkinnyt kuntapuolella dramaattista ideologista muutosta suhteessa edelliseen vuosikymmeneen. Draama tuli leikkausten muodossa. Kuntalehti oli tutkimusajankohtana voittopuolisesti kunnan ja valtionhallinnon johtavien virkamiesten lehti, jossa ruohonjuuritason työntekijän tai kunnan asukkaan ääni kuului heikosti. 1980-luvulla osa kuntapuolen päättäjistä oli jo oppinut uusliberalismin aakkoset. Kuntien menot kasvoivat jatkuvasti, mutta toisaalta kansantalouden kasvuvauhti oli koko vuosikymmenen ajan hyvää. Niinpä uusliberalismin avainlause ”meillä ei ole enää varaa” ja sen mukaiset saneeraukset ja kulujen karsimiset puuttuivat puheista. Kansalaisten tarpeet tulivat 1980-luvulla ensin ja vasta sen jälkeen pohdittiin taloutta.

Lama-ajan puheessa valtiontalous oli koko ajan yläkonteksti. Huippuhyksilöistä ei puhuttu julkisella puolella vaan ainoastaan alhaisista kustannuksista. Pätevyysvaatimuksia esitettiin alennettavan useisiin julkisiin tehtäviin. Edellä sanottu houkuttelee johtopäätöksen: julkisen sektorin uudistajille ei ollut suurta väliä, keitä kunnalla oli töissä, kunhan menoja saatiin supistettua. Paras ja osaavin työvoima tuli osoittaa yksityisen sektorin palvelukseen. Julkiselle puolelle jäi heikompi aines, joka piti piiskata teke-mään työnsä mahdollisimman kustannustehokkaasti.

Valtio ja kunnat työntäjinä samaistuivat yksityisen puolen työnantajiin. Sen symbolina oli valtion työntäjäjärjestön perustaminen. Uudet työelämän käytännöt olivat selvästi työnantajan ideoita. Kilpailun lisäystä ei koskaan esitetty työntekijöiden puolelta. Kilpailun ihannoitua ja kapeaa tulosajattelua kritisoitiin mielipidepalstoilla mutta johtohenkilöiden suusta sellaisia puheita ei kuultu. Supistukset ja lomautukset lama-aikana sekä palvelujen yksityistäminen herättivät kunnan työntekijöissä myös pahaa verta ja työilmapiiriin raportoitiin heikentyneen

Kuntapuolen ideologinen kehitys kulki siten, että 1980-luvulla uusliberalismi oli ollut yksi mahdollisuus muiden joukossa vastata kuntia kohdanneisiin haasteisiin. Uusliberalismin suuntaan houkutteli se, että siihen suuntaan oli monissa Länsi-Euroopan maissa jo menty. 1990-luvulla kunnat pakotettiin valtiosta käsin uusliberalismiin säästökuurien ja kilpailuttamisten kautta. Uusliberalismi ei ollut kunnissa enää vaihtoehto vaan pakko.

*Talouselämä*kään yleislinja ei dramaattisesti muuttunut vuosien 1986 – 1994 välillä. Jo vuodesta 1986 alkaen oli lehdestä käynyt selväksi, että julkinen sektori oli jälkeenyäännyt ja kaikessa yksityistä heikompi. Kritiikki valtiota kohtaan voimistui samaa tahtia, kun perestroika eteni Itä-Euroopassa. Realiteetit, mahdollisen rajat, tulivat silti politiikasta tai politiikasta ja markkinoilta yhdessä. Talouselämä tunnusti valtion johtajuuden, vaikka alkoikin 1980-luvun lopulla jo vaatia julkiselta sektorilta toimenkuvansa uudelleen määrittelyä. Lehti ei ollut ammattiyhdistysliikkeen ihailija mutta ay-liikettä ei pahemmin mollattu niin kauan kuin maailmanpoliittinen tilanne oli jännittynyt. Gorbatshovin glasnost väljensi liekanarua Suomenkin ympärillä ja se näkyi lehden sivuilla. Vuonna 1988 ay-liikkeen arvostelu oli jo kärkevämpää kuin pari vuotta aiemmin.

Laman saavuttua 1980-luvun menestys tuomittiin pelkäksi valheeksi. Irtiotto entiseen oli äärimmäisen raju: kaikki mitä oli saavutettu, oli saavutettu onnella – osaamisen ansiota se ei ollut. 1980-luvun harhoja oli ollut usko jälkiteolliseen yhteiskuntaan ja palveluihin. Ne olivat olleet vääriä hevosia. Lama palautti asiat entiselleen: vain teollinen tavaratuotanto voi tuottaa maahan hyvinvointia. Tärkein asennemuutos Suomessa olisi uusi asennoituminen yrittäjyyteen.

Ehdottoman tuomion sai lehdessä aikaan markkinatalouden rakenteita vääristävä politiikka. Elinkeinotuet olivat sitä, kuten oli myös heikkojen yritysten tukeminen. Darwinismi oli moraalisesti oikein ja tervehdyttävää. Millä tahansa muulla logiikalla toiminen talouspolitiikassa oli väärin. Lehdellä oli viehtymys jaotella kaikki eteen tullut parempaan ja huonompaan. Markkinoista tuli suorastaan pyhiä, koskemattomia. Tällaista markkinatalousfundamentalismia ei 1980-luvulla lehdessä ollut esiintynyt. Markkinoita kannatettiin, mutta ne eivät olleet uskonto.

Rahamarkkinoiden esiinnoisuus oli teksteissä 1990-luvun alun ilmiö. 1980-luvulla oli puhuttu taloudesta yleisesti; suomalaista yrityksistä ja maailmantaloudesta. Rahapuolen toimijat eivät olleet korostetusti esillä. Ensimmäisenä lamavuonna 1991 lehdessä nostettiin markkinat yksinoikeudella suunnan näyttäjiksi. Tästä saattaa vetää varovaisen hypoteesin siihen suuntaan, että 1980-luvun lopun kasinopelistä huolimatta vasta laman alettua finanssiraha otti todellisen komennon.

1980-luvun talouskeskustelusta niin Talouselämässä kuin muissakin julkaisuista syntyi käsitys, että japanilaisia yrityksiä pidettiin seurattavina esikuvina suomalaisyrityksille. Kutsuttiinhan Suomeakin jossain välissä Pohjolan Japaniksi. Saksa ja muut tiukan talouskurin maat kelpaisivat taas talouspolitiikan malleiksi. Yhdysvalloilla oli business-maailmassa omat ihailijansa ja Ruotsin ratkaisuja on täällä aina seurattu tarkasti.

Kansainväliset vaikutteet olivat suhteellisen monipuolisia ja ne näkyivät myös käytännössä: keskuspankin ajama tiukka rahapolitiikka (Saksa), uudet työn organisaatiomuodot (Japani), työn tekijöiden osallistumismahdollisuuksien lisäämisehdotukset (Ruotsi) sekä laiskan rahan patistelu osakemarkkinoilla (USA) kuuluivat kaikki vuosikymmenen lopun talouskeskusteluun. 1990-luvulla Japanista ei enää puhuttu ja Ruotsille käännettiin selkä, joten jäljelle jäivät EU/Saksa (budjettikuri) ja Yhdysvallat (kilpailu, osakkeenomistajat).

Huomaamme näin kaikissa tutkimusaineiston lehdissä tapahtuneen kehityksen olleen samansuuntainen: markkinat tulivat kaikkialle. Yhteiskunnan eri alat saivat uuden funktion, joka kaikkialla liittyi talouteen. Muutos näkyi kansalaisyhteiskunnan tasolla ideologisen yhdenmukaisuuden lisääntymisenä. 1980-luku oli ollut ideologisesti kirjava – ei missään nimessä pelkkä juppien vuosikymmen. Kymmenluvulle oli ollut tyyppillistä autoritääriä ulkopoliittinen kurinpito, markkinoiden vapauttaminen ja voimakas julkisen sektorin laajeneminen sekä autonomisuuden ja oman merkitysmaailman etsiminen kansalaisyhteiskunnassa. 1990-luku oli puolimatkaan saapuessaan ideologisesti selvästi mustavalkoisempi. Vaikka osien organisatorinen autonomia lisääntyi suhteessa keskukseseen, niin samalla keskuksesta käsin kehitettiin yhdenmukaistavia mittareita osille. Tulostavoitteilla toimijat vedettiin mukaan samaan taluspeliin. Muutoksella oli kriittikönsä ja vastustajansa, muttei silti kunnollista vaihtoehtoa. Niinpä laman jälkeiset poliittiset päävaihtoehdot näyttivät tyypistyvän kahteen: toimija joko kannatti uudistuksia tai vastusti niitä.

Murroksen yhteydessä syntyi uusia identiteettejä ja rooleja, jotka olivat peräisin liike-elämästä ja urheilusta. Sen termejä olivat yrittäjä, valmentaja, asiakas, kuluttaja, toimitusjohtaja ja niin edelleen. Liike-elämä taas lainasi urheilulta: voittaminen ja valmentaminen olivat sieltä peräisin. Viesti oli kaikkialla sama: tuli tehdä mitattavissa olevaa tulosta. Siellä missä mittareita ei ollut valmiina, ne tuotiin sinne valtion toimesta. Merkittävin asia oli juuri valtion funktion muutos: hengellisen yhteisön ja konfliktien säätelijän tehtävän jälkeen se alkoi kilpailuttaa ja valmentaa kansalaisiaan. Täydellinen valtion muodonmuutos ei ollut, koska julkiselle sektorille säilytettiin edelleen myös hoiva- ja sivistystehtäviä.

Puheena olevissa lehdissä muutos suhteessa entiseen oli sitä suurempi ja hitaampi mitä kauempana lehti oli 1980-luvulla ollut henkisesti liberalismista/uusliberalismista. Talouselämässä ja Kunta-lehdessä loikka oli lyhyin. Helsingin Sanomat konsensuksen äänenkannattajana ja Suomen Kuvalehti sivistysporvariston lehtenä suorittivat siirtymän myöskin vaivattomasti. Taide-lehdessä ja Opettajassa, joissa oli ollut vallalla kaupallisuus- ja kulutuskriittisyys 1980-luvulla, matka oli pisin. Nekin sopeutuivat lopulta, laman loppupuolella vuosina 1993 – 1994. Parnasso oli sivullisuutensa vuoksi poikkeus joukosta. Vain muutamalla lehteen kirjoittaneista oli tarve ottaa kantaa edes jollain tavalla yhteiskunnallisesti. Se voitaneen tulkita hiljaisena myöntymisenä.

Tutkimustulokseni vuosien 1986 – 1994 osalta vastasivat pitkälle muiden tutkijoiden löydöksiä. Valtiojohtoisuus todellakin kärsi tappion kuten Sutela ja muut vasemmistolaiset taloustieteilijät esittävät.⁴⁵⁷ Uusi finanssikapitalismi vaikutti kovemmalta kuin kylmän sodan aikainen kapitalismi. Kähkönen näytti olevan oikeassa siinä, että sosialismi oli vaikuttanut kapitalismiin pehmentävästi. Markkinoiden voittokulku sekä markkinalogiikan ja kilpailuperiaatteen leviäminen kaikkialle yhteiskuntaan oli havaittava ilmiö,

⁴⁵⁷ En tässä yhteydessä enää mainitse lähdeviitteitä, koska kyse on jo kerran esitetystä asioista. Puheena olevat tutkimukset löytyvät lähdeviitteineen johdantoluvun sivuilta 6 -16.

kuten Heiskala, Luhtakallio ja muut Uusi Jako -kirjan kirjoittajat totesivat. Kuisman näkemys amerikkalaistyyppisen markkinatalouden voitosta Itä-Euroopan kumousten seurauksena osoittautui paikkansapitäväksi myös omassa aineistossani.

Tutkijoiden keskuudessa yleinen havainto on globaalitalouden ja markkinavoimien nousu 1900-luvun loppupuolella valtion ja politiikan yläpuolelle. Tilanteessa valtion on pakko osallistua kilpailuun kansainvälisestä pääomasta. Omat tulkintani menevät jopa astetta pidemmälle. Kapitalismin henki ja pääomasijoittajan logiikka lävistivät koko yhteiskunnan ja uudistivat sen henkisesti. Muutoksen ulottuminen julkiselle sektorille tukee Kantolan ja muiden väitettä uusliberalistisen ajattelutavan yleistymisestä johtavien poliitikkojen ja virkamiesten keskuudessa. Kantolan kuvaama ilmiö, talouden nouseminen todellisuuden kuvaksi ja politiikan muuttuminen epätodelliseksi, näkyi myös omassa aineistossani. Lama ja talouden globalisaatio eivät olleet ainoita tekijöitä siihen vaan sosialismin romahduksen tulkinta vaikutti myös. Sosialismissahan talous oli alisteista politiikalle. Sosialismin tappio yhdessä laman kanssa houkuttelivat ajatukseen, että politiikka on alistettava taloudelle.

Kantola, Rusi ja Visuri puhuivat siirtymästä kansainvälisessä politiikassa geopolitiikasta geotalouteen. Omassa aineistossani oli havaittavissa, kuinka siirtymä oli ensi vaiheessa ajatuksellinen. Poliittikkaa kommentoineiden maailmankuva muuttui Itä-Euroopan kumousten seurauksena siten, että talous syrjäytti puheissa sotilaallisen voiman tärkeimpänä poliittisen vallan lähteenä. Kylmän sodan viimeisinä vuosina 1986 – 1987 tämänkaltaisia arvioita ei havaintojeni mukaan esitetty. Rusin väite, jonka mukaan ulkopoliittikka lakkasi samalla kulkemasta sisäpolitiikan edellä, vahvistaa oman tulkintani politiikan ylimmän toimintakontekstin vaihtumisesta 1990-luvun alussa ulko- ja turvallisuuspolitiikasta talouteen. Kantolan väitöskirjassaan esittämä eliitin ideologinen käänös näkyi omassa aineistossani Suomessa argumentaation muutoksena vuoden 1991 alussa.

Kolme vuotta Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen Suomi liittyi Euroopan Unionin jäseneksi. EU-jäsenyyks -keskustelussa Moisio kuvaama jako intoilijoihin, vastustajiin ja epäröijiin ilmeni selvästi myös omassa aineistossani. Kannattajat olivat ainakin omasta mielestään edelläkävijöitä. EU-jäsenyyks ei pelkästään muuttanut Suomen poliittisten ryhmien välisiä voimasuhteita kuten Moisio toteaa, vaan jäsenyyttä myös käytettiin aivan tietoisesti siihen tarkoitukseen. Talouden ja turvallisuuden rinnalle tai jopa niiden ohi, nousi jäsenyykskeskustelussa identiteetti. Siihen liittyi miltei kulttuurirasistisia piirteitä, kun jäsenyyden kannattajat vaativat, ettei Suomi missään nimessä saa jäädä Itä-Euroopan b-maiden seuraan. Jäsenyyden vastustajien puheista ilmeni usein epäluulo ulkomaalaisia kohtaan.

Okkon ja kumppaneiden havaitsema alueellisen keskittymisen tendenssi ei suoraan näkynyt omassa aineistossani johtuen siitä, että käytössä oli pääasiassa eteläisen Suomen lehtiä. Keskusta-periferia -jako tuli omassa aineistossani esiin paremmin valtioiden tasolla. Jako oli maantieteellinen, mutta se on myös taloudellinen, kulttuurinen ja osin myös ideologinen sikäli kuin liberalismi on paikannettavissa keskuksen ja nationalismi periferian ideologiaksi. Helsingin Sanomissa tietoisuus siitä, että maailma jakaantuu periferiaan ja keskukseen, oli Itä-Euroopan kumousten ja EU-jäsenyykskeskustelun aikana voimakas. Sosialismista vapautunut Itä-Eurooppa ja EU:n ulkopuolinen Suomi edustivat periferiaa liberaalien mielestä. Kansallismieliset katsoivat, että periferisoitua voi myös EU:n sisällä. Periferiaan ajautuminen oli uhkakuva, jota kylmän sodan kaksinaipaisessa maailmassa ei ollut.

Heiskala ja Tiuhonen pitivät lähiympäristön poliittisia muutoksia kaikkein tärkeimpiä tekijöinä Suomen muutoksessa. Olen ilman muuta samalla kannalla. Kehitys kulki Suomessa aivan havaittavasti vuoteen 1991 saakka Itä-Euroopan muutosten tahdissa. Vuonna 1986 elettiin kylmän sodan viimeistä vuotta ja ulkopoliitikassa vallitsi edelleen tiukka kuri. Kekkosen perintö oli pyhä. Konsensus ja yhteiskuntarauha olivat arvoisaa. Neuvostoliitto vaikutti suomalaisten mieliin paitsi sotilaallisena pelkona, niin myös Suomelle ilmeisen hyödyllisenä kauppakumppanina. Länsi oli silti tulevaisuus. Ideologinen mielenkiinto sosialistista järjestelmää oli jo hiipunut 1970-luvun jälkipuoliskolla.

Seuraavana vuonna alettiin ensimmäistä kertaa uskoa, että Neuvostoliitossa todella tapahtuu suuria muutoksia. Kylmän sodan jännitteet purkautuivat Washingtonin ase-riisuntasopimukseen. Perestroikaa kaivattiin Suomeenkin. Ilmapiiri oikeistolaistui ja liberalisoitui edellisvuoteen verrattuna. Helsingin Sanomissa Euroopasta ja eurooppalaisuudesta puhuttiin jo siten, että Suomikin oli mahdollista sisällyttää sen kontekstiin, joskaan ei vielä poliittisesti. Länsi-Eurooppa ei enää ollut Suomesta katsottuna ikään kuin toisella mantereella. Nationalismi nosti jo hieman päätään. Kansallista veteraanipäivää vietettiin ensi kerran tänä vuonna.

Vuonna 1988 oli sallittua jo arvostella Neuvostoliittoa ilman rangaistuksen pelkoa. Kommunistit alkoivat ruoskia itseään eivätkä kenneet enää kunnon ulkopoliittisiin kannanottoihin. Suomalaisen yhteiskunnan kriittistä vertailua länteen alkoi tänä vuonna esiintyä ensimmäisen kerran. Suomen todellisuus ja länsimaisuus olivat nyt paljon suuremmassa ristiriidassa kuin kaksi vuotta aiemmin.

Euroopan hulluna vuotena 1989 maassamme käynnistyi historian uudelleenkirjoitus, joka näkyi ensimmäisenä talvisodan syyllisyyden poispyyhkimisenä. Samalla tapahtui sivistyneistön voimakas irtautuminen valtiosuorallisuudesta, johon Paasikivi-Kekkosen linjan tukeminenkin oli kuulunut. Länsimaista identiteettiä ja moraalikäsitteitä ei voinut heidän mielestään millään yhdistää YYA-Suomeen. Ulkopoliittikan tulkinnassa tapahtui kuin salamaniskusta 180 asteen käännös suhteessa entiseen. Älyköt kaipasivat siirtymäriittä vanhasta Euroopasta uuteen Eurooppaan, jota ei tullut, koska ulkopoliittinen johto torjui muutosten tarpeellisuuden.

Vuonna 1990 ei tapahtunut edellisvuoden syksyyn verrattuna suurempaa muutosta. EU-jäsenyydestä alettiin julkisuudessa keskustella tosissaan. Ulkopoliittinen johto pelasi edelleen varman päälle, joskin Suomi irtaantui syksyllä yksipuolisella ilmoituksella Pariisiin vuoden 1946 rauhansopimuksesta. Neuvostoliiton hajoamisvuonna kylmän sodan konteksti romahti lopullisesti. Vanha nationalismi pääsi irti kaikista pidäkkeistään ja syyllisten etsintä alkoi Suomessa. Helmikuussa 1992 Suomi päätti hakea Euroopan Unionin jäsenyyttä ja saman vuoden toukokuussa tilattiin hävittäjät Yhdysvalloista.

Yhteydet Suomen sisäpoliittisen kehityksen ja maailmanpolitiikan mullistusten välillä ovat ilmeiset. Niin kauan kuin Neuvostoliittoa pelättiin, maan länsimaista identiteettiä puolustettiin yhdessä tuumin laajalla rintamalla länsimaisia tiedotusvälineitä vastaan. Puolueettomuus ja länsimaisuus eivät olleet tuolloin toisiaan toisensa poissulkevia asioita. Ulkoisen uhkatekijän heikentyessä länttä alettiin sivistyneistön toimesta käyttää omaa maata vastaan. Se viesti kylmästä sodasta irtautumisesta ja loikasta ei-kenen-

kään maalta lännen leiriin. Nationalismin julkinen elintila puolestaan riippui Neuvostoliiton sisäisestä kehityksestä. Mitä voimakkaammin suurvaltanaapuri kritisoi itseään, sitä enemmän suomalainen nationalismi nosti päätään esiin.

Globaali pääoma ei ilmaantunut tyhjästä suomalaiseen yhteiskuntaan täyttämään sosialismin ja Neuvostoliiton jälkeensä jättämää aukkoa. Globaalitalous tuli fyysisesti mahdolliseksi teknologian kehityksen myötä, mutta nykymuotoinen globaalitalous on ennen kaikkea ideologisten kamppailujen tulos. Poliittiselta perustaltaan sen synty edellytti universaalia ideologiaa, jollaisia olivat liberalismi ja kommunismi. Kylmä sota oli alusta alkaen kahden Ranskan kumouksen perillisen kilpailua maailmanherruudesta ja sen lopputulos ratkaisi sen, mille perustalle globalisaatio kehittyi. Jonkin sortin globaalitalous olisi syntynyt myös sosialismin voitosta, mutta se olisi ollut erilainen maailmantalous.

Ideologioiden kamppailussa maailmanherruudesta huomiota ei pidä kiinnittää yksin sosialismin loppuvaiheeseen vaan koko kylmän sodan aikakauteen. 1970-luku oli siinä merkittävä virstanpylväs ja sen vaikutukset näkyivät silloin Suomessakin, tosin lievemmin kuin muissa länsimaissa. Maailmanmarkkinoiden voima lisääntyi aina sitä mukaa kuin lännen valtiot avasivat talouttaan. Se taas edellytti, että liberaalien ryhmien tai vähintäänkin talousliberaalien ajatusten oli oltava voitokkaita länsimaiden sisäpoliittisissa taisteluissa. Voitot johtivat kansantalouksien avautumiseen, mikä edisti globaalitalouden kehitystä. Se heijastui takaisin valtioihin siten, että globalisaation eteneminen teki talouden säännöstelyn purkamisesta ja kaupan esteiden poistamisesta melkeinpä ainoan realistiselta vaikuttaneen talouspoliittisen vaihtoehdon. Talouden liberalisoinnissa vaikutti itseään voimistava efekti.

1980-luvun Suomi oli jo seurannut pienellä viiveellä länsimaiden esimerkkiä talouden sääntelyn purkamisessa. Talouden kansainvälistymisen asettamat haasteet olivat jo tiedossa, mutta ne yritettiin ratkaista kylmän sodan aikaisten poliittisten rakenteiden sisällä. Itä-Euroopan muutokset eivät heijastuneet talouskeskusteluun muutoin kuin huolena idänkaupan tulevaisuudesta. Markkinatalouden suosio kasvoi 1980-luvun viimeisinä vuosina, mutta suomalaisten käsitys markkinataloudesta oli tutkimusaineiston perustella tuolloin vielä osin yksipuolinen. Markkinat nähtiin ensisijaisesti kuluttajien palvelijana. Sivistyneistön markkinaromantiikka liittyi virinneeseen eurooppalaistumisen haluun.

Ensimmäinen lamavuosi 1991 muutti talouskeskustelun asetelman. Markkinavoimien väitettiin ottaneen vallan ja taloutta katsottiin voittopuolisesti liike-elämän näkökulmasta. Muutos oli jyrkkä ja äkillinen eikä sitä edes perusteltu muutoin kuin väittämällä, ettei ole vaihtoehtoa. Ahon hallitus lähti liikkeelle varsin radikaalilla oikeistolaisella ohjelmalla, jota tuskin olisi uskallettu lähteä viiden vuoden takaisessa maailmanpoliittisessa tilanteessa toteuttamaan.

Suomalaiset protestoivat laajoin joukoin muutosta vastaan sen alkuvaiheessa, vuosina 1991 – 1992. Ahon hallituksen suosio vajosi nopeasti pohjalukemiin. Jatkuvasti

paheneva taloustilanne kypsytti kuitenkin monet muutokseen. Nousukauden jo hämmöittäessä vuoden 1994 jokaisen päätettäväksi tuli, lähteäkö mukaan peliin uusilla säännöillä vai jäädäkö suosiolla sivuun.⁴⁵⁸

Vuosien 1986 – 1994 suuri tarina oli Suomen astuminen kylmän sodan maailmasta laman kautta globaalitalouden maailmaan. Siinä ei ollut kyse ainoastaan siitä, että lama pakotti hetkellisesti kiinnittämään päähuomion talouteen vaan muutoksen uskottiin olevan pysyvä. Olennaisin syy muutokselle oli kommunismin ja kapitalismin maailmanlaajuinen kilpajuoksun päättyminen jälkimmäisen kiistattomaan voittoon. Mikäli sosialismi voittanut kylmän sodan, Suomen 1990-luku olisi kulkenut eri merkeissä. Mikäli kylmä sota olisi jatkunut ja Neuvostoliitto pysynyt pystyssä, Suomi tuskin olisi yksipuolisesti uskaltanut irtautua YYA-sopimuksesta. Lama ja maailmantalouden muutos olisivat pakottaneet uudistuksiin, mutta ne olisivat tapahtuneet kansallisen turvallisuuden ehdoilla. Periaatteessa sama ohjelma olisi voitu viedä läpi, mutta sen taakse olisi täytynyt alusta alkaen hakea laajempi kansallinen yhteisymmärrys. Kaikki edellä sanottu on tietenkin jossittelua – varmastihan me emme voi tietää.

Suomen ideologisen kehityksen suunta ei täydellisesti selity pelkästään historiallisilla yhteyksillä ja ulkoisilla tekijöillä, mutta useimmissa Neuvostoliiton vaikutuspiiriin toisen maailmansodan jälkeen joutuneissa maissa oli sosialismin romahduksen liikesuunta länteen. Siellä taas ideologisen ilmapuntarin viisari osoitti oikealle ja talousliberalismiin. Suomenkin kohdalla talouden ja lainsäädännön liberalisointi oli edellytys maailmantalouteen ja Euroopan integraatioon osallistumiseen. Silloin ainoa mikä olisi maamme kehityksen voinut kääntää toiseen suuntaan, olisi ollut maailmanlaajuinen poliittinen käänne. Laman osuus oli siinä, että antoi oikeistolle tilaisuuden tavoitella jättipottia ja viedä muutos Suomessa pidemmälle kuin mitä sen olisi pelkän talouden kansainvälistymisen ja Euroopan integraation vuoksi tarvinnut mennä.

1990-luvun muutos ei ollut samanlainen täysikäännös kuin ulkopoliittisen linjan vaihtuminen toisen maailmansodan jälkeen, koska talouden kansainvälistyminen oli kuu-lunut 1980-luvun keskustelunaiheisiin. Monet perinteiset kansalliset traditiotkin jatkuivat. Astuessaan uuden historiallisen totuuden vaikutuskenttään ne saivat uuden historiallisen kontekstin ja muuntuivat ikään kuin mattoa olisi jatkettu uusilla kuvioinneilla ja värityksillä.

Aatteellista jatkumoa Suomen valtioelämässä edustivat muun muassa snellmanilaisen kansansivistysprojektin jatkuminen, tosin aiempaa markkinataloudellisemmassa hengessä, sekä taloudellisesti ohentunut mutta kulttuurisesti ja poliittisesti edelleen vevä nationalismin traditio. Myös maan länsimainen kulttuuritraditio jatkui ja voimistui. Tradition sisäinen kehityssuunta vaikutti kulkevan 1990-luvun puolella välissä anglo-amerikkalaisuuteen päin. Tuolloin ei ajateltu, että kylmän sodan voittajat liberalismi ja nationalismi saattaisivat ajautua meilläkin vastakkain. Kehitys puhui niin vahvasti liberalismiin puolesta, että sen johtoasemaa pidettiin itsestäänselvyytenä.

Suomi on ollut koko itsenäisyyden ajan porvarillinen maa ja se oli sitä sosialismin romahduksen ja laman jälkeenkin. 1930-luvulta eteenpäin yksityistä omistusoikeutta on

⁴⁵⁸ Tarkka toteaaakin EVA:n historiikissaan, ettei lama vaikuttanut välittömästi asenteisiin. Maassa oli edelleen vallalla 1980-luvun kasvukielteisyys, mutta kolme vuotta myöhemmin, vuonna 1994, mielipideilmasto oli jo muuttunut. (Tarkka 2002, 359.)

puolustettu myös maltillisen vasemmiston tuella. Tukensa vastikkeeksi reformistinen työväenliike on onnistunut neuvottelemaan itselleen pehmeämmän markkinatalouden. Hyvinvointivaltion kannatus on kehittynyt vasemmistoa laajemmaksi ilmiöksi ja se näyttää meillä muodostuneen kansalliseksi instituutioksi. Hyvinvointivaltio saikin la-
massa jatkoajan, vaikka sen sisällössä tapahtuikin muutoksia.

Toisen maailmansodan jälkeen suomalaiset ovat poliittiselta yleisasennoitumistaval-
taan olleet realisteja, tietoisia oman voimavarojensa suhteellisuudesta ja toimintansa
ulkoista rajoitteista.⁴⁵⁹ Realismista onkin kehittynyt suomalaiseen politiikkaan jonkin-
lainen yläideologia. Realiteetit eivät tietenkään välttämättä ole olleet juuri niitä, mitä
realistit ovat sanoneet niiden olevan. Ahon hallituksenkin vahvan markan politiikka oli
ensimmäiset puolitoista vuotta osin realiteettien vastaista. Realismi onkin nähtävissä
valtaapitävien strategiana paimentaa muut poliittiset toimijat omien päätöstensä
taakse. Oman puolueen aatteellisesta linjasta poikkeamiset on ollut mahdollista selit-
tää puolueen jäsenille ja äänestäjille kasvojaan menettämättä väittämällä, ettei tällä
hetkellä ole muuta vaihtoehtoa.

Kansallisen realismin hintana on ollut aatteellisuuden latistuminen ja poliittisten vaih-
toehto-
toehtojen kapeneminen.⁴⁶⁰ Ensimmäinen tasavalta tutki enimmäkseen omaa sisäistä
todellisuuttaan mutta kenties juuri siitä syystä aatteellisuuden lainet kävivät siellä kor-
keina ja sopimusten teko oli takkuista. Arveltavissa on, että mikäli suomalaiset päät-
tävät hylätä realismin tai mikäli suomalaisten realismikäsityksissä alkaa esiintyä mer-
kittäviä eroja, päätöksenteko vaikeutuu. 1990-luvun puolessa välissä tästä ei ollut vielä
pelkoa. Laman alkuvaiheeseen kuulunut kaoottisuus jäi lyhytaikaiseksi ilmiöksi.

1900-luvun suomalaisille tyypillisen valtiokeskeisyyden ja -uskollisuuden kohdalla oli
liian aikaista vetää johtopäätöksiä puoleen tai toiseen. Euroopan Unionin jäsenyyden
vaikutuksista ei vielä vuoden 1994 lopulla ollut tietoa. Liberalismin hegemoninen
asema puolsi valtiosidoksen löyhentymistä. Osa sivistyneistöistä oli irtisanoutunut ää-
nekkäästi Snellmanin valtiofilosofiasta syksyllä 1989. Talouden kansainvälistyminen
näytti taas heikentävän teollisuuden kiinnittymistä Suomeen. Muutoin valtio oli edel-
leen keskeinen toimija ja resurssien jakaja Suomen poliittisessa elämässä eivätkä
kansalaisetkaan ilmaisseet suurta halua valtiosta irtaantumiseen.

Kylmän sodan päättyminen merkitsi varmuudella historiallista katkeamaa vain yh-
dessä, mutta sitäkin merkittävämmässä mielessä. Suomi oli ollut vuoteen 1991 saakka
sodan leimaama maa. Ensimmäiset kaksi vuosikymmentä sota oli voittopuolisesti kan-
sakunnan sisäistä sotaa, vuoden 1918 seurauksia. Talvisodasta eteenpäin Suomen
sota oli selvemmin ulkoista sotaa, olkoonkin että vuoden 1918 sodan jäljet umpeutui-
vat lopullisesti vasta 1960- ja 1970-lukujen aikana ja että kylmän sodan aikana sotaa

⁴⁵⁹ Jonkinlaisena vertauskuvana kansainvälistymiselle voi pitää historian tutkimuksessa tapahtunutta muutosta. 1920- ja 1930-luvuilla historiassa etsittiin juuria kansakunnalle, mutta maailmansotien jälkeen kansallinen historia sai väistyä yleisen historian tieltä (Tommila 2003, 172).

⁴⁶⁰ Collingwood väittää, että tosiasiat ja tilanteet pakottavat sitä enemmän, mitä enemmän toimija mieltää itsensä realistiksi. Hänen onnistumisensa tai epäonnistumensa riippuu siitä, tajuaako hän tilanteen oikein. (Collingwood 2001, 99.) Realismi voisi siten kehittyä myös itseään voimistavaksi asenteeksi. Se saattaa johtaa siihen, että toi-
mija näkee jatkuvasti yhä vähemmän vaihtoehtoja ympärillään.

käytiin ennakoivan diplomatian avulla. Janajevin juntan kaatuessa Suomi vapautui vihdoin sodasta, vaikka talvi- ja jatkosotaa tuskin koskaan on muisteltu julkisuudessa samanlaisella intensiteetillä kuin 1990-luvun alussa. Sota oli kuitenkin tuolloin jo menneisyyttä, ei nykyisyyttä.

Aikalaiskäsityksissä maailma tai ainakin Eurooppa siirtyi sosialismin romahduksen jälkeen sodan maailmasta talouden maailmaan. Niin oli mahdollista kuvitella, koska kylmä sota ei ratkennut sotilaallisesti eikä länsimaisella liberalismilla ollut enää ideologista haastajaa. Berliinin muurin kaatuessa maailmaan tai ainakaan Eurooppaan ei näyttänyt ainakaan hetkellisesti jäävän maaperää valtioiden keskinäisenä sodalle, koska ei ollut näköpiirissä intensiteetiltään voimakasta poliittista konfliktia. Niin uskottiin siitä huolimatta, että nationalismi nosti verisesti päätään Jugoslaviassa heti 1990-luvun alussa, mutta äärioikeistolainen nationalismi ymmärrettiin valtioiden sisäisenä ongelmana. Niinpä se ei johtanut ainakaan julkisen keskustelun perustella ajatukseen, että olisi alkamassa jälleen uusi eurooppalaisten konfliktien aika.

Painotan tässä sitä, että poliittisten konfliktien ei väitetty kokonaan katoavan, mutta niiden ei uskottu johtavan yhteiskunnallisiin kumouksiin tai merkittäviin valtioiden väliin konflikteihin. Liberalismi tulisi hallitsemaan Euroopan poliittista arkipäivää. Euroopan yhteismarkkinat ja EU olivat sen institutionaalisia hedelmiä. Tässä mielessä Fukuyaman väite historian lopusta oli aikalaistodellisuutta, vaikkei kukaan aineistossa Fukuyamaan viitannutkaan. Poliittisen konfliktien heikkeneminen avasi tilan ajatukselle, että taloudellisella suorituskyvyllä on Suomen tulevaisuudelle suurempi merkitys kuin ulkopoliitilla. Lama-ajan politiikkakin tulee ymmärtää sitä vasten.

Historian ironiaa oli, että kaatunut sosialismi oli ollut utopia poliittisen konfliktin lopusta. Vasemmistolaisessa ajattelussa poliittinen konflikti oli kehittynyt nimenomaan taloudessa. Talous oli myös Suomessa mielletty jatkosodan päättymisestä lähtien poliittisten konfliktien tärkeimmäksi lähteeksi eikä ajatus tapa ollut vieras Valkoisessa Suomessa. Paradoksaalisesti hetkenä, jolloin talous todella otti vallan, sen merkitys poliittisten konfliktien aiheuttajana heikkeni.

Luokkakonfliktin uhka kytkeytyi Suomessa itsenäisyytemme ensimmäisten 74 vuoden ajan Venäjä/Neuvostoliiton uhkaan. Neuvostoliiton läheisyys teki kommunisteista maassamme vaarallisia vielä silloinkin kuin heidän omat eväänsä eivät enää olisi riittäneet kumoukseen. Ulkoinen vaaratekijä vaikutti sosiaalisen suhteiden järjestämiseen siten, että kansallisen yhtenäisyyden saavuttaminen oli jatkuvasti politiikan agendan kärkipäässä. Tavoitteen toteutuminen ilman yhteisiä pelisääntöjä havaittiin jo itsenäisyyden alkuaikoina hyvin vaikeaksi. Samoin tiedostettiin, että sitoutuneisuus yhteisiin sääntöihin jää ohueksi, mikäli olemassa olevat yhteiskunnalliset olosuhteet koetaan sietämättömiksi.⁴⁶¹

"Sorsa myöntää, että häntäkin pelottaa, mutta ei samalla tavalla kuin joskus 1970-luvun huonoina hetkinä. "Neuvostoliiton uhka on poistunut. Mitä tahansa onnettomuuksia aiheutamme, aiheutamme ne toinen toisillemme. 1970-luvulla pelkäsimme, että sorrumme, jos oikein soh-

⁴⁶¹ Pekkarinen ja Vartiainen toteavatkin, että Suomessa on vallinnut voimakas integraatiopyrkimys, jonka taustalla on ollut löydettävissä Venäjä/Neuvostoliiton pelko (Pekkarinen & Vartiainen 1995, 34).

laamme." Sorsa hymähtää, että Neuvostoliiton pelko kannusti niin Suomessa kuin muuallakin harmoniseen yhteiskuntaelämään. "Nyt sitä kannustinta ei enää ole." HS 8.11.1992

Venäjäkään ei aina yhdistänyt suomalaisia, mutta Venäjän pelko kasvatti motivaatiota konsensuksen etsintään. Kansallisessa konsensuksessa oli kyse enemmästä kuin määräenemmistöstä. Viisikymmentäyksi prosenttia äänistä riittää EU-jäsenyyteen, mutta viisikymmentäyksi prosenttia kansasta ei riitä Venäjää vastaan. Periaatteessa jokainen kansalainen oli Venäjän kanssa painittaessa tärkeä – joskaan ei välttämättä yhtä tärkeä – koska hänen panostaan ja lojaalisuuttaan tarvittiin. Pahimmassa tapauksessa hän saattoi loikata rajan väärälle puolelle. Talouden maailmassa ei ole tarvetta kansalliselle rintamalle, koska yhteistä kohtaloa ei samassa mielessä ole. Yhdistäväksi sidokseksi toimijoiden välillä riittää lojaalisuus olemassa olevia sääntöjä kohtaan. Legalismi on perinteisesti ollut tyypillinen asenne liberaaleille. Pyhiä ovat siinä perustuslaki, sopimukset ja oikeuksien julistukset.

Siirtymä sodan maailmasta talouden maailmaan – uskomus valtioiden välisten konfliktien jäämisestä historiaan Euroopan mantereella – oli aineistopohjaisen tulkintani mukaan 1980-luvun lopun ja 1990-luvun alun tapahtumien aatehistoriallisesti merkittävin seuraus Suomessa. Vasta Venäjästä ja sodasta irtautuminen teki yhteiskunnallisten muutosten liberaalin kontekstin lopullisesti mahdolliseksi. EU-jäsenyyssratkaisu sinetöi sen, ettei kontekstin muutos ollut enää yksin omissa käsissä.

Käsitteellinen jako sodan ja talouden maailmoihin on tutkimuksen aikana syntynyt kontribuutioni politiikan tutkimukselle, jota on syytä lopuksi vielä selventää. Mannheimin tiedonsosiologiassa reaalipolitiikka ja talous voimallisemmin määrittelevät olosuhteet, joissa aikalaiset joutuvat toimimaan. Hänen mukaansa on olemassa kaksi kilpailun muotoa: valta, jossa voima ratkaisee sekä talous, jossa markkinat ratkaisevat (Mannheim 2007, 249.) Oletan, että toinen niistä on vielä asetettava toisen yläpuolelle, jotta yhteiskunnan voimavarat voitaisiin kohdistaa sinne, missä ne todella mitataan.

Schmitt puolestaan etsi poliittisen käsitteelle sisältöä, joka olisi vain politiikalle ominainen. Poliittisen käsitteen ei tule hänen mukaansa olla riippuvainen mistään muista määrityksistä. Schmitt päätyi lopputulokseen, että ystävän ja vihollisen vastakkaisuus on sellainen. Se esiintyy ainoastaan politiikassa. Vihollinen ei ole moraalinen kategoria vaan eksistentiaalinen viitaten aina konkreettiseen ihmisryhmään. Ryhmä ei välttämättä ole toisen ryhmän mielestä paholainen, mutta se on sille toinen, muukalainen tai vieras. Toiseus on uhkaavaa, koska se sovittamattomassa ristiriidassa identiteetin kanssa. Vihollisuus on poliittinen arvio jonkin ryhmän toiseudesta, jonka vuoksi sen kanssa ajaututaan konfliktiin. Sota on äärimmäinen konfliktin ratkaisukeino, mutta vihollisen olemassaolo ei automaattisesti tuota sotaa vaan sodan mahdollisuuden. Myös neutraalisuuden, puolueettomuuden käsite on mahdollista vain ystävä/vihollinen kategorian yhteydessä. Sodan vältteleminenkin on politiikkaa. (Schmitt 1976, 26 – 27; 33 – 35.)

Schmittille poliittinen, sellaisena kuin hän sen määrittelee, realisoituu ennen kaikkea valtiossa. Valtiota ei ole olemassa ilman vihollista, koska ilman vihollisia valtiolla ei ole oikeutta päättää elämästä ja kuolemasta. Valtiolla on ominaista tehdä tämä päätös nimenomaan yhteisön edun, ei minkään abstraktin ideaalin vuoksi. Valtiolla voi olla

myös sisäisiä vihollisia, mutta tyypillisemmin se löytää ne toisista valtioista. Ystävä/vihollinen -kategoria hallitsee sen suhteita toisiin valtioihin. (Schmitt 1976, 45 – 49.)

Schmitt ei pidä taloutta poliittisena, elleivät taloudelliset tekijät johda ystävän ja vihollisen määritelmiin. Muutoin taloudessa ei ole varsinaisia vihollisia vaan kilpailijoita.⁴⁶² Puoluepolitiikka ei sekään ole normaaleissa oloissa poliittista, elleivät puolueiden suhteen kehity sellaiseksi, että ne uhkaavat ajaa valtion sisällissotaan. Väittely ei vielä ole vihollisuutta. (Schmitt 1976, 28; 32 – 33; 37).

Poliittinen rajoittuu siis Schmittillä sodan mahdollisuuden kanssa pelaamiseen ja talous kuuluu poliittisen ulkopuolelle. Mielestäni poliittisen vuorovaikutuksen kontekstin täytyy olla laajempi kuin pelkkä ystävä/vihollinen -dikotomia. Kilpailu on politiikassa niin olennaista, niin etten pidä perusteltuna jättää sitä poliittisen ulkopuolelle. Se, määritelläanko toinen poliittinen ryhmä kilpailijaksi vai viholliseksi, on sekin poliittinen päätös. Katsottaessa työväenliikkeen ja porvariston yhteistä historiaa tämä linjanveto on ollut puolin ja toisin äärimmäisen merkityksellinen. Kilpailijan kanssa on voitu elää samassa yhteiskunnassa tai samassa maailmassa, vihollisen kanssa ei. Rauhanomainen rinnakkaiselo vaatii tietyn määrän jaettuja käsityksiä, mutta toimijoiden on tietenkin itse määriteltävä, kuinka paljon yhteistä tarvitaan ja mistä käsitteistä tai arvoista tulee olla yhteisymmärrys.

Kilpailua ei silti ole syytä pitää synonyyminä ystävyydelle olkoonkin, että ystävien välillä esiintyy usein kilpailua. Kilpailussa on jännitteitä ja ristiriitoja, joita ystävydessä ei ole. Ne ovat eri konteksteja. Suurin ero on se, ettei ystävytyteen ainakaan sen idealistisessa muodossa liity valtataistelua. Ystävät ovat keskenään tasa-arvoisia. Kilpailussa pyritään kohoamaan toisen yläpuolelle – kukistamaan kilpailija. Voittaminen voi tarkoittaa kontekstista riippuen vaaleja, pääomaa, väittelyä, oikeudellisia asioita tai jotain muuta vastaavaa. Voitto antaa aina jonkinlaista valtaa tai etua sen saavuttaneelle. Kilpailussa ei kuitenkaan pyritä suoraan tuhoamaan toista osapuolta.

Kilpailu on säädeltyä ja sota säätelemätöntä pyrkimystä herruuteen. Säätelyn vuoksi kilpailun kautta tapahtuva yhteiskunnallinen muutos on muutosta jonkin määrätyn kontekstin sisällä, sota taas murtautuu koko kontekstista ulos. Kilpailun kautta tapahtuva muutos on tyypillisesti evoluutiota, sodan tuottama muutos dialektiikkaa. Aikakaudet ja historialliset totuudet ovat tässä mielessä sodassa toistensa kanssa, koska niissä on eri konteksti. Myös vallankumous on sota.

Kutsun kilpailun maailmaa talouden maailmaksi. Talouden määrittelemisen kilpailuksi perustuu klassisen taloustieteen ajatukseen, joissa kilpailu nähdään kehitystä tuottavana voimana. Sodan maailma ei ole, kuten Schmitt sanoo, paikka, jossa valtiot sotivat keskenään jatkuvasti tai paikka, jossa valtioiden sisällä vallitsee taukoamaton sisällissota. Sodan maailma on paikka, jossa sodan mahdollisuus hallitsee tietoisuutta. Siellä on ristiriitoja, jotka eivät voi ainakaan täysin ratketa kilpailun kautta. Sodan maailmassa on siis vähintään kaksi keskenään niin erilaista toimijaa, etteivät ne kykene

⁴⁶² Talous toimii Mannheimin katsannossa paremmin, kun se on irrotettu kaikesta ideologisesta sisällöstään ja täydellinen taloudellinen yhteiskunta on täysin ideologiton. Toisaalta moderni ihminen on alkanut pitää kaikkia uskonnollisia ja moraalisia asioita ideologisina. Taloudellisesta mentaliteetista tulee täten modernin suvaitsevaisuuden lähde. (Mannheim 2007, 246 – 247.) Taloudellisen mentaliteetin hallitsemassa yhteiskunnassa ei siten esiintyisi poliittista vihollisuutta, ellei sitten katso, että liberalismille jossain vaiheessa kehittyä vastavoima.

varauksetta hyväksymään toistensa pyrkimyksiä, toimintatapoja, identiteettejä, ajattelutapoja tai arvoja.

Rajat talouden ja sotien maailmojen välillä eivät toki ole selkeät. Emme todennäköisesti koskaan elä maailmassa, jossa on joko pelkkää kilpailua tai pelkkää sota. Sodan maailmassakin esiintyy kilpailua ja taloudellisen hyödyn tavoittelua, mutta poliittinen konflikti nousee sen yläpuolelle. Sodan maailmassa turvallisuuspolitiikka hallitsee valtioiden toimintaa, jolloin talous on viime kädessä turvallisuuden palveluksessa.

Talouden maailmassa sota ja konfliktit väistyvät ajatuksissa taka-alalle ja päällimmäiseksi asiaksi tietoisuudessa nousee näkemys taloudellisen kilpailun merkityksestä poliittisen yhteisön menestykselle. Talouden maailmassakin on todennäköisesti poliittisia konflikteja, mutta ne eivät nouse historiallisessa tietoisuudessa hallitseviksi. Valtioilla on edelleen turvallisuuspolitiikansa, mutta turvallisuuskysymykset eivät ohjaa taloutta, vaikka saattavatkin ajoittain häiritä sen toimintaa. Talouden maailmassa turvallisuutta tuotetaan ensisijaisesti taloutta varten. Sodankäynninkin voi ajatella olevan talouden palveluksessa.

Kilpailun ja konfliktin välinen raja on sekin häilyvä. On mahdotonta määritellä tarkalleen se piste, jossa pisteessä kiihkeä kilpailu muuttuu konfliktiksi. Rajanveto jää aina toimijoiden suoritettavaksi. Poliittisia konflikteja on eri asteisia eikä jokainen poliittinen konflikti johda sotaan tai sisällissotaan – niiden kanssa on mahdollista oppia elämään. Merkittävä konfliktissa on sen intensiteetti, ei sen aihe.

Katson kuitenkin, että poliittinen konflikti on tyypillisesti tilanne, jonka ratkaisemiseen ei ole olemassa sääntöä, koska konflikti kohdistuu joko itse sääntöihin tai ei ole ratkaistavissa niiden puitteissa. Konflikti voi kohdistua myös sellaisiin kysymyksiin, joissa ei ole olemassa valmiita sääntöjä. Osa kansalaisista on ehdottomasti sitä mieltä, että NATO-jäsenyydestä pitää järjestää kansanäänestys, mutta toiset haluavat jättää ratkaisun eduskunnalle tai tasavallan presidentille. Miten ja missä asia ratkaistaan?

Konflikti saattaa kehittyä myös niille elämänalueille, jotka on jätetty poliittinen päätöksenteon ulkopuolelle kuten esimerkiksi identiteettiin, kulttuuriin tai tieteelliseen tutkimukseen. Uusia elämänalueita on mahdollista tuoda poliittisen päätöksenteon piiriin tai vastaavasti poistaa niitä sieltä, mutta mikäli asiasta esiintyy erimielisyyttä, ei kiistan ratkaisemiseen ole sääntöä.

Valtion sisällä poliittinen konflikti kehittyy edustuksellisen demokratian ulkopuolella tai ajautuu sinne. Kilpailun sääntöjen ei silti tarvitse olla lakiin kirjattuja. Riittää, että toimijat hyväksyvät ne. Yhteisön jäsenet voivat kilpailla keskenään melkein mistä tahansa, mutta se ei johda sotaan, koska he hyväksyvät kokonaisuudessaan kilpailun säännöt, joihin lukeutuvat myös kilpailun lähtökohdat ja palkintojen jakosuhteet ja -perusteet. He allekirjoittavat myös yhteisössä kilpailulle annetut sosiaaliset, poliittiset tai taloudelliset merkitykset, jotka lopullisesti määrittelevät kilpailun panokset.

Länsimainen demokratia, vaalikilpailu, kuuluu tämän mukaan talouden maailmaan. Kovaääninen kiistely eduskunnassa hallituspaikoista, ulkomaalaisten määrästä tai sosiaaliturvan laajuudesta on normaalia poliittista kilpailua. Sodan, voimakkaan poliittisen konfliktin, maailmaan demokratia siirtyy vasta silloin kuin sen asema päätöksenteon välineenä tai paikkana kyseenalaistetaan. Vastaavasti poliittinen konflikti voidaan

tuoda edustuksellisen demokratian tai joidenkin muiden sääntöjen piiriin, jolloin se laimentuu kilpailuksi.

Historiallinen totuus liittyy sodan maailmassa suurella todennäköisyydellä johonkin aikakauden merkittävään poliittiseen konfliktiin. Talouden maailmassa se saa taloudellisen kysymyksen muodon. Ympäristöongelmat saattavat periaatteessa synnyttää oman maailmansa, jossa politiikkaa ei ole mielekästä ensisijaisesti lähestyä käsitteillä kilpailu tai konflikti. Yhteistyö saattaa ihannetapauksessa olla siellä hallitseva poliittisen vuorovaikutuksen konteksti. Herruuspyrkimyksiä ei silloin juurikaan esiinny. Todennäköisemmin ympäristöongelmat vievät meidät takaisin sodan ja konfliktien maailmaan tai ympäristö näyttäytyy yhä talouden ja tuotannon kysymyksenä, mutta ekologiset ongelmat yritetään kukaties ratkaista jonkin muun talousopin pohjalta kuin uusliberalismin. Taloudessa on siinä tapauksessa todennäköisesti myös uusi johtoryhmä. Suuryritykset, sijoittajat ja pankkiirit ovat saaneet väistyä.

Aikakaudella vallitsevat aatteet itsessään vaikuttavat jossain määrin siihen kummassa maailmassa eletään, koska toiset aatteet ovat enemmän sotaa ja toiset enemmän taloutta varten. Fasismin voi jopa katsoa olevan pitkälle sotaa varten. Maltilliset aatteet pyrkivät pysyttelemään talouden maailmassa etsimällä ristiriitoihin poliittisia kompromisseja. Aatteet eivät silti itsessään ratkaise sitä, eletäänkö sodan vai talouden maailmassa, vaan sen tekevät aatteisiin kiinnittyneiden ihmisryhmien väliset suhteet. Talouden aate voi muuttua sodan aatteeksi silloin kuin sitä kannattava ihmisryhmä on oppositiossa olemassa olevaa yhteiskunnallista järjestystä vastaan. Konservatismi ja liberalismi olivat sodan aatteita joutuessaan toimimaan sosialistisen järjestelmän sisällä. Sosialismi julisti aatteena rauhaa, mutta sen käytäntö oli sotaa, koska se oli porvarillista yhteiskuntajärjestystä vastaan. Sosialidemokratia sopeutui 1900-luvulla porvarilliseen yhteiskuntaan ja siitä tuli talouden aate, joka kilpaili oikeiston talousaatteiden kanssa välillä voittaen, välillä häviten. Ideologioiden täytyy kuitenkin menestyäkseen pystyä toimimaan molemmissa maailmoissa ja uudistamaan sisältöään sen mukaisesti.

Valtio on sodan maailmassa todennäköisesti autoritäärisempi kuin talouden maailmassa, koska turvallisuus edellyttää suurempaa kontrollia kansalaisten käyttäytymiseen kuin talous. Vallankäyttö on sodan maailmassa taipuvainen personoitumaan ja Suomessa se henkilöityi pitkään tasavallan presidenttiin. Kansalaisilta vaaditaan sodan maailmassa lojaalisuutta valtioille. Hallitsevat ryhmät muuntavat kuitenkin aina jonkin verran valtion olemusta eikä valtio sen vuoksi ole aikakaudesta toiseen sama. Siksi valtaapitävät tarvitsevat sodan maailmassa hallittujen lojaalisuuden turvatakseen oman valtiojärjestyksensä olemassaolon. Se antaa ei-hegemonisille ryhmille kaupankäynnin mahdollisuuden, jossa tärkeimpänä kauppatavarana on juuri tuo lojaalisuus. Valtion olemus saattaa kaupankäynnin seurauksena jälleen muuttua. Toisaalta ei-lojaalit ryhmät voidaan myös ajaa maasta pois, sulkea vankiloihin tai tapattaa. Ryhmien täytyy aina päättää ryhtyvtkö ne sotaan vai kaupankäyntiin.

Talouden maailmassa yhteisiin sääntöihin sitoutuminen takaa sen, ettei kansalaisiin tarvitse käyttää kaikkein brutaalimpia keinoja. Toisaalta heidän lojaalisuutensa järjestelmälle on muuttunut itsestäänselvyydeksi, jolloin sillä ei voi enää käydä kauppaa. Talouden maailmassa hegemonisen ryhmän ei tarvitse tehdä poliittisia kompromisseja, mikäli se on taloudellisilta resursseiltaan muihin nähden ylivoimainen. Jos omaisuus on kuitenkin riittävän tasaisesti jakaantunut useiden toimijoiden kesken,

neuvotteluihin todennäköisesti joudutaan. Kaikilla toimijoilla onkin intressi hankkia lisää omaisuutta, koska vapauden määrä on käytännössä suhteessa omaisuuden määrään. Kapitalistinen talousjärjestelmä on toistaiseksi onnistunut välttämään omaisuuden kasautumisen harvoin käsiin. Siksi se on tuottanut tietynasteisen yhteiskunnallisen vapauden, joka ei kuitenkaan ole taloudellisen epätasa-arvon vuoksi ollut kaikille toimijoille laajuudeltaan sama. 1900-luvun sosialistisissa järjestelmissä omaisuus kerättiin valtiollistamisen kautta yhteen paikkaan. Kun sosialismissa myös poliittinen valankäyttö oli keskittynyttä, niin seuraukset vapaudelle ja tasa-arvolle olivat äärimmäiset epäedulliset.

Markkinatalousjärjestelmässäkään ei päästä politiikasta ja valtiosta eroon edes yövarijamallissa. Talous vaatii toimiakseen hallintoa, sääntöjä ja järjestyksenpitoinstituutioita, joita markkinat itse eivät pysty tuottamaan. Globaalitalous on kuitenkin muuttanut pääoman ja valtion välisiä suhteita jälkimmäisen kannalta epäedulliseen suuntaan. Globaalitaloudessa voimakkaat taloudelliset ryhmät eivät ole sidottuja oman maansa menestykseen vaan päästessään liikkumaan vapaasti ympäri maailmaa, ne voivat valita mieluisensa ympäristön. Se on omiaan ajamaan valtiot keskinäiseen kilpailuun pääomasta, jota he voivat kilpailun vuoksi verottaa entistä vähemmän. Valtion on pakko joko supistaa tai tehostaa toimintojaan selvitäkseen kilpailussa.

Valtio voi toimia tässä tilanteessa kahdella tavalla suhteessaan kansalaisiinsa. Joko se yrittää suojella heitä pääomakilpailun vaikutuksilta tai se päästää kilpailun kansalaisten keskuuteen. Sosialismin romahduksen jälkeen Suomessakin katsottiin, että liiallinen kansalaisten suojeleminen ei johda valtion menestykseen olkoonkin, että yhteiskunnan suojaverkko lopulta säilyi murroksessa kohtalaisen laajana. Pääomakilpailun leviämisen kansalaisyhteiskuntaan ja julkisen sektorin sisään uskottiin johtavan siihen, että kansalaiset alkavat kehittää itse sellaisia taloudellisesti hyödyllisiä kykyjä, organisoitumisen muotoja, mentaliteetteja, innovaatioita tai kurinpitomuotoja, jotka auttavat heitä menestymään kilpailussa. Yksilöiden menestyksen kautta myös kansakunta menestyy. Ideaalitapauksessa valtio voisi kansalaisten ja markkinoiden välissä melkein kadotakin.

Valitettavasti markkinat itsessään ovat kykeneviä vain rajallisessa määrin ohjaamaan olosuhteiden kehitystä, koska ne ainoastaan hinnoittelevat asioita. Toimijat eivät välttämättä aina käyttäydy taloudellisesti rationaalisesti tai heillä saattaa olla muitakin päämääriä ja arvostuksia elämässään kuin bruttokansantuotteen kasvattaminen. Epävakaus tuottaa hermostuneisuutta talouteen, jolloin valtiota pyydetään apuun. Vaikuttaminen ja kaupankäynti kohdistuvat ensisijaisesti johtaviin politiikkoihin ja korkeisiin virkamiehiin. Poliitikkojen ja byrokratian odotetaan kykenevän pitämään kansalaisyhteiskunnan ruodussa. Valtion järjestyksenpitäjän rooli säilyy, mutta järjestystä tuotetaan ensisijaisesti pääoman tarpeita ajatellen. Valtion itse taas on suotavaa harjoittaa kuria oman talous- ja rahapolitiikkansa suhteen.

Näin myös globaalitaloudessa taloudellinen ja poliittinen valta saattavat päätyä samojen harvojen ihmisten käsiin, joskin se tapahtuu hitaammin kuin 1900-luvun sosialistisissa järjestelmissä eikä taloudellinen valta yleensä myöskään markkinatalousmaissa esiinny omilla kasvoillaan hallituksissa. Toisaalta valtio kuuluu edelleen kansalaisilleen ja osakkeenomistajina he pääsevät ainakin demokratian ihanteen mukaan päättämään edustajiensa välityksellä valtion resurssien käytöstä. He myös valitsevat po-

liittiset johtajat. Kansalaisten vaaleissa ilmaisemat tarpeet ja globaalin pääoman intressit voivat kohdata hyvin tai olla kohtaamatta lainkaan. Kansalaisillakin on vaihtelevassa määrin pääomaa, joten tilanne ei ole heidän näkökulmastaan mustavalkoinen eikä kansalaisia voi missään nimessä pitää yhtenäisenä blokkina. Joka tapauksessa demokratian ja markkinoiden välille kehittyä talouden maailmassa tietty perusjännite ja edustuksellinen politiikka on sen keskiössä. Walhroosin puheet demokratian rajoittamisesta ovat tulkittavissa tätä taustaa vasten. Sodan maailmassa vastaavanlainen jännite vallitsi kansallisen turvallisuuden ja demokratian sekä siihen kuuluvien vapauksien välillä, minkä kylmän sodan kokeneet suomalaiset hyvin muistavat. Mikäli joku aprikoi, voittivatko demokratia ja kansanvalta syksyn 1989 tapahtumien seurauksena myös Suomessa, niin tutkimukseni perustella vastaus ei ole yksiselitteinen.

Niin, melkein kaikki aikalaiset ja kukaties useimmat nykyihmisistäkin ovat halukkaita näkemään Itä-Euroopan kumoukset länsimaisen demokratian suurena voittona. Tulkinta voi olla oikea, mutta se voi osoittautua myös illuusioksi. Talouden maailmassa markkinatalouden ja teknologian evoluutiot hallitsevat yhteiskuntien kehitystä, ei edustuksellinen politiikka, vaikka vallan siirtäminen taloudelle on poliittinen idea siinä missä talouden ottaminen valtion haltuunkin. Saatamme myös kylmän sodan jälkeistä maailmaa pähkäillessämme tuijottaa liiaksi länteen unohtaen sen, mistä globalisaatiossa on kyse: koko maailmasta tulee yksi markkinapaikka. Länsimainen liberaalidemokratia on ollut tähän saakka pääomalle mieluisin poliittinen ympäristö, mutta sillä tuskin on ehdotonta uskollisuutta sille. Pääoma hankkiutuu sinne, missä on paras tuottavuus ja missä se on turvassa. Talouden liberalisointia saatettiin sitä paitsi hyvin harrastaa Pinochetin Chilen kaltaisessa oikeistodiktatuurissa.

Pääoma ei ole myöskään länsimaista, itämaista, juutalaista, buddhalaista tai arabialaista. Talouden näkökulmasta Huntingtonin ennustamaa sivilisaatioiden välistä konfliktia ei välttämättä kehity, mikäli sivilisaatiot hyväksyvät globaalitalouden pelisäännöt. Niin ei todennäköisesti tapahdu, jos pelisäännöt ovat vain länsimaisen liberalismien arvoille perustuvia. Globaali pääoma ei kuitenkaan välttämättä ole kiinnostunut tukemaan länsimaiden poliittista hegemoniaa hinnalla millä hyvänsä. Kylmän sodan aikana pääoman sitoutuminen länsimaisiin poliittisiin arvoihin, etenkin laajempaan demokraatiakäsitykseen, saattoi ainakin osaksi olla pakon sanelemaa. Syksy 1989 ei ollut varmuudella länsimaisten poliittisten arvojen suuri voitto vaan taloudellisten.⁴⁶³

Silti edellä sanottu ei pyri millään tavalla vähätteleämään liberalismien merkitystä vuosituhannen vaihteen maailman syntymisessä – se oli aivan keskeinen – mutta tärkeintä oli silti, että tietyt poliittiset ja taloudelliset intressit näkivät mahdollisuuden juuri liberalismissa. Reilun sadan vuoden ajan sosialismi kuului myös niihin välineisiin, jonka avulla heikommassa asemassa olevat ihmiset yrittivät parantaa omaa sosiaalista asemaansa. Nyt tuo joukko on vailla pysyvää poliittista kotia ja sen poliittinen käyttäytyminen on arvaamatonta. Aikoinaan yläluokka ja sivistyneistö näkivät Suomessa sosiaalisen nousun mahdollisuuden nationalismissa. 2000-luvun alussa on vaikea ajatella, että nationalismilla olisi heille enää paljoakaan annettavaa. Kytkeä intressin ja ideologian välillä ei ole ikuinen.

⁴⁶³ Walhroos sanookin, että markkinat kaventavat valtion ja demokratian alaa. Kansainvälisen talouskilpailun paineessa valtioilla ei ole enää varaa laajaa demokratiaan. Demokratiaa ei kokonaan kumota, mutta sitä rajoitetaan. Walhroos ennustaa myös, että valtioiden välinen kilpailu tulee kyseenalaistamaan hyvinvointivaltion. Tulot erot tulevat kasvamaan ja se on vain hyväksyttävä. (Walhroos 2012, 30 – 31.)

Liberalismin älyllinen ylivalta 1900-luvun päättyessä ammensi huomattavassa määrin tyhjiöstä – siitä, että 1900-luvun aikana muut ideologiat kokivat niin pahoja takaiskuja, ettei niistä ollut todelliseksi vaihtoehtoiksi. Tutkimusaineistossa Yhdysvaltoja tai Thatcherin Britanniaa ei kuvailtu minään paratiisimaisina yhteiskuntina. Silti ne olivat suunnannäyttäjiä. Thatcherismin suosio ei perustunut siihen, että se olisi ollut miellyttävää vaan siihen, ettei tulevaisuudessa ollut näköpiirissä mitään muutakaan yhteiskuntaa uudistavaa poliittista ohjelmaa. Siellä missä vanhoihin resepteihin ei enää uskottu, edessä oli todennäköisesti kokeilu uusliberalismin kanssa.

Huomispäivän visioiden puuttuessa muut ideologiat joutuvat tyytymään vastustamiseen tai yhden asian projekteihin eikä niin ohuilla eväillä voi johtaa. Nationalismilla on toki oma kullattu menneisyytensä, mutta ei selkeästi määriteltä tulevaisuutta. Todeliseen historialliseen ajatteluun kuuluu myös tulevaisuus ja siksi taaksepäin katsova nationalismi ei kykene muuhun kuin pysäyttämään kehityksen. Niinpä globaalitaloudesta tuleva paine on nimenomaan liberaalia painetta. Koska poliitikot mielellään leikkauksia ja muita ikäviä päätöksiä tehdessään vetoavat juuri ulkopuolelta tulevaan paineeseen, niin liberalismista, vapauden aatteesta, on tullut huomattavassa määrin vaihtoehdottomuutta.

Vaihtoehdoton tulevaisuus ei kuitenkaan ole synonyymi turvalliselle tai hallitulle tulevaisuudelle eivätkä 1990-luvun alun suomalaiset kokeneetkaan, että alkamassa olisi ollut vakaan ja ennustettavan kehityksen aikakausi. Liberalismilla on kykyä laittaa ihmilliset voimavarat liikkeelle mutta sillä on varsin heikot institutionaaliset välineet ohjata niiden käyttöä.

Liberaali on tosin taipuvainen uskomaan, ettei ohjata pahemmin tarvitsekaan – markkinakurin ja itsekurin yhdistelmä riittää. Talouden maailmassa kansalaiset ovat samanaikaisesti vapaita, voimattomia ja turvattomia. Voimattomuuden tunne saa heidät etsimään reseptejä ja välineitä, joita hyväksikäyttämällä he voivat taata menestyksensä tai vähintäänkin selviytymisensä talouden maailmassa. Talouden maailman kuri nousee sekä alhaalta että ylhäältä: heikkojen halusta voittaa heikkoutensa ja pääoman pyrkimyksestä aina suurempaan tehokkuuteen. Kahden voimanlisäyksen muodon oletetaan liberalismissa optimisesti kohtaavan toisensa ja yhdistyvän samansuuntaiseksi poliittiseksi tahdoksi niin, ettei mitään yhteiskuntaa repiviä poliittisia konflikteja enää tule.

Kolme vuosikymmentä vallankumousten jälkeen tiedämme, ettei kaikki ole mennyt niin ruusuisesti kuin liberaalit 1990-luvun alussa unelmoivat. Länsimainen liberalismi on kokenut runsaasti takaiskuja sekä omalla että vieraalla maaperällä. Vuosituhannen alun tapahtumat kuten esimerkiksi syyskuun 2001 terrori-iskut, vuoden 2008 finanssikriisi, Venäjän suorittama Krimin haltuunotto vuonna 2014, vuoden 2016 äänestystulokset Britanniassa ja Yhdysvalloissa sekä uutiset jatkuvasti kiihtyvistä ilmastomuutoksesta ovat lisänneet epävarmuutta huomispäivän suhteen. Näin on syntynyt johdantoluvussa esitetty kylmän sodan jälkeisen aikakauden poliittinen paradoksi: vaihtoehdoton vapaus ja kokemus hallitsemattomasta kehityksestä. Sen jäljet johtavat von Hayekin filosofiaan, jonka mukaan meillä ei ole vapauden nimessä edes lupaa yrittää hallita kehitystä, meillä on lupa hallita vain itseämme.

Viime vuosien levottomuudesta huolimatta nähdäkseni jatkuu edelleen se liberalismin aikakausi, jonka syntyä tämä väitöskirjatyo käsitteli. Se jatkuu rikkinäisenä, riitaisena,

epävarmana ja osin jopa hengettömänä mutta jatkuu kuitenkin.⁴⁶⁴ Protektionismi on nostanut päätään, mutta se ei ole Suomessa haastanut liberalismia globaalin talouskilpailuun sopeutumisen ideologiana. Mitään toista historiallista totuutta, suurta kysymystä, ei taas ole tullut talouden globalisaation tilalle. Huoli ilmastonmuutoksesta on viime aikoina lisääntynyt, mutta se ei ole vielä näkynyt vielä sellaisina konkreettisina poliittisina päätöksinä, jossa ympäristöarvot olisivat ohittaneet kansantaloudelliset arvot.

Suomen kehitys on ainakin tähän saakka seuraillut kansainvälistä kehitystä, joten sen perustella ratkaisevan muutoksen voisi olettaa tapahtuvan ensin kansainvälisessä politiikassa. Olisi järisyttävä yllätys, jos Suomi lähtisi yksin muusta maailmasta poikkeavalle tielle. Ennemmin tai myöhemmin toisenlainen todellisuus silti saapuu Suomeenkin. Elämä tuo eteemme uuden suuren kysymyksen, johon liberalisointi ei vaikuta rationaaliselta vastaukselta. Aika ja ideologia eivät enää kohtaa toisiaan, ne puhuvat toistensa ohitse.

⁴⁶⁴ Alasuutari kysyy *Toisen tasavallan* päivityksessään *Tasavalta*, mikä on muuttunut Suomessa 20 vuodessa. Hän katsoo, että peruslinjat ovat pysyneet yhä samoina. Kilpailutalous hallitsee ja liberalisoitumisen projekti jatkuu. Suurimpana yksittäisenä muutostekijänä hän pitää internetiä ja sosiaalista mediaa. (Alasuutari 2017, 387 – 388.)

6. LOPUKSI

"Minun aikanani maailmassa lähes kaikki on muuttunut vastakohdakseen, mutta onko mikään muuttunut? Uusi sukupolvi aina uskoo, että juuri tämä aika on jotenkin puhdas, ettei sitä tarvitse hävetä myöhemmin." Jouko Turkka HS 17.4.1992

Kirjoitin johdantoluvussa etsiväni tutkimusaineistosta myös jotain yleispätevämpää, josta saattaisi löytyä ituja teorian muodostamiseen. Se oli kenties ylioptimistinen ajatus, mutta aikakausista ja yhteiskunnan poliittisten muodonmuutoksien dynamiikasta on tämän työn tulosten pohjalta mahdollista luonnostella ainakin jonkinlainen ehdotus. Kolmella aikakaudella ilmenneet samankaltaisuudet eivät vielä anna eväitä teorianmuodostukseen, mutta kolmessa perättäisessä tapauksessa tuskin saattoi olla kysymys myöskään silkasta sattumasta. Silti niissä vaikuttivat myös nuo sattumanvaraiset ja ainutkertaiset tekijät, enkä pysty näin pienen otoksen pohjalta vielä kunnolla erottelemaan, mikä oli sattumaa ja mikä ei. Voin kuitenkin tuoda esille kolmessa tapauksessa esiintyneet yhteiset piirteet. Joku toinen tutkija voi halutessaan jatkaa tästä eteenpäin.

Yhteiskunnallinen kehitys näytti 1900-luvun aikana tapahtuvan kahdessa kontekstissa: evolutiivisessa ja dialektisessa. Evoluution kontekstissa yhteiskunnallinen kehitys oli isossa kuvassa suoraviivaista: talous kasvoi, työnjako lisääntyi ja elintaso nousi. Lama oli historiallinen katkeama tässä kehityksessä, mutta sekin jäi lyhytaikaiseksi. 1990-luvun lopulla Suomi oli jälleen hyvässä kasvuvauhdissa.

Dialektisesta näkökulmasta katsottuna Suomen kehitys oli 1900-luvun ajan kuin sammakon hyppelähtöä. Siinä sammakko pysähtyi aina hyppyjen välillä suorittaakseen sitten loikan täysin ennustamattomaan suuntaan. Sammakon hyppelyä selittävät sellaiset eteen tulleet suuret ongelmat, jotka vaativat aikalaisia järjestämään yhteiskuntansa ja ajattelutapansa kokonaisuudessaan uudelleen.

Aineiston analyysin perustella suurin piirtein samankaltainen kaava toistui jokaisella aikakaudella. Ensimmäinen oli kriisi, joka aikalaisten mielestä johti tilanteeseen, jossa entiseen tapaan oli mahdoton jatkaa. Kriisi nosti pinnalle jonkin suuren poliittisen kysymyksen, jonka ratkaiseminen koettiin välttämättömäksi yhteisön olemassaolon jatkuvuuden turvaamisen kannalta. Muiden poliittisten asioiden merkitys ja paikka kokonaisuudessaan suhteutuivat siihen. Maamme poliittinen historia on tässä laajemmassa merkityksessä ollut matkantekoa kriisistä kriisiin. Odotusarvo on siten, että seuraavakin poliittinen muodonmuutos tapahtuu kriisin yhteydessä ja sen myötä myös poliittiset valtasuhteet muuttuvat.

Kaikki kolme historiallista totuutta ovat olleet luonteeltaan uhkakuvia. Historiallisen totuuden ytimessä on ainakin tähän saakka ollut pelko. Uhkaluonteensa vuoksi historialliset totuudet on voitu hyväksyä koko yhteisössä.⁴⁶⁵ Se on ollut helpompaa, mikäli

⁴⁶⁵ Harle ja Moisio katsovat, että yhteisön hallittavuuden ja heterogeenisyyden vuoksi on tärkeää, että koettu uhka tulee nimenomaan rajojen ulkopuolelta. Geopoliittisten uhkakuvien olemassaolo perustuu siihen, että yhteisön

uhat ovat tulleet maan rajojen ulkopuolelta. Vuonna 1918 ja kahden sitä seuranneet vuosikymmenen aikana ne eivät tulleet. Vuosina 1939 ja 1944 tilanne oli jo kaikille selvä. 1990-luvun alun tilanne oli sekin selkeä siinä mielessä, että talousasiakysymyksenä nousi akuutiksi ongelmaksi. Ongelmia toivat kysymykset syyllisyydestä, uhrautumisesta ja talousongelmien syistä. Mykkien markkinavoimien edessä kukaan ei voinut täsmällisesti tietää, mihin kaikkeen piti suostua.

1900-luvun aikana poliittisen järjestyksen ja kansallisen mentaliteetin järkyttäjä oli siis joka kerta sota.⁴⁶⁶ Kylmä sota tosin kesti 45 vuotta, mutta se ei tee siitä poikkeustapausta. Suuren sodan lopputulos selitti paremmin kuin mikään muu tekijä uutta poliittista järjestystä. Sotien lopputulokset toivat myös aina mukanaan ulkoparlamentaarisen kurinpitokoneiston. Ensimmäisessä tasavallassa se oli suojeluskuntajärjestö, toisessa puna-armeija ja kolmannessa globaali pääoma, jonka valtapotentiaali ei perustunut väkivaltaan vaan kurjistumisen pelkoon. Järjestystä ja sosialisatiota on siis Suomessakin tuettu ja tuotettu voimalla, kuten Gramsci sanoo.

Näyttää myös siltä, että aikakauden tärkeimmät politiikan askelmerkit ja rajaviivat vedetään murroksen aikana tai pian sen jälkeen. Tämä vahvistaa käsitystä, että yhteiskunnan kokonaisvaltaisen muutoksen saa aikaan todennäköisemmin kriisi, jolloin myös radikaalit poliittiset muutokset tulevat mahdolliseksi. Vallankumouksen hetki ei kuitenkaan välttämättä kestä kauan. Olosuhteiden vakiinnuttua politiikka asettuu jälleen uomiinsa, jotka ovat toki toiset kuin ennen kriisiä. Aikakaudesta toiseen politiikkaan näyttää silti kehittyvän pikkuhiljaa tietynlainen jähmeys. Eteenpäin pääseminen hidastuu eikä taaksepäin peruuttaminenkaan onnistui. Edes väkivaltainen lapuanliike ei onnistunut siinä.

Tähän saakka kansakunnan poliittista elämää ravisuttaneella kriisillä on ollut pidempi kehityshistoria. Yksi edellisellä aikakaudella jo olemassa ollut mahdollisuus on toteutunut. Tosin se on ollut joka kerta vaihtoehto, jonka toteutumiseen suomalaiset eivät etukäteen olleet paljoakaan uskoneet. Työväen vallankumousyritys vuonna 1918 oli kaikesta päätellen suuri yllätys. Saksan tappio ja Neuvostoliiton nousu suurvallaksi toisessa maailmansodassa sekä kylmän sodan päättyminen sosialismin romahdukseen olivat nekin huonosti ennakoituja tapahtumia. Ulkopoliitikassa suomalaisilla on ollut ikävä taipumus liittoutua häviäjien kanssa. Mikäli huono pelionnemme jatkuu, niin siinä tapauksessa joko EU-jäsenyys tullaan aikanaan toteamaan virheratkaisuksi tai valtakunnassa kadutaan Nato-option käyttämättä jättämistä. 1990-luvun talouslama ei sen sijaan ollut täysin odottamaton ilmiö. Talouden ylikuumenemisestä varoittelijoita oli kyllä ollut jo 1980-luvulla. Sen sijaan laman syvyys oli yllätys.

Aikakauden vaihtuminen on joka kerta tuonut mukanaan kokonaisvaltaisen yhteiskunnallisen uudistusprojektin. Mikään yhteiskunnassa yleisesti merkittävänä pidetty asia tai alue kuten tiede, talous, taide tai koulutus ei ollut kokonaisuudessaan ajan suuren poliittisen kysymyksen vaikutuksen ulkopuolella. Tavalla tai toisella historiallinen totuus on näkynyt niissä kaikissa. Vaikutuksen voimakkuus on silti vaihdellut ajoittain ja ajoittain, mikä kertoo sen, että kaikki alat eivät ole aikakaudella olleet yhtä tärkeitä.

sosiaalinen todellisuus ja järjestys ovat vaarassa tuhoutua joidenkin yhteisön ulkopuolisten seikkojen takia. Uhkakuva on kulttuuriseen logiikkaan puettu hahmotelma siitä, miten me-yhteisöä uhka jokin tapahtuma. Uhkakuvia käytetään yhteisön rakentamiseen, uusintamiseen ja suojaamiseen. (Harle & Moisio 2000.)

⁴⁶⁶ Meinander pitää myös Euroopan suuria sotia käänteentekevinä Suomelle (Meinander 2006, 245). Ylikangaskin nostaa sodan merkityksen keskeiseksi Suomen historian käännekohtia selittäessään (Ylikangas 2007, 251).

Vaihtelu on nähdäkseni liittynyt myös siihen, missä määrin alueen toimijat itse ovat politisoituneet.

Yhteiskunnan dialektiseen muutokseen on kuulunut aina myös psykologinen muodonmuutosprojekti, jossa kansalaisia on vaadittu omaksumaan uusia asennoitumistapoja. Gramscin näkemys valtiosta kouluttajana piti Suomen kohdalla erinomaisen hyvin paikkansa. Sivistyneistöstä löytyi 1980-luvulle saakka valtiointellektuelleja tehtävää hoitamaan. Globaalitalouden aikakaudella intellektuellit ovat markkinaintellektuelleja, jotka saattavat tulla myös itseoppineiden piiristä. Perinteisen sivistyneistön asema vaikuttikin olevan Itä-Euroopan kumousten jälkeen turvattomampi kuin aiemmin. Emme voi olla enää varmoja siitä, kuka kouluttaa ja kasvattaa tulevaisuuden suomalaiset, mutta itse opinsaunasta suomenkielinen rahvas tuskin pääsee jatkossakaan eroon. Mikäli niin kävisi, niin se olisi merkittävä muutos poliittisessa kulttuurissamme.

Poliittisen kriisin jälkeisten olosuhteiden tulkinta ei ole kertaakaan ollut demokraattisesti päätetty asia. Sisällissodan voittajilla oli todellisuuden tulkintaan monopoli. Voittajien joukko oli sisäisesti eripurainen eikä päässyt pitkään muusta yksimielisyyteen kuin bolsevismin ja Suomen yhteensopimattomuudesta. Toisen maailmansodan jälkeen valtakunnan poliittinen johto on melkein pä sanellut historiallisen totuuden. Silti ei voi katsoa, että eliitti olisi loihittanut suuren poliittisen kysymyksen tyhjältä. Historia on ollut yllätyksellistä ja kriisit ovat vaatineet nopeaa reagointia ja ne ovat tulleet toisen maailmansodan jälkeen maan rajojen ulkopuolelta. Eliitin asemaa on perustellut kaikesta päätellen asiantuntemus.

Ulkoisten tekijöiden voimakkuus maan sisäiseen kehitykseen kasvoi toisen maailmansodan jälkeen huomattavasti. Ensimmäisen tasavallan sosiaalinen järjestys oli vielä keskeisiltä osiltaan suomalaisten oma konseptio, mutta jatkosodan päättymisestä lähtien kansainvälinen politiikka ja maailmantalous selittävät jo huomattavasti enemmän yhteiskunnan organisoitumista. Mikään ei tälläkään hetkellä viittaa siihen, että ulkoisten tekijöiden vaikutus olisi Suomen osalta heikkenemään päin.

Toisaalta ulkoisten tekijöiden vaikutuksen kasvu ei välttämättä johdu pelkästään ulkoisista tekijöistä itsessään vaan se on seurausta myös kansakunnan mentaalisesta muutoksesta. Suomi avautui sotien jälkeen ulkomaailmalle osin jo olosuhteiden pakosta, mutta myös itse kansainvälistymisajatuksista tuli suosittu. Suomalaiset kääntyivät jopa paisuteltuun realismiin toisen maailmansodan jälkeen, koska uskoivat johtavan sen parempaan menestykseen kuin ensimmäisen tasavallan osin sisänpäin kääntyneen ihanteellisuuden.

Realismin vastapainoksi suomalaisilla on ollut silmiinpistävä halu löytää aikakaudella jokin erityinen tehtävä tai sankarirooli maailmanhistoriassa kuten esimerkiksi lännen etuvartio tai kylmän sodan rauhanrakentaja. Pieni Suomi haluaa selvästi olla kokoaan suurempi. 1990-luvun alussa ei ollut vielä tietoa, mikä maamme sankarirooli tulee globalisaation aikakaudella olemaan, mutta kilpailuyhteiskunnan mentaaliset ominaispiirteet viittasivat siihen, että Suomi haluaa olla jossain asiassa tai joissain asioissa maailman paras maa. Mikäli vanha kaava jatkuu, suomalaiset keksivät itselleen seuraavankin poliittisen muodonmuutoksen jälkeen suuren kansainvälisen tehtävän, joka on yhteydessä oman aikansa historialliseen totuuteen.

Historiallinen totuus ei kuitenkaan sanellut kaikkea mitä aikakaudella tapahtui eikä se myöskään selittänyt aina yhteiskunnan muutosta. 1980-luku on siitä hyvä esimerkki.

Yhteiskunnan muutospaineet tulivat tuolloin voimallisemmin maailmantaloudesta. Ulkopoliitikalla ei enää ollut kykyä tai edes tarvetta uudistaa yhteiskuntaa, koska muutamia harvoja dissidenttejä lukuun ottamatta kaikki muut olivat jo omaksuneet Paasikivi-Kekkosen linjan opit. Ulkopoliittikka ei siten 1980-luvulla selittänyt niinkään muutosta vaan muuttumattomuutta. Historiallinen totuus voi muuttua liikettä aikaan saavasta tekijästä liikettä rajoittavaksi tekijäksi.

Historiallinen totuus vaikutti myös vaihtelevalla voimakkuudella kansalaisyhteiskuntaan. Voimme ottaa esimerkiksi taiteen ja tieteen. Välillä ulkopoliitiikan vaikutus tuli voimakkaasti esiin esimerkiksi 1960- ja 1970-lukujen taiteen sisällössä. Ulkopoliitiikan vaikutus näkyi esimerkiksi kommunismin, kansallisten symbolien tai vuoden 1918 sodan uudelleenarviointina. Toisilla vuosikymmenillä historiallisen totuuden vaikutus oli kuitenkin kovin ohut. Esimerkiksi 1980-luvun postmodernikeskustelun selittäminen ulkopoliitikalla on järjetöntä, vaikka ulkopoliittinen sensuuri vallitsi silloinkin. 1980-luvun kulttuuri-ilmiöitä voi yrittää lähestyä myös maailmantalouden muutoksella, mutta se ei mielestäni esimerkiksi tee vihreitä vaihtoehtoliikkeitä täysin ymmärrettäväksi. Hehän kyseenalaistivat talouskasvun. Taitelijat tai vaihtoehtoliikkeissä mukana olleet eivät silti kyseenalaistaneet Neuvostoliiton ns. legitiimejä turvallisuusintressejä alueellamme vaan pitivät YYA:ta kahden erilaisen maan tasa-arvoisena ystävyysena.

Historiallinen totuus selitti siten hyvin yhteiskunnallisen olemisen reunaehdoja rajaten poliittisesti mahdollisen alueen. Jokaisella aikakaudella hallitsi jokin laajempi poliittinen konteksti, jonka sisällä muu yhteiskunnallinen kehitys tapahtui. Kontekstin reunojen yli ei saanut mennä, mutta sen sisällä oli liikkumatilaa.

Reunaehto oli Suomen valtioon voimakkaimmin vaikuttavan toimijan rajanveto tai suomalaisten itsensä suorittama tulkinta vallankäyttäjän aikeista. Rajan tullessa ylityksi vallankäyttäjä alkaisi käyttää voimiaan kapinallisia vastaan. Ilmastomuutostakin on mahdollista lähestyä ultimaatumina: puolitoista astetta tai kaksi astetta lisää lämpöä ja helvetti on maapallolla irti. Tämäkin vahvistaa edelleen käsitystä uhkakuvista historiallisen totuuden tuottajina. Toki teoriassa on mahdollista, että historiallinen totuus voi myös jollain aikakaudella olla utopia. Silti utopiassakin pitää todennäköisesti olla jotain pakottavaa ja olosuhteisiin liittyvää, jotta uskovaisten ydinjoukon ulkopuolillekin tulisi perustelluksi se, miksi utopia pitää toteuttaa juuri nyt.

Suomen oloissa ideologinen hegemonia ei siten tarkoittanut 1900-luvun aikana yhden ryhmän kaikille elämänalueille ulottuvaa johtajuutta vaan poliittisesti mahdollisen alueen supistumista. Aikakauden vaihtuessa suppeus uudisti sisältöään jatkuen ilmiönä tai rakenteena. Suppeuden sisällöllisen kontekstin muuttuessa sopivaisuuden, järkevyyden ja vihollisuuden käsitteissä tapahtui muutoksia. Yhteiskunnassa nähtiin tällöin voimakasta ideologista liikehdintää. Liike yhdestä suppeasta kehästä toiseen ei kuitenkaan merkinnyt ideologisiin äärimmäisyyksiin menemistä, koska suppeassa kehässäkin oli liikkumatilaa. Poliittinen kilpailu jatkui sielläkin mutta rajoitettuna. Suppean kehän keskellä tai yläpuolella oli historiallinen totuus, joka selitti ja perusteli kehää. Seuraava aikakausikin tulee olemaan suppea mutta eri tavalla kuin nykyinen.

Suppeuden alueen laajuus ei välttämättä ollut tai tule olemaan aikakaudesta toiseen tismalleen sama. Se antaa mahdollisuuden käydä keskustelua siitä, mikä aikakausi on ollut maamme historiassa tähän mennessä vapain ja mikä rajoitetuin. Oman tutkimukseni perustella en pysty asiaa ratkaisemaan, koska näkökulmasta ja painotuksista riippuen jokainen kolmesta aikakaudesta voi kohtuullisen järjellisin perustein tarjota itseään vapaimmaksi.

Ratkaisut ajan suureen kysymykseen ovat olleet lopulta Suomessa poliittisia kompromisseja mutta samalla varsin epätasapainoisia sellaisia. Ajan henki ei ole ollut ideologinen diktatuuri, mutta kylläkin painetta tiettyyn ideologiseen suuntaan. Aikakauden syvin olemus on kuitenkin löytynyt siitä, minkä suuren kysymyksen ympärille tuo epätasapainoinen poliittinen kompromissi on kulloinkin rakentunut. Historiallisia totuuksia ovat olleet bolsevismin karkottaminen kansakunnasta, Neuvostoliiton luottamuksen saavuttaminen ja globaalin pääoman miellyttäminen. Totuuksien muotoilu itsessään paljastaa paljon oman aikansa valtasuhteista, mutta kysymyksen ratkaisu ei silti ole ollut yhden poliittisen ryhmän sanelu.

Työn alussa olin taipuvainen arvioimaan ideologian merkityksen Suomen historiassa suuremmaksi kuin mitä nyt työn lopussa voin allekirjoittaa. Johtajuus on otettu vahvemman oikeudella eikä suinkaan älyllisellä tai moraalaisella todistelulla. Muut ryhmät eivät ole luopuneet ideologiastaan, mutta ne ovat joutuneet sopeuttamaan ideologiansa vahvemman tahtoon. Elleivät ne ole niin tehneet, ne ovat tulleet ajetuksi maasta ulos tai maan alle tai vähintäänkin joutuneet oppositioon.

1900-luvun viimeisten vuosikymmenten yleismaailmallinen kehitys silti osoitti, ettei ideologia ole merkityksetön. Ideologia on välttämätön ryhmän itseluottamukselle. Jos ryhmä epäilee ideologiaansa tai sillä ei ole sitä, se ei uskalla käyttää voimiaan silloinkin kuin niitä olisi. Jos vain yksi ryhmä uskoo itseensä ja omaan oikeutukseensa johtaa, valta putoaa sen syliin. Sen ei tarvitse olla edes vahvin. Markkinaliberaalit saivat johtajuutensa viime vuosisadan lopulla pitkälle juuri näin. Näyttää siltä, että varsinaisella ideologisella propagandalla on vain vähäisessä määrin tehoa toiseen osapuoleen. Olennaisempia ovat saavutukset ja vastoinkäymiset. Ryhmät tyypillisemmin menettävät itseluottamuksensa omien epäonnistumistensa seurauksena ja saavat sen takaisin toisten tyriessä.

Suomen historian aikakausista, niiden sisällöistä ja vaihdoksista, löytyi siis tutkimuksessa tietynasteista samankaltaisuutta ja jatkuvuutta. Se ei takaa, että kaikki tapahtuu jatkossakin samalla kaavalla. Suomen ei tarvitse aina olla yhden historiallisen totuuden maa. Maa saattaa muuttua sekasortoiseksi useamman historiallisen totuuden taistelukentäksi. Ei ole mahdotonta, että seuraavan suuren poliittisen murroksen jälkeen kansallismies ei enää ole se poliittinen yhteisö, johon aikalaiset kiinnittyvät. Emme myöskään tiedä siirrymmekö seuraavan murroksen jälkeen sodan maailmaan vai jatkammeko eloamme talouden maailmassa.

Uskallan silti pitää melkoisen varmana, että aikakauden vaihtumiseen vaaditaan suuren ihmisjoukon elämän perustaa ravisutteleva kriisi, joka muuttaa niin rajusti elämisen ehtoja, että toimijoiden on arvioitava suhteensa, arvonsa, merkityksensä ja käsityksensä uudelleen. Oma näkemykseni on, etteivät ihmiset hylkää vapaaehtoisesti historiallista maailmaansa ennen kuin on aivan pakko – kun historiallinen maailma on tuhoutunut tai siellä oleminen on käynyt sietämättömäksi. Poliitikoilla taas ei ole rohkeutta eikä oikeastaan oikeutustakaan tehdä niitä dramaattisia käännoiksi, joita maailmasta toiseen siirtymiset vaativat. Vasta Saksan tappio ja edessä hämmästyttävä kahden suurvallan hallitsema maailma antoi Suomen johdolle syksyllä 1944 oikeutuksen sopeutua Neuvostoliiton tahtoon. Punavankien leirejä ei olisi millään voitu pystyttää ilman sisällissotaa eikä 1990-luvun taloudellinen darvinismi olisi ollut perusteltavissa ilman maailmahistoriallisia mullistuksia ja lamaa. Vähemmän dramaattisissa olosuhteissa toimijat yrittävät vain paikkailla sen hetkistä maailmaansa. Pienet muutokset tehdään olemassa olevan maailman suojelemiseksi. Historiallista maailmasta toiseen

siirtymistä on toki mahdollista yrittää myös vallankumouksen kautta, mutta pelkän väkivallan avulla synnytetty historiallinen maailma on legitimoimaton ja suojaton maailma.

Vuonna 2019 emme vielä tiedä, mikä seuraava suuri kriisi on, mutta pidän todennäköisenä, että suuri käänne tapahtuu ensin maan rajojemme ulkopuolella muuttaen kansainvälisen politiikan kontekstia niin rajusti, että suomalaistenkin on sopeuduttava siihen. Tutkimusaineiston analyysin perusteella valistunut arvaukseni on, etteivät suomalaiset pääse historiallisesta totuudesta yksimielisyyteen, ellei sitä esitetä kansallisena uhkakuvana.

Ajattelutapojen moninaisuuden olemassaolo vahvisti tutkimuksen alussa ilmaantuneet epäilykseni, ettei yhden historiallisen totuuden olemassaoloa voi ottaa tutkimuksen itsestään selväksi lähtökohdaksi. Historiallinen totuus tulee omien kokemusteni perusteella ensivaiheessa ymmärtää aineistolle esitetyksi kysymykseksi: onko poliittisessa elämässä havaittavissa jokin sellainen asia, joka jatkuvasti nousee muiden asioiden yläpuolelle vaatiessa huomiota itselleen sekä määräten rajat sallitulle.

Mahdollisia vastauksia on neljä kappaletta: sellaista asiaa ei ole, sellainen asia on, sellaisia asioita on kaksi tai sellaisia on useampia. Kaikilla vaihtoehdoilla on seurauksensa yhteiskunnalle. Yhteiskunta ilman historiallista totuutta on vapaa mutta selkeä suuntaa vailla. Se ajelehtii. Yhden totuuden yhteiskunnalla on selkeä fokus, mutta poliittisista linjoista on mahdollista käydä ankaria kiistoja. Kahden totuuden yhteiskunnassa poliittinen toiminta kanavoituu kahteen toisistaan poikkeavaan maailmankuvalliseen kontekstiin, joita ei pystytä sovittamaan yhteen. Kolmen tai useamman totuuden yhteiskunta on poliittisen sekasorron partaalla. Kansalaiset elävät aivan eri maailmoissa ja puhuvat eri kielillä. Kaikkiin tilanteisiin on mahdollista hakea erilaisia ratkaisuja kuten sota, institutionaaliset reformit, valtiosta eroaminen ja niin edelleen. Etukäteen ei ole ennustettavissa, millaisiin ratkaisuihin toimijat päätyvät.

Näillä tarkennuksilla vältetään se, että tutkija väen väkisin puristaa aikakauden yhden totuuden muottiin tai ajautuu tilanteeseen, jossa ei pysty sanomaan yhteiskunnasta mitään. Aineistolle esitetty kysymyksenä historiallisen totuuden käsite tarjoaa tutkijalle yhden mahdollisen välineen analysoida ja selittää yhteiskunnallista tilannetta nykyinen vuoden 2019 tilanne mukaan lukien.

Edellä luetellut huomiot tarjoavat toivoakseni ideoita siitä, miten historiallinen historiallisen totuuden käsite saattaisi olla hyödyllinen politiikan tutkimuksessa. Historiallinen totuus on, kuten jo alussa totesin, oma luomukseni eikä sitä ole käytetty tieteellisessä tutkimuksessa aiemmin. Jokainen käyttökerta merkitsee aina käsitteen ja teorian empiiristä testausta. Suosittelisin kuitenkin jo nyt olemaan varovainen käyttämään historiallisen totuuden käsitettä yksittäisten poliittisten ilmiöiden selittämiseen. Se on siihen tarkoitukseen todennäköisesti liian yleinen. Tokihan se voi joskus selittää tyhjentävästi niitäkin kuten esimerkiksi kirjojen ja elokuvien sensuuria kylmän sodan aikana. Soveliain historiallisen totuuden käsite on pidemmän aikavälin tutkimukseen, jossa huomion kohteena ovat erityisesti politiikan agendan tärkeysjärjestyksen muodostuminen ja poliittisen päätöksenteon reunaehdot.

LÄHTEET

KIRJALLISUUS

Aalto, Pami (1998). ” ’Itä’ ja ’länsi. Virolaisten identiteettipoliittikka Euroopan murroksessa” Teoksessa Keränen, Maija (toim.). Kansallisvaltion kielioppi. Jyväskylän Yliopisto, Jyväskylä

Adams, Ian (1989). *The logic of Political Belief. A philosophical analysis ideology.* Harvester Wheatshead, New York.

Adorno, Theodor W. (1991). *Selected essays on mass culture.* Routledge, London.

Aho, Esko (1998). Pääministeri. Otava, Helsinki

Alapuro, Risto (1973). Akateeminen Karjala-Seura. Ylioppilasliike ja kansa 1920- ja 1930-luvuilla. WSOY, Helsinki.

Alapuro, Risto (1988). *State and revolution in Finland.* California University Press, Berkeley.

Alapuro, Risto (1994). Suomen synty paikallisen ilmiönä 1890 – 1933. Hanki ja jää, Helsinki

Alapuro, Risto (1997). Suomen älymystö Venäjän varjossa. Hanki ja jää, Helsinki.

Alasuutari, Pertti (1993). Laadullinen tutkimus. Vastapaino, Tampere

Alasuutari, Pertti (1996). Toinen tasavalta. Vastapaino, Tampere

Alasuutari, Pertti (1998) ”Älymystö ja kansakunta” Teoksessa Alasuutari, Pertti; Ruuska, Petri. Elävänä Euroopassa. Vastapaino, Tampere

Alasuutari, Pertti & Ruuska, Petri (1999). *Post-patria?: globalisaation kulttuuri Suomessa.* Vastapaino, Tampere.

Alasuutari, Pertti (2006) ”Suunnittelu taloudesta kilpailutalouteen – miten muutos oli ideologisesti mahdollinen?” Teoksessa Heiskala, Risto; Luhtakallio, Eeva (toim.) Uusi jako: miten Suomesta tuli kilpailukyky- yhteiskunta. Gaudeamus, Helsinki.

Alasuutari, Pertti (2017), Tasavalta. Sodan jälkeisen Suomen kaudet ja trendit. Vastapaino, Tampere.

Albertazzi, Danielle & McDonnell Duncan (2008). ”The sceptre and the spectre” Teoksessa Albertazzi, Danielle; McDonnell, Duncan (eds.) *Twenty-first century populism.* Palgrave McMillan, Basingstoke.

Alkio, Santeri (1919). Yhteiskunnallista ja valtiollista. Valikoima sanomalehtikirjoitelmia vuosilta 1906 – 1918. Edistysseurojen kustannus, Helsinki.

Allardt, Erik (1964). Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine. WSOY, Porvoo.

Anderson, Benedict (1991). *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism.* Verso, Lontoo

Apo, Satu (1998). ”Suomalaisuuden stigmatisoinnin traditio” Teoksessa Alasuutari, Pertti; Ruuska, Petri. Elävänä Euroopassa. Vastapaino, Tampere

Apunen, Osmo (1991). Rajamaasta tasavallaksi. Suomi 75 – itsenäisen Suomen historia, osa 1. [Toimituskunta: ... Jukka Tarkka, Tuomo Polvinen, Timo Soikkanen]. Weilin + Göös, Espoo.

Apunen, Osmo (2004). Murrosaikojen maailmanpolitiikka. Ulkopoliitiikan, kansainvälisen politiikan ja kansainvälisten suhteiden kehityslinjat ja rakenteet. Tampereen yliopiston politiikan tutkimuksen laitos, Tampere.

Aslama Minna; Kivikuru Ulla-Maija (2002). Laman julkisivut. Media, kansa ja eliitit 1990-luvun talouskriisissä. Helsingin Yliopiston tutkimus- ja koulutuskeskus.

Aunesluoma, Juhana (2011). Vapaakaupan tiellä. Suomen kaupp- ja integraatiopolitiikka maailmansodista EU-aikaan. Suomen Kirjallisuuden Seura, Helsinki

The authoritarian personality (1969). By Theodor W. Adorno... [et al.]. In collab. With Betty Aron, Maria Hertz Levinson and William Morrow. Norton, New York.

Bauman, Zygmunt (1989). Modernity and the holocaust. Polity Press, Cambridge

Beck, Ullrich (1990). Riskiyhteiskunnan vastamyrkyt. Vastapaino, Tampere

Bellamy, Richard (1999). "Liberalism". Teoksessa Eatwell, Roger; Wright, Anthony (eds.) Contemporary political ideologies. Continuum, Lontoo

Berger, Peter. L.; Luckmann, Thomas (1994). Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen: tiedonsosiologinen tutkielma. Gaudeamus, Helsinki

Bernstein, Eduard (1910). Sosialismin edellytykset ja tehtävät. Werner Söderström, Porvoo.

Bevir, Mark (1999). The logic of the history of ideas. Cambridge University Press, Cambridge.

Billig, Michael (1995). Banal nationalism. Sage, Lontoo

Björklund, Ilkka-Christian (1990). "Vasemmisto ja Eurooppa – uutta ja vanhaa" Teoksessa Uusi Eurooppa – haaste vasemmistolle. Tammi, Helsinki

Blom, Raimo (1998). "Mikä muuttui ja oliko se pakko?" Teoksessa Blom, Raimo (toim.) Mikä Suomessa muuttui?: sosiologinen kuva 1990-luvusta. Gaudeamus, Helsinki.

Bondi, Marina (2007). "Keywords and emotions: A Case study of Sunday bloody Sunday inquiry". Teoksessa Fairclough, Norman; Cortese, Guissepina; Ardizzzone, Patricia (eds). Discourse and contemporary social change. Peter Lang

Bonsdorf, Johan von (1986). Kun vanha vallattiin. Tammi, Helsinki

Bordieu, Pierre (1984). *Distinction*. A Social Critique of the Judgment of Taste. Conclusion. Harvard University Press. (www.marxists.org)

Bordieu, Pierre (1986). The Forms of capital. Teoksessa J. Richardson (Ed.) Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. Greenwood, New York (www. marxists.org.)

Buchanan James M (1975). The limits of liberty: between anarchy and Leviathan, Chicago University Press, Chicago.

- Buchanan James M (1997). Post-socialist political economy: selected essays. Elgar, Cheltenham.
- Buker, Eloise (1987). Politics through a looking glass. Understanding political cultures through a structural interpretation of narratives. Greenwood Press, New York
- Burke, Kenneth (1969). Grammar of motives. University of California Press, Berkeley.
- Carlyle, Thomas (1883). On heroes; hero worship and the heroic in history. John B. Alden, New York.
- Castells, Manuel (2000). The rise of the network society. The information age. Blackwell, Oxford
- Castells, Manuel (2004). The power of identity. Blackwell, Malden (Mass.)
- Collingwood, R.G (2001). The principles of history: and other writings in philosophy of history. Oxford University Press, Oxford.
- Dahl, Robert A (1989). Democracy and its critics. Yale University Press, New Haven and London.
- Dahl Robert A (2006). On political equality. Yale University Press, New Haven.
- Delanty, Gerard (2001). Challenging knowledge: the university in the knowledge society. Society for Research into Higher Education, Buckingham.
- Deutsch, Karl (1963). Modes of political communication and control. Collier-McMillan Ltd, Lontoo
- Durkheim, Emil (1995). The elementary forms of religious life. Free press, cop., New York.
- Dworkin, Ronald (1984). "Liberalism". Teoksessa Liberalism and its critics Sandell, Michael (ed.) Blackwell, Oxford.
- Engels, Friedrich (1978). "Socialism: utopian and scientific". Teoksessa Marx, Karl; Engels, Friedrich : Basic writings on politics and philosophy. Collins, Glasgow.
- Engels, Friedrich (1979). "Kommunismmin periaatteet" Teoksessa Marx, Karl; Engels, Friedrich. Valitukset teokset, osa 2. Edistys, Moskova
- Erikson, Päivi; Kovalainen, Anne (2008). Qualative Methods in Business Research. Sage, Lontoo.
- Eskola, Antti (1969). Vasen laita lavea. Kirjayhtymä, Helsinki.
- Eskola, Seikko (2003). "Valtiollinen korkeakoulu- ja tiedepolitiikka." Teoksessa Suomen tieteen vaiheet. Toim. Tommila, Päiviö; Korppi-Tommila, Aura. Yliopistopaino, Helsinki.
- Esping-Andersen, Gösta (1985). Politics against markets. The socialdemocratic road to power. Princeton University Press, Princeton (N.J.)
- Eyerman, Ron (1994). Between culture and politics: intellectuals in modern society. Cambridge Polity Press, Cambridge.

Fairclough, Norman (1995). Critical discourse analysis: the critical study of language. Longman, Lontoo.

Fillitov, Aleksei (1993). "Victory in the Postwar Era: Despite the Cold War or Because of It?". Teoksessa Hogan, Michael J. (ed). The end of the cold war: its meanings and implications. Cambridge University Press, Cambridge.

Foucault, Michel (1980a) Power/Knowledge. Selected interviews and other writings 1972 – 1977. Pantheon Books, New York.

Foucault, Michel (1980b). Tarkkailla ja rangaista. Otava, Helsinki

Freeden, Michael (1996). Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach. Calendon Press, Oxford.

Friedman, Milton (1962). Capitalism and freedom. University of Chicago Press, Chicago.

Fromm, Erich (1962). Vaarallinen vapaus. Kirjayhtymä, Helsinki

Fukuyama, Francis (1992). Historian loppu ja viimeinen ihminen. WSOY, Porvoo.

Gaddes, John Lewis (1993). "The Cold war, the Long peace and the Future". Teoksessa Hogan, Michael J. (ed). The end of the cold war: its meanings and implications. Cambridge University Press, Cambridge.

Gailbraith, J.K (1984). Vallan anatomia. WSOY, Helsinki

Garthoff, Raymond L (1993). "Why did the Cold war Arise and Why Did It End?" Teoksessa Hogan, Michael J. (ed). The end of the cold war: its meanings and implications. Cambridge University Press, Cambridge.

Geertz, Clifford (1973). The interpretation of cultures. Basic Books cop. E-kirja.

Gellner, Ernst (1964). Thought and change. Weidenfeld and Nicholson cop., Lontoo

Gellner, Ernst (1983). Nations and nationalism. Balckwell, Oxford

Gergen, Kenneth J. (1999). An invitation to social construction. Sage, Lontoo

Giddens, Anthony (1984). Yhteiskuntateorian keskeisiä ongelmia: toiminnan, rakenteen ja ristiriidan käsitteet yhteiskunta-analyysissä. Otava, Helsinki.

Giddens, Anthony (1985). The nation-state and violence. Volume two of a critique of contemporary materialism. Polity Press, Cambridge.

Giddens, Anthony (1994). Beyond left and right. The future of radical politics. Polity Press, Cambridge.

Glazer, Nathan (1988). The limits of social policy. Harvard University Press, Cambridge.

Godwin, Ken; Godwin, Erik, Ainsworth, Scott H. (2013). Lobbying and Policymaking: The Pursuit of Private Interests. CQ Press, Thousand Oakes (CA).

Gramsci, Antonio (1971). Selections from the Prison notebooks of Antonio Gramsci/ edited and translated by Quintin Hoare and Geoffrey Nowell Smith. Lawrence and Wishart, London

Greenfeld, Liah (1992). *Five roads to modernity*. Harvard University Press, Cambridge, Mass.

Habermas, Jürgen (1994). *Järki ja kommunikaatio: tekstejä 1981 – 1989*. Valinnut ja suomentanut Jussi Kotkanvirta. Gaudeamus, Helsinki.

Hakovirta, Harto (2012). *Maailmanpolitiikka: teoria ja todellisuus*. Kustannus 54, Tampere

Hall, Stuart (1992). *Kulttuurin ja politiikan murroksia*. Vastapaino, Tampere.

Halpin, Darren R. (2010). *Groups, representation and democracy: between promise and practice*. Manchester University Press, Manchester

Hammond, John L. (1986). "Yuppies". *Public opinion quarterly*, talvi 1986. s. 487 – 501.

Harisalo, Risto & Miettinen, Ensio (1997). *Klassinen liberalismismi*. Tampere University Press, Tampere

Harle, Vilho (1991). *Hyvä, paha, ystävä, vihollinen*. Rauhankirjallisuuden edistämisseura, Helsinki

Harle, Vilho; Moisio, Sami (2000). *Missä on Suomi?: kansallisen identiteettipolitiikan historia ja geopolitiikka*. Vastapaino, Tampere

Harre, Rom (1993). *Social being*. Blackwell, Oxford

Harris, Kenneth (1988). *Thatcher*. Weidenfeld and Nicholson, Lontoo

Harvey, David (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press, Oxford

Hayek, Friedrich von (1995). *Tie orjuuteen*. Gaudeamus, Helsinki

Hegel, G.W.F (1967). "Phenomenology of Mind." Transl. by J. B. Baillie. Harper & Row, Lontoo.

Hegel, G.W.F (1999) G.W.F. –*Political Writings*. Edited by Lawrence Dickey and H.B. Nisbet. Translated by H.B. Nisbet. Cambridge University Press, New York.

Heiskala, Risto; Luhtakallio, Eeva (2006). "Johdanto". Teoksessa Heiskala, Risto; Luhtakallio, Eeva (toim.) *Uusi jako: miten Suomesta tuli kilpailukyky- yhteiskunta*. Gaudeamus, Helsinki.

Heiskala, Risto (2006). "Kansainvälisen toimintaympäristön muutos ja Suomen yhteiskunnallinen murros". Teoksessa Heiskala, Risto; Luhtakallio, Eeva (toim.) *Uusi jako: miten Suomesta tuli kilpailukyky- yhteiskunta*. Gaudeamus, Helsinki.

Heiskala, Risto (2006). "Sosiaaliset innovaatiot ja hegemonisten mallien muutokset: kuinka tulkita Suomen 1990-luvun murrosta?". Teoksessa Heiskala, Risto; Luhtakallio, Eeva (toim.) *Uusi jako: miten Suomesta tuli kilpailukyky- yhteiskunta*. Gaudeamus, Helsinki.

Heiskanen Ilkka (1983). "Epilogi: yhteiskuntatieteet, käytännön yhteiskuntateoria ja maamme älyllinen ilmasto" Teoksessa Nousiainen, Jaakko; Anckar, Dag (toim.) *Valtio ja yhteiskunta. Tutkielmia suomalaisen valtiollisen ajattelun ja valtio-opin historiasta*. s. 297 – 335. WSOY, Helsinki.

- Heyward, Andrew (1992). Political ideologies: an introduction. Macmillan, Basingstoke
- Hitler, Adolf. (1941). My Struggle. www.gutenberg.net.au/ebooks02/2000641.txt
- Hobsbawm, Eric (1994). Nationalismi. Vastapaino, Tampere
- Hobsbawm, Eric (1999). Äärimmäisyyksien aika: lyhyt 1900-luku (1914 – 1991). Vastapaino, Tampere
- Hofstadter, Richard (1955). The age of reform from Bryan to FDR. Vintage, New York
- Hoppal, Miroly (2002). "Linguistic and Mental Models for Hungarian Folk Beliefs" Teoksessa Siikala, Anna-Leena (ed.) Myth and mentality: studies in folklore and popular thought. Finnish literature society, Helsinki.
- Hull, Richard (2006). "The great lie – markets, freedom and knowledge." Teoksessa Plehwe, Dieter; Walpen, Bernhard; Neunhöffer, Gisela (eds.) Neoliberal hegemony - A global critique (2006). Routledge, Lontoo.
- Huntington, Samuel (1996). The clash of civilizations and remaking of world-order. Simon & Schuster cop., New York
- Huttunen, Veikko (1968). Täysivaltainen kansakunta 1917 – 1939. Kansakunnan historia: 6. WSOY, Helsinki
- Hyrkkänen, Matti (2002) Aatehistorian mieli. Vastapaino, Tampere
- Hyvärinen, Matti (1985). Alussa oli liike: tutkimus yhteiskunnallisten liikkeiden mahdollisuuksista. Vastapaino, Tampere
- Hyvärinen, Matti (1994). Viimeiset taistot. Vastapaino, Tampere
- Hämäläinen, Pekka (1968). Kielitaistelu Suomessa 1917-1939. WSOY, Porvoo.
- Hämäläinen, Unto (1998). Lännettymisen lyhyt historia. WSOY, Porvoo
- Ihanus, Juhani (1999). "Jos sinä likaat ja turmelet, niin minä puhdistan, kirkastan ja jalostan eli viettien teologinen puhdistus ja kulttuuritaistelu 1930-luvun Suomessa". Teoksessa Karkama, Pertti; Koivisto, Hanne (toim.) Ajan Paineessa: kirjoituksia 1930-luvun suomalaisesta aatemaailmasta. Kirjayhtymä, Helsinki
- Iivonen, Jyrki (1992). Neuvostovallan viimeiset vuodet. Gaudeamus, Helsinki
- Ilmonen, Kaj (1998). "Uudet ja vanhat yhteiskunnalliset liikkeet". Teoksessa Ilmonen, Kaj; Siisiäinen, Matti. Uudet ja vanhat liikkeet. Vastapaino, Tampere.
- Immonen, Kari (1987). Ryssästä saa puhua...: Neuvostoliitto suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918 – 1939. Otava, Helsinki.
- Inglehart, Roland (1977). The silent revolution. Changing values and political styles among western publics. Princeton University Press, Princeton, N. J.
- Jakobson, Max (1987). "Puolueettomuuspolitiikan synty" Teoksessa Suomen turvallisuuspolitiikka. Otava, Helsinki
- Jakobsson, Max (1992). Vallanvaihto: havaintoja ja muistiinpanoja vuosilta 1974-1992. Otava, Helsinki.

Jansson, Jan-Magnus (1986). "Suomalaisten ulkopoliittinen ajattelu" Teoksessa Suomalaiset ja turvallisuuspolitiikka. Maanpuolustustiedotuksen suunnittelukunta.

Jennings, Jeremy; Kemp-Welch A. (1997). Intellectuals in Politics: From Dreyfus Affair to Salman Rushdie. Routledge, Lontoo.

Jervis, Robert (1993). "A Usable Past for the future". Teoksessa Hogan, Michael J. (ed). The end of the cold war: its meanings and implications. Cambridge University Press, Cambridge.

Jokinen, Arja; Juhila, Kirsi, Suominen Eero (1993). Diskurssianalyysin aakkoset. Vastapaino, Tampere.

Julkunen, Pertti (1997). "Ajan henki: marttyyrit ja väärinymmärtäjät". Teoksessa Eloranta-Jokela, Eeva et. al. (toim.) Ajan henki: antologia minun omista minuuksistani. Tampereen Yliopisto, Tiedotusopin laitos.

Jussila, Osmo; Hentilä, Seppo, Nevakivi, Jukka (1995). Suomen poliittinen historia 1809– 1995. WSOY, Porvoo.

Kalela, Jorma (1990). "Ammattiyhdistysliike – järjestäytyneitä markkinavoimia vai osa uutta vasemmistoa?". Teoksessa Kolanen, Risto; Suomela, Kalevi. Uusi Eurooppa – haaste vasemmistolle. Tammi, Helsinki

Kalela, Jorma (2005a). "Miten Suomi syntyi". Teoksessa Niemi, Mari K.; Pernaa Ville (Toim.) Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia. Edita, Helsinki

Kalela, Jorma (2005b). "Hyvinvointivaltion rakentaminen" Teoksessa Niemi, Mari K.; Pernaa Ville (Toim.) Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia. Edita, Helsinki

Kalela, Jorma (2005c) "Perinteisen politiikan loppu". Teoksessa Niemi, Mari K.; Pernaa Ville (Toim.) Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia. Edita, Helsinki

Kant, Immanuel (1996). "What is enlightenment?" Teoksessa Schmidt, James (ed.). What Is Enlightenment- Eighteenth-Century Answers and Twentieth-Century Questions. California University Press, Berkeley.

Kantola, Anu (1999a). "Maailman tärkeimmät asiat" Teoksessa Kantola, Anu et al. Maailman tila ja Suomi. Gaudeamus, Helsinki

Kantola, Anu (1999b). "Maailmantalouden monet kasvot". Teoksessa Kantola, Anu et al. Maailman tila ja Suomi. Gaudeamus, Helsinki

Kantola, Anu; Härkönen, Rebekka (1999c). "Maailman tärkeimpiä päätöksiä". Teoksessa Kantola, Anu et al. Maailman tila ja Suomi. Gaudeamus, Helsinki

Kantola, Anu (2002). Markkinakuri ja managerivalta: poliittinen hallinta Suomen 1990-luvun talouskriisissä. Viestinnän laitos, Helsingin Yliopisto.

Kantola, Anu (2006). "Suomea trimmaamassa: suomalaisen kilpailuvaltion sanastot". Teoksessa Heiskala, Risto; Luhtakallio, Eeva (toim.) Uusi jako: miten Suomesta tuli kilpailukyky- yhteiskunta. Gaudeamus, Helsinki.

Karkama, Pentti; Koivisto, Hanne (1999). "Johdanto". Teoksessa Karkama, Pentti; Koivisto, Hanne (toim.) Ajan Paineessa: kirjoituksia 1930-luvun suomalaisesta aatemaa-ilmasta. Kirjayhtymä, Helsinki

Kasvun rajat: ihmiskunnan kohtalontilannetta koskevaan Rooman klubin tutkimussuunnitelmaan liittyvä raportti / Donella H. Meadows... [et al.]. Tammi, Helsinki.

Kautsky, Karl (1910). The class struggle (Erfurt program). HathiTrust

Keränen, Maija (1998). "Johdanto – miksi tutkimme Suomea?" Teoksessa Keränen, Maija (toim.) Kansallisvaltion kielioppi. Jyväskylän Yliopisto, Jyväskylä.

Kettunen, Pauli (2003). "Yhteiskunta". Teoksessa Hyvärinen, Matti et al. (toim.) Käsitteet liikkeessä: Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria. Vastapaino, Tampere

Keynes, John Maynard (1951). Työllisyys, korko ja raha: yleinen teoria. WSOY, Helsinki.

Kiander, Jaakko; Vartia, Pertti (1998). Suuri lama: Suomen 1990-luvun kriisi ja talouspoliittinen keskustelu. Taloustieto, Helsinki

Kivimies, Yrjö (1937). Pidot tornissa/ faktotum: Yrjö Kivimies. Gummerus, Jyväskylä 1937.

Klemola, Pentti (1981). Helsingin Sanomat: sananvapauden monopoli. Otava, Helsinki

Klinge, Matti (1968). Ylioppilaskunnan historia, 4. Osa 1918 – 1960. WSOY, Porvoo.

Klinge, Matti (1975), Bernadotten ja Leninin välissä: tutkielmia kansallisista aiheista. WSOY, Porvoo.

Klinge, Matti (1977). "Kansanvalistus vai taideteollisuus. Fennomaanien ja liberaalien maailmankuvista sata vuotta sitten." Teoksessa Kuusi, Matti; Alapuro, Risto; Klinge, Matti. Maailmankuvan muutos tutkimuskohteena. Otava, Helsinki

Klinge, Matti (1986). Kulttuurista: kansalaispuheenvuoroja. Gaudeamus, Helsinki.

Koivisto, Mauno (1995). Kaksi kautta II: historian tekijät. Kirjayhtymä, Helsinki

Kolbe, Laura (1993). Sivistyneistön rooli: Helsingin Yliopiston Ylioppilaskunta 1944 – 1959. Otava, Helsinki

Kolbe, Laura (1996). Eliitti, traditio, murros: Helsingin Yliopiston ylioppilaskunta 1960 – 1990. Otava, Helsinki.

Kohn, Hans (2005). The idea of nationalism: a study in its origins and background. Transaction, New Brunswick.

Korhonen, Anu (1998). "Mentaliteetti ja kulttuurihistoria". Teoksessa Immonen, Kari; Leskelä-Kärki, Maarit; Koivisto, Hanne Kulttuurihistoria – johdatus tutkimukseen. Suomen kirjallisuuden seura, Helsinki.

Korhonen, Keijo (1963). Linjoja puoleltatoista vuosisadalta. Tajo, Turku

Korhonen, Keijo (1989). Mitalin toinen puoli: johdatusta ulkopoliittikan epätodellisuuteen. Otava, Helsinki.

Korpinen, Pekka (1990). "Kohti itsehallinnollista markkinasosialismia". Teoksessa Kolanen, Risto; Suomela, Kalevi. Uusi Eurooppa – haaste vasemmistolle. Tammi, Helsinki.

Kortteinen, Matti (1987). Hallittu rakennemuutos? Hanki ja jää, Helsinki.

- Kortteinen, Matti (1994). "Politiikan kriisi" Teoksessa Niiniluoto, Ilkka; Löppönen, Paavo. Suomen henkinen tila ja tulevaisuus. WSOY, Porvoo
- Koselleck, Reinhart (1985). *Futures past: on the semantics of historical time*. MIT Press, Cambridge.
- Kosonen, Pekka (1987). *Hyvinvointivaltion haasteet ja pohjoismaiset mallit*. Vastapaino, Tampere
- Kramer, Lloyd S. (2011). *Nationalism in Europe and America: politics, cultures, identities since 1775*. University of North Carolina Press, Chapel Hill.
- Kristol, Irving (1983). *Reflections of a Neoconservative*. Basic Books, New York.
- Kuhn, Thomas S. (1994) *Tieteellisten vallankumousten rakenne*. Art House, Helsinki
- Kuisma, Markku (2008). *Metsäteollisuuden maa 5: Kriisi ja kumous. Metsäteollisuus ja maailmantalouden murros 1973 – 2008*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki
- Kuisma, Markku (2009). *Suomen poliittinen taloushistoria 1000 – 2000*. Siltala, Helsinki.
- Kuisma, Markku (2010). "YYA-Suomesta Euroopan Unioniin" Teoksessa Häggman, Kaj et al. *Suomalaisen arjen suuri tarina*. WSOY, Helsinki
- Kumar, Krishan (2005). "Aspects of western utopian thought". Teoksessa Rüsen, Jörg; Fehr, Michael; Rieger, Thomas W (eds.) *Thinking utopia: the step into other worlds*. Berghahn, New York.
- Kunelius, Risto; Noppari, Elina, Reunanen, Esa (2008). *Media vallan verkoissa*. Tampereen Yliopisto, Tiedotusopin laitos, Journalismin tutkimusyksikkö, Tampere.
- Kuusi, Pekka (1961). *60-luvun sosiaalipolitiikka*. WSOY, Helsinki.
- Kyntäjä, Timo (1993). *Tulopolitiikka Suomessa. Tulopoliittinen diskurssi ja instituutiot 1960-luvulta 1990-luvun kynnykselle*. Gaudeamus, Helsinki.
- Käkönen, Jyrki (1998). "Sosialismi ja 2000-luku – mahdollon yhtälö?" Teoksessa *Sosialismi – mitä etsivä löytää*. Heiskanen Jukka (toim.). Kansan sivistystyön liitto
- Lahtinen, Mikko (2006). *Snellmanin Suomi*. Vastapaino, Tampere
- Lane, David (1996). *The rise and fall of state socialism: industrial society and the socialist state*. Polity Press, Cambridge.
- Latour, Bruno (1986). "The powers of association". Teoksessa Law, John (ed.) *Power/Knowledge*. Routledge & Kegan Paul, Lontoo. (264 – 269). 265
- Leiss, William et al. (2005). *Social communication in advertising: consumption in the mediated market place*. Routledge, New York
- Lenin, V.I. (1975). *Mitä on tehtävä?: liikkeemme päivänpolttavia ongelmia*. Edistys, Moskova.
- Lenin, V.I (1981). *Sosialistisesta vallankumouksesta: kokoelma*. Progress, Moskova.
- Liikanen, Ilkka (1998). "Fennomania poliittisena liikkeenä". Teoksessa Ilmonen, Kaj; Siisiäinen, Matti. *Uudet ja vanhat liikkeet*. Vastapaino, Tampere.

Linkola, Pentti (1988). "Vihreän liikkeen madonluvut" Suomen kuvalehti 10/1988 s. 67 – 73.

Linkola, Pertti (1989). Johdatus 1990-luvun ajatteluun. WSOY; Helsinki

Locke John (1980). Second treatise of government. Indianapolis, ind, Hackett

Luostarinen, Heikki (1986). Perivihollinen: Suomen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941 – 1944: tausta ja sisältö. Vastapaino, Tampere.

Luther, Martti (1964). Iso Katekismus. Suomen luterilainen evankeliumiyhdistys; Helsinki.

Lyytinen, Jarkko (2006). Kun pöllö sai siivet: MTV:n uutisten historia. Tammi, Helsinki

Löppönen, Paavo (1994). "Millaisena Suomi tulee ulos kriisistä?" Teoksessa Niiniluoto, Ilkka; Löppönen, Paavo. Suomen henkinen tila ja tulevaisuus. WSOY, Porvoo

Machiavelli, Niccolo (1984) Ruhtinas. WSOY, Helsinki.

MacPherson, C.B. (1962). The Political theory of possessive individualism. Calendon Press, Oxford

Maddison, Agnus (2001). The world-economy: A Millennial perspective. OECD publishing, Pariisi

Mann, Michael (2012). The sources of social power, vol 1. Cambridge University Press, New York.

Mannermaa, Mika (1993). Tulevaisuus: murroksesta mosaiikkiin. Otava, Helsinki

Mannheim, Karl (1960) Ideology and utopia: an introduction to the sociology of knowledge. Routledge and Kegan Paul, London.

Mannheim, Karl (2007). Essays on the knowledge of sociology. Routledge, Abingdon.

Manninen, Juha (1977). "Maailmankuvat maailman ja sen muutoksen heijastajina". Teoksessa Kuusi, Matti; Alapuro, Risto; Klinge, Matti. Maailmankuvan muutos tutkimuskohteena. Otava, Helsinki

Marcuse, Herbert (1964). One dimensional man. Routledge & Kegan Paul, Lontoo

Marx, Karl (1935). Gothan ohjelman arvostelua: liitteineen ja selityksineen. Soihtu, Helsinki.

Marx, Karl (1971). Kommunistisen puolueen manifesti. Kansankulttuuri, Helsinki.

Marx, Karl; Engels, Friedrich (1979). "Materialistisen ja idealistisen katsantokannan vastakkaisuus". Teoksessa Marx, Karl; Engels, Friedrich. Valitut teokset, osa 2. Edistys, Moskova

Mcluhan, Marshall (1963). Understanding media: the extensions of man. Gingko Press, Corte Medera (Calif.)

Meinander, Henrik (2006). Suomen historia: linjat, rakenteet, käännekohdat. WSOY, Porvoo.

Michels, Robert (1986). Puoluelaitos nykyajan demokratiassa. WSOY, Helsinki.

- Mickelsson, Rauli (2007). Suomen puolueet. Vastapaino, Tampere
- Mill, John Stuart (1989). On liberty with the subjection of women and Chapters on socialism. Cambridge University Press, Cambridge.
- Mills, C. Wright (1963). Power, politics and people: the collected essays of C. Wright Mills; edited and with introduction by Irving Louis Horowitz. Oxford University Press, New York
- Mirowski, Philip & Plehwe; Dieter (2009). The Road from Mont Pelerin. The making of the neoliberal thought collective. Harvard University Press, Cambridge Mass.
- Mises, Ludwig von (2005). Liberalism: classical tradition. Liberty Fund Inc, Indianapolis.
- Moisio, Sami (2003). "Traditionalisteja, varovaisuuslinjalaisia, lännettäjiä". Teoksessa Rusi, Alpo (toim.) Ei enää erityistapaus: Suomen kansainvälisen asema kylmän sodan jälkeen. WSOY, Porvoo.
- Morgenthau, Hans (1993). Politics among nations. The struggle for power and peace. McGraw-Hill cop, Boston (Mass.)
- Mosca, Gaetano (1989). The political class. McGraw-Hill, New York
- Mueller, John (1993). "Quiet cataclysm: some afterthoughts on world war III". Teoksessa Teoksessa Hogan, Michael J. (ed). The end of the cold war: its meanings and implications. Cambridge University Press, Cambridge.
- Mussolini, Benito (1932). The Doctrine of fascism. www.worldfuturefund.org/wffmaster/reading/Germany/Mussolini.htm
- Myrdal, Gunnar (1973). Against the stream: critical essays on economics. Pantheon, New York.
- Mäki-Kulmala, Heikki (2004). Taistolaisuuden harmaa kirja. Pilot-kustannus, Tampere
- Nevakivi, Jukka; Hentilä, Seppo; Haataja, Lauri (1993). Poliittinen historia: johdatus tutkimukseen. [Finn Lectura] [Helsinki]
- Nevanlinna, Tuomas (1990) "Vasemmiston jälki". Teoksessa Kolanen, Risto; Suomela, Kalevi. Uusi Eurooppa – haaste vasemmistolle. Tammi, Helsinki
- Niiniluoto, Ilkka (1994). "Suomen henkinen tila ja tulevaisuus". Teoksessa Niiniluoto, Ilkka; Löppönen, Paavo. Suomen henkinen tila ja tulevaisuus. WSOY, Porvoo
- Nousiainen, Jaakko (1985). Suomen poliittinen järjestelmä. WSOY, Helsinki
- Novak, Michael (1982). The spirit of democratic capitalism. Simon & Schuster, New York.
- Nozick, Robert (1990). State, anarchy, utopia. Blackwell, Oxford
- Nuorteva, Jussi (2003). "Pariisin maistereista Porthaniin ja Gadoliiniin – opinkäynti ja tutkimus Ruotsin aikana" Teoksessa Tommila, Päiviö; Korppi-Tommila, Aura (toim.) Suomen tietien vaiheet. Yliopistopaino, Helsinki.
- Oakeshott, Michael (1956) "On being conservative" www.bbs.pku.edu.cn

Ohmee, Kenichi (1991). The borderless world: power and strategy in the interlinked economy. Fortuna, Lontoo

O'Kelly Ciaran (2003). "Nationalism and the state" Teoksessa Bellamy Richard; Mason, Andrew Political concepts. Manchester University Press, Manchester.

Okko Paavo, Miettälä Asko, Hyvärinen Jari (1998). Globalisaatio ja aluerakenteen muutos. Sitra

Ortega y Gasset, Jose (1932). The revolt of the Masses. Norton & Company, Inc. New York

O'Sullivan, Noel (2000). "Conservatism" Teoksessa Eatwell, Roger; Wright, Anthony (eds.) Contemporary political ideologies. Continuum, Lontoo

Paastela, Jukka (2000). Yksin ja harvainvallasta: tutkimus muinaisista ja nykyisistä autokratioista ja oligarkioista sekä niistä esitetyistä käsityksistä. Tampereen Yliopisto, Tampere

Paavolainen, Olavi (1960): Synkkä yksinpuhelu: päiväkirjan lehtiä vuosilta 1941 – 1944. Otava, Helsinki

Paavolainen, Olavi (1993). Kolmannen valtakunnan vieraana. Otava, Helsinki

Paloheimo, Heikki (1994). "Kansalaismielipiteen kehitys Suomessa". Teoksessa Pesonen, Pertti. Suomen EU-kansanäänestys: raportti äänestäjien kannanotoista. Eurooppa-tiedotus, Ulkoasianministeriö, Helsinki.

Paloheimo, Heikki; Wiberg, Matti (1997). Poliitiikan perusteet. WSOY, Helsinki

Paloheimo, Heikki (2008). "Ideologiat ja ristiriitailottuvuudet". Teoksessa Paloheimo, Heikki; Raunio, Tapio. Suomen Puolueet ja puoluejärjestelmä. WSOY

Paloheimo, Heikki; Raunio, Tapio (2008). "Puolueiden rooli ja tehtävät demokratiassa" Teoksessa Paloheimo, Heikki; Raunio, Tapio Suomen Puolueet ja puoluejärjestelmä. WSOY

Patomäki, Heikki (2007). Uusliberalismi Suomessa: lyhyt historia ja tulevaisuuden vaihtoehdot. WSOY, Helsinki.

Pekkarinen, Jukka (1990). "Pohjoismainen malli koetuksella" Teoksessa Kolanen, Risto; Suomela, Kalevi. Uusi Eurooppa – haaste vasemmistolle. Tammi, Helsinki

Pekkarinen, Jukka; Vartiainen, Juhana (1995). Suomen talouspolitiikan pitkä linja. WSOY; Porvoo

Peltonen, Matti (1998). "Omakuvamme murroskohdat". Teoksessa Alasuutari, Pertti; Ruuska, Petri. Elävänä Euroopassa. Vastapaino, Tampere

Perelman, Chaim (1996). Retoriikan valtakunta. Vastapaino, Tampere.

Pernaa, Ville (2005). "Ystävyysspolitiikan aika. Suomi Neuvostoliiton naapurina." Teoksessa Niemi, Mari K.; Pernaa Ville (toim.) Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia. Edita, Helsinki

Pernaa, Ville (2012). "Vuoden 2011 eduskuntavaaliasetelman pitkät juuret". Teoksessa Pernaa, Ville; Railo, Erkka (toim.) JYTKY: eduskuntavaalien 2011 julkisuus. Kirja-Aurora, Turku.

- Pesonen, Pertti (1994). "Valtiolliset vaalit ja EU-kansanäänestys" Teoksessa Pesonen, Pertti. Suomen EU-kansanäänestys: raportti äänestäjien kannanotoista. Eurooppa-tiedotus, Ulkoasianministeriö, Helsinki.
- Pesonen, Pertti (1994). "EU-kannan pohja ja perustelut". Teoksessa Pesonen, Pertti. Suomen EU-kansanäänestys: raportti äänestäjien kannanotoista. Eurooppa-tiedotus, Ulkoasianministeriö, Helsinki.
- Pihkala, Erkki (2001). Suomalaiset maailmantaloudessa keskiajalta EU-Suomeen. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki
- Piirainen, Timo (1993). "Johdanto" Teoksessa Piirainen, Timo (toim.) Itä-Euroopan murros ja Suomi. Gaudeamus, Helsinki
- Plamenatz, John (1976). "Two types of nationalism" Teoksessa Kamenka, Eugene (ed.) Nationalism. Arnold, Lontoo.
- Poggi, Christina (2009). Inventing futurism: the art and politics artificial optimism. Princeton University Press, Princeton.
- Polanyi, Karl (2001). The great transformation. the political and economic origins of our time. Beacon Press, Boston (Mass.)
- Popper, Karl (1974). Avoin yhteiskunta ja sen viholliset. Otava, Helsinki
- Pulkkinen, Tuija (2003). "Valtio" Teoksessa Hyvärinen, Matti et al. (toim.) Käsitteet liikkeessä: Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria. Vastapaino, Tampere
- Railo, Erkki; Laamanen, Ville (2010). "Johdanto". Teoksessa Railo, Erkki; Laamanen, Ville (toim.) Suomi muuttuvassa maailmassa. Ulkosuhteiden ja kansallisen itseymmärryksen historiaa. Edita, Helsinki.
- Rasila, Vilho (1973). Yhteiskunnallinen korkeakoulu 1925-1966. Tampereen Yliopisto
- Rawls John (1988). Oikeudenmukaisuusteoria. WSOY, Helsinki.
- Rawls John (1993). Political liberalism. Columbia University Press, New York
- Reich, Willem (1973). Fasismien massapsykologia. Otava, Helsinki.
- Renvall, Pertti (1983). Nykyaajan historiantutkimus. WSOY, Helsinki.
- Reitala, Aimo (1977). "Nykyäikää etsimässä ja epäilemässä. Suomalainen kuvataide teollistumisen murroksessa". Teoksessa Kuusi, Matti; Alapuro, Risto; Klinge, Matti (toim.) Maailmankuvan murros tutkimuskohteena: näkökulmia teollistumisajan Suomeen. Otava, Helsinki 1977.
- Rentola, Kimmo (2010). "Suomi kylmässä sodassa". Teoksessa Railo, Erkki; Laamanen, Ville (toim.). Suomi muuttuvassa maailmassa. Ulkosuhteiden ja kansallisen itseymmärryksen historiaa. Edita, Helsinki.
- Risse, Thomas (2011). Ideas, discourse, power and the end of the cold war: 20 years on. International politics 4 – 5 /2011 (591 – 606).
- Roos, Jukka-Pekka (1990). "Suomalaisen sivistyneistön vararikko". Tiede ja edistys 2/1990, s. 84 – 88.

Rossi, Leena-Maija (1999). Taide vallassa: politiikkakäsityksen muutoksia suomalaisessa taidekeskustelussa 1980-luvulla. Taide, Helsinki.

Roth, Michael S. (2005). "Trauma: A Dystopia of the spirit". Teoksessa Teoksessa Rüsen, Jörg; Fehr, Michael; Rieger, Thomas W (eds.) Thinking utopia: the step into other worlds. Berghahn, New York.

Runeberg, Johan Ludwig (1889). Vänrikki Stoolin tarinat. Weilin & Göös, Helsinki.

Ruostetsaari, Ilkka (1992). Vallan ytimessä. tutkimus suomalaisesta valtaeliitistä. Gaudeamus, Helsinki

Rusi, Alpo (2003). "Esipuhe" Rusi, Alpo (2003). "Euroopan Unionin jäsen globalisoituvassa maailmanyhteisössä". Teoksessa Rusi, Alpo (toim.) Ei enää erityistapaus: Suomen kansainvälisen asema kylmän sodan jälkeen. WSOY, Porvoo.

Rusi, Alpo (2003) "Euroopan Unionin jäsen globalisoituvassa maailmanyhteisössä". Teoksessa Rusi, Alpo (toim.) Ei enää erityistapaus: Suomen kansainvälisen asema kylmän sodan jälkeen. WSOY, Porvoo.

Ruutu, Yrjö (1924). "Valtiososialismi". Teoksessa Harmaja, Leo et al. (toim.) Valtiotieteiden käsikirja: aakkosellinen tietoteos, osa 4. Tietosanakirja, Helsinki.

Salminen, Esko (2006). Mediavallan aika: politiikka tiedotusvälineissä Mauno Koiviston Tarja Haloseen. Edita, Helsinki

Salminen, Juhani (1999). Eripurasta yksituumaisuuteen: tie konsensusyhteiskuntaan 1960 – 1975. Gummerus, Jyväskylä.

Salokangas, Raimo; Tommila, Päiviö (1996). Yleisradion historia. 2.osa. YLE

Saraste, Erja (1994). "Naisen palkka ja paikka". Teoksessa Haataja, Lauri (toim.) Ja kuitenkin me voitimme: sodan muisto ja perintö. Kirjayhtymä, Helsinki

Sarasvuo, Jari (1997). Sisäinen tuli: väkevä ja tasapainoinen elämä on ulottuvillasi. Writer's house, Helsinki.

Saukkonen, Pasi (1998). "Porvari ja talonpoika. Kansanluonteen 'kansa' Zacharius Topeliuksela ja Robert Fruinilla ". Teoksessa Keränen, Maija (toim.) Kansallisvaltion kielioppi. Jyväskylän Yliopisto, Jyväskylä

Schlessinger, Arthur JR. (1993). "Some lessons from the cold war". Teoksessa Hogan, Michael J. (ed). The end of the cold war: its meanings and implications. Cambridge University Press, Cambridge.

Schmitt, Carl (1976). The concept of the political. Rutgers University Press, New Brunswick (N.J)

Schmitt, Carl (1985). The crisis of parliamentary democracy. MIT Press, Cambridge.

Schumacher, E.F. (1976). Small is beautiful. Blond Briggs, Lontoo.

Schumpeter, Joseph A (1994). Capitalism, socialism and democracy. Routledge, London.

Schöller Oliver; Groh-Samberg Olaf (2006). "The education of neoliberalism". Teoksessa Plehwe, Dieter; Walpen, Bernhard; Neunhöffer, Gisela (eds.) Neoliberal hegemony - A global critique (2006). Routledge, Lontoo.

Selen, Kari (1987). "Johdanto". Teoksessa Suomen turvallisuuspolitiikka, Otava, Helsinki.

Selen, Kari (1987) "Itsenäistymisestä talvisotaan". Teoksessa Suomen turvallisuuspolitiikka, Otava, Helsinki.

Seliktar, Ofira (1986). "Identifying a society's belief systems". Teoksessa Herman, Margaret (ed). Political psychology: contemporary problems and issues. Jossey-Bass, San Francisco. 321 – 354

Seppinen, Jukka (2001). Mahdottomasta mahdollinen: Suomen tie Euroopan Unioniin. Ajatus, Helsinki.

Seppinen, Jukka (2004). Urho Kekkonen – Suomen johtaja. Gummerus, Helsinki

Sihvo, Hannes (1994). "Pyhä maa, pyhä sota, Karjalan kolmas ristiretki". Teoksessa Haataja, Lauri (toim.). Ja kuitenkin me voitimme: sodan muisto ja perintö.) Kirjayhtymä, Helsinki

Siikala, Anna-Leena (2002). "Foreword" Teoksessa Siikala, Anna-Leena (ed.). Myth and mentality: studies in folklore and popular thought. Finnish literature society, Helsinki.

Siisiäinen, Matti ja Ilmonen, Kaj (1998). "Johdanto" Teoksessa Ilmonen, Kaj: Siisiäinen, Matti. Uudet ja vanhat liikkeet. Vastapaino, Tampere.

Siisiäinen, Matti (1998). "Uusien ja vanhojen liikkeiden keinovalikoimat". Teoksessa Ilmonen, Kaj: Siisiäinen, Matti. Uudet ja vanhat liikkeet. Vastapaino, Tampere.

Siltala, Juha (1985). Lapuan liike ja kyyditykset 1930. Otava, Helsinki.

Siltala, Juha (1994). "Isien teot, Hamletin sanat". Teoksessa Haataja, Lauri (toim.) Ja kuitenkin me voitimme: sodan muisto ja perintö) Kirjayhtymä, Helsinki

Siltala, Juha (1999). Valkoisen äidin pojat: siveellisyys ja sen varjot kansallisessa projektissa. Otava, Helsinki.

Sinisalo, Taisto (1978). Niin maailma muuttuu: muistikuvia ja mielipiteitä. Tammi, Helsinki.

Skinner, Quentin (2002). Visions of politics. Vol 1. regarding method. Cambridge University Press, Cambridge

Smith, Adam (2015). Kansojen varallisuus: tutkimus sen luonteesta ja syistä. WSOY, Helsinki.

Smith, Jeremy (2005). The fall of Soviet Communism, 1986 – 1991. Palgrave Macmillan, Basingstoke.

Snellman, J.V (1928). J.V. Snellmanin kootut teokset 2; valtio-oppi; Oikean ehdoton pätevyys; Kansallisuus ja kansallisaate. WSOY, Porvoo.

Soikkanen, Timo (1991). Yrjö Ruutu: näkijä ja tekijä: itsenäisyyden, eheyttämisen ja uuden ulkopolitiikan juurilla. WSOY, Porvoo.

Soininvaara, Osmo (1983). Vihreää valoa – kirja Suomen muuttamisesta. Perusta, Helsinki

- Sorsa, Kalevi (1992). Uusi itsenäisyys. Otava, Helsinki
- Sosiaaliturvan suunta (1996). Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja
- Spencer, Herbert (1972). On social evolution: selected writings. Chicago University Press, Chicago.
- Spengler, Oswald (1994). Länsimaiden perikato: maailmanhistorian morfologian ääri-iivoja. Suom. Yrjö Massa. Tammi, Helsinki.
- Stenius, Yrsa (1986). Aikamme sankarit: politiikon muuttuva profiili. Kirjayhtymä, Helsinki.
- Stoecker, Randy (1991). "Evaluating and rethinking the case-study" The Sociological Review vol 39, nro 1, 1/1991.
- Stolte-Heiskanen, Veronica (1992). "Sosiologia vakiintuneena tieteenä ". Teoksessa Alapuro, Risto; Alestalo, Matti, Haavio-Mannila, Elina; Allardt, Erik, Haatanen, Pekka; Eskola, Antti, Stolte-Heiskanen, Veronica. Suomalaisen sosiologian historia. WSOY, Helsinki.
- Strauss, Leo (1988). What is political philosophy? and other studies. University of Chicago Press, Chicago.
- Suikkanen, Asko; Kauppinen Peri; Viinamäki Leena (1996). Suomalaisen hyvinvointimuutokset syrjäytymisen ja selviytymisen pelinä. Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Suhonen, Pekka (1985). "Suomen taide ja yhdentyminen" Taide 1/1985, s. 52-55.
- Sulama, Kaarle (2011). "AKS:n ideologia" Teoksessa Uola, Mikko (toim.). AKS:n tie: Akateeminen Karjala-Seura isänmaan ja heimoaateen asialla. Minerva, Helsinki.
- Sundberg, Jan (2008) "Puolueiden organisaatiot ja suhteet etujärjestöihin" Teoksessa Paloheimo, Heikki; Raunio, Tapio. Suomen Puolueet ja puoluejärjestelmä. WSOY
- Suomalaiset luokkakuvassa (1984). Vastapaino, Tampere
- Sutela, Pekka (1990). "Itä-Euroopan siirtyminen sosialismista kapitalismiin". Teoksessa Uusi Eurooppa – haaste vasemmistolle. Tammi, Helsinki
- Syväoja, Hannu (2004). Kansakoulu – suomalaisten kasvattaja. Perussivistystä koko kansalle 1866 – 1977. PS-kustannus, Jyväskylä.
- Sänkiaho, Risto (1983). Kun kansa valitsi Koiviston. Lehtimiehet, Tampere.
- Sänkiaho, Risto (1994). "Puoluesidonnaisuutta vai sitouttamattomuutta" Teoksessa Pesonen, Pertti. Suomen EU-kansanäänestys: raportti äänestäjien kannanotoista. Eurooppa-tiedotus, Ulkoasianministeriö, Helsinki.
- Tainio, Risto (2006). "Suomalaisen liiketoimintajärjestelmän rakenteellinen ja kulttuurinen muutos". Teoksessa Heiskala, Risto; Luhtakallio, Eeva (toim.) Uusi jako: miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta. Gaudeamus, Helsinki.
- Tanner, Väinö (1956). Itsenäisen Suomen arkea: valikoima puheita. Tammi, Helsinki
- Tarkka, Jukka (1992). "Paasikiven aika". Suomi 75 vuotta. Itsenäisen Suomen historia, osa 3. Weilin + Göös, Espoo.

Tarkka, Jukka (2002). Uhan alta unioniin. Asennemurros ja sen unilukkari Eva. Otava, Helsinki.

Tarkka, Pekka (1992) "Nuoren tasavallan taide ja tiede". Teoksessa Teoksessa Tarkka, Jukka, Polvinen, Tuomo, Soikkanen, Timo (toim.) Suomi 75 vuotta. Itsenäisen Suomen historia, osa 4. Weilin + Göös, Espoo.

Tepora, Tuomas (2011). Lippu, uhri kansakunta: ryhmäkokemukset ja –rajat Suomessa 1917 – 1945. Tuomas Tepora, Helsinki.

Tiihonen, Seppo (2006). "Poliittisen hallinnan ja hallintopolitiikan muutoksia 1980- ja 1990-luvuilla". Teoksessa Heiskala, Risto; Luhtakallio, Eeva (toim.) Uusi jako: miten Suomesta tuli kilpailukyky- yhteiskunta. Gaudeamus, Helsinki.

Tommila, Päiviö (1988). "Suomalaisen lehdistön kehityslinjat". Teoksessa Suomen lehdistön historia osa 3. Kulmakiila, Kuopio.

Toulmin, Stephen E. (2003). The uses of argument. Cambridge University Press, Cambridge

Touraine, Alain (1977). The self-production of society. The University of Chicago Press, Chicago.

Toynbee, Arnold (1963). A study of history, vol. 1. Oxford University Press, Lontoo.

Turunen, Ari (1998). "Suomi Euroopan maantieteessä" Teoksessa Keränen, Maija (toim.) Kansallisvaltion kielioppi. Jyväskylän Yliopisto, Jyväskylä

Tönnies, Ferdinand (2001). Community and civil society. Cambridge University Press,

Uola, Mikko (1997). Ernesti Hentunen – tasavallan hovinarri, suomalaisen populismin juurella. Turun yliopisto, Turku.

Wahlroos, Björn (2012). Markkinat ja demokratia: loppu enemmistön tyrannialle. Otava, Helsinki

Wallerstein, Immanuel (1974). The modern world-system. Academic Press, New York.

Wallerstein, Immanuel (1984). The capitalist world economy: essays. Cambridge University Press, Cambridge.

Vahtola, Jouko (2017). Suomen historia. Otava, Helsinki

Vares, Vesa (2010). "Suomen paikka Euroopassa maailmansotien välillä". Teoksessa Railo, Erkkä; Laamanen, Ville (toim.) Suomi muuttuvassa maailmassa. Ulkosuhteiden ja kansallisen itseymmärryksen historiaa. Edita, Helsinki.

Weber, Max (1919). Politics as a vocation. [www.antropos-lab.net/wp/wp-content/uploads/2011/12/Weber-politics-as-a vocation](http://www.antropos-lab.net/wp/wp-content/uploads/2011/12/Weber-politics-as-a-vocation)

Weber, Max (1921). Essays in sociology. www.archive.org/stream/frommaxwebweberessa00/frommaxweberessa00webe

Weber, Max (1990). Protestantinen etiikka ja kapitalismin henki. WSOY, Helsinki

Wiberg, Matti (2006). Poliitikka Suomessa. WSOY, Porvoo, Helsinki.

- Wiberg, Matti (2008). "Puolueet eduskunnassa ja hallituksessa". Teoksessa Paloheimo, Heikki; Raunio, Tapio *Suomen Puolueet ja puoluejärjestelmä*. WSOY
- Vihavainen, Timo (1987). "Hyvinvointi Suomi" Teoksessa Zetterberg, Seppo (toim.) *Suomen historian pikkujättiläinen*. WSOY, Helsinki.
- Vihavainen, Timo (1991). *Kansakunta rähmällään: suomettumisen lyhyt historia*. Otava, Helsinki
- Vihmalo, Kristiina (2017). *Kansainvälistymisen suomalainen intressi. Kansallinen etu Suomen elinkeinoelämän kansainvälistymistä koskevassa institutionaalisessa puheessa 1960-luvulta 2000-luvulle*. Tampere University Press, Tampere.
- Viikari, Auli (1992). "Ei kenenkään maa. 1950-luvun tropologia. Teoksessa Makkonen, Anna (toim.). *Avoin ja suljettu: kirjoituksia 1950-luvun suomalaisesta kulttuurista*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki
- Virmavirta, Jarmo (1992) *Herää Suomi: sodanjälkeinen aika on ohi*. WSOY, Porvoo
- Virolainen, Johannes (1949). *Maaseutuhenkkinen elämänselitys. Maaseudun nuorten liitto*, Helsinki.
- Virtanen, Matti (2001). *Fennomanian perilliset: poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Wittgenstein, Ludwig (1958). *Preliminary studies for "Philosophical investigations" generally knowns as blue and brown books*. Blackwell, Oxford.
- Wittgenstein, Ludwig (1972). *Tractatus logico-philosophicus, eli Loogis-filosofinen tutkielma*. WSOY, Porvoo.
- Visuri, Pekka (2011). *Maailman muutos ja Suomi*. WSOYpro, Jyväskylä
- Wood, Ellen Meiksins (2003). *Empire of capital*. Verso, Lontoo, New York.
- Vovelle, Michelle (1990). *Ideologies and mentalities*. Polity Press, Cambridge.
- Väyrynen, Raimo (1998). *Globalisaatio: uhka vai mahdollisuus?* Ateena, Jyväskylä
- Ylikangas, Heikki (1986). *Käännekohdat Suomen historiassa: pohdiskeluja kehityslinjoista ja niiden muutoksista uudella ajalla*. WSOY, Helsinki
- Ylikangas, Heikki (2007). *Suomen historian solmukohdat*. WSOY, Helsinki
- Yrjö-Koskinen, Yrjö-Sakari (1900). *Johtavat aatteet ihmiskunnan historiassa: luentojakso*. Söderström, Porvoo
- Young, Hugo (1993). *One of us: a biography of Margaret Thatcher*. Pan Books, Lontoo

SANOMA- JA AIKAKAUSILEHTILÄHTEET

Merkintöjen selitykset: PK= Pääkirjoitus, MP=Mielipide- tai lukijasivun kirjoitus, K= Kolumni, lehden tilaama puheenvuoro tai artikkeli, viikko/kuukausipalstakirjoitus tai pakina

HELSINGIN SANOMAT

HS 9.10.1918 "Hallitusmuotoasia keskustelun alaisena eduskunnassa"

HS 18.10.1918 "Toinen vapaudenlaina" (PK)

HS 20.10.1918 "Kirjallisuutta ja taidetta. Vapausotakirjallisuutta"

HS 3.10.1925 "Sotilasmäärärahat"

HS 8.10.1925 "Osuustoiminnan suhde luokkataisteluun. Prof. Hans Müllerin eilinen esitelmä."

HS 13.10.1925 "Ajatuksia puolustusrasituksestamme" (MP)

HS 17.10.1925 "Naisrauha" (MP)

HS 26.10.1925 "Kokouksia (AKS)

HS 27.10.1925 "Lasten raittiusviikkoa viettämään"

HS 4.10.1930 "Verotus, demokratia, parlamentarismi. Muutamia kohtia senaattori J.K.Paasikiven Tampereella pitämästä esitelmästä"

HS 5.10.1930 "Jälkimmäisiä vaalitaistelusta" (PK)

HS 5.10.1930 "Nuorisoliike ja liikeapulaisyhdistykset"

HS 12.10.1930 "Muut lehdet. Vihtori Kosola ja vaalit"

HS 14.10.1930 "Työläisten siirtolayhdistys. Sen lakkauttamisasia raastuvassa"

HS 16.10.1930 "Laillisuuden, kansalaisturvan ja oikeusjärjestyksen puolesta" (PK)

HS 17.10.1930 "Eräitä huomioita" (PK)

HS 18.10.1930 "Ruotsin lehdet. Dagens nyheter"

HS 23.10.1930 "Valtiopäivien avajaiset"

HS 25.10.1930 "125 äänellä 66 vastaan. Eduskunta hyväksyi hallituksen toimenpiteet"

HS 25.10.1930 "Hallituksen toiminnan katselmus" (PK)

HS 29.10.1930 "Hyväksyykö Kokoomuspuolue "Savon" käsityksen Walleniuksen rikoksista?"

HS 9.10.1937 "Muut lehdet. Margariinin valmistusta valtion yksinoikeudeksi"

HS 11.10.1937 "Kotimaisen työn liiton 25-vuotisjuhlaa vietettiin eilen Messuhallissa"

HS 21.10.1937 "Kunnallisverotuksen aliraja" (PK)

HS 2.10.1941 "Petroskoi" (PK)

HS 2.10.1941 "Jääkärit ja panssarit kaikki vaikeudet voittaen Äänisjärvelle"

HS 3.10.1941 "Hyökkäys äänislinnaan ainutlaatuisen rohkea operaatio."

HS 3.10.1941 "Äänislinna on meidän"

HS 8.10.1941 "Sotamarsalkalle 1. ja 2 luokan Mannerheim-risti"

HS 8.9.1944 "Ylipäällikön päiväkäsky"

HS 21.9.1944 "Ehdoton velvollisuus on säilyttää itsekuri"

HS 1.10.1944 "Asevelvollisuudesta vapautuvat pyritään sijoittamaan entisiin työpaikkoihinsa"

HS 1.10.1944 "Edistyspuoleen toimikunnan julkilausuma"

HS 2.10.1944 "Kunniavelkamme sotainvalideille meidän on aina muistettava"

HS 2.10.1944 "Asuntotuotanto" (PK)

HS 3.10.1944 "Muut lehdet. Kaleva: Työtä ja elämänuskoa nyt tarvitaan"

HS 4.10.1944 "Nykyhetken keskeisin tehtävä on välirauhan velvoitustemme täyttämisen"

HS 8.10.1944 "Työkysymysten järjestely ja yrittäjät" (PK)

HS 8.10.1944 "Sota pohjoisessa viivyttää joukkojemme kotiutumista"

HS 10.10.1944 "Budjetin lähetekeskustelu"

HS 22.10.1944 "Eräs uuden asemamme velvoitus" (PK)

HS 25.10.1944 "Vilpitön ja pysyvä ystävyys luotava"

HS 25.10.1944 "Muut lehdet. Marsalkka Stalinin tervehdyssähkeen johdosta"

HS 25.11.1951 "Pääministeri Kekkonen: vakauttaminen on jo onnistunut"

HS 27.11.1951 "Keskisääty on menettänyt entisen riippumattomuutensa"

HS 1.10.1958 "Muut lehdet. Kansanlehti: työpaikka ja toimeentulo"

HS 5.10.1958 "Velvoittavien muistojen koulu on alati täynnä nuorekasta elämää"

HS 5.10.1958 "Satiiri arvoista ja arvoista"

HS 10.10.1958 "Yli 60 puheenvuoroa aamutunneille jatkuneessa budjettikeskustelussa"

HS 11.10.1958 "Vääristelyn tiellä" (PK)

HS 13.10.1958 "Kokoomus koolla"

HS 6.10.1965 "Kansanpuolue ja vapaamieliset solmimassa puolueavioliittoa: ratkaisu tuli yllätyksenä puoluepiireille"

HS 16.10.1965 "Vajaakykyisilläkin on oltava oikeus työhön"

HS 25.9.1972 "Pääministeri Sorsa: Kaikki kaatuu päällemme"

HS 8.10.1972 "Oikeustieteen tohtori Antero Jyränki. Määräenemmistöt ja kansanvalta"

HS 8.10.1972 "Sundqvist arvosteli opetusmenetelmiä yksilökeskeisyydestä."

HS 9.10.1972 "Muut lehdet. Uusi Suomi"

HS 16.10.1972 "Professori Yrjö Littunen: yksilön osallistumien ja demokratia."

HS 18.10.1972 "HS-Gallup kertoo: valtiojohtoisuuden kannatus kasvoi"

HS 19.10.1972 "Sorsa mielenterveysjuhlassa: valtaapitävilläkin vastuu mielenterveyden hoidosta"

HS 6.9.1977 "Paul Pavela ja Mauno Koivisto: kilpailuasetelmat eivät heikkene""

HS 8.9.1977 "Vuoden toinen lisäbudjetti lähetekeskustelussa: Saarinen teki särön hallitusrintamaan"

HS 30.9.1979 "Kokoomus avaa vaalitaiston"

HS 1.10.1979 "Kokoomus sai 80-luvun ohjelman"

HS 3.10.1979 "Miksei pidettäisi byrokraatiastakin kunnon turpakäräjiä" (MP)

HS 3.10.1979 "Siivouskiista lentoasemalla"

HS 6.10.1979 "Huomisen päättäjät, huomio!" (MP)

HS 10.10.1979 "Aikalainen. Pehmeän voiman puolella"

HS 13.10.1979 "Metsäteollisuus kasvaa tuotantoa tehostamalla"

HS 13.10.1979 "Seppo Lindblom Nesteen seminaarissa: inflaation ja devalvaation kierre uhkaa taas taloutta"

HS 28.10.1981 "Kekkosen kausi oli kamppailua ja saavutuksia" (PK)

HS 28.1.1982 "Päämisterin salkku ei nyt kiinnosta keskustapuoluetta"

HS 2.1.1984 "Presidentti Koiviston uuden vuoden terveiset: talous tiukalle ja rattijuopot kuriin"

HS 2.1.1984 "Ville on harvoja peräänantamattomia" (MP)

HS 3.1.1984 "Koivisto kummastelee lehdistön lausuntoja"

HS 3.1.1984 "Oppositioneuvos Suominen riisuu yritysjohdon vaaleanpunaisen viitan: Vuorineuvos on edelleen sininen"

HS 4.1.1984 "Presidentti loittonee kansastaan" (PK)

HS 4.1.1984 "Norjalaislehtimies torjuu keskustelukieltonsa: Koiviston reaktio lisää suomettumispuheita"

HS 4.1.1984 "Tulevaisuus ajatuksissa" (K/A)

HS 5.1. 1984 "Muut Lehdet. Norjalaiset lehdet ihmettelevät Koivistoa"

HS 5.1.1984 "Vuosisatainen velka jo pois" (MP)

HS 6.1.1984 "Ruotsin päälehdet arvostelevat Koivistoa"

HS 6.1.1984 "Syömälakko on ponnekas vastalause" (MP)

HS 8.1.1984 "Saksalainen lehti nimesi Koiviston rangaistussaarnaajaksi"

HS 8.1.1984 "New York Times: Koivisto ja lehdistö kiistelevät julkisesti"

HS 8.1.1984 "Kehitysalueilla käydään pian ekoaatteen kilpajuoksua"

HS 8.1.1984 "Aarne Saarisen vallankumoukselliset aatteet"

HS 2.1.1986 "Koivisto epäili uusia asesopimuksia"

HS 5.1.1986 "Tasa-arvo koulutuksen tavoitteena" (PK)

HS 8.1.1986 "Taistolaiset Laineen kimpussa"

HS 9.1.1986 "Työministeri ajoi umpikujaan"

HS 10.1.1986 "Ministeri Rekola kamaripäivillä: hallinto perusremonttiin jotta luottamus palautuu"

HS 16.1.1986 "Meirän nilkit painaa perässä" (K)

HS 27.1.1986 "Max Jakobson varoittaa: ulkopoliittikka voi joutua populismin viemäksi"

HS 2.2.1986 "Jyväskylän talvi hegemoniasta: työväenliike on neuvoton"

HS 5.2.1986 "Kokonaisuus on enemmän kuin osien summa" (PK)

HS 6.2.1986 "Presidentin ja eduskunnan jännite on purettava" (PK)

HS 8.2.1986 "Paineet purkautuvat mutta järjestelmä ei ole uhattuna" (PK)

HS 10.2.1986 "Lallukka ehdottaa aluepoliittisen komitean perustamista"

HS 13.2.1986 "Sdp haluaa työntekijät omistajiksi yrityksiin"

HS 16.2.1986 "Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmä: uusi teknologia muuttaa työtä ja työympäristöä"

HS 24.2.1986 "Potilas on lääkärinavun ja byrokratian armoilla" (PK)

HS 2.3.1986 "Murha vahvistaa poliittista perintöä" (K)

HS 11.3.1986 "SAK:n ja STK:n umpikuja vaatii sovittelijan" (PK)

HS 13.3.1986 "Koivisto näkee STK:n pyrkivän työmarkkinoiden hajottamiseen"

HS 14.3.1986 "SAK tavoittelee kahta kärpää yhdellä iskulla" (PK)

HS 16.3.1986 "Konsensus kesti kokeensa" (PK)

HS 9.4.1986 "Ruokola pitää kiinni Saksan uhasta"

HS 29.4.1986 "Suominen vastustaa virkalakon murtamista"

HS 10.5.1986 "Amerikkalaisia kokemuksia suomalaismetsissä" (K)

HS 15.5.1986 "Presidentti ydinturmakirjoittelusta: suomalaiset toimittajat nöyristelevät länteen"

HS 17.5.1986 "Maailmasta ei voi hypätä pois vaikka mieli tekisi" (K)

HS 28.5.1986 "Vauras työväenliike" (PK)
 HS 8.6.1986 "Sdp:lle uusi periaateohjelma"
 HS 15.6.1986 "Väyrynen luo uutta kansanrintamaa"
 HS 19.7.1986 "Älykkö keskellä fyysistä elämää"
 HS 14.8.1986 "Markka heittelehti hermostuneilla valuuttamarkkinoilla aamusta iltaan"
 HS 17.8.1986 "SKDL kiillotti kilpeään vaaleja varten"
 HS 8.9.1986 "Neuvostoliitto – näennäisparadoksi"
 HS 12.9.1986 "SDP syyttää Väyrystä pelaamisesta idänsuhteilla"
 HS 28.9. 1986 "Tshernobyl ja vieläkin maailma värisee vähän" (K)
 HS 23.11. 1986 "Neuvostoturistit ahtaalla"
 HS 28.11.1986 "Neuvostoturisteja hylkivien hotellien boikotti alkoi Turussa"
 HS 7.1.1987 "Hallitusryhmät kehuivat saavutuksiaan"
 HS 24.1.1987 "Sorsa moitti Suomea työelämän takapajulaksi"
 HS 18.2.1987 "Koulutusta kehittämällä muovataan tulevaisuutta" (K)
 HS 27.2.1987 "Sorsa ilmoitti selvän kannan: Suomi ei voi liittyä EC:n"
 HS 28.2.1987 "Surullisen hahmon ritari" (PK)
 HS 28.3.1987 "Vastapäivään 2 eli ajasta irti." (K)
 HS 3.5.1987 "Sorsa ihmetteli maatalouden ja teollisuuden hätäliittoa"
 HS 3.5.1987 "Puhdasotsainen pääministeri"
 HS 24.5.1987 "Selviytyykö SDP ideologisesta immuunikadosta? (K)
 HS 30.5.1987 "Runoilijan uudet vaatteet"
 HS 15.6.1987 "SKP:n välikokous korjaili puolueilmettä"
 HS 31.8.1987 "Jouko Kajanoja ratsastaa ulkopoliitilla"
 HS 4.9.1987 "Holkeri haki yhdentymiselle mallia vanhoista ratkaisuksista"
 HS 4.9.1987 "Toimitusjohtaja Matti Pekkanen HS:n suhdanneseminaarissa: yritysjohtajat eivät ymmärrä työpaikkojen yhteistoimintaa"
 HS 4.9.1987 "Voittoa työläisille! Professori Weitzman julistaa palkkakumousta"
 HS 6.9.1987 "Yrittäjät pelkäävät työsuhdeturvavelvoitetta"
 HS 6.9.1987 "Poliiseja aletaan kouluttaa inhimillisiksi lainvalvojiksi"
 HS 10.9.1987 "Alkon Sillantaus ehdottaa pienmyymälöitä syrjäkylille"
 HS 10.9.1987 "Kuntien yhteistyö toisi tuloksia"
 HS 13.9.1987 "Entä jos Neuvostoliitosta tulisi markkinatalousmaa?"

HS 8.10.1987 "Työelämän uudistamien parantaa kilpailukykyä"

HS 5.11.1987 "Isotalo kummeksuu työnantajia"

HS 8.12.1987 "Kokoomus järjesti ensimmäisen neuvostoseminaarin"

HS 5.1.1988 "Koivisto Turun Sanomille: Suomen pakolaisspolitiikkaa ei pidä häpeillä Ruotsin edessä"

HS 8.1.1988 "Yrityskaupat kerrottava etukäteen"

HS 13.1. 1988 "Yrittäjät hurjina: hallituksen kaavailut romuttavat markkinatalouden perusteita"

HS 13.1.1988 "Gorbatshev ripitti uudistuspolitiikan arvostelijoita"

HS 15.1.1988 "Kokoomus tilkitsee rivejään"

HS 17.1.1988 "Koivisto pelkää vallan väärinkäyttäjiä"

HS 27.1.1988 "Vaalit 88: Paavo on maakuntien mies"

HS 27.1.1988 "Irtisanomislakien valmistelu siirtyy presidentinvaalien yli"

HS 1.2.1988 "Onko syytä yksityistää" (PK)

HS 1.3.1988 "Työnantajat hurjastuivat Puhakan lakitekstistä: potkujärjestys uitettu pykäliin"

HS 3.3.1988 "Yrittäjien sielussa kiehuu hallitusviha"

HS 18.3.1988 "Holkeri torjuu opposition epäluottamusesitykset"

HS 28.3.1988 "Köyhyyden tutkimattomat muodot"

HS 8.4.1988 "Tehtaankadun ylä-vastaanotolla Suomen vallasväki tapaa toisensa"

HS 25.4.1988 "Pekka Vennamo: Kepu kertoo törkeitä valheita verouudistuksesta"

HS 1.6.1988 "Teollisuutta ei ole helppo hiljentää"

HS 8.6.1988 "Glasnost 6" (K)

HS 18.6.1988 "Pokka varmisti paikkansa johdossa."

HS 3.7.1988 "Aarne Saarinen SKP:n 70-vuotisjuhlassa: Neuvostoliitto aloitti talvisodan"

HS 12.7.1988 "SDP:n identiteettikriisi" (PK)

HS 13.8.1988 "Konsensus suojelee Suomea terrorismilta" (K)

HS 20.8.1988 " Moraalin rajamailla" (K)

HS 22.8.1988 "Paasio ja aate"

HS 29.8.1988 "Valittelu ei kirkasta kuvaa" (PK)

HS 3.9.1988 "Surullinen ratkaisu" (K)

HS 3.9.1988 "Toivoa Tallinnan syksyssä"

HS 27.9.1988 "Kilpailuodotukset korkealla" (PK)

HS 27.9.1988 "Uusi kilpailulaki ei pure polttonestekauppaan"

HS 7.10.1988 "Elinkeinoelämä haluaa jarrut kuntien menojen paisumiseen"

HS 9.10.1988 "Viro ja Suomi" (K)

HS 11.10.1988 "Baltian demokratiakokeilu" (PK)

HS 23.10.1988 "Voiko yli miljoona nukkujaa olla väärässä?"

HS 24.10.1988 "Jorma Reini: Suomen on harkittava vakavasti täysjäsenyyttä EY:ssä"

HS 25.10.1988 "Koivisto haluaa lisää liittoja vakautukseen"

HS 16.11.1988 "Aatos Erkko suomi kasino-operatöörejä ja hampaatonta lehdistöä: Lehdistö ei enää tiedä minkä puolesta sen pitää taistella"

HS 20.11.1988: "Vapaasti Virossa"

HS 11.12.1988 "Onko Hegelin viitoittama tie kuljettu loppuun?" (MP)

HS 5.12.1988 "Suomi on jo osin sosialistinen"

HS 14.1.1989 "Ristiriitainen Reagan" (PK)

HS 29.1.1989 "Kansalaismielipiteitä. Miten käy kansalle joka ajattelee vain omaa etuaan?" (K)

HS 29.1.1989 "Vihreä liike – muutosvoima" (PK)

HS 12.2.1989 "Muutos on Suomen ulkopoliitikassa paha sana" (K)

HS 19.2.1989 "Asenteet ennakoivat huomista" (PK)

HS 3.3.1989 "Jaakonsaari osui naulan kantaan" (PK)

HS 1.4.1989 "Arvo Aalto selvittää välinsä reaalisosialismiin"

HS 30.4.1989 "Petetty tasa-arvo" (K)

HS 8.5.1989 "Älymystön uskon pohja murtuu" (MP)

HS 9.5.1989 "Idänkauppa ei ollutkaan kompastuskivi"

HS 25.5.1989 "Olisi puhuttava etenkin rajasta" (MP)

HS 28.5.1989 "Ulkopoliittisen instituutin johtaja Paavo Lipponen: Suomen puolustus on pidettävä ennallaan"

HS 28.5.1989 "Kansalaismielipiteitä. Valpastuuko valtiollinen johto kansan puolustajaksi?" (K)

HS 11.6.1989 "Suominen jatkaa Kokoomusjohdossa"

HS 19.7.1989 "Sosialismin raunioilla 1" (K)

HS 13.8.1989 "Takaisin taustalle"

HS 16.8.1989 "Suominen tyytyväinen SDP:n porvarillisuuteen"

HS 16.8.1989 "Ilkka Suominen uskoo, että sinipuna tekee Suomen siniseksi"

HS 19.8.1989 "Paasio kiitti Kokoomusta vasemmistolaisuudesta"

HS 22.8.1989 "Harri Holkeri laskee kaikki suomalaiset keskiluokkaan"

HS 26.8.1989 "Sorsa pohti vihreiden lukemista vasemmistoon"

HS 1.9.1989 "Väyrynen on selityksen velkaa" (PK)

HS 1.9.1989 "Väyrynen ei suostu maanpetturiksi"

HS 10.9.1989 "Vapauden aatteet ja valtion kasvu" (K)

HS 15.10.1989 "Demokratia jyrää" (K)

HS-kuukausiliite 20/1989 "Nurkkaan ajettu Saksa"

HS 11.11.1989 "Arkkipiispa John Wikström varoitti kirkkoa Itä-Euroopan opetuksesta"

HS 11.11.1989 "Muu maailma ei ole valmistautunut muutoksiin"

HS 19.11.1989 "Johtava sosialidemokraatti opetti Skp:n keskuskomitealle uutta talousoppia: Sorsa kiitti markkinavoimia"

HS 19.11.1989 "Mechelin tulossa – Paasikivi menossa?" (K)

HS 23.11.1989 "SDP hyväksyy tuloratkaisun"

HS 24.11.1989 "Aatteiden pahoinvointi"(K)

HS 26.11.1989 "Verhot eteen, Eurooppa näkee" (K)

HS 28.11.1989 "Talvisodan rauha pelasti Ruotsin"

HS 30.11.1989 "Tutkija Pentti Joenniemi: liittoumat säilyvät vain ylimenokauden"

HS 4.12.1989 "Pietikäinen perää Kokoomukselta aatteellista uudistumista"

HS 5.12.1989 "Pääministeri Holkeri antoi puhtia tiedonantokeskusteluun"

HS 8.12.1989 "Käkelä kehui markkinataloutta"

HS 20.12.1989 "Ihmislunnon kapina Itä-Euroopassa" (K)

HS 23.12.1989 "Kenraali Jaakko Valtanen torjuu Paasion syytökset: turvallisuuspolitiikka kuuluu komentajalle"

HS 31.12.1989 "Kommunismin vararikko" (PK)

HS-kuukausiliite 1/1990 "Brezhnevin Suomi loukkaa demokratiaa" (PK)

HS 7.1.1990 "Mitä ovat kommunistien kirjat nyt kun niiden arvot katosivat?"

HS 11.1.1990 "Suomen tie – nukkuva vallankumous" (K)

HS 12.1.1990 "Hyvinvoivien kasvotonta tyytyväisyyttä" (PK)

HS 18.1.1990 "Vapaaksi työn orjuudesta" (MP)

HS 27.1.1990 "Suomalaisten tyytymättömyys ulkopoliitiikan hoitoon kasvanut"

HS 4.2.1990 "Suomen herättävä globaalisuuden aikaan" (K)

HS 14.2.1990 "Eihän meillä ole pysähtyneisyyttä" (MP)

HS 24.2.1990 "Yövieraiden esityksessä Neuvostoliiton historia on ohi"

HS 11.3.1990 "Alenius pitää reaalisosialismin tappiota demokratian voittona"

HS 23.3.1990 "Ihmisoikeuksien käsite mullisti itä -Euroopan vajaassa 15 vuodessa sanoo Tšekkoslovakian nykyinen presidentti ja maansa tunnetuin entinen toisinajattelija. "

HS 31.3.1990 "Ulkoministeri Paasio Liettuasta: Vältettävä kannanottoja tunteella ja hätköiden"

HS 1.4.1990 "Presidentti Koivisto Kainuun Sanomien haastattelussa: Suomi ei ole muuttunut saareksi valtameressä"

HS 9.4.1990 "Sosiaalidemokraattisen Ruotsin peräänhaukkuja Ruotsin kokoomuksen johtaja Carl Bildt julistaa hallitsevan aatteen loppua"

HS 10.4.1990 "Talous-Etykin loppuasiakirja vannoo markkinatalouden nimeen"

HS 20.4.1990 "Kansan Uutiset julistautui riippumattomaksi lehdeksi"

HS 4.5.1990 "Arvojen puolesta: Andersson"

HS 4.5.1990 "Yhdentynyt Saksa pidentää itäsaksalaisten työpäivää"

HS 3.6.1990 " Puolestas elää ja kuolla - ei sentään teatterin (K)

HS 5.6.1990 "Jyrkän linjan kommunistit vaativat "aitoa sosialismia""

HS 6.6.1990 "Ontuva Lipponen esitti haasteen puoluejohdolle: "Liberalismia, toveri Paasio"

HS 7.6.1990 "Pinnalliset muutokset eivät auta Sev-maiden talouksia" (K)

HS 10.6.1990 "Villi ja vapaa kuin demari"

HS 8.7.1990 "Rauhanliike arvosteli itseään Tallinnassa: END perestroikan tarpeessa"

HS 26.8.1990 "Sosiaalidemokraatteja - voi kauhistus"

HS 29.8.1990 "Porvariseminaari tuskaili monopoleja"

HS 5.9.1990 "Kekkosen virhearvio" (PK)

HS 5.9.1990 "Sosialistinen internationaali etsii uutta turvallisuusjärjestelmää Eurooppaan"

HS 9.9.1990 "Pudotus maan pinnalle" (PK)

HS 30.9.1990 "NL:n valmius markkinatalouteen kehno" (K)

HS 2.10.1990 "Luottamus eduskuntaan romahtanut. Suomalainen mielipideilmasto muuttunut olennaisesti viime vuosina"

HS 3.10.1990 "Yhtynyt Saksa on Euroopan etu" (PK)

HS 5.10.1990 "SAK katkoo kahleitaan vanhoihin vasemmistolaisiin työväenpuolueisiin"

HS 15.10.1990 "Patsaan paikka" (K/A)

HS 21.10.1990 "Jugoslavia hajoamassa" (PK)

HS 20.11.1990 "Ikuisen rauhan kangastus" (PK)

HS 22.11.1990 "Kommunismin loppu – vai politiikan?" (K)

HS 24.11.1990 "Väyrynen kyseli EY-yhteistyön tiivistämisen hyödyllisyyttä"

HS 29.11.1990 "Suomalainen, arvojen roskakoria penkomaan!"

HS 13.12.1990 "Neuvostoliitolla edessä markkinatalous tai kaaos" (K)

HS 6.1.1991 "Talouspolitiikassa nyt eväiden vaihdon aika"

HS 8.1.1991 "Euroopan yliopistoyhteisö vaivoin muotoutumassa" (K)

HS 11.1.1991 "Presidentti Koiviston näkemys: Baltian asema on NL:n sisäinen asia"

HS 30.1.1991 "Ei koskaan väärässä" (K)

HS 5.2. 1991 "Pertti Paasio kaipaa vihreiltä "syvällisempää näkemystä" taloudesta"

HS 25.2.1991 "Virkamiehiltä oma hallitusohjelma"

HS 7.3.1991 "Ensimmäiset eurovaalit" (K)

HS 10.3.1991. "Talous saatava kestäväälle pohjalle" (K)

HS 11.3.1991 "Liikalihava julkinen talous" (PK)

HS 30.3.1991." Aivot ja metsät" (K)

HS 10.4.1991 "Eurohallitus vai rajasuojahallitus?" (K)

HS 11.4.1991 "Itsesensuurin aika"

HS 11.5.1991 "Viinanen toivoo tukipaketin pelastavan elinkelpoisimmat yritykset"

HS 18.5.1991 "Poliittiset realiteetit muuttuvat Euroopassa" (K)

HS 18.5.1991 "Vieraan pelko." (K)

HS 26.5.1991" Ja kansa vaikenä"

HS 29.5.1991 "Kokoomuksen johtokokelaat kehuskelivat sosialismin torjuntavoitoiltaan"

HS 3.6.1991 "Kestävän kehityksen pakko" (K)

HS 16.6.1991 "Leppymätön oikeinajattelija"

HS 5.7.1991 "Turhat luvat pois" (PK)

HS 15.7.1991 "Erkki Tuomioja uskoo Helsingin selviytyvän Euroopan rannalla"

HS 21.7.1991 "Helsingistä voisi tulla eurooppalainen luovuusalue"

HS 24.7.1991 "SDP:n Linnanahde: Sosialismi ehkä vanhentunut käsite"

HS 6.8.1991 "Ikääntyvä Suomi testaa julkisen talouden kunnon" (K)

HS 13.8.1991 "Palkkoja on alennettava – mitä pikemmin, sen parempi" (K)

HS 20.8.1991 "Hallitus toivoo paluuta normaalioloihin"

HS 21.8.1991 "Suomi ja naapurin poikkeustila" (PK)

HS 21.8.1991 "Vasemmistoliitto jäähdyttää suhteet Neuvostoliittoon"

HS 21.8.1991 "Paavo Lipponen: Suomen haettava EU-jäsenyyttä"

HS 21.8.1991 "Vihreät vaativat Suomelta tukea Boris Jeltsinille"

HS 21.8.1991 "Suomen asema" (K)

HS 22.8.1991 "Suomen hallitus on helpottunut"

HS 23.8.1991 "Mitä suomalaiset sanoivat?"

HS 25.8.1991 "Kaappaus vaati selvää tuomiota poliitikoilta" (MP)

HS 27.8.1991 "Suomen EU-jäsenyys on nyt reaalipoliittikaa" (K)

HS 28.8.1991 "Suomen poliittinen johto ajastaan jäljessä"(MP)

HS 1.9.1991 "Tyytymättömyys kuuluu kauas" (PK)

HS 1.9.1991 "Baltian neuvoja" (K)

HS 2.9.1991 "Porvarihallitus ja ideologia" (K/A)

HS 4.9.1991 "Aho: Idänsuhteet arvioitava uudelleen"

HS 4.9.1991 "Suomi ryhtyy selvittämään EU-jäsenyyden etuja ja haittoja"

HS 4.9.1991 "Keskisuomalaisen päätoimittaja MTV:n seminaarissa: lukijoiden ja ilmoittajien hylkäämät lehdet saavat kuolla"

HS 5.9.1991 "Liian raju esitys" (PK)

HS 5.9.1991 "Suomi hakee linjaansa" (PK)

HS 7.9.1991 "MLR:n näkökulma on kestänyt"(MP)

HS 12.9.1991 "Uusi sukupolvi nostaa moraalikysymykset kunniaan."

HS 14.9.1991 "Aho: Kansallinen kypsyysskoe"

HS 14.9.1991 "Velan siirto tuleville sukupolville moraalitonta"

HS 14.9.1991 "Aho uskoo tulosovun syntyyn"

HS 21.9.1991 "Ilaskivi vaati hallitusta remontoimaan itse itsensä: On tunnustettava avoimesti, että hartiat ovat liian kapeat"

HS 24.9.1991 "Korkman tuomitsee jyrkästi kaikki työllistämistoimet"

HS 1.10.1991 "Koneen Gerhard Wendt: Suomen yritysjohtajat iloitsivat kaappauksesta"

HS 13.10.1991 "Kaksonen ja skorpioni" (K)

HS 19.10.1991 "Eurotaistolaiset"(K)

HS 27.10.1991 "Onnellista elämää ilman työvoimatoimistoja" (MP)

HS 27.10.1991 "Elämää ilman suojaverkkoa" (K)

HS 8.11.1991 "Nimiä Tänään: Rehti työ nousee taas kunniaan yrityksissään"

HS 10.11.1991 "Deflaatiokierre kaukana" (K)

HS 15.11.1991 "Markka päästettiin kellumaan vapaasti."

HS 15.11.1991 "Markka nöyrytyi spekulatioiden edessä"

HS 15.11.1991 "Vanhan maailman haaksirikko" (K)

HS 17.11.1991 "Voittaja kieltäytyy vahingonilosta"

HS 8.12.1991 "Suomi Eurooppaan ja äkkiä"

HS 18.12.1991 "Neuvostomaa siirtyy demokratian sääntöihin"

HS 24.12.1991 "Joulun vaikeita kysymyksiä" (PK)

HS 5.1.1992 "Ihalainen vaatii hallitusta elvyttämään"

HS 8.1.1992 "Kilpailua terveydenhuoltoon!" (MP)

HS 8.1.1992 "Hyvä tahto ei takaa oikeuksia" (PK)

HS 10.1.1992 "Akavan Ranne vaatii hallitukselta elvytystä"

HS 11.1.1992 "Teoreettista pohdiskelua" (PK)

HS 15.1.1992 "STK:n Tapani Kahri: Työkomitean ajatukset jäykistäisivät työelämää"

HS 26.1.1992 "Muist sanat Suomen itsenäisyydelle" (MP)

HS 27.1.1992 "EY poistaisi korkolisän" (K)

HS 1.2.1992 "Kansallisuusaate hämmentää Eurooppaa"

HS 9.2.1992 "Kehittyvätkö Baltian maat demokratioiksi" (K)

HS 10.2.1992 "Haluaako Suomi kuulua länteen vai itään?" (MP)

HS 16.2.1992 "Työttömän turva tappelija Kanerva"

HS 16.2.1992 "Varallisuuden uusjako toteutuu ennennäkemättömällä vauhdilla"

HS 16.2.1992 "Polkumyynti kaataa velkaantuneet yritykset vahvojen tieltä"

HS 23.2.1992 "AKS-veteraanit juhlivat kiellettyä järjestöään",

HS 4.3.1992 "Teollisuus haluaa Suomen lisää tehtaita"

HS 4.3.1992 "Juri Derjabin: Meidän täytyy kunnioittaa Suomen valintoja"

HS 8.3.1992 "Tuure Junnila ja oikeassa olemisen hillitty riemu"

HS 23.3.1992 "343000 työtöntä – politiikka konkurssitilassa" (K)

HS 25.3.1992 "Jälkiviisaus on imelää herkkua" (K)

HS 9.4.1992 "Aho ehdottaa uutta työnjakoa talouspolitiikan hoitoon"

HS 9.4.1992 "Eväät Suomen nousuun" (MP)

HS-kuukausiliite 8/1992 "Yksin Paasikiven linjalla"

HS 17.4.1992 "Turkan evankeliumissa ei uskota vaan epäillään"

HS 22.4.1992 "Pitäytyminen vanhaan käy kalliiksi työpaikoilla" (K)

HS 26.4.1992 "U-käännös ei toteudu – malttia on." (MP)

HS 28.4.1992 "Kirkon johtomiehet miettivät virheitään"

HS 3.5.1992 "Rikkaille enemmän rahaa" (MP)

HS 4.5.1992 "Taitelija markkinahäirikkönä"

HS 6.5.1992 "Aatos Erkko Tukholmassa: Suomen ja Ruotsin tiivistettävä yhteistyötään"

HS 9.5.1992 "Sosiaalidemokraattisen aikakauden loppu" (K)

HS 10.5.1992 "POP ei enää ole piikki porvareiden lihassa"

HS 12.5.1992 "Kolmannen jalan kokoajat"

HS 16.5.1992 "Suomi tarvitsee henkiinjäämisoppia"(MP)

HS 16.5.1992 "Valtaa vailla vastuuta" (K/A)

HS 12.6.1992 " Ranskalainen intellektualismi on kriisissä" (K)

HS 18.6.1992 "Tutkija arvostelee EY-päätöksen ennakointia"

HS 19.6.1992 "Suomi selviää omilla ideoilla-ei kopioilla"

HS 23.6.1992 "Henkilöstöyrittäjyyttä tuettava julkishallinnossa" (K)

HS 29.6.1992 "Vakaan markan politiikka ei ole talouskriisin syy"

HS 4.7.1992 "Väyrynen kehotti Suomen Pankkia harkitsemaan korkosäännöstelyä"

HS 12.7.1992" Ay-liike tanssittaa Suomea" (MP)

HS 12.7.1992 "Jälkikommunismien aave kummittelee Euroopassa" (K)

HS 14.7.1992 "Euroopan neuvostoihminen" (K)

HS 17.7.1992 "Piste säännöstelypuheille" (PK)

HS 11.8.1992 "Dosentti Matti Wiberg journalismin päivillä: lehdet tulkitsevat usein mielipidemittauksia väärin"

HS 14.8.1992 "Lindholm näkee markkinoilla virheellisiä talousodotuksia"

HS 16.8.1992 "Sota jää sivunäyttämöksi" (K)

HS 24.8.1992 "Sorsa vastustaa presidentin vallan kaventamista."

HS 27.8.1992 "Luovuus olet sinä!"

HS 31.8.1992 "Elinkeinoelämän gurut ja tähdistäennustaja yhtä mieltä talouskriisistä: Lama haihtuu hitaasti"

HS 2.9.1992 "Valtio kaavailee työnantajyhdistyksen perustamista"

HS 2.9.1992 "MTV:n seminaari pohti viestinnän tulevaisuutta: kuka tekee presidentin, televisio vai lehdet?"

HS 7.9.1992 "Mkh:n Vesterinen: Kymijoen kanava toisi kilpailua"

HS 7.9.1992 KTM:n Taistoturunen: sähkömarkkinoille lisättävä kilpailua"

HS 9.9.1992 "Äimistys valtasi valuuttasalin"

HS 9.9.1992 "Talouselämällä on liikaa valtaa"

HS 9.9.1992 " Presidentti haluaa markkinoiden määräävän nyt markan arvon"

HS 14.9.1992 "Talouskasvun tyrehtyminen teki suomalaisesta pedon"

HS 20.9.1992 "Ruotsi valmistautuu purkamaan hyvinvointivaltion rakenteita"

HS 23.9.1992 "Keskusta käy kunnallisvaalien teemoissaan SDP:n kimppeun"

HS 28.9.1992 "Logo. Päivän puheet"

HS 29.9.1992 "Tilastokomitea vertasi sosiaaliturvan kattavuutta ja tehokkuutta"

HS 4.10.1992 "Palavasilmäisistä yksisilmäisiksi. 1960- ja 1970-lukujen radikaali laulu-liike tukehtui kaikkietävyhteensä."

HS 4.10.1992 "Nyt tarvitaan vahvaa koulutuspolitiikkaa"

HS 20.10.1992 "Maaseudulla eletään suurissa paineissa". (MP)

HS 23.10.1992 "Akatemian Antti Tanskanen: Korkeakoulut kilpailemaan".

HS 29.10.1992 "Koivisto: Euroopan liitto vakauttaisi Suomen taloutta"

HS 6.11.1992 "Kansakunnan isänmurhaajat" (K)

HS 8.11.1992 "Kansakodin kohtalon hetket"

HS 12.11.1992 "Maanantaiseura pohti koulun tulevaisuutta"

HS 1.12.1992 "Korkeakoulujemme pakko uudistua" (K)

HS 1.12.1992 "Suomalaiset jarruttaisivat jo sosiaaliturvaa"

HS 9.12.1992 "Sosiaalipolitiikan tutkijat pelkäävät laman johtavan rahan ja vallan uus-jakoon"

HS 13.12.1992 "Mitään ei painettu villaisella"

HS 22.12.1992 "Suomalaisnuoret kansainvälisessä tutkimuksessa: Rikkaus on pahasta, kuten köyhyyskin"

HS 27.12.1992 "Kekkosen aikana hyötyi koko kansa" (MP)

HS 2.1.1993 "Pääministerin uudenvuoden puhe" (PK)

HS 2.1.1993 "Aho toivoi yhteisymmärrystä EU-neuvottelujen ajaksi"

HS 3.1.1993 "Tutkimus ja lama" (PK)

HS 3.1.1993 "Erik Lagerspetz: kansakunnan etu sopii politiikan moraaliin"

HS 6.1.1993 "UKK- kielteinen hahmo" (MP)

HS 7.1.1993 "Potilaat taputtavat" (PK)

HS 8.1.1993 "Edustajissa kytee syvä epäluulo"

HS 15.1.1993 "Kekkosen kaudet olivat hyvää aikaa" (MP)

HS 30.1.1993 "Presidentti ja markkinavoimat vastakkain" (K)

HS 28.2.1993 "Abien siivet katkenneet" (MP)

HS 4.3.1993 "Sohvalla makaaminen jäähyväiset toiveille" (MP)

HS 14.3.1993 "Euroopan portilla"

HS 20.3.1993 "Suomalaisen teollisuuden menestystarinat pohjustetaan tutkijain kammioissa ja laboratorioissa"

HS 30.3.1993 "Pääjohtaja Sirkka Hämäläinen arvosteli Maanantaiseuran etiikkaistunnossa lisävelkaa ottavia ja eläkepommia rakentavia vallanpitäjiä: Todella moraalitonta puuhaa"

HS 31.3.1993 "EVA:n asennetutkimus selvitti: politiikkaan ei uskota, koti ja perhe tärkeitä."

HS 24.4.1993 "Nyt sysätään heikot heitteille" (MP)

HS 28.4.1993 "Kehityksen suunta näkyi jo ennen lamaa: Suuri osa työvoimasta joutuu tyytymään osavuosityöhön."

HS 14.5.1993 "Haluamme olla suomalaisia".(MP)

HS 23.5.1993 "Edunvalvonta auttaa vahvaa" (PK)

HS 25.5.1993 "Euroopan tauti saapuu Suomeenkin."

HS 29.5.1993. "Totuuden puhuja ei yösijaa saane" (MP)

HS 1.6.1993 "Lainajien kohtalo kahden ennustajan käsissä"

HS 6.6.1993 "Miksi ei saa tehdä työtä". (MP)

HS 30.6.1993 "Talousprofessorit Bordes ja Currei ehdottavat Suomen Pankille: markka tarvitsee pohjoismaisen rahaliiton"

HS 3.7.1993 "Presidentin valta on kuihtumassa" (K)

HS 3.7.1993 "Vapaan kasvatuksen laskua maksetaan yhä".

HS 23.7.1993 "Onko taloutemme ongelma ajattelumme kapeudessa." (K/A)

HS 23.7.1993 "OECD:n mukaan laman osuus julkisessa vajeessa 90 prosenttia".

HS 1.8.1993 "Kehitys vetää moneen suuntaan" (PK)

HS 1.8.1993 "Nyt on elvytyksen aika" (K)

HS 2.8.1993 "Paikkaisiko elvytys budjettialijäämän?" (K)

HS 3.8.1993 "Aho selitti etuuksien karsimista lamalla ja Suomen rahapulalla"

HS 7.8.1993 "Julkisen alan suomalaisliitot varovaisen optimistisia".

HS 17.8.1993 "Kuka kesyttäisi valuuttamörön?"

HS 17.8.1993 "En ole työhaluton työtön" (MP)

HS 17.8.1993 "Helsingin yliopiston kansantaloustieteen laitoksen uuden esimiehen Yrjö Vartian mielestä ERM:n hajoaminen ei vesitä poliittisia tavoitteita"

HS 19.8.1993 "EY-ratkaisu osoittaa Suomen paikan Euroopassa" (MP)

HS 22.8.1993 "Ettei tarvitse yksin surra"

HS 2.9.1993 "Iiro Viinanen ärsytti taas ay-johtajia mielipiteillään: etujärjestövalta on tuhoamassa koko maan"

HS 5.9.1993 "Nimiä tänään. Yrittäjäys on kehityksen uusi vaihe"

HS 5.9.1993 "Miksi juuri Vesa Mäkelää ei tarvita? Taitelijalle työttömyys on henkilökohtaisempi asia kuin duunarille"

HS 7.9.1993 "Sairaalaosastosta tulosityksiköksi"

HS 9.9.1993 "Jyväskylän yliopiston rehtori: yliopistot ruhjoontuvat saneerauksen mukana"

HS 18.9.1993 "Lama sai Helsingin kekseliääksi"

HS 26.9.1993 "Kun työ ja taide ovat osa samaa elämää"

HS 4.10.1993. "Hyvinvointivaltio saa kansalaisten tuen: sosiaali- ja terveystaloudet halutaan hoitaa verovaroin"

HS 8.10.1993 "Koulutus nähdään EY:ssä talouskasvun välineenä" (K)

HS 10.10.1993 "Koulutoimi ja yrittäjäys" (PK)

HS 26.10.1993 "Liittoutuminen veisi Suomen tuhoon" (K)

HS 29.10.1993 "Jähmeä Suomi tottumuksen ja sovinnaisuuden kahleissa" (K)

HS 14.11.1993 "Kylmän sodan hämillinen kaipuu" (K)

HS 16.11.1993 "Yrittäjä on äänetön maksaja" (K)

HS 21.11.1993 "Tuntuu kuin työttömällä ei oikeutta tehdä yhtään mitään" P

HS 3.12.1993 "Satatuhatta suomalaista ollut ajoittain nälissään, tutkimus kertoo"

HS 6.12.1993 "Keskustelu arvoista – viimeinen yritys koota hajoavan yhteiskunnan sirpaleet" (K)

HS 9.12.1993 "Onko Suomessa todella nälkä?"

HS 20.12.1993 "Koulun arvokkaimpia saavutuksia ei mitata millään mittarilla". (K)

HS 24.12.1993 "Osa suomalaista saa katsoa uutta nousua sivusta"

HS 3.1.1994 "Seishtanut Suomi on saatava liikkeelle" (PK)

HS 8.1.1994 "Päivän puheet. Andersson: Hyvinvointivaltio on riskivakuutus"

HS 12.1.1994 "Jäähyväiset koulutuksen tasa-arvolle" (K)

HS 19.1.1994 "Helsingin vaalitulos on iso muutos."

HS 19.1.1994 "Janssonin säätiön Jaakko Kiander uskoo politiikan pahentavan suhdannevaihteluja"

HS 28.1.1994 "Ahtisaaresta EU-hanke ei voi epäonnistua"

HS 14.2.1994 "Iiro Viinanen: Ahtisaaren veropuheet lietsoivat epävarmuutta"

HS 15.2.1994 "Liian jäykät säännökset haittaavat työllistymistä"

HS 20.2.1994 "Helsingin Sanomat on vain 50-prosenttinen sanomalehti, tuore tutkimus väittää"

HS 15.3.1994 "ETLAN:n mukaan Suomen on luotava mekanismeja taloussuhdanteiden tasaamiseksi"

HS 17.3.1994 "Peruskoulu on osa kaikkien perusturvaa" (MP)

HS 19.3.1994 "Vilho Hirvi: Koulujärjestelmämme on liian jäykkä"

HS 29.3.1994 "Ahtisaaret kuuntelivat Keski-Suomen ihmisiä"

HS 9.4.1994 "Jähmeys uhkaa Suomen yliopistoja".

HS 14.4.1994 "Harmaan talouden ydin on verotus ja työn hinta" (PK)

HS 15.4.1994 "Ahtisaari: Suomi ja Ruotsi EU:n jäseniksi."

HS 21.4.1994 "Casimir Ehrnrooth: Talouspolitiikassa ei saa tempoilla."

HS 16.5.1994 "EVA pienentäisi valtion roolia yhteiskunnassa".

HS 17.5.1994 "OECD laskisi alimpia palkkoja".

HS 21.5.1994 "Professori Jan-Magnus Jansson: Suomi menettäisi vapauden päättää ulkopoliitikastaan"

HS 23.5.1994 "Konalan 6b perusti siivousfirman"

HS 26.5.1994 "Puoli miljoonaa on oudon hiljaa"

HS 24.6.1994 "Markkinat ovat taas päässeet yllättämään".

HS 28.6.1994 "Tulonsiirrot paikkasivat laman vaurioita mallikkaasti"

HS 2.7.1994 "Suomi nukkuu syvää unta"

HS 2.7.1994 "Valtio pönkittää vanhentuneita rakenteita mutta elävään kulttuuriin ei riitä rahaa".

HS 8.7.1994 "Postipankin pääjohtaja Seppo Lindblom: julkisen talouden väistyttävä yksityisten investointien tieltä"

HS 9.7.1994 "Asiantuntijan puhetta" (PK)

HS 29.7.1994 "Lindblomin teesit torjutaan Sdp:ssä" (PK)

HS 29.7.1994 "Vain työllä Suomi nousee!" (MP)

HS 2.8.1994 "Pohjoismainen Forum alkoi kymmenillä tapahtumilla"

HS 24.8.1994 "Lipponen: talous kuntoon usean vuoden ohjelmalla"

HS 24.8.1994 "Kuka pelkää markkinavoimaa?" (MP)

HS 26.8.1994 "Hallitus hoputtaa Suomea Euroopan Unionin rahaliittoon"

HS 1.9.1994 "Nuoret EU-aktivistit uskovat: jäsenyys ei muuta arkielämää"

HS 4.9.1994 "Sorsa huolissaan rahakauppiaiden vallasta"

HS 6.9.1994 "Suomen paikka Euroopassa" (K/A)

HS 7.9.1994 "Vastustajat: Valta häipyi Brysseliin"

HS 12.9.1994 "Pidetään Suomi Länsi-Euroopassa". (MP)

HS 13.9.1994 "EU tulee olemaan mannervaltio" (MP)

HS 14.9.1994 "Viinanen: EMU suojaisi Suomea keinottelijoilta"

HS 20.9.1994 "Ruotsin serkusta Viron veljeksi" (K/A)

HS 20.9.1994 "EU-päätös ei ratkaise sosiaaliturvan tasoa"

HS 21.9.1994 "Puoli miljoonaa suomalaista köyhyysrajan alapuolella"

HS 1.10.1994 "Presidentin työtyöryhmän tavoite: Vuonna 2000 enää 200000 työtöntä"

HS 1.10.1994 "Heikennyksiä työehtoihin, eläkkeisiin, sosiaaliturvaan"

HS 4.10.1994 "Suomen EU-kysymys: Länsi vai Itä". (MP)

HS 7.10.1994 "EU on Suomelle historiallinen tilaisuus" (MP)

HS 11.10.1994 "Suojaako EU Venäjän ylivalta?"

HS 11.10.1994 "Suomen Pankin Sirkka Hämäläinen: Matalan inflaation arvoa ei ole tajuttu"

HS 12.10.1994 "Mitä on Suomen itsenäisyys" (K)

HS 15.10.1994 "Muuttaako Suomen EU-jäsenyys maamme asemaa?"

HS 16.10.1994 "Idän ja lännen välissä". (K)

HS 16.10.1994 "Hyvinvointivaltio uudelle perustalle" (K)

HS 23.10.1994 "Jengisotien maailma"

HS 25.10.1994 "Presidentti Koivisto epäilee Pekkasen paperin toteutumista"

HS 1.11.1994 "Kapitalismin laboratoriossa nuoret pärjäävät ja köyhät jäävät jalkoihin"

HS 3.11.1994 "Presidentti Ahtisaari sydämistyi politiikkojen toimintatapoihin"

HS 13.11.1994 "Ruotsin Kyllä olisi Suomenkin etu"

HS 18.11.1994 "Suomalaiset yritysjohtajat kyselytutkimuksessa: kustannuksia leikattu jo liikaa"

HS 18.11.1994 "Tuore kansantaloustieteen professori Vesa Kanninen: Ainoa hyvä asia on kansainvälinen elpyminen"

HS 24.11.1994 "Suomesta ja Saksasta tulossa läheiset kumppanit"

HS 2.12.1994 "Ahtisaari kiirehtii keskustelua veroremontista".

HS 4.12.1994 "Kela tutki pitkäaikaistyöttömiä: kuolleisuus kolminkertainen verrattuna muihin väestöryhmiin"

HS 4.12.1994 "Suuruuteen sisältyy suuri tuska" (PK)

HS 16.12.1994 "Rahaliiton jäsenyys johtaa kahleisiin" (PK)

HS 18.12.1994 "Taiteen huippuyksiköille on luvassa kannustusrahaa"

KANSANTALOUDELLINEN AIKAKAUSKIRJA 1935

Aineiston kuvauksessa esitetyt näkemykset 1920- ja 1930-lukujen Suomen taloudellisista olosuhteista perustuvat mm. seuraaviin artikkeleihin:

"Suomi ja ulkomainen dumping" (kirj. E. Nevanlinna) KTA 1935, s. 20-59

"Valtio liiketoiminnan harjoittajana" (kirj. K.D. Salonen) KTA 1935, s. 181 – 227

"Kauppapolitiikan olemus ja uusimmat ongelmat" (kirj. Kyösti Järvinen.) KTA 1935, s. 410 – 436

KANSANVALISTUS- JA KIRJALLISUUSLEHTI

KK 3/1920 "Kansanopistojen toveriliittojen merkit"

KK 1/1930 "Mistäkö innostusta?"

KK 5/1930 "Vapaa kansansivistystyö ja tiede"

KK 7/1930 "Santeri Alkio kansankasvattajana"

KK 2-3/1940 "Kansakuntamme eheys" (PK)
KK 7/1940 "Opintokerhokirjaväen kokous"
KK 8/1940 "Vapaa kansansivistystyö ja maanpuolustus"
KK 2/1941 "Ajan ankarin sivistysongelma"

KOTILIESI

KL 1/1924 "Kirjeitä Helsingistä"
KL 2/1931 "Nykyajan nuoret ja me, jotka emme ole nuoria"
KL 4/1931 "Kotiliesi ja maalaisnuoret"
KL 4/1931 "Koululasten terveys ja kasvattajan osallisuus siihen"
KL 5/1931 "Miten koululasten terveyttä on huollettava"
KL 2/1938 "Isoäidin kirjeenvaihto. Avarampia näköaloja"
KL 4/1981 "Tuore leipä ei loppu. Työssä pitää olla iloa"

KUNTALEHTI

KU 7&8/1919 "Kunnallisen lastensuojelutoiminnan järjestäminen"
KU 5/1929 "Valtion poliisikoulu"
KU 5/1929 "Kunnallisen ammattineuvonnan järjestämisestä nuorisolle"
KU 6/1929 "Asemakaava- ja rakennustoimen valvonta"
KU 5/1939 "Kaupunkien kunnallispolitiikkaa. Kunnallista toimintaa touko- ja kesäkuussa"
KU 5/1969 "Kehityssuunnittelu edistää koko terveydenhuoltoa"
KU 5/1986 "Kannus mielihyväksi kaupungiksi"
KU 15/1986 "Uusi kirjastolaki – uusia näkymiä"
KU 15/1989 "Politiikka ratkaisee yksityistämisessä"
KU 15/1989 "Puheenvuoro. Kaksikielisyys ja kulttuurihallinto: antaa maksaa!"
KU 40/1989 "Esimiehet sisäistäneet tulosjohtamisen muita paremmin"
KU 15/1990 "Arktista hysteriaa"
KU 5/1992 "Säästöä hallintoa kehittämällä"

KU 15/1994 "Lama ei masenna – kouluissa haetaan uusia suuntia"

NUORI VOIMA

NV 5-6/1929 "Maahenkiset"

NV 9-10/1929 "Patria Cara"

NV 9-10/1929 "Mitä tietäjä puhui nuorisolle"

NV 10-12/1939 "Nuoren tytön päiväkirjasta" (Otteita Saima Harmajan teoksesta "Elämän aueissa")

NV 10-12/1939 "Tämä maa ei koskaan sortua saa" (PK)

OPETTAJA

OP 1/1950 "Onko opettajan harrastettava politiikkaa?" (MP)

OP 4/1950 "Miten kehitämme järjestöimme piiritoimintaa?" (MP)

OP 2/1960 "Myös järjestelmää kehitettävä"

OP 4/1960 "Yhtenäiskoulujärjestyksen koulunuudistuksen pohjaksi" (Kansakoulun tarkastajain kokouksen julkilausuma 14.1.1960)

OP 3/1970 Tarkastuskertomusten lisälehtiä. Opettajajyhdistykseen kuulumattomat"

OP 3/1970 "Radion ja television yleisö ohjelman vastaanottajana"

OP 10/1986 "Asenteita on muutettava"

OP 40/1986 "Naapuri tutuksi –ohjelma esittelee Neuvostoliittoa"

OP 10/1990 "Opinto-ohjaajalta vaaditaan visioita"

OP 20/1991 "Käytös 10" (PK)

OP 20/1991 "Jättäkää tuntikehys rauhaan" (K)

OP 20/1991 "Kiva ihminen riittää" (K)

OP 40/1991 "Suomalainen koulutus ja eurooppalainen kulttuuri"

OP 40/1991 "Opetustoimi hoitanut osansa säästötalkoissa" (K)

OP 10/1992 "Opettajakoulutuksemme laadusta ei saa tinkiä"

OP 20/1992 "Kuka ottaa vastuun lapsesta? " (K)

OP 10/1994 "Lahjakkuus on ongelma" (PK)

OP 10/1994 "Hirvi uskoo laadun nousuun"

OP 10/1994 "Koululaisten itsetunto rakentuu yhteistyössä"

OP 10/1994 "Kaikki opettajat mukaan koulutuksen laatutalkoisiin"
OP 20/1994 "Ongelmia omatoimisesta opiskelusta"
OP 26-31/1994 "Kynttilä ja vakka" (K/A)
OP 26-31/1994 "Säästöjä vastaan"

PARNASSO

PA 3/1957 "Talonpoikien krysanteemit"
PA 3/1957 "Moderni runo"
PA 1/1958 "Pimeä ja luja" (Kirja-arvostelu)
PA 7/1958 "1930-luvun kirjallisuus"
PA 8/1958 "Vastausta pyydetään" (MP)
PA 6/1966 "Nykykirjallisuudesta kirjallisuudenopetuksessa ja sen käsittelymetodeista"
PA 1/1975 "Minä haluaisin sielun" (Runo)
PA 1/1975 "Väärä kalu herran nyrkissä" (MP)
PA 3/1975 "Oikeus ja turva I"
PA 3/1975 "Oikeus ja turva II"
PA 4/1975 "Kustannusmaailma"
PA 1/1984 "Kriitikko – auktoriteetti vai antiauktoriteetti"
PA 3/1984 "Epäselvyyttä kohti"

SUOMEN KUVALEHTI

SK 3/1930 "Isä ja poika kasvattavat toisiaan ja puhuvat naiskysymyksestä"
SK 5/1930 "Piippu"
SK 9/1936 "Vinha on vauhtikehityksen virran"
SK 13-14/1942 "Rauhanoffensiivit" (K)
SK 13-14/1942 "Nouseva Aunus opin tiellä"
SK 13-14/ 1942 "Meidän päiviemme marttyyri"
SK 16/1945 "Koululaitos tienhaarassa"
SK 17/1945 "Kaksi kovaa – Eisenhower ja Shukov."

SK 18/1945 "Neuvostoliitossakin tehdään urheiluennätyksiä"

SK 19/1945 "Jalohedelmiä yhä pohjoisemmaksi"

SK 19/1945 "J.V Snellmanin ulkopoliittisia ajatuksia"(PK)

SK 20/1945"Suurvaltakehityksen uusin vaihe" (K)

SK 16/1948 "Painomuste" (PK)

SK 19/1948 "Hallituspula" (K)

SK 22/1951 "Pitääkö linnarauha" (K)

SK 26/1957 "Köyhyys pesii maataloudessa" (MP)

SK 29/1957 "Ennen h-hetkeä" (K)

SK 26/1960 "Pannan liput liehumaan" (PK)

SK 26/1960 "Tiede ja raha " (K)

SK 27/1960 "Aatteen mies kaiken uhallakin"

SK 28/ 1960 "Näin puhuu Snellman ja näin Matti Kuusi"

SK 32/1963 "30-luku-mitä se oli. Jarno Pennanen ja Matti Kuusi –poikkeus ja sääntö"

SK 33/1963 "Pari sanaa alkajaisiksi" (K)

SK 34/1963 "Isänmaa syntyi Kangasalla"

SK 31/1966 "Todennäköisyyksien täsmällisyyttä tutkii professori Kullervo Rainio"

SK 35/1966 "Mitä pulmia Suomessa professori Erik Allardt?"

SK 36/1969 "Sairaala on epädemokraattinen paikka"

SK 38/1969"Oopperan on aika muuttua" (K)

SK 39/1969"Minäkin kannatan" (MP)

SK 40/1969 "Pentti Hemanus - Pekka Lounela: Apea kaksinpuhelu"

SK 35/1972"Miten valitset nuori näyttelijä"

SK 41/1972"Urho Kekkosen sinipunainen kirja kertoo: hätäkellossa on uusi ääni"

SK 42/1975 "Saamme kaiken ylhäältä, rouva Ervasti" (MP)

SK 45/1975 "Voi kun meni vaikeaksi"

SK 41/1978 "Älymystö on levoton"

SK 46/ 1978"Suomi matkalla kohtalon käsiin"

SK 44/1981 "Jan-Magnus Jansson saattaa olla porvareitten pienin yhteinen nimittäjä"

SK 47/1981 "Jukka Nevakivi: vaatimattomuus kaunistaa"

SK 48/1981 "Nuoret kaipaavat rohkaisua ja hymyä: Ihminen on aatetta tärkeämpi"

SK 49/1981 "Hyvää itsenäisyyspäivää, suomalaiset" (Harri Holkerin vaalimainos)

SK 4/1982 "Peli on ratkennut"

SK 46/1984 "Rautarouva on radikaali"

SK 49/1984 "Kenraali Jaakko Valtanen: Kansalaisten arvopäämäärät ja puolustus-tahto"

SK 11/1987 "Elämäntapana itsenäisyys"

SK 40/1987 "Pääministeri Thatcherille nollaratkaisu on väärä vastaus. Emme saa luopua ydinaseista"

SK 10/1988 "Vihreän liikkeen madonluvut" (K, kirj. Pentti Linkola)

SK 11/1988: "Holkeri tyytyväinen hallitukseensa. Oppirahat on maksettu"

SK 10/1990 "Neljä yksinpuhelua"

SK 41/1990 "Miten liittyä Eurooppaan" (K)

SK 12/1991 "Suomen edut ja EY" (K)

SK 40/1991 "Itsesensuurikeskustelu ei ole vähentänyt Kekkosen arvostusta"

SK 42/1991 "Uuden nousun ABC" (K)

SK 42/1991 "Tieto turvaa huomisen" (K)

SK 41/1992 "Puheenvuoro. Lama auttaa koulua?" (K)

SK 10/1993 "Puheenvuoro. Tieteeltä puuttuu terävä kärki" (K)

SK 12/1994 "Alennuksen aika" (K)

SK 36/1994 "KOLUMNI. Äänen paino" (K)

SUOMEN HEIMO

SH 3/1924 "Kansallinen Suomi"

SH 23-24/1927 "Kymmenen vuotta"

SH 2/1931 "Miksi uskon Suursuomen oikeutukseen?"

SH 3/1931 "Miksi uskon Suursuomen oikeutukseen?" (jatkoa edellisestä numerosta)

SH 3/1934 "KIRJAKRONIKKA."

SH 3/1934 "Demokratiaa ja diktatuuria" (Kirja-arvostelu)

SH 2-3/1937 "Ennen ja nyt"

SH 13/1937 "Väestökysymyksestä"

SH 14/1937 "Väestökysymyksestä"

SUOMI-LEHTI

SU 5-6/1984 "Paloheimo – Andersson, vihreä liike ja marxilaisuus."

SU 10/1984 "Suomi tulevaisuudessa. Helsingin Työväentalon seminaari 18 – 19.8.-84."

TAIDE

TA 1/1945 Suuntaviivoja" (PK)

TA 1/1977 Taiteen humanistinen perinne" (Kirja-arvostelu)

TA 6/1993 "Jäähyväiset menneelle aikakaudelle"

TALOUSELÄMÄ

TE 40/1939 "Rakennustoiminta nykyvaiheessa" (PK)

TE 40/1939 "Kaupunkien asunto-olot"

TE 48-50/1939 "Voiman ja itseluottamuksen perustus" (PK)

TE 51-52/1939 "Vuosiluvun vaihteessa" (PK)

TE 20/1950 "Ulkomaankauppamme suotuisa kehitys"

TE 35/1950 "Onneton syy-yhteyksien ketju" (PK)

TE 30-31/1970 "Miten tuloeroja olisi tasoitettava?"

TE 51-52/1970 "Kilpailun vanhat ja uudet muodot"

TE 30/1986 "Kyrön jatkoaika"

TE 30/1987 "Naapurissa muhii talousihme" (PK)

TE 43/1989 "Pitkä syklin päätös" (PK)

TE 24-25/1991 "Suomi sai eurotyöttömyyden" (PK)

TE 30/1991 "Ristiriidan aika" (PK)

TE 33/1991 "Vain kantapään kautta voi oppia" (PK)

TE 37/1991 "Laman jälkeen kaikki on toisin" (PK)

TE 41/1992 "Vuorossa on pääomien rakennemuutos"

TE 30/1994 "Suurlähettiläs Shearer: USA:n malli ei ratkaise työttömyyden ongelmaa"

TE 41/1994 "Suomi suurvallassa" (PK)

YLIOPPILASLEHTI

YL 20/1985 "Puhumalla tehty vai todellinen ihmisryhmä: jälkiselvitys jupeista" (K, kirj. Keijo Rahkonen)

INTERNET LÄHTEET

Benjamin Disraelin puheita: <http://www.victorianweb.org/authors/disraeli/speeches.html> (Speech on the third reading of the Bill for the Repeal of the Corn Laws: 15 May 1846)

Kansallisen Kokoomuksen vaaliohjelma 1922. www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelmalistat/KOK/94

Kansallisen kokoomuksen vaaliohjelma 1929 "Suomalaiskansallisille palkannauttijoille" www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelmalistat/KOK/95

Kansallisen Kokoomuksen vaaliohjelma 1936. www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelmalistat/KOK/97

Kansallisen Kokoomuksen vaaliohjelma 1945. www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelmalistat/KOK/99

Keskustapuolueen yleisohjelma 1968 www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelmalistat/KESKP/264

Liberaalisen kansanpuolueen yleisohjelma 1965. www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelmalistat/LKP/177

Liberaalinen Kansanpuolueen koulu-, taide- ja sivistyspoliittinen ohjelma 1967.. www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelmalistat/LKP/151

Luonnos SDP:n periaateohjelmaksi 1998 (kirj. Heikki Paloheimo) www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelmalistat/SDP/453

Maalaisliiton ohjelma 1921 www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelmalistat/MAAL/271

Maalaisliiton puolueohjelma 1932. www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelmalistat/MAAL/272

Maalaisliiton tavoitteet 1960-luvulla. www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelmalistat/MAAL/278

Mannerheimin päiväkäskyt. www.mannerheim.fi/pkaskyt/s_paiva.htm

Margaret Thatcherin puheita. www.margaretthatcher.org/speeches

Osuustoiminta/Pellervo-Seura. www.pellervo.fi

Pääministeri Aimo Cajanderin III hallituksen ohjelma 12.3.1937 valtioneuvosto/hallitusohjelmat.f/-/asset_publisher/22-paamministeri-aimo-cajanderin

Pääministeri Kalevi Sorsan hallituksen ohjelma 4.9.1972. valtioneuvosto.fi/hallitusohjelmat/-/asset_publisher/56-paamministeri-kaevi-sorsan-h

Pääministeri Kalevi Sorsan II hallituksen ohjelma 15.5.1977. valtioneuvosto.fi/hallitusohjelmat/-/asset_publisher/60-paamministeri-kalevi-sorsan-

Pääministeri Esko Ahon hallituksen ohjelma 26.4.1991. valtioneuvosto.fi/hallitusohjelmat/-/asset/_publisher/65-paaministeri-esko-ahon-halli

SDP:n sosialisohjelma 1930. www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelmalistat/SDP/459

SDP:n ulkopoliittinen ja maanpuolustusohjelma (esitys puoluekokoukselle).
www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelmalistat/SDP/484

Vasemmistoliiton ohjelma 1990. www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelmalistat/VAS/799

Vihreän liiton yleisohjelma 1988. www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelmalistat/VIHR/883

Vihreän liiton puolueohjelma 1990. www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelmalistat/VIHR/884

Vihreän liiton puolueohjelma 1994. www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelmalistat/VIHR/885

Yhdistyneiden kansakuntien ihmisoikeusjulistus. www.wikipedia.org/wiki/Ihmisoikeuksien_yleismaailmallinen_julistus

